

BYZANTINOSLAVICA

SBORNÍK PRO STUDIUM RECUEIL POUR L'ÉTUDE
BYZANTSKO- DES RELATIONS
SLOVANSKÝCH VZTAHŮ BYZANTINO-SLAVF

—
VYDÁVÁ
BYZANTOLOGICKÁ KOMISE

—
PUBLIÉ PAR
LA COMMISSION BYZANTOLOGIQUE

SLOVANSKÉHO ÚSTAVU DE L'INSTITUT SLAVF

—
VYCHÁZÍ S PODPOROU MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ A NÁR. OSVĚT

ROČNÍK **V** TOME

VYDÁN DNE 31. V. 1934

P R A H A

V GENERÁLNÍ KOMISI NAKLADATELSTVÍ ORBIS, PRAHA-XII, FOCHOVA 62
VYTISKLA STÁTNÍ TISKARNA V PRAZE

1933— 934

BYZANTINOSLAVICA

RECUEIL POUR L'ÉTUDE DES RELATIONS BYZANTINO-SLAVES

PUBLIÉ PAR LA COMMISSION BYZANTOLOGIQUE
DE
L'INSTITUT SLAVE

RÉDACTEUR ADMINISTRATIF
MILOŠ WEINGART

TOME V.

PRAGUE 1933-1934
COMMISSIONNAIRE: »ORBIS«, PRAGUE-XII, FOCHOVA 62
IMPRIMERIE DE L'ÉTAT À PRAGUE

BYZANTINOSLAVICA

SBORNÍK PRO STUDIUM
BYZANTSKO-SLOVANSKÝCH VZTAHŮ

VYDÁVÁ BYZANTOLOGICKÁ KOMISE

PŘI

SLOVANSKÉM ÚSTAVĚ

VÝKONNÝ REDAKTOR

MILOŠ WEINGART

VYCHÁZÍ S PODPOROU MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ A NÁR. OSVĚTY

ROČNÍK V.

V PRAZE 1933–1934

V GENERÁLNÍ KOMISI NAKLADATELSTVÍ »ORBIS«, PRAHA XII

TISKEM STÁTNÍ TISKÁRNY V PRAZE

OBSAH – TABLE DE MATIÈRES.

ČLÁNKY – ARTICLES.

(D. R. = Deutsches Resumé — R. F. = Résumé français.)

Str. - Page

M. A. ANDREEVA (Praha): K historii vizantijsko-slavjanskich gadatel'nykh knig. I. Grecheskija gadatel'nykh knigi, ih typy i soobščаемый ими material. II. Sredne-vizantijskij Gromnik i predskazanija o pohodě knjazja Igorja na Car'grad. III. Apokalipsis Daniila i Svodnyj Slavjanskij Gromnik III tipa. IV. Slavjanskaja tablička raspredělenija stran po znakam Zodiaka. Priloženija	120—159
R. F.: Contributions à l'histoire des livres de mantique byzantins et slaves . . .	159—161
JOSEF MYSLIVEC (Praha): Svatý Jiří ve východokřesťanském umění	304—370
R. F.: Saint Georges dans l'art chrétien oriental	370—375
M. PAULOVÁ (Praha): Účast Srbů při třetí výpravě křížové	235—301
R. F.: La part des Serbes dans la troisième Croisade	301—303
OTA RITZ (Praha): Stupavské hlaholské padělky	376—416
R. F.: Les « découvertes » glagolitiques de Stupava en Moravie	411—415
JÁN STANISLAV (Praha): Datív absolutný v starej cirkevnej slovančine. I. Časť všeobecná. II. Soznam dokladov na datív absolutný v staroslovienskych pamiatkach. III. Štatistická príloha. Bibliografia	1—112
R. F.: La datif absolu dans le vieux slave	98—106
IVAN STOJANOV (Varna): Карелъ Шкорпилъ и българската археологическа и историческа наука. (По случай неговата петдесетгодишна дейностъ въ България)	183—230
D. R.: Karel Škorpil und die bulgarische archäologische und historische Wissenschaft	231—234
KAREL ŠKORPIL (Varna): Материали къмъ въпроса за »сждбата на Прабългаритѣ и на Северитѣ« и къмъ въпроса за »произхода на днешнитѣ българи«	162—180
R. F.: Matériaux pour servir à l'éclaircissement des questions suivantes: « Sort des Prabulgares et des Sévériens » et « Origines des Bulgares d'aujourd'hui »	180—182
JOSEF VAJS (Praha): K charakteristice nejstarších evang. rukopisů staroslověnských .	113—118
D. R.: Zur Charakteristik der ältesten altslavischen evang. Handschriften	118—119

POSUDKY – COMPTES-RENDUS:

M. Alpatov—N. Brunov: Geschichte der altrussischen Kunst. Augsburg 1932 (J. MYSLIVEC)	492—493
G. Balș: Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea. București 1933 (J. MYSLIVEC)	496—497

<i>Ilie Bărbulescu</i> : Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural. 1928. Individualitatea limbii române și elementele slave vechi. București 1929 (DUMITRU CRÂNJALĂ)	485—492
<i>Paul Diels</i> : Altkirchenslavische Grammatik. I. Teil. Grammatik. Heidelberg 1932 (M. WEINGART)	479
<i>Paul Diels</i> : Altkirchenslavische Grammatik. II. Teil. Ausgewählte Texte und Wörterbuch (JOSEF KURZ)	479—480
<i>Fr. Dvorník</i> : Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance. Praha 1933 (M. WEINGART)	424—451
<i>Богданъ Филовъ</i> : Софийската църква на св. Георги. София 1929 (J. MYSLIVEC)	495
<i>Jan Frček</i> : Euchologium Sinaiticum. Paris 1933 (M. WEINGART)	456—460
Ke dnešnímu stavu badání o jazyce a písemnictví církevněslovanském. A propos de l'état actuel des recherches dans le domaine de la langue et de la littérature vieux-slaves (par M. WEINGART)	417—468
A. K rozboru hlaholice	417—424
B. K rozboru pramenů a k dějinám doby cyrilomethodějské	424—452
C. K rozboru stsl. památek	452—465
D. K církevněslovanské lexikologii	466—468
<i>Josef Kurz</i> : K Zografskému evangeliu. Praha 1933 (M. WEINGART)	452—456
<i>Georg Ostrogorsky</i> : Das Projekt einer Rangtabelle aus der Zeit des Caren Fedor Aleksěevič. JfKGS. IX. Breslau 1933 (M. ANDREEVA)	473—476
<i>A. Paschen</i> : Die semasiologische und stillistische Funktion der <i>trat</i> / <i>torot</i> — Alternationen in der altrussischen Literatursprache. Heidelberg 1933 (M. WEINGART)	466—468
<i>Пере Поповић а Вл. Петковић</i> , Старо Нагоричино. Псача. Каленић. Веоград 1933 (J. MYSLIVEC)	495—496
<i>Ал. Рашеновъ</i> , Месемврийските църкви. София 1933 (J. MYSLIVEC)	493—494
<i>Митр. Симеонъ</i> , варненски и преславски, Писмата на Теофилакта Охридски, архиепископъ български. София 1931 (M. ANDREEVA)	476—479
<i>Mathew Spinka</i> : A History of Christianity in the Balkans. Chicago 1933 (FR. DVORŇÍK)	470—473
<i>Ján Stanislav</i> : Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy. Praha-Bratislava 1933 (JOSEF KURZ)	480—485
<i>George L. Trager</i> : The Old Church Slavonic Kiev Fragment. Its Accents and their Relation to Modern Slavonic Accentuation. 1933 (M. WEINGART)	463—465
<i>A. Vaillant et M. Lascaris</i> : La date de la conversion des Bulgares, R. Ét. Sl. XIII. Paris 1933 (M. WEINGART)	451—452

	Str. - Page
<i>Josef Vajs</i> : Rukověť hlaholské paleografie. Praha 1932 (M. WEINGART)	417—424
<i>A. A. Vasiliev</i> : Histoire de l'Empire byzantin. Paris (J. BIDLO)	468—470
<i>N. van Wijck</i> : Studie o církevněslovanském pateriku (M. WEINGART)	460—463

ZPRÁVY — BIBLIOGRAPHIE ET CHRONIQUE

podávají: — par:

M. ANDREEVA, D. CRÂNJALĂ, O. RITZ, M. V. ŠACHMATOV a M. WEINGART	498—522
--	---------

A. Vědecké sjezdy, sborníky, jubilea, úmrtí:

Quatrième Congrès International des Études Byzantines à Sofia — II. Congrès International des Slavistes (Philologues Slaves) — Prof. František Pastřnek — Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze. 1929. Sv. II. — Říša veľkomoravská. Sborník (J. Stanislav) — Sbornikъ въ чест na prof. L. Miletič — Sveslavenski zbornik — Omagiu profesorului Ilie Bărbulescu — Polskie towarzystwo dla badań Europy wschodniej i bliskiego Wschodu — † Evgenij Francevič Šmurlo	498—513
---	---------

B. Z historie:

Epikritisches zu den Facsimiles byzant. Kaiserurkunden (F. Dölger) — Články V. N. Zlatarského — Bogoslovie otcev cerkvi (G. V. Florovskij) — Bulgares et Roumains (P. Mutaščiev) — Priroda vizant.-srpske granice (N. Radojičić) — Istoriski atlas (St. Stanojević) — Články St. Stanojeviće — Kurs ruskoj istorii († E. Šmurlo) — The Expansion of Russia (G. Vernadsky) — Narys istorii Ukrainy (D. Dorošenko)	514—518
--	---------

C. Z filologie:

Sv. Pismo u našim starim spomenicima (St. Stanojević) — Filosofski idej vъ pisanijata na Ivanъ Ekzarchъ (M. Genov) — Nравstvenitě normi na bogomilitě (M. Genovski) — Bizantynistika (J. Sajdak) — Eine griech. Handschrift aus d. Sam. v. Lobkowitz (A. Biedl) — Sočinenija Epikteta v drevnem slavjano-russkom perevodě (M. V. Šachmatov)	518—521
---	---------

D. Z archeologie a dějin výtvarných umění:

Korotka archeologija zachidno-ukraïnsk'ych zemli (Ja. Pasternak) — To katholikon tes Mones tou Latmou (A. Ksyngopoulou) — Peintures murales de St.-Luc en Phocide (G. A. Sotiriou)	521—522
--	---------

BIBLIOGRAFIE

podávají: — par:

M. ANDREEVA, M. WEINGART	523—560
ČASOPISY DOŠLÉ VÝMĚNOU	561—562

REJSTRÍK. (Sestavila M. ANDREEVA.)

PŘÍLOHY: 21.

SEZNAM PŘÍSPĚVATELŮ IV. ROČNÍKU:

LISTE DES AUTEURS DU IVe TOME:

Andreeva, M. A., Praha	120—161; 473—476; 476—479; zpr.; bibl.
Bidlo, J., Praha	468—470
Crânjală, Dumitru, Jași—Praha	485—492; zpr.
Dvorník, Fr., Praha	470—473
Kurz, Josef, Warszawa—Praha	479—480; 480—485
Myslivec, J., Praha	304—375; 492—493; 493—494; 495—496; 496—497
Paulová, M., Praha	235—303
Ritz, Ota, Praha	376—416; zpr.
Stanislav, Ján, Praha	1—112
Stojanov, Ivan, Varna	183—234
Šachmatov, M. V., Praha	zpr.
Škorpil, Karel, Varna	162—182
Vajs, Josef, Praha	113—119
Weingart, Miloš, Praha	417—468; 479; zpr. bibl.

DATÍV ABSOLUTNÝ V STAREJ CIRKEVNEJ SLOVANČINE.

I.

ČASŤ VŠEOBECNÁ.

1. Výklady.

Skoro všetky indoeuropské jazyky mali v inventároch svojich vyjadrovacích prostriedkov absolutívnu participiálnu väzbu podobnú slovanskému datívu absolutnému. – V starej indičtine bol lokál a genitív absolutný, v gréčtine genitív, v latine ablatív, v germánskej skupine datív a v baltoslovanskej tiež datív absolutný.

Dnes sa skoro všeobecne uznáva, že tieto syntagmatické spojenia nepatria do indoeuropského prajazyka, ale že sa vyvinuly neskoršie, už v jednotlivých jazykoch.¹

Ale hoci tieto absolutívne konstrukcie vznikli po osamostatnení jazykov indoeuropských, preca majú mnohé prvky spoločné a najmä rovnaký bol ich vznik, či lepšie podnet k ich vzniku. DOBROVSKÝ, ŠAFÁRIK, VOSTOKOV. BUSLAJEV nezaoberali sa výkladom datívu absolutného; MIKLOSICH (IV, 615) vysvetlenie tohoto javu chcel hľadať vo veľmi zriedkavom upotrebení datívu na označenie času, v ktorom sa niečo deje: *jutro probrězgu zělo* Zogr., *utro probrězgu zělo vstavě* πρωτῆ ἔννυχᾳ λίαν ἀναστὰς Mark. I. 35 – ev. Trn., tak aj Nikol. 1144 op. 2. 1. 1333 a lam. 1.10, *vo edině subotě utru gluboku* ὁρθοῦ βαθεός op. 2. 135.

Poznámka. Z technických príčin v cyrilských typoch všetky čiarke a oblúčky nad písmenami nie sú označené, ak len neoznačovali palatalizáciu alebo náhradu za jery. Nebolo tiež typu pre i so zokrúhleným spodkom nožičky.

¹ B. DELBRÜCK, Vergl. Syntax der indogerm. Sprachen, Grdrrsz IV. 2, 493–494, Strassburg 1897. Sr. K. BRUGMANN, Grdrrsz. II², 3 (1913), 960 n., KZ. 5. 137 n.; Griech. Gram. 1900, 524. STOLZ-SCHMALZ, Lat. Gram., 5. vyd. z r. 1928, 445. Samostatnosť vývoja zdôrazňuje novšie A. SECHE-HAYE, Essai sur la structure logique de la phrase. Paris 1926, 158–159. Pre neho nie je zvláštnosťou v ablatíve absolutnom užitie ablatívu, ani že ide o doplnok vyjadrujúci okolnosť, ale «c'est simplement ce fait qu'un substantif suivi d'un terme prédicatif peut représenter dans une proposition l'idée qui résulte de leur rapprochement. Il y a là une possibilité générale très intéressante». Zdôrazňuje tiež, že keby nebolo bývalo latinského ablatívu absolutného, jazyky (myslí na románske) si mohli utvoriť absolutívne väzby analogické tým, ktoré majú. Dodáva tiež celkom správne, že všetky jazyky ich nemusely mať (159). K. BRUGMANN J. Z. I., 248 n. nemôže pokladať staroind. a gréc. genitív abs. za ide., lebo dejiny tejto väzby v oboch jazykoch, a najmä pozdné jej objavovanie v stind., ukazujú, že medzi nimi niet praetnickej súvislosti. Toto uvádza najnovšie a zdôrazňuje W. HAVERS, Handbuch der erklärenden Syntax. Heidelberg 1931, str. 7.

MIKLOSICH k tomu podotýka, že podľa P. J. ŠAFÁRIKA výrazy *jutro probřezgu zělo* a pod. sú za pôvodné *jutro probřezgu zělo sřstu*, a vyslovuje s tým svoj nesúhlas. MIKLOSICH neuvádza, kde podal P. J. ŠAFÁRIK tento výklad a pokiaľ som mohol zistiť, P. J. ŠAFÁRIK doniesol len doklady na oba druhy týchto výrazov, nechal však ich bez poznámky. Sr. jeho Památky hlaholského písemnictví (Praha 1853, str. XXXV) a Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus (Praha 1858, str. 59). Možno však, že ŠAFÁRIK, keď kládol tieto výrazy vedľa seba, myslel na takýto výklad, alebo si uvedomoval ťažkosť tejto otázky a nechal ju neriešenú. B. DELBRÜCK (Vergl. Syntax der idg. Spr. Grdsz. III., 303) priamo napísal, že necháva nevysvetlený datív času *utro probřezgu zělo vřstavř* a *utru gluboku* (tu podotkol v zátvorkách, že toto je istotne datív); spomenul aj, že v Luk. 24. 1 (Mar.) je za tento výraz *zělo rano*. Možno, že je to nejaký zbytok datívu časového, aký býva v sanskrite (B. DELBRÜCK ib.), ku ktorému neskoršie, keď datív v syntagmofonologickom systéme prestal byť vyjadrovacím prostriedkom na označenie času, sa pripojil ešte datív participia *sřstu*, čím vznikla väzba datívu absolutného, tedy výraz produktívny a výrazne označujúci funkciu času. Výklad tento je neistý, pravdepodobne je však, že z uvedeného výrazu vykladať datív absolutný, ako správne zdôrazňuje aj POTEBNĀ,² nie je možné.

POTEBNĀ videl východisko datívu absolutného v obrate s prvým datívom bezprostredne dopĺňujúcim sloveso a odmietol Miklosichov názor, že datív absolutný vznikol z datívu časového, lebo príklady, ktoré uviedol MIKLOSICH, sú pochybné, a môžu nie objasniť datívy absolutné, ale naopak, potrebujú objasnenia s ich strany. POTEBNĀ uviedol Miklosichom (IV. 827) citovaný príklad *vřskřese čelomř pečatemř* Tur. 39, o ktorom si myslel MIKLOSICH, že si v ňom treba doplniť *sřstemř*, a ďalej uvádza i SREZNEVSKÉHO doklad zo západnej ukrajinčiny: самому тобі въ лісі товариша не знайдеш, o ktorom si SREZNEVSKIJ myslel, že tu treba doplniť participium budúcu (SREZNEVSKIJ, Мысли объ исторіи русскаго языка. Петроград 1887, str. 71), a konečne tiež ešte doklad od BUSLAJEVA (Очерки I., 570). K tomu POTEBNĀ podotýka, že sa naproti tomu význam času vyjadruje inými pádmi — akuzatívom, genitívom a instrumentálom — celkom nepochybne a obyčajne.

Podľa toho, čo sme povedali o *utro probřezgu...*, zdá sa, že nemožno slučovať tieto prípady s cit. dokladmi zo západnej ukrajinčiny a pod., lebo tu, zdá sa, máme skutočne vynechávanie datívu participia slovesa *byř*, čo by bol zjav neskorší. Ale to všetko je neisté.

POTEBNĀ pravdaže upozorňuje, že je veľký rozdiel medzi datívom absolutným *пѣючю* (*пѣючи*) *ѣмѹ съ ѡгрь и покѣтъ имѹ* a druhým *пѣючю ѣмѹ* и покѣдаша *ѣмѹ*, lebo tento je pokladaný za prvoobraz prvého, ale podotýka, že i každá nová gramatická forma, v pomere k predchádzajúcej, zdá sa byť skokom. Správnosť jeho tvrdenia je evidentná a budeme ju ešte vidieť z toho, čo hovoríme o subjekte.

² А. ПОТЕБНЯ, Изъ записокъ по русской грамматикѣ II., 2. vyd., 1888, 340–342.

MIKLOSICH (IV. 615) dotkol sa i pomeru času datívu absolutného a hlavného slovesa, hovoriac, že datív mena s príchastím v mennej forme znamenal pôvodne pomer času deja vyjadreného príchastím k deju vyjadrenému slovesom dokonavým. Keď sú deje súčasné, býva part. *præsentis*, a keď sú predčasné, je part. *præteriti*.

POTEBŇA k tomuto správne podotýka, že taký význam samozrejme nezávisí na prvom datíve, ale na príchastí, a že čas príchastia bude v tomže pomere k času hlavného slovesa i vtedy, keď príchastie stojí nie v datíve, ale v inom páde, pri čom tento môže i nebyť pádom času.

Jasnejší výklad ide. participiálnych konštrukcií podal potom B. DELBRÜCK;³ on si vznik participiálnych väzieb absolutívnych predstavoval asi takto: spojenie s nepriamym pádom sa uvoľňuje od riadiacej časti vety, v povedomí hovoriaceho čoskoro úplne stráca pôvodný gramatický pomer závislosti, participium s pádom sa môže pripojiť ku hociktovej vete a tak sa stáva vyjadrovacou formou pre vedľajší dej bez vzťahu ku vetnému subjektu. Jeho výklad trochu inakšie formuloval K. BRUGMANN:⁴ absolutívne participiálne konštrukcie vznikajú presunutím vetného členenia. Nepriamy pád vety, závislý na slovese, mal pri sebe s ním kongruentné participium, a pretože toto, prave verbálne myslené, malo pre súvislosť zvláštnu dôležitosť, mohli sa oba, pád a participium, javiť pre povedomie hovoriaceho ako vyjadrovacia forma vedľajšieho deja stojaceho na jednej čiare s temporálnou, hypotetickou alebo podobnou vedľajšou vetou. Tým sa oslabil a uvoľnil pomer pádu k jeho riadiacemu slovesu.

V podstate tenže výklad podáva A. SECHEHAYE.⁵

V. VONDRÁK⁶ vykladal datív absolutný z datívu s apozitívnym participióm a ako nový dôvod uvádza, že datív nestojí v tak tesnom a nutnom spojení so slovesom ako akuzatív a genitív, a tak, že sa mohol datív od slovesa ľahko oddeliť, keď nastalo nové odstienenie významu tým, že bol s participióm vnútorne pociťovaný ako druh časovej alebo inej vedľajšej vety.

Väzba datívu absolutného, píše Vondrák, bola hotová, keď stál pri slovese, ktoré sa nepojí s datívom. Vondrák tento proces ukazuje na stsl. príkladoch. V tomto výklade zjavne nesprávne je Vondrákovo tvrdenie, že datív nebol v tak úzkom spojení so slovesom ako akuzatív a genitív.⁷ Spojenie bolo tu nepochybne rovnaké, voľba datívu je zapríčinená jeho funkčným zatažením, či možnosťou funkčného zataženia, v baltských, slovanských a germánskych jazy-

³ B. DELBRÜCK, *Vergl. Syntax der indogermanischen Sprachen* II. Grdr. IV. Strassburg 1897, str. 494.

⁴ *Kurze vergleichende Grammatik der indogerm. Sprachen*. Strassburg 1904, 609. *Griechische Grammatik*. München 1900, str. 523. *Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre nebst Lehre vom Gebrauch der Wortformen der indogerm. Sprachen* II.³ Grdr. II. 3, 2. vyd. Strassburg 1916, str. 960—961.

⁵ *Essai sur la structure logique de la phrase*. Paris 1926, 156 n.

⁶ V. VONDRÁK, *Altkirchl. Grammatik*,¹ 292, v 2. vyd. VONDRÁK tento výklad vynechal (v. 601, 608—609). V krátkosti ho opakoval vo *Vergl. slav. Gr.* II.¹, 408, II.², 403.

⁷ Nižšie spomína, že aj gréčtina bola na ceste vytvoriť si datív absolutný. Uvádza Brugmannov doklad z *Griech. Gram.*, 3. Aufl., § 456 a 3. Odôvodňuje to uvedenou povahou datívu.

koch, väčšom ako v ostatných. Proti VONDRÁKOVI naskytla by sa otázka, prečo máme v sanskrite a gréčtine genitív absolutný.⁸ Tento dôvod VONDRÁK uviedol aj v prvom vydaní Vergl. slav. Grammatik (1908, str. 408), niet ho už však v druhom vydaní (1928, 403); vynechal ho azda vydavateľ O. GRÜNENTHAL. Asi tiež O. GRÜNENTHAL vniesol do tohoto výkladu, že na pr. vo vete *Ἰσὺς ῥεῖ ἰμῶ σὺν βοδὲστέμῃ σὺ γόρυ βοῖ ἰμῶ σὺν βοδὲστέμῃ* pociťované ako druh bližšieho adverbiálneho určenia. Tak to chápali STOLZ a SCHMALZ latinský ablatív absolutný.⁹ Rovnako vykladá datív absolutný – okrem uvedeného nesprávneho Vondrákovho svedectva – St. Kulbakin.¹⁰ Výkladu B. DELBRÜCKA a V. Vondráka sa drží aj O. v. GÜLDENSTUBBE, Gebrauch der Kasus im Altrussischen. AfstPh. 39 (1925), 242.

V poslednom čase aj W. HAVERS¹¹ pokladá datív a pod. absolutný za výslednicu dlhšieho vývoja, pri ktorom pôsobilo preskupenie vetného členenia a analogia. Vo vete ako Θ₁₁₈: τοῦ δ' ἰθὺς μεμαῶτος ἀκόντισε Τυδεὸς υἱός podľa K. BRUGMANNA (Grdrsz. II², 3, 961) tvrdí, že particípiá sa tu neužívalo od počiatku ako absoluta, ἀκοντίζω sa tu pravidelne pojí s genitívom, potom vstupuje do vedomia hovoriaceho asociácia s vedľajšou vetou časovou a analogiou k subjektu tejto vedľajšej vety dopĺňa sa teraz genitív τοῦ ako subjekt k particípiu. Toto preskupenie, vedúce k odlúčeniu pádu od riadiacieho slovesa, spravilo z particípiá konjunktá absolutum a väzba teraz nastupuje aj k slovesám, ktoré sa nepoja s genitívom. Celkom podobne vykladá iné podobné väzby, na pr. accus. cum inf.¹²

Tu sa končia mladogramatické výklady; všimnime si najmä genezu absolutívnych väzieb, tedy pozorovali ich so stanoviska diachronického, pýtali sa na ich funkcie, hovorili o formách 'subjektu a predikátu a konečne o súslednosti časov.¹³ Tým, pravdaže, sa zaoberá aj moderný jazykospyt, ale si ešte kladie otázku, aké je miesto, povedzme, nášho datívu absolutného v celom komplexe jazykových javov, aká je najmä synchronická súvislosť medzi ním a nimi; tedy zaujíma ho vzťah štruktúrally. Dnes nám ešte nemožno vytknúť podrobne miesto datívu absolutného v celom systéme jazykových javov, pretože syntagmofonologické štúdiá sú len v začiatku, podané sú dosiaľ len niektoré ojedinelé základné tézy metodické, ktoré ešte nedostačujú, aby sa jasne videlo, aké rôzne faktory pôsobia v syntagmofonológii. Len keď bude zostavený celý inventár syntagmofonologický, bude sa môcť ukázať, aké miesto zaujíma náš jav v celej hierarchii javov.

Vidíme tedy, že po výkladoch vzniku absolutívnych väzieb nie sme ešte,

⁸ Sr. tiež citovaný už výklad od A. Sechehaye o samostatnosti vývoja abs. väzieb.

⁹ STOLZ-SCHMALZ, Latein. Gram. 1900, 256. Sr. aj vydanie M. Leumann a J. B. Hoffmanna z r. 1928, str. 445–446, kde je výklad trochu obmenený. Inak oni prevzali výklad DELBRÜCKOV.

¹⁰ ST. KULBAKIN, Mluv. jaz. staroslověnského. Praha 1928, str. 201–202.

¹¹ W. HAVERS, Handbuch der erklärenden Syntax. Heidelberg 1931, 81–82.

¹² Sr. K. BRUGMANN, KVGf. 604 (tiež preskupením vetného členenia).

¹³ JURET, Système de la syntaxe latine. Paris 1926, 86. STOLZ-SCHMALZ, Latein. Gram. München 1928, 5. vyd., str. 446–447.

ako by sa pozdávalo, pri konci výkladov; prišlo sa ešte len tak asi do polovice. Už aj dnes možno vidieť, že pri datíve absolutnom máme tesným usúvzťažnením pevne spojený datív mena a participia, a to patrí medzi prvých najdôležitejších činiteľov pri existencii datívu absolutného. Pozorujeme ďalej, že pri tesnom usúvzťažnení pristupuje činiteľ hudobný, t. j. datív mena a participia musely sa stať zvláštnym melodickým celkom so zvláštnou intonáciou, ktorá ich melodicky výrazne oddeľovala od ostatných členov vety. Tieto dva faktory určujú napokon vetami samostatnosť abs. väzby ako zvláštnej syntaktickej skupiny a naznačujú aj ich syntaktickú funkciu. Táto okolnosť je jednou z najdôležitejších, ale dodnes, ako aj pri iných zjavoch, sa na ňu zabúdalo.¹⁴

Ďalej potom sa nám datívy absolutné podľa ich funkcií javia ako kombinatórne varianty vedľajších viet; ich funkcie sú určované podľa vetnej súvislosti, pri čom zas intonácia hrá dôležitú rolu. Absolutívne väzby synchronicky v tej dobe, keď boli hojne rozvité, boli veľmi dôležitým vyjadrovacím prostriedkom, pretože hypotaxis neposkytovala ešte tak bohatý inventár ako neskoršie, hľadaly sa tedy syntaktické prostriedky iné pre potreby vyjadrenia rôznych funkcií a našly sa veľmi ľahké na pr. v dat. absolutnom (s melodickými činiteľmi) a pod. S rozvojom hypotaxe a potrebou dôraznejšieho a jadrnejšieho označenia uvedených funkcií a tedy s potrebou výraznejších vyjadrovacích prostriedkov súvisí zaiste postupný zánik absolutívnych participiálnych väzieb druhu datívu absolutného. Sú to otázky, ktorých si lingvistika doposiaľ málo alebo vôbec nevšímala; pri podrobnejšom syntagmofonologickom štúdiu vyskytne sa ich iste ešte viac. Niektoré príznaky uvádzame nižšie.

Vondrákova mienka o praslovanskom pôvode datívu absolutného.

Samostatný vývoj. Voľba pádu pre casus absolutus.

VONDRÁK si myslel, že väzba datívu absolutného je praslovanská. Riešenie otázky doby vzniku pre nás dnes nepatrí medzi najdôležitejšie problémy; dnes nás viac zaujíma štrukturálny pomer v dobe, v ktorej máme naň doklady. I tak riešenie otázky doby vzniku je chůlostivé a treba sa mu bližšie s výhradami; vo všetkom nedá sa odvolávať ani na iné ide. jazyky, lebo vývoj v nich pri tejto otázke môže byť podobný, ale nemusí byť a ani nie je identický; nižšie poukazujeme, že na pr. v latine vývoj šiel o moc ďalej a inakšie ako v gréčtine a tobôž v slovančine a góttšine. Proti Vondrákovi dala by sa skôr zastávať domnienka, že datív substantíva a datív parti-

¹⁴ Sr. najnovšie M. WEINGART, Étude du langage parlé suivi du point de vue musical. Travaux du cercle linguistique de Prague I., 1929, 170 n., S. KARCEVSKIJ, Sur la phonologie de la phrase, ib. IV., 188 n., R. JAKOBSON, Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagmaphonologie ib. 164 n., A. BELIĆ, L'accent de la phrase et l'accent du mot ib. 183 n., W. HAVERS, Handbuch der erklärenden Syntax. Heidelberg 1931, 23. Obširná literatúra je v Karcevského cit. štúdiu (str. 193).

cípiá nestály ešte v praslovanskej dobe v tesnom spojení a že ich pomer by sa dal chápať skôr ako pomer dvoch analytických výrazov a že syntéza v samostatnú vernú skupinu stala sa až neskoršie. Náš zjav už predpokladá požiadavok väčšieho počtu vyjadrovacích prostriedkov a tedy vyšší stupeň myšlienkového rozvoja. Na otázku, či syntéza znamená pokrok alebo nie, pre náš prípad, zdá sa, možno odpovedať kladne len natoľko, že sa tu získal prostriedok pre vyjadrovacie potreby hovoriaceho, pre iné prípady je to vec problematická a treba ju ušľachťovať podľa jednotlivých prípadov v synchronickom priereze. My dnes v slovančine týchto vyjadrovacích prostriedkov nemáme, máme za ne analytické výrazy, a preca nedalo by sa povedať, že náš inventár je chudobnejší ako ten starý; máme bohaté rozvitú hypotaxis (analytické vyjadrovacie prostriedky), bohatšie ako staršia fáza jazykov slovanských, a tá nám poskytuje výraznejších prostriedkov pre naše vyjadrovacie potreby ako, zdá sa, boly absolutívne väzby. S tohoto stanoviska našu otázku posudzovať je ťažko.¹⁵

Spomenuli sme už, že väzby t. zv. pádov absolutných ako samostatne vznikly, tak sa aj samostatne vyvinuly. Najrázovitejšie sa vyvinul latinský ablatív absolutný; tu predikatívom nemusí byť len participium, ale aj substantívum, adjektívum, zámeno a aj adverbium, na pr. *tua re salva, me auctore, Caesare duce* (Caes. B. G. 6, 21, 5), *salvis testibus* (Pl. Mil. 1420), *me vivo* (Pl. Most. 739), *absente nobis*.¹⁶ Takéhoto spôsobu tvorenia niet pri slovanskom datíve absolutnom. V sanskrtskom lokále abs. predikatívom môže byť substantívum, pri genitíve absolutnom zas adjektívum, ale nie substantívum.¹⁷ V latine býva tiež väčšia voľnosť v užívaní ablatívov absolutných u postklasických spisovateľov ako u klasických. Celkom zvláštnu funkciu má tiež sanskrtský genitív absolutný, ktorý sa vyskytuje len v určitých okolnostiach: podmetom genitívu abs. je vždy osoba (bytosť životná, inteligentná alebo za takú pokladaná), vyskytuje sa skoro vždy pri participiách týchže slovies, znamenajúcich »vidieť« (v skr. i v páli) a potom »počuť«; predikatívom môže byť aj adjektívum.¹⁸ V neskoršom štádiu vývoja slovanského miesto datívu participia býva nesklonné gerundium: v starej ruštine, ukrajinčine a ešte dnes v bulharčine;¹⁹ je to v shode s vývojom baltského datívu absolutného²⁰ a nebýva toho v ostatných jazykoch. Rozdiely vo funkciách pádov absolutných v jednotlivých jazykochsa uvádza jú inde (nižšie).

Bola tiež nadhodená otázka, prečo si rôzne ide. jazyky volily rôzne pády k absolutívnej väzbe. Slovanských linguistov zaujíma, prečo máme datív

¹⁵ Sr. B. TRNKA, *Analyse a synthese v nové angličtině*. Mnéma 380 a n. a podobne *Přspěvky k dějinám anglické řeči a literatury*. Praha 1925, 141 n.

¹⁶ STOLZ-SCHMALZ, *Lat. Gram.* 1900, 257, K. BRUGMANN, *I. F.* 5, § 30, str. 138, JURET, *Système de la syntaxe latine* 85.

¹⁷ F. DE SAUSSURE, *De l'emploi du génitif absolu en sanscrit* (1881). *Publications scientifiques* 275.

¹⁸ F. DE SAUSSURE *ib.* 274—255.

¹⁹ Doklady celkom na konci tohoto úvodu.

²⁰ Stará literatúra mala ešte tiež obyčajne sklonné formy.

absolutný. MIKLOSICH a VONDRÁK by boli čakali, keby slovanský datív absolutný bol len gréckym prínosom, genitív absolutný.

V slovančine voľbu datívu za absolutný pád môžeme odôvodniť najmä jeho zvláštnou, širokou funkčnou zaťaženosťou v slovanských jazykoch vôbec. M. WEINGART ho menuje najzaujímavejším slovanským pádom.²¹ Výber datívu v germánskych jazykoch vykladá WINKLER²² zreteľom na duch jazyka. Tak je to i v slovančine. Zvláštnosť datívu je v tom, že veľmi často prejímal funkcie iných pádov; v slovančine je známe najmä prejímanie funkcie genitívu. V gótsktine a aj v anglosasšktine datívu sa veľmi často užíva v smysle lokatívu alebo instrumentálu,²³ oba tieto pády splynuly s datívom. V starej perštine zas datív prešiel v genitív,²⁴ v starej indištine býva funkčný vzťah medzi datívom a ablatívom,²⁵ miešanie genitívu s datívom bývalo tiež v gréčtine.²⁶

Slovančina šla len v duchu systému, keď si pri tvorení abs. pádu volila pád, ktorý bolo možno funkčne najviac zaťažiť, t. j. datív. Pre ostatné jazyky musí sa otázka voľby pádu pre casus absolutus riešiť pre každý osobitne.²⁷

2. Funkcie datívu absolutného.

V stind., vo Védach (najmä v M.), lokál absolutný vyskytuje sa vždy len vo funkcii časovej;²⁸ SPEYER podľa toho súdil, že stind. lokál absolutný súvisí s lokálom časovým. V sanskrte touto väzbou možno už označiť funkciu časovú, koncesívnu a kondicionálnu.²⁹ Sanskrtský genitív absolutný označuje okolnosť, počas ktorej sa rozvíja hlavný dej alebo tvorí pozadie, na ktorom sa odohráva dej hlavný (na otázku: kým, pokiaľ, vo chvíli, keď . . .);³⁰ znamená aj podmienku, ale už nie dôvod. V gréčtine v najstarších epických textoch genitívy absolutné v prezente (a prezentné perfektá) najčastejšie stály vo funkcii časovej vedľajšej vety, hoci možno zároveň pri nich zbadať aj kauzálny vzťah;³¹ v historickej próze, tedy neskoršej, genitívy aoristových participií majú väčší alebo

²¹ M. WEINGART, Dobrovského Institutiones I., 45.

²² WINKLER, Germ. Casussyntax I., 1896, 139.

²³ WINKLER ib. 400.

²⁴ DELBRÜCK, Vergl. Syntax I., 192.

²⁵ DELBRÜCK, Ai. Synt. 143.

²⁶ HAVERS, Untersuchungen 1.

²⁷ R. KÜHNER (Ausführliche Gram. der latein. Sprache, 2. vyd. Hannover 1912, II. 1, str. 771) odôvodňoval na pr. voľbu ablatívu pre latinu tým, že tento pád už aj bez participia označuje adverbiálny vzťah času a pod. Takto aj DEECKE 1893, 393, proti ktorému na pr. K. BRUGMANN I. F. 5. 142 hájil výklad abl. abs. z instrumentálu (takto aj STOLZ-SCHMALZ, Latein. Gram. 3. vyd. 1900, 256, 5. vyd. 1928, str. 446; literatúru viď tu na str. 447).

²⁸ Doklady u DELBRÜCKA, Altindische Syntax 387 n.

²⁹ J. S. SPEYER, Vedische und Sanskrit-Syntax. Strassburg 1896, § 210.

³⁰ F. DE SAUSSURE 278, 286—288.

³¹ V Ilias: čas. 14, kauz. 14, v Odysei: čas. 16, kauz. 8.

menší charakter kauzálneho vzťahu.³² Latinský ablatív absolutný môže stáť vo funkcii vedľajších viet časových, označujúcich okolnosť, kauzálnych, koncesívnych alebo odporovacích.³³ Zdá sa tiež, že ablatív absolutný nemal vždy charakter vedľajšej vety.³⁴ V gótsktine stojí datív absolutný najviac vo funkcii časových vedľajších viet, ale sú aj kauzálne alebo temporálnokauzálne, obyčajne na otázkku *als, nachdem, weil* a pod. (WINKLER I. c. 128 n.).

V stasej cirkevnej slovančine vyskytujú sa datívy absolútne vo funkcii vedľajších viet temporálnych, kauzálnych, koncesívnych, hypotetických a výsledkových. MIKLOSICH (815 n.) sa o tomto nezmiňuje,³⁵ hoci inak uvádza príklady s rôznymi funkciami. V. VONDRÁK (Altkirchslav. Gram. 1900, 293) podotkol, že sa ním najviac vyjadruje časový vzťah.³⁶ BELO-RUSSOV uvádza doklady na všetky tie funkcie a v staroruských textoch pozoroval datív absolutný i vo funkcii nezávislých viet (PřB. 41, 95, 127–133).³⁷ ST. KUL'BAKIN, hoci uvádza Belorussovovu prácu, píše, že väzba datívu absolútneho má význam vedľajšej vety časovej (zdôrazňuje K.).³⁸

Podľa okolností, že absolútne väzby stoja väčšinou vo funkcii vedľajších viet časových, sa usudzovalo, že toto bola ich prvotná funkcia. Myslelo sa tak i o gréckom genitíve absolútne.³⁹ MIKLOSICH (IV., 615) bol tiež toho názoru, lebo si myslel, že datív absolutný vznikol z datívu pre označenie času. Podobne vychádzal DEECKE⁴⁰ pri latinskom ablatíve absolútne z ablatívu temporis *Gallis devictis Caesar castra movit*, čo správne odmietol K. BRUGMANN (KZ. 5, 143–144).

V baltských jazykoch vyskytuje sa datív absolutný vo funkcii vedľajších viet časových, kauzálnych, koncesívnych, hypotetických a aj výsledkových. Takto hovorí BIELENSTEIN o lotyštine, neuvádzajúc pre ne dosť dokladov, a zdá sa, že vo všetkých týchto funkciách niet ho v litevčine, aspoň doklady, ktoré máme, sú najviac len pre funkciu časovú a menej pre kauzálnu.⁴¹

³² J. CLASSEN, Beobachtungen über den homerischen Sprachgebrauch. Frankfurt a. M. 1867, 178.

³³ JURET, Systèmes de la syntaxe latine 86. STOLZ-SCHMALZ (1900, 256) uvádzajú len doprevádzajúce okolnosti všetkého druhu, aj prostriedok a čas.

³⁴ Sr. DRAEGER H. S. II.², 791 a K. BRUGMANN, K. Z. 5, 139.

³⁵ Len pri part. prez. akt. hovorí, že ako apozícia stojí vo funkcii temporálnej, kauzálnnej, finálnej, koncesívnej a hypotetickej (str. 825, vyd. z r. 1868–1874); uvádza tu i datív abs.

³⁶ V druhom vydaní (608) toto nespomína a vo Vergl. tiež nie (II.¹, 408–409, II.², 403).

³⁷ Mnohé tieto prípady však o tom nesvedčia.

³⁸ ST. KULBAKIN, Mluvnice jazyka staroslověnského. Praha 1928, 201.

³⁹ Staršie mienky shrnul CLASSEN, Beobachtungen 1867, 184–185. Málktorí mu za pôvodnú funkciu prisvojovali i funkciu kauzálnu (BERNHARDY, str. 174, sr. CLASSEN ib. 185).

⁴⁰ DEECKE, Lat. Schulgrammatik 1893, str. 393.

⁴¹ BIELENSTEIN, Lettische Grammatik, Mitau 1863, 367, 288; ENDZELIN, Lett. Gram. Heidelberg 1923, 771–793. Doklad na výsledkovú vetu je u Bielensteina (370): *schēi redsāt(i) es ūsāngu*, hier bin ich erwachsen, so dass man mich sehen konnte (unter den Augen der Leute, B. 1023). Pre lit. vid' A. BEZZENBERGER, Beiträge zur Gesch. der lit. Spr. 1877, 261–262, SCHLEICHER, Lit. Gram. Praha 1856, 321 (uvádza ich len pre funkciu časovú a kauzálnu), E. FRAENKEL, Syntax der lit. Kasus. 1928, 132–134.

Chybou týchto názorov je, že vychádzajú od formy k funkcii a nie od vyjadrovacej potreby k prostriedku vyjadrovaciemu. Vyjadrovací prostriedok *casus absolutus*, ako sme už spomenuli, vznikol tesným usúvztažnením pádu, u nás datívu, mena a tohože pádu participia; toto usúvztažnenie mohlo vzniknúť v rôznom vetnom spojení; keď sa takýto výraz osamostatnil vo zvláštnu syntetickú jednotku vyjadrovaciu, rôzne funkcie si našli k svojej vyjadrovacej potrebe tento prostriedok podľa aktuálnej situácie vetného členenia, či sdeleného vzťahu. Bola pravdaže možnosť voľby; hovoriaci mohol užiť tohoto prostriedku len pre funkciu časovú, ale, ako vidíme, rozvinul ho na širšiu funkčnú plochu podľa toho, ako mu momentánne, podľa situácie a možnosti funkčného zaťaženia rôznym vyjadrovacím potrebám vyhovoval. Bolo to tiež iste závislé na rôznych iných syntaktických formách synchronicky súvisiacich, ktoré ešte musíme študovať. Je tu teda najsamprv potreba sdelná, potom vyjadrovací prostriedok, ku ktorému sa hovoriaci aktívne staval a potom len jeho upotrebenie podľa situácie, či aktuálneho členenia vety.⁴² Tieto okolnosti nesvedčia, že *casus absolutus* prvotne označoval len funkciu časovú. Akže je početne viac príkladov, na pr. aj v starej cirk. slovančine, na datív atď. absolutný vo funkcii časovej, to vyplýva už z toho, že sa viet časových vôbec užíva viac ako ostatných, a to najmä o textoch, aké máme my k dispozícii. Bolo by zaujímavé zistiť počet rôznych druhov viet v niektorej väčšej pamiatke okrem datívu absolutného a určiť percentuálny pomer navzájom a k datívu absolutnému. Na synchronickú súvislosť s rôznymi okolnosťami nesmie sa ani tu zabúdať.

Všetkých datívov absolutných v staroslovienských pamiatkach je 1373 (z toho v Ostr. 135); v evanjelských textoch (i s Ostr. a Undoľ.) ich je 691, v Supr. 632, v ostatných textoch (Ps. sin., Euch., Cloz., Kij. I.) ešte 50.

Najväčší počet dokladov majú datívy absolutné vo funkcii vedľajších viet časových, najmenší vo funkcii vedľajších viet výsledkových. Na časovú funkciu ich je v evanjelských textoch 627 + 1 v Undoľ. (z toho Ostr. má 123); to je 90·9%; najviac ich má pochopiteľne Mar. (173), ale ani Zogr., ktorý nepodáva tak úplný text evanjelií ako Mar., nemá pomerne o veľa menší počet dokladov (155); evanjelistáre majú čísla menšie: Assem. 103, Sav. 73 a Ostr. 123, čo je približne v súhlase s ich rozsahom v pomere k tetraevanjeliám. Z evanjelií najväčší počet datívov absolutných vo funkcii vedľajších viet časových (a aj ostatných) má evanjelium sv. Lukáša, za ním nasleduje Mat., potom Marek a s najmenšími číslami sa stretáme v evanjeliu sv. Jána (čas.: 8—11—11—6—5). Pre objasnenie tohoto stavu bolo by treba najsamprv podrobnejšie preštudovať syntax gréckych textov, ešte podrobnejšie, ako to urobil v ostatnom čase J. H. MOULTON D. D. v knihe *Einleitung in die Sprache des Neuen Testaments*. Heidelberg 1911, sr. str. 114.

Menej dokladov na datív absolutný vo funkcii vedľajších viet časových je

⁴² Metodické návody viď u V. MATHESIA, *Funkční linguistika*. Sborník přednášek pronesených na prvním sjezdu čl. profesorů filologie a historie v dubnu 1929. Praha 1929, str. 118 a nasl. Viď aj jeho *Několik slov o podstatě věty*. ČMFL. X., 1923—4, str. 1 a n.

v Supr., najrozsiahlejšej pamiatke staroslovienskej, t. j. 476, čo je 75·5% všetkých datívov absolutných v Supr. (v evanjelských textoch 90·9%).

Datívy absolutné vo funkciách ostatných druhov vedľajších viet majú nízke čísla. Vo funkcii vedľajších viet kauzálnych ich je v evanjelských textoch 27 (z toho v Ostr. 5), t. j. 3·9% z celkového počtu datívov absolutných v evanjelských textoch; číselne najmenej ich je v Sav.: 3 (3·65%), percentuálne v Mar.: 3·19% (číselne 6); percentuálne najviac ich je Assem.: 5·26% (číselne 6), číselne najviac ich má Zogr. 7, čo je percentuálne len 4·09%.

Podľa číselného počtu najviac ich je v Supr.: 93, t. j. 14·71%; je tu tedy pomer medzi Supr. a evanjelskými textami opačný ako pri časovej funkcii; príčina tohoto zjavu je asi v tom, že texty homílií a legend majú väčšiu potrebu kauzálnych viet ako texty druhu evanjelského. Videli by sme to lepšie, keby sme mali štatistiky aj o užití inakších foriem vedľajších viet časových a kauzálnych, t. j. o vetách spojkových.

V ostatných textoch percentá datívov absolutných vo funkcii kauzálnych viet sú vyššie, ale číselný počet veľmi nízky, lebo nízky je počet datívov absolutných v týchto textoch vôbec; preto pre posúdenie pomeru vo funkciách datívov absolutných nemajú vážnejšej úlohy; v Ps. sin. je 1 doklad, ale to je 14·28% dokladov Ps. sin. (všetkých je 7), v Euch. sin. sú 4, t. j. 18·18% a v Cloz. 6, t. j. 30%.

Všetkých datívov absolutných s kauzálnou funkciou je 131, t. j. 9·54% všetkých datívov absolutných vôbec; tedy procento ešte nie malé.

Počet a percentá datívov absolutných v ostatných funkciách vedľajších viet sú ešte nižšie. Vo funkcii hypotetickej len Supr. dosahuje 4·27%, z evanjelských textov ich číselne najviac majú Zogr. a Mar., po 5, čo je 2·9% v Zogr. a 2·65% v Mar., percentuálne ich má najviac Sav., t. j. 3·65%.

Vo funkcii koncesívnych vedľajších viet Supr. má o málo vyššie procento ako pri hypotetických, t. j. 4·58%, ale evanjelské texty dosahujú najviac 2·2% v Ostr., z vlastných staroslovienskych pamiatok Assem. svojimi 1·8%.

Najzriedkavejšie sú datívy absolutné vo funkcii vedľajších viet výsledkových; číselne najviac ich má Supr.: 7, t. j. 1·1%, percentuálne najviac ich má Sav.: 2·4%; ostatné evanjelské texty kolísajú okolo 0·6%. Malé pamiatky majú síce pri hypotetickej a koncesívnej funkcii vysoké percentá v cit. pomere, ale nepatrný číselný počet; pre výsledkovú funkciu dokladov už ani niet.

Celkove datívov absolutných vo funkcii hypotetických viet je 51, t. j. 3·72%, koncesívnych 44, t. j. 3·2%, a výsledkových 12, t. j. 0·87%.

Z toho všetkého vidíme, že datívy absolutné stoja najčastejšie vo funkcii vedľajších viet časových, najzriedkavejšie vo funkcii viet výsledkových. Pri cenení týchto faktov, ako sme už spomenuli, nesmieme zabúdať na vzájomný pomer ostatných foriem uvedených vedľajších viet, lebo len tak budeme môcť dostať úplne presný názor o funkciách datívu absolutného.

Diagramy nás názorne poučujú o pomernom zastúpení rôznych týchto funkcií a boli by ešte názornejšie, keby sme ich mohli porovnať s diagramami iných foriem vedľajších viet označujúcich tu spomínané funkcie.

Mohlo by nás prekvapiť, že datívov absolutných je veľmi málo v Ps. sin.; príčina tohoto javu je asi vo funkcii jazyka básnického, t. j. žaltár sa vyznačuje úsečnou dikciou, krátkymi nesloženými vetami a tedy malou potrebou vyjadrovacích prostriedkov stojacich vo funkcii vedľajších viet vôbec. Podobný zjav máme na pr. v anglosasštine; anglosaský datív absolutný je doložený o moc hojnejšie v prozaických ako v básnických pamiatkach. B. Trnka⁴³ to odôvodňuje tým, že básnické pamiatky neboly prekladmi z latiny a že tedy nepodliehaly priamemu vlivu latiny. Hoci túto otázku treba riešiť pre každý prípad zvlášť, preca bude treba skúmať, či i tu malý počet dokladov na datív absolutný nie je daný funkciou básnického jazyka.

Vráťme sa ešte k funkciám datívov absolutných v starej cirkevnej slovančine.

V niektorých prípadoch nedá sa dobre určiť stanovisko hovoriaceho a neostávalo nič iného, ako zaradiť ich k jednotlivým kategóriám podľa subjektívneho náhľadu. Na pr. doklad tu zaradený k funkcii kauzálnej mohol by mať i význam časový: та (Мария) бо ꙗ сѣса прижитъ. не съ мѣжемъ бѣвѣши. ꙗкоже исани послѣшествоуетъ. нъ дѣоу сѣоу о сѣнѣ шѣу ѡ. ꙗкоже арꙗханꙗ гелъ гауриѣлъ благовѣствилъ Supr. 482₂₇₋₂₈; spojka бо v prvej vete dáva nám tušiť, že píšateľ mal v druhej vete na mysli datív abs. s kauzálnou funkciou. Podobne zas časovú funkciu by niekto mohol vidieť vo vete богъ попоустиѣвшѣоу. възмогѣша отътѣригнѣти рѣцѣ ѡго отъ оуздѣ конѣныѣ цѣсарѣ Supr. 193₇₋₁₀, ktorá v tejto práci je interpretovaná ako kauzálna.

Podobne: тако стѣнѣшѣоу лѣвоу. отвори звѣрокрѣмѣникъ Supr. 166₂₇₋₂₈; слоуѣмъ же бѣспрѣстани жегѣштамъ. въси граждане прѣдѣстоѣшѣти и позвоуѣшѣти ѡю. възпиша. Supr. 13₂₆₋₂₈.

Blízky časovej funkcii je doklad tu zavedený ku koncesívnej funkcii: сѣмѣи и сѣцѣмѣи словесѣи глаголаѣвшѣоу оѣоу не послѣуша братѣ Supr. 290₂₁—291₁.

Koncesívny odtienok majú temporálne datívy absolutné: Mat. XXVI. 60: ... і не обрѣтѣ. і многѣмъ лѣжемъ. съвѣдѣтелѣмъ пристѣпѣшемъ. послѣдѣ же пристѣпѣша два съвѣдѣтелѣ рѣсте ... Zogr. (a pod. v Mar., Assem., dva razy v Ostr. a Sav.), Ján XX. 19: і двѣремъ затвореномъ. идеже бѣахѣ оученици ѡго съвѣрани. за страхъ ѡуденскъ. приде нѣъ Mar. (a pod. v Assem. a Ostr.).

Hypotetický odtienok je tiež v dat. abs., ktorý sme uviedli k funkcii časovej:⁴⁴ тѣбѣ же творашѣоу милѣстѣиѣ. да не чѣуетъ шѣица твоѣ. чѣто творитѣ десница твоѣ Mat. VI. 3 (Zogr. a podobne aj Mar., Sav., Assem. a Ostr.). Naopak k funkcii hypotetickej sme uviedli príklad, v ktorom by sa mohla vidieť aj funkcia časová: дѣвѣма прѣдѣлежашѣма вѣштѣма и которѣжѣшѣма са ѡма дроуѣа къ дроуѣѣ. ѣдно изволиѣ. или отъкрѣшѣти са ꙗ ... Supr. 59₁₂₋₁₆.

⁴³ B. TRNKA, Syntaktická charakteristika řeči anglosaských památek básnických. (Příspěvky k dějinám řeči a literatury anglické. Práce z vědeckých ústavů. Praha 1925, str. 141.)

⁴⁴ Vo všetkých slovanských prekladoch biblie je tu spojka časovej vety.

Časová funkcia by sa mohla vidieť v datíve absolutnom, ktorému v tejto práci sa pripisuje funkcia hypotetická: *никъже во вѣдѣ тѣлесныи. не цѣлѣтъ присно въ пи́и́нѣстѣхъ сѣщю, і въ обѣданнѣ, нѣ аще кто твердо възжитъ сѣтъ (!) вѣсего Euch. sin. 69a₂₅—69b₃.*

Ku kauzálnym funkciám sme zaradili príklad zo Supr. 136_{11 18}: да (жидове) рекътъ намъ коимъ нѣждеж оумьрьшоу. въсь миръ оученикъ испавненъ бысть. коимъ оуждеж оумьрьшоу чловекоу. оученици и дрѣззи с нимъ толци. за нма оучителя своего оумьрьша. коимъ оуждеж оумьрьшоу чловекоу. именеъ толико лѣтъ вѣси изгонатъ са; teologia pozerá sa na smrť Kristovu ako na ústredný prameň milosti a pretože dar viery je milosťou najvyššou pre kresťana, možno príčinne spojovať šírenie viery so smrťou Kristovou.

Niekedy tože miesto v rôznych evanjelských textoch nerovnako býva preložené a tým i datív absolutný v ňom môže stáť v nerovnakej funkcii, napr. Ján VI. 17–18: і тѣма абие бысть. і не оу вѣ пришелъ къ нимъ иѣ. море же вѣтроу велию дыхѣштю вѣсташе Mar.,⁴⁵ v tomto čítaní datív absolutný stojí vo funkcii vedľajšej vety kauzálnnej, ale v pozmenenom čítaní má už funkciu časovú: і тѣма абие вѣ. і не оу вѣ пришелъ къ нимъ іс. по морю же вѣтроу великоу дыхѣштю Zogr., Ján VI. 17–18.

Staroslovienske preklady nie sú tu zas osihotené, lebo s týmto zjavom sa stretáme i v ostatných ide. jazykoch. F. DE SAUSSURE⁴⁶ spomína tieto okolnosti pri sanskrtských absolutívnych pádoch. V gréčtine u Homéra sa tiež nedá vždy presne určiť, či je časová alebo kauzálna funkcia (sr. CLASSEN, Beobachtungen 184) a podobne aj z góštiny uvádza Winkler (137) temporálno-kauzálnu funkciu. Príčina je v povahe týchto viet, najmä temporálnych a kauzálnych; dodnes žije presahovanie výrazu jednej do výrazu druhej. Vidíme to na pr. v upotrebení spojky časovej pre funkciu spojky vedľajšej vety hypotetickej (keď nepôjdeš, nedostaneš peniaze, t. j. ak nepôjdeš . . .) a pod.

Nie zriedka sa stretá popri sebe viac datívov absolutných a pravdaže nemusia mať všetky rovnakú funkciu. Zaujímavý je príklad zo Supr. 552₈₋₁₂: пришѣдъшоу же дроугоуоумоу оубогоу. такоже плачъшоу іакоже и прѣвоуоумоу длѣжнкоу сѣштоу и томоу не имѣштоу чимъ искоупити са. дасть вѣрнѣи рабѣ вѣни и то кюса. Máme tu tedy v prvom prípade datív absolutný s funkciou časovou, k nemu sú apozitívne pripojené datív participia (плачъшоу) a datív radovej číslovky (прѣвоуоумоу), potom datív abs. (длѣжнкоу сѣштоу) s funkciou kauzálnou a konečne tretí datív absolutný s funkciou tiež kauzálnou.

Ojedinele sa stane, že datív absolutný je zmerateľným výrazom nemajúcim vlastne už funkciu vedľajšej vety; to máme v príklade zo Supr. 42₂₅₋₂₈: ... такоже же и о пѣтицахъ аже сѣтъ на сѣтѣмъ гробѣ многоу сѣштемъ.

⁴⁵ Podobne v Ostr. a Assem.

⁴⁶ F. DE SAUSSURE, De l'emploi du génitif absolu en sanscrit (1881). Publications scientifiques 279—280 a n. až 288.

и скотоу иже пригонатъ... на сѣѣхъ и славыи хъ паматъ... Zaradili sme ho k časovej funkcii, ale s vedomím, že funkcia časová je tu veľmi oslabená a že výraz *многомъ сѣштемъ* znamená vlastne »vo veľkom počte«. Na zmeravosť tohoto výrazu mohla by poukazovať i koncovka *-емъ* miesto *-амъ*, ale tento zjav je častejší aj inokedy.⁴⁷

3. Subjekt.

Rovnaký subjekt väzby datívu absolutného a hlavného slovesa.

Pravidelne subjekt participia býva iný ako subjekt hlavnej vety. Tento požiadavok sa však nezachováva vo všetkých našich textoch, najčastejšie v Supr. (65 ráz). Podobne máme príklady pre rovnaké podmety aj v baltskej skupine⁴⁸ a boli aj v gréčtine⁴⁹ a v latine.⁵⁰

Celkove máme v starej cirkevnej slovančine, vo všetkých textoch 5·30% dokladov na rovnaký podmet datívu absolutného s hlavnou vetou; z toho je 4·70% dokladov zo Supr.; v pomere k počtu dokladov Supr. sú to 10·280%.

Keď si všimneme príkladov slovanských a gréckych, vidíme na prvý pohľad, že naše nižšie uvedené doklady vznikli tým, že slovanský prekladateľ nemohol preložiť grécky text doslovne, pretože nenachádzal v inventáre slovanských vyjadrovacích prostriedkov väzbu presne shodnú s gréckou; hľadal sdeľný vzťah a aby sa vyhol násilnosti, užil vyjadrovacieho prostriedku, ktorý v jeho jazykovom povedomí najlepšie vystihoval onú grécku väzbu. Srovnajme z Luk. X. 38: Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά, so slovanským *ѣмѣхъ же ходашюмоу · і тѣ вѣниде въ вѣсѣ етерѣ* Zogr.⁵¹ Slovanský prekladateľ nielen že doviedol sem datív absolutný, ale, ako vidíme, premenil smysl celého úseku,⁵² miesto plurálu je singulár, miesto o učeníkoch sa hovorí o Kristovi.

Tenže prípad hľadania priliehavého vyjadrovacieho prostriedku za tenže grécky výraz ako v prvom príklade máme hneď v nasledujúcom doklade na rovnaký podmet datívu absolutného a hlavnej vety: Luk. XVII. 11: καὶ ἐγένετο ἕν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσον Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας, v Zogr.: *і вѣ идашюмоу въ ѡмѣ · і тѣ прохаждаше между*

⁴⁷ Grécku predlohu nemožno kontrolovať (Cod. Vat. gr.)

⁴⁸ BEZZENBERGER, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache. Göttingen 1877, 261—262; dokladov neuvádza. E. FRAENKEL, Syntax der lituischen Kasus 1928, str. 132 n., A. BIELENSTEIN, Lettische Grammatik I. Mitau 1863, str. 370, ENDZELIN, Lettische Grammatik. Heidelberg 1923, str. 791—793.

⁴⁹ Doklady uvádza na pr. R. KÜHNER, Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache. 3. vyd., prepracoval B. GERTH. Hannover-Leipzig 1904, II., 2, str. 110. KÜHNER vykladá tu tento zjav snahou, aby člen vety bol vyzdvihnutý väčším dôrazom a postavený proti ostatným slovám. Tento výklad je sotva správny. Máme tu len neskoršie, analogické tvorenie pádu abs. bez tej funkčnej účelosti, ktorú mu v týchto prípadoch pripisuje Kühner. R. Kühner tu uvádza i literatúru.

⁵⁰ K. BRUGMANN, Grdrsz. 1913, II. 3, 963, 965.

⁵¹ Factum est, dum irent, et ipse intravit in quoddam castellum.

⁵² Ak totiž sa môže spoliehať na známy nám grécky text (SODEN).

САМАРИТЕЊ. ГАЛИΛΑΙΤΗΣ. V tomto prípade grécky text a smysel nedal možnosti zámeny čísla a osôb. Navlas shodný je príklad z Luk. XVII. 14: καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς ἐκαθαρίσθησαν, і вѣ́дѣ́шѣмъ ѿмъ. ѡшѣстѣша сѧ. Vo všetkých týchto prípadoch je datív absolutný za grécky infinitív s ἐν τῷ.

Složitejšie pomery budú v Supr. Neskúmal som všetky prípady, len niekoľko náhodou vybratých, a už podľa týchto vidíme, že prekladateľ niektoré miesta prekladal doslovne, druhý raz menil partic. v nominatíve na dat. abs., inokedy zas celkom samostatne sa uchýlil od gréckeho. textu.

Celkom doslovne prekladá na pr.: 275^{20 22}: сѧшѣтоу бо великоу оумоу отъ цюу въ хъзѣнѣ. и молише творѣшѣтоу къ богу. въздрѣма сѧ и ѡсѣнѣ малы за grécke: "Οντος γὰρ τοῦ ἐν τῇ κέλλῃ καὶ ἑαυτῷ προσοδολεσχούντος καὶ Θεῷ, εἰς ὕπνου μὲν τινα λεπτοτάτου ἔμφρασιν κατηνέχθη.

Participium v nominatíve prekladá datívom absolutným, ktorého podmet je rovnaký s podmetom vety hlavnej: 189⁸⁻¹³: пришедъшоу бо имоу отъ александринска града. и въ свѣдѣшѣ съборѣ въшедъшоу. прѣзороуствоу безоумъноумоу съпомагѣшѣтоу имоу. исповеда сѧ крѣпѣнѣи своѣи хощѣ, Grécky: ἐλθὼν γὰρ ἀπὸ τὸν Ἀλεξανδρέων πόλεως, καὶ εἰς τὸν τῶν Ἀγίων σύλλογον μολῶν, τῷ θράσει τῆς ἀνοίας τῶν συμπνεόντων αὐτῷ ἐπερειδόμενος, ἔξεμειν ἐπηγγέλλετο τὰς βεβήλους αὐτοῦ τῶν βλασφημιῶν κενότηας (Acta S. Maii 7, 249).

Zaujímavejší je prípad, keď si prekladateľ počína samostatne a obmeňuje originál, na pr. v úseku Supr. 196⁸⁻¹⁵: дошедъшоу же цѣсарю едного града блнзѣ доунава. съгладѣвъ боу сѧмъ и съвѣшѣтакъ сѧ съ нѣмъ. нарече дѣнь въ нѣже сѧнѣдетъ сѧ съ ратникы. сѧшедъшѣ же сѧ имоу не може стати прѣтиже ратникомъ. нѣ плешѣи въдакъ побѣже отъ лица нѣхъ; grécky: γενομένου τοιγαροῦν τοῦ Βασιλέως ἐν μιᾷ τῶν πόλεων τῶν πάρεννυς τοῦ Δανουβίου ἐπισκεψάμενος τὰ στρατόπεδα αὐτοῦ, καὶ ἀνακοινωσάμενος αὐτοῖς ὥρισεν ἡμέραν ἐν ἣ συνάψει τὸν πόλεμον. Ἐνδὲ τῷ καιρῷ τῆς συγκρούσεως μὴ δυνηθεὶς ἀντιστῆναι τοῖς ὑπεναντίοις, νῶτα δεδωκώς ὁ ἀλιτούριος ἤρξατο φεύγειν ἀπὸ προσώπου αὐτῶν (Acta Sanctorum B. B. Maii 7, 252). Vidíme, že sa tu slovanský prekladateľ celkom samostatne odchýlil od gréckeho textu a vniesol do neho sám participiálnu väzbu сѧшедъшѣ же имоу; ostatné participiá sú už doslovnými prekladmi.

Rovnaký podmet datívu absolutného a hlavnej vety ostáva pri prevedení gréckeho akuzatívu c. inf. v príklade: и ꙗко разоумѣ такоже прѣвѣнѣати имоу правнѣшѣи зѣли тоѧ. тоу деши арню отъ александриа. въ константинѣ градѣ прѣти скороу побѣѣ Supr. 188¹⁹⁻²⁴, ὡς δ' ἔγνω ἀδιόρθωτον μένειν τὸ κακὸν, αὐτὸς τὸν μὲν δυσώνυμον Ἀρειον ἐκ τῆς Ἀλεξανδρέων εἰς ταύτην τὴν βασιλίδα Κωνσταντινούπολιν ἀπαντῆσαι τὸ τάχος προσέταξεν (Acta Sanctorum B. B. Maii 7, 248).

Druhy subjektov.

Subjektom býva vo veľkom počte prípadov zámeno osobné, celkove 48.8% v evanjelských textoch a 27.9% v Supr., iných zámen ešte 4.06 v evanjelských

textoch a 12·9% v Supr., na druhom mieste je podstatné meno so 40·19% v Supr. a 23·91% v evanjelských textoch, po ňom ide hneď vlastné meno s 13·62% v evanjelských textoch a 10·6% v Supr. Viac podmetov pri tomže participiu býva len v zriedkavých prípadoch: v evanjelských textoch spolu 2 (1 Mark. Zogr. a 1 Mark. Mar.), v Supr. 15 a Cloz. 1, t. j. 1·3% pre všetky texty. Z celkového výpočtu vidíme, že podmetom datívu absolutného býva najčastejšie osoba, nie však výhradne, ako je to pri sanskrtskom genitíve absolutnom.

Pri osobných zámenách ako podmet v datíve najčastejšie sa vyskytuje zámeno 3. osoby, väčšinou sing., menej plurálu a najmenej duálu. Funkčnou úlohu týchto zámen je často, aby označily samostatnosť datívu absolutného, na pr. *глаголющю имоу къ нимъ сице. начаша книжници* Luk. XI. 53 (Zogr.); pri rozvedení toho datívu absolutného vo vedľajšiu vetu s časovou spojkou netreba nutne zámeno vyjadriť, sr. čes. znenie a když jim to mluvil KB, poľ. a gdy im to mówił, ale srb. a кад им он ово говораше, rus. pravdaže musí byť онъ s participiom na -l: когда онъ говорилъ имъ сіе.

Lepešie sa vidí táto funkcia datívu zámena v prípadoch, v ktorých hlavné sloveso sa pojí s datívom a keby nebolo datívu zámena, mohla by byť daná niekedy možnosť závislosti datívu participia na tomto slovese, a okrem toho nie zriedka býva nezávislosť datívu absolutného označená tým, že sa k slovesu hlavnej vety, ktoré stáva s datívom, pripojuje ešte datív zámena; tak sa môžeme potom stretať s datívom *имоу, имъ* v datíve absolutnom a i v hlavnej vete. Príkladov je dosť, uvedieme na pr. z Euch. sin. 42a₂₂–42b₂: *стоѡщую имоу нынѣ прѣдъ тобою. възврани имоу вѣсѣхъ пакти*; Euch. sin. 73b₇₋₈: *ты еѡко молащюся рабоу твоимоу семоу, подажди имоу мѣсто*, Supr. 235₁₉₋₂₁: *и изъходѡшюу енталну из воды подастѣ имоу рѡкѡ мѡченикъ*, podobne jasne vidíme túto funkciu datívu zámena v príkladoch z evanjelia: Mat. XXVII. 17: *сѡбѣракъшемъ же сѡ имъ. рече имъ пилатъ* Zogr., Luk. XVII. 7: *и пришѡдшюу сѡ села речетѣ имоу* Sav. Už ANT. BEER⁵⁸ uviedol príklady na zámeno *имоу* pri datíve participia a badal, že sa vyskytuje i tam, kde ho nemá grécky text. Týmto sa len potvrdzuje naše pozorovanie funkcie datívu *имоу*.

Len v ojedinelom prípade popri datíve substantíva je ešte datív zámena: *и пришѡдшюу имоу нѡи на онъ полъ... сѡрѣтете и дѡка* Mat. VIII. 28 Mar.; v ostatných textoch je čítanie bez *имоу* (Ostr., Assem.), v Zogr. je *пришѡдшюмоу*, čo má byť asi *пришѡдшюу моу*, v Sav. už niet dat. abs.: *къ онѡ пришѡдѣ ис...*, v gréc. *καὶ ἐλθόντος αὐτοῦ...*

Nositel deja vyjadrovaného datívom participia môže sa označovať jedným substantívom alebo rozvitým výrazom, a tiež nositelia deja slovesného môžu byť niekoľkí. Datív substantíva (podmet) môže byť nositeľom viacerých činností slovesných a teda má pri sebe viac datívov participií — rovnakého

⁵⁸ ANT. BEER, *Kleine Beiträge zur gotischen Syntax*. Věst. Král. č. spol. n. 1905, VII., str. 67.

alebo rôzneho času. Pekný doklad na prvý prípad máme v Supr. 81²¹⁻²⁵: прѣ даша же своѣ доуша господевѣ. прѣжде ѣ днь марта. при анкининѣ самовластьци нам же цѣсарьствѣхъштоу боу нашему и боу и еписѣу. и владыцѣ нашему ꙗко хрѣсту, podobne v Supr. 173¹¹⁻¹⁶: иште же глаголахъштоу прѣпростѣоуоумоу. и сѣмѣренѣоуоумоу паулоу ꙗсоу сокоу. ... възвѣн гласомъ бжеу. Príklady niekoľkých nositeľov deja slovesného vyjadreného datívom participia sú shrňované vo zvláštnych kapitolách; tu uvedieme príkl. i исходаштию емоу (t. j. нѣоу) въ ерихона. i оученикомъ его. i народоу многоу. ѣнъ тѣмѣювъ. картинмен . слѣпъ сѣдѣшеа при пѣти Mark. X. 46 (Zogr.).⁵⁴

Keď datív podmetového záměna nie je vyjadrený a hlavné sloveso sa pojí s datívom, vyzерá datív participia nie ako bezpodmetový datív absolutný, ale ako obyčajný datív; tak je to v Mat. XVII. 22: живѣшимъ же въ галилѣи рече ꙗко Sav.; že je tu datív absolutný, ukazuje nám srovnanie s inými textami, kde je vyjadrený i datív podmetového záměna a ešte v našom prípade, i tenže datív pri hlavnom slovese: живѣштемъ же имъ въ галилѣи. рече имъ нѣъ Mar. a podobne aj Ostr. a Assem. (Zogr. nemá tohoto miesta); tiež grécky a latinský text má tu participiálnu abs. väzbu: Ἀναστρεφόμενων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, covenantibus autem eis in Galilaea, dixit illis Jesus. Možno, že pisár Sav. knihy necítil tu datív abs.; len pre ostatné paralely sa uvádza v našom sozname.

Keď sa stretajú dva alebo viac paratakticky postavených datívov absolutných, pri druhom z nich sa už datív podmetového mena (záměna) nevyjadruje, lebo sa rozumie zo súvislosti: оучаштию емоу люди въ цркви. i благовѣствѣоуѣхъштию състаша сѣ архіерѣи, Luk. XX. 1 Zogr., пришѣдъшоу же нмоу къ манастироу. и ногѣтъми своимѣи двѣри держаштоу. и ꙗснѣдъ нѣкъи отъ живѣшнихъ тоу видѣ Supr. 558²²⁻²⁴: оученикомъ анкоуѣхъштемъ. о вѣсѣхъ силѣхъ ажѣ видѣша. и глаголахъштемъ ... градъ трасѣше сѣ Supr. 322¹⁸⁻²³, потомъ же лежаштоу болаштоуоумоу. не двинѣштоу сѣ и оумръштѣноу ... нача мазати Supr. 562²⁷⁻²⁸, ожидахъштоу же еписѣпоу. и молаштоу сѣ к нѣмоу. и ни хрѣда отъвѣта полоучиѣхъшоу ... отидоша Supr. 530³⁻⁵, пришѣдъшоу во нмоу отъ лѣгѣандринска града. и въ свѣтънихъ съборѣ вѣшѣдъшоу ... исповѣда скѣрѣнѣнѣхъ своихъ хрѣлж Supr. 189⁸⁻¹³. Podobných dalo by sa uviesť viac, srovn. na pr. v Supr. 567¹²⁻¹³, 351²¹⁻²⁴, 284²⁰⁻²³, 282²³⁻²⁷ (tri), 515²⁷⁻²⁹, 275²⁰⁻²², 174¹¹⁻¹⁵, 222¹⁰⁻¹², 269³⁰⁻²⁷⁰, 108²²⁻²⁶, 257⁷⁻¹⁰, 179²³⁻²⁵, 531³⁰⁻⁵³², 535⁸⁻¹⁰.

Ojedinele subjekt datívu participia stojí v nominatíve, pravda, len nedopatréním prekladateľovým: съкончаша же сѣ стѣи мѣ мжченика. мѣсаца марта въ ѣ. цѣсарьствѣхъштоу грѣхѣстѣи власти. миханѣлъ додѣрѣ. и декла правѣхърѣннѣи црѣи . слакашѣ ба... Supr. 65¹⁻⁵.

поздѣ бѣвѣшоу (сжштоу) а поздѣ бѣвѣши (сжшти).

Veľkú pozornosť budily výrazy поздѣ бѣвѣшоу (сжштоу) а пѣмѣ поздѣ бѣвѣши (сжшти) а potom výraz вечеръ сжштоу, бѣвѣшоу.

⁵⁴ Podobne Mar. Doklady vid' v II. části.

MIKLOSICH (IV, 615) výrazy *поздѣ бѣжѣши, сѣшти* uvádza, ale nevykladá; všima si len výrazu *вечерѣ бѣжѣшоу* a *поздѣ бѣжѣшоу, сѣшоу* a myslí si, že tu chýbuje meno, t. j. že pôvodne táto veta je bezpodmetná (sr. je g d a p o z d ě b y s t ѣ). JAGIĆ⁵⁵ v *поздѣ бѣжѣши* vidí neskoršiu formu napodobením podľa gréckeho textu, kde *ἡμέρας* je rodu ženského. V. VONDRÁK v Altkirchslav. Gram. 1293 si myslel, že gréc. *ἡμέρας γενομένης* raz sa prekladá *поздѣ бѣжѣшоу* (*сѣшоу*), druhý raz *поздѣ бѣжѣши* (*сѣшти*) podľa subjektu predlohy, v druhom vydaní už len konštatuje tento zjav (608). Vo Vergl. slav. Gram. II¹, 409, II², 404 prikláňa sa k Jagićovmu výkladu formy *бѣжѣши*, a formu *бѣжѣшоу, сѣшоу* vykladá vzťahom k neutr. príslovke *поздѣ* (srovn. *поздѣ было*). Týmto problémom sa zaoberal aj J. ZUBATÝ v L. fil. 29, 222 pozn. a v Sb. fil. 3, 152; v tvaroch *поздѣ сѣшти* (*бѣжѣши*) videl zbytky starej deklinácie konzonantickej, čo odpovedá aj litevskému gerundiu na (pôvodné) *-i*. V Sb. fil. 3, 152 vo väzbách *поздѣ бѣжѣшоу* (*сѣшоу*) videl bezpodmetný datív absol. participia deklinácie *jo-kmeňovej*. Prvší výklad prijal O. HUJER v L. fil. 32 (1905), 315 a neveril mu V. VONDRÁK vo Vergl. slav. Gram. II¹, 409, II², 404. ST. KUL'BAKIN videl tu skrátenú väzbu datív absolutného *поздѣ же бѣжѣши годниѣ, бѣжѣшоу часоу*; srovnával ich s *поздѣ же сѣштию часоу*.⁵⁶

Najobširnejšie sa touto otázkou zaoberal PROKOP LANG v štúdií: Csl. *поздѣ бывѣши, поздѣ бывѣшу* (L. fil. 47, 1920, 28–33, 88–93, 175–184, 295–309). Všima si najmä formy *бѣжѣши, сѣшти* a vidí, že ich nikdy niet v spojení s príslovkou *вечерѣ* alebo s datívom *вечероу, бѣжѣшоу* bývajú s nimi spojené. Po dôkladných úvahách vyslovuje predpoklad, že v psl. bolo utvorené od predložky **pos* príponou *-da* substantívum **pozda*, ktorého v csl. sa užívalo k označeniu predstavy, *pokročila, pozdná doba* (vôbec), ktoré však časom zaniklo, zanechajúc po sebe jediné stopy v archaizme *поздѣ бывѣши* (306). I popri pečlivosti LANGOVEJ máme však dojem, že je to výklad z núdze a že najpravdepodobnejším ostáva výklad Zubatého i pri odpore Vondrákovom. ZUBATÉHO výklad podopiera tiež fakt, že sa staré, neproduktívne morfématá obyčajne zachovávajú v zmeravelých, ustálených výrazoch. Najdôležitejším svedectvom proti LANGOVU výkladu je forma participia s *-и* bez spojenia s *поздѣ* v prípade *въ вечерѣ же сѣботѣхъ сѣнтажшти въ прѣвѣжъ сѣботѣ. приде марикѣ...* Mat. XXVIII. 1 Zogr., Mar., Assem. a Sav.^{56a} (v Ostr. je už *-оу*); máme tu celkom jasne neosobnú vetu. Formy na *-и* boli už na vymretí; je ich všetkých 8 proti 28 s *-оу* v uvedených výrazoch. Nie je však nemožné, že tvar *бывѣши* pri adverbiu *поздѣ* udržiavala asociácia s datívom sing. fem. *-а* kmeňov. Sú to všetko neosobné vety, kde datív mena nebolo treba vyjadriť.

Pri výraze *вечерѣ бывѣшу* možno podľa tohoto súhlasiť s Miklosichovým výkladom (l. c.).

Je zaujímavé, že pred týmto problémom stoja aj germánski linguisti; tu

⁵⁵ V. JAGIĆ, Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus. Petrohrad 1883, 554.

⁵⁶ ST. KULBAKIN, Mluvnice jazyka staroslověnského. Praha 1928, 202.

^{56a} Je ešte v Nikol.

v gótsktine je tiež v Mark. I. 32: andanahtja þan vaurþanamma, þan gasaggq sauil, berun du imma allaus . . . za gréc. ὁψίας δὲ γενομένης . . . ἔφερον,^{56b} Mat. XXVII, 57: iþ þan seiþu varþ za ὁψίας δὲ γενομένης.^{56c} WINKLER (125, 138) ich nepokladal za datívy absolutné, ale len za prosté označenie času, hoci absolutné, ale iného druhu ako všetky ostatné.^{56d}

Proti tomuto výkladu správne poukázal A. BEER (l. c. 10) na stav v slovančine.⁵⁷ Vo výrazoch поздѣ бѣжѣши vidí tiež datív absolutný.

4. Predikát.

Slovesá v predikáte. Gerundium. Neshody medzi textmi evanjelskými. Očakávané datívy participií. Postavenie datívu participia a datívu substantíva.

Predikátom v najväčšom počte prípadov bývajú slovesá existentiae, cundi a dicendi; sloveso бѣти vyskytuje sa vyše 190 ráz, ako pomocné sloveso vyše 65 ráz, sloveso ити a jeho složeniny dosahujú čísla skoro 180, ходити a jeho složeniny do 60, sloveso глаголати do 90, рещи do 30.

Spomenuli sme už, že sanskrtský genitív absolutný býva len pri slovesách *paçyati* »vidieť« a príbuznom *prêkṣati* a *miṣati*, *çṛṇôti* »počuť«. ⁵⁸ Pri lokále absolutnom je už voľnosť v užívaní sloviess rôzneho významu.

Datív participia býva najčastejšie participium praesentis activi; je ich 332 v Supr., 356 v evanjelských textoch (Ostr. z toho má 71 a Undol. 1), ostatné malé texty i s Ps. sin. ich majú 30; doklady na datív absolutný s funkciou vedľajšej vety výsledkovej má toto participium z dvanástich jedenásť. Po tomto participiu najvyššie číslo má pravdaže participium praeteriti: 254 v Supr., 285 v evanjelských textoch (z toho Ostr. má 57); ostatné texty ešte 17. Part. praet. pass. je 59 v Supr., 32 v evanjelských textoch (z toho Ostr. má 8), ostatné texty ešte 3; z toho v 35 prípadoch (18 Ev. – Ostr. 4 – 12 Supr. a 1 v Cloz.) pomocné sloveso бѣти nie je vyjadrené. Part. prez. pass. pri datíve absolutnom stojí len vo funkcii vedľajšej vety časovej; príkladov je 13 v Supr., z toho v 10 prípadoch v Supr. pomocné sloveso бѣти ostáva nevyjadrené, a jeho potreba sa ani necíti. Passívne participiá pri datívoch absolutných vyskytujú sa tedy nie síce veľmi, ale preča dosť zriedka. Ich číslo je vlastne ešte menšie, pretože moc príkladov sa opakuje, na pr. vo funkcii časovej je najmä často sloveso вѣсти (16 ráz) a затворити, a to najmä vo výrazoch оустомъ, вратомъ a двѣремъ затвореномъ (амъ). Na pr. v Supr. vo funkcii časovej s podmetom zámena 3. os. sing. sú 4 doklady od slovesa -вѣсти a dva iné, pri zámene 3. os. plur. sú 3 od -вѣсти a jeden iný, tak aj pri 3. os. du. z dvoch dokladov je jeden приведенѡма, pri substantívach

^{56b} V Zogr.: поздѣ же бѣжѣши.

^{56c} Je ešte v Nikol.

^{56d} Mar.: поздѣ же бѣжѣшию.

⁵⁷ Sám BEER uvádza len výklad JAGIČOV s podotknutím, že BRÜCKNER myslí ináč (miesto neuvádza).

⁵⁸ F. DE SAUSSURE l. c. 274.

z 13 príkladov sú 2 od -ѣсти, pri vlastných menách zo 4 sú 2 a jeden ešte pri bezpodmetnom od -ѣсти.

V sanskrtskom genitíve absolutnom býva len part. prez., pri lokále abs. nerozhoduje, aké sú deje.⁵⁹

Pomer je tedy trochu iný, ako je na pr. v latine, kde sa z participií najčastejšie užíva part. perf. pass. a menej part. prez. akt. V neskoršej latine je väčšia voľnosť pri užívaní participií ako v latine klasickej.⁶⁰ Pri sanskrtskom genitíve absolutnom býva len part. prez., pri lokále nerozhoduje, aké sú deje.⁶¹ Na rozdiel od latiny a sanskrtu, ako to aj vyššie spomínáme, nemôže byť v slovančine predikatívom substantívum, adjektívum, zámeno alebo adverbium.

Spomenuli sme už, že v neskoršom vývoji slovanskom participium môže byť nesklonné – ako gerundium; uviedli sme už tiež, že tento stav sa shoduje s baltským neskorším štádiom (v skoršom boli i tu participiá skloňované). Je jasné, že hlavným činiteľom datívu absolutného a podobných mu absolutívnych väzieb vôbec je participium v datíve; postupným zoslabovaním silnej predikatívnosti participií zmenšoval sa počet absolutívnych väzieb. Neskoršie, keď sa participiá prestávajú skloňovať, drží sa datív absolutný ešte pri nesklonnom participiu či gerundiu a napokon úplne zaniká. Tohoto názoru bol aj O. v. GÜLDENSTUBBE,⁶² keď si myslel, že v starej ruštine väzba datívu absolutného trvala tak dlho, pokiaľ boli skloňované participiá praesentis a praeteriti; keď tieto, píše Guldenstubbe, svoju flexiu stratili a zmenili sa v gerundium, začína sa strata datívu absolutného.

Keď si všimneme rovnakých miest v evanjelských prekladoch, pozorujeme, že sa vždy neshodujú v tvorení datívu absolutného a ani v jeho použití. Je dosť častým zjavom, že sa najmä datívy mien neshodujú, ale táto okolnosť nie je tak vážna ako fakt, že sa jednotlivé texty neshodujú vo voľbe datívu absolutného ako vyjadrovacieho prostriedku a že sa stretáme s miestami, v ktorých v niektorom texte je datív absolutný, ale i v inom je iný vyjadrovací prostriedok. S takýmito odchylkami stretáme sa najmä v Sav. kn., ktorá v 9 prípadoch nahrádza si datív absolutný inou formou a len v jedinom prípade má datív absolutný, kde ho nemajú ostatné texty (Mat. VIII. 28). V Assem. a Ostr. je odchýliek len minimálny počet (2 Assem., 1 Ostr.), a tak aj v tetraevanjeliu proti evanjelistám (Ostr. a Assem.) a vzájomne. V niektorých miestach v evanjelistách (Mat. IX. 18, XVII. 14, XVII. 24, Luk. X. 38, XIV. 36, V. 1, X. 38) bol vynechaný datív absolutný na začiatku kapitoly, pretože sa táto musela začínať slovami *ѣъ врѣма оно*; toto tedy nečítame medzi odchylky. Viď tabuľku I.

Vysvetlenia si žiadajú najmä odchylky v Sav. kn. Vieme, že jazyk Sav. kn. má niektoré dialektické zvláštnosti;⁶³ pravdepodobne niektoré odchylky bude treba pripísať na vrub dialektu prepisovačovho, niektoré však už

⁵⁹ F. DE SAUSSURE I. c. 275.

⁶⁰ STOLZ-SCHMALZ, Lat. Gram. 1900, 257.

⁶¹ F. DE SAUSSURE 274.

⁶² O. v. GÜLDENSTUBBE, Gebrauch der Kasus im Altrussischen AfslPh. 39 (1925), 245.

⁶³ V. ŠČEPKIN, Разсуждение о языкѣ Саввиной книги. Petrohrad 1899, str. I. n.

i predlohe. Odchylky v predlohe evanjelistárov asi boly, lebo na to ukazuje aj Assem., bolo ich však istotne menej ako v Sav. kn., lebo Ostr. zachováva datív abs. ešte i tam, kde ho už nemá Assem. (Ján VI. 19 a 23). Viď tabuľky.

Datív participia nebýva zachovávaný na miestach, kde by sme ho podľa gréckej predlohy i podľa vetného členenia čakali; na pr. v Supr. 229₃₋₆: *приближѣшомъ же сѧ сѣгоуомомъ. и сѣтворихъ христосово знаменіе на челѣ своемъ. вѣниде вѣ црѣкѣе*, gréc. *Ἐγγίσαντος δὲ τοῦ ἁγίου καὶ ποιήσαντος τὴν ἐν Χριστῷ σφραγίδα ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ, εἰσηλθεν εἰς τὸν ναόν*,⁶⁴ tedy, čakali by sme *сѣтворихъшомъ*.

Zaujímavé miesto máme v Supr. 220₁₇₋₂₁: *пришѣдъшомъ же нѣккомомъ комитомъ. вѣ страны лаодикиискѣмъ. и вѣшѣдъ вѣ градъ вѣзискадаше мѣстѣ црѣкѣвиштѣиныхъ*, gréc. *Ἐλθὼν οὖν τινὸς Πατρικίου εἰς τὰ μέρη Λαοδικείας καὶ ἔλθων ἐν τῇ πόλει, ἀνεζήτει τὴν τοποθεσίαν τῶν ναῶν*.⁶⁵ V novších gréckych textoch participium pri genitíve absolutnom mohlo stáť už v nominatíve, hoci bez kongruencie (sr. užitie gerundiálne v novej gréc.),⁶⁶ tento prípad je v tomto texte. Slovanský prekladateľ správne preložil gréc. participium v nominatíve datívom, kým stálo tesne vedľa genitívu mena, ale o kúsok ďalej, nepochopiac dobre funkciu gréc. participia v nominatíve, preložil ho tiež nominatívom miesto očakávaného datívu.

Najčastejšie datív substantíva a datív participia stoja vedľa seba, na pr. *и се мѣомъ глаголюшомъ... Supr. 162₅, и бысть исходашѣ мѣомъ... Supr. 187₁*, niekedy bývajú od seba oddelené nejakou enklitikou, na pr. *разоумѣишю же народомъ многомъ... Luk. VIII. 4 (Zogr.)*, *вѣсѣмъ тоу сѣштіи мѣмъ плачюштіи сѧ... Supr. 100₁₈*, *томоу же не хоташомъ... Supr. 527₉*, a pod., niekedy medzi oboma datívami môže stáť aj celý nejaký výraz, na pr. *онѣи же отъ печали не мѣгъшѣи исповѣдати... Supr. 44₈₋₉*, *симъ же тако прѣсѣвѣнѣ послодѣмъ нѣомъ хрѣстомъ. чоудесѣмъ бываюштіи... Supr. 190₁₄₋₁₆*, *оумерѣши же сѣагого конѣи женѣи чистѣи Supr. 26₇₋₈* a pod.

Složené tvary datívu participia. Viac datívov participií. Kongruencie

Datív participia býva v starej slovienčine pravidelne v mennej forme (sr. i u Miklosicha IV. 615, 141, ktorý spomína len mennú formu); len v zriedkavých prípadoch môžeme nájsť tvary složenej flexie, tak v Euch. sin. 20a₁₋₁₀: *вѣко... блѣн вино се... вѣпадъшнимъ гадомъ вѣ не. дѣннимъ непризнѣномъ, отъжени отъ рабѣи тѣонхъ*; Euch. sin. 34a₂₃—34b₄: *трет[ъ]и день, не пия ни ѣды, и приемилюшомъ (t. j. паваомъ) мѣтѣи, отъ раба тѣога ананна отъ вѣрглѣи еси отъ очюи его, и подааъ емоу еси зракъ... сѣтворилъ и еси аѣаъ тѣон, tiež v Euch. sin. 22a₈₋₁₅: и подажди рабѣи тѣою отъданне сѣмоу осквернѣишюму сѧ. и вѣкоушѣишю мѣсѣи нечистѣи хъ, и хъже вѣкоушѣишю отъ реклѣи*

⁶⁴ ABICHT-REICHEL, AfsIph. 20, 190.

⁶⁵ ABICHT-REICHEL, AfsIph. 20, 185.

⁶⁶ ABICHT-REICHEL, ib. 198.

еси, въ законѣ стѣмъ своемъ. сихъ въкоушъшю неволежъ отъпоустѣ грѣхъ.

Supr. 109¹⁸⁻²⁰: въсѣмъ тоу сжштимъ плачжштемъ са с нимѣ. въздвигъ гласъ свои блаженни кодратъ. възпи съ слъзми, ib. 38¹⁵⁻¹⁷: онѣмъ же иштжштемъ имѣнни кононъ тъштааше са оуготовити имъ трепезж, ib. 211²⁶⁻²⁸: живжштинъ въ градѣ надѣхъ са зъло нѣчъто прѣати отъ нѣю. сжштинъ тоу кръстѣномъ, 47²⁴⁻²⁷: въсѣмъ же пришедъшнимъ повѣлѣннимъ вои-водъ. видаште стѣаго образоушша са матѣхъ са, 534²³⁻²⁶: въ крѣмена бо гонѣнѣа нечѣстѣаго диоклѣтиана. дѣнствоушшюу животворѣоушмоу кръстѣаньскъа върѣ словеси. самомоу томоу рекъ шоуоумоу. се азъ посылажъ къ... V evanjelských textoch: Luk. VIII. 4: разоумѣжшюу же на-родоу мѣногъ. і граджштинъ отъ въсѣхъ градъ къ нѣмоу. прѣтѣчѣа глѣ-аше къ нимъ Zogr., v Mar. je však ... граджшѣмъ,⁶⁷ gréc. Συιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπρευομένων πρὸς αὐτὸν ...; Mat. I. 18: шбржченѣи бѣжши матери нѣо марѣи ... обрѣте са Мар., v ostatných textoch je обржченѣ (Assem., Sav., Ostr.); Luk. II. 2: се написанне бѣстѣа владжшюмоу сирнѣж кѣ-ринѣж (т. кѣринѣю) Sav., inde je menný tvar (Zogr., Mar., Assem. a Ostr.); Mat. II. 13: шшедъшнимъ же влѣхкомъ се аггѣлъ гнѣ авѣи са Мар., -емъ je v Ostr., Assem. a Sav. (v Zogr. tohoto miesta niet); Mat. XVII. 22: живжштинъ же въ галилѣи рече іѣ Sav., v Mar. je tu menný tvar a datív zámena: живжштемъ же имъ... Pre pôvodný originál evanjelských textov môžeme pravdepodobne predpokladať menné tvary.

Zdalo by sa, že složené formy máme aj v prípadoch: Mat. VIII. 28: і при-шдѣшюмоу на онѣ полѣ... събрѣтосте н дѣаа Zogr., Mark. V. 21: і прѣтѣв-шоумоу въ корабѣ... събѣра са народъ многоу Zogr., v Mar. je прѣтѣвъшю нѣвн...; се изиде сѣмѣа да сѣетъ. сѣжшюмоу ова оубо падоша при пѣти Zogr. a pod. v Mar.,⁶⁸ takto aj v Luk. XVII. 7: которѣ иже отъ васъ. рабѣ имѣа. оржшѣ. ли пасжшѣ. иже пришдѣшюмоу съ села речетъ емоу Zogr., ale v Mar. je -шю а v ostatných textoch -шюу емоу. Je však pravdepodobné, že je tu vy-davateľovo nedopatrenie pri prepisovaní originálu, kde sú slová písané tesne k sebe (srovň. faksimile v Zogr.) а že sa tu má čítať na pr. пришдѣшю моу; doklady s.enklitickým моу sú najmä v Zogr. dosť časté.⁶⁹

Tieto doklady, najmä tie isté, nám dávajú tušiť, že silná predikatívnosť parti-cípií začínala sa zoslabovať už začiatkom XI. stor.; najlepším toho svedectvom by bolo Euch. sin. s tromi dokladmi.

Oslabením silnej predikatívnosti participií, začína sa i datívu absolutnému uberať na jeho životnosti а začína sa stavať na prah svojho postupného zani-kania. Môžeme, podľa uvedených príkladov, tušiť, že prvé záblesky tohoto procesu začaly sa objavovať už v najposlednejšej periode staroslovienskej epochy. Prv, ako by sme mohli usudzovať о ďalších dôsledkoch tohoto javu, treba preskúmať ostatných členov systému, ktoré s ním súvisia. Potom azda

⁶⁷ Assem. a Sav. nemajú tohoto miesta.

⁶⁸ Ἰδοὺ ἐξηλθεν ὁ σπειρὼν τοῦ σπεῖρειν. καὶ ἐν τῷ σπεῖρειν αὐτὸν ἃ μὲν ἔπρεον παρὰ τὴν ὁδόν. Mat. 13-4.

⁶⁹ Pre neistotu v súpise datívov absolutných nechávame tieto príklady pri bezpodmetných.

by sme našli ešte nové svedectvo slovanského pôvodu datívu absolutného.

Viac datívov participií pri jednom datíve substantíva je na pr. v Supr. 218¹¹⁻¹⁵: *вѣлѣждоу же оставеноу бѣвѣшюу тоу до четырь дѣни. и лежаштоу на мѣстѣ и покоушаштоу сѧ вѣстати. и разоменныя ногы. не можаштоу оутвердити. стѣпи. и кѣниде нѣмоу нога вѣ доупниж*; podobne Supr. 524¹²⁻¹⁴: *ономоу же отъ сѣвѣсти бѣмоу. и на причащѣнии никакоже не оборааштоу сѧ. повръже себе прѣдъ ногама рабѣ бѣжи.*

Kongruencia v čísle a rode sa pravidelne zachováva. Pri kolektívach (v sing.) máme v niektorých ojedinelých prípadoch datív participia v plurále, na pr. množstvoу же братаъ отъвѣштавъшемъ дѣниѣ. разгнѣвавъ сѧ зѣло андѣпатѣ. повелѣ Supr. 113²²⁻²⁴; zaujímavý je príklad: разоумѣвшюу же народоу мѣногоу і градѣштимъ (v Mar. -емъ) отъ вѣсѣхъ градъ къ нѣмоу. притѣчѣжъ глѣашѣ къ нимъ Luk. VIII. 4 (Zogr.), podobne: въ тѣ дѣни пакы многоу народоу сѣшю. і не имѣштемъ чѣсо вѣсти. призѣвавъ ѣс оученикы своѣ глѣ имъ Mark. VIII. 1 (Zogr.).⁷⁰

Spojky pri datívach absolutných.

Časom sa stretáme v slovančine so spojkami pri datíve absolutnom; tento zjav vychádza z nutnosti dôraznejšieho označenia funkcie datívu absolutného. Je to zjav, s ktorým sa stretáme aj v gréčtine, góštine a balštine; všade vyšiel z tejže funkčnej potreby, ale nemá všade túže vyjadrovaciu formu, lebo v slovančine sú to skutočné spojky,⁷¹ ale v litevčine a v lotyštine sú to adverbialno-prepozicionálne partikule (lit. *ikì, lig, pirm, prieš, jog*, lot. *līdz* »až po«),⁷² v gréčtine bývajú participiálne spojky,⁷³ v góštine je obyčajne časová spojka *at* (Winkler l. c. 132 n.), v latine *et* samo alebo s partikulami.⁷⁴ Tým sa i výrazne označuje samostatnosť týchto väzieb vo vete.

Týmto zjavom v slovančine sa zaoberal BELORUSSOV (l. c. 86, 87, 124—127); zbadal, že oblasť upotrebenia slovanských datívov absolutných so spojkami je širšia ako v gréckom analogickom zjave. V gréčtine bol tento zjav len pri genitívach absolutných s funkciou časovou, kauzálnou a koncesívnou, v slovančine bývaly spojky, podľa BELORUSSOVA, aj pri hypotetických, explikatívnych a doplnkových. Doklady uviedol len zo staroruských pamiatok.

V staroslovienskych prekladoch datív absolutný so spojkou je veľmi zriedkavý, máme len jedenásť dokladov pri časovej, kauzálnnej, koncesívnej a výsledkovej funkcii datívu absolutného. Doklad s časovou spojkou je jediný, a to tiež zas len v Cloz.: *егда отерѣзъшю сѧ пѣти. тако въ сѣмрѣтѣ, родѣ*

⁷⁰ Podobne v Mar.

⁷¹ Problému vzniku spoják sa tu nedotýkame.

⁷² E. FRAENKEL, *Syntax der lit. Kasus.* 1928, 133. ENDZELIN, *Lett. Gram.* 1923, 793.

⁷³ K. BRUGMANN, *Griech. Gram.* 524, CLASSEN, *Beobachtungen*, 160 n., HÜBSCHMANN, *Zur Casuslehre*, 113, SPIEKER, *On the so-called Genitive absolute.* A. J. of. Ph. 6, 130 n. (The American Journal of Philology, edited by B. L. Gildersleve Baltimore.)

⁷⁴ STOLZ-SCHMALZ, *Lat. Gram.* 5. vyd. 1928, str. 448.

чѣкъ вѣпаде 595—597. Najčastejšie máme spojku pri kauzálnеј funkčii; два razy је занѣ: занѣ конѣчаѣшѣшоу тѣбѣ мѣченинѣ. та прѣимѣта Supr. 187²⁰⁻²²; занѣ заповѣди божии прѣстѣпнѣшѣшоу нѣмоу коумиromъ жрѣти. тѣ бо наоучнѣтъ са божинѣмъ словесѣмъ . . . прѣстѣпи свои санѣ Supr. 214⁵⁻¹¹.

ѡко: вѣзѣмѣте врата князи ваши. не ѡко не можѣшѣшоу пришѣдѣшѣшоу владѣицѣ. и вратомъ затворѣномъ игда велитѣ вѣхѣдѣти. нѣ владѣицѣмъ вѣмѣ ѡко оубогомъ хѣломъ. вѣлашѣшоу вѣзати са вѣчѣнѣнимъ вратомъ Supr. 465⁸⁻¹²;

ѡкоже: на толико же прѣждѣна речѣна жена. отѣ покаанѣмъ къ хѣсу са прикѣде. ѡкоже чѣстѣ ѡвнѣшѣи са еи Supr. 518¹⁻³; ѡкоже вѣ тѣжѣ велѣицѣ бѣвѣшемъ имѣ. сѣтѣи опечали са Supr. 568¹⁰⁻¹¹; абнѣ тоу отѣ вѣсоу пришѣдѣшѣма на нѣа. ѡкоже прѣстѣпнѣшѣма нѣа вѣспрѣштѣннѣа. и нѣмѣи нѣ за вѣлѣи вѣчѣахѣ ѡ.

S koncesívnou spojkou ѡко а цѣ; oba doklady sú v rovnakom mieste v Cloz. а Supr.: ѡко: ѡ того не можѣашѣ вѣрѣти, егоже хотѣашѣ прѣдати, ѡко свѣтѣльникомъ сѣшѣмъ ѡ свѣшѣмъ толикамъ Cloz. 165—167; to isté miesto, ale so spojkou цѣ: ѡко и не вѣдѣашѣ тоу сѣшѣа нѣгоже хотѣашѣ прѣдати. цѣ свѣшѣмъ сѣшѣмъ и свѣтоу толикоу Supr. 412¹⁴⁻¹⁷.

Datív absolutnŷ vo funkcii vety výsledkovej so spojkou: сѣрѣтѣста ѡ вѣсѣноуѣща са. отѣ грѣа исхѣдашѣа мѣтѣ вѣло. ѡко не можѣшѣоу никѣмѣже прѣти. пѣтѣмъ тѣмъ Mat. VIII. 28 Sav., v ostatných evanjelských textoch je preklad s časovou vetou: ѡко не можѣашѣ . . . (Zogr., Mar., Assem.); и абнѣ того трѣпѣтѣ и не вѣдѣнѣи обѣа. ѡкоже кѣмоу нѣмоу не имѣшѣшоу вѣзѣазишѣа. прѣрѣче мѣчѣи нѣа. нѣ оставнѣтѣ ѡ . . . Supr. 559²⁷⁻²⁹.

BELORUSSOV (86—87, 124—127) uviedol zo starej ruštiny doklady na егда, понеже, аще а potom ѡко pri explikatívnych а doplnkových vetách.

Tento zjav vychádza z oslabenia funkčného затаженѣа датѣву абсолютнѣго а сѣвисѣ с ѣслабѣванѣмъ сѣлы прѣдикатѣвности particípií. Doklad tohoto zjavu videli sme už vyššie, keď bola reč о složenom skloňovaní datívov particípií.

Veľmi často pri datívoch absolutných stáva adverzatívna partikula же: абнѣ же сѣхѣдашѣшѣоу емоу сѣ рабѣи его сѣрѣтѣ ѡ Ján IV. 51 Zogr.; takto je aj v Mar. а Assem., ale Ostr. ho nemá. тѣма же исхѣдашѣтѣма. сѣ прѣвѣса чѣкъ къ нѣмоу Mat. IX. 72 Zogr. (а aj v Mar., Assem. а Ostr.); отѣмѣтѣаѣшѣтѣмъ же са вѣсѣмъ. рече пѣтрѣ Luk. VIII. 45 Zogr. (Mar., Ostr., Assem. а Sav.); ономѣ же не отѣвѣшѣтаѣаѣшѣшоу вѣпрашаашѣа сѣагѣи аѣдѣпатѣ Supr. 101¹⁻³; вѣшѣдѣшѣоу же нѣмоу вѣ скорѣаѣдѣ. приде сѣ небѣсе роса Supr. 158¹⁻².

Veľmi často stojí и pred datívom absolutným: и сѣхѣдашѣмъ имѣ сѣ горѣ. заповѣдѣ имѣ нѣтъ Mat. XVII. 9 Mar. (и Ostr. а Assem.), ѡ вѣдѣшѣтѣмъ имѣ рече Mat. XXVI. 21 Zogr. (и Mar., Ostr., Assem. а Sav.), и сѣшѣшоу часѣоу трѣтнѣмоу ношѣи сѣлѣнѣце о нѣхѣ вѣснѣа топло Supr. 77²⁹⁻³⁰.

V menšom počte prípadov sa stretáme s explikatívnymi partikulami бо, оубо: касѣаѣшѣи бо са рѣчѣ сѣааго отѣвѣгаашѣа дѣхѣ вѣ нѣнѣ оудѣ . . . Supr. 567¹⁵; вѣдѣшѣтѣмъ бо имѣ рече и пнѣшѣтѣмъ. вѣзѣмѣа хѣбѣ прѣломѣи и рече Supr. 419¹³⁻¹⁵ а pod. v Cloz. 377—378; сѣмоу оубо ѡванѣоу бѣжѣствѣноуѣмоу.

ДВАТА ЛѢТЪ КЪ ЕПИСКОПНИ СЪТВОРИВѢШОУ · СЪЛОУЧИ СЯ МЖХОУ СЕСТРЫ ИГО
Supr. 281₁₈₋₂₁. V tejto funkcii je bo i v Cloz. 329–330: сѣлѣнцѣю бо сѣшѣтѣ
сѣлѣнѣ тѣмѣ сѣ.

BEORUSSOV (97) pokladal partikule же, и, а pri staroruskom datíve absolutnom za nemiestne a zbytočné; s jeho názorom nemožno súhlasiť, lebo z uvedených príkladov pozorujeme, že stsl. и, же, оуко, бо⁷⁵ majú pri datíve absolutnom svoj funkčný účel: vyzdvihovať okolnosť vyjadrenú datívom absolutným a tiež jej pomer k činnosti vyjadrenej hlavným slovesom.

5. Otázka gréckeho vlivu.

O staroindickom lokále a genitíve absolutnom nebolo sporu, že sú domáceho pôvodu, určovali sa len ich funkcie a pýtalo sa na ich vývoj; podobne bolo tiež v gréčtine a latine. O germánskych a balto-slovanských, a najmä slovanských, absolutívnych konštrukciách mienky o ich domácom, či cudzom pôvode sa rozchádzajú. V gótsktine podľa LÜCKEOVHO⁷⁶ pozorovania Vulfilas nikde neužíva datív absolútneho, kde ho k tomu nepobádala predloha, a podľa toho v gótskom datíve absolutnom videl vliv a prínos gréckeho jazykového systému. Podobne sa tiež súdi o datívoch absolutných v anglosasštine, starej norštine a starohornonemčine. MORGAN CALLAWAY⁷⁷ zaoberal sa podrobne datívom absolutným v anglosasštine a výsledok jeho práce bol podobný ako Lückeho o gótskom datíve absolutnom. Starosas. Heliand nepozná vôbec datív absolútneho. Názor o germánskom datíve absolutnom ako cudzom prínose prevzal aj B. DELBRÜCK, Vergl. Syntax. 1897, 495.

Proti týmto tvrdeniam sa postavil H. WINKLER.⁷⁸ Videl, že sa vo veľkom počte prípadov grécky genitív absolutný rovná gótskemu datívu absolutnému, ale videl aj to, že v gótsktine, ako to uvidíme aj pri starej cirkevnej slovančine, stoja väzby datívu absolutného v evanjelských textoch nezávisle na gréckej predlohe (119). On pozoruje na dokladoch, že prekladateľ, kde len možno, vyhľadával sdelný vzťah a len potom dosadzoval datív miesto genitívu; kde sa mu tento vzťah zdá nemožným, opúšťa pojatie predlohy a užíva spojky alebo inej väzby, vystihujúcej smýsel (119, 122). Nijako však prekladateľ nemyslí pokladať participiálny datív so zámenom alebo substantívom za pravidelnú náhradu genitívu absolutného. Winkler donáša doklady, z ktorých vidno, ako si gótsky prekladateľ prevádzal genitívy absolutné podľa svojho gótskeho jazykového citu; WINKLER vidí, že keď si prekladateľ počínal

⁷⁵ Бо uvádza BEORUSSOV (126) ako spojku príčinnú (... тебѣ бо пишушу. Ист. Хр. Буслаева II., 145).

⁷⁶ O. LÜCKE, Absolute Partizipia im Gotischen und ihr Verhältniss zum griechischen Original. Magdeburg 1876.

⁷⁷ MORGAN CALLAWAY, The absolute Participle in Anglo-Saxon. Baltimore 1889.

⁷⁸ H. WINKLER, Germanische Casussyntax. I. Der Dativ, Instrumental, örtliche und halb-örtliche Verhältnisse. Berlin 1896, str. 118–140. Pred ním datív absolutný pokladal za domácu germ. väzbu už J. GRIMM, Deutsche Grammatik. 1837, IV, 614 n.

voľne, podľa svojho jazykového citu, gótsky text je pravidelnejšie složený ako grécky. WINKLER (139) súhlasí s LÜCKEOM len potiaľ, že t. zv. gótsky datív absolutný nepredstavuje nijakú v jazyku danú, pevnú formu ako abs. lokály, ablatívy a genitívy v príbuzných jazykoch, ale nemôže uznať, že si prekladateľ v otrockom napodobení takúto formu vytvoril, ktorej on raz užil, inokedy práve tak ľubovoľne nahradil inými výrazmi. WINKLEROVE vývody prijal K. BRUGMANN.⁷⁹ Winkler⁸⁰ nestotožňoval datív absolutný gótsky so slovanským, t. j. nevidel shodu v ich užití. Proti tomu vystúpil V. E. MOUREK⁸¹ (AfdA. XXIII., 315, 330, sr. aj O. MENSING, ZfdPh. XXX., 548–555) a ANT. BEER, Kleine Beiträge zur gotischen Syntax (Věst. Kr. č. spol. n., tř. filos.-hist.-jaz. 1905, VII, 1–16). A. BEER nie je presvedčený ani o pôvodnosti gótskeho datívu abs., a definitívne riešenie čaká od chronologie prekladov gótskej biblie, t. j. ako Vulfilas na začiatku svojej činnosti prekladal gréc. genitív absolutný – absolutne či konjunktívne; tým by sa malo odpovedať na otázku, či je gótska väzba len napodobením gréckej konštrukcie (v. najmä str. 15–16).

Najnovšie anglosaský datív absolutný ako vliv latiny vykladá B. TRNKA.⁸²

Slovanskí jazykospytci pokladali slovanský datív absolutný za rovný alebo za zámenu gréckeho genitívu absolutného (latinského ablatívu absolutného); MIKLOSICH (IV. 167) píše, že ho pokladajú za vliv grécky.

SMOTRICKIJ, ako zdôrazňuje M. WEINGART, o datíve absolutnom a datíve s infinitívom, ktoré M. WEINGART nazýva špeciálnymi slovanskými väzbami, nevykladal.⁸³ J. DOBROVSKÝ v Institutiones (2. vyd. vo Viedni, 1852, str. 636–637) poznal »gerundivorum dativum«, vedel o ňom, že sa rovná latinskému ablatívu absolutnému a gréckemu genitívu absolutnému, podal niekoľko dokladov cirkevno-slovanských s gréckymi a latinskými prekladmi, ale o jeho vzniku a pod. sa nezmieňuje. Nevieme ani dobre predpokladať, či by bol pokladal túto väzbu za grécizmus (ib. 629–631); sám fakt, že datív absolutný a datív s infinitívom neuviedol ako grécizmus, môže azda byť svedectvom, že ich pokladal za slovanské alebo nemal o nich jasnejšej predstavy. Istá slabosť tohoto svedectva je však najmä v tom, že pri datíve posesívnom Dobrovský (ib. 629–631) výslovne podotkol, že starí Slovania často užívali datívu za genitív, ktorý sa riadil substantívom.

A. CH. VOSTOKOV⁸⁴ nevyjadril sa o ňom, či je grécizmom alebo nie, písal

⁷⁹ K. BRUGMANN, Vergl. Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre nebst Lehre vom Gebrauch der Wortformen der indogerm. Sprachen. Grdrrsz. II. 3, 2. vyd. 1916, str. 966. Sr. i STREITBERG, Gotische Elementarbuch 3, 74 n.

⁸⁰ Sr. Zur idg. Syntax, str. 14.

⁸¹ MOUREK sthnam. datív. abs. pokladal za nenemecký (Gebrauch der Casus im althochdeutschen Tatian. Věst. Kr. č. spol. n., tř. filos.-hist.-jaz. 1898, str. 133).

⁸² B. TRNKA, Syntaktická charakteristika řeči anglosaských památek básnických. Příspěvky k dějinám řeči a literatury anglické. Praha 1925, str. 141.

⁸³ M. WEINGART, Dobrovského Institutiones I., 45.

⁸⁴ A. X. ВОСТОКОВ, Грамматика церковно-словенского языка. Petrohrad 1863, § 127, str. 123–124.

o ňom v tomže smysle ako DOBROVSKÝ, t. i. že sa rovná gréckemu genitívu a latinskému ablatívu absolútnemu; príklady podal z Ostr. ev., Supr. a z ruských letopisov (tu podotkol, že nebol cudzí staroruskému jazyku). V tomže smysle písal aj BUSLAJEV⁸⁵ a podobne neiste sa vyjadril aj P. J. ŠAFÁRIK,⁸⁶ on videl, že sa staročeský datív absolútny rovná staroslovanskému spôsobu (takto!). MIKLOSICH (IV. 617) neveril, že datív absolútny je len vlivom gréckym; tento názor, píše, opiera sa len o to, že je datív absolútny známy okrem starej slovienčiny len v ukrajinčine a i tu len vlivom staroslovianskym. MIKLOSICH by v tom prípade čakal genitív absolútny. Za jeho slovanský pôvod svedčí mu i okolnosť, že sa vyskytuje aj v gótsktine, anglosasšktine, starohornonemčine, starej norštine⁸⁷ a napokon v litevčine a lotyšktine. MIKLOSICH (617–618) našiel paralelné doklady v starej slovienčine a germánčine. Pravda, MIKLOSICH⁸⁸ uznával, že sa v pohanských časoch datívu absolútného a datívu s infinitívom neužívalo tak často a že jeho rozvoj napomáhala snaha prekladateľov po presnom prevedení gréckych textov.

K Miklosichovým názorom sa priklonil i V. VONDRÁK.⁸⁹ On by tiež čakal genitív absolútny; videl tiež, že celé grécke vety (bez gen. abs.) sú prekladané datívom absolútnym. V prvom vydaní Vergl. (409) slovanský pôvod datívov abs. odôvodňoval, ako už MIKLOSICH, príkladmi z ukrajinčiny a starej ruštiny; v druhom vydaní tiež gótskymi a baltskými pomermi. Nepochyboval,⁹⁰ že väzba datívu absolútného je praslovanská; hovoril mu pre to stav germánsky a baltský. Novšie domácomu pôvodu datívu absolútného verí aj OHIJENKO.⁹¹ Inak sa už otázkou cudzieho pôvodu slovanského datívu absolútného slovanská linguistika nedotýkala; písalo sa už len o jeho vývoji z vetného členenia, čo už samo je nepriamym svedectvom, že sa upúšťa od výkladu, ako by slovanský datív absolútny bol len cudzím prínosom.⁹² ST. KULBAKIN tento problém vôbec ani nespomína.⁹³

Je zaujímavé, že B. DELBRÜCK⁹⁴ podľa uvedenej práce LÜCKEOVEJ veril

⁸⁵ О. БУСЛАЕВ, Историческая грамматика русского языка. Синтаксисъ. Москва 1875, vyd. 4., str. 244–245; prvé vyd. pod názvom Опыт исторической грамматики русс. языка, 1858.

⁸⁶ P. J. ŠAFÁRIK, Počátkové staročeské mluvnické, 1845, 115, a pod. aj v Elemente der althöhm. Gram. Praha 1867, 140.

⁸⁷ Abs. väzby germ. a román. poznal od GRIMMA 4, 893–919, litev. od SCHLEICHERA 321.

⁸⁸ F. MIKLOSICH, Die christliche Terminologie der slav. Sprachen. Wien 1875, str. 1.

⁸⁹ V. VONDRÁK, Vergl. slav. Gram. II.¹, 408–409, II.², 403. V Altkirchslav. Gram., 1. vyd. 292 n., 2. vyd. 608, uvádza len stsl. doklady s výkladom o vzniku dat. abs. vo vetnom členení; otázky gréckeho vlivu sa nedotýka.

⁹⁰ V. VONDRÁK, Die Spuren der altkirchslav. Evangelienübersetzung in der althöhmischen Literatur. Sitzungsberichte der K. Ak. der Wissenschaften in Wien. Bd. CXXIX. 1893, 31.

⁹¹ I. OHIJENKO, Українська літ. мова XVI-го ст. Варшава 1930, 416.

⁹² V stcirkslov. mluvnicki nehovorí o ňom ani V. VONDRÁK; píše len o vzniku datívu abs. vo vete.

⁹³ ST. KULBAKIN, Mluvnice jazyka staroslověnského. Praha 1928, 201–202.

⁹⁴ B. DELBRÜCK, Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen. Strassburg 1897, 495–497.

síce, že v gótsktine datív absolutný vznikol vlivom gréckym, ale pri otázke slovanského datívu absolutného sa tejto možnosti nedotýka; pravdepodobne ho presvedčil MIKLOSICH, z ktorého čerpal. M. WEINGART⁹⁵ uvádza datív absolutný medzi charakteristickými väzbami slovanskými. Pôvodnosti slovanského datívu absolutného verí podľa Belorussova O. HUJER v L. Fil. 1905, 314.

Zástancom domáceho pôvodu slovanského datívu absolutného bol O. v. GÜLDENSTUBBE v štúdií *Gebrauch der Kasus im Altrussischen* (AfsIph. 39, 1925, 242), tvrdí, že za slovanský pôvod datívu abs. hovorí to, že sa veľmi často vyskytuje v Nestorovej kronike.

Otázka gréckeho vlivu slovanského datívu absolutného je analogická rovnakému problému v gótsktine a odpoveď na ňu môže byť tiež len taká, akú podal WINKLER. Videli sme už niektoré odpovedi; k nim by sa ešte dal najsamprv pripojiť fakt, že nielen v ukrajinčine, ale dialekticky v bulharčine dodnes žijú zbytky datívu absolutného (viď nižšie). Napokon riešenie tohoto problému súvisí s odpoveďou na otázku, ktorú poznáme najmä od WINKLERA, t. j. či sa slovanský prekladateľ pridŕžal doslovne gréckej pôvodiny a prekladal vždy grécky genitív absolutný datívom absolutným alebo užil datív absolutného na mieste, kde originál nemal genitív absolutného. Odpoveď na túto otázku hovorí, ako u WINKLERA, pre domáci pôvod slovanského datívu absolutného, lebo charakteristických odchýliek od originálu gréckeho⁹⁶ môžeme uviesť pomerne veľký počet, hoci sme ani nesledovali celý text grécky a slovanský a nemôžeme podať štatistický prehľad jednotlivých prípadov podľa počtu a účelnosti. Je dôležité, v akých miestach si prekladatelia takto počínali a aký funkčný účel ich viedol k úchyľkám a samostatnému poňatiu.

Otázka táto by si zasluhovala špeciálnej práce v rámci podrobných štúdií o prekladateľskej technike prekladateľov. Dnes, pravda, nemožno ju celú previesť, lebo nie sú ani známe všetky predlohy a najmä nie vlastné predlohy. A najmä nie sú ešte známe všetky predlohy Supr. kodexu, a je to pamiatka štylisticky najbohatšia, so širokými, rozvitými periodami, ktoré prekladateľa pobádaly k možnostiam úchyliet od pôvodiny, k slobodnejšej a samostatnejšej štylizácii, často pravdaže aj k anakolútom a zrejým chybám. Tu uvedieme niekoľko príkladov.

Už BUSLAJEV⁹⁷ upozornil, že datívom absolutným nebývajú prekladané len grécke genitívy absolutné, ale aj nominatívy so slovesom: Luk. 23. 45: *слизоу омръкншоу* Ostr. (*слиннцю мръкншоу* Zogr.) – καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος. Uvádza tiež rozdiel v znení v neskoršom prepise evanjelia a v evanjeliu Ostr.: *да съвоудетьса реченом исани прркоу глѣжцю* (Галицкій список 11432) oproti Ostr.: *да съвоудетьса реченом исани прркоу глѣжцю* Mat. 4. 14.⁹⁸

⁹⁵ M. WEINGART, *Dobrovského Institutiones* I., 45.

⁹⁶ Pravdaže ten najvlastnejší originál je nie všade známy.

⁹⁷ О. БУСЛАЕВ, *Истор. грам. русс. языка*, 1875, 4. vyd., 254 (prvé vyd. 1858: *Опытъ...*).

⁹⁸ Podobne v Zogr.

¹⁰² Pozn. vydavateľova: εγενετο 1 γινεται (Mat. 9₁₀) K, omittit γιν Ια 050 | addit εν τω ante κατακ. (4₁ Lk. 5₁₂ uō) K, κατακειμενον αυτων (cf Mat. 9₁₀ Mk 14₁₈) Ια δ 5 ff. af (=der alte afrikanische Text). ik (=der alte europäische Text). HERMAN Freiherr von SODEN, Griech. Neues Testament. Göttingen 1913, str. 64 pozn.

μέσον Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας.¹⁰³

FORSSMANN¹⁰⁴ okrem uvedeného už príkladu z Luk. IX. 34 uvádza ešte z Luk. XVII. 14: *І БѢ ІДЖИТЕМЪ ІМЪ. ІШТЕТИША СЪ* Zogr., καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς ἐκαθαρίσθησαν; Luk. XXIV. 4: *І БЫСТЪ НІДОМЪ СЛАШТАМЪ СЪ СІМЪ О СЕМЪ...* Zogr., καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἀπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου.

Často však grécke infinitívy s ἐν τῷ slovanský prekladateľ nevyjadril datívom absolutným, ale ho rozviedol vo vedľajšiu vetu s *и҃гда* (príklady u FORSSMANNA 20 a SLOŇSKÉHO 58 n.), *и҃ако* alebo *и҃же* (O. GRÜNENTHAL, ib. 32/4). Rozpisuje ich v Luk. VIII. 5, V, 12, VIII. 40, 42, IX. 18, 29, 33, 36.¹⁰⁵ V Ps. 9₃₁ je grécky infinitív aoristi preložený aj particípiom *на -лъ с бѣдетъ* (SLOŇSKI 58).¹⁰⁶ SLOŇSKI (58–60) uvádza ešte aj iné spôsoby prekladania gréckeho infinitívu s ἐν τῷ.

Datívom absolutným je tiež preložený grécky akuzatív s infinitívom: Mark. II. 23: *І БЫСТЪ МНМО ХОДАШТОУ ЕМОУ. БЪ СБѢОТЪ СКѢКЪ СѢКНИКЪ. І НАЧАША ОУЧЕНИЦИ ЕГО ПЪТЪ ТВОРИТИ* Zogr., καὶ ἐγένετο αὐτόν ἐν τοῖς σάββασιn παραπορεύεσθαι διὰ τῶν σπορίμων, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤρξαντο ὁδὸν ποιεῖν.

V iných prípadoch býva grécky akuzatív s infinitívom prekladaný: na máloktorých miestach akuzatívom s infinitívom, ale obyčajne inými výrazmi: finitným slovesom, datívom s infinitívom, akuzatívom s particípiom a vedľajšou vetou s *да* (O. GRÜNENTHAL, AfsI Ph. 32, 3–4).

Stáva sa tiež, že slovanský preklad má datív absolutný za nezávislú participiálnu väzbu v gréckej predlohe: Supr. 118₁₆: *конъчакъшоу и҃моу ψαλмъ... нача... рѣгати сѧ*, καὶ πληρώσας τὸν ψαλμὸν, ... χλευάζειν ἤρξαντο; tento príklad uviedol MARGULIÉS (143) ako doklad častého bujnenia datívov absolutných.

Podobný prípad máme v Supr. 189_{8–13}: *пришѧ дѧшюу ео и҃моу отъ александринаска града и бѧ свѧтъи хъ съборѧ вѧше дѧшюу. прѣзворѧствоу бѧзоу мѧноу оумоу сѧпомагаишюу и҃моу. исповеда сѧ вѧрѧ нѧн жѧ свѧхъ хѧлѧ*, ἔλθὼν γὰρ ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως, καὶ εἰς τὸν τῶν Ἀγίων σύλλογον μολῶν, τῷ θράσει τῆς ἀνοίας τῶν συμπνεόντων αὐτῷ ἐπερειδόμενος, ἐξεμεῖν ἐπηγγέλλετο τὰς βεβήλους αὐτοῦ τῶν βλασφημιῶν κενότηας (Acta Sanctorum B. B. Maii 7, 249).¹⁰⁷

Takto aj v Supr. 193_{21–24}: *вѧврѧжиноу жѧ бѧвѧшѧ до бѧжоу исповеда нѧноу хѧкоу и҃сакноу. бѧ сѧмрѧтъ нѧн жѧ пѧчинѧ. прѣбѧстѧ цѧлъ*, Ἀκοντισθεῖς

¹⁰³ Doklady z Luk. I. 8, V. 1, XVII. 11, II. 42, XVII. 14 uvádza aj A. BEER, Kleine Beiträge zur gotischen Syntax, Věst. Kr. č. spol. n., tř. filos.-hist.-jaz. 1905, XIII. 5.

¹⁰⁴ FORSSMANN, Über den Gebrauch des Infinitivs im Ostromirischen Evangelium. Strassburg 1881, 26.

¹⁰⁵ A. BEER l. c. 5. Vulfilasich vždy rozpisuje (Beer ib.).

¹⁰⁶ Týmto sa zmenil smysel vety, lebo v gr. texte vedľ. veta označuje súčasnosť, v slovanskom predčasnosť.

¹⁰⁷ Hic enim Alexandria profectus, et ad sanctorum quos dixi Patrum coetum se conferens, sectatorum suorum fretus audacia, sordidas blasphemiarum suarum novitates evomere palam non dubitavit.

Datívom absolutným je preložená tiež grécka časová veta s *ὅτε*: *ὅτε ἀνέτελειν ὁ ἥλιος ἐκαυματίσθη*, *слѣдующъ же вѣснѣешию прииде* (Mar.) Marh. 4₆; obyčajne však gréckve vety s *ὅτε* (*ὁπότε...*) bývajú do stsl. prekladané časovými vetami s *и҃гда* a veľmi zriedka s *и҃ако* (SŁOŃSKI, *Die Übertragung* 53–54).

Stáva sa však aj opak, t. j. grécky genitív absolutný je preložený nominatívom participia κρούσαντες... καὶ ἀνοίξαντος ἑνὸς τῶν ἀδελφῶν... εἰσεπήδησαν οἱ ἄνθρωποι.¹⁰⁹ ОУДАРЕНІЯШЕ... ОТКРЪЗЪ МЕДИНЪ ОТЪ БРАТНА... ВЪСКОЧИША БЕЗЪ КОНЪНИЦИ Supr. 145₂₆.

Z týchto príkladov najlepšie vidíme, že v inventáre vyjadrovacích prostriedkov staroslovienského prekladateľa datív absolutný bol živým členom. Toto naše tvrdenie len podopiera analogický fakt v góštine, z ktorej ukazuje WINKLER (119) také miesta, ktoré svedčia, že väzba datívu absolutného v góštine bola známa i bez gréckej predlohy. WINKLER tiež uviedol niekoľko miest (v. str. 125), v ktorých si prekladateľ pri gréckom genitíve absolutnom počínal voľne podľa svojho spôsobu: Mat. V. 18: *jah inn gaggandan ina in skip baþ ina saei vas vods* = ἐμβαίνοντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον παρεκώλει αὐτὸν ὁ δαιμονισθεὶς (= ihn den in das Schiff steigenden bat er), v stsl. je však datív: ꙗ ѡѡдѡашѡу ѡѡу ꙗ ѡдѡицѡ...; WINKLER (125) k tomu poznamenáva, že gótsky text je tu pravidelnejšie zostavený ako grécky a uvádza ešte podobné prípady. Slovanský prekladateľ sa tu prísnejšie držal gréckeho textu; jeho jazykový cit skôr pripúšťal také vyjadrenie, lebo podobne znejúcich datívov absolutných je v stsl. preklade dosť a robia skoro dojem

¹⁰⁹ Arch. XVIII. 183, MARGULIÉS l. c. 144.

¹¹⁰ MARGULIÉS, *Der altkirchslav. Codex Supr.* 144.

ustálených, skoro šablonovitých a zmeravelých výrazov.

WINKLER ukázal, že v gótsktine nebýva všade grécky genitív absolutný prekladaný gótskym datívom absolutným. Tento prípad máme pri staroslovienkom prekladateľovi. V Luk. XIV. 29 prekladá genitív absolutný vedľajšou vetou s И҃ДА: Ἰνα μήποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον καὶ μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, ἡ δὲ ἰ҃да положиѣтъ основанїѣ. ꙗже не можеть съвршннѣ.¹¹¹ Tu vidíme, že náš prekladateľ neprepisoval otrocky, ale si všimol vetného vzťahu a keď videl, že datív absolutný by tu urobil vetu štylisticky neuhladenou a ťažko zrozumiteľnou, užil analytického výrazu, postaviac miesto gréckeho genitívu absolutného vedľajšiu vetu časovú so spojkou И҃ДА. Je zaujímavé, že si tak pomáhal i latinský prekladateľ: ne, posteaquam posuerit fundamentum, et non potuerit perficere. Ťažko sa dá predpokladať, že rozvedený výraz mal nejaký iný grécky text, ako ktoré poznáme my; práve v úseku s genitívom absolutným nemajú známe texty žiadnych obmien.¹¹²

S týmže prípadom stretáme sa v Supr. 366¹⁴, kde za gréc. genitív absolútny v slovanskom preklade máme vedľajšiu vetu s *aste*: *аште ли мѣжь ти... ѡбѣхъ нстѣ. то нли богъ мои ошѣхъ нстѣ с нѣмъ*, gr. *μή γὰρ τοῦ ἀνδρός σου ἔξω τυγχάνοντος καὶ ὁ θεός μου συναπεδήμησεν*. SŁOŃSKI (Die Übertragung 61) uvádza tento príklad a poznamenáva k nemu, že prekladateľ správne porozumel hypotetickému charakteru tohoto gréckeho genitívu absolútneho a preložil ho kondicionálnou vetou.

Práve tak sa slovanský prekladateľ vernejšie držal gréckeho znenia ako gótsky v inom príklade, ktorý v tejto súvislosti uvádza WINKLER (125): Luk. 15₂₀: εἰπτε γε εἰς αὐτὸν ἄλλοτε εἰσηύτη. οὐκ ἔβρι, gót. nauh þanuh þan fairra *visandan* gasahv *ina* atta is (ihn den noch fern seienden ersah der vater desselben), gr. αὐτοῦ μακρὸν ἀπέχοντος, ἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

Vo všetkých prípadoch nemôžeme odchytku od gréckeho textu a vnesenie datívu absolútneho pokladať za náhodu alebo za chybu; máme príklad, v ktorom taká odchytka má funkčný účel, t. j. medzi participiami stojacimi apozitívne a adjektívami v akuzatíve pretvára sa datív absolútny z toho, na ktoré sa kladie zvláštny dôraz a chce i štylisticky označiť dôležitosť okolnosti ním vyjadrenej; tak je to v doklade zo Supr. 197₁₋₅: *постави имъ цѣсара именемъ двѣдосиѧ. мѡжа вѣрѣна и христолоубеѧ и правовеѣрѣна. иште же не крѣштеноу сѡштоу доѡѧ сѡшѧ и хрѡвѣра, κατὰ ψῆφον Θεόν ἀναδεικνυσιν αὐτοῖς Βασιλέα ὀνόματι Θεοδύσιον, ἄνδρα πιστότατον καὶ φιλόχριστον, ὁρθόδοξόν τε περὶ τῇ πλίστιν ὄντα, ἀνδρεῖόν τε καὶ πολεμικώτατον.*¹¹³

Vidíme, aká dôležitá okolnosť to bola, že, hoci Theodosius nebol krstený, bol pravoverný atď.; prekladateľ veľmi dobre tu pochopil závažnosť tohoto

¹¹¹ Uviedol SŁOŃSKI 61.

¹¹² HERMANN v. SODEN, Griech. Neues Testament. Göttingen 1913, 153.

¹¹⁸ Imperatorem illis proposuit Theodosium, divinatus ad tantam dignitatem electum, verae fidei Christianae amantissimum, religionis orthodoxae sectatorem, virum denique bello strenuum. Acta S. Maii 7, 252°.

faktu a označil ho štylisticky, užijúc inej gramatickej formy pre označenie tohoto Theodosiovho stavu medzi jeho vlastnosťami. Výraz, ako vidíme, postavil koncesívne.

Shrnieme tedy celú túto otázku. Za slovanský pôvod datívu absolutného hovorí slobodná voľba pádu pre casus absolutus, pádu v slovančine funkčne najťažšieho; toto nie je najdôležitejším dôvodom, lebo napokon i pri prejatí z gréčtiny, t. j. prínose podľa gréčtiny, mohlo by sa azda slabo predpokladať, že si dobrý slovanský prekladateľ mohol pre spomenutú príčinu voliť datív miesto gréckeho genitívu. Proti tomu by však zas stál fakt, že slovanský prekladateľ nevedel vždy dobre grécky (prekladateľ Supr., ako na to poukázal LESKIEN, Zur Kritik I. c.), a že by sa konečne dalo myslieť, že by bol uviedol, ako si to mysleli najmä MIKLOSICH a VONDRÁK, genitív absolutný, ak nie vôbec (prekladatelia evanjelií vedeli dobre grécky i stsl. a tedy prekladateľ Supr. mal tu vzor), aspoň častejšie, ako máme doklady na to. Celkove však môžeme postaviť tieto okolnosti ako dôvod za domáci pôvod. Za domáci pôvod hovoria samostatné ponímania gréckeho textu podľa smyslu či vetného vzťahu a tým i samostatného nahradzovania iných gréckych väzieb datívom absolutným a naopak grécky genitív absolutný inými vyjadrovacími prostriedkami ako datívom absolutným. Poukázali sme na podobné pomery v gótsktine; tieto sú tiež nepriamo i naším dôvodom pre domáci pôvod tohože datívu absolutného v slovančine. Ďalším dôvodom je tiež fakt, že baltská skupina, slovanskej najbližšia, má tiež datív absolutný, o ktorom nebolo pochybností, že je domáceho pôvodu. Konečne zbytky datívu absolutného dodnes žijú v bulh. dialektoch a bývaly v ukrajínčine. Možno, že práve životnosťou datívu absolutného možno vykladať i tie mnohé chyby, o ktorých je reč v nasledujúcej kapitoli.

BEORUSSOV si myslel, že datív absolutný vznikol vlivom gréckeho genitívu abs. a že sa potom rázovite vyvinul na slovanskej pôde. Zdá sa však, že tento rázovitý rozvoj nebol by mohol byť tak rázovitým, keby nebol mal oporu v živom jazyku (sr. k tomu bulh. a ukr. pomery). Niet pravdaže pochybnosti, ako to napísal MIKLOSICH (I. c.), že sa v literatúre staroslovienskej tento domáci zjav rozrástol vlivom gréckych predlôh. Podmienky funkčné i štrukturálne nehovoria nič proti domácomu pôvodu, naopak môžu sa ho zastávať.

Izoglosa tohoto zjavu zasiahla pravdaže len čiastku slovanského územia — južnú, juhovýchodnú a azda kus východnej. Dnes sa už dá veľmi ťažko určiť, do ktorej linguisticko-geografickej zóny máme presne postaviť túto časť slovanského územia v okruhu indoeurópskych jazykov.

6. Ostatné poznámky k prekladateľskej technike.

MARGULIÉS (143) pozoroval, že niekedy datív absolutný ľubovoľne vstupuje do vety a tým donáša často neporiadok vo stavbe vety, najmä ak sa mu nedostane opory nejakým zámenom, či demonstratívom: что со сестра

любѣи не вѣдѣшѣ ꙗко ꙗкоу нѣ благоговѣи поучаишѣ темъ сѧ Supr. 380^{21/}
gréc. τί γάρ στόματος ποθεινότερον οὐκ εἶδος ὑβρίζειν ἄλλ' εὐλογεῖν μεμεληκότος.
Tedy je tu datív miesto genitívu comparationis.¹¹⁴

Podobne je tiež v Supr. 275¹⁰⁻¹³: ѿднѣи оубо отъ дѣниі. повелѣ отъцѣ
іуанѣ мѣсѣи нти нѣ на комъ мѣсто. и копакшоу (gazúra) роуѣ сѣкратити
водѣ. и прикести на напанини зелию, Ἐν μὲν οὖν τῶν ἡμερῶν, μετακομίζειν
ὁ μέγας ἐκ χώρου τινὸς γαῖαν πρὸς λαχανίδων ποτισμὸν, καὶ ἀρδεῖαν τῷ Μωσῇ
προσέταξε (Patr. graec. 88, 601); čakali by sme tu infinitív. Je však možné, že
prekladateľ chcel datívom absolutným vyjadriť činnosť časovú s odtienkom hy-
potetickým.

Zaujímavý anakolut máme v príklade zo Supr. 10¹⁸⁻²⁵: отечѣ сѣѣ... благо-
вѣсти сѧ гл҃гоуомъ ар҃х҃аг҃еомъ. дѣкѣ сѣѣ и прѣкнстѣ отъ рода цѣсарска
сѣшти. именовѣ мариа. глаголюшѣ дѣѣ сѣѣи вѣнндетѣ въ та . . .¹¹⁵ Tu
v dlhej periode prekladateľovi vypadol z mysli kontext; keby malo prísť na
konci periódy participium v instrumentále, vzťahujúce sa na instrumentál na jej
začiatku, prekladateľ nevdojak kladie ho do datívu. Na tomto mieste náhodou
ani je nie postavené tak, že by uvádzalo väčší neporiadok vo vete, lebo глаго-
люшѣ by sa napokon dalo rozumieť i ako skutočný datív absolutný bezpod-
metný vo funkcii časovej.^{115a}

V evanjelských textoch býva takýchto prípadov menej, ale preca sú: Мар.:
не оубоите сѧ отъ оубѣиашѣтнѣхъ тѣло. и потомъ не мѣишѣ темъ¹¹⁶ лиха чѣсо
сѣтворити, gréc. μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεννόντων τὸ σῶμα καὶ μετὰ ταῦτα
μὴ ἔχόντων τι περισσότερον ποιῆσαι. Luk. XII. 4. Vidíme, že prekladateľ za-
budol, že ἔχόντων je závislé na ἀπὸ, a preložil ho, ako keby to bol genitív
absolutný.

MARGULIÉS (144) uvádza doklady, že sa v Supr. dakedy stráca absolu-
tívna väzba i v shode s predlohou παραγενομένων δὲ αὐτῶν... καὶ ἐγγίσαντες...
προσπεσόντες... ἐδέοντο: вѣкѣшѣма же има... и приближѣшѣ сѧ... и при-
падѣшѣ... моласт и 255²⁰.

Ale aj samostatne sa stráca v starej sloviencine v uvedenom už mieste zo
Supr. 145²⁶⁻²⁹:¹¹⁷ оударнѣшѣ... отворѣшѣ ѿдинѣ отъ братѣи... вѣскочнѣша
вѣзаконници, κρούσαντες καὶ ἀνοίξαντες ἑνὸς τῶν ἀδελφῶν... εἰσεπήδησαν οἱ ἄνομοι
(AfsI Ph. XVIII. 183).

Datív absolutný sa stráca, asi tiež samostatne, a priradené participium je
v nominatíve v prípade: ономѣ же оубѣиашѣшѣ и молитеж сѣтворнѣ отъна
отъ ниѣхъ Supr. 32¹⁶⁻¹⁸.¹¹⁸ Takýchto príkladov je viac, uviedli sme už taký pri
predikáte (Supr. 229³⁻⁶). Sú to asi nedopatrenia pri prekladaní a ešte viac pri
prepísovaní, pravda, na ujmu srozumiteľnosti. Príklady takéto vyskytujú sa skoro

¹¹⁴ Sr. LESKIEN, Zur Kritik des altkirchslav. Codex Supr. Leipzig 1909, str. 2, 7.

¹¹⁵ Predloha gréc. v Cod. Vatic. graec. 1671, Fol. 234^v stred až 249^r stred.

^{115a} Tento doklad však ako sporný neberem do zoznamu príkladov na dat. abs.

¹¹⁶ Tak aj v Ostr., Assem., Zogr. i не потомъ не имѣшѣ темъ, Sav. kn. nemá tohoto úseku.

¹¹⁷ MARGULIÉS I. c. 144.

¹¹⁸ Predloha v Cod. Vatic. graec. 1164, Fol. 123^v—142^v.

len v Supr. a o ňom vieme, že chýb na ujmu zrozumiteľnosti má mnoho, lebo text nám zachovaný máme z niekoľkých prepisov a mnohé chyby pochádzajú i z toho, že prekladatelia nevedeli dobre grécky.¹¹⁹

Sporný môže byť príklad zo Supr. 478₅₋₈: НАЧѢНЪ ЖЕ ОТЬ МОСЕА. ДРОУГА БЖИИГО КРѢХА ПРОРОКЪ. ПРѢВХОУОУМОУ НАЧРѢТАВШОУ ПИСМА. ИСПРѢКА СЪТВОРИЛЪ БѢ НЕБО И ЗЕМЛѢЖ. ОУЧАЛШЕ ИХЪ МОСИ РЕШТИ . . . ; tu môže byť chyba miesto genitívu, ale je tiež pravdepodobné, že je tu datív absolutný s kauzálnou funkciou. Potom ešte nasledujú citáty z Jeremiáša a Dávida; začínajú sa tedy citátmi z Mojžiša, pretože on »prvý napísal písmo«.¹²⁰ Hoci táto interpretácia je len pravdepodobná, zaradili sme tento príklad do soznamu datívov absolutných.¹²¹

Medzi sporné prípady treba uviesť miesto v Supr. 30₁₀₋₁₂: КАКО МОЖЕШИ ОУВѢРИТИ НАСЪ ЯКО ИСТЪ БОГЪ ВЪШТИИ НАШЕГО БОГА. НАМИ ЧЪСТНОУ СЖШТОУ. [много же имоу глаголюштоу къ нимъ. и оучаштоу. никакже покорѣахъ сѧ.].

Zjavné chyby prepisovačské máme dosť často a to najmä v Supr.¹²² Supr. 467₂₄₋₂₆: и ови вѣходаштоу вѣнжтрѣахъдоу хѣоу прѣдѣтечаахъ. ови же яко богоу и цѣсароу. и побѣдителю прѣстоахъ. Sever'janov tu správne rozpoznal, že -штоу je miesto -ште (sr. gréc. εισερχόμενοι), prepísané vlivom хѣоу.¹²³ Podobné prepísanie máme tiež v Supr. 498₁₅₋₁₉: прѣдоухъ пакы сѣказать домъ отъ прѣва оубо не вѣроуѣштоу господню въскрѣсеню. послѣжде же по вѣдѣнии и по присажени. вѣроуѣштоу хѣа и ба иго намѣнашѣ.¹²⁴

Inde v Supr. 202₁₂₋₁₆: и нарекоша некѣтарни нѣкого (v texte нѣкого) мжжа имениа и доброговѣина. кротѣка образомъ отъ боуѣрѣска рода сжшта. и дрѣжаштоу тѣгда епарѣшѣскыи санъ. Sever'janov nepoznamenal, že by tu bola písárska chyba, srovn. . . . qui Praetoris tunc munere fungebatur, καὶ τῶν ὑπὸ ψήφων Νεκτάριος τις, ὀνομαστός ἐν εὐσεβείᾳ, συγκλητικὸν αἵματος, ἐπιεικὴς τὸν τρόπον, τότε τῇ τοῦ Πρέτορος, χειρίζων ἀρχῇ.¹²⁵

Tak aj v Supr. 374₂₃₋₂₅: и сѣштамъ оугасѣшамъ отъхождаахъ долоу поникѣше ничтоже бо тѣмнѣи дѣкѣет[в]а. масла не имжштоу (ἐλεημοσύνην μὴ ἔχουση); už SEVER'JANOV v poznámke podotkol, že je tu -штоу miesto -шта.

Podobne je tiež datív miesto očakávaného genitívu v Supr. 536₁₋₃: нѣкого бо старѣишныи нареченаго того града. имжштоу ѣнъ едноуцадѣ. того оумѣрѣша вѣнѣ града погребовиа. и того родителѣмъ сѣлоучиса оу тѣла

¹¹⁹ A. LESKIEN, Zur Kritik der altkirchslav. Codex Supr. Abhandl. der philol.-hist. Kl. der Königl. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. XXVII. Bd. № XIII. Leipzig 1909, str. 446.

¹²⁰ O Mojžišovi sa držala tradícia, nesprávna, že napísal prvých päť kníh Mojžišových.

¹²¹ Grécka predloha je neznáma. Kúsok je shodný s Luk. 24, 27.

¹²² O tom viď tiež u LESKIENA v cit. Zur Kritik 445—446.

¹²³ Toto prepísanie mohlo by tu byť podporované i vlivom nasledujúceho slova na-оу.

¹²⁴ SEVER'JANOV poznamenáva k tomu, že v oboch prípadoch je . . . штоу miesto . . . шта vlivom doplnku v datíve; хѣа je miesto хѣоу, τῷ хѣῷ vlivom (ѣа) и ба, καὶ οὐ καὶ οὐ (Ján 20, 28) acc. praedic.

¹²⁵ Acta Sanctorum B. B. Maii 7, 254.

прѣвѣвати оумѣръшааго єна нхъ. и на гробѣ оуспѣхти плачжштемъ.¹²⁶ и абыи въ сынѣ видатъ сконго єна глаголюшта нмъ...¹²⁷

Podobný je tiež príklad: и въскорѣ оузырѣховѣ старца посрѣдѣ наю. страхъ наю отъ немыхштъ. и пвати велаштоу. тѣгда абыи акы раноиѣ извѣнѣ отъбѣже отъ наю. Supr. 297₃₋₆; tu mal byť akuz. велаштъ.

Zjavná chyba prepisovačská je tiež v Mar.: въпросиша же и глѣжштю оучителю когда оубо си бѣдѣтъ, Luk. XXI. 7, chyba vznikla asi vlivom nasledujúceho vokativu оучителю; Zogr., Nikol. majú správne глѣжште. Орачnú chybu máme v Ostr.: тебѣ же творѣши милостыниѣ. да не чюмѣтъ шюица твоѣ...; vo všetkých ostatných textoch je -ю (Zogr., Mar., Assem., Sav.).

Iné také prepísanie je v Supr. 437₅₋₆: поштадите оуба. благъ плодъ приносатю; -оу je tu miesto -а¹²⁸ alebo -ѣ, χρηστὰ καρποφορούντος.¹²⁹

Dve odchylky proti očakávanému zneniu a gréckej predlohe máme v úseku Supr. 141₁₉₋₂₈: послѣждѣ рекшоу аминѣ. и рекъ господоу прими моиѣ доушѣ. акы отъригаѣ тиѣхо и безъ болѣзни издѣхнѣ. и прѣдѣ доухъ скон господоу. въсѣжъ крѣвъ въсѣжъ доушѣ. неправѣднѣ оскѣженѣ бѣвѣши. оскѣтавѣшоу же сѣ съхранити. тако житиѣ жнѣтъ блаженѣши пионни...; gréc. τελευταῖον εἰπὼν τὸ ἀμὴν καὶ λέξας »Κύριε, δέξαι μου τὴν ψυχὴν«, ὡς ἐρευγόμενος ἡσυχῶς καὶ ἀπόνως ἀπέπνευσε καὶ παρακαταθήκην ἔδωκε τὸ πνεῦμα τῷ πατρὶ τῷ πᾶν αἷμα καὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀδίκως κατακριθεῖσαν ἐπαγγελαμένῳ φυλάξει... (AfsI Ph. XVIII. 170). Vidíme tedy, že za рекшоу je v gréčtine nominatív, ktorý by sme čakali i v slovančine, a za оскѣженѣ бѣвѣши je v gréc. texte čakaný akuzatív; оскѣтавѣшоу je datív za grécky datív ἐπαγγελαμένῳ.

Podobne zas nom. plur. by sme čakali v Euch. sin. 16b₉₋₁₂: тако и мѣ сего сѣана, блѣкена, тобоѣжъ насладихомъ сѣ. въпинышю, ꙗко твое єсть црѣство; JAGIĆ (AfsI Ph. VII. 129) v recenzii Geitlerovho vydania Euchologia sin. sa pýta, či je toto nie tlačová chyba miesto въпиныше; to je podľa smyslu veľmi pravdepodobné. Jagić tu uvádza ešte viac takých možných chýb, medzi nimi i také, ktoré na prvý pohľad vyzerajú ako dat. abs. (viď 21b₃, 12b₅₋₆).

Datív absolutný mohol by sa vidieť vo vete Euch. sin. 93a₈₋₁₁: и върашѣ сѣ пѣ знаменѣ гѣ приемышюмоу образъ, дѣ. рече. гю пѣлнмѣ. и поклоннѣ колѣнѣ ꙗ приемыши образъ...; ale tu pri дѣ рече sa začína samostatná veta, hoci i nie je oddelená bodom od vety predchádzajúcej; nesúvisí s ňou, ale vzťahuje sa k nasledujúcej výpovedi гю..., lebo práve pri liturgii je úlohou jahňovou a nie kňazovou vyzývať pri ekteniach ľud k modlitbe týmito slovami (sr. na pr. воестекниаа литургиѣ [»Služebník«]. Жовкка 1917, passim.).

Pri chytrom prekladaní sa mohlo stať, že slovanský prekladateľ niekedy po-nímal grécky genitív participia, postavený apozitívne, ako gen. abs. a preložil

¹²⁶ плачжштемъ je postavené apozitívne k родителю.

¹²⁷ τινός υἱός τῶν τῆς πόλεως πρώτων ἀμπετι νόσου πληγῇ, καὶ ἡ πληγὴ θανασιὸν αὐτῷ πορξενεῖ (Sever'janov z druhej redakcie).

¹²⁸ SEVER'JANOV sa pýtal, či je tu nie grécizmus.

¹²⁹ Qui multa vobis utilia parat.

¹³³ O. v. GEBHARDT, *AfslPh.* XVIII. 160.

раздѣранаа. отъ морѣ же багѣрь одеждѣхъ нѣхъ. отъ роудѣ же и желѣзнихъ. лѣшта же и грѣзани, грѣс. τούτων δὲ οὕτως ἔχόντων, καὶ πάντων ἁγιαζομένων, ἐκ μὲν αἰθέρος, ἡλίου, ἐκ δὲ φυτῶν, ξύλου, ἐκ δὲ ζώων, χολῆς, ἐκ δὲ ὕφασμάτων, χιτῶνος ἀδιαδῶρη- του, ἐκ δὲ θαλάσσης, πορφυρᾶς στολῆς, ἐκ δὲ μετάλλων καὶ σιδήρου, λόγχης καὶ ἥλων.¹³⁴ LESKIEN (Zur Kritik 465) správně ukázal, že si tu překladatel zle spojil slová ἐκ δὲ μετάλλων καὶ σιδήρου λόγχης καὶ ἥλων, kde σιδήρου závisí na ἐκ, a λόγχης καὶ ἥλων patří k ἁγιαζομένων (gen. abs.), σιδήρου vzťahoval na λόγχης a ἥλων a rozumel »zo železa«, tedy *železní*¹³⁵ je nom. plur. adj., vzťahujúce sa na *lōšta* a *gvozdi*.

Miesto očakávaných lokálov máme v dlhej periode 12 datívov, ktoré robia dojem datívov absolutných: Supr. 455₁₄₋₂₂: отъ вѣсѣхъ обидѣхъ примѣш. отъ дроуга прѣданоу съвѣшоу. отъ оученика прѣданоу. отъ братиѣ изгнаноу. отъ сконхѣ рабѣ за оудареноу. отъ нѣго. пиштѣ оцѣта напоиоу. отъ ицѣлѣхъши- нхѣ. отъ нѣго извѣхъ примѣшоу оумѣ. отъ оученикѣ остахъхъноу. отъ своѣмъ матере лишиоу. о мрътѣхъ а пилате молѣ. Ako aj SEVER'JANOV poznamenáva datívy miesto lokálov sú to vlivom zvyku k datívu absolutnému a posesívnemu; vedľa nich sa zachováva aj lokál о мрътѣхъ. (14, 17, 22), a вѣсашти (23).

Instrumentál by sme čakali miesto datívu v Supr. 214₁₀₋₂₀: [и нѣхъ же ноуждаше бога отъвѣрѣхъти сѣ]. да съконъчахъ сѣ реченомъ апостолау рекшоу. [про- нѣривши же чловеци и чародѣица. на горьшенѣ прѣсѣпѣхъти . . .], σρνν. сѣ же вѣсѣ вѣштѣ да съвѣдетѣ сѣ реченомъ. прѣмѣхъ глѣхъшемъ Mat. XXI. 4 Mar. Podobne aj v Euch. sin. 16a₁₋₇: ἦ εἴη, . . . ἰ при праведнѣнѣхъ нон пришествіе сѣтаго твоего дѣа. вѣзвѣхъшѣ емоу голъбемѣ. сѣхъецѣ маслинны. приносѣши.

Miesto očakávaného infinitívu máme datív participia: Supr. 266₁₋₆: можетѣ ли чловецѣхъ имѣхъ пшеницѣхъ въ житѣхъницихъ своихъ лежашѣхъ и храна ихъ. дѣждоу же и тѣхъамѣхъ и громоу. и махъниамѣхъ нахъодахъшемѣхъ. не вѣзвѣхъшоу отъ пшеница къ рѣкоу своѣю. и сѣати къ имѣхъ господнѣ. и сѣавѣхъ. ожидахъти.

Niekedy prekladateľ vynecháva celý úsek gréckeho textu a v ňom i genitív absolutný; také miesto uviedol LESKIEN:¹³⁶ Supr. 501₁₁ ѣакоже изиде отъ гроба затвореноу сѣштоу гробоу. тако же вѣниде пѣхъхъ; tu po takom je medzera: вѣниде двѣремѣхъ затворенамѣхъ сѣштамѣхъ, potom má byť bod a po ňom: вѣниде пѣхъхъ, кдѣ вѣхъ божѣствомѣхъ и двѣринѣхъ развѣрѣже, σρνν. ὥσπερ ἐξήλθεν ἐκ τοῦ κεκλεισμένων καὶ ἐσφραγισμένου τάφου, οὕτως εἰσῆλθε καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων. Εἰσῆλθε τῇ σαρχὶ ὑποῦ ἣν θεότητι καὶ τὰς θυρὰς οὐκ ἀν- ἐπέτασαν.¹³⁷

Slovanský preklad má popletený passus: Supr. 511₂₇₋₂₉: и обѣма разоумѣ- нѣма¹³⁸ дѣхъниамѣ¹³⁹ вѣаше кланѣхъшоу сѣ лицоу. та азѣхъ извоушѣхъ прѣхъхъ,

¹³⁴ MIGNE, Patrologiae 50, 815.

¹³⁵ A. LESKIEN podotýka (ib.), že je nepravdepodobné, keď SEVER'JANOV (v pozn.) pred- pokladal *железа*, lebo grécky text tu podáva iný výklad.

¹³⁶ A. LESKIEN v cit. Zur Kritik 447—8.

¹³⁷ MIGNE, Patr. c. c. 59, 6832.

¹³⁸ Miesto -ема.

¹³⁹ Miesto дѣхъниамѣ.

Keby sme v tomto prípade mohli veriť interpunkcii, dalo by sa predpokladať, že *самостоятельную* má samostatnú vetnú intonáciu a melodiou odlišnú od intonácie a melodie obvyklej pri particípiách (a adjektívach) postavených apozitívne, a teda že stojí skutočne vo funkcii vedľajšej vety. Ako v mnohých iných prípadoch v Supr. rukopise, tak azda i tu body, položené pred naším datívom particípie a po ňom, označujú skutočne novú, samostatnú melodickú

¹⁴² Grécky text je nedostupný: Cod. Vaticanus graec. 1160, Fol. 228^v—245^v. MARGULIÉS 250.

jednotku a tedy dávajú nám pravdepodobné oprávnenie pokladať *сѣмѣмъ* za datív absolutný, ktorého podmet sa veľmi ľahko rozumie z kontextu. Ďalej máme v tomto príklade, ako v mnohých iných, problém, či *сѣмѣмъ* stojí vo funkcii vedľajšej vety temporálnej a či kauzálnej; zdá sa však, že táto veta má opodstatnenejší smysel ako veta časová. Podobné problémy mal aj F. de SAUSSURE pri sanskrtskom genitíve absolutnom.¹⁴³

Celkom ojedinele sa stretáme pri doslovnom prekladaní s genitívom absolutným; príklady uviedol MIKLOSICH (IV, 616) a potom MARGULIÉS (I. c. 143), oba zo Supr. U Miklosicha: *никогоже сѣмѣмъ оучителѣмъ прѣмѣни сѣмъ*, *μηθενὸς ὄντος διδασκάλου* 415₅₋₆, *нѣмѣмъ же о сѣбѣ никогоже нѣмѣмъ*, *ни вѣрѣмъ творѣмъ*, *πατὴρ творѣмъ* na ěa 419₇₋₈, *μηθενὸς ἀναγκάζοντος μηδὲ βιαζομένου*, u MARGULIÉSA je tretí doklad: *любы не вѣстѣмъ жѣдѣти вѣмѣмъ зорѣмъ* 332₂₁, *πόδος οὐκ οἶδε μένειν, καιροῦ προσκαλοῦντος*.

Ťažko by sa tieto prípady dali vyložiť miešaním funkcií datívu a genitívu, ako to máme v neskoršej gréčtine.¹⁴⁴ Z gréčtiny sa uvádza jeden doklad na datív absolutný¹⁴⁵ a v neskoršej, najmä cirkevnej latine býva genitív absolutný,¹⁴⁶ ale tieto prípady nemožno srovnávať so slovanskými, pretože v gréčtine vznikol asi stykaním funkcie genitívu a datívu a v latine stykaním funkcie ablatívu a genitívu,¹⁴⁷ v našom slovanskom príklade je nedopatrenie prekladateľovo a nedostatočné uvedomenie sdelného vzťahu. V gótsktine takéhoto prípadu vôbec niet.¹⁴⁸

7. Datív absolutný v iných slovanských jazykoch.

Tvrdieva sa, že datív absolutný ešte dodnes žije; hovorí sa tu obyčajne o ukrajinských nárečiach. MIKLOSICH (IV, 616) uviedol niekoľko príkladov a tieto mu boli oporou pri tvrdení, že datív absolutný vznikol na slovanskej pôde bez gréckeho vlivu. Particípium je tu už nesklonné, gerundium, na pr. budúcy nam na tom sojm, vyšlo ša nam (Akty odnosjaščie sja k' istorii zapadnoj Rossii I. 366). Mienku Miklosichovu prevzal aj V. VONDRÁK vo Vergl. sl. Gram. II, 403. Novšie sa tou otázkou zaoberal IVAN OHJENKO,^{148a} uvádza niektoré doklady zo starých pamiatok a tiež niektoré z ľudovej poezie a tvrdí, že datív absolutný bol v ukrajinskej živej reči. Pre súčasný hovorový jazyk niet, pravdaže, dokladov.¹⁴⁹

¹⁴³ FERDINAND DE SAUSSURE I. c. 292.

¹⁴⁴ HAVERS, Untersuchungen, 164 pozn., v. aj 43.

¹⁴⁵ HAVERS ib. 144.

¹⁴⁶ WÖLFFLIN, Archiv für lat. Lexikographie u. Gram. IX., 45 a 99, STOLZ-SCHMALZ, Lat. Gram., 3. vyd. 258, 5. vyd. 449.

¹⁴⁷ Tento zjav netreba osobitne dokladať, lebo je dostatočne známy.

¹⁴⁸ A. BEER, I. c. 6, miesto, ktoré uvádza LÜCKE (I. c. 52) pokladá za neisté. Sr. J. GRIMM IV, 896 (1081); E. BERNHARDT, »Vulfilas« 339.

^{148a} Українська літ. мова XVI-го ст. Varšava 1930, 416.

¹⁴⁹ Sr. SMAL-STOCKYJ—GARTNER, Grammatik der ruth. (ukr.) Sprache. Wien 1913, 421—424.

OHJENKO uviedol miesta na gerundiá s datívom z ukr. KA, v ktorých v cirkevnoslovanskom a poľskom (!) preklade niet datívu absolutného; ukazuje, že ich tu ukrajinský prekladateľ užil samostatne a vytvoril si tým originálnu ukrajinskú formu. Vo väčšine prípadov (st.) ksl. datív absolutný prevádza sa novými formami v KA. OHJENKO uvádza doklady.

Nie sme neochotní veriť, že by v ukrajinskom jazyku nebol býval známy datív absolutný, ale príklady, ktoré doteraz máme sobraté, pobádajú nás k opatrnosti. Bolo by si treba bližšie všimnúť tejto otázky, preštudovať staršie i mladšie texty a len potom povedať posledné slovo. Tvary participia vo forme *buduť* a pod., tedy gerundiálnej, nijako nám neprekážajú; spomenuli sme už, že analogické prípady máme v baltských jazykoch, a máme na to doklady aj z dnešnej bulharčiny. Akousi podporou mienky, že v ukrajinskom jazyku žily dlhšie datívy absolutné, by mohol byť tiež fakt, že ešte dodnes živý jazyk ukrajinský má pomerne dosť zachovaných participiálnych väzieb.¹⁵⁰ Toto pravdaže je opora len relatívna.

O pokročilejšom stupni vývoja datívu absolutného nesvedčia len gerundiá, ale aj okolnosť, že vo väčšine prípadov citovaných u MIKLOSICHA a OHJENKA máme rovnaké podmety vo vete hlavnej a pri gerundiu.

Nemáme ešte dostatočne objasnenú otázku, pokiaľ v starej ruštine datív absolutný žil alebo či je to len prínos cirkevnoslovanský; okolnosť, že sa často vyskytuje v textoch nezávislých na gréckej predlohe, a najmä v Nestorovej kronike, by mohla nasvedčovať, že žil, ale sa môžeme pýtať, v ktorej funkcii jazyka žil, či to bol jazyk dialektický, obecný a či jazyk spisovný. Nielen v jazyku spisovnom, ale prípadne aj v jazyku obecnom, ak bol, mohol to byť zdomácnený prínos cirkevnoslovanský ako mnoho iných jeho prvkov vžitých a dodnes zachovaných. Je to tedy problém složitý. Vo funkcii prvku jazyka spisovného stretáme sa s datívom absolutným dlho; úplne sa stratil zo spisovného jazyka ruského v XVIII. stor. U Petra Veľkého sa vyskytujú, ale sú umelé, niet ich vôbec u St. Javorského, T. Prokopoviča ani u Barského (1723–1747).¹⁵¹ Márny bol aj žiaľ a pokus LOMONOSOV obnoviť ich.¹⁵²

Je zaujímavé, že sa zbytky datívu absolutného vyskytujú ešte v dnešných bulharských dialektoch; MLADENOV (Gesch. 265) vidí ich pozostatky v gerundiách, na pr. *igraestem, predbeštem, xodeštem stárecot nášol Źrúdzi lúge* Šapk. VIII. 66, *odéekum na gróbišča, nájde...* ib. IX. 308, *velejkum, plačejkum...* atd., dial. mak. *igrdeštem si đšici so đécata, si izrekol* Šapk. VIII.–IX. 83. Vidíme, že i tu býva rovnaký podmet. Príklady tieto patria medzi najdôležitejšie svedectvá, že datív absolutný do starej cirkevnej slovančiny, jej pamiatok, vyšiel z jazyka živého; pravdaže, ako si myslel MIKLOSICH, grécke predlohy

¹⁵⁰ SMAL-STOCKYJ—GARTNER I. c.

¹⁵¹ BELORUSSOV I. c. 75—76.

¹⁵² LOMONOSOV, Российская грамматика Ломоносова. Изд. 1794 года, § 528, Изд. 1847, § 533.

podporovali jeho rozvoj v starej sloviencine vo funkcii jazyka spisovného.

Nemáme dosiaľ dostatočných dokladov toho, či datív absolutný žil v iných juhoslovanských jazykoch; v starosrbských a chorvatských pamiatkach pravdaže sa vyskytuje, ale či bol v jazyku obecnom, o tom dnes je ťažko hovoriť.

Napokon je otázka, ako ponímať staročeské doklady na datív absolutný. P. J. ŠAFÁRIK¹⁵³ uznával stč. datívy, ba i genitívy¹⁵⁴ absolutné; stč. datívy abs. srovnával so staroslovienskymi. Uznával ich aj MIKLOSICH (IV. 616). SREZNEVSKIJ^{154a} ich tiež uznával, ale najradšej by v nich videl vliv staroslovienskej literatúry.

GEBAUER¹⁵⁵ im neveril, pokladajúc ich len za neobratné prekladanie z latinského ablatívu absolutného. V. VONDRÁK ich pokladal za starosloviensky vliv.¹⁵⁶ Proti nemu ostro vystúpil V. FLAJŠHANS v ČČM. 1895, 497 a podľa JIREČKA¹⁵⁷ a GEBAUERA ich pokladal za latinizmy. Latinský vliv videl v nich aj A. BEER vo Věst. Král. č. spol. n., tř. filos. hist.-jaz. 1905, VII, 22, pozn. 29. Hoci sa viac ako pochybovačne stavíme k otázke existencie datívu absolutného v starej češtine, je preca zaujímavé, že sa niektoré príklady, ktoré podal najmä VONDRÁK, shodujú s rovnakými miestami v staroslovienskom preklade evanjelií.¹⁵⁸ Zdá sa, že VONDRÁKOVA mienka o staroslovienskom vlive sa nedá zavrhnúť a že túto otázku treba ešte dôkladne kontrolovať, pravdaže vo spojitosti celého komplexu otázok podobných.

MIKLOSICH (IV. 616—617, 837) uviedol doklady na datív absolutný aj z poľštiny. V. Vondrák ich pokladal (možno správne) za prevzaté z češtiny.¹⁵⁹ I tu máme doklad na genitív absolutný a datív podmetu s gerundiom. (MIKLOSICH IV., 617.) J. ŁOŚ v Gram. jęz. pol. (zbior.), Kraków 1923, datívu absolutného vôbec neuvádza, a to pravdepodobne preto, lebo ho nepokladal za člena domáceho poľského jazykového systému.¹⁶⁰

¹⁵³ Počiatkové staročeské mluvnice 1845, str. 115 a podobne v Elemente der althöhm. Gram. 1867, 140.

¹⁵⁴ O stč. genitíve abs. poznamenal, že sa tento spôsob rovná gréckemu.

^{154a} И. И. СРЕЗНЕВСКИЙ, Мысли объ исторіи русскаго языка и другихъ славянскихъ нарѣчій. Петроград 1887, str. 70—71.

¹⁵⁵ J. GEBAUER, Hist. mluvnice jaz. čes. IV., 397.

¹⁵⁶ V. VONDRÁK, Die Spuren der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung in der altböhmisches Litteratur. Sitzungsberichte der K. Akad. der Wissenschaften in Wien. Bd. CXXXIX. 1893, 30—31 sep. ČČM. 1895, 304, Vergl. slav. Gram. II², 404.

¹⁵⁷ Sr. J. JIREČEK, Nákras mluv. stč. Praha 1870, str. 73.

¹⁵⁸ Vycházejícíemu Ježíši od Jericho šel po něm zástup veliký »egrediente Jesu« Mt. 20, 29, Obm. Ev. i исходящюу емоу отъ иерихона, по немъ идѣ народи мѣноши Маг., a tak aj v Mt. 12. 46, 17. 9; Mk. 13. 1.

¹⁵⁹ V. VONDRÁK v cit. Die Spuren ..., str. 31.

¹⁶⁰ Latinský ablatív abs. prekladá na pr. prekladateľ poľského Psal. Flor. substantívom verbálnym: dawanyim twogym onym sbyracz bódó (dante te illis) 103, 29. EWA RAMBERG, Beiträge zur altpolnischen Syntax aus dem Florianer Psalter. AfsłPh. 34, str. 458.

II.

SOZNAM DOKLADOV NA DATÍV ABSOLUTNÝ V STAROSLOVIENSKYCH PAMIATKACH.

I. PARTICIPIUM PRAESENTIS ACTIVI.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.

Podmetom¹ je zámeno 1. os. sing.

Supr. 65²¹⁻²³: принесѣ ти нѣже кы глаголетѣ крѣста. и видашѣ мѣнѣ поперѣ і и отъверзи са нѣго, 167⁷⁻⁹: прѣбываѣшѣ тоу же ми и молашѣ са. и покаати са велии обѣштаваѣшѣ тоу. глагола еднѣ, 167²⁵⁻²⁷: и молашѣ ми пакы да быхѣ не вѣшѣа вѣ тѣло. тѣгда пакы глаголаста ми, 227⁶⁻⁸: ишѣ сжшѣ² ми вѣ жѣробѣ матерѣ. обѣштанимѣ дано быстѣ има мѣи, 276¹⁻³: камы великѣ ма хотѣ погнести. почиваѣшѣ ми вѣ прѣпладани подѣ нимѣ, 511⁵: та ми глаголашѣ хсѣ са ави.

Euch. sin. 59a⁸⁻¹¹: вѣ има оца и сѣна. і еѣаго дѣа, помолѣши ми сѣ. гѣи і боу, сѣаѣзѣ отѣ нѣсе дѣа сѣдмѣ, да отѣжнѣтѣ кѣе зѣло.

Podmetom je zámeno 2. os. sing.

Mat. VI. 3: тѣбѣ же творѣшѣо милостѣниѣ. да не чюитѣ шюца твоѣ. чѣто творѣтѣ дѣсница твоѣ Zogr.³

Supr. 13¹⁷⁻²⁰: аурѣлианѣ примѣѣ та оучашѣ тоу ти ма іако блага оца. глаголашѣ тоу ти. жѣна сжшѣ стѣди са. стѣждаѣ бо са хсѣа, 427¹⁸⁻¹⁹: ишѣ глаголашѣ тоу тѣбѣ рекѣ, 500²¹⁻²³: вѣзѣшти еѣа и вѣзѣи пришьдѣшаго. да иштѣшѣ тоу тѣбѣ и зѣвѣшѣ нѣго. азѣ и обѣмѣ скорѣи избѣвѣтѣа, 528¹⁴⁻¹⁵: и нынѣ гѣи. вѣдѣшѣ тоу тѣбѣ благаѣи кѣса испѣѣдаѣ, 530²⁶⁻²⁷: ишѣ ти гѣшѣ тоу сѣ пришьѣа исмѣ.

Poznámka. Ak je viac datívov absolutných v tomže citáte a majú rôzne funkcie, označujeme príklad, na ktorý si myslíme v odstavci, v ktorom veta stojí, zmenenou tlačou. V niektorých dokladoch datívov absolutných sú postavené vedľa seba datívy participií rôznych časov; ak výslovne nepodotýkame, ktorý datív participiá mienime, nech si lásk. čitateľ všimne vždy záhlavia označeného rímskou číslicou a ukazujúceho čas participií, pod ním zaradených. — Neisté doklady nie sú pojaté do tohoto zoznamu; je o nich reč v prvej časti tejto práce.

¹ Podmetom rozumieme tu datív mena pri datíve participiá v dat. abs.

² Miesto сжшѣтоу.

³ Podobne v Mat., Assem., Sav. a Ostr. (tu je . . . творѣшѣ . . . pisárska chyba). V Mat. VI. 2 je егда оучѣ творѣши милостѣниѣ . . . Zogr., Mat.

Euch.sin.16a₂₄: вѣчьное ицѣленне приемлежце, тебѣ дажшоу. ѿдемы нашимъ...

Podmetom je záměno 3. os. sing.

Mat. IX. 10: і бѣмоу възлежаштю въ домоу. і се мнози грѣшници. і мѣздоимѣци пришедѣше възлежахъ съ нѣомъ Zogr.;⁴ Mat. IX. 18: еште ѿлѣжшоу емоу къ нимъ. к. ге кнѣзъ вѣшедъ кланѣше сѧ емоу Mar.;⁵ Mat. XII. 46: еште емоу ѿлѣжшю къ народомъ. семати і братрѣк его стоѣхъ вѣнѣ Zogr.;⁶ Mat. XVII. 5: еште же емоу ѿлѣжшю. се облакъ скѣтелъ осѣнѣмъ Mar.;⁷ Mat. XX. 29: і исходашю емоу отъ нериѣона. по немъ идѣ народи мѣноши Mar.;⁸ Mat. XXIV. 3: сѣдаштю же емоу на горѣ елеонѣсѣкѣ пристѣпнишѧ къ немоу оченици Mar.;⁹ Mat. XXVI. 7: и възанѣ на главѣ его, възлежаштоу емоу Assem.;¹⁰ Mat. XXVI. 47: і еште ѿлѣжшю емоу. се юда... приде Zogr.;¹¹ Mat. XXVII. 19: сѣдаштю же емоу на сѣдишти. посѣла къ немоу жена скоѣ Zogr.;¹² Mark. II. 15: і бѣстѣ възлежаштю емоу въ домоу его. і мнози мѣтаре. і грѣшници възлежахъ съ нѣмъ Zogr.;¹³ Mark. II. 23: і бѣстѣ мимо ходаштю емоу. въ сѣботѣ скѣзѣ сѣнѣкѣ. і начашѧ оученици его Zogr.;¹⁴ Mark. V. 18: і възходаштоу емоу въ ладницѣ. молѣше і вѣсѣновакѣ сѧ Zogr.;¹⁵ Mark V. 35: еште ѿлѣжшю емоу. придошѧ отъ архисвѣнагога ѿлѣшѣ Zogr.;¹⁶ Mark. X. 17: исходаштю моу на пѣтъ. притекъ єдинъ богѧтъ Zogr.;¹⁷ Mark. XI. 27: і къ црѣкѣве сѣштю моу. придошѧ къ немоу Zogr.;¹⁸ Mark. XIII. 1: і исходаштю емоу отъ црѣкѣве. ѿла емоу єдинъ Zogr.;¹⁹ Mark. XIII. 3: і сѣдаштю емоу на горѣ... възпрашахъ і Zogr.;²⁰ Mark. XIV. 3: і сѣштю емоу въ вѣтѣннѣ. въ домоу симона прокаже-наго. възлежаштю емоу. приде жена Zogr.;²¹ Mark. XIV. 43: і абѣе еште емоу

⁴ Podobne v Mar. (мѣтаре, пришедѣше...), Ostr. (... мѣтаре...) а Assem. (... мѣтарѣ...); Sav. má však и бѣстѣ възлежшю емоу въ храмѣнѣ...

⁵ V Zogr. chybí toto miesto, v ostatných textoch je iné čítanie: въ онѣ. кнѣзъ... Sav. a pod. v Ostr. а Assem.

⁶ Pod. v Mar.

⁷ Podobne v Zogr., Ostr. а Assem.

⁸ Podobne v Zogr., Ostr. (... идошѧ...), Assem. (... идоште...); Sav. má iné čítanie: въ онѣ. исходаше іс отъ ериѣ...

⁹ Podobne v Zogr., Assem. а Ostr. (сѣдашѣ...); druhý raz je сѣдашюу нѣови, v Sav. druhý raz je въ онѣ сѣдашю ісѣн...).

¹⁰ Také to znenie je len v Assem. а Ostr. (dva razy): и възани на главѣ емоу възлежашюу (sotva sa tu myslí na obyčajný datív); v ostatných textoch je iné čítanie: (жена) і възанѣ на главѣ его възлежашѧ Zogr. а pod. v Mar. а Sav.

¹¹ Podobne v Mar., Ostr., Assem. а Sav.

¹² Podobne v Mar., dva razy v Ostr., po raze v Assem. а Sav.

¹³ Podobne v Mar., Ostr., Assem. а Sav.

¹⁴ Podobne v Mar. (... ходаштю емоу нѣоу... і начашѧ...); v ostatných textoch je iné čítanie: въ онѣ хождаше іс въ сѣботѣ... Sav. а podobne aj v Ostr. а Assem.

¹⁵ Podobne v Mar.

¹⁶ Podobne v Mar.

¹⁷ Podobne v Mar. (... емоу...).

¹⁸ Podobne v Mar. (... емоу. приде...).

¹⁹ Podobne v Mar.

²⁰ Podobne v Mar.

²¹ Podobne v Mar. а Ostr.

҃лѣхшю. приде юда Zogr.;²² Luk. I. 8–9: бѣсть же слоужашю моу. въ чиноу чрѣды своѣа прѣдъ ѣмъ. по обычаю ерѣскоу моу. ключи сѧ емоу покадити Zogr.;²³ Luk. VII. 6: еште же емоу не далече сѣхшю отъ домоу. посла къ нѣмоу друуги сътънникъ Zogr.;²⁴ Luk. VIII. 49: еште же емоу ҃лѣхшю. пришѣдъ етеръ... ҃ла емоу Zogr.;²⁵ Luk. IX. 34: се же емоу ҃лѣхшю. бѣсть облакъ Zogr.;²⁶ Luk. IX. 42: еште же градоушю(!) емоу поврѣже і бѣсъ Zogr.;²⁷ Luk. XI. 1: і бѣсть сѣхшю емоу на мѣстѣ етерѣ. молашю сѧ. і ꙗко прѣста рече етеръ отъ оученикѣ его Zogr.;²⁸ Luk. XI. 53: ҃лѣхшю же емоу къ нѣмъ сице. началъ къ книжници Zogr.;²⁹ Luk. XIII. 17: і се емоу ҃лѣхшю стѣдѣхъ сѧ вси Zogr.;³⁰ Luk. XIV. 32: еште далече емоу сѣхшю. молитѣхъ послахъ молитъ сѧ Zogr.;³¹ Luk. XV. 20: еште же емоу далече сѣхшю. оузырѣ і бѣъ его Zogr.;³² Luk. XVII. 12: въходоушю емоу въ етеръ вѣсь. сѣрѣте і і. прокаженъ мѣхъ Zogr.;³³ Luk. XIX. 36: ідоушю же емоу постилахъ ризы своѣа по пѣти Zogr.;³⁴ Luk. XIX. 37: приближахшю же сѧ емоу абие къ низъхожденю горѣ елѣонѣцѣ. началъ въсе множество оученикѣ радоуѣхше сѧ хвалити ѣа Мар.;³⁵ Luk. XX. 1: оучашю емоу люди въ цркви. і благовѣствоуѣхшю състаша сѧ архiereи Zogr.;³⁶ Luk. XXII. 47: еште емоу ҃лѣхшю. се народъ. і нарицаемъ юда... прѣдъ ними ідѣаше Zogr.;³⁷ Luk. XXII. 60: і абие еште ҃лѣхшю емоу възгласи коуръ Zogr.;³⁸ Ján IV. 51: абие же съходоушю емоу се раби его сѣрѣтѣхъ і Zogr.;³⁹ Ján VIII. 30: си ҃лѣхшю емоу. мнози въроваша въ нь Zogr.⁴⁰

Supr. 18₃₋₄: молашю же сѧ емоу. доидоша на село, 116₁₇₋₁₈: и се глаголашю емоу. разгнѣвахъ сѧ андѣпатъ повелѣ... , 156₁₈₋₁₉: внемѣю же емоу и не вѣштахъ шѣс ничѣсже. глагола емоу князъ, 162₅₋₆: и се емоу глаголашю. сѣнидоша раны дѣрания его, 187₁₋₃: бѣсть по обычаю молашю

²² Podobne v Mar.

²³ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav., všade je ... емоу . т. моу.

²⁴ Podobne v Mar., Ostr. (нѣе же н м(оу) недалече сѣхшъ ...), Assem. (... емоу идѣхшю съ ними не далече сѣхшю ...) a Sav.

²⁵ Podobne v Mar. (... единъ ...), Ostr. (нѣтън ...), Assem. (... етеръ...) a Sav. (... единъ ...).

²⁶ Podobne v Mar. a Ostr.

²⁷ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav., všade градоушю а pod.

²⁸ Podobne v Mar.; v Ostr. je iný preklad: въ вѣмъ оно прѣстѣпаше къ нѣуоу оученици него прѣша емоу.

²⁹ Podobne v Mar. a Assem.

³⁰ Podobne v Mar., Ostr. (dva razy), Assem. a Sav.

³¹ Podobne v Mar.

³² Podobne v Mar., Ostr., Assem. (... [не]далече ...) a Sav.

³³ Podobne v Mar. (... въ единъ ...); v Ostr., Assem. a Sav. sú rovnaké podmetry.

³⁴ Podobne v Mar.

³⁵ V Zogr. je inakší smysl: приближахше же сѧ емоу абие . къ низъхожденю горѣ елѣонѣцѣ . оучашъ въсе множество оученикѣ . радоуѣхше сѧ хвалити ѣа.

³⁶ Podobne v Mar.

³⁷ Podobne v Mar. a Ostr.

³⁸ Podobne v Mar. a Ostr.

³⁹ Podobne v Mar., Ostr. (... сѣрѣтоша ...) a Assem.

⁴⁰ Podobne v Mar. (... въ него), Assem. (... вонъ) a Ostr. (dva razy: ... въ него..., druhý raz ... въ нь).

са имоу въ полоулошти видѣти юношѣ, 191²³⁻²⁸: и бысть нсходаштѣ имоу на полѣ... сватыи отьцѣ наш. исакни. пристѣпи къ зѣлочастнѣноуоумоу, 192⁶⁻⁷: нсходаштоу имоу. ста прѣдѣ нимѣ. 203⁶⁻¹²: мѣслаштоу же имоу аени ити(и) въ поустыинѣ. отьнѣдоуже божинѣмѣ павининѣмѣ приде сѣмо. на дѣло иже и съконьча... саторнинѣ и оуктор(ъ) пристѣпѣша, 207⁷⁻⁹: аште же са сълоучаше кѣгда иджштоу имоу въ градѣ съ възѣвѣвшинѣмѣ его, 215⁷⁻¹⁰: иджштоу же имоу на пѣтѣ. нѣкотори пристѣпѣше к' имоу. навадиша на праведника дометна, 260¹¹: сѣдаштоу же мѣчаахѣ и жѣзлинѣмѣ, 284¹²⁻¹⁴: и тѣ имоу тво-раштѣ слоужѣе. сълоучи са градити манастирь, 523²⁰⁻²²: сълоучи же са по волѣ чѣколюбиваго бѣ. иджштоу имоу манастира донти. и вѣлѣзъ къ сѣштинѣ тоу братѣ цѣлова ѿ, 524⁶: иджштоу же имоу пѣтемѣ сѣрѣте и братѣ, 526⁸⁻¹²: та же имоу и множанша тѣхѣ. съ многими сѣзѣми исповѣдажштоу... сѣшѣвѣ божинѣ рабѣ... нападе на кѣѣѣ его, 529¹⁰⁻¹²: [боже] грѣхомѣ проштѣны полоучи. и хотѣ⁴¹ самомоу имоу оукѣрити прѣподобноуоумоу мѣжоу. и вѣсѣмѣ авити покааныя снаѣ, 537²⁵⁻²⁸: лежаштоу же имоу на многѣ д'ни... вѣлѣкъ ноштинѣ пристѣдѣаше оу тѣла на сѣблюденѣи имѣ, 558²²⁻²⁴: пришѣдѣшоу же имоу къ манастироу. и ногѣтѣми своими дѣври дѣржаштоу. и исѣдѣ нѣкѣи оть жикѣштинѣхѣ тоу видѣ

Euch. sin. 42a₂-42b₂₂: стоѣцю имоу нѣмѣ прѣдѣ товоѣ. възѣрани имоу в'сѣхѣ пѣтѣи, 50b₁₅: имоу же сѣцю на распонѣ. сѣнѣце помрачи сѣтѣи свои.

Podmetom je zámeno 3. os. du.

Mat. XXVIII. 11: иджштема же има сѣ етерѣ оть коустодинѣ... вѣзѣкѣтиша Zogr.⁴² Luk. XIX. 33: отрѣшѣжштема же има жрѣбѣ. рѣша бѣде его къ нѣма Zogr.⁴³ Luk. XXIV. 15: и бысть бесѣдоужштема има. и сѣтазѣжштема са. и самѣ ис приближи са Zogr.⁴⁴

Supr. 114¹¹⁻¹⁴: и ничѣсоеже отькѣшѣжштема има... повелѣ же анѣупатѣ, 210²⁰⁻²¹: тако оубо мѣсластема има бысть нѣчто... , 211⁸⁻⁹: се има съ великомѣ страхѣмѣ глаголѣжштема. раздра са огнѣнѣи облакѣ, 474¹⁴⁻¹⁷: и бысть бесѣдоужштема има. и сѣвѣпрашажштема са... и самѣ сѣсѣ приближи са идѣвѣше с нѣма, 540¹⁹⁻²⁰: помолѣ оубо негоже чѣтеши бѣ и вѣлѣзи въ нѣ горжштема има (m. -штама, t. j. пештѣма).

Podmetom je zámeno 1. os. plur.

Mat. XXVIII. 13: рѣцѣте. кѣно оученици его ноштинѣ. пришѣдѣше оукрадоша и намѣ сѣпаштемѣ Zogr.⁴⁵

⁴¹ Pisárska chyba miesto хоташтоу.

⁴² Podobne v Mar. (... иджштама се единѣ...), Ostr. (... се нѣкотори...), Assem. (... се етери...)
a Sav. (... се единѣ...).

⁴³ Podobne v Mar.

⁴⁴ Podobne v Mar.: ... приближи (сѣ) идѣаше сѣ нѣма, takto aj v Ostr.; v Assem.: ... сѣтаза-
иѣрема са нѣма...

⁴⁵ Podobne v Mar. (... оукрадж...), Ostr., Assem. a Sav.

Supr. 301₂₁₋₂₄: и въсѣхъ зимѣхъ поликаѣхъштемъ намъ. ꙗко о лѣто кѣзмо-
гоша са приати садове многыа ради хоухоути;

Euch. sin. a 7-10: вѣсѣмъ же намъ веселящемъ сѧ. единъ плачетъ сѧ дѣвоу. ꙗко та бесплоутиныхъ дѣла житиe приемаѣша.

Podmetom je zámeno 3. os. plur.

Mat. XVII. 9: и съходящемъ имъ съ горы. заповѣдѣ имъ иѣъ Mar.;⁴⁶
Mat. XVII. 22: живѣштемъ же имъ въ галилен. рече имъ иѣъ Mar.;⁴⁷ Mat.
XXV. 10: идѣштамъ же имъ коупитъ. прѣде женнхъ Zogr.;⁴⁸ Mat. XXVI. 21:
и ѣдѣштемъ имъ рече. аминъ ... Zogr.;⁴⁹ Mat. XXVI. 26: ѣдѣштемъ же
имъ. примѣъ ѡс. хлѣбъ ... прѣломи и Zogr.;⁵⁰ Mark. IX. 9: съходяштемъ
же имъ съ горы. заповѣти имъ Zogr.;⁵¹ Mark. XIV. 18: и възлежѣштемъ
имъ и ѣдѣштемъ рече ѡс Zogr.;⁵² Mark. XIV. 22: и ѣдѣштемъ имъ. примѣъ
ѡс хлѣбъ ... Zogr.;⁵³ Mark. XVI. 14: послѣдъ же възлежѣштемъ имъ. еди-
номоу на десѣте вѣи сѧ Mar.;⁵⁴ Luk. II. 42-43: въсходяштемъ имъ
въ иѣмъ ... и конѣчаѣшемъ дѣни. възвращаѣштемъ сѧ имъ. вѣта
отрокъ ѡс. въ иѣмъ Zogr.;⁵⁵ Luk. VIII. 23: ѣдѣштемъ же имъ. оуспѣ ѡс Zogr.;⁵⁶
Luk. IX. 57: идѣштемъ имъ по пѣти рече етеръ къ нѣмоу Zogr.;⁵⁷ Luk. X. 38:
вѣстѣ же ходоштемъ имъ и тѣ вѣниде иѣъ въ вѣсѣ Mar.;⁵⁸ Luk. XIX. 11:
слѣшѣштемъ же имъ сѧ приложѣ рече притѣж Zogr.;⁵⁹ Luk. XXIV. 4: и вѣстѣ
не домѣсѣштамъ сѧ сѧмъ о сѧмъ. и сѧ мѣжа дѣва стѣсте Zogr.;⁶⁰ Luk.
XXIV. 36: си же имъ глѣштемъ. сѧмъ иѣъ сѧ по срѣдѣ ихъ Mar.;⁶¹
Luk. XXIV. 41: еште же не вѣроуѣштемъ имъ отъ радости и чюдѣштемъ
сѧ. рече имъ Mar.⁶²

Supr. 19₂₋₃: нѣдѣштемъ же имъ пѣтемъ. по вѣса мѣста вѣка³хъ знамениа,

⁴⁶ Podobne Ostr. (... заповѣда ...) a Assem. (... tiež takto).

⁴⁷ Podobne v Ostr. a Assem.; v Sav. nie je vyjadrený datív podmetového mena.

⁴⁸ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.; Sav. má iný preklad: нѣѣте же паче къ продаѣшнимъ коупитъ,
прѣде женнхъ.

⁴⁹ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.

⁵⁰ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.

⁵¹ Podobne v Mar.

⁵² Podobne v Mar.

⁵³ Podobne v Mar.

⁵⁴ Podobne v Ostr. a Assem.

⁵⁵ Podobne v Mar. (... вѣшедѣштемъ имъ въ нѣмъ ..., ale възвращаѣштемъ ..., Ostr., Assem.
a Sav.; všude by malo byť part. praet., ako je v Mar.

⁵⁶ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.

⁵⁷ V ostatných textoch je bezpodmetný dat. abs.

⁵⁸ V Zogr. je sing.: ... ходоштво емоу ..., podmety sú tedy rovnaké; v ostatných textoch je len
въ вѣтѣмъ оно. вѣниде нѣс въ вѣсѣ Ostr. a pod. v Assem. a Sav.

⁵⁹ Podobne v Mar.

⁶⁰ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.

⁶¹ Toto miesto je len v Ostr. a Assem., ale má iné znenie, bez dat. abs.: въ оно вѣтѣмъ вѣскрѣ
исоуѣ отъ мѣртѣхъ сѧ по срѣдѣ оученикѣ своихъ Assem.

⁶² Podobne v Ostr. a Assem.

121²²⁻²³: оуѣдоуѣштемъ же имъ. видѣаше патрнархъ третняго на десате сѣдашта на краи стола, 133²⁸: сжштемъ бубо имъ въ коупъ. оуѣдѣшаша стрѣгжштин тѣмницѣ... 419¹³⁻¹⁵: пѣджштемъ бо имъ рече и пнжштемъ. възъмъ хлѣбъ прѣломъ и рече,⁶³ 443²⁸—444³: лѣпо бо бѣаше сѣдаштемъ имъ. и стрѣгжштемъ быти въстанню. да и въ трѣхъ оубо днѣхъ жтрѣхъ подоба быти. аште ли мимншѣдѣшемъ. и отѣшѣдѣшемъ бѣдѣтъ. стражемъ хотѣаше зазорно дѣло быти.⁶⁴

Glag. Cloz. 377—378: ѣджштемъ бо имъ, сѣтъ, примъ хлѣбъ прѣломъ и рече.⁶⁵

Podmetom je záměno сѣ.

Supr. 56¹⁹⁻²³: приде къ градоу. реченъи скверънавѣи амемоуѣр'мни. нача на градъ пѣчтити сѣ. и симъ тако бываѣштемъ. овогда же бора сѣ овогда же лѣстѣми лѣста градъ прѣла, 295¹³⁻¹⁵: сѣмоу оубо въ толницѣ печали бывѣшюу. и отѣча лишенниа сѣ слѣзѣми плачжштоу сѣ. пѣки сѣ нмоу въ сѣнѣ оѣцъ нашъ, 295¹⁹⁻²¹: сѣмоу же глаголажштоу... рече блаженъи сава, 438¹²⁻¹³: сим же сице имжштемъ. и всѣмъ свѣтимомъ (т. свѣтимомъ). отъ въздоуѣа оубо слѣньце... сѣпасъ свои творѣаше,⁶⁶ 467²⁶⁻³⁰: сим же тако. нѣ и паче сиѣхъ. въ адѣ бываѣштемъ. бываѣштемъ же и говораштемъ въсѣмъ. и трасжштемъ сѣ. іако господнѣи пришьстѣни. сама прѣисподнѣиа прѣисподнѣимъ донти хотѣаше.

Podmetom je záměno въсѣ.

Luk. III. 15—16: чаѣштемъ же людѣмъ. і помъшлѣжштемъ въсѣмъ. въ срѣдѣцихъ своиѣхъ. о іоан'нѣ... штѣвѣштакѣаше имъ іоанъ бѣла... Zogr.,⁶⁷ Luk. VIII. 45: отъ мѣтаѣштемъ же сѣ въсѣмъ. рече народъ Zogr.,⁶⁸ Luk. IX. 43: кѣсѣмъ же чюдаштемъ сѣ. о всѣхъ ѣже творѣаше ѣс. рече оученикомъ своимъ Zogr.⁶⁹

Supr. 109¹⁸⁻²⁰: кѣсѣмъ тоу сжштинѣмъ плачжштемъ сѣ с ѣими. възденгъ гластъ свои блаженъи кодратъ. възпи сѣ слѣзѣми, 145¹⁵⁻¹⁸: въсѣмъ има сѣкиноу нарицаѣштемъ... не хоудо възискании быстѣ, 467²⁷⁻³⁰: въпѣжштемъ (v texte мѣлне бываѣштемъ) же и говораштемъ въсѣмъ. и трасжштемъ сѣ. іако господнѣи пришьстѣни. сама прѣисподнѣиа прѣисподнѣимъ донти хотѣаше.

⁶³ Tenže príklad je v Glag. Gloz. 377—378, v. hneď nižšie.

⁶⁴ *Εδει γὰρ παρακαθημένων αὐτῶν καὶ φυλαττόντων, γενέσθαι τὴν ἀνάστασιν. Οὐκοῦν καὶ εἶσω τῶν τριῶν ἡμερῶν εἶδει γενέσθαι. ὥς εἶγε παρελθουσῶναυτῶν καὶ ἀναχωρησάντων ἐγένετο, ὑποπτον τὸ πρᾶγμα ἔμελλεν αἰναῖ. Oportebat enim resurrectionem fieri, ipsis sedentibus et custodientibus P. G. 58, 783.

⁶⁵ Je to tenže доклад ako v Supr. 419 13—15.

⁶⁶ Gréc. τούτων δὲ οὕτως ἔχόντων, καὶ πάντων ἁγιαζομένων... Sr. Leskien, Zur Kritik... 465.

⁶⁷ Podobne len v Mar.; bez въсѣмъ s podmetom v datíve людѣмъ je v Ostr., Assem. a Sav.

⁶⁸ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.

⁶⁹ Podobne v Mar.; v ostatných evanjelských textoch je inakší preklad — bez dat. abs.: днѣлѣхъ же сѣ въсѣ. о величѣстѣи бжжи, pod. v Assem. (... о величнн ...) a Sav. (... сѣ народи. о вел ...).

Supr. 142₃₀: и въздѣвъ рѣцѣ. инѣмъ подѣдрѣжаштемъ нго.

Mat. XI. 7: тѣмъ же исходаштемъ. начатъ ѿсѣати народомъ о іоаннѣ
Zogr.;⁷⁰ Mat. IX. 32: тѣма же исходаштема - се привѣса ѣкъ къ нѣмоу Zogr.⁷¹

Supr. 5¹¹⁻¹²: и томоу вѣсѣдоуѣштоу ископаша ровъ; 50²⁴⁻²⁵: томоу же се помышлѣѣштоу. сего выѣшта слышавѣше исаурѣска града людинъ; 443²⁴⁻²⁸: не бо нѣ ашти не тѣгда вѣстала сѣдаштемъ тѣмъ тоу и стрѣгжштемъ. нѣ отъшѣдѣшемъ по трѣхъ днѣхъ. имѣан быша что отъвѣштати и глаголаху (с. j. жидове).⁷²

Supr. 18₈₋₉: онѣмъ же ѡдѡжштѣмъ въ клѣти. приказаша стѡаго джеѣ соусѣ
акороукѣ; 38₁₅₋₁₇: онѣмъ же нштѡштѣмъ и мѣниѡ. кононъ тѡштѡаше са
оуготовити имѡ трепезѡ; 109₁₂₋₁₄: онѣмъ же глаголѡштѣмъ. ѡко нѣсмъ до-
стоинни нарицати имѣне стѡаго хѣова. оукаравѡше и. глаголаше имѡ, 109₁₆₋₂₀:
онѣмъ же пристѡпнѣшемъ.⁷³ и припадѡштѣмъ к нѡмѡ. и пачѡштѣмъ са
вѣлми... въздвнгу гласъ свѡи блаженъи кодратѡ, 130₂₂₋₂₆: ономоу глаголѡ-
штоу нѡмѡ... алеѡандрѡ рече, 524₁₂₋₁₄: ономоу же отъ свѣѣсти вѣнѡмѡ.⁷⁴ и на
причѡштѣнии никакоже не обѡрашѡу са. поврѡже сеѣе прѣдъ ногама раѣѡ бѣѡи.

Luk. XXI. 5: ꙗко естеромъ глѣхшемъ о цр҃квѣхъ. ꙗко ... оукрашена естъ.
рече ... Zogr.; ꝥ Mar. је ту ... единѣмъ ...

Supr. 464²⁸—465₄: ... такожде же и въ адъское оно дненое хъсово пришествиѣ, иже въ прѣисподнѣхъ, въ нѣзапж бысть съвѣще, блистанию мракъ, въ лице противѣнныма адъѣамъ силамъ, громъ гласомъ етеромъ слышаштемъ, кличъштемъ, и воимъ вѣлаштемъ и глаголюштемъ, въ змѣтѣхъ когда ...⁷⁵

Mat. XIII. 25: съпаштемъ же ѣкомъ, приде врагъ его Zogr.;⁷⁶ Mark. VIII. 1:

⁷⁶ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a List. UndoI.

вѣ тѣ дѣни пакы многоу народову сѣштю. і не имѣштемъ чесо кѣсти. при-
зѣваеъ ѿс оученикы скоѣмъ гла имѣ Zogr.;⁷⁷ Mark. XI. 11: поздѣ же сѣштю
часоу · изиде вѣ витѣниѣхъ Zogr.;⁷⁸ Mark. XVI. 20: они же ишедаше проповѣ-
дѣша въсѣдѣ. ꙗко поспѣшѣствоуѣшюу. і слово оутверѣждаѣштю. по-
сѣдѣствоуѣштимни знаменни Mar.;⁷⁹ Luk. III. 15–16: чѣштемъ же
людемъ. і помышлѣштемъ всѣмъ. вѣ срѣдѣцѣхъ своѣхъ. о іоаннѣ ...
вѣтѣшѣвааше имѣ іоанъ гла ... Zogr.;⁸⁰ Luk. IV. 40: заходѣшюу же
сѣшню · къси ... приковаахъ (болашѣмъ) къ нѣмоу Zogr.;⁸¹ Luk. V. 1:
бѣ же належахъ емъ (м. емоу) народуу. да бѣ слышали слово бѣше
і тѣ бѣ стоѣхъ при езерѣ Zogr.;⁸² Luk. VIII. 4: разоумѣштю же народову
многоу. і граджштимъ отъ вѣсѣхъ градъ къ нѣмоу. притѣчѣхъ глаше
къ нимъ Zogr.;⁸³ Luk. XI. 29: народомъ же събираштемъ сѣ · начѣмъ
ꙗлати Zogr.;⁸⁴ Luk. XX. 45: слышаштемъ же вѣсѣмъ людемъ · рече къ оу-
ченикомъ своимъ Zogr.;⁸⁵ Ján VI. 17–18: і тѣма абѣ бѣ · і не оу бѣ пришѣлъ
къ нимъ іс. по морю же вѣтроу великоу дѣхѣштю Zogr.;⁸⁶ Ján XX. 1: маріѣ
магдалинѣ. приде заоутра. еште сѣшти тѣмъ. на гробѣ Zogr.⁸⁷

Supr. 26_{22–23}: вѣ тѣ оубо дѣнь събирашюу сѣ народову · и хоташѣ
изъ града изѣкѣсти. вънезапѣхъ пристѣпнѣхъ стѣни кононѣ · показа сѣ имъ, 38₂₅:
много же мѣтежюу вѣкѣшюу · и разбоинникомъ готовомъ сѣштемъ
оубити стѣаго. вънезапѣхъ ... придоша, 72_{16–17}: сѣштемъ стѣни мѣ въ темъ-
ници. приде доуѣхъ, 75₂₄: і гласъ вѣстѣхъ къ нимъ · и ѣвнѣшюу сѣ имъ боу ·
і глаголашюу вѣроуѣмъ въ ма аште оумѣретъ живѣ бѣдетъ; 85₂₉–86₁:
показашюу кѣназоу кѣнигы цѣсаревы · і послушаниѣ отъ вѣсѣхъ просѣ-
шюу. себодѣномъ гласомъ дръзо мѣжѣскы · никакоже оустрашнѣше сѣ
о прѣтѣмѣхъ · вѣ срѣдѣхъ вѣлѣзѣше крѣстиѣни сами сѣ нарекоша; 89_{15–19}:
тѣло бо вѣ стоудѣнь вѣпадѣ · запыѣа оубо въсе осинѣмъ · съсѣдашѣ сѣ
крѣви · потомъ къзмѣшѣмъ сѣ · і вѣскѣпнѣ · зѣбомъ зѣвѣшѣмъ сѣ ·
жиламъ съгрѣждашѣмъ сѣ · і въсемоу тѣлоу неколѣхъ сълацашюу сѣ ·
болѣзнь ... тѣорнѣхъ; 89_{24–28}: отъгонѣма бо топлота отъ конецъ тѣла. і
въбѣглашѣ вѣглабнѣхъ части · отъ нѣхъже отъстѣпила. мрътевы оставѣ-
ѣмъ ... 94_{11–12}: і тако дѣниѣ начинашюу · иначе дѣхѣшѣ огню прѣ-
дѣни бѣша; 96_{4–7}: оставѣшѣмъ нѣго кѣназѣмъ · ꙗкоже мѣжѣшѣ нѣкако

⁷⁷ Podobne v Mar.

⁷⁸ Podobne v Mar.

⁷⁹ Podobne v Assem. (... проповѣдаша ...).

⁸⁰ Podobne v Mar., v ostatných textoch, Ostr., Assem. a Sav., je tiež takto, lenže pri druhom dat. abs. niet datívú podmetového mena vôbec (... и помышлѣшѣмъ вѣ срѣдѣцѣхъ ... Ostr.).

⁸¹ Podobne v Mar.

⁸² Podobne v Mar. (... емоу ...); iný preklad je v Ostr. a Assem.: вѣ вѣрѣма оно стоѣаше ѿс при езерѣ Ostr., вѣ оно (вѣрѣма) стоѣа бѣ нѣсѣ ... Assem.

⁸³ Podobne v Mar. (... граджѣмъ ...).

⁸⁴ Podobne v Mar.

⁸⁵ Podobne v Mar. (... людемъ ...).

⁸⁶ V Mar., Ostr. a Assem. je trochu obmenené čítanie s funkciou kauzálnou.

⁸⁷ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.

размыслити · сама ... възложи на кола; 124²¹⁻²²: мѣсаца шестааго ꙗ дѣни.
 настайшти сѣботѣ велицѣи · въ дни кѣигда са роди блаженъи мѣченикѣ
 полукарпѣ а ѿнедѣ в покрашованіи 124²³⁻²⁴: гонѣнню сѣштоу дѣица цѣсара въ
 змѣрънѣ. а быша пионни и ... , 141¹⁸⁻¹⁹: пришѣдѣ же на конецъ молитвѣ ·
 прозырѣ. иште же пламени великоу сѣштоу; 145⁶⁻⁹: гонѣнню же оубо належа-
 штоу на крѣстианъи зѣло игупѣстѣ странѣ зѣло матѣшти са · савинѣ кто
 именовъ въ то врѣмѣ съ ... , 169¹⁰⁻¹³: обрѣте ѿ зѣло творашта · промыслоу
 на пользаном оуправыиштоу паула · и видѣвъ ѿ съ обычьиныхъ иа хотишъ ·
 зѣсмиахъ са възыи к ѿиамъ; 180²¹⁻²³: се же свѣтъиимъ глаголюштемъ · и
 црѣкѣвиште капишѣнном разори са; 182¹⁻²: молашѣма са свѣтъиима · про-
 свѣтѣ са свѣтѣ великѣ въ темници о нѣю; 183¹⁴⁻¹⁶: слоугамъ же дерѣж-
 ѣтамъ иа · и хсоу облыгѣчаваиштоу⁸⁸ мѣкы · не чоуѣста скатаѿа волѣзнии,
 189¹¹⁻¹²: прѣзорѣствоу безоумноуоумоу съпомагаиштоу имоу · исповѣда
 сквернѣиныхъ скожъ хоуахъ; 190¹⁴⁻¹⁶: симъ же тако прѣславнѣи господьи нсоу
 хрѣстомъ · чоудесемъ быкаиштемъ · лѣтоу прѣшедѣшюу мирѣиын крагѣ
 велиа поставиашѣтъ; 209²⁷⁻²⁹: и горыцѣ прѣташтоу цѣсароу на божии рабѣи.
 люто же зѣло дѣлаиштемъ по кѣса мѣста княземъ ... кѣса въсѣдоу испльни-
 ша са; 217²⁸⁻³⁰: пасѣиштемъ же са кельеждомъ тоу · по прилоучаю иѣна отъ
 ниухъ шѣдши · близъ кѣси кѣлѣзе въ никѣи, 218¹¹⁻¹⁵: кельеждоу же оставеноу
 быкѣшоу тоу до четѣрь дѣни · и лежаштоу на мѣстѣ и покоушаиштоу са
 въстати · и разоменъи ногы · не могаштоу оутѣрѣдити · стѣпи · и кѣниде
 имоу нога въ доупниа; 228⁷⁻⁹: приближаиштоу са мѣченикоу къ црѣкѣиштоу ·
 не сътрѣпашѣ зѣвѣри тѣи силы мѣченика; 232²⁹⁻³⁰: иѣо глаголюштоу правѣ-
 дѣиикоу · иѣнна отъ мѣни ... приде; 234¹⁶⁻¹⁷: сѣдаштоу же комнсоу на ко-
 лесници · и приближаиштоу са иѣмъ къ конобоу · напрасно съ небесе придоѣта
 дѣка аггѣла въ образѣ орѣлоу; 249¹⁻²: такоѣа же аггѣлоу помышлѣиштоу ·
 владыка рече къ иѣмоу; 263²¹⁻²²: и мальчаниу сѣштоу многоу · повелѣша при-
 вести свѣтааго варахисенишна; 263²³⁻²⁴: и мальчаниу сѣштоу многоу · послоу-
 шаахъ иѣго; 276¹⁸⁻¹⁹: иште ницоу лежаштоу болаштоуоумоу · господѣ творѣи
 волѣ ... и облыгѣча братѣ томоу ратѣ; 283³: и свѣтоу ведѣштоу приведе
 въ великѣхъ лаврѣхъ свѣтааго отѣа нашего савѣи; 289²⁴: лѣтоу же изходаштоу
 обрѣте, 298²⁰⁻²¹: и старцоу хоташтоу отъврѣсти поклониѣта са дроугѣ дроугоу,
 298²⁵⁻²⁶: оученикоу же глаголюштоу · о въсѣхъ силахъ аже видѣша · и глаголюштемъ ...
 градѣ траѣѣше са, 352³⁻⁹: кѣде ти аде повѣда чѣто ли ѿко зимѣ глаголетъ
 ѿаггѣлиѣстѣ · быти въ то врѣмѣ · въ иѣже смокы листѣиимъ красоуѣше · нѣ
 оуто зашѣицаѣ иѣначе грѣхоу цѣвтѣштоу · быти диаволоу снѣгоу лежаштоу
 по кѣсемоу чловеѣчѣствоу, 417²⁸⁻²⁹: слыицоу въсходаштоу съкрѣиѣтъ са
 стѣиѣи,⁸⁹ 457⁶⁻⁸: коле оубо иште и крѣви текѣшти извѣѣ божии тѣла съмѣиши
 истискати ѿ, 464²⁸⁻⁴⁶⁵: ... такожде же и въ адѣское оно дѣиѣно⁹⁰ хсоу при-
 лѣстѣи · иже въ прѣисподнѣиухъ · вънезаапѣ · быѣтъ съкѣише · биѣстаниу мракѣ ·

⁸⁸ Vid' pri kauzálnnej funkcii.

⁸⁹ Sr. nižšie v Cloz. 329—330.

⁹⁰ Miesto дѣиѣноу.

въ лице противѣнѣнмъ а довамъ силамъ. громъ гласомъ етеромъ слышаштемъ. канчжштемъ. и воимъ келаштемъ и глаголѣштемъ. възмѣте врата, 470₃₀—471₂: си же и подобнаа симъ гоу глаголѣштоу. къскръсантъ с нимъ сынъ въ немъ, 529₁₅₋₁₈: чѣкомъ молаштемъ са. ивн са града того бо чести-воуоумоу епоу, 530₃₋₅: ожидажштоу же епискоупоу. и молаштоу са к нѣмоу. и ни хоуда отъвѣта полоучиешоу...⁹¹ отидоша, 530₂₃₋₂₅: и иште молиткѣ сжшти въ оустѣхъ нго. благъи и милосръдын бѣ. иже вѣса боаштинмъ са нго. обило и оудевъ подаа..., 534₂₃₋₂₆: въ вѣмена бо гонѣния нечестивааго диокантиана. дѣиствоужштоу животворивоуоумоу крѣстианъ-скыа вѣры словеси. самомоу томоу рекъшоуоумоу. се азъ посылаю въ... 554₂₈—555₁: лежаштоу же ицѣленоумоу иште на земли. обратихъ са ра-бѣжнѣ... глагола нмоу, 562₂₇₋₂₈: потомъ же лежаштоу болаштоуоумоу. не дигнжштоу са и оумръштеноу...⁹² нача мазати нго, 567₁₂₋₁₃: мазаше нмоу въсе тѣло. кажоуштоу болаштоуоумоу и назнаменоужштоу. въ коемъ мѣстѣ пѣвааше дѣхъ, 567₁₅₋₁₈: касажшти бо са ржчѣ стѣаго отъвѣгааше дѣхъ въ ннѣ оудѣ. и пакы отътѣдѣ прѣсажжштама ржкамъ... прѣстѣпааше, 569₂₀₋₂₁: и гладоу пакы хоташтоу быти. прѣжде вѣмене приготоуаше оученикы скоа на молитвѣ, 570₅₋₆: столаштоу стѣоуоумоу на въсходѣ сынынѣмъ. по слоужѣтѣ цръквынѣ. напрасно облакъ покры нго свѣтъль, 573₁₁₋₁₂: на высоцѣ же столаштоу коумироу. въспрѣтихъ нмоу рече къ нѣмъ (сватъи), 537₂₅—538₁: лежаштоу же нмоу на многы дни. промысломъ бжнимъ. не оставяжштинмъ и по смърти стѣаго нго тѣла. вѣкъ ношнихъ присѣдѣаше оу тѣла на съблюденъи нмъ. звѣздѣ свѣтълѣ снѣжшти на мѣстѣ томъ идеже лежааше. днѣжже орылоу то жде съконичакажштоу дѣло.

Euch. sin. 1b.₂₂₋₂₄: Днѣ. мастыи водамъ конѣшчамъ. вѣсѣ тваръ напаѣтѣ са; 44b₆₋₁₂: бже творчѣ, главы изъ облака мосѣви. пркоу твоемоу, точаши боури, сжши кнѣанци, людемъ трѣпашемъ зимъ великѣ земли трѣсжши са, твораши трѣсѣ сионоу; 73b₇₋₈: ты бѣко молащюса рабоу твоемоу семоу, подажди емоу мѣсто;

Glag. Cloz. 329—330: слѣнѣцю бо сжшти стѣны таитѣ са.⁹³

Ps. sin. 77₃₀: не лишша са отъ похоти своѣа :: і одъначѣ брашнѣоу сжштию (въ)⁹⁴ оустѣхъ ихъ :: і гнѣкъ бжн възидѣ на ны.

Podmetom je vlastné meno.

Mat. IX. 27: і прѣходаштию нѣви. по нѣмъ идѣте бѣ саѣнца Zogr.⁹⁵ Mat. XX. 29: исходаштоу исхоуоу штѣ ерихона. по нѣмъ идѣ народи мнози Assem.⁹⁶ Mat. XXIV. 3: въ онѣ сѣдашю іѣви на горѣ елионѣсѣтѣ. пристѣпиша къ не-

⁹¹ Viď pri part. praet. akt.

⁹² Viď na str. 85.

⁹³ Sr. v Supr. 417 28—29 (v. vyššie).

⁹⁴ V Ps. sin. chybuje въ, je v Pog., Bol. a Čudovsk.

⁹⁵ Podobne v Mar. (і прѣходашню тѣдѣ нѣви...), Ostr. (... ндоа...), Assem. (... ндоа...), dat. abs. niet v Sav. (въ онѣ нмоне іѣи въ саѣаа его нѣста бѣ саѣнца).

⁹⁶ Podobne v Ostr. (... ндоа...); v Zogr. a Mar. je емоу miesto нѣоу.

Supr. 13¹³⁻¹⁶: Юрлианову глаголюшюу бесрамнага, жена сжиши стѣмъ да
 какоже подбоагоу женамъ, ноулиани же ослабнѣвши са рече; 81²¹⁻²⁵: прѣдша
 же своа доуша господеви, прѣжде 3 днь марта, при ликинии самовластьци, нам
 же цѣсарьствѣюшюу боу нашему и боу и сѣсоу, и владыцѣ нашему ꙗко хѣсоу;
 108⁵⁻⁶: и се глаголюшюу, владеноуоумоу кодратоу, възъпиша отъкрѣтъши
 са; 139⁸⁻⁹: кълазашюу же пишню въ темницѣ, единаго отъ воинъ оудари и по
 главѣ; 140⁹⁻¹¹: млъчашюу же пишню, и обѣшеноу бѣшоу.¹⁰⁸ рѣша; 142¹³⁻¹⁷:
 млъчѣю же бѣсть стѣмъ пишни мѣсца марта ёи, днь сѣбота часть ѿ, при
 нанѣ цри, о насъ же црѣствоушюу господоу нашему ꙗко христосоу; 144³⁰—145¹:
 цѣсарьствоушюу диоклитяноу, заповѣдъ посла са по всенъ вселѣнѣи;
 173¹¹⁻¹⁶: иште же глаголюшюу прѣпростороумоу, и сѣмѣреноуоумоу паулоу ꙗсоу-
 соу, прѣжде съкончаниа молитвы, възъпи гласомъ бѣсть; 185¹⁴⁻¹⁹: млъчѣна
 же бѣвъша сватаи . . . о насъ же цѣсарьствоушюу господоу нашему ꙗко хѣсоу;
 209¹⁴⁻¹⁷: съкончѣ же са сватынъ отъць . . . цѣсарьствоушюу хрьстолюбн-
 коуоумоу црю дѣвдоию; 209²⁸—210¹: люто же зѣло дѣлаюштемъ по вса
 мѣста княземъ . . . лежадохъ бо дарове мнози отъ цѣсара; 235¹⁴⁻¹⁶: хоташюу
 же крѣстити са виталию, дѣла млъчѣ въ бѣлахъ ризахъ сннидоуста; 235¹⁹⁻²¹:
 и изъходашюу виталию изъ воды, подасть ему оу ржжъ млъченикъ; 242¹⁸⁻¹⁹: си

⁹⁸ Podobne v Mar. a Ostr.

¹⁰⁰ Podobne v Mar. (... трахонитъскож... лгсанню...), tako aj v Ostr., Assem. a Sav. (tu bez понтъскоу мов).

¹⁰¹ Podobne v. Mar.

¹⁰² Ostatné texty majú part. praet.

¹⁰³ Ostatné texty majú part. praet.

¹⁰⁴ Podobne v Assem. a Ostr. / v oboch je $\eta\epsilon\sigma\alpha\upsilon\varsigma$, miesto $\epsilon\delta\eta\eta\iota\varsigma$ je v Assem. $\epsilon\tau\epsilon\rho\iota\varsigma$, v Ostr. $\eta\kappa\kappa\tau\eta\iota\varsigma$. V Zogr. je $\iota\delta\eta\sigma\tau\epsilon\mu\epsilon\iota\alpha\ \iota\alpha\iota\iota$, v Mar. len $\eta\delta\eta\sigma\tau\epsilon\mu\epsilon\iota\alpha$.

¹⁰⁵ Podobne v Assem. a Ostr. (... нѣсѣи ... нѣккжж н ...); v Zogr. a Mar. je въходаштію емоу.

¹⁰⁶ Vid' pri part. praet. pass.

марин глаголѣшти скоро аггелъ къ ѿснѣоу приде; 254₂₁₋₂₄: се же са сътвори въ срѣмѣ. старѣшиннѣсѣтѣоуѣштоу провоу. цѣсарѣствоуѣштоу же въ вѣкѣхъ нѣсоу хрѣстоу господоу нашему; 283₃₋₅: приведе въ великѣхъ лѣтѣхъ свѣтааго отца нашего савѣ. салѣстѣноу въ то года патриархоу сѣштоу; 284₂₀₋₂₃: блаженѣоуоумоу савѣ. нзѣкѣстоуѣштоу и глаголѣштоу. ꙗкоже цѣкѣтыцъ прѣдѣвараетъ прѣдѣ овоштемъ; 287₁₈₋₂₀: о снѣхъ и снѣхѣхъ же словесѣхъ въдаштоу съ савѣ. замнѣ отѣцоу савѣ. аггелѣскѣ нѣкакѣ ꙗки са гластѣ; 351₂₁₋₂₄: како бо. можааше мѣште сѣмрѣтѣнѣхъ плодѣ сътворити. нѣсоу пришѣдѣшоу.¹⁰⁷ и въскрѣсеннѣ мнѣрови проповѣдаѣштоу; 419₁₉₋₂₀: и приде нѣода се глаголѣштоу хрѣстоу; 469₁₀₋₁₂: си и подобѣна снѣмъ адамоу глаголѣштоу... въниде господѣ; 477₂₄₋₂₅: воле же глаголѣштоу клеѣпѣ. глагола нѣма ꙗ; 501₅₋₆: таже глаголѣштоу до мѣкъ къ апѣстѣлоу вълѣзе к ѿнѣмъ ꙗ; sem má patriť aj prípad, v ktorom meno pravdepodobne omylom stojí v nominatíve: 65₁₋₅: сѣконѣчаша же са сѣтѣи мѣмѣчѣннѣ. мѣсѣца марта въ ѣ. цѣсарѣствоуѣштоу грѣхѣстѣи властѣ. мѣханѣлѣ додѣрѣ. и декла правѣкѣрѣннѣ цѣрѣ. славаште бѣ...

Cloz. I. 134–138: фропѣтоу же малахѣоу сѣзѣкѣстоуѣштю бѣи, і гѣлѣштю. і женѣ юностѣ твоѣѣ да не оставиши, нѣ аште възнѣнавѣдѣвъ отѣпоуѣстиши, і покѣрѣтъ нѣчѣстѣе на тѣ, гѣлетъ ꙗ; 384: бѣ(ѣше) тоу нѣода се гѣлѣштю хрѣстоу.

V Kijev. zlom. je len jediný príklad datívu absolutného: Ib 10: дарѣчѣннѣхъ ꙗ принѣсеннѣхъ свѣтѣи. і хѣдѣтаѣцѣю блаженѣоумоу канѣментѣоу мѣчѣннѣкоу твоѣмоу. снѣмъ нѣхъ отѣ грѣхѣхъ скѣрѣнѣстѣи нашѣхъ очѣстѣи.

Niekoľko podmetov k spoločnému prísudkovému participiu.

Mark. X. 46: і нѣхѣдѣштю ѣмоу въ ѣрихѣна. і оуѣчѣннѣкоу ѣго. і народѣоу мнѣгоу. ѣнѣхъ тѣмѣюѣхъ. картѣмѣн. сѣкѣпѣ сѣдѣашѣ при пѣтѣи Zogr.¹⁰⁸

Supr. 171₅₋₉: нѣ по колиѣцѣхъ мѣсѣдѣцѣхъ хрѣстоѣоуѣхъ благодѣтѣнѣхъ. сѣдѣнѣстоуѣштоу ѣмоу и блаженѣоуоумоу анѣоннѣю. сѣтвори ѣмоу хѣзынѣхъ оѣсѣбѣ; 202₁₈₋₂₂: и поставѣннѣхъ бѣштѣхъ свѣтѣннѣми отѣци ѣн сѣштоу тоу. и хрѣстолюѣнѣкоуоумоу цѣсарѣоу дѣвѣдѣсѣнѣю. и чѣстѣнѣоуоумоу отѣцоу нашѣмѣхъ нѣсѣкѣнѣю; 228₅₋₉: нѣдѣштоу же комѣсоу и сѣ народѣомъ мнѣгоу. и свѣтоуоумоу... не сѣтрѣпѣашѣте зѣкѣрѣнѣ...; 266₁₋₄: можѣтъ ли чѣловѣкѣхъ нѣмѣхъ пѣшѣннѣцѣхъ въ житѣннѣци своѣннѣ лѣжѣштѣхъ и хрѣнѣлѣхъ. дѣждѣоу же и тѣжѣамъ и грѣмоу. и мѣлѣннѣамъ нѣхѣдѣштѣмъ...; 397₁₁₋₁₅: нѣгда кѣриѣка и тѣрѣзѣннѣхъ мѣжѣхъ и женѣхъ. въ грѣдѣннѣхъ нѣхъхъ стѣгѣдѣхъ и мѣждѣхъ. и отѣцѣмъ и мѣтерѣмъ прѣстѣвѣлѣсоу сѣштѣмъ. и зѣкло жѣлѣштѣмъ о мѣлѣдѣннѣхъ чѣдѣхъ нѣсѣчѣннѣхъ; 529₁₂₋₁₅: бѣурѣ лѣтѣи. и мнѣгоу бѣздѣждѣю зѣмѣхъ тѣхъ обѣдѣрѣжѣштоу... ꙗки са.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnej.

Podmetom je zámeno 1. os. sing.

Supr. 314₁₋₂: нѣхъ и тако не приѣмѣштѣхъ благодѣтѣи жѣдоѣ. мѣнѣхъ не сѣштоу тоу.

Ps. sin. 68₄: ѣштезѣте очѣи моѣ оуѣпѣвѣштю мнѣ на бѣ моѣго.

¹⁰⁷ Vid' pri part. praet. act.

¹⁰⁸ Podobne v Mar.

¹¹² Náročky uvádzame väčší úsek, aby sa lepšie videla funkcia datívu abs.

Podmetom je substantívum.

Mat. XXV. 5: моудаштю же женихоу. въздрѣмаша са вса Zogr.¹¹³ Ján VI.¹⁷⁻¹⁸: і тѣма дѣне бысть. і не оу бѣ пришелъ къ нимъ нѣ. море же вѣтроу велію дѣхаштю вѣсташе Mar.¹¹⁴

Supr. 13²⁶⁻²⁸: слоугамъ же беспрѣстани жигжштамъ. къси граждане прѣдъстоашти и позороушти ию. възпниша; 29¹⁹⁻²¹: а нже нѣнѣ акы безоумли есте. на слоужбѣхъ влазнаштоу касъ дивалоу; 89⁷⁻⁹: нъ и сквероу тѣгда въ тѣхъ ношѣхъ вѣжштоу. повелѣ, 98⁶⁻⁸: страхоу же многоу сжштоу въ градѣхъ крѣстьяномъ... ови оубо бѣжаху въ горы, 130²⁸-131¹: народоу же хоташтоу позоръ съборныи творити. да то оуслышатъ паче. цни отъ стратига пришедъше племѣноу рѣша; 166²⁷⁻²⁸: тако стенжштоу лѣвоу. отвори звѣро-крѣмьникъ; 211²⁶⁻²⁹: жигжштинъ въ градѣхъ надѣхъ са зѣло нѣчѣто приати отъ нѣю. сжштинъ тоу крѣстьяномъ; 279⁴⁻⁶: и крѣстьянома сжштема родивъшнина. крѣстьянѣ и възвождаше са къ своимъ братѣхъ; 280⁷⁻¹⁴: благодати съвѣшати са іже на нѣмъ. и възждоу расхѣдшати са. севастиискѣи митрополитъ... постави епискоупа; 290²⁻⁴: глагола къ старѣцоу. оуже великоу дѣни приближаштоу са. възидѣкѣ оуже въ манастирь; 317²³⁻²⁵: и доуша отъ зѣмль исподѣннихъ истрѣжена бысть. ни дивалоу противъ глаголжштоу; 369¹⁻²: таче моудаштоу неѣстѣнникоу въздрѣмаша са вса, а теѣже passus 372⁶⁻⁷: моудаштоу же неѣстѣнникоу въздрѣмаша са вса (Mat. XXV. 5); 445³⁰-446¹: іако никтоже иго нѣ възалъ. конномъ многомъ сѣдаштемъ; 465⁸⁻¹²: възъмѣте врата князи каши. не іако не можштоу пришѣдъшоу оумоу владыцѣ. и вратомъ затворѣномъ игда велитъ възходити. нъ владычѣскы камъ іако оубогомъ хлапомъ. велаштоу¹¹⁵ възати са вѣчѣнынмъ вратомъ; 543¹⁶⁻¹⁷: положихъ скоростниѣхъ съконѣчати. боу повелѣвалжштоу; 552⁸⁻¹²: пришѣдъшоу¹¹⁶ же дроугоу оубогоу. тако же плачжштоу іакоже и прѣвоу оумоу длѣжнини оу сжштоу и томоу не имжштоу чимъ искоупити са. дастъ вѣрныи рабѣхъ ѣжини то ключа; 568⁹⁻¹⁰: слоучи же са жажди велицѣ быти народомъ многомъ сжштема; 569¹⁵⁻¹⁷: срациномъ нѣ въ кон вѣрѣма хоташтемъ поплѣнити м. караѣ събираше братѣхъ.

Euch. sín. 82b¹⁻⁵: зѣри оубо дѣхашаго тебѣ власть, обладанью, и апостолау велѣшю ти. въздѣшнимъ бо флетъ; 82b¹⁰⁻¹³: і аплѣу фѣлѣшю послѣушѣликомъ, вѣннматѣ фѣла, ти бо бѣдѣтъ о дѣшѣхъ кашихъ рече.

Podmetom je vlastné meno.

Supr. 12²³⁻²⁷: вѣроуиѣхъ бо богоу іако побѣжденъ бѣдѣши нама. іакоже и дивалоу побѣжденъ бысть. силѣхъ подажшѣхъ нама хѣоу. и побѣждажштоу

¹¹³ Podobne v Ostr. (dva razy), Assem. a Sav.; v Mar. je къснацоу же женихоу... Tento passus je aj v Supr. 369¹⁻² a 372⁶⁻⁷ (v. nižšie).

¹¹⁴ Podobne v Ostr. (... велію...) a Assem. (... велію...). V Zogr. je інé čítanie so smyslom časovým.

¹¹⁵ Vid' pri časovej funkcii.

¹¹⁶ Vid' pri kauzálnjej funkcii.

твою прѣнѣривѣмъ къзнь, 68²⁵⁻³⁰: и въси благовѣрнѣ живѣштіи о хѣ. ноуждаахъ сѧ жрѣти богомъ. агриколаоу конводѣ сѧштоу. гоубителю сѧштоу сверѣпоу. и быстроу къ днаволоу слоужьбѣ; 126¹⁶⁻¹⁹: аште видиши осла врага твоего падѣша подѣ брѣменемъ не миноуи. нѣ въстава въстави и. такожде же и солммоу глаголюштоу; 162¹⁰⁻¹³: непослоушаѣштоу же стоуоумоу александру оукѣштаниа княжа. ни ноужда. ни ранѣ. ни гнѣва. ~~принимѣ~~ князь рече; 183¹⁴⁻¹⁶: слоугамъ же держштамъ¹¹⁷ ѧ. и христосоу облягѣ на вѣштоу мѣкы. не чоуѣста свѣтаѧ; 276¹⁸⁻²³: нѣкотори за-вистниж пострѣкани. азъична, и бладѣника и нарицаѣ. аже дѣломъ нака-завѣ. въскъскты сѧ въскѣмъ показааше мошти. силѧ подаѣштоу нмоу въскѣмъ хѣоу. малѣа же въсе лѣто; 290⁸⁻¹⁰: ѧwannъ нехотѣаше ити тамо. отцоу наше-моу не сѧштоу тоу савѣ; 345²⁵⁻²⁸: чѣто ли съгрѣши емоу. аште кто ре-четъ игда не бѣ ни врѣмене. маркоу еуагѣлистоу глаголюштоу змѣ быти къ то врѣма.

Cloz. I. 109–114: длѣженъ естъ въскѣкъ крѣштенъ съ страхомъ і трепе-томъ хранити то же стоумоу і блаженоумоу павѣлоу аѧлоу глѣштію къ вѣрѣ-нѣмъ любаѣанье же і въскѣ нечистота въ васѣ да не іменуетъ сѧ; II. 7–10: нѣ разоумѣѣаше мимо хоудаште слаѣ сѧ, въ сѧноу мѣсто да възѣпѣѣтъ, въ мыслѣ своѣхъ стоумоу аѧлоу павѣлоу глѣштію.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej very hypotetickej.

Podmetom je zámeno 1. os. sing.

Supr. 506⁴⁻⁶: зѣри да не пакы възидѣштоу ми съ пѣтнѣж. тѣ не вѣрнѣмъ рѣчи възѣмъ речеши.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Supr. 31²⁻⁴: а иже послѣжде придетъ да мѣсть прѣметъ въ нѣмъ. ѧко не сѧштоу нмѣ боу.

Podmetom je zámeno 1. os. plur.

Supr. 522²⁴⁻³⁰: не на сѧ надѣѣмъ сѧ. нѣ на даѣштааго намъ дары чѣко-любивааго бѧ. иже и стоимѣмъ намъ. съверѣшенѣ дастъ... и каѣштемъ сѧ намъ по сѧштоуоумоу нмоу чѣколюбѣю прѣмѣмъ;

Podmetom je zámeno 2. os. plur.

Supr. 312¹²⁻¹⁴: мы... весѣлаахомъ сѧ. вамъ сѧштемъ маѣка словѣмъ.

Podmetom je zámeno 3. os. plur.

Supr. 59¹²⁻¹⁶: дѣѣма прѣдѣлаѣаштема вѣшѣма и которѣшѣтема сѧ нма дроуѣ къ дроуѣѣ. идно изволиѣ...

¹¹⁷ Vid' pri koncesívnej funkcii.

Podmetom je zámeno сь.

Luk. XXI. 28: начинаѣштемъ же снмъ бѣвати. въсклоните сѧ Zogr.¹¹⁸

Supr. 251¹⁸⁻¹⁹: снмъ оубо тако сѣштемъ. приде къ болаштинмъ врачъ.

Podmetom je substantívum.

Supr. 53²⁹⁻³⁰: ннѣтоже можетъ исповѣдати послоушѣствоуѣшшоу о томъ богу, 59¹²⁻¹⁶: дѣкѣма прѣдѣлажаштема вѣштѣма и котораѣштема сѧ имѧ¹¹⁹ друга къ друзѣ. ндно изволите. или отвѣрѣшти сѧ хѧ...; 95²¹⁻²³: сѣде жена вѣрна за чадѣмъ молашти приходитъ. охотааштоу мжжеи; 312³⁻⁵: пакъ се мати чадолюбѧ. подакѣши сѣсъ младеньцоу. веселитъ сѧ дѣтиштѣ приелаштоу; 333²³⁻²⁷: аѣпо бо бѣ имѧ врачоу пришѣдѣшоу. и оу ннѣхъ сѣшшоу приати нго. и рѣккы имѧ цѣлѣния проликаѣшшоу. оудобѧ и безъ брашна. отъ омыкаѣштаго нхъ. скерѣны своѧ очиштати.¹²⁰

Podmetom je vlastné meno.

Euch. sín. 82a⁹⁻¹⁴: можеши ли благодѣтнѣхъ хѣвохъ. обрѣжити брата... и глѣ нгоуменъ шѣвѣтъ ÷ можъ поспѣѣши ми хѣоу.

Niekoľko podmetov k spoločnému prísudkovému participiu.

Supr. 153⁴⁻⁶: ни нѣного гласа испѣсти. нѣ прѣбѣти трѣпа акы иномоу а нѣ самомоу страждѣштоу, 216⁵⁻⁸: цѣсароу оубо на крѣстианѣ гнѣваѣштоу сѧ. и боларомъ. и княземъ. кѣто ставитъ сего оубити.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety koncesívnej.

Podmetom je zámeno 1. os. sing.

Luk. XXII. 53: по всѣмъ дѣни сѣшию ми сѧ вами къ црѣве не простѣрѣте рѣкъ на мѧ Mar.¹²¹

Supr. 41²⁸⁻⁴²: зѣло же зовѣштѣ ми нго много и глаголаштоу довлѣтъ ти чловѣче. по чѣто тако твориши. и не оста сѧ; 165⁹⁻¹¹: сѣтвори ти. да живѣти сѣшшоу зѣрѣми плаушта ти извлѣчена бѣдѣтъ; 178¹⁻⁴: не послоушѣте ли мене молаштоу ми сѧ вамъ. то ноудите мѧ повелѣномъ отъ цѣсара сѣтворити.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Supr. 29²⁴⁻²⁷: оучаштоу же имѣ снхъ. отъ таково безоумна отѣстѣпити. и на съпасѣномъ прѣити проповѣдани. они же прѣбѣваахъ; 30¹²⁻¹⁴: много жѣ имѣ глаголаштоу къ нимъ и оучаштоу никакоже покорѣахъ сѧ; 569²²⁻²³: а и самомоу никакоже хоташтоу. оѣтворити имѣ чѣто отъ окрыкамѣныхъ вѣдѣахъ сами.

¹¹⁸ Podobne v Mar.

¹¹⁹ Vid' tu hneď vyššie.

¹²⁰ Part. praet. vid' na str. 77.

¹²¹ Podobne v Ostr.; v Zogr. je na tomto mieste datív podmetového mena vynechaný.

Podmetom je zámeno 1. os. plur.

Supr. 109²²⁻²⁴: тѣмъ сѧ примирѣхъ съ нами, врагомъ же намъ сѣштемъ.

Podmetom je zámeno онъ.

Supr. 515⁹⁻¹¹: оноу же не хоташоу. и на мнозѣ то сътвориши отъла-
гажшоу. прѣбываше бѣ стоудѧ.

Podmetom je zámeno толикъ.

Ján XXI. 11: толикоу (t. j. рыбѣ) сѣштю не протрѣже сѧ мрѣжа Zogr.¹²²

Podmetom je zámeno единъ.

Cloz. 367-369: і нынѣ о себѣ, ні єдиномоу вѣдаштю, ні єдиномоу нѣдаштю
бранѣ творѣтъ къ боу.

Podmetom je substantívum.

Supr. 77²⁹⁻³⁰: и сѣшюу часоу третіюмоу ношти слъньце о нѣхъ вѣснѧ
топо; 183¹⁴⁻¹⁶: слоугамъ же держшамъ іа. и хсоу облагъчаважшоу¹²³ мжкы.
не чоуѣста свѣтаѧ болѣзнии; 324²¹⁻²²: что слъньцоу сызѣшюу тѣмъ любите;
398¹⁻³: нъ безвинныѧ и правѣдныѧ мжчѣте. занѣ¹²⁴ глаголѣшюу. без-
винна и правѣдика не оуби; 515¹⁷⁻¹⁸: и ношти оуже прѣполоваши сѧ. не
прѣстанѣше.

Niekoľko podmetov k spoločnému prísudkovému participiu.

Supr. 412¹⁴⁻¹⁷: іако и не видѣаше тоу сѣшта єгоже хотѣаше прѣдати. цѣ
сѣштамъ сѣштамъ и сѣшоу толикоу.

Cloz. 165-167: і того не можааше зырѣти, єгоже хотѣаше прѣдати, іео¹²⁵
сѣктильникомъ сѣштемъ і сѣштамиъ толкамъ.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety výsledkovej.

Podmetom je zámeno 3. os. plur.

Supr. 110¹⁹⁻²²: іакоже отъ страха оумъ погоубѣти анътоу патоу. и вѣстрѣ-
пати коупно. съ сѣктъникы своими. надѣжштемъ сѧ имъ. іако и градъ сѧ
имѣтъ пасти.

Podmetom je zámeno въсь.

Supr. 143²⁻³ а 144¹⁹⁻²⁰: нача же молѣти сѧ господоу и глаголати... и се
рѣкъ. слышаштемъ въсьмъ... вълѣзе.

¹²² Podobne v Mar. (s pisárskou chybou сѣштѧ m. сѣшюу), Assem. а Ostr. (tu je толикоу же...).

Sav. má tu partic praet.

¹²³ Viď pri kauzálných.

¹²⁴ Podľa poznámky Sever'janovovej má byť: законоу, тоу воѣмоу.

¹²⁵ Viď str. 23.

Podmetom je záměno никѣто.

Mat. VIII. 28: сѣрѣтоста і ѣ вѣсьноуѣща са. отъ гроба исходаща лютѣ зѣло. іако не можѣшю никоу же прити. пѣтъмъ тѣмъ Sav.¹²⁶

Podmetom je substantivum.

Luk. XXI. 25–26: і вѣдѣтъ знаменѣ въ сѣньци. і мѣсѣци. і звѣздахъ. і на землѣ тѣга ѣзвыкомъ. отъ нечаанѣ. шюма морьскаго. і възмѣштєнѣ. і здѣхѣштємъ ѣкомъ отъ страха Zogr.^{126a}

Supr. 13₁₋₄: и повелѣ принести свѣшѣмъ горѣштѣ. и прижагати лицє пауѣ. проповѣдѣнѣкоу вѣпниѣштоу и глагольѣштоу. не вѣди досадитѣлѣ ...; 89₂₄₋₃₀: отъгонима бо топлота отъ концѣ тѣла. и вѣвѣгаѣшти въ глѣбениѣ части.¹²⁷ отъ нѣхъ же отъстѣпѣла. мрѣтѣы оставѣнѣтъ. а въ нѣже вѣстѣпанѣтъ болѣзни вѣносѣтъ. по малѣу сѣмрѣти нахѣдашти мразѣмъ.

Datívý absolutné, v ktorých nie je vyjadrený datív mena podmetového.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.

Podmetom by malo byť záměno 3. os. sing.

Mat. XIII. 3–4: сѣ изидѣ сѣмѣ да сѣтѣтъ. сѣкѣштѣмоу ова оубо падоша при пѣти ... Zogr.¹²⁸

Euch. sin. 34a₂₃–34b₄: трет[ъ]и день, не пѣхъ ни ѣды, і приемѣѣшюмоу (т. ј. паваѣ) матѣы, отъ раба твоѣго ананиѣ, і възврѣвѣшю емоу на нѣ, ѣкоже чешюмъ отъврѣглѣ еси отъ очѣю еѣго, і подалѣ емоу еси зракъ ...

Ps. sin. 118₈₂: ісконѣчаѣ сѣмъ очѣ моѣ къ слово твоѣ: глѣѣштѣю когда оутѣшѣшиши мѣ.¹²⁹

Supr. 19₂₋₇: идѣштѣмъ же имѣ пѣтѣмъ. по вѣса мѣста бѣвахъ знаменѣи сѣтѣнимъ васѣанѣскомъ. молашѣтоу са и глагольѣштоу. въ вѣсѣхъ мѣстѣхъ нѣго благѣсловѣштѣмъ доуша моѣа господа; 445₆₋₈: и иже вѣы многѣ кажѣштѣчѣсть¹³⁰ нѣтъ. и кажѣштѣмоу іако сѣтѣнаѣ ождаѣштѣ дръзнѣѣшѣнихъ иже дръзнѣша сѣтворѣти;¹³¹ 465₉₋₁₂: и вратѣмъ затѣкорѣномъ нѣгда вѣлѣтъ

¹²⁶ V ostatných textoch evanjelských je inakší preklad, bez datívu absolutného: Zogr. сѣрѣтостє и дѣла вѣсьна . отъ грєкѣштѣ іхъ . исхѣдаштѣ люта зѣло . ѣко не можаашѣ никѣтоже минѣти пѣтѣмъ тѣмъ; podobne aj v Mat. (... отъжаани исхѣдаща лютѣ ...), Assem. (... отъ грєкѣштѣ исхѣдаштѣ люта ...), Ostr. (сѣрѣтостѣ ... вѣсьноуѣщаѣса отъ грѣбѣ ... іако не моѣши никоу же минѣти ...).

^{126a} Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav. (všade je лѣуѣтѣ m. мѣсѣци).

¹²⁷ Vid' pri časovej funkcii.

¹²⁸ V Mar. je tiež složený tvar ... сѣкѣштѣмоу ...

¹²⁹ Pozn. Sever'janovova: гл ... (dat. abs., tak i Pog. s Bol.) λέγοντες (t. ј. οἱ ὀφθαλμοί), u prekladateľa bol gen. abs. λέγοντος (t. ј. ἐμοῦ).

¹³⁰ Miesto -оу, podľa Sever'janova, vlivom чѣсть.

¹³¹ καὶ τὸ «ὑμεῖς» δὲ πολλὴν ἐνδεικνύμενου τιμὴν ἔστι· καὶ δεικνύντοσ, ὅτι τὰ ἔσχατα μένει τοὺς τετολημκότας ἅπερ ἐτόλμησαν, ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν.

ВЪХОДИТИ. НЪ ВЛАДЫЧЬСКЫ КАМЪ ІАКО ОУБОГОМЪ ХЛАПОМЪ. ВЕЛАЗШОУ ВЪЗАТИСЯ
ВЪКЪНЬНИМЪ ВРАТОМЪ ...¹³²

Podmetom by malo byť záměno 3. os. du.

Mark. XVI. 12: ПО СИХЪ ЖЕ ДВѢМА ОТЬ НИХЪ ГРАДЖШТЕМА НА СЕЛО. АКИ СЯ
ІНѢМЪ ОБРАЗОМЪ ІДЖШТЕМА НА СЕЛО Zogr.¹³³

Podmetom by malo byť záměno 1. os. plur.

Supr. 5₂₇₋₃₀: БЛАГОСЛОВИИНЪ ИСИ ГИ БѢ ВЪСѢХЪ ВЪКЪ. ВЕСЪМОРЪТЪНЪИ. ИЖЕ
ПОМАНЪ ОУБОЖЬСТКО НАШЕ. НЕДОСТОИНОМЪ СЖШТЕМЪ ГРѢХЪ РАДИ НАШИХЪ.

Podmetom by malo byť záměno 3. os. plur.

Mat. XVIII.: ЖИЖШИМЪ ЖЕ ВЪ ГАЛИЛЕИ РЕЧЕ ІСЪ SAV.¹³⁴ Luk. IX. 57: БЫСТЪ
ЖЕ ІДЖШТЕМЪ ПО ПЪТИ. РЕЧЕ ЕДИНЪ КЪ НЕМОУ Mar.¹³⁵

Supr. 58₇₋₈: ВЪ ТЕМНИЦИ ЖЕ СЖШТЕМЪ. ДРОУГЪ ДРОУГА МОЛИШАСЯ. МОЛИТИ ГОС-
ПОДА; 110₂₃₋₂₅: АГГЕЛЬСКЪ ГЛАСЪ СЛЫШАНЪ БЫСТЪ. ПОЖШТЕМЪ И СЛАВОСЛОВАШТЕМЪ
БѢ; 183₂₃₋₂₆: И БѢАХЪ ЗВѢРИИ ПАѢЖЖШТЕ. И ПРѢДЪ НОГАМА ІЮ СѢДАШТЕМЪ. И НЕ
ПРИКОСНІША СЯ ІЮ НИКАКОЖЕ; 219₁₂₋₁₄: И МЫСЛАШТЕМЪ ВЪСЪХЕАТИТИ ПРАВД-
НИКА МОШТИ... КЪСПРѢТИША ИМЪ; 369₁₀₋₁₁: ІДЖШТЕМЪ ЖЕ ТОГО РАДИ ПРИДЕ
НЕВѢСТНИКЪ (má byť -штамъ, je reč o desiatich dievkach);¹³⁶ 530₈₋₁₀: НА
МНОГЫ ЖЕ ДЪНИ СЪ АЛЪЧЬБОЮ И ПЛАЧЪМЪ. ПРИЗЫВАЖШТЕМЪ БѢ. ПРИТИ НА ПО-
МОШТЕ ИМЪ. И АБЫ ТОМОУЖДЕ АВИТЪ СЯ ЕПІОУ.

Glag. Cloz. 345-349: ІНОГДА ШЕЛЪ ЕСІ ВЪ КАВІЛО(НЪ), І ГЛАЖШТЕМЪ КЪ
КАМЪ ПАѢНЬШИМЪ (КЪ). ПОІТЕ НАМЪ ПѢСНЪ ГНЪ, НЕ ХОТѢЛЪ ЕСІ, НЪ ПРОТІКІАЛЪ
СА ЕСІ.¹³⁷

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnjej.

Podmetom by bolo záměno 3. os. plur.

Mark. VIII. 1: ВЪ ТЫ ДЪНИ ПАКЪ МНОГОУ НАРОДОУ СЖШТЮ. І НЕ ІМЖШТЕМЪ
ЧЕСО КЪТИ. ПРИЗЪКАВЪ ІСЪ ОУЧЕНИКЪ СКОУ. ГЛА ІМЪ Zogr.¹³⁸

¹³² Sever'janov roznamenáva: нъ — х... αλλά δραπετοδούλωσεν ὑμῖν; вѣа... ἐπιτρέποντος τὴν τῶν
πυλῶν ἐπαρσιν, καὶ μετὰστασιν καὶ μετὰκλασιν...

¹³³ Podobne v Mar., Ostr. a Assem. μετὰ δὲ ταῦτα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν ἐφανερώθη
ἐν ἑτέρῃ μορφῇ πορευομένοις εἰς ἀγρόν. Potom pak dvěma z nich jdoucím ukázal se
v jiné zpodobě, když šli přes pole KB, Potom ukázal sa v inej podobe dvom
z nich, cestujúcim a idúcim na dedinu; когда они шли въ селение; srb. кад
су ишли у село, slovin. ko sta šla na deželo, pol. gdy szli przez pole. Slovenský
prekladateľ videl v euntibus datív.

¹³⁴ V Mar. je tu i datív podmetového záměna: жижишимъ же имъ...

¹³⁵ V Zogr. je záměno 3. os. plur. имъ, v Ostr., Assem. a Sav. je výraz иджмоу нисоу.

¹³⁶ Sr. Mat. XXV. 1; tento passus je v 10. verši. V Mar.: иджштамъ же имъ...

¹³⁷ Ἀπὸ τῆς ποτε εἰς Βαβυλῶνα, ἤκουσας τῶν αἰχμαλωτευσάντων ὑμᾶς, λεγόντων. Ἄσατε
τὴν φθὴν ἡμῖν τοῦ Κυρίου, καὶ οὐκ ἠνεσχον...

¹³⁸ Podobne v Mar.

Supr. 283¹¹⁻¹⁶: блаженникъ оубо сака того примѣть. прѣда и строителю манастирьскоу оумоу. акы нѣкого отъ новоприступивъшихъ повелѣвати имоу да слоужитъ. не вѣдающе въ немъ съкровишта доброу...

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety hypotetickej.

Supr. 31⁹⁻¹¹: како бо имать сътрѣпѣти толкъ пжтъ. вѣд'ноу сжштоу и гор'ноу; 211¹⁷⁻¹⁹: рекоста прими на господи отъвѣтъ твораштема. о нѣхъ же съгрѣшиховѣ.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety koncesívnej.

Podmetom by malo byť zámeno 1. os. sing.

Luk. XXII. 53: по всѣмъ дѣни сжштію съ вами въ црѣкѣхъ. не простѣрѣте ржкъ нама Zogr.¹³⁹

Podmetom má byť zámeno 3. os. sing.

Supr. 547²⁹⁻⁵⁴⁸: водъ же оу нѣю вѣх'ма не вѣаше. нѣ отъ рѣкы ефрата ношааста. сжштоу¹⁴⁰ отъ нѣю въ далѣ пати или четъры пѣпъриштѣ; 563⁷⁻⁸: сътвори и съ собож ходити. зыбѣжштоу сѣ съпрѣка и прѣстранѣжштоу на обѣ странѣ.

Datívy absolutné, ktoré majú spoločný podmet s vetou hlavnou.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.

Podmetom je zámeno 1. os. sing.

Supr. 515²⁷⁻²⁹: и възвративъши ми¹⁴¹ сѣ. и идѣшти въ манастирь. омырохъ на мѣстѣ сѣмѣ.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Luk. X. 38: вѣстъ же ходаштію емоу. і тѣ вѣниде въ късь етерж Zogr.¹⁴²
Luk. XVII. 11: і бѣ идѣшти емоу въ іѣмѣ. і тѣ прохощааше междю самарнеѣ. галилѣѣ Zogr.¹⁴³

Supr. 62⁶⁻⁸: ид'наче же имоу гнѣвомъ доушжштоу. о прѣтрѣпѣннѣ мжченика. рече...; 221²⁴⁻²⁶: и приближажштоу сѣ имоу къ црѣкѣхъ... вѣстраде сѣ;

¹³⁹ V Mar. je сжштію ми... а podobne aj v Ostr.

¹⁴⁰ Sever'janov poznamenáva, že je tu datív abs. bez podmetového имоу.

¹⁴¹ Vid' pri part. pret. akt.

¹⁴² V Mar. podmety sú rôzne: вѣстъ же ходашіимъ имѣ і тѣ вѣниде нѣхъ. V ostatných textoch je inakšie znenie: въ оно (вѣкъма) вѣниде нсоуе въ къс етерж... Assem.

¹⁴³ Podobne v Mar.

252²³⁻²⁶: сѣштѣ ѿмоу въ тѣмници, къ полоуношти пришѣдѣшоу князоу. изведе-
дѣнѣ бысть пакы блаженъи ринен; 282²³⁻²⁷: и тако ѿмоу прѣбываѣштоу
въ штоуждѣкрѣмъници, и молаштоу сѣ богоу о томъ. походаштоу ѿмоу
ноштинѣ ѿдомоу по срѣдоудворни, и на небо възврѣкѣ. оузврѣкѣ...

Podmetom je zámeno 3. os. du.

Supr. 137¹²⁻¹⁶: приде оубо на стѣгны, и савинни, кричаштема има великомѣ
гласомѣ, крѣстиана исвѣ, и на землѣ помештѣште себе, да не кедени бѣдѣтъ.

Podmetom je zámeno 3. os. plur.

Luk. XVII. 14: і бѣ ідѣштемѣ ѿмѣ, штістиша сѣ Zogr.¹⁴⁴

Supr. 531²⁰⁻²¹: и отѣходаштемѣ ѿмѣ, молаѣхъ о съпасени ихѣ молити сѣ
ѿмоу.

Podmetom je zámeno съ.

Supr. 20¹⁹⁻²⁰: симъ же глаголаштемѣ, пришедѣше помѣша касанска.

Podmetom je zámeno тѣ.

Supr. 560³⁻⁷: томоу же на мнозѣ мѣчаштоу сѣ... нача... съврашта-
ти сѣ...

Podmetom je zámeno самѣ.

Supr. 541²⁵⁻²⁸: и примѣ болюбивъи црь донесѣша кнѣгы, самомоу
сѣштоу коупно съ стѣнимѣ съборомѣ... благодаривѣ бѣ, възвѣсти.

Podmetom je zámeno многѣ.

Supr. 42²⁵⁻²⁷:... такожде же и о пѣтицахѣ ажѣ сѣтъ на стѣкѣмѣ гробѣ
многомѣ сѣштемѣ (м. -амѣ) и скотоу иже пригонѣтъ...¹⁴⁵

Podmetom je substantívum.

Supr. 272²⁸⁻²⁷³₁: шестѣ на десѣте лѣтъ оубо сѣштоу блаженоуѿмоу врь-
стоу, тысѣаштноу же разоумѣнѣхъ хытростинѣ, приведе сѣ самѣ; 275²⁰⁻²²:
сѣштоу бо великоуѿмоу отѣцоу въ хызинѣ, и молитѣхъ твораштоу къ богѣ,
въздръма сѣ и оуспѣхъ малы.

Podmetom je vlastné meno.

Supr. 174¹¹⁻¹⁵: цѣсарѣствоуѣштоу дѣкию, римѣстѣи власти, и хоташтоу
къ сѣ на своѣхъ вѣрѣхъ привлѣшти... посла по въсемоу цѣсарѣствоу ско-
моу...; 567¹⁸⁻²⁰: донѣлиже на многы дни въ алчѣбѣ и молитѣхъ прѣбыва-
ѣштоу славноуѿмоу томоу сергю, съврѣшенѣ възможе бѣсѣ изгѣнати
изъ нѣго.

¹⁴⁴ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.; v Assem je ... очистиша..., v Sav. ... очистиша...

¹⁴⁵ Viď však v úvode str. 12-13.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnjej.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Supr. 222¹⁰⁻¹²: *люте́ же ѿмоу страждающеу и не могущеу трѣпети бо-
лѣзнии. пожелѣ.*

Podmetom je zámeno 3. os. plur.

Supr. 137¹⁸⁻¹⁹: *не могущимъ же имъ его держати. колѣнома тѣкаахъ
по ребромъ.*

Podmetom je substantívum.

Supr. 127²⁵⁻²⁷: *паѣкамъ льгѣкамъ сжштамъ. оудобѣ кѣтромъ отъно-
сатъ сѧ; 230²⁶⁻²⁸: князоу. не трѣпаштоу срама. пожелѣ свѣтааго вѣсти на
сѧдиште.*

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety hypotetickej.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Supr. 31¹¹⁻¹⁴: *сѣын же бѣжин кононѣ. разоумѣвѣ ꙗко отъчааша его. ꙗко
не могущтоу ѿмоу сего оустѧва съконѣчати. подвижѣ сѧ паче.*

Podmetom je substantívum.

Supr. 494¹⁷⁻¹⁸: *да не пѧти обништажшти. та не моштынѣиши бѣдетъ;
494¹⁹⁻²¹: каа бо полъза рѣци ми. лихо потребѣи надѣмѧти сѧ. и довлѣствѣ
прѣкѣзиджштоу. сен тѣло погочентѣ.*

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety výsledkovej.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Supr. 559²⁷⁻²⁸: *и абыи того трепетъ и некидѣныи обѣа. ꙗкоже кѣомоу ѿмоу
не имжштоу безбоизниа. прочеи мжчнти ѿа. нѣ оставиѣи ѡ ...*

Datívy absolutné, v ktorých datívy mien nie sú vyjadrené.

(Podmet rovnaký.)

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnjej.

Supr. 150¹⁵⁻¹⁸: *слышавѣ же сѣын бѣжин мжченикѣ. обѣстоаштаа народы
глаголюшта. ꙗко конкода вѣлѣзе въ корабѣ. прити хоташтоу въ сии градѣ.¹⁴⁶
вѣста. и ... помолн сѧ.*

¹⁴⁶ ... ὅτι ὁ ἡγεμὼν ἐνέβη εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε εἰσελθεῖν εἰς αὐτὴν πόλιν.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety hypotetickej.

Euch. sin. 69a₂₅–69b₃: НИКЪЖЕ БО ВРѢДЪ ТѢЛЕСЪНЫ. НЕ ЦѢЛѢЕТЪ ПРИСНО
КЪ ПИТІНЪСТЕКЪ СЪЩЮ, І ВЪ ОБѢДАНІИ, НЪ АЩЕ КЪТО ТВРѢДО ВЪЗДРЪЖИТЪ СЯ
ЕТЪ (!) ВЪСЕГО.

Rôzny podmet je v:

Ps. sin. 7₃: ЕГДА КОГДА ПОХЫТИТЪ ЪКО ЛЕВЪ: ДШЖ МОЖ. НИ ЦЮ (т. нисѣцю)
ИЗБАВЛѢЩЮ МОУ НИ СЪПАСАЩЮМОУ.¹⁴⁷

II. PARTICIPIUM PRAESSENTIS PASSIVI.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.

Podmetom je zámeno сь.

Supr. 59₁₋₃: СНАЖЕ ВЕДОМОМЪ БЫВЪШЕМЪ. КЪ АМЕМОУРЪМНИНЪ ДВОРЪ.
КЪЗВѢСТИША ЕМЪ ОНИХЪ.

Podmet väzby datívu absolutného je rovnaký s podmetom vety hlavnej.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Supr. 161₅: СТРОУЖЕМОУ ЖЕ ЕМОУ КЪЗЪПИ ГЛАГОЛА.

Podmetom je substantívum.

Supr. 97₂₆–98₂: ПОХЫШТЕНОМЪ БЫВЪШЕМЪ¹⁴⁸ КРЪСТИНОМЪ ... И ВЕДОМОМЪ
БЫВЪШЕМЪ ВЪ НИКОМИДИНСКЫИ ГРАДЪ ВУДИННА. И ВЪ ТЪМНИЦѢ БЪВРЪЖЕНОМЪ
БЫВЪШЕМЪ.¹⁴⁹ И СЪ ВЪСЦѢМЪ ОУТВЕРЖЕНИИМЪ. БЛОДОМЪ БѢАХЪ.

Participium pomocného slovesa БЫТИ nie je vyjadrené.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Supr. 156₁₈₋₁₉: БИЕМОУ ЖЕ ЕМОУ И НЕ ВЪШТАЖШЪСЪ НИЧЪСОЖЕ. ГЛАГОЛА ЕМОУ
КНАЗЪ.

Podmetom je zámeno 3. os. plur.

Supr. 72₂₀₋₂₁: ВЕДОМОМЪ ЖЕ ЕМЪ. ОУЧАШЕ А СЪТЪИ КЪРИШНЪ.

Podmetom je zámeno сь.

Supr. 322₁₈₋₂₃: СНА ЖЕ СНАЕ ТВОРИМОМЪ ... ГРАДЪ ТРАСКЪШЕ СЯ.

¹⁴⁷ Sever'janov roznamenáva: нѣ(сѣ)щю; gen. abs. мѣ ѡнтоу лутруемѣну, мѣдѣ ѡѡѡнтоу.

¹⁴⁸ Vid na str. 84.

¹⁴⁹ Vid na str. 84.

Podmetom je záměno онъ.

Supr. 524¹²⁻¹⁴: оноу же отъ съвѣсти бѣмоу. и на причащѣнии никакоже не обораштоу¹⁵⁰ сѧ. повръже себе прѣдъ ногама рабѣ бѣни.

Podmetom je záměno въсь.

Supr. 438¹²⁻¹⁹: сим же сице имѣштемъ.¹⁵¹ и всѣмъ свѣтлѣномъ.¹⁵² отъ вѣздѣща оубо слѣнце... съпасъ свои творѣши (τούτων δὲ οὕτως ἔχόντων, καὶ πάντων ἀγιαζομένων,...).

Podmetom je substantívum.

Supr. 178¹⁵⁻¹⁷: бѣмомъ же стѣнимъ. коньчаша сѧ тини и жъзание; 179²⁶⁻²⁹: даромомъ же свѣтлѣномъ на многы часы. течение крѣвномъ отъ стѣнихъ тѣлесъ ихъ исхождаше; 284²⁴⁻²⁷: сеоу оубо зиждемоу манастироу. приноуждаимъ бѣше правѣдникъ тѣ мжжъ; 484²⁷—485¹: и дѣлаче бо сѣсоу на крѣстѣ висимоу. видѣвъ чоувѣстномъ слѣнце. хѧ правѣднаго слѣнца... отъбѣжа омрачѣвъ земьжъ; 560²⁸—561¹: и исправниномъ. даромъ стааго доуха дѣнствѣномъ. отъ раба бѣни анна. бѣикъи воевода... оустраши сѧ.

III. PARTICIPIUM PRAETERITI ACTIVI.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.

Podmetom je záměno 1. os. sing.

✓ Supr. 314⁵⁻⁷: да пришѣдѣшоу мѧнѣ самовидѣци бѣдѣтъ. мноѣмъ бѣважшѣнимъ чоудесѣмъ.

Podmetom je záměno 2. os. sing.

Ps. sin. 103²⁸⁻²⁹: давѣшю тебѣ имѣ съверѣтъ: отъ крѣзѣшю же тебѣ рѣжжъ въсѣчѣскаѧ: исплѣнѣтъ сѧ благости: отъврацѣшю же тебѣ лице възмѣтѣтъ сѧ: отымѣши ѧхъ ихъ и ищѣзѣтъ.¹⁵³

Podmetom je záměno 3. os. sing.

Mat. I. 20: сице же емоу съмыслѣшю. се дѣглѣ гнѣ въ сынѣ гави сѧ емоу Mar.¹⁵⁴ Mat. VIII. 1: съшѣдѣшю же емоу съ горы въ слѣдѣ его идѣ народи мнози Zogr.¹⁵⁵ Mat. VIII. 5: въшѣдѣшю же емоу въ кафѣрнаоумъ. пристѣпи къ нѣмоу сътѣникъ Zogr.¹⁵⁶ Mat. VIII. 23: и вѣлѣзѣшоу емоу въ корабѣ. по

¹⁵⁰ Vid na str. 49.

¹⁵¹ Vid str. 48.

¹⁵² т. свѣтлѣномъ.

¹⁵³ Dat. abs. má tretí funkciu hypotetickú.

¹⁵⁴ Podobne v Ostr., Assem. a Sav.

¹⁵⁵ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.; v Ostr. je ... идоша ..., v Sav. ... по немъ идож...

¹⁵⁶ V Mar.: въшѣдѣшоу же емоу ибѣи; v Ostr. a Assem. je len ибѣоу Ostr., ибѣоу Assem., v Sav. niet dat. abs. (въ онѣ. пришѣдѣ иѣ въ каперѣнаоумъ. припаде емоу сътѣникъ).

нѣмъ ідоша оученици его Zogr.¹⁵⁷ Mat. IX. 28: пришедъшоу же емоу въ домъ. пристѣписте къ немуу слѣпца Zogr.¹⁵⁸ Mat. XIV. 32: и вѣлѣзъшоу емоу въ корабль оудеже вѣтръ Sav.¹⁵⁹ Mat. XVIII. 24: начѣнъшоу же емоу сътѣсати сѧ о словѣ(си) привѣса емоу длѣжъникъ единъ Zogr.¹⁶⁰ Mat. XXI. 10: и вѣшѣдъшоу емоу въ імѧ. потрасе сѧ въсѧ градъ Zogr.¹⁶¹ Mat. XXI. 23: і пришедъшоу емоу въ цркъ. пристѣпша къ немуу оучашоу архіерей Zogr.¹⁶² Mat. XXVI. 71: шѣдъшоу же емоу въ крата. оузырѣ и дроугѣ (равѣни) Zogr.¹⁶³ Mark. I. 42: і рекъшоу емоу абие отиде проказа отъ него Zogr.¹⁶⁴ Mark. V. 2: і излѣзъшоу же емоу іс кораблѣ. абие. сърѣте и отъ гробѣ цѣкъ Zogr.¹⁶⁵ Mark. IX. 28: і вѣшѣдъшоу моу въ домъ. оученици его вѣпрашаахъ і Zogr.¹⁶⁶ Luk. VIII. 27: шѣдъшоу же емоу на землѣхъ. сърѣте и мжжъ Mar.¹⁶⁷ Luk. XV. 14: іждикъшоу же емоу въскъ. бѣстьтѣ гладъ крѣпкъ Zogr.¹⁶⁸ Luk. XVIII. 40: приближъшоу же сѧ емоу къ нѣмоу. вѣпроси і Zogr.¹⁶⁹ Ján XVIII. 22: си рекъшоу емоу. единъ отъ... слоугъ. оудари... іѣа Zogr.¹⁷⁰

Supr. 3₁₋₃: ставши же ми на мѣстѣ на нѣмъже повелѣ аурманънъ. а абие агѣлѣ гнѣ прѣдѣста прѣдъ нѣмъ, 4₂₈₋₂₉: и пришедъши ми къ сѣднѣштѣ. видѣвъ ѣхъ пауль испльни сѧ радости, 22₁₀₋₁₂: и абие молитвѣхъ сътворивъшоу емоу. съниде огнѣ съ небесе, 41₂₄₋₂₈: и насѣахомъ сланоутъка и съ зѣрѣвъшоу емоу. іакоже се видиши самъ. и мнмоды снѣ лакомъи и прѣбидѣвъ страхъ твоѣго. несѣитомъ сръдцемъ трѣза много, 133₂₁₋₂₃: се рекъшоу емоу... вѣведоша ѧ, 154₁₅₋₁₆: и се емоу рекшѣ. вѣведоша нго конни, 158₁₋₂: вѣшѣдъшоу же емоу въ сковрадѣ. приде съ небесе роса, 159₁₅₋₁₆: и се емоу рекъшоу измѣни сѧ лице емоу, 166₁₈₋₁₉: и то нмѣ рекъшоу отъврѣзоша оградѣ звѣринънѣжъ, 223₁₋₄: изшѣдъшоу же емоу из града лаодикинскаго. и шѣдъшоу трии поприштѣ. сърѣте и равѣ божин артемонъ, 224₁₅₋₁₆: и пришедъшоу емоу глагола къ нѣмоу епискоупъ, 226₁₀₋₁₁: пришедъшѣ же емоу. конишъ глагола к нѣмоу, 264₃₀-265₁: пришедъшоу же емоу глаголаша к нѣмоу вѣскви, 265₂₋₃: теѣже трѣхъ: пришедъшоу же емоу глаголаша к нѣмоу вѣскви, 275₂₉₋₃₀: пришедъшоу емоу вечеръ. вѣпрашааше нго, 294₄₋₆: и хотѣвъшоу емоу по двѣю дѣнию отъпаоути.

¹⁵⁷ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.; v Mar., Assem. a Sav. je ...ндж...

¹⁵⁸ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.; v Ostr. je ... пристѣписта ..., v Sav. ... припадоства ...

¹⁵⁹ V Zogr., Mar., Assem. a Ostr. je-2. os. duálu.

¹⁶⁰ Podobne v Mar., Ostr., Sav. a Assem.; v Ostr. je ... приведоша ..., v Sav. зачѣнъшоу ... сърицати слово. приведе сѧ емоу единъ длѣжъникъ.

¹⁶¹ Podobne v Mar., Ostr. a Sav.

¹⁶² V Mar. je iný preklad: і егда приде въ цркъ пристѣпша къ немуу ...

¹⁶³ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.; Sav. má dva razy, pri druhom je obmena ... прѣдъ крата ...

¹⁶⁴ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.

¹⁶⁵ Podobne v Mar.

¹⁶⁶ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.; vo všetkých týchto textoch je емоу m. моу.

¹⁶⁷ V Zogr. je inšedъшемъ імѧ, Ostr. нпѣдъшоу нѣови, Assem. ншѣдъшоу нсоусоу, Sav. má inakší text

¹⁶⁸ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.

¹⁶⁹ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.

¹⁷⁰ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.; v Ostr. a Assem. je сѧ ...

иави са нмоу въ снѣ аггелъ господнѣ, 314₂₋₅: нѣ ида како въскрѣсъшоу нмоу мнѣти начѣнхт. иако сълоучамъ нѣккимъ ожи лазарѣ. нѣ и азъ самъ прихѣждѣ..., 524₁₇₋₁₈: обѣштавъшоу же са нмоу. въстави и бѣни чѣкъ, 558₂₂₋₂₄: пришѣдъшоу же нмоу къ манастироу. и ногѣтъми сконни двѣри держашоу.¹⁷¹ и исъдѣ нѣккин... повѣда оучителю своему, 563₂₂₋₂₃: тѣ же нмоу хѣдѣ възглаголакъшоу о истинѣ. раслабѣ нмоу авѣи тѣло, 567₂₀₋₂₃: и оукрѣпѣшоу нмоу зѣло. и цѣлоу бѣкъшоу. прѣвожъ силожъ сътвори.

Euch. sín. 34a₂₃–34b₄: трет[ъ]ен день, не пия ни ѣды, и приемающюмоу¹⁷² мѣтѣ, отъ раба твоего ананиѣ, и възврѣвъшоу емоу на нь, ѣкоже чешюна отъврѣгъла еси отъ очюу его, и подала еси зракъ... сътворила и еси алѣлѣ твои.

Podmetom je zámeno 2. os. du.

Luk. XXII. 10: въшедъшема кама къ градѣ съраштѣтъ къ чѣкъ Zogr.¹⁷³

Podmetom je zámeno 3. os. du.

Mat. XIV. 32: и вѣлѣзъшема има въ корабѣ. прѣста вѣтрѣ Zogr.¹⁷⁴ Luk. IX. 34–35: въшедъшема има онѣма въ облакъ. и глѣсѣ бѣстѣ из облака Mar.¹⁷⁵

Supr. 14₁₂₋₁₄: ишедъшема же има вънѣ града. сѣтин паулѣ оумоли сѣчѣцѣ, 211₁₉₋₂₁: то има рекъшема без вѣсти авѣи бѣстѣ облакъ, 211₂₅₋₂₇: пришѣдъшема же има близѣ никомидиѣ. живѣштин въ г'радѣ надѣахѣ са..., 213₉₋₁₀: и то има рекъшема. повелѣ князь бити, 257₇₋₁₀: приведенома же има бѣвъшема.¹⁷⁶ и ставъшема прѣдъ старѣнишинами вѣлѣшѣсками. глаголаша има вѣсѣи.

Podmetom je zámeno 3. os. plur.

Mat. XVII. 14: и пришедъшемъ имъ къ народоу. пристѣпи къ нмоу чѣкъ Mar.¹⁷⁷ Mat. XVII. 24: пришѣдъшемъ же имъ къ каперѣнаоумъ пристѣпиша приемащи Zogr.¹⁷⁸ Mat. XXVII. 17: събѣравъшемъ же са имъ. рече имъ пилатъ Zogr.¹⁷⁹ Mark. VI. 54: ишѣдъшемъ же имъ (т. ј. оученикомъ) ис корабѣ. авѣи познаша и (т. ј. народи) Zogr.¹⁸⁰ Mark. XI. 12: и ишѣдъшемъ имъ отъ витаниѣ. възлака Zogr.¹⁸¹ Luk. II. 42–43: въшедъшемъ имъ въ иѣтъ... и конѣчавъшемъ дѣни... оста отрѣкъ Mar.¹⁸² Luk. IV. 2: и конѣчавъшемъ

¹⁷¹ Vid na str. 46.

¹⁷² Т. ј. павлоу; vid pri bezpodmetných part. praes. act.

¹⁷³ Podobne v Mar.

¹⁷⁴ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.; Sav. má 3. os. sing.

¹⁷⁵ Podobne v Ostr.; v Zogr. je tu plur.

¹⁷⁶ Vid na str. 81–82.

¹⁷⁷ V Ostr., Assem. a Sav. je inakší text: въ вѣмѣ оно чѣкъ нѣкин пришѣдъ..., podobne aj v Assem. (... старъ пристѣпи...) a Sav. (... единъ пристѣпи...); v Zogr. tohoto miesta niet.

¹⁷⁸ Podobne v Mar. Ostatné texty majú inakšie čítanie: въ вѣмѣ оно пристѣпиша приемащи... Ostr. a podobne Assem. a Sav. (... пристѣпиша къ петрѣ въземащи).

¹⁷⁹ Podobne v Mar. a Sav.; Ostr. a Assem. majú: събраномъ же сѣштемъ имъ... (Ostr.).

¹⁸⁰ Podobne v Mar.

¹⁸¹ Podobne v Mar.

¹⁸² Ostatné texty (Zogr., Ostr. a Assem.) majú v prvej väzbe part. praes. (nenáležitý; vid 47); Sav. má tu iný význam: и конѣчавъшемъ са днѣмъ.

са имѣ. послѣдѣ възлака Zogr.¹⁸³ Luk. VIII. 27: и ншѣдѣшемѣ имѣ на землѣж. сѣрѣте и мжжѣ етерѣ Zogr.¹⁸⁴ Luk. IX. 34–35: въшѣдѣшемѣ же имѣ въ облакѣ. и гласѣ бѣ изо облака Zogr.¹⁸⁵ Luk. IX. 37: съшѣдѣшемѣ имѣ съ горы. сѣрѣте и народѣ Zogr.¹⁸⁶ Luk. XXII. 55: възгнѣштышемѣ же имѣ огнѣ... и въ коупѣ сѣдѣшемѣ. сѣдѣше петрѣ Zogr.¹⁸⁷ Luk. XXIV. 5: пристрашѣнамѣ же бѣвѣшамѣ имѣ (т. j. женамѣ). и поклонѣшамѣ лице неземлѣж. рѣте (дѣла мжжа) къ нимѣ Zogr.¹⁸⁸

Supr. 19_{7–9}: пришедѣшемѣ же имѣ въ нѣнже вси хотѣхѣ въкоусити. и глаголаша имоу... 19_{27–28}: дошедѣшемѣ же имѣ на оутрѣа въ команѣ. слышадѣхѣ, 32_{20–22}: пришедѣшемѣ же имѣ на мѣсто. глагола имѣ стѣи, 39_{27–28}: съпоклѣдавѣшемѣ же имѣ иже са имѣ събѣ. похочѣи а, 58_{26–28}: излѣзѣшемѣ же имѣ. желѣзнами веригами съвзати нѣхѣ повелѣ, 66_{10–11}: се же имѣ въштавѣшемѣ. амемоуѣрѣмни повелѣ нѣо оуѣкнѣти, 73_{18–20}: ставѣшемѣ же имѣ прѣдѣ конкодѣ и доуѣсомѣ. възѣрѣвъ на нѣ доуѣсѣ глагола, 125_{9–11}: помоуѣшемѣ же са имѣ... приде к нимѣ, 125_{22–24}: пришѣдѣшемѣ имѣ. видѣша вси яко жѣзы носатѣ, 125_{26–28}: пришедѣшемѣ имѣ на мѣсто. идеже бѣша събралѣ са¹⁸⁹ испѣлни же са всѣ то мѣсто, 152_{9–15}: възвращѣшемѣ же са имѣ. и пришѣдѣ съ корабѣмѣ... написа тако, 264_{28–29}: и то имѣ рекѣшемѣ. повелѣша пакы, 269_{30–270}: то имѣ рекѣшемѣ. и ирости са испѣнѣвѣшемѣ многѣ. измѣниша са лица въѣмѣ, 529_{24–26}: и мѣста имѣ дошѣдѣшемѣ. обрѣтъ прѣподобнаго того правѣдѣнѣка.

Podmetom je zámeno сѣ.

Supr. 56₁₂: симѣже бѣвѣшемѣ. въста зѣлодѣи, 60_{24–25}: семоу же ставшоу тѣкомѣ рече мжченикоу, 202_{27–203}: симѣ въѣмѣ сице бѣвѣшемѣ. въскорѣ и съборѣ епискоупѣскѣи конецѣ приа, 286_{16–17}: семѣ же извѣстѣишоу имоу глагола, 295_{13–15}: семоу оубо въ толицѣ печалѣ бѣвѣшоу. и отѣча лишенѣи съ слѣзамѣ плачѣшѣтоу¹⁹⁰ са. иви са имоу.

Podmetom je zámeno тѣ.

Supr. 108_{22–26}: тѣмѣже кричѣ велѣкѣ сътворѣшемѣ на мнозѣ часѣ. и покрѣгѣшемѣ са на земѣ и прѣстѣиѣ постѣпавѣшемѣ славы своѣ. толѣкѣ трѣпетѣ бѣстѣ, 114_{16–19}: тѣма же тако съконѣчавѣшема са. мжжи... възаша... мошти нѣо, 208_{18–19}: и томоу бѣвѣшоу обношѣтѣниѣжѣ твориша, 291_{2–3}: томоу же отѣшѣдѣшоу. приде чловеѣкѣ... 297_{20–22}: томоу же о семѣ зѣло въпеча-

¹⁸³ Podobne v Mar.

¹⁸⁴ V Mar. je шѣдѣшю же имоу, Ostr. a Assem. majú v podmete нѣовѣи, Sav. та прихѣдашю иѣоу.

¹⁸⁵ V Mar. a Ostr. je 3. os. duálu.

¹⁸⁶ Podobne v Mar. v Ostr. a Assem. datív podmetu je нѣовѣи Ostr., нѣоуѣсоу Assem.; v Sav. je сѣхѣдашю иѣоу.

¹⁸⁷ Podobne v Mar. a Ostr.

¹⁸⁸ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.; v Ostr. je... рекѣста...

¹⁸⁹ Podmetry sú rôzne: оучѣнѣи — народѣ.

¹⁹⁰ Viď na str. 48.

ливѣшоу са . . . рѣхъ, 529²⁴⁻²⁶: томоу же бывшоу . . . оберѣтъ прѣподобнааго того правѣдника, 531³⁰—532²: томоу же обѣштавѣшоу са имоу. и вѣзвративѣшоу са въ градъ . . . съконѣча са блаженѣи ныкъвѣ, 534²³⁻²⁶: въ вѣремена бо гонѣния нечѣстникааго диокантиана. дѣиствоуѣштоу животворивоуоумоу крѣстианѣскыа вѣры словеси. самомоу томоу рекѣшоуоумоу. се азъ посылаю къ акы агныца посрѣдѣ вѣкы, 539¹⁰⁻¹¹: и томоу оумѣръшоу. оу гроба нго вѣрнии стапѣ поставиша великѣ, 554⁴⁻⁶: придоша же томоу вѣкѣшоу. нюлианѣ . . . и ѿваннѣ . . .

Podmetom je záměno onъ.

Supr. 109¹⁶⁻²⁰: онѣмъ же пристѣпнѣшемъ . . . въздвигѣ гласъ свои блаженѣи кодратѣ, 197¹⁸⁻²⁶: ономоу же рекшоу нѣстѣ дошѣла западѣнѣиныхъ странѣ арианѣскаа хуѣла . . . нѣ прѣданѣж испрѣва апостола вѣрж дрѣжимѣ. тѣгда цѣсарѣ . . . крѣсти са.

Podmetom je záměno къкъ.

Supr. 540²⁻³: къѣмъ кънѣ града оберѣтѣшемъ са. приаша нго крѣстиани, 540¹¹⁻¹²: съшѣдѣшемъ са къѣмъ. нача еѣпѣ оучити.

Podmetom je záměno мѣногъ.

Supr. 301¹⁹⁻²³: сего ради мнозѣмъ начѣнѣшемъ оу потока садити . . . и два о лѣто възмогоса са.

Podmetom je číslovka дѣва.

Supr. 369¹⁹⁻²¹: таче дѣвѣма принесѣшѣма соуѣоубѣ. а нже идиж приато идиж принесѣ.

Podmetom je substantívum.

Mat. II. 13: вшѣдѣшимъ же вѣхѣвомъ се аггѣлѣ гнѣ иви са Mar.¹⁹¹ Mat. XIII. 5—6: за нѣ не имѣашѣ глѣбинѣи земѣлѣ слѣнѣцю вѣснѣкѣшю присѣадѣж. за не не имѣхѣ корениѣ Zogr.¹⁹² Mat. XIII. 21: бывѣши же печали і гонѣннѣи. словеси ради. дѣбѣ съблѣжнѣетѣ са Zogr.¹⁹³ Mat. XIV. 6: дѣни же бывѣшю. рождѣства іродова. пѣмса дѣшти іроднѣдина Zogr.¹⁹⁴ Mat. XX. 8: вѣчероу же бывѣшоу фѣлѣ кнѣнограда Zogr.¹⁹⁵ Mat. XXVI. 20: вѣчероу же бывѣшю. възлеже. Zogr.¹⁹⁶ Mat. XXVI. 60: . . . і не оберѣтѣ. і многомъ лѣжемъ. съвѣдѣтелѣмъ пристѣпнѣшемъ. послѣдѣ же пристѣпнѣша два съвѣдѣтелѣ рѣсте . . .

¹⁹¹ Podobne v Ostr. (tri razy, vid' aj 252 b v nadpise a 254 a tiež v nadpise), Assem. a Sav. (tri razy, vid' nadpisy 14017, 13812). Všade tu je -имъ m. -имъ v Mar.

¹⁹² Podobne v Mar.

¹⁹³ Podobne v Mar. Tento passus je v Mark. IV. 6 Zogr.

¹⁹⁴ Podobne v Mar.

¹⁹⁵ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.

¹⁹⁶ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.

Zogr.;¹⁹⁷ Mat. XXVII. 1: ютроу же бѣвѣшю, съвѣтъ сътвориша. вси ар^хиереи
 Zogr.;¹⁹⁸ Mark. IV. 6: сѣньцоу же вѣснѣкѣшю присваде (сѣма) Mar.; Mark.
 IV. 17: бѣвѣши печали, ли гонѣнню, словесе радн. абы сѣблажнѣжтъ сѣ
 Zogr.;¹⁹⁹ Mark. IV. 35: і гла імѣ. въ тѣ днь вечероу бѣвѣшю. прѣидѣмъ
 Zogr.;²⁰⁰ Mark. VI. 2: і бѣвѣши сѣботѣ. начатъ на сѣнѣмншти оучити
 Zogr.;²⁰¹ Mark. VI. 21: і приключьшю сѣ дньи потрѣбнѣоу. егда родѣ...
 вечерѣ творѣаше Zogr.;²⁰² Mark. VI. 35: і минѣвѣшю часоу. пристѣпши
 къ нѣмоу оученици его глаша Zogr.;²⁰³ Mark. VI. 47: і вечероу бѣвѣшю. бѣ
 корабѣ по срѣдѣ морѣ Mar.;²⁰⁴ Mark. XIV. 17: і вечероу бѣвѣшю. приде
 съ обѣма на десѣте Zogr.;²⁰⁵ Mark. XV. 33: бѣвѣши же годинѣ шестѣи. тѣмъ
 бѣ по всѣи землѣи Zogr.;²⁰⁶ Mark. XVI. 1: і минѣвѣши сѣботѣ. марикъ магда-
 лини. і марикъ... коупиша ароматы Zogr.;²⁰⁷ Mark. XVI. 2: придоша на гробѣ
 вѣснѣкѣшю сѣньцоу Zogr.;²⁰⁸ Luk. II. 43: конѣ чавѣшемъ сѣ дньмъ
 къзвращаѣшемъ сѣ имѣ. оста отроча Sav.;²⁰⁹ Luk. IV. 42: бѣвѣшю же дньи
 шѣдѣ иде въ поусто мѣсто Zogr.;²¹⁰ Luk. VI. 48: накодѣю же бѣвѣшю при-
 паде рѣка храмникъ тои Zogr.;²¹¹ Luk. VII. 24: ошѣдѣшема же оученикома
 юановома. начатъ глаголати къ народомъ Zogr.;²¹² Luk. XII. 1: сѣнѣмъшемъ сѣ
 тѣмамъ народа... начатъ глаголати Zogr.;²¹³ Luk. XXII. 59: і мимо шѣдѣши.
 ꙗко годинѣ единой. инѣ етерѣ крѣпѣаше сѣ Zogr.;²¹⁴ Luk. XXIII. 45: і сѣньцоу
 мрѣкѣшю. і катапетазма црѣковѣнаѣ. раздѣра сѣ Zogr.;²¹⁵ Ján VI. 23: ... близъ
 мѣста. идеже ꙗша хлѣбы. хвалѣ въздавѣшю ꙗю Zogr.;²¹⁶ Ján XIII. 2: і вечери
 бѣвѣши. днѣколоу юже възложьшю въ срѣдѣце юдѣ симоновоу. искарнотѣ-

¹⁹⁷ Podobne v Mar., dva razy v Ostr. (179 b, 162 a), Assem. a dva razy v Sav. (97 b, 111 b); v Ostr. 179 b je ... и не окрѣтоша посаѣда...; v 162 a: и не окрѣтоша . и мѣногомъ ... V Sav. 97 b: и не окрѣтоша...; 111 b: и не окрѣтѣ...

¹⁹⁸ Podobne v Mar., Ostr. (tri razy: 163 b, 196 a, 219 a—b), Assem. a Sav. (dva razy: 98, 128, tretí raz je z 1. verša len къ онѣ a nasleduje hned verš 3, v. 115).

¹⁹⁹ Podobne v Mar.; tento passus je v Mat. XIII. 21 (v. vyššie).

²⁰⁰ Podobne v Mar.

²⁰¹ Podobne v Mar.

²⁰² Podobne v Mar., Ostr. a Assem.

²⁰³ V Mar. і оуже часоу мѣногоу минѣвѣшюу...

²⁰⁴ Zogr. má tu dat. abs. bez podmetového datívu.

²⁰⁵ Podobne v Mar.

²⁰⁶ Podobne v Mar.

²⁰⁷ Podobne v Mar., Ostr. (dva razy; druhý raz v nadpise 204 b) a Assem.

²⁰⁸ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.; v Assem. a Mar. je придж...

²⁰⁹ καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτοὺς ὑπέμεινεν Ἰησοῦς ὁπαῖς...
 V ostatných textoch je iný smysel.

²¹⁰ Podobne v Mar.

²¹¹ Podobne v Mar.

²¹² Podobne v Mar., ale tu je ... вѣстѣнникомъ...

²¹³ Podobne v Mar.

²¹⁴ Podobne v Mar. (мнми...) a Ostr.

²¹⁵ Podobne v Ostr. a Assem.; v Mar. je preklad bez dat. abs. (и помръче сѣньце...).

²¹⁶ Podobne v Mar. a Ostr.; v Assem. je iný preklad a smysel: близъ мѣста, идеже ꙗша хлѣбы хвалѣ въздаваѣшѣте божен.

скоуемоу. да и прѣдасть вѣды же нѣ . . . вѣста съ вечера Zogr.²¹⁷ Ján XXI. 4: оутроу же авне быкъшоу. ста нѣ. при брѣсѣ Zogr.²¹⁸

Supr. 8₃₀–9₁: вѣмени же прѣшедъшоу. рече богъ, 15_{9–11}: свѣтоу же быкъшоу. и ѿшедъше крестини кѣзаша тѣлесѣ стѣоу, 18_{15–16}: пришедъшоу же народоу кѣ нѣмоу. вси дивѣахъ сѣ, 25_{1–2}: дошедъшоу же вѣмени бракоу. ави сѣ кононоу. архангѣлъ миханѣ, 26_{7–9}: оумеръши же стѣаго конона женѣ чистѣи. и съ матернѣ нѣго. вѣ нѣдномъ гробѣ положи ѿ, 35_{1–3}: сѣмоу же быкъшоу чоудеси. всѣ тѣмаи народѣ великомъ гласомъ въскрича глагола . . ., 38_{24–28}: многоу же матежоу быкъшоу . . . придоша, 70_{17–18}: вечероу же. быкъшоу начаша пѣти фалмъ, 72_{16–18}: минжѣшемъ же дѣнемъ ѿ . . . приде доудѣ, 75_{22–24}: и гласъ быстъ к нѣмъ. и ѿвикъшоу сѣ нѣмъ боу. и глаголашетоу . . ., ²¹⁹76_{1–2}: оутроу же быкъшоу. вѣ тѣ дѣнь повелѣ извести ѿ, 79_{11–12}: оутроу же быкъшоу придоста . . . мѣчитѣлѣ, 90_{6–8}: то прѣтворъшоу мразѣ нѣго и сѣмрѣзъше сѣ велии. пѣши и сѣноузни по нѣмоу хѣждаахъ, 99_{2–4}: быкъшоу же таковоуемоу дѣни. вѣ нѣже прѣдѣсѣдѣ анѣупатѣ кѣ народѣ. повелѣ . . ., 103_{25–27}: бнѣштинѣмъ же нѣмѣннѣшемъ сѣ патѣ кратѣ. и отънѣмогъшемъ. крѣкъ тѣчалше, 104_{24–25}: дѣни оуѣе пришедъшоу. повелѣ всѣ вѣсти ѿ . . ., 110_{23–24}: мѣчаниноу же многоу быкъшоу. агѣельскѣ гласъ слышанѣ быстъ, 110_{25–27}: часома же двѣма минжѣшема. расхѣждааше сѣ по малоу тѣма, 112_{5–6}: многоу же часоу минжѣшоу. повелѣ изати и, 114_{10–14}: многоу же часоу минжѣшоу . . . повелѣ же анѣупатѣ, 116_{27–28}: отънѣмогъшемъ же сѣ слоугамъ. повелѣ сѣнати и, 117_{1–2}: и прѣшедъшоу анѣупатоу рѣндакѣ рѣкѣ. изидоша . . ., 118_{2–3}: слоугамъ же вѣзгнѣтивѣшамъ огнѣ. и тако раждежена бѣаше сковрада, 118_{17–18}: двѣма часома прѣшедъшема. нача стѣи рѣгати сѣ, 118_{27–29}: многоу же часоу прѣбыкъшоу. и огню никакоже прикоснѣвшоу сѣ нѣмъ. повелѣ анѣупатѣ, 140_{26–27}: и пришедъшоу коментарсию. самъ сѣ сѣвлѣче, 166_{10–11}: сѣдъшоу кназоу. прѣкрѣсти сѣ, 174_{24–26}: дошедъшоу цѣсароу повелѣннѣ кѣ власти нѣго. и приимѣ кназѣ, 179_{23–25}: конѣчавѣшемъ же стѣинѣмъ молитеж. и рекшемъ аминѣ, пакты кназѣ повелѣ, 181_{5–7}: сѣм же свѣтынѣмъ сѣконѣчавѣшемъ сѣ. повелѣ безаконѣнѣи кназѣ, 182_{25–27}: ставѣшема же стѣинѣма прѣдѣ кѣназемъ. рече кѣ нѣма, 190_{16–18}: лѣтоу прѣшедъшоу мирѣнѣи врагъ велии поставѣлѣтъ . . ., 203_{14–18}: онѣ же ѿко отѣцъ доуховѣнѣ. ставѣше ѿ глагола. господоу послѣкъшоу конѣчати дѣло. на нѣже тѣ нѣи нѣтъ посѣлааѣ. подѣбаатѣ вѣзвратѣвшоу сѣ мѣнѣ. дрѣжат сѣ по сѣм дѣло вѣдрѣжаниа, 217_{23–25}: прѣшѣдъшема же двѣма лѣтома по сѣконѣчанин свѣтаго. сѣлоуѣи сѣ, 218_{4–6}: и которѣ быкъши междоу господиноу кѣльбѣда и господиноу нѣкѣи. покрѣже нѣж, 219_{11–14}: многоу же народѣ сѣтѣкъшоу сѣ . . . вѣспрѣтиша нѣмѣ, 221₃₀–222₁: полоуношти же быкъшоу. повелѣ комисѣ, 230_{25–28}: отъшѣдъшоу же народоу . . . повелѣ свѣтаго вѣсти, 236_{6–7}: оутроу же быкъшоу вси сѣнидоша сѣ, 252_{15–18}: постигъшоу бо гонѣннѣ . . . привѣденѣ оубо быстъ свѣтынѣ иринѣи, 252_{22–25}: многоу же дѣнемъ минжѣшемъ . . . вѣ полоуношти пришедъшоу кназоу.

²¹⁷ Podobne v Mar., Ostr. a Sav.

²¹⁸ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.

²¹⁹ Vid' str. 50.

ИЗВЕДЕНЪ БЫСТЪ, *256₂₀₋₂₄: МЖЧЕНОМЪ ЖЕ БЫШЕШЕМЪ ТЪМЪ СКАТЫНМЪ. И
 ВЪЗЛЕТЪЕШЕШЕМЪ НА НЕБО... ИЪКОТОРИИ ОТЪ ВЪХУКЪ. ОБАДИША СКАТАИ,²²⁰
 261₁₇₋₁₈: ВЪШЪДЪШОУ ЖЕ СЪОУОУМОУ И СТАВЪШОУ НА СЖДИШТИ. РЪША КЪ НѦМОУ
 КЛЪСКИ, 263₂₄₋₂₈: МЪНОГО ОУБО КЛЪХВОМЪ ВЪПРАШАЕШЕШЕМЪ ИГО. И СЪОУОУМОУ
 БЖНЖ МЖДРОСТИЖ ПРѦДОЛЪЕШОУ ИМЪ. РАЗГНЪЕВАЕШЕ СЪ БЕЗАКОНЪНИЦИ. ПО-
 ВЕЛЪША... 266₆₋₇: И СЪАЕЪ. ОЖИДАЕШЪ ПРИШЕДЪШИ ЖАТЕЪ НАПЛЪНИТИ ГОУМНО,
 275₁₅₋₁₇: ЗНОУ ЖЕ ВЪ ПРѦПЛАДЪНИИ БЫКЪШОУ. ВЪЗЛЕЖЕ МВУСНИ, 279₆₋₁₃: ЛЪТОУ
 ЖЕ ИЪКОМЪ МИНЖЕШОУ. И РОДИТЕЛЕМА О ХЪ ОУМЪРЪШЕМА... БОГОНОСИВЪ
 СЪ ОТАЦЪ БОГОУ СЪ НА ОУЧАСТИИ ВЪДАЕЪ... ОТЪВРЪЖЕ СЪ, 280₅₋₁₅: ДЪВАДЕСАТЪ-
 НОУОУМОУ ОУБО И ОСМОУОУМОУ ЛЪТОУ ПРИШЪДЪШОУ... СЕВАСТИНСКЪИ МИТРОПОЛИТЪ...
 ПОСТАКИ ЕПИСКОУПА. НАРЕЧЕНАДО ГРАДА ТОГО ЕПИСКОУПОУ ОУМЪРЪШОУ, 284₃₀₋₂₈₅:
 ЛЪТОУ ЖЕ КОНЪЧАКЪШОУ О ТАКОИ СЛОУЖБѦ. И ВЪСЪМЪ ОТЪЦЪМЪ ВЪЗГРАДИЕШЕ-
 ШЕШЕ СЪ О ТОГО ОУСТРОИНИИ... ДА ИМЪ ОТЪЦЪ НАШЪ САВА КЛЪТЪ НА МЛЪЧАНИИ,
 285₂₁₋₂₃: ТРЪМЪ ОУБО ЛЪТОМЪ КОНЪЧАКЪШЕШЕ СЪ. ПОРЖЧЕНО ИМЪ БЫСТЪ, 288₂₁₋₂₇:
 ЧЕТЫРЕМЪ ЖЕ ЛЪТОМЪ КОНЪЧАКЪШЕШЕ СЪ... ИВАНЪ... ОТИДЕ, 292₂₋₇: МНОЖЪ-
 СТВОУ ОУБО РАТЪНИЧЕСКОУ РАШЪДЪШОУ СЪ ПО ПОУСТЫНИИ СЕН... ОЦИ ВЪЗКЪСТИША,
 293₁₉₋₂₀: МНОГОМЪ ЖЕ ЛЪТОМЪ МИНЖЕШЕШЕ СЪ. ОУСТРОИ БОГЪ, 298₂₁₋₂₃: ОУЧЕНИКОУ
 РЕКШОУ БЛАГОСЛОВИ НАСЪ ОТЪЧЕ. ОТВРЪЗЪ СТАРЫЦЪ ГЛАГОЛА, 299₂₆₋₂₉: ПРИШЪДЪШОУ
 ОУЧЕНИКОУ СТАРЧОУ. И ОБРАЗЪ И ЛИЦЕ ПОВѦДА. ОТЧЕ. СЕ ЖЕ АЗЪ... СЛЪШАХЪ, 330₁₀₋₁₁:
 ВЪШЪДЪШОУ ОУБО ГОСПОДЕКИ ВЪ ЦРЪКЪВЕ. ПРИДОША КЪ НѦМОУ СЛѦПНИ, 367₉₋₁₄:
 ПОТОМЪ ЖЕ РОКОУ КОНЪЧАКЪШОУ СЪ. ПАЧЕ ЖЕ ВЪДЪ ПАКЪНИИ НА КОНЪЦЪ ИСХОДАШТЕ.
 И БРАТИИ ИГО КЪ ЕГОУПЪ ПРИШЪДЪШЕШЕ. ГЛАДА ДЪЛЪМА. ВИДЪЕЪ ИХЪ ИУСИФЪ...
 НЕ ОБНАЖИ МЕЧА... 374₂₃: СКЪШТАМЪ ОУГАСЪШАМЪ. ОТЪХОЖДААХЪ, 443₂₉₋₄₄₄:
 ЛЪПО БО БЪКАШЕ СЪДАШТЕМЪ ИМЪ. И СТРѦГЪШТЕМЪ²²¹ БЫТИ КЪСТАНИИ. ДА И
 КЪ ТРЪХЪ ОУБО ДЪНЕХЪ ЖТРЪ ПОДОБА БЫТИ. АШТЕ ЛИ МИМИШЪДЪШЕШЕ. И ОТЪ-
 ШЪДЪШЕШЕ БЖДЖТЪ.²²² СТРАЖЕМЪ ХОТЪКАШЕ ЗАЗОРИНО ДЪЛО БЫТИ,²²³ 482₂₇₋₂₈:
 ТА БО ХЪ СЪСА ПРИЖИТЪ. НЕ СЪ МЖЖЕМЪ БЫКЪШИ. ИАКОЖЕ ИСАИИ ПОСЛОУШЪСТВОУ-
 ИТЪ. НЪ ДХОУ СЪОУ ОСЪНЪШОУ ИЪ,²²⁴ 498₂₂₋₂₆: СЪПАСИТЕЛЮ ВЪНЕЗАПЪ РАСТРЪГ-
 НЖЕШОУ ВЪСИ АДОГО ЧРЪКО. И БЫКШОУ КЪ ОУЧЕНИКОМЪ СКОИМЪ. ТОВА. НАРИЦАМИ
 СЪ БЛЪЗНЪЦЪ. НЕ БЪКАШЕ СЪ ИМЪИ, 530₃₋₅: ОЖИДАЕШТОУ²²⁵ ЖЕ ЕПИСКОУПОУ И НИ
 ХОУДА ОТЪВЪТА ПОЛОУЧИЕШОУ... ОТИДОША, 536₁₇₋₁₈: ДЪНИИ ЖЕ БЫКШОУ КЪЛЪ-
 ЗОСТА ВЪ ГРАДЪ, 539₁₃₋₁₅: МИНЖЕШОУ ГОНѦНИИ... ПОСТАВИША РИМЪАНИ, 540₁₀₋₁₁:
 ПРОШЪДЪШОУ ЖЕ МЕЖДОУ ОБОИМИ МИРОУ. КЪЛЪЗОША ВЪСИ ЛЮДЪИ КЪ ГРАДЪ,
 540₃₀₋₅₄₁: ДИАКОУ РЕКШОУ КЪНЪМЪМЪ. КЪЛЪЗЪКЪ ВЪ ПЕШЪТЪ, 546₂₃₋₂₅: И ДВЪРЪМЪ

²²⁰ Part. pass. vid' na str. 82.

²²¹ Vid' pri p. praes. act. na str. 48.

²²² Miesto кѡдѣтъ Usp. sb. (pozn. Sever'janov).

²²³ Ἐδεῖ γάρ παρακαθημένων αὐτῶν καὶ φυλαττόντων, γενέσθαι τὴν ἀνάστασιν. Οὐκοῦν καὶ εἶπον τῶν τριῶν ἡμερῶν ἔδει γενέσθαι. ὥς εἶγε παρελθουσῶν αὐτῶν καὶ ἀναχωρησάντων ἐγένετο, ὑποπὼν τὸ πρᾶγμα ἔμελλεν εἶναι. Migne, Patr. Graec. 58, 783.

²²⁴ аѡтъ γάρ τὸν Σωτῆρα χριστὸν ἐτεχνώσατο οὐκ ἀνδρὶ συνελθοῦσα, ὥς Ἡσαΐας μαρτυρεῖ ἀλλὰ Πνεύματος ἁγίου ἐπισκιάσαντος αὐτῇ. Christum enixa est, non ubi cum viro convenisset, ut Isaias testatur, sed cum eam Spiritus Sanctus obumbrasset.

²²⁵ Vid' pri part. praes. act. na str. 52.

отверзъшамъ са имъ. на дѣло доуховное. отъ многа жаданаго имоу. оставивъ, 552₈₋₁₂: пришдъшоу же доугоуоумоу оубогоу. тако же плачъшотоу²²⁶ іако же и прьвоуоумоу дѣлннкоу сѣштоу и томоу не имѣшотоу чимъ искоупити сѧ. дастъ вѣрнѣи рабѣ бѣни и то кюса, 560₂₈–561₁: вѣрмени же иѣкомоу минжѣшоу ... бѣвѣи конвода ... оустрѣми сѧ, 561₁₈₋₁₉: вечероу же бѣвшоу отъвѣтъ имъ дастъ, 563₁₁₋₁₂: и оставивъшоу нго правдоуоумоу хождаше, 568₃₋₄: събраша сѧ народи мнози. вѣрномъ чловекомъ пришдъшемъ отъвѣдоу.

Euch. sin. 58a₁₅₋₁₈: вѣсѣмъ во чѣомъ обыинѣ оучинилъ еси. рокоу житиѣ съконъчавъшоу сѧ, 61b₁₋₂: и поклонъшемъ сѧ всѣмъ людѣмъ на колѣноу: рече дѣи.

Glaz. Cloz. 595–597: вгда отверзъшию сѧ пѣти тако въ сѣморѣтъ, родъ чскъ вѣпаде.

Podmetom je vlastné meno.

Mat. II. 1: нѣоу рожъшию въ видѣиѣ ... се вѣскѣ ѿ вѣстоу прѣдоша Mar.²²⁷ Mat. II. 19: оумершоу же иродоу. се аггѣлъ гѣи ... іаки сѧ Mar.^{227a} Mat. VIII. 5: вѣшедъшоу нѣоуоу въ каперѣнаоуѣмъ и пристѣпи къ нѣмоу ... Assem.²²⁸ Mat. VIII. 28: і пришедъшоу емоу нѣки на онъ полъ ... сѣрѣте и дѣва Mar.²²⁹ Mat. XXVI. 6–7: нѣв же бѣвѣшиоу кѣтани (т. вѣ витани) ... пристѣпи къ нѣмоу жена Zogr.²³⁰ Mark. V. 21: і прѣвѣшиоу нѣки въ корабѣ ... събра сѧ народъ Mar.²³¹ Mark. VI. 22: і вѣшдѣши дѣштери ѣи іродѣдѣ і пѣсѣкѣши і оугождѣши іродови рече ѣрѣ Zogr.²³² Luk. VIII. 27: ншедъшоу нѣоуоу на землѣ гадаринскѣ сѣрѣте и мѣжъ Assem.²³³ Luk. IX. 37: сѣшедъшоу нѣоуоу сѣ горы сѣрѣте и народъ мѣноу Assem.²³⁴

Surp. 9₁₂₋₁₄: отълѣживъшоу во сѧ адамоу на оно мѣсто породѣ. и еуѣлѣ нѣдинѣ оставивъшоу. пристѣпи днѣколъ, 9₂₃₋₂₈: адамоу же отъ ослоушаниа концѣ приемъшоу по дѣкати сѣтъ и тридѣсѣти лѣтѣхъ ... не бѣаше разлнниа, 15₁₉₋₂₀: въ то вѣѣма цѣсарѣствокавъшоу маѣимѣианоу. прѣде прѣмѣнѣнѣиѣ, 129₂₀₋₂₃: рекъшѣ же пакъ пионнио ... привѣдоша ихъ, 155₂₋₄: пришдъшоу же алѣѣандроу глагола нѣмоу кѣназѣ, 264₁₉₋₂₁: то рекъшоу сѣоуоумоу варахисноу.

²²⁶ Apozitivne.

²²⁷ Podobne v Ostr., Assem. a Sav.; v Assem. a Sav.: ... прѣдѣ.

^{227a} Podobne v Ostr., Assem. a Sav.

²²⁸ Podobne v Ostr.; v Zogr. je datív zámena 3. os. sing., v Assem. ... нѣоуоу.

²²⁹ V Ostr. a Assem. je len príšedъшоу нѣоуоу (Assem.), нѣки (Ostr.); v Zogr. je: і пришдъшиоу на онъ полъ ... сѣрѣтѣиѣ нѣѣва, má sa to zaiste čítať príšedъшиоу моу (viď str. 21). Sav. má preklad bez dat. abs.: въ онѣ пришдѣ іѣ въ земаѣ ... сѣрѣтѣиѣ іѣ; v gréc. je však: καὶ ἐλθόντος αὐτοῦ ..., tedy gen. abs.

²³⁰ Podobne v Mar., Ostr. a Sav.; Ostr. má dva razy (155 b, 152 b), podobne aj Sav. (92 a, 91 b) a Assem. (102, 103).

²³¹ Zogr. má bezpodmetný dat. abs.: і прѣвѣшиоумоу въ корабѣ ...

²³² Podobne v Mar., Ostr. a Assem.

²³³ Podobne v Ostr.; v Zogr. je ншедъшемъ имъ ..., v Mar. ншедъшиоу же емоу ... a v Sav. прѣходѣщиоу іѣоу ...

²³⁴ Podobne v Ostr.; Zogr. a Mar. мају сѣшедъшемъ имъ (Mar.: имъ), Sav. сѣходѣщиоу іѣоу сѣ горы ...

възвѣстивъше сѧ велии вѣснѣ, повелѣша, 265¹⁷⁻¹⁸: се рекшоу стѣоумоу ѿнѣ. отъвѣшташа вѣснѣ, 268²⁻³: то рекъшоу стѣоумоу ѿнѣ. повелѣша вѣснѣ, 269⁹⁻¹¹: тако же сѧ оубо съконъчавъшоу стѣоумоу ѿнѣ. повелѣша, 269²⁵⁻²⁶: то рекъшоу стѣоумоу карахисноу. рѣша вѣснѣ, 281¹⁸⁻²¹: семоу оубо ѿнаноу божьствѣноуоумоу. девать лѣтъ въ епискоупни сътворивъшоу. сълоучи сѧ мжжюу сестры ѿго, 288²²⁻²⁷: блаженѣоуоумоу савѣ. отъ лавры... отъшѣдъшоу... ѿнаноу бѣжа... отиде въ поустыинѣ, 351²¹⁻²⁴: како бо. можааше иште съмрътънѣ плодѣ сътворити. нѣоу пришѣдъшоу. и въскръсении мирови проповѣдавшѣшѣ²³⁵, 477²⁴⁻²⁵: коле же глаголавъшоу клеупѣ. глагола има їсѣ, 499¹¹⁻¹³: глаголаахъ оубо послѣжде домѣ пришѣдъшоу. дроузини оученици.

Clouz. I. 126-129: боу і спсоу нашемоу ісхоу въпрошеноу бѣвѣшюу, аште е лѣзѣ поштити женѣ своѣ на вѣскоу крѣмѣ, і отърекъшюу.²³⁶

Niekoľko podmetov k spoločnému prísudkovému participiu.

Supr. 209²⁵-210¹: мѣногоу бѣвѣшюу лишѣоу и матежоу... лежаахъ бо дароке мнози, 292³⁻⁷: старѣишинамѣ же и хранителѣмѣ томъ поустынѣ възвѣстивъшемѣ о ратъницѣхъ хранитисѧ. по манастирау великыау лавры. отци вѣзвѣстиша.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety dôvodovej.

Podmetom je záměno 1. os. sing.

Supr. 210²⁸⁻³⁰: не прѣодолаѣята тѣмѣ. ниже нхъ побѣдита. нѣ бѣдетѧ и ва съ нѣми. тако мѣнѣ миловакъшоу ка.

Podmetom je záměno 2 os. sing.

Supr. 393¹⁰⁻¹¹: да того дѣлама ничѣже тебѣ не извѣштакшоу. пакѣ отъвѣштаѣ.

Podmetom je záměno 3. os. sing.

Supr. 518¹⁻³: на толико же прѣжденареченаа жена. отъ покааныа къ хсоу сѧ приведе. пакѣже чѣстѣнѣ ѡбѣвѣши сѧ ен.

Podmetom je záměno 3. os. du.

Supr. 40¹⁴⁻¹⁷: абие тоу отъ бѣсовѣ пришѣдъшема на нѣа. пакѣже прѣстѣпъшема има въспрѣштениа. и имѣше и за класы вѣчѣаахъ і.

Podmetom je záměno 3. os. plur.

Supr. 202²⁻⁶: тако имѣ изглаголавъшемѣ. изгѣнаша ѧ изъ събора црѣкѣ-вѣнааго. иште же изъ самого того града. отъврѣгъшемѣ сѧ правыа вѣтры, 568¹⁰⁻¹¹: пакѣже въ тѣхъ велицѣхъ бѣвѣшемѣ имѣ. стѣи ѡпечааи сѧ.

²³⁵ Part. praes. vid. na str. 54.

²³⁶ Vid. pri part. praet. pass. na str. 83.

Podmetom je zámeno онъ.

Supr. 36₁₇₋₂₀: ономоу же въспрѣтивъшоу нѣмоу. съ многомъ страхомъ излѣзъ отъ скрѣжнѣа конѣа идѣаше. бала са.

Podmetom je кѣин.

Supr. 136₁₁₋₁₈: да рекжѣтъ (жидоре) намъ конѣмоу нѣждежѣ оумьрьшоу. въсь миръ оученикъ испльнѣнъ бѣсть.²³⁷

Podmetom je substantívum.

Ján II. 3: і недоставъшоу виноу. ꙗа ѿти іска къ нѣмоу Zogr.²³⁸

Supr. 30₂₋₄: матежоу же бѣвѣшоу въ нѣхъ. ови оустрьмиша са оубити і, 35₁₅₋₁₇: народоу же многоу вѣровавѣшоу. оустрьмиша са и съкроушиша коу-мира, 48₂₀₋₂₃: мене же самого вѣдѣ ꙗко любити имашн. нѣ тѣчнѣхъ снѣхъ ради нѣ нѣхъхъ многынѣхъ ходатаю тебѣ бѣвѣшоу, 54₈₋₁₂: [на мженичъскыа страсти рече. любаштинѣмъ мженикы да простѣремъ са. благодѣти въземажшѣ отъ нѣхъ.] некогавъшемъ са намъ мженикомъ. идѣте оубо станѣте дѣнесъ...,²³⁹ 113₂₂₋₂₄: множѣстоу же братѣа отъвѣштавѣшемъ аминѣ. разгнѣкавѣ са зѣло анѣупатѣ повелѣ..., 136₁₁₋₁₈: да (жидоре) рекжѣтъ намъ конѣмъ нѣждежѣ оумьрьшоу. въсь миръ оученикъ испльнѣнъ бѣсть. конѣмоу ноужденъ оумьрьшоу чловѣкоу. оученици и дрѣзни с нѣмъ толнци. за има оучителя своего оумьрьша. конѣмоу ноужденъ оумьрьшоу чловѣкоу. именемъ толико лѣтъ бѣси изгонѣтъ са, 193₇₋₁₀: богъ попоустивѣшоу. възмогаша отѣтрѣгнѣти рѣцѣ нѣго отъ оуздѣ конѣнѣа цѣсара; 203₁₅₋₁₉: господоу поспѣвѣшоу конѣчати дѣло. на нѣже тѣ нѣи иетъ посѣлаа. подобаа възвративѣшоу са мѣнѣ. дрѣжѣ са по скон дѣло въздръжаниа (тоу Θεοῦ κατευθώσαντος... Acta Mai 7, 256); 418₆₋₉: бѣ жидовѣска пасха. нѣ сѣньцоу пришѣдъшоу свѣта да не снѣмѣтъ. истинѣ пришѣдъши прѣздѣнъ иетъ стѣнѣ;²⁴⁰ 502₇₋₉: ꙗко же и оно бѣсть помышлѣшъ богови. тако же и се сѣдѣа въчловѣчѣшоу са бѣию сыноу, 556₂₋₄: богоу подавѣшоу нѣмъ врачевати. розличнѣа и многоличнѣа аза. отъвѣждоу събирѣахъ са к нѣмоу, 561₅₋₇: не можааше оуже напѣждѣ поспѣшити. азѣ лютѣнши нѣмоу прибѣжши и тажѣши, 569₂₃₋₂₄: вѣдѣахъ сами искоусоу а томоу насѣчѣшоу.

Cloz. 333-336: бѣ юдѣска пасха нѣ сѣньцю пришѣдъшоу, да не свѣтъ свѣтѣльникъ.²⁴¹ истинѣ пришѣдъши, юже да прѣздѣноуѣтъ стѣнѣ.

Podmetom je vlastné meno.

Supr. 200₇₋₁₀: днѣофѣлоу же отъвѣгъшоу цѣсара повелѣнниа. и съкѣкоу-пѣнниа и съмирнѣнниа. възда нѣмоу нарѣчѣнѣ цѣсарѣ глагола; 282₁₋₃: горни по-

²³⁷ Vid' pokračovanie tohoto miesta pri substantívach.

²³⁸ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.

²³⁹ ... ἐκ τῶν νεοφανῶν μαρτύρων ... (AfsIph. XVIII. 190).

²⁴⁰ Podľa Sever'janovovej poznámky je ... нѣ иетъ miesto да прѣздѣноуѣтъ. Jasnejšie znenie je v Glag. Cloz. 335, v. nižšie.

²⁴¹ Starý zákon pre židovský národ je svetlom vyžiarujúcim pravdu, ale preca dokonalým zdrojom pravdy stal sa Kristus, takže je tu vhodné prirovnanie srovnávajúce pravdu zjavenia starozákonného so svetlom menším, Krista s najsilnejším zdrojom svetelným, so slncom.

КАЗАШЕ СѦ. МАРИН СЕСТРЫ (м. -ѣ) ОУЖЕ ОУМЪРЪШИ. ОТЪТОЛѢ ОУБО ВЪ ПЕЧАЛѢ
ЛЮТЖ ВЪПАДЪ, 282⁸⁻⁹: ЕУФИМОУ АРХИЕПИСКОУПОУ КЪСНАТНИИ ГРАДА. ПОТРОУДИВЪШОУ
СѦ ЗА НЪ. БОГОКЪ ГОДАНЪ СЪВѢТОУИТЪ СЪВѢТЪ.

Euch. sin. 1b¹⁸⁻¹⁹: ДНѢ. ИСТОЧНИЦИ ВОДЪНИИ. ОБЪИША СѦ. ХОУ АВАШЮ СѦ.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety hypotetickej.

Podmetom je zámeno 1. os. sing.

Supr. 528¹⁸⁻²¹: И ОСТАВИ МИ КЪСА БЕЗАКОНЬИ. ІАКО ДА НЕ ПРИШЕДШОУ МИ НА
ГОРЪХОВЪНЖЪ ГЛАВНИЖ. ПОГОУБИТЪ МА ПОГОУБЪНАГО ВРАГА БОУРА.

Podmetom je zámeno 2. os. sing.

Ps. sin. 103²⁸⁻²⁹: ДАВЪШЮ ТЕБѢ ІМЪ СЪВЕРЖТЪ: ОТЪКРЪЗЪШЮ ЖЕ ТЕБѢ РЖЖ
КЪСЪКЪСКАА: ІСПАНЫТЪ СѦ БЛАГОСТИ: ОТЪКРАЩЪШЮ ЖЕ ТЕБѢ ЛИЦЕ КЪЗМА-
ТЖТЪ СѦ: ОТЫМЕШИ ДЪХЪ ІХЪ І ИЩЕЗНЖТЪ.²⁴²

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Łuk. XVII. 7: КОТОРЫ ЖЕ ВАСЪ РАБЪ ІМѢА ОРЖИѢ ЛИ ПАСЖИѢ И ПРИШЪДЪШЮ
ЕМОУ СЪ СЕЛА РЕЧЕТЪ ЕМОУ Sav.²⁴³

Podmetom je zámeno тъ.

Supr. 530¹⁴⁻¹⁵: ТОМОУ ЖЕ ПОМОЛИКЪШОУ СѦ. ИЗБѢДЕТЕ НАЛЕЖАШТИХЪ ЗЕМИ ЗЪЛЪ.

Podmetom je substantívum.

Supr. 107²⁶⁻²⁸: РАБОУ КОНИИ ИСТЕ. ИЖЕ ОТЪШЪДЪШОУ ВЛДЦѢ. ВНИТЪ КЛЕВРѢТЪ
СКОМ, 165¹⁷⁻¹⁹: КАКО МОЖЪ КЪЗВРАТИТИ СѦ НА ЖРОДИКОЖ И НЕПОЛЪЗЫНЖЪ ВЪРЖ
БѢСАКЪСКЖЪ. РЕКШОУ ГОСПОДОУ, 333²³⁻²⁷: АѢПО БО БѢ ІМЪ ВРАШОУ ПРИШЪДЪШОУ.
И ОУ ННХЪ СЖИШОУ ... СКВРЪНЪ СКОМ ОЧИШТАТИ.

Euch. sin. 20a¹⁻¹⁰: КЛКО ... БЛГЕН ВИНО СЕ ... ВЪПАДЪШИНІМЪ ГАДОМЪ КЪ НЕ.
ДѢКНИЕМЪ НЕПРИѢЗНИНОМЪ, ОТЪЖЕНИ ОТЪ РАБѢ ТВОИХЪ.

Podmetom je vlastné meno.

Supr. 127⁴⁻¹³: КТО ОУБО ПОНОУДИ ЖИДОВЪ ЖРѢТИ ВЕЛФЕГОРОУ ... ІАИ ОБРАШТАТИ
СѦ СРЪДЦЕМЪ КЪ ЕГУПТЪ. ІАИ КЪШЪДЪШОУ МВУСЕНИ ВЪЗАТИ ЗАКОНЪ. РЕШТИ
АРШОУ. СЪТВОРИ НАМЪ ... [ἢ ἀναβάντος Μωϋσέως (var. μωσέως) λαβεῖν τόν μόμον]

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety koncesívnej.

Podmetom je zámeno 2. os. sing.

Supr. 12¹⁰⁻¹¹: АНОГО ТИ БЛАДЪШОУ ОЖИДАХЪ ДЛЪГОТРЪПА.

²⁴² Dva prvé dat. abs. majú funkciu časovú (viď str. 66).

²⁴³ Podobne v Ostr. a Assem., v oboch ... иже пришъдъшюу ...; v Zogr. je ... иже пришъдъшюу-
моу ..., čo sa má pravdepodobne čítať ... пришъдъшюу моу (v. úvod); v Mar. je bezpodmetný dat.
abs.: ... пришъдъшюу сѣла ... (viď nižšie pri bezpodmetných).

Euch. sin. 91a₂₃₋₂₅: ꙗко слово рече. не помолити сѧ. ли помолѣшю ти сѧ не вѣздати.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Ján XII. 37: толнка же знамениѣ сътворѣшю емоу прѣдъ ними. не вѣро-
ваахъ емоу Zogr.²⁴⁴

Supr. 153₃₋₅: толнко же имѡ зѣла нанесѣшюу ни идного гласа испѣсти. нѣ
прѣбы трѣпа.

Podmetom je zámeno сѧ.

Supr. 188₁₂₋₁₅: снмѣ поздѣ нѣкъгда въ слоуха вѣшедѣшемѣ. мѣненалаго
чѣстѣнааго константина цѣсара. не прѣзърѣ нѣ книги написакѣ ...

Podmetom je толикѣ.

Ján XXI. 11: и толнкоу же бѣвѣшю не протрѣже сѧ мрѣжа Sav.²⁴⁵

Podmetom je substantívum.

Supr. 290₂₉-291₁: снми и сицѣми словесѣи глаголаеѣшюу оѣоу не послѣуша
братѣ. 515₁₇₋₁₈: многоу же часѣу минѣвѣшюу ... не прѣстанѣше ...

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety výsledkovej.

Podmetom je zámeno идниѣ.

Supr. 458₂₈₋₂₉: како сѣлѣзе не чоуѣшюу ни идногоу.

Datívy absolutné, v ktorých datívy mien nie sú vyjadrené.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.

Mat. VIII. 28: і пришѣдѣшюмоу на онѣ полѣ ... сѣрѣтосте и дѣка бѣсѣна
Zogr.^{245a}

Supr. 284₁₇₋₂₃: тако въ лаврѣ жити. манастирѣскою оуправѣннии. искро-
пытѣнѣ наоучиѣшемѣ сѧ ... ꙗкоже цѣтѣцѣ прѣдѣварантѣ прѣдѣ овоштемѣ,
285₂₇₋₂₈: конѣчакѣшюу же слоужѣбѣ. вѣсхотѣ блаженѣи сава поставити и.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnjej.

Supr. 413₁₅₋₁₈: не отъ сего же тѣчѣи видѣти истѣ снлѣ христосоу. нѣ ꙗко
гласѣ оставиѣшюу малѣ. идоша, 262₇₋₁₁: и рабѣ истѣ огнѣ вашѣ чловекомѣ.

²⁴⁴ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.; tu všade je не вѣроваахъ въ (ко Mar.) нѣ.

²⁴⁵ V Mar., Zogr., Ostr. a Assem. je výraz: тотнкоу сѣштю (Zogr.).

^{245a} V Mar. je ... емоу нѣен ..., podobne v Ostr.; v Assem. je ... исѣсоу ..., v Sav. пришѣдѣ
іѣ ... сѣрѣтоста і ѣ бѣсѣноуѣща сѧ.

болѣшнимъ и сътворивѣшнимъ и. тако оуставивѣшоу (т. ј. когочу) намъ. ижекоже оубо неправѣдѣно есть иже ноудити насъ да поклонимъ са слоужѣбѣ мира сего. бо гъ на работѣ. тѣ огнь дастъ намъ чловекомъ.

Euch. sin. 22a₈₋₁₅: і подажди рабоу твоемоу отъдание семоу оскверньшюмоу²⁴⁶ са. і въкоушъшю²⁴⁷ мѣстъ нечистыхъ, ихъ же въкоушени отърекаѣ еси, въ за-конѣ ѣтѣмъ своемъ. сихъ въкоушъшю неколико отъпоустѣ грѣхъ.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety hypotetickej.

Luk. XII. 36: і вы подобни чкомъ. чаежштемъ ѣа ского. тѣгда възвратиша²⁴⁸ са отъ бракъ. да приидѣшю і тѣкнѣжѣшю. аеже отъверъзѣтъ емоу. Zogr.,²⁴⁹ Luk. XVII. 7: которын же отъ васъ. рабѣ имѣмъ орыжѣ ли пасѣщѣ иже приидѣшю съ села. речетъ Мар.²⁵⁰

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety koncesívnej.

Supr. 387₂₅₋₂₇: патникъ хлѣбъ патъ тѣсѣштъ насытитѣшъ въ поустыни. ти томоу кѣры не ахома, Supr. 477₉₋₁₀: съвазаша рѣцѣ иго. сътворышоу толико чоудѣсъ.

Podmet väzby datívu absolutného je rovnaký s podmetom vety hlavnej.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.

Podmetom je zámeno 1. os. sing.

Supr. 233₁₁₋₁₄: се бо мѣнѣ днѣнѣмоу животоу въ поустыни живѣшъ. нынѣ же мѣжемъ симъ послаана быхъ въ градъ, 515₂₇₋₂₉: и възвративѣши ми (т. ј. жинѣ) са. и идѣшти въ манастирь. омырѣхъ на мѣстѣ семъ, 515₇₋₈: и ношти оуже прѣполовашти са. не прѣстанѣише.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Supr. 118₁₆₋₁₈: [сѣтъи же кодратѣ поаше...] и конѣчаеъшоу емоу фалмъ... нача сѣтъи рѣгати са, 136₂₂₋₂₄: се же емоу глаголаеъшоу. повелѣ потѣштавѣши са имъ излѣкти ис темница, 140₂₅₋₂₇: шедъшоу же емоу на сѣдѣниште... самъ са съелѣче, 189₈₋₁₃: приидѣшюу бо емоу отъ александринаска града.

²⁴⁶ Nie je dat. abs.

²⁴⁷ Nie je dat. abs.

²⁴⁸ V ostatných textoch je tu когда възвратитѣса.

²⁴⁹ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.

²⁵⁰ Sav., Assem. a Ostr. majú tu datív zámena 3. os. sing.: приидѣшюу емоу (Sav.); Zogr. má... приидѣшюмоу..., čo pravdepodobne treba čítať приидѣшюу моу.

и въ свѣтъныхъ съборѣхъ вѣшѣдѣшюу... испокѣда сквернѣнѣхъ своихъ хощѣхъ,
275₁₃₋₁₅: дошѣдѣшюу же нѣмоу нареченааго мѣста. повелѣномъ безъ лѣности
творѣаше, 535₈₋₁₀: нѣмоу же пришѣдоу. и видѣвѣшюу единѣскѣхъ обѣдѣрѣжа-
шѣхъ прѣлѣсть. нача оучити.

Podmetom je záměno 3. os. du.

Supr. 255₂₀₋₂₄: бѣвѣшѣма же има въ всѣхъ вѣрѣхъ. и приближивѣша сѣ
къ тѣмници... и припадѣша къ... стражѣ молѣста и.

Podmetom je záměno 3. os. plur.

Supr. 180₂₈-181₁: пришѣдѣшемъ же имѣхъ къ нареченоуоу мѣстоу...
сѣконѣчаша сѣ мечемъ, 182₂₀₋₂₁: вѣшѣдѣшемъ же имѣхъ обрѣтоша сѣаи весе-
лашѣ сѣ.

Podmetom je záměno тѣ.

Supr. 222₂₆₋₂₈: томоу же рекѣшюу вѣроуѣхъ... аби же сѣдравѣхъ бѣстѣхъ.

Podmetom je záměno онѣ.

Supr. 32₁₆₋₁₈: ономоу же оуѣкѣшѣшюу сѣ. и молитѣхъ сѣтворѣхъ. отѣна
отѣ нѣхъ.

Podmetom je záměno въсѣ.

Supr. 47₂₄₋₂₇: въсѣмъ же пришѣдѣшнимъ повелѣннымъ вѣнѣдѣхъ. вѣдѣшѣ
сѣааго образѣшѣ сѣ матѣхъ сѣ.

Podmetom je substantívum.

Supr. 38₂₆₋₂₈: вѣнѣзѣлѣхъ вѣсомъ многомъ сѣтѣкѣшемъ сѣ. придѣша...
139₁₈₋₁₉: сѣдѣшюу антѣпатоу на сѣдишти. вѣпрашати и нача, 196₈₋₁₁:
дошѣдѣшюу же цѣсарѣу нѣднаго града... нарече дѣнь..., 220₁₇₋₂₁: пришѣдѣ-
шюу же нѣкомоу комѣтоу. въ страны лѣодикинскѣхъ. и вѣшѣдѣхъ въ градѣхъ
вънѣсѣаше мѣстѣхъ цѣркѣхъ нѣшѣхъ, 229₃₋₆: приближивѣшюу же сѣ сѣоу-
оумоу. и сѣтворѣхъ христовѣоу знаменѣхъ на чѣлѣхъ своихъ. вѣниде къ цѣркѣхъ...
и помѣли же сѣ свѣтъхъ, 518₈₋₁₀: и помѣливѣшюу сѣ сѣоумоу и рѣцѣхъ
възлѣжѣхъ²⁵¹ на нѣхъ. аби господѣхъ вѣдѣхъ вѣсѣхъ прогѣна, 539₂₂₋₂₄:
оуѣдѣвѣшемъ вѣрѣхъ херсонѣхъ. таковоу повелѣхъхъ богѣхъ сѣнѣааго
цѣрѣ. посѣлаша к нѣмоу сѣаи.

Podmetom je vlastné meno.

Supr. 214₁₋₁₁: Иоуѣнѣаноу тѣгда пришѣдѣшюу въ антѣохѣнскѣхъ градѣхъ...
тѣ бо нарѣчѣхъ сѣ божѣхъ словѣсѣхъ... прѣстѣжи свои сѣнѣ.²⁵²

²⁵¹ ... шѣ miesto шѣхъ vlivom нѣхъ (Sever'janovova poznámka).

²⁵² Vynechaná časť je nižšie (str. 81).

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnej.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Supr. 196¹²⁻¹⁴: съшѣдъшъ же сѧ имоу не може стати противѧ ратникомъ, 188¹⁹⁻²⁴: и тако разоумѣ такожде прѣвѣвати имоу не оуправнѣшоу зъли том. тоу абию арию отъ александриа. въ константинѣ градѣ прити скоро повелѣ. 214¹⁻¹¹: Иоулианоу тѣгда пришедъшоу²⁵³ въ антиохинскыи градѣ. не бо истѣ цѣсаремъ того нарешти. довлѣхитъ бо имоу безаконникомъ и прѣстѣпникъ-комъ зѣвати и. занѣ заповѣди божиѧ прѣстѣпникъшоу имоу коумироу жрѣти. тѣ бо наоучивѣ сѧ Божиимъ словесемъ . . . прѣстѣпи свои санѣ.

*Datívy absolutné, v ktorých datívy mien nie sú vyjadrené.**Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.*

Supr. 41⁹⁻¹⁰: и нача иѣначе трѣзати насытивѣшоу же сѧ. съваза вѣрѣма, 216⁹⁻¹⁰: и вѣшедшемъ вѣше мѣжа того сѣаго. видѣша и стоашѣ, 289²⁴⁻²⁷: разоумѣвѣшоу поустыинѣ тѣ. и мѣсто оувѣдѣвѣшоу . . . оверѣте.

IV. PARTICIPIUM PRAETERITI PASSIVI.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.

Podmetom je zámeno 3. os. plur.

Mat. XXVII. 17: събраномъ же сѧщемъ имъ рече имъ пилатъ Ostr. (два razy; druhý raz: събъраномъ . . . str. 186)²⁵⁴ Luk. XXIV. 5: пристрашѣнамъ же бѣвѣшамъ имъ (женамъ). и поклонѣшамъ²⁵⁵ лице на землѣж. рѣстѣ (дѣва мѣжа) къ нимъ Zogr.²⁵⁶

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Supr. 105²⁸⁻²⁹: въведеноу же имоу бѣвѣшоу прѣдъ андѣпата. рече андѣпатѣ, 141³⁻⁴: пригвожденоу же имоу бѣвѣшъ. пакы димавси рече, 147⁵⁻⁶: приведеноу же имоу бѣвѣшоу. арианѣ конвода рече, 263²²⁻²⁴: приведеноу же имоу бѣвѣшоу . . . послоушаахъ его, 269⁶⁻⁷: прѣтѣренъ же имоу бѣвѣшоу. повелѣша влѣски, 269¹²⁻¹³: приведеноу же имоу бѣвѣшоу. глаголаша къ имоу влѣски.

Podmetom je zámeno 3. os. du.

Supr. 113²⁸⁻²⁹: атома же има бѣвѣшѣма . . . нача пытати, 257⁷⁻¹⁰: приведе-

²⁵³ Viď pri časových hned tu vyššie.

²⁵⁴ Podobne v Assem.; v Zogr., Mar. a Sav. sú part. pret. akt.

²⁵⁵ Viď na str. 69.

²⁵⁶ Podobne v Mar., Ostr. a Assem.; v Ostr. je . . . рекоста . . .

нома же има бѣвъшема. и ставѣшема прѣдъ старѣшиннами вѣвшѣскама. глаголаша има вѣсви.

Podmetom je zámeno 3. os. plur.

Supr. 39¹⁹⁻²¹: отъпоуштеномъ же имъ бѣвъшемъ. так(о) текѣше бѣгаѹхъ, 75¹³⁻¹⁵: вѣведеномъ же бѣвъшемъ имъ въ темницѣ. нача стѣи крѣпнѣти, 99⁵⁻⁷: приведеномъ же имъ бѣвъшемъ прѣдъ нѣ. рече андрѣпатъ, 114²⁸⁻²⁹: приведеномъ же имъ бѣвъшемъ. ноуждаше ѿ пожрѣти...

Podmetom je zámeno съ.

Supr. 24²⁶⁻²⁹: сѣмоу же вѣзрастомъ съкрѣшеноу бѣвшоу. родителѣ имоу съкѣштаста са женити ѿ, 133₄: снмъ реченомъ бѣвъшемъ вѣдоша ѿ.

Podmetom je substantívum.

Supr. 9²⁶⁻²⁸: и вѣсѣмъ отцемъ нашимъ сѣведеномъ бѣвъшемъ въ адъ. жити въ сѣмрѣти. и не бѣаше разанчѣи... , 145¹⁴⁻¹⁷: многомъ же крѣстиномъ атомъ бѣвъшемъ... не хоудо възисканиѣ быстѣ, 157¹⁶⁻¹⁸: възгнѣшеноу же бѣвшоу огню. раждѣгоша сковраджъ, 164⁵⁻⁶: възгнѣшеноу же бѣвшоу огню. вѣдомъ бѣаше, 218¹¹⁻¹⁶: вѣлѣждоу же оставеноу бѣвшоу тоу до четырь дѣни. и лежаштоу... стѣпи и вѣниде имоу нога (partic. praes. act. vid na str. 51), 230²⁹-231₁: приведеноу же бѣвшоу мѣченикоу. глагола к нѣмоу комисѣ, 256²⁰⁻²⁴: мѣченомъ же бѣвъшемъ тѣмъ свѣтымъ. и възвѣтъшемъ²⁵⁷ на небо. и въ агѣльскѣи анкѣ вѣчиненомъ бѣвъшемъ. потомъ нѣкторѣи отъ вѣлѣхъ. обѣдиша... , 268²⁵⁻²⁶: вѣврѣженоу же бѣвшѣ стоуоумоу. бѣни изани са, 279⁸⁻¹³: раздѣленоу бѣвшоу родителѣскоу имѣнию. богоносѣи съ отѣцъ... отъврѣже са, 452²³⁻²⁵: тако не отврѣстомъ сѣштемъ. гробѣнымъ печатѣмъ. хѣско порождѣниѣ быстѣ, 501⁵⁻⁶: вѣлѣзе к нимъ ѿ двѣремъ затвореномъ сѣштемъ, 501¹¹⁻¹²: и такоже изиде отъ гроба затвореноу сѣштоу гробоу. тако же вѣниде... , 531²⁵⁻²⁷: отъгнанѣ бѣвши изѣкѣ тои лютеи. призѣвакѣ бѣжи на кѣтѣ... моли нѣго...

Cloz. 917-918: тако не отврѣстомъ сѣштемъ гробѣнымъ печатомъ хѣво порождѣнѣ бѣи.

Podmetom je vlastné meno.

Mat. I. 18: обрѣченѣ же бѣвши ѿтери его марѣи ивѣсѣфови прѣжде даже не сѣнасте са обрѣте са Sav.²⁵⁸

Supr. 46²²⁻²³: нисю же приведеноу бѣвшоу. нача вѣпрашати ѿ... , 140⁹⁻¹¹: млѣчаштоу²⁵⁹ же пѣвни. и обѣшеноу бѣвшоу рѣша жѣри, 186²⁷-187₂: атоу бѣвшоу стоуоумоу петроу конни... и вѣврѣженоу бѣвшоу въ темницѣ

²⁵⁷ Vid na str. 73.

²⁵⁸ Podobne v Ostr. (s ко m. же), Assem. (bez же); v Mar. je partic. v složenom tvare: вѣрѣченѣи бѣвши...

²⁵⁹ Vid na str. 53.

БЫСТЬ ПО ОБЫЧАЮ МОЛАШТОУ²⁶⁰ СЯ ИМОУ, 258₂₄₋₂₅: ВЪВЕДЕНОУ ЖЕ БЫВЪШОУ
ІУНѢ РѢША КЪ ИМОУ ВЛАСКИ.

Cloz. I. 126—129: БОУ І СПЕОУ НАШЕМОУ ІСХОУ ВЪПРОШЕНОУ БЫВЪШОУ, АШТЕ Е
ЛЪЗѢ ПОУШТАТИ ЖЕНЖ СВОИЖ НА ВЪСѢККО ВРѢМА, І ОТЪРЕКЪШОУ . . .²⁶¹

Viac podmetov k spoločnému prísudkovému participiu.

Supr. 129₁₆₋₁₉: СИМЪ ЖЕ И ІНѢМЪ МНОЗѢМЪ РЕЧЕНОМЪ БЫВЪШЕМЪ ПИОНИЕМЪ.
ПОЛЕМОНЪ И СЖШТИИ СЪ НИМЪ И ВЪСЪ НАРОДЪ. ПОМАТЪЧАША, 141₁₃₋₁₅: ПРИНЕСЕНОМЪ
ЖЕ БЫВЪШЕМЪ ДРЪКОМЪ. И КРЪЖОМЪ ГЛАДЪШЕ.²⁶² ПИОННІ ЗАТВОРИ ОЧИ.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnej.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Mark. V. 3—4: НИКТОЖЕ НЕ МОЖАШЕ ЕГО СВЪЛАЗАТИ. ЗА НЕ ЕМОУ МНОГО КРАТЫ.
ПЖТЫ І ЖЖИ ЖЕЛѢЗНЫ. СВЪЛАЗАНОУ СЖШТЮ ПРѢТРЪЗААХЪ СЯ ОТЪ НЕГО ЖЖА
ЖЕЛѢЗНАА Zogr.²⁶³

Podmetom je substantívum.

Supr. 185₂₈—186₁: КОУМИРОСЛОУЖЕНИЮ ОУЖЕ ОТЪВЕРЪЖЕНЪ БЫВЪШОУ. ВЪСА ПОДЪ-
НЕБЕСЪСКАЯ. ПРОСВѢТИША СЯ, 206₉₋₁₀: И ВРАТОМЪ ГРАДЪНЫМЪ ЗАТВОРЕНОМЪ
СЖШТЕМЪ. СТОЯШЕ . . ., 331₁₇₋₂₀: ОБЛИЧЕНИИ ЖЕ СИЦЕ НЕРАЗОУМЪНИЧЪНЫИ СЪПАСА
НАШЕГО БОГОМЪ. ПРѢМАЛЪКОША ОТЪ ПЪРѢНИИ. ЗАТВОРЕНОМЪ БЫВЪШЕМЪ ОУСТОМЪ
ИХЪ ИСТИНОЖ.

Datívy absolutné, v ktorých datívy mien nie sú vyjadrené.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.

Supr. 48₁₋₃: ВЪВЕДЕНОУ ЖЕ БЫВЪШОУ ПРѢДЪ КОМВОДЪ. МНОГЪ ПЛАЧЪ ОТЪ
ПРѢСТОАШТИНЪХЪ БЫСТЬ ЕГО РАДИ, 66₂₁₋₂₃: ВЪВЕРЪЖЕНОМЪ ЖЕ БЫВЪШЕМЪ. ТѢЛО
ОКАНААГО ТОУ АБИИ ПОГРАЗЕ, 133₂₂₋₂₃: ОТЪ НАРОДА СВЪКАШТЕНОМЪ СЖШТЕМЪ.
ВЪВЕДОША А ВЪ ТЪМНИЦЪ.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnej.

Mark. V. 3—4: ЕГО НИКТОЖЕ НЕ МОЖАШЕ СВЪЛАЗАТИ. ЗАНЕ МЪНОГЫ КРАТЫ
ПЖТЫ И ЖЖИ ЖЕЛѢЗНЫ СВЪЛ(ЗА)НЪ²⁶⁴ СЖШЮ ПРѢТРЪЗААХЪ СЯ ОТЪ НЕГО
Mar.²⁶⁵

²⁶⁰ Vid pri part. prés. akt. na str. 45—46.

²⁶¹ Vid pri praet. act. na str. 75.

²⁶² ГЛАДЪШЕ т. КЛАДЪШИМЪ (περισωρευσάντων).

²⁶³ V Mar. chybue datív mena podmetového (емоу).

²⁶⁴ -НЪ т. НОУ (Zogr.).

²⁶⁵ V Zogr. je tu podmetom datív záměna 3. os. sing. (емоу).

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety hypotetickej.

Supr. 342¹³⁻¹⁷: ТВОЕ БО ТО ЪИ СЪТВОРЯШАДО. И ОТЪ НЕ СЖШТНИХЪ НАСЪ СЪСТАВИША. И СЪПЛЕСКАВЪША. И ПАДЪША ПАКЪ. И СЪКРОУШЕНОМЪ БЫВЪШЕМЪ. ВЪСТАВИТИ И СЪПЛЕСКАТИ.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety koncesívnej.

Supr. 197¹⁻⁴: ПОСТАВИ ИМЪ ЦЪСАРИ ИМЕНЕМЪ ДЕУДОСНІА. МЖЖА ВЪРЪНА И ХРЪСТО-ЛЮБИВА И ПРАВОВЪРЪНА. ИШТЕ ЖЕ НЕ КРЪШТЕНОУ СЖШТОУ ДОБЫА СЖШТА. И ХРАВЪРА.^{285a}

Podmet väzby datívu absolutného je rovnaký s podmetom vety hlavnej.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.

Podmetom je zámeno 3. os. sing.

Supr. 107⁵⁻⁷: ОТРЪШЕНОУ ЖЕ ИМОУ БЫКЪШОУ. ТЕКЪ БЛАЖЕНЪИ ВЪ ЦРЪКЪВИШТЕ.

Podmetom je substantívum.

Supr. 97²⁶⁻⁹⁸: ПОХЪШТЕНОМЪ БЫВЪШЕМЪ КРЪСТИАНОМЪ. ВЪ ВРЪМЕНА ДЕКІНА ЦРЪА И ОУАЛЕРІАНА. И ВЕДОМОМЪ БЫВЪШЕМЪ ВЪ НИКОМІДИНСКЪИИ ГРАДЪ ВУДИНИИ. И ВЪ ТЪМЪНИЦЪ ВЪВРЪЖЕНОМЪ БЫВЪШЕМЪ. И СЪ ВЪСЦЪКЪМЪ ОУТЕРЪЖДЕНИИМЪ БЛОДОМИ БЪАХЪ.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnjej.

Podmetom je zámeno тѣ.

Supr. 299¹³⁻¹⁵: И ТОМОУ ОТЪ АГГЕЛЪСКА ОБАВЪНИИА ОБАЧЕНОУ БЫКЪШОУ. ВЪЗВЕКЪСТИ ИИ ГЛАГОЛА ...

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety koncesívnej.

Podmetom je vlastné meno.

Supr. 193²¹⁻²⁴: ВЪВРЪЖЕНОУ ЖЕ БЫВЪШЪ ДОБЪЮМОУ НЕПОВЪДНИКОУ ХЪОВОУ ИСАКІОУ. ВЪ СЪМРЪТЪИЖЪ ПЖЧИИ. ПРЪБЫСТЪ ЦЪКЪ.

Participium pomocného slovesa БЫТИ nie je vyjadrené.

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej.

Podmetom je zámeno тѣ.

Supr. 536¹⁵⁻¹⁶: И ТЪКЪ ИМЪ ВЪ СЪНЪ ГЛАГОЛАНОМЪ. ВЪЗЪБЪИЖСТА; 539²⁰⁻²⁴:

^{285a} Vid v prvej časti na str. 32.

тѣмъ тако богочестнѣ испоуштеномъ.^{265b} о ставьинни крѣстианетѣ го-
нѣнии . . . послаша к нѣмоу (т. j. константиноу) сълы.

Podmetom je zámeno съ.

Supr. 455₂₆₋₂₈: снмъ отъ ѿснѣа къ пилатоу реченомъ. повелѣ пилатъ.

Podmetom je substantívum.

Mat. IX. 33: і изгънаноу бѣсоу. проѣла нѣмъ Zogr.²⁶⁶ Mat. XXII. 41:
сѣбраномъ же фарисеомъ въпроси и ісѣ Zogr.²⁶⁷ Luk. XI. 4: бѣ же бѣсоу
изгънаноу. проѣла нѣмъ Zogr.²⁶⁸ Ján XX. 19: і двѣремъ затвореномъ. идеже
бѣахъ оученици его сѣбѣрани. за страхъ юденскъ. приде ісѣ Mar.²⁶⁹ Ján
XX. 26: приде и двѣремъ затвореномъ і ста по срѣдѣ Mar.²⁷⁰

Supr. 452₂₁₋₂₃: іакоже бо знаменаномъ печатѣмъ. дѣвѣствѣнымъ затвореномъ
хсѣ отъ дѣкы роди сѣ. тако...;²⁷¹ 511₂₇₋₂₉: и обѣма разоумѣнымъ²⁷² дѣканнима²⁷³
бѣаше кланѣштоу сѣ лицоу.²⁷⁴ та азъ изкоусиѣ прѣахъ; 549₂₀₋₂₁: ичрѣпанѣ
късен водѣ приспѣша нѣцини, 559₄₋₆: таковѣнимъ же и толѣкимъ чоудесемъ. сѣ
богочестнимъ отъ насъ извѣштаномъ. издрадѣно помѣслихъ...; 562₂₇₋₃₀: по-
томъ же лежаштоу болаштоуоумоу... и оумръштѣноу... нача мазати его,²⁷⁵
563₈₋₁₀: оутвѣржденомъ же его оудомъ. и сѣврѣшенѣ ицѣлѣномъ. дастъ нмоу.

Cloz. 915-916: кко бо знаменаномъ печатомъ дѣвѣствѣнымъ затвореномъ
хсѣ отъ дѣкы роди сѣ.²⁷⁶

S viacerými podmetmi k spoločnému prísudkovému participiu.

Supr. 438₁₇₋₁₉: и бланѣчѣнымъ источникѣма. крѣи и водѣ излишанѣма.
сѣпасъ свои творѣаше (καὶ διδύμων πηλῶν, αἵματος καὶ ὕδατος προχυθέντος,
ὁ Σωτὴρ τὸ ἑαυτοῦ ἐποίει).

Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnnej.

Podmetom je substantívum.

Supr. 465₈₋₁₀: кѣзѣмѣте врата кнѣзи ваши. не іако не могъштоу пришѣдѣ-
шоуоумоу владѣицѣ. и вратомъ затвореномъ игда велѣтъ вѣходити.

^{265b} Sever'janov pozn., že má byť испоуштинамъ, т. j. заповѣдѣмъ.

²⁶⁶ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav. Tento passus je v Luk. XI. 4 (viď nižšie) v Zogr.
a Mar.

²⁶⁷ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav.

²⁶⁸ Podobne v Mar.; viď takto aj v Mat. IX. 33 (vyššie).¹

²⁶⁹ Podobne v Ostr. a Assem.

²⁷⁰ Podobne v Ostr. a Assem.

²⁷¹ Toto miesto je aj v Cloz. 915-916 (v. nižšie).

²⁷² Miesto разоумѣнѣма.

²⁷³ Miesto нѣлѣжитѣго дѣканнима.

²⁷⁴ Viď úvod, str. 38.

²⁷⁵ Part. préz. akt. viď na str. 52.

²⁷⁶ Takto v Supr. 452₂₁₋₂₃ (viď vyššie).

поздѣ (вечерѣ) сжштоу, сжшти а pod.

Participium praesentis.

Mat. XVI. 2: вечерѣ сжштиу фаете ведро чръмъноуѣтъ сѧ ѿбо Zogr.,²⁷⁷
Ján XX. 19: сжшти же поздѣ въ тѣ день... Mar.²⁷⁸

Participium praeteriti.

Mat. VIII. 16: поздѣ же бѣвъшю приѣсѧ къ нѣмоу бѣсѣныи многы Zogr.,²⁷⁹ Mat. XIV. 15: поздѣ же бѣвъшю пристѣпнишѧ къ нѣмоу оученици его Zogr.,²⁸⁰ Mat. XIV. 23: поздѣ же бѣвъшю единѣ бѣ тоу Zogr.,²⁸¹ Mat. XXVII. 57: поздѣ же бѣвъшю приде ѣкъ богаты Zogr.,²⁸² Mat. I. 32: поздѣ же бѣвъшии. егда же захождааше слѣныце. приношаахъ Zogr.,²⁸³ Mark. VI. 47: вечерѣ бѣвъшю. бѣ бо корабль по срѣдѣ морѣ Zogr.,²⁸⁴ Mark. XV. 42: поздѣ бѣвъшю... приде иосифъ Zogr.²⁸⁵

Supr. 452₂₇: поздѣ же бѣвъшии. рече. приде чловекъкъ богаты, 453₉: поздѣ бѣвъшоу приде чловекъкъ, 453₂₀: поздѣ бѣвъшоу. бѣ бо оубо зашло въ адъ правѣдномъ слѣныце; všetky tieto sú aj v:

Glag. Cloz.²⁸⁶ 921–22: поздѣ же бѣвъши, сѧтъ, приде ѣкъ богаты,²⁸⁷ 935–6: поздѣ бѣвъшю приде ѣкъ богаты,²⁸⁸ 948–9: поздѣ бѣвъшю, бѣ бо оубо зашло въ адъ правѣдномъ слѣныце.²⁸⁹

T. zv. neosobná väzba v doklade: свитанъшти.

Mat. XXVIII. 1: въ вечерѣ же сжботъныи свитанъшти въ прѣвѣжъ сжботъ. приде марикъ магъдалынии. і друѣга ѣ марикъ... Zogr.²⁹⁰

²⁷⁷ Podobne v Mar.

²⁷⁸ Podobne v Sav. (viď str. 127, riadok 15), Assem. (tri razy: str. 8, 138, 177); v Ostr. je už сжшоу поздѣ... (tri razy: str. 10b, 228a, 209a).

²⁷⁹ Podobne v Mar., Ostr. (... приѣдоша нѣмоу...), Assem. a Sav. (... принесоша емоу...).

²⁸⁰ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav. (... припадж...).

²⁸¹ Podobne v Mar., Ostr., Assem. a Sav. (tu je: поздѣ же бѣвъшю въ дѣжъ же годнижъ ноци приде къ нимъ).

²⁸² Podobne v Mar. a Assem.

²⁸³ V Mar. поздѣ же бѣвъшю...

²⁸⁴ Mar. má вѣчероу бѣвъшю...

²⁸⁵ Tak aj v Mar.

²⁸⁶ Sr. VONDRÁK, Glagolita Clozův. Praha 1893, str. 38.

²⁸⁷ Takto i v Supr. 452₂₇, ale Hoř. Mich. má už n. бѣвъшоу, hoci býva jej text nápadne shodný so Supr.

²⁸⁸ Takto i v Supr. 453₉ (srovn. 452₂₇).

²⁸⁹ Takto i v Supr. 453₂₀ (sr. 452₂₇, 453₉).

²⁹⁰ Podobne v Mar., Assem. a Sav.; Ostr. má tu... свитанъштоу...

III.

ŠTATISTICKÁ PRÍLOHA.

I. Tabuľka miest, v ktorých sa jednotlivé evanjelské texty neshodujú
v použití datívu absolutného.

Kapitola a verš evanjelia	Zogr.	Mar.	Ostr.	Assem.	Sav.
Mat. VIII. 5	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	part. v nom. + nom. mena
Mat. VIII. 28	imperfekt. + nom.	imperfekt. + nom.	imperfekt. + nom.	imperfekt. + nom.	dat. abs.
Mat. VIII. 28	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	part. v nom. + nom. mena
Mat. IX. 10	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	infinitív + datív
Mat. IX. 27	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	aorist + nom.
Mat. XX. 29	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	imperfekt. + nom.
Mat. XXV. 10	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	vynechané len miesto s dat. abs.
Mat. XXVI. 7	gen. poss.	gen. poss.	dat. abs.	dat. abs.	gen. poss.
Luk. II. 42–43	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs. s iným významom
Luk. IX. 43	dat. abs.	dat. abs.	imperfekt. + nom.	imperfekt. + nom.	imperfekt. nom.
Luk. X. 38	dat. abs. v sing.	dat. abs. v plur.	—	—	—
Luk. XIX. 37	nom. plur. part. a iný význam	dat. abs. (dat. part. sing.)	—	—	—
Luk. XXIII.	dat. abs.	aorist + nom.	dat. abs.	dat. abs.	—
Ján VI. 17–18	dat. abs. čas.	dat. abs. kauz.	dat. abs. kauz.	dat. abs. kauz.	—
Ján VI. 23	dat. abs.	dat. abs.	dat. abs.	iný preklad bez dat. abs. a iný význam	—

II. Subjekty v evanjelských textoch.

		Zogr.					Mar.					Ostr.					Assem.					Sav.					Všetky evanj. texty				
		Mat.	Mark.	Luk.	Ján.	spolu	Mat.	Mark.	Luk.	Ján.	spolu	Mat.	Mark.	Luk.	Ján.	spolu	Mat.	Mark.	Luk.	Ján.	spolu	Mat.	Mark.	Luk.	Ján.	spolu	Mat.	Mark.	Luk.	Ján.	spolu
Zámeno osobné	1. os. sing.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	1	.	.	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	.	2
	2. » »	1	.	.	.	1	1	.	.	1	1	.	.	1	1	1	1	.	.	.	1	1	.	.	.	1	5	.	5		
	3. » »	16	14	19	4	53	17	13	20	4	54	17	4	13	5	39	15	3	10	4	32	13	3	8	1	25	78	37	70	18	103
	1. » du.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
	2. » »	.	.	1	.	1	.	.	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	.	2	
	3. » »	2	.	31	.	51	2	.	41	.	61	2	.	31	.	51	2	.	3	.	5	1	.	1	.	2	9	.	143	233	
	1. » plur.	1	.	.	.	1	1	.	.	.	1	1	.	.	.	1	1	.	.	.	1	1	.	.	1	5	.	.	.	5	
	2. » »	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
	3. » »	5	5	131	.	231	8	6	142	.	282	7	1	82	.	162	7	1	71	.	151	3	.	3	.	6	30	13	456	.	886
	spolu . .	25	19	382	4	842	29	19	403	4	923	28	5	253	5	633	26	4	201	4	541	19	3	12	1	35	127	50	1339	18	3289
zámeno тѣ		2	.	.	.	2	2	.	.	2	2	.	.	.	2	2	.	.	.	2	1	.	.	.	1	9	.	.	.	9	
» съ		.	.	1	.	1	.	.	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1	.	.	.	2	.	2	
» вѣсь		.	.	3	.	3	.	.	3	.	3	.	.	1	.	1	.	.	1	.	1	.	.	1	.	1	.	9	.	9	
» тоахкѣ		.	.	.	1	1	.	.	.	1	1	.	.	1	1	.	.	.	1	1	.	.	1	1	.	1	.	.	5	5	
» нхкѣто		.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1	1	.	.	.	1	
» ктерѣ		.	.	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	1	
» кдннѣ		.	.	.	.	.	.	.	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	1	
substantívum		11	12	141	7	441	11	131	131	9	462	14	4	41	9	311	9	31	21	6	202	11	.	31	3	171	56	322	365	34	1587
vlastné meno		2	22	52	.	104	7	32	52	.	144	10	22	81	.	203	10	12	81	.	193	6	.	101	.	161	35	88	367	.	7915
niekoľko podmetov		.	1	.	.	1	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	2	
podmet nie je vyjadr.		2	2	41	.	71	2	2	31	.	71	1	.	11	.	21	1	.	11	.	21	1	.	11	.	21	7	51	105	.	205
Všetky spolu		402	344	6010	12	14616	492	385	6310	14	16217	541	112	387	15	11810	471	83	315	11	879	381	3	284	5	725	1288	92	21836	57	59557
		42	38	70	12	162	51	41	73	14	179	55	13	45	15	128	48	11	38	11	106	38	3	30	5	77	136	92	254	57	652
Rovnaký podmet		.	.	.	3	3	.	.	2	.	2	.	.	1	.	1	.	.	1	.	1	1	.	1	.	2	.	.	.	.	8

Vysvetlenie k číslam. Malé číslice znamenajú datív participia postavený apozitívne k prvému datívu participia stojacemu hneď pri datíve mena; menšia pri takej malej číslici znamená datív participia stojací v podobnej situácii, ak podmet nebol vyjadrený. V konečnom súčte všetkých dokladov (v spodných oblúčkoch) podávame oba spôsoby — čísla s »koeficientmi« (datív participia pri datíve mena a popri ňom i »koeficient«, t. j. datív postavený apozitívne) a v riadku pod nimi — sčítané obe čísla. Príklady, v ktorých sú subjekty datívu absolútneho rovnaké so subjektmi hlavnej vety, zaradené sú podľa povahy subjektov, ale pre prehľadnosť podáva sa ešte i ich osobitná štatistika pod celkovým súčtom datívov absolútneho.

III. Predikáty v evanjelských textoch.

		Zogr.					Mar.					Ostr.					Assem.					Sav.					Všetky evanjelské texty spolu				
		Mat.	Mark.	Luk.	Ján.	spolu	Mat.	Mark.	Luk.	Ján.	spolu	Mat.	Mark.	Luk.	Ján.	spolu	Mat.	Mark.	Luk.	Ján.	spolu	Mat.	Mark.	Luk.	Ján.	spolu	Mat.	Mark.	Luk.	Ján.	spolu
časová	part. praes. act.	171	181	414	4	806	202	181	434	3	847	231	4	253	4	564	221	21	232	3	504	101	1	192	1	318	926	433	15115	15	30124
	» » pass.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	» praet. act.	191	152	141	4	524	25	182	142	5	624	24	72	82	5	444	18	62	51	1	308	22	2	4	3	31	1081	488	456	18	21915
	» » pass.	.	.	1	.	1	1	.	1	.	2	3	.	1	.	4	3	.	1	.	4	1	.	.	.	1	8	.	4	.	12
	part. od съити nevyljad.	2	.	1	.	3	2	.	1	2	5	2	.	.	2	4	2	.	.	2	4	2	.	.	.	2	10	.	2	6	18
spolu . . .		382	233	575	8	13610	482	363	596	10	15311	521	112	345	11	1088	451	83	293	6	887	351	3	232	4	653	1187	9111	10221	39	55089
kauzálna	part. praes. act.	2	1	1	1	41	1	1	1	1	31	2	.	1	1	4	2	.	1	2	5	2	.	1	.	3	9	2	5	5	192
	» » pass.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	» praet. act.	.	.	.	1	1	.	.	.	1	1	.	.	.	1	1	.	.	.	1	1	.	.	.	.	.	.	.	.	4	4
	» » pass.	.	1	.	.	1	.	1	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	11	.	.	11	.
	part. od съити nevyljad.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
spolu . . .		2	11	1	2	61	1	2	1	2	42	2	.	1	2	5	2	.	1	3	6	2	.	1	.	3	9	13	5	9	243
hypotetická	part. praes. act.	.	.	1	.	1	.	.	1	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	.	2
	» » pass.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	» praet. act.	.	.	31	.	31	.	.	31	.	31	.	.	11,1	.	11,1	.	.	11,1	.	11,1	.	.	11,1	.	11,1	.	.	39,5	.	39,5
	» » pass.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	part. od съити nevyljad.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
spolu . . .		.	.	13,1	.	13,1	.	.	13,1	.	13,1	.	.	11,1	.	11,1	.	.	11,1	.	11,1	.	.	11,1	.	11,1	.	.	59,5	.	59,5
консезивна	part. praes. act.	.	.	1	1	11	.	.	1	1	2	.	.	1	1	2	.	.	.	1	1	.	.	.	.	.	.	.	21	4	61
	» » pass.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	» praet. act.	.	.	.	1	1	.	.	.	1	1	.	.	.	1	1	.	.	.	.	1	1	.	1	1	.	.	.	.	5	5
	» » pass.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	part. od съити nevyljad.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
spolu . . .		.	.	1	2	21	.	.	1	2	3	.	.	1	2	3	.	.	.	2	2	.	.	1	1	.	.	.	21	9	111
nova	part. praes. act.	.	.	1	.	1	.	.	1	.	1	.	.	1	.	1	.	.	.	.	1	1	.	2	1	.	4	.	5	.	5
	spolu . . .	.	.	1	.	1	.	.	1	.	1	.	.	1	.	1	.	.	.	.	1	1	.	2	1	.	4	.	5	.	5
očet všetkých . . .		402	344	6010	12	14616	492	355	6310	14	16217	541	112	387	15	11810	471	88	315	11	979	381	3	264	5	726	1287	9214	21836	57	59567
		42	38	70	12	162	51	41	73	14	179	55	13	45	15	128	48	11	36	11	106	39	3	30	5	77	135	106	254	57	652

Sem patria ešte doklady: 2 na вѣчеръ съитію, 1 на вѣчеръ съмѣшю, 30 на поздѣ съитю(-и) а съмѣшю(и), а 5 на свѣтаніи. Je tedy v hlav-
h evanjelských textoch dovedna 690 dokladov na dativ absolutný. UndoI. má ešte jeden doklad (viď tabuľky V-VI).

Zámerno osobné

Sem patria 3 doklady na pozat' k'lybusho (2) a pozat' k'lybushin (1). Je tedy v Supr. spolu 632 dat'ovov absolutny'ch.

V. Subjekty v malých textoch.

	Zámeno osobné							ИДННѢ	substantívum	vlastné meno	niekoľko podmetov	datív mena nevyjadr.	spolu	rovnaký podm.
	1. os. sing.	2. os. sing.	3. os. sing.	1. os. plur.	2. os. plur.	3. os. plur.	spolu							
Psalt. sin.	1	3	.	.	.	.	.	.	1	.	.	2	7	.
Euch. sin.	1	2	1	1	.	.	.	.	12	2	.	3	22	1
Glag. Cloz.	.	.	.	.	.	1	.	1	6	52	.	1	142	.
Kij. list.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	2	.
List. Undof.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	1	.
spolu	2	5	1	1	.	1	.	1	20	92	.	6	462	1

VI. Predikáty v malých textoch.

		Psalt. sin.	Euch. sin.	Glag. Cloz.	Kij. list.	Undof. list.	spolu
temporálna	partic. praes. act.	2	10	51	1	1	191
	» » pass.	.	.	.	.	.	.
	» praet. act.	2	4	11	.	.	71
	» » pass.	.	.	.	.	.	.
	» od КЪМТИ nevyjadr.	.	.	1	.	.	1
spolu		4	14	72	1	1	272
kauzálna	partic. praes. act.	1	2	2	.	.	5
	» » pass.	.	.	.	.	.	.
	» praet. act.	.	2	2	.	.	4
	» » pass.	.	.	2	.	.	2
	» od КЪМТИ nevyjadr.	.	.	.	.	.	.
spolu		1	4	6	.	.	11
hypotetická	partic. praes. act.	1	3	.	.	.	4
	» » pass.	.	.	.	.	.	.
	» praet. act.	1	.	.	.	.	1
	» » pass.	.	.	.	.	.	.
	» od КЪМТИ nevyjadr.	.	.	.	.	.	.
spolu		2	3	.	.	.	5
koncesívna	partic. praes. act.	.	.	2	.	.	2
	» » pass.	.	.	.	.	.	.
	» praet. act.	.	1	.	.	.	1
	» » pass.	.	.	.	.	.	.
	» od КЪМТИ nevyjadr.	.	.	.	.	.	.
spolu		.	.	.	.	.	3
Všetkých spolu		7	22	152	1	1	462
		7	22	17	1	1	48

K týmto dokladom patria ešte 3 príklady z Cloz. на позѣтѣ КЪМЪМШЮ (2) а позѣтѣ КЪМЪМШН (1). Je tedy v malých textoch dovedna 51 príkladov na datív abs.

VII. ВЕЧЕРЪ СЖШТЮ (Б'ЫВЪШЮ).

В Е Ч Е Р Ъ		
СЖШТЮ		Б'ЫВЪШЮ
	Mat.	Mat.
Zogr.	1	1
Mar.	1	—

VIII. ПОЗДѢ СЖШТОУ (Б'ЫВЪШЮ).

ПОЗДѢ				spolu
СЖШТОУ		БЫВЪШЮ		
	Mat.	Mat.	Mark.	
Zogr.	—	4	1	5
Mar.	—	4	2	6
Ostr.	3	3	—	—
Assem.	—	4	—	4
Sav.	—	3	—	3
Supr.	—	2	—	2
Cloz.	—	2	—	2
spolu:	3	22	3	28

IX. ПОЗДѢ СЖШТИ (Б'ЫВЪШИ).

ПОЗДѢ			spolu
СЖШТИ		Б'ЫВЪШИ	
	Ján	Mark.	
Zogr.	—	1	1
Mar.	1	—	1
Ostr.	—	—	—
Assem.	3	—	3
Sav.	1	—	1
Supr.	—	1	1
Cloz.	—	1	1
spolu:	5	3	8

X. ПОЗДѢ { СЖШТОУ, СЖШТИ.
Б'ЫВЪШЮ, Б'ЫВЪШИ.

ПОЗДѢ			spolu
СЖШТОУ, СЖШТИ		Б'ЫВЪШЮ, Б'ЫВЪШИ	
<i>Zogr.</i>	—	6	6
<i>Mar.</i>	1	6	7
<i>Ostr.</i>	3	3	6
<i>Assem.</i>	3	4	7
<i>Sav.</i>	1	3	4
<i>Supr.</i>	—	3	3
<i>Cloz.</i>	—	3	3
spolu:	8	28	36

XI. СВИТАЖШТИ.
СВИТАЖШТОУ.

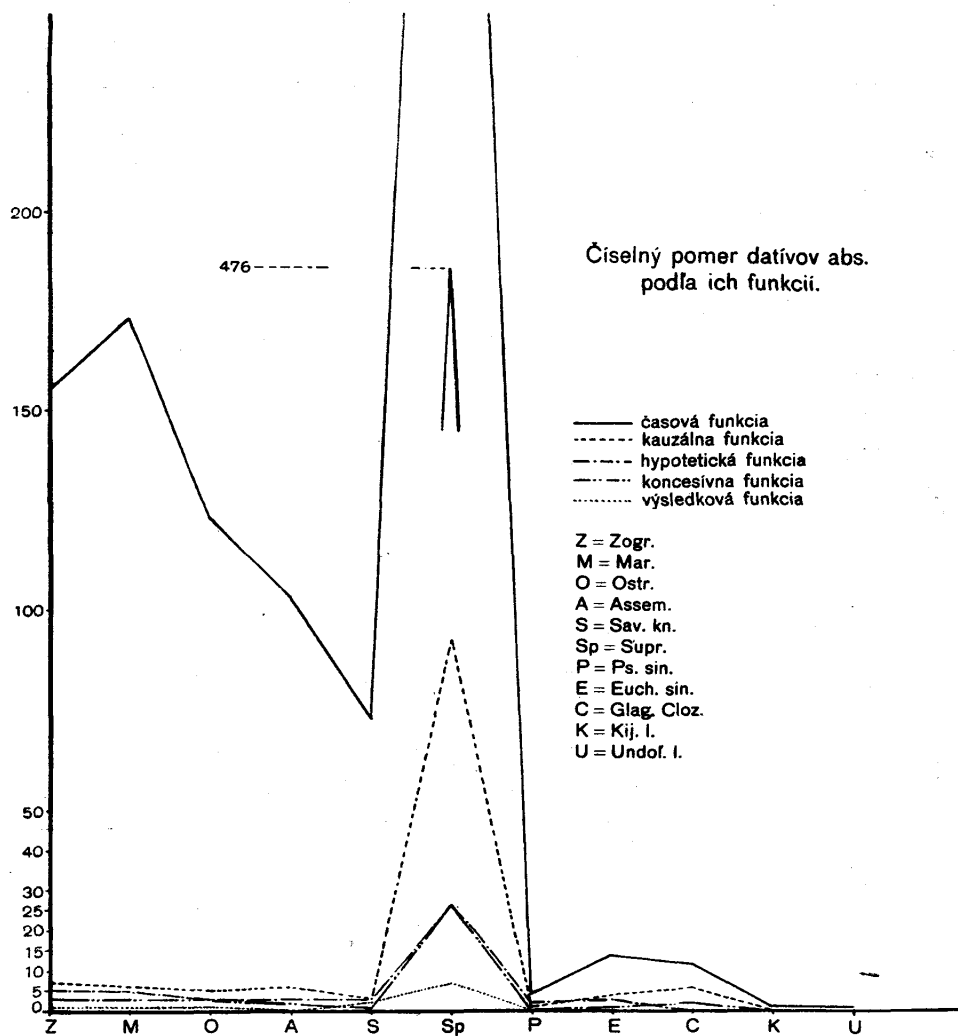
СВИТАЖШТИ		СВИТАЖШТОУ	spolu
	Mat.	Mat.	
Zogr.	1	—	1
Mar.	1	—	1
Ostr.	—	1	1
Assem.	1	—	1
Sav.	1	—	1
spolu:	4	1	5

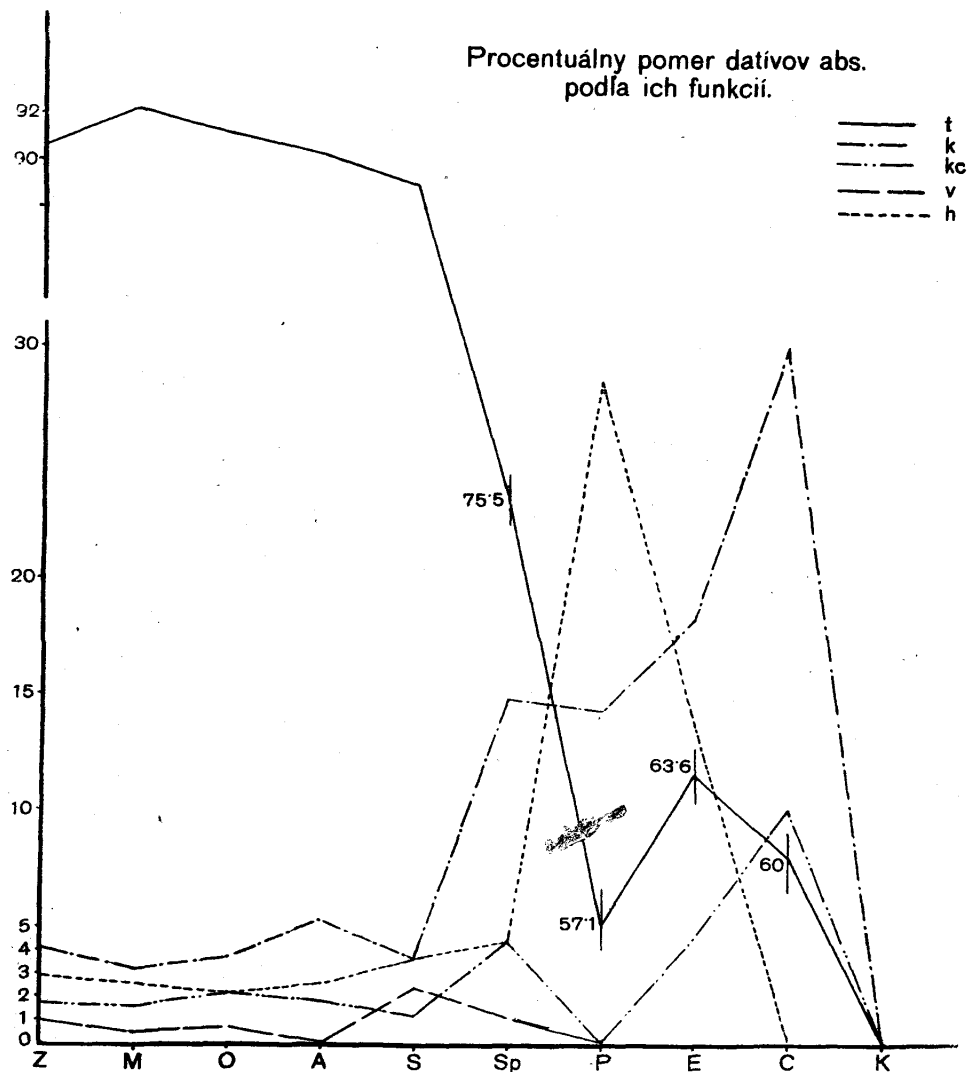
XII. Číselný počet a procentuálny pomer datívov absolutných podľa ich funkcií.

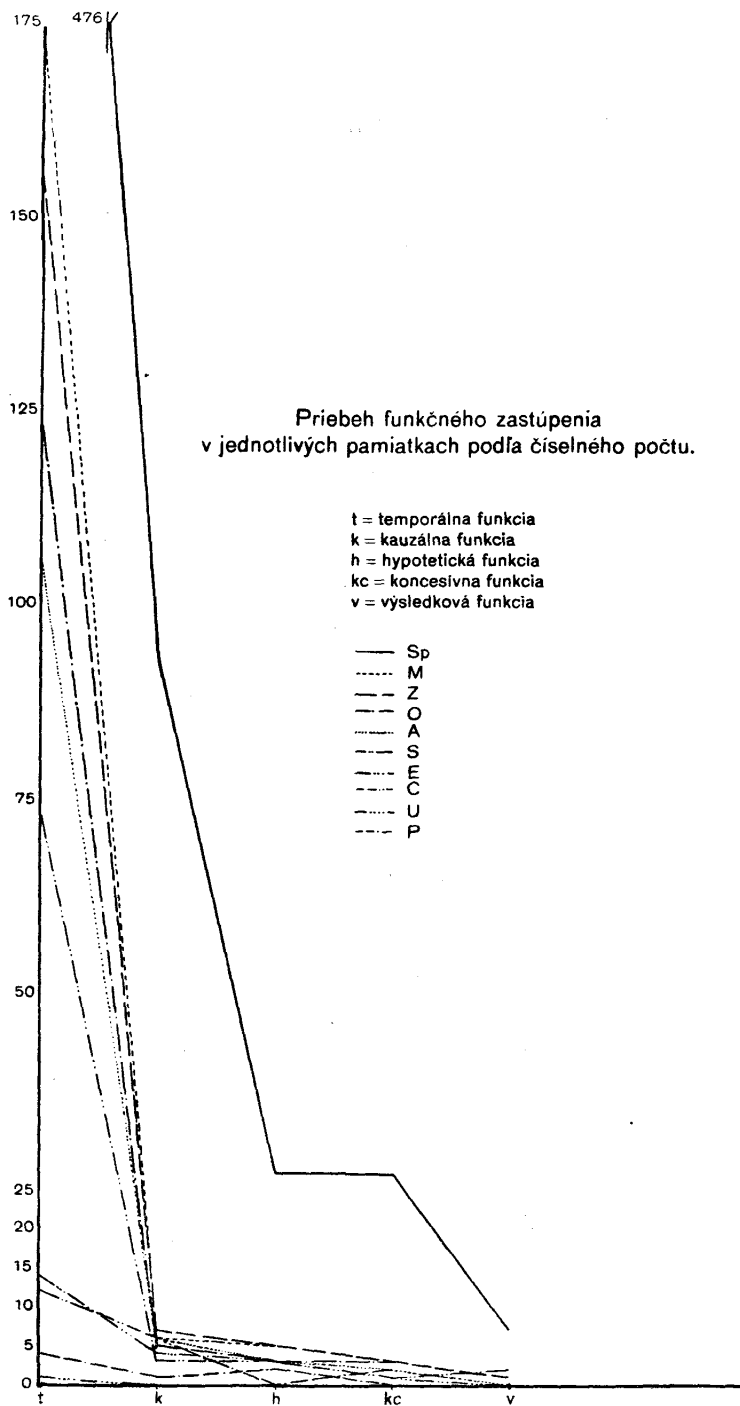
		<i>Zogr.</i>	<i>Mar.</i>	<i>Otr.</i>	<i>Assem.</i>	<i>Sav.</i>	<i>Undol. l.</i>	<i>Supr.</i>	<i>Ps. sin.</i>	<i>Eucl. sin.</i>	<i>Clor.</i>	<i>Kij. l.</i>
časová	čís.	155	173	123	103	73	1	476	4	14	12	1
	o/o	90·64	92·02	91·1	90·31	89·02	100	75·5	57·14	63·6	60	100
kauzálna	čís.	7	6	5	6	3	.	93	1	4	6	.
	o/o	4·09	3·19	3·7	5·26	3·65	.	14·71	14·28	18·19	30	.
hypotetická	čís.	5	5	3	3	3	.	27	2	3	.	.
	o/o	2·9	2·65	2·22	2·64	3·65	.	4·27	28·57	13·62	.	.
koncesívna	čís.	3	3	3	2	1	.	29	.	1	2	.
	o/o	1·75	1·6	2·2	1·8	1·2	.	4·58	.	4·54	10	.
výsledková	čís.	1	1	1	.	2	.	7	.	.	.	.
	o/o	0·58	0·53	0·74	.	2·43	.	1·1	.	.	.	.

Celkove datívov absolutných je :

v evanjelských kodexoch	690
v Supr. kodexe	632
v malých textoch	<u>51</u>
všetkých spolu	1373

LE DATIF ABSOLU DANS LE VIEUX SLAVE.

*(Résumé.)**Origine du datif absolu.*

Presque toutes les langues indoeuropéennes possédaient dans l'ensemble de leurs moyens d'expression une construction participiale absolue ressemblant au datif absolu slave.

Dans le vieil indien, il existait un local et un génitif absolu, dans le grec, le génitif absolu, dans le latin l'ablatif, dans le groupe des langues germaniques le datif, et dans le groupe des langues balto-slaves, il existait aussi un datif absolu.

On admet universellement aujourd'hui que ces liaisons syntagmatiques ne faisaient pas partie de la langue primitive indo-européenne, mais qu'elles se sont développées ultérieurement dans les différentes langues qui en sont sorties.

Bien que ces constructions absolues aient pris naissance après l'individualisation des langues indo-européennes, elles ont pourtant bien des éléments communs et en particulier, elles ont une origine semblable, ou mieux encore, l'impulsion qui a provoqué leur naissance était de même nature. Les traités de grammaire d'autrefois expliquaient l'origine de ces constructions par la transposition de l'articulation de la phrase. Ils s'occupaient particulièrement de la genèse de ces constructions absolues. Ils les observaient donc au point de vue diachronique, recherchaient leurs fonctions, étudiaient les formes du sujet et du prédicat et enfin la concordance des temps. Tout ceci, il est vrai, fait aussi l'objet des études de la philologie moderne. Mais celle-ci se pose, en outre, la question suivante : Quelle est, pour ainsi dire, la place de notre datif absolu dans tout l'ensemble des phénomènes linguistiques, et, en particulier, quel est la liaison synchronique qui existe entre notre datif et ces phénomènes. C'est donc le rapport structural qui l'intéresse. Il ne nous est pas encore possible aujourd'hui de fixer la place exacte du datif absolu dans tout l'ensemble des phénomènes linguistiques car les études syntagmaphonologiques n'en sont qu'à leur début. Il n'existe encore que quelques thèses fondamentales isolées qui ne sont pas encore suffisantes pour qu'on puisse distinguer nettement quels sont les différents facteurs qui agissent dans la syntagmaphonologie. Ce n'est que lorsqu'on aura établi tout l'inventaire syntagmaphonologique qu'on pourra montrer la place qu'occupe notre phénomène dans toute la hiérarchie des phénomènes.

Nous voyons donc qu'après avoir expliqué la naissance des constructions absolues, nous ne sommes pas encore arrivés, comme il le semblerait à première vue, au bout de toutes les explications. Nous ne sommes arrivés qu'à peu près à mi-chemin de la solution du problème. Nous pouvons déjà nous rendre compte aujourd'hui que dans le datif absolu, le datif du substantif et celui du participe sont fermement liés. Et ce fait, dans l'existence du datif absolu est un des plus importants. Nous remarquons ensuite qu'à cette liaison

serrée vient s'ajouter un facteur musical. Autrement dit, le datif du nom et celui du participe devaient être une unité mélodique avec son intonation spéciale qui la séparait distinctement, du point de vue mélodique, des autres parties de la phrase. Ces deux facteurs déterminent l'indépendance de la construction absolue dans la phrase en tant que groupe spécial syntaxique et expliquent aussi sa fonction syntaxique. Cette circonstance est des plus importantes, mais, comme bien d'autres phénomènes on l'avait oubliée jusqu'à présent.

Plus loin, les datifs absolus nous apparaissent, d'après leur fonction, comme des variantes combinatoires des propositions subordonnées. Leurs fonctions sont déterminées par la relation des propositions entre elles, et là aussi, l'intonation joue un grand rôle. Les constructions absolues synchroniques, au temps où elles étaient très florissantes étaient un moyen d'expression très important car l'hypotaxe (la subordination) n'avait pas encore donné un inventaire aussi riche que celui qu'elle a donné postérieurement. On avait donc cherché d'autres moyens syntaxiques permettant de parer aux nécessités d'expression des différentes fonctions, et on en avait trouvé de très faciles avec le datif absolu, par exemple (avec ses facteurs musicaux). C'est certainement dans le développement de l'hypotaxe et dans le besoin de détermination plus accentuée et plus concise des fonctions citées, par conséquent dans le besoin de moyens d'expression plus énergiques, qu'il faut chercher la cause de la disparition progressive des constructions absolues du genre du datif absolu. Jusqu'à présent la linguistique ne s'est pas occupée de ces questions ou ne s'en est occupée que très peu; quand les études syntagmaphonologiques seront plus approfondies, il en apparaîtra certainement encore de nouvelles.

Le datif absolu est-il d'origine slave commun?

Vondrák pensait que la construction du datif absolu était d'origine vieux-slave. La recherche de l'époque d'origine du datif ne fait plus partie pour nous aujourd'hui des problèmes les plus importants. Ce qui nous intéresse avant tout c'est le rapport structural du datif dans les époques dont nous possédons des documents. En outre la recherche de l'époque d'origine est délicate et il faut l'aborder avec beaucoup de prudence. On ne peut pas, pour tous les cas qui nous intéressent, faire appel à d'autres langues indo-européennes car leurs évolutions peuvent se ressembler en ce qui concerne cette question, mais peuvent ne pas être identiques. Nous montrerons par la suite que cette évolution n'est pas la même dans le grec que dans le latin, et que dans cette dernière langue elle est allée beaucoup plus loin. Il en est de même pour le slave et le goth. On pourrait presque soutenir, contre l'hypothèse de Vondrák, que le datif du substantif et celui du participe n'étaient pas encore en liaison étroite dans le vieux-slave, que leur rapport pourrait presque être compris comme le rapport de deux expressions analytiques et que leur synthèse dans un groupe indépendant de la phrase ne s'est opérée que plus tard. Notre phénomène laisse déjà supposer le désir d'un plus grand nombre de moyens d'expression et, par consé-

quent, un niveau plus élevé de développement intellectuel. Il semble qu'on puisse répondre affirmativement, dans le cas qui nous occupe, à la question de savoir si la synthèse signifie ou ne signifie pas un progrès. Car, en la réalisant, un moyen d'expression supplémentaire avait été acquis pour la langue parlée. En d'autres cas, la question est problématique et il est nécessaire de de la considérer isolément, dans chaque cas particulier, d'après la moyenne synchronique. Nous n'avons plus aujourd'hui dans le slave de ces moyens d'expression. Nous avons, à leur place, les expressions analytiques. Mais on ne pourrait pas dire malgré cela que notre inventaire est plus pauvre que l'ancien. L'hypotaxe (les moyens analytiques d'expression) est richement développée, beaucoup plus richement que dans la phrase des langues slaves plus anciennes, et ceci nous donne des moyens d'expression plus énergiques que ne semblent l'avoir été les constructions absolues. Il est, au reste, difficile de juger notre question à ce point de vue.

Choix du cas pour le «casus absolutus».

La question suivante c'est posée: pourquoi les différentes langues indo-européennes ont-elles choisi, pour leurs constructions absolues, des cas différents. Les linguistes slaves se sont demandé pourquoi nous avons le datif absolu. Miklosich et Vondrák, se seraient attendus, dans le cas où le datif slave ne serait qu'un apport du grec, au génitif absolu.

Nous pouvons déduire le choix du datif pour le cas absolu dans le vieux slave, du fait que sa fonction, dans les langues slaves en général, est à la fois spéciale et vaste. — La particularité du datif réside dans le fait qu'il a souvent pris, dans les langues slaves, la fonction des autres cas. Le slave suivait bien l'esprit du système, en choisissant, pour la création du cas absolu, le cas qu'on pouvait le plus charger de fonctions, c'est-à-dire le datif. Dans les autres langues la question du choix du cas pour le «casus absolutus» doit avoir, pour chacune, sa solution individuelle.

Fonction du datif absolu.

Dans le vieux slave, le datif absolu se présentait sous la forme de propositions subordonnées temporelles, causales, concessives, hypothétiques, et concessives.

Étant donné que les constructions absolues étaient le plus souvent employées en fonction de propositions subordonnées temporelles, on estimait que ceci était leur fonction originale. On en jugeait de même du génitif absolu grec.

Le défaut de ces points de vue est le suivant: ils partaient de la forme vers la fonction et non point du besoin d'expression vers le moyen d'expression. Le moyen d'expression appelé «casus absolutus», comme nous l'avons déjà rappelé, a pris naissance par suite de la liaison étroite du cas du substantif (pour nous le datif) et du même cas du participe; cette liaison a pu s'opérer dans les

différentes sortes de constructions de la phrase; quand une telle expression s'était rendue indépendante pour devenir une unité synthétique spéciale d'expression, les différentes fonctions trouvèrent, pour leur usage, ce moyen d'expression d'après la situation présente de l'articulation de la phrase.

La possibilité du choix existait, il est vrai; le narrateur ne pouvait se servir de ce moyen que pour la fonction temporelle. Mais, comme nous le voyons, il fut amené à donner au datif absolu des fonctions plus variées et plus larges, suivant la situation du moment et la possibilité qu'il avait de le charger de fonctions différentes — afin de répondre à ses besoins d'expression — ceci dépendait aussi certainement de différentes autres formes syntaxiques en rapport synchronique, qu'il faudrait encore étudier. Nous devons donc considérer d'abord: le besoin d'expression, puis le moyen d'expression, devant laquelle le narrateur prenait une attitude active, et en dernier lieu l'utilisation de ce moyen d'expression, suivant sa situation ou l'articulation de la phrase de l'époque.

Ces considérations ne prouvent pas que le «casus absolutus» ne désignait primitivement que la fonction temporelle. Il est vrai qu'il existe des exemples beaucoup plus nombreux du cas absolu dans la fonction temporelle que dans d'autres fonctions. (Par exemple, dans le vieux slave, le datif absolu.) Ceci découle du fait que les propositions temporelles sont beaucoup plus souvent employées que les autres, surtout dans les textes que nous avons à notre disposition. Il serait intéressant de constater le nombre des différentes sortes de propositions, ne contenant pas le datif absolu, dans un texte ancien plus vaste, et de fixer le pourcentage de leur rapport entre elles et de leur rapport avec le datif absolu. Il ne faut pas oublier non plus ici la liaison synchronique avec les différentes circonstances.

La somme totale des datifs absolus dans les textes vieux-slave est de 1.373 (là-dessus Ostr. en a 135): 691 dans les textes évangéliques (y compris Ostr. et Undol.) 632 dans Supr., et 50 dans les autres textes (Ps. sin., Euch., Cloz... etc...).

C'est dans la fonction de proposition temporelle que nous avons le plus grand nombre de documents sur le datif absolu, et c'est dans la fonction de proposition subordonnée consécutive, que nous en avons le plus petit nombre. Dans les textes évangéliques, il y en a, dans la fonction temporelle, 627 + 1 dans Undol. — (y compris les 123 de Ostr.) — ce qui fait 90-9%. C'est naturellement Mar. qui en a le plus (173), mais Zogr., qui ne donne pas le texte des Évangiles d'une façon aussi complète que Mar., n'en a pas relativement un nombre bien inférieur (155). Les évangélistes en ont un nombre inférieur: Assem. 103, Sav. 73 et Ostr. 123, ce qui est à peu près proportionnel à leur développement comparé aux quatre Évangiles.

Dans les Évangiles, le plus grand nombre de datifs absolus dans la fonction de proposition subordonnée temporelle (ainsi que dans d'autres fonctions), se trouve dans l'évangile de Saint Luc. Puis viennent Saint Mathieu et Saint Marc, et enfin Saint Jean, dont l'Évangile en contient le plus petit nombre (temp. 8, 11, 11, 6, 5). Pour éclaircir ce fait, il faudrait d'abord étudier en détails la syntaxe des textes grecs, l'étudier beaucoup plus en détails que ne l'a fait autre-

fois J. H. Moulton D. D. dans son ouvrage: *Einleitung in die Sprache des Neuen Testaments*, Heidelberg 1911, page 114.

On trouve moins de documents sur le datif absolu dans la fonction de proposition subordonnée temporelle dans Supr., qui est le monument vieux-slave le plus considérable. Il n'en contient que 476, ce qui fait 75,5% de tous les datifs absolus contenus dans Supr. (les textes évangéliques en contiennent 90,9%.)

Les datifs absolus dans la fonction des autres sortes de propositions subordonnées sont en nombre restreint. Dans la fonction de proposition subordonnée causale, on en trouve 27 dans les textes évangéliques (là-dessus Ostr. en a 5), ce qui fait 3,9% des datifs absolus contenus dans les textes évangéliques. Au point de vue du chiffre global, c'est Sav. qui en contient le moins, 3 (3,65%); au point de vue du pourcentage, c'est Mar., 3,19% — (6). Au point de vue du pourcentage, c'est Assem. qui en contient le plus: 5,26% (6), au point de vue du chiffre global, c'est Zogr: 7 (ce qui ne fait qu'un pourcentage de 4,09%).

Supr. en contient le plus grand nombre: 93, ce qui fait 14,71%. La proportion des fonctions causales dans Supr. et les textes évangéliques est donc ici le contraire de celle des fonctions temporelles. On pourrait expliquer la cause de ce phénomène par le fait que les textes des homélies et des légendes ont un plus grand besoin de propositions causales que les textes de genre évangélique. Nous pourrions le constater encore mieux si nous avions des statistiques sur l'emploi des autres formes de propositions subordonnées temporelles et causales, c'est-à-dire sur les propositions conjonctives. Dans d'autres textes, le pourcentage des datifs absolus dans la fonction de proposition causale est plus élevé, mais le chiffre global est très peu élevé, car le nombre de tous les datifs absolus en général est très minime. C'est pourquoi ces textes ne jouent pas un rôle important pour établir les rapports entre les fonctions différentes du datif absolu. Dans Ps. sin. nous trouvons un document, ce qui fait 14,28% de tous les documents du Ps. sin. qui en contient en tout 7. Dans Euch. sin., nous en trouvons 4, ce qui fait 18,18%, et dans Cloz. 6, ce qui fait 30%.

Il y a au total 131 datifs absolus dans la fonction causale, ce qui fait 9,54% de tous les datifs absolus. Ce pourcentage n'est donc pas encore très faible.

Le nombre et le pourcentage des datifs absolus dans les autres fonctions des propositions subordonnées est encore plus faible. Dans la fonction hypothétique, il n'y a que Supr. qui atteigne 4,27%. Dans les textes évangéliques, Zogr. et Mar. en contiennent le plus grand nombre et chacun d'eux n'en contient que 5 — ce qui fait 2,9% dans Zogr., et 2,65% dans Mar. Le pourcentage le plus élevé est dans Sav.: 3,65%.

Dans la fonction concessive des propositions subordonnées, Supr. a le pourcentage de datifs absolus un peu plus élevé que dans la fonction hypothétique 4,58%. Les textes évangéliques atteignent au plus 2,2% dans Ostr. Les monuments vieux-slaves proprement dits atteignent 1,8% dans Assem.

Les datifs absolus les plus rares sont dans la fonction de subordonnée consécutive. Supr. en a le plus grand nombre: 7, c'est-à-dire 1,1% — Sav. a le

pourcentage le plus élevé: 2,4%. Les autres textes évangéliques ont un pourcentage de 0,6 environ. Les textes plus restreints ont, pour la fonction hypothétique et la fonction concessive de hauts pourcentages mais un nombre réel très restreint. Pour la fonction consécutive, nous n'avons même plus de documents.

Dans certains cas, on ne peut pas nettement établir le point de vue du narrateur. Certains datifs absolus ont des nuances causales, hypothétiques, et vice versa.

Le sujet.

La règle veut que le sujet du participe soit différent de celui de la proposition principale. Cette règle n'est pourtant pas toujours observée dans tous nos textes, et en particulier dans Supr. (65 fois). Nous avons aussi des exemples de sujets semblables dans le groupe baltique.

Dans le vieux slave, nous avons dans l'ensemble de tous les textes 5,4% de documents contenant le même sujet pour le datif absolu et la proposition principale. Supr. en contient 4,7%.

En considérant les exemples slaves et grecs, nous voyons, au premier coup d'œil, que le document cité plus loin a pris naissance du fait que le traducteur slave n'a pas pu traduire à la lettre le texte grec, parce qu'il ne trouvait pas dans l'ensemble des moyens d'expression slaves une construction absolument équivalente à la construction grecque. Il cherchait une façon de s'exprimer, et pour éviter une forme trop artificielle il s'est servi du moyen d'expression, qui, d'après sa conscience linguistique, exprimait le mieux la construction grecque.

Dans un grand nombre de cas, le sujet est un pronom personnel: dans 48,8% des cas dans les textes évangéliques, dans 27,9% des cas dans Supr.; dans 4,06% ce sont d'autres sortes de pronoms dans les textes évangéliques et dans 12,9% dans Supr. Le nom tient la seconde place: 40,19% dans Supr. et 23,91% dans les textes évangéliques. Le nom propre vient aussitôt après: 13,62% dans les textes évangéliques et 10,6% dans Supr. Nous n'avons que très rarement plusieurs sujets avec un seul participe: 2 cas dans les textes évangéliques (1 dans Marc Zogr. et 1 dans Marc Mar.); 15 cas dans Supr. et un dans Cloz., ce qui fait 1,3% pour tous les textes. Nous constatons, d'après l'ensemble des calculs effectués, que le sujet du datif absolu est le plus souvent la personne. Ceci n'est pourtant pas exclusif comme dans le génitif absolu du sanscrit.

Les pronoms personnels servant de sujet au datif sont, le plus souvent, à la 3e personne du singulier, plus rarement du pluriel et encore plus rarement à la 3e personne du duel. La fonction de ces pronoms est souvent de montrer l'indépendance du datif absolu.

ПОЗДѢ БЫВѢШИ etc.

Les expressions ПОЗДѢ БЫВѢШОУ (сѣштоу) et surtout ПОЗДѢ БЫВѢШИ (сѣшти) ainsi que l'expression ВЕЧЕРЬ СѢШТОУ, БЫВѢШОУ ont éveillé une grande attention. On les expliquait de différentes façons, mais l'explication la plus probante

semble être celle de Zubatý. Il pensait qu'il fallait voir dans les formes finissant en *н* un reste de la vieille déclinaison consonnante. A l'explication de Lang, que dans *поздѣ* il faut voir à l'origine le datif des *а*-racines et que, par conséquent, *бывши* est congruent avec lui, s'oppose la forme du participe en *н* sans liaison avec *поздѣ* dans le cas (*свѣтажиши*) Math. XXVIII. 1 Zogr., Mar., Assem., et Sav. (Dans Ostr., il y a déjà *ѣ*), nous avons là nettement, une phrase impersonnelle.

Les formes en *н* étaient déjà près de s'éteindre, nous en avons en tout 9 contre 30 en *ѣ* dans les expressions citées. Il n'est pourtant pas impossible que la forme *»бывъши«* ait été maintenue auprès de l'adverbe *»поздѣ«* par association avec le datif singulier fém. des *а*-racines. Tout ceci, ce sont des phrases impersonnelles, dans lesquelles il n'était pas nécessaire d'exprimer le datif du nom.

Le prédicat.

Les prédicats dans le plus grand nombre des cas sont les verbes *existentiae*, *eundi* et *dicendi*.

Le datif du participe est, le plus fréquemment, le *participium praesentis activi*. Après cette sorte de participe, le chiffre le plus élevé est atteint par le *participium praeteriti activi*. Le participe présent passif, dans le datif absolu ne se trouve que dans la fonction de proposition subordonnée temporelle. Le verbe auxiliaire *бъти* reste souvent inexprimé et on ne sent pas le besoin de l'exprimer. Le participe passif se trouve, non pas très, mais assez rarement employé dans les datifs absolus. Le facteur principal du datif absolu et en général des constructions absolues qui lui ressemblent est le participe au datif. Le nombre des constructions absolues a diminué par l'affaiblissement progressif du caractère nettement prédicatif des participes. Plus tard quand on cessa de décliner le participe, le datif absolu se maintint encore dans le participe non déclinaison ou gérondif, puis il disparut complètement.

Le datif du participe se présente régulièrement sous la forme nominale rares sont encore les cas où il prend une forme composée. Ce fait nous laisse deviner que le caractère nettement prédicatif du participe commençait déjà à faiblir au début du 11e siècle.

Du fait de l'affaiblissement du caractère nettement prédicatif du participe, le datif absolu, lui aussi commence à perdre de sa vitalité et à arriver au seuil de sa disparition progressive. Nous pouvons deviner, d'après les exemples cités, que les premières traces de ce procès commençaient déjà à apparaître dans la dernière période vieux-slave. Avant de pouvoir juger les autres conséquences de ce phénomène, il nous faut examiner les autres parties du système qui sont en rapport avec lui. Peut-être, ensuite, pourrions-nous trouver encore d'autres témoignages de l'origine slave du datif absolu.

De temps en temps nous rencontrons dans le slave (ainsi que dans d'autres langues) des conjonctions employées avec le datif absolu. Ce phénomène provient de la nécessité de désigner plus énergiquement la fonction du datif absolu.

Quand nous considérons des passages semblables dans différentes traductions, évangéliques, nous constatons que ces passages ne s'accordent pas toujours dans la formation du datif absolu, ni-même dans son emploi. Les datifs des noms, en particulier, fréquemment ne correspondent pas. Mais ce fait n'est pas aussi grave que le fait suivant: les différents textes ne s'accordent pas dans le choix du datif absolu comme moyen d'expression, et il existe des passages dans lesquels nous trouvons le datif absolu dans un texte, tandis que, dans un autre texte, nous trouvons un moyen d'expression différent. C'est surtout dans Sav. kn. que nous rencontrons de semblables déviations. Nous savons que la langue du livre Sav. contient quelques particularités dialectiques. Il faudra probablement mettre quelques unes de ces déformations sur le compte du copiste, mais il faudra aussi en mettre d'autres sur le compte de l'original.

Origine slave du datif absolu.

L'origine indigène du datif absolu slave et germanique a été mise en doute. C'est Lücke qui a exprimé ces doutes pour la langue germanique. Et c'est Belorussov qui a étudié le plus à fond le datif absolu slave. Il est vrai qu'il le considérait comme un apport grec, mais il reconnaissait qu'il avait pris sur le sol slave un développement original. Le libre choix du cas pour le «casus absolutus» tendrait à prouver l'origine slave du datif absolu, car, dans le slave, c'est le cas le plus chargé de fonctions. Ceci n'est pas pourtant une preuve capitale, car, en admettant même que le datif absolu ait été pris du grec, on pourrait supposer qu'un bon traducteur slave aurait, pour les raisons plus haut citées, choisi le datif au lieu du génitif grec. Mais on peut opposer à cette hypothèse le fait que le traducteur slave ne possédait pas toujours très bien le grec. (Le traducteur du Supr., par exemple, comme l'a fait remarquer Leskien, Zur Kritik l. c.). Enfin, si le datif absolu était réellement un apport du grec, on pourrait penser avec Vondrák et Miklosich que le traducteur aurait employé le génitif absolu, plus souvent que nous ne le trouvons dans nos documents. (Les traducteurs des Evangiles possédaient bien le grec et le vieux slave, et le traducteur du Supr. pouvait trouver là un modèle.) Nous pouvons, dans l'ensemble, considérer ces circonstances comme un argument en faveur de l'origine indigène du datif absolu. L'interprétation libre des textes grecs, tant au point de vue du sens qu'au point de vue de la construction de la phrase, est un argument de plus en faveur de l'origine indigène. Car, du fait de cette libre interprétation, on a remplacé certaines constructions grecques (non absolues) par le datif absolu, et par contre, le génitif absolu grec par d'autres moyens d'expression que le datif absolu. Nous avons fait remarquer des faits semblables dans le goth. Ces faits nous donnent indirectement des raisons de croire aussi à l'origine du même datif absolu dans le slave. Nous avons encore un autre argument dans le fait que le groupe balte, le plus proche du slave, possède, lui aussi, le datif absolu, dont l'origine indigène ne fait pas de doutes. Enfin des restes du datif absolu se sont encore maintenus jusqu'à nos jours dans les

dialectes bulgares et existaient autrefois dans l'ukrainien. Et c'est sans doute à cause de la vitalité du datif absolu qu'on pourrait expliquer les fautes fréquentes dont nous parlons dans le chapitre suivant.

Comme nous l'avons dit, Belorussov croyait que le datif absolu avait pris naissance par suite de l'influence du génitif absolu grec et que, sur le sol slave, il avait pris, par la suite, un développement original. Mais on peut supposer que ce développement aurait pu ne pas être aussi original qu'il ne l'a été, s'il n'avait pas trouvé d'appui dans la langue vivante (à comparer les conditions bulgares et les conditions ukrainiennes). Il ne peut être mis en doute, comme l'écrivait Miklosich (l. c.), que dans la littérature vieux-slave ce phénomène indigène s'est développé sous l'influence des modèles grecs. Les conditions fonctionnelles et structurales ne fournissent aucun argument contre l'origine indigène, au contraire, elles pourraient en fournir pour défendre cette hypothèse.

L'isoglosse de ce phénomène n'a touché, il est vrai, qu'une partie du territoire slave, la région sud, sud-est et peut-être une partie de la région est. Il nous est très difficile d'établir aujourd'hui dans quelle zone linguistico-géographique, il nous faudrait situer, d'une façon précise, cette partie du territoire slave dans le cycle des langues indo-européennes.

Le datif absolu dans les autres langues slaves.

Nous trouvons souvent des exemples du datif absolu dans l'ukrainien. Nous ne sommes pas éloignés de croire que le datif absolu était connu dans cette langue. Mais il faudrait considérer cette question de plus près pour pouvoir s'en faire une idée très précise et il faudrait surtout procéder aussi bien à l'étude des textes anciens qu'à celle des plus récents.

Dans le vieux russe, il faudrait étudier dans quelle fonction de la langue le datif absolu s'était développé, si c'était dans la langue commune ou dans la langue dialectique etc.

Dans les dialectes bulgares, des restes du datif absolu se sont maintenus encore jusqu'à nos jours.

Dans le vieux tchèque, il sera nécessaire d'examiner si ce n'est que sous l'influence de la littérature liturgique slave que le datif absolu s'y est développé.

BIBLIOGRAFIA.

I. *Pramene.*

Abicht R., Quellennachweise zum Codex Suprasliensis. AfslPh. XV., 321 n., XVI., 140 n., XX., 181 n. (s Reicheltom).

— Martyrium des St. Domesticus (cf. Supr. 157–161). AfslPh. XXI., 44 n.

Abicht-Schmidt, Martyrium der XLII Märtyrer zu Amorium, AfslPh. XVIII., 190 n.

Acta Sanctorum Maii 7. Antwerpen 1688.

- Črnič I., Assemanovo izbornô evangelje. V Rimu 1878.
- Gebhardt O., Das Martyrium des heil. Pionius. AfslPh. XVIII., 156 n.
- Geitler L., Euhologium. Glagolski spomenik manastira Sinai brda, Zagred (Agram) 1882.
- Gheyn J., Martyrium des S. Sabinus. AfslPh. XVIII. 182 n.
- Grunskij N., Пражскіе глаголическіе отрывки. Памятники старославянскаго языка I., 4. Petrohrad 1905.
- Il'inskij G. A., Македонскій глаголическій листокъ. Отрывокъ глаголическаго текста Ефрема Сирина XI. вѣка, Санктпетербургъ, 1909.
- Охридскіе глаголическіе листки. Отрывокъ древнецерковнославянскаго Евангелія XI вѣка, Санктпетербургъ, 1915.
- Jagić V., Glagolitica. Würdigung neuentdeckter Fragmente. Denkschriften der Wiener Ak. phil.-hist. Wien 1890.
- Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus. Berlin-Petrohrad 1883.
- Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus. Berlin 1879.
- rec. Geitlerovho vydania Euhologia sin. AfslPh. VII., 126 n.
- Karskij E., Листки Ундольскаго, отрывокъ Кирилловскаго евангелія XI-го вѣка. Памятники старослав. языка I. 3. Petrohrad 1904.
- Kul'bakin St., Хиландарскіе листки, отрывокъ кирилловской письменности XI-го вѣка. Памятники старослав. языка I. 1. Petrohrad 1900.
- Lavrov P.-Vaillant A., Les feuillets du Zograph. Textes publiés par l'Institut d'Études slaves. I. Paris 1930.
- Liturgia. Божественна литургія нже вѣ свѣтыхъ штица нашего юванна Жовкка (Žółkiew) 1917.
- Migne, Patrologiae cursus completus... omnium SS. Patrum doctorum scriptorumque ecclesiasticorum. Series graeca. Paris 1857 n.
- Reichelt, vid Abicht.
- Schmidt-Abicht, Martyrium des Kodratus. AfslPh. XVIII., 172. Vid i Abicht.
- Sever'janov S., Синайская Псалтырь. Глаголическій памятникъ XI. вѣка. Памятники старослав. языка IV. Petrohrad 1922.
- Супрасльскія рукопись. Памятники старослав. языка II., 1. Petrohrad 1904.
- Soden H., Griech. Neues Testament. Göttingen 1913.
- Štěpkin V., Саввина книга. Памятники старослав. языка I., 2. Petrohrad 1903.
- Vaillant, v. Lavrov.
- Vondrák V., Glagolita Cložův. Praha 1893.
- О původu Kijevských listů a Pražských zlomků. V Praze 1904.
- Vostokov A. Ch., Остромирово евангеліе 1056—57 года. Съ приложеніемъ греческаго текста евангелій и съ граматическими объясненіями, изданое А. Востоковымъ. Санктпетербургъ 1843.

II. Literatúra.

- Beer A., Kleine Beiträge zur gotischen Syntax. Věst. Král. čes. Spol. Nauk. 1905. VII. Rec. O. Hujer, L. fil. 1905, 314—315.
- Belic A., L'accent de la phrase et l'accent du mot. Travaux du cercle linguistique de Prague IV., 1931, 183 n.
- Bernhardt E., Vulfila oder die gotische Bibel mit dem entsprechenden griechischen Text und mit kritischem Kommentar nebst dem Kalender der Skeirens und den gotischen Urkunden. Halle 1875.
- Bezenberger A., Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache. Göttingen 1877.
- Бѣлоруссовъ И., Дательный самостоятельный падежъ въ памятникахъ церковнославянской и древне-русской письменности. РФВ. 1899, 71—146.
- Bielenstein A., Lettische Grammatik. Mitau 1863.
- Brugmann K., Die 10-participia im Verbalssystem des Lat.- u. des Umb.-Osk. IF. V. 142 n.
- Griechische Grammatik. Lautlehre, Stammbildungs- und Flexionslehre und Syntax. München 1900.
- Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg 1904.

- Brugmann K.*, Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre nebst Lehre vom Gebrauch der Wortformen der indogermanischen Sprachen. II³. Grdrsz. II. 3., 2. vyd. Strassburg 1916.
- Буслаевъ О.*, Историческая граматика русскаго языка. Изд. 4-е. Москва 1875.
- Callaway Morgan*, The absolute Participle in Anglo-Saxon. Baltimore 1889.
- Classen J.*, Beobachtungen über den homerischen Sprachgebrauch. Frankfurt a. M. 1867.
- Deecke W.*, Lateinische Schulgrammatik. Berlin 1893.
- Delbrück B.*, Altindische Syntax. Halle 1888.
- Vergleichende Syntax der idg. Sprachen. Grdrsz. IV. 2. Strassburg 1893, 2. vyd. 1897.
- Dobrovský J.*, Institutiones linguae slavicae dialecti veteris. Vindobonae 1822.
- Draeger A.*, Historische Syntax der lateinischen Sprache. Leipzig 1874 ff., II,² 1878.
- Endzelin J.*, Lettische Grammatik. Heidelberg, 1923.
- Flajšhans V.*, K otázce o vlivu církevní slovanštiny na starou češtinu. ČČM. 1895. 487 n.
- Forsmann J. O.*, Über den Gebrauch des Infinitivs im Ostromirischen Evangelium. Strassburg 1881.
- Fraenkel E.*, Syntax der litauischen Kasus. Kaunas 1928.
- Gebauer J.*, Historická mluvnice jazyka českého. IV. Skladba. Praha 1929.
- Grimm J.*, Deutsche Grammatik. 4 Theile. 1837.
- Grünenthal A.*, Die Übersetzungstechnik der altkirchenslav. Evangelienübersetzung. AfsIph. 31, 1910, 32, 1911.
- Güldenstübbe O. V.*, Gebrauch der Kasus im Altrussischen. AfsIph. 39, 1925.
- Havers W.*, Handbuch der erklärenden Syntax. Ein Versuch zur Erforschung der Bedingungen und Triebkräfte in Syntax und Stilistik. Heidelberg 1931.
- Untersuchungen zur Kasusyntax der indogerm. Sprachen. Strassburg 1911.
- Hujer O.*, v Beer.
- Hübschmann H.*, Zur Casuslehre. München 1875.
- Jakobson R.*, Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagmaphonologie. Travaux du cercle linguistique de Prague IV., 1931, 164 n.
- Jireček J.*, Nákras mluvnice staročeské. Praha 1870.
- Juret A. C.*, Système de la syntaxe latine. Paris 1926.
- Karcevskij S.*, Sur la phonologie de la phrase. Travaux du cercle linguistique de Prague IV., 1931, 188 n.
- Kulbakin St.*, Mluvnice jazyka staroslověnského. Praha 1928.
- Kühner-Stegmann*, Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache von R. Kühner. Zweiter Band: Satzlehre, neubearbeitet von C. Stegmann. I. Teil Hannover 1912.
- Kühner R.-Gerth B.*, Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache. 3. Aufl. Zweiter Teil (Satzlehre) in 2. Bd., besorgt von B. Gerth. Hannover und Leipzig 1898. 1904.
- Lang Prokop*, Csl. pozdě byvši, pozdě byvši. L. fil. 47, 1920. 28—33, 88—93, 175—184, 295—309.
- Leskien A.*, Zur Kritik des altkirchenslav. Codex Supr. Abhandl. der philol.-hist. Kl. der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. XXVII. Bd. No. XIII. Leipzig 1909.
- Lomonosov*, Россійская грамматика Ломоносова. 1794, 2. изд. 1847.
- Łoś J.*, Gramatyka języka polskiego (zbiór). Kraków 1923.
- Lücke O.*, Absolute Partizipia im Gotischen und ihr Verhältniss zum griechischen Original. Magdeburg 1876.
- Margulies A.*, Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis. Heidelberg 1927.
- Matthesius V.*, Funkční linguistika. Sborník přednášek pronesených na prvním sjezdu čl. profesorů filologie a historie v dubnu 1929. Praha 1929. 118 n.
- Několik slov o podstatě věty. ČMFL. X., 1923—1924, 1 n.
- Mensing O.*: Winkler, Germanische Casussyntax. Zeitschrift für deutsche Philologie XXX. Halle. 1897, strany 548 n.
- Miklosich F.*, Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen. Wien 1875.
- Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. IV. (Syntax.) Wien 1868—1876.
- Mladenov Sr.*, Geschichte der bulgarischen Sprache. Slavischer Grundriß. Berlin und Leipzig 1929.
- Moulton D. D. J. H.*, Einleitung in die Sprache des Neuen Testaments. Heidelberg 1911.
- Mourek V. E.*, Gebrauch der Casus im althochdeutschen Tatian. Věst. Král. čes. Spol. Nauk. Tř. filos.-hist.-jaz. 1898.

- Mourek V. F.*, H. Winkler, Germ. Casussyntax. Berlin 1896. Kritika v Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Literatur. XXIII., 1897, str. 315—330.
- Obijenko I.*, Українська літ. мова XVI-го ст. Varšava 1930.
- Potebňa A.*, Изъ записокъ по русской грамматикѣ II., 2. vyd. Charkov 1888.
- Ramberg Ewa*, Beiträge zur altpolnischen Syntax aus dem Florianer Psalter. AfslPh 34. 421 n.
- de Saussure F.*, De l'emploi du génitif absolu en sanscrit (1881). Recueil des publications scientifiques. Heidelberg 1922, 269—338.
- Schleicher A.*, Litauische Grammatik. Handbuch der litauischen Sprache I. Praha 1856.
- Sechehaye A.*, Essai sur la structure logique de la phrase. Paris 1926.
- Stoňski Stan.*, Die Übertragung der griechischen Nebensatzkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern. Kirchhain N.-L. 1908.
- Smal-Stockyj-Gartner*, Grammatik der ruthenischen (ukr.) Sprache. Wien 1913.
- Speyer J. S.*, Vedische und Sanskrit Syntax. Strassburg 1896.
- Spieker*, On the so-called Genitive absolute. The American Journal of Philology, edited by B. L. Gildersleve. Baltimore. VI.
- Sreznevskij I. I.*, Мысли объ исторіи русскаго языка и другихъ славянскихъ нарѣчій. С.-Петербургъ 1887.
- Stolz-Schmalz*, Lateinische Grammatik. Laut- und Formenlehre, Syntax und Stilistik. 3. Aufl. München 1900, 5. Aufl. 1928.
- Streitberg W.*, Gotisches Elementarbuch. Heidelberg 1897.
- Šafárik P. J.*, Elemente der altböhm. Grammatik. Praha 1867.
- Památky hlholského písemnictví. Praha 1853.
 - Počátkové staročeské mluvnice. Praha 1845.
 - Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus. Praha 1858.
- Šepkin V.*, Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги. Petrohrad 1899.
- Trnka B.*, Analyse a synthese v nové angličtině. Mnéma. Sborník vydaný na paměť čtyřicetiletého učitelského působení prof. Jos. Zubatého. Praha 1926. 380 n.
- Syntaktická charakteristika řeči anglosaských památek básnických. Příspěvky k dějinám anglické řeči a literatury. Praha 1925, sv. II.
- Vondrák V.*, Altkirchenslavische Grammatik. Berlin. 1. vyd. r. 1900, 2. vyd. r. 1912.
- Die Spuren der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung in der altböhmischen Literatur. Sitzungsberichte der K. Akad. der Wissenschaften in Wien. Bd. CXXIX. 1893.
 - K otázce vlivu církevní slovanštiny na starou češtinu. ČČM. 1895. 301 n.
 - K námitkám stran vlivu církevní slovanštiny na starou češtinu. ČČM. 1895. 498.
 - Vergleichende slavische Grammatik. II. sv. 1. vyd. 1908, Göttingen, 2. vyd. (vydal Dr. O. Grünenthal) z r. 1928.
- Vostokov A. Ch.*, Историческая грамматика русскаго языка. Синтаксисъ. Москва 1875, vyd. 4.
- Weingart M.*, Dobrovského Institutiones. Část II. Rozbor institucí. Bratislava 1925.
- Étude du langage parlé suivi du point de vue musical. Travaux du cercle linguistique de Prague I., 1929, 170 n.
- Winkler H.*, Germanische Casussyntax I. Dativ, Instrumental, örtliche und halbörtliche Verhältnisse. Berlin 1896.
- Zur indogerm. Syntax. Progr. des städt. Johannes-Gymn. zu Breslau. 1892.
- Wölfflin Ed.*, Die lat. Übersetzung d. Briefes d. Clemens an d. Korinther. Arch. für latein. Lexikographie u. Gram. Leipzig IX, 1896, 81 n.
- Genitiv, Accusativ und Nominativ absolutus, ib. 45—46.
- Zubatý Josef*, K výkladu některých příslovčí, zvláště slovanských. Sborník filologický 3, 120—167, v. 152.
- K slovanským kmenům na -jan, -in. Listy filol. 29 (1902), 222.

OBSAH:

	Strana
I. ČASŤ VŠEOBECNÁ	1—4
1. <i>Výklady</i>	1—
Výklady o vzniku datívu abs. (1—5). Vondrákova mienka o praslovanskom pôvode datívu absolutného. Samostatný vývoj. Voľba pádu pre casus absolutus (5—7).	
2. <i>Funkcie datívu absolutného</i>	7—1
3. <i>Subjekt</i>	13—1.
Rovnaký subjekt väzby datívu absolutného a hlavného slovesa (13—14). Druhy subjektov (14—16). <i>поздѣ бывъшѹ (сѣшѹ)</i> a <i>поздѣ бывъши (сѣши)</i> (16—18).	
4. <i>Predikát</i>	18—24
Slovesá v predikáte. Gerundium. Neshody medzi textami evanjelskými. Očakávané datívy participií. Postavenie datívu participia a datívu substantíva (18—20). Složené tvary datívu participia. Viac datívov participií. Kongruencia (20—22). Spojky pri datívoch absolutných (22—24).	
5. <i>Otázka gréckeho vlivu</i>	24—33
6. <i>Ostatné poznámky k prekladateľskej technike</i>	33—40
7. <i>Datív absolutný v iných slovanských jazykoch</i>	40—42
II. SOZNAM DOKLADOV NA DATÍV ABSOLUTNÝ V STARO-SLOVIENSKYCH PAMIATKACH	43—86
I. PARTICIPIUM PRAESENTIS ACTIVI	43—65
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>časovej</i>	43—54
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>kauzálnej</i>	54—57
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>hypotetickej</i>	57—58
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>koncesívnej</i>	58—59
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>výsledkovej</i>	59—60
<i>Datívy absolutné, v ktorých nie je vyjadrený datív mena podmetového</i>	60—62
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>časovej</i>	60—61
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>kauzálnej</i>	61—62
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>hypotetickej</i>	62
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>koncesívnej</i>	62
<i>Datívy absolutné, ktoré majú spoločný podmet s vetou hlavnou</i>	62—64
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>časovej</i>	62—63
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>kauzálnej</i>	64
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>hypotetickej</i>	64
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>výsledkovej</i>	64
<i>Datívy absolutné, v ktorých datívy mien nie sú vyjadrené.</i>	
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>kauzálnej</i>	64
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>hypotetickej</i>	65
II. PARTICIPIUM PRAESENTIS PASSIVI	65—66
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>časovej</i>	65
Rovnaký podmet väzby datívu absolutného a vety hlavnej	65
Participium pomocného slovesa <i>кѣти</i> nie je vyjadrené	65—66
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety <i>časovej</i>	65—66

	Strana
PARTICIPIUM PRAETERITI ACTIVI	66—81
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej	66—75
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnej	75—77
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety koncesívnej	77—78
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety výsledkovej	78
<i>tvry absolutné, v ktorých datívy mien nie sú vyjadrené</i>	78—79
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej	78
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnej	78—79
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety hypotetickej	79
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety koncesívnej	79
<i>Podmet väzby datívu absolutného je rovnaký s podmetom vety hlavnej</i>	79—81
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej	79—80
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnej	81
<i>Datívy absolutné, v ktorých datívy mien nie sú vyjadrené</i>	81
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej	81
IV. PARTICIPIUM PRAETERITI PASSIVI	81—85
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej	81—83
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnej	83
<i>Datívy abs., v ktorých datívy mena nie sú vyjadrené</i>	83—84
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej	83
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnej	83
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety hypotetickej	84
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety koncesívnej	84
<i>Podmet väzby datívu absolutného je rovnaký s podmetom vety hlavnej</i>	84
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej	84
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnej	84
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety koncesívnej	84
<i>Participium pomocného slovesa кыти nie je vyjadrené</i>	84—85
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety časovej	84—85
Datív absolutný vo funkcii vedľajšej vety kauzálnej	85
<i>поздѣ (вечерѣ) сѣштоу, сѣшти a pod.</i>	86
Participium praesentis	86
Participium praeteriti	86
T. zv. neosobná väzba v doklade: сѣнтажшѣ	86

III. ŠTATISTICKÁ PRÍLOHA.

I. Tabuľka miest, v ktorých sa jednotlivé evanjelské texty neshodujú v použití datívu absolutného	87
II. <i>Subjekty</i> v evanjelských textoch	88
III. <i>Predikáty</i> v evanjelských textoch	89
IV. <i>Subjekty a predikáty</i> v Supr. kodexe	90
V. <i>Subjekty</i> v malých textoch	91
VI. <i>Predikáty</i> v malých textoch	91
VII. <i>вечерѣ сѣштоу (кыѣшю)</i>	92
VIII. <i>поздѣ сѣштоу (кыѣшю)</i>	92
IX. <i>поздѣ сѣшти (кыѣшн)</i>	92
X. <i>поздѣ</i> { <i>сѣштоу, сѣшти</i> <i>кыѣшю, кыѣшн</i>	92

	Strana
XI. СЕНТАВЖШТН — СЕНТАВЖШТОУ	92
XII. Číselný počet a procentuálny pomer datívov absolutných podľa ich funkcií	93

DIAGRAMY.

Číselný pomer datívov absolutných podľa ich funkcií	94
Procentuálny pomer datívov absolutných podľa ich funkcií	95
Priebeh funkčného zastúpenia v jednotlivých pamiatkach podľa číselného počtu	96
Priebeh funkčného zastúpenia v jednotlivých pamiatkach podľa procentuálneho počtu	97;
<i>Le datif absolu dans le vieux slave (Résumé)</i>	98-10

Origine du datif absolu (98—99). Le datif absolu est-il d'origine slave commun (99—100). Choix du cas pour le «casus absolutus» (100). Fonction du datif absolu (100—103). Le sujet (103). *поза́къ бѣмѣши* etc. (103—104). Le prédicat (104—105). Origine slave du datif absolu (105—106). Le datif absolu dans les autres langues slaves (106).

BIBLIOGRAFIA.

I. Pramene	106-107
II. Literatúra	107-109

K CHARAKTERISTICE NEJSTARŠÍCH EVANG. RUKOPISŮ STAROSLOVĚNSKÝCH.

Na sjezdu slovanských filologů r. 1929 bylo vysloveno přání poříditi rekonstruovaný staroslověnský evangelní text podle dosud známých památek staroslověnských. Tato práce předpokládá několik otázek; na jednu neb druhou z nich chci dáti odpověď v této studii. Jaká je povaha textů jednotlivých staroslověnských kodexů? Nemíním povahu jazyka, tou se zabývá mluvnické (zejm. tvarosloví, skladba) a slovník; zde chci ukázati na povahu neboli ráz textu samého, na jeho poměr k původnímu textu cyrilometodějskému, po případě na jeho poměr k textu řeckému, podle různých jeho čeledí, což je úkol textové kritiky. Dříve nežli můžeme při řečené práci rekonstrukční s texty zacházeti (operovati), je nutné znát charakter každého z nich. Předem si uveďme na mysl několik známých skutečností.

1. Všecky staroslověnské památky, ani nejstarší nevyjímajíc, jsou přepisy, které sahají nejvýš do století desátého a jedenáctého; tedy nechybíme, řekneme-li, že pocházejí ne z druhé nebo třetí, ale kdož ví, z kolikáté ruky,¹ ježto od cyrilometodějských originálů uplynula dlouhá a pohnutá doba 150 až 200 let. Zdůrazňuji tuto okolnost, která nutí k opatrnosti při posuzování, oceňování a vybírání textů (pro t. rekonstrukci), ježto jednak při samém opisování snadno vznikají omyly a změny, jednak i proto, že, jak uvidíme níže, spolupůsobily tu i jiné pozoruhodné okolnosti, ne právě příznivé. Jedna z těchto okolností, o které je na místě promluvit hned zde, je, že sám řecký text v této době (od 9. do 11. stol.) byl ještě velice neustálený, takže stěží najdeme dva rukopisy úplně shodné. Nehledíc ani k tomu, že bibličtí kritikové rozeznávají obecně tři skupiny řeckého textu: t. alexandrijský (H), t. cařihradský (K), t. západní (W), kolovaly v samém patriarchátu cařihradském, v IX. stol. a následujících, cařihradské texty s příměsky neboli různočteními, zejména »Západními«. Různočtení sice z textu cařihradského mizela ale povlovně, takže máme jak řecké tak staroslověnské texty s nestejným procentem těchto variant, třebaž

¹ Podle prof. VONDRÁKA (v čl. Über d. gegenseitige Verhältnisse d. ältesten Evangelientexte, *Altslovenische Studien* 1890, str. 53—67) jsou kod. Zograf. a Marianus opisy různých předloh. Podle A. MEILLETA tvoří Zograf. a Marianus jednu rukopisnou rodinu proti evangeliáři, ale jejich společná předloha byla již revidována a není jisté, byla-li to předloha bezprostřední nebo vzdálenější, *Lettoslavica, Mémoires de la Société de linguistique, MSL.* 11, 1899, 173—186; srov. též jeho *Etudes I.*, 42 RS. 6, 1913, 138, 142; *MSL.* 21, 191 násl. a Глас 112 (2 razred), 1921, 92. — Viz i O. GRÜNENTHAL, v čl. »Die Übersetzungstechnik d. Altkirchenslav. Evangelienübersetzung« 1909, *AfsIph.* XXX, 321 násl. Podle prof. BUZUKA předpokládají Zograf. a Marianus společnou vzdálenější předlohu (*Известия* 29, 1925, 352—356). — J. KURZ dochází k závěru, že Zograf. a Marianus sice předpokládají jednu společnou předlohu čtveroevangelní, ale změny v Zografském evangeliu nastaly později v samostatném opise; zdali starém nebo novějším, nebo posledním, to zatím nelze říci (*Slavia* IX, 696, čl. K Zografskému evangeliu).

se tyto jinak a v celku opíraly o recenzi cařihradskou.² Tato nejednotnost a neustálenost řeckých textů ovšem nepodporovala ani jednotu textu staroslověnského.

2. Je jisté, že Konstantin-Cyrl začal svou literární činnost s evangeliářem, jak to připouštěla jeho činnost misionářská, a jak o tom máme výslovnou zprávu v Pannonské legendě Konstantinově (kap. XIV.). Tedy při kritickém oceňování textu mají velkou důležitost staroslověnské evangeliáře (e. aprakos). Je to především evangeliář *Assemanův*, o němž se domnívá prof. VONDRÁK, že představuje evangeliář Konstantina-Cyrla v nejstarší podobě,³ ale i cyrilský evangeliář Savův (Savina Kniga), o níž V. ŠČEPKIN dokazuje, že je přepis z hlaholského originálu,⁴ a i evangeliář Ostromířův, o němž, jak uvidíme, bude také nutno v lecčems opraviti mínění dosavadní, třebaž že (podle prof. WEINGARTA) přes svůj ruský původ zachovává velmi věrně ráz staroslověnské předlohy (Skloňování jazyka staroslov., v Praze 1928, 60—61).

Staroslověnský evangeliář byl na Velké Moravě *doplněn*. Z dosti obšírné práce VONDRÁKOVY o těchto kompletorních částech čtveroevangelia⁵ můžeme přijmouti za jakýsi výtěžek snad jen to, jak prof. Vondrák tvrdí, že Cyril nepřeložil *sám* tyto části, ale že autorů bylo *několik*, kteří si podle Vondráka při doplňování evangeliáře nestejně vedli,⁶ a jak pisatel článku dodává, na původním textu nic neměnili. Že bylo autorů několik, usuzuje Vondrák z toho, že užívají v kompletorních částech brzy výrazů a slov, která se čtou v samém textu aprakosu (tedy Konstantinově), brzy slov a výrazů obvyklých v mladších památkách. Tak na př.: *кѣнижники-книжци, напастъ-искушение, вина-пешивание, владыка (игемонъ)-ковода* atp. Je-li tato okolnost dostatečným důvodem, že bychom musili připustiti několik autorů částí kompletorních, nevím, ale jisté je, že i druhou část svého tvrzení, totiž že tito autoři a pomocníci Konstantinovi na vlastním textě evangeliáře-aprakosu nic neměnili, doplňuje prof. Vondrák v ten smysl, že text aprakosu byl aspoň od prepisovačů v pozdějších

² Jinde jsem ukázal (viz můj Úvod k ev. sv. Marka, Byzantinoslavica I, 1 násl. a II, 1 násl.), že staroslověnský překlad cyrilometodějský se opírá o řeckou předlohu recense cařihradské a blíží se rukopisům, které V. SODEN (ve svém spise *Die Schriften d. Neuen Testament*, Göttingen 1913) označil siglou I^a nebo též K^a. Jsou to rukopisy řecko-byzantské s hojnými čteními Západními, podobné známému kodexu Alexandrinskému (cod. A). Také je jistá příbuznost překladu cyrilometodějského s řeckými kodexy sv. hory Athonské, které označil v. Soden siglou I^o (nebo též K^o), nebo též se skupinou kodexů E, F, G, H (K¹—I¹).

³ Viz jeho *Altkirchenslavische Grammatik* 2, Berlin 1912, str. 20.

⁴ V. ŠČEPKIN, *Разсуждение о языкѣ Саввиной книги*, Спб. 1899, 57: «среди ошибокъ и поправокъ, произведенныхъ самимъ писцомъ, есть такія, которыя указываютъ на непосредственный глаголическій оригиналъ рукописи».

⁵ «О církevně-slovanském překladu evangelia v jeho dvou různých částech a jak se nám choval v hlavnějších rukopisech» Даничичев зборник, Београд-Љубљана, 1925, 9—27.

⁶ Tamtéž: «Пřeklad těchto doplňků byl pořízen asi několika osobami, neboť není jednotný; jeho původcové neřídili se ... stejnými zásadami. Někdy se rozhodli pro výrazy, které se vyskytovaly v Aprakos-evangelii, jindy volili zase docela jiné...; na hotovém překladě aprakos-evangelii neměnili nic.» (Tamtéž 18.) Ale ani toto tvrzení Vondrákovo není naprosto bezpečné.

dobách měněn a to záhy.⁷ Příklad máme na samém evangeliáři Assemanově, který sice představuje evangeliář Konstantina-Cyrila dosti věrně, ale jistě ne tak, abychom mohli na každé jeho slovo přísahat; ani při jeho jinak veliké starobylosti a věrnosti zarážejí v něm zřejmě a smělé odchylky od původního textu. Tak na př. jsem zjistil, že sám text »Otčenáše« (Mt. VI. 9—13) je v něm pozměněn mnohem více nežli v evangeliáři Ostromírově a Sávově.⁸ Prof. Vondrák si ve zmíněné práci nepovšimnul, že text Otčenáše je v evangeliáři Assemanově *přepracován* podle textu, který čteme v kompletorní části (Luc. XI. 3—4). Prof. Vondrák sice uvádí (l. c. 17), že Asseman má již pozdější *остави... оставлѣмъ* jako Ostromír, Sáva ano i Hval; píše také, že pozdější *искоушение* (m. *напастъ*) z textu kompletorního vniklo do evangeliáře Vračanského (l. c. 14), ale neupozoroval, že vniklo i *do evangeliáře Assemanova*. A nejen to, ale že i samo pozdější *отъ ажкаваго* čteme jak v části kompletorní, tak i v aprakosu ev. Assemanova (Mt. VI. 13). Zkrátka, kdyby si byl povšimnul, že i text Otčenáše (Mt. VI. 12—13) je v samém evangeliáři Assemanově opravován a předělán podle textu kompletorního (Luc. XI.), kdežto v kodexu Nikoljském že se zachoval *starý*, původní text aprakosu ve všech částech, nebyl by mohl napsat větu: »nemůžeme tedy vůbec tvrditi, že by se ve skupině Nik. (a—b) a Hvalově projevovala soustavně neb aspoň poněkud nápadně zvláštní snaha po zachování staršího rázu textového« (l. c. 27).

Z toho je vidět, že třebas nám bude vycházeti při rekonstrukci textu od evangeliáře, smíme i jeho nejstarší známý text, t. j. evangeliář Assemanův, přijímati jen *opatrně* a s *omezením*.

3. Jistými zkušebními znaky (kriteriem) starobylosti textu jsou především kulturní slova, která Konstantin-Cyryl přejal z řečtiny a v prvotním překladě ponechal nepřeložená, prostě proto, že staroslověnština, jazyk národa tehdy nekulturního, neměla vhodných slov pro tyto pojmy.⁹ Tato slova se ponenáhlu vyměňovala a nahrazovala slovy domácími, zejména při známé snaze po opravě knih, provedené na jihu za cara *Simeona*. Při tom je významné a pozoruhodné, že nejvíce těchto starobylých, nepřeložených slov se zachovalo nejen v nejstarších kodexech pocházejících z blízkosti Byzantska a posvátné hory Athonu, ale

⁷ »Avšak text aprakos-evangelia neušel přece všelijakým změnám, které pak na něm přepisovači byly prováděny, a to začalo velmi záhy« (tamtéž, str. 18).

⁸ U Luc. XI. 3—4, zní v ev. Nikoljském text Otčenáše takto:

v. 3 *остави намъ грѣхы наше иго и сами оставлѣмо есакомоу должникоу нашему.*

v. 4 *и не оубеди насъ въ искоушение, нь избави насъ отъ лоукаваго.*

V evang. Assemanově Mt. VI. 12—13, příslušná místa takto:

v. 12 *и остави намъ долги наше, яко и мы отъпоустѣмо должникомъ нашимъ.*

v. 13 *и не оубеди насъ въ искоушение, нь избави нѣмъ отъ ажкаваго.*

Proti tomu v ev. Nikoljském v *aprakosní* části (u Mt. VI. 12—13) zachovalo se staré čtení Otčenáše takto:

v. 12 *и отъпоустѣи намъ долги наше, яко и мы отъпоустѣмо должникомъ нашимъ.*

v. 13 *и не оубеди насъ въ напастъ, нь избави насъ отъ неприѣзни.*

⁹ Seznam těchto slov z řečtiny přejatých a v staroslověnském textu nepřeložených sestavil prof. V. JAGIČ v Entstehungs-Geschichte d. k. Sprache, str. 301 a násl.

zejména v opisech poměrně mladých, původem ze západního území Makedonie osazeném *Bogomily*, a ovšem také v liturgických knihách katolických západního obřadu v Dalmacii, Charvátsku a Istrii.¹⁰

4. Jiným kritériem starobylosti textu jsou slova, jimž se přezdílo »pannonismy« neboli výrazy, které přijal Konstantin-Cyrl do slovníku svého překladu na Velké Moravě (Pannonii). Jsou to slova na Velké Moravě zdomácnělá, která se dostala do církevní slovanštiny cestou hornoněmčiny *постъ, попъ, крнжъ* a j., nebo i slova, byť původem domácí, avšak taková, která nebyla v užívání a obvyklá u Jihoslovánů, jako: *ашоуѣтъ, спыти, клепати, натроуѣти* a pod. Je přirozené, že obojí tyto výrazy mizely podobně, jako ona slova nepřeložená, když se učedníci svatých apoštolů octlí na slovanském jihu. Tudíž texty, v nichž se tyto pannonismy zachovaly, můžeme právem považovati za ohlas původního překladu. Čteme-li tedy ten neb onen pannonism v textech bogomilských (Nik., a—b; Hval., Karp.,) nebo v památkách charvátsko-hlaholských, je to jen potvrzení toho, co jsme řekli o těchto textech stran archaismů třídy předcházející.¹¹

Prof. ST. KUL'BAKIN hlásá novou teorii o jazyce cyrilometodějském (viz rozpravu: О речничкој страни старословенског језика, Глас CXXXVIII, Беорпад 1930), podle níž je velmi málo slov přejatých na Vel. Moravě do slovníka cyrilometodějského, ježto se časem ukázalo, že co se druhdy považovalo za pannonismy, jsou většinou slova známá i v dialektch makedonských. Ovšem sám autor přiznává přes to některé obtíže (l. c. 137), jiné napadnou čtenáře při četbě řečené studie. Zde neběží o správnost jedné nebo druhé teorie; jisté je, že nejstarší starosl. památky mají rázovitou zásobu slov, která mizejí v památkách pozdějších. Pro nás je důležitá ta okolnost, že se řečené rázovité výrazy, ať pannonského nebo makedonského původu, čtou mimo jiné

¹⁰ Srovnej V. JAGIČ, Kodex Marianus (str. 475 násl.). Pozoruhodné je, že všechna tato nepřeložená slova (počtem 70) přicházejí v rukopisech bogomilských; ano 4 z nich: *вѣтъ, крнжъ, тривѣнъ, фора*, jediné v kodexu Nikoljském. Slovo *вѣсѣсъжеженне* se čte již v Žaltáři sinajském; též *сложъка* vedle *лнтоуригѣ* je staré; *хрнзма* vedle *мвро* se vysvětluje vlivem západním. Chybí tu tedy jediné *тривѣнъ* (*τρίβολος*), ale již v Marianu, Zografu čteme *рѣкне*. Za to však čteme v bogomilském kodexu Hvalově řecké slovo *догма* (u Lukáše I₁). Prof. Jagič je sice neuvádí v seznamu nepřeložených slov, přejatých z řečtiny, buď že si ho nepovšimnul nebo že je nepovažoval za původní; mám však zato, že v původním překladu Konstantinově bylo, a důvod vidím v tom, že se kodexy na tom místě rozcházejí. Assemanianus má *заповѣ(ах)*, ostatní *повѣѣнне*.

¹¹ Ze dvou set slov, která se objevují v nejstarších památkách, tak že jsou rázovitá pro období nejstarší, uvedu zde jen tato: *вѣнспръ, година, днра, дрѣколь, драсѣлъ, ннѣ* — ve složeninách, *нстаѣати, нштаднѣ, клепати, кѣючнтн са, (за)кѣопнтн, мнса, мѣѣто (δωρον), напастъ, натроуѣти, нп-прижнъ, нпскаѣти, ради* postpositivum, *стоуѣднѣнѣ, сѣнѣмѣ, хлѣпати, чѣсати, чрѣждеженне, мѣвннѣ, нѣдрѣ.*

Ze seznamu pořízeného prof. Jagičem v *Entstehungsgeschichte*, str. 323 násl., nevidím tu jediné *баани-врачъ* a *жадѣ*, které ostatně přichází jedinkrát (Mt. VIII, 28), ale u Hvala a v ev. Karp. se čte; místo *днѣнтн са* je tu obvyklé *чюднтн са*, též *опрѣктн* (Mt. VII, 27) *пѣтъкнжнтн са*; místo *крнжъ* všude *крѣстѣ*; tedy tři—čtyři slova. Tato okolnost svědčí, že ani text památek bogomilských nebyl ušetřen změn, byť, jak vidíme, v míře nepatrné. Srov. též v Nik. a *родъ огна* místo *уѣена* *πυρός*; pozdější překlad hebrej. *уѣена* (*ה' גֵּנְוָא* = *γένος*).

i v mladších památkách původu »bogomilského«, a proto jsou tyto památky, byť mladší, v naší otázce tak důležité.

5. Jest však ještě jiná důležitá okolnost, která vede podobně k ocenění starobylosti textu. Mluvili jsme o tom, že staroslověnský překlad podléhal změnám, které hledíc k rozsáhlému území, na němž se ho užívalo (od moře Černého až ku břehům Jaderského), a přihlížejíc k sousedství dvou kulturních středisk (Byzantska a Říma), s nimiž se pokřesťanství Slované stýkali, nebyly ani řídké ani stejnorodé. Staroslověnský text evangelní té doby zejména ve východních stranách, obdobně jako řecký, měl podíl na změnách záležejících v tom, že starší čtení v rukopisech (alexandrijská a západní) víc a víc ustupovala a byla zatlačována pronikajícím textem Lukianovským (syrským, cařihradským), který konečně ve 12. stol. opanoval jako úřední text veškeré církve řecké. (Viz můj úvod k ev. sv. Marka.) Právem tudíž můžeme míti za to, že cařihradské texty, v nichž jsou hojnější různočtení Západní nebo alexandrijská, jsou starší nežli texty, kde je těchto různočtení méně, nebo dokonce nežli vyhraněný, čistý text cařihradský. A jako jsme již dříve viděli, že jednak texty bogomilské (Nik., a—b, Hval., Karp.), jednak i charvátsko-hlaholské si zachovaly nejen archaism proti textům východního Bulharska po stránce slovníkové, tak se také potvrzuje starobylý ráz těchto textů bogomilských a charvátsko-hlaholských i po stránce textově-kritické. Zkoumáme-li totiž evang. Nikoljské (zejména a), přesvědčíme se, že vyniká nejen slovníkem, ale i *počtem* tak zvaných *předsyrských*, necařihradských čtení, nebo, což je totéž, že je sice recense cařihradské, ale s větším počtem různočtení Západních neb alexandrijských, nežli všechny ostatní staroslověnské památky.¹²

Obecně se uznává, že tato památka je opsána z předlohy hlaholské, a byť nebyla tak stará, jak se domníval Šafařík, který ji kladl do XII. století, nýbrž asi z XIII. neb XIV. století, nebude snad nikdo chtít tvrdit, že tyto archaismy se mohly dostati do ní až v pozdějších opisech, kdy, jak jsme viděli, tato různočtení spíše ubývala a zanikala. Nezbyvá tudíž, nežli viděti v této památce opis prastaré předlohy hlaholské, která si zachovala obraz staroslověnského překladu evangelního celkem věrněji než ostatní památky, a to jak po stránce slovníkové, tak po stránce textové.¹³

Toto tvrzení o veliké vážnosti evangelia Nikoljského po stránce textově-kritické (jejíž analogii máme ve vážnosti Pentateuchu samaritánského) lze dobře vysvětliti. Je totiž přirozené, že jako na východě sousedství Cařihradu a jeho biblická recense působila na osudy a změny staroslověnského textu a

¹² Podle tohoto měřítká kodex Mariinský, který jinak po stránce tvarové i slovníkové vyniká archaismy, ustupuje čtveroev. Zografskému a evangeliáři Assemanovu, zvláště však evangeliu Nikoljskému, a shoduje se nejčastěji v mladších čteních s evangeliářem Ostromírovým.

¹³ Tomu není rozuměti tak, že by evang. Nikoljské byl naprosto spolehlivý, původní a nezměněný text cyrilometodějský. V »Byzantinoslavica« III, 1 násl., jsem připomenul a ukázal *nespolehlivost* našich textů vůbec. Tamtéž jsem ukázal, že ani evang. Nikoljské nevyjímám, a že jsou místa, kde ostatní rukopisy si zachovaly staré čtení věrněji nežli ev. Nikoljské, a tedy, že bude potřeba v takových případech opravit i text evang. Nikoljského.

jeho čtení, tak také, že staroslověnské texty v krajích západních nemohly zcela uniknouti vlivu západnímu a to jak v příčině slovníka — srovnej либра (lat. libra) — либра, zejména však po stránce textové. Západní kraje byly příznivější pro zachování archaismů v textech staroslověnských po této stránce nežli mladší východ, protože, jak již jméno naznačuje, tak zvané texty Západní, původně ovšem syrské, potom řecké, nakonec přešlé i do Italy a s ní do lat. Vulgaty, byly bližší původním různocením v překladu staroslověnském nežli mladší čtení cařihradská. Tím se osvětluje okolnost, které si dosud málo kdo povšiml, že totiž Západní texty třeba latinské, nepůsobily tak »rušivě« na původní podobu překladu staroslověnského, jako pokrok a změny řeckého textu recense byzantské.

Z uvedených fakt a úvah plynou pro rekonstrukci textu staroslověnského tyto zásady:

1. *Ježto staroslověnský evangeliář byl jistě první literární prací Konstantina-Cyryla, bude nám při rekonstrukci textu vycházeti od nejstaršího evangeliáře Assemanova, ovšem s vyloženým omezením.*

2. *Ježto čtveroevangelium Nikoljské, vynikající z textů bogomilských, celkem předtí ostatní památky jak po stránce slovníkové, tak zejména po stránce kriticky-textové, položíme je za základ části kompletorních, ovšem stále přibližěji k starším čtením, pokud se snad zachovala jinde.*

RESUMÉ.

Bei Gelegenheit des ersten Kongresses der slavischen Philologen in Prag 1929 wurde der Wunsch vorgebracht, man möchte auf Grund der bisher bekannten altslavischen Codices einen rekonstruierten altslav. Evangelien-Text herausgeben. Bevor man eine solche Arbeit in Angriff nimmt, sind wohl mehrere Wahrnehmungen und Erwägungen am Platze; einige derselben behandelt diese Studie.

1. Da die ältesten altslavischen Denkmäler nur Abschriften sind, die erst etwa 150—200 Jahre nach den cyrillometodianischen Originalen verfaßt sind, kann man in der gesagten Arbeit nur mit großer Vorsicht zu Werke gehen; und das umsomehr, weil dieselben in einer, der Textkritik nicht gerade günstigen Zeit, entstanden sind. Der Text selbst ist zwar der byzantinischen Redaktion, doch mit vielen alexandrinischen und sogen. Western-Varianten versehen, gleich den Codices des konstantinopolitanischen Patriarchats dieser Zeit.

2. Da der hl. Konstantin-Cyryllus mit einem Evangeliarium (Perikopenbuche) seine Missionstätigkeit begann, ist wohl nötig bei der Rekonstruktion von den ältesten Evangeliiarien (Assemanianus, Ostromiri und Savina kniga) auszugehen. Das Evangeliarium wurde erst später in Großmähren zu einem vollständigen Tetraevangelium ergänzt. Diese Ergänzungsarbeit wurde, nach dem Gutachten des Prof. V. Vondrák, etwa von mehreren Mitarbeitern fort-

gesetzt; doch wurden nachher in der ganzen Arbeit verschiedene Änderungen vorgenommen. So z. B. ist in dem ältesten Evangeliarium Assemani selbst das »Vaterunser« (Mat. VI) nach dem ergänzten Tetraevangelium-Texte (Luk. XI) korrigiert. Dagegen hat sich der ursprüngliche Text derselben Perikope in der späteren Abschrift von Nikoljakloster erhalten. Daraus geht hervor, daß man auch die Evangelientexte mit großer Sorgfalt prüfen muß.

3. Gewisse Merkmale der Altertümlichkeit des Textes sind, wie bekannt, einige Ausdrücke, die der hl. Konstantin-Cyryllus aus dem Griechischen übernommen und in seiner ursprünglichen Übersetzung *unübersetzt* beibehalten hat. Merkwürdigerweise sind diese Ausdrücke nicht nur in den ältesten Codices (Assemanianus, Marianus, Zographensis), sondern auch in einigen späteren cyrillischen Abschriften, bogomilischen Ursprungs, erhalten; so in dem Evangelium v. Nikoljakloster (a—b), in dem Hval's Codex und in dem Karpini'schen Evangelium. Daraus erhellt, daß auch diese späteren Codices in der Rekonstruktionsarbeit eine wichtige Rolle spielen.

4. Weitere Merkmale des hohen Alters des genannten Textes sind die sogenannten »Pannonismen«. Merkwürdigerweise finden wir auch diese nicht nur in den ältesten Codices, sondern auch in den jüngeren bogomilischen Abschriften. Dadurch wird nur weiter bestätigt, was von der hohen Bedeutung der letzteren früher gesagt wurde.

5. Ein anderer wichtiger und für unsere Vorhaben merkwürdiger Umstand ist der, daß sich in den erwähnten Abschriften, bogomilischen Ursprungs, hauptsächlich aber in dem Evangelium (a) von Nikoljakloster, die älteren alexandrinischen und die sogenannten Western-Varianten in viel größerer Zahl vorfinden als in allen anderen Codices. Dieser Umstand führt uns notwendigerweise zu der Überzeugung, daß der genannte Codex als eine ziemlich treue Abschrift einer glagolitischen Vorlage zu gelten habe, besonders in textkritischer Hinsicht.

Aus dem Gesagten folgen für die beabsichtigte Rekonstruktionsarbeit nachstehende Grundsätze:

I. Da das altslavische Evangeliarium (Perikopenbuch) die sichere und erste literarische Arbeit des hl. Konstantin-Cyryllus war, ist es angezeigt, bei der Rekonstruktion des Evangelium-Textes von dem ältesten Evangeliarium (Assemani) auszugehen; allerdings mit der oben erwähnten Vorsicht und Einschränkung.

II. Da der Tetraevangelium-Codex v. Nikoljakloster in textkritischer Hinsicht die anderen altslavischen Codices im Großen u. Ganzen übertrifft, ist es begründet, daß man denselben als Grundlage der kompletistischen Evangeliumsteile beibehalte; allerdings muß man auch die eventuellen älteren Lesarten der anderen Codices stets berücksichtigen.

М. А. ANDREEVA (Praba):

К ИСТОРИИ ВИЗАНТИЙСКО-СЛАВЯНСКИХ ГАДАТЕЛЬНЫХ КНИГ.

Цель настоящей статьи дополнить ранее разобранный мною материал по истории политического и социального элемента в византийско-славянских гадательных книгах.¹ В результате изучения бывшей мне до сих пор недоступной большой коллекции астрологических текстов «*Catalogus codicum astrologorum graecorum*»² и славянского рукописного материала, хранящегося в Вѣнской Государственной (бывш. Придворной) Библиотеке, должны быть внесены существенные дополнения. Возможность исполнить эту работу предоставил мне летом 1933 года Славянский Институт в Праге. Выражаю ему здесь еще раз свою глубокую признательность.

Вновь привлекаемый греческий материал, значительно дополняя количество ранее использованного мною, дает интересные образцы лучшего качества и вносит уточнение в его хронологическое распределение. Вместе с тем он вполне укладывается в намеченную в предыдущей работе схему общего развития истории гадательной книги в Византии и у славян и подтверждает эволюцию в веках этого, особенно связанного традицией, рода литературы. Необходимым представляется также подчеркнуть, что, дополняя новым материалом прежде рассмотренный, вновь остаются в стороне Сонники, Трепетники и те из Лунников объектом гадания которых является не само государство и его судьбы, а судьба отдельной личности, хотя бы эти произведения благодаря общественному положению отдельных личностей, о которых гадается наравне с другими, и бывают иногда связаны с изучаемой нами группой.³ Они могут дать только дополнительный материал, иллюстрирующий главным образом бытовую сторону. По недостатку места не буду их касаться сейчас.

Это разделение в гадательной книге строго проводится, начиная с глубокой древности, и забывается и, то лишь отчасти, а не как общее правило, в позднейшей гадательной литературе. Личное гадание может быть даже более традиционным, чем общественно-государственное по своей форме, т. к. более гибко и условно в толковании содержания, могущаго быть крайне индивидуальным. В гадательной же книге общественно-

¹ М. А. ANDREEVA, Политический и общественный элемент византийско-славянских гадательных книг. В. Sl. II₁, 1930, p. 47–73; II₂, p. 395–415; 1931, III₂, p. 430–461; 1932, IV₁, p. 65–84. Прага 1930–32. pp. 100.

² *Catalogus codicum astrologorum graecorum*, t. I–XI. Bruxelles 1898–1932. X-ый том этой коллекции, посвященный афинским рукописям был использован раньше при составлении вышеупомянутой работы. В дальнейшем буду кратко ссылаться С. С. А. Gr. т. такойто.

³ М. А. Andreeva, o. c. rec. FR. DÖLGER. Byz. Zeit. 1932, t. XXXII, p. 404.

государственной наоборот в лучших ее образцах замѣчается тенденція замѣнить устарѣвшій этнический термин или цѣлое предсказаніе болѣе современным. Эта тенденція борется с традиціонализмом, присущим вообще византийско-славянской книжности и в особенности отреченной литературѣ. С вѣками, когда живой непосредственный опыт, создавшійся из параллельнаго наблюденія исторических событій и природных явленій утрачивается, и теряется умѣніе составить новое предсказаніе при помощи его, тенденція эта ослабѣвает. вмѣстѣ с тѣм в технику составленія предсказаній окончательно торжествует метод филологическій, который примѣнялся также издавна наряду с основанным на опытѣ. Этот метод заключается в подмѣнѣ устарѣвшаго термина новым или в измѣненіи смысла предсказанія из положительнаго в отрицательный и наоборот. Таким образом получается механическое сцѣпленіе природнаго явленія с предсказаніем. Одновременно растет и уваженіе к самой буквѣ предсказанія, как к нѣчто чуждому, непонятному, болѣе таинственному и отвлеченному от жизни.

На основаніи новаго греческаго матеріала удастся также установить соотношеніе большого Славянскаго Своднаго Громника III типа рук. 1735 Румянцов. музея с его греческим подлинником (см. III часть), который в приложеніи дополняется по рукописи Вѣнской Государственной Библіотеки 150 (118). Первая часть статьи будет посвящена обзору греческих гадательных книг вновь привлекаемых, 2) средневизантийскому Громнику и в частности предсказанію о походѣ князя Игоря на Царьград, 3) Апокалипсису Даниїла и его соотношенію с Славянским Сводным Громником и 4) спискам славянскій таблицы распредѣленія стран по знакам Зодіака.

1. Греческія гадательныя книги, их типы и сообщаемый ими матеріал.

Наряду с передѣланными в коллекціи Іоанна Лида в VI-ом вѣкѣ гадательными книгами старших римских и эллинистических авторов⁴ в теченіи всего средневѣковья вплоть до новѣйшаго времени имѣли хожденіе и инныя сочиненія астрологическаго характера, приписываемыя с правом или без него болѣе древним авторам, как Гефестіону, Манеѳону и Дорорею Сидонскому. Остановимся на коллекціи Гефестіона Фиванскаго, хотя она и носит иной характер, чѣм коллекція Лида.⁵ В ней нѣтъ мѣста

⁴ Андреева, о. с. В.-Sl. II, p. 49-53, 54, 60-61, 63. Joannis Laurentii Lydi, Liber de ostentis et calendaria graeca omnia iterum ed. Curtius Wachsmuth, Ed. Teubneriana. Lipsiae, 1897. Упоминаются, кромѣ Петозириса, Птолемея и легендарнаго Тагета, имена Нигидія Фигулы, Фотина Римлянина, Викеллія и Клавдія Туска.

⁵ Hephestionis Thebani, περί γαταρχῶν. I. I. e codicibus parisinis nunc primum edidit AUGUST ENGELBRECHT, Hephæstion von Theben und sein astrologisches Compendium. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen Astrologie. Wien 1887, p. 45-102. VETTI VALENTI, Ἀνθολογίων libris. C. C. A. G., II. p. 93 sq. повидимому представляется коллекціей того же рода.

ни Громникам, ни Лунникам, ни Сейсмологіям, она преслѣдует иную цѣль — познакомить читателя с методами составленія гороскопа,⁶ но к этому основному ядру компиляціи прибавлены нѣсколько статей, относящихся не к личному гаданію а к вещам обще-государственным. Такими представляются предсказанія на основаніи различных комбинацій звѣзд, затмений солнечных и лунных и по явленію комет и сопровождающих их дополнительных знаменій, как цвѣт свѣтил и комет, и различных метеорологических явленій. Часть этих гаданій о кометах и планетах вошла и в коллекцію Лида. В послѣдующее время эти статьи получили с одной стороны распространеніе в видѣ небольших самостоятельных сочиненій,⁷ с другой стороны онѣ вошли в большія сводныя сочиненія, гдѣ эти гаданія распредѣляются по отдѣльным мѣсяцам.

Что касается славянской литературы, то в ней по видимому взяла верх форма сложной компиляціи. Из астрологических сочиненій славянской книжник знает только Астролога,⁸ особаго вида сочиненіе, в котором говорится о различных свойствах отдѣльных знаков Зодіака и об оказываемом ими вліяніи на судьбы людей, животных и предметов. На соотвѣтствующей части сочиненія Гефестіона остановлюсь подробнѣе, т. к. в ней приводится распредѣленіе стран по трем различным спискам, тогда как у Лида использован только один, но, правда, за то наиболѣе знаменитый — птоломеевскій.⁹ Но прежде чѣм перейти к разбору этой статьи скажем нѣсколько слов о личности автора.

Личности Гефестіона из Өив Египетских и его произведеніям посвятил небольшую монографію ENGELBRECHT.¹⁰ Ему удалось на основаніи одного из примѣров, относящагося к 381 году, установить, что автор жил приблизительно в то же время, по его мнѣнію он был христианином. Гефестіону иногда приписывается званіе математика и фило-

⁶ Сочиненіе Гефестіона о принципах-началах состоит из трех книг, из коих самой интересной для нас представляется первая, опубликованная Engelbrecht'ем, слѣдующія судя по оглавленію имѣют болѣе специальный характер (о. с. р. 24—26). Оглавленіе I-ой книги слѣдующее (р. 24) 1. Περί τῆς δωδεκαμορίων ὀνομασίας τε καὶ δυνάμεως. 2. Περί δυνάμεως τῶν ἑπτὰ πλανημένων. 3. Περί τῆς τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων δυνάμεως. 4. Περί τῶν βορειότερων τοῦ ζωδιακοῦ. 5. Περί τῶν νοτιωτέρων τοῦ ζωδιακοῦ. 6. Περί τῶν τριγώνων ὡς ὠροθέου. 7. Ἐν οἷς χαίρουσι τόποις οἱ ἄστερες. 8. Περί ὑψωμάτων. 9. Περί προστασσόντων καὶ ἀκούοντων. 10. Περί ἰσοδυναμούντων καὶ βλεπόντων. 11. Περί ἀσυνδέτων. 12. Περί διαφορᾶς τόπων. 13. Περί οἰκοδεσπότου καὶ συνοικοδεσπότου. 14. Περί συναφῆς καὶ ἀπορροίας. 15. Περί περισχέσεως. 16. Περί ἀκτινοβολίας. 17. Περί δορυφορίας. 18. Περί τῶν δωδεκατημορίων τῶν κατὰ τὰς μοίρας. 19. Περί ἰδιοπροσωπίας καὶ λαμπτηρῶν καὶ θρόνων. 20. Περί καθολικῶν ἐπισκέψεων καὶ ἀποτελουμένων. 21. Ἀποτελέσματα τῶν γινομένων ἐκλείψεων καὶ τῶν κομητῶν. 22. Περί τῶν ἐν ταῖς ἐκλείψει σημείων. 23. Περί ἐπισημασιῶν τῆς τοῦ Κυνοῦ ἐπιτολῆς καὶ τῶν πρὸς αὐτὴν ἀστέρων. 24. Περί τῶν ἐν ταῖς ἐκλείψει χρωμάτων καὶ κομητῶν. 25. Περί τῆς τῶν μετεώρων σημείωσης. 23 статья имѣла хождение отдѣльно.

⁷ С. С. А. Gr., т. XIV₁, р. 11. Отдѣльно из Гефестіона С. С. А. Gr., т. VIII₂, р. 32 под именем Петозириса С. С. А. Gr., т. VII, р. 131.

⁸ ТИХОНРАВОВ, Памятники отреченной русской литературы. СПбг. 1863, р. 402.

⁹ JOANNIS LYDAE, de ostentis, р. 160; Andreeva, о. с. В. Sl. II, р. 63.

¹⁰ Engelbrecht, о. с. р. 21—23, 5, 28—42.

софа. Источниками этого, дошедшаго до нас в нѣскольких списках, сочиненія были Птоломей, Дороеей Сидонскій, Гиппарх и Одапса, Протагор Никейскій и Анубій, Антиох Аѳинскій, Петозириис и Манеѳон. В компиляціи Гефестіона матеріал болѣе слит, чѣм у Лида; предсказанія же болѣе архаичны и менѣе переработаны. В первой главѣ об именованіях и силах двѣнадцати частей, т. е. 12 знаков Зодіака, Гефестіон Ѳивскій приводит наряду со своим списком подчиненных каждому знаку мѣстностей птоломеевскій и гиппарховскій, въ котором отдѣльныя страны расположены по сторонамъ каждаго Знака; онъ именуется также древне-египетским. Т. к. подобные списки играютъ в дальнѣйшемъ развитіи гадательной книги большое значеніе, то приведу всѣ четыре в подлинникѣ для Овна, а затѣмъ перечислю страны приписываемыя каждому Знаку по всѣмъ спискамъ, кромѣ птоломеевскаго (см. В.-Sl. t. II, p. 398—9), и привлеку также данный Веттіемъ Валентомъ в Анѳологіи.

HEPHAESTIONIS (Engelbrecht, p. 47₁₇).

ἀρχαίη Βαβυλών, Τυρίου Βήλοιο πόλισμα, ὕστατα δ' Ἀρραβίη, γείτων χθονὸς Αἰγύπτου.

ПТОЛОМЕЙ (Ibidem, p. 47₁₉).

Κατὰ δὲ Πτολεμαῖον Βρετανία, Γαλατία, Γερμανία, Παλαιστίνη, Ἰδουμαία, Ἰουδαία.

ГИППАРХ (Ibidem, p. 47₂₀).

ὥς δὲ Ἰππαρχος καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν Αἰγυπτίων κατὰ μέρος διώρισαν οὕτως· κατὰ μὲν τὸν ἀριστερόν ὦμον Βαβυλωνία· κατὰ δὲ τὸ δεξιὸν Θράκη· κατὰ δὲ τὸ στήθος Ἀρμενία· κατὰ δὲ πλευρὰς Ἀραβία ἢ πρὸς Αἰγύπτον· κατὰ τὴν ῥάχιν καὶ κοιλίαν Περσίς καὶ Καππαδοκία, Μεσοποταμία, Συρία, Ἐρυθρὰ θάλασσα.

VETTI VALENTIS (C. C. A. Gr., II. Marc. 314, p. 93₁₁).

Ἔστι δὲ Κριῶ ὑποτετάγμενα κλίματα τάδε· ἐμπρόσθια Βαβυλωνία· κεφαλὴ Ἑλυμαίας· δεξιὰ Περσίς· ἀριστερά, Συρία κοίλη καὶ οἱ συνεχεῖς τόποι· κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ προσώπου, Βαβυλωνία κατὰ τὸ στήθος Ἀρμενία· ὑπὸ τοὺς ὦμους Θράκη· κατὰ τὴν κοιλίαν Καππαδοκία καὶ Σουσία καὶ Ἐρυθρὰ θάλασσα καὶ ἡ Ρυπαρὰ ὀπισθια, Αἰγύπτος καὶ ὁ Περσικὸς ὠκεανός.

Из сопоставленія явствуует, что список самого Гефестіона представляется родственным гиппарховскому, но не простым сокращеніемъ его. т. к. лишнимъ является упоминаніе града Ваала Тира. Далѣе в трехъ спискахъ упоминаются слѣдующія мѣстности: Телецъ: (p. 49₁₂) Мидія, Аравія и равнина Египта,¹¹ 2) по Гиппарху Мидія, Скиѳія, Арменія и Кипр, 3) по Веттію Мидія, Вавилон, Скиѳія, Кипр, Аравія, Персія и кавказскія

¹¹ θηρὶ θ' ἐπέστρωται κλίμα Μηδικὸν Ἀρραβίη τε ἡ δὲ καὶ εὐβάλοιο καλὸν πέδον Αἰγύπτου. выраженіе клима не встрѣчается у Птолемея; над Сейсмологіемъ, построеннымъ на распредѣленіи на климы издѣвается Агаѳій, современникъ Юстиніана. Andreeva, Byzantinoslavica, t. II, p. 56.

горы, Еѳіопія, Елимаида, Карѳаген, Арменія, Индія и Германія. Близнецы: (р. 50₂₇) Каппадокія до мѣста рожденія богов перрайвов и финикійцев; 2) Беотія, Ѳракія, Галатія, Понт, Килликія и Индія; 3) Индійскія и кельтскія мѣстности, Киликія, Галатія, Ѳракія и Беотія, Египет, Либія, римляне, Аравія и Сирія. Рак: (р. 52₁₂) Ѳракія и Египет; 2) Бактріана, Скиѳія, Акарнанія и Геллеспонт, Либійское море, Бретанія и остров Ѳула, Арменія и Каппадокія, острова Родос, Кос и Иліон (Ῥόδος, Κῶς καὶ Ἰλίον νῆσοι р. 52₁₇) Азія, Лидія и Геллеспонт; 3) Бактріана, Закинѳ, Акарнанія, Эѳіопія, Схини, Меотійское озеро с окружностью и Красное море и Гирканское, Геллеспонт и Либійское, Бретанское и остров Ѳула, Арменія, Каппадокія, Родос, Кос, страна троголдитов, Іонія, Геллеспонт. Лев: (р. 54₅) Еллада, Фригія и устіе Понта; 2) Пропонтида, Еллада, Македонія, Фригія; 3) Келтская земля и окружность, Виѳинія, Македонія, Пропонтида, Галатія, Келтская земля, Ѳракія, Финикія, Адрія, Либія, Фригія, Сирія, Писинус. Дѣва: (р. 55₁₇) Родос и Киклады и дубы Оигіи в Аркадіи, Океан, Ахая и Лаконія; 2) Іонія, Родос, Пелопоннес, Аркадія, Кирена, Дорида, Сицилія, Персія; Ярмо: (р. 57₈) Кирена и Италія; Рим с окрестностями (р. 57₁₂ Ῥώμη καὶ τὰ περὶ αὐτήν) Аравія, Египет, Эѳіопія, Калхедон, Либія, Кирена, Спарта и Либія, Смирна, Сирія, Тир, остров Ѳраков, лежащій у Аравіи, Килликія и Синоп.¹² Скорпіон: (р. 59₁) Карѳаген, Либія и Сицилія; 2) Италія, Иберія и рядом лежащія мѣста (Ἰβηρία καὶ οἱ συνεχεῖς τόποι р. 59₆) Рим и Бастарнія. Козерог: (р. 62₃₀) Киммерійская пустынная земля; 2) Егейское море, живущіе кругом и Коринѳ, Великое море (ἡ Μεγάλη θάλασσα р. 63₄), Иберія, Килликія, Тирринейя, Тирринейское море, Египет, Сирія, Карія; 3) Егейское море с живущими вокруг и Коринѳ, Сикіон, Великое море, Иберія, Тирринейское море, Египет, Сирія и Карія. Водолей: 1) список отсутствует, 2) Сирія, Евфрат и Тигр, Танаис и рѣки, текущія на юг и на Запад (р. 64₂₀ οἱ πρὸς νότον καὶ ἑξέφυγον ῥέοντες); 3) Сирія, Евфрат, Тигр, Египет и Либія и принадлежащія к Египту рѣки и рѣка Инд и посреди Колпы Танаис и остальные рѣки, текущія на Запад и на Юг. Стрѣлец: (р. 60₂₆) Галлія, Крит, Мизія, Европа; 2) Крит, Сицилія, Италія, Иберія, Крит с окрестностями, Сицилія, Египет и зависимыя от него мѣста (р. 61₁₀ Αἰὺπτος καὶ οἱ συνεχεῖς τόποις). Рыбы: (р. 66₂₂); 2) Месопотамія, земли Евфрата и Тигра, Сирія и Красное море, Индія, средняя Персія, Аравійское море и Борисѳен (р. 66₇ Βορυσθῆνης), Ѳракія, Азія и Сарды. 3) Дважды: 1) Сѣвер, Красное море с его климой и не мало островов на нем, Индія и Индійскій океан, Парѳія, Индія и Апеліотическій океан, Скиѳская земля и сѣвер, Муссорма и Орѳа орма и лежащіе вокруг города. 2) Евфрат и Тигр, Сирія, Красное море, средняя Индія, Персія и принадлежащія к ней мѣста, Аравійское море и Красное, Ѳракія, Борисѳен, Азія и Сарды.

¹² Повидимому, список был ретуширован, или позднѣе передѣланы были непонятныя слова, отсюда появленіе Σινώπη — Синопа (р. 57₁₇).

Всѣ три родственных между собою списка по сравненію с птоломеевским представляются спутанными; очень часто наблюдаются повторенія и неточности в географических обозначеніяхъ, напр. остров Иллион. Страны обозначаются также и по имени жителей или по большим рѣкам, между которыми совершенно не встрѣчаем Нила. Среди рѣк новостью является упоминаніе вмѣстѣ с Тигром и Евфратом Борисѡена—Днѣпра. Часто также упоминаніе Иберіи—Испаніи, встрѣчается Атлантический океан, остров Оула, что наводит на мысль и на западный — римскій источник. Список самого Гефестіона, встрѣчающійся и в видѣ самостоятельнаго сочиненія отличается риторичностью и обиліем міеологических реминисценцій и нарочитым упоминаніем языческих богов, что както не вяжется с представленіем о том, что автор его был христианином.

Очень детально разработана статья о солнечных затменіях, в которой по словам Гефестіона он слѣдует древним египтянам.¹³ В ней принимается в расчет и цвѣтъ солнца или луны при затменіи, направленіе вѣтра, нахожденіе по близости звѣзды, дождь, наконец, нахожденіе свѣтила под опредѣленным знаком Зодіака и час, когда затменіе случилось.

По своему содержанию предсказанія касаются преимущественно Востока, рѣже упоминается Италія; захватывается также и сѣвер — война скиѡв с греками.¹⁴ Много мѣста удѣлено Египту, Вавилону, Сиріи и Еѡіопіи и их взаимоотношеніям, гл. обр. на почвѣ войны и внутренних возстаній. Напр., великій муж из Азіи пойдет войною на Египет, начальника захватит в плѣн и полчища его погубит и обратит их в подданство; послѣ же его ухода наступит гражданская война и царство черни, первых в государствѣ перебьют, и отвергнутся иные от правителя и друг у друга отнимут имущество, и от бѣдности будут государи просить пищи.¹⁵ Повидимому всѣ эти предсказанія, как и тѣ, которыя говорят о войнѣ и событіях на Кипрѣ,¹⁶ в которыя вмѣшивается Египет, и особый интерес к Криту, относятся к эллинистическому времени.

В слѣдующем XXII-ом параграфѣ (р. 90₁₂) упоминается о царствѣ

¹³ ENGELBRECHT, *Hephaestion v. Theben*, p. 82s 'Ανέγραψαν δὲ οἱ παλαιοὶ Αἰγύπτῳ τὰ ἀποτελέσματα τὰ ἐκ τῶν ἐκλείψεων γινόμενα, ὧν παρατιθέμεθα καὶ τούτων τὰ πλεῖστα συντόμως οὕτως.

¹⁴ *Ibidem*, p. 87s Σκυθία τοῖς Ἑλλήσι πόλεμον; p. 84z βαρβάρων στρατίαν πολεμήσαι τοῖς Ἑλλήσι καὶ ἐλεῖν αὐτοὺς μηνύειν.

¹⁵ *Ibidem*, p. 87s ἀνδρα μέγαν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον ἐκ τῆς Ἀσίας στρατεύσασθαι καὶ τὸν ἡγούμενον αἰχμαλωτίσαι καὶ τοὺς ὄχλους τοὺς μὲν διαφθεῖραι, τοὺς δὲ ὑποχειροῦς ἔχειν σημαίνει· μετὰ δὲ τὴν τούτων ἀπαλλαγὴν ἔσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον καὶ ὀχλοκρατίαν καὶ τοὺς πρώτους κατακοπήναι καὶ ἀποστασῆσαι δὲ ἄλλους τοῦ ἡγούμενου καὶ ἄλλον ἄλλον ἀφελῆσθαι τὰ κτήματα· τοὺς δὲ δεσποτάς αὐτῶν δι' ἔνδειαν ἐπαιτήσαι τροφήν.

¹⁶ *Ibidem*, p. 853z ἀνδρα δυνάστην μετ' ὄχλον πολλοῦ Κύπρον ἐπιστρατεύσαι καὶ μὴ καλῶς ἀπαλλάξαι πολλοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου ἐπ' αὐτὸν ἐλθόντες καὶ πολλῶν ἀνδρῶν ἀναιρεθέντων; p. 87s Κρήτην ἐμφύλιον πόλεμον ἔξειν.

Сироегипетском и Индійском ταράξει τὴν Ἰνδῶν καὶ Σύρων καὶ Αἰγυπτίων βασιλείαν. Еще болѣе тѣсно связаны с Египтом предсказанія по виду Сиріуса (ἡ Σωθὺς, ἡ τοῦ Κυνὸς). Напр. предсказывается царю Египта оставить свой трон и произвести смуту, супруги-же его быть болѣе могучей, чѣм он; а во внѣшних землях произойдут событія.¹⁷ Это предсказаніе вполне может быть отнесено ко времени послѣдних Птолomeев. Особое вниманіе также удѣлено подъему воды в Нилѣ, идет ли он равномерно, согласно вычисленіям.¹⁸ Из области внутренней предсказанія по Сиріусу касаются главным образом царя, рѣже народа. Кометы по преимуществу предсказывают войну, зло и паденіе правителей. Интересно одно предсказывающее им паденіе независимо того законный ли это государь или тиран.¹⁹ Предсказанія по виду луны исключительно касаются хозяйства.

Компиляція Гестіона, хотя и пользовалась большой популярностью в византійское время, отличается по сравненію с иными сочиненіями этого рода большей консервативностью и представляет матеріал мало переработанный и приспособленный к современным для компилятора событіям. Впрочем интересныя для нас статьи являются только дополнительной частью сочиненія, но именно онѣ получили широкое распространеніе и послужили основой для подобных сочиненій позднѣйшаго времени.

Обратимся к обзору болѣе поздних византійских гадательных книг. В позднѣйших Громниках различаются два типа по признакам гаданія: один по мѣсяцам — календарный, другой по Зодіаку. Первый из них, на основѣ котораго был создан Сводный Громник примыкает к системѣ римской. Громник по Зодіаку, имѣющій много вариантов, в свою очередь указывает на двѣ системы гаданія: по одной признаком является прохожденіе Солнца по Зодіаку, по второй Луны (египетскій и восточный тип).²⁰ Эта система гаданія, как слишком сложная и требующая от гадающаго наличія извѣстных знаній астрономическаго и календарнаго характера, зачастую измѣнялась при помощи таблиц, переводящих и это гаданіе на календарный принцип. Всеже обязательное упоминаніе древняго признака, большая сжатость текста, отсутствіе огромнаго числа побочных гаданій ясно указывают на иной тип. Характерны и самыя таблицы,²¹ которых нѣтъ, за отсутствіем в них надобности, перед Громни-

¹⁷ Ibidem, p. 9517 σημαίνει τὸν βασιλέα τῆς Αἰγύπτου καταλείψει τὸν ἑαυτοῦ θρόνον καὶ ἀκταστήσει, τὴν δὲ γυναῖκα αὐτοῦ ἀλκιμωτέραν εἶναι ἐν δὲ τοῖς ἔξω τόποις ἐξουσίαν γεννήματα.

¹⁸ Ibidem, p. 9218.

¹⁹ Ibidem, p. 9816 φανεῖς δὲ βασιλέων καὶ τυράννων πτώσεις ταχείας ἀπεργάζεσθαι...

²⁰ Andreeva, o. c. B. Sl. II, p. 69.

²¹ Такія таблицы напечатаны у V. JAGIĆ, Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa. XVI. Sredovječni liekovi, gadanja i vgaćanja. Starine X, 1898, p. 123. Тихонравов, Памятники отреченной литературы, II, p. 361. Гадающий должен был только знать число мѣсяца, когда была гроза, и справиться в таблицѣ, какому знаку Зодіаку оно подпадает, и затѣм посмотреть в самом Громникѣ, что написано под соотвѣтствующим Знаком. Самый же способ распредѣленія дней крайне примитивен. Так напр., если Громник начинается

ком календарным. Сохраняются зодіачные Громники также и в чистом видѣ, без таблицы.

Из византийских и новогреческих Громников римскаго типа в предшествующей работѣ были разобраны Громники, изданные Вюншем и Ζύγι τῶν β' μηνῶν, изданный Делаттем по рукописи Аѳин. муз. 1350.²² К этому же типу напр. слѣдует отнести венеціанскій Громник XIV в. (Marc. 334) Εἰς τοὺς μήνας τῶν Ῥωμαίων ὅταν ἀστράφη ἢ βροντήσῃ ἢ γένηται σεισμός ἢ φανῇ ἱεῖς, τί σημαίνει ἕκαστον. Большинство из греческих Громников, кромѣ краткаго по росту и ущербу Луны,²³ представляют из себя нагроможденіе различных гаданій, а древнѣйшій чистый их вид — гаданія по отдѣльным дням мѣсяца обычно сохраняется только для октября.²⁴ Мы находим соотвѣтствующее гаданіе в октябрѣ и в Апокалипсисѣ Даниїла, обширной компиляціи, извѣстной и славянам под именем Громника. К этой группѣ принадлежат Громники, начинающіеся в мартѣ, сентябрѣ и в январѣ. Напр. Ἑρμηνεία τοῦ βροντολογίου τῶν δώδεκα μηνῶν (Par. 2118, s. XVI, C. C. A. Gr., t. VIII, p. 123 sq.).

В группѣ Громников по Зодіаку зачастую уже замѣчается потеря раздѣленія гаданія в зависимости от прохождения Солнца или Луны по Зодіаку, а просто указывается Знак а иногда и мѣсяц.²⁵ В изобиліи встрѣчается хорошо извѣстный в греческой и славянской литературѣ Громник царя Ираклія, того же типа. Βροντολόγιον Δαβὶδ τοῦ προφῆτου и ряд других.²⁶ Кромѣ Громника Ираклія и Давида большое распространение имѣли Громники и Сеймологій Гермеса Трисмегиста, Ἑρμού τοῦ τρισεγίστου (C. C. A. Gr. VII, p. 59, s. XV. Berol. 173). Гораздо интереснѣе по своему содержанію представляется Громники с богатой географической основой. Таким является напр. построенный на основаніи таблицы Птолемея Громникъ²⁷ и другой без заглавія Βροντολῶν καὶ σειμολῶν Аѳин. Публ. Библ.²⁸ Подобнаго рода Громники часто бывают

с апрѣля, то распределение дней обычно начинается с Овна, т. е. на один Знак назад. Далѣе распределение если оно правильно, идет по Зодіаку подряд, т. ч. на каждый Знак падает два, три дня, а в концѣ повторяется тринадцатым первый Знак, начиная новый круг, продолженіе котораго переходит на слѣдующій мѣсяц, в котором становится первым второй Знак, напр., в маѣ Телец и т. д.

²² Andreeva, o. c. B.-Sl. II, p. 65–66; III, p. 430, 432–433. P. WÜNSCH, Zu Lydus de ostentis. Byz. Zeit. 1896, t. V, p. 410 sq.; C. C. A. Gr. X, p. 145 sq.

²³ Ibidem, N° 462, p. 58 sq., N° 1275, p. 121; C. C. A. Gr., II. Vatic. 1066, s. XVI, p. 78.

²⁴ Andreeva, o. c. B.-Sl. III, p. 443. Нѣсколько иной текст в C. C. A. Gr. III, s. XVI, N° 15, p. 12.

²⁵ Мѣсяц стоит перед знаком Зодіака и даже дает имя всему сочиненію в Ἑρμηνεία τοῦ βροντολογίου τὸ μηνῶν. Neap. 20, s. XVI. C. C. A. Gr., VI, p. 64, 172 sq.

²⁶ Paris. 441, s. XIV. C. C. A. Gr., VIII; Ibidem, p. 80. Paris. Suppl. 684, s. XV–XVIII; Paris. 2316, p. 75.

²⁷ C. C. A. Gr., VII. Berol. 170, s. XVII, p. 164s. Εἰ δὲ Ἡλίου ὄντος ἐν Κριῷ βροντήσῃ καὶ οὐ βρέξει, ἐπὶ Βρετανίαν, Γαλατίαν, Γερμανίαν, Κοίλην Συρίαν, Ἰουδαίαν, Ἰδουμαίαν πᾶσις ἀνθρώποις ἔσται.

²⁸ C. C. A. Gr. X, N° 210, s. XVIII, p. 203. Andreeva, o. c. B.-Sl. III, p. 433.

восточного типа. Таковым является *Περὶ βροντολόγιων τῶν ἐβ' ἑφθίδων* (Paris 2315, s. XV), начинающийся с Овна.²⁹ Он содержит болѣе позднія и менѣе систематизированныя географическія данныя. Особенно же интересен по своему содержанію, а именно внесеніем дополненій из исторіи IX—XII вѣков, относящимися к опредѣленным событіям, напр., к походу князя Игоря на Царьград в 941, другой Громник. Приписывается он ипертиму Льву Мудрому. Он явно столичнаго происхожденія и в нем замѣчается также особый интерес к Западу, Риму и к свѣтловолосым народам (*τὰ ξανθογενῇ ἔθνη*).³⁰ На нем остановлюсь отдѣльно во второй части.

Оригинальным своим упоминаніем источников при каждом гаданіи представляется небольшой Громник с таблицей дней, сохранившійся в Парижской рукописи Suppl. gr. 1191, XVI.³¹ Напр. для знака Близницев говорится (p. 195₂₁). *Εἰ ἐν Διδύμῳ βροντήσῃ, καθὼς Αἰγύπτιοι γράφουσι τῇ πόλει συμβήσεται θορυβὸς καὶ νόσους... ὡς δὲ Χалδαῖοι γράφουσι, περὶ βαρβάρους ἔστιν ὁ θόρυβος. Ὁ Εὐδοξὸς φησι χειμῶνα τὸν ἐπιόντα ἐυθηνότερον... Вмѣсто халдеев обычно употребляется выраженіе вавилоняне, что равнозначуще.*

Из прочих Громников упомяну Зароастров по восхожденію Сиріуса *Ζωροάστρου περὶ τοῦ Κυνὸς ἐπιτολῆς*), который издавался нѣсколько раз отдѣльно и вмѣстѣ с компиляціей в которую он также входит, а именно с Геопоникой Кассіана Басса.³² Имѣло отдѣльно хожденіе, как позднѣе и в славянских рукописях, небольшое сочиненіе по грому при ростѣ и ущербѣ Луны, начинающееся с Овна-марта.

Широкое распространеніе в видѣ отдѣльнаго сочиненія имѣют в средне-греческой литературѣ Сейсмологіи. Среди них имѣется и идущій, повидимому, из глубокой древности Сейсмологій, приписываемый Орфею и Гермесу Трисмегисту (*Σεισμολογίον τοῦ Ὁρφέως* или *Ἐρμού τοῦ τρισεγίστου περὶ σεισμῶν ἐν ἄλλῳ Ὁρφέως*).³³ Текст его издан в Орфиках АБЕЛЯ.³⁴ Он отличается архаичностью языка и ярко выраженным языческим характером. Кромѣ предсказаній явленій природных и экономических, имѣются и политическія, среди которых отмѣтим касающіяся царя и народа. По злобѣ враждебных божеств правители—игемоны станут безчестными по отношенію к царю (p. 142₂₀); великое возмездіе явится царю городов и оставленіе своими войсками и бѣгство из родной

²⁹ C. C. A. Gr. VIII, p. 29, p. 166₇ *Κρίος. Ἐὰν βροντήσῃ ἢ ἀστρατὴ γένηται καὶ τύχη ἡ Σελήνη εἰς τὸν Κριόν, εἰς τὴν Ἰνδιάν αἶμαν χυθήσεται.*

³⁰ C. C. A. Gr., t. II, Cod. med. 2, s. XVI, p. 3, 25 sq.

³¹ C. C. A. Gr., VIII, p. 87, 193.

³² *Geoponica sive Cassiani Bassi scholastici de re rustice eclogae recensuit HENRICUS BECKH.* Lipsiae 1895, ed. Teubneriana, c. 8, p. 151₂ sq.

³³ C. C. A. Gr. 2316, p. 169.

³⁴ Eug. Abel, *Orphica*, Lipsiae-Pragae 1885, p. 140–143. Incip. *Φράζω δὴ καὶ τὸν δε λόγον, τέκος· ὀπλοῦτε κεν δὴ γαῖαν κινήσῃ σεισίσχων Κυανοχαίτης τόφρα βροτοῖς ἐπὶ τ'εὐτυχίην κακότητά τε φράζει.*

земли.³⁵ Народу предсказывается, что в нем будут добрые и злые умыслы, при дневном громѣ, что власть его будет непоколебима.³⁶ Всѣ эти предсказания могут относиться к эленистическому и даже болѣе раннему времени.

Гермесу Трисмегисту одному приписывается и другой Сейсмологій, близкій по своей формѣ к Сейсмологію Льва Мудраго,³⁷ он во многом всеже отличается от изданнаго Делаттом. (С. С. А. Gr., т. X. р. 62. № 778, s. XVII.) В нем содержится меньше географических данных, но повидимому составленіе его также относится к эпохѣ VIII—XII вѣков, во всяком случаѣ он получил тогда свою окончательную передѣлку в том видѣ в котором он дошел до нас. Укажу еще на Сейсмологію находящейся в Эскуріальской Библіотекѣ, отличающийся тѣм, что в нем точно отмѣчено время вхожденія Солнца под отдѣльный знак Зодіака. Δεῖ γινώσκειν ὅτι κατὰ τὴν ιη' τοῦ Μαρτίου μηνὸς ὥρα ιε' L' εἰσέρχεται ὁ ἥλιος ἐν τῷ Κριῷ.³⁸

Из большого количества Лунников рѣчь будет только о тѣх, в которых гаданіе носит не чисто личный а общественно-политическій характер. Среди приписываемых опредѣленным авторам в цѣлом рядѣ рукописей встрѣчается «Иной метод предсказаній по Лунѣ астролога Мелампуса» Ἐτέρα μέθοδος σεληνιακῆ περὶ τῆς Σελήνης προγνώσεων Μελάμπους τοῦ ἀστρολόγου (С. С. А. Gr., VI. s. XIV/XV. р. 37). В этом Лунникѣ гадают по сближенію рогов Луны во время первой стражи, по багрянцу во время второй стражи, бурности, краснотѣ, также по потемненію и багрянцу Солнца и землетрясеніям.³⁹ Большое количество разнообразных гаданій не имѣющих никакого отношенія к Лунѣ собрано в одном сочиненіи, озаглавленном Σεληνοδρώμην, σεισμολόγην, βροντολόγην (С. С. А. Gr., VIII, Paris 2316. s. XV, р. 43, 180).

Наконец особо выдѣлены в греческих рукописях сочиненія о радугѣ (дугѣ, τόξον) и о солнечных и лунных затменіях. Первые из этих сочиненій сохранились в различных вариантах; в их предсказаніях удѣлено мѣсто общественному и политическому элементу, напр., в Персіи притѣсненіе народа, царскіе люди станут относиться друг к другу и к прочим людям, как волки.⁴⁰

³⁵ ABEL, о. с., р. 143⁴⁸. ἡμερινὸς (землетрясеніе) δὲ φανείς πόλεων βασιλῆι σημαίνει μέγαλην τιμὴν καὶ σκῆπτρα λιπόντα ἄλλην οἴχεσθαι φεύγοντ' ἀπὸ πατρίδος αἰῆς.

³⁶ Ibidem, р. 143⁵⁰.

³⁷ С. С. А. Gr., т. VII. р. 65. Berol. 314. s. XVII. Σεισμολόγιον σὺν θεῷ ἀγίῳ τῶν τριῶν μεγίστων σεισμῶν τῶν ιβ' μηνῶν καὶ ζωδίου Λέοντος τοῦ σοφωτάτου βασιλέως. р. 167. ex Cod. 25. Подобен по содержанию Сейсмологію Гермеса Трисмегиста.

³⁸ С. С. А. Gr., т. XI. р. 11.

³⁹ С. С. А. Gr., IV. Mutin. 11 s. XV. р. 110¹⁹. Κριὸς. — Ἐὰν ἐν τῷ Κριῷ ἡ Σελήνη καὶ τὴν πρώτην φυλακὴν τὰς κεραύνας συνάγῃ, ἀγαθὸν σημαίνει καιρὸν.

⁴⁰ С. С. А. Gr., X. р. 150. Ibidem, т. VII. Monac. 276. s. XIV. Μάρτιος. Τόξον ἐν τῷ οὐρανῷ φανῇ θλίψεις εἰς τὸ τῶν Περσῶν λαῶν — οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι τοῦ βασιλέως κατὰ ἀλλήλων λύκοι γενήσονται κατὰ ἀνθρώπων.

Гаданіе по солнечному и лунному затменію в значительной степени кажется переработкой извѣстнаго еще в классической древности трактата Петосириса и Нисехфона, вошедшаго и в астрологическую компиляцію Гефестіона Эивскаго. Ходит оно обычно под названіем Ἀποτελέσματα τῶν ἡλιακῶν (или τῶν σεληνιακῶν) ἐκλείψεων или Περί ἐκλείψεως Ἡλίου καὶ Σελήνης.⁴¹

Повидимому также рѣдко, как в славянской литературѣ, встрѣчается в византийской и новогреческой Молніянник (Περί ἀστραλῶν)⁴² вытѣсненный и поглощенный Громником. Расположен греческій Молніянник по Зодиаку. Излюбленный им народ персы.

В особое сочиненіе выдѣлено и гаданіе по звѣздам. Их два вида. Первый из них болѣе популярный, по паденію звѣзд, при чем учитывается и направление, обычно включается в сводныя сочиненія.⁴³ Предсказанія отличаются пространностью. Образцом другого вида является трактат, типа извѣстнаго Гефестіону и Лиду, но совершенно отличнаго по содержанію, и приписываемаго Масиру Персу и Мухамету Палхіоту. Он якобы переведен с персидскаго діалекта.⁴⁴ В видѣ особых сочиненій имѣли хожденіе и таблицы распредѣленій стран по Зодиаку или по краям свѣта.

Широкое распространеніе в византийское время имѣли также Калядники, особенно приписываемый пророку Есдрѣ, переведенный на славянской и латинскій язык.⁴⁵ Из других сочиненій этого типа укажем на Οἰωνισμὸς ῥωμαϊκὸς εἰς τὰς καλάνδας Ἰαννουαρίου римское предсказаніе по 1-му Января,⁴⁶ и на сочиненіе нѣкого Антіоха Аѣинскаго Περί καλανδῶν

⁴¹ С. С. А. Gr., t. VIII₁, p. 267; t. VIII₄; t. XI₁, p. 11. Этих примѣров можно привести множество. Сочиненія этого рода заслуживали бы на ряду с прочими гадательными греческими книгами изученія с точки зрѣнія соотношенія их текста и точнаго установленія редакцій, прототипов и вариантов. Пока эта большая предварительная филологическая работа не продѣлана, приходится лишь ограничиться общими выводами, не уточняя их, во избѣжаніе ошибок, и составленіем общей аппроксимативной схемы историческаго развитія гадательной книги. Схема эта дает возможность ввести в научный обиход этот интересный для исторіи византийской культуры отдѣл, оставшійся до сих пор в значительной степени обойденным молчаніем в общих сочиненіях исторических и историко-литературных. Это же предварительное хронологическое распредѣленіе, на основаніи данных исторических и географических может быть отчасти полезным и при филологическом разборѣ текста, намѣчая основные этапы развитія гадательной литературы, если ему и суждено было бы послужит только рабочей гипотезой.

⁴² С. С. А. Gr., III. N° 19. s. XIV–XV. p. 4820 sq.

⁴³ С. С. А. Gr., III. p. 47 sq. Περί σημείων ἀστέρων.

⁴⁴ Engelbrecht, Hephæstion, p. 91 sq.; С. С. А. Gr., Marc. 324. s. XIV. p. 123 sq.

⁴⁵ G. MERCATI, Note di Letteratura biblica e cristiana antica. Revelatio d' Esdra. B. Una revelatio Esdrae de qualitatibus anni. Studi e testi. t. V. Roma 1901. p. 74–79; Андреева, о. с. В.-Sl. т. II. p. 67–68.

⁴⁶ С. С. А. Gr., t. VIII₃. Par. 2316. s. XV. p. 51; p. 191₁₉ Εἰ ἐν πρώτῃ ἡμέρᾳ Ἡλίου καλάνδα Ἰαννουαρίου πόλεμος καὶ ἀρχόντων διαμάχη καὶ τῶν ὑπὸ τῶν διχόνοιας, οἱ δὲ ξηροὶ καρποὶ ἀφθονοὶ καὶ φῆμαι παράδοξα.

πρόγνωσις Ἀντιόχου составителя астрологического сочинения, известного Гефестіону.⁴⁷ Эти Калядники не дают почти ничего нового.

Закончив бѣглый обзор гадательных сочинений, остановимся на нѣкоторых из болѣе интересных предсказаній и на употребленных географических терминах, не излагая подробнѣе всего матеріала, который в значительной степени покрывается тѣм, что было сказано в предшествующей моей работѣ.⁴⁸ Предсказанія по своему содержанію могут быть раздѣлены на: 1) общаго характера о благосостояніи всей страны, 2) касающіяся сношеній гадающих (в данном случаѣ ромеев) с сосѣдними народами, главным образом войны, 3) касающіяся внутренней жизни страны — смут, смѣны лиц, стоящих у власти, социальных вопросов, 4) касающихся экономической жизни страны и 5) религіозной и моральной жизни.

Т. к. часть географических терминов будет разсматриваться ниже, (см. ч. II и III), то остановлюсь только на нѣкоторых из них, извлеченных из других гадательных сочинений. В различных комбинаціях встрѣчаются излюбленные аравыяне, вавилоняне, персы и египтяне. Интересно предсказаніе о войнѣ между персами и индами, кончающейся побѣдой послѣдних. Оно могло возникнуть, если это не античная ременисценція, под влияніем событій XI-го вѣка в Центральной Азіи и политики Ганзневидов.⁴⁹ В астрологическом сочинении времени Палеологов упоминается турецкое мѣстечко Кохстан (C. C. A. Gr., t. VI. p. 129₂₆ δηλοῖ εἰς τὸ Κοχσταν ὅς ἐστι τόπος τῶν Τοῦρκων). Вмѣстѣ с персами упоминаются нѣкіе Малоиты или Малоиты.⁵⁰ В том же сочинении Ромейская имперія означена принятым в болѣе позднее время в гадательной литературѣ термином Романи. Наряду с обозначеніем сѣверных варваров встрѣчается и выраженіе Скиѡы, конечно в связи с их нападеніями.⁵¹ Довольно часто также упоминается Запад. Интересно предсказаніе одного Лунника как бы относящееся к Крестовым походам: о том, что западные народы будут воевать с восточными в верхней Азіи, тот же Лунник знает и уничтоженіе ромеев-византийцев.⁵² Встрѣчается также отдѣльно упоминаніе Арменіи и Африки.⁵³ О свѣтловолосых народах управляемых ригами-королями (см. ниже стр. 136—7).

Из предсказаній, относящихся к внутренней исторіи, отмѣтим каса-

⁴⁷ C. C. A. Gr., t. VI. N° 179 XIV/XV s. p. 33; Engelbrecht, Hephæstion v. Theben, p. 36—37.

⁴⁸ Andreeva, o. c. B.-Sl. II. p. 396—397; III, p. 440—451.

⁴⁹ C. C. A. Gr., t. III. p. 486 Πέρσαι καὶ Ἰνδοὶ κατ' ἀλλήλων πρὸς οὐκ εὖ καὶ Ἰνδοὶ νικήσουσιν; — RENÉ GROUSSET, Histoire d'Asie. t. I. Paris 1922. p. 155—156; t. II. p. 117.

⁵⁰ C. C. A. Gr., t. III. p. 506; t. VII. p. 164₂₆.

⁵¹ C. C. A. Gr., t. VIII. p. 2708 στρατοπέδον κίνησιν καὶ Σκυθῶν ἐπιστρατεῖαν.

⁵² C. C. A. Gr., t. III. p. 4727 καὶ ἐν τῇ γῇ τῇ δυτικῇ πολέμοι ἔσονται σφοδραὶ καὶ μεγάλοι; C. C. A. Gr., t. VIII. Lunarium anonimum. p. 1833 οἱ ἀπὸ δυσμῶν τῆς Εὐρώπης τοὺς ἀπὸ ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς Ἀσίας πολέμησουσιν; p. 1826 ἐλάττωσιν Ῥωμαίους ἀπειλεῖ.

⁵³ C. C. A. Gr., t. VIII. p. 2681₂ Ἀρμενία καὶ τῇ Ἀφρικῇ ἀκαταστασίαν καὶ χάλασιν.

юцияся царей и царской власти и затѣм остановимся на различных социальных группах, в частности на духовенствѣ.

Количество неприятностей и бѣдствій, которыя сулятся царям и правителям нисколько не уменьшилось, но как будто возросло. Особенно разрабатывается тема взаимоотношенія царя с различными слоями населенія — тема излюбленная и в славянской переводной литературѣ. Встрѣчается также греческій прототип предсказанія, сохранившагося в измѣненном видѣ в славянском Громникѣ, о мужѣ вѣрном, объявившем себя царем и попадающем затѣм в рукѣ законнаго царя.⁵⁴ Не лишено вѣроятности, что это предсказаніе относится к Іоанну Кантакузину. Предсказывается также уход царей от правой вѣры и закона.⁵⁵ В том же астрологическом сочиненіи, очень озабоченном судьбою исихастов, предсказывается тиранія, бѣдствія мусульман и смерть исихастов и мегистанов.⁵⁶ Разбойники и их различныя разновидности извѣстны греческим гадательным книгам, хотя не в таком изобиліи, как в славянских. Они угрожают даже придворным царя.⁵⁷

К приближенным царя и вельмож относится и их гетерія — дружина (С. С. А. Gr., III. p. 48₂₀ ἀνθρωπος μέγας κατὰ τῶν ἐταίρων αὐτοῦ κατὰ ἐνέγκη). Упоминаются также лица, получающія рогу, т. е. жалованіе, обычно получаемое воинами (С. С. А. Gr., VII. p. 165₂₂ βασιλέων ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἀπώλειαν σημαίνει καὶ οἱ παρὰ ῥόγαν ἀπολοῦνται), они погибнут вмѣстѣ с царями. Неприятности царям причиняют архонты, однажды царь даже попадает в их руки, но и случается, что возмущенный царь возстает против своих мегистанов и начинает их утѣснять.⁵⁸ Наконец причиняют страх царю и парики, но и наоборот парики убоятся и попадут под стражу. Возможно, что это предсказаніе стоит в связи с извѣстным социальным движеніем, имѣвшим мѣсто в Салониках.⁵⁹ Из другихъ сословій особо упоминаются воины, часто для этого употребляется собирательный тер-

⁵⁴ С. С. А. Gr., t. III. p. 50₁ (Лунник) Ἐάν νοεμβρίῳ σκοτώθῃ ἡ σελήνη, ὁργή (θεοῦ) ἔλθῃ ἐπὶ πάντας ἀνθρώπους, καὶ ἐν πόλεσι πείνα ἔσται καὶ πόλεμοι μεγάλοι, καὶ ἀνθρωπος πιστὸς κατὰ τοῦ βασιλέως γενήσεται καὶ ἔρεῖ αὐτῷ. „ἐγὼ βασιλεὺς εἰμι“ καὶ μετὰ ταῦτα εἰς χεῖρας τοῦ βασιλέως ἐμπεσεῖται; С. С. А. Gr., t. XI. p. 164₂₁ тоже предсказаніе только употреблено выраженіе ἀνθρωπος μέγιστος; АНДРЕЕВА, о. с. В. Sl. III. p. 447 adn. 70. p. 455, под октябрем АЗНДЕТЬ ЧЛОВЕКЪ ВЕЛИКЪ ꙗко заплѣчетъ ѿ самъ царь.

⁵⁵ С. С. А. Gr., t. VI. p. 123₂₄ δηλοῖ ἀναγωγὴν τῶν βασιλέων τῆς τε πίστεως καὶ τοῦ νόμου.

⁵⁶ С. С. А. Gr., t. VI. Marc. 334. s. XIV. p. 126₂₁ δηλοῖ πολέμους καὶ ὀχλήσεις, κακίαν τε τῶν κρυπτῶν καὶ ὀχλήσεις, κακίαν τε τῶν κρυπτῶν δουλειῶν, καὶ κλεπτῶν καὶ ληστῶν πληθυσμόν, τυραννίδα πραγματοειδῶν, κακοσίγητην τῶν βασιλέων τῶν Μουσουλμάνων, θάνατον τίνων ἡσυχαστῶν καὶ μεγιστάνων.

⁵⁷ С. С. А. Gr., t. IV. c. 20. p. 171₃₂ ἀνδρῶν δὲ παρὰ τὴν βασιλικὴν αὐλὴν ἐκ κλεπτῶν φθορὰ γενήσεται.

⁵⁸ С. С. А. Gr., t. III, p. 47₁₃, 47₂₈.

⁵⁹ С. С. А. Gr., t. VI. p. 124₂₀ δηλοῖ ὅτι βασιλεῖς ἐκ τῶν παροίκων φοβηθήσονται καὶ οἱ πάροιχοι πάλιν ὁμοίως φοβηθήσονται ἐκ βασιλέων καὶ ἀνταποδόσεις καὶ φυλακαὶ ἀνάμεσον αὐτῶν ἔσονται; A. A. VASILIEV, History of the Byzantine Empire. t. II. Madison 1929. p. 395–396, хотя выраженіе парики больше подходит сельскому населенію.

мин стратопеда. Предсказывается, что войны будут недисциплинированными, одичалыми и безчеловѣчными.⁶⁰ Получили особое мѣсто в предсказаниях и царскіе нотаріи. Так при солнечном затмѣніи во второй декадемории предсказываются им горести и печали. Кромѣ царских нотаріев вспоминаются и смиренные грамматики и анагносты — чтецы, иногда сулитсѣ радость прилежным и работающим.⁶¹ Предсказывается также счастливое возвращеніе послов. (С. С. А. Gr., VI. p. 127₂₇ ὑποστροφὴν τε τῶν ἀποκρισιαρίων μετὰ χαρᾶς μέσον τῶν βασιλέων καὶ μεγιστάνων.) То обстоятельство, что привлеченіе в круг предсказаній различных сословных групп является дѣйствительно типичным для эпохи Палеологов, находит себѣ подтвержденіе и в предсказаніи на 1336 г., составленном монахом Либаденом. В нем, между прочим, для 22—31-ых чисел марта предсказывается: «Радость евнухам, много врагов и противников, благополучіе іереям, огорченіе воинам, возвеличеніе должности нотаріев и прославленіе царям».⁶² В предсказаніях упоминаются также купцы, пастухи и рабы,⁶³ но им посвящается меньше мѣста, чѣм в славянских гаданіях. Однажды говорится и о скоморохах.⁶⁴

Из духовенства поминаются архіереи, іереи, старцы, монахи и наконец представители опредѣленной партіи духовенства и теченія, вызывавшаго споры в XIV. вѣкѣ, а именно исихазма. Эти предсказанія сосредоточены в вышеупомянутом трактатѣ, но упоминаніе духовенства случается и в иных книгах, напр., сулитсѣ печаль іереям. (С. С. А. Gr., VIII₁ p. 270₂₉ λύπην ἱερέων σημαίνει.) Архіереи разсматриваются отдѣльно, как особая группа, в отличіе от монашествующих. Предсказывается их неискренность и злоба; положеніе архіереев настолько становится могущественным, что им на суд представляется метод исихастов, т. е. предсказывается собор.⁶⁵ Оно вѣроятно составлено под впечатлѣніем соборов 1341—1352 гг. Но случается, что и архіереи и старцы страдают от препятствій чинимых царями (p. 126₂₈ ἔξουσιν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γέροντες ἐκ τῶν βασιλέων δυσκολίαν) предусматривается и случай побѣды архіереев, но тут царь опять препятствует, становясь несправедливым. Вѣроятно

⁶⁰ С. С. А. Gr., t. VIII₁ p. 287₄ στρατιωτῶν ἀκαταστασίαν καὶ πολλὴν ἀγριότητα καὶ ἀπανθρωπία; p. 268₂₈.

⁶¹ Ibid., p. 270₈ ἐν τῇ δευτερεῇ δεκαμοιρίᾳ ἀηδίαν καὶ λύπην τῶν βασιλικῶν νοταρίων. — С. С. А. Gr. t. VI. p. 129₃₅ καὶ ἀσθένειαν καὶ ζημίαν ταπεινοῖς γραμματικοῖς καὶ ἀναγνώσταις; p. 130₁₂ εὐφροσύνην δὲ τῶν φροντιστῶν καὶ γραφόντων γραμματικῶν.

⁶² С. С. А. Gr., t. VI. p. 157₂₈ Μαρτίου κβ' — λά. Δηλοῖ χαρὰν εὐνοῦχων' ἔχθραι καὶ ἀντιδικαίαι πολλαί· ἱερέων καλοσύνη· θλίψις στρατιωτῶν' ἐπαύξεισις τῆς ἀξίας τῶν νοταρίων καὶ ἐνδοξότητος βασιλέων.

⁶³ С. С. А. Gr., t. VIII₁ p. 166₁₈ εἰς τὴν θάλασσαν καλὸν δηλοῖ καὶ οἱ ἔμποροι ἐπιτυχίαν ἔξουσιν; Ibid., t. VIII₂ p. 180₉ ποιμνίων δὲ καταφθορὰ γενήσεται; Ibid., t. VI. p. 123₂₁ εὐφροσύνην τῶν δοῦλων.

⁶⁴ Ibid., t. VI. p. 129₂₈ καὶ πλῆθος θανάτου εἰς τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παιγνιώτας.

⁶⁵ Ibid., p. 123₂₅ ὑποκρίσεις τε καὶ κακοσύνης ἀρχιερέων· p. 126₃₅ αἱ δουλείαι τῶν ἀρχιερέων δυναταὶ ἔσονται καὶ εἰς τὰς χρήσεις αὐτῶν βάλλουσι μεθόδους; Г. А. ОСТРОГОРСКИЙ, Афонскіе исихасты и их противники. (К истории поздневизантийской культуры. p. 358—365).

в связи с собором 1349 года и отношеніем к нему новаго царя, вѣрнѣе за малолѣтствомъ Іоанна V-го, его матери Анны Савойской.⁶⁶

Вмѣстѣ с старцами упоминаются монахи и мѣстные жители, т. е. крестьяне, приписанные к монастырю (р. 123₂₁ δηλοῖ ἀγαθοσύνην τῶν μοναχῶν, τῶν γερόντων τε καὶ ἐγγωρίων). Кромѣ прямого указанія на исихастов, приведеннаго выше, встрѣчаем еще указаніе в ином мѣстѣ, гдѣ говорится, что злоба и брань начнется среди людей, что они возненавидят общеніе и возлюбят тишину-исихію.⁶⁷ Наконецъ предсказывается и окончательная побѣда исихазма.⁶⁸ Составитель этого сочиненія, которое конечно не переведено с персидскаго, а навѣяно современными событіями, былъ сторонникомъ исихастов, м. б. даже духовнымъ лицомъ или по крайней мѣрѣ смиреннымъ грамматикомъ.

Этимъ самымъ удастся установить для времени Палеологовъ оригинальный памятникъ гадательной литературы, по своей формѣ и методамъ, стоящій на традиціонной почвѣ, и в то же время являющійся нагляднымъ доказательствомъ дальнѣйшей эволюціи гадательной книги и свершившійся в эпоху Палеологовъ новой передѣлки стараго матеріала. Примѣромъ такой передѣлки стараго памятника для времени болѣе ранняго X—XII вѣковъ, когда излюбленной формой представляется Громникъ по Зодиаку, является разбираемый нами в слѣдующей части Громникъ.

II. Средне-византійскій Громникъ и предсказанія о походѣ князя Игоря на Царьградъ.

В миланской рукописи (A 56 Suppl.), XVI-го вѣка, писанной рукою грѣшнаго Себастіана Томази из города Керкиры, сохранился Громникъ¹ восточнаго типа, т. е. по прохожденію Луны по Зодиаку, приписываемый особопочитаемому и мудрому Киру Льву. Полное его заглавіе гласитъ: Κατὰ τῆς Σελήνης δρόμον· βροντολόγιον· κατὰ νυχτός· ἀρχόμενον ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱαννουαρίου μηνὸς μέχρι (sic) συμπληρώσεως τῶν ἑβ' ἡμερῶν· ἀποτέλεσμα (sic) τοῦ ὑπερτίμου καὶ σοφοῦ κυροῦ λέωντος (sic). Сначала идетъ табличка распредѣленія дней мѣсяца по отдѣльнымъ знакамъ Зодиака. Μὴν ἱαννουαρίου α'. β'. Ὑδροχῶος. γ'. δ'. ε'. Ἡχθὺς . . . На слѣдующемъ второмъ листѣ начинается текстъ Громника Ἀρχὴ τῶν ἑβ' ἡμερῶν (sic).

Издатели этого сочиненія МАРТИН и ДОМЕНИКЪ БАССИ обратили вниманіе на историческій характеръ нѣкоторыхъ изъ предсказаній, которые могутъ быть отнесены къ опредѣленнымъ событіямъ, какъ напр. къ походу рус-

⁶⁶ С. С. А. Gr., t. VI. p. 1271 δηλοῖ δύναμιν τῶν δουλειῶν τῶν ἀρχιερέων, ἀλλὰ βασιλεὺς ἀδικος γενήσεται. Острогорскій, о. с., p. 363.

⁶⁷ Ibidem, p. 1266 δηλοῖ πολέμους καὶ κακίας μέσον ἀνθρώπων, ὡς μισεῖν τὰς ὀμιλίας καὶ ἀγαπᾶν τὴν ἡσυχίαν.

⁶⁸ Ibidem, p. 1273e δηλοῖ ζήτησιν σοφίας καὶ σύνεσιν, μεγαλεῖον τε καὶ τιμὴν τῶν ἡσυχαστῶν, καὶ τῶν κρατούντων τὴν πίστιν, καὶ οἰκοδομὴν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν εὐκτηρίων.

¹ С. С. А. Gr., t. III. Bruxellis. 1901. p. 3, 25 sq.

ских 941 г. или к возстанію Склира.² На основаніи этих данных они отнесли составленіе Громника к X—XI вѣкам. Нужно добавить, что в сочиненіи наряду с этими предсказаніями имѣется и болѣе позднее, относящееся ко II-му крестовому походу. Слѣдовательно окончательная редакція Громника имѣла мѣсто в XII вѣкѣ, но может быть, что он в первоначальном своем видѣ был уже составлен при Македонской династіи. Что касается вопроса о предполагаемом авторѣ, то судя по званію ипертима, стоящему перед именем мудраго Кира Льва, слѣдует искать его не в лицѣ царя Льва Мудраго,³ а Льва Философа, еп. Θεσσαλονικійскаго, извѣстнаго математика — сподвижника имп. Θεοφιλα и позднѣе ректора, учрежденнаго кесарем Вардой университета — которому приписывались и астрологическія познанія.⁴ Если это так, а не просто прикрытіе отреченнаго сочиненія авторитетным именем, то первоначальную редакцію этого Громника можно отнести и к болѣе раннему времени, к IX-му вѣку.

По составу признаков гаданія Громник обычнаго, не сложнаго типа, т. е. гадается по грому и землетрясенію. Начинается он в отличіе от таблицы, в которой первым стоит январь, с Овна (т. е. таблица должна была начинаться с марта), который назван первым Зодіем (р. 25 Ζώδιον α' Κρίος). В составѣ самых предсказаній наряду с оригинальными, навѣянными болѣе или менѣе современными событіями, встрѣчается много традиціоннаго и также предсказанія хозяйственнаго характера. Напр., на Востокѣ голод, у четвероногих домашних животных шум, урожай хлѣба, вина, масла и всѣх плодов, неожиданная болѣзнь и падеж кур и пѣтухов.⁵

Из политических предсказаній остановимся сначала на содержащихся географическія данныя. В них конечно в изобиліи упоминается Египет, что должно быть главным образом отнесено за счет традиціи, хотя при Комнинах Египет пріобрѣтает реальное значеніе в политикѣ. В Египтѣ у варваров и у арабов предсказывается голод или урожай. Друзья царя возстанут на него и вмѣсто него другой станет царем.⁶ Предсказаніе о опустошеніи Египта либійцами и индами-εθίοпами, наряду с ним другое предсказаніе об опустошеніи Кипра и истребленіи друг другом свѣтловолосых народов.⁷ Если это предсказаніе не связано

² Ibidem, p. 26, 28;

³ Андреева, о. с., В.-Sl. III. p. 435.

⁴ Ibidem, p. 33 sq. cf. HEIBERG, Bibliotheca Mathematica. Stockholm 1887. p. 39; FR. DVOR-NÍK, Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle. Paris 1926. p. 118. La carrière universitaire de Constantin le Philosophe, В.-Sl. t. III. p. 62.

⁵ Ibidem, p. 25 ἐν δὲ τῇ ἀνατολῇ λιμός ἐσται, ἐν δὲ τοῖς τετραπόδοις ζῷοις κατὰ τὰ θρέμματα ψόφος ἐσται· σίτου καὶ οἴνου καὶ ἐλαίου εὐφορία καὶ πάντων τῶν καρπῶν· εἰ δὲ σεισμός γίνεται, νόστοι αἰφνίδιοι καὶ ἐν πατεινοῖς καὶ ὀρνέοις πτώσεις.

⁶ Ibidem, p. 2515 ἐν δὲ τῇ Αἰγύπτῳ καὶ βαρβάρους καὶ Ἀραβίους πείνα ἐσται; p. 2625 περὶ δὲ τὰ μέρη τῆς Αἰγύπτου καρποὶ καλοὶ, καὶ οἱ φίλοι τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ βασιλέως κατ' αὐτοῦ ἀντιστήσονται, καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἕτερος βασιλεὺς ἐσται...

⁷ Ibidem, p. 268 εἰ δὲ σεισμός γένηται, ἡ Αἴγυπτος ἐρημωθήσεται καὶ Αἰθίοποι καὶ Ἰνδοὶ εἰς φυγὴν τραπήσονται καὶ Κύπρος [εἰς] ἐρημοσύνην καὶ τὰ ξανθὰ γένη ἀλλήλους συγκόψωσι.

с крестовыми походами, то его можно поставить и в связь с арабскими опустошениями в IX и X вѣках. Напр., в 911 году Кипр в теченіи четырех мѣсяцев опустошался ренегатом Дамьяном.⁸ Из других островов упоминается Крит и Самос и наряду с ними Калабрія, что может послужить указанием на общую связь их с арабами. Эти мѣстности будут погублены своими сосѣдями, а начальник их затмится.⁹ Его можно было бы связать с опредѣленным событіем, именно с походом 911 г. Имерія на Крит. Имерій потерпѣлъ поражение у Самоса. Военныя же дѣйствія с арабами в Калабріи велись в теченіи всего X-го вѣка. Упоминается и сосѣдняя с островами Сирія. Предсказаніе о ней относится по всей вѣроятности к болѣе позднему времени — к походам Никифора Фоки и Іоанна Цимисхія а может быть даже Іоанна и Мануила Комнинов. Итак жители Сиріи попадут под ярмо и от нападенія царя Ромеев окажутся в плѣну.¹⁰ Составитель Громника не всегда стоит на точкѣ зрѣнія византійских интересов, б. м. он также пользовался арабскими записями или гадательными книгами. Арабов можно также усматривать в данном сочиненіи под Измаилтянами, которыми позднѣе называют турок. Во время возстанія всей вселенной Измаилтянам предсказывается также смута, а в Египтѣ, Лидіи и Θρακίи междоусобныя войны.¹¹ Из малоазійских стран названы Азія, Каппадокія, Понт и Арменія,¹² мѣста хорошо извѣстныя в борьбѣ Византіи с арабами а затѣм и турками. Одно предсказаніе говорит о объединеніи этихъ мѣстностей в одних руках, но царь их попадет в плѣн другого царя и умирает в плѣну. Вѣроятно оно имѣет отношеніе к появленію турок-сельджуков, которых Басси усматривает также в анонимных варварах (р. 28).

Большую роль играют свѣтловолосые народы, т. е. западные, по преимуществу германскіе. Упоминается о борьбѣ свѣтловолосых с гуннами, по всей вѣроятности подразумеваются венгры, при которой ни одна сторона не берет верх, а в результатѣ для всѣх вельмож ужас по мѣстам и гибель царей.¹³

Другое пространное предсказаніе повидимому навѣяно II-м крестовым походом 1147 года. Оно гласит: «В Римѣ великая смута и многіе в Римѣ от ужаса и происходящей смуты погибнут, а Римская имперія ея властителем укрѣпится, и вмѣсто него другой будет править и по-

⁸ ВАСИЛЬЕВ, Византія и арабы, т. II. р. 51, 168, 179–182;

⁹ С. С. А. Gr., т. III. р. 29²⁶ Σάμος καὶ Κρήτη καὶ Καλαβρία ὑπὸ τῶν γειτόνων αὐτοῦς ἀναλωθήσονται καὶ ἐκλείψῃ ὁ ἄρχων αὐτῶν; Васильев, о. с. р. 168, 123, 127, 198.

¹⁰ С. С. А. Gr., т. III. р. 29²¹ τοῖς δὲ τὴν Συρίαν οἰκοῦσιν ἐν ζυγῷ ἔσονται καὶ αἰχμαλωσία ὑπὸ (τῆς) τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων ὀρέμης; р. 29¹¹ καὶ Συρία πάντα τὰ ἀγαθὰ σχῇ...

¹¹ Ibidem, р. 25²⁰ ἐν τῇ οἰκουμένῃ ἐπάναστασις καὶ βασιλέων φυγαὶ καὶ Ἰσмаηλίτων θόρυβος καὶ κατ' Αἴγυπτον καὶ Λιβύην καὶ Λυδίαν καὶ Θράκην ἀλληλοπόλεμοι.

¹² Ibidem, р. 28³ εἰ δὲ σεισμὸς γένηται, Ἀσία, Καππαδοκία, Πόντος, Ἀρμενία ὑπο λιμοῦ φθαρήσονται, καὶ ὁ βασιλεὺς αὐτῶν εἰς ἕτερον βασιλέως χειρὸς αἰχμάλωτος ἔσται καὶ ἐνταῦθα θνήξει.

¹³ Ibidem, р. 25¹⁸ καὶ ἐν τοῖς ξανθοῖς γένεσι καὶ Οὐννοὶ πόλεμος, καὶ συγκόψουσιν ἀλλήλους ἱκανῶς καὶ φόβος ἔσται κατὰ τόπον μεγιστάνους, (καὶ) βασιλέων ἀπώλεια.

корит свѣтловолосые народы и умиротворит их, начнет воевать на морѣ и опустошит все побережје восточной стороны и схватит болѣзнь — и таким образом умрет, и народ его без своего главы вернется в Рим».¹⁴

Первая часть предсказанія повидимому навѣяна борьбой Лотаря Саксонскаго с Фридрихом Швабским и его братом Конрадом. Лотарь утверждается на престолѣ, но послѣ его смерти царствует Конрад III, которому послѣ борьбы в Германіи с Генрихом Гордым, герцогом Саксонским удастся умиротворить страну, затѣм он участвует во II-ом крестовом походѣ, потерпѣвъ поражение, он отправляется вторично из Константинополя с союзным флотом вдоль мало-азійскаго побережія. Заболѣвъ, он оставляет свои войска и возвращается назад, как позднѣе и его оставшіеся без вождя войска.¹⁵ Смерть вождя болѣе бы походила к Фридриху Барбароссѣ, но предварительная исторія смуты, движеніе вдоль побережія (τὴν παραλίαν πᾶσαν τῶν τῆς ἀνατολῆς μερῶν) и болѣзнь императора указывают именно на II-ой крестовый поход. К эпохѣ крестовых походов относится по видимому и предсказаніе о борьбѣ между собою персов и измаилтян, т. е. арабов и турок или отдѣльных эмиров между собою. Они будут обращены в бѣгство свѣтловолосыми, но послѣдніе не смогут их догнать. Рим упоминается еще в одном предсказаніи о завоевательном движеніи с Востока на Запад.¹⁶ Если это не ременисценція о времени Юстиніана, то это предсказаніе стоит в связи с западной политикой Византіи. Нужно добавить, что если в Громникѣ под Римом подразумѣвается столица западно-римской имперіи, то под ромеями исключительно византійцы.

Переходя к сѣверному фронту Византійской имперіи в первую очередь остановимся на болгарах. Упоминается о волненіях в Болгарской землѣ, послѣ же будут участники этих волненій друг у друга пировать. Другой раз, что от сѣвера к Хемусу направится народ и разрушит все, погубит и сожжет. Имѣется в виду один из кочевавших в южнорусских степях народов, для византійцев эти народы представлялись сѣверными. Особо говорится о безцарствіи в Куманіи и Аланіи.¹⁷ Упоминаніе о по-

¹⁴ Ibidem, p. 271⁹ ἐν τῇ Ῥώμῃ ταραχὴ μεγάλη καὶ πολλοὶ τῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐκ τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐσομένης ταραχῆς ἀπολοῦνται, καὶ τὸ βασιλεῖον τῆς Ῥώμης ὑπὸ τοῦ κατέχοντος αὐτὴν ἀρ-
θῆσεται καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἕτερος ἄρξει καὶ κατακρατῆσει τὰ ξανθογενῆ ἔθνη καὶ ἐρηνεύσει. ταῦτα
καὶ ἐκστρατεύσει ἐν θαλάσῃ καὶ ἐξημῶσει τὴν παραλίαν πᾶσαν τῶν τῆς ἀνατολῆς μερῶν, καὶ
λάβῃ νόσους καὶ ἐνταῦθα θνήσκει καὶ ὁ λαὸς αὐτοῦ ἀκέφαλος ὑποστρέψει ἐν Ῥώμῃ.

¹⁵ S. HELLMANN, Das Mittelalter bis zum Ausgange der Kreuzzüge. Weltgeschichte herausg.
v. L. M. Hartmann. IV. Bd. Gotha. 1920. p. 205–208, 221.

¹⁶ C. C. A. Gr., III. p. 29⁸ στρατὸς ἐνταυθοὶ εἰσέλθῃ καὶ ἐκστρατεύσει πᾶσα οἰκουμένη πρὸς
Ῥώμην καὶ δύναν; 281⁴ εἰ δὲ σεισμὸς γενήσεται, Πέρσαι καὶ Ἰσμηλίται συγκόπησονται ἀλλή-
λους καὶ εἰς φυγὴν τραπήσονται ὀξεῖαν ὑπὸ τοῦ ξανθοῦ (γένους) καίπερ οὐ διωκόμενοι.

¹⁷ Ibidem, p. 291⁸ . . . κίνδυνος οὐκ ὀλίγος τῶν ἐν τῇ οἰκουμένῃ οἰκούντων καὶ σάλος κατὰ γῆς
Βουλγάρων, ὕστερον δὲ εὐωχηθῶσιν ἀλλήλους; p. 29³ εἰ δὲ σεισμὸς γένηται, τὰ δ' ἀπὸ τοῦ βορρᾶ
καθ' Αἰμου ἔθνη ἐξελεύσονται καὶ πορθήσωσι καὶ ἐξολοθρεύσωσι καὶ ἐμπρήσωσι τὰ πάντα; p.
281⁴ . . . καὶ Κουμανία καὶ Ἀλανία ἀβασίλευτοι ἔσονται.

ловцах и об особом их ханствѣ доказывает, что предсказаніе возникло не ранѣе XI-го вѣка.

В одном случаѣ наименованіе варваров относится не к кочевникам а к Варягам-Руси, в 941-ом году под предводительством князя Игоря, явившимся под Константинополь. Текст Громника гласит: „Παρθένος. Ἐὰν (ἐν) Παρθένῳ ῥωδῖν βροντήσῃ, πᾶς δόλος βαρβάρων ἀνίσχυρος ἔσται. καὶ κατὰ τῆς βασιλίδος στρατεύσωσι καὶ ποιήσωσι μικρὰν πῶσιν, ἄπρακτοι δὲ μείνωσι, καὶ ἐν Χαλκηδόνι πεσοῦνται παμπληδὸν ὡς χόρτος τοῦ ἀγροῦ (р. 26₂₁ sq.)

«Дѣва. Если в Зодіи Дѣвы прогремит, все коварство варваров окажется безсильным, и против царственной пойдут походом и совершат малое нападеніе, в бездѣйствіи пребудут и в Халкедонѣ падут совершенно, как трава на полѣ.»

В этом предсказаніи можно намѣтить двѣ части: 1) дидактическая: о безсиліи варваров, при наличіи извѣстных обстоятельств, что либо предпринять против столицы, 2) повѣствованіе о нападеніи на Царьград. В самом повѣствованіи могут быть намѣчены слѣдующіе моменты: 1) поход против столицы, 2) небольшое нападеніе — военная демонстрація под стѣнами столицы или разграбленіе окрестностей, 3) бездѣйствіе нападавших и 4) полное уничтоженіе их в Халкедонѣ. Всѣ переданные факты в значительной мѣрѣ соотвѣтствуют дѣйствительности. Руссы 1) явились перед столицей на судах, 2) разграбили всю азіатскую часть Босфора до Хрисополя, 3) согласно нѣкоторым источникам, как напр. Георгій Амартол, на них напали неожиданно, когда они не ожидали нападенія и находились у Фара, а по одному варіанту бездѣйствовали и 4) они были разбиты.¹⁸ Во второй и послѣдней части предсказаніе расходится с историческими данными русскими и греческими, с упоминаніем военной диверсіи до сраженія и наименованіем самаго мѣста сраженія, во всѣх источниках назван Гіерон, по близости от маяка Фара, стоявшаго у входа из Чернаго моря в Босфор, тогда как в Громникѣ говорится о Халкедонѣ. Кромѣ того в Громникѣ предполагается тогда

¹⁸ А. А. Васильев, Византия и арабы. т. II. р. 247—248; Georgii Hamartolae Continuatus, ed. Bonn. р. 914a Ἰουνὶν δὲ μηνὶ ἰα', ἰνδικτιῶνος ιε' κατέπλευσαν οἱ ῥῶς κατὰ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ πλοίων χιλιάδων δέκα. ἀπεστάλη δὲ κατ' αὐτῶν μετὰ τριήρων καὶ δρομώνων, ὅσα καὶ ἔτυχον ἐν τῇ πόλει, ὁ πατριάρχης Θεοφάνης ὁ παραδυναστεύων καὶ πρωτοβεστιάριος· καὶ τὸν στόλον προσετρεψάσας τε καὶ ἐτοιμάμενος, καὶ νηστεία καὶ δάκρυσιν ἑαυτὸν κατοχυρώσας ὡς μάχιστα, τοὺς ῥῶς προσεδέχετο, καταναυμαχῆσαι αὐτοὺς μέλλων· ἐπεὶ δὲ ἔκεινοι κατέλαβον καὶ πλησίον τοῦ Φάρου ἐγένοντο, οὗτος πρὸς τῷ τοῦ Εὐξείνου πόντου στόματι παρεδρεύων ἐν τῷ ἑρῷ λεγομένῳ ἄθρονον τοῦτοιοις ἐλέθετο. В. М. ИСТРИН, Хроника Георгія Амартола в древнем славяно-русском переводѣ. т. II. Пгд. 1922. р. 60—61. т. I. р. 567. Русси же жиднаше, къ лоднахъ и наа хота нти, искраа стахла глѣмаго Ферно стражница... Подробный рассказ о событіях сохранился также у Льва Грамматика (ed. Bonn. р. 223—324), Продолжателя Теофана (р. 423—424), Симеона Магистра (р. 746—747), Кедрина (II. р. 316—317), Зонары (р. 476). Замѣтка о походѣ имѣется также у Льва Діакона (р. 144). Из русских источников отмѣчу Лаврентіевскую лѣтопись (Полное собраніе русских лѣтописей, изд. Археогр. Коммис. т. I. р. 18—19). Полный перечень источников: греческих, славянских, латинских и арабских, приводится А. А. Васильевым. О житіи св. Василія Новаго см. ниже.

же окончательное истребленіе русских. На самом дѣлѣ они были вторично настигнуты в сентябрѣ — первая битва имѣло мѣсто в іюнѣ — и тогда только они были почти совершенно уничтожены, и только нѣскольکو людей спаслось с трудом. Обѣ битвы в предсказаніи, кратком по своей формѣ, слились в одно. Что же касается Халкедона, то его упоминаніе, как и неопредѣленное имѣнованіе Руссов варварами и первая дидактическая часть, заставляет нас обратиться к Житію Св. Василия Новаго,¹⁹ в котором сохранился рассказ о соотвѣтствующем видѣніи святого. Об этом видѣніи святой сообщает своему ученику Григорію и отвѣчает на его разспросы: Βάρβαρον ἔθνος ἐλεύσεται ἐνταῦθα λυσσῶδῶς καθ' ἡμῶν προσαγορευόμενον Ῥος καὶ Ὅγ καὶ Μόγ. Λέγω οὖν πρὸς αὐτόν. Κύριέ μου, κύριε, καὶ μήποτε μέλλει παραλήψεσθαι ταύτην τὴν πόλιν; Ὁ δὲ ἔφη. Ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐκ ἑάσει ταύτην τὴν πόλιν παραληφθῆναι εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῆς, καὶ γὰρ κληρὸν αὐτῆς δέδοται αὕτη παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἱκανῶς αὐτῆς ὑπερασπίζεται. Ἐλεύσεται δὲ τὸ ἔθνος ἐκεῖνο κατὰ παραχώρησιν Θεοῦ διὰ τῆς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ τὰ πέραν μέρη λυμανεῖται ἀπὸ τοῦ Ῥίβα ποταμοῦ καὶ ἐπέκεινα, πολλὰ δὲ τραυματῖαι γενήσονται ὑπ' αὐτῶν, καὶ πυρπωλήσωσι τὸ παράλιον ἅπαν ἀπὸ τῆς Χρυσοπόλεως μέχρι τῆς γῆς τοῦ λεγομένου Ἰεροῦ καὶ ἐπέκεινα . . . Слѣдует перечисленіе полководцев и числа ведомых ими войск. Повидимому это вставка в первоначальный текст предсказанія, которое дальше становится снова болѣе общим и кратким, в особенности по сравненію с данным дальше описаніем событій (р. 66), приводимом в подтвержденіе истинности видѣнія святого. Из послѣднаго вѣроятно и заимствовано и перечисленіе полководцев.

„οἵτινες τῇ πρεσβείᾳ Θεοτόκου τῶν ἐπουρανίων τε δυνάμεων καὶ πάντων τῶν ἁγίων κατισχύσωσι τῶν πολεμίων, ὧν οἱ μὲν μαχαίρᾳ πεσοῦνται, οἱ δὲ φυγάδες γενήσονται καὶ κατὰ τὴν ὁδὸν ἀλῶμενοι πεσοῦνται νόσφ' δεινῇ θύσει γαστροῦ, ἐκ ταύτης τεθνῆξονται. Ὀλίγοι δὲ ἐξ αὐτῶν καταλειφθέντες μόλις εἰς τὴν χώραν αὐτῶν διασωθῶσιν εἰς μαρτυρίαν τῶν συμβάντων αὐτοῖς καὶ οὐ κατισχύσωσι τῶν χριστιανῶν, πλὴν ἐλεύσονται καθὼς φθάσας εἰπόν σοι . . .

Если расчленим предсказаніе Василия Новаго, то получим слѣдующія части: I. Сообщение о приходѣ варваров, именуемых Рос, Гог и Мог, с религіозно дидактической окраской событій, а именно, что град сей есть удѣл Божьей Матери, данный ей Богом. Поэтому Божья Матерь

¹⁹ А. И. ВЕСЕЛОВСКІЙ, Разысканія в области русскаго духовнаго стиха: Прил. I. Хожденіе Θεодоры по мытарствам и нѣсколько эпизодов из Житія Василия Новаго. По Синод. рукоп. № 249. Сборник отдѣл. русск. яз. и слов. Имп. Ак. Н. т. 46. СПбг. 1890. р. 64—65; 90 о текстѣ Житія и соотношеніи с Лавр. рукописью см. также А. Веселовскій, Видѣніе Василия Новаго о походѣ русских на Византію в 941 г. Ж. М. Н. Пр. 1889. ч. 261. р. 80—92. Болѣе новыя работы В. М. ИСТРИН, Лѣтописныя повѣствованія о походѣ русских князей на Цариград. Изв. Отдѣл. рус. яз. и слов. И. А. Н. 1916. т. XXI. кн. 2. Птг. 1916. р. 215—217. Его-же, Гдѣ было переведено Житіе Василия Новаго. Изв. Отдѣл. рус. яз. и слов. И. А. Н. 1917. т. XXII. кн. 2. Птг. 1918. р. 320—325. О различных редакціях греческих и славянских Житія. С. Г. ВИЛИНСКІЙ, Житіе св. Василия Новаго в русскоѣ литературѣ. Одесса. 1911—1913, т. I—II.

не допустит чтобы Царьград пал в руки врагов и достойно защитит его. II. Повѣствованіе о грядущих событіях: 1) появленіе этого народа; 2) разграбленіе малоазійской стороны допущенное Богом в наказаніе за грѣхи (*tà péraν μέρη*); 3) сборы полководцев, о дѣйствіях самих варваров в это время ничего не говорится; 4) битва, выигранная с помощью Божьей Матери и небесных сил, причем описывается окончательное истребленіе врагов от меча и болѣзни — только нѣсколько человѣкъ спасается; они возвращаются на родину, как свидѣтели совершившагося.

Мѣсто битвы в разказѣ Василія Новаго не опредѣлено. В самом же Житіи далѣе повѣствуется, что это был Герон (р. 67). Но из разказа старца можно сдѣлать и тот вывод, что битва происходила гдѣ то между Хрисополем и Героном. Халкедон же лежит рядом с Хрисополем, в сторону Герона, против столицы и ему случалось служить мѣстом стоянки враждебных флотилій.²⁰ Поэтому легко было подмѣнить Хрисополь рядом лежащим Халкедоном, тѣм болѣе что оба имени начинаются на одну и ту же букву. Кромѣ того имя Халкедона лучше извѣстно и в гадательной литературѣ. Имя Хрисополя, упомянутое наряду с Героном встрѣчается только в Житіи Василія Новаго. На близость астрологическаго предсказанія к Видѣнію житія указывает и содержаніе самого повѣствованія, различающееся только в 3-ей части, и в особенности первая дидактическая часть предсказанія.

Слѣдует обратить вниманіе и на то обстоятельство, что предсказаніе помѣщено под знаком Дѣвы. В хрониках точно указывается мѣсяц в котором русскіе появились под Царьградом — это іюнь; слѣдовательно естественным представлялось бы помѣстить предсказаніе под соотвѣтствующем іюню знаком Рака или слѣдуя тексту Видѣнію на нѣсколько мѣсяцев (не больше четырех) перед событіем.^{20а} Знаку же Дѣвы соотвѣтствует август. Слѣдовательно причина помѣщенія предсказанія под этим знаком иная. Как извѣстно в число астрологических вѣрованій того времени входило и представленіе о зависимости различных городов и народов от отдѣльных знаков Зодіака. Возможно, что при выборѣ благоприятнаго для Константинополя Знака — а на то, что Знак благопріятен указывает первая часть предсказанія о безсиліи коварства варваров, сыграло роль и то обстоятельство, что по преданію палладіем столицы и его Тихе было женское божество. По одним вариантам — это Анеусса-Флора, Рея и наконец сама Дѣва-Парѣнос, Аѣина Паллада.²¹ Во всяком

²⁰ Истрин, Хроника Георгія Амартола, в древнем славяно-русском переводѣ. Т. II. а) Греческій текст Амартола, б) Изслѣдованія. Птгрд. 1922. р. 476 (по Ватик. списку № 153, из исторіи Константина Багрянороднаго) *Λέων οὖν ὁ Φωκῆς, μετὰ λαοῦ πλείστον ἰσχυρῶς καθοπλισμένον ἐν Χρυσοπόλει καταλαβών, διέστησεν παρατάξεις ἀπὸ τῆς λιθίνης Δαμάλεως μέγχε Χαλκηδόνας, τοὺς ἐν πόλει φοβῶν.*

^{20а} Веселовскій, Разысканія в области духовнаго стиха. Прил. I. р. 65. *Ἐπίστασαι, τέκνον Γρηγόριε, τί μέλλει συμβῆναι τῇ πολιτείᾳ τῶν Ῥωμαίων μετὰ τετραμνηταῖον καιρὸν.*

²¹ J. B. BURY, History of the later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (A. D. 395 to A. D. 565) v. I. London 1923. p. 69. adn. 2. Анеусса по Пасх.

случаѣ христiанское чувство вѣры в особое покровительство Пресвятой Дѣвы Константинополю и в частности именно против Руссов в 860 г., когда по преданiю поргужением в море хранящагося в Влахернах омофорiя Божiей Матери в присутствiи патрiарха Фотiя вызвана была буря, потопившая их корабли²² — нашло еще в X-ом вѣкѣ себѣ, параллель в астрологических вѣрованiях и вызвало соотвѣтствующую замѣну. Самое, же основоположение о безсилii варваров при покровительствѣ свыше, с превращением божественнаго в астральное, было сохранено в Громникѣ или вѣрнѣе заимствовано вмѣстѣ с остальным содержанием предсказания из Видѣнiя. Мы имѣем здѣсь дѣло с интересным случаем проникновения элемента христiанскаго в гадательную книгу, но совершенно в ином аспектѣ. Обычно это проникновение выражается в появлении в предсказанiях вопросов церковной жизни или в стремлении прикрыть отреченное сочинение библейским именем и авторитетом. В данном случаѣ получилось полное претворение, вѣроятно безсознательное или в соотвѣтствii с присущим византийской письменности духом литературнаго пюризма и традиционализма, христiанскаго предсказания в астрологическое, как бы его дехристiанизация. Это предсказание вошедшее в состав Громника является лишним примѣром оказываемаго Житiем Василия Новаго литературнаго влiянiя.

Отмѣтим еще интересное по своей мысли предсказание о равенствѣ соотношенiй сил всѣх царств, общем мирѣ, вызывающем богатство: таким образом бѣдные будут выглядѣть, как богатые, а богатые, как цари, и в это время не будет войн. В другом случаѣ самая сильная сторона принудит к миру остальных.²³ Эти предсказанiя выдѣляются тѣм, что вмѣсто обычнаго констатирования событiй и перенесения их на будущее время выставляется составителем свой собственный идеал благоденствiя и международного равновѣсiя.

Нѣсколько предсказанiй историческаго характера относятся к внутренней исторii Ромейской имперii. Одно из них, как было отмѣчено и издателями Громника, относится и иконоборческому движенiю: «(р. 29₁₃) εἰ δὲ σεισμός γενήσεται, ἐπανάστασις γένηται κατὰ τῆς πίστεως καὶ εἰρήνη σωθῆ

хроникѣ; Hesychii illustri origines Constantinopolitanae. Lipsiae 1901. p. 610 'Ρέας μὲν κατὰ τὸν τῆς Βασιλικῆς λεγόμενον τόπον νεὼν τε καὶ ἄγαλμα καθιδρύσατο, ὅπερ καὶ Τυχαῖον τοῖς πολίταις τετίμηται; Procopii Caesariensis opera omnia. Vol. II. I. V—VIII, Lipsiae 1905. ed. Teubneriana. c. 15. p. 80—81. Разсказ о Диомедѣ, которому досталось древнее троянское изображение Аѣины Паллады — ксоанон; по объѣту данному во время болѣзни он передает его спасшимся троянцам, а от них оно переходит к римлянам. p. 81: Βυζάντιοι δὲ φασὶ τὸ ἄγαλμα τοῦτο Κωνσταντῖνον βασιλέα ἐν τῇ ἀγορᾷ ἢ αὐτοῦ ἐπώνυμός ἐστι, κατορύξαντα θέσθαι.

²² F. DVORNIK, Les Slaves, Byzance et Rome au XIe siècle. Paris 1926. p. 58—59; DE BOOR, Der Angriff der Rhos auf Byzanz. Byz. Zeit. t. IV. 1895. p. 461 sq.

²³ C. C. A. Gr., t. III. p. 2613 'Εάν ἐν Λέοντι ζωδιῷ βροντήσῃ, (εἰς) ἰσότητα ἐπιδώσουσι πᾶσαι αἱ βασιλεῖαι τῆς γῆς καὶ ἐρηνεύσει πᾶσα ἡ γῆ καὶ ἔσται πλοῦτος πολὺς, ὥστε (οἱ) πένητες ὀφθήσονται ὡς πλοῦσοι καὶ πλοῦσοι ὡς βασιλεῖς, καὶ οὐκ ἔσται τῷ τότε καίρῳ πόλεμος... p. 2611 εἰ δὲ μέγιστον μέρος [δὲ] εἰρηνεύσει τοῖς πᾶσι...

καὶ στηριχθῇ ἡ τῶν Χριστιανῶν πίστις· καὶ ἀνεγερθῇσονται ναοὶ συμπόρθητοι καὶ ἐκ πτωμάτων (τῶν) ἁγίων εἰκόνων ἀπολειφθέντες. καὶ ἔσται εἰρήνη ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ καὶ πᾶσα αἵρεσις πεσεῖται καὶ ἀφανισθῇσεται. Если будет землетрясение, случится возстание против вѣры и (потом) мир спасется, и укрѣпится вѣра христіанская, и вновь воздвигнутся разрушенные и заброшенные из за низверженія святых икон храмы.» Другое предсказаніе, как опредѣлили издатели Громника, возстановив из слова κληρος имя Σκληρός, касается Склира Варды,²⁴ поднявшаго в концѣ X-го вѣка в Малой Азіи возстаніе против Василия и брата его Константина. Предсказывается, что Склир отправится на Восток в Анатолію и займет нѣкое мѣсто.

Обзор важнѣйших предсказаній разсмотрѣннаго нами Громника показывает, что нѣкоторыя из них заимствованы из дѣйствительно имѣвших мѣсто на протяженіи IX до XII вѣка фактов. Самым ранним из поддающихся хронологическим опредѣленіям предсказаній является посвященное окончательному торжеству иконопочитанія, т. е. событіям 843 года, самое позднее относящееся ко II-му крестовому походу 1147 года; кромѣ того мы имѣем предсказаніе о походѣ князя Игоря 941 года и о возстаніи Варды Склира в послѣдней четверти X-го вѣка.

Таким образом этот Громник явно должен был быть или передѣлан или составлен вновь в эту эпоху. Возможно также, что он был составлен в эпоху Македонской династіи и передѣлан при Комнинах, когда особенно при императорѣ Мануилѣ стали интересоваться астрологіей и различными магическими и окултными знаніями. В этом движеніи живѣйшее участіе принимал сам император.²⁵ Во всяком случаѣ его редактор или редакторы принадлежали к образованному слою столичнаго общества, хорошо знакомаго с современными событіями и интересующагося исторіей своей родины. Составитель же предсказанія о нашествіи Руси показывает хорошее знаніе приѣмов техники составленія астрологических предсказаній. Он ловко воспользовался видѣніем святого, с которым он познакомился в Житіи I-ой редакціи. Позднѣйшія редакціи, которыя возникли затѣм, этого эпизода уже не знают.²⁶ Поэтому естественно предположить, что передѣлка предсказанія на астрологическій лад произошла в X-ом вѣкѣ, когда еще был жив интерес к событію и в обществѣ мог ходить рассказ о видѣніи святого.

Итак Громник несмотря на свое болѣе позднее происхожденіе относящееся ко времени популяризаціи и упадка по сравненію с VI вѣком,

²⁴ Ibidem, p. 28; p. 2820 Ἐὰν (ἐν) Αἰγόνεσσιν βροντήσῃ πᾶσαν ἄμυναν δηλοῖ· τὸ γὰρ βασίλειον κράτος τῶν Ῥωμαίων διὰ μηχανῆς ἀπολείται, καὶ † κληρος ἐπὶ ἀνατολῆς ἔλθῃ, ὅς κατάσῃ τὸν τόπον.

²⁵ FERDINAND CHALONDON, Jean II Comnène (1118-1143) et Manuel I Comnène (1143-1180). Les Comnène. Études sur l'Empire Byzantin au XIe et XIIe siècles. Paris 1912, p. 228, 606.

²⁶ С. Г. ВИЛИНСКИЙ, Житіе св. Василия Нового в русской литературѣ, т. I. Исслѣдованія. Одесса 1913, p. 103 — относит составленіе второй редакціи к половинѣ XIII-го вѣка, p. 127, третья возникла путем сокращенія второй.

должен быть причислен к лучшим византийским образцам гадательной литературы. По сохранившимся в нем историческим данным и их переработке он даже может конкурировать с коллекцией Иоанна Лида. Он является лишним доказательством того, что гадание в средне-византийское время еще не стало чисто традиционным и формальным искусством, а продолжало, хотя бы только в своих лучших образцах, и далее традицию эволюции в духе времени, идущую до новейшего времени.

III. Апокалипсис Даниила и Сводный Славянский Громник III типа рукоп. Румянцов. муз. № 1735.

В нескольких рукописях, двух парижских Р и Р₁ и двух берлинских В и В₁,¹ сохранилась большая коллекция различных гаданий, собранных во едино и распределенных по отдельным месяцам, напоминающая по признакам, по которым гадают и их расположению, и по составу своих предсказаний позднейший Славянский Сводный Громник типа III-го по рукописи Румян. муз. № 1735, издан. ПЕРЕТЦЕМ.

В одном из списков этого сочинения, именуемого Апокалипсисом Даниила,² предшествует статья об его составлении, из которой вытекает, что составителем ее был Алексий Византиец, и что это сочинение написано было в 1245 г. Первоначальная редакция по видимому была переработана в эпоху Палеологов; с одного из этих позднейших списков, б. м. сокращенного, был сделан перевод на славянский язык.

В рассказе о составлении Апокалипсиса Даниила или вкратце о его многочисленных переводах говорится следующее: «Птоломей Филадельф, царь Египта, пребывал царствуя 38 лет; в свое царствование он поработил Евреев и принудил их перевести на эллинский с еврейского все Священное Писание; и сделали этот перевод мужи, которые мудростью своей выделялись среди Евреев; среди всего (переведенного) находилась и эта книга Даниила пророка, которая имела вид книги изумительной и выдающейся, предсказывала будущее до конца мира по определению случающихся в воздух чудес. (κατὰ τὴν τῶν συμβαινόντων αἰθερίων τεράτων, р. 171.)

Во дни Константа (Κωνσταντῆ) царя Константинополя, внука Ираклия (Ἰερώνου δὲ Ἡρακλείου), Моавия, правитель арабов (Μοαβίας, ὁ τῶν Ἀράβων ἀρχηγός), с величайшею силою изыдя, дошел до Родоса, грабя землю Ромеев, так что и ее покорил и все побережье ее опустошил (р. 172—173

¹ С. С. А. Gr., t. VIII, р. 65, р. 173 sq. N° 47. Cod. Paris. gr. 2494. Chart. s. XV — Р; р. 43, 171 sq. Paris. gr. 2316. Chart. s. XV — Р₁; С. С. А. Gr., t. VII, р. 50, 173; 26. Cod. Berol. 173 (Berol. Phil. 1577), s. XV. — В; р. 44, 25. Berolin. 170, s. XVII. — В₁.

² Сочинение это названо Апокалипсисом в предисловии к Р₁; подобное же заглавие оно имеет в В. р. 50 Ἀρχὴ τῶν ἀποκαλύψεων τοῦ προφήτου Δανιήλ. В Р. р. 71 названо просто Προφῶστικὰ ἐκ σημείων ἐκείνων μὲνός...

κατῆλθε μέχρι καὶ τῆς Ῥοδου τὴν γῆν τῶν Ῥωμαίων ληΐζων, ὡς καὶ ταύτην κατέσ-
τραψε καὶ πᾶσαν τὴν παραλίαν ταυτῆς ἐλεηλάτησε). Царь же это услышав и
собрал войско отправился в Финику (εἰς Φοίνικα) и таким образом про-
тив того Моавии выстроил свои войска (ἀντιπαράταξασθαι) и завязал сраже-
ние; побѣждены были Ромен, сам же Константин (Κῳνσταντ) с трудом
спасшись вернулся с позором в столицу (ἐν τῇ πόλει). Моавія же почерпнув
увѣренность из побѣды (ἐπαρθεὶς τῇ νίκῃ) опустошил грабя (κατεδαφήσας)
окружающую страну до самого Константинополя, таким образом слу-
чайно достал и книгу ту и изумился написанному и дал Арабам перевести
на свой собственный язык (p. 172, δοῦς τοῖς Ἀραβῖν μετέφρασεν τῇ ἰδίᾳ
διαλέκτῳ) и осталась она (т. е. книгу) среди них до нынѣшняго дня.

В «6743» году случилось нѣкому Алексѣю из Византии, плѣнному рабу,
получить от царей арабов писаніе, и, зная оба языка и прочтя повѣство-
ваніе, принялся переводить его для Ромеев, и т. к. подлежало сосвидѣ-
тельствовать и согласовать, сокращая приспособленный для солдатни
арабскій язык, он же молил дарованіе ему от Бога рвенія довести это
до конца. Аминь.»³

Предисловіе переводчика, в качествѣ какового себя выставляет Але-
ксѣй Византиец распадается на три части: 1) о переводѣ в эллинисти-
ческое время при Птоломѣѣ Филадельфѣ с еврейскаго на греческій Апо-
калипсиса Даніила, 2) перевод при калифѣ Моавии и царѣ Константѣ
этого же сочиненія на арабскій язык и 3) перевод вновь на греческій
с арабскаго Апокалипсиса, предпринятый в 1245 году Алексѣем Визан-
тійцем. Во всѣх трех частях приводятся в подкрѣпленіе сказаннаго исто-
рическія данныя. Личность автора неизвѣстна, но самая форма его имени
(ἀπὸ Βυζάντιον) указывает на человѣка образованнаго, т. к. это или опре-
дѣленіе его мѣста рожденія или передѣлка фамиліи Βυζαντίως или Βυζαν-
τίνος.

Образованность его подтверждает также составленное им предис-
ловіе. Дѣйствительно существовала традиція, по которой при Птоло-
меѣ II Филадельфѣ переведена была на греческій язык Библія, также при-
близительно вѣрно указано и количество лѣтъ его царствованія — 38,
он царствовал от 285 до 247 г. до Р. Х. Что же касается вопроса о су-
ществованіи древне еврейскаго подлинника Апокалипсиса, то едва ли
можно принять его свидѣтельство. Компиляція его построена на про-
изведеніях идущих от римско-эллинистическаго времени, как и собраніе
Лиды. Правда на еврейской языкѣ существовал в позднѣйшее время
сборный Громникъ, но по всей вѣроятности он был переведен на еврей-

³ P1 — С. С. С. А. Gr., p. 172: «Ἐν δὲ τῷ, ὧν ἔτι ἐτυχὼν τὴν δὲ Ἀλεξίος τις ἀπὸ Βυζάντιον
δοῦλος καὶ αἰχμάλωτος ὑπάρχων βασιλεῦσι Ἀράβων τὰ γραφὰς καὶ τὴν διάλεκτον ἄμφω γινώ-
σκων καὶ τὴν διήγησιν ἀναγνοὺς ἐπόθησε τοῦ μεταφράσαι ταύτην Ῥωμαίους καθὼς ὑπόκειται
συμμεταφρασοῦσαν καὶ συμφωνοῦσαν ἄλλων τὴν τῶν Ἀράβων περὶ τὴν γλῶτταν, ὅς δὲ καὶ εὐχεται
τοῦ δωρηθῆναι αὐτῷ παρὰ θεοῦ προθυμίαν τοῦ εἰς τέλος ταύτην ἐξάξειν. ἀμήν.

ский язык с греческого или арабского.⁴ Традиция же приписывающая это сочинение Даниилу пророку и дающая ему популярное в средние века наименование Апокалипсиса, возникла позднее в византийское время, м. б. даже до передѣлки или окончательного скомпилирования этого сочинения Алексѣем Византийцем. Интересно, что компилятор помнит отдельные этапы в судьбѣ гадательной книги, получившей свою первую переработку в эллинистическую пору и зачастую именно в Египтѣ. Эти переработки приблизительно соответствуют упомянутым Алексѣем Византийцем переводам.

Второй перевод также соответствует второму этапу в эволюции гадательной книги в византийском средневѣковѣ, когда подобные сочинения упрощаются по формѣ, и в них вносятся новое в связи с изменившейся обстановкой. Событие о котором повѣствует Алексѣй Византиец, т. е. поход сирийских мусульман в 652 году на Родос отмѣчен в византийской исторической литературѣ. О нем говорится у Теофана и в *de administrando imperio* Константина Порфирогеннета.⁵ Этими источниками пользовался и Византиец. От Теофана он заимствовал рассказ о походѣ на Родос, опустошеніи прибрежной полосы Малой Азии и битву Константина с Моавіей у Фойники, во время которой царь потерпѣл поражение и только с трудом смог вернуться в свою столицу. Можно намѣтить даже дословныя заимствования: так у Теофана р. 529. Царь никому ничего не сказав о неблагоприятном снѣ *πρὸς παρατάξιν ναυμαχίας τὸν Ῥωμαϊκὸν στόλον προηγήσατο καὶ πόλεμον. καὶ δὴ συμβαλόντες ἀλλήλοις ἤττωνται Ῥωμαῖοι.* Алексѣй Византиец говорит в предисловіи р. 172₂ *ὁ δὲ βασιλεὺς ταῦτα (οὐ нападенίи Моавіи) ἀκούσας καὶ λαὸν συναθροίσας ἤλθεν εἰς Φοῖνικα, ὡς τοῦτω τῷ Моαβία ἀντιπαρατάξασθαι καὶ πολέμον συναφαί.* ἤττωνται Ῥωμαῖοι. Финика соответствует *Φοῖνικα* τῆς *Λυκίας* у Теофана (р. 528₁₉). В словах Алексѣя Византийца, что *ὁ Моαβίας ἐπαρθεὶς τῇ νίκῃ* (р. 172₅) можно усматривать намек на рассказанный у Теофана сон царя (он видит себя в Фессалониках) с игрой слов *Θεσσαλονίκη* которая должно значить *πρὸς τὸν ἐχθρόν σου ἡ νίκη.* (р. 529₆). Всѣ анекдотическія подробности и детали Византийцем в своем рассказѣ отброшены. С Константином Порфирогеннетом рассказ Алексѣя роднит именованіе Моавіи архигом (р. 96₅, у Ал. Виз. р. 171₁₃) и, то что за событиями в Родосѣ, со вставкой у Алексѣя несчастной битвы из Теофана, слѣдует поход на Константинополь и опустошенія⁶ прилегающей страны.

⁴ ПЕРЕТЦ, Матеріалы к ист. апокр. и лег. I. р. 85; 94—118 — Сводный Громник рабби Ицхак Лоріа Ашкенази, жившаго в XVI в. Книга озаглавлена *Reamim i Rešim* — «Громы и Землетрясенія».

⁵ Theophanis, *Chronografia* v. I. Bonnæ 1839, p. 527₁₇ sq.; *Constantinus Porphyrogenitus, de administrando imperio*. ed. Im. Bekkherus. Bonnæ 1840, cap. 20. p. 95₁₅ sq.

⁶ *Const. Porph., de administrando imperio*, р. 95₁₇ при Уоманѣ (калифѣ Отманѣ) *τούτου στρατηγὸς χρηματίζει Μαβίας ὁ παραλύσας τὸ κολοσσὸν Ῥόδου καὶ πορθήσας Κύπρον τὴν νῆσον καὶ πᾶσας τὰς πόλεις αὐτῆς... οὗτος τὴν νῆσον Ῥόδον καταλαβὼν καθείλε τὸν αὐτῆς κολοσσόν*

Остается только неясным, почему автору, описывая поход Моавии на Константинополь, понадобилось вставить рассказ о Родосѣ и о поражении византийского императора, подчеркнув позорность его. Автор достаточно хорошо умѣл обращаться с источниками, чтобы найти нужное для данного случая и мог ограничиться просто рассказом о походѣ на столицу Моавии, если ему нужно было связать именно с ним исторію Апокалипсиса. Напрашивается вывод, что он был чѣм то связан с Родосом. Родос в 1245 году еще находился под властью кесаря Льва Габала, при чем отношенія с ромейским императором Іоанном III Ватаком были натянуты, чѣм можно объяснить и тенденцію в предисловіи подчеркнуть поражение императора ромеев. Кромѣ того по свидѣтельству Никифора Влеммида на Родосѣ в Артамитѣ была прекрасная библіотека,^{6а} гдѣ автор мог найти и необходимыя книги. С Родоса, куда его могла занести судьба послѣ паденія Константинополя, было легче попасть в плѣн, именно к арабам, или вернуться от них. Этим можно было бы объяснить упоминаніе об островѣ и м. б. даже и самый выбор похода Моавии.

III-ий этап — перевод обратно на греческій язык с арабскаго соотвѣтствует новой волнѣ переработок, которая начинается в XIII-го вѣка и особаго развитія достигает при Палеологах, когда становятся особенно модными сочиненія типа Апокалипсиса. Возможно, что какая-то гадательная книга была захвачена и переведена арабами, но встает вопрос насколько необходимым бы представлялось вновь переводить ее на греческій язык. Но прежде всего надо выяснить время, когда Алексѣй был в плѣну. Во всяком случаѣ он был уже на свободѣ в 1245 году, судя по той литературѣ, которой он пользовался при составленіи предисловія. Под царями вѣроятноѣ всего подразумѣвать сыновей Малек ел Аделя которые правили по 1218 году остатками развалившейся имперіи Саладина.⁷ Мало вѣроятно, чтобы он получил от одного из них рукопись. Характерно, что необыкновенно точная в смыслѣ исторических данных исторія рукописи здѣсь становится туманной, и цари становятся безымянными. Всеже вѣроятно приходится допустить, что Алексѣй попал в плѣн к арабам и, что он знал хорошо их язык, как он утверждает, впрочем отзываясь о нем весьма не лестно. Возможно что он имѣл под рукой и арабское сочиненіе, но гадательных книг, из которых он черпал было достаточно и по гречески, и особой нужды в переводѣ их обратно

σόν... слѣдует исторія Родосскаго колосса, проданнаго на слом. Дальше р. 92ε οὗτος ὁ Μαρίας ἐπιστράτευσε καὶ κατὰ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐλημνῆναι τὴν τε Ἐφεσον καὶ Ἀλικαρνασσὸν καὶ Σμύρναν καὶ τὰς λοιπὰς πόλεις Ἰωνίας. ὅς καὶ γέγονεν τῶν Ἀράβων ἀρχηγὸς πέμπτος μετὰ τὴν Οὐθμάν τελευτὴν ἔτη εἴκοσι τέσσαρα.

^{6а} Nicephori Blemmydae, Curriculum vitae et carmina ed. HEISENBERG. Lipsiae 1896, p. 6131
ἐν τινι περιφανεστέρα μονῇ τῶν ἐκεῖ περὶ τὸν Ἀρταμίτην - ὅρος τοῦτο ὁόδιον - ἰδρυμένη προσοικιζόμεθα. βιβλίων ἐν ταύτῃ πληθὺς εὐγενῶν, τὰ τ' ἑγγὺς αὐτῆς καὶ περὶ αὐτὴν ἀθόρυβα πάντα καὶ θεοὺς ἀμετέκτα.

⁷ C. R. CONDER, The Latin Kingdom of Jerusalem. 1099 to 1291 A. D. London 1897, p. 308.

на греческий не было. Вѣроятно в этом утверждении он слѣдовал, установившейся для астрологических сочинений модѣ увѣрять, что они переведены с чего либо. Эта мода идет чуть не с эллинистического времени; встрѣчается она и у Лида. Затѣм и о Громникѣ царя Ираклія говорится, что он заимствован из персидской астрологіи; в одной из глосс к Апокалипсису Даниила послѣдній также переводится в персидскаго.⁸ Наконец и сочиненіе с тенденціями в пользу исихастов якобы переводится с того же персидскаго.⁹

Из сочиненія Алексѣя Византийца раздѣленнаго на главы и долженствующаго охватить весь год пока что опубликован октябрь мѣсяц. Оглавленій же опубликовано два, но в В₁ оно не полное. Поэтому привожу его по В, но приэтом указываю на важнѣйшія разночтенія по В₁ и Р — по заглавіям в текстѣ. Параллельно мною приводятся признаки гаданія Своднаго Славянскаго Громника III-го типа по Рум. рук. в изд. Перетца (Р) и по рукописи Чешскаго Муз. 23 (С).¹⁰ Оглавленіе раздѣлено на 25 глав и начинается с призванія помощи Божьей.

Πίναξ σύν θεῷ ἀγίῳ τῆς δε τῆς βίβλου ἐν κεφαλαίος καὶ συντεταγμένοι καθὼς ὑποτέτακται.

1. Περὶ ἐκλείψεως τοῦ Ἡλίου.	1. ἄще сѣнце помрѣнетъ R ₁ (ἄще въ први данъ мѣа померкнетъ С ₁).
	1a. сѣго мѣа въ кой либо дѣнь помрѣкнетъ (R ₂ С ₂).
2. Περὶ ἐκλείψεως τῆς Σελήνης	2. слито с первым.
3. περὶ τροχώσεως τοῦ Ἡλίου. (δίσκου В ₁).	3. ἄще лѣ сѣнце ѡградѣтсѧ (R ₂ С ₃).
4. περὶ τροχώσεως τῆς Σελήνης (δίσκου В ₁).	4. ἄще лѣѣна ѡградѣтсѧ (R ₄ С ₄).
5. περὶ γέννας τῆς Σελήνης.	5. ἄще лѣ сѣ знаменѣ ѡвѣнтъ на небесѣх нова мѣѣа (С ₅).
6. περὶ καρχώσεως ἀστέρων (p. 174 ₂₄ ἄστρον οὐραν ποιήση Р ₁ ; ἐκχύσεως τῶν ἄ. В ₁).	6. ἄще лѣ сѣ ѕкѣѕдѧ ѡвѣнтъ ѡпашѣнта (С ₆).
7. περὶ ἐκπέσεως ἀστέρων.	7. ἄще лѣ ѕкѣѕдѧ просѣплѣтсѧ (R ₅ С ₇).

⁸ Андреева, о. с., В.-Sl. II, p. 53–54; В.-Sl. III, p. 435–436; С. С. А. Gr, t. VIII, p. 71. Р. — τῶν περσικῶν ἐφευρεμάτων.

⁹ С. С. А. Gr, t. II, p. 123. Περὶ σχημάτων πάντων τῶν ἀστέρων, καθὼς εἶπον Μασήρης ὁ Πέρσης καὶ Μουχαμάτης ὁ Παλχιώτης μετηνέχθη δ' ἐκ τῆς τῶν Περσῶν διαλέκτου.

¹⁰ Перетц, Материалы по ист. апокр. и лег., I, p. 60–80; Андреева, о. с., В.-Sl. III, p. 454–460. Прилож. II. Разночтенія Громника из Часослова Чеш. Муз. № 23, сравнительно с третьим Громником рукоп. Румянцов. муз. № 1735.

8. περὶ ἐμφανήσεως ἰριδος (τῆς ἀγίας ζώνης B₁; τὸ ἀέριον τόξον P) Восток и Запад.

9. περὶ ρομφαίας ἐν οὐρανῷ (ἐμφανήσεως ρομφαίας ὅμοιον B₁; ρομφαίας παράμοιον P).

10. περὶ ἐρυθράδας οὐρανοῦ.

11. περὶ σημείου ξένου ἐν οὐρανῷ. (Ἐὰν τῷ παρόντι μηνὶ σημεῖον καὶ τέρας ἐν τῷ οὐρανῷ φανῇται. P. p. 176₆).

12. περὶ ὁμοίωσιν ἀνθρώπου ἐν οὐρανῷ.

13. περὶ βροντῆς μετ' ἤχου (βροντισμοῦ ἄγαν B₁).

14. περὶ ἀστραπῶν μεγάλων (ἀστραπῆς B₁).

15. περὶ κεραυνοῦ καὶ καύθρας (λαύρας τῆς ἀπ' οὐρανοῦ B₁).

16. περὶ ὑετοῦ πάνυ (ἄγαν B₁).

17. περὶ χαλάζης πάνυ.

18. περὶ ὑετήσεως χοῦν ἐρυθρόν (ἐπιβράξεως χοῦ ἐρυθροῦ B₁).

19. περὶ ἐπιβράξεως βατράχων καὶ σκολίκων (ἢ σκολήκων. P. p. 177₂₇).

20. περὶ θαμβόσεως τοῦ ἀέρος.

21. περὶ μεταβάσεως τὴν ἡμέραν εἰς νύκταν.

22. περὶ ταραχῆς ἀνέμων.

23. περὶ κτύπου ἀπ' οὐρανοῦ ἀκουσθέντος (καὶ φωνῆς. P. p. 178₂₅).

24. περὶ κτύπου ἐκ γῆς ἀκουσθέντος (περὶ φωνῆς ἐκ βάθους γῆς ἀκουσθείσης. P. 178₂₅).

25. περὶ σεισμοῦ τῆς μητρὸς.

8. ἄψε лῆ дѣла ѡбнѣтса на кѣстѣци (R₆ Č₈).

ἄψε лῆ на зѣпѣ ѡбнѣтса (R₇ Č₉).

9. ἄψε лῆ ѡбнѣтса ѡблѣки ἀκο κόπѣ (R₈ Č₉). Запад. (R₉ Č₁₁).

10. ἄψелн на зѣпѣ нѣо зачрѣвнѣт (R₉ Č₁₂). - Восток (Č₁₃).

11. ἄψелн ко ннн велѣгѣ ѡбнѣтса на нѣсн (R₁₁ Č₁₄).

12. ἄψелн лῆ ѡбнѣтса на ἀερέ ѡκο-жѣ змѣ нлн лѣкѣ (R₁₂ Č₁₅).

13. ἄψн лῆ вѣ ἃ днѣ сѣго мѣца грѣмнѣт (R₁₃ Č₁₆ до R₂₁ Č₂₃).

14. ἄψε лῆ ἃ днѣ сѣ' мѣца малкнѣ сѣкнѣ' (R₂₄ Č₂₅).

15. отсутствует. Вмѣсто него послѣ 13 помѣщено ἄψε лῆ вѣ нсплѣнн лѣгнѣ... ἄψелн вѣ ѡсѣждени лѣгнѣ (R₂₂, 23, Č₂₄, 25).

16. ἄψелн дѣждекн бѣтѣ (Č₂₇ R₂₅ бѣгѣтѣ).

17. ἄψѣ грѣ' бѣдѣ (R₂₆ Č₂₈).

18. ἄψѣ нѣѣ пѣдѣтѣ нѣзѣ ѡблѣка вѣ пѣ'бѣ дѣжѣ (R₂₇ Č₂₉).

19. ἄψелн' жѣкн н глѣстн сѣ дѣжѣ пѣдѣтѣ (R₂₈ Č₃₀).

20. ἄψε кѣчрн сѣ прѣхѣ бѣдѣтѣ (R₂₉ Č₃₁).

21. ἄψε лн чѣда бѣдѣ (R₃₀ Č₃₂ ἄψелн бѣдѣ сѣшн кадѣ маглѣ).

22. ἄψелн вѣтрн велнц бѣтѣ (R₃₁ Č₃₃).

23. ἄψε погрмнѣт нѣбо. Č₃₄. (R₃₂ ἄψелн грѣ').

24. ἄψε лῆ зѣман погрѣмнѣт (R₃₃ Č₃₅).

25. ἄψε лн землѣ потресѣтѣсѣ вѣ днѣ (Č₃₆ вѣ нѣшн (Č₃₇).

Сравненіє греческих оглавлєній и заглавій в текстѣ указываєт на тождество сочинєнія во всѣх трех списках. В них строго соблюден порядок глав, и только иногда одно выраженіє замѣнено другим болѣе понятным переписчику. Что касается двух славянских списков, то они расходятся между собой точно также главным образом с точки зрѣнія языковой. Сравненіє с греческим оглавлєнієм признаков отмѣченных в славянском переводѣ при текстѣ гаданія указывает на полную зависимость Славянскаго Своднаго Громника от греческой компіляціи именуемой Апокалипсисом Даниїла. Но как мы убѣдимся при сравненіи текста предсказаній перевод был сдѣлан с иной редакціи вѣроятно переработанной уже при Палеологах; впрочем по содержанію замѣчаются отличія и в греческом текстѣ между В и Р, о чем ниже. Совпаденіє признаков гаданія и порядок их слѣдованія за собою, за исключенієм трех случаев, полный. Первый: сліяніє в одно двух первых гаданій по солнечному и лунному затменію. Второй: замѣна в 12 гаданіи явленія подобія челоуѣка на небесах, т. е., принявших соотвѣтствующую форму облаков, подобієм льва или змія. Третій: выброшено идущее из глубокой древности и ставшее чуждым и непонятным по своему узкому смыслу и рѣдкой возможности примѣненія его гаданіє по паденію молніи на лавр. Это гаданіє могло имѣть еще смысл в Византіи и в частности в Малой Азії, гдѣ лавр рос в изобиліи. Все же даже среди признаков собранных Алексѣем Византійцем оно поражает своей архаичностью. Вмѣсто него перед 14 главой внесено другое гаданіє широко распространенное в славянском мірѣ — о громѣ при растущей и ущербленной Лунѣ.

Результаты сравненія славянскаго текста предсказаній с греческим текстом не представляется столь утѣшительными. Повидимому переводчик пользовался иной и м. б. сокращенной редакціей, о которой при современном состояніи изученія нашего памятника еще ничего нельзя сказать. Со славянским текстом дѣло обстоит не лучше, т. к. сравнительное изученіє текста и установленіє первоначальнаго славянскаго перевода еще не сдѣлано. Поэтому сейчас возможно только указать на родство текстов и дать толчек к болѣе детальному изученію этого памятника византійско-славянской отреченной литературы.

В большинствѣ предсказаній сохраняется хотя бы в искаженном видѣ что либо из греческаго подлинника. Приведу для иллюстраціи нѣсколько примѣров. Т. к. начало Громника слито и искажено, хотя и нѣкоторая близость в смыслѣ все же улавливается, то приведу параллель из III-го гаданія.

P. — C. C. A. Gr., t. VIII,
p. 174, sq.

Κεφάλαιον γ'. περὶ τροχώ-
σεως τοῦ Ἥλιου. (Εἰ ἐν
τῷ δὲ μηνὶ τροχὸν ποιήσει
ὁ Ἥλιος) γύροθεν, ἔνδει-
ξιν ποιεῖ ὅτι εἰς πᾶσαν
πόλιν καὶ χώραν ἀκατα-
σσία καὶ θόρυβος γένη-
ται ἀνὰ μέσον τῶν ἀνθρώ-
πων, καὶ οἱ ἔμποροι καὶ
ὁδοπόροι εἰς ζημίαν πλεί-
στην (ἔσονται) ἐν τούτῳ
τῷ χρόνῳ

R. — ПЕРЕТЦ,
I. p. 61.

ѿще ли слнце оградитсѧ
по в'сѣмъ градовѣмъ рати бѣ-
детъ ѿ разбѣнници пѣт-
никѣмъ много зло сѣткѣрѣмъ.

Č. — Чешск. Музея N° 23.
л. 153 об.

ѿщели се слнце ѿградить
по градовехъ рати бѣтъ.
хѣсари ѿ бѣнице пѣтнн-
комъ много зло сѣткѣ-
реть.

В данном случаѣ можно высказать предположеніе, что переводчик пользовался сокращенной редакціей Апокалипсиса, не лишено также вѣроятности, что сократил греческій текст и сам переводчик. Такую же близость текста показывает и слѣдующее предсказаніе. Дальше предсказанія значительно расходятся, и повидимому первоначальный текст компиляціи был в этой части замѣнен иным, вставленным в старую схему. Это совершенно ясно представляется для гаданія по грому римскаго типа, гдѣ текст в славянском переводѣ замѣнен другим, тоже хорошо извѣстным в греческой литературѣ и в частности вошедшим и в один из греческих списков — В.¹¹ Начиная с 14 и до конца оба текста опять сближаются, и славянскій текст представляется несомнѣнно переводом с греческаго. Приведу еще нѣсколько примѣров, из которых послѣдній представляется характерным для опредѣленія того в чем заключалась славянская передѣлка. Обычно это болѣе краткая передача событій, выбрасывающая ссылки на различные народы; пожалуй можно констатировать даже подобіе оптимизма в подборѣ оставленнаго. Таким образом Сводный Громник по сравненію с греческим оригиналом представляет еще больше общих мѣст и сохраняет меньше историко-географическаго матеріала. Все же надо добавить в защиту переводчика, что и он стре-

¹¹ Сравненіе этих славянских текстов с греческим приводится мною р. 432 (В.—Sl., III). Родственный но болѣе полный текст находим в спискѣ В₁ (цѣликом не опубликованном). Приведу начало и предсказаніе о царской ризницѣ. C. C. A. Gr., t. VII., p. 173a 'Εάν ἐν τῷ παρόντι μηνὶ βροντισμὸς ἄγαν γένηται ἔνδειξιν ποιεῖ, ὅτι ἐάν εἰς τὴν α' ἢ εἰς τὴν δ' ἡμέραν τοῦ παρόντος μηνὸς βροντήσῃ ὅτι ἄνθρωπος μέγας θανεῖται ἢ ἀφανισθῇ· εἰ δὲ εἰς τὴν ε' ἡμέραν τοῦ παρόντος μηνὸς ἢ εἰς τὴν ε' ἢ εἰς τὴν ζ' βροντισμὸς γένηται, ὅτι οἱ τριστάται καὶ οἱ σατρά-
λαι τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἅμα συντριβήσονται... 17. εἰ δὲ εἰς τὴν ιδ' αὐτοῦ βροντήσῃ, ἡ βασιλεία τῶν αὐτῶν μερῶν εἰς ἔξοδον πολλὴν ἔλθοιεν οὕτως ὅτι καὶ τὰ βεστιάγια αὐτοῦ εὐχερεθήσεται. Из других сочиненій заимствованы гаданіе 5 по фазам луны, 6 и 7 по кометам и паденію звѣзд, 8 по радугѣ, 9 по копыю, 10 по багрянцу неба.

мится сохранить не многое перешедшее к нему, изложить его ясно и приблизить его к своим интересам.

В сохранившемся только в С послѣднем предсказаніи по землетрясенію между иным читаем слѣдующее:

С. л. 156/157 об. (АНДРЕЕВА, III, р. 456).

P. (C. C. A. Gr., t. VIII₃, p. 179₂).

ѠСКЪДЕНІЕ БЪДЕТЬ И БОЛЕСТЬ · И КОНЕМЬ
мѡрь, и злѡби и рати || и костечни
царѣ пойдѣтъ на ѣгѣпатскаго · и хрѣтї-
анска погнѣбѣ.

ἀρρωστίαν καὶ πλημμελίαν καὶ φόβον
καὶ θόρυβον δηλοῖ καὶ συνάψεις πολέ-
μων καὶ φόβον προβάτων καὶ οἱ βασι-
λεῖς Αἰγύπτου καὶ Βαβυλῶνος πόλεμον
ἄψουσιν καὶ ἐξ ἀμφοτέρων πολλοὶ καθή-
σονται ἐν ταύτῃ.

В славянском текстѣ находим сокращения, замѣну овец — конями, вмѣсто вавилонскаго царя просто восточнаго и вмѣсто гибели с обѣих сторон гибель христїан. Предсказаніе это, нѣсколько нелогичное, должно было возникнуть в турецкое время. А т. к. Апокалипсис был довольно рано переведен на славянскій язык, и Румянцовская рукопись XV вѣка является уже, повидимому, копїей со старшаго списка, то эти измѣненія вѣроятно внесены славянским переводчиком, а слова о христїанах могли быть также добавлены переписчиком.

P. (р. 176₂₂).

R. (ПЕРЕТЦ, I, р. 61).

С. (л. 155 об.)

Εάν ἐν τῷ παρόντι μηνὶ
ἀστράφη ἔνδειξιν ποεῖ ὅτι
εἰ εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ
λάχη φοσεάτων σύναξιν
ἀνατολίῳν δηλοῖ καὶ πρὸς
δύσιν ὁρμήσωσιν καὶ οἱ
ἐν τῇ δύσει εἰς φόβον ἔ-
σονται ἐκ τούς κλέπτας καὶ
ἀρπαγὰς ἐν τούτῳ τῷ χρό-
νῳ καὶ θεὸς οἶδεν τὰ ἀδελὰ.

Ѡщеи дъ днѣ сѣ мѣца млѣ-
нїе секнѣ вѣстѡни црѣ
коинѣско вѣзвѣгнѣтъ на
запад ѣнѣ ѣгѡ цара и црѣ
пойдѣ и кѣ западнїи странѣ
сѣмжшїнїе вѣла и злѡба
и скжпѡта ѡ войска и ѡ
разбойнїи и кѣ тѡ лѣтѡ
мнѡгашн трѣ.

Ѡщеи прки данѣ мнѣ
ѣдаритѣ косточни царѣ
ратѣ сатворитѣ на запад
пойдѣтъ ѣ западнїи стра-
нѣ мѣста вѣтъ злѡбна и
ѡскѣденїе ѡ койскы и ѡ
хсари и того лета трѣтъ
вѣде мнѡгашн.

В славянском вольном переводѣ греческаго текста выпущен конец о том, что Бог вѣдает сокровенное, и прибавлено предсказаніе на тот год о землетрясеніи. В безличную форму греческаго разсказа вставлен царь, как руководитель движенія. Если сравнить оба славянских текста, которые явно восходят к тому же переводу с греческаго, то замѣтна разница в языкѣ и в передачѣ отдѣльных выраженій, при помощи которых переписчик рубежа XVII и XVIII вѣков стремится придать больше ясности переписываемому тексту. В послѣднем примѣрѣ, которым я и ограничусь, из главы о паденіи жаб и червей вмѣстѣ с дождем, т. е. появленіи их в огромном количествѣ послѣ дожда, мы находим еще болѣе вольную переработку греческаго текста.

Р. (р. 178₂).

καὶ κάκωσις λίαν παρὰ
τῶν βασιλέων αὐτῶν, ὡς
καὶ ἔνιοι τούτων ἀπο ἀδι-
κίας γῆν οὐκ ἐγγάσσονται
καὶ ζημίαι ἐν τῷ κοινῷ
μάλιστα ἐν ἐμπόροις, καὶ
θνήσκουσιν ἀνθρώπων ἰσχυῶν.

R. (ПЕРЕТЦ, I. 61).

ἢ на κοῖ' мѣстѣ сѣ зна-
мѣнїе бѣдѣтъ · тїи лѹдїи
ὡ ской' гїдѣ' прїи'мѣ бе-
законѣство ἢ злѣ ἢ бѣдѣ·
ἄλλὰ κ' лѹдї мнѹго: ~

Č. (л. 156).

ἢ τόγο места лѹдїе беза-
конство примѣтъ ѿ свое
господе ἢ ἔза многа κ' лѹдѣхъ.

Замѣна царей словом господа, и в то же время сохраненіе царя при международных столкновеніях, указывает на желаніе придать этим предсказаніям иной смысл, перевести из области государственной в область социальных отношеній простого народа к помѣщикам, зачастую чужим, по своему происхожденію или отуречившимися и принявшим магометанство. Таким образом, если окончательнаго вывода о соотношеніи греческаго и славянскаго текста в данное время еще нельзя сдѣлать, то все же можно намѣтить общія тенденции измѣненій, которыя по всей вѣроятности были внесены на славянской почвѣ в перевод. Приведенные примѣры, поскольку у нас нѣтъ прямых доказательств, того, что эти измѣненія находились в греческой редакціи, которой пользовался славянской переводчик, могли бы послужить соотвѣтствующим матеріалом. На то, что переписчик, а тѣм болѣе переводчикъ, не слѣдовал рабски за своим оригиналом, указывает и сопоставленіе списков того же сочиненія, но сдѣланных в различную эпоху.

Остановимся еще на греческом подлинникѣ и постараемся опредѣлить то мѣсто, которое он занимает в византийской гадательной литературѣ. Хотя в веденіи к нему Алексѣй Византиец и обнаруживает большую начитанность в исторической литературѣ и умѣніе скомбинировать факты, но в самом Апокалипсисѣ он проявляет мало самостоятельности. Впрочем это м. б. стоит в связи со стремленіем придать сочиненію болѣе древній вид в соотвѣтствіи с сказанным в предисловіи. Дѣйствительно за исключеніем подозрительных Фарсов-тарситов¹² ни одного новаго географическаго термина не встрѣчается. Из народов и стран упоминается Аравія, Египет, Эѳіопія, Вавилон, Идумея, Палестина, Индія, Фригія, иногда неопредѣленно восточные и западные народы. М. б. намек на историчность можно найти в предсказаніи о наступленіи восточных войск на Запад — походы ромеев на Балканскій полуостров против Латинской имперіи.¹³ В области внутренней исторіи встрѣчаются нѣсколько предсказаній об отношеніи царя к подданным. М. б. нѣчто

¹² С. С. А. Gr., т. VIII, р. 1761 εἰς ψυθουρίσμον καὶ ἀπάτην καὶ ἐννοίας καὶ διαρπαγὰς καὶ ἀντάρσεις τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐν Φάρσῃ; р. 17518 ὅτι εἰς τὰς χώρας τῆς Φάρσος καὶ Ἰνδῶν ἐσωτέρων στενοχωρία καὶ ἐπιδρομαὶ γίνονται καὶ τροπῆσονται καὶ τρομάξουσιν; Андреева, о. с. В.-Sl., III, р. 442.

¹³ С. С. А. Gr., т. VIII, р. 17622.

личное можно усмотрѣть в стремленіи отмѣтить справедливость и несправедливость в их взаимоотношеніях.¹⁴ В предсказаніях о разбойниках и купцах тоже нѣтъ ничего индивидуальнаго и оригинальнаго.

Главная сила произведенія Алексѣя Византійца не в содержаніи, а в его формѣ, в строгой систематизаціи матеріала и приданіи ему болѣе популярной и удобной формы. Произведеніе его пришлось по вкусу при Палеологах, было переведено и получило широкое распространеніе и в славянской средѣ, несмотря на его громоздкость.

Итак главные хронологическіе этапы в судьбѣ Апокалипсиса Даниила можно намѣтить слѣдующим образом. Апокалипсис был составлен из болѣе стараго матеріала и систематизирован в 1245 году Алексѣем, родом из Византіи, по всей вѣроятности во время пребыванія послѣдняго на Родосѣ по возвращенію из арабскаго плѣна, в котором он побывал в правленіе сыновей Малек ел Аделя. Эта компиляція перетерпѣвъ ряд довольно существенных измѣненій, напр. замѣну содержанія нѣкоторых отраслей гаданія, как напр. паденіе звѣзд, явленіе дуги и т. д. заимствованіями из других подобных сочиненій, была по позднѣйшему списку, времени Палеологов переведена на славянскій язык. Там она получила болѣе краткое названіе инога Громника; ее обычно переписывали с двумя другими Громниками, другого типа и содержанія, составлявшим вмѣстѣ как бы свод.

IV. Славянская табличка распредѣленія стран по знакам Зодіака.

В византійской астрологической литературѣ имѣли широкое распространеніе списки, распредѣляющіе отдѣльные страны и народы по знакам Зодіака. Всѣ эти списки в большинствѣ случаев возникли в римско-эллинистическое время и долго сохранялись лишь с незначительными измѣненіями в первоначальном видѣ. Болѣе самостоятельные списки встрѣчаются рѣже. В дополненіи к указанным в первой части настоящей статьи приведу только еще один, болѣе поздняго времени, специально предназначенный в помощь при составленіи Гороскопа.¹ По своему типу, т. е. по тому, что под каждым Знаком отмѣчена только одна страна он ближе остальных стоит к славянской табличкѣ.² Само же расположеніе стран в нем совершенно иное.

Начинается он со стран лежащих на Востокѣ, а именно с Чинистана — Китая (р. 138, ἡ λεγομένη Τζινίσταν ὁροσκόπον ἔχουσα τοὺς Ἰχθύας) под знаком Рыбы; затѣм идут Турція (Τουρκία, р. 138₉) — Лев, Индія — Водолей; Персія — Овенъ; Аравія — Скорпіон; Египет — Дѣва и на седьмом

¹⁴ Ibidem, p. 177₂ καὶ οἱ ἰδιῶται ἀπὸ προσώπου τῶν βασιλέων εὐαγότητα καὶ ἀνεὺν ἰδῶσιν καὶ ἐν κρίσει δικαίᾳ καὶ ἐνδείᾳ μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτῶν γίνονται; p. 172₂.

¹ C. C. A. Gr., t. V₂. Cod. Vat. gr. 191., p. 138 sq.

² Андреева, о. с. В.-Sl., т. IV. p. 69–70.

мѣстѣ Романія под знаком Рака (р. 139₁₀ Ἐρδόνη δὲ Ῥωμανία ὁροσκόλου ἔχουσα).

Прошлым лѣтом мнѣ удалось изучить в Вѣнѣ соотвѣтствующія рукописи, содержащія опубликованныя ПЫПИНЫМ таблички, и найти еще один новый список. В своей работѣ, специально посвященной этому вопросу, Пыпин их опубликовал двѣ.³ Первая, как мы увидим из сопоставленія, составлена из фрагментов двух. Озаглавлена она Сказаніе влдцъ 12-тих. Извлечены оба фрагмента из рукописи Государств. Вѣнской Библ. 119, быв. 267, по Яцимирскому 137, Сборника гадательныхъ сочиненій писаннаго в 1593 г.⁴ Кромѣ самостоятельнаго сочиненія, эти списки встрѣчаются также в видѣ глоссъ к Громнику по Зодиаку типа царя Ираклія. Самостоятельное же сочиненіе иногда помѣщалось послѣ списка злыхъ и добрыхъ дней.

Другой список, которымъ пользовался Пыпин, хотя сам он этого не указываетъ, состоял из таковыхъ приписокъ. Исходя из сравненія текста нужно отождествить рукопись, которою пользовался Пыпин, т. е. 62 (48) с 108, 156 по Яцимирскому, хотя описаніе ея и не вполнѣ соотвѣтствуетъ данному Пыпинымъ. Это сборникъ, писанный около 1658 года, правописаніе его сербское с замѣтнымъ русскимъ вліяніемъ.⁵ Третья рукопись, имѣющая также соотвѣтствующія глоссы — это 113, у Яцимирскаго 149, относимая послѣднимъ къ XVI—XVII вѣкамъ.⁶ Привожу списки по перечисленнымъ рукописямъ и два списка, как они опубликованы у Пыпина, для сравненія. Пыпину удалось увидѣть больше в рук. № 119, которая плохо сохранилась.

Из сопоставленія текстовъ явствуетъ, что мы имѣемъ дѣло с различными списками одной и той же таблицы, озаглавленной Сказаніе двѣнадцати владыкъ. Эта табличка, как я об этомъ писала раньше, по всей вѣроятности возникла в Болгаріи в XIV-омъ вѣкѣ, на что указываетъ сравнительное изобиліе болгарскихъ географическихъ терминовъ, в том числѣ и двухъ столицъ II-го Болгарскаго царства. Интересно также, что турки прямо не названы, но ихъ всеже можно подразумѣвать в Анатоліи. Эта табличка, судя по дошедшимъ до насъ 5 спискамъ, имѣла довольно широкое распространеніе в особенности с того времени, когда ее стали приписывать на поляхъ у Громниковъ по Зодиаку. Произошло это, повидимому, в болѣе позднее время, а именно в XVI и XVII вѣкахъ.

³ А. Н. ПЫПИН, Громовникъ. Архивъ историческихъ и практическихъ свѣдѣній относящихся къ Россіи, изд. Н. Колачевымъ. СПбг. 1860, т. I, вып. XII, р. 8—11.

⁴ Рукопись эта была описана Строевымъ. См. ПЕРЕТЦ, К исторіи апокрифа и легенды, I. К исторіи Громника, р. 34, № IX; ЯЦИМИРСКИЙ, Рукописи хранящіяся в заграничныхъ бібліотекахъ. Сборникъ отдѣл. рус. яз. и слав. Рос. Ак. Наукъ, т. 98. Птгр. 1921, р. 182—183.

⁵ Пыпин, Громовникъ, р. 9; Перетц, I, р. 34, № VIII; Яцимирскій, Рукописи, р. 232—236.

⁶ Яцимирскій, Рукописи, р. 231—232.

Пыпин, о. с., р. 8		Рук. Вѣн. Госуд. Библ. № 119: I. л. 32 об.; II. л. 38	Пыпин, о. с., р. 11	Рук. Вѣн. Гос. Библ. № 108. л. 27—31	Рук. Вѣн. Гос. Библ. № 113. л. 18—21 об.
	Сказаніе влдц 22-тих	Сказаніе влѣцъ кѣ тѣ..(II)		число :	
1.	риба-фрузи	рѣба-ѣрузи (II)	фрузи	рѣбѣ-ѣрузи	
2.	овнь-римъ	ѣвнѣ-рим (II)	рим	ѣвнѣ-рѣ	ѡвѣнѣ-римѣ
3.			гонец-бдинъ	ѡнѣ-бдинѣ	ѣнѣ-бдинѣ
4.	близницъ-тръново		тръновъ	вѣицъ-трънѣ	вѣицѣ-чево-тарѣново
5.	ракъ-руси	рѣси (II)	русь	рѣ-рѣсѣ	рѣко-рѣсѣ
6.	лѣвъ-дунавъ	лѣвѣ-дѣнавѣ (II)	дунав	лѣ-дѣнавѣ	лѣвѣкѣ-дѣнакомѣ
7.	дваа-романіа	рѣманіа (I)	романіа	дѣа-романіа	дѣвѣичнѣ-романіа
8.	хомуть-іеросалимъ	хѣмѣ-іерѣсали (I)	іерсмъ	хѣмѣ-іерѣмѣ	хѣмѣстоко-іерѣмѣ
9.	скорпіа-анаѡліа	скѣрпѣа-анаѣліа (I)	натоліа	скѣ-тѣнтѣліа	скѣрѣпинѣ
10.	стрелець-слунъ	стрѣлѣцѣ-сѣнѣ (I)	олунъ	стрѣлѣцѣ-сѣлѣнѣ	стрѣлѣцѣ-сѣлѣнѣ
11.	козилогъ-скръблъ	кѣзирѣ-скръбѣли (I)	србл.	кѣзирѣгѣ-сѣрѣлѣ	кѣзирѣ-сѣрѣлѣ
3.	юнѣцъ-бдинъ	ѡнѣ-бдинѣ (I)			
12.	мокрошъ-море	мокрѣ-мѣрѣ (I)			мѣркѣ-мѣрѣ
1.					рѣкѣ-ѣрузи.

Приложение.

ДОПОЛНЕНИЯ К СВОДНОМУ ГРОМНИКУ III ТИПА РУКОПИСИ
РУМЯНЦОВ. МУЗЕЯ 1735 ПО РУКОПИСИ 150 (118) ВЪНСКОЙ
НАРОДНОЙ БИБЛИОТЕКИ.

Сводный Славянский Громник III типа рук. Румянцов. Музея представляющийся переводом с греческого, а именно с компиляции, именуемой Апокалипсисом Даниила, был издан полностью ПЕРЕТЦЕМ по рукописи 1735 Румянцов. Музея в «Материалы к истории апокрифа и легенды, I. К истории Громника». Птбг. 1898. р. 60—80. К сожалѣнію конец рукописи испорчен.

Во II Приложеніи к моей работѣ «Политическій и общественный элемент византийско-славянских гадательных книг» Byz.-Sl., III. р. 455—460. приводятся разночтенія по рукописи Чешскаго Народнаго Музея 23 с изданным Перетцом старшим списком и дается полный текст для трех мѣсяцев — ноябрь, апрѣль, май, в которых оба текста больше всего расходятся. Рукопись Чешскаго Музея неполная и обрывается на мѣсяцѣ маѣ.

Поэтому привожу в дополнение текст того же Громника по списку рукописи Вѣнской Народной Библиотеки 108, писанной около 1658 года, частью же в XVIII вѣкѣ. Правописаніе его сербское, с замѣтным русским вліяніем (Яцимирскій, Рукописи, р. 232—236). Текст сравнительно хорошо сохранился, хотя вкрадываются описки и встрѣчаются непонятія переписчиком выраженія, все же больших пропусков, судя по составу признаков гаданія не замѣчается. В примѣчаніях мною отмѣчены приписки, сдѣланныя на полях и относящіяся к способу гаданія. Б. м. это является ременищенцею о существовавшем в греческих рукописях отдѣльном оглавленіи.

Рукопись 108 Вѣнской Народной Библиотеки.

л. 52 Июнь аще се сльщѣх ѡграѣть сѣаніе добро боудѣтъ . нѣ послѣх годинѣ въ лѣхъ
смѣтѣніе вѣдетъ и коупцѣмъ пѣгуба . ащеаісе . мѣцъ ѡграѣдѣтъ . дѣжеке много
вѣтъ . житѣ и въсемъ добро . нѣ мѣда и мѣсла мало вѣде . и ѿ гѡподѣ лѣмъ
вѣе¹ ащеісе . іавитѣ ѡпашита звѣѣа на вѣстоцѣх . колѣстѣ кѣланка вѣетѣ . и іза
и скоупостѣ . ащеан . іавитѣ козмата звѣѣа или копѣ . црѣ лѣмъ гнѣомъ
възовѣтъ . градокомъ и селамъ разкала вѣдѣтъ . ащеан на западѣ тѡ знаменіе
іавитѣ . сиротамъ и ѡубогимъ ѿ злѣх людѣи напасть боудѣтъ . и въ перси злѡба
л. 52 об. боудѣтъ и кровопролитни . и іномоу въсемоу івтиніа боудѣтъ | ащеан . звѣѣа
просіплатѣсе . едінъ члѣкъ чоувѣкъ ѡмреть² . ащеан дѣга іавитѣ на вѣстоцѣх .
едынъ црѣ вѣланкѣ ѡу свѣомъ , кезуістоу землю разсиплатѣтъ . и добитоу пѣгуба .
и коупци обѡубоужають . и црѣ своѣго злѡтворца погубѣтъ . ащеан на западѣ
доуга іавитѣ крайніи градоуѣх разсиплаетѣсе . и мѣжѣх лѣи рѣтъ , и на западѣ

скоуеть и къ пѣрсѣ³ · ашѣли · ѡвѣтсеа копіе на вѣстоцѣ · направа съмрѣтъ · и вѣсточнѣи црѣ · земаю прѣимоути · ашѣли · на западѣ ѡвѣтсеа копіе · едины црѣ съ вѣсточными рать сътворити · и много дѣа погнѣнѣтъ · и въ пѣрсѣ ѡза много · ѡвѣамъ погнѣбѣ · и строка · цвѣтне много бѣе⁴ · ашѣли небѣ зачѣнѣтити межу вѣсточными црѣ рати.

ашѣли се · на западѣ зачѣнѣти⁵ · скоупость боуе · ашѣ наѣрѣ⁶ чѣна знамѣние л. 53
ѡвѣтсе · скѣпость бѣетъ · вѣстанѣтъ на цра црѣ и едины вѣлики црѣ погнѣнѣтъ помѣжоу ни · и лѣма вѣлика пѣгвѣа бѣдѣ · ашѣли погрѣмѣти⁶ нѣкой господарь погнѣнѣтъ · и въ земахъ смеѣа бѣе · ашѣли моу лоуна сѣкнѣтъ⁷ источници и рѣвинѣи прѣсѣхнѣ и мѣждоу чаѣи лѣжини глаѣкѣ бѣтъ и рати много ашѣ · прѣетъ⁸ пѣдѣтъ · дѣжѣи много и жита много · и лѣ ѡ господарѣ мѣа примѣтъ · ашѣли жѣви⁹ и глѣсти пѣноути · сѣанію зѣбеа боуѣтъ и скоупота бѣетъ · ашѣ · кѣхрѣ¹⁰ съ прахомъ боуде · лѣто вѣлма жѣстоко · и житѣ зѣбеа · и къ лѣхѣ мѣслы и зѣбѣи | въ господарѣ раты и чѣти и пѣтокѣ поутѣе пѣсты. ашѣ л. 53 об.
чѣды¹¹ бѣтъ · мѣжѣу господарѣ раты много бѣе¹² · ашѣли голѣмъ вѣтрѣ повѣетъ въ индискомъ морѣ много корабѣ погрѣзнѣтъ · ашѣ глѣ съ нѣкѣ¹³ бѣетъ на · направа смрѣтъ и раты много и крѣкопрѣлитѣа · ашѣ¹⁴ зѣлма потрѣтсе ѡ дне межу хрѣтиани смѣтѣнѣе бѣдѣ и крѣкопрѣлитѣа · къ тѣ лѣто вѣтрѣ чѣни бѣтъ, къ по · слѣдѣна лѣта много жѣнѣ помрѣтъ · ашѣли въ нѣщи зѣлма прѣтрѣсѣтсе · единомъ вѣлики црѣ гра се разѣорѣтъ и вѣрныи волѣари погрѣбѣтъ и послѣ сѣмъ господарѣ погнѣнѣтъ.

Ісѣа ашѣ сѣицѣ помрѣкнѣтъ тѣ перѣскѣ црѣ волѣари сво коѣ ѡзѣбѣнѣтъ · и л. 54
помѣждоу хрѣтианѣхъ рати бѣдѣтъ · и смрѣтъ, много и жита дѣбра. ашѣи мѣцѣ помрѣкнѣтъ · бѣра много бѣдѣтъ и дѣбро · въ лѣхѣ смрѣтъ много · ашѣлисе · сѣицѣ ѡграѣтъ едины вѣлики црѣ загнѣнѣтъ · и къ лѣхѣ метѣжѣ вѣлики бѣде · и ѡ чѣта и ѡ тати зѣбеа къ лѣхѣ · и кѣпѣмъ пѣгвѣа много боуѣтъ · источници прѣсѣхнѣути · ашѣи сѣ мѣцѣ ѡградѣтъ · ѡбѣлѣно вѣмѣ и боуѣно бѣдѣ · и сѣкѣрѣмъ погнѣбѣ · и къ лѣхѣ лѣжнѣи глаѣе боуѣтъ · и мѣтѣжи и раты · и жита и травѣ бѣдѣтъ. | ашѣли¹⁵ ѡпѣшѣта звѣзда и зѣдѣтъ · болѣетъ и ѡгнѣца л. 54 об.
бѣдѣтъ много · ашѣли се звѣзда прѣсѣпѣтъ · къ той звѣмѣи цра тѣго зѣбѣи и рати много бѣдѣтъ.¹⁶ ашѣлисе · дѣга ѡвѣтъ на вѣстоцѣ · жита и траѣа много бѣтъ · и ѣгѣпѣтскѣи црѣ сътворѣтъ сѣсаракѣмъ · и погнѣнѣтъ и сѣракѣнѣи ѣгѣпѣт · скоуѣ зѣмлоу сѣтрѣтъ · и къ сѣкѣны метѣжѣ и ѡскоудѣнѣе бѣдѣтъ много · ашѣлисе на западѣ ѡвѣтъ доугѣ · вѣсточнѣи црѣ на западѣи по дѣвѣгнѣтсе¹⁷ · ашѣли · копіе ѡвѣтсеа на вѣстоцѣ · на коѣмъ се мѣстѣ ѡвѣтъ · той звѣмѣи црѣ загнѣнѣтъ и лѣѣе пѣчѣнѣ · и ѡкѣшѣа много боудѣтъ. | ашѣли на западѣ ѡвѣтсеа копіе · межоу црѣи рати и крѣкопрѣлитѣа · ашѣли · на западѣ зачѣнѣти ѡбѣ¹⁸ · тѣ тоуѣрѣцы съ хрѣтиани рать сътворѣтъ · и слома хрѣтианѣ ѡубѣѣтъ · ашѣли · сѣицѣ на вѣстоцѣ¹⁹ зачѣнѣти, мѣтѣжѣ и крѣви много · ашѣлисе · наѣрѣхѣ²⁰ чѣно знамѣнѣе ѡвѣтъ · тѣ тѣ црѣ слоугѣи погрѣбѣтъ · и лѣмъ много безѣконѣи сътворѣтъ · ашѣли · како звѣрѣ²¹ наѣрѣхѣ бѣтъ · или на ѡбѣцѣхѣ · межоу лѣхѣ зѣбеа и рати · и господарѣ безѣконѣе лѣма сѣтворѣтъ · и тѣ лѣто вѣлики црѣ загнѣнѣтъ и по мѣстѣхѣ зѣбеа боуѣтъ · ашѣли · погрѣмѣти²² едины црѣ вѣлики погнѣнѣтъ и житѣу къ іамахѣ и къ гѣмнѣхѣ зѣа бѣетъ. | ашѣли мѣиѣа сѣкнѣтъ · баѣилѣской л. 55 об.

- земли црь заги́нѣтъ . ѿ сѣша боу́еть ѿ къ послѣднѣ лѣтъ ѿскоудѣнїе бѣеть .
 ащеи дѣждѣ²³ вѣли́къ бѣеть . ѿ къ вѣтрѣхъ мно́зѣи падноу́тъ . аще гра²⁴
 боу́еть . ме́ждоу гдѣодѣ рѣти ѿ кроу проли́тиа ѿ смѣр'ѣ мно́го . ащеи . прѣсть²⁵
 пѣнѣтъ . четвероногѣмъ погнѣбѣтъ . ѿ скѣды мно́го боу́тъ . ѿ сарарѣнскѣи црь
 заги́нѣтъ²⁶ . ащеи . жа́би ѿ глисты боу́тъ . корабо́мъ по морѣ и по ко́дѣхъ
 погрѣженїе ѿ десѣдѣнїе боудѣ . ѿ ко́водѣи ѿ прахторѣи въ лѣхъ неправдоу сѣтѣо́-
 рѣтъ . ащеи²⁷ . вихарѣ боу́еть ѿ праховѣ дѣвигнѣтсе . то́ мно́го хѣжин ѿ полати
 л. 56 и црѣкѣи покрѣшнѣтъ ѿ кораби погрѣзнѣтъ и четвероногѣмъ погнѣбѣтъ . | аще чѣи
 боу́тъ . безлѣчнѣи²⁸ ѿ болѣсти боу́тъ . ѿ гдѣ чѣи боу́тъ въ то́и землѣ вѣла́-
 стомѣ сѣмѣр'ѣ . ѿ цроу то́моу злоба ѿ ко́ека мѣ се ѿзнекѣрѣтъ . ащеи .²⁹
 вѣтарѣ вѣланѣ боу́е . ѣди́нь црь заги́нѣтъ ащеи ѿбо³⁰ погрѣмнѣтъ . къ сара-
 кѣи ѿ десѣдѣнїе ѿ кроу проли́тиа . ѿ четвероногѣмъ до́бро боу́е . ащеи . ѿ
 землѣ глѣ³¹ боу́е . ме́ждоу госпѣмъ рѣти . ѿ коу́пцѣмъ ѿ тати злоба³² . ащеи се
 землѣ потрѣтсе³³ . смѣр'ѣ мно́го ѿ десѣдѣнїе боу́е . ащеи погрѣмнѣтъ кѣ землѣ
 л. 56 об. потрѣтсе . ѣди́нь црь погнѣнѣтъ . ѿ мно́гимъ градо́вомъ развѣла . ащеи .
 погнѣнѣтъ м^{но́го} .
 лѣгѣтъ . аще сѣице помѣрѣнѣтъ . ѣди́нь црь погнѣнѣтъ . ѿ къ землѣ мѣте́жи
 ѿ десѣдѣнїа боу́тъ . ѿ коу́пцѣмъ паго́уба ѿ разво́иѣи . ащеи мѣ³⁴ помѣрѣнѣтъ .
 зѣма вѣла . ѿ въ дама́скоу землѣ мно́го крѣвъ коу́е . ѿ подѣвигнѣтсе ѣди́нь
 злѣтѣи на ѣгѣпѣтскѣ црѣ . ѿ зѣнѣтъ ѣго ѣгѣпѣтскѣи црь . ѿ за мно́го боудѣтъ .
 ащеи се³⁵ сѣице ѿгра́днѣтъ то́ за сѣмъ лѣтъ сме́ла къ лѣхъ боу́еть . ѿ лѣнѣ мѣста
 то́го нево́змо́гоу ѿи́мѣтъ гдѣ да се по́клонѣтъ . ѿ боу́еть , ѣтѣи́нство до́вѣтѣи
 л. 57 па́гѣба . ащеи се мѣ³⁶ ѿгра́днѣтъ | до́вѣтѣи расѣло́женїе нѣ зѣкрѣмъ злоба
 боу́еть . ащеи³⁷ ѣпаши́та зѣкѣа ѣвнѣтсе къ вѣстоу . къ пѣр'ѣи двѣ црѣ рѣтъ
 сѣтѣо́рѣтъ . ѿ ѣгѣпѣтскѣи црь сво́его злѣтѣи поѣднѣтъ . ащеи на западѣ
 ѣвнѣтсе то́же зѣмѣнѣи въ пѣрѣи за трѣи лѣта глѣ³⁸ боу́е . ащеи зѣкѣа просѣпѣтъ .
 то́и землѣ црь оу́мѣрѣтъ ѿ къ лѣхъ мѣте́жъ . нѣ сѣтѣа до́бра боу́ет' . ащеи доу́га
 ѣвнѣтъ на вѣстоу³⁹ . кѣсто́чнои землѣ скоу́пѣсть боу́е . ащеи се на западѣ ѣвнѣтъ
 доу́га то́ рѣти ѿ десѣдѣнїе боу́еть въ запа́ннѣи стра . ащеи сѣ ко́пѣ³⁹ ѣвнѣтъ на
 вѣстоу . ѿ зѣкрѣи злоба боу́еть къ лѣхъ . ѿ къ пѣрѣи за трѣи лѣта ѿ разво́иѣи
 л. 57 об. поу́тѣи ѿпѣсѣиѣтъ . | ащеи⁴⁰ . на вѣстоу зачѣиѣтъ ѿбо . то́ зѣма вѣла . ащеи
 на западѣи страны боу́тъ⁴¹ . ащеи чрѣвѣи на ѿвоу . мѣте́жа . ѿ рѣти боу́тъ .
 ащеи . ѣвнѣтсе чѣно́ зѣмѣнѣи на ѿблѣцѣхъ ѿи́н наѣрѣхъ . ѿ за мно́го къ лѣхъ .
 ѿ рѣти ѿ страхоуи боу́тъ . нѣ сѣтѣа ѿ жѣта до́бра боу́ет' . ащеи како зѣкрѣ⁴²
 ѣвнѣтсе наѣрихъ . то́ въ лѣхъ глѣкѣи лѣжны мно́го ѿ ѣди́нь црь заги́нѣтъ . ѿ
 сѣло́мъ развѣла бѣеть⁴³ . ащеи . погрѣмнѣтъ ѿ како начнѣ гѣмѣи . ащеи пѣи
 вѣланѣ зѣкѣа . вѣланѣ црь оу́мѣрѣтъ ѿ градо́вомъ пѣнѣ . ащеи мѣлѣи сѣкноу́тъ⁴⁴ .
 то́ въ лѣхъ мно́го гѣижа ѿ лѣжны глѣи боу́тъ . ѿ вѣланѣ црь оу́мѣрѣтъ . ащеи⁴⁵
 л. 58 вѣланѣ | дѣжѣ боу́еть . то́ гѣи́нѣ коу́р'на боудѣтъ ѿ вѣи приндоу́тъ ѿ до́вѣи
 ѿ жѣтѣи десѣдѣнїе⁴⁶ ѿ до́вѣтѣи злоба ѿ болѣсти ѿ десѣдѣнїе боу́еть . ащеи⁴⁷
 гра́дѣ паднѣтъ . болѣзанѣ ѿ рѣти ѿскоудѣнїе . ащеи⁴⁸ прѣсть пѣнѣтъ въ фѣрѣхъ
 ѿ къ ѣгѣпѣ десѣдѣнїе . ѿ ѿ разво́иѣи коу́пцѣмъ паго́уба боу́еть . ащеи⁴⁹
 жа́бы ѿ глисты . ме́ждоу госпѣмъ рѣти . ѿ корабо́мъ погрѣженїе . ѿ скоу́пѣтъ

бѣе' · ащ'ан прѣхѣтъ⁵⁰, дѣигоуѣсе · тѣ лѣто стрѣхѣи боуѣтъ мнози и воды
прѣсѣхнѣтъ и жито и трава мало · и много хижин и полати погоритъ · и мно-
гаши земля потрѣтсе · ащ'елн чѣды⁵¹ бѣдѣтъ · скоупость, и болѣсти и рати много
боуѣтъ. | ащ'елнсе земля⁵² потрѣсе ꙗ дѣи · страцѣмъ болѣсть и смѣрть · и къ лѣхъ л. 58 об.
метѣжи много боуѣтъ · ащ'елн погрѣмитъ кѣсе землѣи потрѣсе, зыма крѣпа боуѣтъ
и ѡскоудѣни · ащ'елн презноуѣ потрѣтсе землѣи · жита добра и сѣтва и доуѣи ·
боуѣтъ · къ коѣмъ се мѣсте землѣи потрѣсе · тѣ црѣ бѣа мало моуѣтъ · и госпѣа
и властѣи ѡзнѣкѣрѣтсе, и зѣмѣ сътворѣтъ · и зѣмлю запоуѣтѣтъ · и ѡ раз-
бойникѣ много зла лѣмъ боуѣтъ · инѣ востѣчнѣи стране жита погнѣуѣтъ ·
и звѣрѣи и птѣицѣ боуѣтъ · ꙗко чѣкы ꙗсти · и великимъ чакѣмъ пагоуѣа кажетсе.

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DES LIVRES DE MANTIQUE BYZANTINS ET SLAVES.

(Résumé.)

La première partie de l'article est consacrée à l'étude des ouvrages de mantique grecs, publiés dans les onze volumes du « Catalogus codicum astrologorum graecorum », que je n'ai pas eu la possibilité d'utiliser au complet pour mon travail précédent « L'élément social et politique des livres de mantique byzantino-slaves ». Ces nombreux ouvrages, étudiés du point de vue de leur composition et de leur sujet, apportent des contributions nouvelles et fort importantes aux matériaux étudiés par avant et peuvent servir à confirmer la thèse de l'évolution du livre de mantique pendant l'époque byzantine. Les livres de mantique composés à l'époque hellénistique, mais dont les auteurs ont puisé dans des sources plus anciennes encore, ont été rassemblés et quelque peu modifiés selon le goût et les intérêts politiques et sociales de l'époque au IVe—VIe siècle. Ils subissent une transformation nouvelle aux VIIe—XIIe siècles. Cette évolution peut être caractérisée comme la popularisation et abréviation du livre de mantique plus ancien. Cependant on continue à composer de nouveaux pronostics qui s'adaptent à la vie politique et sociale de l'époque et reflètent même parfois des faits historiques. C'est à cette seconde époque de l'évolution du livre de mantique byzantin qu'on doit attribuer la composition des Brontologies et Seismologies, dit de l'empereur Héraclès et de Léon le Sage.

Pour la troisième époque de l'évolution du livre de mantique byzantin paraît

¹ на полях зѣк. ² на п. дѣгѣ. ³ на п. // ѣ. ⁴ на п. чѣи. ⁵ на п. чѣи. ⁶ на п. грѣм'. ⁷ на п. мѣх. ⁸ на п. прѣ. ⁹ на п. жѣ. ¹⁰ на п. вѣхѣ. ¹¹ в строчкѣ чѣдѣ перечеркнуто; на п. чѣ. ¹² на п. вѣт. ¹³ на п. гѣх. ¹⁴ на п. трѣ. ¹⁵ на п. зѣк. ¹⁶ на п. дѣ. ¹⁷ на п. Кѣ. ¹⁸ на п. чѣи. ¹⁹ на п. сѣи. ²⁰ на п. чѣ. ²¹ на п. зѣк. ²² на п. грѣ. ²³ на п. лѣ. ²⁴ на п. грѣ. ²⁵ на п. прѣ. ²⁶ на п. жѣ. ²⁷ на п. вѣх. ²⁸ на п. чѣ. ²⁹ на п. вѣт. ³⁰ на п. нѣ. ³¹ на п. гѣх. ³² на п. трѣ. ³³ в строчкѣ зѣкѣи 4, два я перечеркнуты. ³⁴ на п. мѣх. ³⁵ на п. сѣи. ³⁶ на п. мѣх. ³⁷ на п. зѣк. ³⁸ на п. дѣ. ³⁹ на п. кѣ. ⁴⁰ на п. чѣи. ⁴¹ на п. чѣи. ⁴² на п. зѣк. ⁴³ на п. грѣ. ⁴⁴ на п. мѣх. ⁴⁵ на п. дѣ. ⁴⁶ в строчкѣ зачеркнуто зѣкѣ. ⁴⁷ на п. грѣ. ⁴⁸ на п. прѣт. ⁴⁹ на п. жѣ. ⁵⁰ на п. прѣ. ⁵¹ на п. чѣ. ⁵² на п. трѣ.

caractéristique l'Apocalypse de Daniel, rédigé au XIIIe siècle, dont il sera question plus bas. Cette troisième évolution peut être aproximativement placée du début du XIIIe siècle jusqu'à la fin de l'Empire byzantin. On ne peut préciser les limites des différentes époques, car les types du livre de mantique, caractéristiques pour les époques précédentes continuent à exister parallèlement avec de nouveaux, plus favorisés par le lecteur. Si pour la seconde époque paraissait plus recherché le Brontologion d'après le Zodiaque, pour la troisième se fut principalement une compilation, renfermant une grande quantité de différents présages et ayant souvent pour base le Brontologion d'après Calendrier, c'est-à-dire celui du type romain. Les additions dans les pronostics à cette époque là ont un caractère social prononcé, que nous retrouvons aussi dans d'autres pronostics des livres de mantique du temps des Paléologues, auxquels on a eu recours dans cet article, ainsi qu'à la collection purement astrologique, datant du IVe siècle, de Hephæstion de Thèbes. En même temps on a laissé de côté les ouvrages qui s'occupent non de l'État, mais de la bonne fortune de l'individu, comme le sont par exemple les Oneirokritikons et les Lunnaires, traitant de la naissance de l'homme, et qui en ceci forment un groupe à part, mais qui pourrait aussi fournir quelques suppléments pour l'histoire de la vie sociale byzantine.

À côté de cette tendance des livres de mantique byzantins à évoluer on doit noter une autre contraire à la première et qui paraît même peu à peu à reprendre le dessus. C'est le traditionnalisme, grâce auquel on retrouve recopié sans aucun changement presque jusqu'au XIXe siècle des parties des ouvrages de Hephæstion, Jean Lydes et d'autres auteurs, entre autres le Seismologion attribué à Orphée.

Le livre néogrec et slave continue l'évolution dans le goût de l'époque des Paléologues, mais marque bien plus de traditionnalisme.

La deuxième partie de l'article traite spécialement du Brontologion historique de la deuxième époque, attribué à Léon le Sage. Ce petit ouvrage publié par les frères BASSI contient quelques pronostics très intéressants, faisant allusion à quelques faits historiques du IXe—XIIe siècle, dont les principaux sont: le triomphe de l'orthodoxie après la lutte iconoclaste, l'apparition des Russes devant Constantinople en 941, la révolte de Bardas Sklèros, la IIe Croisade — surtout la part qu'y ont pris les Allemands et l'empereur Conrad III. Le pronostic relatif à l'invasion russe paraît remonter à la Vision de Basile le Jeune, narrée dans la première rédaction de la Vie de ce Saint, qui fut rédigée probablement immédiatement après sa mort.

La troisième partie est consacrée à l'ouvrage, ayant pour titre « Apocalypse de Daniel », une compilation rédigée par un certain Alexis de Byzance — homme des lettres grec — en 1245, probablement pendant son séjour à Rhodès. Le compilateur affirme d'avoir traduit son ouvrage de l'arabe et d'être venu en possession du manuscrit pendant sa captivité chez les Arabes; la traduction de l'arabe paraît peu probable, car c'était dans le goût littéraire byzantin de déclarer

chaque livre de mantique à être une traduction de quelque langue étrangère, avec une préférence marquée pour le perse. L'Apocalypse de Daniel fut traduit, d'après une variante postérieure de l'époque des Paléologues, en slave; la traduction reçut simplement le titre de Brontologion et fut recopiée plusieurs fois.

Dans la IVe partie de l'article sont présentées cinq copies du petit tableau des pays distribuées sous les signes du Zodiaque, composé probablement en langue slave, peut être même en Bulgarie au XIVe siècle. Dans l'Appendice est publié le texte de la traduction slave de l'Apocalypse de Daniel pour trois mois: juin, juillet, août d'après le manuscrit de la Bibl. d'État de Vienne N° 108.

KAREL ŠKORPIL (Varna):

МАТЕРИАЛИ

КЪМЪ ВЪПРОСА ЗА «СЖДБАТА НА ПРАБЪЛГАРИТЪ¹ И НА СЕВЕРИТЪ» И КЪМЪ ВЪПРОСА ЗА «ПРОИЗХОДА НА ДНЕСНИТЪ БЪЛГАРИ».

Единъ отъ найважнитъ въпроси въ българската история — сждбата на прабългарския елементъ и славянското племе Северитъ и образуването на сегашния български народъ оставатъ още отворени за своето разрешаване.

Необходимо е да се събератъ още краниологически, етнографически и лингвистически материали и то, колкото е възможно поскоро и на самото мѣсто, защото тѣ постепенно изчезватъ съ преобразуването на етнографическата физиономия на североизточната частъ на Балканския полуостровъ, особено въ последно време.

До сега обаче никой, съ малки изключения, не се е решилъ да събере нужнитъ материали на самото мѣсто.

Следъ падането на българското царство подъ турската властъ, изчезватъ напълно културнитъ — аристократически и духовни — центрове въ страната.

Прабългарската и славянската аристокрации напълно изчезватъ при завладяването на България, като е била избита или се е претопила въ новия владѣющъ елементъ.

Въ Делиорманъ до Освобождението сж се запазили още остатъци на старата аристокрация — бейски и подобни фамилии — като влиятеленъ елементъ между населението; следъ освобождението обаче изчезватъ напълно и тѣзи следи.

Настоящиятъ трудъ нѣма задача да разрешава единъ отъ гореказанитъ въпроси, но се стреми, да посочи само на материалитъ, които би могли да помогнатъ за тѣхното решаване.

Материалитъ сж събирани и на самото мѣсто отъ 1887 г.,² когато новия превратъ за преобразуване на населението е билъ въ самото си начало, когато влиятелнитъ фамилии въ Делиорманъ, между които сж се запазили още старитъ предания и спомени, не сж изчезнали напълно отъ страната. Днесъ обаче емигрира, и постепенно изчезва, и простото турско население и скоро ще изчезнатъ остатъцитъ на единъ народъ, както сж изчезнали, почти безъ следи, народитъ, които сж се явявали на полуострова.

¹ «Прабългари» смѣтамъ българитъ, които сж образували първата българска държава (679 г. сл. Хр.) за разлика отъ сегашнитъ българи.

² Не нарочно, но покрай археологическитъ изследвания.

I. ИСТОРИЯ.³

За народитѣ въ източната частъ на Балканския полуостровъ, до идването на славянитѣ и прабългаритѣ виждѣ увода въ статията «Мадаромогилското плато». (Byzantinoslavica, IV. 1.)

Отъ тракийцитѣ въ тия страни сж били Гети на северъ и Асти на югъ отъ Балкана.

Писменостъ при тракитѣ почти не е имало. Рѣдко се срѣщатъ върху скални стени и прости камъни, надписи отъ особенъ видъ, до сега необяснени. Въ Варненския музей се получи преписъ на подобенъ надписъ върху една скала до с. Куртъ Бунаръ (Чирпанско, обр. 1.). Подобенъ надписъ е намѣренъ въ областъта на Сакарскитѣ долмени до с. Главанъ.⁴

Заселването на новия грѣцки елементъ въ крайбрѣжнитѣ търговски колонии и на римскитѣ легиони въ крайграничнитѣ стратегически страни на империята съ развити култури, е имало силно влияние върху мѣстния тракийски елементъ, който постепенно се е приспособявалъ къмъ новитѣ култури и къмъ новитѣ езици, особено къмъ грѣцкия.

Тракийцитѣ, които се преселили въ градоветѣ, постепенно се погрѣчвали, особено въ пояса между Дунава и Балкана, съ изключение на тѣсния крайдунавски поясъ съ римско влияние, което не е останало безъ влияние и върху простото селско население въ езиково отношение. До днесъ селищата край дѣсния брѣгъ на Дунава сж романски.⁵

Надписитѣ върху паметницитѣ въ странитѣ на югъ отъ Дунава, съ малки изключения, сж грѣцки.

Но и влиянието на тракийцитѣ върху новитѣ заселници не е било малко; много божества и то, едни отъ главнитѣ на Балканския полуостровъ, сж отъ тракийски произходъ.

Тракийскиятъ езикъ изчезва въ VI. вѣкъ сл. Хр.

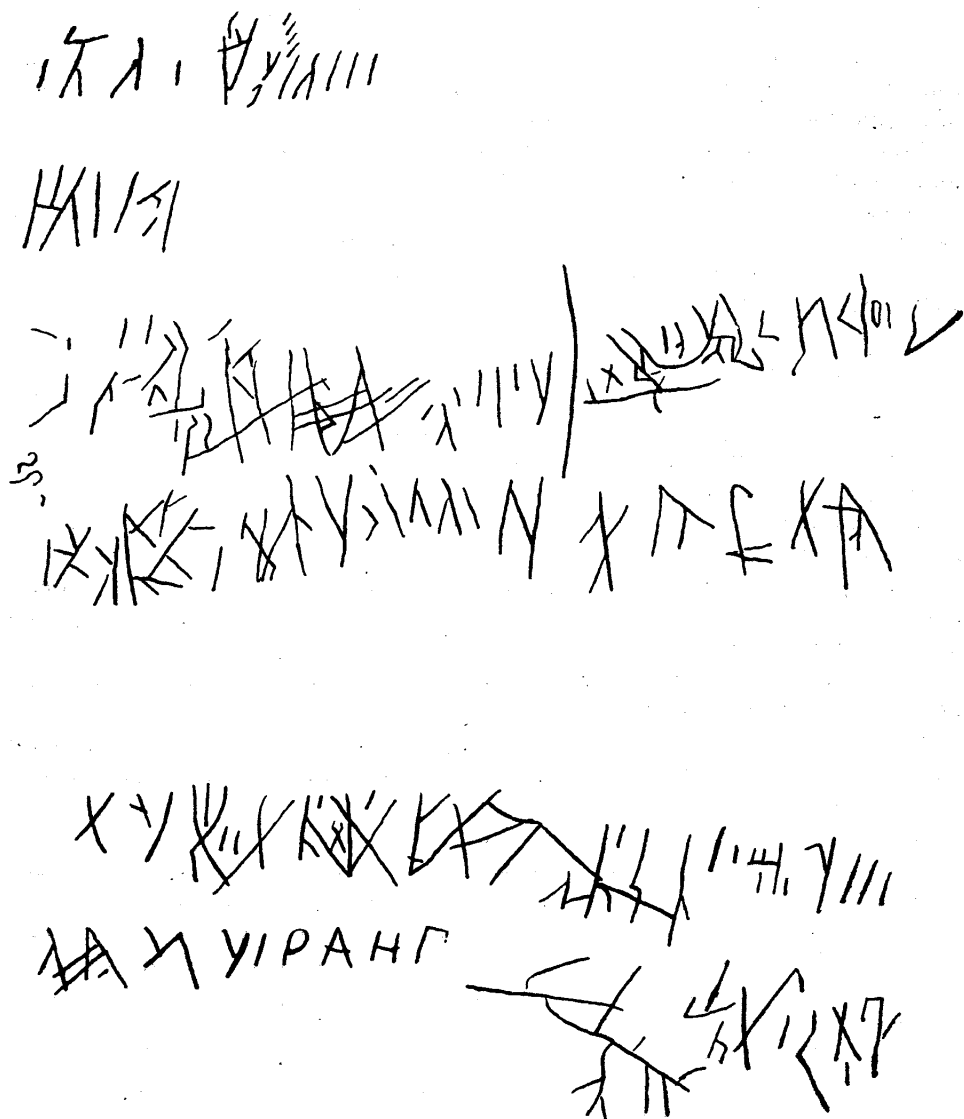
Презъ това време, въ което тракийскиятъ народъ е изгубилъ почти напълно своята енергия за народното си сществуване, явява се на полуострова новъ жизнеспособенъ и енергиченъ, а въ национално отношение упоритъ славянски елементъ; движението на този елементъ на югъ отъ Дунава въ поголѣмъ размѣръ, е траяло отъ края на V-ти вѣкъ до половина на VII-ми вѣкъ.

Славянитѣ сж заели найнапредъ лѣвия брѣгъ на долния Дунавъ — на западъ отъ р. Днѣстъръ — Дакия и Панония, а после нахлуватъ въ Балканския полуостровъ въ две направления — западно — къмъ Солунъ, и източно къмъ Одринъ.

³ Използувани сж материалитѣ на известни историци, а особено: K. JIREŠEK: »Dějiny národa bulharského« (Praha 1879); B. H. ЗЛАТАРСКИ: «История на първото българско царство» (София 1918); FR. HŮBL: »Dějiny národa bulharského« (Praha 1930).

⁴ «Мегалитни паметници и могилища» (стр. 55, обр. 48); «Сакаръ Планина и околността ѝ» (стр. 24, обр. 3).

⁵ Съ това неискаме да кажемъ, че тѣ сж останали напълно отъ старитѣ времена.

Обр. 1.

Надписъ върху скалната стѣна до с. Куртъ-бунаръ.

Първитѣ нападения на Славянитѣ върху полуострова сѣ били временни — грабителски, отъ които сѣ се връщали назадъ, но малки части отъ тѣхъ сѣ се затвърдили вече между тракийския елементъ на полуострова. Следъ това Славянитѣ, повечето безшумно, се премѣстватъ на полуострова. Главното заселване на Славянитѣ върху полуострова е траяло повече отъ 150 години. Въ срѣдата на VII. вѣкъ навсѣкѣде на полуострова е имало вече славянски елементъ; само въ крайбръжието е останало тракийско население.

Въ северна България (Moesia) говори Теофанъ за 7 славянски племена, които сѣ се съюзили отпосле съ прабългаритѣ (679 г.).

Нѣма известия за окончателната сѣдба на тракийцитѣ, но нѣма и съмнение, че този елементъ, подготвенъ вече отъ по рано за асимилация, разреденъ и проникнатъ отъ славянския елементъ, се е смѣсилъ напълно съ последния и се е загубилъ въ славянското наводнение. Тракийскиятъ елементъ е оставилъ въ българския езикъ само известни особености, названия на мѣстности, градове и рѣки, имената на нѣкои отъ днешнитѣ племена (Рупци, Пиянци и, може би, Шопи), нѣкои собствени имена, нрави, обичаи и разни божества и герои въ пѣсни.

И проф. Dr. L. NIEDERLE, предполага смѣсване на Славянитѣ на югъ, съ илирийскитѣ и съ тракийскитѣ племена.

Въ втората половина на VII. вѣкъ на Балканския полуостровъ се явява новъ елементъ — прабългарски.

За произхода на прабългаритѣ има разни мнения, за които тукъ не е мѣсто да ги изброяваме и анализираме. Споредъ арабски писатели езикътъ на волжскитѣ българи е билъ хазарски съ турски елементъ, а найвъроятното мнение е, че прабългаритѣ сѣ отъ турски произходъ.

К. ИРЕЧЕКЪ предполага, че Чувашитѣ около Казанъ сѣ остатъци на волжскитѣ българи.⁶

Почти всички историци говорятъ за сливане на прабългари съ славяни.

Но има и съвсемъ противоположно мнение, което смѣта прабългаритѣ за Славяни, базирайки се и на невъзможността да се слѣятъ напълно два разни елемента въ сравнително късо време и то при това, да изчезне напълно владеющиятъ елементъ.

Прабългарскиятъ елементъ е заелъ найнапредъ лѣвия бръгъ на Дунава, отъ устието на р. Серетъ къмъ изтокъ съ главния станъ до гр. Галацъ (споредъ описанието на Теофана), между севернитѣ рѣки (Серетъ и Прутъ) на пространство отъ 175 кв. Км. Отъ това време произлизатъ двата бесарабски погранични окопи.

Следъ 660 год. прабългаритѣ минаватъ Дунавъ и построяватъ новъ станъ на югъ отъ гр. Исакча — Николицелскиятъ станъ «Огълъ» —, върху една плоскостъ отъ 48 кв. Км. (споредъ описанието на Ники-

⁶ Сравни въ «Абоба-Плиска». Глава VI. «Черепи».

фора). Новата държава е била ограничена отъ югъ съ окопъ (Малкиятъ окопъ) между с. Кокерлени и гр. Кюстенджа, който, поради малкото стоение на прабългаритѣ тукъ, не е билъ довършенъ.⁷

Освенъ Николицелскиятъ станъ «Огълъ», въ ограничената съ Малкия окопъ територия въ Добруджа, е имало други помалки прабългарски лагери, и то, край Дунава 5 (до с. Иглица, до с. Печеняга, до с. Гиздаръ, до с. Голѣмъ Сейменъ и близо до пограничния окопъ на югъ отъ с. Расово), а край Черно Море 4 (Долошманъ до с. Журуловка, Делулъ-кале до с. Касапкьой, до с. Каранасуфъ и до с. Хасанча).

Отъ многото станове въ новозаетата частъ отъ прабългаритѣ, отъ които и една частъ е останала и на лѣвия брѣгъ на долния Дунавъ, се вижда, че числото имъ не е било толкова незначително, както предполага В. ЗЛАТАРСКИ, а особено FR. HÜBL въ своитѣ истории; само отбранителнитѣ линии на двата стана (Галацъ, Николицелъ), сѣ били около 50 Км., внѣ отъ другитѣ лагери, които сѣ пазили достѣпъ въ държавата отъ къмъ Дунава и Черно Море.

Следъ победата на Испериха надъ византийския императоръ Константинъ IV. Погонатъ, Исперихъ, заедно съ ордата си, преминалъ окопа (Малкиятъ окопъ) достигналъ до гр. Варна и основалъ нова държава, на мѣстото «въ пълна безопасностъ, пазена съ Дунава, планински клисури и Понтийско море».

Новата държава е била основана отъ два елемента — прабългарския и славянския, които сѣ били «подъ договоръ», значи «българско-славянска държава». Славянитѣ отстъпили своитѣ мѣста отъ части на прабългаритѣ и сѣ се премѣстили къмъ западъ и къмъ югъ, къмъ балканскитѣ проходи (Северитѣ). Славянитѣ сѣ влѣзли съ прабългаритѣ въ отношения федеративни, съюзни, въ вътрешната си уредба съвършено самостоятелни, споредъ своитѣ обичаи и наредби, по своето обичайно право. Въ съюза се различаватъ — Българи (хунно-българи) и славяно-българи. Славянитѣ сѣ имали собствени княжески фамилии и съюзътъ имъ е билъ политическо свободенъ.

Договорътъ между двата елемента е билъ за обща отбрана противъ съседитѣ — византийци и авари — съ задѣлжение на съвмѣстна защита на тѣхната независимостъ.

Византийскитѣ лѣтописци различаватъ въ държавата — българи и славяни — и двата елемента сѣ били съ еднакви отношения къмъ българскитѣ владетели. Дветѣ страни сѣ били увѣрени, че само въ съюза могатъ да се противопоставятъ на византийцитѣ. Въ договора между Испериха и имп. Константинъ IV, последниятъ признава новата държава върху византийска територия («Βουλγαρία»), на мѣстото на

⁷ «Пограниченъ български окопъ между Дунава и Черно море». Сборникъ В. Н. Златарски (1925).

Долна Мизия и Малка Скития, между Дунава и Балкана, въ която сж влизали и Мизийскитѣ славяни.

Исперихъ до 679 г. е господарь на своята орда, а следъ тази година — българо-славянски господарь. Исперихъ е търсилъ централно мѣсто на своята държава, не централно мѣсто въ прабългарския елементъ, но централно мѣсто между съюзенитѣ българи и славяни — Плиска въ Шуменското поле, построена по плана на българскитѣ столици (външно и вътрешно укрепление), на повърхность отъ 24 кв. Км.

Първитѣ граници на новата държава сж означени съ окопи въ Балкана и съ западнитѣ погранични окопи между Дунава и Балкана.

Въ тия граници славянското племе Северитѣ, което, вѣроятно, населявало порано Шуменското поле и съседнитѣ височини, се е заселило въ пограничнитѣ планини, за да защитава балканскитѣ проходи на новата държава. Другитѣ славянски племена се премѣстили къмъ западъ, начиная отъ порѣчието на р. Русенския Ломъ; казанитѣ племена можемъ да следимъ до днесъ по разлика на облекло и обичаи.

Прабългаритѣ сж заели мѣстата въ днешния Делиорманъ и Добруджа; къде е била южната граница на прабългаритѣ не може да се опредѣли, но може да се предположи, да е била по долното течение на р. Тича (Камчия).

Нѣма съмнение, че и Шуменското поле, въ което сж разположени старобългарскитѣ окопни укрепления съ столица Плиска е било въ прабългарски рѣще. Че и Провадийска планина е била заета отъ прабългаритѣ, свидетелствуватъ старобългарскитѣ надписи намѣрени до с. Могила и въ гр. Провадия и прабългарскитѣ старини до с. Мадара, на мѣстото на старитѣ тракийски светилища. Има и мнение, че Омортагъ е построилъ крепостъта на р. Туча (Преславъ) и съ цель, да държи въ респектъ славянското племе Северитѣ, значи прабългаритѣ заемали цѣлото Шуменско поле отъ дветѣ страни на Шуменската планина.

Отъ голѣмата територия, която е била завзета отъ прабългаритѣ изпжква отново, че прабългарскиятъ елементъ не е билъ малочисленъ въ новата държава.

За нашия въпросъ важни сж борбитѣ между двата елемента въ държавата, които подробно описва В. Н. Златарски въ «История на българската държава». Томъ I «Първото българско царство», като я дѣли на часть 1. «Епоха на хунно-българското надмощие» (679—852) а часть 2. «Отъ славѣнизацията на държавата до падането на първото царство» (852—1018).

На първо време двата елемента отдѣлно и самостоятелно управлявали въ своитѣ страни. После се почватъ борбитѣ между славянския и прабългарския елементи, найнапредъ за пълна политическа и социална равноправность, които продължаватъ презъ цѣлото VIII. столѣтие.

Славянскиятъ елементъ въ държавата се е увеличавалъ и заелъ и

страната «Загория», на югъ отъ Балкана, която е била отстъпена на Тервела отъ имп. Юстинианъ II (705); въ новата страна «Загория» до днесъ се явяватъ два елемента: «Загорци» преселени отъ северна страна на Балкана и мѣстното старо население, вѣроятнo остатъци отъ тракийското пославянено племе «Асти», наречено «Рупци».⁸

Обединението на другитѣ славяни на полуострова е вървѣло бавно. Въ време на Омортага, въ Сюлейманския надписъ, се говори за славянитѣ, «които се намиратъ подъ властѣта на императора въ планинитѣ» и за другитѣ славяни, които не сѣхъ поданици на княза, въ крайбрѣжната областъ; въ Чаталарския надписъ се говори, че Омортагъ е «уголѣмилъ силата си спрямо гръци и Славяни».

Славянитѣ въ държавата сѣхъ вземали участие въ военнитѣ действия, сѣхъ отдѣлни, собствени армии, а двата елемента строго се различавали.

Тервелъ е поелъ първъ идеята да обедини балканскитѣ славяни подъ властѣта на българския господаръ, не като поробенъ народъ, но като съюзници на държавата.

Славянитѣ се явяватъ като главенъ факторъ за силата и трайността на държавата.

Славянското влияние постоянно се усилюва; славянскитѣ князе сѣхъ влизали и въ роднински връзки съ ханове (Сабинъ) и сѣхъцитѣ взиматъ участие и въ държавнитѣ работи.

Въ борбитѣ между прабългаритѣ и славянитѣ голѣма роль е играла религията.

Христианството между славянитѣ започва да пуска корени още при първото имъ идване на полуострова и когато прабългаритѣ се явяватъ тукъ сѣхъ намѣрили между славянитѣ християни. Христианството между славянитѣ главно се е ширило отъ южна Македония и Тесалия, гдето е имало вече владици въ славянскитѣ страни. Христианството се явява като религия на славянитѣ въ времето на Крума. Распространението на христианството между славянитѣ ставало и чрезъ тракийския елементъ размѣсенъ съ тѣхъ, но и то е вървѣло бавно на много мѣста, защото е било чуждо за характера на славянския елементъ, който мѣчно се е отказалъ отъ езическитѣ си предразсѣждъци и обичаи.

Христианството е било едно отъ наймогъщитѣ орѣжия на славянитѣ въ тѣхната борба за политическо и социално равенство въ държавата.

Прабългаритѣ, особено западнитѣ въ Делиорманъ, сѣхъ били много упоритѣ и твърдѣ елементъ противъ христианството. Въпреки това, христианството си е пробивало бавно пѣтъ и между найблизката до двореца аристокрация, чрезъ славянското влияние и връзкитѣ съ Цариградъ; народътъ обаче е оставалъ чуждъ и съ отвръщение за новитѣ

⁸ Названието произлиза отъ думата «руши», ями отъ стари рудници — значи рудари. Особенъ елементъ въ тия страни сѣхъ Настиянари; въ названието е запазена думата «асти».

идеи, които рѣзко се отличавали отъ тѣхнитѣ нрави и религиозни схващания.

Още преди покрѣстването на Бориса християнството си е пробило пътъ въ самия дворецъ (Телеригъ); въ това отношение сж действували и грѣцкитѣ пленици (епископъ Мануилъ отъ Одринъ, Кинамъ и др.). Че християнството е заловило корени въ самия дворецъ въ време на Омортага, свидетелствуватъ стѣлбове съ надписи въ паметъ на държавнитѣ дейци и герои.

Върху шестъ отъ тия стѣлбове е запазено началото на надписитѣ и въ три отъ тия надписи, сж запазени въ началото имъ кръстове въ видъ на простъ монограмъ на Христа, които сж едновременно съ надписитѣ и не сж прибавени отъ после (единъ стѣлбъ отъ Абоба и два стѣлба отъ Провадия: на Окорса отъ рода Цакараръ и на Онегавона отъ рода Кувиаръ; при последния надписъ има монограмъ на Христа и подъ надписа). Монограмитѣ на Христа означаватъ, че споменатитѣ въ надписитѣ дейци и герои сж били християни, а отъ това може да се заключи, че християнството въ времето на Омортага е имало привърженици въ прабългарската аристокрация, при самия дворъ на владетеля.

Между прабългаритѣ, относно християнството, е имало две течения: източната частъ е била подъ влияние на крайбрѣжния християнски елементъ, бивши грѣцки колонии, въ които християнството се е загнѣздило още въ I-вия вѣкъ сл. Хр. (виждъ стѣлбоветѣ съ монограми на Христа отъ Провадия); западната частъ е била подъ влияние на ислама, който е билъ по-близо до тѣхната езическа вѣра и обичаи.

Проникването на мохамеданската вѣра се забелязва преди и даже следъ покрѣстването на Бориса-Михаила. Българитѣ на Волга сж приели мохамеданството още въ VIII. вѣкъ, което здраво се е закрепило въ X. вѣкъ.

При насилственото обръщание на прабългаритѣ, особено въ западната частъ на тѣхната територия (10-тѣхъ комитата), е билъ повдигнатъ бунтъ противъ Бориса, който само съ чудо е билъ потушенъ и жестоко наказанъ (865 г.); съ това почва превратъ въ полза на окончателното надмощие на славянския елементъ. Борисъ е билъ принуденъ да потушва жестоко съпротивлението на собствения си народъ съ съдействието на славянитѣ.

Презъ времето на Бориса, който се чувствувалъ повече славянинъ отколкото българинъ, и дворѣтъ на когото е билъ двоезиченъ, се довършва превратъ въ полза на славянския елементъ, а при Симеона има вече пълно надмощие на последния и царѣтъ се поставилъ вече изцѣло на славянското становище.

Този превратъ, въ полза на славянския елементъ, е главна причина за премѣстването на столицата отъ Плиска, която е била разположена въ прабългарската територия. Симеонъ е въздигналъ за столица «Преславъ», крепостъ построена отъ Омортага (821 г. сл. Хр.), която е била

до самата граница на единъ отъ наймошнитѣ славянски елементи — Северитѣ, като я украсилъ съ царски блѣсъкъ и я направилъ центъръ за духовно повдигане на славянския народъ; Симеонъ е основалъ преславската придворна школа, замѣстилъ грѣцкото богослужение съ славянско, и е построилъ нова църква на мѣстото «Гебе-клисе» въ развалинитѣ на столицата. Премѣстване столицата се дължи на новата държавна политика. Следъ Симеоновата смъртъ става обединение на всичкитѣ славяни въ едно политическо тѣло съ царска и патриаршеска титла.

Насилственото покрѣстване на прабългаритѣ значително е скѣсало добритѣ имъ отношения къмъ славянитѣ и ги отдалечило отъ общитѣ работи и е било единъ отъ смъртоноснитѣ удари за сѣществуването на българо-славянската държава. Както съюзяването на двата елемента е създадо една силна и мощна държава, съ еднакви стремления и еднакви опасности, така новото разцепление, съ пълно надмощие на славянския християнски елементъ е било една отъ главнитѣ причини за отслабване, а на края унищожаване на общата държава и то отъ времето на кулминацията на развитието ѝ и при постигане пълната политическа и църковна равноправностъ съ Византия.

Следъ скѣсването на искреното приятелство между славянитѣ и прабългаритѣ, на мѣстото на енергичния Симеонъ, е дошелъ на властъ царъ Петъръ, младъ мѣжъ, безъ енергия, съ невисоко образование, несамостоятеленъ и подъ силно влияние на семейството си, което довѣрши катастрофата на държавата.

Презъ 972 г. пада източната частъ на Велика България, а презъ 1018 г. и западната Самуилова частъ подъ византийската властъ и съ това напълно изчезватъ борбитѣ на двата елемента, които сѣ били една отъ главнитѣ причини за пропадане на държавата. Още въ Самуиловата държава се срещатъ пълководци съ турско-български имена.

Славянизацията на държавата (споредъ В. Златарски) се почва отъ 852 г., а падането на източната частъ на държавата, въ която е живѣлъ прабългарскиятъ елементъ, 972 г., значи е траяла 120 години, съвсемъ недостатъчно време за пълното сливане на два съвсемъ различни елемента.

Още Светославъ (970) обещава на прабългарскитѣ голѣмци да имъ разреши възвращане на старата имъ вѣра и привилегии. Подобно обещание е било направено и презъ времето на второто българско царство, значи прабългарскиятъ елементъ е сѣществувавалъ, макаръ и унизенъ, въ своето упорство.

Въ културно отношение славянитѣ сѣ влияли върху самата Византия, въ нѣкои направления (основнитѣ принципи на земледѣлческия законъ) и сѣ играли и видна роль въ държавата. Влиянието на славянитѣ върху прабългаритѣ въ културно отношение безспорно е било голѣмо

и обяснимо; славянският елементъ още преди идването на прабългаритѣ е билъ подѣ влияние на високата византийска култура повече отъ 150 години.⁹ Славянитѣ сж били строители на постройкитѣ въ българските столици. Особена кладка при Омортаговитѣ постройки въ столицитѣ Плиска и Преславъ се нарича «славянска» (Slavischer Verband).

Храбъръ Черноризецъ споменува «за чърти и рѣзи» на Славянитѣ; възможно е, че славянитѣ ги приели отъ тракийцитѣ (обр. 1.).

Славянскиятъ езикъ се явява въ IX. и X. вѣкъ съ развита литература.

Въ езиково отношение влиянието на прабългаритѣ върху съседнитѣ славяни е било посилно. Найблизкитѣ съседи на прабългаритѣ сж били, отъ югъ — Северитѣ, а на западъ, по порѣчието на рѣка Русенски Ломъ, славянското племе, на което една частъ носи названието «Герцои» (или Херцои), съ столица вѣроятно Червенъ-градъ.

Северитѣ сж заели територията подѣ севернитѣ склонове на източния Балканъ, въ който найудобнитѣ мѣста за живѣне сж били котловинитѣ на горното течение на р. Тича (Гол. Камчия) — «Герлово» и на р. Байрямъ-дере — Ришката. Столицата на Северитѣ е била «Върбишкото Градище», която се споменува при похода на имп. Константинъ Копронимъ (768 г.) подѣ името Цика (Чика) и е била построена по плана на българските столици.

Днешното турско население въ източния Балканъ сж остатъци на племето Севери, което подѣ силното влияние на съседнитѣ прабългари се е потурчило а презъ турското време се и помухамеданчило.

Подобно езиково влияние прабългаритѣ упражнили и върху съседното имъ славянско племе въ Ломско (Русенски Ломъ), гдето още следъ освобождението, особено по р. Бѣли Ломъ, населението е говорило, и семейно въ кжщи, на турски, но сж останали християни; новото училище имъ възвраща славянския езикъ.

Значи, не славянскиятъ елементъ е погълналъ прабългарския, но последниятъ преобърналъ частъ отъ славянския елементъ въ турски.

Повечето историци приематъ мнението за сливане на двата елемента — прабългари и славяни и поглъщане на първитѣ отъ вторитѣ. Споредъ В. Златарски, въ първо време не е било възможно, да се мисли за подобно нѣщо; подобно сливане не е било възможно въ първата епоха при хунно-българското надмощие (до 852 г.).

Славянизацията на държавата въ втората епоха, трѣба да се разбира повече въ културно-религиозно отношение, а не въ езиково.

За кръвното смѣшание на двата народа, а особено на проститѣ имъ маси, нѣма нито данни, нито е било възможно, отъ която и да е точка зрѣние. Даже за сливане между аристократическитѣ фамилии, съ незначителни изключения, нѣмаме сведения.

⁹ АЛ. РАШЕНОВЪ, «Българска школа въ византийски стилъ» (Известия на археол. институтъ, VI, 206—220).

Единъ културенъ народъ, който почти 200 години управлявалъ сѣд-бинитѣ на една силна държава, не може да изчезне безъ следа. Възможно е унищожаване и ограничаване влиянието на прабългарския елементъ, неговото пълно политическо подчинение, но не е възможно пълното му унищожаване и пълното му смѣсване съ славянския елементъ, безъ да е оставилъ поне следи въ новия такъвъ.

Възможно е, че прабългарскиятъ елементъ не е останалъ чистъ и, че върху него сѣ влияли отпосле и други елементи, които се явяватъ по-късно на полуострова (Печенези, Кумани и др.), особено въ крайбрежнитѣ страни.

К. Иречекъ смѣта Гагаузитѣ за потомци на Куманитѣ¹⁰ а В. Мошковъ за потомци на други племена.¹¹ За куманското произхождение говори и Янъ Григорожевски.

Отъ всичко гореказано, по отношения на прабългарския и славянския елементи е ясно, че сливането имъ е било съвсемъ невъзможно и то на двата елемента, които въ всѣко отношение — по вѣра, езика, обичаи, характеръ, занаятъ — сѣ били различни, и по мѣстожителството си напълно отдѣлени единъ отъ другъ, а особено е невъзможно въ простата маса на населението.

Като примѣръ за невъзможността на сливане, може да послужи смѣсеното тракийско-македонско население въ нѣкои села въ западнитѣ Родопи. Македонскиятъ елементъ се е заселилъ тукъ преди около 150 год., въ отдѣлна махала въ селището, въ което е билъ заселенъ вече стариятъ тракийски славянски елементъ. Дветѣ махали до днесъ живѣятъ отдѣлно и макаръ двата елемента да сѣ еднакви по народностъ и по вѣра, запазватъ до днесъ своитѣ диалекти, носии, обичаи и нрави и до последно време недавали момитѣ си, да се омѣжатъ въ другата махала.

II. ЕТНОГРАФИЯ.

(Обр. 2.)

Въ североизточната частъ на Балканския полуостровъ, съ малки изключения (главно отъ руско-турската война 1828—29 г.), до освобождението е имало масовъ турски елементъ, какъвто не срещаме на друго мѣсто на полуострова.

Върху етнографическитѣ карти на полуострова, като почнемъ отъ найстарата «Slovanský zeměvid» (1842) на P. J. ŠAFAŘÍK, до найновата, издадена отъ професоритѣ на Софийския университетъ 1912 г., подъ редакцията на Дръ А. ИШИРКОВЪ, сѣ означени, като главни елементи на балканския полуостровъ, следнитѣ:

¹⁰ »Ueber die Ueberreste der Petschenegen und Kumanen«. Sitzungsberichte, Prag 1889; Arch.-epigr. Mittheilungen X. 130.

¹¹ Извѣстия имп. русскаго географ. Общества, XI. 3.

1. Славянски, българо-сръбски:

а) български въ срѣдната часть на полуострова, въ срѣдата на североизточната и югоизточната му часть, които недостигатъ до крайбрѣжието на Черно и Бѣло море;

б) сръбски въ северозападната часть на полуострова съ крайбрѣжието на Синьо море (Адриатическо), който минава и на северъ отъ Балканския полуостровъ;

2. Албански — въ южната половина на западната часть на полуострова;

3. Гръцки — въ Гърция и по крайбрѣжията на Бѣло, Мраморно и Черно морета;

4. Романски — островчета въ Македония (Куцовласи), край Дунава и въ северна Добруджа.

5. Турски — въ североизточната часть на полуострова въ компактна маса, и острови разпрѣстнати въ източната половина на полуострова, между българския и гръцкия елементи.

На другитѣ незначителни елементи необръщаме внимание; отъ тѣхъ е забележителенъ татарски въ северна Добруджа отъ по-ново време.

За нашия въпросъ, найхарактерниятъ е турскиятъ елементъ.

Въ найстаритѣ две етнографически карти — P. Šafařík и Ami Boué (1847) турскиятъ елементъ е означенъ, върху първата само въ нѣколко острова между Русе и Варна и на черноморското крайбрѣжие, а върху втората, само въ нѣколко острова въ Шуменско, а останалата часть въ североизточнитѣ страни на полуострова, е означена като български елементъ, който минава и въ Бесарабия.

Това заблуждение, въ дветѣ карти, може да се обясни съ това, че двамата учени се ползували съ чужди сведения.

Върху всичкитѣ останали етнографически карти,¹² като почнемъ отъ картата на G. Lejean (1861) и свършимъ съ картата на Иширковъ (1912 г.) е забележенъ турскиятъ елементъ въ североизточната часть на полуострова:

а) като компактенъ елементъ върху картитѣ: на G. Lejean (1861), Mackensie-Irby (1867), Elisée Reclus (1876);

б) като турски елементъ размѣсенъ съ български, върху картитѣ: руска етнографическа (1867), на J. Erben (въ Matice lidu 1868), H. Kiepert (1876) и гръцката карта Synvetov (1877);

в) отчасти като компактенъ турски елементъ и отчасти размѣсенъ съ български, върху картитѣ на C. Saxe (австрийска) (1877) и A. Иширковъ (1912).

Като найточна отъ първитѣ етнографическа карта на балканския полуостровъ, трѣба да се вземе картата на французския ученъ Guillaume

¹² Атласъ на Д. Ризовъ (Berlin 1917) «Българитѣ въ тѣхнитѣ исторически, етнографически и политически граници».

Lejean, който самъ два пѣти е пропѣтувалъ полуострова, втори пѣтъ въ качеството си на французки консулъ, изпратенъ отъ французкото правителство съ задача, да изработи етнографическа карта на европейска Турция.

G. Lejean е публикувалъ «Ethnographie de la Turquie d'Europe» (Gotha Justus Perthes, 1861), заедно съ карта «Carte ethnographique de la Turquie d'Europe et des états vassaux autonomes». Съчинението и картата сж резултати на собственитѣ му изследвания на самото мѣсто.

Като втора точна етнографическа карта, трѣба да се вземе картата на дветѣ англичанки G. Muir Mackenzie и A. P. Irby «Map of the South Slavonic countries» като притурка къмъ тѣхното съчинение «The Turks, the Greeks and the Slavons. Travels in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe» (London 1867). Картата е сжщо резултатъ на собствени изследвания на Балканския полуостровъ, при които сж използвани и съобщенията на консулитѣ, мисионеритѣ, отъ грѣцката патриаршия и българскитѣ центрове въ Цариградъ.

Колкото се касае за турския елементъ въ североизточната частъ на Балканския полуостровъ, дветѣ карти — французка и английска — сж почти напълно еднообразни.

Турскиятъ елементъ въ тая страна, въ дветѣ карти е означенъ като компактна маса, съ незначителни изключения, и завзема дветѣ северни части — Добруджа-Делиорманската и Балканската на североизточната частъ на полуострова; на югъ отъ Балкана достига до Русокастренската рѣка (притокъ на Мандренското езеро до Бургасъ). Въ тази частъ се намиратъ острови на българо-славянски елементъ, отъ които главнитѣ сж следнитѣ: Западенъ жгълъ на Делиорманъ, на изтокъ отъ гр. Русе; край р. Дунавъ на западъ отъ гр. Силистрия; Котленско-Ичерски островъ; малки острови на р. Тича (Камчия) на западъ отъ с. Ново-село; Авренски островъ; Шабленски островъ до Черноморски брѣгъ и Бабадагски въ северна Добруджа. Освенъ това е голѣмия татарски новъ островъ въ северна Добруджа и поясътъ на грѣцкия елементъ край черноморския брѣгъ, между устието на р. Камчия и Бургашкия заливъ; малкиятъ арабски островъ и гагаузки островчета въ Добруджа и на северъ отъ Варна.

Ако сравняваме постепенитѣ резултати отъ преброяването отъ освобождението до днесъ и картата на Lejeana (1861) съ картата на Иширкова (1912), виждаме постоянното намаляване и изчезване на турския елементъ въ североизточната частъ на полуострова. Следъ последнитѣ войни изселването се усили, но отново спрѣ.

Следъ освобождението и Делиорманскитѣ бунтове противъ новата българска държава, найнапредъ напускатъ първенцитѣ на турското население своитѣ огнища, а следъ тѣхъ, понѣкогажъ масово, и простото население остава своитѣ стари жилища за да се пресели въ Турция. По този начинъ се разиграва последната сцена на историята на прабългар-

ритѣ — пълното имъ изчезване отъ полуострова, следъ 1250-годишното имъ стоеие въ тия страни и на тѣхното мѣсто настѣпватъ пакъ славянитѣ, които имъ ги отстѣпили първоначално доброволно.

Турскиятъ елементъ, въ североизточната частъ на Балканския полуостровъ, не е отъ единъ и сѣщъ произходъ и трѣба да се раздѣли на нѣколко групи, като необръщаме внимание на незначителни остатѣци на бившия владѣющи елементъ — чисти мюсулмани — въ нѣкои градове (особено гр. Шуменъ).

Въ Добруджа-Делиорманската частъ — е била наймощна отъ тия групи — Гаджало-Гагаузка, и то *Гаджалитѣ* въ западната, а *Гагаузитѣ* въ източната половина.

Въ Балканската частъ друга група завзема въ порѣчието на р. Тича (Камчия) — Герловската котловина (съ изключение славянскитѣ села Върбица и Върдунъ), Ришката котловина (на р. Байрямъ-дере), по Луда рѣка (Луда Камчия), по р. Чифте-дере (Ликарница) и по р. Хаджи-дере. Въ западната частъ на Източния Балканъ, между гр. Османъ Пазаръ и Търново, въ мѣстността Тозлукъ и около с. Кесарево се намира особенъ турски елементъ — Тозлучани.

Тѣзи главни отдѣлни елементи се различаватъ значително помежду си и, е явно, че тѣ не сѣ отъ единъ и сѣщи произходъ; еднитѣ се подиграватъ съ другитѣ и Гаджалитѣ се смѣтатъ за първи между тѣхъ.

Чисти мюсулмани въ градоветѣ, които се смѣтатъ за особена повисока класа, означаватъ другитѣ съ думата «тюркъ», съ която разбиратъ тия, които сѣ приели отпосле мухамеданската вѣра.

Турцитѣ, споредъ картата на Lejean, обитаватъ масово голѣмата частъ на Делиорманъ и Добруджа, а споредъ картата на А. Иширковъ — източната частъ на Делиорманъ.

Названието «Гаджалъ» се смѣта за подигравателно и унизително. Гаджалитѣ се отличаватъ съ рицарски характеръ, честностъ и гостоприемство; гостоприемството имъ е първо въ България. Животътъ на Гаджалитѣ е билъ патриархаленъ; бащата съ синоветѣ си, живѣяли заедно въ едно хазайство, при което бащата води всичкитѣ смѣтки и управлява хазайствената работа; дѣщеритѣ се омѣжватъ въ други стопанства.

Турцитѣ въ с. Абоба сѣ се смѣтали по-горе отъ другото население въ Делиорманъ, за единъ видъ граждани и даже и столичани. Въ с. Абоба до разкопкитѣ не е имало нито една нетурска кѣща (освенъ дюкенджия); населението е било фанатично въ вѣрата си и кметътъ се е смѣталъ за първенецъ въ всѣко отношение; следъ като обаче, се открили остатѣци на християнски църкви, фамилията на кмета и нѣкои други отъ първитѣ селени се изселили въ Турция; днесъ селото е повечето славянско.

Прабългаритѣ сѣ били страстни ловци, за което имаме доклади отъ историята, отъ въпроситѣ до папата, отъ надрасканитѣ рисунки на

ловджийски сцени въ развалинитѣ на Плиска¹³ и отъ купища кости на диви животни, намѣрени въ жилищнитѣ царски помѣщения въ Абоба. И населението въ Делиорманъ и Добруджа страстно е упражнявало, още следъ освобождението на България, ловъ съ хрътки, съ малки и голѣми соколи и ловъ на вълци съ коне.

Гагаузитѣ сж обитавали до руско-турската война 1828—29 г. въ Варна, Провадия и странитѣ на северъ отъ гр. Варна — Добруджа; на западъ тѣхнитѣ селища сж достигали до Новопазарско, до пролома на Крива рѣка (Ири-дере). Съгласно К. Иречекъ¹⁴ тѣ сж живѣли отъ Варна и Провадия до Силистрия и къмъ устието на Дунава. На югъ отъ долината на Девненскитѣ езера Гагаузи нѣма, и не е имало; крайбрѣжнитѣ страни на югъ отъ Варна сж заети отъ гръцки елементъ, който изчезва въ последно време.

Следъ руско-турската война 1828—29 г., голѣма частъ отъ Гагаузитѣ се е изселила масово въ Бесарабия и южна Русия, заедно съ славянския елементъ, главно отъ южна България. Една частъ отъ последнитѣ при завръщането имъ въ старитѣ си мѣста, е останала въ Добруджа, въ изоставенитѣ села отъ Гагаузитѣ; отъ тогава се явява славянскиятъ елементъ въ тия страни.

Днесъ Гагаузкиятъ елементъ населява, крайбрѣжнитѣ мѣста (Балчикъ, Каварна, островъ около с. Шабла и Ялж-ючъ Орманъ и островъ около с. с. Чаушквой и Кестричъ) и нѣколко острова въ Делиорманъ (Шаджквойски-Провадийско, Войводаквойски-Новопазарско). Нѣкои гагаузски села въ Делиорманъ и до южната му граница, изчезнали напълно (с. Салманъ между с. с. Абоба и Текиръ) и много села сж били заселени отъ Делиорманскитѣ турци (Дамаръ-гъозъ, Каикж, Памукчи, Клиседжикъ — до Войвода квойски гагаузки островъ).

До пролома на Крива рѣка сж се допирали двата турски елемента — християни Гагаузи и мухамедани Гаджали.

Гагаузитѣ при преброяване следъ освобождението на България сами се означаватъ като «стари българи» а въ Бесарабия се смѣтатъ за истински българи, за разлика отъ славянскитѣ — българи преселенци.

Турскиятъ елементъ, който обитава днесъ сѣщитѣ мѣста, които сж били заети отъ славянското племе Севери, представлява особенъ турски типъ, който се отличава отъ другитѣ турски елементи въ североизточната частъ на полуострова. Названията на мѣстноститѣ въ тия страни, особено въ котловинитѣ, сж повечето на славянски езикъ или въ турското време се преименували на турски (с. Чаушово въ Герлово се е наричало Смолюво, Болу-късж — Драгановецъ и др.). Почти въ всѣко село и всѣка развалена крепостъ има развалини на църкви.

Населението, особено въ Герлово, е било християнско, а едва преди

¹³ Абоба-Плиска. Албумъ, Табл. LIV, LV.

¹⁴ Arch.-epigr. Mittheilungen. Wien X. 130.

около 200 години е приело мухамеданската вѣра, за което свидетелствуватъ и развалини на църкви.

Тозлушкитѣ турци сѣ отъ по-нова дата, както споменува и К. Иречекъ,¹⁵ и сами се смѣтатъ за чисти турци. Споредъ сведения между тѣхъ, тѣ сѣ заселили тия мѣста следъ превземането на Балканския полуостровъ отъ турцитѣ и сѣ дошли отъ Мала Азия.

Особенъ типъ между турския елементъ въ Източна България сѣ «Казълъ-башитѣ», които обаче, трѣба да се смѣтатъ отличени само въ религиозно отношение, защото се срѣщаме съ тѣхъ между Гаджалитѣ, между Герловцитѣ и между балканскитѣ турци. Тѣ сами се смѣтатъ за религиозна секта подъ името Алианци (бекташийската подсекта). Между турцитѣ, особено въ Делиорманъ, има различни секти, които показватъ какъ несистемно се е разпространявалъ исляма въ тия страни.

III. ПРЕДАНИЯ.

Особено между Делиорманскитѣ Гаджали сѣ запазени предания, които иматъ историческа подкладка.

За идването на Гаджалитѣ въ Балканския полуостровъ преданията гласятъ, че тѣ сѣ дошли въ тия страни отъ първоначалното си отечество отвѣдъ Дунава, отъ южна Русия, за което говори и етнографическата карта.

Друго предание казва, че тѣ сѣ превзели найнапредъ Добруджа, а после Делиорманъ и Шуменското поле. Говори се, че една частъ отъ тѣхъ — подолната класа — сѣ минали Балкана и се заселила и въ Мала Азия.

Споредъ друго предание Гаджалитѣ сѣ владѣли цѣлата страна, а следъ тѣхъ Гръци и следъ това Турци. Южната България означаватъ съ думата Урумъ елие (гърцката страна), която дума се среща и при нѣкои мѣстности въ Балкана. Гаджалитѣ се смѣтатъ за найстарото население въ тия страни, по-стари отъ сегашнитѣ българи.

Особено любопитни, между Делиорманцитѣ, сѣ преданията за основане на дветѣ столици и за водопровода въ Абоба:

«Единъ тѣхенъ царъ, който е дошелъ отвѣдъ Дунава и завладѣлъ тѣзи страни, построилъ найнапредъ своята столица до с. Абоба; следъ това е довелъ майка си отъ старото си царство отвѣдъ Дунава и я попиталъ: «Какъ ти се харесва новата столица?» Тя отговорила: «Това е много хубаво мѣсто за биволи,¹⁶ но и за тѣхъ нѣма тукъ вода.» За да се снабди столицата съ вода, тя съветвала да докаратъ водата отъ Крива рѣка (Ири-дере); когато царьтъ възразилъ, че това е невъзможно, тя отговорила: «Водата е като жена, тя ще отиде навсѣкжде, дѣто ще

¹⁵ Arch.-epigr. Mittheilungen X. 130.

¹⁶ Мѣстността има степенъ характеръ.

я заведешъ.» Тогаво царьтъ построилъ една напречна стена въ скалистия тѣсенъ проломъ на Крива рѣка — Каика канара на северъ отъ гр. Нови Пазаръ — и прокопалъ единъ ровъ (Казалджиклъ хенде) къмъ столицата. При откриване на водопровода, присѣтствувалъ царьтъ и вървѣлъ предъ водата: На едно мѣсто царьтъ се обърналъ къмъ водата и рекълъ: «Като куче ще вървишъ подиръ мене.» Отъ тѣзи думи се докачила водата и се върнала назадъ въ коритото на Крива рѣка.

Следъ това царьтъ построилъ нова столица въ Преславъ (Ески Стамболъ) и отново довелъ майка си и на въпроса «Какъ ти се харсева тази нова столица» му отговорила: «Това мѣсто е сгодно за кози¹⁷, а не за столица.» Тогаво царьтъ я попиталъ: «Кѣде тогава има удобно мѣсто за постройка на столица?» Тя отговорила: «Тамъ трѣба да построишъ столица, дето черната змия е сплетена съ бѣлата, такава столица ще бѣде срѣдата на мира и желание на всичкитѣ царе.»

Казаното предание напълно отговара на действителността и историческитѣ факти, които до края на миналия вѣкъ не сѣ били още известни и, то: постройката на Абобскитѣ крепости — като първата, а на Преславъ — като втората българска столица. Въ преданието се крие и историческото стремление на българитѣ да превзематъ Цариградъ между Черно и Бѣло море (черната и бѣлата змия).

Преданието за прекарване на водата е доложено съ надписъ отъ Маламира, за постройката на водопровода отъ неговия кавханъ Исбулъ и отъ остатѣцитѣ на аквадукта на Каикѣ-канара.

Подобни предания и то и между простото население, е било възможно, да се запазятъ, само при единъ елементъ, на който традициитѣ допиратъ още отъ времето на първото българско царство и до славнитѣ спомени на българскитѣ царе.

Друго предание изтъква приятелскитѣ отношения и даже за роднинскитѣ връзки на двата по вѣра противни елементи — християнскитѣ Гагаузи и мухамеданскитѣ Гаджали, които даже се и женили помежду си, на мѣстото гдето двата елемента сѣ се допирали.

Въ тия мѣста е запазено и предание за двама братя отъ разни вѣроизповедания въ текето до с. Теке Козлуджа. Преданието говори за основанието на текето отъ двама братя войводи — Али (Алия) и Ахладъ (Иванъ); първиятъ се е потурчилъ и затова е билъ убитъ отъ втория и погребанъ отъ турцитѣ въ голѣмото теке (Али-боба теке). Турцитѣ убиватъ Ахлада и го погребали въ малкото теке (Ахладъ-боба теке). Споредъ друга вариация Али е билъ мухамеданинъ, а Иванъ се е покрѣстилъ и двамата сѣ били убити отъ противната страна.

Паметъта на двамата братя почитатъ и българи (гагаузи) и турци (гаджали), защото въ тѣхнитѣ сърдца е имало божествена искра, която познава само истинскитѣ човѣкъ.

¹⁷ Мѣстността има планински характеръ.

Споредъ преданието въ Герлово, сегашното население не сж преселенци отъ друго мѣсто и е било въ тия мѣста още преди завоеването на България отъ турцитѣ и то, отъ времето, когато Преславъ е билъ столица. Едно отъ преданията гласи, че една малка частъ отъ населението е дошла въ Герлово отъ Мала Азия, когато се е заселилъ султанъ въ Върбица, а че голѣмата частъ отъ населението сж потурчени българи.

Има предание и даже и пѣсни (Тошовица), въ които се говори за славни съвмѣстни подвизи на юнаци съ червени (славянски) и зелени (турски) знамена.

За приемане на мухамеданството въ Герлово има разни предания между турското население:

Въ с. Драгановецъ (Болу-кѣса) съборили една църква и на сѣщото мѣсто сж почнали да строятъ джамия съ викало (минаре), но последното се съборило само отъ себе си два пѣти и за третия пѣтъ единъ старецъ е съветвалъ, да поставятъ кръстче въ полумесеца и следъ това викалото не се вече съборило. До последно време е имало кръстче въ полумесеца на върха на викалото.

Като е дошелъ ходжа да учи населението на новото богослужение, носѣтъ на ходжата се е вмѣкналъ въ отверствието на две букови дѣски въ пода на джамията и като се мѣчилъ да го извади, правилъ съ главата си разни движения, които повтаряли и богомолцитѣ, като мислили, че тѣ принадлежатъ къмъ молитвата.

Въ Тозлука е запазено следното предание:

Следъ превземане на столицата на второ българско царство В. Търново отъ турцитѣ, българитѣ се оттеглили въ гористата мѣстность, сегашния Тозлукъ, въ който се сражавали съ неприятеля си още 40 години¹⁸ и при превзимането на всѣко населено мѣсто, го обръщали турцитѣ на пепелъ и прахъ (турски «тозъ»), отъ което произлезло названието «Тозлукъ» (не отъ думата тузъ = соль).

Съгласно друго предание «Тозлукъ» е била гжсто населена мѣстность отъ славянския елементъ, който тукъ се е борилъ още дълго време противъ завоевателитѣ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

На основание на горе изложенитѣ исторически сведения, етнографическото положение до освобождението и следъ него, на събранитѣ предания и сведение на самото мѣсто, дохождамъ до заключение, до което дойдохъ отчасти още презъ 1897 г. (въ «Паметници на гр. Одессосъ-Варна» стр. 6), а именно:

¹⁸ Турцитѣ подъ числото «40» (крѣкъ) разбиратъ много години.

1. Гаджалитѣ и гагаузитѣ сѣ отъ единѣ и сѣщи производъ¹⁹ и се различаватъ само по вѣрата си.

2. Гаджалитѣ и гагаузитѣ сѣ остатъци отъ прабългаритѣ, които сѣ дошли на Балканския полуостровъ въ началото на втората половина на VII. вѣкъ.

3. Балканското турско население, особено въ Герлово сѣ потурчени остатъци на славянското племе Севери.

4. Тозлучанитѣ сѣ по-новѣ турски елементъ, който е дошелъ на полуострова отъ Мала Азия, следъ завоюването на България отъ Турцитѣ.

5. Славянитѣ не сѣ погълнали прабългарския елементъ, а наопаки последниятъ е погълналъ частъ отъ първия.

6. Сегашнитѣ Българи сѣ смѣсь на славянския и тракийския елементи и нѣматъ нищо общо съ прабългаритѣ.

Варна, 1. Януарий 1933 г.

MATÉRIAUX POUR SERVIR À L'ÉCLAIRCISSEMENT DES QUESTIONS SUIVANTES: « SORT DES PRABULGARES ET DES SÉVÉRIENS » ET « ORIGINES DES BULGARES D'AUJOURD'HUI ».

(Résumé.)

I. Matériaux historiques.

Les Thraces dans la partie orientale de la péninsule balkanique: au Nord des Balkans les Gêtes et au Sud les Astes; leur écriture supposée (des. 1).

Influences des colonies commerciales grecques du littoral (dès le VIIe siècle avant J. C.) et des légions romaines de la rive droite du Danube (dès le Ier siècle après J. C.), sur l'élément thrace.

Dénationalisation graduelle des Thraces au profit d'éléments nouveaux; disparition totale de leur langue au VIe siècle après J. C.

Colonisation graduelle par le nouvel élément slave, dès la fin du Ve siècle jusqu'à la moitié du VIIe siècle et sort de l'élément thrace dans la marée montante des Slaves.

Arrivée du nouvel élément bulgare (les Prabulgares) dans la péninsule balkanique dans la deuxième moitié du VIIe siècle; opinions différentes sur son origine, qui après tout paraît être turque.

Opinion prépondérante jusqu'à présent, que les Prabulgares furent absorbés par les Slaves, et autre opinion de l'origine slave des Prabulgares. Les principaux camps des Prabulgares près de Galacei, aux environs du village de Nikolicel, et les petits camps sur le Danube et près de la Mer Noire; rempart-frontière méridionale entre le Danube (village de Kokerleuy) et la Mer Noire (Constance). Défaite des Byzantins et fondation d'un nouvel État bulgare-

¹⁹ Може би, особено въ крайморската страна смѣсенъ съ други родствени елементи.

slave. Relations mutuelles des alliés, fondation d'un nouveau camp à Pliska et de la première frontière du nouvel État. Habitats des deux éléments; limite méridionale de l'élément prabulgar jusqu'à la rivière Tiča (Kamčija).

Lutte des deux éléments pour l'égalité sociale et politique; augmentation graduelle de l'élément slave et par conséquent accroissement de son importance dans l'État.

Propagation du christianisme chez les Slaves et résistance des Prabulgares à la foi nouvelle. Débuts du christianisme chez les Prabulgares païens — colonnes avec des inscriptions consacrées à des hommes d'État et héros, dont quelques uns étaient chrétiens.

Baptême forcé des Prabulgares par Boris-Michel et leur révolte contre ce prince. Augmentation de l'influence slave à l'époque de Boris et de Syméon et cause du transfèrement de la capitale de Pliska à la place forte, fondée par Omortague sur la rivière Tiča (Preslav le Grand).

Le baptême forcé des Prabulgares et le châtiment rigoureux des rebelles, cause du désaccord des alliés; commencement de la décadence de l'État et sa chute (la partie orientale en 972 et l'occidentale en 1018).

Influences civilisatrices des Slaves et influences linguistiques des Prabulgares sur les Slaves — turquisation des Sévériens et d'une partie des Slaves dans le bassin du Russensky Lom.

Impossibilité absolue d'un mélange entre Prabulgares et Slaves; exemples de Slaves thraces et macédoniens dans la partie occidentale du Rhodope.

II. Matériaux ethnographiques.

Cartes ethnographiques de la péninsule balkanique de 1842 (P. ŠAFARŽIK) jusqu'à 1912 (prof. IŠIRKOV). La plus précise des premières cartes est celle de G. LEJEAN (de 1861). C'est la masse turque compacte dans la partie Nord-Est de la péninsule qui surtout frappe les yeux. Origines différentes de cet élément turc: les Gadžales dans la partie occidentale et les Gagauzes dans la partie orientale de la plaine du Danube; les Turcs dans la partie orientale de la région montagneuse des Balkans; les Turcs à Tozluk entre Osman Pazar et Tirnovo. Migration de la plus grande partie des Gagauzes après la guerre de 1828—29 en Bessarabie.

III. Légendes populaires.

qui se sont conservées jusqu'à nos jours dans le peuple sur l'arrivée des Gadžales dans la péninsule balkanique. Légende de la fondation de Pliska (près d'Aboba), de Preslav et de l'aqueduc à Aboba; sa base historique; provenant de l'époque (fin du XIXe siècle) où le problème de Pliska n'était pas encore résolu. Légendes sur les rapports mutuels des Gadžales et des Gagauzes; sur l'origine des habitants de la vallée de Gerlovo et de leur conversion à l'islam, de Tuzluk.

Conclusions qui se basent sur les données historiques, l'état des choses ethnographiques actuel et les légendes populaires: Les Gadžales et les Gagauzes ont la même origine et ne se distinguent que par leur religion. Les Gadžales et les Gagauzes sont les restes des Prabulgares. J'ai déjà émis cette opinion en 1897 « Rapport annuel du gymnase de Varna. Monuments d'Odessos-Varna » (p. 6). Les Turcs qu'on trouve dans les Balkans orientaux sont les restes d'une tribu slave turquisée — les Sêvériens; les habitants de Tuzluk sont des nouveau-venus après la conquête turque de la péninsule balkanique. Les Slaves n'absorbèrent pas les Prabulgares, mais au contraire ceux-là absorbèrent une partie des Slaves. Les Bulgares d'à présent sont un mélange d'éléments slaves et thraces et n'ont rien de commun avec les Prabulgares.

44

43

42

41

40

IVAN STOJANOV (Varna):

КАРЕЛЪ ШКОРПИЛЪ И БЪЛГАРСКАТА АРХЕОЛОГИЧЕСКА И ИСТОРИЧЕСКА НАУКА.

(По случай неговата петдесетгодишна дейност въ България.)

Братя ХЕРМИНЪ и КАРЕЛЪ ШКОРПИЛЪ азъ познавамъ отъ 1894 г., още като ученикъ въ последнитъ класове на гимназията. Тогава азъ учихъ отечествена география отъ единичкия сериозенъ «учебникъ» по тоя предметъ «География и статистика на княжество България», автори на който бѣха тѣ. Тоя учебникъ се рѣзко отличавахе отъ учебниците по другитъ предмети по своята обемностъ и сериозностъ. Още тогава ние долавяхме, че имаме работа не съ учебникъ, а съ сериозенъ ученъ трудъ, който излага системно фактитъ, следъ строга провѣрка и внимателно проучване, и се чудѣхме, защо авторитъ сѣ предназначили своя трудъ «за долнитъ и горнитъ класове на гимназиитъ», тоестъ за учебникъ. Чудѣхме се и поглѣдахме лакомо всички факти и подробности на тая сериозна и учена книга. Оттогава азъ вече знаехъ доста подробно и много добре географията на България.

Значението, обаче, на книгата на братя Шкорпилъ не се състоеше само въ знанията, които ни даваше за родината, а и въ чувствата, които тя затрогваше у насъ, младитъ синове на нова и свободна България. Защото, вижте, какво напѣтствие тѣ сѣ сложили още на първата страница: «Всѣкий родолюбецъ е длъженъ да знае отечеството си: неговата природа и история, неговитъ срѣдства за защита, неговий животъ и стремление (както въ духовно отношение, тѣй и въ икономическо), неговитъ преимущества и красоти, както и неговитъ недостатѣци.

Съ тия познания расте любовта и преданността къмъ родната земя.»

Да, расте, защото растатъ и душитѣ. Нови Паисиевци, които будятъ, не като Паисия отъ Хилендаръ, заспалия духъ на възраждащия се българинъ отъ Турско, а дограждатъ и издигатъ духа на младитъ и свободни вече българи. И когато по-късно азъ прочетохъ въ тѣхния новъ трудъ «Могили» мотото «Познай себе си», азъ не мислихъ много върху думитъ на стария великъ философъ и учителъ: азъ познавахъ вече България и я обичахъ, — по тѣхнитъ книги и отъ тѣхнитъ съвети и напѣтствия.

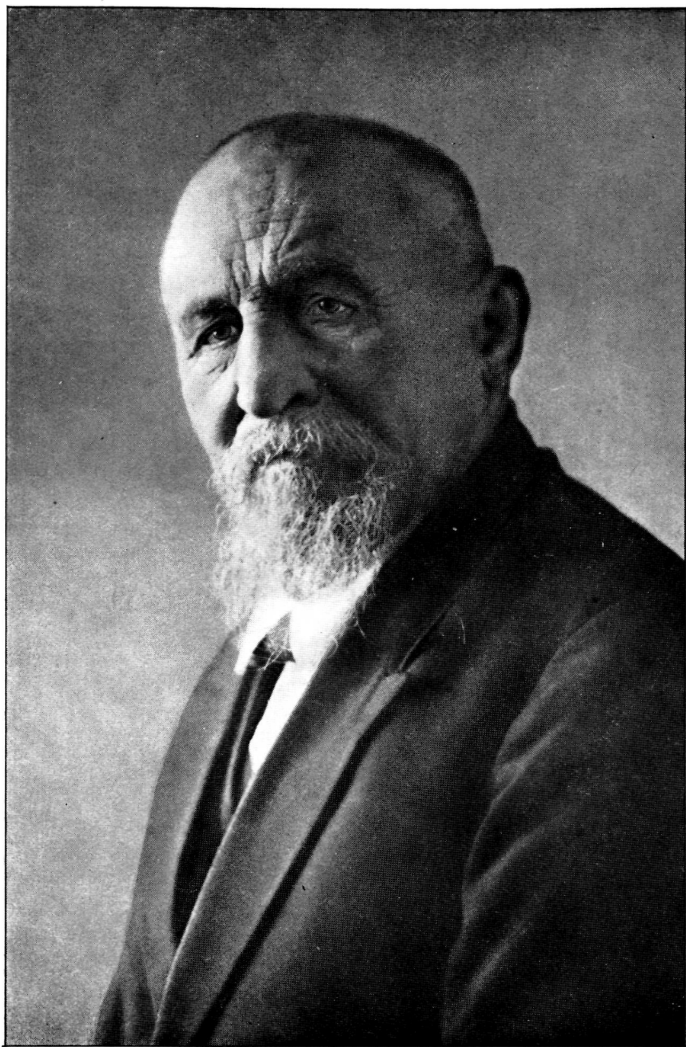
Когато после, като студентъ по история, азъ насочихъ своя духовенъ интересъ и научни занятия къмъ историческото минало на свѣта и главно на България, братя Шкорпилъ израстнаха още повече предъ моитъ очи, въ моето съзнание. Тѣхнитъ трудове: «Черноморското крайбрѣжие», «Североизточна България», «Първобитни люди въ България», «Могили» и др. разшириха историческитъ ми познания за родната земя далечъ

нататък през вѣковетѣ, разгърнаха нови хоризонти за историческата ми любознателност и дадоха нова насока на историческитѣ ми занятия. Оттогава азъ следѣхъ внимателно всичко, що излизаше изподъ перото на братята, най-вече на Карла, защото той изпъкна като компетентенъ въ тая областъ и се задѣлби въ центроветѣ на началната българска държава и култура и съ своитѣ разкрития правѣше превратъ въ науката.

Мина време; азъ вече бѣхъ учителъ; въ рѣцетѣ ми попадна голѣмото издание на Цариградския руски институтъ «Абоба-Плиска» заедно съ голѣмия албумъ отъ снимки и планове, резултатъ отъ разкопкитѣ на института въ с. Абоба и дѣло повече на К. Шкорпилъ. Предъ мене изпъкна картината на едно голѣмо народно минало, но въ сѣщото време и голѣмото дѣло на единъ голѣмъ, но скромненъ, много скромненъ ученъ. Отъ 1907 год. азъ съмъ учителъ въ Варна и непосредствено наблюдавамъ дейността на К. Шкорпила, една разширяваща се, все по-разнообразна и по-дълбока дейностъ. Тоя човѣкъ не се умори да дава инициативи, да ходи, да копае, да наблюдава, да изучава, да твори. И у мене порастна желанието да опиша тая дейностъ, да обясня това дѣло. Съгласието на уважаемата редакция на *Byzantinoslavica* да даде мѣсто на такъвъ единъ трудъ, съгласието и на г-на К. Шкорпила да ми остави на разположение всичкитѣ си обнародвани досега материали, както и ония въ ръкописи, частъ отъ своята кореспонденция съ известни учени, като Иречекъ, Домашевски, Бормонъ, Успенски, Кипертъ, Нидерле и др. улесниха появата на тоя трудъ и увѣковѣчиха едно хубаво петдесетгодишно дѣло.

I.

Карелъ Вацлавъ Шкорпилъ е роденъ на 15 юлий 1859 год. въ гр. Високо Мито — Чехословашко. По майка той произхожда отъ бележития родъ на Иречековци; майка му Ана Иречекъ била сестра на Иосифа Иречекъ, баща на Константина Иречекъ, бележитият историкъ, чийто трудъ върху историята на българитѣ създаде епоха въ развитието на българската историческа наука: постави последната на строго научна, културно-историческа почва. Сѣдено било, щото и другият братовчедъ, Карелъ Шкорпилъ, да се отдаде въ служба на българската археологическа и историческа наука, 50 години непрекъснато да ѝ служи и да я дари съ редъ ценни открития и изследвания. Изглежда, че родътъ Шкорпилъ ще да е ималъ естествена склонностъ къмъ музейното и археологично дѣло, защото и петимата братя му сѣ дали своя трудъ и способности: Карелъ, като единъ отъ създателитѣ на българската археология, като основателъ и уредникъ на Варненския археологически музей; Херминъ, като неговъ сътрудникъ; Вацлавъ, като уредникъ на музей въ родния си градъ; Владиславъ, като директоръ на царския му-

КАРЕЛЪ ШКОРПИЛЪ.

зей въ Керчь (Русия), и Иосифъ, като основателъ, строителъ и директоръ на художествено-индустриаленъ музей въ Пльзень.

Карелъ Шкорпилъ получилъ основно и прогимназиялно образование въ родния си градъ, срѣдне въ гр. Пардубицъ и висше въ техническата школа и физико-математическия факултетъ на университета въ Прага. Току-що завършилъ образованието си, презъ септемврий 1882 год. по покана на директора на Народното Просвѣщение въ Източна Румелия, Якимъ Груевъ, той идва въ нея и, като прѣподавателъ въ Пловдивската гимназия, се отдава въ служба на младата българска просвѣта, а край нея и въ служба на младата българска археологическа и историческа наука. Оттогава до 1926 г., съ малки прекъсвания, той е заемалъ длъжността гимназиаленъ учителъ последователно въ Пловдивъ, Сливенъ, Варна, Русе, Търново, Варна, като въ последния градъ отъ 1908—910 год. е билъ и директоръ на мъжката гимназия. Тия мѣстения сж били въ връзка предимно съ неговитѣ научни изследвания. Отъ 1923 г. той билъ командированъ на работа въ основания отъ него Варненски музей, отначало съ своята учителска заплата, а после, отъ 1926 г. безъ нея. И днесъ, всѣки день човѣкъ може да види тоя неуморимъ работникъ въ библиотеката на музея, надвесенъ надъ своитѣ многобройни ръкописи и бележки, да ги събира и подрежда въ свързани трудове и въ тоя видъ да ги поднася на българската и свѣтовна наука.

Когато К. Шкорпилъ дошълъ въ България, той заварилъ страната слабо изследвана въ научно, особено въ археологическо и географско отношение. До освобождението на България само пѣтешественици, стари и нови, споменуватъ пѣтемъ за паметници и находки въ мѣстата, презъ които сж минавали. Първо мѣсто въ това отношение заематъ въ по-ново време Тепляковъ, Фр. Каницъ, Ами Буе, Албертъ Дюмонъ и др. и отъ българитѣ Захариевъ, Раковски, Славейковъ и др.

Системни и подробни проучвания на страната захванали едва следъ освобождението. Начало на тия изучвания поставилъ К. ИРЕЧЕКЪ, който заелъ и първо мѣсто между редицата учени, посветили знание и трудъ да изучатъ млада и девствена още за науката България. Още преди да дойде въ София, Иречекъ билъ изучавалъ България въ всѣко отношение; той притежавалъ и най-ценната библиотека отъ трудове, относящи се до Балканския полуостровъ, събрана отъ дѣдо му П. Шафарикъ и баща му Иосифъ Иречекъ. Презъ 1884 г. К. Иречекъ предприелъ научна обиколка изъ България и Румелия; при обиколката си той обръщалъ внимание не само върху тогавашното състояние на земитѣ, презъ които пѣтувалъ, но главно върху паметниците, намиращи се по тия земи и направенитѣ по-рано открития въ тѣхъ. По тоя начинъ той събралъ много цененъ материалъ; такъвъ той събиралъ и когато стоялъ въ София. Своитѣ събрани и проучени материали Иречекъ публикувалъ въ разни научни списания, а резултатитѣ отъ обиколката си сумиралъ въ особенъ трудъ «Cesty po Bulharsku», издаденъ въ 1888 г. въ Прага отъ

Музея на кралство Чехия. Три години по-сетне, сжщиятъ трудъ, само че разширенъ, се явилъ на нѣмски, подъ име «Das Fürstenthum Bulgarien», а презъ 1899 г. той билъ преведенъ и издаденъ и на български.

Като отминаваме М. Дриновъ, бележитъ български ученъ, професоръ въ Харковския университетъ, който като Иречека принадлежи къмъ културно-историческото направление въ развитието на българската историография и който покрай главнитѣ си исторически изследвания се е занимавалъ и съ археологически, ще трѣбва да споменемъ В. ДОБРУСКИ, директоръ на Софийския музей. Той е обикалялъ нѣколко пѣти изъ страната съ цель да я изучи археологически, ала безъ опредѣленъ планъ и програма; публикувалъ е частъ отъ материалитѣ, събрани въ Софийския музей. Около последния, както и въ Софийския университетъ се събрала въ последне време редица историци, археолози, филолози, фолклористи, етнографи и др., които съ своитѣ изследвания и трудове освѣтили всестранно българското минало. Начело на тия учени стоятъ професоритѣ Милетичъ, Шишмановъ, Златарски, Кацаровъ, Никовъ а специално по археология Филовъ. Отдѣлно и по-рано отъ тѣхъ съ археология се е занимавалъ Д-ръ И. Басановичъ, който подробно е изучавалъ и описалъ Ломския окръгъ.¹

Карелъ Шкорпилъ държи особено мѣсто между изследвачитѣ на българското минало, специално между българскитѣ археолози. Преди всичко той не чака паметниците да му бждатъ поднесени на готово; той самъ ги търси, намира, разкрива и изследва. И затова вие ще видите у него не само точно описание, рисунка или фотография на даденъ паметникъ, но и най-точно описание, фоторграфия и планъ на мѣстото, гдето е намѣренъ паметника, дори и на мѣстността около мѣстото, — методъ, който напоследъкъ се възприе отъ младитѣ археолози на България. Отъ друга страна, Шкорпилъ още при първитѣ си изучвания се увѣрилъ, че страната е пълна съ много и най-разнообразни паметници, паметници отъ различни епохи и принадлежащи къмъ различни отдѣли на науката, и видѣлъ, че за да върви научната му работа успѣшно, трѣбва да я поведе по известенъ редъ и планъ, съставилъ си таквъ и по него захваналъ систематично да събира материали и да ги изучава. Първитѣ му изследвания сж го увѣрили още, че да се проучи цѣла България е невъзможно и затова той се ограничилъ само въ източната ѣ половина и особено съ Черноморската областъ. Наистина, като членъ на разни научни експедиции, той се е отклонявалъ отъ своята областъ и е забѣгвалъ дори и вѣнъ отъ границитѣ на България, както е случая, напримеръ, съ експедицията на Виенската академия въ 1897 за изучаване на северна Добруджа, съ експедицията на руския археологически институтъ въ 1912 г. за изучаване порѣчието на долна Ма-

¹ Гл. Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, издава Министерството на Народното просвѣщение. Кн. V, 3—186 стр.

рица, или пъкъ както презъ време на свѣтовната война по заповѣдь на щаба на дѣйстващата армия е билъ изпратенъ презъ 1917 г. да изучава северна Добруджа, а презъ 1918 г. — Охридско въ Македония. Ала все пакъ районътъ на неговата учена дейность билъ въ Черноморската област и най-вече въ Абобския културенъ центъръ. Преди, обаче, да насочи своитѣ изследвания въ тая област, Шкорпилъ до 1887 г. си билъ задалъ за целъ да изучи цѣла Източна Румелия, включително и околноститѣ на гр. Одринъ, особено Източнитѣ Родопи до втичането на Арда въ Марица. Първата научна екскурзия въ тия мѣста той направилъ въ 1883 год. въ Странджа планина. Въ 1885 г. той публикувалъ заедно съ брата си Владислава първия си наученъ трудъ «Археологически и исторически изследвания въ Тракия». Едва презъ лѣтото на 1887 г. той миналъ на северъ отъ Балкана и съсрѣдоточилъ своитѣ изучвания главно около Шуменското поле и Черноморското крайбрежие, като ги прострѣлъ на западъ до рѣкитѣ Янтра и Осъмъ съ крайдунавската равнина.

Добъръ помощникъ въ своята работа Карелъ намѣрилъ въ лицето на своя братъ Херминъ, който дошълъ въ България тоже като учителъ. Естественикъ по специалность, той се отдалъ повече на естественитѣ науки, когато Карелъ работилъ предимно въ областта на археологията. Резултатъ на Херминовитѣ природни изследвания били дветѣ му работи «Изкопаеми богатства на България», която претърпѣла две издания, и геологическа карта на Източна Румелия. Херминъ е работилъ и въ областта на предисторията. Тукъ, обаче, му е помагалъ и Карелъ. Резултатъ на тая имъ работа били «Първобитнитѣ люди въ България».

Изобщо, отношенията на двамата братя при тѣхната съвмѣстна научна работа могатъ да се опредѣлятъ така: При изследването на научни въпроси изъ областта на природнитѣ науки главната работа е извършвалъ Херминъ; работата на Карла се е свеждала до обикновено сътрудничество, и обратно, въ областта на археологията Карелъ е билъ творецъ, а Херминъ е играелъ ролята на помощникъ. Тая съвмѣстна научна работа продължила до края на 1904 г., когато Херминъ билъ премѣстенъ за учителъ въ Варна. Оттогава той престаналъ да прави научни обиколки изъ страната и, като председател на Археологическото дружество въ казания градъ, се отдалъ, чрезъ дружеството или въ публични сказки изъ окръга, да популяризира добититѣ отъ по-раншни изследвания резултати, или пъкъ ония, които Карелъ въ своитѣ по-нататѣшни обиколки продължавалъ да добива, и да пропагандира археологичното дѣло въ страната, както и запазването на намѣренитѣ старини.

Това пояснение на отношенията между двамата братя се налага, защото тия отношения, както въ България, така и въ Чехословашко, сж били забулени съ известна мъгла, която е пречела да се види истината и да се посочи на свѣта. Въ юбилейния вестникъ на Славянското дружество, напр., както и въ вестникъ «Národní Listy» отъ 1923 г., по слу-

чай смъртта на Херминъ Шкорпилъ, чешкиятъ публицистъ Владимиръ Сисъ, като говори за съвмѣстната научна работа на двамата братя, се сили да издигне Хермина надъ Карла, като свежда последния до обикновенъ помагачъ на първия. Това, разбира се, той прави, защото не познава добре научната дейностъ на двамата, особено на Карла. Изглежда, че въ Чехия не само публициститѣ, но и сериозни историци, като F. Hůbl, малко се интересуватъ и малко познаватъ многобройнитѣ изследвания на Карла. Защото, ако Hůbl си бѣше далъ повечко трудъ и изучеше всичко, що К. Шкорпилъ е далъ на българската история и археология, а не се ограничаваше само съ трудоветѣ му за Абоба-Плиска и старобългарскитѣ станове и окопи, неговата «*Dějiny národa bulharského*» (1930 г.) нѣмаше да има ония недостатѣци, които доста понижаватъ нейната цена. Инѣкъ, издателятъ на историята на Hůbl много добре е схваналъ значението на Шкорпиловитѣ научни трудове за българската историческа наука. Въ предговора къмъ историята той казва: «Отъ излизането на българската история на К. Иречекъ насамъ образътъ на българското минало значително се е измѣнилъ. Стига само да припомнимъ епохалнитѣ открития въ Абоба-Плиска и многобройнитѣ епиграфически паметници, които дадоха нова основа на историята на българския народъ.» А тѣзи «епохални открития въ Абоба-Плиска и пр.» сж дѣло на Карла Шкорпилъ.

И по-рано обективни учени, които сж познавали добре научната работа на Карла и неговитѣ отношения въ процеса на тая работа къмъ братя му Хермина, сж могли да я преценятъ добре и да опредѣлятъ мѣстото на всѣкиго въ тѣхната взаимна дейностъ. Ето, напримеръ, какво казва дословно проф. ЯГИЧЪ въ доклада си въ заседанието на филологическо-историческия отдѣлъ на Kaiserliche Akademie der Wissenschaften in Wien, станало на 7 юний 1899 година: «*Seit Kanitz und seit Prof. Jireček, sind es hauptsächlich die Brüder Hermenegild und Karl Škorpil, die sich mit hervorragendem Eifer der Durchforschung dieses Landes (Bulgarien) widmen. Während sich der ältere Bruder, Hermenegild, mehr mit den naturwissenschaftlichen Disciplinen befasst, ist Carl Škorpil zumeist auf archäologischem Gebiete thätig; durch seine erfolgreichen Arbeiten hat er einer intensiven Detailforschung die Wege gebahnt.*»

А какви сж били тия «детайлни изучвания», за които Карелъ Шкорпилъ съ своитѣ «успѣшни работи е пробивалъ пѣтъ», ни казва самата Балканска комисия въ своя *Vorläufige Berichte der Balkan-Commission*: «*In Varna schloss sich der Herr Karl Škorpil an, der, theilweise mit seinem Bruder Hermenegild, Bulgarien in allen Richtungen antiquarisch erforscht und eine sehr grosse Anzahl von Inschriften, Bildwerken, Strassenzüge, Befestigungsbauten, Lager- und Stadtanlagen zeichnerisch aufgenommen hat.*»

И все пакъ огромната научна работа на Карла остава непознатата и недооценена напълно както въ България, така и въ чужбина, независимо отъ обстоятелството, че доста отъ неговитѣ трудове сж печатани

на нѣмски, френски, чешки и руски и че той е членъ на много научни български и чужди институти. Особено бие на очи голѣмото незачитане и пренебрѣжение, умишлено или не, не знаемъ, съ което българскиятъ ученъ свѣтъ гледа на тая работа, гробното мълчание, съ което българскиятъ наученъ печатъ посрѣща неговитѣ трудове, та дори и такъвъ «епохаленъ» трудъ като «Абоба-Плиска», който наистина създаде епоха въ българското историознание и даде нова насока на историческитѣ изследвания въ България. Това пренебрѣжение надмина себе си презъ време на тържествата въ Преславъ по случай хилядогодишнината отъ смъртта на българския царь Симеона, създателя на «Велика България». За проектираното юбилейно издание «България 1000 години» се сѣтиха да поканятъ К. Шкорпила да напише отдѣла върху «Паметници отъ столица Преславъ», като най-компетентенъ по тая материя и най-добъръ познавачъ на материалната култура отъ тая епоха, но да го поканятъ за самитѣ тържества, не се сѣтиха. «Не пригласили того, кто раскопалъ этотъ городъ и трудами цѣлой жизни своей создалъ основы болгарской археологiи», пише по тоя случай вестникъ «Россiя и Славянство» (Бр. 28 отъ 8. VI. 1929 г.). Тоя прескърбенъ случай не остана незабелязанъ и въ България: бившиятъ директоръ на Народния музей въ София, А. Протичъ, като говори за него въ в. «Знаме» отъ 20. V. 1929 г., по-край другото бележи: «Това незачитане иде отъ нашитѣ учени, които въ последнитѣ си работи въ отдѣлни книги и вестници върху прабългарскитѣ паметници нигде не споменаватъ името Шкорпилъ.» И следъ това той бърза да изтъкне неговитѣ заслуги за българското археологично дѣло, особено за епохата, юбилеятъ на която се чувствувахе тогава: «Въ това отношение неговитѣ заслуги сж тѣй голѣми, че може да се счита за създателъ на прабългарската археология и епиграфика.»

Справедливостта го изисква да кажемъ, че освенъ Протича и други български учени вече захващатъ да признаватъ значението на К. Шкорпила за българската археология. Така напр. г-нъ Б. Филовъ, професоръ по археология въ Софийския Университетъ, въ предговора си къмъ книгата на Шкорпила «Описъ на Русенски Ломъ» казва за него, че той «не само познава старинитѣ въ България, но въ сжщото време е и отличенъ картографъ. Надѣваме се, продължава почитаемиятъ професоръ, че трудътъ му ще остане като образецъ и на бъдащитѣ изучвания отъ тоя родъ.» А младиятъ български археологъ Н. Мавродиновъ въ своята работа върху «Еднокорабната и кръстовидна църква» (Изд. на Народния археол. Музей въ София, 1931 г.) пише: «За архитектурата на прабългарската епоха направи най-много г. К. Шкорпилъ. Съ необикновено усърдие въ продължение на нѣколко десетилѣтия той извади изъ земята голѣмо множество паметници.»

Материалитѣ за своитѣ научни работи Шкорпилъ е събиралъ или чрезъ обикновени пжтувания изъ страната и наблюдения, или чрезъ

разкопки на могили, развалини и др. И всичко това той е вършилъ или самъ, по своя собствена инициатива и на свои разноски, или командированъ отъ държавата и отъ разни научни институти, наши и чужди, като Руския археологически институтъ въ Цариградъ, Виенската академия на наукитъ и др. Тия многобройни командировки на свой редъ показватъ, какво значение има Шкорпилъ за българската археология. Тѣ обрисуватъ до известна степенъ характера и насоката на неговата археологическа и научна дейность и затова ние ще си позволимъ да ги отбележимъ всички: Въ 1885 г. той е билъ командированъ отъ Дирекцията на просвѣщението въ Източна Румелия за изучаване на Сръднитъ и Източни Родопи; въ 1887 г. — да прави разкопки на плоска могила въ Ямболско; въ 1888 година — да разкрива и изследва сръдновѣковни гробища въ София; въ 1889 г. той билъ изпратенъ да изследва Черноморското крайбрѣжие въ Южна България, а въ 1892 г. — да изучава Шуменски окръгъ, главно Преславъ; въ 1897 и 98 г. ние го виждаме членъ на експедицията на Виенската академия да проучава крайбрѣжието на Сев. България и сев. Добруджа, а въ 1899 г. — членъ на експедицията на Руския археологически институтъ въ Цариградъ. Въ 1899 и 1900 г. той ръководи разкопкитъ въ Абоба-Плиска, предприети отъ сѣщия институтъ, а въ 1901 год. той е въ Цариградъ да обработва материалитъ, добити отъ тия разкопки; въ 1905 г. той прави разкопки въ Преславъ и околността пакъ по командировка отъ сѣщия институтъ. Въ 1906 г. той е членъ на комисията за съвмѣстни изучавания на Балкански полуостровъ на руси, българи, сърби и други славяни, а въ 1911 г. разкопава Abritus и въ сѣщото време е членъ въ комисията за изучаване на старинитъ по течението на р. Русенски Ломъ; пакъ сѣщата година по порѣжка на Цариградския Институтъ той изучава Странджа, а въ 1912 г., като членъ на експедиция на сѣщия институтъ, за сѣщата работа е по долното течение на р. Марица. Въ 1913 г. той изследва околността на Мидия-Виза, а въ 1914 год. той е командированъ отъ комисия за старини за изследване на Странджа въ новитъ земи, около Малко-Търново—Василико. Въ 1917 г. по порѣжка на щаба на армията той изучава българскитъ паметници въ сев. Добруджа, а въ 1918 г. разкрива архаичния некрополъ при с. Требенище—Охридско. Въ 1924 г. той е на предприетитъ отъ Софийския народенъ музей разкопки до с. Мадара, а въ 1926—927 е командированъ отъ комисията за издаване на «България 1000 години» на разкопки въ Преславъ и допълнителни изучавания въ околноститъ му. Пакъ къмъ сѣщото време той е членъ-водачъ на екскурзията на професоритъ при Софийския университетъ за изучаване на Черноморското крайбрѣжие.

Такава е огромната петдесетгодишна работа на Карелъ Шкорпилъ въ България. Тя пораства още повече предъ насъ, като прибавимъ къмъ нея многобройнитъ му статии, монографии и книги на български, руски, чешки, нѣмски и френски, числото на които вече приближава сто и въ

които той подрежда, обяснява, класифицира и осмисля разкрититѣ и намѣрени отъ него материали. И ако научната археологическа и историческа мисль и печатъ въ България и чужбина не можаха достатъчно да доловятъ и изтъкнатъ достоинства и значението на тая работа, различни научни институти и общества, български и чужди, както и нѣкои правителства нѣкакъ си косвено сж сторили това. За неговитѣ научни изследвания и трудове Шкорпилъ е награденъ съ руски орденъ Св. Анна III ст., съ български орденъ Александъръ III ст., съ чешки орденъ Бѣлия орелъ II ст. и съ сребърень медалъ за наука и изкуство. Той е избранъ въ разни времена за членъ на: Institut archeol. Imperii Germanici въ Берлинъ, Римъ и Атина 1891 г., Одесское общество исторiи и древностей 1896, Österreich. Institut въ Виена 1899, Русскiй Археологическiй Институтъ въ Константинополъ, Съюзъ на българскитѣ учени, писатели и художници въ София, Българска Академия на наукитѣ въ София, Археологически институтъ въ София, Královská česká společnost nauk (Praha), Societatea numismatică română въ Букурещъ, Masarykova Akademie Práce (Praha) и за почетенъ членъ на музея въ негова роденъ градъ Високо Мито.

Такъвъ е човѣкътъ, чийто научни изследвания и трудове преминаваме сега да очертаемъ.

II.

Ние казахме, че когато Карелъ Шкорпилъ дошълъ въ България, тя представлявала въ научно отношение девствена почва, която чакала учени работници да я изследватъ и изучатъ. Тя била слабо изследвана въ природно, географско, историческо и почти никакъ въ археологическо отношение. Въ нея имало обилна работа за всички видове учени. Предъ всѣки способенъ и трудолюбивъ работникъ се разстиляло широко поле за най-разнообразна и плодотворна работа.

Още по-обилна жетва обещавало това поле за археолога. Могили, прѣснати по цѣлата страна на купища или пѣкъ уединено, останки отъ стари пѣтища и мостове, недоразрушени зидове отъ стари крепости, ония, които народътъ нарича градища или хисарлъци, окопови насипи, стари кули и стари ханища; релефни плочи, стълбове, парчета или цѣли тухли и керамади, монети и по-рѣдко статуи или части отъ тѣхъ, които народътъ съ своитѣ рала и мотики изваждалъ случайно изъ недрата на земята, изобщо, всичко, що се намирало въ нея и надъ нея, говорѣло, че България е класическа страна на паметници, че въ нея сж наслоени останки отъ най-разнообразни култури, фактъ, потвърденъ и отъ историята. И всичко това блазнѣло археолога и го привличало, не, го принуждавало да работи. И когато той се залавялъ на работа, той се чудѣлъ, отгдето да захване: най-разнообразни паметници привличали неговото внимание и го викали да ги опише, да ги обясни и осмисли. А въ памет-

ниците стояла културата, а задъ нея — народитѣ, епохитѣ, историята, които тоже чакали да бждатъ освѣтлени и разяснени.

Съ това разнообразие на паметниците може да се обясни и голѣмото разнообразие на изследванията на К. Шкорпилъ, както и разнообразието на неговитѣ научни трудове. При такова положение, когато всичко чакало да бжде обяснено, учениятъ археологъ не може да насочи работата си само въ едно направление, да се ограничи само съ единъ видъ паметници; той трѣбва да опише и обясни всичко, което види, или което самъ разкрие, както правятъ това Каницъ, Дюмонъ, Иречекъ и др. и както прави още по-системно и подробно К. Шкорпилъ. Като единъ отъ първитѣ труженици въ тая областъ, нему се паднала задачата да разкрива и събира разхвърленитѣ изъ страната материали и да ги реди и класира въ разни отдѣли и пр. При тая работа, както и при изследванията и пжтуванията му изъ страната, покрай набелязаната цель, която той преследвалъ, предъ него сж възниквали все по-нови и нови въпроси, които трѣбвало да бждатъ разрешени. И тия въпроси не били само отъ областъта на археологията, а и изъ областъта на историята и географията, които тоже се намирали въ началния периодъ на своето развитие и налагали да се събере и опише досѣжния материалъ. И за да може всичко да се извърши съ редъ, системно и успѣшно, у Шкорпила се явила идеата: следъ като се опише всичко, което е на лице, да се състави археологическа карта на страната и планъ за бждащитѣ нейни проучвания. А за да се състави такава карта, трѣбвало, споредъ него, да се започне системно да се издаватъ материали за нея и самъ написалъ първата книга съ такива материали: «Описъ на старинитѣ по течението на рѣка Русенски Ломъ», издание на комисията за старини при Народния археологически музей.

Преди да захванемъ да разглеждаме всичко, що е далъ К. Шкорпилъ за българската, а край нея и за общата археологическа и историческа наука, ще кажемъ нѣколко думи за реда, по който ще направимъ това. Първоначално се опитахме да изложимъ цѣлата материя по епохи: първобитна, тракийска и гръцка, римско-византийска и пр., обаче, натъкнахме се на едно неудобство: единъ и сжщъ видъ паметници се срѣщатъ въ разни епохи, обстоятелство, което ще предизвика излишни повторения, и затова възприехме другъ, по-лекъ методъ: да разглеждаме научнитѣ работи на Шкорпила, както самъ той ги готви и публикува — по видове паметници и находищата имъ.

1. География.

Преди да преминемъ къмъ сжществената работа на К. Шкорпила, археологията, ще си позволимъ да кажемъ нѣколко думи за неговата работа въ областъта на географията. Съ география сж се занимавали и двамата братя, Карелъ и Херминъ. Идеята да изучатъ географски

България и я опишатъ имъ била вдъхната на първо мѣсто отъ нуждата на срѣднитѣ училища, въ каквито тѣ сж били учители. До освобождението на България и въ първитѣ години следъ него въ българскитѣ срѣдни училища се употрѣбвявали учебници по Отечественна география, написани почти безъ система, безъ каквато и да е основа и безъ всѣ какви изучавания на страната.

За да запълнятъ тая празнина, да отстранятъ тоя недостатъкъ и улеснятъ училищата въ изучаването на такъвъ важенъ предметъ, какъвто е отечествената география, братя Шкорпилъ решили да напишатъ учебникъ по нея. За тая целъ тѣмъ се налагало да изучатъ страната, за което тѣ си я раздѣлили на две: Карелъ взелъ източната частъ, а Херминъ — западната. Седемъ години тѣ пжтували изъ България, наблюдавали и събирали материали за своята отечествена география. Най-после на ржка съ тия материали и като използвали и други, известни, но неизползувани още, въ 1889 г. тѣ издали въ Пловдивъ своя учебникъ «Българска география». Недоволни, обаче, отъ него, тѣ продължавали да събиратъ нови материали и следъ тригодишенъ трудъ, презъ 1892 г. излѣзли съ второ, преработено и допълнено издание «География и статистика на Княжество България, за долнитѣ и горнитѣ класове на гимназиитѣ и въобще за всички, които искатъ да се запознаятъ съ отечеството си».

Отъ последнитѣ думи се вижда, че братя Шкорпилъ предназначили своята книга не само за учебникъ, по който да се учатъ само ученици, но и като книга за самообразование и на по-широката публика. Въ увода на настоящата работа ние казахме нѣщо за качествата и характера на тая книга, казахме, че макаръ и предназначена за учебникъ, тя съ разнообразието и обилието на своя материалъ и начина, по който той се третира, има характеръ повече на ученъ трудъ, отколкото на учебникъ. И авторитѣ сами не били доволни отъ труда си въ тая му форма и затова тѣ продължавали да събиратъ още материали, да я допълнятъ и разширяватъ, за да го издадатъ вече като отдѣлно съчинение по географията на българскитѣ земи. И когато това съчинение било готово, то не могло да намѣри издатель. Като първо, системно и пълно излагане географията на България, тая книга ни дава право да смѣтаме братя Шкорпилъ за първи създатели на научното направление въ областта на тоя предметъ.

Географска материя третира и брошурата «Кражски явления» (Пловдивъ, 1900 г.), печатана по-рано на чешки «O krasských zjevech v Bulharsku» (въ изданията на Чешката Академия 1895 г.) и на френски «Sources et pertes des eaux en Bulgarie» (въ Mémoires de la société de spéléologie, III, № 15, 1897 г.). Отъ сящия характеръ е и статията за изворитѣ въ Рѣка Девня и безводнитѣ страни въ Дели-Орманъ и Добруджа въ «Известия на Варненското археологическо дружество» кн. III, 89. Тия извори сж едно отъ най-интереснитѣ карстови явления въ България.

Географски материалъ, или «географски бележки» съдържатъ и нѣкои отъ археологическитѣ трудове на братя Шкорпилъ или само на К. Шкорпилъ. Такъвъ, напримеръ, съдържатъ статиятъ: «Черноморско крайбрѣжие и съседнитѣ подбалкански области въ Южна България» (Мин. Сборникъ, т. III, 3—10); «Североизточна България отъ географско и археологическо гледище» (Мин. Сб., VII, стр. 3—40); «Сакаръ планина и околността ѝ» (I ч. отъ «Паметници изъ Българско», София 1888 г., стр. 5—12); Абоба-Плиска (стр. 16—28); «Описъ старини Русенски Ломъ» (стр. 3—9); «Надписи отъ първото българско царство въ източната частъ на Балканския полуостровъ» (Byzantinoslavica, III tome, 15 I 1932, стр. 333—342); «Мадаро-могилското плато» (Byzant., IV t., 30 VI 1932, 87—89) и др.

Като важенъ трудъ на К. Шкорпилъ въ тая областъ можемъ най-последа споменемъ изработения отъ него и професора по география въ Софийския университетъ, г-нъ А. ИШИРКОВЪ, проектъ за голѣмо издание «България въ образи», по образца на «Atlas photographique des formes du relief terrestre». Тоя проектъ билъ одобренъ отъ тогавашния министъръ на Просвѣщението, обещана била дори и помощъ за издаванетоъ му, ала не дадена и проектътъ си останалъ само проектъ.

2. Предисторически паметници.

Изследванията на К. Шкорпилъ въ областта на археологията дадоха на науката редица паметници, едни отъ които сж описани и обяснени въ неговитѣ многобройни статии, други чакатъ още своя редъ. Първо мѣсто между тия паметници държатъ ония изъ областта на българската предисторическа археология. Наистина, съ предистория се е занимавалъ повече Херминъ, а Карелъ е билъ помощникъ, но все пакъ и той е далъ доста нѣщо въ тая областъ: събиралъ е предисторически материали отъ източна България, а самъ е изучвалъ мегалитнитѣ паметници въ Странджа планина, Сакаръ планина и Родопитѣ. Резултатитѣ отъ своитѣ изучвания въ областта на предисторическата археология братя Шкорпилъ сж публикували въ тритѣ свои отдѣлни работи: «Сакаръ планина и околността ѝ», образуваща първа частъ отъ по-голѣмото издание «Паметници въ Българско» (София, 1888 г.); «Първобитнитѣ люди въ България» (Пловдивъ, 1891 г.) и «Могили» (Пловдивъ, 1898 г.). Въ първата си книга тѣ описватъ намѣренитѣ отъ Карла въ Сакаръ планина и околността ѝ мегалитни паметници, най-вече долмени; за долмени братя Шкорпилъ говорятъ и въ «Черноморското крайбрѣжие и пр.» (М. Сб., III, стр. 10—14); втората книга констатира присѣтствието на първобитенъ човѣкъ въ България и се спира на неговата култура; третата книга покрай другитѣ могили констатира и предисторически или така нареченитѣ плоски могили и описва намѣренитѣ въ тѣхъ останки отъ каменни, рогови и костни сѣчива и орѣжия. Въ 1925 г.

Карелъ вече самъ написа «Мегалитни паметници и могилища» (изд. на Соф. Музей), студия, въ която той обстойно описва долменитѣ въ Странджа планина, проучени отъ него повторно следъ войната, както и долменитѣ въ Сакарската и Родопска областъ. Въ сжщата студия той описва така нареченитѣ отъ него «могилища», каквито той е намѣрилъ въ района на Странджа планина, на старопограничния гребенъ и неговитѣ разклонения, въ новопридобититѣ земи въ крайморието и въ Сакаръ-планина. «Могилища» К. Шкорпилъ нарича групи отъ малки, ниски могили, нѣкои отъ които групи се състоятъ отъ стотици такива могили; могилискитѣ сж снабдени по перифериитѣ си съ огради отъ прости камъни.

За предисторически паметници К. Шкорпилъ говори, покрай другото, още и въ редъ други археологически трудове, като «Разработване на кремъкъ въ предисторическо време» (М. Сб., VII); «Предисторически селища» (Опись Р. Ломъ) и «доисторически гробища» (пакъ тамъ); «Доисторически периодъ въ Абобската равнина» (Абоба-Плиска, стр. 23—25); «Колови постройки до гр. Варна» (Изв. на Варн. арх. дружество, 49 и 79). За тия постройки той е събралъ доста материали, които още не сж публикувани.

3. Тракийски паметници.

Известно е, че тракитѣ сж били едни отъ първитѣ исторически народи на Балканския полуостровъ, които сж се поселили въ него къмъ второто или третото хилядолѣтие пр. Р. Хр. Тѣ заемали и източната половина на полуострова, особено неговото Черноморско крайбрѣжие. Така напримеръ на северъ отъ Балкана, въ крайдунавската равнина; отъ Янтра до морето сж живѣли Гети (Кробизи и Теризи), а на югъ отъ него — Асти.

Отъ тракийско време сж запазени останки отъ най-разнообразни паметници: селища, разпрѣснати изъ цѣлата страна, могили, светилища, релефни-плочки и др.

Най-лични тракийски паметници сж безспорно могилискитѣ. На тракийскитѣ могили братя Шкорпилъ въ своя трудъ «Могили» сж посветили глава VI (стр. 109—145). Знае се, че тракийскитѣ могили сж предимно гробници; спорно е още, дали нѣкои отъ тѣхъ сж били светилища. Тѣ се отличаватъ обикновено отъ предисторическитѣ могили главно по това, че въ тѣхъ се намиратъ и монети. Много тракийски могили К. Шкорпилъ е описалъ въ «Абоба-Плиска» (стр. 332—337), а за находки въ такива могили говори въ «Neue Funde in Varna» (Jahreshefte öster. Institut in Wien, III, 68—70) и въ «Могилна находка отъ варненската махала Сезъ-севмесь» (Известия на бълг. археол. институтъ въ София, VI, 68—77). За гробни могили той говори и въ статията си «Мадаро-Могилското плато» (Byzantinoslavica, IV. 1. стр. 90). Много могили той

е намѣрилъ по течението на р. Русенски Ломъ (Описъ Р. Ломъ, гл. IX) и въ Провадийската планина (Абоба-Плиска, 407).

Шкорпилъ е констатирааь, че на много мѣста изъ страната до могилиаъ се намиратъ следи отъ стари селища, за които той предполага, че принадлежатъ на тракийциаъ. Познаватъ се по това, че въ тѣхъ се намиратъ обикновено плочки съ изображение на *тракийски конникъ* и стари монети.

Купища отъ такива релефни плочи се намиратъ въ така нареченитъ *светилища*; въ тѣхъ се срѣщатъ още и особени статуйки. Останки отъ такива светилища се срѣщатъ въ всички страни, населени съ траки. Тия светилища сж били повече отъ дървенъ материалъ и затова лесно сж пропаднааи. Тѣхнитъ мѣстонаходища се познаватъ само по разхвърленитъ плочки. Светилища има изсѣчени и въ скални стени, срѣщатъ се и върху нарочно насипани могиаи. Резултатитъ отъ своитъ изследвания върху светилищата К. Шкорпилъ публикува въ статията «Светилища и паметници съ изображение на конници» (Изв. на Народния Музей, София, 1926 г.), дето сж описани 16 светилища и 191 релефи и въ приготвената за българската Академия нова статия, като продължение на «Античнитъ паметници въ Черноморската областъ», въ която се описватъ още 80 релефи и 16 нови светилища. За светилища той говори и въ статията си «Památky thrácké» въ *České Museum filologické* (Roč. VI, 1—9) а сжщо и въ «Reliefy s obrazem thráckého jezdce» (Památky z východního Bulharska, Česká Akademie, tř. I, 24, 5—18. Salač-Škorpil). Тракийско светилище до с. Кемекчи дере той описва и въ «Абоба-Плиска» (404—405). Центъръ на тракийски светилища е билъ Мадарскиятъ жгълъ, отъ дветъ страни на голѣмата пещера. На северъ отъ пещерата Шкорпилъ е откриаь две групи светилища, а на югозападъ отъ нея — други три групи дървени светилища залепени до скалнитъ стени (вж. «Мадаромогилското плато», *Byzantinoslavica*, IV. 1. 103—113). Каза се, че главниятъ признакъ, по който се откриватъ мѣстата, гдето сж се намирааи тракийски светилища, е, че въ тѣхъ се разкриватъ много разхвърляни релефни плочи съ изображение по тѣхъ на тракийския конникъ. Най-голѣмъ паметникъ съ такова изображение е Мадарскиятъ конникъ, който Шкорпилъ счита напоследъкъ за образъ на великия тракийски богъ Дерзелатъ — *Μέγας θεός Δερζέλας* (Ibid., стр. 117—123). За светилища и конници К. Шкорпилъ е написалъ и специална книга «Светилища и паметници съ изображение на конници» (София, 1926 г.).

4. Жертвени камъни.

Тѣ сж особени, твърде интересни паметници, нѣкои отъ които сж отъ мегалитната ера, други — отъ тракийско време. Населението ги нарича *винени камъни* или «шарапъ-таши» на турски и мисаи, че сж служили за мачкане на грозде и правене на вино. Такива паметници К. Шкор-

пилъ е открил доста въ Черноморската област, и то и отъ дветъ страни на Балкана, въ Странджа планина, Сакаръ планина и Източнитъ Родопи. Жертвенитъ камъни въ Странджа и Сакаръ, изобщо въ долменовата област, иматъ форма на корита (вж. «Сакаръ Планина», стр. 25—27, «Странджа планина» въ Изв. Соф. Арх. Дружество, III, 258—259). Жертвени камъни въ видъ на плитки корита Шкорпилъ е намѣрилъ по добруджанското крайморско плато («Североизточна България въ географическо и археологическо отношение» Мин. Сб., кн. VII, стр. 66—68), въ Добруджа, въ Венчанъ-Невшанската планина (Абоба-Плиска, стр. 398—400—413 и 414), на Мадарското плато (Мад.-мог. плато, Byzant., IV. 1. 92—96), по р. Русенски Ломъ (Опись Р. Л., 122) и въ Южна България (Аб. Пл., 415).

Къмъ тоя родъ паметници спадатъ и особени камъни въ форма на панички (Schalensteine), които населението нарича «панички». Такива по-рѣдко се срѣщатъ въ България. К. Шкорпилъ досега е видѣлъ такива въ Балкана (Първобитни люди, 18), въ Срѣдна-гора (Могили, 116), въ Странджа, въ зап. България (Аб. Пл., 399), до с. Ахаръкъой (Свети-лица, 86) и въ Мадаро-могилското плато (Byzant., IV. 1. 91).

Най-после къмъ жертвенитъ камъни трѣбва да се причислятъ и единъ видъ особени камъни, които сж служили като баптистерии за кръщаване на възрастни хора. Такъвъ е, напримеръ, камъкътъ «Кръсть» на върха Малко-Елеме-Провадийско (Абоба-Плиска, 412).

5. Каменни групи.

Въ България се срѣщатъ два вида каменни групи, естествени и изкуствени.

Къмъ първитъ спадатъ на първо мѣсто така нареченитъ «Дикили-ташъ» — изправени камъни. Тѣ сж група отъ стълбове, които се намиратъ въ единъ поясъ отъ Добруджанскитъ възвишения, въ мѣстността между дветъ Девненски езера на северъ отъ с. Бѣлово (Гебедже), което е разположено до севернитъ склонове на Авренската планина. Камънитъ въ нѣкои групи иматъ такава правилна форма, че рускиятъ пѣтешественикъ Тепляковъ (1833 г.) ги смѣта за остатъци на езически храмъ. Други естествени групи отъ разни форми, но съ следи отъ изкуствена обработка, се срѣщатъ въ Котленския Балканъ, наречени отъ населението Чобра-ташларъ, Талимъ-ташларъ, Фурна-ташларъ, Шкембе-ташларъ, и въ Айтоския Балканъ; къмъ тѣхъ принадлежатъ и групитъ на полуостровъ Зейтинъ-бурну въ Странджа планина, около Апостолъ-ташъ и Марковъ камъкъ (вж. Изв. на Соф. арх. д-во, III, 258—59), по които тоже личатъ следи отъ изкуствена обработка. Тази обработка показва, че макаръ и отъ естественъ произходъ, тия каменни групи сж служили и за религиозни цели, което се потвърждава и отъ обстоятелството, че

до нѣкои отъ тѣхъ сж намѣрени светилища, а до Бѣлевскитѣ Дикили-ташъ сж открити и остатѣци отъ корита.

Къмъ изкуственитѣ каменни групи принадлежатъ така нареченитѣ *Девъ-ташларъ*. Такива, споредъ К. Шкорпила, досега сж констатирани въ околността на земленитѣ укрепления около Абоба и по пѣтя Плиска-Силистра (вж. «Североизточна България въ географическо и пр.» М. Сб., VII, стр. 44—49). Въ глава XVII на сборника Абоба-Плиска (стр. 372—384) подъ заглавие «Мегалитически паметници» Шкорпилъ дѣли изкуственитѣ каменни групи на две: правилни групи и неправилни. Първитѣ сж служили за публични родови (кланови) събрания, което се вижда отъ това, че предъ всѣка такава група има по единъ председателски камѣкъ отпредъ, а вторитѣ сж били надгробни камѣни. Върху камѣнитѣ и отъ двата вида се срѣщатъ старобългарски знаци, нѣщо, което доказва, че групитѣ сж отъ български произходъ.

6. Изкуствени пещери.

Тѣ сж интересни издълбнатини, които сж особено характерни за черноморскитѣ страни. Такива издълбнатини се намиратъ и въ източната черноморска област на Балканския полуостровъ. Тѣ сж издълбани изкуствено въ скалитѣ или пѣкъ сж естествени пещери съ следи отъ изкуствена обработка. Нѣкои отъ изкуственитѣ пещери сж предисторически, предполага се, отъ времето на мегалитнитѣ паметници, други сж отъ преди и следъ християнската ера.

Въ северо-източна България К. Шкорпилъ е намѣрилъ на много мѣста цѣли групи (колонии) отъ такива изкуствени пещери и ги раздѣля географически на: Крайморски колонии, въ скалистия брѣгъ между Варна и бившата ромѣнска граница, делиормански и добруджански колонии, колонии въ Провадийската планина, колонии въ Шуменската планина и колонии по р. Русенски Ломъ. (Вж. «Североизт. България и пр.» М. Сб., VII, стр. 49—53 и кн. VIII, стр. 2—31.) Особено биятъ въ очи «Крайморскитѣ пещерни колонии въ Добруджа»: Калъчбейската колония, Кая-бей-къойската съ пещерния градъ Яйла, Сюртюкъойската съ пещеритѣ въ дола Болата, Калиакренската пещерна колония и Аладжамънастиръ (Ibid., 49—61 и 70—73, 79—83). Пещеритѣ отъ Калиакренската колония и ония на северъ отъ тѣхъ сж пострадали много отъ земетръса презъ 1901 г. и нѣкои отъ тѣхъ почти сж вече напълно изчезнали. Пакъ въ сжщата статия и на сжщото мѣсто Шкорпилъ дава сведения и за «Колонитѣ въ Добруджа и Дели-Орманъ»: Калайджи-деренската колония (стр. 73—79), а въ продължението на статията въ кн. VIII на Сборника разглежда Шакендийската колония, Таянкайската и колонитѣ въ Авренската и Провадийска планина (стр. 3—31).

Изкуствени пещери се срѣщатъ и въ планинитѣ около Шуменското поле. Тѣхъ Шкорпилъ раздѣля на нѣколко групи: Мадаро-Могилска

планинска група (Аб.-Пл., стр. 388—391 и 393—398; Byzant., IV 1, 96—102); пещерни колонии по Съртоветъ (Аб.-Пл., 406); Невша-Венчанската група (ibid., 410—413); колонии по южния клонъ на Провадийската планина (ibid., 419—425); такива въ Шуменската планина (ibid., 430—438) и въ Новоселската гора (441). Изкуствени пещерни колонии Шкорпилъ е намѣрилъ и на други мѣста изъ Източната областъ: въ Странджа планина: Пещерния храмъ св. Никола до гр. Мидия («Изв. Соф. Арх. д-во, III, 243—249); въ Византийския полуостровъ (ibid., 250—252); въ Родопитѣ (ibid., 260—261 и «Кражски явления» 53) и по течението на Русенски Ломъ (Опись, VI, 99—155); тукъ групитѣ сж 100 и сж повече християнски.

7. Гробни паметници.

На изкуственитѣ пещери подхождатъ гробнитѣ паметници: и тѣ като пещеритѣ сж издълбани въ скали, намиратъ се близо до пещеритѣ и, вѣроятно, сж служили за гробове на пещерното население; и тѣ като пещеритѣ се срѣщатъ на групи; отличаватъ се отъ първитѣ, че сж помалки. Тамъ, гдето е нѣмало скали, населението си е правило пакъ каменни гробове, отъ голѣми каменни блокове, така нареченитѣ долмени. Страхътъ отъ мъртвитѣ, както е известно, е каралъ първобитното население да се грижи особено много за тѣхнитѣ жилища; тѣй се обяснява по-голѣмата здравина и красота на гробницитѣ отъ жилищата на житѣ.

Скални гробове и гробници К. Шкорпилъ е намѣрилъ на сжщитѣ мѣста, гдето е намѣрилъ и изкуствени пещери и за тѣхъ съобщава въ сжщитѣ статии и списания, въ които съобщава и за изкуственитѣ пещери.

По-особени и отъ по-късна епоха сж зиданитѣ сводести гробници. Такива Шкорпилъ е открилъ въ 1888 г. около църквата «Св. София» и Народното събрание въ София. (Вж. «Срѣдновековни църкви и гробища въ София», М. Сб., II, 46—60.) Лично мѣсто между тия гробници заема гробницата въ Балчикъ, открита въ 1907 г. съ богатъ гробенъ инвентаръ (вж. «Grabfund in Balčik», Jahrb. österr. Inst., Bd. XV, 1 Beiblatt, 101—134; «Гробница въ Балчикъ». Изв. Варн. арх. д-во, V, 52—62, табл. III—XI; «Къмъ гробната находка въ Балчикъ». Изв. Соф. арх. инст., VI, 58—68). Въ 1891 год. била открита въ Варна каменна сводеста гробница, направена цѣла отъ квадрати, за която Шкорпилъ предполага, че произлиза отъ IV—III в. пр. Хр. (вж. «Археологически бележки отъ Черноморското крайбрежие», Изв. Бълг. Арх. Инст., VI, 78). За «редъ гробници» той съобщава, че се намирали на западъ отъ Варна, край старото шосе Одессосъ—Маркианополъ. На 3½ километра отъ Варна сж били открити развалинитѣ на една гробница и въ тѣхъ били намѣрени петъ капителя отъ йонийски стилъ. (Ibid., 83—87.) Изобщо, гр. Варна, като стара гръцка колония, е доста богатъ съ антични паметници, между тѣхъ и много

гробници. Гробове, напр., покрити съ плочи, сж били открити въ градината на Девическата гимназия (вж. Отчетъ на Варн. арх. друж., I, 6). Намѣрени сж и подпочвени гробници (вж. Изв. Варн. Арх. д-во, VII 25).

Доста гробница Шкорпилъ е открилъ и по течението на р. Русенски Ломъ (Описъ Р. Л., 165—175).

Интересна гробна находка той е направилъ презъ време на войната, когато въ 1918 г. е билъ изпратенъ отъ щаба на българската армия да изучава археологически Македония. До село Требенище—Охридско той е открилъ архаични гробове съ много интересенъ гробенъ инвентаръ. (Вж. *Die Archaische Nekropole von Trebenischte am Ochrida-See*, von Dr. Bogdan Filow u. K. Schkorpil, Berlin-Leipzig 1927.)²

Къмъ надгробнитѣ паметници спадатъ и особени надгробни камъни, така нареченитѣ «баби». Такива сж намѣрени до с. Ендже—Шуменско (вж. «Бабитѣ до с. Ендже» въ Варненския «Вестникъ на вестницитѣ») и до с. Аладънъ—Варненско. Последнитѣ се пазятъ въ Варненския музей.

Изобщо, г-нъ К. Шкорпилъ се доста интересува отъ гробнитѣ паметници. Върху тѣхъ той е вече събралъ доста материалъ, който ще бжде публикуванъ като II часть на «Описъ на старинитѣ въ Черноморската областъ» подъ заглавие «Гробни паметници и могили».

8. С т ъ л б о в е.

Тѣ сж паметници, произходящи отъ римско и прабългарско време; срѣщатъ се отдѣлно, сами, издигнати за да се увѣковѣчи известно събитие, или пъкъ като останки отъ други постройки.

Отъ римско време произлиза, напр., стълбътъ-паметникъ между селата Михалци и Голѣмо Яларе (Търновско) известенъ подъ името «Дикилиташъ». Въ сжщностъ тѣ сж били два еднообразни стълба, построени отъ квадри, издигнати, вѣроятно, по случай победата на Траяна върху Дакитѣ. Единътъ отъ тия стълбове е унищоженъ (Абоба-Плиска, 477); до тѣхъ сж намиратъ развалинитѣ на античенъ храмъ, а не далечъ въ околността, до с. Никюпъ се намиратъ развалинитѣ на стария градъ *Nicopolis ad Haem.*, единъ отъ многото градове, основани пакъ отъ Траяна за прослава на неговитѣ победи. (Вж. *Archäol. epigraph. Mittheilungen*. Wien, XV, 2, стр. 216; Kanitz, *Donau-Bulgarien* II, 136—138; Шкорпилъ, Аб.-Пл., 477 и «Могили» 57, обр. 17). Пакъ отъ римско време сж останки отъ прочутия паметникъ, нареченъ по релефа съ войници и пленници «Адамъ-клиси» (Човѣшка църква), който е намѣренъ до развалинитѣ на римския градъ *Troaesum Traiani* при с. Адамъ-клиси въ Добруджа и който сега е прибранъ въ Букурещкия музей (вж. «*Antike Denkmäler Bulgarien*» — *Abritum* 349—358).

² На сжщото мѣсто въ 1930 г. Д-р Ник. Вуличъ е открилъ подобенъ гробъ (вж. Гласник скопског научног друштва, кнѣга XI, 1932 г.).

Особено много сж намѣрени стълбове отъ прабългарско време; тѣ сж съ надписи или безъ такива и сж били издигнати за споменъ на разни важни събития въ страната, или пъкъ сж били поставени по границитѣ. Споредъ мнението на К. Иречекъ, предъ царскитѣ палати въ Плиска, както и по пѣтя отъ главната източна порта на крепостъта до палатитѣ, сж били издигнати много стълбове съ имената на превзетитѣ отъ Крума градове въ Тракия. Тия стълбове сж били поставени за прослава на неговитѣ победи; до тия стълбове сж били издигнати и стълбове съ текста на договори и др. (Вж. Byzantsl., II, 189—196.) Основитѣ на два такива стълба, както и блокове отъ самитѣ стълбове сж били разкрити по казанія пѣтъ отъ К. Шкорпилъ по време на разкопкитѣ въ Абоба-Плиска. Изглежда, че тоя пѣтъ ще да е билъ нѣщо като алея на победитѣ. Отдѣлни стълбове съ надписи сж били издигнати на разни мѣста изъ страната. Въ Плиска, напр., е намѣренъ стълбъ съ надписъ, вѣроятно, за построяването на вътрешната каменна крепостъ (вж. Аб.-Пл., 372). Особено важно значение иматъ стълбоветѣ съ надписитѣ, известни подъ името Чаталарски и Търновски. Първиятъ е намѣренъ до с. Чаталаръ (Крумово) и е билъ издигнатъ въ основания отъ Омортага новъ аулъ на р. Туча (Тича), вториятъ се намира въ църквата «Св. 40 мъченици» въ Търново и е билъ издигнатъ, вѣроятно, до построената отъ него гробница, насрѣдъ пѣтя между Плиска и построения новъ аулъ на р. Дунавъ. (Вж. Аб.-Пл., 544—550.) Интересенъ е и стълбътъ, намѣренъ до с. Нарись-къой, 20 км. на с. отъ Солунъ. Тоя стълбъ е билъ издигнатъ, споредъ надписа му, за да се обозначи границата между България и Византия въ времето на Симеона и Лъва VI. Много стълбове съ надписи отъ Крума, Омортага и Маламира сж намѣрени въ Абобския центъръ.

9. П о с т р о й к и.

Задалъ си за цель да изучи археологически най-подробно Сев. из. България, взирающъ се и въ най-дребнитѣ паметници, зорко дебнещъ всичко, което говори за миналото, К. Шкорпилъ не е могълъ да не спре своето внимание върху разнитѣ постройки, съ които е тѣй богата тая частъ на България. И той е намѣрилъ тукъ, изучилъ и описалъ най-разнообразни постройки: жилища, храмове, водопроводи, пѣтища, окопи, крепости и др., принадлежащи на различни епохи, почни отъ най-старитѣ исторически времена и свърши съ българско време.

Всички постройки се срѣцатъ въ видъ на развалини, едни запазени до известна степенъ, други, особено ония отъ най-старитѣ исторически времена, почти до основи унищожени.

Постройки въ дорийски стилъ Шкорпилъ е намѣрилъ въ Черноморската областъ и ги е описалъ въ статия почти съ сжщото заглавие въ «Изв. Арх. Институтъ» София VI, 77—82. Между тия постройки обръщатъ повече внимание храмоветѣ въ Одесосъ и Аполония. Въ Изв. на

Варн. Арх. д-во (VII, 15) той описва «Римска кула въ Варна»; пакъ въ сжщитѣ Известия (II, 12—14 и 75) той говори за «Постройки въ канала Варна» и описва античенъ и християнски храмъ. Особена заслуга има Шкорпилъ за българската археология и история съ разкриването и изучаването на монументалнитѣ дворцови постройки въ столицитѣ на България — Абоба-Плиска и Преславъ, а именно жилищнитѣ помѣщения, тронната палата, зданията въ Абобското външно укрепление и вънъ отъ него и дворецътъ въ Преславъ (вж. Аб.-Пл., гл. IV, 62—77, 77—89, 148—152; «България 1000 години» 193—195). «Постройки по течението на Русенски Ломъ» той е намѣрилъ по Р. Ломъ и ги е описалъ въ «Опись Р. Л.» (гл. VII, 156—163).

При изследванията на постройкитѣ Шкорпилъ обръща особено внимание върху строителния материалъ и пише за нѣкои отъ тѣхъ даже специална статия върху него: «Строителенъ материалъ на Абобскитѣ постройки» (Аб.-Пл., гл. V, 153—172).

Освенъ публикувания материалъ върху постройкитѣ Шкорпилъ е събралъ още много материалъ за тѣхъ и го е подредилъ за VIII часть на «Опись на старинитѣ въ Черноморската областъ».

За открититѣ водопроводни постройки той е писалъ и досежни статии, или пъкъ съобщава за тѣхъ въ по-голѣми свои трудове: «Водоснабжение по Русенски Ломъ» (Опись Р. Л., 85—87); «Варненски водопроводъ» (Изв. Варн. Арх. д-во, II, 3—7); «Снабжение водой» Абоба-Плиска (Аб.-Пл., гл. XIV, 322—324); Водопроводи край Дунавскитѣ станции (Аб.-Пл., глава XIX) и такива на гр. Никополъ (Ibid., 474—476); Водопроводъ на Плиска (Аб.-Пл., гл. XIV) и въ Преславъ («Б-я 1000 години», 214—215).

10. П ж т и щ а.

Пжтищата принадлежатъ къмъ най-важнитѣ постройки, съ особено военно и стопанско значение. Първитѣ солидни пжтища на Балкански п-въ сж били построени отъ римлянитѣ, които сж били особени майстори въ тоя видъ строежи. Въ източната половина на Балканския полуостровъ е имало два вида римски шосета: едни вървѣли отъ западъ къмъ изтокъ, успоредно на Дунавъ, Балкана и Родопитѣ, другитѣ — напречни, меридионални, отъ северъ къмъ югъ, презъ важнитѣ балкански проходи.

Отъ първитѣ по-важни били: *Крайдунавското шосе*: отъ устието на Дунава презъ Durostorum, Novae и Oescus до Almus (вж. Аб.-Пл., стр. 443—469) и часть отъ него отъ Tegrus до Trimamium (Опись Р. Л., 88—92); *Северобалканското шосе*: Odessos—Markianopolis—Nicopolis—Melta (Аб.-Пл., 469—482, Опись Р. Л., 92); *Южнобалканското шосе*: Anchialos—Aquaе Calide—Cabye—Beroe—Ranilum (вж. Арх. и Ист. изсл. въ Тракия, 21, 29, 100, 101, Сб. М., IV, 132—133). Отъ Via militaris сж описани

само частъ Philippopolis—Adrianopolis (Изсл. Тракия, 16—20; Сакаръ планина, 28—51) и частъ Lissae-Paremboule (Изсл., 95).

Отъ напречнитѣ римски шосета Шкорпилъ е описалъ: Крайбрѣжното Черноморско шосе отъ устието на Дунава до Босфора въ «Старъ крайбрѣженъ пѣтъ» (М. Сб., III, 15—40; IV, 102—131) и частъ Месемврия—устие Камчия (М. Сб., VIII, 31—44); отъ шосето отъ Дунава (Noviodunum—Axiopolis—Tropaeum Traini—Abrittus—Markianopolis—Anchialos) е описана частъ Анхиаль—Маркианополъ заедно съ станциитѣ. (Вж. М. Сб., кн. IV, 131—132 и кн. VIII, 44—51; Аб.-Пл., 492—502); шосето Philippopolis—Oescus и Novae (Изсл. Тр., 99—100); пѣтя Anchialos—Perinthus и Anchialos—Deultum—Adrianopolis—Constantinopolis (М. Сб., IV, 133—138); пѣтя Pudizo—Deultum (М. Сб., IV, 141; Изсл. Тр., 12, 13, 92; Сакаръ Планина, 69—71); Пѣтищата отъ Deultum за Берегавския проходъ (М. Сб., IV, 138—140, Изсл. Тр., 13, 92), отъ Adrianopolis къмъ Берегавския проходъ (Изсл. Тр., 14, 58—61; Сакаръ Пл., 71—80; Byzantsl., III, 1, 333—343), отъ Ranilum на военния пѣтъ до Diokletianopolis (Хисарски бани) (Изсл. Тр., 101—103), отъ Adrianopolis къмъ северозападъ (Сакаръ Пл., 51—59) и Adrianopolis—Cabyle (Сакаръ Пл., 59—68).

Когато въ VII вѣкъ била образувана българската държава, пѣтищата въ Черноморската област добили особено значение: Движението по тѣхъ, военно и търговско, се усилило. За своето затвърдяване на Полуострова българитѣ използвали както старитѣ римско-византийски крепости, така и старитѣ пѣтища. Последнитѣ били само единъ видъ прегрупирани, като били образувани нови съобщителни мрежи. Споредъ Шкорпила, който е изследвалъ особено добре укрепителната и съобщителна система у прабългаритѣ, защото по нея той следи и вижда развитието на българската държава, две такива мрежи били образувани: една съ центъръ първата българска столица Плиска, друга съ центъръ втората българска столица Преславъ. Пѣтищата отъ първата мрежа сж свързвали Плиска съ укрепенитѣ български аули, или пѣкъ старитѣ римско-византийски градове по Дунавъ и въ Добруджа, съ пристанищата на Черно море и презъ балканскитѣ проходи съ Тракия и Цариградъ. Такива сж: Плиска презъ Хисаръ-кале за дунавската столица до с. Каджкьой (вж. Аб.-Пл., 483—484); другъ Плиска презъ Демиръ боба теке пакъ за сѣщия аулъ (Ibid., 484—489); трети пѣтъ отивалъ отъ Плиска къмъ Русе (Ibid., 489—492), а четвърти съединявалъ Markianopolis съ Русе. Тоя пѣтъ съ малки отклонения добилъ отново важность въ турско време, като съобщение на русенската крепость съ крепоститѣ Варна и Шуменъ. (Описъ Р. Л., 91—94.) Други пѣтища сж били отъ Плиска за Добруджа (вижъ «Старобългарска съобщителна мрежа около Преславъ и пр.» Бълг. ист. библиотека, г. II, т. II, стр. 111); отъ Плиска за Дръстеръ (Силистрия) (Аб.-Пл., 563 и Съоб. мр. Преславъ, 110); Плиска—Берегавски проходъ къмъ Маркели и къмъ други балкански проходи (Аб.-Пл., 563 и 565).

Пътищата, които принадлежали къмъ преславската съобщителна мрежа Шкорпилъ описва въ поменатата по-горе статия «Старобългарска съобщителна мрежа около Преславъ и крепоститѣ по нея» (Бълг. истор. библиотека, год. II, томъ 2, 80—111). Къмъ тия пътища спадали: Плиска—Преславъ—Драгоево—Ришки проходъ (Ibid., 82—97); Преславъ—Върбишки проходъ (97—99; 101—102). Краенъ пунктъ на тоя пътъ било Върбишкото градище, което се явява «като новъ възелъ на старобългарската съобщителна мрежа и като новъ изходенъ пунктъ за»: Котленски проходъ (стр. 99), Медвенски и Садовски проходи (100), Бѣлорѣченски проходъ (102); пътъ Плиска—Преславъ—Айтосъ (102—103); освенъ поменатитѣ балкански проходи работилъ е въ ония времена и Лопушенски проходъ (104). Не малко значение сж имали и пътищата на северъ край Балкана: Преславъ—Варна (104—105); Преславъ—Червенъ (105); Преславъ—Велико Търново (106); следъ това идатъ пътищата, които свързвали Преславъ съ Дунавъ и Добруджа, нѣкои отъ които минавали презъ Плиска, а сжщо тѣй и сръдновековнитѣ пътища въ порѣчието на р. Русенски Ломъ (Описъ Р. Л., 94—95); отъ първитѣ отъ значение билъ пътътъ Преславъ—Misionis—Никополъ на Дунава.

Всички пътища въ проходите сж били пазени въ византийско и българско време съ крепости и особени прегради, а въ турско време — отъ стражници (вижъ: «Пазители на проходите», Изв. Варн. Арх. др., IV, 69—73 и Изсл. Тр., 86).

Освенъ публикуванитѣ досега материали; по тая материя Шкорпилъ има допълнително събрани още. Тѣхъ той е подредилъ за особено издание «Пътища и проходи», като VI часть на «Описъ на старинитѣ въ Черноморската областъ».

Къмъ старитѣ постройки се отнасятъ и пристанищата. Такива по р. Дунавъ е имало до главнитѣ римски лагери. Едно отъ най-важнитѣ пристанища е било основаното отъ Траяна до гр. Русе Sexaginta Pristis (което значи пристанище за 60 кораба); него Шкорпилъ описва въ Аб.-Пл., 452—454 и въ Описъ Ломъ, 88.

11. Християнски паметници.

Както показватъ досегашнитѣ открития и изследвания, тия паметници сж застъпени доста добре въ България. Отъ тѣхъ доста много е открийл, изследвалъ и описалъ К. Шкорпилъ. Той констатира, че тия паметници принадлежатъ къмъ нѣколко епохи: 1. Отъ първия вѣкъ сл. Хр., епохата на преследването на християнството. То е времето, когато преследванитѣ християни е трѣбвало да се криятъ въ разни тъмни скални скривалища; отъ тая епоха ще да сж, вѣроятно, и нѣкои искусствени пещери (вж. за тѣхъ по-горе), каквито се срѣщатъ доста въ Полуострова. 2. Отъ епохата на тържеството и разцвѣта на християнството; то е времето отъ Константина Велики до образуването на първата бълг-

гарска държава (679 г.). Отъ тая епоха сж останали великолепно църковни постройки, повечето базилики. 3. Упадъкъ и ново преследване на християнството отъ езичниците българи до покръстването на княза Бориса-Михаила (865 г.); то е време, когато покрай другото сж били събаряни и християнски църкви. 4. Новъ разцвѣтъ на християнството до падане на второто българско царство, когато сж били построени отъ българитъ много нови християнски църкви. 5. Епоха на турското владичество, когато нѣкои отъ църквитъ сж били обърнати въ джамии, други — съборени и унищожени.

Казахме, че К. Шкорпилъ е допринесълъ много въ тая областъ на българската археология. Досега той е открилъ и изследвалъ следнитъ християнски паметници, голѣма частъ отъ които е публикувалъ: Базилика Пиринчъ-тепе при Варна, разкопана отъ Варн. арх. д-во (вж. Изв. Варн. Арх. д-во, III, 14—21; VII, 50); църква на Джанаваръ-тепе при Варна, разкопана отъ сжщото д-во (Ibid., VII, 59—62); Аладжа манастиръ (Ibid., 68); сондажи сж правени около тоя манастиръ отъ Варн. Арх. д-во. Подобни сондажи сж правени и въ манастира Теке Караачъ, основанъ отъ княза Бориса-Михаила, печатъ отъ който се намѣри въ развалинитъ на сжщия манастиръ (Byzsl., III, 1, стр. 1—6). Варненското археол. дружество е правило разкопки подъ ръководството на К. и Х. Шкорпилъ и арх. Рашеновъ и разкрило базиликата до устието на Фандъклийската рѣка. На Шкорпила се дължи и първото изследване и описание на многобройнитъ и интересни църкви въ Месемврия (М. Сб., III, стр. 27—40; IV, 102—107). Пакъ по инициатива на Варн. арх. д-во сж правени отъ Шкорпилъ разкопки на базиликитъ въ гр. Abrittus (Добруджа), както и на Траянова и християнска базилика пакъ тамъ (Изв. на Варн. арх. д-во, I, 7). Богатъ и крайно интересенъ материалъ отъ християнски паметници е разкрилъ Шкорпилъ при разкопкитъ на Абоба-Плиска, а именно: придворната църква, която по-рано е била езически храмъ и после, следъ покръстванieto, съ досѣжни пристройки е била превърната въ църква (Аб.-Пл., 89—104), огромната базилика, строена презъ времето на княза Бориса по образа на църквата св. Климентъ въ Римъ, и другитъ малки църкви внѣ отъ вътрешната крепостъ (Аб.-Пл., 148—152); той е изследвалъ една църква въ Шуменска планина (Аб.-Пл., 438—440), друга — въ Червенъ (Опись Р. Л., 158);³ описалъ е църквата «Св. 40 мъченици» въ Велико Търново (сп. Свѣтлина), църквитъ, образувачи «Малка Св. Гора до гр. Сливенъ» (Изсл. Тракия, 70—71 и отдѣлно издания); съ Херминъ — срѣднѣвѣковнитъ църкви и гробища въ София (М. Сб., II, 46—60).

Изобщо, въ областта на християнскитъ паметници Шкорпилъ е доста плодovitъ изследвачъ. Освенъ публикуванитъ той е разкрилъ и изследвалъ още маса други. И всички свои изследвания върху тия памет-

³ Открита отъ проф. В. Златарски.

ници, публикувани и непубликувани, преди две години той подреди въ обеимата книга, която предаде на американския професоръ Thomas Wittmoor, за да бжде публикувана на английски и български, като III часть на «Паметници въ Черноморската областъ» (съ около 750 планове, образи и фотографии).

12. Стари градове, крепости и селища.

Една девствена почти и мжчна за изследване областъ въ българската археология, когато Шкорпилъ е нахълтвалъ въ нея. Защото освенъ оскѣднитѣ, разхвърлени и случайни сведения на стари и нови пѣтешественици, другъ материалъ е липсвалъ. Особено оскѣдни и въ доста случаи невѣрни сѣ били сведенията за крепоститѣ въ страната. Трѣбвало е отново да се разкрива, да се изследва и осмисля, за да се стигне до истината. Шкорпилъ допринесе много и въ това отношение. Следъ като бѣха открити и описани всички селища, крепости, шосета, проходи, външни крепости и стратегически постройки, стана възможно да се опредѣли по-голѣмата часть отъ пунктоветѣ на старата география на страната, тѣхнитѣ имена и мѣста.

Работата на Шкорпила въ тая областъ може да се разгледа въ следния редъ:

I. Крайбрѣжни градове:

1. Въ Добруджа: Круни (Κρουνοί) и Дионизополъ (Dionisopolis) («Археологически бележки отъ Черноморското крайбрѣжие», Изв. Арх. Инст., София VI, 57—58; Изв. Варн. арх. д-во, V, 47—62); Odessos (Варна) (вж. «Паметници на гр. Одесосъ—Варна», Отчетъ на Варн. м. гимназия, 1897/98 г., 1—38; «Турски укрепления въ гр. Варна», Изв. Варн. Арх. д-во, II, 31—53; Планъ на гр. Варна, *ibid.*, 54; Одесосъ—Варна, Изв. Варн. Арх. д-во, III, 3—23, Отчетъ Варн. Арх. д-во, I, 18; «Царски типъ на монетитѣ на гр. Варна»; «Материали за историята на гр. Варна», XXII; «Великиятъ богъ на гр. Варна»; «Ефебията въ гр. Одесосъ», Материали, II отд.; «Римската кула», Отчетъ Варн. Арх. д-во, II, 26—28; «Откритието въ канала», Отчетъ В. др., II, 29—31; «Богданова чушма», Отч. В. др., II, 31—33); За Варна (Отч. В. др., V, 8—18; «Neue Funde in Varna», Jahreshefte öster. archeol. Institutes, III, 1, Beiblatt. 67—74).

2. Въ Балканската и Странджанска областъ: Erite (М. Сб., III, 16 и VIII, 42); Templum Jovis (колония Naulochos) (М. Сб., III, 16, VIII, 36—41); Месемврия (М. Сб., III, 18—40; IV, 102—107); Анхиалъ (М. Сб., IV, 108—116); Пудизо (М. Сб., IV, 117—118); Дебелтъ (М. Сб., IV, 133—138; Изсл. Тр., 26—28; 93—95); Ἀπολλωνία ἐν τῷ πόντῳ (Созополъ) (М. Сб., IV, 121—126; Изсл. Тр., 93); Мидия, Иниада, Виза («Арх. бележки отъ Странджа планина», Изв. Арх. Инст., София, III, 235—254).

II. Въ Южна България: Sabyle — Дионисополъ (Диамполъ) (Изсл.

Тр., 30—39), Сливенъ (Изсл. Тр., 64—70); Крънъ (Κρηνός) (Изсл. Тр., 39); Рѣαχουβίτζα (Ряховица) (Изсл. Тр., 42); Пловдивъ (Изсл. Тр., 61—64; туку се говори и за произхода на името); Бесапара (Изсл. Тракия, 95—97); Adrianopol (Сакаръ пл., 28—30).

III. Въ Северна България: Маркианополъ (Пам. Одесосъ, 3—5; Отчетъ Варн. Арх. д-во, I, 29, VI, 14, Аб.-Пл., 469—470); Градове и станции край Дунавското шосе (Аб.-Пл., 443—469); Nicopolis ad Haem. (Аб.-Пл., 473—478); Мелта (Ibid., 480—482); Червенъ (Опись Р. Ломъ, 26—31); Велико Търново («планъ на старата българска столица, Изв. Соф. Арх. др., I, 121—146); Abritum (Ant. Denkmäler in Bulgarien. Kalinka, 349—358; Аб.-Пл., 493—499).

Известно е, че редица крепости сж пазили Византийската империя по Дунава отъ нахлуване на варвари, по пѣтищата, за да възпиратъ движението имъ къмъ Цариградъ; знае се сжщо, че цѣла укрепителна линия е имало и въ Балкана. Българитѣ освенъ своята окопова (аулна) система сж усвоили и римско-византийската и въ своето фортификационно дѣло сж тръгнали подиръ римлянитѣ. У тѣхъ крепостъта е служила не само за предназначене отъ външни неприятели, но и за господство надъ вътрешното завоювано население. Затова у тѣхъ е имало два вида крепости: гранични и крайбрѣжни окопи и насипи, за които се говори въ глава 14 отъ настоящата работа, и вътрешни аули и крепости.

Въ северната и южна частъ на източна България Шкорпилъ е успѣлъ да намѣри досега и опише доста голѣмъ брой римско-византийски и български крепости. Само въ Източна Румелия (Южна България) той е намѣрилъ 122 крепости, повече въ околноститѣ на Сакаръ планина и Мънастирскитѣ върхове (Сакаръ Пл., 51—68; Byzsl., III. 2, 333—343); въ Балкана (М. Сб., VIII, 56—58). Той допуша, че Довруклийско кале е спорната крепостъ Маркели, а Карнобатски хисаръ — Лардеасъ (Byzsl., III. 2, 335—336). Много крепости той е намѣрилъ по течението на р. Русенски Ломъ (Опись Р. Л., 10—58) и въ планинитѣ около Шуменската равнина: Стана (Аб.-Пл., 385); западна Провадийска планина, особено Мадаромогилското плато (Аб.-Пл., 388, 391—392; Byzsl., IV. 1, 115—116); Съртоветѣ (Аб.-Пл., 406); Венчанъ—Невша (Ibid., 408—410); южно Провадийската планина (Ibid., 418—419); Шуменска планина (Ibid., 428—430) и Новоселска гора (Ibid., 440). Крепости край пѣтищата отъ Плиска за Силистрия и за Цариградъ (Аб.-Пл., 503—517); такива по границитѣ на старобългарскитѣ владения (Аб.-Пл., 566—569); доста крепости има по старитѣ пѣтища, които излизали отъ Преславъ (вж. Староб. съобщителна мрежа, Бълг. ист. библ., Год. II, т. 2, 80—111) и въ околността на В. Търново (Изв. Соф. арх. д-во, I, 146—154).

На край нека отбележимъ, че при изследването на паметниците отъ тоя видъ вниманието на Шкорпила е било обърнато и отъ многото остатъци отъ селища, които се срѣщатъ почти до всѣко село въ цѣла България, най-вече въ полскитѣ мѣста и предпланинитѣ. Часть отъ тия

селища, ония въ Абобската равнина и по течението на р. Русенски Ломъ (само последнитъ сж 103), сж описани въ «Абоба-Плиска» (25—29) и въ «Описъ на старинитъ по р. Р. Ломъ» (74—84), часть чака своя редъ; тя заедно съ материала отъ публикуванитъ ще образува глава «Селища» въ VII часть на «Описъ на старинитъ въ Черноморската областъ».

13. Н а д п и с и.

Едни отъ най-важнитъ документи за изучаването на всѣка страна сж безпорно надписитъ, които се срѣщатъ върху разни паметници, особено върху стълбове, плочи, и др. Едни отъ тия надписи разкриватъ интересни факти изъ политическата и културна история, други разгрѣщатъ цѣли страници отъ нея. Въ своитъ пѣтувания изъ страната Шкорпилъ е събралъ редица надписи, едни отъ които той е публикувалъ, други сж готови вече за публикация. Всички надписи той дѣли на антични, славянски, старобългарски и др.

Още отъ рано той захваналъ да изпраща за публикация латинскитъ надписи въ «Corpus inscriptionum latinarum», издаванъ отъ «Academiae litterarum regiae Borussicae» въ Voluminis tertii supplementum (1889—1902). Други той е публикувалъ, като сътрудникъ, въ «Antike Denkmäler in Bulgarien» (Schriften der Balkankommission на Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien 1906). Въ Archäologisch-epigraphische Mittheilungen той е публикувалъ: «Antike Inschriften aus Bulgarien I. Thrakien (Bd. XV. 1, 91—110, №№ 1—67); «Antike Inschriften aus Bulgarien II. Moesia» (Bd. XV. 2, 204—222, №№ 68—118); «Antike Inschriften aus Bulgarien» (Bd. XVII. 2, 170—212, №№ 1—106). Въ «Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина» на Минист. на Народното Просвѣщение той е публикувалъ: «Антични надписи изъ разни краища на България» (кн. IV, 146—155, №№ 1—23); «Старовремски надписи изъ разни краища на България» (VII, 84—110, №№ I—XL); «Надписи и изображения на конници изъ разни краища на България» (VIII, 59—67, №№ I—X, надписи и конници 67—81, №№ I—LXXVII); «Паметници на гр. Одесосъ—Варна» (надписи 8—38, №№ 1—100, Отч. на Варн. м. гимназия); Надписи отъ Тракия (Изсл. Тр., 78—86, №№ 1—13); «Нови паметници въ гр. Дионизополъ (Сп. «Свѣтлина»); «Милярни стълбове отъ гр. Русе» (Изв. Варн. арх. д-во, V, 4—5); «Записки Имп. Одесскаго Общества Исторіи и Древностей». Протоколы: Томъ XIX, 95—99; XX, 77—80; XXI, 17—22; XXII, 16—22); «Několik archeologických památek z východního Bulharska», Rozpravy České Akademie věd a umění. (Třída I., č. 74. A. Salač—K. Škorpil, 1928, №№ 1—29). За старобългарски надписи ще се говори въ гл. 15 «Изследвания въ областъта на старобългарскитъ паметници»: А. «Старобългарски надписи».

Освенъ публикуванитъ латински надписи Шкорпилъ е събралъ още

доста такива; тѣ заедно съ първитѣ ще съставятъ IV часть подѣ заглавие «Антични паметници» на «Описъ на старинитѣ въ Черноморската областъ».

14. Окопи.

Казахме, че римлянитѣ и особено българитѣ сж обръщали голѣмо внимание върху отбраната на държавата. Затова за тая цель тѣ сж строили по границитѣ и въ вѣтрешността разни крепости, окопи и окопови укрепления. Въ източната часть на Полуострова, която е била изложена най-много на варварски нашествия, е била и най-много развита защитната и укрепителна система. Ето защо, тукъ се срѣщатъ най-много стратегически, отбранителни погранични окопови укрепления, които въ по-голѣмата си часть сж прабългарски. Повечето отъ тѣхъ е изследвалъ и публикувалъ К. Шкорпилъ, защото и по тѣхъ той опредѣля посоката на движението на прабългаритѣ и развитието на тѣхната държава.

Досега той е публикувалъ върху тоя материалъ следното: «Staro-bulharské stany (lagery) i valy na poloostrově balkánském» (Sborník České společnosti zeměvědné, XXV, 1919); «Окопи и землени укрепления въ България» (Аб.-Пл., гл. XX, 503—543). Като отбранителни окопи той разглежда: «Римски отбранителенъ окопъ съ окопови укрепления Черна вода—Кюстенджа (Аб.-Пл., 518); «Крайморскитѣ насипи и прегради (Денизъ-герме) до Варна» (Изв. Варн. арх. д-во, II, 76; III, 21—23; IV, 77—86; VII, 46, 51, 121); «Приморски укрепления» (Аб.-Пл., 525—526). Къмъ защитната система видно мѣсто сж заемали пограничитѣ окопи. Такива се срѣщатъ въ изт. България паралелно на Дунава и Балкана, а въ западна България — напрѣчно на тѣхъ, отъ Балкана къмъ Дунава. Къмъ първитѣ принадлежатъ: Пограничниятъ български окопъ между Дунава до с. Кокерлени и Черно море до Кюстенджа, описанъ въ «Пограниченъ български окопъ» (Сборникъ Златарски, 1925 г., 549—553); балканскитѣ окопи (М. Сб., VIII, 55; бележки Тракия, 7; Аб.-Пл., 533—558); погранични окопи на лѣвия дунавски брѣгъ (Аб.-Пл., 524). Особено внимание обръща и особено значение има българскиятъ пограниченъ окопъ «Еркекия». Първото известие за него дадоха Hermin и Ladislav Škorpil въ Slovanský Sborník (1884, III, 464—471) въ статията «Pohraniční val v jižním Bulharsku»; после за него вече се говори въ Изсл. Тр. (3—11, 90—92) и М. Сб. (IV, 119) и въ статията «Южно-балканский окопъ» (Аб.-Пл., 538—543). Тая окопъ е отбелязвалъ границата между България и Византия, прострѣна на югъ отъ Балкана въ началото на VIII в. Тая граница после е била промѣнена по искане на българитѣ (вж. «Надписътъ отъ с. Хамбарли (Byzsl., III, 2, 333—343). Такива погранични български окопи е имало и по западната граница на България; такива сж били Островскиятъ, Хайрединскиятъ и Ломскиятъ (Аб.-Пл., 528, 531 и 532).

Между паметницитѣ отъ тоя родъ особено мѣсто заематъ окоповитѣ

укрепления, къмъ които спадатъ и аулитъ на прабългаритъ. По-голѣмитъ отъ тия аули, като Николицелскитъ и Абобскитъ, представлявали единъ видъ укрепени лагери, въ които се прибирала прабългарската орда, когато тя решавала да заседне на известно мѣсто за по-продължително време. К. Шкорпилъ е най-много допринесълъ въ областта на българската археология за разкриването и описанието на тия аули и окопови укрепления. Отъ неговата работа въ тая областъ намъ сж станали известни: Абобскитъ аулъ и земленитъ укрепления въ околноститъ на Абоба — Кабиюкско, Новопазарско и Гьоджедженско (Аб.-Пл., 30—42); земленитъ укрепления по пѣтя Плиска—Силистрия: Геленджикъ, Пирликъой, Паланка (Аб.-Пл., 504); отъ Плиска къмъ Цариградъ (Ibid., 508—517); Хисаръ кале, Топракъ кале, Циганска еркесия въ пограничната Еркесия (Ibid., 542). Землени укрепления се срѣщатъ и по двата брѣга на Дунава; първо мѣсто между тѣхъ държи Николицелското укрепление (аулъ) по дѣсния брѣгъ на Дунава (Аб.-Пл., 517; «Старобългарски паметници» въ «Сборникъ Добруджа», издаденъ на български, френски и нѣмски отъ съюза на българскитъ учени, 1917 г., 195—274); такива укрепления има между Силистрия и Тутраканъ, Тутраканъ и Русе и на западъ отъ него (Аб.-Пл., 519—524); въ сев. Добруджа край Дунава; Иглица, Печенияга, Гиздаръ, Голѣмъ Сейменъ, Расово и край Черно море: Долошманъ, Делулъ кале, Каранасуфъ и Хасанча (Сборникъ Златарски, 545—546); отъ окопови укрепления по лѣвия брѣгъ на Дунава важно мѣсто държи Галацкиятъ окопъ (Аб.-Пл., 524; «Добруджа», 223—224); окопови укрепления се срѣщатъ и на западъ отъ Абобската равнина (Аб.-Пл., 527—528), а и отъ турско време (Ibid., 503, бел. 1). Най-после окопови български укрепления се намиратъ и около по-стари зидани крепости: Дебелтъ (Изсл. Тр., 26—28, 93—95; М. Сб., IV, 133—138); Карнобатски хисаръ (Лардеасъ) (Аб.-Пл., 513—514; съобщ. мрежа около Преславъ, 84; Byzsl., III. 2, 375).

15. Изследвания въ областта на старобългарскитъ паметници.

Ако има областъ, за изучаването на която К. Шкорпилъ да е най-много допринесълъ, тя е областта на прабългарската култура, чийто центрове се намиратъ въ Абоба, Мадара, Преславъ, епохата на основаването на първата българска държава. Неговитъ разкрития и изследвания въ тая областъ направиха превратъ въ българската историография и археология. Тѣ дадоха на науката обилень и ценень материалъ и възкресиха предъ свѣта една култура съ епохално значение. И затова не ще бжде безинтересно да разкажемъ, какъ Шкорпилъ попада въ центроветъ на най-старата българска култура и дава на българската археологическа и историческа наука най-ценното, съ което може да разполага тя.

Въ 1887 г. Шкорпилъ разширява своитѣ изследвания въ източна България и на северъ отъ Балкана. Той минава Върбишкия проходъ и попада въ центроветѣ на първата българска държава, Абоба, Мадара, Преславъ. Отъ всички тия три центра най-голѣмо впечатление му направятъ развалинитѣ до с. Абоба, които Каницъ и Иречекъ смѣтали за останки отъ старъ римски лагеръ. Голѣмото пространство, обаче, което заемахъ тоя «римски лагеръ», направило, щото още отъ самото начало Шкорпилъ да се усъмни въ истиността на това твърдение. Още тогава той разбира, че се намира предъ една голѣма гатанка на старата география на Полуострова и решава да се предаде главно на изучаването на тоя загадъченъ въпросъ.

И решава той да изучи най-обстойно, на самото мѣсто, тоя въпросъ, толкова повече че познатитѣ дотогава съобщения и документи почти напълно мълчели по него. Отначало той разширява своитѣ изследвания върху цѣлата широка околностъ на Шуменското поле и дори върху цѣлата североизточна частъ на Полуострова, отъ Дунава до Тракия и отъ Черно море до западнитѣ погранични български окопи.

На първо мѣсто неговото внимание се спира върху епиграфическитѣ паметници, а особено върху ония, които принадлежали къмъ първата епоха на първото българско царство и тукъ той сполучва да открие паметници отъ първостепенна важностъ. На второ мѣсто, той изучава старитѣ пѣтища, крепости, селища и съ шмалкалдската бусола снима нужнитѣ планове. Като сравнява последнитѣ, той забелязва голѣмото сходство въ плановетѣ на укрепленията въ Абоба и въ Преславъ и доколко сж еднообразни начинитѣ на построяването имъ. Следъ това той прехвърля изучаванията си върху балканскитѣ проходи, крепоститѣ и пѣтищата, които водѣли до абобскитѣ и преславски укрепления и констатира, че тѣ сж нови центрове на съобщителни мрежи, които не се сходили съ по-старитѣ отъ преди българско време мрежи. Най-после, като изучилъ внимателно съдържанието на прабългарския надписъ въ църквата св. 40 мъченици въ В. Търново, въ който се говори за две славни прабългарски столици, за гробница между тѣхъ и за разстоянието на последната до дветѣ столици, той се увѣрява, че старата прабългарска столица е била отдалечена отъ Дунава само 85 км., което точно показва на Абобския лагеръ, а не на Преславъ, който отстои отъ Дунава на 125 км.

Увѣренъ въ новитѣ си заключения за мѣстонахождението на първата бълг. столица, по покана на тѣсенъ воененъ крѣжжокъ въ Шуменъ той държи беседа, въ която за пръвъ пѣтъ развива своята нова теория. Тѣй едвамъ следъ десетгодишни неуморни изучвания на мѣстности и на събранъ по тѣхъ материалъ К. Шкорпилъ се решава да излѣзе публично съ своитѣ изводи и нова теория за значението и произхода на абобскитѣ паметници и за мѣстото на първата българска столица. Резултатитѣ отъ неговитѣ десетгодишни изучвания се виждатъ най-добре отъ обилния

и разнообразен материал от старини, публикуван в «Абоба-Плиска» (глави II, XVII—XX) и в други задгранични и български издания.

А. Старобългарски надписи.

Обилна свѣтлина върху началната история на българската държава и култура, значи, и върху въпроситѣ, които тъй много сж интересували Шкорпила, сж безпорно надписитѣ от първото българско царство. И затова една от неговитѣ цели, когато е обикалял из широката околност на Абоба, по Шуменската равнина, е била да събере колкото се може повече надписи от тая епоха. И той успѣва да събере и публикува доста и да освѣтли и попълни много исторически въпроси и събития.

За да се види, каква работа е свършил Шкорпилъ в тая област, ние ще изброимъ намѣренитѣ и публикуванитѣ от него надписи и паметници съ надписи: Хамбарлийскитѣ надписи (до гр. Елхово) намеренъ от Хер. Шкорпилъ от българовизантийската граница (Arch. Ep. Mitt., XV. 98, № 26); «Надписи от първото българско царство и пр.» Ч. III. «Надписътъ от с. Хамбарлии» (Byzsl., III. 2: К. Шкорпилъ, «Географически бележки» 333—343; П. Никовъ, «Четене и обяснение на надписитѣ» 344—382); за сѣщия надписъ Шкорпилъ говори в «Нови надписи от времето на първото българско царство» (Сп. «Морски сговоръ» глд. IX, кн. 8, стр. 13—14); в Arch. Ep. Mitt., XVII. 2, той е напечаталъ: «Стѣлбове съ надписи (№ 44, стр. 188); от с. Каджкѡй (Русенско) (№ 53, стр. 192); от Абоба (№ 71, 199); от Провадия (№ 72, 199); от Войводѡкъѡйска могила (№ 73, 200); от Шабла (№ 98, 208). Пакъ в АЕМ. той е публикувалъ «Altbulgarische Inschriften» (XIX, 2, № 1—11, 237—248). В статията «Първата българска столица до Абоба» той е отдѣлил цѣла глава «Надписи» (№ I—XXV, стр. 1—16) (Отчетъ на Варн. м. гимназия 1901 г.). В «Паметници Одесѡсъ—Варна» № 16, стр. 11 той печата надписа до Мадарския конникъ.

Едно важно откритие съ голѣмо значение за прабългарската археология и история е безпорно така наречениятъ Чаталарски надписъ, описанъ и разясненъ от Т. УСПЕНСКИ и К. Шкорпилъ в «Абоба-Плиска» (гл. XXI, 544—550). Стѣлбътъ съ надписа е лежалъ заровенъ в една нива в заленчуковитѣ градини на западъ до с. Чаталаръ (сега Крумово); само единътъ му край се подавалъ надъ земята. По показания на Шкорпила той е билъ разкритъ от Руския Арх. Институтъ по време разкопкитѣ в Преславъ, 1905 г., съ съдействието на археологическото д-во в Шуменъ. И тоя надписъ от българския ханъ Омортагъ говори за столица Плиска и за новооснованъ аулъ на р. Туца (Тича) и по тая начинъ и той потвърждава напълно изводитѣ на Шкорпила за първата българска столица.

Отъ Омортага сж разкрити и публикувани още шестъ надписи върху

надгробни стълбове; върху три отъ тѣхъ се срѣща монограма на Христа. Това дава основание на Шкорпила да заключи, че означеното на стълба лице е било християнинъ, а оттамъ, че въ двореца на Омортага е било вече проникнало християнството. Такива надгробни християнски надписи съ варварски имена иматъ форма на кръстове (Аб.-Пл., гл. VIII; Отчетъ Русск. Арх. Институтъ, VII, 240).

За стари бълг. надписи Шкорпилъ споменува въ «Икона св. Богородица отъ Месемврия» (М. Сб., IV, 102—107) и въ «Български паметникъ отъ Ямболъ» (Пер. Сп., XXI—XXII, 1—3).

Доста надписи напоследъкъ Шкорпилъ публикува въ *Byzantinoslavica*, а именно: «Надписи отъ първото българско царство»: I. «Стълбове съ имената на градове» (II, 2, 189—196, №№ 1—21); II. «Печатътъ на княза Борисъ-Михаилъ въ Варненския музей» (III, 1, 1—10).

Единъ отъ най-интереснитѣ отъ тоя родъ паметници сж особени знаци и печати, които се срѣщатъ обикновено върху строителни материали. Отъ тѣхъ заслужаватъ голѣмо внимание знацитѣ отъ прабългарско време, които се срѣщатъ най-много въ Плиска, по-рѣдко въ Мадара и Преславъ. (Вж. «Знаки на строителномъ материалъ», Аб.-Пл., гл. VII, 250—264; България 1000 год., 220.) Успенски нарича тия знаци «знаци на варварската епоха» и предполага, че тѣ сж правени отъ мѣстни майстори (Изв. Р. Арх. Институтъ, VII, 238, 240). Подробно описание на тия знаци и печати Шкорпилъ е приготвилъ за «Антични паметници въ Черноморската областъ» (гл. XVII).

Б. Българскитѣ столици.

За първото българско царство ние ги знаехме две; Шкорпилъ, обаче, въ «Известия на Варненското Арх. дружество» отъ 1910 год. ги наброява петъ: Керамисиевъ лагеръ, Галацки лагеръ, Онгълъ, Плиска и Преславъ (III, 143—146). Ясно е, той взема българскитѣ укрепени лагери, които прабългаритѣ сж строили по пътя на своето движение отъ ю. Русия за Балканския полуостровъ и въ които тѣ сж се заседявали по-късо или по-дълго време, за български столици.

Като изключимъ *Галацкия лагеръ*, който се е намиралъ вънъ отъ Балканския полуостровъ, споредъ описанието на Теофана, въ жгѣла между най-долнитѣ течения на рѣкитѣ Серетъ и Прутъ (вж. «Старо-български паметници въ Добруджа», 223—224; 227—228), останалитѣ се намирали въ Полуострова.

Отъ тѣхъ *Керамисиевия лагеръ* на Кувера (Кувратъ), споредъ втората легенда на чудесата на св. Димитъръ, Шкорпилъ смѣта, че билъ основанъ въ първата половина на VII в. сл. Хр. и че се намиралъ до втичането на р. Тополница въ р. Марица, на западъ отъ гр. Татаръ-Пазарджикъ. (Изв. Варн. арх. д-во, III, 143.)

Вториятъ лагеръ *Онгълъ* "Ουλος се намиралъ въ северна Добруджа,

до с. Николицель, на югъ отъ гр. Исакча. По-голѣмина тая лагеръ идѣлъ следъ Галацкия; той заемалъ пространство 48,3 □ км. Първо мнение, че тоя лагеръ е български, е далъ Шкорпилъ (вж. Аб.-Пл. «Николицельское укрѣпленіе», предполагаемый «Аспаруховъ уголь», 558—556, Табл. СХІІІ, фиг. 6; Изв. Варн. Арх. д-во, ІІІ, 145 и VІІ, 119). Нови изследвания и разкопки, които Шкорпилъ направи на самото мѣсто въ 1917 г. потвърдиха неговото твърдение, че Николицелскиятъ лагеръ е български и той разви своята мисль въ статията си «Старобългарски паметници» въ сборникъ «Добруджа», изд. на Съюза на българскитѣ учени, писатели и художници. (Стр. 191—234.)

Третиятъ укрепенъ лагеръ билъ *Плиска*, въ Абобската естествено защитена котловина. Той е най-важния и най-интересния, не защото билъ по-голѣмъ отъ другитѣ, а защото се развилъ въ разкошна столица съ грамадни постройки — палати, църкви, жилища, грамадна вътрешна крепостъ съ великолеппи порти и кули. На Шкорпила се пада голѣмата заслуга, че въ Абоба се криятъ останкитѣ на първата българска столица Плиска, че тамъ е заровено величието на първата българска култура.

Че Плиска е сравнително по-ново селище, показватъ свидетелствата на стари паметници. Така напр. на римската карта *Tabula Peutingeriana* отъ гр. *Marcianopolis* (Рѣка Девиѣ) до гр. *Nicopolis ad Haem.* (до с. Никюпъ, Търновско), на разстояние СХХХ римски мили не е отбелязана никаква станция. А това е доказателство, че и въ околността на Абоба въ римско време не е имало по-важно селище. Късно вече, въ X и XII вѣкове, Лъвъ Дяконъ (138, 24) и Анна Комнина (I, 340, 10) споменуватъ за Плиска.

Въ ново време вече първъ отъ европейскитѣ учени, които споменуватъ за Абоба, билъ нѣмскиятъ историкъ НИБУРЪ. По време на пътуването си въ 1767 г. презъ Балканския полуостровъ той чулъ, че «до Нови-пазаръ въ старитѣ времена имало голѣмъ градъ».⁴

Втори, който споменава за Абоба, е КАНИЦЪ. Той е пътувалъ презъ българскитѣ мѣста въ втората половина на XIX в., видѣлъ е развалинитѣ до с. Абоба и въ «*Donau Bulgarien und der Balkan*» (1882, III, 254) предполага, че тѣ сж останкитѣ на римския *castrum Burdizu*. Като не обръща внимание на външното окопово укрепление, той описва само вътрешната каменна крепостъ, която изкарва четирежгълна, съ кули (и порти?), а и кръгли кули въ жглитѣ; спира се на каменния пътъ вънъ отъ вътрешната крепостъ и на развалинитѣ на постройката до него (разкритата покъсно голѣма базилика). Каницъ предположилъ, че се намира на военния пътъ отъ Ямболъ презъ Карнобадския Балканъ къмъ Дунава. Центъръ на този пътъ билъ Ески-Стамбулъ, заобиколенъ съ римска крепостъ. Тоя пътъ свършвалъ при крайдунавската крепостъ *Transmarisca* (Тутраканъ), до която имало мостъ презъ Дунава и гдето пътътъ се

⁴ NIEBUHR, Reise nach Arabien. Hamburg 1837. III, 173.

клонѣлъ на изтокъ къмъ Силистра и на западъ къмъ Prista. Каницъ останалъ така изненаданъ и възхитенъ отъ старинитѣ, че се провиква: «Да се намѣри у насъ така пространенъ и добре запазенъ античенъ Castrum, както оня до Абоба, то ще да възбуди общъ интересъ и въ кратко време би породило множество археол. и историч. монографии»; и пророкува, че подробно изучаване на старината ще извършатъ руситѣ, което отчасти се сбъдна, само че това изучаване стана не само отъ руситѣ, но и отъ чехитѣ.

Дветѣ укрепления сж обозначени върху «Карта части Балканскаго полуострова, обнимающей весь театръ войны 1877—78 гг.», съставена отъ военно-историческата комисия въ 1884 г.

Другъ, който обърналъ внимание върху абобскитѣ старини, билъ К. ИРЕЧЕКЪ. Презъ време на пътуването си изъ България въ 1884 г. той забелязалъ развалинитѣ и ги взелъ за «огроменъ римски лагеръ», въ срѣдата съ четирежгълно praetorium съ крѣгли кули.⁵ Той подозира, че тукъ билъ стариятъ градъ Abrittus, съ forum Sempronii и старобългарското селище Плисковъ, което той не счита за столица, защото веднага следъ това говори изрично за Преславъ като най-стара българска столица. «Лагерътъ е несъмнено отъ римски произходъ, пише той. Възможно е, че тукъ се пада старобългарскиятъ Плисковъ (Плюскова) отъ 10 и 11 вѣкъ, който Лъвъ Дяконъ поставя между Преславъ и Дръстеръ, Анна Комнина — между проходите Сидера и Дръстеръ въ съседство на «Симеоновъ връхъ» (Шуменъ). Това свое мнение Иречекъ не напусна до къмъ края на XIX в. Така напр. на 15 юлий 1897 год. въ програмата за една екскурзия изъ България, що Виенската академия проектирала, той пише: «Rätzelhafte histor. Örtlichkeit um das Dorf Aboba nördlich von der Station für Šumla: colossales röm. Lager mit gut erhaltenen Walle Quadrat (auch auf der russ. Karte eingezeichnet) 6 × 3½ Km.; in der Mitte Reste eines gemauerten Praetoriums. Inschr. aus der Zeit des Ks. Titus (Kantitz) u. Septimius Severus (Sborník, 7, 102) viel Material verschleppt in die Umgebung. Lager aus Traian dacisch. Krieg? Abrittus (mit forum sempronii) wo Ks. Decius 251 gegen die Gothen fiel? Um das Lager megalith. Gruppen (cf. meine Abh. in A. E. M. Škorpil, Sborník, 7, 44).»

Въ 1899 г., вече следъ като изучаванията на Шкорпила го бѣха довели до мисълта, че въ Плиска имаме работа съ български укрепенъ лагеръ, и Иречекъ въ допълненията си (бележка 42) къмъ българското издание на «Пътувание по България» захваща да говори, че римскиятъ кастелъ билъ разширенъ съ старобългарски укрепления, а въ бележка 43 — направо да твърди, че споредъ единъ разказъ въ Видението на Исаян Плюска е била първата българска столица, преди основаването на Преславъ отъ царъ Симеона. Следъ като и БОРМАНЪ (Jahreshefte, I,

⁵ Cesty po Bulharsku, Praha 1888 г.; Das Fürstenthum Bulgarien, Wien 1891 и Княжество България, ч. II. «Пътувания изъ България», София 1899 (870—872).

Beibl. 53) потвърди, че старият castrum е бил възобновен от българитѣ и следъ новитѣ изучвания и Иречекъ въ критиката си срещу Златарски дойде най-после да се съгласи съ мнението на Шкорпила, да възвести че «споредъ изучванията на Бормана и Шкорпила голѣмиятъ окопъ въ Абоба не произхожда отъ римлянитѣ» и категорично вече да твърди, че старата българска столица не е Преславъ, който и не благоприятствува действията на единъ коненъ народъ като българитѣ, а Абоба. Увѣрилъ се въ новата истина, маститиятъ ученъ историкъ бърза въ частно писмо да поздравя Шкорпила за блестящитѣ резултати на неговитѣ разкопки и изучвания. Такива поздравителни частни писма К. Шкорпилъ е получилъ и отъ други учени, на първо мѣсто отъ проф. Л. Нидерле.

Новитѣ изводи на Шкорпила досежно мѣстонахождението на първата българска столица заинтересували много и бележития руски византологъ Т. УСПЕНСКИ. Следъ като се запозналъ съ мнението на Шкорпила по въпроса за Абоба и за населението въ Делиормана, той заедно съ проф. Попруженко презъ м. юний 1899 г. дошълъ нарочно въ Варна, за да се запознае лично съ Шкорпила, та да почнатъ заедно на самото мѣсто подробни изучвания на българскитѣ старини.

Съгласили се. И оттогава името на Успенски е тѣсно свързано съ разкритието и изучването на първитѣ балкански столици на българитѣ — Плиска и Преславъ. Още въ Варна Успенски и Шкорпилъ провѣрили всички публикувани дотогава досежни материали за Абоба, както и събранитѣ отъ Шкорпила още отъ 1887 г., когато за пръвъ пѣтъ той стѣпилъ въ с. изт. България, материали и изработили планъ за бъдещитѣ разкопки и изследвания.

И, наистина, още презъ осенъта на 1899 г., подъ главното техническо ръководство на Шкорпила започнали разкопкитѣ въ Абоба. Тѣ продължили и презъ 1900 г. Както се вижда отъ публикуванитѣ резултати «Абоба-Плиска» (X томъ отъ «Извѣстія Русскаго Археол. Института въ Константинополѣ», София 1905) по-голѣмата частъ отъ работата била извършена отъ К. Шкорпила. Всички планове, детайли и фотографии, включително и таблицитѣ и фотографиитѣ къмъ статията на Т. Успенски «Надписи староболгарскія» (гл. VI), сѣ работени отъ него. Една огромна работа, която даде на българската и свѣтовната археологическа и историческа наука едни отъ най-ценнитѣ и разнообразни паметници, паметници съ епохално значение.

Следъ като били свършени разкопкитѣ и разкрити паметницитѣ, предстояло да се извърши и другата, още по-важна работа: да се обработятъ материалитѣ, да се обяснятъ и осмислятъ паметницитѣ. За тая целъ въ 1901 г. К. Шкорпилъ заминава за Цариградъ, въ руския археологически Институтъ, за да може въ работата си да използва богатата библиотека на Института. Резултатъ на тая съвмѣстна съ Успенски работа билъ голѣмиятъ X томъ отъ «Извѣстія Русскаго Археологическаго

Института въ Константинополъ» подъ заглавие «Матеріалы для Болгарскихъ древностей Абоба-Плиска» и приложения къмъ него Албумъ съ 118 таблици и 58 рисунки въ текста. Отъ XXI глави на съчинението 14 сж на К. В. Шкорпилъ, една на Шкорпилъ съ Успенски и останалитѣ — на Успенски и други автори. Шкорпилови сж сжщо албумътъ и рисункитѣ въ текста, а сжщо и едно отъ приложенията.

За разкопкитѣ, за резултатитѣ отъ тѣхъ, както и по въпроса за Плиска Успенски съобщава въ «Отчетъ о дѣятельности Русскаго Арх. Института въ Константинополѣ» для 1899 г. (Изв. Русс. Арх. Института, VI вып., 2—3, София 1901 г. и «Экскурсія въ сѣверовосточную Болгарію», стр. 41—48); въ «Отчетъ о дѣятельности Р. Арх. Инст. въ Констант. для 1900 г.» (Изв. Р. Арх. Инст., вып. VII, 2—3: «Раскопки въ Болгаріи близъ деревни Абобы» 232—241).

Голѣмата култура, разкрита въ абобскитѣ паметници, е поразила Успенски и той отъ началото на разкопкитѣ до края имъ е водилъ споръ съ Шкорпила за тѣхния произходъ. Шкорпилъ е твърдѣлъ, че Абоба отъ самото ѝ основаване до край е прабългарски паметникъ, а той, че тукъ имаме остатъци на римски лагеръ или византийски «астроов, използванъ отъ прабългаритѣ въ VII столѣтие. И все пакъ, възъ основа на разкрититѣ паметници въ Абоба и на намѣренитѣ такива изъ околността, Успенски признава, че макаръ и надстройка, днешното село Абоба (сега Плиска) съ землинитѣ укрепления, окопа и насипа и останкитѣ отъ каменнитѣ стени било старъ български лагеръ или аулъ, станалъ после люлка на старата българска култура на Балканския полуостровъ.⁶

Мнението, че въ Абоба, преди да дойдатъ българитѣ, е имало римско селище, се подържа и отъ Б. ФИЛОВЪ. Въ «Епиграфически ситнежи» (Периодич. списание, кн. LXVIII, стр. 639), като говори за «византийско-български сгради въ Абоба», предполага, че тамъ сж сжществували порано римски военни сгради, че имало римски градъ или по-скоро римска крепостъ. Докъмъ срѣдата на II вѣкъ сл. Хр. тукъ трѣбва да е имало най-много само малъкъ единъ вътрешенъ кастелъ. Тоя кастелъ добилъ по-голъмо значение въ III в., когато билъ обрнатъ въ по-силна военна станция, като съединителна брънка между Novae и Dorostorum, отъ една страна, и градоветѣ Marcianopolis и Odessos, отъ друга. Материалътъ за военнитѣ постройки въ Абоба билъ доставенъ отъ тухларницитѣ на легионитѣ, които (тухларници) сж се намирали при тѣхнитѣ главни квартири. Въ времето на Диоклетиана Абоба изгубила своето значение.

Това мнение на Филова, споредъ Шкорпила, не се потвърждава и отъ самитѣ разкопки: Въ Абоба съ много рѣдки и незначителни изключения не сж намѣрени даже римски монети, каквито се намиратъ въ изобилие

⁶ Абоба-Плиска, гл. I: О. И. Успенскій, Историко-археологическое значеніе Абобы и ея окрестностей и т. д. стр. 1—15.

въ всички селища отъ римско време, каквито (и не само такива, но и тракийски и византийски), напр., се намиратъ и въ втората българска столица (вж. «България 1000 години» I, 186).

Разкопкитѣ при Абоба напълно потвърдиха мнението на К. Шкорпила, че тукъ се намиралъ най-стариятъ български укрепенъ лагеръ. Ние видѣхме, какъ Иречекъ постепенно възприема това мнение, какъ направля сжщото и Успенски. Несъгласенъ билъ отначало съ него и проф. ЗЛАТАРСКИ, който изказа своето пълно недовѣрие къмъ него въ «Бълг. прегледъ», отъ 1898 г. кн. III, а въ кн. XV на М. Сборникъ (стр. 142—144), пакъ сжщата година, като говори за водопровода, построенъ отъ кавханъ Исвула и подаренъ на Маламира, пакъ твърди, че българската столица въ времето на Маламира е била въ Преславъ. Впрочемъ, ето какво казва по тоя въпросъ Т. Успенски: «Несогласіе заявлено было со стороны молодого болгарского ученаго г. В. Златарскаго. Въ своихъ раннихъ работахъ онъ держался традиціоннаго взгляда на первую столицу болгарскихъ хановъ, отождествляя ее съ Преславой, поэтому къ теоріи г. Шкорпила онъ отнесся съ полнымъ недовѣріемъ, называя ее поверхностной, необоснованной и нуждающеюся въ научныхъ доказательствахъ. Неодобрительно отозвавшись въ концѣ 1898 года „о голой и бездоказательной догадкѣ“, которую позволилъ себѣ г. Шкорпиль, уже въ слѣдующемъ году въ августѣ мѣсяцѣ г. Златарскій публично выступилъ на XI Археологическомъ сѣздѣ въ Кіевѣ съ якобы новой и ему принадлежащей теоріей о приуроченіи памятниковъ Абобы къ болгарской старинѣ.»⁷

А проф. Златарски промѣнилъ своето мнение върху теорията на Шкорпила и я възприелъ напълно, следъ като последниятъ демонстриралъ на самото мѣсто теорията си предъ комисия, организирана въ май-юний 1899 г. отъ Руския Археологически Институтъ въ Цариградъ за изследване на североизт. България въ археологическо отношение. Въ тая комисия влизали директорътъ на Института Ѳ. И. Успенски, приватъ-доцентъ М. Ю. Попруженко, проф. В. Н. Златарски и К. Шкорпиль. Чула солиднитѣ доводи на Шкорпила върху теорията му и възъ основа на непосредствено запознаване съ «мѣстнитѣ паметници, прекрасно изучени отъ г. Шкорпила», комисията решила да предприеме още сжщата година разкопки до Абоба.

Сърсѣдоточилъ своята дейность и археологически изследвания отъ началото на настоящия вѣкъ предимно въ Абобския културенъ центъръ, Шкорпиль е публикувалъ и редица статии върху разни паметници, разкрити въ разни пунктове на тоя центъръ и въ разни времена на своята дейность, както и върху разни въпроси, изникнали въ процеса на тая дейность.

За първи литературни трудове на Шкорпила въ тая областъ ще

⁷ Вж. поменатата по-горе статия на Ѳ. И. Успенски въ Абоба-Плиса, гл. I, стр. 6—7.

трѣбва да смѣтаме ония, въ които за пръвъ пѣтъ той изказва мисълта, че първата българска столица трѣбва да търсимъ не въ Преславъ, а до с. Абоба. Такъвъ е неговия трудъ «Паметници Одессосъ—Варна» отъ 1897/98, гдето изказва мисълта, че «Старата българска столица отъ дохаждането на българитѣ на Балканския полуостровъ до царъ Симеона не е била до сегашния градъ Преславъ, но до с. Абоба» (стр. 5). Сжщата мисълъ той повтаря и развива въ «Надписи отъ първитѣ български времена и нѣколко думи за Абоба» (Отчетъ на Варн. Д. М. гимназия 1900—901 год., стр. 18—26).

Казахме, че разработката и обяснението на материалитѣ, добити отъ разкопкитѣ въ Абоба, дадоха голѣмия X томъ отъ Известията на Руския Археол. Институтъ въ Цариградъ, известенъ подъ кжсото име «Абоба-Плиска», както и приложения къмъ него голѣмъ албумъ отъ планове, фотографии, скици и др. И тукъ, въ нѣкои отъ статиитѣ се говори за мѣстонахождението на първата българска столица.

Казахме сжщо, че отъ XXI-та глави на сборника 14 сж работа на Шкорпила и една — на Шкорпила и Успенски. Въ тая своя голѣма книжовна работа Шкорпилъ засѣга най-разнообразна материя и освѣтлява още по-разнообразни въпроси. Тамъ той прави географски обзоръ на Абобската равнина и планинитѣ около нея; говори за селищата, укрепления (землени и каменни) и пѣтищата въ нея; разглежда постройкитѣ въ крепостъта и вънъ отъ нея, които раздѣля на дворцови и църковни; пише за строителния материалъ на постройкитѣ; пояснява особенитѣ знаци върху строителния материалъ, рисункитѣ върху нѣкои камъни и тухли; спира се върху домашния битъ и поминѣкъ на населението въ равнината; разглежда орѣжието му; обсъжда въпроса за снабдяването съ вода на столицата; описва могилитѣ, каменнитѣ групи и паметницитѣ въ околността на равнината: по Стана, Провадийската планина, вододѣлнитѣ Ломски възвишения, Шуменската планина и, както споменахме въ другитѣ глави на тая работа, говори за нѣкои отъ пѣтищата въ Изт. България, за окопи и окопови укрепления и др.

Блѣстящитѣ резултати отъ абобскитѣ разкопки, както и огромниятъ трудъ за тѣхното обяснение и за описване на материала обърнали въ скоро време вниманието на ученитѣ и много отъ тѣхъ захванали да идватъ на мѣстото на разкопкитѣ, за да се запознаятъ съ новитѣ открития. А Д-ръ Ив. Невериль, който изучавалъ въпроса за Велеградъ, дошълъ нарочно въ Плиска, за да направи сравнение между нея и Велеградъ, главната крепостъ на Великоморавската държава, и публикувалъ книжка: «Велеградъ и древнобългарското княжеско седалище въ Абоба» (Отч. Варн. арх. др., II, 47—48).

Четвъртата българска столица е билъ *Преславъ*. Последниятъ като столица захваща да се споменува едва отъ времето на царъ Симеона. Началото си води отъ основанитѣ, споредъ Чаталарския надписъ, отъ Омортага въ началото на IX вѣкъ дворецъ (αὐλήν) и крепостъ (κάστρον)

на р. Туца. Споредъ надписа тая нова крепостъ била основана, за да се защити по-добре столица Плиска отъ нападения откъмъ Византия: «той построи дворецъ на Туча и уголѣми силата си спрямо гърци и славяни». Това той направилъ следъ изгарането на Плиска отъ имп. Никифора (811 г.).

Околността на Преславъ е била заселена още отъ най-стари времена: въ нея се срѣщатъ могили отъ предисторическо време, светилища, релефи, монети и др. Самиятъ градъ, обаче, Великъ Преславъ възниква като българска столица едва въ Симеоново време, следъ като е билъ доста дълго българска крепостъ. За Преславъ отъ ерѣднѣвѣково време говори Львъ Дяконъ; въ ново време — Яковъ Бонгарсиусъ, Лукаричъ, Петъръ Богданъ; презъ XVIII вѣкъ — Нибуръ, а въ най-ново време — Каницъ и Иречекъ. Каницъ погрѣшно смѣта остатѣцитѣ на развалинитѣ за римски (*Donau Bulg.*, III, 76). Споредъ него Преславъ е билъ центъръ на воененъ пѣтъ отъ Amphale (Ямболъ) презъ Карнобадски Балканъ къмъ Дунава (*Ibid.*, III, 256). Като се съмнява, че Абоба е старобългарския Плисковъ, на сѣщото мѣсто (*Das Fürst. Bulg.*, 542) Иречекъ говори за Преславъ, че е най-старата столица на България. Командированъ отъ Министерството на Народното Просвѣщение презъ 1899 г. да изучи Шуменското окръжие и особено Преславъ, той пръвъ по-рано, както видѣхме, е изказалъ мнение, че последниятъ е билъ столица отъ времето на царъ Симеона.

Смѣтанъ за първа българска столица, Преславъ е обрѣщалъ внимание на археолози, български и чужди, по-рано отъ Абоба. И затова въ него сѣ правени по-рано и повече разкопки. Пръвъ, който е копалъ, повече за сондажи, отколкото систематично, е проф. Златарски. Още въ 1897 г. той прави сондажи на мѣстото на палатитѣ (Сарай-ери). За да се намѣри връзката между дветѣ столици, Абоба и Преславъ, по инициатива пакъ на Цариградския Институтъ, и подъ рѣководство на Шкорпила били произведени въ 1905 год. допълнителни разкопки въ Преславъ. Голѣми заслуги за запазване и разкриване на нови старини иматъ Археологическото дружество и Музеятъ въ Преславъ. Въ 1909 г. подъ рѣководството на ЮРДАНЪ ГОСПОДИНОВЪ тѣ предприематъ разкопки въ Патлейна и разкриватъ църквата съ нейнитѣ интересни керамични украшения и икони. Следъ това сѣщиятъ извършва нѣкои незначителни частични разкопки на малки църкви. Едва презъ 1927—28 г. г. по инициатива на комитета за отпразднуване хилядогодишнината отъ смъртъта на царъ Симеона при Министерството на Просвѣщението сѣ предприети отъ страна на сдружението «Българска старина» нови по-системни разкопки въ Преславъ, рѣководени отъ К. Шкорпилъ и Ю. Господиновъ, къмъ които се присѣдинилъ, като представителъ на Народния Музей, и К. МИЯТЕВЪ.

Въ резултатъ на всички разкопки и тукъ, както въ Абоба, сѣ разкрити много постройки; частъ отъ стѣнитѣ на вътрешната крепостъ съ

северната порта, палатитѣ, църквата въ Патлейна, кржгловидната църква (ротунда), мѣнастира въ мѣстността «Черешето» съ интересна дървена църква и др. малки църкви-гробници, а сѣщо така е събранъ и много материалъ.

Всичко разкрито и намѣрено въ Преславъ е описано и обяснено въ следнитѣ публикации на Шкорпила: 1) «Преславъ» (Изв. на Варн. Арх. д-во, III, 101—103, 1910 г.). Въ тая статия сѣ засегнати следнитѣ въпроси: Географически прегледъ; Старата столица; Разкопки; Латински надписи; Нѣколко думи за българскитѣ столици. 2) «Бележки за старата българска столица Преславъ» (Изв. Соф. Арх. Д-во, IV, 126—147, 1915 г.), въ която се разглежда: Планъ на града; Развалинитѣ на Преславъ споредъ Марсили; Сравнение между плановѣтъ на Преславъ и Абоба и Разнесени материали. 3) «Паметници отъ столица Преславъ» съ 50 таблици отъ плановете, рисунки и фотографии (България 1000 години, 1930 г., стр. 183—275). Въ тая статия Шкорпилъ разглежда следнитѣ въпроси: Положението на Преславъ; Предбългарско време; Крепостъта Преславъ; Постройки; Архитектурни материали; Знаци и надписи; Заключение. Най-важното въ тая статия, покрай другото, е, че той различава презъ времето на първото българско царство петъ строителни епохи: епохата на окопнитѣ укрепления, Омортаговата (езическа), първата християнска на князь Бориса, втората християнска на царь Симеона и третата християнска, застѣпена въ църквата въ Патлейна и ротундата.

Освенъ за дветѣ важни столици на първото българско царство, Абоба и Преславъ, и междинната крепостъ и резиденция Мадара, които били главния обектъ на изследванията на Шкорпила, той не е могълъ да не обърне внимание и на други селища, та дори и градове, па и други важни паметници, за които говорятъ надписитѣ и нѣкои отъ хрониститѣ. Такива сѣ, напр., Столицата на северитѣ, Омортаговиятъ «преславенъ домъ» на Дунава, Гробницата на Омортага, Преславецъ и др.

Известно е отъ историята, че когато Исперихъ довелъ своитѣ българи отсамъ р. Дунавъ и турилъ рѣка на цѣлата североизточна частъ на Полуострова, той заварилъ тукъ седем-тѣ славянски племена, нѣкои отъ които поселилъ по Дунавъ, най-вече на западъ, а племето на северитѣ по севернитѣ склонове на Балкана и въ долинитѣ Герлово и Ришката котловина. Столица на това славянско племе, споредъ Шкорпила, била крепостъта Цика или Чика, разположена на мѣстото на Върбишкото градище, или както се наричало по славянски Бѣлъ-градъ. Тукъ живѣлъ тѣхниятъ князь Славунъ. Цика или Чика («ως τοῦ Τζίμας») се споменува при единъ отъ походитѣ на импер. Константина Копронима въ 768 г., въ който били изгорени дворцитѣ (гл. «Съобщителна мрежа около Преславъ», Бълг. Истор. библиотека, II год., 2 т., 97—99).

Известниятъ Търновски надписъ на Омортага ни разправя, че «Великиятъ ханъ Омортагъ, като остана въ стария си домъ, направи пресла-

венъ домъ при Дунава» (ὕπερφημος οἶκος εἰς τὸν Δανούβην). Досежно мѣстото, гдето се е намиралъ тоя новъ «преславенъ домъ на Дунава», К. Шкорпилъ, възъ основа на събрани и проучени отъ него материали изъ мѣстата между Дунава и Шуменското поле, полага, че то е въ Кадъ-кьойското градище между Тутраканъ и Силистрия (Аб.-Пл., 551). Това градище се състои отъ две части: долна, обърната къмъ Дунава, представлява развалини на римската станция Nigrinianis (Аб.-Пл., 458) и горна, върху платото, — землено българско укрепление (Аб.-Пл., 519—521, табл. CXIV, обр. 1—3).

И тая нова българска крепостъ на Омортага била основана, вѣроятно, за защита на държавата отъ външни нападения. Тоя български ханъ наследилъ вече доста обширна държава; тая държава, както показали събитията, предшествуващи нейното образуване, имала нужда отъ външна и вътрешна защита. И затова цѣлата огромна строителна дейностъ на Омортага била съсредоточена въ фортификационното дѣло на държавата: Той укрепилъ здраво столицата Плиска, като построилъ вътрешната каменна крепостъ; подновилъ много стари крепости въ околността, построилъ нови по важни стратегически мѣста.

И най-после се погрижилъ, споредъ обичая, и за душата си. Сжщиятъ Омортаговъ надписъ ни разправя: «и като измѣрилъ разстоянието между двата всеславни дома, направилъ въ срѣдата гробница». И тая гробница (памфимъ или тумба) е предметъ на издирки и догадки отъ страна на археолозите. За нейното мѣсто Шкорпилъ, като взема предъ видъ разстоянията между нея, дунавския «преславенъ домъ» и Плиска, посочени въ надписа, и като се осланя на тълкуването на думата «тумба» отъ Θ. И. Успенски въ смисълъ на хълмъ-могила, посочва по-рано Мумджиларската могила (Аб.-Пл., 553, табл. CXVII, обр. 1—2). По-сетне, обаче, възъ основа на нови изучвания и ново тълкуване на Търновския надписъ, той измѣни мнението си досежно мѣстото на гробницата въ полза на текето Демиръ-Боба въ Делиормана (Гл. «Въ защита на българската народна старина» стр. 11; «Старобълг. съобщ. мрежа» стр. 109—110).

Като е дума за гробници, ще споменемъ, че и гробницата на князь Бориса-Михаила, както и мѣстото, гдето е прекаралъ последнитъ си калугерски години, сж предметъ на изследвания, догадки и спорове въ българската наука. Шкорпилъ допуща, че гробницата се намира въ придворната църква въ Плиска, а калугерското му жилище било въ мнастира съ великолепната грамадна базилика, намираща се вънъ отъ каменната вътрешна крепостъ, базилика, която Борисъ построилъ и която биде разкрита презъ време на абобскитѣ разкопки (гл. «Въ защита на б. н. старина» стр. 7 и 8; Byzsl., III. 1, стр. 4—5).

Както нѣкогашнитѣ римски лагери, така и нѣкои отъ българскитѣ крепости и аули, които имали сгоднo географско положение, съ течение на времето се развили и превърнали въ хубави и богати политически

или търговски центрове. Тъй отъ тичанската крепостъ изникналъ Великиятъ Преславъ, втората българска столица; тъй и единъ отъ дунавските аули се превърналъ въ богатия търговски градъ *Малки Преславъ* (Несторовия Переяславецъ на Дунава; ἡ μικρὰ Πραισθλάβα (Περαισθλάβα) на византийцитѣ), който съ своитѣ богатства и разнообразни стоки отъ Чехия, Унгария, Русия и Византия толкова много се харесалъ на руския князь Светослава, че той решилъ да го направи срѣдище на своитѣ заддунавски владения. И за мѣстото на Малки Преславъ има споръ, се правятъ догадки. Отначало Шкорпилъ го поставя въ Николицелското укрепление (Аб.-Пл., 559), ала по-сетнешни изучвания презъ 1917 г. на самото мѣсто, които още не сж публикувани, го накарали да измѣни мнението си въ полза на с. Прислава, 5,3 км. подъ раздвоението Дунава на Св. Георгиевски и Сулински канали, на десния брѣгъ на първия каналъ.

В. М а д а р а.

Едно отъ най-интереснитѣ мѣста въ североизточната частъ на Полуострова е Мадаромогилското плато, разположено между дветѣ български столици, на югъ отъ Плиска и сев. изт. отъ Преславъ, а въ него Мадарскиятъ жгълъ надъ с. Мадара. Тоя жгълъ станалъ известенъ съ скалния релефъ, изваянъ на една отъ стенитѣ му. Релефътъ представлява конникъ съ куче задъ него и съ лъвъ подъ преднитѣ крака на коня. По-сетнешни разкопки и изследвания установиха, че Мадарскиятъ жгълъ има и друго значение: въ подножието на скалитѣ, отъ дветѣ страни на пещерата, която се намира въ дъното му, се срѣщатъ остатъци на редъ светилища и други паметници отъ тракийско време (вж. погоре «Тракийски паметници» и «жертвени камъни»).

Првъ съобщилъ въ научната книжнина за релефа и надписа около него Ф. Каницъ (F. Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan*, Bd. III, 112, 1879); той смѣта и двата за римски. Нѣколко години по-късно съ тѣхъ се запозналъ К. Иречекъ и установилъ, че надписътъ е грѣцки, а релефътъ смѣта за тракийски конникъ (Arch. epigr. Mitteil., X, 196; Cesty po Bulharsku, 639). Върху Мадара и релефа обърна внимание и Ѳ. Успенски. Той предполага, че пещерата въ жгъла е служила за жилища или, може би, за култъ, а за малкитѣ пещери по скалитѣ — че сж били изсѣчени по-рано отъ VIII—IX вѣкъ и сж служили за жилища (Аб.-Пл., гл. I, стр. 2). За релефа допуска, че билъ направенъ като паметникъ за Крума или Омортага. (Отчетъ Русск. Арх. Инст., Цариградъ 1899 г.; Извѣстія, VI, вып. 2—3, стр. 42.) Презъ 1895 год. братя К. и Х. Шкорпилъ поставили на свои разnosки и по своя инициатива дървено скеле, разгледали надписа и установили, че и подъ релефа има надписъ, нѣщо, неизвестно на Каница и Иречека. Въ сѣщото време Карлъ направилъ и първата рисунка на релефа. Резултатитѣ отъ тѣхната работа били публикувани презъ 1896 г. въ Arch. epigr. Mitteil., XIX. 2, стр.

237—248, въ статията «Altbulgarische Inschriften». Презъ 1898 г. въ «Паметници Одессосъ—Варна» (стр. 11, № 16), К. Шкорпилъ смѣта паметника за прабългарски и изказва мнение, какво релефътъ представя ханъ Крумъ, чието име той прочелъ въ надписа. Подробно описание на релефа Шкорпилъ дава въ Абоба-Плиска, 401—402. Оттогава мнението на Шкорпила се възприе отъ доста учени и стана почти господстващо въ официалната българска наука (гл. «България 1000 години» стр. 164). Освенъ К. Шкорпилъ, който и следъ това продължава да пише за Мадарския конникъ (гл. «Статии за българската история», прилож. къмъ Изв. на Варн. Арх. д-во, стр. 18, 1920 г.; «Въ защита на българската старина» стр. 9, 1924 г.; «Светилища и паметници съ изображение на конници», изд. на Народния музей, София, предговоръ XXII) и да развива своята мисълъ, за него сж писали А. Протичъ, «Мадарскиятъ конникъ», стр. 6, изд. Соф. музей; Кр. Миятевъ, «Българското изкуство презъ IX и X вѣкъ» (България 1000 години, стр. 164); проф. Дръ Б. Д. Филовъ, «Старобългарското изкуство», изд. Нар. музей въ София, 1924 г., стр. 9 и др.

Въ последне време Мадарскиятъ конникъ отново възбуди любопитството на учения свѣтъ и по инициатива на Народния Музей въ София презъ лѣтото на 1924 г. се предприеха разкопки подъ Мадарскитѣ скали, а се направи и скеле предъ релефа за ново изследване на надписа около него. Съ тая работа се заеха ГЕЗА ФЕХЕРЪ и проф. КАЦАРОВЪ. Преди това Фехеръ се бѣше увлѣкълъ въ теорията на Шкорпила и бѣ възприелъ напълно мнението му за българската принадлежност на релефа. Още въ 1925 г. той заедно съ проф. Кацаровъ напечатаха съобщение върху своитѣ изучвания («Мадарскиятъ конникъ», изд. на Соф. Нар. Музей), а три години по-късно излѣзе отъ печатъ едновременно на български и нѣмски работата на Фехеръ «Надписътъ на Мадарския конникъ» (София 1928 г.). Споредъ Фехера релефътъ е надгробенъ паметникъ и представя ханъ Крумъ. По-голѣмата частъ пъкъ на надписа възвеличава дѣлата на Крума и съобщава за неговото погребално тържество. Конникътъ и горниятъ надписъ сж направени по поръчка на ханъ Кишинъ, братъ на Крума, а долниятъ надписъ е дѣло на ханъ Омортагъ и ханъ Маламиръ.⁸

Срещу тия смели изводи и твърдения на Фехера се обяви професорътъ по гръцки езикъ въ Софийския Университетъ, В. БЕШЕВЛИЕВЪ.⁹ Като изтъква, че ръководната нишка при допълването и тълкуването на надписа у Фехера е била мисълта на Шкорпила, Бешевлиевъ продължава: «И тази мисълъ се е загнѣздила тъй здраво у Фехера, че той дори за мигъ не допуска друга възможностъ за тълкуване и затова не можалъ да види истината, покрай която е минавалъ много пжти и е допусналъ

⁸ Б. БЕШЕВЛИЕВЪ, Надписитѣ около Мадарския конникъ; Изв. на историческото др-во въ София, 1932 г., кн. XI—XII, стр. 2.

четения и попълвания въ надписа, които често стоятъ въ явно противоречие съ духа на гръцкия езикъ» (Бълг. мисль, 1931, кн. XII, 660—667).

Възбудениятъ новъ интересъ къмъ Мадарския конникъ не е можаль да не засегне и Шкорпила. Презъ 1924 г. той си сменя независимо отъ Фехера новъ преписъ на надписа и възъ основа на него и на нови свои изследвания промѣня своето по-раншно гледище върху произхода на релефа и твърди, че тоя релефъ е отъ тракийски произходъ и представлява Великия богъ на тракийцитѣ; че прабългаритѣ сж използвали само готовия релефъ за свои, вѣроятно, прославни цели, което, сигуръ е лично отъ надписитѣ, които сж отъ тѣхно време. (Гл. «Мадаро-Могилското плато», Byzsl., IV. 1. стр. 117—124.)

Сега вече Мадара не прави впечатление само съ своя релефъ. Тя привлича вниманието, едно, че е била центъръ на светилища въ Тракийско време, единъ видъ тракийска «Св. Гора», друго, съ разкрититѣ отъ разкопкитѣ останки отъ постройки, които сж служили за резиденции на прабългарскитѣ ханове, или за светилища, или за едното и другото. Тя прави впечатление още и съ доста добре запазенитѣ останки отъ крепостъ, която се намира тъкмо въ началото на Мадарското плато, току надъ самата пещера и въ самата пещера. Споредъ Шкорпилъ тая крепостъ била известната въ Симеоновитѣ войни Μονὸδράγα или Μονδαύρα, за която говорятъ Constantini въ De administr. imp., с. 40, р. 172, 19; Georgii Mon. Continuat., р. 854; Leo Gramm., р. 268, 10; Theoph. Cont., р. 379).

16. Стратегически постройки въ източната частъ на Балканския полуостровъ.

Тия постройки сж една археологична областъ, която особено много интересува Шкорпила. И много лесно обяснимо: неговата дейность е съсредоточена предимно въ североизточна България, а тя, както вече имахме случай да споменемъ, е имала особено стратегическо значение. Исторически е установено, че тя е била пѣтя, по който сж минавали всички народи, които отъ най-ранни исторически времена сж идѣли откъмъ северъ и Русия и презъ Дунавъ сж нахлували въ Полуострова. И затова, когато нѣкои отъ тия народи сж засѣдали и сж образували по тия мѣста държави, тѣ сж вземали мѣрки да защитятъ тия държави и сж построили по границитѣ, изъ пѣтищата, по важни вътрешни стратегически пунктове всевъзможни видове укрепления, каквито тѣй много се срѣщатъ въ тая частъ на България.

Шкорпилъ разпознава три стратегически укрепителни системи, или линии: Дунавска, Балканска и Странджанска (Сакаръ Планина, 81—83; Byzsl., II. 2, 197—199). Въ продължение на петдесетгодишната си работа той е събралъ по тия укрепления маса материали, отъ които само незначителна частъ е обнародвана, а именно: отъ Дунавската линия само

Крайдунавският път и Съкращение на Дунавската линия между Черна-вода и Кюстенджа (Аб.-Пл., гл. XIX, ч. 1, стр. 443—469 и 518). Отъ Балканската линия само линията отъ морето (Templum Jovis) къмъ западъ: преградни стени на крайморския римски път (М. Сб., VIII, 32—44), Хемски порти (πύλαι τοῦ Αἰῶνος 47—51); преградни стени съ укрепления (51—58); «Главната преградна линия въ източно-балканската крепостна система» (Byzsl., II, 2, 199—230; III, 1, 11—32).

Останалитъ материали той е съкчилъ за печатъ като V часть на «Опись на старинитъ въ Черноморската областъ», подъ надсловъ «Стратегически системи въ Черноморската областъ». Материалътъ е раздѣленъ на три главни части: Добруджанско-Делиорманска, Балканска и Странджанска, всѣка една отъ по нѣколко глави. Книгата ще бѣде придружена съ карти и планове.

17. Ист о р и я .

Макаръ съществената часть отъ научната дейность на К. Шкорпила да е заета съ археологически изследвания и трудове, все пакъ той е намиралъ време да се занимава и съ исторически въпроси, било самостоятелни, било такива, които сѣ въ връзка съ нѣкои археологически паметници, които е разкривалъ, или които е изследвалъ.

Такива негови трудове сѣ, напримеръ, «Походътъ на Владислава Варненчикъ презъ България. Битката при Варна 1444 г.» (Изв. Варн. Арх. д-во, I, 48—73; VII, 35). «Владиславъ Варненчикъ», изд. на Варн. Арх. др-во, 1923 (1—31); «Гробъ на Владислава» (Отчетъ на Варн. Арх. др-во, IV, 13—15); «Мира въ Кючукъ Кайнарджа» (сп. «Свѣтлина»); «Сражение Крумъ-Никифоръ» (изсл. Тракия, 7, 88—90; Старобълг. мрежа, 96).

Най-важенъ исторически трудъ на Шкорпила, безспорно, е и ще остане трудътъ му върху въпроса за сѣдбата на прабългаритъ, или, както е даденъ вече за печатъ, «Материали къмъ въпроса за сѣдбата на прабългаритъ, северитъ и къмъ въпроса за произхода на днешнитъ българи».

Съсрѣдоточилъ дейността си предимно въ североизт. България, люлката на прабългарската държава и култура, той не е могълъ да не насочи вниманието си и върху въпроса за сѣдбата на първитъ неславянски българи, на прабългаритъ по днешната историческа терминология. И въ свръзка съ тоя кардиналенъ въпросъ у него сѣ изникнали редица други: Възможно ли е било, напр., тоя народъ, който е знаелъ да побеждава, да завладѣва и да владѣе, да е изчезналъ напълно въ растояние на две столѣтия? Възможно ли е този народъ, който е живѣлъ самостоятелно, отдѣлно, единъ видъ като отдѣлна владѣтелна класа, несмѣсенъ съ подчиненитъ славянски племена, да се претопи въ последнитъ и превърне въ другъ народностенъ елементъ въ толкова късо време?

Възможно ли е въ това кжсо време двата елемента, прабългарскиятъ и славянскиятъ, различни напълно по езикъ, по вѣра, по начинъ на мислене, по характеръ, нрави и обичаи, да се слѣятъ така, че единиятъ и то владстващиятъ да изчезне напълно?

И възъ основа на събранитѣ материали и своитѣ ранни изучавания Шкорпилъ още въ 1897 год. отсича: «Не, не е възможно!» Прабългаритѣ не сж изчезнали, както се мисли, тѣ сжществуватъ: въ лицето на сегашното мухамеданско население на Дели-Ормана, така нареченитѣ «гаджали», и на християнитѣ «гагаузи» въ источна България той вижда останки отъ старитѣ неславянски българи.⁹ Това, обаче, мнение не го задоволява: той самъ вижда, че е основано на недостатъчно дани, че е, нѣкакъ си прибързано. И затова той презъ цѣлата си 50-годишна работа, при своитѣ обиколки изъ източнитѣ краища на България е намиралъ възможностъ, покрай другата си археологична дейностъ, да отдѣли време и за тоя въпросъ. Той продължава да събира нови материали; добира се до интересни предания между гаджалитѣ; разглежда отново въпроса не само исторически, но и етнографически; обмисля отново отношенията на двата елемента; взира се още по-внимателно върху сегашното положение на населението въ земитѣ, които сж били седалища на владѣлитѣ прабългари и владѣнитѣ отъ тѣхъ други племена и въ споменатия по-горе новъ, печатащъ се трудъ той идва повторно до заключение, че сегашнитѣ гаджали и гагаузи сж отъ единъ и сжщъ националенъ произходъ, че тѣ сж останки отъ нѣкогашнитѣ прабългари и че се отличаватъ само по вѣра; че герловскитѣ и други балкански турци сж останки отъ славянскитѣ потурчени севери; че тузлучанитѣ сж новъ турски елементъ и че сегашнитѣ българи сж смѣсъ отъ славяни и тракийци.

III. ОБЩЕСТВЕНА ДЕЙНОСТЪ НА К. ШКОРПИЛЪ.

Живѣемъ въ времена на силно развита общественостъ, която е въ състояние да погълне дори и ония, които сж се решили да се затворятъ въ тѣснитѣ рамки на науката. И ги поглъща, най-малко, ги затрогва и ги принуждава да ѝ отдѣлятъ частъ отъ времето си, да ѝ подарятъ частъ отъ способноститѣ, отъ знанията си. Днесъ правдата на теоритичното небе се слива съ нуждитѣ на практичната земя и прави ученитѣ и общественици.

Заловилъ се да възкресява старината въ една епоха на повишени актюелни интереси — началнитѣ години на българския свободенъ животъ, — Шкорпилъ още въ самото начало на своята дейностъ се е сблъскалъ съ равнодушието на обществото, съ инертността на страната, въ

⁹ Гл. «Паметници Одесось-Варна», 1897 г., стр. 6; «Могили», стр. 119 и Аб.-Пл., 561 (бел. 2).

която това време почти никой не се е занимавалъ съ такива «маловажни» въпроси. Трѣбвало да се организира широка агитация въ полза на старината въ едно общество, ангажирано силно съ изграждането на своя новъ свободенъ животъ. Следъ като той и братъ му Херминъ чрезъ живо и писмено слово проагитирали археологическата идея между обществото, тѣ създали и втората по-солидна форма на агитация — дружествената; тѣй било основано отъ Карла Шкорпилъ първото археологическо дружество въ Варна. И отъ 1901 г. до днесъ той продължава да реди това дружество, отначало като председател на техническата му комисия, а отъ 1923 г., като общъ неговъ председател. Сжщата година той замисля да разшири дружествената идея, като създаде по-широка организация и заедно съ нѣколко свои сподвижници отъ Варна и Шуменъ той основава сдружението «Българска старина», което обгърнало като свои членове археологическитѣ дружества въ Източна България, отъ Янтра до морето. Прѣвъ председател на това ново сдружение билъ, разбира се, той. Целъта на «Българска старина» била да се грижи да се запазятъ и изучатъ българскитѣ старини главно въ нейния районъ и особено въ Плиска, Преславъ и Мадара; да се уредятъ народни исторически паркове въ мѣстата около старинитѣ и да се организиратъ на лични дати народни събори по сжщитѣ мѣста. Самъ Шкорпилъ за насърчение на идеята и по поводъ на първия такъвъ съборъ въ Абоба-Плиска презъ 1824 г. написва брошурата «Въ защита на българската народна старина». Трѣбва да забележимъ, че това ново сдружение отъ основаването му досега направи доста много за доразкриването, запазването и разхубавяването на старинитѣ въ Плиска, Преславъ и Мадара и върви сигурно къмъ целъта да ги превърне постепенно въ свещени исторически мѣста за българина.

Чрезъ отчети, речи, статии, дружества може само да се проповѣдва археологичното дѣло; но това не е достатъчно, за да се популяризира. Нужно е то да бѣде представено нагледно на обществото, за да бѣде спечелено последното за него. А това могатъ да направятъ само музеитѣ. И ние виждаме, какъ Шкорпилъ насочва своята дейность и въ тая областъ. Още въ 1888 год. той образувалъ при Варненската мъжка гимназия, гдето билъ учителъ, археологическа сбирка отъ подарени отъ ученици и граждани предмети. После, когато било привършено великолепното здание на девическата гимназия, той прибралъ сбирката въ нейното подземие, събралъ при нея всичкитѣ разхвърлени изъ града каменни и други паметници и Варненскиятъ музей се родилъ. Миналъ подъ покровителството на току-що създаденото археологическо дружество въ града, въ което тоже боравѣла вещата ржка на Шкорпила, реденъ и ржководенъ отъ него и неговия тоже преданъ на дѣлото братъ Херминъ, музеятъ бърже захваналъ да се развива, да расте и се разширява. Неговитѣ паметници ставали все повече и по-разнообразни, сбиркитѣ му — все по-много и по-богати, докато най-после той стигналъ

до днешното си цвѣтуще състояние да бжде пръвъ между провинциалнитѣ музеи и втори следъ Народния музей въ София. Въ него сж застъпени съ достатъчно паметници всички отдѣли на музейното дѣло, представляващи различнитѣ епохи на българската археология, отъ първобитната до съвременната. Между неговитѣ паметници има рѣдки и скъпи екземпляри, не съ българска, а съ свѣтвна известностъ. И тоя музей, нареденъ тъй умѣло, е най-доброто доказателство за грамадното значение и плодовитостъ на Шкорпиловата дейностъ въ областта на българската археологическа и историческа наука. Той говори най-красноречиво за нея и изобличава мълчанието, съ което ученото българско общество я посрѣщало. Той е и най-великолепния паметникъ, който братия Шкорпилъ сж си издигнали.

Запозналъ се добре съ археологичнитѣ богатства не само на България, а и на Балкански полуостровъ, у Шкорпила се заражда нова идея да се служи на археологическото дѣло, която надхвърля вече границитѣ на България и се слива съ ония на славянството. Още при разкопкитѣ въ Абоба Шкорпилъ увещавалъ Успенски да повдигне въпроса да се образува обща славянска организация за изучаване задружно на славянското научно дѣло. Даже по-късно при нѣколкото си срещи въ Цариградъ тѣ уговорили да се свика презъ 1911 год. конференция тамъ, която да разреши въпроса за съвмѣстното изучаване на Балк. п-овъ отъ руси, българи и сърби съ съдействието на другитѣ славяни и подъ покровителството на Руския Арх. Институтъ въ Цариградъ. Тая идея не могла да се осъществи напълно, поради несъгласието на българи и сърби. На нея, обаче, Шкорпилъ билъ толкова предаденъ, че въ нейна защита той написалъ въ Юбилейния сборникъ на славянското дружество въ София цѣла статия: «Славянски научно-културенъ центъръ въ Цариградъ».

Прибавимъ ли къмъ всичко казано дотука и мисиитѣ на Шкорпила въ Прага и Букурещъ предъ видни учени и политически лица въ защита на българската национална кауза следъ войната, усърдието му въ воденитѣ преговори въ Прага съ Чехословашкото правителство, като пратеникъ на българското правителство и на Варненската търговско-индустриална камара, за основаване на свободна зона въ Варна и за образуване на общо параходно дунавско дружество, обществената дейностъ на Шкорпила ще израстне още повече предъ нашитѣ очи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Такава е петдесетгодишната, обширна и разнообразна дейностъ на К. Шкорпила. Той поде археологическото дѣло на България още отъ пеленитѣ му и го издигна на висота, отъ която то успѣшно и достойно може да служи не само на българската, но и на свѣтвната археологическа и историческа наука. Той създаде цѣла школа отъ млади българ-

ски археолози, които вървят по диритѣ му, доразкриватъ неразкритото отъ него, разкриватъ посоченото и даряватъ дѣлото и науката съ нови паметници и изследвания. Учителѣтъ може да бѣде доволенъ и спокоенъ: мълчанието на ученицитѣ му за неговата дейность се нарушава отъ тѣхнитѣ дѣла, вдъхновени отъ него.

Венецъ на цѣлата българска археологическа дейность отъ освобождението насамъ сѣ безпорно великолепитѣ паметници въ разкрититѣ столици на България; първата отъ тия столици бѣ посочена, както видѣхме, отъ Шкорпила и повечето отъ паметницитѣ сѣ разкрити отъ него. Тия паметници сѣ епохално значение сѣ останки отъ грамадни църкви, палати, крепости и др.; тѣ сѣ резултатъ на мощна материална култура, която израства още повече предъ насъ, като знаемъ, че е рожба на една варварска епоха; тия паметници биха съставлявали гордостъ и на най-великия и най-претенциозния народъ. И венецѣтъ отъ тия паметници достойно краси и ще краси главата на родоначалника на българската научна археология и епиграфика К. Шкорпилъ. Петдесетъ години той служи на тая наука и я дари съ грамада отъ паметници и трудове; петдесетъ години той обикаля изъ источната половина на България, кръстоса я навредъ, преброди я на дълъжъ и ширъ и съ своето зорко око видѣ богатството ѝ отъ паметници, съ своята упорита воля разкри повечето отъ тѣхъ, а съ своята досетливостъ разгатна значението и възрастѣта имъ. Страстно увлѣченъ въ своето дѣло, рѣшителенъ, смѣлъ, него нищо, нито природнитѣ незгоди, нито общественитѣ пречки, не можеше да спре въ непрекъснатитѣ му научни пѣтувания, въ преследването на строго обмислената и набелязана цель: да възкреси чрезъ разкриванитѣ отъ него паметници миналото на България.

Прехвъркналъ отъ културна Чехия въ полукултурна България, той съ своята прекалена скромность бърже свиква съ грубия български животъ, изъ който му се паднало да се движи. И ходи, обикаля, търси, рови, копае, намира, открива . . . миналото на България и го поднася на сегашнитѣ ѝ непризнателни поколѣния. Поднася го съ еднаква вещина въ описания, фотографии, рисунки, планове, скици, карти.

Поднесе едно, разкрие друго, и пакъ броди, тича изъ България . . . Той познава источната ѝ часть тѣй добре, както никой българинъ не я знае: всѣко долче, всѣка бара, всѣка могила, хълмъ, планина, всѣко село, всичко, що е живѣло преди време, движи се, живѣе и сега, му е известно, защото му е шепнѣло и шепне за минало, за култура, за история. Влѣзте въ разговоръ съ него и вие ще бѣдете поразени отъ неговата всеобемна и грамадна паметъ; той е готовъ да ви опише до най-малкитѣ подробности всичко, що е видѣлъ отъ 50 години насамъ. А той е видѣлъ всичко! . . . Той направи и насъ да виждаме далечъ и много. Не виждаме само дѣлата му. Ако тоя трудъ ни накара да ги видимъ, той ще бѣде единъ изпълненъ къмъ науката и човѣка дългъ.

KAREL ŠKORPIL UND DIE BULGARISCHE ARCHÄOLOGISCHE UND HISTORISCHE WISSENSCHAFT.

(Anläßlich seiner fünfzigjährigen Tätigkeit in Bulgarien.)

(*Resumé.*)

Die wissenschaftliche Tätigkeit K. Škorpils in Bulgarien begann im Jahre 1882, gleich nachdem er, die Universität in Prag verlassend, nach Plovdiv (Philippopol) als Gymnasialprofessor gekommen war, um einer Einladung des Direktors für Volksbildung im ehemaligen Ostrumelien Folge zu leisten.

Als Škorpil nach Bulgarien kam, war das Land in wissenschaftlicher, insbesondere archäologischer und geographischer Hinsicht wenig erforscht. Bis zur Befreiung Bulgariens erwähnen nur ältere und neuere Reisende wie Tepljakoff, Kanitz, Ami Boué, Albert Dumond u. a. unter anderem auch Denkmäler und Funde an Orten, durch welche sie gewandert waren. Eine systematische und gründliche Durchforschung des Landes hat erst nach der Befreiung begonnen und zwar mit dem ausgezeichneten Kenner der Geschichte der Bulgaren, K. Jireček, der mit seinem Werk die Geschichte Bulgariens auf eine streng wissenschaftliche und kulturhistorische Grundlage gestellt hat.

Im Jahre 1884 unternahm Jireček eine wissenschaftliche Durchquerung Bulgariens, deren Ergebnis sein Werk »Das Fürstentum Bulgarien« ist. Es enthielt nicht nur wertvolle Angaben über den damaligen Zustand des bulgarischen Gebietes, sondern auch solche über die Denkmäler daselbst sowie über die früher angestellten Forschungen. Neben seiner in erster Linie geschichtlichen Tätigkeit hat sich mit archäologischen Forschungen auch der bulgarische Gelehrte M. Drinoff, Professor an der Universität zu Charkow, beschäftigt sowie V. Dobrusky, Direktor des Museums zu Sofia. Einen Anstoß erfuhr die archäologische und geschichtliche Erforschung des Landes durch das Nationalmuseum zu Sofia und durch die kurz vorher gegründete erste bulgarische Universität. Es sei erwähnt, daß sich darin in neuerer Zeit hervorragende Historiker, Archäologen, Philologen, Folkloristen, Ethnographen wie die Professoren Miletitsch, Schichmanoff, Zlatarsky, Katzaroff, Filoff u. a. zusammentaten, die ihren Werken und Forschungen die bulgarische Vergangenheit allseitig beleuchteten.

Karl Škorpil nimmt unter den Erforschern dieser Vergangenheit, insbesondere unter den bulgarischen Archäologen eine ganz besondere Stelle ein. Vor allem wartet er nicht darauf, daß man ihm die Denkmäler in die Hand gibt, sondern er legt Wert darauf, diese selbst zu suchen, aufzufinden und zu erforschen. Deshalb findet man bei ihm nicht nur eine genaue Beschreibung, Zeichnung oder Aufnahme eines jeden Denkmals, sondern auch die genaueste Beschreibung, die Aufnahme und den Plan des Ortes, wo das Denkmal gefunden worden ist, ja sogar eine Beschreibung der Ortschaft selbst — eine

Methode, die in neuerer Zeit auch von den jüngeren Archäologen Bulgariens angenommen wurde.

Schon seine ersten wissenschaftlichen Reisen durch Bulgarien haben Škorpil ahnen lassen, daß das Land mit verschiedenartigsten Denkmälern aller Epochen gesegnet sei. Dabei sah er ein, daß es unmöglich sei, das ganze Land zu erforschen; deshalb beschränkte er sich auf den östlichen Teil, auf das Gebiet am Schwarzen Meer. Nach einem festgesetzten Plan und nach einem vorgezeichneten Ziel ging er ans Werk, Denkmäler systematisch zu sammeln und zu studieren. Die Materialien zu seinen wissenschaftlichen Arbeiten hat Škorpil entweder unmittelbar auf gewöhnlichen Reisen durch das Land und durch Beobachtungen oder durch Ausgrabungen von Anhöhen, Ruinen u. a. gesammelt. Und all dies tat er teils aus freiem Willen und auf seine eigenen Kosten, teils im Auftrage des Staates oder verschiedener bulgarischer oder fremder wissenschaftlicher Institute, so z. B. des Nationalmuseums, des Russischen Archäologischen Instituts in Konstantinopel, der Wiener Akademie der Wissenschaften u. a.

Škorpil hat Bulgarien in archäologischer Hinsicht fast unangetastet getroffen. Es war aber reich an verschiedenartigsten Denkmälern: Tumuli, alten Landstraßen und Brücken, nicht gänzlich zerstörten Mauern alter Festungen, Ruinen alter Städte, Wällen, Türmen, Säulen, Reliefs, Statuen oder Teilen derselben, Münzen, Backsteinen, Ziegeln, Werkzeugen u. a. Und diese Mannigfaltigkeit der Denkmäler war es, die die große Verschiedenheit der Forschungen und der wissenschaftlichen Werke K. Škorpils begründete.

Die wissenschaftliche Tätigkeit Škorpils fällt in die Gebiete der Geographie, Archäologie und Geschichte. Er hat Bulgarien durchwandert, um seine archäologischen Schätze aufzudecken und hat es dabei auch geographisch unter der wertvollen Mitwirkung seines Bruders Hermin Škorpil kennen gelernt. Das Ergebnis ihrer gemeinschaftlichen geographischen Studien war das Werk »Geographie und Statistik des Fürstentums Bulgarien«. Es war als Lehrbuch gedacht, aber die Mannigfaltigkeit und die Fülle des Materials und die Weise, auf die es verarbeitet wird, verleihen ihm den Charakter eines wissenschaftlichen Werkes. Geographisches Material oder »Geographische Notizen« enthalten auch einige der archäologischen Arbeiten Škorpils.

Reicher und mannigfaltiger ist die archäologische Tätigkeit K. Škorpils, bei der er die verschiedensten Denkmäler aufgedeckt, beschrieben und erläutert hat. Unter denselben nehmen die prähistorischen Denkmäler die erste Stelle ein: Tumuli, Megalithen, Pfahlbauten u. a. Dann folgen die thrakischen Denkmäler: Tumuli, Reliefs, heilige Stätten, Opfersteine, künstliche Höhlen, künstliche Steingruppen (Dew-taschlar), Grabdenkmäler, unter welchen die interessantesten der Fund von Baltschik und derjenige von Trebeniste — am Ochridasee — sind (Die archaische Nekropole von Trebeniste), Säulen, ver-

schiedенartigste Bauten, Landstraßen, Wälle, alte Städte, Festungen u. a. Besonders hat Škorpil die christlichen und noch mehr die altbulgarischen Denkmäler berücksichtigt. Auf diesem Gebiet hat er dazu beigetragen, daß die ersten bulgarischen Hauptstädte Aboba-Pliska und Preslav und die Festung zwischen beiden, die Sommerresidenz Madara aufgedeckt wurden. Škorpil war es, der zuerst darauf hinwies, daß die Festung von Aboba kein römisches Lager gewesen sei, wie Kanitz, Jireček und andere dachten, sondern die erste bulgarische Hauptstadt Pliska, die sich aus einem altbulgarischen Aul entwickelt hat. Die Ausgrabungen, die später von Škorpil selbst und Uspenskij, dem Direktor des Russischen Archäologischen Instituts zu Konstantinopel, unternommen wurden, bestätigten seine Ansicht. Diese Ausgrabungen brachten großartige Paläste, Kirchen, Festungen zu Tage — das Ergebnis einer mächtigen materiellen Kultur, die in unseren Augen umsomehr gewinnt, wenn man bedenkt, daß sie das Produkt einer barbarischen Zeit war. Diese Denkmäler wären der Stolz auch des größten und anspruchsvollsten Volkes! Die Ergebnisse dieser Ausgrabungen veröffentlichte Škorpil in den »Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ« (»Mitteilungen des Russischen Archäologischen Instituts zu Konstantinopel«), Band X, zusammen mit einem Album von Plänen, Aufnahmen, die ebenfalls von ihm selbst gemacht wurden. Auf dem Gebiete der Geschichte hat Škorpil verhältnismäßig weniger gearbeitet. Außer seinen historischen Aufsätzen wie »Władisław Warnencyzk«, »Das Grab Władisławs«, »Der Friede von Kütschuk-Kajnardische« u. a. sei noch sein letzter größerer Aufsatz über das Schicksal der ehemaligen Urbulgaren und die Herkunft der jetzigen Gagenen und Gadschalen erwähnt.

Škorpil hat seine Arbeiten, deren nicht weniger als 100 sind, in verschiedenen Sprachen geschrieben und in bulgarischen und fremden Zeitschriften veröffentlicht, wie z. B. in den: »Jahresheften des österr. Instituts in Wien«; in den »Archäologisch-epigraphischen Mitteilungen« Wien; »Byzantinoslavica«; »Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ« (Mitteilungen des russischen archäologischen Instituts in Konstantinopel), »Известия на народния музей въ София« (Mitteilung des Nationalmuseums zu Sofia), »Известия на българския археологически институтъ въ София« (Mitteilungen des bulgarischen archäologischen Instituts zu Sofia), »Известия на Варненското археологическо дружество« (Mitteilungen der archäologischen Gesellschaft zu Warna) u. a.¹

Das ist die wissenschaftliche Tätigkeit K. Škorpils in Bulgarien. Fünfzig Jahre diente er der bulgarischen Archäologie und beschenkte sie mit einer ungeheuer großen Menge von Denkmälern, die er in dem von ihm gegründeten Museum zu Warna geordnet und systematisiert hat. Fünfzig Jahre durch-

¹ Unter den wenigen einzeln erschienenen Werken sei erwähnt »Übersicht der Altertümer am Laufe des Flusses Russenski Lom«.

wanderte er kreuz und quer die östliche Hälfte Bulgariens. Mit seinem scharfen Blick sah er dessen Reichtum an Denkmälern, mit seinem unermüdlichen Willen deckte er die meisten von ihnen auf und mit seinem Scharfsinn entzifferte er ihre Bedeutung und ihr Alter. Alles, was er auf diesem Gebiete geschaffen hat, berechtigt uns, K. Škorpil als den Begründer der bulgarischen archäologischen Wissenschaft zu begrüßen.

M. PAULOVÁ (Praha):

ÚČAST SRBŮ PŘI TŘETÍ VÝPRAVĚ KŘÍŽOVÉ.

I.

VZNIK TŘETÍ VÝPRAVY KŘÍŽOVÉ.

(Úvod.)

Dne 2. října r. 1187 byly zničeny výsledky slavné první výpravy křížové: Jerusálém, hlavní město království jerusalémského, padl do rukou tureckých, po strašné porážce křižáků v bitvě u Hattina (5. července).¹ Dne 18. října dospěla zpráva o této katastrofě do Říma. Jméno vítěze, sultána Saladina, se ozývalo v celém křesťanstvu. Dva dny po osudné novíně zemřel papež Urban III. (20. října). Zprávy o ztrátě svatých míst otráslly svědomím a náboženským citem celého křesťanského světa. Vzrušení však našlo současně výraz řadou politických konkrétních činů, z nichž vyrostla nová, třetí výprava křížová. Papež Řehoř VIII., Urbanův nástupce, někdejší papežský legát a kancléř Albert Morra z Beneventa,² který dobře znal Dalmácii,³ učinil pokus, aby získal světské velmože a celý křesťanský svět věřících k novému křížovému tažení. Dne 27. října vydal okružní list ke knížatům, arcibiskupům, biskupům, opatům a prelátům německým, ve kterém oznamoval své zvolení, jež bylo uspišeno »neštěstím východní církve«⁴ — volba provedena hned druhý den po smrti Urbanově — a vybízel k výpravě pro osvobození Svaté země.⁵ Dne 29. října obrací se novým, podobným listem ke »všem věřícím«.⁶ Oznamuje křesťanskému světu, že bylo dobyt Jerusálém a že Svatý kříž se dostal do rukou Saladinových, hlásá pokání, půst a veřejné modlitby a vybízí, aby

¹ K otázce, padl-li Jerusálém 2. či 3. října, viz RÖHRICHT, *Beiträge zur Geschichte der Kreuzzüge*. Berlin I. (1874), 142 a pozn. 139; II. (1878), 122. — KUGLER, *Geschichte der Kreuzzüge*. Ve sbírce »W. Oncken, Allg. Gesch. in Einzeldarstellungen«, Abt. II., Theil V. Berlin 1880, 197. — S. O. RIEZLER, *Der Kreuzzug Kaiser Friedrichs I.* »Forschungen zur Deutschen Geschichte«, Bd. X. Göttingen 1870, 7.

² MANSI, *Sacr. Conc. nova et amplissima collectio*, XXII., 527 (Venetiis 1778). — Kugler, 201. — Riezler, 8.

³ Kardinál Albert byl roku 1167 papežským legátem v Dalmácii, kde si zjednal takovou oblibu, že byl duchovenstvem ve Splitu zvolen za arcibiskupa splitského. Kardinál nepřijal této volby na rozkaz papežův. Viz list papeže Alexandra III. v »Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, ed. T. SMÍČIKLAS, Zagreb, Vol. II. (1914), 108. — Vj. KLAJČ, *Byzantsko vladanje u Hrvatskoj za cara Emanuela Komnena*. »Izvjeste o Kralj. velikoj gimnaziji u Zagrebu koncem školske godine 1882/83.« U Zagrebu 1883, 32.

⁴ ne ... detrimentum ex tarditate ... proveniet ...

⁵ MANSI, 532, 533. — INA FRIEDLAENDER, *Die päpstlichen Legaten in Deutschland und Italien am Ende des XII. Jahrhunderts (1181—1198)*. Berlin 1928, 34, 35. »Historische Studien« 177. — R. RÖHRICHT, *Die Rüstungen des Abendlandes zum dritten großen Kreuzzuge*. »Historische Zeitschrift«, hrsg. von Heinrich von Sybel, Bd. 34 (München 1875), 4, 5.

⁶ Universis Christi fidelibus.

bylo Svaté země nazpět dobyto, slibuje život věčný a plné odpustky těm, kteří půjdou do války. Necht křesťané bez bázně svěří majetek i rodiny své ochraně církve, jež jim jej neporušený zachová a bude ostříhati až do jejich návratu, nebo až přijde bezpečná zpráva, že padli na křížové výpravě. Zároveň dává vyhlášky, že budou upraveny dluhy dlužníkům.⁷ Papež hleděl probuditi vědomí hříšnosti a proto nařizoval posty, sám předcházeje příkladem.⁸ Kněží měli se vzdáti všeho světského lesku a dávatí příklad přísnou kázní. Pohnutí jsouce všemi těmi událostmi i slovy nového papeže, dali kardinálové v první chvíli nadšení slib, že sami první přijmou kříž, aby ostatním věřícím dali příklad skutkem, a že pokud nebude zpět dobyto »země Jerusálémské«, budou žiti jen z almužen a pěšky choditi po krajinách, hlásající kříž.⁹ Církev vyhlásila sedmileté příměří mezi křesťanskými knížaty, zakazujíc všechny války pod trestem vyloučení z církve.¹⁰ Papež však zároveň pojal plán, smířiti znesvářená severoitalská města Janov a Pisu, která vedla spolu válku, a za tím účelem osobně odešel do Pisy.¹¹ Ale Řehoř VIII. zemřel dříve, než dokončil svůj úkol a teprve jeho nástupce jej vykonal. Dne 13. února 1188 smířil nový papež Klement III. Janovany a Pisany¹² a postupně zjednal mír i ochotu, přispěti ke křížové výpravě, i u ostatních severoitalských měst.¹³ Současné král Vilém II. Normanský se kaje¹⁴ a uzavírá mír s byzantským císařem Isákem Angelem,¹⁵ aby mohl přispěti ku pomoci Svaté zemi. Veřejné mínění kladlo mu za vinu, že veda válku s Byzantskem, od ledna roku 1185, uzavřel všechny přístavy pro všechny lodi, které byly na pobřeží jeho státu, takže tím zamezoval odjezd nových poutníků do Svaté země a posílení vojsk křížáckých států novými bojovníky, že byl tudíž nepřímo odpověden za celé neštěstí.¹⁶

⁷ Ad dandas usuras si tenentur alicui, non cogantur... Mansi, 529, 530. — Kugler, 201. — Röhricht, Die Rüstungen, 4.

⁸ Mansi, 531.

⁹ List Petra z Blois (Petri Blesensis) Jindřichovi II., anglickému králi. »Gesta regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis« (t. zv. Benedict of Peterborough, vyd. William Stubbs), Vol. II. London 1867, 15. »Rer. Britan. med. aevi script.«, 49.

¹⁰ Gesta Henrici, 15. — Röhricht, Die Rüstungen, 5. — Kugler, 201.

¹¹ Prameny u GREGOROVIA, 581, pozn. 1. — Mansi, 527. — Röhricht, Die Rüstungen, 5, pozn. 3. — THEODOR TOECHE, Kaiser Heinrich VI. »Jahrbücher der Deutschen Geschichte«. Leipzig 1867, 90.

¹² Röhricht, Die Rüstungen, 5, a pozn. 3. — Toeche, 105.

¹³ Toeche, 105—107.

¹⁴ V listě Petra z Blois: Dominus rex Siciliae, auditis his rumoribus, statim se cilicio induit, et per quatuor dies plangens, et a facie hominum se abscondens, illi terrae succurrere pro posse suo anxie et constanti devotione promisit. — Gesta Henrici, 15.

¹⁵ Viz níže kap. IV., str. 240, pozn. 2.

¹⁶ Annales Colonienses Maximi. Ed. PERTZ. »Monum. Germ. Hist.« XVII., 792. — Alberici trium fontium monachi chronicon 1186. »BOUQUET, Recueil des historiens des Gaules et de la France.« Paris 1738—1855. Vol. XVIII. — Ibn Giobair, vyd. a přel. AMARI, »Biblioteca Arabo-Sicula, vers. italiana«. Turin-Roma 1880—1881. Vol. I., 168. — L'estoire d'Eracles v »Recueil des hist. des Croisades, Hist. occid.« 112, 115. — F. CHALANDON, Histoire de la domination Normande en Italie et en Sicile. Paris 1907, Tome II., 405. — Toeche, 107. — Röhricht, Die Rüstungen, 5 a pozn. 4.

Ve střední Evropě vedly Uhry válku s Benátkami.¹⁷ Tažení uherského krále Bely III. do Dalmácie po smrti císaře Manuela Komnena (1180) a připojení Dalmácie i Srému k Uhrám mělo za následek, že se i benátský Zadar poddal uherskému králi Belovi III. V únoru roku 1181 byl už v rukách uherských.¹⁸ Pokus benátského loďstva, dobýti Zadru zpět, ztroskotal a od té doby trvalo nepřátelství mezi Benátkami a Uhrami. V červenci roku 1187 propukla zjevná válka, kterou r. 1188 kurie zastavila na prospěch výpravy křížové... Mezi Benátčany a Uhry bylo uzavřeno dvouleté příměří.¹⁹ Papežští poslové se rozešli do všech křesťanských zemí, aby hlásali kříž.²⁰ Kardinál Jindřich Albano nepřijal tiary, chtěje hlásati kříž. Burcoval svědomí císaře a knížat ve Francii, Belgii, Německu.²¹ Náboženské cítění vstoupilo do popředí obecného zájmu neštěstím, které vyvolalo představu hříšnosti, za kterou Bůh křesťany potrestal. Na západě přispěla tato tíživá představa k ukončení válek mezi dvěma tehdejšími velikými soupeři, bojujícími o půdu Francie: Angličany a Francouzi. Dne 21. ledna roku 1188 uzavřeli mír Jindřich II., král anglický a Filip II. August, král francouzský, a přijali v Gisorsu, na hranicích Normandie, kříž.²²

Mezi první a třetí výpravou křížovou, jež se z obecného vzrušení brzo po katastrofě dostala do proudu řadou těchto diplomatických ujednání, byl však značný rozdíl, ve kterém tkvěla i síla nové chystané akce. Zestárlý, veliký Barbarossa totiž pochopil, že je na újmu slávy západního císařství, když německý národ má jenom neveliký podíl na křížových výpravách. RIEZLER přičítá tuto neúčast těžkopádnému duchu německého národa na rozdíl od vznětlivosti Románů.²³ Ve skutečnosti měla poměrná neúčast Němců při křížových výpravách hlubší příčiny a souvisela s celým rázem výprav křížových. Křížové výpravy století XI. a XII. byly velikým stěhovacím hnutím, jež znamenalo největší středověký posun evropského obyvatelstva na východ — skutečné nové stěhování národů — teď směrem opačným, než kterým se rozšířili Románi a

¹⁷ F. ŠIŠIĆ, Zadar i Venecija od godine 1159 do 1274. »Rad Jugosl. Akad. znanosti i umjetnosti«, Knjiga 142. (U Zagrebu 1900), 230, 231. — H. KRETSCHMAYER, Geschichte von Venedig. Gotha 1905, 272. »Geschichte der europäischen Staaten«, Abt. I., Werk 35. (Starší, některé údaje nesprávné.)

¹⁸ Doklad v listině vévody Mavra, dosazeného do Zadru Belou, z února 1181: Regnante domino nostro Bela... I. KUKULJEVIĆ, Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae, I., 117. (U Zagrebu 1874.)

¹⁹ Rex Ungarus habita ratione rei Christianae Venetis pacem dedit. — Epist. Turcicarum variorum et diversorum authorum II. V. Ex recensione NICOLAI REUSNERI. Francofurti 1598. Lib. I., 17. — Supplementum ex Chronico quod vocat Justiniani (vyd. SIMONSFELD, Mon. Germ. Hist. Script. XIV.), 90. — Andreae Danduli Chronicon Venetum (MURATORI, Rer. Ital. Script. XII.), Paris XX., 312.

²⁰ Röhricht, Die Rüstungen, 6 a d.

²¹ Tamtéž, 7. — Riezler, 15. — Cesta kardinála Albano vedla do Štrasburku, do Yvois na schůzku německého a francouzského suveréna, do Francie, Henegavska, Lutychu, Kolína n. R., na sněm do Mohuče a odtud znovu do jižního Lotrinska a do Flander. Friedlaender, 35—45.

²² (XII. kalendas Februarii) Mansi, 573. — Röhricht, Die Rüstungen, 13. — Riezler, 15 nesprávně uvádí dne 13. ledna.

²³ Riezler, 6.

Germáni, souvisící se stejným současným zjevem německé kolonisace do slovanských zemí.²⁴ Příčiny křížových výprav byly především hospodářské. Od X. století do XIII. stěhuje se obyvatelstvo ze západní Evropy jednak do Levanty, jednak do slovanských zemí. Projevem stěhování do Levanty bylo hnutí křížové, projevem stěhování do zemí slovanských německá kolonisace ve střední Evropě a Pobaltí. Křížovými výpravami a nepřetržitým odcházením poutníků-vystěhovalců do států křížáckých byl odlidňován evropský západ a poloostrov Apeninský. Německou kolonizaci zahájili Vlámové z Flanderska, kteří uvedli v pohyb nejprve německé sedláky na Rýně a pak v celém Německu.

Příčinou výprav křížových byla přelidněnost západní Evropy, patrná zejména ve Francii,²⁵ v Belgii, ve Flandrech i Německu,²⁶ přelidněnost citelná zvláště v poměru k výnosu půdy a k způsobu tehdejšího hospodaření, který nedovoloval vytěžit z půdy úrodu, jakou byla schopna dát,²⁷ poměry komunikační, které znesnadňovaly dovoz i odbyt plodin i zboží, nutily celé kraje k soběstačnosti a tím překážely účelné dělbě v pěstění různých druhů plodin, z nedostatečné výměny plodin často propukající hlad při neúrodě, mor a různé epidemie, a k tomu feudální války, vyliďňující kraje.²⁸ Široké vrstvy, tiše trpíce, občas se zvedaly k povstání, ale tato bývala krutě potlačována.²⁹ Vzpouře selského lidu ve Francii v 11., 12. a 13. století připomínají selská povstání Slovinců v století 16. a 17., vyvolaná ožebračením slovinských zemí, kde fiskální agenti německých pánů nebrali žádného zřetele k tureckým vpádům, pustošícím země, které nemohly nésti užitek, ale měly platiti vždy stejné daně a dávky. Z této obtížné hospodářské situace století XI. a XII. čerpalo sílu obojí stěhovací hnutí, severní i jižní, které mohutný alpský hřeben řídil dvěma směry. Křížové výpravy směřovaly na jihovýchod, do Levanty, do Malé Asie, Syrie a Palestiny, kde vznikly křížácké státy, německé hnutí z jihozápadu na severovýchod, k střednímu Labi a do marky míšeňské, do Slezska, do Čech, Rakouska i Uher (Sedmihradska), do zemí Polabských Slovanů, do Polska a podél moře Baltického. Německá záplava se rozlila až k Finskému zálivu. Panství řádu mečových rytířů u Řížského zálivu, založené na počátku 13. století, znamenalo nejzazší opěrný bod tohoto německého kolonizačního hnutí. Z badatelů BIDLO současně upozorňuje na souběžnost obchodního dobytí Levanty

²⁴ J. BIDLO, *Dějiny Slovanstva*. V Praze 1927, 67, 68. »Slované«, díl I.

²⁵ DUREAU DE LA MALLE, *Mém. de l'Acad. des Inscriptions*, XIV., 36. — *Mém. de l'Acad. des Sciences morales et politiques*, 2e série, tome I., CIXIV. a. d. — LÉOPOLD DELISLE, *Études sur la condition de la classe agricole et l'état de l'agriculture en Normandie au moyen âge*. Paris 1903, 174. — H. SÉE, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France depuis les origines jusqu'à la guerre mondiale*. Paris 1929, 81.

²⁶ K. HAMPE, *Der Zug nach dem Osten*. Die kolonisatorische Großstadt des deutschen Volkes im Mittelalter. Berlin 1921, 22. »Aus Natur und Geisteswelt«, Bd. 731. — R. KÖTZSCHKE, *Grundzüge der deutschen Wirtschaftsgeschichte bis zum 17. Jahrhunderte*. 2. vyd. Berlin 1921, 72, 116. »Grundriß der Geschichtswissenschaft«, R. II. Abt. 1.

²⁷ Sée, 78 a d. — Delisle, 300, 304.

²⁸ Kötzschke, 116.

²⁹ Sée, 80 a d.

italskými kupci se vznikem a úspěchy severoněmecké Hansy v moři Baltickém! Zakládání německých vesnic a měst v slovanských zemích na východní hranici Německa mělo »mnoho společného s koloniemi Francouzů a Italů v Palestině, na pobřeží východního Středomoří a na Egejských ostrovech«.³⁰

Touto povahou křížových výprav vysvětluje se zároveň poměrně slabé účastenství německého živlu zvláště na »první« výpravě křížové... Německé země měly odliv obyvatelstva do slovanských zemí, kdežto v zemích románských to byly právě výpravy křížové, kterými přebytky románského lidu odcházely na východ hledati si obživu i novou vlast.

Třetí křížová výprava postupovala na východ dvěma směry. Německé vojsko Fridricha Barbarossy táhlo starou cestou kdysi Bonifáce Montferatského, t. j. přes Uhry do Podunají směrem k Cařihradu. Francouzská a anglická vojska odplula z Messiny přímo do Syrie.

Německý soustavný duch dal zároveň třetí výpravě křížové zcela jiný »vojenský« ráz, nežli měla zejména první výprava. Na zprávu, že císař a králové francouzský a anglický zbrojí, počaly se davy vystěhovalců, jako vždycky, shromažďovati na Rýně. Porýní bylo východištěm kolonisačního proudu Německa, kraj s nejpokročilejší kulturou, která se odtud šířila na severovýchod; ale též nejvíce přelidněný kraj, odkud účastníci výpravy měli možnost přitrhnouti buď k císaři nebo ke sborům francouzského krále. V pramenech se vždy dočítáme, že se chudina hrnula k Rýnu — z důvodů hospodářských. Bohaté, pečlivě vzdělané Porýní poskytovalo vyhlídku především na jistou obživu vojska, aspoň pro první dobu. Fridrich Barbarossa však nechtěl vésti kolonisační expedice na východ. Barbarossa chtěl válku a touto proslaviti sebe i svou zemi. Německo rovněž nepotřebovalo se zbýti části svého obyvatelstva těmito, německým kolonistům nezvyklými cestami. Proto se císař snažil dáti svým sborům přísně vojenský ráz, a za tím účelem vyloučil nemajetné, t. j. vystěhovalce (ty, kteří se nemínili vrátiti a hodlali se usaditi na východě), vůbec z účasti na křížové výpravě. Zvláštním nařízením dovoľoval se zúčastniti tažení ve svém vojsku pouze těm křížákům, kteří měli koně, byli znalí umění válečného a mohli se po dva roky sami vydržovati na výpravě.³¹ Podle Oty Frisinského hrozil přímo klatbou každému, kdo by se s nedostatečnými prostředky připojil k výpravě, nechtěje zatížit vojsko lidem »méně vhodným«.

³⁰ BIDLO, 67, 68.

³¹ Kronikář Ota Frisinský (OTTONIS FRISING., *Continuatio Sanblasiana* v »Mon. Germ. Hist. Script.« XX., 312) tvrdí, že císař stanovil přímo census 3 hřivny pro účastníky výpravy: *Quibus omnibus imperator sequentis anni Maio tempus profectionis constituit, pauperioribus ad minus trium marcarum expensam, ditioribus pro posse expensis preparari dicens; egentibus autem pondo trium marcarum sub anathemate profectionem fecit interdicti, nolens exercitum vulgo minus idoneo interdicti.* — »*Historia peregrinorum*« [žili Friderici Primi Imperatoris... »*Expeditio Asiatica*«, ed. HENRICUS CANISIUS (Ingolstadii 1604). »*Antiquae lectionis*« Tomus V., Pars II., p. 5) uvádí podrobné podmínky: *Imperator... edicto prohibuit, ut nemo pedes, nemo usibus armorum minus idoneus, nullus etiam, qui ad minus in biennium sumptus itineris habere non posset, peregrinationis viam secum arriperet: Quoniam ad tam laboriosam expeditionem magis impedire, quam expedire vulgus imbellis et debile consuevit.*«

Císař Fridrich Barbarossa přijal kříž na říšském sněmu v Mohuči dne 27. března roku 1188. Výprava byla stanovena na jaro (květen) příštího roku³² (1189). V této době, po říšském sněmu v Mohuči, chystaje se vytrhnouti do pole a shromážďuje vojsko, vstoupil císař ve styk s panovníky všech zemí, jimiž se měla ubírat výprava křížová, a tím též se Srby.

II.

VYMANĚNÍ SRBSKA Z NADVLÁDY BYZANTSKÉ.

Vláda císaře Manuela Komnena (1143—1180) se skončila upevněním byzantského panství na celém Balkánském poloostrově. Moc byzantského císařství sáhala znovu až k Dunaji a Sávě, jako za slavného Basileia II. (976—1025). Ale stát, rozšířený na venek, byl oslaben uvnitř, takže nástupci císaře Manuela převzali chatrné politické dědictví. Již tři roky po jeho smrti se vybavili r. 1183 Srbové z byzantské nadvlády, a jejich kníže Štěpán Nemanja založil nezávislý srbský stát.

Císař Manuel vytvořil koncem své vlády politickou situaci, jejíž následky nebezpečně ohrožovaly byzantskou říši, když se po jeho smrti vládní moc v Cařihradě octla v slabších rukách. Jejím základem bylo nepřátelství s Benáťany a protibyzantský spolek Benátek s Normany. Snaha císaře Manuela obnoviti někdejší říši v celém jejím rozsahu nebo aspoň v rozsahu panství císaře Justiniana I. měla za nejbližší konkrétní cíl obnovení byzantského panství v Itálii a na Sicilii. Na rozdíl od politiky byzantské v době Longobardů, Saracenů a Normanů, kdy říše byzantská vedla zápas především o jižní Itálii a o Sicilii, pokoušel se Manuel opanovati střední Itálii. R. 1155 se zmocnili Byzantinci po prvé Ankony a učinili ji ohniskem svých politických i vojenských akcí v Itálii.¹ Tím projevil Manuel své útočné plány, ale ty na-

³² Ottonis Frising., *Continuatio* 312. — Riezler, 17.

¹ Podle Kinnama (Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum* v »*Corpus script. hist. Byzantinae*«, Bonnae 1836) I. III., c. 6, p. 102 vyslal Manuel už r. 1150 loďstvo proti Ankoně a zmocnil se jí. (Viz i W. NORDEN, *Das Papsttum und Byzanz*. Berlin 1903, 103.) Okupace byla trojí, v I. 1150/51, 1156/57 a 1167. — H. v. KAP-HERR, *Die abend-ländische Politik Kaiser Manuels mit besonderen Rücksicht auf Deutschland*. Strassburg 1881.) Proti mínění Kap-Herrovu (str. 44—45, 47, 44 pozn. 4, 134 pozn. 2, 135), že by se byz. loďstvo zmocnilo Ankony už r. 1150/51, dokazuje však E. CASPAR (Roger II. und die Gründung der normanisch-sicilischen Monarchie, Innsbruck 1904, 396), že tento první útočný pokus ztroskotál. (Viz i Chalandon, *Histoire* II., 145, pozn. 3.) Ankona byla zabrána Byzantinci r. 1155 po příchodu řeckého poselstva, vedeného Michalem Palaiologem a Janem Dukou, které ji učinilo střediskem válečných příprav a shromážděním vojska proti králi Vilémovi I. Sicilskému. O postupném upevnění byz. panství v okolí Ankony a v ostatní Itálii viz F. CHALANDON, *Les Comnène*. (Paris 1912, 353.) Je sporné, přišlo-li byzantské poselstvo do Ankony už r. 1154 (od října do prosince), či až r. 1155, a náleželi-li tudíž obsazení Ankony do r. 1154 či 1155 (Kap-Herr, 58). Kontroverzu rozhoduje Chalandon (*Les Comnène*, 350 pozn. 6, 353 pozn. 3. *Histoire* II., 192, 196) pro jaro 1155! Srov. Dandolo I. IX., c. 15, pars 17. Anconitani Emanuelis obediens imperatoris... Kinnamos, IV., 14, p. 170. — Nik. Akominatos (Nicetae Choniatae *Historia* v »*Corpus script. hist. Byz.*«, ed. Bonnae 1835), I. II., c. 8, p. 128, I. VII., c. 1, p. 262, 263.

razily na odpor celého západu, římského císařství, papežství, Normanů i Benátčanů, vyjímaje pouze šlechtu, kupce a občanstvo samé Ankony. V letech 1156—57, bezprostředně po opanování města, chovají se sice Ankonští k Byzantsku nepřátelsky,² ale brzy se dali získati pro plán Manuelův, vedeni jsouce nadějí, že se Ankona stane dědičkou někdejší Ravenny a Ravenského exarchátu.³ Naproti tomu cítily se ohroženy především Benátky, pro které revindikační pokus císaře Manuela znamenal casus belli. Pro Benátky bylo nepřijatelné, aby se mocní Byzantinci usadili v jejich nejbližším sousedství.⁴ Současně vyskytla se třetí plocha mezi Byzantinci a Benátčany v Dalmácii.

Dlouholeté války císařů Jana a Manuela Komnena s Uhrami, vedené v letech 1128—29, 1151—56 a 1161—67, skončily se byzantským vítězstvím: Oblast byzantského vlivu se rozšířila do Uher a tím do střední Evropy, a sporný Srém i Dalmácie byly připojeny k Byzantsku. Byzantinci se ujali r. 1164 správy Dalmácie.⁵ Tím se však byzantské císařství stalo sousedem republiky Benátské v Dalmácii, kde Benátky držely od r. 1115—16 důležitý Zadar a Kvarnerské ostrovy: Krk, Čres, Lošinj a Ráb.⁶ V souvislosti se snahami císaře Manuela opanovati Italii a učiniti východiskem své revindikační akce Ankonu na »západním« břehu Jadranu, stávalo se mocné císařství, ovládajíc pevně břehy Dalmácie, nepohodlné benátským zájmům. Ankona začala rychle rozkvétati a navazovati styky s východním jaderským pobřežím, takže obojí břeh, západní i východní, byl teď v oblasti obchodního i politického vlivu byzantského.⁷ Byzantsko zavíralo tím Benátčanům moře a Benátky, žárlivé na svou moc, se odhodlaly r. 1167, za vlády dožete Vitale Michiela II. (1156—1172), vzdáti se tradiční své politiky nepřátelské Uhrám, se kterými zápasily o posice v Dal-

² Kap-Herr, 47 pozn. 6. — Nik. Akom., II., 8, p. 129.

³ W. HEYD, Geschichte des Levantenhandels im Mittelalter. Stuttgart 1879, 235. — Kap-Herr, 102.

⁴ Kinnamos III., 6, p. 102 praví, že Manuel chtěl vyjít z Ankony »jako od základny« (ὡς ἐξ ὀρυγτηρίου) proti Italii.

⁵ Srém a Dalmácii určil král Gejza II. (r. 1161) Belovi (KINNAMOS, 247; 214—215. CHALANDON, Les Commènes, 475). R. 1162 postoupeny teoreticky, jako země královny Bely, odvedeného ke dvoru byzantského císaře, Byzantsku od Štěpána III. Vskutku však byly odstoupeny teprve r. 1164 mírem, který prostředkoval Vladislav, král český (VINCENCIUS ve »Fontes Rer. Bohem.« II., 454—458; Annales Pragenses k r. 1164, tamtéž, 378). Z r. 1164 zachovaná listina arcibiskupa Petra Lombarda, datovaná »anno ... 1164 ... temporibus ... domini Stephani regis Ungariae, filii Geyce regis et Ampudii eius bani« [KUKULJEVIĆ, Codex II. (1164), 67] nasvědčuje správnosti staršího názoru, který kladl zmíněný mír do r. 1164 (CHALANDON, Les Commènes 478, pozn. 3) a nikoliv do r. 1163, jak soudí nověji V. NOVOTNÝ (České dějiny, I., 2, 943, pozn. 1. V Praze 1913) a připouští F. DVORNÍK (Manuel I. Komnenos a Vladislav II. král český. »Bidlův Sborník«, Praha 1928, 69). Byzantinci se zajisté ihned po odstoupení Dalmácie ujali r. 1164 správy země. Počátkem r. 1164 byla však, jak ukazuje listina, ještě v rukách uherských.

⁶ Zadrů samého bylo dobyt r. 1115, ostrovů nejpozději r. 1116. (Letopis Popa Dukljanina. Uredio F. ŠIŠIĆ. Beograd-Zagreb 1898. »Posebna izd. Srpske Kralj. Akad.« LXVII., 90.) — Kretschmayr, 223. — Chalandon, Les Commènes 57, 155. — F. ŠIŠIĆ, Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman. »Vjesnik hrvatskoga arheol. društva« N. S. X. Zagreb (1908/9), 71, 72.

⁷ Heyd, 236.

mácii, a uzavřely spolek s Uhrami.⁸ Benátky stály nepřátelsky proti Uhrům od srpna r. 1115, kdy v dohodě s byzantským císařem Alexiem I. udeřily na Dalmácii krále Kolomana, dobyly Zadru a Kvarnerských ostrovů, a tak zahájily stoletý zápas s Uhrami o Chorvatsko a Dalmácii.⁹ Když se r. 1164 a 1165 ocitla celá Dalmácie v rukách byzantských, byly dány podmínky, aby se Benátčané i Uhři, vytlačení z Dalmácie, spojili v nepřátelství proti byzantské říši. Dože Vitale Michiele II. a uherský král Štěpán III. uzavřeli spolek.¹⁰ Ale uherský spojenec záhy zradil benátského dožete, ježto neodmítl Zadru, který se počátkem r. 1168 vzbouřil proti Benátčanům a vyvěsil uherské prapory. Uherský král vložil do Zadru 30.000 mužů posádky.¹¹

Nepřátelství Benátek s Byzantskem se zatím stupňovalo a propuklo pohromou z r. 1171. Dne 12. března t. r. dal císař Manuel zatknouti všechny Benátčany na území svého státu a zabavil jejich majetek.¹² Od r. 1171 až do doby císaře Andronika Komnena (1183—1185) byly přerušeny diplomatické styky mezi Benátkami a říší byzantskou. R. 1175 uzavřen benátsko-normanský spolek¹³ a současně byli dožetem propuštěni byzantští poslové, meškající v Benátkách.¹⁴ Niketas Akominatos praví, že se Manuel obával spolků západních států.¹⁵ Ale v l. 1175—1176 nepotřeboval míti strachu ze žádné západní koalice, neboť v té době nastal v Itálii nejtěžší boj lombardského spolku měst s císařem, který skončil těžkou porážkou Fridrichovou a vítězstvím lombardských měst, jež měla spojení v papeži Alexandru III., u Legnana (r. 1176). Usiluje o obnovení panství štaufského rodu v Itálii a o rozhodující vliv v celém křesťanstvu, rozpoutal Fridrich Barbarossa v 12. století znovu na italské půdě těžký zápas mezi císařstvím a papežstvím, jež v nárocích Alexandra III. hájilo staré teorie papeže Řehoře VII., který spatřoval v císařství toliko léno sv. Petra, závislé na papežích. Papeže podporovala zejména severoitalská města, jichž bohatý patriciát byl ochoten uznávat moc císařskou nad sebou toliko podle jména, a též císař Manuel Komnenos. Fridrich neuznal Alexandra III., který musil opustiti Itálii. Ale po porážce u Legnana následoval mír v Benátkách, jímž papež Alexander III. byl od Fridricha uznán a vzájemnými ústupky zápas ukončen.¹⁶ Ale ani Manuel se v tom čase nemohl mstíti, ani využiti příznivých pro sebe poměrů v Itálii, ježto byl zaměstnán těžkou válkou s ikonským vládcem

⁸ R. 1167. Dandolo, I. IX., c. XV., pars XV., p. 292. — Chalandon, *Les Comnène* 588. — Kap-Herr, 96, 97.

⁹ Šišić, *Letopis* 90.

¹⁰ Kap-Herr, 96, 97.

¹¹ Šišić, *Zadar* 227 a pozn. 4. — Kap-Herr, 96, 97.

¹² Heyd, 236—238. — CH. DIEHL, *Une république patricienne. Venise*. Paris 1931, 42. »Bibliothèque de Philosophie Scientifique«.

¹³ Smlouvu otiskl L. FR. TAFEL a G. M. THOMAS: *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*. Wien 1856. »Fontes Rer. Austr.« Abt. II.: *Diplomataria et acta*. Bd. XII., Th. I., 172, 173. — Dandolo, I. X., c. I., pars XIV., p. 301.

¹⁴ Dandolo, *ib.*, 301.

¹⁵ Nik. Akom., 260.

¹⁶ Kap-Herr, 104.

Kilidž-Arslánem II., končící katastrofální porážkou Byzantinců v bitvě u Myriokefalu (1176). Sám Manuel se ocitl v nebezpečí, že bude zajat v soutěsce Zybrické (κλεισοῦραι τοῦ Τζυβρίτζη = Turrije Boghaz).¹⁷ Obě císařství utrpěla tedy skoro současně těžké pohromy. Po smíru Fridrichově s papežstvím se ovšem na západě uvolnila dráha útočným snahám normansko-benátským, neboť kurie, dokud byla zaměstnána válkami v Itálii, a v boji s Fridrichem, se snažila získati na svou stranu i císaře Manuela a vážala útočným Normanům ruce. Byzantský císař již na sklonku života hleděl čeliti možnému útoku ze západu tím, že navázal s kurií jednání o sjednocení východní a západní církve.¹⁸ Tím chtěl oddělití zájmy papeže Alexandra III. od zájmů krále Viléma II. Normanského a držeti, kdyby bylo potřebí, útočnost Vilémovu na uzdě vlivem papežství.

Ale ještě jiná, na pohled nepatrná okolnost byla neblahá pro nástupce Manuelovy! Byzantsko po hrozné porážce u Myriokefalu, uzavřelo s Ikoniem poměrně příznivý mír.¹⁹ Tento mír mohl uvést v omyl vzdálené západní státy. Nemohl však myliti Uhrů a Srbů, ježto ve vojště Manuelově se výpravy proti Kilidž-Arslánovi zúčastnil pomocný oddíl krále Bely III., přítele Manuelova, i srbské sbory nedávno (r. 1172) pokořeného srbského velikého župana Štěpána Nemanji.²⁰ Dva bojovníci ze Sedmihradska, bratři Lobi a Tomáš, byli dokonce v hrstce vojáků, kteří za obecné paniky v soutěsce Zybrické, když se nepřátelům podařilo odříznouti zadní voj, ve kterém byl sám císař Manuel, od předního hlavního jádra armády — pojali císaře mezi sebe a probili se s ním postranními údolími a cestami k předním hlavním silám.²¹ Oba bratři byli za to králem Belou III. po návratu bohatě odměněni pozemky v župě dobocké (Doboka).²² Uhři a Srbové tedy byli svědky byzantské porážky a proto lépe než kdokoliv jiný znali skutečný stav a vnitřní slabost říše byzantské.

Uvnitř své říše císař Manuel, v souvislosti se svými revindikačními plány, byl přízniv Latinům. Sám byl dvakrát ženat s Latinkami, po druhé s Marií, dcerou antiochijského knížete.²³ Pokud neměl syna, zamýšlel uvést na byzantský trůn uherského králevice Belu, pozdějšího krále Belu III., kterého zasnoubil se svou dcerou Marií.²⁴ Latinové již od chvíle, kdy císař Alexios I. udělil Benátčanům slavnou chrysobulou z r. 1082 první obchodní privilegia,

¹⁷ Nik. Akom. 232. — Chalandon, *Les Comnène* 509, 511. — F. USPENSKIJ, Vostočnaja politika Manuila Komnina: Turki-Sel'džuki i christianskie gosudarstva Sirii i Palestiny. »Soobšč. Rossijs. Palestinskogo obščestva«, Tom. XXIX., 122, 123. Leningrad 1926.

¹⁸ Kap-Herr, 88 a d.

¹⁹ Chalandon, *Les Comnène* 512.

²⁰ K. JIREČEK—J. RADONIĆ, *Istorija Srba*. Beograd 1911, I., 250, 251. — Chalandon, *Les Comnène* 505. — I. A. FESSLER—E. KLEIN, *Geschichte von Ungarn*. Leipzig 1867, I., 270.

²¹ Chalandon, *Les Comnène*, 511.

²² Darovací listinu otiskl G. PRAY, *Annales Regum Hungariae* (Vindob. 1764), I., 167, 168.

²³ F. USPENSKIJ, *Poslednie Komniny*. Načalo reakcii. »Viz. Vrem.« XXV. (1927). Leningrad 1928, 1.

²⁴ Chalandon, *Les Comnène* 476. — N. RADOJČIĆ, *Dva poslednja Komnena na Carigradskom prijestolju*. U Zagrebu 1907, 18.

se usazovali v Cařihradě, v řeckých přístavech a na ostrovech Levanty. Za císaře Manuela žilo v samém Cařihradě přes 60.000 Latinů.²⁵ Latinové dosahovali vysokých úřadů a hodností, též vojenských.²⁶ Křižáci bohatých darů.²⁷ Aby překazil útok ze západu, vyjednával Manuel ke konci své vlády, jak víme, o unii s latinskou církví.²⁸ Snad z téhož důvodu, aby předešel útočným kombinacím po své smrti, oženil na jaře 1180, krátce před smrtí, svého desítiletého syna a dědice trůnu Alexia s osmiletou Anežkou, dcerou francouzského krále Ludvíka VII.²⁹ Papež Alexander III., který dal kdysi své schválení k útočným záměrům Ludvíka VII. proti Cařihradu, byl nyní prostředníkem tohoto sňatku, který byl v Cařihradě pokládán za veliké vyznamenání rodu Kapevovců.³⁰

Jménem nedospělého Alexia II. (1180—1183) vládla jeho matka, císařovna vdova, Marie, která se opírala o Manuelova příbuzného a svého milce Protosebasta Alexia.³¹ Směr vlády Protosebastovy byl rovněž latinofilský. V Cařihradě byla pokládána za »zhoršené vydání« vlády Manuelovy.³² Císařovna sama byla Latinka. Vláda, nemajíc téměř žádného vojska, se opírala o loďstvo, které bylo obsazeno důstojníky a posádkou, vybranou hlavně z Latinů, zkušených v námořních bitvách.³³ Kdežto však za vlády Manuelovy vnější lesk a sláva budily přesvědčení, že nenáviděný latinofilský směr vlády přináší státu přece jen jistý prospěch, aspoň v politice zahraniční, a tím byla tlumena nenávist k Latinům a císaři, dostavil se za nelegitimní slabé regentské vlády Protosebastovy ihned vnější neúspěch, který jí brzo zasadil ránu smrtelnou...

Odvěká nenávist Řeků k Latinům byla za vlády císaře Manuela zesílena těžkou hospodářskou krizí.³⁴ Ustavičné války a stálý zřetel na zahraniční dobytelskou politiku vyčerpaly úplně finanční síly říše. Lid, sám ochuzený a v hospodářské tísní, pohlížel proto se závistí a přímo nevraživě na každý peníz a dar, a na každé místo, jež bylo svěřeno lidem ze západu. Jsa v tísní a bídě, uvědomoval si, že je o to vše ochuzen. Jen tím lze pozitivně vysvětliti, že vášně v této době dospívaly vrcholu...

²⁵ Ευστάθιος (Eustathios) ... συγγραφή της εἰς τὴν ὑστέρως κατ' αὐτὴν ἀλώσεως, ἡ ῥωστικῆς μὲν ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν Κόμνηνον Ἀνδρόνικον δυσδαίμονος βασιλείας κτλ. Opuscula. Francofurti 1832; c. 28, p. 275. — Překlad u G. L. F. TAFLA, Komnenen und Normanen. 2. Ausg. Stuttgart 1870, 98.

²⁶ Nik. Akom., 267. — Willermus Tyrensis Archiepiscopus, Historia rerum in partibus transmarinis gestarum l. XXII., cap. 10 v »Recueil des historiens des croisades, Historiens occidentaux I., p. 1079.

²⁷ Srov. Nik. Akom., 266.

²⁸ Viz str. 243.

²⁹ F. COGNASSO, Partiti politici e lotte dinastiche in Bisanzio alla morte di Manuele Comneno. Torino 1912, 6—8.

³⁰ Willermus Tyr., I. 2. p. 1066 sq. — Literatura u A. CARTELLIERIHO, Philipp II. August, König von Frankreich. Leipzig—Paris 1899-1900. — Radojčić, 18.

³¹ Uspenskij, 1.

³² Radojčić, 24—26.

³³ Uspenskij, 11. — Radojčić, 26.

³⁴ Chalandon, Les Comnène 623—629.

V únoru r. 1181 bylo v Cařihradě zosnováno spiknutí proti Protosebastovi pod záminkou, že on a císařovna ukládají o život Alexiovi.³⁵ Hlavní postavou spiknutí byla kaisarka Marie, císařova sestra. Ale Uspenskij spatřuje už v pozadí tohoto spiknutí dovednou zákulisní činnost nebezpečného Andronika Komnena,³⁶ který tak postupně šel k cíli, aby získal korunu císařskou, a za tím účelem se snažil odstraniti napřed císařovy rádce (hlavně Protosebasta). Zmatky v Cařihradě a podráždění lidových vrstev dosáhly netušených rozměrů. Koncem dubna r. 1181 bylo sedm dní bojováno v cařihradských ulicích.³⁷ Slabost vlády se však projevila v tom, že nakonec musila vzít spiklence na milost, i s Marií.³⁸ Povstání proti Protosebastovi bylo povstáním členů rodiny Komnenovců, kteří na oko chtěli jím smýti skvrnu, lpějící na císařské rodině pro poměr krásné císařovny k Protosebastovi, ale ve skutečnosti se chtěli především — zbavit Protosebasta! RADOJČIĆ vidí vůbec hlavní příčiny nejen tohoto spiknutí, nýbrž i brzkého zahubení Alexia II., v piklech rodu Komnenovců a nenávisti »národní strany« k Latinům, která nalezla bojovného představitele své latinofobské politiky v dobrodružné postavě ctižádostivého, lstivého, stárnoucího už Andronika Komnena. Neúspěchy v zahraniční politice bouřily prý jen na oko cařihradský lid. Niketas a Michal Akominatos a Eustathios, hlavní historikové doby, nepraví ani slova o tom, že uherský král Bela III. obsadil v l. 1180—1181 Dalmácii a Srém.³⁹ Uvidíme však, že pozdější smrt císařovny Marie přičítá Niketas Akominatos právě nezdarům v zahraniční politice.⁴⁰ Jakmile totiž císař Manuel zavřel oči, bylo regentské vládě znovu zápasiti s Uhrami...

Bela III., od r. 1173 král uherský, ztrávil mládí v Cařihradě u byzantského dvora, a na čas byl i designován za byzantského císaře a zachoval císaři Manuelovi až do jeho smrti přátelství. Mimo to právě Bela věděl, znaje poměry v Cařihradě, daleko lépe než ostatní, že Uhry nemohou nic získati při srážce s Byzantskem, dokud na jeho trůně sedí veliký Komnenos. Jeho přívržencům v Uhrách přinesl jeho vstup na trůn jisté zklamání. Strana, podporující Belu III., totiž očekávala, že po zasednutí Bely na uherský královský trůn budou Uhrám od Manuela navráčeny země (Dalmácie a Srém), které jim císař byl odňal násilím.⁴¹ Tyto naděje se nesplnily, zdá se však, že jich Bela nesdílel.⁴² I po porážce v bitvě u Myriokefalu r. 1176, kdy už Bela viděl, jak

³⁵ Willermus Tyr., XXII., cap. 6: Kalendis martii detecti sunt quidam nobiles — res novas molientes contra dominum Alexium. — Uspenskij, 2.

³⁶ Uspenskij, 9.

³⁷ Tamtéž, 5-9. — Cognasso, 27.

³⁸ Eustath., 14, Opusc., 271. - Tafel, Komnenen 87. — Willermus Tyr., XXII., cap. VI. — Nik. Akom., 300 a d. — Radojčić, 32. — Uspenskij, 9.

³⁹ Radojčić, 25.

⁴⁰ Nik. Akom., 347.

⁴¹ Fessler-Klein, 269.

⁴² Odchází se s uherským poselstvím do Uher, byl nucen složiti v Serdice (Sofii) přísahu, že se vzdává všech nároků na byzantský trůn, a že bude jednati vždy na prospěch byzantské říše. Věděl patrně i to, že mu nebude vrácena Dalmácie a Srém. Nik. Akom., 221. — Kinnamos, 287.

je zeslabena byzantská říše, zůstal přátelsky oddán císaři. Uherský král s počátku rozuměl, že uherské síly nestačí k úspěšné válce s císařstvím a později boj odkládal. Jakmile však Manuel zavřel oči a v Byzantsku propukly nepořádky, vpadl s vojskem do Dalmácie, aby splnil předpoklady, které Uhři kladli v jeho zvolení.

Osudný obrat v dějinách byzantské říše nenastal ovšem až smrtí Manuelovou. V té chvíli toliko zjevně propukla krise o čtyři léta starší, kdy Uhři byli účastni porážky Myriokefalské (1176). Tam vzniklo odhodlání k ofenzivě...

Císař Manuel zemřel dne 24. září r. 1180. Hned po jeho smrti, ještě do konce roku 1180 — nejdéle však do 6. července r. 1181,⁴³ podmanil si král Bela III. s vojskem celé Chorvatsko a Dalmácii. Uhři odčinili tímto vpádem náraz své porážky z období dlouholetých válek s Byzantskem v XII. století. Dalmácie a Srěm spojeny znovu s Uhrami! Kdyby byl býval na byzantském trůně ještě císař Manuel, byl by znamenal tento útok válku. Ale císařovna Marie, cítíc se opuštěna v byzantském prostředí, chtěla se snad i opřít o Belu⁴⁴ a proto ponechala Uhrům vzdálené provincie na pospas. Lid v Cařihradě se sice mnoho nestaral o osud vzdálených slovanských zemí! Ale byla dotčena »byzantská pýcha«.⁴⁵ V čelo strany, nespokojené s vládou a vystupující zvláště proti Latinům, se postavil Andronikos Komnenos, který v čele vojska, složeného zvláště z utištěného lidu Malé Asie, přitrl k Chalkedonu před Cařihrad a brzo se zmocnil byzantského trůnu.

Hluboké příčiny odbojné, protilatinské nálady v Cařihradě z r. 1182 vystihuje nejsprávněji cizinec — Vilém Tyrský, který se rok po Manuelově smrti dostal do Byzantska: »V době, kdy císař Alexios stál pod poručnictvím své matky,« píše, »a říšské záležitosti spravoval Alexios Protosebastos, synovec zemřelého císaře, syn jeho staršího bratra, domnívali se v tomto městě (t. j. v Cařihradě) velmoži i lid, teď že přišel čas uvést ve skutek vše, co zlomyslného osnovali proti našim (t. j. Latinům). Za vlády předešlého bohubilého císaře došli totiž latinští národové pro svou věrnost a udatnost u něho takové přízně, že opovrhoval svými Řeky jako lidem nemužným a zženštilým, a ja sám muž velkodušný a neskonale statečný, přenesl všechny důležité státní záležitosti jen na Latiny, skládaje do jejich síly a poctivosti největší důvěru. A poněvadž s nimi tak dobře jednal, a osvědčil se k nim na výsost štedrým, přicházeli k němu šlechtici i nešlechtici z celého světa v celých zástupech jako k svému velikému dobrodinci, a jejich služby jim zjednávaly vždy více lásku císaře, u něhož dosahovali stále lepšího postavení. Proto řecká šlechta a hlavně jeho příbuzní, ale i celý národ živili v sobě neukojitelnou nenávist k našim, zvyšovanou ještě tím, že mezi oběma národy panovala různost v otázkách církevních... To a jiné věci byly příčinou, že už od dávné doby chovali k nám záští, a když ne dříve, tedy po smrti císařově vyhledávali příležitost, aby jak

⁴³ Viz Exkurs I.

⁴⁴ Radojičić, 26.

⁴⁵ Tamtéž, 25.

ve městě, tak i ostatních částech říše úplně vyhubili nenáviděný národ Latinů a ukojiti tím způsobem svou pomstychtivost a nenávist.«⁴⁶

V neblahé chvíli, kdy se Andronikos Komnenos objevil s vojskem před Cařihradem, a když již v celé zemi a především v metropoli byly prudce vzrůstaly vášně, a ozývalo se heslo proti Latinům a proti vládě, stranicí Latinům — dopustil se Alexios Protosebastos osudné chyby. Nemoha spoléhati než na byzantské loďstvo, obsazené Latiny, svěřil přece vrchní velení Řekovi, Androniku Kontostefanovi, který přešel k Andronikovi a otevřel mu cestu do Cařihradu. V městě však propuklo ještě před jeho příchodem povstání. Protosebastos byl jat a uvržen do vězení. Na Andronikův rozkaz vypíchány mu oči. A dříve ještě, než Andronikos vkročil do Cařihradu, došlo k známému strašnému vraždění Latinů, kterého se účastnila cařihradská spodina a jeden díl Andronikových vojáků z Paflagonie, který se dříve než Andronikos přeplavil na druhý břeh.⁴⁷ Zběsilé davy zavraždily a potupily i papežského legáta a vyvraždily všechno obyvatelstvo latinských čtvrtí (1182). Utatá hlava legátova byla smýkána po zemi, přivázaná na ocas psovi. Papež nato přetřhl jednání o církevní smír. Ale v Cařihradě v těch dnech obratný, lstivý herec Andronikos Komnenos pokořil se v paláci Filopation chlapci Alexiovi⁴⁸ a stal se jeho hlavním rádcem a pak »spoluvladařem«. Ve skutečnosti ovšem ocitli se od té chvíle i císař Alexios II., i Marie, císařovna-vdova, v zajetí a nebezpečí života. V té chvíli zasáhly osudně po druhé do byzantských dějin zahraniční události.

Bela III. Uherský, švagr císařovny Marie, sáhl r. 1182 znovu ke zbrani, aby ji vybavil z tísně, a vpadl s vojskem do Podunají.⁴⁹ Ale tím připravil jen rychle Mariin pád. Historik Niketas Akominatos praví, že dobytí Bělehradu a Braničeva od Uhrů uvrhlo Marii do žaláře a na smrt.⁵⁰ Andronikos, maje záminku, kterou mu poskytli Uhři, obvinil císařovnu, že svými častými listy, psanými Belovi, uherskému králi, manželu své sestry, přiměla ho za veliké sliby k výpravě, a tím se dopustila velezrády. Andronikos dal císařovnu odsouditi a zardousit. Tělo krásné Marie Antiochijské bylo hozeno do vln Bosporu.⁵¹ Syn, chlapec-císař, byl přinucen podepsat ortel smrti své matky.

Záhuba Alexia II., Manuelova syna, byla od této chvíle už jen otázkou času. Roku 1183 stal se Andronikos »spolucísařem«.⁵² Alexios II. byl koncem roku 1183 zardoušen.⁵³ Nic už nestálo v cestě Andronikově samovládě...

⁴⁶ Willermus, Tyr., XXII., cap. X.

⁴⁷ Uspenskij, 13.

⁴⁸ Eustathios, 31, Opuscula, 276. - Tafel, Komnenen, 100. — Diehl, Venise, 42.

⁴⁹ Cognasso, 49.

⁵⁰ Nik. Akom., 347.

⁵¹ Cognasso, 51.

⁵² Nik. Akom., 352. — Radojčić, 62.

⁵³ Nik. Akom., 354. — Eustathios, 42, Opuscula, 28. - Tafel, Komnenen 113. — Radojčić, 63.

V Srbsku byl současníkem všech těchto událostí Štěpán Nemanja,⁵⁴ od r. 1168 veliký župan rašský,⁵⁵ a bratři jeho Sracimír a Miroslav, kníže Záchlumský. Štěpán Nemanja již za vlády Manuelovy se pokusil o odboj proti říši byzantské, jakmile se politická konstelace jevila pro to příznivá. Přerušení diplomatických styků a nepřátelství Benátek s byzantskou říší bylo zahájeno r. 1171 válkou, při níž se Benátčané zmocnili též Dubrovníku.⁵⁶ Benátčané se tím stali přímými sousedy Srbů, které podle Kinnama přiměli k revoluci.⁵⁷ V širší koalici s Uhry a Němci pokusil se r. 1171/2 Štěpán Nemanja o odboj proti císaři Manuelovi.⁵⁸ Ale ten skončil úplným pokořením Srbska. R. 1172 zdobil Nemanja triumf císaře Manuela v Cařihradě.⁵⁹ Od té doby zůstali Srbové klidni v závislosti na Byzantsku, jsouce tak jako Uhři svědkem byzantské porážky v bitvě u Myriokefalu. Zlou zkušeností poučený Štěpán Nemanja očekával příhodnou chvíli, jež by umožnila uskutečnit cíl, pro který bojoval: Zbudovati nezávislou srbskou říši.

R. 1183 se jevila situace pro Srby zvláště příznivá. V Cařihradě slavily orgie pikle a dynastické zmatky, ukazující na slabost říše, otřesené již vojenskou porážkou, a nyní dynastickou krizí do základů. Bela III. Uherský bez odporu opanoval Dalmácii, Srém a Chorvatsko. R. 1182 obsadil Bělehrad a Braničevo a od té doby stál ve válce s Byzantskem. R. 1182 přetrženy v důsledku povraždění Latinů v Cařihradě styky Byzantska s kurií. V té chvíli byla naděje, že papež uvolní ruce Normanům, připravujícím útok na Byzantsko. Ale první se vzbouřil k boji severozápadní kout Balkánského poloostrova. Štěpán Nemanja uzavřel r. 1183 spolek s Uhrami a začal boj za samostatnost.

Válka vedena spojenými vojsky uherskými a srbskými, která se spojila na neznámém místě. Bela postupoval údolím řeky Moravy k Sofii. Zpustošil Bělehrad, Braničevo, Ravno a Niš.⁶⁰ Účastnila-li se i srbská vojska dobývání těchto měst, zvláště Niše, nelze říci. Ale Sofie dobyly už určité spojené síly srbské a uherské. Podle tvrzení Štěpána Prvověnčaného se účastnili Nemanja i Bela osobně tažení a oba vítězně vešli do Sofie, jež byla zcela pobořena a úplně zpustošena.⁶¹ Bela III. se pak vrátil do Uher. Poměrně rychlý úspěch

⁵⁴ Hlavními spisy, řešícími zapletenou otázku osobních dat v životě Nemanjově jsou: IVAN PAVLOVIČ, Hronološke beleške Sv. Save o Stefanu Nemanji («Glasnik Srpskog Učenog Društva», XLVII., 276 a d.). — LJUBA KOVAČEVIČ, Nekoliko pitanja o Stefanu Nemanji. »Glas Srpske Kraljevske Akademije«, LVIII. (1888). — ANASTASIJEVIČ, Otac Nemanjin. Beograd 1914. — PAVLE POPOVIČ, O hronologii u delima Sv. Save. »Glas. Srpske Kralj. Akad.«, CXII. (1924). — Letopis ... Dukljanina, 91 a d.

⁵⁵ Letopis ... Dukljanina, 96 a d.

⁵⁶ S. LJUBIČ, Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom ... »Rad«, V. (1868).

⁵⁷ Kinnamos, 286.

⁵⁸ Jireček-Radonić, 248-250.

⁵⁹ E. KURC, Ešče dva neizdannyh proizvedenija Konstantina Manassi. »Viz. Vrem.« 1906, XII., 69 a d. — Jireček-Radonić, 251 pozn. 2.

⁶⁰ Jireček-Radonić, 253.

⁶¹ Život sv. Symeona od krále Štěpána, hlava VII. Vyd. P. J. ŠAFARÍK, Památky dřevního

srbských a uherských vojsk usnadnil státní převrat v Cařihradě r. 1183, který rozdvojl velitele byzantského vojska v Podunají. Kdežto se Alexios Branas přidal k Andronikovi, postavil se Andronikos Lapardas proti uchvatiteli.⁶² Tento rozbroj otřásl zdatností byzantského podunajského vojska, jež ustoupilo před Srby a Uhry až k Trajánovým Vratům. Pochod k Sofii dál se tudíž patrně bez velikých bojů, zato však za hrozného pustošení.

Podle Štěpána Prvověnčaného — nehledíme-li zatím k chronologii — pokračoval Nemanja po odchodu Uhrů ve výboji a velmi rozšířil své území. Od Sofie postoupil pryč do poříčí horní Strumy (opanoval a zpustošil Pernik, dále Stob, Zeml'n (Zémen), Velbužd a Žitomitsk, vesměs v končině Rýlské v dnešním Bulharsku na horní Strumě čili v t. zv. Znepolju, k němuž klíčem byla Sofie). Odtud přešel na horní Vardar, kde se zmocnil Skoplje, postupuje na severozápad až k Prizrenu.⁶³ Dolní Polog byl nejjižnější oblastí, kam až pronikla srbská vojska. Na východě se zmocnil Niše a zpustošil poříčí horního a středního Timoku.⁶⁴ Veliká oblast byzantské říše na východě až po Sofii a na jihu po horní Vardar pocítila tak sílu srbských zbraní. Srbové zpustošili a vyplnili tyto země. Štěpán Prvověnčaný praví, že Nemanja vyvrátil všechna ta města, že »nezůstal kámen a kamení«. Dobyté kraje pryč opanoval a poklady odvezl do Srbska. Území vojenské cesty z Bělehradu do Cařihradu, po které se brala vojska třetí výpravy křížové, jevílo ještě po šesti letech (t. j. 1189) hrozná následky výbojného tažení Uhrů a jejich srbských spojenců.⁶⁵ Uhři a Srbové se mstili za kruté porážky a za své ponížení v době Komnenovců.

Obraz hranic Nemanjovy říše lze sestrojiti na základě zpráv, obsažených v životopisech Nemanjových od sv. Sávy a Štěpána Prvověnčaného. Zeměpisné určení jednotlivých míst provedl STOJAN NOVAKOVIČ.⁶⁶

Jižní a východní hranici určuje sv. Sáva,⁶⁷ podle kterého rozšířil Nemanja území Rašky na účet byzantské říše od řeky Ibru a Rašky, kde bylo jádro srbského státu, na jih do údolí Bílého Drimu a na Kosí Pole do údolí řeky Sítnice. Zmocnil se Patkova (dnešní djakovický kraj) a Chvosna čili dnešní Metochie. Opanoval oblast prizrenskou (Podrimlje) na levém břehu Bílého Drimu v okolí města Prizrenu. Utvrdil svou moc v okolí Peči (opanováním Kostrace a blízké Drškoviny) a přešel na Kosí Pole do údolí Sítnice, přítoku Ibru. Města Sítница, Lab a Lipljan životopisu označují údolí řeky Sítnice a Labu,

písemnictví Jihoslovánův. V Praze 1851 a 1873. Překlad do dnešní srbstiny pořídil M. BAŠIČ ve spise »Stare srpske biografie«, I. (S. K. Zadruha, č. 180, Beograd 1924). Srov. V. ČOROVIČ, Spisi sv. Save (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Od. I., Knj. XVII.). Beograd 1928, str. XXI.

⁶² Nik. Akom., 359. — Radojičić, 69, 70.

⁶³ Štěpán Prvověnčaný jmenuje: Skoplje, Leški v kraji, zvaném Dolní Polog, Gradac a Prizren.

⁶⁴ Na to ukazují jména měst Svrlijg, Ravni (Ravno) a Koz'l (Koželj), vesměs v poříčí Timoku.

⁶⁵ Viz níže kap. VI.

⁶⁶ Zemlište radnje Nemanjine. »Godišnjica Nikole Čupića« I., 163 a d.

⁶⁷ Život svetoga Simeona Nemanje. Vyd. V. ČOROVIČ, Spisi sv. Save, str. 152. — Překlad u Bašiče, 3—4. (Hlava I.)

dnešní Kosovo. Odtud přešel na východ do údolí řeky Moravy do kraje, kterým vedla historická vojenská cesta do Cařihradu. Opanoval horní Pomoraví až k přítokům Nišavě a Jablanici, čili zhruba kraj, ležící na jih od Niše, rozšiřuje svou državu odtud k severu údolím řeky Moravy. Opanoval Dubočicu, kraj kolem Leskovce na Moravě, dnešní Glubočicu, na východ od Dubočice Ušku kolem Nišavy a Reke, kraj kolem Aleksince. Této oblasti v poříčí Nišavy a Vlasiny na pravém břehu Moravy Jižní Nemanja však trvale neudržel. Dále opanoval kruševacký kraj při soutoku obou Morav (Zagrlata legendy je v kruševackém okrese) a na sever postoupil až asi k Resavě na jih od Svilajnců a do údolí řeky Belice, takže Braničevsko a Mačva patrně zůstaly králi Belovi. Opanoval Levče, dnešní Levač a poříčí Belice, přítoku Moravy. Místa, kterými určuje sv. Sáva výboje svého otce a rozšíření jeho držav označují (s výjimkou řeky Nišavy) území, které se trvale dostalo do moci rodu Nemanjićů. Jeho severní hranice mezi řekou Drinou a Moravou se táhla zhruba ve výši Rudniku, východní hraniční čára tvořila řeka Morava až ku pramenům Moravy Jižní, odtud hranice postupovala k soutoku Bílého a Černého Drimu a odtud téměř přímočaře k ústí Drimu na sever od Lješe, takže skadarská oblast náležela k říši Nemanjově. Sv. Sáva praví, že Nemanja »získal svou moudrostí a námahou znovu všechny srbské země, jež byly jeho vlasti násilím odňaty a jež mu náležely«. ⁶⁸ Je zjevné, že se sv. Sáva domníval, že všechny tyto země už byly srbské, to jest, že už dříve patřily k srbskému státu, že mu byly Byzantskem násilím odňaty a Nemanjou získány zpět. Ve skutečnosti rozšířil Štěpán Nemanja svůj stát v hranicích, které na jihu i na severu a dočasně i na východě daleko přesahovaly hranice někdejší říše Česlavovy i Bodinovy.

Východní hranici Česlavova státu tvořila zhruba řeka Kolubara a Ibar po celé své délce, jižní hranici Ibar až ku pramenům a odtud přímá čára k jezeru Skadarskému, takže Skadar nenáležel k Srbsku. Král Bodin rozšířil svůj stát v Přímoří daleko na jih při ústí Drimu, takže hranice jeho u moře byla posunuta jižněji než hranice državy Nemanjovy. Rašku rozšířil na východ za Ibar do kraje mezi Ibrem, Západní Moravou a Jižní Moravou tak, že k jeho državě náležela celá kruševacká oblast a poříčí řeky Toplice. Od soutoku obou Morav pokračovala však hranice Bodinova státu severozápadním směrem přímo k ústí Kolubary, opouštějíc údolí dolní Moravy, jež zůstávalo v rukách byzantských. Nemanjova država, jak vyšla z válek, rozšířila srbské panství nápadně na jih i na sever proti Byzantsku. Nové byly země, kterých Nemanja dobyl v oblasti pečské, v údolí Bílého Drimu, na Kosím Poli a při horním toku Jižní Moravy na levém břehu až k údolí Toplice. Poříčí řeky Nišavy Nemanja neudržel. Nové rozšíření hranic znamenal však i postup v dolním Pomoraví na sever od soutoku Moravy Západní a Jižní směrem k Braničevu.

Štěpán Prvověncaný jmenuje v životopise svého otce napřed města a kraje, které Nemanja především vyvrátil a zpusťoval na svém válečném tažení, po odchodu Uhrů. Od těch rozlišuje země, které připojil k svému panství. Jako

⁶⁸ ČOROVIĆ, 152.

sv. Sáva jmenuje i Štěpán »Nišavsko« (t. j. poříčí Nišavy) na pravém břehu řeky Moravy. Stejně jako Sáva určuje i hranici jižní, kterou tvořila jižní oblast Kosího Pole (Lipljan) a Jižní Morava, to jest její horní tok (Morava a Vranja). Liší se v údajích od svého bratra v určení hranice na západ od pramenů Jižní Moravy. Podle sv. Sávy držel Štěpán Nemanja toliko Kosí Pole, Pečský kraj a údolí Bílého Drimu. Podle krále Štěpána rozšířil državu od Bílého Drimu ještě na jih o celou oblast Prizrenskou a Horní a Dolní Polog, t. j. do poříčí horního Vardaru. Podle údajů Sávových Nemanja těchto krajů neudržel, a ustoupil na sever od Bílého Drimu.

Zbývá otázka, jak veliké bylo Srbsko po svém osvobození z moci byzantské r. 1183—1185, a ve které době se zmocnil Nemanja některých zemí?

Podle JIREČKA uskutečnil se Nemanjův výboj ve »třech« etapách. V prvním období r. 1183 Srbové a Uhři vyplnili Bělehrad, Braničevo, Ravno, Niš a Sofii.⁶⁹ V druhé etapě za povstání Bulharů, které Jireček časově přesně neurčuje, ale určitě klade až do doby po roce 1187, uzavřel Nemanja spolek s Petrem Asénem a zmocnil se Niše, rozšířiv současně srbské panství do údolí řeky Timoku.⁷⁰ Třetí období klade Jireček do času, kdy třetí výprava křížová prošla už srbskými zeměmi. V lednu r. 1190 rozbořil prý Nemanja byzantská města od Sofie do Prizrenu (Pernik, Zeml'n, Velbužd, Žitomitsk a Stob). Obsadil Skoplje, Prizren a Horní a Dolní Polog.⁷¹

Jirečkův názor není přesvědčivý v tom, že Štěpán Nemanja v nejpříznivější pro sebe době, za vlády Andronika Komnena do konce r. 1185, kdy i uherský král Bela III. v týle byl jeho spojencem, což se změnilo na rozhraní let 1185/86, nic si neponechal ze svých výbojů! Jediný náš pramen pro tuto dobu, ve kterém se jeví stopa chronologie, je Nemanjův životopis od Štěpána Prvověncaného. Pokusíme-li se pečlivě analysovat v něm všechna fakta i souvislosti, dospějeme k poznání, že líčí celý výboj ve »dvou« etapách.

Podle Štěpána Prvověncaného podnikl Nemanja nejdříve tažení s uherským králem, a když se ten vrátil ze Sofie zpět do Uher, pokračoval, »rozloučiv se s ním«, ve výboji na jihu. Pernik, Stob, Zeml'in, Velbužd, Žitomitsk, Skoplje, Leški, Gradac, Prizren byly předmětem jeho útoků. Odtud se obrátil směrem k Niši, dobyl Niš a šířil své panství v údolí řeky Timoku.⁷²

⁶⁹ Jireček-Radonić, 253.

⁷⁰ Tamtéž, 258.

⁷¹ Tamtéž, 261.

⁷² Štěpán Prvověncaný je jediný pramen, ve kterém se jeví aspoň stopa chronologického určení. Novaković kladl důraz na to, že Štěpán Nemanja sám, zmiňuje se o svých výbojích v darovací listině Chilendarskému klásteru z r. 1198/99 (»Chilendarska povelja« u Čorović, Spisi sv. Save, str. 1), uvádí napřed Zetu, pak albánský Pilot a pak výboje na Byzantsku, a též pořad zachovává v legendě i sv. Sáva. (Čorović, 152.) Ale toto rozdělení zřejmě není časové, nýbrž mechanicky teritoriální. Časově určuje počátek výboje proti Byzantsku toliko král Štěpán, »společným výbojem Srbů s Uhry« (za Andronika Komnena), projevuje jistý smysl pro časové určení výbojů v celém dalším líčení. Zestárlý Štěpán Nemanja vzpomíná v listině výboje na Kosovu (Lab a Lipljan) a v Pomoraví (Glubočica, Reke, Zagrlata, Levče, Belica a Lepenica). Čorović, 1.

Od tohoto výboje rozlišuje král Štěpán druhé období, kdy Nemanja rozšířil svoje panství z Niše, kterou už měl, o celou *nišskou oblast* směrem do *poříčí Nišavy* (Nišavsko)⁷³ a pak *dovršíl* výboj na jihu, postupuje k hornímu Vardaru, kde teď dokončil podmanění obojího Pologu a celého Prizrenska.⁷⁴ Důležité pro nás je, že při výčtu měst a oblastí na jihu (prizrenské, obou Pologů) mluví Štěpán o »dovršení« výboje, což předpokládá, že v tomto druhém období neútočil *po prvé* na tyto země.

Mám za to, že Nemanja již za vlády Andronika Komnena, za prvního rozmachu, se zmocnil celého území, které, podle sv. Sávy *trvale* bylo připojeno k jeho říši, a že už v této době pronikl i do jižních oblastí. Jak hluboko, nelze ovšem říci.

Mimo to soudím, že ještě za vlády Andronika Komnena, r. 1185, dobyl Nemanja Niše a počal šířit srbské panství do *údolí řeky Timoku*.

STANOJEVIĆ nejnověji se blíží této chronologii, klade dobytí Niše do r. 1186.⁷⁵ Vystihuje tím správně, že vzhledem k mluvě legendy je neudržitelný názor Jirečkův, který klade dobytí Niše do r. 1187 nebo ještě později. Ale podléhá Jirečkovi ještě potud, že vidí popud k srbské ofenzivě, jež Srbsku získala Niš, v *bulharském* povstání...

Náš názor opírá se především o podrobnou analýsu zpráv Štěpána Prvověčaného, který zřetelně klade dobytí Niše a postup v údolí Timoku do doby ranné — do svého prvního období. Nemanja, »rozloučiv se s Belou«, pokračoval ve výboji na jihu, potom dobývá Niše a šíří své panství do údolí Timoku.⁷⁶ V rukopise díla P. RITTERA-VITEZOVIĆE *Serbia illustrata libri octo* ze 17. stol., které je nejstarší srbskou kronikou a jež ŠIŠIĆ pokládá za nejcennější z Vitezovićových prací, poněvadž se opírá o prameny a zprávy, nám dnes neznámé, čteme, že Nemanja dobyl Niše a okolí roku 1185.⁷⁷ Je to nejstarší přímá historická zpráva o dobytí Niše vůbec. Především však mluví pro tento názor politická situace. Za Andronika Komnena byli Uhři ještě spojenci Srbů, držíce sami Bělehrad a Braničevo. Tím bylo Srbsko bezpečno v týle. Byzantské vojsko, již za prvního výboje, ustoupilo před Srby až k Trajánovým Vratům, a jeho vojevůdcové mísili se do sporů v Cařihradě. Císař Andronikos byl zaměstnán uvnitř říše vyhlazovací politikou vůči šlechtě, jež nabyla formy těžké krise sociální, otřásající celou společností. Do r. 1184 zápasil s vojenskými vzpourami. Nic nebránilo Srbům, aby šířili své panství... Nemanja, osvo-

⁷³ Укљастъ нѣшавскоју до конца.

⁷⁴ Приложи же къ земљамъ утѣхъстены своего укљастъ нѣшавскоју до конца, аышамъ же и людаѣмъ и гадоулемъ вранн, призрѣньскоѣ же укљастъ и Полога ука до конца съ мѣгамъ своимъ. — Глава VII.

⁷⁵ ST. STANOJEVIĆ, Nemanja. Beograd 1933, 24 (Preštampano iz »Godišnjice« XLII.)

⁷⁶ Глава 7.

⁷⁷ Sic, ut postquam sub anum 1185 Nissa cum regione Nissea sub eius concessit imperium, in fide Graecorum manserit omnino nihil fere Serbicarum terrarum praeter atd. — P. RITTER-VITEZOVIĆ v Ms. Serbia illustrata u J. CH. v. ENGLA, Geschichte von Serbien. »Allg. Welt-historie«, Halle 1801, Bd. 49, Theil 3, [str.] 202.

bodiv se z nadvlády byzantské, šířil bez překážek svou državu na jihu v Pečské oblasti, v údolí Bílého Drimu, na Kosím Poli a pronikl asi až ku pramenům Vardaru do krajů, které nepochybně zpusťčil a pak opustil. Pak vtrhl do Zety a na Přímoří, načež, za vpádu Normanů, pokračuje ve výboji, využil těžkého nebezpečí, které ohrozilo Byzantsko tímto útokem, a zmocnil se r. 1185 trvale Niše, kam se snad dostalo srbské vojsko po prvé již r. 1183 společně s Uhry. I to ukazuje na skutečnost, že srbské panství v Niši trvalo mnohem déle, než jak soudil Jireček, že r. 1188 nazývá Nemanja Niš, v listě císaři Fridrichovi, dokonce »hlavním městem« své državy.⁷⁸

Ještě jednu skutečnost lze však vysvětliti toliko v této souvislosti. Koncem r. 1185 změnil náhle Bela III., král uherský, dvacetileté přátelství se Srby v nepřátelství, a stal se spojencem císaře byzantského Isáka Angela. Soudím, že podnět k této změně uherské politiky, dosud nevyjasněné, dalo právě opanování Niše Srby, odkud Štěpán Nemanja počal ihned šířiti své panství do údolí Timoku. Tímto sebevědomým postupem na sever se srbský vladař nepochybně dotknul krále uherského, který držel Braničevsko. Srbský výboj k severu zřetelně ukázal, že se zájmy Uhrů a Srbů silně liší, a Uhři od konce r. 1185 stali se z dočasných spojenců znovu starým nepřitelem Srbů v týle...

Po vypuknutí bulharského povstání, v l. 1187—1189, ale spíše až před samým příchodem křížáckého vojska v červnu r. 1189, rozšířil Nemanja své panství o »Nišavsko«, t. j. o celou nišskou oblast směrem do poříčí Nišavy až k Sofii.⁷⁹ V době, kdy už křížové vojsko prošlo Balkánským poloostrovem a stálo před Cařihradem, t. j. na podzim r. 1189 a v lednu 1190 byli Srbové zaměstnání »velikou námahou a válkou v Bulharsku«.⁸⁰ V tom čase pronikla srbská vojska výbojně i ničivě znovu na Strumu a na horní Vardar, jak určil správně už Jireček.

Ve výbojích Štěpána Nemanji jeví se však kromě zápasu s Byzantskem ještě tendence druhá, pro niž se právem nazývá tvůrcem »národního« srbského státu: Snaha sjednotiti všechny srbské země a dobýti břehů mořských. Již r. 1171 útočili Uhři od Bělehradu, ale Nemanja vytrhl proti Dalmácii. Znovu roku 1183. Skončiv výboje na východě u Sofie a v jižním Srbsku, pronikl, nepochybně z Prizrenska, do Zety a na přímoří, kde se zmocnil Skadru s okolím,⁸¹ opanoval řadu biskupských sídel (Sardu, Danj, Drivast a Svač), Bar, Ulcinj a Kotor.⁸² Celá přímořská oblast se dostala teď, a úplně za třetí výpravy křížové do moci rašského velikého župana, který učinil konec panství posledních členů z rodu Dioklijských knížat.⁸³ V titulech srbských vládařů se od té

⁷⁸ Viz níže str. 271.

⁷⁹ Viz níže str. 266.

⁸⁰ Viz níže str. 293—295.

⁸¹ IL. RUVARAC, Prilošci k objašnjenju izvora srpske istorije. »Glasnik Srps. Uč. Društva« 1881, XLIX., 39.

⁸² Prameny u Jirečka-Radoniće, 254, pozn. 1-5. — Stanojević, Nemanja 22.

⁸³ Jireček-Radonić, 254, 255.

doby pravidelně vytýkalo, že se jejich stát skládá ze dvou dílů, Rašky a Přímoří.⁸⁴ V pramenech třetí výpravy křížové na př. se Štěpán Nemanja nazývá »veliký kníže Srbska a Rašky«, pojmenování, ve kterém se nepochybně jeví snaha vyjádřiti, i když nedovedně, středověký »dualismus« přímořského a vnitrozemského Srbska.⁸⁵

Moře a námořní obchod měly též vliv na války Štěpána Nemanji s Dubrovníkem. Aby zabezpečil Srbům ze Záchlumí bezpečné obchodování, útočil v letech 1184 a 1185 kníže Miroslav Záchlumský, podporován jsa Nemanjou, na Dubrovník, který, jsa takto ohrožen, uznal r. 1186 nad sebou vrchní panství Normanů (v l. 1186—1191).⁸⁶ Nemanja byl po té nucen uzavřít s Dubrovčany mír a obchodní smlouvu (r. 1187), z níž je dosti zjevné, že ve válkách s Dubrovníkem hrály hlavní úlohu především moře a obchodní zájmy. Dubrovčané se zřekli zejména násilností, jež do té doby provozovali na Srbech, vpadající od ústí Neretvy do Záchlumí a prodávající srbské zajatce do otroctví, a zaručili Srbům ze Záchlumí, že mohou zase svobodně přicházet za svými obchodními zájmy do Dubrovniku. Z této poslední podmínky smlouvy je zřetelné viděti příčina srbského útoku na Dubrovník: Dubrovčané bránili Srbům v obchodování...

Rašský stát měl nevýhodnou polohu vnitrozemskou. Byl příliš vzdálen od Solunu a od moře Egejského. Přirozené však byly snahy mocnějších vládců srbských, ať již Dioklijských nebo (a to mnohem více) rašských, podříditi si všechny příbuzné kmeny jihoslovanské v zájmu všech se zřetelem k nebezpečí byzantskému, bulharskému nebo uherskému, a tyto snahy obracely zřetel panovníků rašských na sever k Bosně a na západ a severozápad k moři Jaderskému. Štěpánovi Nemanjovi se v letech 1183—1185 podařilo to, co se nepodařilo nikomu z jeho předchůdců, že svému vedení podřídil největší část kmenů srbských a tak položil základ k státu, který teprve trvale stmelil ty skupiny kmenové, z nichž se pozdějšími dějinami utvořil srbský národ. Miroslav, kníže Záchlumský, pojav za manželku sestru bosenského bána Kulina, zabral tímto způsobem aspoň ideově i Bosnu do sféry srbských zájmů.⁸⁷

Srbové byli od r. 1102, kdy se uherský král Koloman stal pánem Chorvatska, mezi kladivem a kovadlinou, t. j. mezi Byzantskem a Uhrami. Unií s Chorvatskem dostalo se Uhrům možnosti šířiti své panství směrem, který odpovídal přirozeným podmínkám zeměpisným uherského království. Opanováním Slovenska po smrti Boleslava Chrabrého r. 1029 dosáhly Uhry na severu přirozených hranic až ke hřebenu Karpat, a tím položena byla přirozená hráz i jejich výboji na severu. Zeměpisná poloha Uher obracela útočné síly Maďarů

⁸⁴ Jireček-Radonić, 255.

⁸⁵ magnus comes de Sarvia et Crassia — Ansbert 22; — magni comites de Servigia et Rassia, Neaman et Chrazimerus (Hist. peregr. 61).

⁸⁶ JIREČEK, Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters. Wien 1899, 50, pozn. 26.

⁸⁷ F. MILOBAR, Ban Kulin i njegovo doba. »Glasnik Zemalj. Muzeja u Bosni i Herceg.«, XV. (1903); zvl. otisk vyšel v Sarajevě 1903, str. 4.

přirozenou cestou do Rakouska a směrem toku velikých řek, Tiszy a Dunaje, k Podunají a k moři Jaderskému. Tam byl uherský stát otevřen cizímu výboji, ale současně sám s to, šířiti se na Balkánský poloostrov. Spojením s Chorvatskem dosáhli Uhři moře a vstoupili do oblasti obchodních zájmů na moři Jaderském, a přirozenou polohou zeměpisnou byli odtud vedeni k tomu, aby přijali za své především zájmy a nároky království Chorvatského, t. j. aby využili svých útočných sil především na Balkánském poloostrově. Od spojení s Chorvatskem r. 1102 počíná v uherských dějinách orientace směrem na Balkán, která Uhry vrhla do stoleté války s Benátkami a dlouholetých válek s Byzantskem, především však ohrožovala srbské země: Bosnu, Zetu, Rašku.

Rozšiřující hranice uherského království k jihu a jihovýchodu, pronikli Uhři především do Bosny, a dále do oblasti veliké cesty, spojující Bělehrad s Cařihradem: Do Braničeva, Bělehradu a k Niši, oblastí byzantských a byzantsko-bulharských. Tudy vedeny v XII. století války Uher s říší byzantskou, a procházela vojska obou nepřátel, strašně pustošíce tyto kraje. Spornými zeměmi mezi Uhrami, Chorvatskem a byzantským císařstvím byla Dalmácie a Srém. Předmětem maďarsko-chorvatského »výboje« byla Bosna a srbské země. Titul »rex Ramae« v titulu uherských králů od r. 1138 se vyskytující svědčí, že se ve 12. století pokládali za pány Bosny. Srbové, zaměstnaní po smrti Bodinově (r. 1101) bojem uvnitř vlastního národa, t. j. zápasem o převahu Zety a Rašky, hleděli opět čeliti návalu Uhrů tím, že hledali v Uhřích »spojence« proti Byzantsku, a za tu cenu — obětovali Bosnu. R. 1127 veliký župan Uroš, maje před očima dva cíle: pokořiti Zetu a osamostatniti srbský stát z byzantské nadvlády, opřel se o Uhry, a tím vytvořil směrnicí nové srbské politiky přátelského spolku srbské říše s Maďary.

Postavení Srbů ve veliké srážce byzantsko-uherské v XII. století bylo beznadějně. Srbské země byly součástí císařství, z jehož moci se hleděly vybaviti. Uhry, šířící své panství ze severu, byl však nový útočník, jehož kořistí se musily státí na prvním místě opět srbské země. Raška a Zeta, zápasící o vytvoření srbského státu, a zvláště Uroš, počínající politiku spojenectví s Uhrami, viděl patrně dobře, že se část srbských zemí nutně musí obětovati aspoň dočasně za kořist Uhrám, a obětoval tudíž tomu cíli — Bosnu! Uroš při tom nepochybně doufal i v to, že přátelský spolek a spojenectví s Uhrami buď na čas zadrží, anebo aspoň mravně znesnadní útočný postup Uhrů hlouběji do srbských zemí, do srdce Srbska, do Rašky. Svou politikou opouštěl ovšem tradice Česlavovy i Bodinovy, kteří vytvářeli sjednocený, národní stát. Uroš, vzdávaje se Bosny a obraceje zbraně proti Cařihradu, byl prvním představitelem politiky, která vyvrcholila v imperiu cara Dušana. Rašští králové a car Dušan, v době nejvyššího rozpětí a slávy Rašky usilovali o silný »balkánský« stát, jehož cílem bylo imperium, buď vedle říše byzantské, anebo i na místě říše byzantské. Uroš a na vrcholu slávy a moci Rašky car Štěpán Dušan, a jimi Raška, byli představiteli politiky tradic římského imperia na Balkáně bez ohledu na různé národy a na národní srbský stát, tak jako kdysi bulharský cař Symeon, kdežto

sjednociení především srbského živlu (obyvatelstva) provedla teprve ve 14. století Bosna.

Tímto způsobem po celé 12. století, za prvních bojů Rašky o převahu nad Zetou, při prvním velkorysejším pokusu o vybavení z moci byzantské r. 1171, i při sjednocování srbských zemí a velikém útočení v l. 1183—1185 proti říši byzantské byli Uhři trvalým spojencem Srbů. Soupeření mezi Uhrami a Byzantskem napomáhalo téměř plných dvacet let, v nejtěžších dobách tvoření a ustalování říše Nemanjićů jejímu upevnění a rozvoji. Srbové tvořili v té době jakýsi předvoj papežsko-románského a benátsko-uherského útoku ze západu, který byl »uvnitř« Balkánského poloostrova a proto byl tím cennější. Vzbouření Srbů a postupné vybavení z moci byzantské v l. 1171—1185 bylo první těžkou ranou pro Byzantsko, zasazenou mu ve veliké ofensivě z konce XII. století, na jejímž konci stojí zánik Byzantska a dobytí Cařihradu r. 1204 křižáky. Srbsko, ležící těsně na hranicích Byzantska, tvořilo pevný opěrný bod pro jeho nepřátele, a bránu do nitra Balkánu. Křižáci právem mohli doufati, že spojenectví se Srby uspoří jejich vojskům mnohé útrapy a nevítané útoky a přepady na cestě od Bělehradu do Niše, a odtud k Sofii. Jestliže toto očekávání z části zklamalo, a místní obyvatelstvo přece útočilo na křižáky, nutno to přičísti okolnosti, že srbský stát při třetí výpravě křižové stále ještě nebyl tak upevněn, aby jeho vladař Štěpán Nemanja ovládal všechny Srby. Spojenectví Srbů a pak i Bulharů s křižáky a nepřáteli byzantské říše znamenalo však především pro samo Byzantsko, že je neschopné rozhodného odporu proti nepříteli na celé téměř cestě od Bělehradu k Sofii, a až do Thrákie, a to i tenkrát, bylo-li pánem opěrných bodů v údolí Dolní Moravy, a že svou obranu musí přeložit až skoro před brány samého Cařihradu.

III.

VLÁDA CÍSAŘE ANDRONIKA KOMNENA A ÚTOK NORMANŮ NA BYZANTSKO.

V Cařihradě se zatím snažil upevniti své panství Andronikos Komnenos (1183—1185). V novodobém dějepise Andronikos platí za cílevědomého odpůrce velkostatkářské aristokracie, který se prozíravě stavěl na odpor šířícímu se feudalismu v říši, poněvadž rozrušoval byzantskou úřednicko-vojenskou státní organizaci. Andronikos pojal nenávisť k aristokracii v době, kdy se z Malé Asie v čele národního vojska marně snažil získati na svou stranu patriarchu, členy mocných rodin šlechtických i města.¹ Jeho vojsko při útoku na Cařihrad se skládalo většinou z divokých Paflagonců, k nimž se přidával lid, utištěný na velikých latifundiích Malé Asie. Soudím, že Radojićić chápe jeho povahu i směr vlády správněji, vida v něm především jen tyрана a autokrata, který chtěl vládnouti sám, a proto zaujal stanovisko proti »dynatoi«, t. j. proti

¹ Niketas Akom., 318. — Radojićić, 36. — Uspenskij, 10. — Cognasso, 36.

mocným rodům velkostatkářské šlechty, opíraje se o lid.² To jest pojetí, jež nejprůirozeněji vystihuje násilnickou a ukrutnou povahu císaře, který přinutil Alexia II., dítě ještě, aby podepsalo rozsudek smrti své matky. Již v čase, kdy Andronikos stanul po boku Alexia II. teprve jako jeho rádce, byzantská šlechta počala opouštět Cařihrad.³ V Malé Asii zdvihl odboj Jan Komnenos Batatzes, který však brzo zemřel.⁴ Jeho synové, prchající z Ikonía, kam se utekli, na dvůr sicilského krále Viléma II., byli dopadeni nedaleko Kréty Andronikovými pochopy a oslepeni.⁵ Rody Komnenovců, Dukovců a Angelovců zdvihly v provinciích odboj proti Andronikovi. V Malé Asii byla soustředěna oposice »mocných« za hradbami Nikaie a Brussy. Ale Andronikos, když se stal císařem, zlomil odpor šlechty. V evropských oblastech zjednal klid Alexios Branas, a odboj v Malé Asii udusil Andronikos sám, zmocniv se obou vzbouřených měst, jež stihl strašnými tresty. Tamější šlechta byla vyvražděna a připravena o život v strašných mukách.⁶ Ale Andronikos měl roku 1184 zabezpečené státní hranice, a klid v Malé Asii. Od byzantského státu zatím byly odpadly jen srbské země.

Od Andronika Komnena se začala i změna v politice zahraniční, důležitá v důsledcích svých i pro Srby. Císař projevil státnický smysl tím, že se smířil s Benáťčany, a tak zažehnal nebezpečí, ohrožující císařství spolkem Benátek s Normany. Tato politika na čas ochromila Viléma II. Sicilského. Z pramenů jediný Niketas Akominatos klade smír s Benáťčany ještě do času Manuela Komnena.⁷ Císař postavil prý Benáťčany, které byl zařadil mezi *burgenses*,⁸ znovu na roveň Řekům, propustil na svobodu všechny zajatce a vrátil jmění všem těm příslušníkům Benátek, kterým bylo zabaveno r. 1171. Ale vše nasvědčuje, že smír mezi Benáťkami a Byzantskem byl proveden teprve za Andronika Komnena. Dandolo jasně praví, že Andronikos, aby »upevnil imperium a naklonil si Benáťčany«, propustil na svobodu benátské kupce, zajaté kdysi Manuelem, a slíbil odškodné.⁹ Ale zejména politická situace, jaká byla v posledních letech vlády císaře Manuela, neposkytuje žádných podnětů, které by mohly vésti k podobnému obratu jak v Benáťkách, tak v Byzantsku. Později za Isáka Angela byl uzavřen roku 1187 dokonce *spolek* s Benáťčany. Ale od r. 1180, kdy nejpozději mohl býti proveden za Manuela smír, je též do r. 1187 doba příliš dlouhá. Je mnohem pravděpodobnější, že obrat nastal později,

² Radojčić, 36 a d.

³ Niketas Akom., 334 a d. — Radojčić, 55.

⁴ Uspenskij, 16. — Radojčić, 58, 59.

⁵ Niketas Akom., 342.

⁶ Niketas Akom. 369-372. — Eustathios, 49, Opuscula, 280 a d. — Tafel, Komnemen, 116.

⁷ Niketas Akom., V., 9, p. 225. — Heyd, 242.

⁸ O právech byzantských »poloobčanů«, cizích příslušníků (βουγέσιου) viz Radojčić, 42. — Heyd, 220.

⁹ Dandolo, I. X., cap. II., pars 4., p. 309: Anno 1182... Andronicus... Imperator effectus est. — Hic pro firmatione Imperii ut Venetos sibi favorabiles exhiberet, mercatores per Emanuele captos, requirente Duce, liberavit, et de refarciendis damnis annuatim promissionem fecit.

teprve v letech 1183—1185 za Andronika Komnena, kdy se také úplně změnily poměry. Krvavé události z r. 1182 — vyvraždění Latinů v Cařihradě — zjednaly totiž Benátkám zcela novou situaci v Byzantsku, poněvadž znamenaly, jak hned uvidíme, nezdar obchodní politiky Janova a Pisy v Levantě.

Jako jednu z příčin zatčení Benátčanů r. 1171, a konfiskace jejich majetku, uvádí Kinnamos útok Benátčanů na Janovany v Cařihradě, kterým císař Manuel zajistil chrysobulou, vydanou v dubnu r. 1170, bydlení v Cařihradě ve čtvrti Coparion či Coparia.¹⁰ Nad tím pobouření Benátčané napadli prý Janovany. Manuel žádal, aby Janovanům nahradili všechny škody. A když místo toho počali hroziti samým Byzantincům, vydal svůj zatýkácí rozkaz. Přerušení diplomatických styků, které odtud nastalo, mělo ovšem za následek, že obchodníci benátské přestali dojížděti do Byzantska, a latinská kolonie v Cařihradě se od té doby skládala hlavně z Janovanů a Pisanů, tedy obchodních soupeřů Benátek. Již před katastrofou r. 1171 byl mezi Byzantskem a Benátkami na čas podobný poměr. Roku 1168 zakázal dože Vitale Michiele II. svým poddaným »jezdit« do říše byzantské.¹¹ Že se při tom jednalo o obchod, a zákaz znamenal přerušení obchodních styků, je patrné z odvolání zákazu.¹² HEYD tvrdí, že noví poslové císaře Manuela činili Benátčanům vyhlídky na obchodní monopol v byzantské říši, a tím císař přiměl dožete k odvolání zákazu.¹³ Ale podle Dandola nesliboval Manuel nic podobného, nýbrž jen bezpečnost pro benátské kupce a výnosné obchody.¹⁴ Umístění této zprávy u Dandola těsně před katastrofou r. 1171 nasvědčuje tomu, že k obnovení pravidelných styků obchodních mezi Cařihradem a Benátkami došlo v době značně pozdější než roku 1168, kdy byly přerušeny. Dandolo naznačuje, že císař chtěl svými nabídkami přiměti všechny kupce, kteří se v době napětí vystěhovali z Romanie, k návratu, aby se pak zmocnil jejich majetku a zabavil jejich veliké jmění pro státní pokladnu.¹⁵ Poněvadž dože se dal získati, vrátilo se do Romanie 20.000 lidí, kteří pak pozbyli všeho jmění...

¹⁰ Kinnamos, VI., 10, p. 282. — Heyd, 230, 237.

¹¹ Dandolo, I. IX., cap. 15., pars XIV., p. 291. — Heyd, 238, pozn. 6, klade zákaz do r. 1168. Dandolovo předcházející nejbližší pevné datum [Ducis anno decimo secundo (Pars XIII.) se vztahuje k roku 1168. — Dože Vitale Michiele nastoupil r. 1156.] Nejbližší věcný fakt, který předchází zprávu, je odeslání tří byzantských posílů do Benátek. Dne 10. prosince r. 1167 skutečně nalézáme tři řecké posly v Benátkách (Annales venetici breves, Mon. Germ. Hist. Script., XIX., p. 71). Téhož roku 1167 proveden v Benátkách veliký politický obrat uzavřením spolku s Uhrami (viz výše str. 241). Zákaz zřejmě souvisí s napětím, vzniklým mezi Benátkami a Byzantskem pro poměry v Dalmácii, a třeba jej klásti do r. 1168, do doby po odjezdu byzantských posílů, a nikoliv do r. 1170, jak soudí Chalandon, Les Comnènes, 587.

¹² Dandolo, I. IX., cap. XV., pars XIX., p. 293: »Et sic Dux... Civibus suis licentiam tribuit, ut cum mercibus suis in Romaniam libero navigarent.«

¹³ Heyd, 238.

¹⁴ ... ut cum solita securitate et fructu Venetos ad Terras Imperii mittat. — Tamtéž.

¹⁵ Qui licet iam omnibus sibi subjectis pariter praecepisset ut Venetos cum eorum bonis eadem die detinerent, attamen anathematizando ait, erga eos nil mali cogitasse. — Dandolo, I. IX., cap. 15., pars XIX., p. 293. — Heyd, 238, 239.

Zcela jiná byla situace r. 1182. V době přerušení diplomatických styků od r. 1171—1184 (či 1185) byla roztržka s Byzantinci úplná, takže každý benátský kupec, který byl žádostiv obohacení a za tím účelem přece jen obchodoval s Řeky, činil tak na svůj vrub. Přijížděli sice i v této době do byzantské říše benátsští kupci a dokonce se usazovali v Cařihradě. Soukromá listina ukazuje, že i po vyvraždění Latinů r. 1182 byli v Cařihradě jednotliví Benátčané.¹⁶ Ale to byly v celku řídké výjimky. Proto se povraždění Latinů r. 1182 dotklo především Janovanů a Pisanů, nepřátel Benátek. Andronikos, který v podstatě vítal, že se tak Cařihrad zbavil na ráz cizích kolonistů, kteří jen vyssávali řecký lid, zahájil na to jednání s Benátčany, slibuje nahraditi jim škodu, kterou utrpěli benátsští kupci r. 1171. Tímto způsobem získalo Byzantsko někdy r. 1184 nebo 1185 znovu přátelství Benátek,¹⁷ jejichž řevnivosti na Janovany a Pisany použilo k zlomení vlivu Janova a Pisy. Když se r. 1185 chystala útočná výprava Normanů proti říši byzantské, neměla proto na své straně Benátek. Andronikos, zjednav novou obchodní situaci, roztrhl benátsko-normanský spolek. A ještě ani Andronikův pád nepostavil Benátčanů po bok západu.

V Byzantsku, kromě tohoto úspěšného obratu v politice zahraniční, způsobila hrůzovláda císaře, který každou neposlušnost bez velikého rozmýšlení, a často i jen z rozmaru trestal strašnými mukami i smrtí, po jedné stránce příznivý obrat ve vnitřních poměrech. Zjedнала v říši pořádek. Přestala korupce a prodávání úřadů.¹⁸ V provinciálním úřednictvu se náhle objevují schopní a čestní lidé a dobře placení úředníci.¹⁹ Provincie počaly zkvetati.²⁰ Vydírání daní přestalo.²¹ Zprávy pramenů a zvláště obou představitelů šlechtických rodů a tudíž Andronikových nepřátel, jimiž byli oba historikové, Michal a Niketas Akominatos, působí přesvědčujícím dojmem, když líčí prospěšnost vnitřní vlády Andronikovy. Andronikos provedl tu úkol, s něhož nebyli velicí císařové Basileios II., a kdysi sám Justinián. Ale nezdravý byl pramen císařovy moci nad lidmi, a proto ani jeho úspěch nebyl trvalý. Rozkazům posledního Komnena propůjčoval sílu zákona panický strach. Státní úředníci, kteří se dříve drželi vždy křečovitě v hlavním městě, chvátají za Andronika do provincií, aby byli z přímého dosahu obávaného císaře.²² Andronikos počal zuřiti proti »mocným« (dynatoi), ale tím si připravil zároveň svůj pád. Magnáti byli v množství vražděni. Ženy zavírány do klášterů. Jednotlivci kamenováni, nebo hynuli v plamenech.²³ Řada badatelů, jak už bylo naznačeno, soudí, že Andronikos

¹⁶ Tafel-Thomas, 177.

¹⁷ *Historia ducum Veneticorum*. »Mon. Germ. Hist. Script.« XIV., 89 a d. — Dandolo, I. X., cap. II., pars IV., p. 309. — Radojčić, 45, 71. — Heyd, 246.

¹⁸ Niketas Akom., 422.

¹⁹ Niketas Akom., 429. — Michal Akominatos, (Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα... ἐκδιδόμενα... ὑπὸ Σπυριδῶνος Π. Λαμπροῦ). Atina 1879, I. 145.

²⁰ Michal Akom., I., 142.

²¹ Chalandon, *Les Comnène*, 306.

²² Michal Akom., II., 81 a d. — Radojčić, 74.

²³ *Prameny o poměru Andronika k šlechtě* sebral a uvádí Radojčić, 74, pozn. 4. — Srov. i str. 78.

hledal ve vyvraždění šlechty a v konfiskaci jejího majetku lék proti feudalismu, který se od výprav křížových rychle zakořeňoval a šířil v Byzantsku. Ale není důkazu, že by veliký majetek, odňatý magnátům, byl býval skutečně dělen a přišel do rukou drobných lidí. Určitě měl však Andronikos při zápase s mocnými na zřeteli cíl dynastický, odpovídající též jeho povaze samovládcce. Snažil se zbaviti se šlechty, aby vládl sám. Niketas Akominatos praví přímo, že účelem všech těch hrůz bylo »upevniti Andronikovo imperium, i jeho dětí«. ²⁴ Ale zapomněl při tom, že, šíře jen hrůzu kolem sebe, budí i nenávist přes to, že jeho vláda vedla k zlepšení osudu chudých a provinciálního obyvatelstva. Vlastní synové podlehli hrůze před otcem-císařem, ²⁵ a cařihradský lid jej počal nenáviděti. Andronikův pád dokonale vnější nepřítel.

Roku 1185 udeřili na byzantskou říši Normané. V Palermu, na dvoře sicilského krále Viléma II., shromažďovala se byzantská emigrace, zapřísahající Normany, aby zbavili říši tyraha Andronika. Dostavili se pretendenti: Alexios Komnenos, synovec císaře Manuela, vypovězený Andronikem na černomořské břehy. ²⁶ Vyskytl se Lžialexios Komnenos, který se vydával za zavražděného císaře Alexia II., Manuelova syna. Po celé Sicilii se rozšířilo mínění, že je to pravý Alexios. ²⁷ Na dvoře sicilského krále žila řada Normanů, kteří byli v byzantských službách. Po dosednutí Andronika na císařský trůn uprchli však do vlasti. Ti všichni utvořili stranu, která podporovala plány byzantských pretendentů a emigrace, tvrdíce, že se pod normanské prapory shromáždí v Byzantsku nesčíslný počet nespokojenců s Andronikovou hrůzovládou. Už CHALANDON vyslovil názor, že z téhož důvodu, aby získal přívržence mezi Řeky, rozhodl se Vilém II. vydávati Lžialexia za pravého císaře. Dobrodruh byl uznán za skutečného syna Manuelova přes to, že byl odhalen Alexiem Komnenem, který popřel jeho totožnost, a byly mu od té doby prokazovány pocty jako suverénu. Ve válce roku 1185 se nicméně neobjevuje. ²⁸

Sicilští králové se v letech 1134—1154, hlavně za vlády krále Rogera II., pokoušeli zříditi jakési koloniální císařství v Alžírsku, Tunisu a Tripolisu mečem feudálních rytířů, kteří zakládali svá panství po březích Středomoří po vzoru rytířů křížových. ²⁹ Politika Rogerova nástupce Viléma I. se však značně lišila od této snahy předchůdcovy. Vilém I. se vzdal výboje v Africe, opustiv normanské osady v Alžíru a Tunisu. Jeho zřetel byl obrácen výhradně k Itálii a upevnění říše doma. ³⁰ Teprve král Vilém II. se znovu chopil starých dobovatelských plánů v duchu a tradicích slavného předka Roberta Guiscarda,

²⁴ Niketas Akom., 421.

²⁵ Radojčić, 76, 77.

²⁶ Niketas Akom., 414.

²⁷ Ibn Giobair, I., 170.

²⁸ Chalandon, Histoire II., 401—403.

²⁹ L. HALPHEN, La Conquête de la Méditerranée par les Européens au XI. et au XII. siècles.

»Mélanges d'histoire offerts à Henri Pirenne« I., Bruxelles 1926.

³⁰ Chalandon, Histoire II., 392.

jež směřovaly k získání císařské koruny byzantské. Ale útok na Byzantsko r. 1185 podniknutý nebyl dostatečně promyšlen a Normané utrpěli nakonec těžkou porážku přes to, že se situace jevila pro útok r. 1185 mimořádně příznivá.

Slabost byzantské říše projevovaly dynastické zmatky a vraždy v rodině císařské, i zápas s odbojnou šlechtou a vyhlazující Andronikova politika proti mocným (dynatoi). Srbové se odtrhli od Byzantska, jehož hranice byly tím r. 1183 podstatně ztenčeny. Od cařihradské vlády se odtrhl Kypr, kde byl povolán za císaře Isák Komnenos.³¹ Povražděním Latinů v Cařihradě r. 1182 se uvolnily Vilémovi ruce se strany kurie. V historické literatuře se normanský útok na Byzantsko z r. 1185 charakterisuje zpravidla jako odvěta za řez Latinů v Cařihradě r. 1182. Ale Vilém II. se nechtěl mstít za pohromy z r. 1182, nýbrž hleděl především těžiti ze slabosti byzantské říše.

Z pramenů jediný Eustathios³² zaznamenal, že normanský útok na Románii z roku 1185 byl vyvolán řezí Latinů r. 1182. Zprávy o této katastrofě čteme v nesčetné řadě pramenů východních.³³ Ale už Radojčić upozornil, že západní prameny o celé krvavé výtržnosti nápadně mlčí. Ani kroniky janovské a pisánské nemají o ní zpráv, ač povraždění Latini byli hlavně z Janova a Pisy.³⁴ V tom vidí Radojčić doklad, že celá událost nevyvolala na západě toho dojmu, jako u Řeků a očitých svědků a jak by ostatně byla zasloužila pro strašné výjevy, jež se při ní odehrály v Cařihradě, a pro ukrutnost a neobyčejné i na tu dobu krveprolití. Spory Řeků a Latinů byly už celá staletí vyřizovány přepadáním Latinů v Cařihradě. Latinové na ně odpovídali pustošením pobřeží a ostrovů. Radojčić soudí, že povraždění Latinů v Cařihradě r. 1182 nemělo žádných jiných následků, »nežli že bylo přerušeno jednání s římskou kurií o unii, a že Janované a Pisané vydrancovali řecké břehy a ostrovy, netroufajíce si proměnití represalie ve výboj, poněvadž se Andronikos brzo smířil s Benátčany a tak je držel na uzdě«.³⁵ Válku z r. 1185 nutno vřaditi v souvislost stoleté útočné politiky Normanů proti Byzantsku. Ale nebyla-li příčinou, byla řez Latinů z r. 1182 vhodnou záminkou k válce. K samému útoku přispěla i potud, že papežský dvůr uvolnil sicilskému králi ruce.

V červnu r. 1185 opanovali Normané náhle Drač, odkud zahájili závrtné rychlý pochod na Solun. Na severu mělo dobytí Drače za následek, že se r. 1185 poddal Dubrovník sicilskému králi. Srbové, tímto tlakem byvše přinuceni, skončili války s Dubrovčany a uzavřeli s nimi smlouvu (1186). Jinak se normanský útok přímo nedotkl srbských zemí, ale zajistil Srbsku na čas bezpečnost, které odvážný srbský kníže užil k dobytí Niše a k výboji v údolí řeky Timoku. Jinak Štěpán Nemanja dobře věděl, že jeho osvobozovací dílo

³¹ Uspenskij, 21.

³² Eustathios, c. 28 a 30. Opuscula, 275 a d. - Tafel, Komnemen, 98, 100. — Radojčić, 47.

³³ Výčet pramenů i literatury u Radojčiće, 45, pozn. 1.

³⁴ Radojčić, 47.

³⁵ Radojčić, 47, 48.

jest jen potud v bezpečí, pokud je byzantský dvůr zaměstnán vzpourami a válkami.

Dne 6. srpna oblehli Normané Solun, který se neudržel. Bylo ho dobyto a v jeho zdech provedena strašlivá odvěta za řez Latinů r. 1182. Od Solunu postupovalo normanské vojsko směrem k Cařihradu, a přední hlídky dospěly k městu Mosinopoli.³⁶ V Cařihradě však toto veliké vnější nebezpečí vyvolalo státní převrat, při kterém byl dne 11. září svolán Isák Angelos za císaře. Andronikos Komnenos, chycen na útěku, skončil v hippodromu v strašných mukách. Ale normanský útok nebyl náležitě promyšlen a vojsko bez schopných vojevůdců. Neschopní velitelé připustili, že se Normané rozptýlili po Thrákii, a to byl počátek jejich zkázy.

Obrana Byzantska nabyla při nastoupení císaře Isáka Angela, ve chvíli krajního nebezpečí, jakéhosi národního rázu. Niketas Akominatos praví, že se k Isákovi sbíhali na pomoc lidé, kteří už dávno neměli zbraně v rukou, aby pomohli, i mladíci, z nichž jedna část byla dychtivá spatřiti nového císaře, druhá chtěla vojenská místa, třetí hořela touhou zahnatí Normany. Též z Malé Asie přicházelo vojsko.³⁷ Isák Angelos sám dovedl si skvěle vybrati vojevůdce. Alexios Branas, jmenován byv vrchním velitelem, připravil Normanům zničující porážku. V rozhodné bitvě u Demetrice byli Normané na hlavu poraženi a přinuceni k překotnému opuštění Solunu.³⁸ Zbytky normanského vojska, které se nedostaly na lodi, bloudily ještě dlouho kolem Solunu, znepokojované a pronásledované od Řeků. Část se dostala do Drače.³⁹ V samém Solunu byla provedena znovu pomsta na zbylých Latinech.⁴⁰ Vítězství nad Normany bylo pro Byzantince překvapující a neočekávané pro celou zemi.⁴¹

IV.

PŘED TŘETÍ VÝPRAVOU KŘÍŽOVOU. — ISÁK ANGELOS.

Za vlády císaře Isáka Angela (1185—1195) se vymanili Bulhaři z byzantského panství a poroby, následující příkladu Srbů; tím byly dovršeny předpoklady k pádu císařství byzantského, které pak podlehló útoku křížáků čtvrté křížové výpravy r. 1204. V historické literatuře dostalo se proto vládě Isáka Angela rozhodného odsouzení. Ale Isák měl značné politické schopnosti. Isák Angelos už převzal smutné dědictví. Z mezinárodních smluv, jež uzavřel hned na počátku své vlády, lze usouditi, že počátky jeho vlády byly beze vši pochyby dobré, a že nový císař vynikal schopností tvořiti si situaci. Za bul-

³⁶ Niketas Akom., 467.

³⁷ Niketas Akom., 466.

³⁸ Niketas Akom., 471, 472.

³⁹ Niketas Akom., 471, 472.

⁴⁰ Tamtéž, 471.

⁴¹ Tamtéž, 472.

harské povstání odpovídá celé století, nikoliv pouze císař Isák Angelos. Za jeho doby uzrál prostě jen dlouhý pochod vnitřního kvašení a příprav, který konečně vedl v Bulharsku k povstání.¹ Proto byl Isák i nebezpečný pro Srby, jejichž kníže, Štěpán Nemanja, hledal za jeho vlády horečně prostředky a cesty, jak odvrátiti nebezpečí, jež mu hrozilo z Cařihradu.

Císař Isák Angelos odvrátil především katastrofu, hrozící Byzantsku od Normanů. Uzavřel smír a spolek s Uhrami a tím znovu ohrozil Srbsko se dvou stran. Pokračuje v prozíravé politice sblížení s Benátkami, jejichž loďstvo (pokud Benátčané byli spojenci), rozhodovalo o osudu Cařihradu a činilo Isáka pánem mořských úžin, získal Benátky r. 1187 k uzavření spolku. Potlačiv povstání Alexia Branase, měl z jara r. 1186 úspěch i ve válce s Bulhary.

Vláda Isáka Angela se hned od jeho nastoupení podstatně lišila od předchůdcovy hrůzovlády. Strach před císařem pominul. Isákův sňatek a skvělé dvorské slavnosti, konané při té příležitosti, naznačovaly návrat klidných poměrů. Obyvatelstvo Cařihradu si oddechlo. Ale zajímavé místo u Nikety Akominata ukazuje, že opřel-li se nový císař znovu o šlechtu, ke které náležel i Niketas, a hledal-li, na rozdíl od Andronika, podporu mocných (dynatoi), neničil dobrých výsledků vlády předchůdcovy. Půda nebyla vrácena bývalým majitelům latifundií. Isák Angelos pečoval, aby se dostalo náhrady všem, kdož byli za vlády Andronikovy zmrzačeni, ve vyhnanství anebo zbaveni statků. Ale konfiskované pozemky, jež byly buďto rozdány, anebo v držení státní pokladny, nebyly vráceny svým bývalým pánům, kteří dostali náhradu v penězích.²

Isák nastoupil 12. září r. 1185. Dne 7. listopadu utrpěli těžkou pohromu Normané. Neúspěch normanského tažení neznamenal však mír, ani konec normanského nebezpečí. Normané jistý čas drželi ještě Drač, který prý nakonec vydali pro přílišný náklad finanční, spojený s vydržováním posádky a se správou Drače.³ Chalandon má za to, že byl vrácen až při uzavření míru.⁴ Je-li tomu tak, bylo by dlužno posunouti jeho vydání Normany do konce roku 1187.⁵ Nepřátelství mezi Isákem a Vilémem II. se totiž prodlužovalo válčením ve východním Středomoří a zvláště u Kypru, kde sicilské loďstvo, pod vedením znamenitého vojevůdce Margaritona, podporovalo Isáka Komnena proti Isákovi Angelovi.⁶ Nebezpečí útoku s této strany hrozícího nabylo naopak povážlivého významu, když se Jindřich VI. oženil (v lednu 1186) s Konstancií, dcerou sicilského krále a dědičkou koruny sicilské a neapolské.⁷ Ale když 2. října 1187 bylo dobytý Jerusáléma sultánem Saladinem,

¹ F. USPENSKIJ, *Obrazovanie vtorago bolgarskago carstva*. Odessa 1879, 1—73.

² Niketas Akom., 465.

³ Tamtéž, 472.

⁴ Chalandon, *Histoire*, II., 414.

⁵ Viz str. 264, pozn. 8, o míru s Byzantinci.

⁶ Nik. Akom., 484. — Chalandon, *Histoire*, II., 415.

⁷ Toeche, 55. — Uspenskij, *Obrazovanie*, 116.

uzavřel Vilém II., pod dojmem toho, na konci roku 1187 s císařem Isákem mír.⁸

Útok Normanů, kterého hleděli využití Srbové, přispěl však nepřímo k obratu v Uhrách, Byzantsku příznivému. Opanování Niše Štěpánem Nemanjou r. 1185, o němž už se stala zmínka, a rozšíření srbského panství do údolí řeky Timoku směrem severním⁹ a tím do oblasti, která byla v rukách Bely III., zavdalo asi příčinu k změně uherské politiky k Srbsku koncem r. 1185; Bela III., dosavadní spojenec Štěpána Nemanji, opustil dlouholeté spojenectví se Srby, a byl ochoten uzavřít mír, ba se i spolčit s Isákem. A současně také Isák Angelos se rozhodl pro sblížení s Uhrami.

Isák měl na Balkánském poloostrově proti sobě trojí nepřátelskou oblast Bulharů, Srbů a Uhrů, držících kromě chorvatských zemí s Dalmácií od r. 1182 i Bělehrad a Braničevsko. Císař Manuel válčil s Uhrami. Ale Isák Angelos si byl zřejmě vědom, že za císaře Manuela byl jen s největším napětím veden vyčerpávající zápas byzantské říše o vliv ve střední a západní Evropě a o panství nad Dalmácií a o Srém, a proto se rozhodl zúžit oblast byzantských zájmů. Isák se vzdal Dalmácie a Srému, které ostatně ihned po Manuelově smrti byly přivtěleny zpět k Uhrám. Byzantsku bylo teď hájiti již vnitřnějších zemí! Roku 1183 se osamostatnili Srbové a tím se blížší území, na které si Byzantsko vždy činilo nárok, vybavilo z jeho moci a poručnictví. Isák hledal proto spojence v týle Srbů a současně spojence proti německo-sicilské koalici, ztělesněné v nárocích Jindřicha VI., jímž mohli býti právě Uhři.

Sblížení bylo provázeno i sňatkem. Isák požádal o ruku desítileté dcery Belovy Markéty, jež se stala císařovnou byzantskou. Sňatek byl uskutečněn koncem r. 1185, anebo brzy na počátku r. 1186.¹⁰ Bela III., pravděpodobně jsa dotčen postupem Nemanjovým, vydal Byzantsku Bělehrad a Braničevsko jako věno své dcery.¹¹ Tím bylo Srbsko ohroženo Byzantinci i ze severu, neboť Byzantsko, po smíru s Uhrami, se skutečně uvázalo znovu v držení Bělehradu a Braničeva i území v údolí dolní Moravy, zatím co jižní končiny, Niš s okolím, držel Štěpán Nemanja. V Braničevě byl ustanoven byzantský správce

⁸ Roberti Altissiodorensis Chronologia, ve sb.: Bouquet, *Récueil des historiens des Gaules et de la France*. Paris 1822, XVIII., 257: Imperator Constantinopolitanus et Rex Siciliae, post longam et gravem utrimque profligationem, reducuntur ad pacem. Událost je uvedena na sám konec r. 1187, po předchozí k datu 16. XII. 1187. — Srov. Toeche, 107, pozn. 8. — Mírové podmínky v *Annales de Ceccano* v »Mon. Germ. Hist. Script.« XIX., 287. (Chalandon, *Histoire*, II., 415.) Byli vydáni oboustranně zajatci. Viz i výše kap. I., str. 236.

⁹ Viz výše str. 252 a d. Dobytí Niše je v legendě Štěpána Prvověnčeného (hlava 7.) nerozlučně spojeno s tažením a přisvojením měst Svrljigu, Ravní a Koz'li (»Koželj«). Viz i Jireček—Radonić, I., 258.

¹⁰ Uspenskij, *Образование*, 112.

¹¹ Papež Innocenc III. r. 1204 v listě na výtky uherského krále Emericha: ... terram quam pater tuus ... sorori tue Imperatrici Grechorum dedit in dotem. — A. THEINER, *Vetera Monum. Slavorum Merid. historiam illustrantia*. Romae 1863, I., 36.

(*dux de Brandiz*,¹² *dux Brundusii*).¹³ Ale byzantské panství v tomto kraji bylo nepevné a spíše jen vnější. V celé oblasti jevíly se totiž následky válek, které tam zuřily už půl století, zvláště za vlády císaře Manuela. Za panování nezletilého Alexia II. zmocnili se Podunají, jak víme, Uhři a za Andronika II. bylo celé území od Braničeva až k Sofii strašlivě zpustošeno Uhry a Srby: Bělehrad byl z té doby pobořen,¹⁴ Niš, »kdysi opevněné město«, částečně v rozvalinách.¹⁵ Následkem toho byl celý kraj v zdivočelém stavu, a panovalo tam skutečně bezvládí. Místní obyvatelstvo neposlouchalo ani Byzantinců, a ani Nemanjovo panství nebylo uznáváno ještě všemi Srby. Proto, když r. 1189 přitrhla do těchto končin křížová výprava, místní obyvatelstvo napadalo na svůj vrub na křížáky, nestarajíc se o poměr Isáka Angela k císaři Fridrichovi. A ač srbský kníže Štěpán Nemanja měl velmi přátelské styky s Fridrichem, účastnily se útoků na křížáky i různé neukázněné srbské kmeny.¹⁶

Ale na štěstí pro Srby propuklo téměř současně s nastoupením Isákovým povstání v Bulharsku. USPENSKIJ odporuje běžnému názoru, opřenému o Niketu Akominata, že bulharské povstání bylo vyvoláno vydíráním zvláštní daně v zemi, vypsané u příležitosti Isákova sňatku. Vidí v něm výsledek staletého vývoje, ukazuje, že propuklo vskutku ihned po vymření dynastie Komnenovců.¹⁷ Odvahy dodaly Bulharům úspěchy Uhrů a Srbů z let 1183 až 1185 a normanský útok na Byzantsko r. 1185. Roku 1186 byla založena druhá bulharská říše se sídlem v Trnově. Isáka Angela provázelo nejprve štěstí ve válce proti Bulharům, kterou zahájil z jara 1186. Bulhaři byli na hlavu poraženi a vůdcové povstání, Petr a Asěň, byli přinuceni k útěku ze země. Ale Isák podcenil sílu bulharského lidového hnutí, mysle, že má činit pouze s oblastními oligarchy, a proto se spokojil popleněním Bulharska, aniž byl vložil do země stálé posádky. Tím umožnil návrat Petrovi a Asěňovi, kteří s vojskem, složeným z Kumánů, brzo obsadili znovu celou zemi mezi Balkánem a Dunajem. Pro nás má význam nové tažení, jež podnikl Isák proti Bulharům v říjnu r. 1186. Byzantské vojsko táhlo v zimě r. 1186—1187 dalekou oklikou přes Sofii do Bulharska, ale krutá zima přerušila tažení.¹⁸ Císař v něm mohl pokračovati teprve z jara r. 1187 a skončil válku uzavřením příměří. ZLATARSKI praví, že se Isák jednak přesvědčil o nemožnosti potlačit povstání, jednak byl k míru donucen Srby. Srbové uzavřeli prý v té době spolek s Petrem a Asěňem a Štěpán Nemanja se zmocnil Niše a pobořil některé »pevnosti na bulharském území«.¹⁹

¹² Arnold, 172.

¹³ Dietpold, 509. — Hist. peregr., 59, 61.

¹⁴ Viz níže str. 273.

¹⁵ Ex parte diruta. — Ansbert, 22.

¹⁶ Ansbert, 20.

¹⁷ Uspenskij, Obrazovanie, 114.

¹⁸ Nik. Akom., 520-521. — Uspenskij, Obrazovanie, 132-135. — W. N. SLATARSKI, Geschichte der Bulgaren. Leipzig 1918, Teil I., 97, 98.

¹⁹ Slatarski, 98.

Všechny zprávy, které máme o tomto výboji Štěpána Nemanji, se opírají o jediného ANSBERTA, který praví, že Nemanja v době, kdy křížové vojsko procházelo Balkánským poloostrovem, uzavřel spolek s Petrem a Asěnem a podmanil si »část Bulharska«.²⁰ Jireček²¹ rozuměl touto »částí Bulharska«, jak víme nesprávně, postup do údolí řeky Timoku, jež bylo obsazeno Srby už r. 1185.²² Zlatarski, opíraje se o Jirečka, rozumí »částí Bulharska«, o kterou se jedná, Niš a jakési *pevnosti na bulharském území*, jichž blíže neurčuje. Oba historikové však nepřihlížejí k časovému určení Ansbertovu: »V tom čase, kdy křížácké vojsko procházelo poloostrovem.« To bylo období od června r. 1189 do ledna r. 1190. Ansbertovy zprávy ovšem nelze brát doslova. Štěpán Nemanja uzavřel spolek s Petrem Asěnem určitě *před příchodem křížového vojska* na Balkán a není pochyby, že před tou dobou také rozšířil svou državu o dotčené bulharské území (*partem Bulgarię*). Je otázka, *které bulharské území* měl Ansbert při tom na mysli, a *kdy* došlo k oběma událostem?

Klíč k řešení otázky podává líčení Štěpána Prvověnčaného, s nímž se zcela shoduje i to, co uvádí sám Ansbert na jiném místě svého spisu. Podle krále Štěpána třeba rozuměti tímto »bulharským územím« poříčí řeky Nišavy (*Nišavsko*).²³ A podle Ansberta, ve shodě s tím, to bylo území *od Niše k Sofii*. Vyprávěje o setkání císaře Fridricha s Nemanjou a jeho bratrem Sracimírem v Niši líčí Ansbert, kterak srbská knížata vykládala císaři, čeho vybojovala na Byzantsku. Dobyli prý na Isákovi Niše a okolí, a *potom (deinceps)* území od Niše k Sofii.²⁴ Štěpán Nemanja zajisté se pokusil využití bulharského povstání, šíře své území »na úkor Bulharska«, ale tak, že se při tom nedotkl bulharských zájmů, naopak uzavřel časem spolek s Petrem Asěnem. Určení dotčeného »bulharského území« podává vysvětlení k tomuto zdánlivému protikladu. Kraj od Niše k Sofii byl totiž ve skutečnosti byzantský; proto se též Nemanja, šíře své panství směrem k Sofii, nestřetl s nároky Bulharů a nedotkl bulharských zájmů.

Je však otázka, došlo-li k tomuto výboji a k uzavření spolku s Bulhary už r. 1187, a zdali Isák uzavřel proto s Bulhary příměří, jak tvrdí Zlatarski? Uspenskij soudí o tažení Isáka Angela z r. 1187, že skončilo prostě bezúspěšným obléháním Lovče.²⁵ Ansbert klade obě události, spolek i výboj, do doby, kdy křížáci byli na Balkáně, t. j. do druhé poloviny r. 1189, po té stránce ne zcela správně. Je nepochybné, že už před příchodem křížáků bylo navázáno jednání mezi Bulhary a Srby a byla uzavřena dohoda mezi Petrem Asěnem a

²⁰ In ea fluctuatione regni Grecie prefati comites de Servia et Crazzia eo tempore, quo exercitus crucis transmeabat, occasione accepta partem Bulgariae suę dicioni subjugaverant federe inito cum Kalopetro adversus imperatorem Constantinopolitanum, qui scilicet, atd. Ansbert, 24.

²¹ Jireček-Radonić, I., 258.

²² Viz výše str. 252.

²³ Viz výše str. 252, pozn. 73.

²⁴ Idem preterea comites... Nisam civitatem et circa eam ac deinceps usque ad Straliz omnem terram illam ex ditione Grecorum preceptam sibi que eam vendicabant. — Ansbert, 22.

²⁵ Uspenskij, *Obrazovanie* 135.

Štěpánem Nemanjou o tom, jak se zachovati ke křížové výpravě.²⁶ V té době nepochybně vznikl i spolek Srbů s Bulhary. Druhé určité datum podává shora dotčené bulharské tažení Isáka Angela v zimě 1186—87. V té době, kdy Isák postupoval proti Bulharům přes Sofii, Srbové zřejmě ještě neválčili s Byzantskem, poněvadž Isák, aby mohl voliti tuto cestu, musil míti jistotu, že jeho vojsku nehrozí nebezpečí od Srbů v týle. Spolek Srbů s Bulhary byl tudíž uzavřen a Nemanjovo území rozšířeno až k Sofii v letech 1187—1189, ale se zřením k Ansbertovi spíše až později, těsně před příchodem křížáků, t. j. r. 1188 nebo spíše počátkem r. 1189.

Ač císař Isák byl zaneprázdňen těžkými boji s Bulhary, obracel přece zřetel i k trvalé nejistotě Latinů v Orientě, kteří se stále naléhavěji dovolávali křesťanské pomoci ze západu. Výsledkem těchto proseb mohla býti jen nová výprava křížová. Vida ji na obzoru, pokračoval Isák horečně v úsilí získati Benátčany, s nimiž v únoru r. 1187 byl uzavřen spolek. Jednání bylo nepochybně urychleno obavami Benátek před vzrůstem moci štaufské. Benátky se cítily ohroženy sňatkem Jindřicha VI., i když pro tu chvíli nebylo nebezpečí ještě naléhavé, poněvadž národní strana v Sicilii chtěla podporovati proti Jindřichovi národního pretendenta Tankréda. Z textu smluv byzantsko-benátských (tři privilegia z února r. 1187) lze usouditi, že Isák Angelos očekával uskutečnění křížového tažení, a že byl připraven na možnost války, odtud hrozící. Benátky se mimo jiné smlouvou zavazují, že poskytnou Cařihradu, bude-li ohrožen nepřítelem, ochranu svým loďstvem. Benátské kolonisty v celé Románii smlouva zavazovala vstoupiti ve chvíli nebezpečí do byzantského vojska. Měli sami vystrojiti lodi a též se hlásiti k vojenské službě na lodích na obranu byzantské říše. Isák Angelos nepochybně si byl dobře vědom, že, maje vedle byzantského loďstva ku pomoci loďstvo benátské, bude ovládati moře a s úspěchem čeliti každému pokusu o vyhladování, kdyby Cařihrad byl obležen na souši. Ale vojenská smlouva s Benátkami znamenala i více, bráníc vytvoření situace, jež r. 1204 rozhodla o pádu Cařihradu. Spojenectví s císařem Isákem činilo z Benátek nepřítele křížáků pro případ konfliktu Byzantska se západem nedovolujíc, aby se Benátky postavily po bok papežské kurie a křížáků, a tím byl velmi podstatně oslaben latinský živel. Smlouvy podepsány právě v čas, t. j. před pádem Jerusáléma a před rozpoutáním nového proudu křížáckého nadšení.

V.

BARBAROSSOVA POSELSTVÍ A DVOJÍ KOALICE KŘEŠŤANSKO-MUSLIMSKÁ.

Císař Fridrich Barbarossa, rozhodnův se v Mohuči 27. března 1188 pro křížové tažení,¹ měl především péči o to, aby řádně vypověděl válku sultánu

²⁶ Viz kap. VI.

¹ *Ystoria de expeditione Friderici imperatoris edita a quodam austriensi clerico, qui eidem interfuit, nomine Ansbertus.* »*Fontes Rerum Austr.-Script.*«, Abt. I., Bd. V., 13.

Saladinovi. Jako kdysi Karel Veliký, který udržoval styk s Harun al Rašidem, byl i Fridrich v přátelském poměru se Saladinem.² Poněvadž už »dlouhý čas byli přáteli«, a toto přátelství bylo osvědčeno »vzájemnými dary«, a »poselstvími«, císař, »pečuje o svou čest«, poslal k Saladinovi poselstvo s určitými požadavky, vypovídaje pro případ, že nebudou přijaty, válku.³ Choulostivého úkolu císařova posla se ujal Jindřich Dietz,⁴ jenž se vydal na cestu 26. května r. 1188.⁵ Nesl Saladinovi od Barbarossy list i ústní vzkazy, jejichž obsah, zejména pak znění listu, můžeme rekonstruovati ze zachované odpovědi Saladinovy.⁶ Fridrich žádal, aby Saladin v určité lhůtě opustil Palestinu (snad do 1. listopadu roku 1188),⁷ aby vrátil svatý kříž na místo, kde jej vzal, a zaplatil odškodnění za všechny ztráty, které utrpěli křesťané v Palestině.⁸ Jinak hrozil válkou. Aby znázornil nebezpečí, které Saladinovi hrozí, jestliže odmítne jeho požadavky, uváděl jména křesťanských králů, knížat, arcibiskupů a markrabat, a popisoval zástupy křesťanských bojovníků, kteří jsou odhodláni, na jeho pokyn, chopiti se zbraně, a stojí na západě připraveni k válce.⁹ Fridrichův posel se pokusil před Saladinem ještě zesílit tyto hrozby a vyjádřil se, že Fridrich povede do boje »nekonečné množství« křížáků (*infinitam multitudinem*).¹⁰ Saladin, na něhož ovšem neúčinkovaly hrozby západořímského císaře, odpověděl především jako dobrý strateg. Upozorňoval Fridricha na jednotnost mohamedánského území poslušného jeho rozkazů a na nesjednocenost křesťanů, rozdělených a roztrhaných mořem, což prý oslabuje jejich moc. Proti požadav-

² Hist. peregr., 54.

³ Tamtéž: cum denunciatione belli se illius hostem fateri...

⁴ Hist. peregr., 54: Henricus de Diech. — Annales Colon., 794: comes de Dietse, Henricus.

⁵ Annales Colon., 794.

⁶ Itinerarium peregrinorum et gesta regis Ricardi (éd. W. STUBBS, London 1864, »Rer. Britan. mediæ ævi Script.«, 38), otiskuje oba listy, na str. 35 list císaře Fridricha Saladinovi, na str. 41 Saladinovu odpověď. RIEZLER, 109, 110, uvedl důvody, že Fridrichův list není originál, nýbrž dokument, složený podle zpráv, jinak dosti přesných a z dobrého pramene, které měl o znění skutečného listu. Autor uvádí jej též slovy: Talis est itaque tenor imperatoris epistolae, kdežto o Saladinovu listu praví: Epistola Saladini ea ipsa simplicitate verborum in qua fuerat scripta recitando proponimus nil mutantes. Důkazy Riezlerovy možno zesílit dvěma místy odpovědi Saladinovy: Et vos cum congregati fueritis, sicut carta vestra dicit; a dále: Attamen si bellum vultis, et si Deus voluerit, ut sit per voluntatem Suam, quod totam terram Christianorum acquiramus obviabimus per virtutem Dei, sicut scriptum est in litteris vestris. K žádnému z obou míst nenajdeme příslušného textu věcného ani formálního v domnělém listě Fridrichově.

⁷ V domnělém Fridrichově listě se stanoví lhůta do 1. listopadu 1188. Nevyhoví-li Saladin do té doby, Fridrich slibuje utkat se s ním na poli válečném od toho dne za rok, t. j. 1. listopadu 1189, na polích Tanisu (in campo Taneos). Ze zprávy možno usouditi, že Fridrich stanovil lhůtu, snad je správné i datum 1. listopadu 1188. Že však by byl psal Saladinovi tímto nabubřelým slohem, i když jeho vědomí o vlastní moci a významu bylo sebe větší, odmítl Riezler, 110.

⁸ Tyto tři podmínky uvádějí Ann. Colon., 794. List Fridrichův zná jen dvě (Quamobrem misi occupatam terram et omnia restituas... Itiner. Ricardi, 35). Hist. peregr., 54, uvádí dvě druhé podmínky: Vrátni sv. kříž a »Jerusalémskou zemi«. Saladin znal zjevně všechny tři požadavky. (Viz jeho odpověď Itiner. Ricardi, 39.)

⁹ Itiner. Ricardi, 37.

¹⁰ Tamtéž, 38.

kům Fridrichovým kladl Saladin své: Aby mu křesťané ke všemu, čeho již dobyl, přidali ještě poslední přístavní města, jež ještě byla v jejich rukách, Tyrus, Tripolis a Antiochii, a za to byl ochoten upravit snesitelně postavení křesťanů ve Svaté zemi. V tom případě byl ochoten i vydati svatý kříž, propustiti na svobodu všechny křesťanské zajatce a dovoliti, aby u Božího hrobu byl křesťanský kněz a aby křesťanští poutníci mohli svobodně navštěvovati svatá místa.¹¹

Poselství k Saladinovi mělo jen formální účel. O tom, co odpoví vítězný sultán, nikdo nepochyboval a proto císař i německá říše se též chystala k válečné výpravě.

Jako k Saladinovi poslal Barbarossa ihned po sněmu v Mohuči zvláštní poselstva i k panovnickým dvorům všech zemí a států, jimiž mělo táhnouti křížácké vojsko. Císař pokládal za potřebné vyjednati s dotýcnými státy, aby na ně neútočily, nýbrž spíše mu přály potřebného míru a bezpečí a dodávaly potraviny a potřeby, nutné pro rozbití tábora a výživu vojska i koní. Cesta vedla územím uherským, srbským, byzantským a maloasijským; toto náleželo většinou sultanátu Ikonskému. Je otázka, poslal-li Fridrich posly k vladařům všech těchto »čtyř států«, to jest také k Štěpánovi Nemanjovi?

»Historia peregrinorum« praví, že vyslal čtvero poselství: K Saladinovi, do Uher, do Byzantska a do Ikonia.¹² Podle Kolínských annálů (*Annales Colonienses*) poslal posly k byzantskému císaři Isákovi a k sultánovi Kilidž Arslánovi II.¹³ Ansbert nemluví sice o poselstvích, která rozeslal Fridrich, ale líčí příchod poslů Isákových a Kilidž-Arslánových k císaři na říšský sněm do Norimberka.¹⁴ Je tedy jisto, že Fridrich poslal posly do Uher ke králi Belovi, do Cařihradu k císaři Isákovi a do Ikonia ke Kilidž-Arslánovi. Ale do Srbska neposlal.

Riezler sice soudí, že Fridrich poslal posly i do Srbska,¹⁵ nicméně se zdá, že tomu tak není. Žádný z pramenů výslovně nepraví, že císař poslal poselstvo také k Štěpánu Nemanjovi, a z Kolínských annálů můžeme naopak usouditi, že vybavení Srbska z byzantské nadvlády r. 1183 zůstalo na západě téměř neznámým. Čteme tam, že když později Nemanja sám poslal posly k Fridrichovi, císař prý byl potěšen (»chválil Boha«), že je tak vysoce vážen »od králů«, které sotva kdy slyšel jmenovati.¹⁶ Ale skrze panství Štěpána Nemanji, který držel pevně ve své moci obzvláště Niš, se ubíralo Fridrichovo poselství k císaři Isákovi i poselství, vyslané k sultánovi ikonskému. Tedy při té příležitosti se poslové Fridrichovi zajisté dověděli, že jdou územím ne byzantským a uznali za potřebné, vyjednávati i se srbským vládcem. Vždyť konečně Srbové, t. j. srbští oblastní správce nemohli prostě ani připustiti, aby poslové, a tím méně

¹¹ Itiner. Ricardi, 39.

¹² 54.

¹³ 795.

¹⁴ 13.

¹⁵ Riezler, 21.

¹⁶ ... quos vix umquam nominari audierat. — Ann. Colon., 795, 796.

křížové vojsko bez jejich dovolení táhlo jejich územím. Štěpán Nemanja, dovědév se tímto způsobem o nastávajícím příchodu císařovně s křížovou výpravou, vypravil sám poselstvo k Fridrichovi.¹⁷

Fridrich obdržel nejdříve odpověď od uherského krále Bely III., a to příznivou.¹⁸ Byzantští, ikonští a srbští poslové se sešli v prosinci r. 1188 v Norimberce, kde tehdy zasedal, za přítomnosti Fridrichovy, nový říšský sněm.¹⁹

Příchod byzantských poselů do Norimberka a jejich setkání s poselstvím z Ikonie a ze Srbska mělo veliký význam pro další osudy třetí výpravy křížové... V Norimberce položen byl základ k nedůvěře císaře Isáka Angela ke křížákům, a tím i ku pozdější vojenské srážce a pozdějšímu otevřenému vypořádání války před Cařihradem.

V čele byzantského poselství stál kancléř Jan Dukas, který předem, než se začalo jednati, přese vši úctu římskému císaři projevovanou, žádal ubezpečení, že křížácké vojsko nemá v úmyslu žádný nepřátelský podnik proti byzantskému státu. Proto třem německým knížatům uložil císař Fridrich přísahati, že každý podobný záměr je křížovému vojsku cizí. Mezi byzantskými posly a Fridrichem uzavřena pak podrobná úmluva o zásobování křížáckého vojska na byzantském území, o bezpečném průvodu a převezení jeho na druhý břeh Bosporu.²⁰ Jan Dukas slíbil přísahou, složenou na evangelium, že Byzantsko dodrží své závazky. Novou přísahou tří knížat zavázal se na to rovněž císař, že dodrží, co bylo ujednáno a že se nedopustí žádných skutků, říši byzantské nepřátelských. Chtěje si zabezpečiti, že v Byzantsku bude o vše, k čemu se Byzantinci zavázali, také včas postaráno, vypravil do Cařihradu ještě před vytržením vojska do pole nové poselstvo, které měl vésti Heřman, biskup münsterský, a několik německých hrabat, provázených stem rytířů a několika jinými jednotlivci, kteří se k poselstvu přidali.²¹ Jak se zdá, sám Jan Dukas přemluvil císaře, aby vyslal toto nové poselstvo, maje patrně rozkaz

¹⁷ Ann. Colon., 796.

¹⁸ Rex Hungariae super iam dicto negotio Imperatoris petitioni et negotio peregrinorum benigne et *alacriter* adquevit. — Hist. peregr., 54, 55.

¹⁹ Ansbert, 13. — Hist. peregr., 55. — Kugler, 204 a d. — Nejistota, se kterou se odpovídá v literatuře k otázce, dostavili-li se i srbští poslové do Norimberka, byla vyvolána neurčitostí ve zmínkách pramenných. Ale podrobná analýsa podává jistotu, že i srbští poslové byli v Norimberce. Ansbert (13) výslovně praví, že do N. přišli poslové císaře Isáka a Kilidž Arslána. (Eodem anno... aput Nurnberch... supervenerunt legati Constant. imperatoris... quoque soldani de Iconio principis Turcorum, dominum imperatorem ex parte dominorum Suorum pompose salutantes.) Ann. Colon., 795, mluví vůbec jen o příchodu byzantských a ikonských poselů, nepraví, kde se setkali s císařem. Ale uvádějí, že se ikonští poslové dostavili *in natale Domini*, t. j. 25. prosince 1188, kdy císař a říšská knížata a klerus byli shromážděni v Norimberce. Podporují tedy údaj Ansbertův. Hist. peregr., 55, 56, ví, že poselstvo císaře Isáka přišlo do Norimberka. O ikonských poslech praví, že dříve ještě (iam dudum), než odešli Řekové, přišli k císaři... O Srbech mluví vůbec jen Ann. Colon., 795, slovy: »*Aderant etiam legati Servianensis regis*«. Z celé souvislosti je patrné, že rovněž *in natale Domini*, t. j. o vánocích-1180, a tedy rovněž v Norimberce.

²⁰ Ansbert, 13, 14. — Hist. peregr., 55.

²¹ Ansbert, 14. — Hist. peregr., 55.

od Isáka Angela, postarati se o rukojmí na důkaz, že Němci dodrží dané sliby.²²

Poselstvo Kilidž-Arslánovo vyvolalo sensaci! Podle Kolínských annálů se dostavili poslové sultána ikonského v počtu 1000 delegátů s 500 koňmi a velikými dary.²³ Pramen praví, že jeho početnost měla vzbuditi větší »důvěru« v jeho zprávy.²⁴ Kilidž-Arslán osvědčoval ústy svých poslů přátelství a svou »úctu« (*honorem*) k císaři,²⁵ a zaručoval Fridrichovi i křížovému vojsku bezpečnost a všechnu pomoc na výpravě.²⁶

Byli dále přítomni i poslové srbského vládce.²⁷ Podle latinských pramenů přinesli císaři od Nemanji list a měli i ústně tlumočiti jeho velikou radost (*summum gaudium*) z nastávajícího příchodu římského císaře do Srbska, jež prý Nemanja doufá spatřiti, až Fridrich jako poutník potáhne do Svaté země. Dále Nemanja psal, že své »nejvznešenější« město, které pokládá za hlavní město své říše, připravuje, aby s největšími poctami uvítalo císaře.²⁸ Již Riezler pokládal za toto hlavní město Niš.²⁹

Císař Fridrich přijal srbské posly s velikou slávou (*gloriose*), obdaroval je a poslal dary i jejich vládci.³⁰

Tyto události, jichž svědky byli byzantští poslové v Norimberce, nemohly zůstatí nepovšimnuty císařem Isákem. Nakonec Isák Angelos, místo s císařem Fridrichem, uzavřel spolek se sultánem Saladinem! Ale konflikt mezi křižáky a Byzantinci nebyl nevyhnutelný. Nelze jej též odbýti všude v latinských pramenech uváděným tvrzením o »věrolomnosti« Řeků a jejich císaře! Konflikt byl výsledkem postupně se vyvíjející nedůvěry ke křižákům a k císaři Fridrichovi, při čemž Isák, jak ještě uvidíme, jednal jako rozvážný politik. Za první etapu na této dráze, jež nakonec vedla k válečné srážce, dlužno pokládati jednání v Norimberce...

Byzantští poslové byli v Norimberce především svědky, že se Němci začali

²² Vysvítá to ze slov, že byzantští poslové »seipsos in idipsum iureiurando astringentes, ad plenariam pacis ordinationem, *persuaserunt*, magnos et sublimes nuncios adhuc mittendos esse Constantinopolim, pro maiori securitate per eos ibidem recipienda, et pace plenius confirmanda«.

— Hist. peregr., 55.

²³ Ann. Colon., 795.

²⁴ »qui plures ideo missi sunt, ut eo magis crederetur his quae nunciarent«. — Ann. Colon., 795.

²⁵ Hist. peregr., 55.

²⁶ Tamtéž. — Ann. Colon., 795.

²⁷ Ann. Colon., 795.

²⁸ »Isti (t. j. srbsí poslové) in mandatis habebant, regem ipsarum summo gaudio perfungi pro adventu imperatoris, et quod *Romanorum augustum in specie peregrini per terram suam transiturum se videre speraret*, nichil in hac vita iocundius reputare. Ad hoc scripsit ei, *nobilissimum urbium suarum se ad hoc preparare, quatinus cum maxima sollempnitate eum ibi decenter exciperet, et de caetero caput regni sui eandem urbem reputare, et hac libertate eam donare velle.*« — Ann. colon., 795, 796.

²⁹ Riezler, 22.

³⁰ Ann. Colon., 796: quibus gloriose susceptis et remuneratis, diversa dona regi eorum remisit, glorificans deum, quod a regibus, quos vix umquam nominari audierat, tanti haberetur.

přátelsti a spolčovati s Ikoniem. Ale tím císař Fridrich porušil tradici první výpravy křížové, která znamenala bezvýhradný boj s nevěřícími! Po porážce u Myriokefalu byl nejnebezpečnějším nepřítelem byzantské říše právě sultánát ikonský, který ztenčil její maloasijské državy na třetinu. Za této situace by byla znamenala porážka sultána Saladina od křížáků vlastně posílení Ikonie, největšího nepřítele Cařihradu. V pramenech máme dokonce velice zajímavou stilisaci, vztahující se k jednání v Norimberce, že císař Fridrich, přijav ikonské poselstvo velmi laskavě, d é l e a d ů k l a d n ě j i s n í m j e d n a l, než s ostatními poselstvími.³¹ Toto jednání nemohlo nevzbuditi u byzantského dvora vážných obav.

Kilidž-Arslán osvědčil před tím, v dubnu t. r. (1188), přátelství sultánu Saladinovi.³² Oba domy byly spojeny i příbuzenským svazkem. Kilidž-Arslánův syn měl za manželku Saladinovu dceru. Ale toto příbuzenství se uplatnilo teprve, když na ikonský trůn dosedl Kilidž-Arslánův syn (1189). Mocný Kilidž-Arslán žárlivě střežil především skutečnou nezávislost a moc své říše. R. 1188 obnovuje sice, jak řečeno, spolek se Saladinem, ale současně posílá skvělé dary a slibuje všemožnou pomoc Fridrichu Barbarosovi! Naproti tomu Byzantsko nemohlo nezištně pomáhati vojsku, jehož úspěch by byl značil nebývalé posílení tradičního, přirozeného jeho nepřítele v Malé Asii. Proto se třetí křížová výprava počala vyvíjeti ve znamení dvojí koalice, křesťansko-muslimské...

Ale byzantští poslové byli v Norimberce očitými svědky i toho, že císař laskavě jedná i s byzantskými povstalci, t. j. se Srby, jmenovitě že posílá Štěpánovi Nemanjovi i dary...

To vše podlomilo u císaře Isáka ještě dříve, než se křížová výprava vydala na cestu, důvěru k císaři Fridrichovi.

VI.

KŘÍŽOVÉ TAŽENÍ A PLÁNY ŠTĚPÁNA NEMANJI, SMĚRUJÍCÍ K ÚTOKU NA ŘÍŠI BYZANTSKOU A K ROZŠÍŘENÍ SRBSKA.

Výprava se shromažďovala od jara 1189 v Řezně a dne 24. května přebročila u Bratislavy hranici říše.¹ V Uhrách král Bela III. dodržel dané sliby a křížáci proto postupovali bez obtíží ku předu. Bela III. se několikrát sešel s císařem a snažil se ho vyrážeti, zvláště lovem, zatím co vojsko postupovalo zvolna do Podunají. Na Fridrichovu žádost propustil ze žaláře i svého osle-

³¹ Imperator itaque, vanae promissioni credulus... praefatos nuntios, cum eos benigne receptos apud se diutius et accuratius, quam caeteros, tennisset. — Hist. peregr., 55, 56.

³² Röhricht, Beiträge I., 154. (Poslal posla, aby obnovil stávající spolek a blahopřál Saladinovi k úspěchům r. 1187.)

¹ Riezler, 27.

peného bratra Gejzu, a ten se se skupinou uherských bojovníků připojil ke křížové výpravě.² Vojsko překročilo Drávu, prošlo Mitrovicí (starým Sirmiem) a 28. června 1189 bylo u Bělehradu přepraveno přes Sávu. Riezler se mylí, tvrdí-li, že se tak stalo u Sirmia.³ Ansbert, který byl účastníkem výpravy, praví zřetelně, že vojsko přešlo Sávu u soutoku Sávy a Dunaje, t. j. u Bělehradu,⁴ kde se rozložilo táborem.⁵ S tím souhlasí i Jirečkův popis vojenské cesty z Bělehradu do Cařihradu. Východiskem jejím, praví Jireček, byl Bělehrad. »K němu ze severu bylo možno doraziti dvojí cestou, buď po Dunaji, anebo podle zřícenin starého Sirmia, kde vzniklo město Dimitrovica (teď Mitrovica), podle chrámu Sv. Demetria« (Dimitrije).⁶ Cestu oklikou přes Sirmium volili právě křížáci třetí výpravy křížové.

Řeky Sáva a Dunaj byly prastarou, historickou hranicí byzantského státu a Chorvatska-Uher, která se znovu stala rozhraním za Isáka Angela, kdy Uhři ustoupili za Dunaj. Správně tudíž praví Ansbert, že křížáci u Bělehradu ustoupili do země »poddané Řekům«.⁷ Ale většina ostatních pramenů, navazujíc na stradiční staré »bulharské« říše, nazývá tento kraj Bulharskem.⁸ »Historia Peregrinorum«, vyjadřujíc státní příslušnost někdejší bulharské říše k Byzantsku, označuje celý kraj za »bulharské území řeckého království«.⁹ Vojsko se ubytovalo v polorozbořeném¹⁰ Bělehradě i v táboře kolem města; ale podle ARNOLDA byli křížáci tam po prvé nepřátelsky napadeni od lidu toho kraje. Pět set ozbrojenců, kteří se vydali z tábora opatřiti píci pro koně, bylo prý zabito otrávenými šípy.¹¹ Arnold je pramen ne zcela přesný. Ale víme i odjinud, že císař Fridrich držel v Bělehradě »soud« nad svými lidmi, protože »porušili mír,«¹² za který se císař zaručil byzantskému císaři přísahami svých knížat, a lze tudíž předpokládati srážku s domácími lidmi již u Bělehradu, i to, že popud k nepřátelství nedali výhradně domorodci, spíše sami křížáci. Z Fridrichova rozsudku byli státi dva elsaští šlechtici a čtyřem ozbrojencům utáty ruce.¹³ Riezler praví, že Fridrich chtěl hned

² Tamtéž.

³ Riezler, 28. — Srov. i Sv. GEORGIEV, Imperator Fridrich Barbarosa na Balkanskija poluostrov i v B'lgarskite zemi. »B'lg. Istor. Biblioteka« 1930, God. III., t. II., 103 a d.

⁴ Inde Syrmium civitatem quondam transeuntis in vigilia apostolorum Petri et Pauli Savum seu Savam fluvium ubi Danubius influit, felicius quam Dravum transivimus. — Ansbert, 19.

⁵ (quarto kalendas julii) ... Post transitum Savi fluvii ... castra metati sunt apud Belgradum. — Hist. peregr., 58.

⁶ JIREČEK, Die Heerstraße von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag 1877, 83.

⁷ ... terram dicionis Graecorum.

⁸ vstoupili »in Bulgariam«. — Dietpold, 509. — Itiner. Ricardi, 45. — Otto Fris., 320. — Arnoldi abbatibus Lubecensis chronica a. 1172—1209 v »Mon. Germ. Hist. Script.« XXI., p. 172.

⁹ ... fines regni Graeciae in Bulgaria. — Hist. peregr., 58.

¹⁰ ... civitas semidiruta. — Ansbert, 19.

¹¹ Arnold, 172.

¹² ... propter violentiam pacis. — Hist. peregr., 58.

¹³ Ann. Colon., 797. — Hist. peregr., 58. — Podle Arnolda, 172, byli státi dva obchodníci.

při vstupu na byzantskou půdu podati tímto rozsudkem Byzantincům důkaz své mírumilovnosti a přísné, zcela nestranné spravedlnosti.

Z Bělehradu vedla stará antická podunajská silnice k ústí Moravy a k Braničevu, po levé straně její byl Dunaj a po pravé veliké lesy, ve kterých obyvatelé poháněli s místa na místo svá stáda hovězího dobytka a ovec.¹⁴ Cesta k ústí Moravy trvala dva dny.¹⁵ Vojsko postupovalo jednak po souši na pravém břehu Dunaje, po staré vojenské silnici, jednak na lodích po Dunaji, které vezly i náklad.¹⁶ Lodí bylo použito při přepravě vojska a koní již dříve přes Drávu, u Bělehradu přes Sávu a teď při ústí řeky Moravy. U Braničeva byl složen náklad s lodí na břeh a přeložen na vozy, jež bylo nutno teprve opatřit.¹⁷

Křížácké vojsko vešlo 2. července do Braničeva¹⁸ a rozbilo stany u Dunaje na »Braničevském poli«.¹⁹ Město samo se nazývá v pramenech *Brandiz*²⁰ nebo *Brundusium*.²¹ Král Bela III. rozloučil se tam s císařem zvláštním poselstvím, které přineslo opět bohaté dary, a navzájem obdržel od Fridricha darem lodi, jež výpravu provázely už z Řezna a nyní byly věnovány Uhrům.²² V Braničevě se křížáci zdrželi týden,²³ neboť bylo potřeba, aby se opatřili vším potřebným na cestu.

Ale již v Bělehradě, a ještě více v Braničevu vznikly v křížáckém vojsku pochybnosti, vstupují-li do země vskutku přátelské? Příčinou byl nápadný rozdíl mezi uvítáním, jehož se výpravě dostalo v Uhrách a v Byzantsku. Vstupující do Uher byli císař a křížáci uvítáni v Bratislavě posly a dary krále Bely, a rovněž v Braničevě při odchodu ze země. Ale s byzantské strany pozdravil císaře v Braničevě toliko místní úředník, správce (*dux*) Braničeva. Od císaře Isáka nebylo projevů.²⁴ Braničevský »dux« a místní hodnostáři (*maiores*) chovali se k Fridrichovi na venek přátelsky. Ale jako u Bělehradu, i tam bylo vojsko znepokojováno, přepadáno okolním obyvatelstvem. Jakmile se některý oddíl vzdálil z tábora, byl přepaden, oloupen, ozbrojenci pobiti nebo aspoň raněni.²⁵ Ale těchto nesnází křížáci ještě nepřičítali na vrub obmyslu císaře Isáka, berouce patrně v počet zdivočelý stav celého kraje.²⁶ Prameny

¹⁴ Jireček, Heerstraße, 84.

¹⁵ Hist. peregr., 59.

¹⁶ Ansbert, 20.

¹⁷ Ansbert, 20.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ ...secus Danubium in campis Brundusii. — Hist. peregr., 59.

²⁰ Arnold, 172. — Ansbert, 20.

²¹ Ann. Colon., 797. — Hist. peregr., 59. — Dietpold, 509.

²² Ansbert, 20.

²³ Riezler, praví 14 dní. — Podle Ann. Colon., 797, osm dní. — Podle Hist. peregr., 59, sedm dní.

²⁴ Ansbert, 20. — Hist. peregr., 59.

²⁵ Hist. peregr., 59.

²⁶ Tamtéž.

jmenují mezi útočníky Bulhary,²⁷ Řeky,²⁸ polobarbarské Vlchy,²⁹ Huny,³⁰ Alany,³¹ Pincenaty³² i Srby!³³

V Braničevě opouštěla stará vojenská cesta Dunaj a vedouc přímo na jih, dosahovala u Ravna (dnešní Čuprije) řeky Moravy. Mezi Braničevem a Ravnem ležel známý, neproniknutelný prales, *silva longissima Bulgariae*,³⁴ ve kterém číhalo plno nebezpečí. Křížáci však měli obtíže ještě než vstoupili do pralesa. Ansbert praví, že se místním průvodcům podařilo svěsti je »na několika místech« (*aliquibus in locis*) s pravé cesty na jinou, nepravou, nerovnou a skalnatou, která už předem byla učiněna neschůdnou. Ale křížácký předvoj, ve kterém byli Uhři a Čechové, a který postupoval dva až tři dny před ostatním vojskem, nalezl vždy, ač s obtížemi, zase pravou silnici. Ale jakmile křížáci vstoupili 15. července do pralesa, počalo místní obyvatelstvo na ně přímo útočiti.^{34a}

Drsný a nepřístupný, opuštěný kraj dodával obyvatelům sebedůvěry a odvahy k nepřátelským činům.³⁵ Obyvatelstvo se pokoušelo překážeti vojsku v pochodu,³⁶ útočíc s boků na jednotlivé oddíly. Útočili házecími kopími,³⁷ oštěpy i šípý.³⁸ Prales jen na několika málo místech byl přerušen lučinami nebo údolími. Všude jinde »buky a duby zúžovaly starou římskou silnici a vysoké křoví bránilo s prava i leva pohledu do temna lesních hlubin«.³⁹ Celý kraj byl opuštěný, nikde lidského obydlí, jen hluboký les. Byzantská vláda úmyslně udržovala tuto poušť, zakazujíc svým poddaným mýtití tyto lesy, poněvadž spatřovala v neproniknutelnosti a nesmírnosti tohoto pralesa a v obtížích cesty touto pustou končinou ochranu proti nepřátelským vpádům a nepřátelským armádám.⁴⁰ Křížáckému vojsku bylo v lese postupovati v sevržených řadách, tak že v čele průvodu šli ozbrojenci, kdežto povozy byly seřazeny vzadu a pod ochranou silných stráží.⁴¹ Kolínské annály praví, že křížáci prošli bulharským lesem jen s »největším strachem a nebezpečím«.⁴² Mnoho útočníků zaplatilo svou nesmyslnou odvalu ovšem též smrtí, neboť

²⁷ Ann. Colon., 797. — Hist. peregr., 59. — Itiner. Ricardi, 45. — Ansbert, 20.

²⁸ Hist. peregr., 59. — Ansbert, 20.

²⁹ Hist. peregr., 59. — Ansbert, 20.

³⁰ Itiner. Ricardi, 45.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž.

³³ Ansbert, 20.

³⁴ Ansbert, 20.

^{34a} Ansbertovými »Greculi« třeba rozuměti všechno místní obyvatelstvo, i Srby.

³⁵ Itiner. Ricardi, 45.

³⁶ Otto Fris., 320.

³⁷ Dietpold, 509. — Otto Fris., 320.

³⁸ Ann. Colon., 797.

³⁹ Jireček, Heerstraße, 86.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Ann. Colon., 797.

⁴² Tamtéž.

i křižáci se mstili krvavě. Zajatci byli bez slitování věšeni po obou stranách silnice.⁴³

Řada zajatců vydala při této příležitosti svědectví, že za jejich nepřátelským chováním stojí sám Isák Angelos. Měli prý rozkaz od samého císaře a od braničevského náčelníka, aby útočili na křižáky.⁴⁴ V pramenech čteme, že na tu zprávu Fridrich poslal oddíl, aby zapálil Braničevo.⁴⁵ Riezler co nejdůrazněji popírá, že se tak stalo, ukazuje zejména, že se nic o tom nedovídáme z Ansberta, který byl účastníkem výpravy. Vojsko prý sice zaujalo postavení proti byzantskému císaři, jsouc přesvědčeno, že porušil smlouvu. Ale výpovědi zajatců se snadno vysvětlují okolností, že ve chvíli, kdy upadli do zajetí, chtěli zmenšiti svou vinu, a tím i trest, a proto hleděli svaliti zodpovědnost na jiného.⁴⁶ Riezlerovým názorem otřásá nápadný zjev, že se braničevský správce, který nejdříve uvítal výpravu přece jen přátelsky a dal císaři Fridrichovi dary, stal brzo na to jejím »úhlavním nepřítelem«. Prameny praví, že »předešel« křižácké vojsko⁴⁷ a vydal rozkaz, aby se obyvatelstvo před ním rozprchlo, takže křižáci místo slíbených potravin a bezpečného průvodu nalézali po vytržení z Niše všude jen neobydlená a pustá města, a trpíce nedostatek, počali silně strádati.⁴⁸ Podle Arnolda spěchal braničevský správce před křižáky k samému Isákovi se zprávou, že si výprava podmaňuje a pustoší země, takže, nebude-li jí zabráněno v pochodu, svrhne prý samého Isáka a zmocní se císařství.⁴⁹ Arnold přičítá braničevskému správci i pozdější uvěznění německého poselstva, vedeného biskupem münsterským, v Cařihradě, o němž ještě uslyšíme. Že braničevský »dux« mluvil k Isákovi v uvedeném smyslu, potvrzuje Dietpold.⁵⁰ Sám Isák Angelos prý psal o tom císaři...

Ale to vše ukazuje, že braničevský dux měl pádnou příčinu zanevřítí na křižáky! Křižáci pravděpodobně spálili Braničevo. Není nutno předpokládati, že přímo z rozkazu císaře Fridricha ze msty, ale snad některý oddíl...

Po vystoupení z Bulharského lesa spatřili křižáci před sebou řeku Moravu a hrad Ravno, kde vstupovala římská silnice do údolí řeky Moravy. Odtud až k Niši vedla cesta údolím Moravy znovu mezi lesy. Jméno Ravna (v pramenech Rabnel,⁵¹ Ravenelle,⁵² Rabinel),⁵³ dnešní Čuprije, se uchovalo v názvu »Ravanica«,⁵⁴ přítoku Moravy, a v názvu stejnojmenného kláštera.⁵⁵

⁴³ Hist. peregr., 60.

⁴⁴ Ansbert, 20. — Hist. peregr., 60.

⁴⁵ Hist. peregr., 60.

⁴⁶ Riezler, 29.

⁴⁷ Dietpold, 509. — Arnold, 172.

⁴⁸ Hist. peregr., 61. — Dietpold, 509.

⁴⁹ Arnold, 172.

⁵⁰ Dietpold, 510.

⁵¹ Ansbert, 21.

⁵² Arnold, 172.

⁵³ Hist. peregr., 60.

⁵⁴ Dříve Ravan.

⁵⁵ Jireček, Heerstraße 86, 87. — Riezler, 29 pozn. 1.

I Ravno našli křížáci téměř úplně pobožené a zničené.⁵⁶ U Ravna je dostihl nový posel krále Bely se zprávou, že do Uher vstoupil nový voj křížáků z Německa, aby tedy císař a vojsko počkali na opozdilce. Ale Bela sledoval ještě jiný účel. Uherští poslové, kteří byli v Braničevu, zpravili patrně po návratu svého krále, jak byl císař překvapen, že se mu ani v Bělehradě, ani v Braničevu nedostalo žádného uvítání se strany byzantského císaře, a že se v křížáckém vojsku počíná rozmáhati nedůvěra k Isákovi. Bela III., který, jako blízký příbuzný Isákův, byl zjevně z Cařihradu o všem dobře zpraven, co se týkalo byzantské říše, spěchal vysvětliti Fridrichovi, v jakém postavení se nalézá právě byzantský císař a tím jej omluviti. Isák prý obléhá právě město Filadelfii v Malé Asii, kde vznítíl vzpuru jistý Theodor Mangafas, a proto nemohl včas uvítati výpravu, poněvadž je na druhém břehu Bosporu. Isák však toliko »veden jsa nutností« odešel za moře a proto Bela žádá, aby se císař Fridrich »nedivil« a zřejmě Byzantincům prominul.⁵⁷ Belovi očividně záleželo na tom, aby udržel dobrý poměr mezi Fridrichem a Isákem, spatřuje nepochybně ve válečné moci křížové výpravy značné nebezpečí pro byzantskou říši. Ale mezitím se dostavil k císaři — do Ravna — i byzantský posel s listem od kancléře Jana Duky!

Jestliže kancléř psal císaři, že císař Isák je udiven, že nebyl zvláštní zprávou po rychlém poslu zpraven, kdy vskutku výprava vstoupí na byzantské území, aby se mohl postarati včas o vše potřebné a nepochybně též uvítati císaře, nebyl zcela v nepravu, jak upozornil Zimmert.⁵⁸ V Cařihradě byla nepochybně známa doba, kdy přitrhne křížové vojsko. Už na sněmu v Mohuči 27. března 1188 byla výprava stanovena na květen příštího roku.⁵⁹ Není pochyby, že i v Norimberce byla byzantským poslům oznámena tato lhůta. Výprava vytrhla z Řezna 11. května 1189,⁶⁰ a nedlouho před tím vydalo se na cestu do Cařihradu poselstvo, vedené biskupem münsterským.⁶¹ ZIMMERT vypočítává, kdy toto poselstvo přišlo do Byzantska, a kdy tedy císař Isák mohl býti zpraven o příchodu výpravy?

Císař Fridrich obdržel v Ravnu, kromě listu Jana Duky, i dopis od svých poslů. Biskup münsterský v něm oznamoval, že se sice všichni bez pohromy dostali do řecké metropole, ale tam zatím ničeho nepořídili v zájmu výpravy, poněvadž byzantský císař není přítomen.⁶² Je více než pravděpodobné, že posel, který nesl list kancléřův, přinesl i dopis poslů. Zimmert se kloní k druhé mož-

⁵⁶ Dirutum et destructum. — Hist. peregr., 60.

⁵⁷ Ansbert, 21. — Hist. peregr., 60.

⁵⁸ K. ZIMMERT, Der deutsch-byzantinische Konflikt vom Juli 1189 bis Februar 1190. »Byz. Zeitschrift« 1903, 48. — Ansbert, 21.

⁵⁹ Viz výše str. 240.

⁶⁰ Ansbert, 15.

⁶¹ Poslové »předěšli« (praecesserant) armádu. Qui cum per multos labores Bulgariam et Macedoniam transivissent, Constantinopolim pervenerunt, ubi aliquandiu morati sunt Imperatoris Constantinopolitani qui tunc aberat, reditum praestolantes. — Hist. peregr., 56.

⁶² Ansbert, 21.

nosti, totiž že tento dopis nebyl doručen rychlým poslem, a že tedy byl odeslán zvláště, a počítá, že byl doručen Fridrichovi 13. července.⁶³ Zimmert se ve svých výpočtech opírá o uznaný itinerář Odon z Deuillu pro určení vzdáleností z Bělehradu do Cařihradu.⁶⁴ Pro tažení křížáků z Bělehradu přes Niš do Plovdiva se zachovalo v pramenech třetí výpravy křížové dvojí datování, od Dietpolda a Ansberta, obou účastníků výpravy, z nichž se Zimmert rozhoduje pro datování Dietpoldovo proti Ansbertovi.⁶⁵ Podle Dietpolda táhli křížáci z Braničeva do Niše od 12. do 24. července. Dne 13. července před Ravnem mohl prý císař obdržeti list poslu. Poněvadž cesta z Cařihradu do Braničeva trvala 22 dní,⁶⁶ počítá Zimmert, že cesta do Ravna trvala 21 dní, a tedy dospívá k závěru, že list poslu, byl-li doručen Fridrichovi 13. července, byl napsán v Cařihradě asi 22. června. Z toho by vyplývalo, že německé poselstvo přibýlo do Cařihradu nejpozději 21. června r. 1189, byl-li list napsán a odeslán hned příští den.⁶⁷ Ale uvidíme níže, že není důvodu, proč vyvraceti datování Ansbertovo ve prospěch dat, která podává pasovský biskup Dietpold, který je teprve *dodatečně* zapsal na okraj své práce (listu rakouskému vévodovi Leopoldovi), i když tak snad učinil na základě denníku třetího účastníka výpravy, a svého průvodce pasovského děkana Tagena.⁶⁸ Objasníme ještě níže, že nelze přejíti Ansberta, který zcela určitě praví, že křížáci dne 15. července vstoupili teprve do Bulharského lesa.⁶⁹ Zimmertův předpoklad však nevyhovuje ani tehdy, máme-li na mysli Dietpoldovo datování. Cesta z Braničeva do Niše trvala podle Odon z Deuillu pět dní, rychlému poslu tři dny⁷⁰ a křížákům podle Dietpolda 12 dní. Jestliže výprava vytrhla 12. července z Braničeva, jak praví Dietpold, nemohla tedy býti 13. července ještě ani v Ravnu, ani před Ravnem. Ve skutečnosti křížácké vojsko, bloudíc již u Braničeva, čímž ztratilo jistý čas, potřebovalo podle Ansberta jen od vstupu do Bulharského lesa do Niše plných 12 dnů (od 15. do 27. července).⁷¹ Ravno leží zhruba na půl cestě mezi Braničevem a Niší, cesta do Ravna trvala však nepochybně déle, jsouc plna nebezpečí a překážek v Bulharském lese. Počítáme-li, že se císař s vojskem zdržel nějaký den, snad dva dny, v Ravnu, sotva chybíme, usuzujeme-li, že vojsko přitrhlo do Ravna asi 20. neb 21. července. A v té době přijal císař i byzantského posla!

Počítáme-li, že cesta z Cařihradu do Braničeva trvala obyčejnému poslu 22 dní, a rychlému poslu 13 dní, a cesta z Niše do Braničeva 5 dní (rychlému poslu 3 dny), trvala cesta z Cařihradu do Ravna 19½ dne (rychlému poslu

⁶³ Zimmert, 46.

⁶⁴ Mon. Germ. Hist.-Script., XVII., 237.

⁶⁵ Viz Exkurs II.

⁶⁶ Itinerář Odon z Deuillu.

⁶⁷ Zimmert, 46.

⁶⁸ Viz níže str. 285 a Exkurs II.

⁶⁹ Ansbert, 22. — Exkurs II. — Srov. i výše str. 275.

⁷⁰ Zimmert, 46 pozn. 1.

⁷¹ Ansbert, 22.

11½ dne), beřeme-li v počet, že Ravno leží na půl cestě mezi Niší a Braničevem.⁷² Jestliže tedy dopis biskupa münsterského, doručený císaři v Ravnu kolem 20. července, nesl obyčejný posel, byl napsán kolem 1. července. Jestliže jej přinesl kurýr Jana Duky, byl psán v Cařihradě asi 8. července. Usuzujeme-li takto správně, tedy z okolností, že němečtí poslové byli nejpozději o den dříve, t. j. buď 7. července anebo už 30. června v Cařihradě, mnoho pro naši otázku »oprávněnosti« Isákovy výtky neplyne. Poselstvo přišlo do Cařihradu zřejmě dříve, čekajíc jednak na příchod císařův z Malé Asie, jednak na příležitost, až bude moci poslati zprávu Fridrichovi. Ta se naskytla, když psal 7.—8. července kancléř Jan Dukas. Cestu z Řezna do Cařihradu odhaduje Odo z Deuillu na 47 dní.⁷³ Křížáci vytrhli 11. května z Řezna. Počítáme-li, že poselstvo, které podle pramene »předešlo« výpravu,⁷⁴ odešlo nejpozději počátkem května, dorazilo snad kolem 20. června do Cařihradu.

Ale velmi důležité je zjištění, že císař Isák 1. neb 8. července, t. j. v době, kdy poslové psali svůj list, nebyl ještě v Cařihradě. Tím zcela padá názor už ustálený, že se Isák Angelos vrátil koncem června do Cařihradu, a v té době dal zatknouti křížácké posly.⁷⁵ K uvěznění došlo mnohem později. Nikdo z badatelů nevěnoval dosud pozornosti tomu, co o těchto událostech píše Niketas Akominatos. Ten praví, že »císař, dovědév se o jeho (t. j. Fridrichově) vstupu na území Romanie z listů mužů, rodem a důstojenstvím slavných«, uložil kancléři a Andronikovi Kantakuzenovi, aby se starali o tažení křížáků.⁷⁶ Kdo byli tito význační mužové a či listy jsou tu míněny? Situace se jeví, vezmeme-li v úvahu tuto zprávu, zcela jasnou a přirozenou. Poslové císaře Fridricha dorazili kolem 20. června do Cařihradu. Nezastihnuvše tam Isáka Angela, podali zprávu o příchodu svého vojska byzantskému kancléři. Ten a pravděpodobně také němečtí poslové sami oznámili na to svůj příchod a příchod výpravy dopisem císaři Isákovi do Malé Asie k Filadelfii. Isák, zvědév takto o příchodu křížové výpravy, poslal do Cařihradu rovněž písemně kancléři své rozkazy. Na jejich základě psal Jan Dukas 8. července dopis císaři Fridrichovi, doručený rychlým poslem kolem 20. července v Ravnu.

Je jisto, že byzantský císař, který přibližně věděl od svých poslů z Norimberka, kdy asi dorazí výprava křížová, nestaral se o ni valně před svým odchodem do Malé Asie. Spokojil se s tím, že vydal všeobecné nařízení do provincií, určené správcům jednotlivých provincií, aby, až Fridrich půjde skrze Byzantsko, se starali o jeho dopravu.⁷⁷ Na to se odebral s vojskem do Malé

⁷² Itin. Odon z Deuillu. Viz Zimmert, 46, pozn. 1.

⁷³ U Zimmerta, 47 pozn. 1.

⁷⁴ Hist. peregr., 56.

⁷⁵ Riezler, 35 pozn. 3, 39. — Zimmert, 47.

⁷⁶ „ὥς δὲ καὶ αὐτὸς ἐντὸς εἶναι τῶν ὁρίων ἠγγέλλετο τῶν Ῥωμαϊκῶν καὶ γράμματα πεφοιτηκῶτα τῷ βασιλεὶ μετ' ἀνδρῶν κατὰ γένος λαμπρῶν καὶ ἀξίωσιν τὴν αὐτοῦ παρουσίαν ἐσημαῖον ὁ αὐτὸς καὶ πάλιν στέλλεται λογοθέτης εὐ διαθήσων τὴν διόδον τοῦ ῥηγός, σὺν αὐτῷ δὲ καὶ ὁ Καντακουζηνός Ἀνδρόνικος. Niketas Akom. 525, 526.

⁷⁷ Niketas Akom., 525.

Asie. Zvěděl tam z listu poselstva, že křížové vojsko už vstoupilo na byzantskou půdu, dal rozkaz kancléři Janu Dukovi a Androniku Kantakuzenovi, aby »vyšli vstříc císaři« a postarali se mu o průvod a potřeby.⁷⁸ A nepochybně dal i instrukce, co má Jan Dukas napsati Fridrichovi. Z rozkazu Isákova oznamuje kancléř císaři Fridrichovi podivení byzantského císaře nad tím, že nebyl včas zpraven o příchodu německého vojska. Teď prý ovšem už o něm ví, a proto posílá Fridrichovi vstříc poselstvo, které jej pozdraví v Sofii.⁷⁹ Je pravděpodobné, že na Isákův rozkaz hodlal v čele tohoto poselstva vyjít křížákům vstříc zprvu i sám Jan Dukas.

Zimmert napsal, že »nebylo zcela lichou výmluvou«, vinil-li Isák Angelos Fridricha, že nedostal včas zprávy o příchodu jeho vojska.⁸⁰ Křížová výprava vstoupila dne 28. června u Bělehradu na půdu byzantské říše. I když poselstvo biskupa münsterského dorazilo do Cařihradu 20. června, nebylo možno, aby v 8 dnech očekávali na hranici císaře byzantští delegáti, a aby vláda včas učinila všechny přípravy k potřebnému zásobování vojska, uvážíme-li, že jen cesta z Cařihradu do Braničeva trvala rychlému poslu 13 dní, do Bělehradu 14 dní.

Isák Angelos v té době nebyl ještě naladěn křížákům přímo nepřátelsky. Zimmert vidí jednu z příčin pozdějšího konfliktu v chybách byzantských úředníků, zvláště Jana Duky, jimž Niketas Akominatos vytýká »neschopnost« a »zbabělost«.⁸¹ Z »neznalosti svých povinností«, t. j. neschopnosti, postarati se o průchod vojska, a ze zbabělosti dráždili prý císaře proti Římanům a způsobili, že je Isák počal podezřívati z nepřátelství.⁸² Křížáci měli prý býti podle přání byzantských úředníků »hromosvodem za jejich vlastní hříchy«, poněvadž ani Jan Dukas, ani Kantakuzen se nedovedli včas postarati, aby se křížová výprava hladce dostala do Malé Asie.⁸³ Oba prý při tom počítali s nedůvěřivostí, náladovostí a lehkověrností Isákovou, jež jim byla právě tak dobře známa jako Niketovi.⁸⁴ Ale za hlavní a základní příčinu konfliktu pokládá Zimmert dotčené už uvěznění německého poselstva, jež klade nesprávně na konec června.⁸⁵ Uvidíme ještě, že obě tyto příčiny byly toliko vedlejší, a že konflikt vznikl z příčin daleko hlubších, a hlavně pro jednání, jež bylo vedeno mezi Fridrichem a srbským vládcem Štěpánem Nemanjou v Niši, a pro přátelský poměr, který vznikl mezi Fridrichem a Srby.

Právě v těch dnech, za pochodu z Ravna do Niše, se dostavili k císaři Fridrichovi i poslové Štěpána Nemanji, oznamující, že srbský kníže a jeho bratr Sracimír jdou v ústretu císaři a křížáckému vojsku.

⁷⁸ Tak si i Zimmert vyložil zprávu Nikety Akominata: καὶ πάλιν στέλλεται λογοθέτης εὖ διαθήσων τὴν διόδον τοῦ ἡγρός, σύν αὐτῷ δὲ καὶ ὁ Καντακουζηνός Ἀνδρόνικος. Nik. Akom., 526.

⁷⁹ U města *Syalicium*, *Straliz*. — Ansbert, 21. — Hist. peregr., 61.

⁸⁰ Zimmert, 47.

⁸¹ Niketas Akom., 526.

⁸² Tamtéž.

⁸³ Zimmert, 44.

⁸⁴ Tamtéž, 45.

⁸⁵ Tamtéž, 44.

Štěpán Nemanja, jenž byl samostatným pánem svého nynějšího rozsáhlého panství teprve od r. 1183, byl si vědom, že boj s Byzantskem je nevyhnutelný. Spolek Byzantska s Uhrami, podepřený sňatkem císaře Isáka s uherskou princeznou, vrhal Srbsko, jak bylo už řečeno, mezi kladivo a kovadlinu. A nebyly bezpodstatné ani obavy, že třetí výprava křížová, oslabí-li turecké výboje, pomůže Byzantsku upevniti jeho moc i v Asii. Potom byli na řadě odbojní Srbové a Bulhaři. Situace byla pro oba slovanské státy balkánské r. 1189 tudíž svrchovaně nebezpečná a skoro beznadějná v případě, kdyby se opakovala situace z období první výpravy křížové, a křižáci jako kdysi, za císaře Alexia I., upevnili byzantské panství v Malé Asii. Srbský vladař se proto odhodlal ještě před příchodem Fridricha k závažnému kroku: Uznati nad sebou vrchní panství západořímského císaře.⁸⁶

Jaký byl smysl a účel této Nemanjovy nabídky a jaké byly jeho plány? Nemanja nepochybně doufal, že za tuto vysokou cenu si získá především naprostou důvěru Fridrichovu, kterého asi pokládal za dosti mocného, aby chránil srbský stát jak proti Uhrám a proti papežské kurii, tak i proti říši byzantské. Poněvadž vasalský závazek při vzdálenosti německé říše měl význam spíše jen právní nežli mocenský, mohl počítati i s tím, že ve skutečnosti zůstane nezávislý a přece odvrátí od Srbska nebezpečí byzantské revindikační odvety. Kromě toho však srbský vladař spojoval s příchodem třetí výpravy křížové, jak ještě uvidíme, i mnohem dalekosáhlejší »vojenský« plán, zosnovaný v dohodě s Bulhary, že totiž přiměje Fridricha Barbarossu k útoku na říši byzantskou a sám ještě rozšíří své území.⁸⁷

Srbové očekávali tudíž příchod křižáckého vojska a slavného Barbarossy s největšími nadějemi, které s nimi sdíleli i jejich slovanští sousedé v Bulharsku. Nemanja, jak byl už předem ohlásil v Norimberce, činil přípravy k uvítání císaře v Niši.⁸⁸ Aby zvýšil lesk a slávu tohoto uvítání, očekával Fridricha se svým bratrem Sracimírem.⁸⁹ Když se křižácké vojsko blížilo, vyšli mu oba, Nemanja i Sracimír, s velikým leskem a nádherou vstříc,⁹⁰ projevující radost nad příchodem císařovým⁹¹ a prokazující mu všemožnou úctu.⁹² Od císaře Fridricha a jeho knížat byli přijati s počtami⁹³ a oba panovníci vyměnili bohaté dary.⁹⁴ Nemanja se přičinil, aby si získal i císaře, i německá knížata i prosté křižáky. Ansbert praví že »na znamení oddanosti« přinesl císaři ve

⁸⁶ Viz níže str. 282 a d.

⁸⁷ Viz níže str. 282, pozn. 99.

⁸⁸ Ann. Colon., 797 (Nicea). — Dietpold, 509 (Nissea). — Hist. peregr., 61 (Nissa).

⁸⁹ Ansbert, 22: Crazimerus. — Hist. peregr., 61: Chrazimerus. Miroslav (Mecchillaus), u Ansberta 22 Mercilaus, nebyl přítomen. Text Hist. peregr. připouští sice i tento výklad, ale je nepochybné, že by byl Ansbert neopomenul uvést i Miroslava, knížete záchlumského, kdyby byl býval uvítání přítomen.

⁹⁰ Dietpold, 509. — Hist. peregr., 61. — Ansbert, 22.

⁹¹ Ann. Colon., 797.

⁹² Hist. peregr., 61.

⁹³ Honestie, honorabiliter. — Dietpold, 509. — Ansbert, 22.

⁹⁴ Ann. Colon., 797. — Dietpold, 509.

skvělém množství a hojnosti víno a mouku, ovce a voly, jež byly zřejmě štědře rozdělovány mezi vojsko, a mezi ostatními dary i šest žraloků,⁹⁵ zkroceného divokého vepře a tři živé, rovněž ochočené jeleny. Vojsku poskytl »ovsa«, t. j. píce pro koně a lacino přenechával potřebné zboží.⁹⁶ Kromě toho obdaroval velmi bohatě i knížata, vínem a medovinou, a »zvířaty«,⁹⁷ patrně dobrými srbskými koňmi, jichž byl veliký vývoz ze Srbska. S císařem Fridrichem zahájil dlouhé politické jednání...

Podle Ansberta Nemanja a Sracimír především císaři vyličili, že se spolu s třetím bratrem Miroslavem zmocnili »mečem a lukem«⁹⁸ Niše a celého území od Niše až k Sofii, které odtrhli od říše byzantské, a že jsou připraveni ještě rozšířit své výboje.⁹⁹ A oba nabídli, že se stanou vasaly císařovými a složí slib věrnosti buď za území na Byzantsku dobyté (získané »vlastní bojovností«),¹⁰⁰ nebo i za celé Srbsko.¹⁰¹ K události se víží zřejmě dvě sporné otázky: Stal se Štěpán Nemanja vskutku lenníkem západořímského císaře, či byl se svou nabídkou zcela odmrštěn? Nabízel přísahu lenní jen za země dobyté, v poslední době odtržené od Byzantska, či také jako kníže srbský, t. j. i za Rašku?

Ansbert praví, že Nemanja a Sracimír »nabízeli« císaři vasalství.¹⁰² Jako »nabídku« chápe to i »Historia peregrinorum«.¹⁰³ Pouze Arnold tvrdí, že Nemanja vskutku »přijal« svou zemi od císaře v léno.¹⁰⁴ Z historiků Riezler¹⁰⁵ a Jireček¹⁰⁶ soudili, že císař Fridrich úplně zamítl nabídku vasalství. Uspenskij se klonil k názoru, že návrhy Slovanů byly sotva zcela odmítnuty.¹⁰⁷ Stanojević dříve vyslovil též přesvědčení, že »Fridrich nepochybně v zásadě přistoupil na nabídky Nemanjovy«,¹⁰⁸ ale nověji i on soudí, že jich nepřijal.¹⁰⁹ Opačný názor

⁹⁵ Ansbert, 22.

⁹⁶ Hist. peregr., 61.

⁹⁷ Dietpold, 509: Similiter omnes principes ... in vino, et medone et animalibus multum honorati fuerunt. — Ansbert, 22, praví, že byli obdarováni vínem a ovci.

⁹⁸ Gladio et arcu.

⁹⁹ Idem preterea comites cum tercio fratre suo Mercilao occupaverant in gladio et arcu suo Nisam civitatem et circa eam ac deinceps usque ad Straliz omnem terram illam ex ditione Gregorum praeceptam sibi eam vendicabant, ulterius etiam quaquaversum dominium suum et potestatem extendere intendentes ... Ansbert, 22.

¹⁰⁰ ... et pro ipsa terra bellica virtute sua conquistata de manu imperatoris Romanorum percipienda hominum et fidelitatem ipsi offerebant ad perpetuum Romani imperii gloriam. — Tamtéž.

¹⁰¹ Hist. peregr., 61. — Arnold, 172.

¹⁰² ... offerebant. — Ansbert, 22. — Viz výše pozn. 100.

¹⁰³ Srbská knížata usilovala (= affectabant) poddati se knížeti. — Hist. peregr., 61. — Viz níže str. 285, pozn. 122.

¹⁰⁴ fecit ... hominum, přijav od Fridricha svou zemi iure beneficiario. — Arnold, 172.

¹⁰⁵ 30.

¹⁰⁶ Jireček-Radonić, 259.

¹⁰⁷ Uspenskij, Obrazovanie, 140, 145.

¹⁰⁸ Stanojević, Istorija 106.

¹⁰⁹ ST. STANOJEVIĆ, Nemanja. Beograd 1933, 26. (Zvl. otisk z »Godišnjice«, XLII.). Podle Stanojeviće byl prý císař přesvědčen, že protáhne klidně Byzantskem, »zvláště následkem dobrého uvítání, které mu přichystaly byzantské úřady, když překročil Dunaj a vstoupil na byzantské území«. Stanojevićův omyl v této podrobnosti je jasný.

není též dostatečně odůvodněn. Fridrichův poměr k Byzantsku, po odtahení z Niše, se sice změnil, jak ještě uvidíme, v otevřenou válku, a za té situace, zcela změněné, se Fridrich vrátil i k plánům Štěpána Nemanji a navazoval znovu styky, tentokrát z vlastního popudu se Srby i Bulhary.¹¹⁰ Ale v tom nelze spatřovati důkaz, jak je ochoten věřit Uspenskij,¹¹¹ že císařova odpověď, kterou dal Nemanjovi v Niši, nebyla zcela zamítavá a tím méně, že snad v zásadě, nebo i v tajném dorozumění přistoupil na nabídku vasalství. Uspenskij upozorňuje v této souvislosti i na žádost Štěpána Nemanji, aby císař svolil k sňatku Toljena, syna knížete Miroslava Záchlumského, bratra Nemanjova, s dcerou »dalmatského vévody«¹¹² Berchtolda IV. z Andechsů.¹¹³ Uspenskij píše, že Fridrich dal souhlas k tomuto sňatku, ač ho nebylo tajno, že byly s tímto projektem spojeny naděje na přenesení vládařských práv v Dalmácii na rod Nemanjićů.¹¹⁴ Ve skutečnosti byla při sňatku aktuální jiná politická úmluva, totiž že Toljen bude mít v nástupnictví přednost po Miroslavovi, knížeti záchlumském, před svými bratřími, což potvrdila stiskem ruky srbská knížata.¹¹⁵ Uspenskij však viděl v předpokládaném rozšíření vlivu Srbů na Dalmácii nepřátelský krok se strany Fridrichovy proti Byzantsku, když praví, že »tato okolnost« dovoluje vysloviti jisté pochybnosti o zprávě Ansberta, že jeho odpověď v Niši byla zcela negativní.¹¹⁶ I kdyby bylo šlo o opačnou kombinaci, byl by se srbský nárok na Dalmácii r. 1189 dotýkal především práv a nároků krále uherského, nikoliv Byzantska, v jehož rukách byly Dalmácie a Srēm už od r. 1180, a nelze v něm spatřovati doklad zvláštního nepřátelství k Byzantsku a tím zase přátelských vztahů a snad nějaké tajné dohody mezi Nemanjou a Fridrichem, leč pokud Isák byl spřízněn s Belou III. Ve skutečnosti smlouva nedotýkala se nijak zvláště nároků Bely III. ani byzantského císaře a byla ostatně stěží provedena.

Z pramenů dlužno dáti přednost Ansbertovi před představami Arnolda z Lubeku, pramene ne zcela přesně zpraveného. Ale Arnoldova zpráva je dokladem, že se v západní veřejnosti, v důsledku zpráv křížáků, rozšířila a udržela představa, že se srbský kníže, panovník národa, na západě sotva známého, stal na třetí výpravě křížové vasalem římského císaře.

¹¹⁰ Viz níže str. 293.

¹¹¹ Uspenskij, *Obrazovanie* 143.

¹¹² *Dux Dalmatiae* čteme u Ansberta, 23. Titul dalmatského vévody byl však pouze výrazem nároků, jež si činili císařové římsí v všechny země kdysi Karla Velikého.

¹¹³ K. JIREČEK, Toljen, sin kneza Miroslava Humskog. Beograd 1892, 4. »Glas S. K. A.«, XXXV.

¹¹⁴ Uspenskij, *Obrazovanie*, 142, 143.

¹¹⁵ Jireček—Radonić, 259. — Jireček, Toljen, 8, 9. Na str. 8 uvedeno místo o Toljenovi z rkp. Ansberta, který r. 1891 objevil a uveřejnil A. CHROUST, v práci »Die Überlieferung des dem Ansbert zugeschriebenen Berichtes über den Kreuzzug Fridrichs I.« v »Neues Archiv. d. Gesellschaft f. ältere deutsche Geschichtskunde«, XVI. (Hannover 1891), 511—526. Text: quod idem Tohu (Toln) et sui ex filia ducis Bertholdi heredes *mortuo patri* in plenitudine potestatis per omnibus suis fratribus succederunt (Ansbert, 23), vyložil si, zdá se, Uspenskij »po smrti Berchtolda«. Vskutku šlo o nástupnictví »po smrti Miroslava«, otce Toljenova.

¹¹⁶ Uspenskij. *Obrazovanie*, 143.

Pokud se týče samého Fridricha, nepřál si konfliktu s byzantským císařstvím a v Niši byl ještě zcela přesvědčen, že se mu vyhne. Státi se vrchním pánem Srbska bylo by však znamenalo zasažení do práv východořímského císařství, a počátek nepřátelství s tímto císařstvím, které si osobovalo svrchovanost nad všemi zeměmi po Dunaj a Sávu. Zůstalo proto jenom při nabídce vasalského poměru.

Nesnadnější je otázka, nabízel-li Štěpán Nemanja, že se stane vasalem římského císaře toliko za země odtržené na svých výbojných výpravách od Byzantska, to jest za Niš a její oblast a za kraj od Niše k Sofii, a za území, o které by ve spolku s císařem ještě rozšířil na úkor Byzantska svůj stát, či také za Rašku, to jest za celé Srbsko? V dějepisné literatuře platí za ustálený názor první, pro který se vyslovil Jireček.¹¹⁷ Též Stanojević praví, že Nemanja nabízel Barbarossovi vasalskou přísahu »zajisté jen za země, kterých v poslední době dobyl.¹¹⁸ Toto mínění se opírá o Ansberta, který je bohužel téměř jediným naším pramenem pro věci Srbů při této výpravě, a který praví, že si Nemanja přál přijmouti »z ruky římského císaře« — »právě zemi, získanou svou statečností«, t. j. »Niš, a okolí a kraj, prostírající se odtud až k Sofii«, vesměs země »vyrvané z poddanství Řeků«.¹¹⁹

Ansbertovo tvrzení zní na první pohled velmi určitě. Ale zdá se, a zvláště jedno pozdější místo u Ansberta tomu nasvědčuje, že Ansbert neměl zcela správné představy o postavení Srbů. Když totiž po dobytí Plovdiva císař Fridrich jednal s Isákem, odmítal prý jeho podezření, že by byl s někým »z králů a knížat« kul pikle proti Byzantsku, a zvláště, že by byl »srbskému knížeti, protivníku Řeků« dal v léno »buď Bulharsko, nebo některou zemi, náležející Řekům«.¹²⁰ Ansbert si zjevně představoval, že předmětem lenního sporu a výtek z Cařihradu mohou býti jen kraje poddané Byzantsku a na Byzantsku od Srbů dobyté — v tom směru se též podle něho hájí Fridrich, ale výtky z Cařihradu činěné zněly nepochybně jinak. Tyto se zajisté týkaly vůbec každého styku a jednání o vasalský poměr Štěpána Nemanji se západořímským císařem, poněvadž byzantský císař se pokládal za svrchovaného pána celé državy Nemanjovy. Pro Byzantsko nebylo rozdílu mezi Srbskem a »nějakou zemí poddanou Řekům«, nýbrž celá država Nemanjova a vůbec všechny země srbské byly »zemí, poddanou Řekům«, která se odtrhla. Zdá se, že si Ansbert představoval, ale ovšem mylně, že vlastní srbský stát, Raška s přímořskými kraji, jsou državou, na kterou Byzantsko nemá a také si nečiní nároků. Jinak by Fridrichovu obhajobu byl vyjádřil jinak.

Bohužel se všechny naše prameny opírají o Ansberta jako pramen základní. Ale »Historia peregrinorum«, dílo ne sice účastníka, ale přece jen vrstevníka

¹¹⁷ Jireček—Radonić, 259.

¹¹⁸ Svakako samo za zemlje koje je u poslednje vreme osvojio. — Stanojević, Istorija 106. — Nemanja (Beograd 1933), 25.

¹¹⁹ Celý citát srov. na str. 282, pozn. 99 a 100. — Ansbert, 22.

¹²⁰ Vel Bulgariam vel aliquam terram ditionis Graecorum. — Ansbert, 35.

výpravy, se podle novějšího badání neopírá o »Ansberta«, jak jej dnes známe, nýbrž o Ansberta v jeho původní podobě, nám nedochované, na které prý sám autor provedl později změny.¹²¹ Závislost Hist. peregr. na Ansbertovi při líčení událostí v Niši je patrná. Ale ve výčtu oblastí, nad nimiž se měl státi Fridrich, podle nabídky Nemanjovy, vrchním lenním pánem, zaměňuje autor »Hist. peregrinorum« Ansbertovy pojmy: Niš — okolí — a celá země odtud až k Sofii, pojmy: Niš s nišskou oblastí a *celá ostatní země jejich*, t. j. knížat Štěpána Nemanji a Sracimíra, kteří pozdravili císaře.¹²² Mělo-li na tento názor nějak vliv původní znění Ansberta, nelze říci, ale též ne zcela vyloučiti. Ale autor Hist. peregr. měl i mnoho samostatných zpráv od účastníků tažení, zejména o podnětu a přípravách k třetí výpravě křížové¹²³ a nelze prostě tvrditi, že místo, jež tak dalekosáhle mění smysl zprávy, je jen špatnou parafrásí Ansberta, a že vědomě nevyjadřuje podstatně jiný fakt. Táž představa, že Štěpán Nemanja nabídl císaři Fridrichovi vrchní lenní panství nad celou svou zemí, se ozývá, i když v zmateném tvrzení, též u Arnolda.¹²⁴ Uspenskij dosud jediný vyslovil názor odchylný od mínění Jirečkova a Stanojevičova, soudě, že »Slované byli připraveni uznati nad sebou protektorát západního císaře, jestliže bude ochoten *zabezpečiti* Srbům výboje, kterých dosáhli na říši byzantské a jestliže Asěnovcům bude bezesporně ponecháno Bulharsko, aby tam panovali«.¹²⁵ Proti Ansbertovu omezení mluví však nejen »Hist. peregr.«, po př. i Arnold, nýbrž zvláště poměry! Ansbertova zpráva předpokládá zajisté mimořádné sebevědomí u Štěpána Nemanji, který jako panovník státu, císaři do té chvíle skoro neznámého, kníže, který držel území, patřící po celá staletí Byzantsku, a který byl ohrožen se dvou stran, z Cařihradu a Uher a vedl nejtěžší zápas o svou samostatnost — nabízel západořímskému císaři vojenský spolek a uznání za vrchního pána *jen za nepatrnou Niš a oblast, jejíž držení v srbské moci bylo vůbec pochybné*, vyhrazuje si při tom zřejmě *úplnou nezávislost za Rašku, a to jak na východním, tak i na západním císařství*... Není pochyby, že je daleko logičtější a přirozenější závěr Uspenského, tím spíše, že jen v případě, kdyby Srbsko bylo bývalo skutečně vstoupilo do soustavy západoevropských království a zemí, uznávajících svrchovanost římského císaře, mohl Nemanja očekávati skutečnou pomoc a ochranu západního císařství i proti nárokům Uher, i proti kurii, i proti byzantskému imperiu, v posledním pří-

¹²¹ Viz Exkurs II.

¹²² Suadent etiam, summopere cavendum esse a sermento Graecorum, et de manu ipsius Imperatoris querunt recipere memoratam civitatem Nissam cum illius pertinentiis, et totam aliam terram ipsorum, non metu Imperatoris Constantinopolitani sed solo Romani amore imperii, cui per hominum desideranter subiici affectabant. — Hist. peregr., 61.

¹²³ Srov. zvl. BÜDINGER, Über Ansbert's Bericht vom Kreuzzuge des Kaisers Friedrich I. v »Zeitschr. f. d. österreich. Gymnasien«, Jhg. X., 1859. — K. ZIMMERT, Tageno und der Brief Dietpolds, Bischof von Passau. XXIX. Jahresbericht d. k. k. Staats-Gymn. in Nikolsburg, 1901—1902.

¹²⁴ Dux Srbů přijal od císaře v Bělehradě (!) *terram suam* v léno. — Arnold, 172.

¹²⁵ Uspenskij, Obrazovanie 142.

padě i proti právním nárokům byzantské říše na Srbsko. Když o čtyři měsíce později usiloval Petr Asěn dokonce o byzantskou korunu císařskou, žádal i tuto »z rukou Fridrichových«, t. j. pod svrchovaností západořímského císaře.¹²⁶

Štěpán Nemanja nepochybně chtěl, aby mu císař Fridrich, za uznání své svrchovanosti, zabezpečil výboje, kterých dosáhl na říši byzantské, ale pomyslel s bratřími i na to, aby ve spolku s křižáky ještě rozšířil srbský stát. Podle Ansberta přednesli Štěpán a Sracimír tento záměr císaři.¹²⁷ K jeho provedení zamýšlel Nemanja nabídnouti císaři vojenskou pomoc, o čemž se předem dohodl s Bulhary, a obrátiti zbraně třetí výpravy křížové proti Byzantsku.

Že se Štěpán Nemanja skutečně obíral tímto velikým plánem, přinutiti Barbarossu k útoku na Byzantsko a kořistiti z něho, vysvítá přímo z pramenů. Podle Ansberta Nemanja sám, i jeho bratr, varovali císaře před Řeky,¹²⁸ vyslovující přesvědčení, že se Byzantinci postaví křižákům na odpor.¹²⁹ Útoky byzantského obyvatelstva, jimiž dosud trpělo křižácké vojsko, jsou prý toho důkazem . . . Podle »Hist. peregr.« Nemanja *přemlouval* císaře, aby nevěřil řeckým přísahám¹³⁰ a nabízel mu pomoc proti komukoliv, ale »zvláště proti cařihradskému císaři«. Z toho všeho vysvítá, že chtěl vyvolati srážku. Podle Ansberta byl připraven přidružit se pro ten případ, i se svým bratrem, osobně a s celým svým vojskem k výpravě, t. j. »na pomoc . . . a zvláště proti řeckému králi«.¹³¹

Celý plán byl předem umluven s Bulhary, s nimiž srbský kníže, jak jsme viděli, uzavřel před příchodem křižáků spolek, šíře své panství bez překážek na staré bulharské území směrem k Sofii, jež bylo tehdy v rukách byzantských.¹³² Do Niše se dostavili také poslové bulharského cáře Petra, kteří přinesli císaři od něho list, v němž Petr — a rovněž ústy poslů — císaře pozdravil a sliboval vojenskou pomoc proti nepřítelům.¹³³ Historia peregr. praví, že měl Štěpán Nemanja plnou moc nabídnouti Fridrichovi pomoc i jménem knížat Petra a Jana Asěna.¹³⁴

Ale císař Fridrich zamítl nabídky Slovanů. Velice padalo zajisté na váhu, že Srbsko a Bulharsko, teprve se pokoušející vymaniti se z nadvlády říše byzantské, byly státy, v západní Evropě téměř neznámé. Veliký Barbarossa nemohl leč se shovívavostí pohlížeti na tyto, dosud neznámé panovníky, jejichž

¹²⁶ Ansbert, 44.

¹²⁷ . . . ulterius etiam quaquaversum dominium suum et potestatem extendere intendentes. — Ansbert, 22.

¹²⁸ Ansbert, 22.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Summopere cavendum esse a sermento Graecorum. — Hist. peregr., 61.

¹³¹ In adiutorium . . . et specialiter adversus regem Grecie. — Ansbert, 22.

¹³² Viz výše str. 253, 266 a d. — Ansbert, 24.

¹³³ Ansbert, 24.

¹³⁴ Hist. peregr., 61.

nabídky zjevně podceňoval. Teprve, když se před Cařihradem se svým velikým vojskem později ocitl v tísní, rozpomněl se na nabídku Srbů a Bulharů. Kromě toho zestárlý císař měl zřejmě upřímně na mysli jen cíl, proslavit svou zemi i své jméno a získati si na konec života zásluhu před Bohem skutečnou pomocí ohroženým křesťanům. Proto si nepřál války, dodrží-li císař Isák svých slibů. Kdyby se však měl setkat s úklady, odpovídal podle Ansberta Nemanjovi, proklestí si již »se svými« cestu mečem.¹³⁵

Zbývá otázka, zúčastnili-li se srbské vojsko třetí výpravy křížové? Nemanja, jak víme, sliboval císaři vojenskou pomoc.¹³⁶ Ale jednání s Fridrichem přineslo Nemanjičům zklamání tím větší, čím větší byly naděje, s nimiž byl očekáván příchod císařův a přímé jednání s ním. *Srbské vojsko se proto nepřidružilo ke křížové výpravě.* I v tom vidím doklad, že jednání v Niši bylo zcela bezvýsledné. Opačné tvrzení Uspenského, že Fridrich, obávaje se úkladů Řeků, užíval v balkánských průsmycích služeb *srbských vyzvědačů*, a že tedy u křížové výpravy byl zajisté pomocný srbský oddíl, spočívá na omylu při četbě rukopisu Dietpoldova. Jedná se vskutku o vyzvědače vévody švábského.¹³⁷ Ansbert popisuje seřazení vojska před vytržením z Niše. Mezi bojovníky vidíme znovu Čechy a Uhry, ale ne Srby.¹³⁸ Srbské vojsko, nepřátelské Byzantsku, krylo ovšem křížákům týl, ba Fridrich se dokonce mylně domníval, že Nemanja postupuje za Byzantinci. V době, kdy sám stál před Cařihradem, myslel, že stojí s vojskem u Trajánových Vrat.¹³⁹ Ale teprve tehdy císař posílá posla, aby *přátelsky pohnul srbského knížete — dojde-li k válce s Isákem — aby mu poslal pomocné sbory k Cařihradu.*¹⁴⁰ Srbské vojsko tudíž, jak patrno, do té doby nebylo ve vojsku křížovém, Štěpán Nemanja vyčkával uprostřed svých, jak se věci vyvinou . . . A srbské vojsko se nepřipojilo k Fridrichovi ani později, protože se Barbarossa brzo na to dohodl s Isákem Angelem a výprava, místo útoku na Cařihrad, byla převezena na druhý břeh Bosporu. Ale Štěpánu Nemanjovi se do té doby, po odtahení křížáků z Niše, naskytla ještě nejednou vyhlídka, že se přece jen uskuteční jeho plány . . .

VII.

VÝZNAM JEDNÁNÍ CÍSAŘE FRIDRICHA SE SRBY VE VÝVOJI TŘETÍ VÝPRAVY KŘÍŽOVÉ.

Jednání císaře Fridricha se Srby mělo ve vývoji třetí výpravy křížové vůbec mnohem větší význam, než se mu obecně připisuje. Císař Isák Angelos, po zprávách

¹³⁵ Ansbert, 23.

¹³⁶ Ansbert, 22.

¹³⁷ Ducis Sueviae, nikoliv Serbiae. — Uspenskij, *Obrazovanie*, 145 pozn. 1. — Dietpold, 509.

¹³⁸ Ansbert, 25, 26.

¹³⁹ Ansbert, 42.

¹⁴⁰ Ansbert, 42.

z Norimberka, pojal nedůvěru k císaři Fridrichovi — jednáním v Niši pak, jak hned uvidíme, *uzrál konflikt mezi Byzantskem a křižáky*. Z historiků vystihl správně Zimmert, že se »koncem července« roku 1189 stal veliký převrat v Cařihradě se zřetelem ke křížové výpravě. Císař Isák se rozhodl pro spolek se sultánem Saladinem — a pro nepřátelství s křižáky. Ale Zimmertovi, který kladl rozhodné chvíle v Cařihradě do konce července 1189, chyběla *příčina* k vysvětlení obratu, který správně vytušil. Ve skutečnosti nastala rozhodná změna ve smýšlení císaře Isáka v srpnu a její hlavní příčinou byly právě — události v Niši.

Do Niše se dostavil byzantský posel, bratranec císaře Isáka, Alexios, který sliboval ještě jménem Isákovým, že bude Byzantinci dodržena úmluva norimberská.¹ Ale právě Alexios byl v Niši svědkem událostí, jež budily největší nedůvěru na straně byzantské. *Jednání se Srby* totiž, o kterém, jak je zřejmo již ze zpráv historiků, vědělo patrně celé vojsko a kterého nepochybně vůbec nebylo možno utajiti před byzantským poslem. Alexios proto upozornil Fridricha, že mezi Byzantskem a Srbskem trvá otevřený boj. On sám stojí prý u Sofie v čele vojska, které hájí tamějších průsmeků před Srby!²

Poněvadž u Nikety Akominata čteme, že císař Isák *posílal*, ještě z Malé Asie, Jana Duku a Kantakuzena vstříc výpravě a ohlásil císaři Fridrichovi příchod svého poselstva do Sofie,³ předpokládá Zimmert, že oba jmenovaní byzantští hodnostáři skutečně přišli do Sofie. Ale tam se prý kancléř začal obávat, že ho císař zadrží jako rukojmí. Proto poslal Alexia do Niše a sám se s celým poselstvím vrátil do Cařihradu. Proto prý mu též Niketas Akominatos vytýká zbabělost.⁴ Dukas přibyl prý do Cařihradu koncem července a vyvolal tam svými poplašnými zprávami onen veliký obrat.⁵ Zimmert však nepraví, co ony poplašné zprávy obsahovaly.

Když později císař Fridrich a křižáci přišli do Sofie, nenašli tam ani byzantských poslů, ani Alexia, ani jeho vojska. Alexius patrně spěchal z Niše rychle do Cařihradu, aby zpravil císaře o jednání křižáků se Srby. Rozhodná chvíle v Cařihradě nastala tak ve dnech 6. až 10. srpna po Alexiově příchodu, uvážíme-li, že nejrychlejší spojení z Niše do Cařihradu trvalo 9 dní a Alexius nejdříve 28. července mohl být v Niši pohromadě s císařem a svědkem uvítání výpravy od Srbů a jednání císaře Fridricha se Srby. Obsahem jeho zpráv byla nepochybně domnělá úmluva Fridrichova se Srby.⁶ Od té doby

¹ Ansbert, 20.

² Significavit etiam, se cum exercitu armatorum contra comites de Servia regni Grecie pervasores apud Straliz clusas ilius terre vias observare, idemque nullam adversus se vel Grecos suscipionem belli habendum... atd. — Ansbert, 25.

³ Viz výše str. 279, pozn. 76.

⁴ Zimmert, 48.

⁵ Tamtéž, 49.

⁶ ...quod amicitia, quam inter domnum imperatorem et magnum comitem coadunatam audierat, sibi valde gravis et suspecta esset. — Dietpold, 510.

byl Isák dokonale přesvědčen, že křížová výprava směřuje doopravdy ku podmanění Byzantska.

Když se výprava, po překonání velikých obtíží, dostala dne 24. srpna do Plovdiva, došlo k vyjasnění situace. Do Plovdiva se dostavil byzantský posel s listem od Isáka Angela, ve kterém císař Fridrichovi oznamoval, že dal v Cařihradě zatknouti německé posly, vedené biskupem münsterským.⁷ Tím byla zrušena úmluva norimberská a propukl otevřený konflikt mezi Byzantinci a křížáky. V pozadí obratu v Cařihradě bylo konečné rozhodnutí Isákovo, že uzavře spolek se Saladinem místo s křížáky. Ale Isák Angelos jednal při všem tom jako rozvážný politik.

Mezi ním a sultánem Saladinem bylo už v roce 1188 vedeno jednání o spolek.⁸ V kronice Magna Presbyteria čteme dokonce, že se mezi oběma už od dobytí Jerusáléma r. 1187 střídala poselství.⁹ Saladin sám oznamuje dopisem v prosinci r. 1188 svému bratrovi, že Isák je jeho spojencem.¹⁰ O tom, co se veřejně mluvilo v Cařihradě o tomto spolku, zpravuje nás list francouzského poselstva vyslaného králem Filipem II., psaný témuž Filipovi, jehož sepsání kladl Riezler do »pozdního léta« r. 1188.¹¹ Ve skutečnosti mohl list býti napsán teprve na rozhraní r. 1188—89. Ale je nepochybně ještě mnohem pozdějšího data.¹² Poslové nepsali přímo, že Isák uzavřel se Saladinem spolek,

⁷ Podle Dietpolda se dostavil byzantský posel do křížáckého tábora 21. srpna v místě Cirkvice (Circuice) před Plovdivem. Ale Fridrich v listě k Jindřichovi VI. výslovně praví, že četl list Isáka Angela den po příchodu do Plovdiva (Ansbert, 31). Posel cestoval v průvodu uherského hraběte Lectora, kterého poslal před tím z Ravna Fridrich do Cařihradu. Poněvadž byl »uherský« šlechtic, nebyl zatčen a mohl se vrátiti. Podle Zimmerta (52, pozn. 1) šel Lectorus vstříc Fridrichovi až do Cirkvice, kdežto byzantský posel čekal v Plovdivu. Ale Dietpold (510) výslovně praví, že oba, Lectorus i Byzantínek, přišli do Cirkvice. Soudím, že zdánlivý nesouhlas lze vysvětliti dosti přirozeně. Poslové přinášeli zdrcující zprávy o zatčení poslů. Následek bylo nesmírné rozhořčení v táboře křížáků. Fridrich udeřil na Plovdiv, nepřijav patrně byzantského posla. Ale Plovdiv byl, mimo očekávání, rovněž zcela opuštěn. Křížáci vešli do Plovdiva a patrně teprve potom, dne 25. srpna, povolil Fridrich Byzantinci audienci.

⁸ Výčet pramenů u Röhrichta, Beiträge II., 190, pozn. 55. — U Riezlera, 35.

⁹ Magnus Presbyter (Annales Reicherspergenses, čili Chronicon Magni Presbyteri, Mon. Germ. Hist. Script. XVII., 511 a. d.): Saladin po dobytí Jerusáléma poslal Isákovi dary, Isák žádal vydání města a celého pobřeží jako cenu za spolek a poslal dary Saladinovi, které sultán dostal u Akkonu v lednu 1188. (Srv. Röhricht, Beiträge I., 153.) Saladin poslal s vracejícími se byzantskými posly svoje posly k Isákovi, znovu s bohatými dary.

¹⁰ Röhricht, Beiträge II., 191, pozn. 55.

¹¹ Riezler, 35, pozn. 3.

¹² Obsahuje četné zprávy historické (Saladin byl poražen před Antiochií; Rajmund, antiochijský kníže, vytáhl proti Alepu; Margaritone dobyl Jaffy; Arzeddin Masud, mosulský sultán (dominus Mullae), Nureddin (Meremdin) a kalif Nasr Zedin-illah se znepřátelili se Saladinem. Turci byli poraženi u Tyru. Asen se stal císařem atd.). Ale z těch všech jen dvě zprávy dovolují, aby list mohl býti přesněji datován. Tyrus obléhal Saladin od 12. listopadu 1187 do 1. ledna 1188. (Röhricht, Beiträge I., 150—153.) Antiochií chtěl Saladin oblehnouti v září 1188. V listě se mluví o Antiochii na třech místech: Hned v úvodní větě oznamují poslové radostnou zvěst, že byl Saladin poražen u Antiochie. Níže čteme, že se »nyní rozšířila znovu pověst« o této porážce. A konečně, že v den odchodu posla, který nesl tento list, z Cařihradu, přišly »určité zprávy«, že Saladinovo vojsko bylo poraženo u Antiochie a zajat jeho bratr a syn. (Gesta Henrici, 51—53.)

ale všechno, o čem píše, tomu nasvědčuje a je důkazem, že v době, kdy byl list psán, se už v Cařihradě veřejně mluvilo o tomto spolku. V Cařihradě meškali, nepochybně už od prosince r. 1188, Saladinovi poslové. Francouzské poselstvo oznamovalo, že se jim vzdává u byzantského dvora více úcty, nežli všem jiným poselstvím. Saladin vydal prý poslům byzantského císaře všechny kostely v Palestině, t. j. všechny latinské chrámy, aby se v nich konaly bohoslužby podle »řeckého« obřadu. Isák prý slíbil Saladinovi, že mu pošle na pomoc sto lodí, a ten se navzájem zavázal, že vydá Isákovi Palestinu, jestliže zabrání tažení Franků. Císař prý vypověděl z byzantské říše všechny Latiny, a v Cařihradě, připne-li si někdo kříž, je zatčen a uvržen do vězení! Tuto poslední zprávu uvádějí pisatelé slovy: *Verissime vobis dicimus...* a poněvadž poslové byli v Cařihradě a zdůrazňují naprostou věrohodnost této zprávy, dlužno zajisté souditi, že byli svědky něčeho takového. Zejména toto poslední, neuvěřitelné tvrzení svědčí, že list byl psán až na jaře nebo až na počátku léta r. 1189, kdy poměr mezi Řeky a křižáky byl už velmi napiatý.

Císař Isák Angelos celý rok váhal, než se rozhodl pro spolek se Saladinem. Z listu Saladina k bratrovi lze bezpečně vyvozovati, že už v druhé polovině r. 1188 přišlo do Cařihradu turecké poselství. Francouzské poselství zastihlo v Cařihradě turecké posly a křižácké poselství biskupa münsterského, jež přišlo do Cařihradu 20. června 1189, rovněž. Turečtí poslové (z r. 1188 nebo noví) čekali v Cařihradě na odpověď císaře Isáka, od jehož rozhodnutí závisel spolek.

Isák byl v červnu r. 1189 v Malé Asii, odkud se v červenci, ale ne dříve, než 9. července, vrátil do Cařihradu.¹³ Ve chvíli návratu nebyl asi stále ještě rozhodnut, jak odpoví na Saladinovu nabídku. Ale brzo na to padlo konečné rozhodnutí. Nedůvěra k Němcům z doby jednání v Norimberce byla podnícena po vstupu křižáků na byzantskou půdu zprávami braničevského správce. Předpokládáme-li, že braničevský *dux* neopustil svěřeného města, dokud v něm byli křižáci, kteří vytrhli z Braničeva kolem 10. července, a že brzo na to bylo město spáleno, mohl se braničevský náčelník dostat do Cařihradu koncem července (za 13 dní). V době od 6.—10. srpna přišly zprávy z Niše a Isák vyvodil ze situace důsledky. Jeden muslimský pramen zachoval zprávu, že Saladin obdržel byzantskou odpověď na svou nabídku v měsíci »resjebu« r. 588, to znamená v době mezi 15. srpnem a 14. zářím r. 1189.¹⁴ Padlo-li

Vskutku Saladin obléhal toliko Bagras, pevnost, ležící nedaleko Antiochie, od 16. září 1188. Když dne 26. září padla, chtěl oblehnouti Antiochii. Ale Boemund, kníže antiochijský, prosil o příměří a vykoupil si je od Saladina na 7 či 8 měsíců za ponižujících podmínek. (Röhrich, Beiträge I., 162, 187, pozn. 227.) Saladin s velikou slávou a za jásotu lidu odtáhl pak přes Haleb (27. září) do Ma'arry. Dne 1. října nastalo příměří. Jakýsi ohlas těchto událostí se jeví i v listě poselstva, kde se vzpomíná rovněž Alepa (Saladin u Antiochie poražen, Boemund »currit — ante Alepe«). Mělo-li dojít k obležení Antiochie v září 1188, mohly zprávy o tom přijíti do Cařihradu v říjnu nebo v listopadu. Třetí »bezpečná zpráva« ještě později. List mohl tedy býti napsán nejdříve na rozhraní r. 1188/89. Ale vše, co se v listě vypravuje o poměru Byzantinců a Latinů svědčí, že byl psán ještě mnohem později, kdy tento poměr byl už velmi napjatý.

¹³ Dne 8. července, kdy Jan Dukas psal svůj list Fridrichovi, tam ještě nebyl.

¹⁴ Riezler, 35 pozn. 3.

rozhodnutí v Cařihradě v době od 6.—10. srpna, dorazil turecký posel právě vhod, obzvláště po moři, za 35 dní, t. j. do 14. září k Saladinovi. Ale Isák Angelos nepochybně cítil potřebu přesvědčiti též Saladina o svých slibech a o tom, že se skutečně také pokusí zameziti tažení Franků, nebo je aspoň zneškodní... S tím asi souviselo, že dal buď už koncem července, nebo teď v srpnu zatknouti německé posly. Celé německé poselstvo, i biskup münsterský Heřman, i Robert, vévoda nassavský, bylo, jak praví Dietpold, »ku posměchu Saladinových poslů« uvrženo do vězení.¹⁵ Saladinovi poslové byli obdarováni jejich koňmi.¹⁶

»Hist. peregr.« praví, že císař Isák, vrátiv se do Cařihradu, přijal císařovo poselstvo ihned nemilostivě, a že hned »druhého dne« po první audienci je dal zatknouti.¹⁷ Tato zpráva mluví pro názor, že se tak stalo už koncem července, z rozčilení, které vyvolaly zprávy braničevského správce. Není vyloučeno, že se sám Isák až v této době vrátil do Cařihradu. Nevíme přesně jen, *kdy* byli poslové připuštěni k té audienci. Císař Fridrich píše synovi Jindřichovi, že se dověděl po prvé v Plovdivě, t. j. 25. srpna o zatčení poslů.¹⁸ Podle Dietpolda přijal dne 21. srpna v táboře před Plovdivem byzantského posla a zatčení poslů se stalo v tom čase.¹⁹ Bezpečně můžeme vyvozovati, že poselstvo bylo uvězněno v době od konce července do 10. srpna.²⁰

Dlouhé váhání císaře Isáka s uzavřením spolku s Turky však dokazuje, že spojenectví nebylo aktem čiré věrolomnosti a předem vypočítané zrady Byzantinců na křížácích, ve kterých Byzantinci již od doby císaře Alexia I. a první výpravy křížové viděli toliko nepřátelské vetřelce, nebezpečné byzantské říši... Spolek se Saladinem vyplynul z rozvážné politiky císařovy, přihlížejícího k různým možným zápletkám, zvláště pak i k možným srážkám s křížáky. Mnoho padalo na váhu, že se od Saladina nebylo nadíti Byzantsku vskutku žádného nebezpečí, dokud mezi jeho říši a Byzantskem byly dva nárazníkové státy: Ikonium a Arménie. Ikonický sultán Kilidž-Arslán II. byl naopak největším nepřítelem Byzantska. Tato situace, ale zejména obava z tajných plánů císaře Fridricha, smluvených v Niši se Srby a Bulhary, nakonec rozhodly, že Isák vypověděl nepřátelství...

Výsledek srážky s křížáky byl sice na první pohled nepříznivý pro Byzantsko. Isák patrně dobře věděl, že není s to, aby Fridrichovo vojsko porazil v otevřeném poli. Proto hleděl výpravu aspoň zdržeti. Odpíraje jí dlouho převoz do Malé Asie, byl sice nucen vydati křížákům na pospas Thrákii, kde třetí křížová

¹⁵ Dietpold, 510.

¹⁶ Ansbert, 36.

¹⁷ Hist. peregr., 56, 57.

¹⁸ ... tunc autem primo. — Ansbert, 31.

¹⁹ »eo tempore«. — Dietpold, 510.

²⁰ Zcela nesprávná je toliko zpráva samého Barbarossy, který v dopise synovi poznamenal, že jeho poslové byli uvězněni v čase, kdy křížáci byli ještě v Uhrách (dum adhuc in Ungaria essemus constituti). Ansbert, 21. Víme, že 1. července a mnohem spíše ještě 8. července byli na svobodě, píšíce dopis Fridrichovi.

výprava přezimovala a strašně poplenila celou zemi. Ale ve skutečnosti právě toto zdržení podlomilo síly třetí výpravy křížové. Když se císař Fridrich na jaře r. 1190 dostal do Malé Asie, bylo jeho vojsko vyčerpáno. Měl nedostatek peněz, poněvadž nepočítal se zdržením.²¹ Vojsko trpělo katastrofálním nedostatkem koní. Před Ikoniem u Filomelia mělo celé veliké vojsko křížáků, které při převozu přes úziny čítalo 100.000 lidí, sotva 100 koní! Isák Angelos, pokud chtěl zeslabiti válečnou moc křížové výpravy, obává se, že po porážce Saladinově zesílí moc Ikonía, spojence křížáků, dosáhl svého cíle.

V křížáckém vojsku vznikla po zatčení poslušná strana vojenská, které podléhal sám Fridrich. Nejpozději dne 16. listopadu bylo rozhodnuto podniknouti útok na sám Cařihrad.²² Na Štědrý večer r. 1189 vypověděl Fridrich Byzantsku zcela formálně válku.²³ Ale po celou tuto dobu Fridrich jen nedobrovolně podléhal radikalismu válečné strany, sám stále vyjednával s Isákem. Při tom je důležité, že Fridrich si byl zjevně dobře vědom pravé a základní příčiny, jež vyvolala neblahé pro něho i pro výpravu rozhodnutí Isákovy. Proto se především snažil vyvrátiti domněnku, že by byl dal v Niši »srbskému knížeti, nepříteli Řeka« v léno Bulharsko nebo některou jinou ze zemí, poddaných Řekům a že s nikým z králů nebo knížat neosnoval piklů proti řeckému císařství...²⁴

Je příznačné, že v čele válečné strany v křížáckém vojsku stál vévoda Berchtold z Andechs, budoucí příbuzný Štěpána Nemanji,²⁵ který brzo na to obdržel od Fridricha i zvláštní posláni, aby jednal se Srby. Křížácké vojsko přeložilo svůj hlavní tábor dne 22. listopadu z Plovdiva do Drinopolé,²⁶ kde se náhle objevila vyhlídka, že se uskuteční někdejší plány Štěpána Nemanji ještě ve větší míře, než si snad Nemanja představoval. Z pramenů nelze přímo dokázati, že Štěpán Nemanja zamýšlel pohnouti Fridricha, aby podnikl útok na sám Cařihrad. Konflikt, který vypukl v Plovdivě, vyplnil již jeho, z pramenů nám známé přání: Mezi Byzantskem a křížáky se válčilo, což umožnilo Nemanjovi v týle křížové armády, aby, jak víme, ještě rozšířil srbské panství na Strumě a na horním Vardaru. Ale Fridrich, ocitnuv se v konfliktu s Isákem, již 19. listopadu hledal spojence (na západě) přímo k dobývání Cařihradu.²⁷

²¹ Již 16. listopadu si stěžuje v listě synovi na nedostatek peněz, poněvadž řada německých a italských měst nedostála svým závazkům a on sám nepočítal se zdržením svého pochodu. — Ansbert, 32.

²² Viz Fridrichův list u Ansberta, 31, 32.

²³ Ansbert, 44.

²⁴ Qui videlicet nuntii super objectis a Constantinopolitano imperatore Domino nostro Romano imperatori congrue satisfecerunt, scilicet quod comiti de Servia adversario Graeciae, qui nobis apud Nissam Bulgariae occurrerat, nunquam vel Bulgariam, vel aliarum terram ditionis Graecorum in beneficio dedisset, nec cum aliquo regum aut principum adversus regnum Graeciae conspirasset. — Ansbert, 35.

²⁵ Zimmert, 64.

²⁶ Ansbert, 40.

²⁷ V listě synovi ze 16. listopadu nařizuje mu získati pomoc Janova, Benátek, Ankony, Pisy a pomoc papežovu, aby znovu hlásal kříž přímo »contra Graecos« (Ansbert, 32). Dne 19. listopadu

Brzo na to, dne 7. prosince, posílá zvláštní oddíl 1200 mužů, pod velením Berchtolda z Andechsů, zpět do Plovdiva, aby odtamtud přivedl zadní voj křížáků do Drinopole. Jmenování vévody Berchtolda velitelem mělo svůj účel. Berchtold totiž obdržel rozkaz, vyjednávat i se Štěpánem Nemanjou, o kterém se Fridrich mylně domníval, že následoval křížáky a že stojí se svými Srby u Trajánových Vrat. Vévoda měl s ním na osobní schůzce přátelsky vyjednávat, aby císaři poslal na pomoc, dojde-li k útoku na Cařihrad, vojsko.²⁸

Zdálo se, že se někdejší útočné plány Srbů a Bulharů, směřující k znesváření Byzantinců s křížáky, a k zeslabení byzantské říše, vyplní měrou, Slované ani nepředvídanou. Do kombinace císaře Fridricha byli v nejkritičtější chvíli vyhlášení války, o vánocích r. 1189, pojati i Bulhaři! Nemaje s dostatek vojska a zvláště loďstva k dobytí Cařihradu, rozpomněl se Fridrich v Drinopoli na nabídky Srbů a Bulharů! Kolem vánoc r. 1189 vidíme v Drinopoli bulharské posly, kteří nabízeli císaři ku pomoci na jaro příštího roku 40.000 Bulharů a Kumánů. Vhodnost nabídky pro »počátek jara«,²⁹ neboť útok byl už stanoven na březen, svědčí, že Petrovi Asěnovi byly dobře známy záměry císařovy, a že mezi ním a Fridrichem bylo již před tím vedeno delší jednání. To potvrzuje také Ansbert, který praví, že Petr činil vytrvale císaři nabídky. Ale Petr Asěn neměl asi náležité představy o západořímském císaři a císařství, o skutečné jeho moci a jeho cílech, nýbrž mlhavé romantické představy, a proto si od něho přál věci, kterých mu Fridrich nemohl dát. V Bulharsku po prvních úspěších nesmírně vzrostlo, jak se zdá, sebevědomí, a ožily staré sny z doby císaře Symeona, a Petr tudíž žádal na Fridrichovi *byzantskou korunu císařskou*...³⁰ Ansbert, vystihuje vhodně velikášskou náladu v Bulharsku, píše, na jednom pozdějším místě, že byl Petr Asěn »od svých« nazýván »řeckým imperátorem«.³¹

Císař Fridrich měl nepochybně žádost bulharského cáře za naivní. Ale Ansbert praví, že propustil milostivě bulharského posla, a cáři odepsal tak, »aby byl uspokojen«.³² Znamenají-li tato slova přímo kladnou odpověď na Asěnovu hlavní žádost, nelze z nich vyčísti. Císaři a jeho vojsku se jevil Cařihrad zajisté žádoucí, ale ne pro slovanské Bulhary, nýbrž pro něho samého. Dobytí Cařihradu a tím ovšem i celé říše byzantské křížáky bylo už sto let předmětem jednání křesťanského západu. Latinové viděli v něm odstranění hlavní překážky na cestě vedoucí k dobytí svatých míst, pokoření Turků a zabezpečení křížáckých států. Na západě už od doby první výpravy křížové se rozšířila představa

se obrací přímo k papeži a k Leopoldovi Rakouskému. — Tagenonis decani Pataviensis descriptio expeditionis Asiaticae contra Turcas Friderici Imperatoris. U »Frehera, Rer.-Germ. Script., 410«.

²⁸ ... ut magno comiti de Servia in introitu clausarum Bulgariae familiariter loquerentur pro exercitu nobis in adiutorium adversus Constantinopolim transmittendo, si bellum forte ei indicetur. — Ansbert, 42.

²⁹ Circa initium veris.

³⁰ Ansbert, 44.

³¹ Itemque a suis dictus imperator Grecie. — Ansbert, 54.

³² ... placencia rescripsit.

Boemunda Tarentského, že všemi neúspěchy křížáků je vinno byzantské císařství, jež je skrytým nepřítelem v týle křížových vojsk. K dobytí Cařihradu směřoval konečně i sňatek Barbarossova syna Jindřicha VI. s Konstancií, dědičkou královské koruny sicilské a neapolské. Ale i v případě, kdyby císaři Fridrichovi bylo bývalo nezbytně potřebí pomoci Bulharů, byl by si nepochybně rozmyslil nahraditi na březích Bosporu byzantské císařství, stojící před zánikem, novou, vnitřně silnější a zdravou říší slovanskou. Císař však potřeboval vojenské pomoci a proto jeho odpověď nebyla jistě zcela zamítavá. Sotva chybíme, soudíme-li, že byla asi vyhybavá v otázce Petrova požadavku, ale při tom císař žádal o pomoc...

Štěpána Nemanju nenašel vévoda Berchtold na místě předpokládaném. Srbský panovník sebral po odchodu křížové výpravy z Niše značné vojsko, se kterým kryl křížákům za prvé zcela bezděčně týl.³³ Podle Jirečka zmocnil se však v této době, t. j. v druhé polovině r. 1189 a v lednu r. 1190 území a všech měst od Sofie k Prizrenu. Dobyl Perniku, Zeml'nu (Zémenu), Velbuždu, Žitomitsku a Stobu, obsadil Skoplje, Prizren a území horního a dolního Pologu.³⁴ Je jasné, že v době, kdy křížáci leželi před Cařihradem, byl Srbům vydán v plen celý západní díl Balkánského poloostrova, a Štěpán Nemanja neváhal, využití plnou měrou této okolnosti: Ansbert praví, že byl zaměstnán »velikou prací a válkou v Bulharsku«.³⁵ Vévoda Berchtold nemoha se s ním setkat osobně, poslal tudíž k němu posla, aby přednesl císařovu žádost, a po jeho návratu vytáhl s celým vojskem zpět k Drinopoli,³⁶ aby zpravil o výsledku jednání Fridricha. Nemanjovy odpovědi neznáme, ale byla v jádře kladná: Srbský vladař se zajisté s radostí chopil nenadálé příležitosti, které asi už oželel, a slíbil poslati císaři ku pomoci 20.000 vojáků.³⁷ Společně s Bulhary činily nabídky Slovanů 60.000 mužů. Ale naděje, pokud byly v obou slovanských zemích znovu vzníceny, teď se strany Fridrichovy, byly brzo zklamány. Císař se nakonec, dne 14. února r. 1190, dohodl přece jen s Isákem Angelem a křížácká výprava byla dopravena na maloasijský břeh.

*

Srbové, na konci třetí výpravy křížové, byli v postavení, které se do budoucnosti jevilo nejisté. Osud jejich určovala koncem XII. století jistá fakta vnější, i vlastní jejich statečnost. Roku 1180 zemřel Manuel Komnenos. Jeho smrt byla základním faktem, který umožnil Srbům uskutečniti touhu po svobodě. Smrt císaře Manuela tvoří v srbských dějinách základní událost vnější,

³³ Ansbert, 42.

³⁴ Jireček, 261.

³⁵ *Grandi labore et bello in Bulgaria.* — Ansbert, 47.

³⁶ Ansbert, 47.

³⁷ Ansbert, 53, praví, že Srbové a Bulhaři dohromady slíbili císaři 60.000 vojáků. Poněvadž Petr nabídl 40.000 Bulharů a Kumánů, čítala srbská nabídka 20.000 mužů.

kteřá urovnávala středověkému Srbsku cestu k vymanění z tíživého tlaku imperia, se kterým Srbové sami nemohli měřiti svých sil. Druhým prospěšným faktem pro Srby byla politika Andronika Komnena, jejíž celý zřetel byl obrácen k vnitřním věcem byzantského státu. Andronikos podceňoval nebezpečí ze zahraničí, ač nebyl bez talentu pro zahraniční politiku. Toho důkazem je počínající přátelství a navázání styků s Benátkami. Ale vidíme u něho veliký nedostatek zájmu pro události vnější, snad proto, že byl úplně zaměstnán vzpourami a svým bojem proti šlechtě. Andronikos nic nepodnikl proti Uhrům, kteří rozšířili svou oblast na účet Byzantska v Podunají, a zvláště nic proti Srbům, kteří se osvobodili z byzantské nadvlády. Dokladem Andronikova nezájmu o výboj, o udržení hranic a vůbec zahraniční politiku je válečná výprava Normanů, kteří našli byzantskou říši téměř bez obrany. Doba Andronikovy vlády poskytla Srbům čas a příležitost, aby jejich statečný veliký župan a kníže Štěpán Nemanja založil a rozšířil srbský stát. Kosí Pole, oblast Pečská a údolí Bílého Drinu spolu s Niší a okolím se staly součástmi nové srbské říše (1183—1185). V osobě Andronikova nástupce, Isáka Angela, objevilo se pro Srby přímé nebezpečí. Uhři v týle Srbů se stali spojenci Byzantska, které odrazilo Normany, získalo Benátky do spolku a bylo by se chopilo úkolu, pokořiti odbojné Srbsko, kdyby druhý slovanský národ, t. j. Bulhaři, posílení srbskými úspěchy, nebyli též zahájili zápas za svobodu. Nemanja upevnil v době Isáka Angela svoje panství v Niši, pomýšleje na to, učiniti je hlavním městem srbské říše, a rozšířil ve spolku s Asěnovci své panství od Niše až k Sofii (před červnem r. 1189). Ale srbský lid i jeho kníže věděli, že je srbská svoboda zajištěna jen do té doby, dokud nezesílí byzantský stát. Byzantská odvěta byla jen otázkou času, a s ním konsolidace byzantské říše. V té situaci velmi prozíravě hleděl Štěpán Nemanja, spolu s Bulhary, získati Fridricha Barbarossu, když se na obzoru objevila třetí výprava křížová, a znepřáteliti jej s Byzantinci, hotov jsa za tu cenu přijmouti svůj stát v léno od západořímského císaře. Nemanja správně počítal, že tento závazek, pro vzdálenost německého císařství, by byl jen formální, a že za srážky byzantsko-křížácké ještě rozšíří svou říši. Ale Barbarossa se nedal strhnouti do války ani ideou rozšíření vlivu západořímského císařství na Balkánském poloostrově, vida, že jeho syna a nástupce Jindřicha VI. čeká plno nejistých úkolů a nerozřešených otázek v Německu, Italii a na Sicilii. Dvakráte v době křížového tažení byly naděje Štěpána Nemanji zklamány. V Niši, a po druhé před Cařihradem, kdy se Fridrich rozhodl dokonce pro útok na byzantskou metropoli. Ale k válce křížáků s Byzantinci přece došlo, a srbský kníže a jeho statečný lid rozšířili při tom srbské panství na Strumu a na horní Vardar, stojíce ovšem na konci třetí výpravy křížové před stejnou otázkou, jako na počátku: Kdy a za jakých okolností nabude Byzantsko, jež vskutku nabylo převahy nad křížáky, dostatečné síly, aby se pokusilo zase zničiti srbskou nezávislost. Válka s Byzantskem byla jen otázkou času. Císař Isák Angelos, když ztroskotala třetí výprava křížová, obrátil se hned r. 1190 proti Srbům, poraziv Nemanju

na Moravě.³⁸ Ale tato válka i Isákovo vítězství bylo jen prozatímní a Isák spokojil se jen částečným úspěchem. Byzantské vojsko postupovalo směrem k Niši, svedlo bitvu na Moravě a odtud proniklo na sever až k Sávě.³⁹ Štěpán Nemanja pozbyl tudíž porážkou Niše a určité i výbojů v jižních oblastech na Strumě a na horním Vardaru, t. j. Skoplje a obojího Pologu. V darovací listině Chilendarského kláštera je přímý důkaz, že r. 1198—99 byl též Prizren se svou oblastí byzantský.⁴⁰ Srbsko však podrželo v celku, mimo Niš, hranice, jež pevně drželo ve svých rukách roku 1185, a jež určuje sv. Sáva v legendě. Pečská oblast, údolí na pravém břehu Bílého Drinu, Kosí Pole a kraj na levém břehu Moravy Jižní zůstal srbský. S údaji sv. Sávy se též zcela shoduje výčet krajů a měst, dobytých na Byzantsku, jež roku 1198—99 podává v Chilendarské listině *sám Štěpán Nemanja*: Lab s Lipljanem (t. j. Kosí Pole), Glubočica (na jih od Niše u Leskovce), Reke, Zagrlata (v kruševackém okrese) a konečně Levač, Belica a Lepenica, t. j. území mezi Rudnikem a spojenou Moravou v poříčí řek Lepenice a Belice.⁴¹ Poněvadž srbský zůstal i Pilot na cestě z Prizrenu do Skadru,⁴² praví správně Jireček, že od té doby hranici byzantské říše proti Srbsku tvořila města Bělehrad, Ravno, Niš, Skoplje, Prizren, Kroja a Lješ.⁴³ Ale veliký zápas o *bytí a nebytí* s byzantskou říší přes tyto ztráty Srbsku teprve nastával. Ale stejně jako smrt císaře Manuela, jež položila základní kámen k příznivému vývoji srbské historie na konci XII. století, zajistil roku 1204 *pád byzantské říše* »trvale« srbskou svobodu. Nová čtvrtá výprava křížová znamenala uskutečnění nadějí Nemanjových, kterého se veliký zakladatel srbské říše už nedočkal. Ale dějiny zbavily jeho syny a nástupce obav, se kterými po celý život zápasil Nemanja. Pádem Cařihradu do rukou křížáků čtvrté výpravy křížové a zvláště založením »Latinského císařství« v orientě (v l. 1204—1261) mizí z osudů srbského národa nevyhnutelný zápas, o kterém tolik přemýšlel, a jemuž s takovým úsilím čeliti hleděl první kníže středověké samostatné srbské říše. Čtvrtá křížová výprava uvedla ve skutek podněty, se kterými předstoupili před Fridricha Barbarossu v Niši o patnáct let dříve Slované balkánští.

Exkurs I.

V únoru r. 1181 potvrzuje v Zadru kníže Mavro, »vojevůdce přímořské oblasti« (Maurus — comes et totius maritime provincie studiosus exercitator), listinou St. Lapčaninu držení Kokičan. Listina je datována »regnante domino nostro *Bela*, dei gratia Hungarie, Dalmacie, Chroacie, Rameque serenissimo

³⁸ Jireček—Radonić, 261.

³⁹ Niketas Akom., 569.

⁴⁰ Mon. Serbica, 6. — Novaković, 205.

⁴¹ Mon. Serbica, 4.

⁴² Tamtéž.

⁴³ Jireček—Radonić, 262.

rege» (Kukuljević, Codex II., 117; Šišić, Zadar, 229 pozn. 5). V únoru 1180 byl Zadar tudíž už uherský. FESSLER (271) měl za to, že všechny chorvatsko-dalmatské kraje ihned po smrti Manuelově († 24. září 1180) odpadly od Byzantska a uherský král Bela III. se zmocnil *bez boje* obou zemí. (Srov. též Šišić m. uv.). Ale vojenský titul vévody Mavra (exercitator) ukazuje, že Bela po smrti byzantského císaře vpadl s vojskem do Dalmácie, asi již koncem r. 1180, a že v únoru r. 1181 nesporně držel už aspoň severní její část, jež nesla titul »přímořská provincie« (maritima provincia) a byla pod správou vojenskou. To mělo vliv i na Zadar, jehož hranice sousedily teď přímo s državou uherskou. Využivše příznivých okolností svrhli Zaderští panství Benátek a poddali se rovněž uherskému králi (Šišić, 229), buď ještě koncem r. 1180, nebo na počátku r. 1181. Není však jisto, byla-li v této době v uherské moci už celá byzantská Dalmácie, zejména také Split. Belův titul, v listině uvedený, sám o sobě mnoho neznačí, vyjadřuje toliko nároky uherských králů na chorvatské země. Uherští králové užívali ho v této podobě od r. 1198, a to i v čase, kdy Dalmácie a celé Chorvatsko nebyly v jejich moci. Bezpečně lze tvrditi, že celá Dalmácie byla v uherské moci do léta (do července) r. 1181. Ze dne 6. července r. 1181 máme listinu papeže Alexandra III., ve které se obrací k Belovi III. ve věci splitské církve jakožto k *panovníkovi Splitu* (Codex II., 121). Z listiny samé také vysvítá, že románské obyvatelstvo (Splitčané) stranilo Byzantsku a bylo i po dobytí země pro Uhry vždy živlem nepřilíh spolehlivým, kdežto Chorvaté i Srbové (Nemanjići) podporovali Belu a jeho dobovyatelské úsilí. Roku 1180 (4. srpna) ukamenován byl chorvatským rodem Kačićů splitský arcib. Rainer, stoupenec byzantské politiky v Dalmácii, kterého podporovala též kurie. Odpor proti Rainerovi měl politické příčiny. Byl veden v souhlase se zájmy Bely III., kterému stranili Chorvaté, a vedle nich i *Srbové*. Rainerovi nepřátelé našli útočiště u srbského knížete Miroslava (Jireček—Radonić, 253). Bela III., po dobytí Dalmácie, činil nátlak na splitskou církev při volbě Rainerova nástupce, hledě dosaditi do Splitu svého kandidáta. Papež Alexandr III. listem ze 6. července r. 1181 snažil se přiměti uherského krále, aby upustil od tohoto nátlaku a ponechal v platnosti staré zvyklosti při volbě arcibiskupů. Důvodem, jímž při tom hleděl působiti na Belu, bylo, že tím prý prospěje *své vážnosti* a utvrdí Splitčany *ve věrnosti k sobě* (in fidelitate sua). (Viz Thomae Archidiaconi, Historia Salonitana. Zagrabiae 1894, cap. XXI. »Mon. spect. hist. Slav. Merid. XXVI. — Script. III.« — V. Klaić, Byzantsko vladanje u Hrvatskoj za cara Emanuela Komnena. »Izvj. Kralj. velikoj gymn. u Zagrebu 1882/83«, str. 50.)

Exkurs II.

Itinerář pochodu od Braničeva k Sofii se zachoval u Ansberta a Dietpolda, obou účastníků výpravy. Bohužel se údaje obou očitých svědků velmi liší. Podle Ansberta vtrhlo křížácké vojsko 2. července do Braničeva (Ansb., 20), 15. července vstoupilo do Bulharského lesa (tamtéž), 27. července do Niše

(Ansb., 22.). V Niši se zdrželo per triduum et ultra (Ansb. 22), t. j. 3 dny a více, neb 4 dny (quadriduum — Ansb., 25); opustilo tudíž Niš dne 31. července. Biskup Dietpold ví, že vtrhlo 28. června do Bulharska, 23. července do Niše a 30. srpna opustilo Niš. (Viz exkurs v článku Zimmertově: Tageno und der Brief Dietpolds, Bischofs von Passau. »XXIX. Jahresbericht des k. k. Staats.-Gymn. in Nikolsburg 1901—2«); Dietpold jednak v Chron. Magni Presb. v »Mon. Germ. Hist. Script. XVII.«, jednak u Tagena (Freher, Script. Rer. Germ. 1717, I.). Je otázka, *vtrhlo-li křížové vojsko dne 23. či 27. července do Niše?*

ZIMMERT (14—16) zamítá Ansbertovo datování na prospěch Dietpoldova. Podle Zimmerta není pravděpodobné, že křížáci byli v Braničevě od 2. až do 15. července, jak uvádí Ansbert. Doba ta je nepoměrně dlouhá. »Hist. peregr.« (viz výše str. 274, pozn. 23) ví, že byli v Braničevě 7 dní, podle »Ann. Colon.« (viz výše str. 274), 8 dní. Doba pobytu v Niši 3—4 dny je opět příliš krátká. Dietpold čítá na pobyt v Niši 6—7 dní. Totéž čteme v »Hist. peregr.«: Apud Nissam igitur sex diebus continuis ad recreationem exercitus demoratus... Zimmert (m. uv. 3) rozeznává trojí redakci Ansberta: Nejstarší nezachovaný text A^h, který byl předlohou »Hist. peregr.«; mladší text A^m (předloha Magni Presb.), který byl objeven A. CHROUSTEM ve Štyrském Hradci (A. Chroust v »Neues Archiv. f. ält. deutsche Geschichtskunde« XVI., 511 a d.); a konečně nejmladší a nejúplnější text, který v XIII. století pojal do své kroniky opat Jarloch (viz »Codex Strahoviensis« ve »Fontes Rer. Austr.«, Abt. I., Bd. V., Wien 1863). Neznámý autor »Hist. peregr.« prý převzal určení doby pro pobyt v Niši (šest dní) z původního Ansberta A^h, a »Hist. peregr.« představuje tak první, nejúplnější, ztracenou redakci Ansberta. Mylné dnešní datování vzniklo prý přepisováním této původní redakce samým Ansbertem. Autor v A^h chtěl prý označiti vstup křížáků do Bulharského lesa datem 13. července, zmýlil se však a označil jej jako idus Julii. Při opisování a novém zpracování po roce označil však idus Julii už správně jako 15. červenec. Po roce prý už zapomněl přesné datum příchodu do Niše, ale v živé paměti mu zůstala doba namáhavého pochodu Bulharským lesem — 13 dní. Jsa nucen měniti buď datum příchodu do Niše nebo dobu pochodu lesem, změnil první a dospěl *výpočtem* k datu 27. července. (13 dní po 15. červenci). Následkem toho musil ovšem pobyt v Niši zkrátiti na 4 dny. Zimmertův výklad je nepřirozený v tom, že předpokládá změny původního textu, jež učinil domněle sám Ansbert, na třech místech: A., 22 (den příchodu do Niše), A. 22 a A. 25- (dvojí určení pobytu v Niši — 3-4 dny). Nebylo jednodušší změniti *jedno* datum, den vstupu do Bulharského lesa? Kromě toho lze stěží předpokládati, že Ansbert, pamatoval-li si tak přesně *dobu pochodu* Bulharským lesem, takže pro toto číslo ve vzpomínce, 13 dní, změnil samo datum příchodu do Niše, jež v první redakci jeho díla bylo zaznamenáno jistě též číslicí, nepamatoval si vůbec *dobu pobytu* v Niši, a to právě Ansbert, který jediný věnoval zájem srbským věcem. Pro Zimmertův

názor mluví zdánlivě situace: Pobyt vojska v Niši (4 dny) se zdá krátký, v Braničevě (od 2. do 15. července) příliš dlouhý. A pak hlavně fakt, že i »Hist. peregr.« ví o 6 dnech, ztrávených vojskem v Niši. První nesrovnalost je však jen zdánlivá. Ansbert předně nikde nepraví, že vojsko bylo do 15. července v Braničevě. 15. červenec značí u A. vstup do Bulharského lesa, nikoliv odchod z Braničeva. Vojsko zůstalo v Braničevě, jak víme, 7 až 8 dní, t. j. od 2. do 10. července. Zimmert nedbá toho, co A. vykládá o tom (str. 20), že křížácký předvoj i samo vojsko na cestě z Braničeva do Bulharského lesa bloudily, byvše úmyslně svedeny s pravé cesty, a že teprve Uhři, znalí blíže cest, obratně zase se dostali na pravou silnici. Sám pobyt v Braničevě měl zcela mimořádný význam, neboť tam křížácké vojsko doznalo největší proměny. Z Řezna až k Braničevu je provázely lodi, vezoucí největší část nákladu. Tento bylo nutno vyloditi a naložiti na vozy. Nástup samého vojska se dál postupně ve třech proudích s rozdílem tří dnů. Napřed vytrhl předvoj, ve kterém byli Uhři a Češi, a o kterém A. (20) praví, že postupoval *tři dny před ostatním vojskem*. Pak následovaly hlavní síly: Sbory vévody Švábského, druhý den vévody Berchtolda, třetí den vlastní vojsko císařovo. Vytrhl-li předvoj, jak soudí i Zimmert, dne 9. července z Braničeva, následovalo vojsko po třech dnech, t. j. 12. až 14. července. Hlavní voj s císařem, ve kterém byl i Ansbert, vstoupil za den, t. j. 15. července, maje cestu prokleštěnu, do Bulharského lesa. Pobyt v Niši byl naproti tomu významný toliko politicky, vojensky neměl zvláštní důležitosti. Závažnější je již údaj »Hist. peregr.«, že vojsko bylo v Niši 6 dní, ale je otázka, *odkud* převzal neznámý autor toto tvrzení? »Hist. peregr.« byla sepsána ještě před r. 1195 (A. CHROUST, Tageno, Ansbert und die Historia peregrinorum. Graz 1892, 81). Všichni starší badatelé (M. BÜDNIGER, Über Ansberts Bericht vom Kreuzzug des Kaisers Fridrich I. v »Zeitschr. f. öst. Gymn. 1859, 373—378), Riezler i S. FISCHER (Geschichte des Kreuzzugs Kaisers Fridrichs I., Leipzig 1870) a stejně Chroust, (Tageno) i Zimmert (m. uv.) správně soudili, že základní předlohou »Hist. peregr.« byl Ansbert, podle Zimmerta původní A^h. Naproti tomu dokazoval A. PANNENBORG (Magister Guntherus und seine Schriften, »Forsch. zur deutschen Gesch. XIII., 231—232, 316—324), že z »Hist. peregr.« možno zrekonstruovati původní deník pasovského děkana Tagena, který provázal na výpravě biskupa Dietpolda, a činil o všem, počínaje dnem odchodu z Pasova, denně záznamy, kromě období, kdy výprava meškala v Plovdivě a Drinopoli. Základní předlohou »Hist. peregr.« podle Pannenburga byl tudíž původní, obšírný a nedochovaný Tagenův deník T', který byl i předlohou (mimo Ansberta) »Chron. Magni Presb.«. Zkrácený text je u FREHERA (m. uv.). Chroust (Tageno 12 a d.) popřel sice existenci T', ale Zimmert (m. uv.) pokládá T' též za hlavní předlohu Magna. Tageno svůj deník později přepsal a přepracoval ve formu zachovanou u Frehera (Zimmert 10). Rukopis T' a své vlastní dílo přinesl z výpravy sám Ansbert do Reichersbergu (Zimmert 13). Pannenburgovy důkazy o závislosti »Hist.

peregr.« na T' neobstály. »Hist. peregr.« je nesporně odvozena především z Ansberta. Nelze však přijmouti z Pannenburgovy these aspoň logický závěr, že neznámý autor »Hist. peregr.«, který měl po ruce původního Ansberta A^b, měl rovněž původní text Tagenův T' a zvláště Dietpoldův list, obsažený v T' (který ostatně koloval i samostatně), a že spisovatel převzal číslici »šest dní« pro pobyt vojska v Niši právě z *Dietpolda*? Je-li však tomu tak, nepřichází údaj »Hist. peregr.« vůbec v úvahu a stojí proti sobě toliko lišící se data u Ansberta a Dietpolda. Ostatně Ansbert sám praví, že vojsko bylo v Niši triduum et ultra, pak quadriduum. A k datu 31. července, kdy opouštělo Niš, se dostáváme toliko »výpočtem«. Ansbert ho přímo neuvádí. Shoduje se však s Dietpoldovým: 30. července (u Tagena, Freher, 407). Křížáci v Bulharském lese postupovali, z nutnosti, v sevřených řadách. Když se však vojsko u Ravna dostalo do údolí Moravy, kde už bylo v bezpečí, rozvinulo se pravděpodobně znovu obvyklým způsobem. Datum 27. července u A. značí nepochybně den vstupu oddílu císaře Fridricha do Niše, ve kterém byl sám Ansbert. Křížácký předvoj a sbory vévody Švábského i Berchtolda přitrhly k Niši postupně a zřejmě dříve a den odchodu z Niše A., jak víme, vůbec neuvádí, nýbrž spokojuje se poznámkou, že se vojsko zdrželo v Niši 4 dny. To znamená, že dne 31. července začal odchod vojska z Niše (nejprve sborů vévody Švábského) a tím se snadno vysvětluje i rozdíl 4 až 6 dnů u A. a Dietpolda. První oddíl, který odcházel z Niše, tvořilo vojsko vévody Švábského, druhý teď Uhři a Češi (bývalý předvoj), třetí sbory vévody Berchtolda, čtvrtý sbory císařovy a potom následoval silný zadní voj, z něhož byl později v Plovdivu utvořen ještě poslední pátý oddíl. (Ansbert, 25, 26.) Rozdíl v údaji pobytu v Niši se tím snadno vysvětluje i v případě, kdyby číslice v »Hist. peregr.« byla úplně samostatná, získaná stykem spisovatelovým s účastníky výpravy. Vstoupil-li totiž císař Fridrich 27. července do Niše a vojsko se 31. července vydalo znovu na pochod, neznamená Ansbertův údaj »čtyři dny«, že dne 31. července vytrhla z Niše i císařova čtvrtá armáda, nýbrž prostě jen, že toho dne začal ústup z Niše. Jestliže se tudíž ze dvou účastníků výpravy, Ansberta a Dietpolda, rozhodují ve sporu o datování pro Ansberta (podobně jako Jireček, 259), je důvod na snadě: Biskup Dietpold napsal svůj dopis *bez dat* a teprve *dodatečně* je připsal na okraj svého listu. V této podobě otištěn je jeho list v kronice Magna Presb., jehož předlohou byl právě původní Tagenův deník T'. U dnešního Tagena, t. j. v pozdějším zpracování T', které pořídil sám autor, nejsou data v listě už na okrajích, nýbrž jsou pojata už do textu (Freher, m. uv.). Zimmert (5 a d.) praví, že to je zároveň důkazem, že presbyter Magnus měl v ruce původní Tagenův deník T', a v tom případě je na snadě, že jej mohl znáti i spisovatel »Hist. peregr.« Podle Zimmerta psal biskup Dietpold svůj historický list dne 1. listopadu r. 1189 a datování, vztahující se k prvnímu období pochodu vojska až do Plovdiva, provedl podle původního Tagenova deníku (T'), který byl tehdy napsán jen do 24. srpna r. 1189, t. j. do dne příchodu do

Plovdiva. Od této chvíle byl prý Dietpold odkázán na vlastní paměť a proto se prý v chronologických údajích pozdějších, po vytržení křížáků z Plovdiva, mylí. Zimmert (8 a d.) zjišťuje, že v první části dopisu, popisující cestu do Plovdiva, uvádí Dietpold na okrajích 8 dat, vynikajících »přesností a správností«. Od 24. srpna dále uvádí jen 4 data, dvě v textu a dvě na okrajích, z nichž *dvě jsou chronologicky nesprávná* (str. 9). Ale srovnáme-li Dietpolda s jediným známým pramenem, který představuje realitu, t. j. s Ansbertem, vidíme, že se prostě i *před příchodem do Plovdiva* jeho data neshodují (v otázce příchodu a odchodu z Niše) a jsou patrně nesprávná. Jestliže za těchto okolností nabývá Ansbertovo datování váhy, je to i proto, že Ansbert jediný věnoval pozornost srbským záležitostem, kdežto se Dietpold zmiňuje o Srbech jen letmo, a můžeme tudíž právem předpokládati, že dobře znal i datum příchodu císaře do Niše i dobu pobytu vojska v Niši.

LA PART DES SERBES DANS LA TROISIÈME CROISADE.

(Résumé.)

L'auteur décrit dans le large cadre de l'histoire générale byzantine les débuts de l'État indépendant serbe, le progrès de l'offensive d'Étienne Némania après la mort de l'empereur Manuel Comnène et souligne l'importance de la question serbe pour l'histoire de la troisième Croisade. Contrairement à Jireček, sur lequel s'appuie Zlatarski et à Stanojević, l'auteur démontre par une analyse détaillée et minutieuse de la « Vie d'Étienne Némania » par Étienne le Premier Couronné, et en s'appuyant sur la situation politique générale, qu'Étienne Némania s'était emparé dès la première période de son offensive (1183—1185) de la plus grande partie de ses terres, notamment de Nich et de la région du bassin de la rivière Timok (en 1185). C'est uniquement par cet avancement des Serbes vers le Nord, qui, une fois de plus, démontra clairement la différence d'intérêts entre Serbes et Hongrois, que peut être suffisamment expliqué le fait que le roi d'Hongrie Béla III, jusqu'alors allié des Serbes, se fit subitement vers 1185/1186 l'allié de Byzance. Durant les années 1187—1189, pendant le soulèvement des Bulgares, Némania agrandit son domaine de toute la région de Nich et du territoire de Nich jusqu'à Sofia — ce qui eut probablement lieu juste avant l'arrivée des Croisés vers la fin de 1188 ou au début de 1189. En automne 1189 et en janvier 1190 il porta l'offensive sur le Strumon et le Vardar Supérieur. Cependant le souverain serbe, en élargissant ses domaines, avait bien conscience que l'indépendance serbe n'était en sécurité que jusqu'au moment où l'État byzantin consolidé rassemblerait ses forces pour la revanche. Pour cette raison les Serbes attendirent avec de grandes espérances l'arrivée de Frédéric Barberousse dans les Balkans.

L'article décrit en détails le passage de l'armée des Croisés par le territoire serbe et les événements de Nich. Le grand žoupan de Serbie Étienne Némania s'efforça conformément à une entente préalable avec les Bulgares à *contraindre l'empereur à attaquer l'Empire byzantin, comptant profiter de cette occasion et élargir le territoire serbe*. Pour gagner l'empereur à sa cause il se résolut à reconnaître sa suzeraineté et à lui prêter l'hommage lige, puis il proposa à Frédéric Barberousse de prendre part en personne, avec toute l'armée serbe et son frère Sracimir, à la Croisade. Deux controverses peuvent être rattachées à cet événement: « Les propositions d'Étienne Némania reçurent-elles de la part de Frédéric Barberousse un refus catégorique? Némania offrit-il de prêter l'hommage lige seulement pour les terres, qu'il avait dernièrement enlevées à l'Empire byzantin — c'est-à-dire pour Nich et le bassin de la rivière Nichava jusqu'à Sofie, ou aussi pour la Rachka, c'est-à-dire pour toute la Serbie? » L'auteur démontre avant tout, contrairement à l'opinion différente, émise par Uspenskij, que les propositions des Slaves furent entièrement déclinées et qu'on ne peut même pas supposer l'existence d'une entente secrète, comme l'a justement jugé encore JIREČEK. En même temps elle se prononce aussi contre la thèse, qui du temps du Jireček passait pour être stabilisée dans la littérature historique et qui avait été aussi admise par Stanojević, à savoir qu'Étienne Némania avait offert l'hommage lige seulement pour Nich et les terres conquises par lui-même. Elle démontre, que Ansbert, la source unique sur laquelle s'appuie cette opinion, n'avait pas une idée très précise de la situation politique des Serbes et de leurs relations avec l'Empire byzantin. (Les preuves sont à trouver chez Ansbert lui-même.) Aussi doit on admettre le témoignage d'autres sources (*Historia perigrinorum*, Arnold) et tirer parti de la situation politique de l'époque, ce qui mène à la conclusion logique et naturelle, que la proposition de Némania se rapportait à son domaine en entier. Némania voulut sans doute pour avoir reconnu son suzerain, l'empereur Frédéric, que celui-ci par contre lui garantit toutes les conquêtes faites dans l'Empire byzantin, mais il songea aussi qu'en s'alliant avec l'Empire il pourrait non seulement détourner une revanche dangereuse, mais encore élargir l'État serbe. L'hommage lige grâce à l'éloignement de l'Empire allemand devait avoir une importance plutôt juridique que réelle. Par suite le souverain serbe pouvait compter qu'en fait il resterait indépendant.

Dans ce travail se résout aussi la question chronologique fort embrouillée de toute une série d'événements se rattachant au séjour de l'armée des Croisés dans les Balkans, d'une manière différente de celle dont l'avait résolue ZIMMERT, qui s'est occupé de ce problème. L'auteur démontre, en se basant sur la définition chronologique précise de chaque fait en particulier, *que les négociations de l'empereur Frédéric avec les Serbes ont eu dans le développement de la troisième Croisade une plus grande importance que celle qui leur a été généralement attribuée*. Le conflit des Croisés avec Byzance, qui avait brisé la force de la troisième Croisade, n'était pas inévitable et on ne peut se contenter de l'affirmation habituelle de la perfidie des Grecs et de leur empereur. Il n'avait été que le

résultat d'une défiance croissante; les événements de Nich ont été le moment décisif. Dès 1188 Isaac Ange se trouvait en relations avec le sultan Saladin, dont l'ambassade venue pour offrir une alliance tardait à Constantinople. Mais c'est seulement une année après, dans les journées du 6 au 10 août de l'an 1189, quand l'ambassadeur byzantin retourna de Nich, que chez Isaac Ange un changement décisif eut lieu. Isaac Ange fit alliance avec Saladin et commença à combattre les Croisés. Frédéric Barberousse, qui personnellement ne souhaitait pas de conflit avec les Grecs, était tout à fait conscient de sa cause nouvelle et fit de son mieux pour repousser la supposition d'Isaac Ange *qu'il avait donné à Nich au prince serbe, l'ennemi des Grecs, la Bulgarie en guise de fief ou quelque autre terre, et affirma n'avoir pas ourdi une conspiration contre l'Empire grec avec aucun roi ou prince* (Ansbert). La guerre entre Byzance et Croisés rendit possible à Étienne Némania d'élargir encore dans les arrières de l'armée des Croisés le domaine serbe et fit revivre à nouveau à Drinople, dans le camp de Frédéric Barberousse, les anciens plans d'une attaque commune avec les Serbes et les Bulgares, attaque qui, à présent, devait prendre un développement tout à fait imprévu par les Slaves.

On ne peut prouver directement d'après les sources, qu'Étienne Némania a eu l'intention de déterminer Frédéric à attaquer Constantinople même. Mais Frédéric, après s'être trouvé en conflit avec les Grecs, chercha en Occident des alliés pour la conquête de Constantinople et demanda, cette fois-là de sa propre initiative, l'aide des Serbes et des Bulgares. Pierre Assène de Bulgarie promit à l'empereur pour la conquête de Constantinople un renfort de 40.000 hommes et Étienne Némania de 20.000 Serbes. Mais ces espérances bien qu'elles enflammèrent à nouveau les terres slaves furent bientôt déçues par Frédéric. L'empereur finit par tomber d'accord avec Isaac Ange, et la Serbie, bien que considérablement agrandie, se trouva, vers la fin de la troisième Croisade, devant le même problème qu'auparavant: « Quand et dans quelles circonstances Byzance retrouvera-t-elle assez de force pour essayer à nouveau de mettre fin à l'indépendance serbe? »

SVATÝ JIŘÍ VE VÝCHODOKŘESŤANSKÉM UMĚNÍ.

I.

Zjistiti počátek vyobrazení at již kteréhokoliv světce znamená zjistiti dobu jeho života a počátek kultu. Otázka, kdy žil sv. Jiří, byla řešena mnohokráte. Byla spojována někdy s otázkou samé existence tohoto světce a bylo na ni odpovídáno různě. Tu by bylo tedy velmi těžko zjistiti výchozí bod naší práce; zato možno dobře doložit aspoň sporadickými údaji, které se nám zachovaly, počátek *úcty* sv. Jiří. Nepřehlízíme-li k tomu, že jméno Jiří mají již osoby jmenované v písemných památkách III. stol.,¹ dostačí jistě, že již v V. stol. máme zachovaný první rukopis obsahující život světce, ovšem fragmentárně jako palimpsest.² Zato památek architekturních, nesoucích jméno sv. Jiří, je hojně. Tak již před r. 500 byl znám světcův chrám v Lydě, kde byly uloženy jeho ostatky a o němž se zmiňují již četné legendy,³ snad ve IV. stol. byl založen chrám v Sardech,⁴ snad z r. 367 po Kr. pochází chrám ve Shakka (v jv. Syrii),^{4a} buď ke konci téhož století nebo začátkem století V. možno předpokládati existenci chrámu sv. Jiří v Soluni,⁵ začátkem VI. stol. vzniká první chrám téhož světce v Cařihradě s klášterem v Ksilokerké.⁶ R. 515 je datován chrám v Esfe (Zarava) v Syrii⁷ a r. 623 v Nahita,⁸ druhý chrám cařihradský, v Deuteron, zakládá pak císař Mavrikiος (582—602),⁹ třetí

Na počátku této práce děkuji vřele p. prof. N. Okunevu, svému slovutnému učiteli, který mi nejen ochotně zapůjčil své fotografie a poznámky, ale v každém směru byl mi radou i skutkem nápomocen, dále p. prof. A. Grabarovi, jenž i s právem reprodukce zapůjčil mi ze své sbírky fotografie cyklů rumunských, pořízené rumunskou komisí historických památek a dal mi k dispozici své poznámky týkající se těchto cyklů, Rev. P. G. de Jerphanionovi za lask. zprávu o fresce v Soghanle a p. prof. J. Cibulkovi za cenné rady a pokyny.

¹ Adresáti císařských reskriptů Cod. Iust., VIII 45, 4 (r. 212) a IV 24, 9 (r. 293). — KRUMBACHER, Der heilige Georg in der griechischen Überlieferung. »Abhandlungen der Kön. Bayr. Akademie der Wissenschaften. Phil.-philol. und hist. Klasse« XXV. 3. München 1911, str. 318.

² Cod. Vindob. lat. 954, *ibid.*, str. 1—3.

³ *Ibid.*, str. 239 a 257.

⁴ КОНДАКОВЪ, Византійскія церкви и памятники Константинополя. Одесса. 1887, str. 2. CHOISY, L'art de bâtir chez les Byzantins. Paris 1883, str. 160.

^{4a} AUFHAUSER, Das Drachenwunder des hg. Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung. »Byz. Archiv«. Heft 5. Lzg. 1911, str. 168.

⁵ DIENL, Les monuments chrétiens de Salonique. Paris 1918, str. 30.

⁶ Кондаковъ, о. с., str. 37.

⁷ КОНДАКОВЪ, Археологическое путешествие по Сирии и Палестинѣ. СПбургъ. 1904. str. 75. Aufhauser, op. et loc. cit.

⁸ Aufhauser, op. cit., str. 169.

⁹ КОНДАКОВЪ, Памятники Константинополя, 46.

a nejslavnější cařihradský chrám a klášter sv. Jiří v Manganech zakládá až Konstantin Monomach (1042—1053).¹⁰ Naproti tomu chrám sv. Jiří v jeho rodném místě Potamii v Kapadokii (turecky Ortaköy), jež VESELOVSKIJ nazývá »древняя церковь«,¹¹ není starší XIII. století.¹² Již z těchto několika dat, nečinících si nárok na úplnost, možno pevně stanovit jako výchozí bod pro studium ikonografie sv. Jiří V. a VI. století. Poohlédneme-li se nyní po památkách této i pozdější doby, při čemž se opřeme o typologickou a ikonografickou charakteristiku, jak ji známe z památek pozdější doby, narazíme na nemalou překážku, která nám téměř znemožňuje zjištění nejstarších vyobrazení světcových.

Jak bude níže dovozeno (kap. II. a III.), je vyobrazení sv. Jiří toliko konkretisovaným ikonografickým typem buď mučedníka nebo světce-vojína, jedoucího prostě na koni, nebo ve spojení s potíráním draka. V tom případě ovšem můžeme za vyobrazení sv. Jiří označiti jen tu památku, kde je výslovně jako takový *označen* nebo kde ikonografické a typologické zvláštnosti nezanechávají o tom pochybností, nechceme-li činiti tutéž chybu, kterou STRZYGOWSKI mnohým badatelům vytýká¹³ pravě, že již jednou musí přestat zlozvyk, aby byl každý jízdní světec označován jako sv. Jiří; a to platí mutatis mutandis i o vyobrazení vojína pěšího.

Poněvadž nám jde jen o zjištění, kdy se z ikonografického typu jízdního světce, a to světce křesťanského, stává sv. Jiří, tedy kdy a jak se tento typus konkretisuje, pomíjíme úmyslně všechny theorie o vzniku vyobrazení jízdního vítěze vůbec a o vztazích mezi pohanským a křesťanským vyobrazením, ať již je to názor o poměru k Horovi (Clermont-Ganneau)¹⁴ nebo k Perseovi (N. G. Polites a E. S. Hartland),¹⁵ k Tammüzovi (S. Baring-Gould),¹⁶ k Mithrovi (A. v. Gutschmid),¹⁷ k vyobrazení římských císařů — triumfátorů (Gayet), k Bellerophonovi (Lehmann-Hartleben),¹⁸ či k Amesha-Spentovi (Strzygowski),¹⁹ poněvadž všechny tyto theorie jsou pro odpověď na otázky námi

¹⁰ *Ibid.*, str. 70 a 71.

¹¹ ВЕСЕЛОВСКИЙ, Разыскания въ области русскихъ духовныхъ стиховъ. II. Св. Георгій въ легендѣ, ꙗꙗнѣ и обрядѣ. Сборникъ отдѣл. русск. языка и словесности Имп. Акад. Наукъ. XXI. 2. СПб. str. 49.

¹² RITTER, Kleinasiatische Denkmäler. Lzg. 1908, str. 149—151.

¹³ STRZYGOWSKI, Der koptische Reiterheilige und der heilige Georg. »Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Literatur«, XL. 1902, str. 49 a sl.

¹⁴ Horus et Saint-Georges. (»Revue archeologique« N. S. 1876.) Stejně tak EBERS, Sinnbildliches. Die Koptische Kunst ein neues Gebiet der altchristlichen Sculptur und ihre Symbole. Lzg. 1892, str. 34.

¹⁵ ΠΟΛΙΤΗΣ, Νεολληνική μυθολογία. Περσεὺς καὶ ἅγιος Γεώργιος (Ἀττικόν Ἡμερολόγιον. Εἰρ. Ἀσολίου. VI. 1872). HARTLAND, The Legend of Perseus. London. 1894—96.

¹⁶ BARING-GOULD, Curious Myths of the Middle-Ages. London 1877 (1881).

¹⁷ GUTTSCHMID, Über die Sage vom H. Georg, als Beitrag zur iranischen Mythen-geschichte. 1892.

¹⁸ LEHMANN-HARTLEBEN, »Röm. Mitteilungen« XXVIII, 1923, str. 265.

¹⁹ STRZYGOWSKI, Asiens bildende Kunst. Augsburg 1930, str. 328.

položené bez významu. Zmíněná potíž spočívá totiž v tom, že všech uvedených typů ikonografických je používáno i při vyobrazení jiných světců, a to nejen těch, kteří byli vojiny. Dokladů pro to můžeme uvést množství.

Tak z nečetných dnes památek syrských můžeme na př. uvést dvě vyobrazení sv. Behnâma (Mar Behnâm), mučedníka syrsko-chaldejského, v místě jeho hrobu, mezopotamském klášteře Chidr-Elias na Tigridu (j. od Mosulu), která snad obě pocházejí z XII. století. První je sádrový relief v hlavní lodi chrámu tohoto kláštera, na němž je Mar Behnâm zobrazen jako voják sedící na klusajícím koni a ubíjející kopím ďábla; nad světce, jehož jméno je obsaženo v arabském nápisu na reliefu, vznášejí se dva andělé držící korunu.²⁰ V postranní kapli v samém sousedství hrobu světce se spatřuje jiný relief, kamenný, hrubé práce, bez nápisu, který však u srovnání s prvním a vzhledem k umístění nezanechává pochybností, že je to vyobrazení téhož světce.²¹

Celou řadu jízdních světců — vítězů nad ďáblem — vidíme ve freskové výzdobě chrámu sv. Sarkise v jakobitském klášteře v Sadadu (s. od Damašku), které právě proto, že jsou pozdního původu (XVI.—XVII. stol.), jsou dokladem o zakořeněné tradici tohoto ikonografického typu.²² Všichni tito světci mají jediný typus: jsou to starší mužové s tmavým plnovousem, odění jako králové v dlouhé řízy, vlající pláště a s vysokými otevřenými korunami na hlavách. Vedle fresky Narození Páně vidíme na př. takového jezdcе, an probodává kopím, ukončeným křížkem, jakousi postavu, dnes zničenou, zatím co pod koněm leží mnohohlavý drak. Jiný jezdec je zobrazen nalevo od vyobrazení Posledního soudu, a rovněž kopím probodává ďábla. Na protější zdi je umístěn stejný jezdec, ale bezvousý, který máchá palášem. Nejzajímavější je vyobrazení na jižní zdi. Zde dva bojovníci proti sobě obrácení zabíjejí kopími uprostřed na zemi ležícího ďáblíka, jenž v rukou drží hada; za pravým jezdce sedí na sedle malá figurka bezvousého člověka v dlouhé říze, jenž v obou rukou drží po nějaké nádobě. Mezi jezdci vyrůstá fantastický keř.

Stejně v Armenii můžeme nalézt hojně dokladů pro to, že ikonografického typu jezdcе porážejícího nepřítele bylo užíváno i pro jiné světce než sv. Jiří, a je to právě Achtamar, kde, jak níže (kap. III.) bude blíže dovozeno, nacházíme jedno z nejstarších vyobrazení sv. Jiří. Mezi plochými reliefy totiž, které pokrývají vnější zdi katholikosního chrámu (zal. r. 916),²³ nacházíme na západním konci severní zdi tři jezdce jedoucí za sebou. Všichni tři jsou zobrazeni jako vousatí vojáci, držící v rukou kopí ukončená křížky, a bodají zvířata pod jejich koni se plazící, první hada, druhý jakousi tygrovitou šelmu

²⁰ PREUSSER, Nordmesopotamische Baudenkmäler altchristlicher und islamischer Zeit. Lzg. 1911, str. 8, tab. 9/1.

²¹ *Ibid.*, str. 5, tab. 6/1.

²² УСПЕНСКИЙ Ө., Археологические памятники Сирии. Изв. Рус. Арх. Инст. в Константинополе, VII, 2/3. София. 1902. str. 135, табл. 17—19. Obrazy ty jsou označeny syrskými nápisy, které však bohužel Uspenskij neopsal a z reprodukcí je pro přílišnou drobnost přečísti nelze.

²³ BACHMANN, Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan. Lzg. 1913, tab. 37; Strzygowski, Die Baukunst der Armenier und Europa. Wien 1918, I., str. 289 a 296, obr. 330.

a třetí něco nerozeznatelného. U jejich hlav jsou vysekány nápisy: Theodor, Jiří, Sargis (= Sergios).

Nejvíce světců-jezdců však najdeme v umění koptickém a zde také bylo nejvíce hřešeno na ikonografii sv. Jiří (Gayet), poněvadž všichni tito jezdci byli s ním identifikováni. Že tomu tak není, dokázal Strzygowski a opíráme se zde o jeho vývody.

I zde nutno sáhnouti k památkám doby novější, aspoň pokud se týče typu jezdce-vítěze. Tak v kupoli chrámu kláštera v Mar Bōlos fresky, datované r. 1713, obsahují vyobrazení sedmi různých koptických světců, jedoucích na koni a potírajících nějaké zvíře. Jsou to: mučedník Julius el-Aqfâsī, který vráží kopí do tlamy zvířete, mučedník Abâdîr se svou sestrou Irânî, mučedník Isidârûs Abu Bandâlûn, jehož kůň šlape psa, mučedník Abûshairûn, pod jehož koněm jsou zobrazení velbloudi, mučedník Ia'qub el Fârisî, mučedník Nar Mînâ el-'Agâ'ibû, pod jehož nohama se hemží rozličná zvěř.²⁴

Sv. Jiří, kterého v tak dlouhé řadě svatých jezdců nenacházíme, možno nalézt na jiné památce habešského původu, ale opět ve společnosti jiných jezdců. Je to ikona, kterou objevil Strzygowski v hlavní apsidě klášterního chrámu sv. Antonína (sev. část jižní Gallâle), věnování to krále Lebny Dengela (1508—1540), který je zde zobrazen sám jako jezdec vedle sv. Isidora mučedníka a nad nimi sv. Jiří spolu se sv. Merkuriem. U všech těchto jezdců, a to je na ikoně nejzajímavější, klečí pod koněm ženská postava. Detail ten svědčí o naprostém zapomenutí legendárního původu této vedlejší postavy, která je zde chápána jako genrový motiv.²⁵

Pokud jde jen o prostý typ jízdního světce v koptickém umění, můžeme uvést doklady o mnoho starší. Stačí poukázat k známé řadě jezdců v kapli č. XVIII. v klášteře v Bauitu (VI. stol.), provázených letícími anděly.²⁶

Leč i církevní umění vyrostlá na půdě řeckého ritu znají i jiné jezdce a vítěze než sv. Jiří. Omezíme se na jediný doklad, a dobře že pozdní (XV. stol.), který dokazuje nejlépe oblíbenost tohoto typu a sílu tradice, která nevyhradila typus ten jedině sv. Jiří. Je to freska v Pătrăuți v Rumunsku, která v rámci jediného obrazu zobrazuje skupinu sv. jezdců volně vedle sebe seřazených skoro ve formě genrového portrétu, v jejímž čele jede sv. arch. Michael a císař Konstantin.²⁷ Ještě starším dokladem jsou dřevěné reliefní dveře chrámu sv. Mikuláše v Ochridě (XVII.—XIII. stol.), na nichž je zobrazeno neméně než sedm jezdců, kteří všichni drží v rukou kopí stejným způsobem, a to šikmo, hrotem vzhůru; odlišují se od sebe jedině tím, že někteří jsou vousatí, jiní nikoliv.²⁸

²⁴ Týž, *Der kopt. Reiterheilige*, str. 51.

²⁵ *Ibid.*, str. 52. — Aby vyloučeny byly pochybnosti, poznamenávám, že na ikoně jest též vyobrazena manželka donátorova a jeho nástupkyně královna Sabla Wangel, ale na jiném místě.

²⁶ CLÉDAT, *Le monastère et la necropole de Baouit*, Caire 1904—1906.

²⁷ STEFĂNESCU, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*. Paris 1928, tab. LXXIII. 12, A. GRABAR, *Les Croisades de l'Europe orientale dans l'art*. »Mélanges Ch. Diehl«. Paris 1930. I., str. 19 a sl.

²⁸ FILOW, *Die altbulgarische Kunst*. Bern 1919, tab. XXXIV.

Jako vítězové na koních jedoucí jsou obecně známí i sv. Theodor a Dimitrij. Vyobrazování sv. Theodora jako drakobijce jest vázáno na legendu, obdobnou legendě o sv. Jiří, podle níž sv. Theodor vysvobodil ze spárů netvorových ženu Eusebii. Srovnání vývoje a vzniku obou legend jest věci literárního historika a nevytěžilo by pro nás ostatně mnoho, poněvadž zachované památky, kde skutečně můžeme usouditi na zvláštní kompozici inspirovanou touto legendou a ne na prostou symetrii k sv. Jiří, jsou původu dosti pozdního. Jsou to ruské ikony, které v kontinujícím slohu vyobrazují celou legendu, jako ikona snad XV. stol. v bývalé sbírce Lichačevově, kde Theodor má přízvisko »Tyron«,²⁹ nebo jiná ikona z konce XVI. či počátku XVII. stol. v Ruském museu,³⁰ podávající ilustraci legendy ve všech podrobnostech.

Vznik vyobrazování sv. Dimitrije tímto typem můžeme skoro datovati. Postava krále, kterého jízdní sv. Dimitrij poráží svým kopím, představuje totiž bulharského cara Kalojana, který, obléhaje Řeky v Soluni r. 1207, v noci zemřel náhlou smrtí, již připisovali Soluňané svému ochránci sv. Dimitriji;³¹ od té doby byl tento světec, jehož typ jako patricijského mladíka byl vypracován již v VII. stol., zobrazován v podobě vojenského vítěze. Jak snadno se zapomíná na původ takovýchto vyobrazení — nejen zde, nýbrž vůbec — svědčí, že sv. Dimitrij porážející bulharského cara je zobrazován i v památkách čistě bulharských (na př. v Dragalevcích).

V řeckých památkách setkáváme se však s tímto typem i při vyobrazení sv. Merkuria. V rukopise pařížské národní knihovny Cod. gr. 510 (okolo r. 880) nacházíme na l. 409^{V32} vyobrazení tohoto světce, který, jak vysvětluje připojený nápis, zabíjí Juliána Odpadlíka. Miniatura totiž doprovází text homilie sv. Řehoře V. o smrti Juliánově. Tím jest dáno vysvětlení i pro repliky tohoto vyobrazení, na př. miniaturu Cod. Vat. copt. 66³³ (X.—XI. stol.), kde jako protějšek sv. Theodora zabíjejícího draka je vyobrazen sv. Merkurios zabíjející člověka. Tím, že replika tato je v koptickém kodexu, se na věci ničeho nemění, poněvadž není pochyby o tom, že originál na základě speciálně řeckého textu mohl vzniknouti jen v okruhu řeckém; ostatně není mnoho důvodů, proč pochybovati o originalitě miniatury Gregorkodexu.

V maloasijském okruhu raněbyzantského malířství nacházíme jízdní vyobrazení i sv. Eustathia. Je to téměř úplně zničená freska v jeskynním chrámu zv. Balyqkilisse v údolí Soghanle (Soandere, Soanlydere), která představovala světce jedoucího na vzepiatém koni, s rozevlátým pláštěm v okamžiku, kdy se

²⁹ ЛИХАЧЕВЪ, Матеріалы по історіі рус. іконописанія. II. СПб. 1906, č. 315.

³⁰ СЫЧЕВЪ, Древлехранилище памятниковъ русской иконописи и церковной старины имени Имп. Николая II. Пгр. 1916. tab. u str. 32. — O legendárním poměru k sv. Jiří viz HENGSTENBERG, Der Drachenkampf des hl. Theodor. »Oriens Christianus« N. S. II. 1912, str. 70–106, 241–280.

³¹ ИРЕЧЕКЪ, Исторія Болгарь. Одесса. 1878, str. 325.

³² OMONT, Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale. Paris 1929, tab. LIV., str. 29.

³³ Strzygowski, Der koptische Reiterheilige, str. 54.

zastavil před pronásledovaným jelenem, mezi jehož parohy se zastkvěl kříž. Nápis, označující světce i obsahující slova jelenova, je dobře zachován.³⁴

Výsledek tohoto přehledu je ten, že nelze každého jízdního vojenského světce považovati za vyobrazení sv. Jiří. Bylo by ovšem snadné, ale neodůvodněné, jíti dále a chtíti sv. Jiří vylučovati z řady jízdních světců vůbec a uznávati jej jen za *poslední* článek v tomto vývoji, jak Strzygowski nejnověji činí.³⁵ Můžeme-li, jak níže bude dovozeno, poukázati na památky tohoto typu, které bez nejmenší pochyby jsou vyobrazeními sv. Jiří, již před koncem prvního tisíciletí, pak nemůžeme s tímto míněním souhlasiti, nemůžeme-li časově vymeziti dobu, kdy se tento vývoj končí. Proto bude nezbytnou nutností přihlídnouti zde i k nejstarším křesťanským památkám řečeného typu vůbec, i když jest z toho či onoho důvodu pochybné, koho zobrazují. Památek těch je nemalá řada, a proto se omezíme jen na nejvýznačnější. Tak jako v nejstarších periodách archeologie křesťanského východu vůbec, i zde jsme odkázáni většinou na předměty uměleckoprůmyslové, často druhého i třetího řádu, u nichž je datování velmi obtížné a lze jen na základě snadnější lokalisace dospěti k jakýmsi závěrům o době vzniku těchto památek.

Nejčelnější vyobrazení tohoto typu jsou původu koptického aneb vůbec egyptského a za nejstarší z nich možno považovati reliéf ze slonové kosti na sakrálním hřebenu z Antinoe (IV.—V. stol.) (tab. V., obr. 2.),³⁶ který představuje mladého bezvousého jezdce s vlasy do řady kuliček stylisovanými, s rukama rozepjatými v orantní póze. Jezdec i s koněm je uzavřen v úzký věnec, který drží dva po stranách stojící andělé. Ikonograficky blízký je tomuto reliéfu jiný koptický, tentokrát kamenný reliéf, určený pro výzdobu lunety (snad tympanonu), který pochází snad z V.—VI. stol. a přenesen byl v šedesátých letech minulého století z Bauitu do Dašlutu a tam zazděn nad dvorní branou Aliho mešity.³⁷ (Tab. V., obr. 1.) Zejména ve tvářích je reliéf silně poškozen, ale přece jenom dává možnost studia. Uprostřed v mělkém talířovitém medailloně kluše na koni vojn s nepokrytou hlavou obklopenou nimbem, oděný v pancíř, šupinovitou suknicí po kolena a krátký plášť, který volně vlaje; v jedné ruce držel jezdec kopí, hrotem vzhůru. Celý medaillon je nesen dvěma letícími anděly daleko větších proporcí, než je světec, což může svědčiti k domněnce, že zde jsou andělé zobrazeni jen jako nositelé skutečného, snad uctívaného obrazu.

Dašlutskému reliéfu je nejbližší ikonograficky menší vápencový reliéf z Akhmimu (V.—VI. stol.), nyní v Louvru,³⁸ který snad sloužil k výzdobě sloupové hlavičky. Představuje mladého bezvousého muže s vlasy rovněž stylisovanými v řadu kuliček, který jede na koni od leva do prava, levou rukou drží

³⁴ Týž, Kleinasion ein Neuland der Kunstgeschichte. Lzg. 1903, str. 204, obr. 145; RITTER, op. cit., str. 131.

³⁵ Asie, str. 328.

³⁶ Cairo, č. 7117 — STRZYGOWSKI, Koptische Kunst. Catalogue Général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire. Vienne 1904, str. 194, tab. XVII.

³⁷ Týž, Der koptische Reiterheilige, obr. č. 1.

³⁸ DUTHUIT, La sculpture Copte. Paris 1931, str. 36, tab. XV/b.

uzdu, pravou jakousi větev či zbytek věnce; plášť, který za jezdce volně vlaje, je zapiat na pravém rameni. O křesťanském původu reliéfu svědčí široký nimbus kolem hlavy.

Do stol. V.—VII. jsou kladeny též stříbrné medaillony-amulety publikované Masperem.³⁹ Ve všech případech jsou zobrazeni jezdci probodávající drakovitou šelmu. Nápis na některých zachované nemají spojitosti se žádným známým jízdním světce a patří do veliké skupiny egyptsko-syrských amuletů původu křesťansko-židovského; sem patří i malý rohový amulet Kairského musea (8935).⁴⁰ I když jeden z Masperových medaillonů má nápis »Ο κατακων εν βοηθεια του υψιστου;«, nelze nijak s bezpečností rozhodnouti o tom, koho reliéf takový zobrazuje. Jsou sice známy podobné medaillony označené nápisem ΣΟΛΟΜΩΝ, ale v tom případě jezdec poráží na zem ženu.⁴¹

Snad již do arabské epochy patří olovená nádoba z Achatu, na jejíchž zploštělých bocích jsou vyobrazeni dva svatí jezdci téměř úplně stejně; reliéf však je značně otřelý a lze pozorovati jen pohyb pravé ruky, která natažena nazpět drží jakousi větev,⁴² čímž se blíží reliéfu v Louvru, shora popsanému. Jeden z jezdců je označen chybnou minuskulí jako sv. Theodor. Konečně sem nutno zařaditi i drobné hliněné stínítko k lampě z Luxoru u Todrusu.⁴³ Zobrazen je na něm vojenský jezdec s nimbem kolem hlavy, který probodává pod koněm se plazící zvíře tvaru housenky. Po straně je připojen sice nápis, ale nerozlučitelný.

Mnoho podobných památek nacházíme v Armenii. Snad nejstarší z nich, reliéf hradní basiliky v Ani, bohužel již neexistuje, a jsme proto odkázáni na Kästnerovu kresbu, publikovanou BROSSETEM, který reliéf našel ještě zasažený ve zdivu malého hradního chrámku, datovaného r. 71 arm. éry, tedy 622 po Kr., kterýmžto rokem bylo by možno datovati i tento reliéf, kdyby ovšem byl zajištěn současný vznik. Datování toto, jež Strzygowski bez nejmenších pochyb přijímá, není však zcela bezpečné a dnes vůbec nelze je přezkoumati, a proto může docela dobře býti zastáván názor Brossetův, který vznik reliéfu klade do doby, kdy byl k tomuto chrámku přistavěn královský palác za doby Bagratidů před vpádem islamským (1072). Reliéf tento tvaru podélného obdélníku představoval dva jezdce koncentricky proti sobě obrácené, jež dělil fantastický strom se šlahounovitými, na obě strany se rozprostírajícími větvemi.⁴⁴ Oba jezdci sedí na koních v klidném celkem postoji, na velikých sedlech, nebo čabrákách. Oba jsou bezvousí a bezvlasí, oblečení v krátké kaftany s úzkými rukávy, dosahujícími po kolena, nohy jsou obuty ve vysoké a široké boty; hlavu kryje malá okrouhlá čepička. Levý jezdec drží v pravé ruce, pravý v levé ruce

³⁹ Bracelets-amulettes d'époque byzantine. »Annales du service des antiquités de l'Égypte«. T. IX. 1908, str. 246—258.

⁴⁰ Strzygowski, Catalogue, str. 213, tab. XX.

⁴¹ Krumbacher, op. cit., str. 297, pozn. 3.

⁴² Cairo 7021, Strzygowski, op. ult. cit., str. 330, obr. 399.

⁴³ Týž, Altai-Iran und Völkerwanderung. Lzg. 1917, str. 58, obr. 61.

⁴⁴ Srv. fresku dvou jezdců v Sadadu (shora).

dlouhé kopí, kterým probodává netvora pod koněm se plazícího; u levého jezdce lze tvar netvora těžko rozeznati, u pravého je to had několikrát se spirálovitě svíjející.⁴⁵

Časově nejbližší je relief zasazený do jižní zdi, dříve nad vchodem, chrámu v Ughuzly; chrám ten má stavební nápis, zmiňující se o Hassanu synu Chagana Gnthuniho, současníku Smbata I. Bagratidovce, který vládl od r. 890—914,⁴⁶ takže chrám i relief možno klásti do přelomu IX. a X. stol. Na velmi poškozeném reliefu téhož tvaru jako v Ani vidíme uprostřed sedící Bohorodičku na trůnu, po stranách k ní koncentricky obrácené klusající jezdce; více o reliefu není možno pro poškození říci. Velmi časově tomuto blízký je relief v Martvili,⁴⁷ umístěný jako vlys na východní apsidě chrámu, který Čubinašvili datuje VII. stol., Takaišvili, opíraje se o kronikářské záznamy, označuje jej za stavbu Jiřího II. Abhasského (912—957). Relief velmi hrubé práce představuje dva jezdce jedoucí proti sobě na vzpínajících se koních. Levý jezdec liší se od pravého krátkým plnovousem; jinak jsou oba oblečeni v krátké po kolena sahající tuniky a vlající pláště, oba drží v rukou kopí, které vrážejí do tlamy vzpínajícího se dvouhlavého hada; za oběma jezdci vznášejí se andělé nesoucí věnec.

Svého druhu je relief v tympanonu portálu kláštera Surb Bartholomeos v Baškala v Kurdistanu,⁴⁸ který lze datovati IX. stol. Zobrazuje jezdce na koni jedoucího od leva a přejíždějícího nějakou postavu velmi poškozenou. Analogii nacházíme v kamenném reliefu na chrámu v Achašeni (na lev. břehu Kury),⁴⁹ neznámého data, kde světec bezvousý, s vlasy stylisovanými do kuliček, jede na koni od prava a kopím ukončeným křížkem, jež drží v pravé ruce, bodá do postavy vousatého muže s pokrývkou na hlavě, který se snaží kopí zachytiti rukou.

Těmito reliefy se dostáváme z oblasti drakobijců k armensko-gruzínským vítězům nad člověkem, k nimž se ještě vrátíme v kapitole IV.

I v Syrii se setkáváme s jezdci, které není možno nijak identifikovati. Tak ve zmíněném již klášteře Chidr Elias v Mezopotamii na hlavních dveřích chrámových jsou do horní části veřejí vsazeny dva kamenné reliefy; levý zobrazuje korunovaného jezdce, který poráží nerozeznatelného netvora, pravý, mladý bezvousý muž, jakéhosi hada.⁵⁰ Severně od Chidr Elias ve zříceninách kláštera Markortaie vedle postranního oltáře je zasazen kamenný relief, rovněž bez nápisu, na němž jezdec s nimbem probodává jakéhosi netvora; datovati památku není možná.⁵¹

Ve vlastním byzantském umění setkáváme se s neoznačenými světci-drako-

⁴⁵ Strzygowski, *Armenien I.*, str. 287/8, obr. 329.

⁴⁶ *Ibid.*, str. 428, obr. 465 a II., str. 693.

⁴⁷ BALTRUŠAITIS, *Études sur l'art médiéval en Géorgie et en Arménie*. Paris 1929, tab. LXVII., str. 109.

⁴⁸ Bachmann, *op. cit.*, str. 26, tab. 21.

⁴⁹ »Материалы по археологии Кавказа«, Вып. XII. Москва. 1909, str. 7—8, tab. II.

⁵⁰ Preusser, *op. cit.*, tab. 10/1.

⁵¹ *Ibid.*, str. 14, tab. 22.

bijci v nejstarší době zřídka. Ze VI.—VII. stol. uvéstí možno toliko malou pečeť,⁵² na níž je zobrazen mladý jezdec probodávající kopím ukončeným křížkem něco, co na pečeti schází. Krom malého křížku u hlavy světce schází jakékoliv označení. Nedostatek památek z doby justiniánské jest třeba přičísti, jako ve všech případech, ikonoklasmu. Vyobrazení světců-drakobijců z komnenovsko-makedonské epochy jsou již obyčejně označena nápisy.

Zvláštní postavení zaujímá v této skupině kamenný relief v Michajlovském klášteře v Kijevě, který je VRANGELEM⁵³ označován jako dílo XII. stol. a neruské práce. Ovšem hrubá technika a nedostatek historických dokladů jsou velikými překážkami pro datování a určení památky alespoň přibližné, nelze proto nijak bezpečně říci, že je to dílo XII. stol., ale vůbec ani nelze říci, že je to vyobrazení sv. Jiří a Dimitrije. Srovnáváme-li byzantské skulpturní ikony, jejichž tradice trvala stále, nenajdeme větších vývojových kroků a památky i časově dosti vzdálené vykazují nemnohé technické i stylistické různosti. Rám, který relief uzavírá, je sice charakteristickou zvláštností řeckých reliefů, ale objevuje se i na některých kavkazských reliefech. Oprávněnější zdá se nám mínění AJNALOVA,^{53a} že »ploché provedení, zvonovitě vlající oděv a orientální typus tváře« může ukazovati k východu; že by to byl perský vliv, jak Ajnalov míní, myslé snad na Bagrama-Hora sasanidských tkanin, nelze bezpečně doložit, spíše by ukazovaly tyto vlastnosti k maloasijské periferii byzantského umění. Srovnajme po té stránce nejstarší dvojportrét sv. Jiří a Theodora jako drakobijců, které nacházíme ve freskách v Gereme v Kapadokii (viz o tom níže v kap. IV.), ale ještě více pro to mluví srovnání oné podivné křivky vlajícího pláště, která je úplně u obou světců stejná jako právě v Gereme.

Relief představuje dva světce (s nimby) jedoucí proti sobě na koních. Pravý jezdec sedí na koni volně jedoucím, tváří je obrácen k diváku, v pravé vysoko pozdvížené ruce drží okrouhlý štít, v levé kopí ostřím vzhůru. Vlasy světcovy jsou stylisovány v účes uprostřed rozdělený, konce tvoří kučery za ušima shrnuté; vousy jsou malé a brada krátká. Levý jezdec je bezvousý mladý muž s vlasy stejně stylisovanými jako jeho druh, v levé ruce drží rovněž okrouhlý štít, v pravé svírá dřevce, jehož konec probodává pod vzpínajícím se koněm ležící figuru starého muže-bojovníka. Muž tento, dlouhých vousů i brady, oděn je v šupinový pancíř s krátkými rukávy, drží v levé ruce, k zemi přitíštěné, okrouhlý štít, pravá svírá zlomené dřevce. Čím je oděna spodní část těla, nelze dobře rozeznati. Hlavu kryje homolovitá přilba bez okras. Oba jezdci mají typickou římskou zbroj: šupinovitě pancíře s krátkými rukávy, dolní část rukou je obepiata úzkými rukávci, nohy až po kolena kryté suknicí jsou obuty ve vysoké boty a opřeny ve třmenech. Vojenský plášť zapíatý fibulí na pravém rameni vlaje za postavami v křivce v obou případech stejně stylisované.

⁵² SCHLUMBERGER, *Sigillographie de l'Empire Byzantine*. Paris 1884, str. 86.

⁵³ ГРАБАРЬ И., *История русского искусства*. V. Москва, s. a., str. 12, 14.

^{53a} AJNALOV, *Geschichte der russischen Monumentalkunst der vormoskovitischen Zeit*. Berlin 1932, str. 31.

Při té příležitosti možno poukázati na fragment podobného vyobrazení dvou jezdců vítězů na defektním reliedu kavkazském v Historickém Museu v Moskvě, který podle Ajnalova třeba klásti do VII.—VIII. stol. (tab. V., obr. 3.);^{53b} na tomto vyobrazení scházejí sice hlavy a hořejší část těl obou jezdců jakož i zadní část pravého jezdce, přece jenom však možno bezpečně zjistiti společné znaky s reliéfem kijeuským, zato v první řadě postavení obou jezdců, klidný postoj koně, rozevlátý plášť a hlavně akce obou: levý jezdec zabíjí draka (hada), pravý na zemi ležícího člověka.

To je asi přehled vyobrazení křesťanského světce jako *jezdce*; nedotýkáme se tedy, jak již shora řečeno, pohanských vyobrazení tohoto typu ani jízdních portrétů východořímských a byzantských císařů.

Již na počátku jsme řekli, že totéž, co o vyobrazení jízdního světce, lze ve vztahu k sv. Jiří říci i o typu *pěšího* vojína-světce, že totiž ne každé vyobrazení pěšího vojína je portrétem sv. Jiří. Dokladů pro to by bylo možno uvésti daleko větší množství, než jsme uvedli shora. Ukážeme však jen na dvě památky, obě snad více méně pravděpodobně egyptského původu, z doby nejstarší.

První je reliéf na stříbrné desce z Britského musea,⁵⁴ snad již ze VI. stol., který představuje dva mladé bezvousé vojíny se stylisovanými vlasy, vedle sebe en face stojící a stejně oděné. Tělo kryje pancíř snad kožený, řemenovité rukávy kryjí ruce až po loket, předloktí úzké rukávy, řemenovitá suknice sahá po kolena, nohy jsou obuty v nízké boty s volnými prsty, krátký plášť splývající přes ramena po zádech sepiat je na pravém rameni; oba světci mají na levé ruce zavěšen elipsovitý štít, ozdobený stylisovanou růží, oba také v pravé ruce drží dřevce, kterým bodají směrem dolů, ale toliko pravý světec zasahuje jím nozdry svíjející se pardálovité šelmy. Celá scéna umístěna je do krajiny naznačené nerovným terénem, na němž postavy stojí, stylisovaným stromem při pravém kraji a vzorkovaným pozadím. O předmětu vyobrazení nemluví nic ani dvě veliká písmena ve středu umístěná: **Α Δ**.

Jednodušší v provedení jsou dvě dřevěná panneau v Kairském museu (č. 8783 a 8784) nalezená v Luxoru, Achatu a datovaná VII.—VIII. stol.⁵⁵ První představuje mladého vojína, bezvousého, s vlasy stylisovanými v kroužky, oděného v tuniku sahající po kolena, přepásanou řemenem, jehož jeden konec visí uprostřed dolů a plášť má zapjatý na pravém rameni a přehozený na záda. V pravé ruce drží kopí, v levé okrouhlý štít opřený o zem. Úplně stejný je i druhý reliéf s tím rozdílem, že na pravém rameni visí světci úzká krátká stuha s třepením.

Uzavírajíce tuto kapitolu můžeme říci, že vyobrazení sv. Jiří ve východokřesťanském umění můžeme sledovati teprve tehdy, až jsou označena nápisem, poněvadž jeho ikonografické a typologické zvláštnosti jsou společné s vyobrazením jiných světců.

^{53b} T^{1/2}з, Нѣкоторые христiанскіе памятники Кавказа (Арх. Изв. и Зам., III). Москва. 1895 стр. 233 a sl., tab. III.

⁵⁴ DALTON, Byzantine art and archeology. Oxford 1911, str. 73, obr. 42.

⁵⁵ Strzygowski, Catalogue, obr. 181 a 182, str. 127.

II.

Nedostatek dochovaných památek zabraňuje nám sledovati vývoj reprezentativního vyobrazení sv. Jiří, nebo, jak krátce je budeme zvát, »portrétu« od nejstarších dob. Přidržíme-li se onoho poněkud skeptického stanoviska, jež jsme zaujali v kap. I. k památkám V.—VII. stol., pak jsme odkázáni jen na historické zprávy o nejstarších vyobrazeních tohoto světce, jež, třebaš velmi skrovné, dosvědčují nám jejich existenci již v VI. a VII. stol. Tak sv. Theodor Sikeotes, veliký ctitel sv. Jiří († 613), vypráví, že ve snách viděl »Adolescentem valde formosum, splendidis vestimentis ornatum, aurea fulgentem coma, et illi similem, quem pro S. Georgio in ejus *historia pictum cernimus*«,¹ z čehož dovoditi můžeme již nějaké rozšíření vyobrazování sv. Jiří, a to ve formě knižní ilustrace v legendách o jeho životě. O vyobrazení místně určitěm zmiňuje se v VII. stol. francouzský biskup Arculf, který navštívil v druhé polovici VII. stol. Palestinu a jehož vypravování je obsaženo v Adamnanovu spisu »De locis sanctis«;² Arculfovi vypravovali v Cařihradě, že v Diospoli »civitate cujusdam confessoris Georgii in quadam domo statua marmorea in columna, contra quam alligatus persecutionis tempore flagelatus est, *formulaque depicta est*«.

Památek z doby V.—VI. stol. však nenajdeme. Zato doba vlády Komnenů přináší přímo nepřehledné množství památek. A je to nejen samo Byzantsko, nýbrž i jeho tehdejší periferie umělecké Rusko a Gruzie, kde jich nacházíme řadu. Příznačné pro tuto dobu je umísťování obrazu sv. Jiří na mince a pečeti.

Jedno z nejstarších vyobrazení sv. Jiří nacházíme na t. zv. Harbavillském tryptichu v Louvru,³ který se obvyčejně datuje druhou pol. X. stol., DIEHL naproti tomu posunuje jeho vznik až do druhé pol. XI. stol. Na vnitřní straně pravého křídla v horní řadě je zobrazen sv. Jiří frontálně jako voják. Je to jinoch poněkud pohublě tváře, dlouhého nosu a úzkých poměrně očí, bezvousý, s vlasy urovanými v několik řad kudrlinek stylisovaných v podobě kuliček. Světec je oděn v krátký šupinovitý pancíř s řemenovitými, po loket sahajícími rukávy, pod pancířem splývá krátká suknice se záhyby ve dvě řady skládanými, přes ramena je přehozen dlouhý plášť spjatý na pravém rameni, pravá ruka drží při těle kopí, levá přidrží polodlouhý meč po levém boku visící; nohy jsou obuty v boty sahající do poloviny lýtek.

Srovnáme-li typologické známky tohoto vyobrazení s vyobrazeními ostatních světců této památky, tu vidíme, že stylisace vlasů, úměrnost tváře a štíhlost nosu jest příznačnou i pro ostatní bezvousé světce Dimitrie a Prokopie a že dále touž zbroj, jakou má sv. Jiří, nosí i ostatní vojíní na této památce vyobrazení s nepatrnými takřka změnami; nerozlišuje tedy od ostatních světců sv. Jiří nic a kdyby zde nebylo nápisu, nemohli bychom s určitostí říci, že nejde o vyobra-

¹ AASS. — Aprilis III. (22. Aprilis, str. 40b).

² P. L. T., 88, pp. 779—814.

³ Na př. Diehl, Manuel, obr. 308, str. 619.

zení jiného světce. Není však ani později vyobrazení sv. Jiří portrétem ve vlastním smyslu slova, nýbrž jen portrétem fiktivním. Mluvíme-li přesto dále o portrétu, jsme si vědomi toho, že nejde o vlastní portrét, nýbrž o ideální *typ* jinošského mučedníka nebo vojína, vytvořený, lépe řečeno použitý k vyobrazení sv. Jiří na základě literárních dokladů; zmiňujít se začasté legendy o tom, že byl krásným jinochem a téměř bez výjimky mluví o jeho mládí. Že tento typus nebyl pro vyobrazení sv. Jiří vytvořen, ba ani po prvé ho použito, možno doložití nejedním příkladem, poukazujeme jenom k vyobrazení sv. Sergie a Bakcha na enkaustické ikoně ze Sinaje, vyobrazení týchž světců v Menologiu Basiliově, Taracha, Adronika, Platona a j. světců v tomto rukopise.

S tímto typem vyobrazení sv. Jiří setkáváme se na celé nepřehledné řadě dalších památek, tak na př. na steatitové ikoně ve Vatopedu, kterou Diehl klade do X. stol.,⁴ kdežto KONDAKOV do XI. stol.,⁵ o jejíž zvláštnosti zmíníme se později, na brídlicové ikoně Ermitáže z Chersonesu, kde je sv. Jiří již sdružen se sv. Dimitrijem;⁶ ikona tato je datována někdy X.—XI. stol. (Schlumberger, Miljukov, Gabelentz), někdy XI.—XII. stol. (Kondakov, Mjasojedov) a je nejstarším nám známým dokladem kombinování vyobrazení sv. Jiří jako vojína s jiným světcem vojínem. Stejného typu je i vyobrazení na jednom z emailů v Pala d'Oro u sv. Marka v Benátkách, v podstatě asi stejného typu je snad zázračná ikona Jurjevského kláštera v Novgorodě, pocházející asi z první pol. XII. stol.,⁷ i t. zv. »Zografská« ikona v Zografu z XII.—XIII. stol., dnes však restauracemi valně zničená⁸ a i »Arabská« ikona v témže klášteře,⁹ i znamenitá ikona Džumatská z XII. stol.¹⁰ (tab. III., obr. 2.) se spoustou svých kopií i další ikony gruzínské jako stříbrná v Choni,¹¹ malovaná v Chopi,¹² obě z XII. stol., vyobrazení na skládacím křížku v Mocameti¹³ z X.—XII. stol., na prstenu císaře Jiřího III., otce císařovny Tamary, tedy z konce XI. neb zač. XII. stol.,¹⁴ na několika byzantských pečetích, jako na př. Jiřího protospataria a stratega z Lykandy¹⁵ z X. stol., Michaela Mavriky, protospataria a stratega z druhé pol. XII. stol.¹⁶ a jiných těžko datovatelných památkách tohoto druhu, dále na mincích

⁴ *Ibid.*, obr. 316, str. 627.

⁵ КОНДАКОВЪ, Аѳонъ. СПб. 1902, obr. 81, str. 203—4.

⁶ ГАЙДИН, Резная шиферная икона свв. Димитрия и Георгия (Государст. Эрмитаж. Сборник. Вып. II). Лгр. 1923, str. 31, tab. II.

⁷ КОНДАКОВЪ, Русская Икона, Діл III., str. 134, kopie tohoto obrazu *ibid.*, II., tab. 20.

⁸ Кондаковъ, Аѳонъ. str. 178/9, tab. XXIII.

⁹ *Ibid.*, str. 179.

¹⁰ КОНДАКОВЪ, Опись памятниковъ древности въ храмахъ и монастыряхъ Грузіи. СПб. 1890, str. 106—108.

¹¹ *Ibid.*, str. 65.

¹² *Ibid.*, str. 87.

¹³ *Ibid.*, str. 56.

¹⁴ *Ibid.*, str. 41.

¹⁵ Schlumberger, Sigillographie de l'empire byzantin. Paris 1884, str. 282.

¹⁶ *Ibid.*, str. 328.

¹⁷ *Ibid.*, str. 363.

Jana II. Komnena (1118—1143), Andronika I. Komnena (1183—1185), Isáka II. (1185—1195) a Andronika II. (1281—1332)¹⁸ a konečně na t. zv. stříbrňácích Jaroslava Moudrého¹⁹ a jejich skandinávských kopiích, resp. falsech.

Od této doby můžeme sledovati nepřehlednou řadu vyobrazení všech technik, jež zachovávají jeden a týž typus, totiž vojína, tak jak jsme jej popsali shora při reliefu Harbavillského tryptichu. Již z toho se podává, že jakákoliv klasifikace typová není zde možná. Jedinou možností k sledování ikonografických rozdílů dává vojenský kroj sv. Jiří, totiž jeho změny. TAUBE²⁰ na tomto základě pokusil se rozdělit vojenské typy sv. Jiří na dvě skupiny, první, kde světec drží kopí zpříma, druhou, kde je drží šikmo tak, že hrot převyšuje levé rameno. Myslíme, že tento postup není správný; jistě nelze přehlédati změny v oděvu a vůbec zbroji světcově, ale nelze rovněž vyobrazení dělit na určité skupiny na základě takovýchto více méně akcidenčních rozdílů, neboť *obojí* poloha kopí vyskytuje se i u jiných světců. Tak na Harbavillském tryptichu sv. Theodor Stratilat drží kopí šikmo, na tryptichu Vatikánském právě naopak (téměř) kolmo,²¹ sv. Nikita na fresce v Čučeru drží kopí zpříma, ve Staro-Nagoričino naopak šikmo, stejně jako v Peči atd. Takových příkladů dala by se uvést celá řada. Stejně tak vyskytují se vyobrazení sv. Jiří bez kopí a v tom případě scházelo by nám diskreční znamení vůbec.

My soudíme, že je nutno přihlížeti k změnám *veškerého* ústrojí a veškeré zbroje, poněvadž je neoddělitelnou složkou ikonografickou; pokud přispěje k nějaké klasifikaci nebo diferenciaci ikonografické (nikoliv dobové), uvidíme teprve po skončení přehledu.

Hlavní součástí výzbroje sv. Jiří je krunýř. Je zcela pravidelně přetažen přes tuniku nejčastěji krátkou, vojenskou, jejíž dolní okraj je složen v záhyby a dosahuje obvykle nad kolena. Můžeme však uvést některé případy, kdy tunika připomíná svou délkou spíše občanský chiton; tak na př. na zmíněné již břidlicové ikoně v Ermitáži dosahuje až nad kotníky a lem její připomíná patricijské »stoicharion«; přes ni pak splývá ještě druhá suknice, která je snad myšlena jako řemenovitý přívěsek k pancíři, což ovšem při obhroublé technice těžko rozeznati. Ještě více na ikoně sv. Jana Bohoslovce (XIII. stol.) v Historickém museu²² připomíná tato tunika sv. Jiří patricijské stoicharion; neboť jest nejen ovroubena širokým zdobeným lemem, nýbrž i hořejší plocha posázena drobným ornamentem. Tento široký pruh nacházíme i na reliefním vyobrazení nad sev. portálem chrámu v Jurjevě Polském²³ (1230—1234) (tab. VI., obr. 1.).

¹⁸ SABATIER, Description générale des monnaies Byzantines. II., Paris 1862 (podle Aufhausera, op. cit., str. 175, pozn. 5).

¹⁹ КОНДАКОВЪ и ТОЛСТОИ, Русскія древности въ памятникахъ искусства. Вып. IV. СПб., 1891, 169, obr. 160, a AUFHAUSER, op. cit. tab. II.

²⁰ Die Darstellung des heiligen Georg in der italienischen Kunst. Halle 1910, str. 13.

²¹ MUÑOZ, L'art byzantin à l'exposition de Grottaferrata. Rome 1906, str. 104.

²² »Вопросы реставрации«, II. Москва, 1928, str. 149. SCHWEINFURTH, Geschichte der russischen Malerei im Mittelalter. Haag 1930, tab. VI.

²³ HALLE, Die Bauplastik von Wladimir-Ssuzdal. Russische Romanik. Berlin—Wien—Zürich 1929, tab. 53. БОБРИНСКИЙ, Ръзной камень въ Россіи. Вып. I. Москва. 1916, tab. 36/2.

Ba vůbec toto vyobrazení, zdá se, vzniklo smíšením vojenského typu sv. Jiří s typem civilním, jak o něm bude níže řeč.

Krunýř sám vyskytuje se v rozličných formách; nejběžnější je zbroj řemenová, jež došla zejména rozšíření v ruských ikonách; v balkánském malířství nástěnném XIV.—XV. stol. ztrácí se počáteční realistický tvar krunýře a vzniká začasťe volný fantastický výtvar připomínající jen zdaleka své původní tvary. Jiný, již v nejstarší době se vyskytující, je krunýř šupinový, a to někdy z drobných penízkovitých šupin jako na př. na zmíněné ruské ikoně sv. Jana (XIII. stol.), kde sahá jen něco málo po pás a rukávy kryjí sotva ramena, nebo na ikoně džumátské, kde naopak sahá až po kolena, tvoře širokou suknici a rukávy sahající až po loket.²⁴

Oba tyto typy pancířů jsou původu již římského a přešly v užívání i do Byzantska; západní gotický typ pancíře z plného kovu jsme ve vyobrazeních sv. Jiří nenašli. Poměrně řídké je zdobení pancíře. Na jedné z kopií zázračné ikony XII. stol. Jurjevského kláštera v Novgorodě²⁵ a také asi i na originále zdoben byl pancíř sv. Jiří poprsím žehnajícího Krista. Velmi pozdní antické residuum nacházíme ve fresce sv. Jiří nad vchodem do chrámové lodi v Kremikovcích v Bulharsku (XV. stol.), kde je pancíř světcův zdoben hlavou medusy. Zde nutno zmíniti se i o zvláštnosti udržující se na ikonách gruzínských velmi dlouho, — po prvé lze ji zjistiti na steatitové ikoně vatopédské —, kde sv. Jiří přes pancíř má kolem těla ve výši prsou uvázan šatkový pás, který vyzdvihuje dolní okraj pláště, aby nevadil při jízdě tak, že jeho dvojitý uzel je vpředu na prsou; motiv ten vidíme i na džumátské ikoně a odtud rozšiřuje se s jejími kopiemi.

Další součástíou odění sv. Jiří je plášť; vyskytuje se v obou tvarech v byzantském vojsku užívaných: *σάγιον* (krátký plášť) a *χλαμύς* (dlouhý plášť někdy s tabliem). Užívání těchto tvarů je smíšené a vyskytuje se tu *σάγιον*, tu *χλαμύς*. Zcela pravidelně je plášť zapjat na světcově pravém rameni, zřídka pod bradou a ještě řidčeji na levém rameni; jako příklad možno uvést obraz světcův v ikonostasu Nagoričinského chrámu,^{25a} kde plášť kryje ještě pravé rameno, kdežto na vyobrazení na jihovýchodním sloupu téhož chrámu je plášť navlečen na levé rameno. Zde, i v četných jiných případech, je plášť spojen monile, nejsou však řídké případy, kdy jsou oba cípy svázaný na uzel. K oděvu nutno přiřaditi i boty; ve valné většině případů jsou obuví nízké opánky, doplněné snad kovovými holeněmi připevněnými na přední stranu lýtka. Holeně tyto sahají někdy pod kolena, někdy do půli lýtek. Typické je pro vyobrazení sv. Jiří, že hlavu jeho nekryje žádná pokrývka. Jediné, co zdobí hlavu sv. Jiří již na klejmových obrázcích Pogodinské ikony, je *στέμμα*; realisticky propracované *στέμμα* s jedním výběžkem uprostřed posázené

²⁴ Кондаковъ, Опись памятниковъ Грузіи, стр. 107, obr. 51.

²⁵ Кондаковъ, Русская икона II, tab. 20.

^{25a} БЪЛЯЕВЪ, Образъ Божьей Матери Пелагонитисы. «Byzantinoslavica» II. 2., Tab. 3.

drahokamy a perlami, nacházíme na zmíněném vyobrazení Nagoričinského ikonostasu.

Vlastní výzbroj sv. Jiří skládá se ze štítu, kopí, meče a luku. Ve tvaru štítu nacházíme největší rozmanitosti; vedle běžného malého štítu kulatého vyskytuje se již v nejstarších památkách (vatopedská ikona) t. zv. štít normanský, později i »testudo« (na př. italobyzantská ikona býv. sbírky Lichačevovy);²⁶ ojedinělým je tvar štítu, který nacházíme ve scéně zápasu s drakem v Nagoričinském cyklu. Poměrně záhy setkáváme se s heraldikou ve štítu. Je to opět relief na chrámu v Jurjevě Polském, kde štít světcův je vyplněn heraldicky zpracovaným vyobrazením vlevo obráceného skákajícího lva; na kopii zázračného obrazu sv. Jiří z novgorodského jurjevského kláštera vidíme na štítě ležícího draka s hlavou zpět obrácenou. Jinak je kruhový štít zdoben někdy sluncem, pravidelně pak »omfalem«; v pozdějších památkách se vyskytující ornamentace štítů připomíná damascenerii orientální. Držení štítu odpovídá plně skutečnému použití toho kterého tvaru, kulatý štít je navlečen na ruce, často kráté až u ramene, těžké štíty obyčejně stojí na zemi a světec je toliko přidržuje.

Kopí vyskytuje se ve tvaru lehkého římského kopí a obráceno je bez výjimky hrotem vzhůru; v nemnohých případech je připjata ke kopí malá trojúhelníkovitá vlajka.

Meč světcův zachovává poměrně stálou formu dlouhého polního meče s křížovitým drždlem; výjimkou v tom je meč na džumátské ikoně, který je charakteru čistě orientálního, hlavice jeho je malá a příčné břevno schází úplně. Na jedné řecké ikoně XV. stol.²⁷ nacházíme meč připomínající jak rukojetí, tak širokým tupým a dolů se rozšiřujícím ostrím turecké damascenky. To je však výjimka. Meč bývá nejčastěji připjat, někdy jej světec jenom přidržuje a v tom případě je řemení omotáno kolem pochvy; v portrétu na jižním sloupu nagoričinském drží světec meč v pochvě ostrím vzhůru, položený na rameni. Není ani řídkým případ, že sv. Jiří drží meč nahý, ale vždy v klidné posici; bojovnou akci, která je příznačná zejména pro sv. Merkuria, jsme v reprezentivních vyobrazeních nenašli.

Poměrně vzácnou zbraní je luk s toulcem a šípy; nalézáme je na př. na ruské ikoně XIV. stol. dříve v eparch. museu novgorodském,²⁸ kde je luk pověšen na levé rameno, toulec se šípy visí po pravém boku; na »Zápasu s drakem« v kremikovském klášteře visí jak luk, tak toulec vzadu na pase.

Srovnáme-li nyní všechny tyto jednotlivé prvky výzbroje sv. Jiří s výzbrojí ostatních světců-vojinů, pak uvidíme, že žádný z nich není tak charakteristickým pro vyobrazení tohoto světece, aby mohl býti připočten k jeho typologickým znakům. I po této stránce nelze tedy mluvit o samostatném typu sv. Jiří.

S vojenským vyobrazením sv. Jiří setkáváme se ještě v jiných dvou formách, a to postavy jedoucí na koni a sedící. Památek první formy není mnoho; vy-

²⁶ Лихачевъ, Матеріалы. I. Рис. 95.

²⁷ Kondakov, op. ult. cit., I., tab. 135.

²⁸ Грабарь, И., op. cit. VI., str. 198.

světluje se to také tím, že jízdní figura světcova byla obvyklou ve vyobrazeních zápasu s drakem, a proto dávána tomuto vyobrazení přednost před pouhým jízdním »portretem«; je dobře myslitelné, že typus tento vznikl zkrácením komposice »Zápasu s drakem«.

Jedním z nejstarších nám známých dokladů je obraz nad průchodem z narthexu do chrámu sv. Jiří u Nového Pazaru (Ђурђеви ступови) (XII. stol.).²⁹ Freska silně dnes rozrušená představuje sv. Jiří, kterak sedí na koni, jenž skáče od leva vpravo; světec oděn je v dlouhou tuniku, přes niž je ještě přehozen pancíř, v pravé ruce drží kopí, hrotem obrácené vzhůru. Z řídkých těchto památek uvádíme ještě ruskou provinciální ikonu XV. stol. v Ruském museu,³⁰ kde opět směr jízdy světcovy jest týž; na rozdíl od předešlého vyobrazení drží sv. Jiří kopí obrácené dolů, jakoby proti draku. Světcí žehná ruka z duhového segmentu.

Častější je reprezentativní vyobrazení sv. Jiří sedícího. Za nejstarší památku toho druhu bychom považovali relief malé steatitové ikonky ve Vatikánu, neznámého datování, která však, hledě k materiálu a technice, není jistě mladší XIII. stol. Na přední stěně této ikonky pod obloukem sedí na úzké lavici vlevo sv. Jiří, vpravo sv. Theodor Tiron; oba dva jsou obráceni en face a mají nohy zkřížené; jejich tváře jsou značně setřelé, takže je nemožno blíže je popsati, sv. Jiří oděn je v šupinovitý pancíř a drží v levé ruce jilec meče a v pravici přidržuje před ramenem dolní konec pláště, zatím co sv. Theodor vytahuje meč z pochvy. Toto gesto přejímá další podobné vyobrazení, tentokráte sv. Jiří samého. Je to kamenný relief zasazený do západní fasády chrámu sv. Marka v Benátkách pocházející z XI.—XII. stol.³¹ Relief má vedle latinského nápisu i některé znaky západních vlivů, jako stylisované kurulské křeslo, na němž sedí světec, obrat hlavy ze tří čtvrtin, kdežto tělo je obráceno en face a j., ale v základě je to stejné schema, jak jsme je viděli u předešlé památky; typické je, jak jsme řekli, držení meče, který světec vytahuje pravou rukou z pochvy, již přidržuje levicí; zajímavý je v oděvu šátkový pás obvázaný kolem hrudi, jak jsme jej shledali u památek gruzínských.

Datovanou památkou je vyšívaný prapor vojvody Štěpána Velkého z r. 1500 (nyní ve Vojenském museu v Bukurešti), práce velmi jemné.³² (Tab. VI., obr. 5.) Zde sv. Jiří sedí na širokém trůnu s vysokým polokruhovým opěradlem, oděn v obyčejný řemenovitý pancíř a chlamydu, v pravici drží jilec, levou rukou konec nahého meče; pod nohama světcovými se vzpíná okřídlený drak o dvou nohách s dvojitým ocasem, jehož konce jsou ukončeny opět hlavami s rozevřenou tlamou. Vedle hlavy světcovy se vznášejí dvě andělské postavy, které na ni kladou korunu; druhou rukou pak podává levý anděl světcí meč, pravý štít, normanského tvaru. Zajímavé je v řeckém nápisu epitheton — »kapadokij-

²⁹ ОКУНЕВЪ, »Столпы святого Георгія«. Развалины храма XII вѣка около Новаго Базара. »Seminarium Kondakovianum«, I., Prague. 1927, tab. XXII/1.

³⁰ Kondakov, op. ult. cit., I., tab. 89 vlevo.

³¹ BRÉHIER, L'art byzantin. Paris 1924, str. 134, obr. 68.

³² Vechea Artă Romanească. București 1924, tab. 14.

ský«. Motiv draka pod nohama světcovýma opakuje se i na fresce nad vchodem z narthexu do chrámu v Kremikovcích (tab. III., obr. 1.);³³ zde po prvé se objevuje v pravé ruce světce kopí, meč opřený o zem drží levá ruka za jilec.

Asi o 50 let později vzniká v rumunském malířství památka téhož typu, a to ve freskové výzdobě narthexu chrámu sv. Jiří ve Voronež, kde stejně jako v Kremikovcích jest umístěno toto vyobrazení nad vchod do chrámové lodi. I zde sv. Jiří vyťahuje meč z pochvy a rovněž přilétá anděl nasazující světcí korunu.

Srbská ikona XVII. stol. v pečské patriaršii, o níž bude ještě níže (kap. III.) řeč, má ve svém středu rovněž vyobrazení tohoto typu (tab. I.); zde opět kopí schází, ale zato znovu se objevuje motiv vytahování meče z pochvy. O dalším vyobrazení tohoto typu v nástěnné výzdobě xenofské zmíníme se o něco níže.

Při všech těchto vyobrazeních, srovnáváme-li je s prvním typem vyobrazení, totiž světce stojícího, je nápadnou silně zdůrazněná bojovnost, vyjádřená jednak gestem vytahování meče z pochvy, jednak přemožením draka pod nohama světcovýma, jež nemá nic společného ani s prvním, ani s druhým typem »Zápasu s drakem«, nýbrž naopak silně připomíná slova žalmu: »Dokavad nepoložím nepřátele tvých za podnoží noh tvých.« Ještě více zdůrazňuje bojovníckou funkci sv. Jiří nápis pod popsaným obrazem v Kremikovcích, který, ač rozrušen, dá se doplniti, jeť to dvojverší Synaxaru:

Ἐχθρούς ὁ τέμνων Γεώργιος ἐν μάχαις
Ἐκὼν παρ' ἐχθρῶν τέμνεται διὰ ξίφους³⁴

Uvážíme-li krom toho, že právě tohoto typu bylo použito k výzdobě praporu, pod nímž Štěpán Veliký sváděl četné bitvy a vítězil, můžeme vysloviti domněnku, že právě tento typus byl vyjádřením vojenského původu sv. Jiří a jeho funkce jako patrona vojsk a věcí válečných. Zajímavé však po stránce ikonografické je to, že dříve nežli můžeme zjistiti takovéto vyobrazení sv. Jiří, nacházíme užití tohoto typu při vyobrazení jiných světců. Tak na známé ikoně sv. Dimitrije z Dmitrova³⁵ (XII. stol.) setkáváme se s tímto typem i s nejcharakterističtější jeho znakem: vytahování meče z pochvy, dokonce nacházíme zde i korunujícího anděla, jehož jsme viděli na korouhvi Štěpána Velikého.

V rámci vojenského reprezentativního vyobrazení sv. Jiří nutno uvést ještě jeden typus.

Prvou památkou jeho je řezaná dřevěná ikona řecké práce z XIII. (?) stol., nyní v Athénskému museu,³⁶ kde světec, oděný v obyčejnou řemenovitou zbroj, stojí obrácen vpravo, ruce pozvedaje v modlitbě ke Kristu, který se v segmentu vznáší v pravém horním rohu ikony.

³³ A. GRABAR, *La peinture religieuse en Bulgarie*. Paris 1928, str. 327.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ »Вопросы реставрации«, II, Стр. 136.

³⁶ SOTIRIOU, *La sculpture sur bois dans l'art byzantin*. »Mélanges Diehl«, II. Paris 1930, str. 171.

Rozvedení tohoto thematu nacházíme na fresce xenofského chrámu (1544) nad severovýchodním sloupem.³⁷ Sv. Jiří obrácen je rovněž vpravo, oblečen jsa v řemenovité brnění a plášť zapiatý na pravém rameni; po levém boku visí meč, pod pravým loktem svírá kopí. V napřímené levé ruce drží svoji hlavu obklopenou svatozáří a svitek s nápisem:

ὉΡΑΣΤΕΙ
ΠΕΠΡΑΚΑ
CINAN O
MIHOTE O
BICEKEFA
AN YPERG
TETMIMENH
N

ὁράσται πεπράκα σιν
ἀνομι λόγε (?) ὁράς
κεφαλὴν ὑπερσοῦ
τετμιμένην.

Pravou rukou vztahuje v modlitbě ke Kristu, který se vznáší v duhovém segmentu, v pravici drže korunu (věnec) a v levici svitek s odpovědí na oslovení sv. Jiří:

ὉΡΩΣΕ Μ
ΕΤΗ ΚΑΙ
ΑΟΜΙC
ἸΡΑΝΙΟΝ
ΓΕΦΟC

Ὁρω σε μάρτυρον
καὶ δόμι (?) σει
οὐράνιον στέφος.

Zobrazení mučedníka držícího v rukou svoji hlavu není byzantskému umění neznámo, takže spatřovati v ní vliv západní ikonografie sv. Diviše nebylo by dosti odůvodněno. I umístění rozmluvy na svitek není nic nového, setkáváme se s ním již daleko dříve u typu t. zv. »Bogoljubské« Bohorodičky, který je četný

³⁷ MILLET, Monuments de l'Athos I. Les peintures. Paris 1927, tab. 176.

v srbském malířství XIV. stol. a představuje rozmluvu Bohorodičky s Kristem, která ho prosí za lidstvo.

Posléze nutno se zmíniti ještě o jednom speciálním typu vyobrazení sv. Jiří; tak jako se setkáváme s řadou epithet na vyobrazeních Bohorodičky a i Spasitele, odvozených od názvů klášterů neb chrámů, v nichž vznikly, nebo se staly slavnými, tak se setkáváme v legendách i s topickými epithety sv. Jiří, ve výtvarném umění však toliko s jediným; je to název »Διοσκούρης«. ^{37a} Památky tohoto typu můžeme uvést tři: první je již shora zmíněná freska ve staronagoričinském ikonostasu, druhou pak ikona v Historickém museu v Moskvě (starší XV. stol.), ³⁸ kde je světec zobrazen po pás přísně en face s vlasy ve vysoký účes formovanými, s kopím v pravé ruce šikmo držným, s mečem a kruhovým štítem v levici. Světec oděn je v řemenovitý krunýř, plášť nezapiatý spadá s levého ramene. Ještě třeba podotknouti, že nápis je rozdělen: Διοσκούρης. Druhou památkou je hrubá freska xenofského chrámu. ³⁹ Zde nápis zní jen ὁ σωτήρ α, nepochybujeme však o tom, že je to stejný název jako v předešlé ikoně, poněvadž jednak název ten je umístěn v pravou polovici obrazu, tedy stejně jako u ikony, takže první polovina epitheta nalevo od hlavy mohla vzít za své, nebo snad byla freska kopírována s nějaké předlohy, kde první půlka názvu scházela a malíř xenofský nedovedl si název doplniti, poněvadž již asi nevěděl, co vlastně značí. Typus se však zde liší nápadně od předešlé ikony, poněvadž vyobrazení toto patří k typu sedícího vojína, jak jsme o něm mluvili shora. Sv. Jiří sedí ve vysokém křesle, oděn jsa v řemenovitý krunýř zdobený uprostřed růžicí, pod levým ramenem je uvázána chlamyda na uzel, druhý konec, spadající vedle levé nohy dolů, je zavázán rovněž na uzel. Pravá ruka světce drží kolmo kopí, na levé paži je navlečen luk a mezi roztaženými prsty levé ruky drží světec tři šípy. Nohy sv. Jiří spočívají na jakési podušce; těžko je při způsobu malby rozeznati, zda je poduška zdobena postavami tří ptáčat s otevřenými zobáčky, či zda ona tři ptáčata měla býti zobrazena reálně. Nad hlavou světce se vznášejí dva andělé, nesoucí věncovitou korunu, ještě výše pak v duhovém úseku vidí se ruka, která na ohnutém ukazováčku drží kruhový segment spojený nějakým provázkem; charakter tohoto předmětu je těžko určit. Jedno jest jisté, že obě vyobrazení souvisí s kultem sv. Jiří v klášteře tohoto světce zv. Διοσκούρης, který je na ostrově Amorgos v Kykládách. ⁴⁰ Nic více o tomto lokálním kultu nelze říci, poněvadž klášter sám nebyl popsán, ani jeho památky nebyly dosud publikovány; možná, že by na základě znalostí jejich bylo možno vysvětliti i typologický rozdíl obou vyobrazení, jež se bez nejmenší pochyby k tomuto klášteru a kultu sv. Jiří v něm vízí.

Leč v umělecké epoše komnenovské setkáváme se ještě s druhým, v základě jiným vyobrazením sv. Jiří, a to jako patricijského mučedníka.

^{37a} Několik topických epithet gruzínských je pro ikonografii bez významu.

³⁸ WULFF—ALPATOFF, Denkmäler der Ikonenmalerei. Dresden 1923, str. 129, obr. 51.

³⁹ Millet, op. cit., tab. 178/4.

⁴⁰ THUMB, Eine Klostergründungssage aus Amorgos. (»Byz. Zeitschrift«, II., 1893, str. 294—296.)

Nejstarší památky tohoto typu nacházíme v pracích emailových XI. a XII. stol., čistě centrální proveniencie. Na prvním místě jest uvést email býv. sbírky Zvenigorodského (tab. VI., obr. 2.),⁴¹ který představuje poprsí světce jako mladého bezvousého muže černých kudrnatých vlasů; oblečen je v tmavomodrý stoicharion s vyšívanými náramníky, přes nějž je přehozena karmínová chlamyda posázená srdcovitým drobným ornamentem a zdobená vpředu velkým tabliem; levá ruka světce je obrácena dlaní kupředu, zatím co pravá drží malý kříž. Tento typus opakuje i email na kříži blah. Jevfrosinie kněžny Polocké, který byl zhotoven r. 1161, ale jehož emaily klade Kondakov již do X. nebo XI. stol.,⁴² rovněž kruhový email na chachulské ikoně Bohorodičky v Gelatu⁴³ i drobný kruhový email na vnější straně zlaté schránky na kříž císařovny Tamary v Chopi⁴⁴ (konec XII.—zač. XIII. stol.). V monumentálním umění setkáváme se s tímto vyobrazením sv. Jiří po prvé v Martoraně v Palermu (1143) na vrcholu severního oblouku, kde je uzavřeno poprsí světce v medaillon zařazený v pás vyobrazení jiných mučedníků. Obraz tento liší se od předešlých medaillonů jediné tím, že pravá ruka je skryta a je vidět toliko levou, držící kříž; chlamyda světce spíata je na pravém rameni monile.⁴⁵

Jako další příklad, jenž zároveň je první nám známou památkou, kde je zobrazen sv. Jiří v plné postavě, je steatitová deska ze sbírky Béarn,⁴⁶ kde sv. Jiří stojí v řadě se sv. Theodorem, Prokopijem a ještě jedním mladým mučedníkem; všichni jsou oblečeni v stoicharion a chlamydu s tabliem, v pravé ruce drží kříž a levou ukrývají pod chlamydou. Sestavení čtyř světců v jedné řadě je stejně poučné jako to, že v Martoraně je medaillon s obrazem sv. Jiří umístěn v řadě medaillonů s obrazy jiných mučedníků sestavených na ploše oblouku; podle nápisů seznáváme, že jsou to veskrze vojíní: Prokopios, Merkurios, Theodoros Tyron, Dimitrios, Nestor, Artemios a j. a všichni tito světci jsou traktováni týmhž způsobem jako sv. Jiří, u žádného nenacházíme stopy po znacích vyjadřujících jejich vojenské postavení.

Z toho je zřejmo, že i v tomto případě se dělí sv. Jiří o typus patriciánského mučedníka s jinými světci. Netřeba, myslíme, ani dokazovati, že typus tento sám je daleko starší než všechny tyto památky, a že proto nelze se domnívati, jako by snad vytvoření jeho bylo v souvislosti s počátky reprezentativního vyobrazování sv. Jiří; tu stačí poukázati na mosaiky katedrál sv. Dimitrije v Soluni, kde byl sv. Dimitrij několikrát zobrazen jako patricius, a na druhé straně k ikonám sv. Sergie a Bakcha a neznámého mučednického páru v museu kijevské duch. akademie.

V pozdější době vytlačuje typus vojína typ patricia takřka úplně; s jeho

⁴¹ КОНДАКОВЪ, Византійскія эмали. Собрание А. В. Звенигородскаго. История и памятники византійской эмали. СПб., 1892, стр. 255, таб. 9.

⁴² *Ibid.*, стр. 161.

⁴³ Кондаковъ, Грузія, стр. 12, 15.

⁴⁴ *Ibid.*, стр. 89 a 90.

⁴⁵ COLASANTI, L'art byzantin en Italie. Milano s. a., таб. 32.

⁴⁶ Diehl, op. cit., obr. 317, стр. 627.

residui setkáváme se však ještě ve velmi pozdních památkách; z nich poukazujeme na fresku v srbském chrámu Blagověstěníje pod Koblarom, kde mezi freskami z r. 1632 pocházejícími najdeme i reprezentativní vyobrazení sv. Jiří⁴⁷ oblečeného v dlouhý chiton; přes něj má krátkou dalmatiku a plášť kožíšinou lemovaný a pod krkem zapiatý, jež přidržuje levicí, zatím co pravá ruka drží kříž. Stačí však přihlédnouti i k vyobrazením jiných mučedníků-vojínů tohoto chrámu, abychom zjistili, že i tito jsou oděni úplně stejně jako sv. Jiří. Jiné vyobrazení tohoto typu nacházíme ve středu zadní desky stříbrné evangeliářové vazby Brankovičů z r. 1707, o níž bude ještě níže (kap. III.) řeč.

Rovněž jako residuum tohoto základního typu možno považovati jiné vyobrazení, které se objevuje stejně pozdě jako právě zmíněné. Ve starém katolikonu Meteorských klášterů, jehož nástěnná výzdoba je datována r. 1484 (ale bezpochyby později opravována) na boční zdi jsou vymalováni svatí vojíni, z nichž první je sv. Jiří. Všichni oděni jsou v dlouhé, až po kotníky sahající vzorkované chitony, přes ně jsou přehozeny zdobené pláště pod krkem zapiaté, hlavu pak kryjí bílé klobouky, které vycházejí z čelenky ve dva pytlíkovité rohy, vpředu delší, vzadu kratší.^{47a} Stejného druhu je vyobrazení sv. Jiří v malbách Treskaveckého kláštera v Srbsku.^{47b} Krom dlouhé tuniky a pláště opakuje se zde i pokrývka hlavy, která se však skládá z peří. Světec drží v rukou vysokou hůl se soustruhovanými uzly, která se v Meteorech zachovala u sousední postavy sv. Dimitrije. V obou případech jde zřejmě o ikonografický typ užívaný nějakou školou severobalkánskou, který byl inspirován vyobrazením byzantských hodnostářů nosících »leukoblation«. Stylistice tvarová je v tak pozdní době zcela dobře vysvětlitelná, když již ve XIV. stol. bylo »leukoblation« používáno ve funkci abstraktní.^{47c}

Krom těchto pozůstatků setkáváme se se základním typem stále v ruském »Činu«. Je příznačné, že ruský rozšířený »Deisus« nepojímá v sebe vojenského výbojného světce, nýbrž trpělivého křesťanského mučedníka; tento oddíl církve vítězné zastupuje pravidelně sv. Jiří jako protějšek sv. Dimitrije; oba jsou oděni v prostý chiton a hymation s rukama pozdvíženými v modlitbě, proto také schází zde mučednický kříž.⁴⁸

Konečně nutno se ještě pro úplnost zmíniti o zvláštním typu, se kterým se setkáváme toliko jedinkrát, a to typu »orantního«. Na náhrdelním bronzovém

⁴⁷ ПОКРЫШКИНЪ, Православная церковная архитектура XII—XVII столѣтій въ нынѣшнемъ сербскомъ королевствѣ. СПб. 1906. Tab. XXXIX.

^{47a} ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινά μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας II' καὶ ΙΑ' αἰῶνος. »Επετηρίς ἐταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν« Θ'. Ἀθήναι 1932, str. 409, obr. 24.

^{47b} МИЛЮКОВЪ: Христiанскiя древности западной Македонiи. ИРАИ въ Константинополѣ. III. Софiя 1898, str. 118. Miljukov datuje malby Treskaveckého kláštera XIV. stoletím, z té doby snad pocházely původní malby, které však nyní kryje přemalba XIX. století (dle sdělení p. prof. N. Okuneva). Kresba Binenbaumova (č. 42) je více méně pochybná.

^{47c} Cyklus akathistu v Dečanech z r. 1348. Viz MYSLIVEC, Ikonografie Akathistu Panny Marie. (»Seminarium Kondakovianum«, V., str. 126.)

⁴⁸ Viz na př.: Грабарь, И., о. с., VI, str. 225; MOURATOFF, Trent-cinq primitifs russes. Paris. 1931, tab. II. a XI.

křížku křesť. musea ve Vatikánu, který pro jeho hrubou techniku lze velmi těžko datovati,⁴⁹ vidíme vyobrazení mladého světce ve zdobeném rouchu, jehož charakter lze těžko určit, s rukama v orantní póze roztaženými a s nápisem kolem hlavy: »ΓΕΟΡΓΙΟΣ«. ⁵⁰

*

Uzavírajíce tuto kapitolu, shrnujeme poznatky takto:

1. Reprezentativní vyobrazení sv. Jiří můžeme památkami doložit až začátkem druhého tisíciletí; bylo by hypotetické určovati příčiny, proč dřívější památky se nám nedochovaly, a proto v této věci dále nepátráme.

2. Takřka současně objevuje se dvojí typus vyobrazení sv. Jiří: typ vojína a typ patriciánského mučedníka; v pozdějších dobách dominuje první z nich, jsa podroben nepatrným změnám typologickým. Změny, které lze pozorovati v kroji sv. Jiří, jsou rázu podřadného a nemají pro typologii světce toho významu, poněvadž se zjevují stejně tak v reprezentativních vyobrazeních jiných světců.

3. Leč ani první, ani druhý typ není vyhrazen výlučně sv. Jiří, nýbrž je obecným typem pro křesťanské mučedníky, kteří podle legend byli vojiny.

4. Vedle reprezentativního zobrazení stojící postavy známe jízdní vyobrazení sv. Jiří i vyobrazení sedícího a v modlitbě. Všechny tyto typy jsou proti dvěma předešlým v menšině.

III.

Se vzrůstající úctou sv. Jiří a jejím rozšířením vznikají i obrazové cykly života jeho. Je docela samozřejmo, že základem pro ně byly literární předlohy, legendy, zachované ve steh památnících, at již v minejích, synaxarech a mimo-liturgických sbírkách legend, at již v hymnech, enkomíích a homiliích. Nejstarší zachované texty jsou řecké a došly vůbec v řecké církvi největšího rozšíření. Než vedle nich existuje celá řada textů slovanských, gruzínských, arménských, etiopských, koptických, syrských i arabských, a to jak křesťanských, tak mohamedánských. Co se obsahu týče, dělí se jednak na texty s vylíčením života sv. Jiří, jednak na pochvaly jeho zázraků, které byly někdy připojovány k životu samému, z druhé skupiny pak zvláště zpracována legenda o zápasu s drakem, která se rozšířila tak úžasnou měrou, že, jak praví RYSTENKO, málokdo nezná sv. Jiří jako bojovníka s drakem, ale málokdo jej zná z legendy o životě.¹ Je ovšem pochopitelné, že tato ohromná, ba téměř nepřehledná

⁴⁹ Muñoz, op. cit., str. 168, obr. 126.

⁵⁰ Křížky takové známy jsou z nálezů okolo Středozemního a Černého moře a zaujímají dobu od VI. do XIV. stol. КОНДАКОВЪ, Иконография Богоматери. Томъ I. СПб. 1914, str. 259.

¹ РЫСТЕНКО, Легенда о св. Георгии и драконѣ въ византийской и славянорусской литературѣ. Одесса, 1909. str. 467.

spousta materiálu se dělí v řadu redakcí; logickým snad závěrem by bylo, že lze i vyobrazení života sv. Jiří podobným způsobem dělit, že i zde bude možno vymeziti několik redakcí, připínajících se k redakcím literárním. Předpoklad takový ukáže se však nesprávným, proběheme-li obrazový materiál po stránce ikonografické; leč o tom níže. Předem však nutno se zmíniti o jedné věci.

Většina cyklů života sv. Jiří na místě ne vždy přesně stanoveném zobrazuje zápas sv. Jiří s drakem. A právě toto umístění do rámce života sv. Jiří nutí k hledání literární předlohy, která by se v rámci vypravování o životě zmiňovala i o tomto zázraku. Dospějeme však k překvapujícímu výsledku. Mezi touto ohromnou spoustou nacházíme toliko dva, a to velmi pozdní texty tohoto druhu; první z roku 1542, obsažený v Cod. Vatic. gr. 1190 fol. 184^{v2}—193^v, druhý z roku 1435 v Cod. Athos Lavra³ 132 fol. 23^r—68. Text vatikánský však jenom hrubě kompiluje legendu o životě sv. Jiří s nezměněným textem legendy o zápasu s drakem, a to tak, že první legendu po úvodu přetrhuje na dvě části a mezi ně vkládá text legendy o zápasu s drakem. KRUMBACHER nepokládá pisatele tohoto rukopisu sice za jeho redaktora, ale klade vznik kompilace jen do konce XV. nebo začátku XVI. století. Athoský text, spadající do poloviny XV. století, spojuje legendu o draku se životem organičtěji v tom smyslu, že zachráněnou dceru královu identifikuje s Alexandrou.

Leč obojí tento text nemohl nikdy býti základem pro kompozici cyklů obrazových, poněvadž zde většinou je scéna »Zápasu s drakem« umístěna až v *konec* samého mučení, což odporuje textu vatikánskému, a vůbec nikde není Alexandra identifikována se zachráněnou dcerou krále lasijského, což zase odporuje textu athoskému. Úvaha ta vede k jedinému závěru, že malíři cyklů sv. Jiří se *odpoutávali* na tomto místě od legendárních textů a vyhovovali obecnému vkusu a zálibě v drakobijské funkci sv. Jiří tím, že v libovolném místě mučení světcova vsunuli tento, výjev zázraku s drakem, všem tak známý.

Poněvadž pak chceme sledovati ikonografii těchto cyklů na základě legend, nezbylo, než všechna vyobrazení zápasu s drakem z těchto cyklů vyloučiti a zpracovati je v samostatné kapitole o ikonografii této komposice, kam ostatně také organicky patří.

Nejstarší cyklus života sv. Jiří nacházíme až v XI. stol. v kijeverské sv. Sofii v kapli sv. Jiří. Byly to původně čtyři freskové obrazy, — jeden zničen byl při restauraci v minulém století, — které jsou součástí původní nástěnné výzdoby.⁴ Prvá scéna vyobrazuje rozmluvu sv. Jiří s otcem, v níž jej tento — v pozdějších textech zvaný Gerontios — vybízí ke společnému vykonání modloslužby, ale Jiří odmítá a vykládá otcí základní pravdy křesťanské, jak o tom mluví Cod. Paris. gr. 770 z r. 1315 (fol. 58^v—59^v),⁵ a opakuje Cod. Athen.

³ Krumbacher, op. cit., str. 241, pozn. 1.

⁴ *Ibid.*, str. 243, pozn. 1.

⁵ АЙНАЛОВЪ и РЪДИНЪ, Кіевскій Софіійскій соборъ. »Записки Имп. Русскаго Археол. общества«. Т. IV. СПб., 1890, str. 316—319; Кондаковъ и Толстой, Русскія древности. Вып. IV., str. 135—138.

⁶ Krumbacher, op. cit., str. 18—19.

343 ze XVI. stol.⁶ Na druhé fresce zobrazené mučení vápnem jest jednou z nejběžnějších muk v legendách vyličených. Setkáváme se s ním již v Cod. Paris. gr. 499 (XI. stol.),⁷ kde císař příkazuje, aby byl sv. Jiří uvržen do vápenice a zde po tři dny hlídán. Když po třech dnech na rozkaz císařův přišli vojáci a s nimi zástup, aby sebrali ostatky světcovy, naleznou-li ještě jaké, našli sv. Jiří živého, bez porušení. A tento okamžik, nikoli samo mučení, je zobrazen na této fresce. V další scéně na vyvýšeném trůnu sedí císař, na předním plánu stojí sv. Jiří žehnající pravou rukou Alexandře, která před ním kleká. I vyznání císařovny Alexandry je běžnou epizodou všech legend, a proto nacházíme je v textech často, ale na různých místech. Za scénu mučení vápnem zařazeno je v zpracování Theodora Daphnopata v Cod. Par. gr. 1526 (XII. stol.), kde po vyprávění o zachránění sv. Jiří z vápenice následuje krátká zmínka o tom, že císařovna Alexandra uslyševši o tom, co se stalo, přiběhla k místu křičíc, že jediný jest Bůh křesťanů, v nějž věří Jiří, a potírá úctu model.⁸

Další obraz cyklu byl při restauracích zničen a představoval, podle zprávy o. Josefa Želtopožského AJNALOVU a ŘEDINU, sv. Jiří, který stojí před carem sedícím na trůnu a obklopeným vojíny, za sv. Jiřím pak mága s číší v ruce. Přesto z tohoto kratičkého popisu můžeme ihned určit námět obrazu. Je to ilustrace opět Daphnopatské verze legendy, kde ihned po vyznání Alexandřině a krátkém výslechu Diokletianově následuje vypravování o tom, že kouzelník jakýsi (φαρμακός τις), jménem Athanasios, nabídl se císaři, že Jiřího otráví. Císař nabídku přijal a k vyzkoušení jedu dal jej ochutnat jakémusi zločinci, který se ihned zhroutil k zemi a strašným způsobem skončil. Když však dal císař napítí Jiřímu, tento se pomodlil, jed vypil, ale nic se mu nestalo.⁹

Tímto obrazem cyklus končil. Je však více než pravděpodobno, že původně následovaly další obrazy; ale již z těchto několika zachovaných vidíme, že se cyklus přimyká Daphnopatské verzi legendy, a to nejen po stránce obsahové, ale hlavně ve sledu jednotlivých scén.

Časově nejbližší cyklus je řada klejmových obrázků na známé ikoně Pogodinové z XIII.—XIV. stol., původu nepochybně ruského, podle Kondakova¹⁰ přímo novgorodského. (Tab. II., obr. 1.) Střed ikony zaujímá vyobrazení zápasu s drakem, o němž bude psáno v hlavě IV., na rámu pak jest rozloženo čtrnáct malých obrázků hrubé, takřka lidové práce, s jasnými slovanskými nápisy.

Cyklus počíná v levém horním rohu scénou rozdávání jmění sv. Jiří chudým. V legendách se s tímto motivem setkáváme již v nejstarší redakci obsažené v pozdních sice rukopisech, ale doplňujících, podle Krumbachera, jen starší text z V. stol. I později se vyskytuje velmi často, a to v různých souvislostech; zjištění v té věci je však pro nás bez významu, poněvadž scéna na ikoně je

⁶ *Ibid.*, str. 155.

⁷ *Ibid.*, str. 46.

⁸ *Ibid.*, str. 67.

⁹ *Ibid.*, str. 67—68.

¹⁰ Кондаковъ, Русская икона, Томъ III. Прага 1931. Str. 136, reprodukce *ibid.* I., tab. 14.

pouhou ilustrací tohoto legendárního thematicu, z níž nelze ničeho na souvislost inspirujícího textu usouditi.

Na dalším obraze je světec veden dvěma žoldnéři. Valná většina textů počíná líčení mučednické dráhy sv. Jiří jeho vystoupením a prohlášením křesťanem, přímo před vladařem, proto i předvedení v nich není. V pařížském rukopise gr. 770 (r. 1315) však vyznání světcovu předchází zpráva scholastika Sylvana o protimodlářských činech císaří, který »ἐκέλευσεν διὰ στρατιωτῶν παραστήναι τὸν ἄγιον ἐν Διοσπόλει«. ¹¹ Někakým podobným textem byla asi inspirována i tato scéna.

Další obraz souvisí s předchozím, neboť jak praví nápis: »εἰς τὴν γερῆν ἀποσταθμῆσαν πρὸς τὴν ἀρχὴν«. Po výslechu císařem, který se vyskytuje ve všech legendách bez výjimky, následuje někdy ihned mučení, někdy vsazení do žaláře. Tak v pozdním textu (XVI. stol.) Cod. Athen. 343 káže král Dadian uvrhnouti Jiřího do žaláře, poněvadž již byla hodina snídaň, a tu Jiří prozpěvuje žalmy: »Proč se vzbouřili národové« a »Hospodin, osvícení mé«. ¹² Takový text dal impuls k vytvoření dalšího vyobrazení sv. Jiří, sedícího v žaláři.

Mučení na kole v dalším obrázku je jedním z nejběžnějších způsobů mučení, obsažených v legendách. Sv. Jiří úplně obnažený položen je prsou na malé kolo zasazené do rumpálovitého podstavce. Pod kolem je položena horizontálně deska, do které jsou zabodnuty oštěpy ostřím vzhůru. Popis takového nástroje najdeme již v nejstarších redakcích třeba pozdních rukopisů (Cod. Athen. 422 z r. 1546); ¹³ nástroj ten měl »ὑπεράνω μὲν ἔχον ξίφη, ὑποκάτω δὲ διστόμους μαχαίρας«. S přesným vyobrazením takového nástroje setkáme se až později.

Další vyobrazení je dosti originální; nadpis praví: »εἰς τὴν γερῆν ἀδυναμίστην«. Jediný text tomuto vyobrazení nejbližší najdeme v Cod. Ath. 422, jenž, jak již shora řečeno, patří k nejstarší redakci legendy; podle ní poručil král připevniti mučedníka za nohy k lešení a trhati jeho maso šesti háky. ¹⁴ Další scéna zobrazuje mučení kamením, jak praví nápis: »εἰς τὴν γερῆν ἀκαμίνην«. Vysvětlení alespoň částečně najdeme v Cod. Par. gr. 770 (1315), kde Diokletian poručí sv. Jiří vklíniti »ἐν τῷ ξύλῳ« a navaliti na jeho život »λίθον παμμεγέθηνα«. ¹⁵ Jiné vyličení tohoto mučení najdeme u Dafnopata (Cod. Par. gr. 1529 — XII. stol.), kde císař poručil, aby bylo zaklíněno tělo světcovo do zvláštního lešení, a pak kázal: »λίθον ὄντα βαρύτατον ἐπιτεθεῖναι τοῖς στέρνοις, ὥστε τῇ βίαιότητι συντριβῇ τὴν ψυχὴν ἀπορρηῖναι«. ¹⁶

Běžný v legendách motiv zničení model sv. Jiří je zobrazen tak, že nejprůběhavější je pro jeho koncepci text Cod. Vind. theol. gr. 123 (XIII. stol.),

¹¹ Krumbacher, op. cit., str. 20.

¹² *Ibid.*, str. 156.

¹³ *Ibid.*, str. 5.

¹⁴ *Ibid.*, str. 4–5: »καὶ προστάττει γενέσθαι ὀγκινίσκους ἕξ μακροῦς καὶ ἐν αὐτοῖς βαλισθῆναι τὰς σάρκας τοῦ δικαίου«.

¹⁵ *Ibid.*, str. 21.

¹⁶ *Ibid.*, str. 64.

kde hegemon svolává lid a dvořanstvo k slavnému okamžiku vítězství Apolona, jemuž bude Jiří obětovati. Když však tento přišel k chrámu, oslovil modlu tázaje se jí, zda je bohem, a ta odpovídá, že nikoliv, nýbrž jediný jest Bůh a synem jeho Kristus. Jiří kárá modly, proč matou lid a nechají k sobě se modliti, a tu »τάραχος ἐγένετο μέγας, καί..... εὐθύς πάντα συνέπεσον τὰ εἰδωλα ὅφ' ἐν ἐπὶ τὴν γῆν καὶ συνετρίβησαν«. ¹⁷

Bití sv. Jiří vyskytuje se v mučeních často v různých variacích; na naší ikoně však nápis praví přesně: »сѣго гергилъ бяють сѣхымн дѣбъци«. Ve všech legendách řeckých děje se bičování volskými žilami nebo řemeny, toliko ve slovanském textu v Toržestvenniku knihovny A. T. Chludova č. 195¹⁸ je mučení bitím popsáno takto: »и шестю моужь бити и по хрѣ'тоу батогы« tedy bití holemi, což je obdobné nápisu na ikoně: »дѣбъци«.

Další obrázek představuje připalování sv. Jiří pochodněmi na žebrech, jak dí nápis: сѣго гергилъ сѣцаемн | жгѣть«. Tento motiv nacházíme m. j. ve zpracování Daphnopatově (Cod. Par. gr. 1529),¹⁹ kde poroučí císař Jiřího pověsiti na strom a páliťi pochodněmi.

Další dva obrázky spolu souvisí: první představuje vaření sv. Jiří v kotli, druhý řezání pilou. V legendárních textech obvykle na prvním místě se uvádí čtvrcení pilou a teprve poté spálení oněch částí v kotli. Našli jsme toliko jediný text řecký (Cod. Ath. 344 ze XVI. stol.),²⁰ který sice zde zachovává pořadí ostatních legend, t. j. mluví nejdříve o rozřezání pilou, k němuž však nedošlo, poněvadž pila se otupila, ale potom vypráví, že byl roztopen kotel a sv. Jiří (tedy celý) do něho vhozen, ihned však uhasl oheň, takže se všichni podivili; text tento plně tedy přiléhá k vyobrazení ikony. Samo řezání pilou je častým motivem legend a končí vždy smrtí mučedníkovou, ovšem jenom dočasnou.

Předposlední obrázek je značně poškozen a do jisté míry ne dosti srozumitelný. Nápis praví: »...εργилъ. заликають в камъни | с конобомъ«. Ze všech textů nejvíce k vyobrazení přiléhá posléze citovaná legenda, kde po nezdařeném vaření v kotli je na rozkaz císařův Jiří mučen tím, že je vhozen do roztopeného tuku, smůly, popela a smoly, aniž se děje zmínka o kotli, jak je tomu v jiných textech.²¹

Poslední scéna zobrazuje smrt sv. Jiří stětím. Všechny legendy bez výjimky končí stětím sv. Jiří, proto netřeba uváděti literárních dokladů k této scéně.

Klejmové obrázky na Pogodinově ikoně činí vůbec dojem zvětšené knižní malby, odtud jejich jednoduchost po stránce obsahové i dekorativní, jeví se zejména v krajně obmezeném počtu fungujících osob a vymýcení detailů krajinných; sloh těchto obrázků nenechává nás v pochybnostech o lidovém původu

¹⁷ *Ibid.*, str. 38.

¹⁸ Веселовскій, о. с., Приложение I, str. 167.

¹⁹ Krumbacher, op. cit., str. 74.

²⁰ *Ibid.*, str. 157—161.

²¹ *Ibid.*, str. 157.

celé ikony a z tohoto hlediska nutno i hledati její spojitost s literárními památkami; leč o tom níže.

Století XIV., tak bohaté na nové náměty, přináší nám několik znamenitých památek, a to v rámci freskové výzdoby srbských chrámů, jež zobrazováním legend svatých trvale rozšířila ikonografický rejstřík byzantského nástěnného malířství.

Z datovaných památek je to na prvním místě cyklus v Milutinově chrámu ve Staro Nagoričino, který, založen byv r. 1314 ku počtě sv. Jiří, byl r. 1318 i vymalován.^{21a} Život sv. Jiří tvoří pás dvaceti obrazů v kontinujícím slohu spojených, táhnoucí se po všech čtyřech stěnách chrámové lodi, a to jako druhý pás zdola v normálním postupu východozápadním. První obraz (tab. VIII., obr. 1.) představuje sv. Jiří zodpovídajícího se před Diokletianem, který je v nápise nazýván »βασιλεος«. První mučení sv. Jiří představuje další obraz, kde světce bodá vojn kopím do břicha. S námětem tímto setkáváme se v legendách často; tak v Cod. Vat. gr. 1660 (r. 916) a Cod. Paris. gr. 499 (XII. stol.), kterýžto text spolu s Krumbacherem budeme nadále zváti »normálním«, kde ihned po výsledku poroučí císař světce bodnouti kopím, toto však se o jeho tělo ohnulo jako olovo.²²

Další scéna (tab. VII., obr. 1.), představující mučení na kole, je silně poškozena, ale v podstatě odpovídá ikonograficky Pogodinovské ikoně. Následující obraz představuje sv. Jiří vedeného andělem, který k němu promlouvá. Podkladem pro tuto kompozici byl bezpochyby rovněž »normální« text legendy, v níž se vypráví, že po mučení na kole byl světec uvržen do žaláře s tělem od nožů rozřezaným; kolem desáté hodiny však nastal hluk veliký, takže strážé žaláře ze strachu utekly, a tu sestoupil anděl Páně a vysvobodiv světce i uzdraviv jeho rány, propustil jej povzbuzujícími slovy.²³ Podle téže legendy se sv. Jiří ihned odebral ke chrámu Apollonovu, kde Diokletian obětoval, a dal se mu poznati.²⁴ Okamžik ten zobrazuje další část pásu. Bezprostředně za touto scénou následuje vyobrazení stětí sedmi mužů (tab. VIII., obr. 3.); šest jich je již stato, v pozadí pak očekává poslední z nich ránu mečem. Poněvadž nápis je k nečtení rozrušen, nemůžeme srovnávání s legendami přesně provést. Motiv obrácení pohanů po některé z řečí sv. Jiří nebo po nezdaru mučení vyskytuje se téměř v každé legendě, a to v různých formách, začasté vyskytuje se i označení počtu obrácených; tak v Cod. Athen. 422 (z r. 1546) udán číslem: 3099 duší a jedna žena,²⁵ v Codex Gallicanus (latinském textu) dokonce 30.900 a v koptickém

^{21a} Celý cyklus je krátce popsán a částečně reprodukován v čl.: ОКУНЬЕВ, Грађа за историју српске уметности. I. Црква св. Ђорђа у Старом Нагоричину. »Гласник Скопског Научног Друштва«, V. Скопље. 1929. Ke studiu cyklu zapůjčil mi p. prof. N. L. Okunev svoje fotografie a zápisky.

²² Krumbacher, op. cit., str. 44.

²³ *Ibid.*, str. 45.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*, str. 6.

²⁶ *Ibid.*, str. 138.

textu oxfordské knihovny, vydaném Amélineauem, číslem 8.699;²⁶ nepodařilo se nám však nikde najít počet sedmi obrácených. Obrátíme-li se opět k »normálnímu« textu legendy, tu právě na tomto místě, t. j. po řeči Jiřího k Diokletianovi, umístěn je motiv obrácení dvou vojevůdců (στρατηλάται) Diokletianových, kteří uvěřili v Boha »μετὰ πάσης τῆς οἰκίας αὐτῶν«. Diokletian pak kázal je všechny stíti vně města na opuštěných místech.²⁷ Zdá se nám proto, že těchto sedm mučedníků je jenom jakousi malířskou »pars pro toto« celého domu Anatolia a Protoleova a že tedy jenom sám námět, nikoliv i detail počtu mučedníků, souvisí s legendou.

Další obraz představující mučení sv. Jiří ve vápenici (tab. VII., obr. 2.), se silně poškozeným nápisem, v němž toliko slovo »ἀσβέστου« (na počátku třetí řádky) objasňuje jeho obsah, připíná se k textu verse obsažené v cit. rukopisech Vat. gr. 1660 a Paris gr. 499:²⁸ »ὁ δὲ βασιλεὺς θυμωθεὶς ἐκέλευσεν βληθῆναι τὸν ἅγιον Γεώργιον εἰς λάκκον ἀσβέστου προσφάτως κατασβενυμένης«; že se malíř řídil tímto neb podobným textem, o tom svědčí přílehavost detailu obrazu, přítomnosti císařovny, k dalšímu textu: »ἀκούσασα δὲ ταῦτα ἡ βασίλισσα Ἀλεξάνδρα ἦλθεν καὶ αὐτὴ ἐπὶ τὸν τόπον κραζούσα« »Εἰς θεὸς ὁ τῶν Χριστιανῶν«. ἐπίστευσαν δὲ καὶ οἱ ἀποσταλέντες στρατιῶται ἐξαγαγεῖν αὐτὸν ἐκ τῆς ἀσβέστου«. (sc. vyvážnutí sv. Jiří bez úhony, jak jsme o tom mluvili shora). I zde tedy, stejně jako ve sv. Sofii kijeveské, je zobrazeno zázračné nalezení neporušeného těla sv. Jiří po třídním zahrabání ve vápenici a nikoliv teprve počáteční okamžik mučení, t. j. spuštění do vápna. V další scéně stojí sv. Jiří, drže v pravici misku s jedem, před ním tlupa lidí, v jejímž čele stojí stařec s hlavou na stranu skloněnou a s odmítavým pohybem obou rukou; nápis označuje tohoto muže jako mága Athanasia, jehož jméno i funkci v mučení zná většina legend a s nímž jsme se setkali již v cyklu kijeveském; zde však zachovaný obraz dává možnost vniknouti do ikonografie; »normální« text, který doposud jsme mohli sledovati jako základ nagoričinského cyklu, nezná tuto epizodu; nejbližší našemu obrazu je však text zpracování Symeona Metafrasta,²⁹ kde Athanasios dává sv. Jiří okusiti jedu jím připraveného, Jiří však zůstává bez pohromy i tehdy, když vypije druhý jed, takže všichni, i Athanasios, žasnou. Tomu odpovídá zejména gesto Athanasiovo, jež nijak nesvědčí o jeho obrácení ke křesťanství, jak o tom mluví většina ostatních textů.

Cyklos pokračuje bezprostředně k předešlé scéně připojeným dalším obrazem mučení sv. Jiří hřeby. Ačkoliv jsou hřeby v legendách běžným mučidlem, přece našemu vyobrazení odpovídá toliko jediný text, Cod. Paris. gr. 770 (r. 1315), který mezi jinými mučeními krátce se zmiňuje o tom, že císař poručil: »ἥλους κρουσθῆναι κατὰ τῶν περσῶν αὐτοῦ.«³⁰

²⁷ *Ibid.*, str. 45.

²⁸ *Ibid.*, str. 46.

²⁹ *Ibid.*, str. 187.

³⁰ *Ibid.*, str. 21.

Bití sv. Jiří, v další scéně znázorněné, je v legendách stejně obvyklým zjevem jako lámání kolem, o čemž jsme mluvili již shora při Pogodinské ikoně; v nápisu zachovaná slova »νεῦροις βοῶν ξηροῖς« svědčí o tom, že i tento obraz je inspirován nejběžnějším v legendách motivem o bití volskými žilami, které se v »normálním« textu a i jinde nazývají »βουνεροί«.

Zajímavý je další obraz (tab. VI., obr. 3.): před architekturou, představující asi vchod do chrámu, stojí sv. Jiří, který pravicí žehná a levicí činí odmítavý pohyb. Proti němu je skupina lidí, první zve pohybem rukou ke vstupu do chrámu. Normální text po vyprávění o zbití sv. Jiří pokračuje slovy Magnentia, kterými přemlouvá sv. Jiří, aby obětoval bohům »ἵνα τιμῶν μεγάλων ἀξιῶθης«, což světec odmítá zdůrazňuje, že slouží živému Bohu a jemu obětuje.³¹ Máme za to, že náš obraz byl inspirován takovýmto textem a že malířská fantasmie učinila si z tohoto textového detailu samostatný výjev, v němž sv. Jiří vystupuje již opět uzdravený po zbití.

I v následujícím obraze sleduje cyklus »normální« text, který po dějích právě uvedených vypráví o tom, že na žádost Magnentiovu vzkřísil sv. Jiří mrtvého, který, když vystoupil z rakve, žádal jej o křest, poněvadž zemřel před příchodem Kristovým.³² Mučení sv. Jiří pokračuje v dalším obraze. Světec leží na zemi a jakýsi mladý katan klade na něho dlouhou desku podobnou hrobkovému příklopu. »Normální« text nezná tohoto mučení na tomto místě, nýbrž mluví o něm hned na počátku v souvislosti s prvním uvržením do žaláře, kde sv. Jiří byl napjat do dřevěného lešení a »κατὰ τοῦ στήθους αὐτοῦ λίθος μέγας« uvržen.³³ I další obraz vybočuje z »normálního« textu. Sv. Jiří stojí zde přivázan ke sloupu, okolostojící katané pak drásají jeho tělo špičatými hráběmi. O legendárních podkladech mluvili jsme již při obdobném námětu Pogodinské ikony, netřeba se tedy o nich zde zmiňovati. Zato následující scéna se opět přibližuje »normálnímu« textu; je to druhý zázrak sv. Jiří během mučení. Vpravo stojí sv. Jiří, vlevo člověk, zřejmě rolník, vztahující k němu ruce, před ním pak pluh tažený párem volů, z nichž jeden upadl. Jde o běžný námět vzkříšení vola Glykeriova. Podle »normálního« textu padl Glykeriovi při orání vůl (ὁ εἰς βοῦς) a posel; s důvěrou však obrátil se k sv. Jiří do žaláře, kam přicházeli, podplativše stráž, o pomoc i jiní, a když uvěřil v Boha, pravil mu světec: »Odejdi a nalezněš vola opět živého«, což se také stalo.³⁴ Poněvadž i většina ostatních textů umísťuje časově tento děj do doby uvěznění sv. Jiří, nelze než míti za to, že se zde malíř uvolnil pro snadnější pochopení obsahu od textu a ilustruje zázrak tak, jako by se stal v době, kdy byl sv. Jiří na svobodě.

Již při popisu Pogodinské ikony zmínili jsme se o legendárním podkladě další scény, představující zničení model (tab. VIII., obr. 2.), netřeba je proto

³¹ *Ibid.*, str. 47.

³² *Ibid.*, str. 47.

³³ *Ibid.*, str. 44.

³⁴ *Ibid.*, str. 48.

opakovati; možno dobře míti za to, že i zde sleduje staronagoričinský cyklus »normální« text, který souhlasně uvádí ihned po vzkříšení vola Glykeriova tento zázrak. Zajímavý je pro srovnání s Pogodinskou ikonou i detail padajících model, které zde stejně jako tam vztahují kupředu ruce podobni padajícím lidem, jak je to v legendárních textech, podle kterých modly byly obživeny d'áblý v nich ukrytými a odpovídaly sv. Jiří.

Přecházíme další scénu »Zápasu s drakem«, přistupujeme ihned ke konečným obrazům celého cyklu. V pravé části scény sedí na trůnu Diokletian, a proti němu stojí sv. Jiří i Alexandra, oba s nimbem kolem hlavy. Z pohybu Diokletianovy pravice i gesta ozbrojeného vojína s mečem v ruce je zřejmo, že oba odsuzuje k smrti, což ostatně dotvrzuje nápis obrazu. (Tab. VII., obr. 4.) I ikonografie této scény odpovídá »normálnímu« textu, podle něhož Alexandra znovu vyznala před Diokletianem své křesťanství a tento v hněvu odsoudil jak ji, tak sv. Jiří, jejího svůdce prý, k smrti: »ἀξίαν τῆς εἰς τοὺς θεοὺς βλασφημίας τῆν δίχην ὑπέχων.«³⁵ Alexandra však podle tohoto i jiných textů zemřela smrtí přirozenou ještě před popravou. Zato sv. Jiří byl stát; výkon popravy znázorňuje další obraz. Cyklus je doplněn dvěma obrazy; je to »Pohřeb sv. Jiří« (tab. VII., obr. 3) a »Stětí nových vyznavačů křesťanství«. Zmínku o pohřbu najdeme v některých rukopisech, nikoliv však v »normálním« textu; i zde se tedy odchyluje staronagoričinský cyklus od tohoto textu. Tak v Cod. Paris. gr. 700 (r. 1315) mluví se o tom, že »ἄνδρες εὐλαβεῖς τὸ ἅγιον αὐτοῦ καὶ ἐνδοξον σῶμα καὶ κηδεύσαντες ἔθαψαν ἐν Διοσπόλει ἐν τόπῳ ἐπισήμῳ.«³⁶ Další zmínka o tom, že tělo sv. Jiří bylo uloženo do společného hrobu s jeho matkou Polychronií, souvisí s předchozím vyprávěním legendy o mučednické její smrti jako epizodě mučení sv. Jiří.

Poslední obraz představuje stětí těch, kteří, jak nápis praví, pro činy sv. Jiří uvěřili. Motiv stětí vojáků, kteří uvěřili v Krista, vyskytuje se v legendách často, vždy však *uprostřed* mučení, jakož i v »normálním« textu, jak jsme na to poukázali již shora. Stětí jich až *po* smrti sv. Jiří jsme nikde nenašli a do-
svědčuje tedy opět tento obraz volnost malířů při komponování cyklů a jejich nezávislost na předlohách literárních.

Časově i místně této památce jest velmi blízký cyklus v Dečanech, datovaný, spolu s ostatní malířskou výzdobou chrámovou, r. 1348. Na rozdíl od nagoričinského chrámu, je umístěn do narthexu chrámového a rozložen na klenbě, lunetách a horních částech zdí severovýchodního travé. Vysvětluje se to tím, že ve Staro Nagoričinu je chrám sv. Jiří zasvěcen, a proto jeho životu vyhrazen pás, který v malířských výzdobách XIV. stol. byl věnován titulárním světcům chrámovým, dečanský chrám však nemá žádnou spojitost s tímto světcem, a proto je zařazen cyklus jen jako doplněk do malířské výzdoby. Jako všechny dečanské cykly i tento trpí neuspořádaností, zaviněnou nezvyklou pro malíře architekturní formou chrámu. Druhý rozdíl od staronagoričinského

³⁵ *Ibid.*, str. 50.

³⁶ *Ibid.*, str. 30.

cyklu jsou jeho slovanské nápisy s četnými srbismy. — Poněvadž v poslední době byl cyklus monograficky vydán,³⁷ budeme při popisu jeho obrazů co nejstručněji.

I zde cyklus počíná scénou předvedení před Diokletiana. Další obraz je zničen, takže až třetí obraz představuje vedení sv. Jiří do žaláře; čtvrtý obraz pak počíná řadu scén mučení, z nichž prvé je bití sv. Jiří, jak nápis praví, »БѢТОГАМИ«. Je to po druhé, co se setkáváme s holemi v mučení sv. Jiří a poukázali jsme již při Pogodinské ikoně na literární předlohy. Mučení sv. Jiří na kole v dalším obraze přimyká se k podobným vyobrazením cyklů předěšlých. Následující obraz podle mínění Petkovičova představující mučení roztaženým olovem je rovněž zničen; byl by to dosud první obraz toho druhu, ale nemajíce představu o ikonografii scény, nemůžeme ani sledovati literární předlohy. I další obraz mučení sv. Jiří na hranici se nezachoval. Teprve následující obraz je zachován a představuje sv. Jiří přivázaného k sloupu, po jehož stranách stojí katané a drásají tělo jeho hřebený, motiv to, s nímž jsme se setkávali již dvakrát. Dobře zachován je další obraz: sv. Jiří je přivázan k sloupu a katané bijí jej, jak nápis dí: »ВОЛОУНЫМЪ ЖИЛАМИ«. Rozdílné pojetí téhož motivu proti cyklu nagoričinskému má svou příčinu v nedostatku místa, a proto je scéna pojata vertikálně, nikoliv horizontálně. Stejně tak vertikálně je pojata další scéna, připalování na bocích. Motiv ten, s nímž jsme se setkávali již na Pogodinské ikoně, je pozměněn poněkud umístěním světce na kříž a způsobem připalování; jinak i zde nutno poukázati na stejný literární pramen tohoto vzácného tématu. Stejně jako v Nagoričinu i zde sledují po sobě dva zázraky mezi mučením se přihodivší, a to vzkříšení zemřelého a vzkříšení vola Glykeriova. Po těch následuje známá nám již scéna zničení model; na rozdíl od nagoričinského cyklu je zde figurek model osm. Zápas sv. Jiří s drakem v další scéně zobrazený prozatím přecházíme. Poslední obraz je dvojscéna: levá představuje odsouzení sv. Jiří k smrti, pravá stětí, u níž nad jiné je zajímavý nápis:

И СЪДѢ ЦРЬ ДЯДИИ НА ПРЕСТАЛѢ ВИСОЦѢ
ПОВЕДѢ СТОМОУ РЪВНЮ ОУСѢКНУТЪ ГЛАВОУ

Konkluse z tohoto nápisu, pro vznik celého cyklu velmi důležité, si ponecháme pro závěr této stati.

Chronologicky této památce je nejbližší ruská ikona novgorodsko-pskovského původu z XV. stol., chovaná v jednom z chrámů Rogožského hřbitova v Moskvě, která, opět kolem centrálního obrazu »Zápasu s drakem«, řadí klejmové obrázky, z nichž čtrnáct připadá na život sv. Jiří a čtyři na zázraky po jeho smrti, z těchto čtyř pak jeden opakuje ještě jednou »Zápas s drakem«.³⁸

³⁷ ПЕТКОВИЧЪ, Циклус слика из легенде св. Ђорђа у Дечанима. »Старинар«. III/6. Београд. 1930. Str. 7—11, tab. I—IV.

³⁸ »Снимки древнихъ иконъ и старообрядческихъ храмовъ Рогожскаго кладбища въ Москвѣ«. Москва, Tab. 2.

(Tab. II., obr. 2.) Postup jednotlivých obrázků liší se od Pogodinské ikony, což osvětluje toto schema:

1	2	3	4
5	ZÁPAS S DRAKEM		8
6			9
7			10
11	12	13	14

POGODINSKÁ IKONA.

1	2	3	4
5	ZÁPAS S DRAKEM		6
7			8
9			10
11	Z (1)	ZÁPAS S DRAKEM	12
13	14	Z (2)	Z (3)

ROGOŽSKÁ IKONA.

Společným znakem koncepce klejma na obou ikonách je omezení počtu fungujících osob na minimum, nikdy se nevyskytuje zde více osob, než je potřeba, takže stafáž figurální je úplně vymýcena; i krajina tvoří vlastně jen nezbytnou kulisu.

Cyklos počíná obvyklým způsobem: výslechem Diokletianovým, druhý obrázek představuje uvěznění sv. Jiří a třetím obrázkem počíná vlastní mučení. Před hradební zdí stojí sloup s hranicí, k němuž je přivázán sv. Jiří; vlevo stojí kat a bije svěťce důtkami pravicí. Jak jsme již shora řekli, je běžným motivem mučení bití volskými žilami, v řídkém případě holemi, důtky pak jsou legendám neznámy, takže jde zde buď o malířskou licenci nebo o analogii mučení jiných světců. Čtvrtý obrázek je dvojscéná; v první stojí temná postava zvířete, podoby vola, nahoře pak dva mužové shazují sv. Jiří oděného na toto zvíře. Neznámý nám dosud motiv dojde objasnění textem Cod. Marc. gr. II. 160, kde se vypráví o tom, že král Magentios mučící sv. Jiří kázal udělati železného vola opatřeného uvnitř ostrými jehlami, svěťce hoditi dovnitř a otáčeti nástroj tak, až by údy jeho byly na prach rozdrobeny. Poté kázal jej znovu uvrhnouti do žaláře, až by si vymyslel nějaký způsob smrti.³⁹ Že takovýmto textem byl malíř inspirován, dosvědčuje i další scéna představující svěťce modlíciho se

³⁹ Krumbacher, op. cit., str. 131.

v žaláři. Pátý obrázek je rovněž dvojscéna. Uprostřed stojí architektura domu s dvěma vchody; v levém, temném, stojí sv. Jiří a před ním klečí stařec. Přihlížíme-li k následujícímu obrazu, pak nejsme v pochybách, že zde jde o obrácení vojevůdce Anatolia. Většina textů sice uvádí obyčejné společné obrácení Anatolia a Protolea, ale Cod. Vindob. theol. gr. 123 (XIII. stol.) i verse počínající slovem »Ἀγτι« (na př. Cod. Barber. IV. 38, XIII.—XIV. stol. a j.) znají toliko obrácení Anatolia samotného; marně jsme však hledali v textech narážku na to, že se Anatolios setkal se sv. Jiřím v žaláři, poněvadž všude Anatolios veřejně prohlásí své křesťanství, pohnut byv zázračným vyváznutím sv. Jiří z různých mučení. Před vchodem v pravé polovině stavby sedí na trůnu opět Diokletian, před ním pak mladý muž. Máme za to, že scéna ta nepředstavuje nic jiného než rozhovor Diokletiana s Magnentiem o dalším způsobu mučení sv. Jiří; analogie textů jsou v té věci časté. — S tímto obrázkem, s jeho pravou scénou totiž, souvisí další obraz. Ve skalnaté krajině stíná kat starce s dlouhou bradou; je to týž stařec jako na předešlém obraze, Anatolios. O jeho stětí mluví většina legend, zmíněný pak již text »Ἀγτι« praví, že se tak stalo »ἐν τόποις ἐρήμοις«⁴⁰.

Šedmým obrázkem mučení pokračuje. Rovněž do skalnaté krajiny je umístěno bití sv. Jiří volskými žilami, kde světec neleží, nýbrž je svázan na nohou i na rukou provazy, které drží dva mužové, takže visí ve vzduchu. I osmý obraz je dvojscéna; v pravé části krajiny stojí sloup, k němuž je přivázán sv. Jiří, vedle něho pak stojí dva katané a každý z nich drží v rukou dva jakési dlouhé hřeby či dráty a vrážejí je do mučedníkovy těla; motiv, zde po prvé se v ikonografii zjevující, lze rovněž doložit legendami. Tak Cod. Athen. 343 (XVI. stol.) mluví o tom, že král poručil sv. Jiří vrážeti do těla rozžhavené hřeby, ty však ihned vypadly.⁴¹

Druhá scéna představuje sv. Jiří ležícího na jakési desce a přikrytého až po ramena druhou deskou; nad ním klečí mladý muž se vztaženýma rukama, akci jeho však rozeznati nelze. Mučení to poznali jsme již ve Staro Nagoričinu a uvedli tam také analogické texty. Devátý obraz znázorňuje opět předvedení sv. Jiří před Diokletiana. Mučení pokračuje v desátém obraze scénou, kterou zde vidíme po prvé. Ve skalnaté krajině stojí domovní architektura, před ní sedí na zemi sv. Jiří oděn toliko zástěrou; přidržován je za rameno jedním pochopem, zatím co druhý natahuje pomocí kleští na pravou nohu světcí železnou botu; levá noha již v botě vězí. V levém rohu plápolá oheň, kterými byly boty rozpáleny. Mučení to osvětlí »normální« text, v němž se praví, že »ὁ βασιλεὺς κελεύει γενέσθαι ὑποδήματα σιδηρὰ ἔχοντα ἥλους ὀρθοὺς καὶ πυρωθέντα ὑποδεῖσθαι λαβίσι τὸν ἅγιον καὶ ἐλαύνεσθαι.«⁴²

Teprve nyní přichází na řadu mučení kolem, které předchozí cykly uváděly hned na počátku mučení. Na rozdíl od předešlých cyklů není pod kolem umís-

⁴⁰ *Ibid.*, str. 192.

⁴¹ *Ibid.*, str. 156.

⁴² *Ibid.*, str. 46.

těna deska s noži a háky, nýbrž silný hladký kvádr, zato četné loukoté kola jsou prodlouženy a vystupují z obruče jako hroty. I pro tento nezvyklý způsob najdeme jakousi analogii na př. v Cod. Marc. gr. II. 160, kde se mluví o tom, že sv. Jiří byl vhozen na kolo opatřené hřeby, meči a noži a j.⁴³ Dvanáctý obraz znázorňuje obrácení Alexandřino při rozmluvě se sv. Jiřím, o němž mluví téměř všechny legendy, nezmiňujeme se proto o podkladu literárním, když schází detaily, které by poukázaly k určité předloze. I následující obraz je dvojscéna; ve skalnaté krajině stojí vpravo architekturní zkratka města, vlevo za horizontem sv. Jiří pozdvihuje ruce v modlitbě k nebi, odkud mu žehná ruka v segmentu. Na předním plánu pak stíná poloklečícího sv. Jiří vojín. Cyklus končí obrazem pohřbu sv. Jiří. Na rozdíl od nagoričinského cyklu není viděti oddělení hlavy od trupu. Tím končí cyklus života a smrti sv. Jiří, k němuž jsou přidány čtyři obrazy zázraků.

První z těchto čtyř obrázků představuje lože mezi architekturou postavené; na něm sedí pokryt přikrývkou starší muž. Za ním stojí jiný muž, který jej podepírá v ramenou. Před ložem stojí starý kněz s nimbem kolem hlavy, který v rukou felonem zakrytých drží čtverhrannou ikonu s poprsím sv. Jiří. Předmět vyobrazení vysvětlí jedna z legend o zázracích sv. Jiří, podle níž jednou přišli Saraceni do chrámu, právě když končily bohoslužby. Jeden z nich, uviděv obraz sv. Jiří, poslal domů pro kopí a mrštil jím po obraze, ale ono se odrazilo a zasáhlo jeho ruku. Tázal se proto křesťanů po moci obrazu, ti jej odkázali na kněze onoho chrámu, jenž Saracénovi vyložil život sv. Jiří, vyzval jej k uctění obrazu a slíbil mu v tom případě uzdravení; to se také stalo, Saracén se obrátil, byl pokřtěn a vytrpěl i smrt mučednickou.⁴⁴

Druhý z těchto obrázků představuje oltář, krytý kiboriem na čtyřech sloupcích; po straně oltáře stojí kněz ve felonu a epitacheliu, žehnaje pravou rukou; k němu v nepatrné vzdálenosti přilétá hoch, vznášeje se volně ve vzduchu a natahuje ke knězi ruce. Za hošíkem stojí sv. Jiří a natahuje ruce ke knězi tak, jako by mu hocha odevzdával. Je to ilustrace jednoho z variantů velmi rozšířené legendy o zachránění zajatce, jak jej nacházíme na př. v Cod. Paris 1604 (XI. stol.). — Legenda tato vypráví, že při jednom válečném tažení zajali v Paflagonii Saracénové mezi jinými i hocha, který sloužil při chrámu sv. Jiří ve Fatris. Pro svoji krásu byl hoch určen ke službě vojevůdci, poněvadž však setrval při křesťanství, byla mu přidělena hrubá práce. Prosil proto sv. Jiří za vysvobození. A tu jednoho večera zaslechl volání svého jména, uviděl jezdce, který jej vyzdvihl do sedla a odejel s ním, až jej složil v jakémsi neznámém domě. Tu hoch upadl do spánku a když se probudil, uviděl vedle sebe státi muže, kterého podle roucha poznal jako mnicha, a tu teprve seznal, že je opět v chrámu, z něhož byl unesen.⁴⁵ S jinými variantami tohoto zázraku setkáme se ještě níže.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Aufhauser, op. cit., str. 8 a 9.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 3—4.

Obraz třetího zázraku představuje skalnatou krajinu, v níž vlevo stojí jakási světská architektura, vpravo pak jednokopulový chrám s otevřeným vchodem, nad nímž je umístěna ikona poprsí sv. Jiří. Vlevo stojí jakýsi voják prostovlasý s krátkou bradou v antickém brnění, který napíná luk, aby vystřelil proti obrazu světcovu. Jak je zřejmo, není legenda inspirovavší obraz ničím jiným, než doubletem legendy, o níž jsme mluvili shora. Třebas že není tento legendární motiv nijak řídký, nenacházíme textu, v němž by byla zmínka, že Saraceni ostřelovali obraz z luku; nutno tedy tuto odchylku připsati na vrub malířské samostatnosti.

Nedatovanou je, ale do XV. stol.⁴⁶ spadá nástěnná výzdoba chrámu sv. Jiří v klášteře Kremikovském v Bulharsku (Tab. III., obr. 1.). Východní zeď narthexu vedle obrazu sedícího sv. Jiří v naddveřním výklenku je pokryta řadou menších obrazů se slovanskými nápisy tvořícími cyklus života sv. Jiří. Při některé z pozdějších restaurací byl narthex chrámu pokryt dřevěným stropem, jenž zakryl některé obrazy v horní řadě, takže dnes je úplně nebo alespoň částečně viditelných jen deset vyobrazení.

Cyklus počíná na levé části zdi poněkud zakrytou komposicí »Lámání na kole«. Je to obvyklé schema, jak jsme je viděli již několikrát. Následující obraz skládá se ze dvou scén: levou tvoří jakýsi zavřený sarkofág (?), na němž leží sv. Jiří, oděný toliko zástěrou. Vyobrazení to se dá jediné vysvětliti textem Cod. Athen 422 (r. 1546), kde se praví, že císař Dadianos po mučení na kole kázal uvrhnouti ostatky světcovy »εις λάκκον ξηρόν⁴⁷«. Hned za oním sarkofágem stojí opět sv. Jiří, ale již oděný, a disputuje s císařem, který sedí vpravo na trůnu. Není to již byzantský císař, jak jsme jej viděli v cyklech XIV. stol., nýbrž ideálně komponovaný, bělovlasý a bělovousý král s fantastickou, perlami zdobenou korunou, oděný v tuniku posázenou drobnými ornamenty. Vedle trůnu stojí zbrojnoš. Výjev tento představuje opětné předstoupení sv. Jiří před císaře po zázračném uzdravení andělem z mučení na kole; sešli jsme se s ním již několikrát. Stejně tak další výjev, bití sv. Jiří volskými žilami. Pokus kouzelníkův o otravu sv. Jiří, který jsme viděli na př. v Nagoričinu, je zde poněkud přepracován, světec zpola leží na jakémsi lůžku, přidržován katanem a kouzelník vedle lože klečící dává mu pít z láhve. I obrácení Alexandry je zde poněkud přepracováno. Vysvětlení podá text Cod. Athen. 343 (XVI. stol.), kde, stejně jako v jiných textech, Diokletian, chtěje docílití obměkčení sv. Jiří, nezavře jej do žaláře, nýbrž do svého paláce. Tam se však světec celou noc modlí, prozpěvuje žalmy: »Který bůh veliký jako Bůh náš« a »V Tebe, Hospodine, jsem doufal«. Eunuch Eutropius vypravuje císařovně Alexandře o tom, jak sv. Jiří nedal celou noc svým zpěvem paláci usnouti, a ta, odebravši se k němu, žádá za poučení, jež jí tento, dovolávaje se Davida, Mojžíše a Habakuka, uděluje.⁴⁸ Další mučení nutno sledovati na pravé polovici

⁴⁶ Grabar, op. cit., str. 328.

⁴⁷ Krumbacher, op. cit., str. 6.

⁴⁸ *Ibid.*, str. 157.

zdi. Je to na prvním místě mučení ve vápenici, kde, jako v předešlých cyklech, je znázorněn okamžik zázračného vyvážnutí sv. Jiří. Další scéna je nám rovněž známa z dřívějších cyklů: sv. Jiří je držen dvěma zbrojnoši, zatím co třetí mu zatlouká hřeb do nohy. I »Vzkříšení zemřelého« odpovídá plně nagoričinskému cyklu; »Vzkříšení vola Glykeriova« i »Zničení model« nepřinášejí ikonografických novot; v poslední scéně vrací se malíř k starším typům, kde padají toliko dvě modly. Závěr cyklu najdeme opět na levé polovině zdi ve scéně stětí.

V celku nepřináší tedy ani tato památka ničeho nového do ikonografie, jednotlivé scény jsou úzkostlivým konstatováním faktu mučení, neboť se obmezují na nejnutnější počet osob vyjadřujících přesně stručným nápisem označený děj.

V posledních letech XV. stol. vznikl freskový cyklus života sv. Jiří na severní a východní zdi narthexu chrámu sv. Jiří v Hârlău v Rumunsku, jenž byl vystavěn r. 1492.⁴⁹ Bohužel neporušeny zůstaly toliko obrazy na stěně jižní, kde však jsou jenom dva, východní zeď pak, jež byla pokryta největším počtem obrazů, byla prolomena později obloukem, takže z jednotlivých obrazů zůstaly většinou zlomky, v nichž poznáváme známé nám již náměty ze středu mučednické dráhy světcovy, začátek i konec chybí. Zlomků těch je dvanácte a úplně novým elementem v nich je toliko poslední obraz, představující mučení olovem, jež není ničím jiným než variantem »Mučení jedem«, tak jak jsme je viděli zobrazeno v Kremikovcích. I zde spočívá světec na šikmém lůžku a postava před ním nalévá mu olovo do úst, zatím co druhá drží nádobu s olovem; že jde skutečně o olovo, prozrazuje nám zlomek nápisu: »... ποηισα εφοωρα«. Literární podklad pro toto mučení najdeme na př. v již častěji zde citovaném Cod. Ath. 422 (1546), kde se praví: »καὶ προστάττει γενέσθαι κράββατον χαλκοῦν καὶ ἐν αὐτῷ τανυθῆναι τὸν ἅγιον καὶ πάλιν κελεύει ἐνεχθῆναι τρωγλαν σιδηρὰν καὶ ἐν αὐτῇ λυθῆναι μόλυβδον καὶ ἀνοίξαι τὸ στόμα αὐτοῦ καὶ καταχυθῆναι τὸν μόλυβδον εὐτόνως.«⁵⁰

Na severní zdi narthexu zachovala se krom »Zápasu s drakem« i scéna zobrazující mučení na kole (tab. VI., obr. 4.); nástroj ten je tu pozměněn tak, že je kolo umístěno na vysoký sloup, deska s bodnými nástroji pak prohnuta do kruhového segmentu a kolo otáčí se pomocí provazů, jež jsou přivázány k loukotím a které drží dva katané po stranách.

Ze století XVI. zachovaly se tři cykly, všechny na území rumunském. Nejstarším z nich je obsáhlý a velmi dobře zachovaný cyklus na lunetách narthexu chrámu sv. Jiří ve Voronež, založeného roku 1488, malby ty však pocházejí až z r. 1550, jak dosvědčuje nápis. Táhne se ve dvou pásech po všech čtyřech stěnách, počínaje zdí východní nad vchodem do chrámu; jednotlivé obrazy jsou odděleny navzájem úzkými pásy. Cyklus počíná (tab. IX.,

⁴⁹ Datování A. Grabara; Ștefănescu nesprávně datuje malby ty druhou polovinou XVI. stol. (L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Paris 1928, str. 139), chrám sám pak rokem 1502 (ibid., str. 138). Popis všech rumunských cyklů opírá se jednak o fotografie, jednak o poznámky p. prof. A. Grabarem mně lask. zapůjčené.

⁵⁰ Krumbacher, op. cit., str. 6.

obr. 1.) dosti zvláštním způsobem, scénou »Zápasu s drakem« ve formě t. zv. složité. Druhá scéna představuje obvyklé předvedení před Diokletiana, v třetím, položničeném obrazu sedí sv. Jiří v žaláři, hlídán jsa vojíny. Ve čtvrtém obrazu (na j. stěně) (tab. IX., obr. 2.) sleduje již cyklus »normální text« a představuje mučení kamennou deskou, stejně tak v pátém obraze »Mučení na kole«. V šestém obraze leží světec na desce pokryt ranami a bit je dvěma katany volskými žilami. V pozadí je zobrazen stojící sv. Jiří, jehož anděl jednou rukou pozvedá a druhou rukou ukazuje vzhůru, kde se zjevuje poprsí žehnajícího Krista. Obsahem i pořadím odpovídá i tato vedlejší scéna »normálnímu« textu a viděli jsme ji již v cyklu ve Starém Nagoričinu. Sedmý obraz (na západní zdi) (tab. IX., obr. 3.) zobrazuje obvyklé mučení vápnem, a to okamžik počátku mučení. V pořadí »normálního« textu sleduje i následující scéna nám již známá »Mučení železnými botami«. Tak jako v Hărlău, tak i zde místo jedu je světcí naléváno do hrdla olovo, které se taví v nádobě stojící v popředí v ohni, jež katan rozdmýchává měchem. Na severní zdi (tab. X., obr. 1.) je ukončen horní pás třemi obrazy, z nichž první představuje vzkříšení mrtvého. Příznačné pro malířskou fantasii je umístění sarkofágu, z něhož mrtvý vstává, před budovou, ovšem stylisovanou, křesťanského kruhového chrámu s kupolí na bubnu, apsidou a narthexem. Další dva obrazy věnovány jsou vzkříšení Glykeriova vola. V prvním obraze přichází nešťastný rolník k sv. Jiří, jenž sedí v žaláři, v druhém pak sv. Jiří žehná poslému volu. Druhý pás počíná opět na východní stěně (tab. IX., obr. 1.) scénou, s níž se zde setkáváme po prvé. Světec stojí v levé části obrazu, žehnaje pravicí architektuře, jež představuje snad chrámeček a z jejíž dveří a oken vylétají okřídlení d'áblici s vlnajícími vlasy. Levá zachovaná polovice nápisu praví: »εἰς τὴν γαῖαν τῆς ἐκκλῆσιας τῆς κατὰ ἡμεῖς«. Ve všech textech, jež máme po ruce, je vyhánění nečistých duchů spojeno s motivem pokácení model; zde však se tento motiv opakuje až o něco později, samostatně; toto rozdvojení bychom připisovali malířské fantasii, které rozdvajování scén nebylo cizí, čehož doklad podává i zmíněné »Vzkříšení vola Glykeriova« a konečné scény zázraků po smrti světcově. Novým je i další motiv mučení sv. Jiří v ohnivě peci; nápis sice praví, že sv. Jiří »поставиша.. въ нѣ ѡгненѣ«, ale nenacházíme tohoto motivu v žádné z legend; jediné místo v literárních předlohách, od něhož by se toto vyobrazení dalo odvoditi, je místo v Cod. Athen. 343, kde sv. Jiří, uvržen byv do rozpáleného *kotle*, vzpomíná tří starozákonních mládenců v *peci* ohnivě.⁵¹

Cyklus pokračuje dalšími dvěma obrazy ještě v mučeních ohněm; na prvním položili sv. Jiří na rožeň a bijí jej jakýmsi uzlovatými provazy, jež na těle zanechávají rány. Podle právě citovaného rukopisu kázal král sv. Jiří položit na rošt a bít jej »ἀργίους βάκλοις« a rány zalévati octem a solí.⁵²

Třetí obraz představuje mučení sv. Jiří v kotli naplněném jakousi tekutinou; také nápis mluví o vaření. Poněvadž jsme se s tímto motivem již sešli,

⁵¹ *Ibid.*, str. 157.

⁵² *Ibid.*, str. 156.

nezdržujeme se jeho komentováním. Teprve na prvním obraze dolního pásu na jižní zdi (tab. IX., obr. 2.) setkáváme se se zázrakem zkrúšení model. Zobrazené mučení drápy i pilou není zde nic nového; v posledním obraze odvádí kat na rukou svázaného sv. Jiří k popravě, jež je znázorněna na prvním obraze na stěně západní (Tab. IX., obr. 3.). Zbývající tři obrazy na této zdi, jakož i první na zdi severní (tab. X., obr. 1.), jsou věnovány ilustraci legendy o zázračném zachránění Jiří, syna Leonova. V prvním obraze sedí na trůnu vlevo starý král, proti němu jinoch, jenž v pravici drží číši, kterou králi podává. Na druhém obraze se sv. Jiří na koni vznášá ve vzduchu nad vodami a objímá onoho jinocha, jenž sedí za ním a stále ještě drží pohár v ruce. Na třetím obraze, jenž souvisí se čtvrtým, sv. Jiří, stoje již na zemi, předvádí jinocha před jeho otce, jenž sedě za stolem jat je podivem stejně jako rodina s ním spolu hodující. Vysvětlení k těmto obrazům podává text Cod. Mosq. Bibl. synod. 381 (z r. 1023), jenž v podstatě praví:

V Paflagonii žil vojevůdce Leo Fokas, který se svou ženou Theofano byl velikým ctitelem sv. Jiří, takže když se mu narodil syn, nazval jej jménem světcovým a když dorostl, odevzdal jej do výchovy kněze místního poutního chrámu sv. Jiří. Tu do této krajiny vpadli nepřátelé (Bulhaři, Maďaři, Skythové, Medové a Turci), ale město, v němž Fokas bydlil, uniklo zkáze; leč na rozkaz císařův byla uspořádána odvetná výprava, jíž měl veleti Leo. Poněvadž však byl příliš stár, vyslal za sebe syna Jiří, jenž právě dosáhl mladického věku; výprava však skončila nešťastně a mimo jiné ztráty mladý Jiří byl zajat a přidělen službě nepřátelského vojevůdce. Rodiče jeho doma zvěděvše o tom reptali proti sv. Jiří dokonce i v chrámu, mladý Jiří pak nepřestával prositi svého patrona za vysvobození ze zajetí. Příštího roku o svátku sv. Jiří, při slavnostním obědě o poutním dnu, byla ovšem řeč jenom o mladém Jiřím a všichni byli naplněni hlubokým zármutkem. I Jiří v zajetí vzpomínal na domov, ale dostal rozkaz, aby donesl v nádobě (κονκούμιον) horký pokrm svému pánu; když však vyšel, nádoba vytáhla jej do vzduchu a v okamžiku ocitl se v rodné krajině a stanul právě u poutních hostů. Když se vzpamatoval, vyprávěl, že jej jízdní voják v oděvu vojevůdce přenesl přes moře domů; když nebylo možno zachránce najíti, připadli na myšlénku, že jezdec nebyl nikdo jiný, než sám sv. Jiří. Pokrmem v nádobě obsaženým se všichni nasytili a κονκούμιον věnovali chrámu, poděkovavše sv. Jiří.⁵³

I další dva obrazy spolu souvisí, tvoříce ilustraci jedné legendy. První obraz obsahuje dvě scény; v první stojí před ženou hošík v krátké košili a vztahuje k ní ruce. Nápis praví: «ΠΟΜΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΗΡΑΚ ΕΚΟΥ ΔΑ ΗΣ ΣΥΝΗ ΕΡΕΣΤΗ». Poněkud dále, vpravo již, nese hošík naplněnou mísu. Úplně stejně je vyobrazen týž hošík na dalším obraze, který rovněž obsahuje několik scén. Pozadí tvoří chrámová stavba podobná chrámu pohanskému na jednom z předěšlých obrazů, nad jejímiž dveřmi na zdi je umístěn čtverhranný obraz poprsí sv. Jiří. Vlevo od chrámu, více vzhůru, jsou znázorněni dva zápasící hošíci,

⁵³ Aufhauser, op. cit., str. 4 a sl.

pod nimi další dvojice hochů. Před budovou chrámu pak stojí stůl a na něm ona mísa hochova, zprava od stolu přicházejí čtyři mužové, první z nich bere již do ruky obsah mísy, zatím co čtvrtý muž jej zdržuje. Vysvětlení podá nám text legendy obsažený v Cod. Vatic. gr. 1190 (z r. 1542) a v Cod. Athos. Joasaphaion 308 (XIX. stol.).⁵⁴ V Paflagonii byl kdysi chrám sv. Jiří, ale zničený; na tomto místě hrály si kdysi děti; jedno z nich však nemohlo zvítěziti a druhové jeho se mu smáli. Obrátilo se proto v nouzi o pomoc k sv. Jiří a slíbilo mu vaječný pokrm (σφογγάτον; v druhém rukopise obšírněji: »αὐγά συντριμμένα καὶ τηγανισμένα με κρομμύδια καὶ ἄλλα μυροθιὰ«.) Zvítězilo ve hře, slib svůj splnilo a ještě koufící pokrm doneslo do chrámu. V tu dobu však přišli se tam pomodlit tři rybáři, kteří pokrm uviděli a snědli. Za trest však všichni padli na zem a mohli se zvednouti teprve tehdy, když slíbili každý obětovati po jednom zlatém.

Jak vidno, neřídí se pořadí scén vypravováním legendy, což svědčí o tom, že malíř upotřebil zde asi nějaké starší předlohy o několika obrazech, kterou stáhl ve dva, neporozuměv již námětu, což dokazuje také slovanská zkomolenina »кнхсгатаѣ« řeckého »σφογγάτον«. Závislost oné předlohy na nějakém variantu naší legendy prozrazuje i počet čtyř mužů (místo tří) i název »кнхцѣ« na rozdíl od rybářů v řeckém textu.

Poslední obraz přináší konečně ilustraci třetí legendy o zázraku sv. Jiří po jeho smrti, kterou jsme nenašli v žádném jiném cyklu. V pravé části obrazu je zobrazen chrám, vlevo pak sv. Jiří, žehnající ženě jakés, vztahující k němu ruce. V Cod. Paris. 1604 (XI. stol.)⁵⁵ nacházíme vypravování o tom, že v Palestině poručil král vystavěti v rodném místě sv. Jiří chrám. Mezi jinými přišla i jakási vdova, která jako příspěvek na stavbu chrámu chtěla věnovati sloup, byla však stavitelem odmítnuta. Proto se s pláčem obrátila v modlitbách k sv. Jiří. Tu zjevil se »ἔφριππος στροτιῶτης« a tázal se jí po příčině zármutku. Když mu vdova vše vylíčila, napsal na sloup, že si přeje, aby stál po pravé straně chrámu. Sloup pak byl podivuhodným způsobem dopraven na místo takto určené a tu již stavitel uvěřil ve vyšší pokyn a nezdráhal se sloupu použití. — Jak patrně z vyobrazení sv. Jiří, i zde byl podkladem nějaký variant oné řecké legendy, jenž mluví o jízdním vojně, kdežto zde je zobrazen sv. Jiří jako patricijský mučedník.

Druhým cyklem XVI. stol. je datovaný cyklus v narthexu chrámu kláštera v Suceviči; pochází, stejně jako ostatní malířská výzdoba, z r. 1595 a táhne se jako pás jednotlivých, od sebe oddělených obrazů po zdech narthexu, počínaje na východní zdi a pokračuje na severní, při čemž zaujímá i plochy okenního ostění a končí na zdi východní, kde je několik scén zakryto ikonostasem později tam postaveným.

První obraz (tab. X., obr. 2.) představuje narození sv. Jiří a ač je vytvořen pod vlivem ikonografie »Narození Panny Marie«, přece má své zvláštnosti, jež

⁵⁴ *Ibid.*, str. 9 a 23.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 2.

vytlačují obraz z oboru čistě adorativního malířství k jakémusi abstraktnímu genu. Matka sv. Jiří sedí na lůžku tisknouc k sobě dítě, vedle jejího lůžka stojí k hostině přichystaný stůl, vzadu skupina žen přichází k rodiče a pozdravuje ji, ve vchodu do místnosti pak přináší žena mísu s pokrmem, v dolním levém rohu dívka upravuje kolébku. V dalším obraze je znázorněno ono obvyklé předvedení před císaře, jímž obvyčejně cykly počínají, v třetím rozdává sv. Jiří své jmění chudým a teprve ve čtvrtém zodpovídá se před Diokletianem. Toto dvojí znázornění předvádění před vládce možno vysvětliti stejně jako u Pogodinovy ikony. Pátým obrazem počíná mučení, a to bitím volskými žilami. »Mučení kopím«, jež jako vedlejší scénu obsahuje nagoričinský cyklus, je zde rozvedeno v samostatnou široce založenou scénu. Potom je světec uvržen do žaláře katanem, který jej pohání důtkami (tab. XI., obr. 1.). Častý motiv legend o navalení těžkého kamene na tělo mučedníkovy je zde rozveden při využití prostoru v zajímavou kompozici. Na druhé straně okna pokračuje cyklus »Mučením na kole« (tab. XII., obr. 1.). I tento námět rozvedl malíř svou zálibou ve strojích tak, že kolo, upravené stejně jako v Hřláu, se otáčí pomocí klik zasazených na konce hřídele, kliky pak jsou omotány provazy, jež tahají katané, takže se kolo pohybuje daleko rovnoměrněji a lehčeji, než když byly provazy přivázány na loukotě. Další obraz cyklu znázorňuje mučení sv. Jiří ohnivými hřeby, ale i zde přicházejí mučení na pomoc nástroje. »Drásání hřebeny« jsme již v cyklech viděli, zde však je opět rozšířeno v široce založenou scénu. »Zkrušení model« neliší se valně od obrazů tohoto námětu, stejně tak »Mučení jedem« (tab. XI., obr. 2.), které následuje. Další obraz představuje »Mučení ohněm«, kde světec stojí v kotli. Na druhé straně ostění je umístěno mučení, jež se zde, pokud známo, vyskytuje po prvé a jež je specialitou rumunských cyklů. (Tab. XII., obr. 2.) Uprostřed scény visí sv. Jiří, pod kolena zavěšen jsa provazem na strom; pod hlavou světcovou hoří hranice, kterou rozhrabávají dva katané dlouhými bidly. Literární podklad pro toto vyobrazení najdeme na př. v Cod. Athen. 422 (1546), který se zmiňuje krátce o tom, že sv. Jiří byl pověšen hlavou dolů a pak kouřem mučen.⁵⁶ Následuje vyobrazení typického zázraku sv. Jiří »Vzkříšení mrtvého« v obvyklé zkrácené formě. Další obraz využívá architektury žaláře a zahrnuje v sobě tři scény; v první žene kat důtkami obnaženého světce do žaláře, v druhé, o něco výše, leží již oblečený světec na zemi mezi cimbuřím vězení a k němu promlouvá žehnající Kristus. Motiv zjevení posilujícího Krista je v legendách tak častý, že je těžko naléztí přesnou speciální analogii právě pro tuto scénu; třetí scéna odehrává se opět v dolní části architektury, kde za zamřížovaným oknem žehná mučedník hloučku postav, jež k němu před žalářem natahují ruce. Je to ilustrace »normálního« textu legendy, jenž vypráví, že k sv. Jiří přicházeli v noci, kdo v něho uvěřili, a byli jím posilováni u víře.⁵⁷ Předposlední zachovaný obraz představuje rozřezání sv. Jiří pilou (tab. X., obr. 3.); texty, jež obsahují tento motiv, ne-

⁵⁶ Krumbacher, op. cit., str. 7.

⁵⁷ *Ibid.*, str. 48.

zmiňují se o způsobu rozřezání, a proto třeba kompoziční detaily přičísti na vrub malířské fantasii. Další scény, třetí a čtvrtá, jsou nyní pokryty ikonostasem; viditelná část první z nich ukazuje, že je v ní zobrazen soud Diokletianův a odsouzení sv. Jiří k smrti; proto následující obrazy představovaly asi stětí a pohřeb světcův.

Poslední cyklus XVI. stol. je opět ve freskové výzdobě, a to exonarthexu biskupského chrámu v Roman, jenž sice dostavěn byl, jak nápis dosvědčuje, r. 1550, ale jehož výzdobu, nanejmenší exonarthexu, klade A. GRABAR až do posledních let XVI. stol., a to pro její slohovou příbuznost s freskami suceviťkými. Příbuznost ta je i ikonografická, jak dokazuje právě náš cyklus, neboť většina zachovaných obrazů, jak obsahem, tak pořadím, odpovídá přesně cyklu suceviťkému. Ovšem který z nich je originál, je těžko říci při nepřesném datování. Jednotlivé scény vynikají proti cyklu suceviťkému větší životností a realističtějším chápáním, jež se někde stupňuje až v dramatický rytmus; to ovšem jsou známky slohové a prozrazují malíře lépe školeného a vynikajícího nad řemeslnickou úroveň malířů suceviťkých.

Tak první zachovaný obraz v ostění jednoho okna jižní stěny, který představuje drásání sv. Jiří železnými hráběmi, je úplně obdobný druhému obrazu suceviťkého cyklu. Na druhé straně scéna »Svržení model« je obdobná dvanactému obrazu onoho cyklu a další obraz úplně do detailů obrazu suceviťkému »Mučení jedem« (na 13. místě), ale zde nápis mluví o napojení olovem, což připomíná opět cyklus v Hårläu, kde tento variant jsme našli po prvé. Následující obraz se liší od uvedeného cyklu a zobrazuje mučení sv. Jiří ve vápenici s vedlejší scénou, kde katan stíná dva mučedníky, a vedle nich klečí jiný voják. Poněvadž je nápis zničen, můžeme se jenom dohadovati, že zde jde o stětí Anatolia a Protolea, s nímž jsme se setkali v cyklu staronagoričinském a částečně i na rogožské ikoně. Zato další obraz (tab. XIII., obr. 1.) opakuje takřka úplně patnáctý obraz cyklu suceviťkého, i zde světec visí na stromě za nohy nad hranicí a mučen je tak kouřem. Doplněk tvoří postava vousatého čaroděje, který se vyskytuje často v obrazech obou cyklů, jenž pravou rukou drží nad hranicí misku a levou přidržuje si u nosu; literárního podkladu pro tento detail nenacházíme. Stejně se opakuje i další obraz »Vzkříšení mrtvého«, jenž shodně s cyklem voroneťkým se děje před chrámovou budovou. I opakující se scéna věznění sv. Jiří je rozdělena, a sice tak, že vlevo v žaláři leží světec na zemi a nad ním se sklání Kristus, kdežto v pravé polovině obrazu je znázorněn žalář jako jiná budova domovní s dveřmi na zámek a z okna patra této budovy vyklání se světec a gestikuluje pravou rukou; dva strážní vojáci před budovou stojící, jak se zdá, poslouchají jeho slova. Až mnoho textů mluví o obrácení vojáků, žádný se nezmiňuje o obrácení strážců žalářních, a proto je těžko onu scénu na základě textů, jež máme po ruce, vysvětliti. V dalším obrazu se připíná opět cyklus k suceviťkému, zobrazuje stejným způsobem jeho rozřezání pilou. Další obrazy se odpoutávají od tohoto cyklu a přinášejí několik úplně nových námětů. Tak hned první obraz, ne-

soucí nápis: »СВЯТЫ ГЕОРГИЕ СЪТВОРИ ТРИ ДЪСКИ СНОРОК« představuje světce klečícího na kolenou v popředí, ve zvýšeném pozadí sedí na trůnu císař, projevuje gestem rukou rozpaky; vedle něho jsou postaveny tři desky žluté barvy, na jejichž vrcholu vyražejí zelené listy. Pro jedinečný tento motiv v ikonografii sv. Jiří najdeme rovněž předlohu literární, ovšem ne doslovnou. Tak několi-kráté citovaný Cod. Ath. 422 vypráví o tom, že král Magnentios zkoušel sv. Jiří a sliboval, že se sám obrátí ke křesťanství, když způsobí, že dřevo ze čtrnácti trůnů jeho zapustí kořeny a stanou se z nich stromy; na modlitbu sv. Jiří se tak stalo, ale Magnentios neuvěřil.⁵⁸ S námětem tím setkáváme se v legendách vícekrát, celkem však s nepatrnými změnami, ale nikdy se počet trůnů nezmenšuje na tři, aby tak odpovídal počtu desek na našem obraze. Litovati jest toho, že nejsou vydány, krom několika málo, slovanské texty a zejména texty rumunského původu, aby tak bylo možno hledati analogie další. Za zmínku stojí i to, že motiv tohoto zázraku objevuje se v mohamedánském arabském rukopisu Šejchově, jenž opět patří k redakci Bachba-ibn-Munabicha (VII. stol.), a to s tou změnou, že zázrak se stal toliko s jediným trůnem, na němž seděl mučitel sv. Jiří, král Datjan.⁵⁹

Další obraz cyklu představuje odsouzení císařovny Alexandry k smrti a opakuje ikonograficky téměř úplně stejný námět cyklu staronagoričinského, schází zde jenom císař na soudní stolici. — Následující scéna slučuje v sobě dva oddělené obrazy cyklu voronežského, a to pálení sv. Jiří na rožni (v prvním plánu) a připravování kotle (v druhém plánu). Další, třináctý, zachovaný obraz cyklu souvisí s obrazem šestnáctým, a proto o něm budeme mluvit souvisle na tomto místě. Obraz čtrnáctý pak je pokračováním druhé scény dvanáctého obrazu, neboť zde sv. Jiří již stojí v kotli, pod nímž katan udržuje oheň; vpravo pak je zobrazeno stětí tří postav, nejspíše nových vyznavačů křesťanských; o které obrácení zde jde, těžko určit, poněvadž počet tří osob vyskytuje se pouze u obrácených vojnů mučících sv. Jiří a jejich obrácení vyhrazeny dva zvláštní obrazy. Bez jakékoliv souvislosti následuje zobrazení zázraku s drakem (složitého variantu), na hradbách městských stojí však pouze císař s císařovnou. Ojedinelou v cyklech je také ilustrace epizody obrácení tří vojnů; na prvním obraze (13.) následuje sv. Jiří tři vojny mezi dvěma skalami, na prvním plánu pak jim žehná. Nápis označuje je jmény: »ГЛАВКО, ГЛАБАДИЕ, ЛАСЛАРИЕ« a dodává, že sv. Jiří je pokřtil. Jde o tři vojny, kteří podle Cod. Athen. 422 obdrželi příkaz, aby tělo sv. Jiří (po prvé) usmrceného pohodili na vysokém kopci. Když tak vojny učinili a sestoupili asi třicet stadií s hory, vzkřísil Pán za blesku a hromu světce, který utíkal za vojny volaje je. Když však jej spatřili živého, uvěřili a byli světcem pokřtěni.⁶⁰ Kodex ten uvádí

⁵⁸ *Ibid.*, str. 7. — Koptický text oxfordské knihovny (neudané signatury) mluví o 24 trůnech, jejichž nohy na modlitbu sv. Jiří rozkvěty (AMÉLINEAU, Contes et romans de l'Égypte chrétienne. II. Paris 1888, str. 186).

⁵⁹ КРАЧКОВСКИЙ, Легенда о св. Георгии Побѣдоносцѣ въ арабской редакціи. »Живая старина«. СПб., 1910, str. 215 a sl.

⁶⁰ Krumbacher, op. cit., str. 10—11.

jejich jména: Glykades, Alikon a Lasterinos; velmi blízký tomuto je i arménský text XIII. stol. (?) vydaný benátskými Mechitaristy r. 1849 a zpřístupněný Peetersem,⁶¹ kde vojín ti jsou čtyři a zovou se: Giulikos, Ladases, Masiades a Elicon.⁶² Popravu těchto nových vyznavačů představuje obraz šestnáctý (tab. XIII., obr. 2.), kde ve skalnaté krajině jeden z nich visí na stromě za nohy pověšen, druhý je trhán šelmou podoby lva a třetí je kopím probodáván; nápis obsahuje opět jejich jména jako u obrazu třináctého. Cod. Athen. 422 praví, že Alicon byl pověšen hlavou dolů, Glykades a Lasterinos pak státi a stalo se tak prý 9. března; podle armenského textu byl Giulikos hlavou pověšen dolů, Elicon vržen šelmám, ostatní dva státi. Dal by se tedy ztotožniti Alicon—Glavko—Giulikos a Glavkadie—Elicon. O probodnutí třetího vojína není ve známých textech řeči; jména jejich jsme v menologiích marně hledali.⁶³

Stejně vzácná je i následující komposice nadepsaná: «ΓΕΩΡΓΙΕ ΗΣΒΑΒΗ ΝΕΚΥΦΟ(ΡΑ) Ω ΡΑΖΚΟΗΗΗ(ЦИ?)»; představuje sv. Jiří, jenž jako vojín pronásleduje utíkající postavu, která zčásti je pro poškození zdi zničena. Dole na břehu jezera klečí starý muž s kamenem na hrdle. K tomuto podivnému námětu najdeme literární předlohu jen v legendách o zázracích po smrti sv. Jiří. Je to text obsažený v Cod. Athen. 278 (XV. stol.), který obšírně popisuje, jak poutník jakýsi, jménem Manuel, putoval k chrámu sv. Michaela v Chonech, nesa s sebou dárky zbožných lidí, a upadl do rukou dvou loupežníků, kteří jej zavedli neschůdnými cestami, až konečně chtěli jej v řece utopiti. Manuel vzýval sv. Jiří, jenž se v okamžiku objevil a oba lotry srazil do řeky.⁶⁴ Cyklus jako obvykle uzavírá scéna stětí sv. Jiří, jíž je přítomen dav diváků, v čele s oním kouzelníkem, který často činně v mučeních vystupoval.

Století XVII. zastoupeno jest ne sice po stránce stylistické vynikající, ale za to ikonograficky velmi zajímavou srbskou ikonou chovanou v Pečské patriaršii. (Tab. I.) Střed její tvoří, jako obvykle, representativní vyobrazení sv. Jiří, okolo pak řada 17 drobných obrázků ohraničených štukovanými rámečky představuje život sv. Jiří; cyklus počíná v levém horním rohu, pokračuje po horním rámu, po pravém rámu dolů, spodním a levém pak zpět.

První scéna, jako obvykle, představuje předvedení sv. Jiří před Diokletiana. Komposice tato jeví se po ikonografické stránce úplně shodnou s nagoričinským cyklem, který je vybudován na t. zv. »normálním« textu legendy. I pořadím i obsahem odpovídá tomuto textu také druhý obrázek; sv. Jiří leží na zemi před žalární branou, jeho nohy jsou uzavřeny v »kládu« a dva biřici kladou mu jinou velikou desku přes prsa (»..... καὶ ταῖς τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐν τῷ ξύλῳ δεινῶς καὶ ταῖς κατὰ τοῦ στήθους αὐτοῦ λίθον μέγαν.«)⁶⁵ Třetí scéna před-

⁶¹ Un Passion arménienne de S. Georges. »Analecta Bollandiana«. Tom. XXVIII., str. 249 a sl.

⁶² *Ibid.*, str. 264.

⁶³ Koptický rukopis oxfordský mluví o služebnících, jejichž jména uvádí: Claudien, Laciri, Lacirien a Glykon (transkripce edice); prvý z nich byl ukřižován, poslední předhozen dravé zvěři, ostatní státi. (Amélineau, op. cit., str. 200.)

⁶⁴ Aufhauser, op. cit., str. 10 a 24.

⁶⁵ Krumbacher, op. cit., str. 44.

stavuje mučení na kole stejně v duchu tohoto textu a odpovídá předešlým cyklům; čtvrtý obrázek je rovněž velmi blízký nagoričinskému cyklu, představuje sv. Jiří, kterého objímá a posiluje anděl. Další objevení před Diokletianem, jak je uvádí »normální« text a viděli jsme je v Nagoričinu, zde již není. Zato objevuje se hned další mučení, jež »normální« text nezná. Ve skalnaté krajině rozdělná je hranice a v hranici stojí obnažený světec, po stranách hranice pak stojí ještě dvě ženy; v jedné z nich poznáváme podle koruny Alexandru; z hranice vystupují oblaka kouře. Motiv upálení je legendám neznám, zato nejednou nacházíme mezi mučeními i udušení kouřem. Tak v Cod. Athen. 422 se praví: »καὶ καπνῷ δριμυτάτῳ καπνίσειν αὐτὸν εὐτόνως (sc. κελεύει).«⁶⁶ Šestý obrázek představuje mučení sv. Jiří žhavými botami. Pro mučení samo najdeme řadu legendárních analogií v různých variantech, jak jsme o tom mluvili již při popisu rogožské ikony. Nenalézáme však v žádné legendě místa, které by vysvětlovalo, neb alespoň připomínalo, proč je zde umístěna ikona sv. Jiří. Je jediná možná, ovšem jenom domněnka, že žila dosud tradice o obrazu světce v Diospoli proti místu, kde byl mučen, o níž mluví biskup Arculf,⁶⁷ a že zde tato tradice došla výtvarného vyjádření, ovšem ve formě značně již setřelé. Zůstává ovšem ještě otázkou, proč je právě zde obraz světcův umístěn, když Arculf mluví o místě, kde sv. Jiří »Alligatus . . . flagelatus est«.

Sedmý obrázek přibližuje se Pogodinově ikoně; představuje totiž sv. Jiří klečícího na zemi, kterak je přivázán k sloupu. Po stranách stojí dva pochopové s obušky v rukou a bijí světce; mučení přihlíží císař z cimbuří architektury. Zachovaný fragment nápisu »ϣιμϣ« je nám vodítkem při hledání legendárního podkladu, který nacházíme ve zpracování připisovaném Symeonu Metafrastovi, kde po jedné z rozmluv s Diokletianem je světec na jeho rozkaz bit na ústa,⁶⁸ čím, text nepraví, ale hned následuje vypravování o bití volskými žilami, jež patrně působilo na malíře do té míry, že i bití přes ústa spojil s nástroji volským žilám podobnými. Samo toto mučení je zobrazeno v osmém obrázku a neliší se od běžného typu. Další obrázek, silně začernalý, představuje podle všeho buď mučení jedem, nebo ilustruje rozmluvu Diokletianovu se světcem, v níž jej žádá za zázrak vzkříšení mrtvého. Desátý obrázek je bohužel zničen, valně poškozen je i následující, lze však rozeznati vlevo žalář, v jeho bráně pak sv. Jiří, který žehná postavám vpravo stojícím. Zde se opět připíná cyklus k »normálnímu« textu, který vypráví o tom, že »πάντες οἱ πιστεύσαντες ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν ἐν νυκτὶ διδόντες δόματα τῷ καπιλαρίῳ καὶ εἰσερχόμενοι κατηχοῦντο ὑπ' αὐτοῦ τὴν εἰς τὸν θεὸν πίστιν.«⁶⁹ Dále pokračuje tento text vypravováním o vzkříšení Glykeriova vola, jež také na dvanáctém obrázku lze přes poškození rozeznati. Úhlový obrázek představuje sv. Jiří, kterak sedí ve dveřích žaláře modle se. Vpravo, nad hradební zdí, zjevuje se Kristus, který pravíci žehná a v levici drží věncovitou korunu; vidění Krista na tomto místě

⁶⁶ *Ibid.*, str. 7.

⁶⁷ Viz shora kap. II.

⁶⁸ Krumbacher, op. cit., str. 188.

⁶⁹ *Ibid.*, str. 48.

najdeme toliko v textu řeckého Synaxaru (na př. vydání benátské z r. 1593).⁷⁰ Poslední obraz k životu sv. Jiří se připínající je scéna zničení model, podaná ve zkratce. Následuje smrt sv. Jiří; v levém rohu obrázku odehrává se další poprava; místo to je však poškozeno do té míry, že lze rozeznati toliko kata a postavu před ním klečící, zda je to však Alexandra nebo jiný křesťanský neofyta, těžko rozeznati.

Cyklus doplněn je dvěma obrázky zázraků. Předposlední obraz cyklu představuje na prvním plánu sv. Jiří cválajícího na koni, za nímž je postavička malého bezvousého člověka v kabadion a šišíkovitou čepičku oděného v ruce s nádobou (κονοχάμιον); v zadním plánu vidíme architekturu, před ní pak prostřený stůl, za nějž právě zasedly čtyři osoby.

Děj prvního plánu, jakož i čitelná část nápisu: »ΛΕΩΝΟΡΑ« nám ukazují, že jde o ilustrace legendy o zachránění syna vojevůdce Leona, jež tak široce podal cyklus voronežský.

Pozadím posledního vyobrazení je rovněž architektura, levá část tvoří troj-lodní basilikální stavbu, jejíž fronton je ozdoben obrazem sv. Jiří. Před architekturou stojí dlouhý stůl, před stolem pak vlevo perou se dva hošící, levý vítězí. Poněkud vpravo jiný hošík drží v rukou velikou diskovitou nádobu něčím naplněnou a staví ji na stůl; za stolem pak stojí tři mužové, levý jednu ruku natahuje k míse, druhou rozkládá proti druhému muži stojícímu uprostřed, který oběma rukama činí odmítavý pohyb, třetí muž, mladý, neúčastní se hovoru, natahuje však ruce směrem k míse. — Jak zřejmo, běží zde o »Zázrak s vaječným pokrmem«, který jsme rovněž viděli v cyklu voronežském.

Další památkou XVII. stol. je cyklus nástěnných maleb v chrámu sv. Jiří ve vsi Temsko v Srbsku,⁷¹ a sice v jeho narthexu, který byl podle nápisu zbudován a vymalován r. 1654. Počíná scénou rozdávání jmění chudým, kterou jsme již v cyklech viděli. Obvyklé předvedení sv. Jiří před císaře je zde doplněno zajímavým detailem; světec totiž má na hlavě přílbu. Následující tři obrazy jsou zničeny, čehož jest velmi litovati, poněvadž další zachovaný obraz, představující lámání kolem, jest obvyčejně jedním z prvních mučení, takže před ním mimo scény mučení s kopím a odvádění do žaláře, jež se zde dají předpokládati, bylo asi ještě jiné mučení, jež ovšem nelze nijak označiti. I mučení na kole je doplněno zajímavým detailem přilétajícího anděla, který chce sv. Jiří odvázati. Další obraz představuje bití sv. Jiří a osmý obraz opětné předvádění sv. Jiří před císaře. V deváté scéně sedí sv. Jiří v žaláři, desátá pak, věrna legendárním textům, zobrazuje sv. Jiří při kříšení Glykeriova vola v žaláři, takže je jen viděti jeho hlavu za zamřížovaným oknem (viz shora vývody při nago-ričinském textu). Další scéna »mučení jedem« nepřináší ničeho nového, zato dvanáctý obraz ve smyslu verse t. zv. Metafrastovy⁷² představuje nejen vzkří-

⁷⁰ *Ibid.*, str. 239.

⁷¹ ПЕТКОВИЋ, Српски споменици XVI—XVII вв. »Старинар«. III/6. 1911. Београд. 1914, str. 239 a sl.

⁷² Krumbacher, op. cit., str. 189.

šení mrtvého, nýbrž i jeho popravu spolu s kouzelníkem Athanasiem, který se po tomto zázraku přiznal ke křesťanství. Předposlední scéna i závěrečná souhlásí s pečskou ikonou, představuje Krista přinášejícího sv. Jiří korunu; v poslední scéně je světec zobrazen již s hlavou useknutou.

Řadu cyklů o životě sv. Jiří možno uzavřítí vzácnou památkou spadající do oboru umělecko-průmyslového. Je to stříbrná tepaná vazba na evangeliáři darovaném r. 1707 chrámu sv. Jiří Nového v Bukurešti vojvodou Konstantinem Brankovičem a jeho ženou Marií, nyní v Museul National v Bukurešti.⁷³

Cyklus života sv. Jiří tvoří opět řadu obrázků sestavených na způsob ikonového klejma kolem centrálního reprezentativního vyobrazení sv. Jiří na zadní desce zmíněné vazby. Počíná v levém horním rohu, pokračuje v horní řadě, pravou řadou dolů, zde je přerušen portrétem donátorů a končí levou řadou ve směru vzhůru. Přináší takovou řadu nových námětů, že to až vzhledem k jeho pozdnímu původu překvapuje.

Již počáteční obrazy jsou originální. První představuje narození sv. Jiří, jež kompozice se úplně shoduje s »Narozením P. Marie« a sv. Jana Předchůdce. Druhý obraz představuje křest sv. Jiří. Uprostřed scény stojí v křtitelnici již odrostlý hošík; křtí jej kněz ve felonu za asistence diakona. Vlevo k dítěti natahují ruce starší žena a muž; jsou-li zde míněni rodiče sv. Jiří, pak za legendární předlohu nutno považovati t. zv. Metafrastovo zpracování, podle něhož oba rodiče sv. Jiří byli křesťany,⁷⁴ kdežto podle ostatních textů byl otec pohan a podle některých byl Jiří pokřtěn tajně.

Třetí obraz je zázrak s drakem »složitého« schematu (viz kap. IV.). Čtvrtým obrazem se teprve otevírá vlastní historie mučení výsledkem císařovým, ničím se nelišícím od známých nám již památek. »Mučení kopím« je zde zpracováno poněkud jinak než v Nagoričinu. »Mučení kolem« nevymyká se z rámce probraných již památek; zato v dalším obraze se vrací námět mučení v kotli, který jsme viděli na Pogodinské ikoně, ale v daleko promyšlenější formě. Další scény: mučení jedem, žhavými botami a volskými žilami jsou věrně starší ikonografii; jedenáctý obraz, představující zkrušení model, je zajímavý tím, že sochy bohů stojící na vysokém podstavci pod kivoriem nepadají, nýbrž ožily a rozmlouvají se sv. Jiřím dole stojícím (viz shora při nagoričinském cyklu). V následujícím obrázku vrací se motiv nagoričinský, totiž předvedení Alexandry. Ale další scéna je originální. Alexandra sedí na lavičce uprostřed krajiny (v pozadí architektura, vpravo skoro realistický strom), ruce majíc složené na kolenou, hlava její je zvrácena poněkud vzad, jak světice patří na anděla, který se shora vznáší, nesa v rukou zabalené malé dítě s aureolou kolem hlavy. Vezmeme-li na pomoc ikonografii starších komposic východokřesťanských, a to »Smrti P. Marie« a na jejím základě vytvořených komposic smrti jiných osob

⁷³ JORGA, »Arginturile« lui Constantin Brăncoveanu. BCMI. An. VII. Fasc. 27, str. 101 a příloha.

⁷⁴ Krumbacher, op. cit., str. 188.

jako na př. královny Anny v sopočanských malbách,⁷⁵ nebo Jana Assěna v Cod. Vatic. slav. II.,⁷⁶ či smrti sv. Pavla ve freskách jeskynního chrámu jemu zasvěceného v Latmosu ve Stylském klášteře⁷⁷ nebo smrti sv. Jana Zlatoústého v malbách paraklisu Tří světců v klášteře sv. Varlaama na Meteorech z r. 1637,^{77a} pak je nám jasno, že dítko v ruce anděla je duší na nebe vzatou. Duše sv. Jiří to není, poněvadž jeho smrt je teprve v následujícím obraze, nezbyvá tedy než mítí za to, že je to duše samé Alexandry. Tuto domněnku podporuje i řada legend, podle nichž zemřela Alexandra smrtí přirozenou před svou popravou. A skutečně v »normálním« textu čteme: »Εὐθέως οὖν λαβόντες αὐτοὺς οἱ στρατιῶται ἔξηγαγον ἔξω τῆς πόλεως· πορευομένη δὲ προθύμως ἐπὶ τὸ σπουδαζόμενον αὐτῇ βραβεῖον ἡ Ἀλεξάνδρα συν τῷ μάρτυρι καὶ εὐχομένη κατὰ διάνοιαν τῷ κυρίῳ, ὥς ἡ κίνησις τῶν χειλέων αὐτῆς καὶ ἡ τῶν ὀφθαλμῶν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀτένισις ἀπέφαινε, προσεκάθισεν ἔν τινι τόπῳ καὶ ἀπέδωκεν ἔν ειρήνῃ τὴν ψυχὴν αὐτῆς τῷ κυρίῳ.« I smrt svatého Jiří je zpracována odlišně, to, co jsme viděli na rogožské ikoně jako scénu vedlejší, je zde rozloženo na dvě samostatné; první je modlitba sv. Jiří před smrtí, pro niž mu katané povolili chvíli času na jeho žádost.⁷⁸ Vlastní smrt je teprve v posledním obrázku; příznačná je změna pozadí i osoby kata vzhledem k obrazu předešlému. Změnu tu lze si vyložití tím, že osobu »spekulatora«, který se v legendách často vyskytuje⁷⁹ a jež sám sv. Jiří k vykonání popravky vybízí, ilustrátor odlišoval od ostatních vojínů, jež sv. Jiří prosí o posečkání.

Dříve než uzavřeme tuto kapitulu popisem krátkých cyklů a jednotlivých obrazů s náměty ze života sv. Jiří, musíme se zmíniti ještě o jednom cyklu, který by vlastně patřil na druhé místo v řadě právě popsanych, ale jež z několika důvodů zařazujeme až sem.

Je to vyřezávaná dřevěná ikona sv. Jiří v soboru sv. Charalampia v Mariupoli.⁸⁰

⁷⁵ PETKOVIČ, La mort de la reine Anne à Sopočani. »L'art byzantin chez les Slaves. Les Balkans«. Paris 1930, str. 217 a sl.

⁷⁶ FILOV, Les miniatures de la chronique de Manasses à la Bibliothèque du Vatican. Sofia 1927, tab. II.

⁷⁷ WULFF, Altchristliche und byzantinische Kunst. II. Berlin 1914, obr. 505.

^{77a} ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Παραστάσεις τῆς κοιμήσεως τοῦ Χρισστούμου καὶ τῶν μετ' αὐτήν. — »Επετηρίς ἐταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν«. Θ. Ἀθῆναι. 1932 str. 351, obr. 1.

⁷⁸ Krumbacher, op. cit., str. 50.

⁷⁹ Ibid., str. 107, 117, 142, 149, 158.

⁸⁰ Byla v literatuře o ní zmínka dvakrát (»Археологическія извѣстія и замѣтки«, III, 224-226; »Древности. Труды комисіи по сохраненію древнихъ памятниковъ. Имп. Моск. Археол. Общ.«, III, 190—191), ale bohužel pokaždé jen zmínka, takže nelze se zde opířt o přesný vědecký popis a vývody. I reprodukce této ikony je tak ubohá, že nelze na základě jejím provést bližší rozbor, ba ani podrobně se s ní seznámiti. V první zmínce o této ikoně je citován posudek N. V. Pokrovského, který však jej podal na základě fotografie a neviděl originálu; dospívá po kratičkém rozboru po většině střední části obrazu k závěru, že jde o dílo XI.—XII., spíše však XI. stol.,

Když přehlédneme náměty jednotlivých reliefů, vidíme, že jsou to právě jen ty nejhlavnější okamžiky ze života sv. Jiří, které jsme viděli v každém z předešlých cyklů a krom třetí scény není zde nijakých individuálních znaků. První scéna je předvedení sv. Jiří před Diokletiana v obyčejném schematu, druhá bodání sv. Jiří kopím od dvou vojínů. Třetí zobrazuje žalář jako otevřenou jeskyni, v níž na zemi leží sv. Jiří a jehož nohy jsou vklíněny do klády a na prsou navalen balvan. Čtvrtá scéna »mučení na kole«, pátá (mučení ve vápenici) i šestá (bití volskými žilami) odpovídají úplně zjednodušeným schematům, jež jsme viděli mnohokrát. Sedmá scéna, kde křísí sv. Jiří zemřelého a osmá (vzkříšení Glykeriova vola) liší se sice zpracováním, ale nikoliv obsahem od jiných obrazů toho druhu. Předposlední scéna (zkrušení model) je zajímavá tím, že jediná modla je postavena na sloup, poslední pak tím, že stínáný sv. Jiří stojí.

Srovnáme-li pořadí i náměty s Hermeneí, tu se objeví nápadná shoda v po-

neznámého původu. Jde o dřevěnou reliefní ikonu pokrytou kytou a částečně pozlacenou, v době popisu již ve velmi špatném stavu, jejíž střed tvoří reprezentativní vyobrazení sv. Jiří jako vojína ve frontální posici, po stranách pak ve dvou kolmých řadách táhne se deset drobných obrázků, rovněž reliefních ze života sv. Jiří. Podle podání, ovšem nedoloženého, byla ikona do Mariupole přivezena Řeky z Krymu z Balaklavského kláštera sv. Jiří. N. V. Pokrovskij neřešil především otázku, zda je střed ikony současný s postranními reliefními pásy. Podle reprodukce velmi špatné těžko si o tom učiniti úsudek, ač je otázka ta velmi důležitá pro datování ikony. Právě pro tuto chatrnost reprodukce totiž je těžko souditi o stylu těchto drobných reliefů, ale jenom formální uspořádání jejich budí pochybnost, zda vůbec máme co činiti s dílem XI.—XII. stol. Především samo umístění postranních reliefů odporuje přímo celému chápání ikony XI.—XII. stol., kdy ikona je reprezentativním obrazem až do krajnosti, neboť se stává centrem pobožnosti, adorativním předmětem. Chápání toto již samo o sobě vylučuje tyto postranní reliefní pásy, jež s hlediska optického ruší pohled na centrální postavu, rozptylují jej. Je pravda, ikonných památek té doby je neveliký počet, ale na žádné z nich nemůžeme nic podobného nalézt, naopak »Zvěstování« z chrámu sv. Klimenta v Ochridě, »Sv. Anna« z Vatopedu a »Pantokrator« z Esfigmenu dokazují, že postranní obrázky na těchto ikonách jsou jednak vytlačeny až na rám, jsou pracovány v jiném materiálu a jinou technikou a jednak proloženy ornamentálními články, vše z toho jediného důvodu, aby nebyl rušen optický celek uzavřeného obrazu; zkrátka, obrázkům těm je přirčena funkce dekorativní, jež je zdůrazněna jako kontrast malířských hodnot obrazu samého. Dále bije v oči uspořádání reliefů ve dvou toliko kolmých sloupcích. Toto uspořádání čistě vertikální s vyloučením horizontál horního a dolního pásu najdeme toliko na italsko-byzantských ikonách, jako na »Zvěstování« a »Sv. Spyridionu« Emanuela Zane nebo na staurothéce kardinála Vissariona. Konečně rozdělení jednotlivých reliefů úzkými pásy vyplněnými palmetovým vijanem silně připomíná dělení freskových pásů v nástěnné malbě XIV. a pozdějších století. Neméně nápadný je nepatrný počet reliefních scén, celkem deseti, jenž tak silně kontrastuje na př. s Pogodinskou ikonou a široce narativním rozdělením kyjevského cyklu, což je tím nápadnější, že na obou sloupcích zbývají ještě volné plochy, jež by mohly býti vyplněny dalšími reliefy. Máme tedy dosti odůvodněné za to, že postranní pásy nejsou současné se střední ikonou, nýbrž že jsou původu daleko pozdějšího; že určité manipulace s ikonou nastaly, je viděti z krátkých, jak se zdá, seříznutých nohou sv. Jiří i špičky jeho štítu na střední ikoně i z dolního kusu rámu přitloukaného hřeby, jehož levá polovina souvisí s reliefním sloupcem.

řadí. Některé scény jsou sice vynechány a jiné přidány, osnova obou však je společná. Srovnání vysvitne nejlépe z této tabulky:

IKONA		HERMENEIA	
1.	Předvedení před Diokletiana	1.	totéž
2.	mučení kopím	—	
3.	» v žaláři	2.	totéž
4.	» kolem	3.	totéž
5.	» vápnem	—	
—		4.	mučení žhavými botami
—		5.	» jedem
6.	vzkříšení mrtvého	6.	totéž
7.	» vola	7.	totéž
8.	zničení model	—	
9.	stětí sv. Jiří	8.	totéž

Stejně jako s vyobrazením života jiných mučedníků setkáváme se v menologiích i s jednotlivými vyobrazeními nebo kratičkými cykly ze života sv. Jiří. Jako příklad možno uvést takový cyklus o třech obrazech v nástěnné výzdobě klášterního chrámu v Dochiariu (1568),⁸¹ obsahující tři nejvýznačnější okamžiky z mučení sv. Jiří, a to mučení ve vápenici, na kole a stětí, neoddělené od sebe, nýbrž splývající v jediný obraz umístěný v lunetě jedné ze zdí narthexu.

Z drobných cyklů jiného druhu stojí za zmínku stříbrná ikona gruzínského původu v klášteře Illori, datovaná r. 339 korunikon, t. j. 1647 kř. éry, dar to vládce Levana Dadiana. Skládá se ze čtyř stříbrných deštiček, sbitých hřebíčky a vsazených do společného rámce, není však pochyby o tom, že všechny čtyři deštičky jsou současného původu.⁸² Na levé horní desce je vytepano vyobrazení »Zápasu s drakem« »složitého« typu, ale na něj působil vliv »jednoduchého« typu v tom, že sv. Jiří již draka bodá; o tomto zjevu budeme mluvit ještě níže (kap. IV.). Pravá horní deštička je vyobrazením sv. Jiří, jenž vysvobozuje zajatce, typickou to osobu legend o zázracích sv. Jiří, jež byla sice zobrazena úplně shodně s památkami řeckými i s »κουργύμιον« v pravé a šátkem v levé ruce, ale přijímá lokální ráz alespoň názvem národa, v jehož zajetí měl být. Nápis u tohoto vyobrazení čten byl A. S. CHACHANOVEM jednou⁸³ »Vysvobozuje (člověka) ze zajetí choraspijského«, po druhé »Sv. Jiří Choraspijský

⁸¹ Millet, op. cit., tab. 239.

⁸² »Материалы по археологии Кавказа«, III. Москва. 1893, стр. 210 a sl. tab. X.

⁸³ *Ibid.*

osvobodil z tohoto zajetí«;⁸⁴ za tohoto dvojího čtení těžko ovšem najítí literární předlohu. — Levá dolní deštička je vyplněna dvěma vyobrazeními: horní představuje scénu »Otrávení sv. Jiří«, dolní »Vzkříšení zemřelého«. Uprostřed scény sedí za stolem muž, jak nápis sděluje, posel carův, jenž sám sedí vlevo na trůnu, vpravo před stolem pak sv. Jiří pije z jakési baňky jed. Dolní scéna pak v obyčejném schematu zobrazuje sv. Jiří, jenž křísí mrtvého; jak nápis praví, je to týž sluha císařův, jenž světce otrávit chtěl, ale týmž jedem sám byl otráven. Sloučení obou legendárních motivů, t. j. mučení jedem a vzkříšení mrtvého s osobou císařova posla, nebo, jak řecké texty jej nazývají, kouzelníka Athanasia, stalo se již v řecké hagiografické literatuře, vyskytuje se však i v gruzínském zpracování v »Ráji gruzínské církve«, jehož obsah přináší Chachanov.⁸⁵

Poslední deštička v horní polovině, nad portretem donátorovým, zobrazuje sv. Jiří sedícího v žaláři, an křísí rolníkova vola, jež nápis zve »Mačumentiem«.

Není nám možno zmíniti se bohužel o řadě 23 drobných ruských ikon z XV.—XVI. stol. s vyobrazením jednotlivých scén ze života sv. Jiří, které jsou uloženy v Ruském museu (dříve oddělení církevních starožitností pod jménem císaře Mikuláše II. č. 351—374,⁸⁶) poněvadž krom tří ikon nebylo vydáno ničeho,⁸⁷ nelze tedy říci ničeho o tom, jaký byl legendární podklad těchto vyobrazení.

Zbývá nyní přehlédnouti celkově výsledky podrobného rozboru jednotlivých cyklů, zejména stanoviti jejich poměr k literárním předlohám. Poukazovali jsme jednotlivě při každém obraze k předlohám rázu legendárního a bylo zřejmo, že není obrazu, který by nebylo možno doložiti některým tímto textem, ale zajímá nás, zda je možno doložiti celý text opět celou legendou, t. j. zda nejen jednotlivé obrazy odpovídají jednotlivým místům, nýbrž všechna místa legend v témže pořadí odpovídají všem obrazům cyklu v témže pořadí, čili zda celý text byl vybudován na základě jedné legendy. Poukazovali jsme již shora, že dečanský a staronagoričinský cyklus jsou více méně hodně blízké textu legendy o životě sv. Jiří, který nazývá Krumbacher »normálním«, a proto jsme sestavili následující tabulku, která krátce podá přehled o tom, do jaké míry souvisejí oba cykly s normálním textem:

⁸⁴ Очерки по истории грузинской словесности. »Чтения въ Императорскомъ Обществе Исторіи и Древностей Россійскихъ«. Москва. 1895, str. 247.

⁸⁵ *Ibid.*, str. 234.

⁸⁶ Сычевъ, Древлехранилище памятниковъ русской иконописи, 25.

⁸⁷ Грабарь, И., *op. cit.* VI., str. 50 (Předvedení sv. Jiří před Diokletianem), *ibid.*, str. 256 (Předvedení sv. Jiří spolu s Alexandrou), Kondakov, Ruská ikona. II., tab. 92 shora (Sv. Jiří v žaláři). — Stejně nemohu se zmíniti o ruské ikoně XVI. stol. ve vologodském museu, která silně připomíná pojetím i slohem ikonu Pogodinovu; žádost za zaslání reprodukce neměla výsledku.

	NORMÁLNÍ TEXT	STARO NAGORIČINO	DEČANY
6-7	výslech	1 a totéž	1 totéž 2 ? 3 vedení do žaláře
8	mučení kopím	1 b totéž	
9	» balvanem		4 bití holemi
10a	» kolem	2 totéž	5 totéž 6 mučení olovem(?) 7 » na hranici(?) 8 » hřebeny
10b	posílení andělem	3 totéž	
11	opětné předvedení	4 totéž	
12	smrt Anatolia a Protolea	5 totéž	
13	obrácení Alexandry	6 mučení ve vápenici (hlavní scéna), obrácení (vedlejší)	
14	mučení ve vápenici		
15	» žel. botami	7 mučení jedem 8 probíjení nohou 9 bití volskými žilami	9 totéž 10 pálení na bocích
16	vzkříšení mrtvého	10 svádění k modloslužbě	
17	Jiří v žaláři	11 totéž 12 totéž o mučení balvanem 13 mučení hřebeny	11 totéž
18	vzkříšení vola	14 totéž	12 totéž
19	zboření model	15 totéž	13 totéž
20	odsouzení J. a Alexandry	16 zápas s drakem	14 totéž
21	smrt Alexandry	17 totéž	15 odsouzení Jiřího
22	poprava Jiřího	18 totéž 19 pohřeb Jiřího 20 poprava druhů	16 totéž

Když tuto tabulku přehlédneme, bude nám na první pohled nápadným veliký rozdíl mezi cykly a textem, který spočívá v tom, že oba cykly interpolují vypravování legendární řadou motivů z mučení světcova. V tom je jeden rozdíl, který již sám o sobě by stačil, abychom prohlásili malíře těchto cyklů za volné zpracovatele literárních textů. Je zde však ještě další rozdíl. Již v úvodu této kapitoly jsme řekli, že známe toliko dva, velmi rozdílné, svým literárním charakterem naprosto exkluzivní texty, jež obsahují vypravování o zápasu s drakem v rámci legendy o životě sv. Jiří. Umístění textu první legendy

do druhé neodpovídá umístění ani v prvním, ani v druhém cyklu a nezávislost obou textů na těchto dvou legendách je zřejma již z porovnání nápisů v nagořičinském textu, neboť u jiných obrazů jest nápis takřka citátem legendy, kdežto u scény »Zápasu« jest jenom krátký nápis, označující předmět vyobrazení.

Je příznačným pro nezávislost v tomto směru i to, že nejpozdnější cyklus na stříbrné vazbě Brankovičů, obsahující rovněž »Zápas s drakem« v rámci legendy o životě, nebere si za vzor ony dva texty, nýbrž daleko logičtěji zařazuje tuto scénu hned za první obrazy z mládí sv. Jiří.

Leč dečanský cyklus podává ještě jiný zřetelný doklad o tom, jak nezávislý byl na jednotlivých legendách. Všechny texty totiž bylo by možno rozdělit na dvě veliké skupiny podle jména císaře, jenž mučil sv. Jiří; v jedné nazýván je Diokletianem, v druhé Dadianem; obě tyto skupiny stojí přísně odděleny vedle sebe, a to jak formálně, tak geneticky, nelze uvést příkladu, kde by obě jména mísila se v jedné a téže legendě. A tu cyklus dečanský, jenž přibližuje se tak blízko k »normálnímu« textu, který patří do skupiny s Diokletianem a který i Diokletianem nazývá císaře v prvním svém obraze, v poslední scéně »Stětí sv. Jiří« praví, že: »Car Dadian usedl na trůn vysoký . . .«

Volili jsme právě tyto dva cykly, nejbližší legendárnímu textu, abychom na nich demonstrovali nezávislost malířů na literárních předlohách; tím nezávislejší jsou cykly ostatní. O kyjevském cyklu těžko mluvit, poněvadž, jak je zřejmo, není dokončen.

Pokud se týče cyklů rumunských, tu jsme se zmínili již shora o tíživém nedostatku publikace textů slovanských, jež jedině v této pozdní době v Rumunsku mohly býti brány za literární základ cyklů; nemůžeme proto uvést žádné z nich v harmonii s obrazovými cykly, jak jsme to mohli učiniti s texty řeckými a cykly srbskými. Přes to však možno i jenom na základě samých cyklů poukázat, že i zde v sestavování cyklů panoval eklekticismus, který vybíral jednotlivé legendární motivy a sestavoval je v cykly, často nesouvislé. Tak na př. v Roman objevuje se v jedenáctém obraze císařovna Alexandra již jako odsouzená, ač předtím nikdy se v cyklu neobjevila, takže divák nemá nijakou možnost pochopiti, proč se Alexandra v cyklu objevuje. Stejně je ne-logické roztržení dvou obrazů ilustrujících epizodu obrácených vojinů (v téměř cyklu); zatím co je jejich obrácení znázorněno v obraze 13., jejich mučednická smrt následuje až po dalších dvou scénách ze života sv. Jiří, dokonce po »Zápasu s drakem«. Nejmarkantnějším však dokladem tohoto eklekticismu je předposlední obraz cyklu romanského, jenž představuje jeden ze zázraků po smrti sv. Jiří, ale zařazuje jej těsně před mučedníkovu smrt; žádný z textů legendy o životě, jež máme po ruce, neobsahuje tuto epizodu, ba ani náznaky na ni, možno proto míti důvodně za to, že malíř cyklu použil několika literárních předloh, mezi jinými také nějakého souboru legend o zázracích po smrti sv. Jiří, z něhož vybral právě onu legendu o vysvobození zbožného poutníka z rukou lupičů, ale vřadil ji v cyklu před smrt světcovu; omyly toho druhu

jsou zcela dobře možny proto, že malíři rumunských chrámů XVI. stol. byli snad již Rumuni, kteří neznali slovanský jazyk, jak dosvědčují často do nemožnosti zkomolené nápisy slovanské, a není proto divu, když nerozuměli textům slovanských bohoslužebných knih.

Z toho plyne závěr: 1. Cykly s vyobrazováním života sv. Jiří jsou bez nejmenší pochyby vytvářeny na základě literárních textů, 2. ale žádný cyklus není doslovnou ilustrací jediné legendy, neboť malíři vybírají si z legend jednotlivé motivy, jež sestavují ve volné cykly. Výběr tento se řídil vkusem doby a prostředí, Pogodinská ikona rázu primitivního obsahuje i nejdrastičtější mučení, vysoké umění srbských nástěnných maleb XIV. stol. naopak vymyčuje tyto motivy a zdůrazňuje mučení, z nichž sv. Jiří vyšel bez pohromy jako vítěz.

IV.

Ze všech zázraků sv. Jiří za života i po jeho smrti největší popularity, a tedy i rozšíření jak v literatuře, tak v umění výtvarném, dosáhl zázrak přemožení draka. O vzniku tohoto vyobrazení, jeho významu, historičnosti a symbolice bylo již psáno mnohokrát a bylo by možno zde sestavit celou řadu různých teorií; nebyl však doposud nikdy učiněn pokus sestavit ikonografický přehled tohoto vyobrazení na základě všeho materiálu, který známe, ač je práce taková nezbytným základem pro zodpovědění tak choulostivé otázky historičnosti či symboliky vyobrazení a dále poměru literárních památek k výtvarnému umění.

Proto dříve, než k těmto otázkám přistoupíme, předesíláme nutný ikonografický vývoj památek.

Někteří badatelé hledali vznik vyobrazení tohoto zázraku již v době justiniánské, a to na podkladě textu Kodinova,¹ kde v popisu dvorské slavnosti o Narození Páně se praví: »ἄλλο σταυρὸς ἔχων εἰκόνας τῶν ἁγίων τεσσαρῶν μεγάλων μαρτύρων Δημητρίου, Προκοπίου καὶ Θεοδώρων, ἕτερον ἔχων τὸν ἅγιον Γεώργιον ἔφιππον, ἄλλο δρακόντειον, καὶ ἕτερον δὲ τὴν τοῦ βασιλέως ἔχων στήλην ἔφιππον.« Tak Kirpičnikov i Sněgistrov četli tento text nesprávně, ztotožňujíce »δρακόντειον« s »Γεώργιον ἔφιππον«, ač je odděleno od sebe slovem »ἄλλο«, které nezanechává pochybností o tom, že vedle obrazů sv. Dimitrije, Prokopije, obou Theodorů a jízdního vyobrazení sv. Jiří neseno bylo i starobylé římské »δρακόντειον«. Přes to, že Krumbacher upozornil na tento nesprávný výklad,² ke kterémuž ostatně také dospívá SMYRNOV,³ a krom toho na důležitou okolnost, že není jisto, z jakého pramene byla tato zpráva do konglomerátu Kodinova převzata, opakuje KONDAKOV tento názor⁴ interpretuje text Ko-

¹ De officiis, ed. Bonn., str. 48.

² Op. cit., str. 297.

³ СМІРНОВЪ, Я., Устюжское изваяніе св. Георгія Московскаго Большаго Успенскаго собора. »Древности. Труды Имп. Моск. Археол. Общ.«, XXII, str. 145.

⁴ Русская икона, III., str. 184, pozn. 3.

dinův tak, že mluví se o vyobrazení sv. Jiří na koni a o »jiném« opět sv. Jiří, ale s drakem, »δρακόντειον«. Nesouhlasíme s názorem Kondakovovým, přidržující se správného výkladu Krumbacherova. Již tím je vyloučeno, že bychom ono »δρακόντειον« mohli považovati za pramen celé ikonografie tohoto zázraku. Jinak doložiti existenci tohoto vyobrazení v době justiniánské památkami nemůžeme.

Za nejstarší dochované vyobrazení zápasu sv. Jiří s drakem můžeme považovati relief achtamarského chrámu na jezeře Vanském, o němž jsme již mluvili v kap. I. (reliefy možno bezpečně datovati r. 916 kř. éry), kde na vnější straně západní části severní zdi seřazeny jsou reliefy tří jezdců označených nápisy: Theodor, Jiří a Sargis. Ikonografie všech tří je velmi jednoduchá. Jsou to vojáci ve zbroji s vojenským pláštěm dosti uzavřeným s nepokrytou hlavou, kteří jedou na koni od leva do prava; všichni tři drží v pravé ruce kopí ukončené křížem, kterým probodávají šelmu plazící se pod koněm. Bohužel snímky, které máme k dispozici, nejsou tak jasné, abychom mohli rozpoznati tvar těchto zvířat, zejména u sv. Jiří. Ve vyobrazení můžeme zjistiti i typologii světců, jak ji známe z památek pozdějších: sv. Theodor je muž středních let s krátkou bradou a vlasy uprostřed rozdělenými, sv. Jiří mladík, bezvousý, s vlasy stylisovanými v řady kuliček. — Ikonografické toto schema, přesně a jednoznačně vymezené, budeme v dalším nazývati »jednoduchým typem« na rozdíl od »složitého typu«, s nímž se sejdeme o něco později. Časově nejbližší památník je freska v podzemním chrámu sv. Barbory v Soghanle v Kapadokii. Objevitel těchto fresek JERPHANION datuje je různě, jednou⁵ léty 976—985, po druhé 991—1021.⁶ Potíž v datování spočívá v tom, že v dedikačním nápisu je zničeno označení roku, takže zní: »Chrám tento byl vymalován za Konstantina a Basila indiktu 4. v měsíci květnu.« — Jest tedy uvažovati o třech datech: 991, 1006 a 1021. Je proto nejlepší aproximační datování r. 1000. Ve starším sloji maleb, z této doby pocházejících, je zachován obraz zápasu s drakem na dolní části zdi po pravé straně vchodu. Jerphanion publikuje tuto památku, označil pouze její předmět slovy: »Saint Georges à cheval perçant le dragon de sa lance.« Tato brachylogie dala podnět Krumbacheru (299) k vyslovení pochybností, zda skutečně jde v tomto případě o sv. Jiří. Avšak podle zprávy G. de Jerphaniona, kterou mi sám s obzvláštní laskavostí poskytl, nejsou ony pochyby oprávněny, poněvadž obraz označen je přesně: Ⓐ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. I toto vyobrazení je typu jednoduchého, neboť představuje prostě vojína jedoucího na koni a porážejícího draka pod ním se plazícího.

Již tedy v X. stol. máme dostatečně doloženou ikonografii tohoto zázraku a typu, jehož známky jsou tyto: 1. sv. Jiří jede ve vojenském oděi, sám, 2. drak se plazí pod jeho nohama, 3. kopí sv. Jiří je namířeno na draka skutečně

⁵ »Revue Archéologique« — IV., XII., 1908, str. 7.

⁶ »Échos d'Orient«, A. 34 — 1931, str. 13.

v úmyslu zabítí jej a 4. krom sv. Jiří nevyskytuje se na vyobrazení jiná lidská postava.

K nejbližší památce nutno přistoupiti s rezervou; jde totiž o email ze sbírky Botkinovy.^{6a} Pravostí některých částí této sbírky bylo již dávno otřeseno, a proto je požadavkem vědecké opatrnosti zachovati náležitou rezervu i zde. Zařazujeme-li do vývoje ikonografie i tuto památku, činíme tak jenom proto, že je — v případě pravosti — prvním jeho článkem. Jde o dosti veliký čtyřhranný email s gruzínským nápisem, tedy snad i gruzínského původu, charakteru emailových prací XI. stol., představující, opět sv. Jiří jako jezdce jedoucího na bělouši ve směru od leva do prava, oděného v řemenový pancíř, holeně a plášť, držícího v pravé ruce kopí obrácené ostřím vzhůru. Pod koněm se plazí drak, kterého vede ženská figura před koněm kráčející, uvázaného provazem kolem hrdla. Postava tato, zřejmě královského původu, oblečena je v bohatě zdobený chiton se širokými rukávy a thorakion s korunou (otevřenou) na hlavě; účes její s dvěma copy dopředu splývajícími je nezakryt. V pravém horním rohu je segment duhový s žehnající rukou.

Obraťme se ihned k nejbližší památce tohoto námětu; je to freska v jižní apsidě chrámu sv. Jiří ve Staré Ladoze, spadající do XII. stol. Představuje opět sv. Jiří jedoucího na koni ve směru od leva do prava, a to volným krokem. Světec oděn je v šupinovitý pancíř navlečený přes vojenskou pochodovou košili, nohy obuty v nízké boty, s ramen vlaje plášť zdobený geometrickým ornamentem a při levém okraji tabliem, hlavu zdobí stemma. Na levé ruce je navlečen veliký kruhový štít, pravá ruka drží tenké kopí. Pod koněm, který má hlavu, hrdlo i hrud' úplně volné bez řemení, plazí se drak v podobě šupinatého hada s křídly a rohy (?) na hlavě; draka drží za provaz (?) kolem hrdla uvázaný opět ona ženská figura, v bílé dlouhé tunice s černým vinutím kolem hlavy a s otevřenou korunou na hlavě; není již obrácena ke koni jako na Botkinově emailu, nýbrž postupuje ve směru jízdy. Novým ikonografickým prvkem je dvoupatrová věž vystupující vpravo za pozadím skály, v jejímž druhém patře, tvořícím krytý koridor, spatřuje se poprsí císaře s korunou (s propenduliemi) na hlavě, poprsí císařovny a ještě nějakých osob z jejich družiny.

V těchto dvou památkách máme již všechnu ikonografickou charakteristiku druhého, »složitého« typu tohoto námětu. Srovnáme-li je s tím, co jsme shora řekli o typu jednoduchém, pak můžeme vytknouti tyto rozdíly: 1. mimo sv. Jiří vyskytuje se v komposici i ženská figura v oděvu vladařském, i jiné osoby, jež přihlížejí jako diváci s městské zdi; 2. sv. Jiří chová se k draku pasivně, zejména jej nebodá. Tento ikonografický rozdíl obou typů nutí nás již mimoděk k hledání literárního podkladu. Najdeme jej v četných textech legend — Rystenکو udává počet rukopisných textů jen jím probádaných na 200⁷ —

^{6a} JERPHANION, Le « Thorakion » caractéristique iconographique du XIe siècle. (Mélanges Ch. Diehl, Paris 1930) obr. 2.

⁷ РЫСТЕНКО, о. с., 5.

kteřé, ač se v mnohých bodech od sebe liší, v podstatě mají toto jádro, na němž byla vybudována ikonografie onoho druhého typu:

Na východě bylo město (název jeho je udáván různě) velmi veliké, a v něm vládl císař, jenž i s lidem svým byl pohan. Blíže města bylo jezero, a v něm se uhnízdil drak, který časem vycházel a dštíł oheň a hubil mnoho obyvatelstva města, takže utíkalo a skrývalo se v horách a lesích, všechny pak výpravy proti němu byly marné, poněvadž koně, nesoucí bojovníky, se ulekli řevu drakova a darmo usmrtili ještě své jezdce. Tu jednoho dne přišli měšťané k císaři a žádali, aby jim dovolil z města odejít. Ten však dal jim návrh, aby draka uspokojili podle rady bohů tím, že mu dobrovolně vydají jedenkaždý od bohatého k chudému jednorozenou dceru, císař pak že půjde příkladem napřed a obětuje svoji dceru první. Měšťané souhlasili. Když pak přišel den obětování císařovy dcery, vystrojil ji jako ke svatbě a rozloučiv se s ní, vypravil ji k jezeru; lid se pak shromáždil na hradbách. Když přišla dcera císařova k jezeru, dala se do pláče nad svým osudem a počala prositi Boha (!) za pomoc a vysvobození. V tu dobu se vracel z války s vojskem sv. Jiří a odloučiv se, jel blíže onoho města, vnuknutím Božím zajel k jezeru a spatřil císařovu dceru, ana pláče. Vypstal se jí na vše, i na to, zda je z pohanského města a když ji obrátil na křesťanství i pomodlil se o pomoc, vyrazil drak z jezera. Sv. Jiří se jménem Kristovým obořil na draka a tu netvor, jenž hrůzou naplnil i samého jezdce, počal lízati jeho nohy, světec kázal dceři císařově, aby mu dala svůj pás, ten ovázal draku kolem hrdla, konec jí pak podal a vybídl ji, aby se vydali na cestu k městu. Když obyvatelé viděli průvod, strnuli hrůzou a toho využil sv. Jiří, vysvětlil jim krátce pravdy křesťanské a tázal se, zda v ně věří. Když přisvědčili, světec mečem utál draku hlavu. Tu otevřeny byly brány, sv. Jiří se slávou vjel do města a když bylo obyvatelstvo pokřtěno, rozloučil se s nimi a odejel.

Pro úplnost nutno podotknouti, že podle některých textů veden byl drak přivázaný na řemení koně sv. Jiří. Tak Cod. Paris. 770 (XIV.—XV. stol.) praví: »Λῦσον τὴν ζώνην σου καὶ τό δουκάλιον τοῦ ἵππου μου.....«⁸

Stav ikonografie tohoto zázraku tedy asi koncem XII. stol. je ten, že máme co činiti s dvěma typy, o jejichž vzájemném poměru bude řeč ke konci této kapitoly, jež ovšem později na sebe vzájemně působí, ale prozatím nutno sledovati jejich vývoj odděleně.

Vrátíme se proto k typu jednoduchému. Schema, které jsme po prvé viděli v Achtamaru a Soghanle, rozšiřuje se velmi brzy doslovně v nesčetných památkách, aniž prodělává velikých změn ikonografických; o typologických změnách, hlavně v oděvu sv. Jiří, zmínili jsme se v kap. II.

Tak v nečetných památkách XII. stol. nevidíme nijakého vývoje. Na pečeti neznámého protospataria z XII. stol. (doby posledních Komnenovců) vidíme sv. Jiří na cválajícím koni s vlajícím pláštěm, probodávajícího draka,⁹ na

⁸ *Ibid.*, str. 14.

⁹ Schlumberger, op. cit., str. 502.

Barisanových dveřích monreálské katedrály je vyobrazen sv. Jiří úplně stejně jako pendant k vyobrazení sv. Eustathia; drak, který je zde zachován celý, má podobu rohatého hada.¹⁰

Ani XIII. stol., tak chudé na památky, nepřináší nic nového v kruhové portativní mosaice Louvru,¹¹ kde jezdcův kůň se vzpíná na zadní nohy před fantastickým netvorem, na kterého sv. Jiří míří kopím. Ani již v četnějších památkách XIV. stol., nanejvýš v ruských ikonách, nenacházíme změn ikonografických. Na jedné z ikon býv. sbírky Ostrouchovy¹² spatřujeme hada vylézajícího z jámy, nesporný to již vliv legendy na tento původní typ. Tomu, že na jiné ikoně Ostrouchovské¹³ jede sv. Jiří ve směru od prava do leva, tedy v opačném směru, než který jsme dosud viděli, nepřikládáme příliš velikého významu; ikona taková vzniká kopírováním starší nějaké ikony ne již od ruky, nýbrž pomocí »proris« a tak jsou obě strany převráceny. Za jakési ikonografické novum možno považovati detail přilétajícího anděla, kladoucího světci na hlavu korunu, jak to vidíme na dvou ikonách Ruského musea.¹⁴ Jinak ikonografie této komposice v primárním tvaru během XV. i dalších století ustrnuje.

Již shora (kap. III.) popsaná ikona Pogodinova má za střed vyobrazení zázraku s drakem složitějšího typu; neliší se po ikonografické stránce takřka vůbec od staroladožské fresky, nebudeme ji proto ani popisovati, vytýčíc jen detailní rozdíly. Sv. Jiří jede na vzpínajícím se koni, jeho kopí obráceno bylo, jak se zdá, ostrím dolů, nikoliv však proti draku, kůň sv. Jiří má úplnou řemenovitou výzbroj a drak, vylezší z jámy, uvázan je nikoliv za hrdlo, nýbrž za roh z hlavy rostoucí. Nejzajímavější však jsou zachované nápisy: змѣна u hada a илнсака u carovy dcery. Zejména poslední nápis má význam pro srovnání s ruskými lidovými písněmi.¹⁵

Cykly XIV. stol. ve Staro Nagoričinu a Dečanech traktují toto thema s obšírností a sklonem k genrismu jim vlastnímu, přes to nepřinášejí nových ikonografických prvků. — Tak obraz prvního cyklu (tab. XIV., obr. 1.) nese pečeť skutečného výjevu ze života se vši věrností a opravdovostí a jen poněkud hieraticky vážné koncipování postavy sv. Jiří nezapadá do rámce, připomínajíc vzory XII. stol. Dečanský cyklus, silně ikonograficky a zde i stylisticky příbuzný nagoričinskému, ač podává postavu sv. Jiří v prudkém pohybu téměř realisticky, je o mnoho chudší tohoto. Zato nápis obrazu je dobře zachován a praví: »ѢТѢ ПАВѢИЕ ИЗЪЕМѢ ЦРЕВОУ ДИЩЕРѢ Ѣ ЗМѢИ БѢ ГРАДѢ ЛИСѢИ«.

S ilustrací celé legendy, t. j. všech jejích částí, setkáváme se teprve pozdě, v ruském ikonopisu XV.—XVII. stol., kde se stalo vítaným námětem pro ikony malované v t. zv. kontinuálním slohu. Za počátek takovýchto vyobrazení

¹⁰ Colasanti, *L'art byzantin en Italie*. Milano, S. a., tab., 38, vlevo.

¹¹ Diehl, op. cit., obr. 258, str. 531.

¹² Грабарь, И., op. cit., str. 63.

¹³ Грабарь, И., op. cit. VI., str. 208.

¹⁴ Кондаковъ, *Русская Икона II.*, tab. 89 vlevo a 90 vlevo.

¹⁵ Рыстенко, op. cit., str. 315 a sl.

můžeme považovati ikonu novgorodské školy XV. stol. v býv. sbírce Ostrouchovčů.¹⁶ Ikonografické thema »složitého« typu je zde rozvedeno v epickou šíři. Levá polovina obrazu se skalnatým pozadím je jevištěm posledních okamžiků zázraku. Sv. Jiří na vzpínajícím se koni bodá ve tlamu ohromného draka, povaleného na hřbet, kterého dosud drží Alexandra za provaz. Nad sv. Jiřím se vznáší anděl nesoucí korunu, nad ním pak další anděl přijímá druhou korunu z rukou Kristových. První polovinu ikony zaujímá světská architektura s cimbuřím, jehož hradby jsou osazeny řadou postav, uprostřed pod baldachýnem je sám císař s císařovnou. Brána městská však je již otevřena a z ní vystupuje vojenský šik promíšený i jinými postavami. V čele kráčí jakýsi starý muž. Po schodech, vedoucích k městské bráně, utíká jiný stařec s holí v levici, s pravou rukou k divákům pozdvíženou, patrně posel radostného děje. Zajímavá je ikona svými několika detaily: stařec stojící v čele průvodu nese v pravici kruhový štít a v levici meč; krom toho drak mimo velkou hlavu, do níž světec bodá kopím, má ještě dvě malé hlavy ke konci ohonu, jež ještě vězí v jámě. Odůvodnění takovýchto detailů marně bychom hledali v legendách o životě sv. Jiří, najdeme je však v analogickém vyprávění o zázraku sv. Michaela nad drakem v rkp. Grigorovičově č. 24 v Rumjancevském museu.¹⁷ Tam totiž na rozdíl od legend o sv. Jiří, kde obyvatelstvo je jato hrůzou při pohledu na přicházející průvod s drakem, vycházejí měšťané v průvodu v ústřety »стыи же приємъ щить и мечь и отсѣче лукавому три главы«. Pokud víme, je v těchto detailech právě uvedená ikona osamocená.

Úplné znázornění celé legendy najdeme na řemeslné ikoně dř. Lichačevovy sbírky (z XVI.—XVII. stol.).¹⁸ (Tab. IV., obr. 2.) Děj je o pěti scénách. Při dolním levém okraji je zobrazeno jezero, v němž se svíjí drak; na břehu stojí sv. Jiří, máchaje mečem nad hlavou. Nad ním anděl klade mu korunu na hlavu. Hned vedle vpravo druhá scéna zobrazuje sv. Jiří, kterak odevzdává provaz s drakem Alexandře. Nad ním pak, uprostřed skálovitého pozadí, jede šik jízdních vojáků s kopími, od něhož podle vyprávění legend se světec odloučil, jedá z války. Levou horní část ikony zaujímá hradební architektura s tradičním zastupem a císařskou rodinou v čele. Před hradbami odehrává se závěrečná scéna: sv. Jiří jedá na koni probodává draka, kterého Alexandra dosud drží na provaze.

Tím však ještě není vývoj dokončen. Již v XV. stol. se setkáváme s novým variantem, vzniklým připojením velmi zajímavého detailu. Ve freskové výzdobě klášterního chrámu sv. Jiří v Kremikovcích v Bulharsku, pocházející z XV. stol.¹⁹ (tab. XIV., obr. 2.), vidíme na severní zdi chrámové vyobrazení zázraku s drakem; postava sv. Jiří, Alexandry, město nazvané v nápise »Лисла рѣла« s diváky, jsou prvky nám již známé. První změna spočívá v tom, že sv. Jiří

¹⁶ Грабарь, И., *op. cit.* VI., str. 259.

¹⁷ Рыстенко, *op. cit.*, str. 367 podle Veselovského.

¹⁸ Лихачевъ, *op. cit.*, obr. 316.

¹⁹ Grabar, *op. cit.*, str. 354.

draka bodá; možno to přičísti na vrub jednak tomu, že malíř chtěl zobraziti již poslední okamžik vyprávění legendy, zabití draka, ale spíše bychom v tom viděli vzájemný vliv »jednoduchého« typu. Větší důležitost má však připojení tohoto detailu: za sv. Jiří klečí na koni postavička bezvousého muže, držící se zadního okraje sedla. Podle oděvu je to člověk nižších tříd, je totiž bosý, oděn v prostý dlouhý přepásaný chiton, hlavu kryje pytlíkovitá čapka, připomínající klobouky Polovců. O této záhadné figuře se zmiňuje Kondakov,²⁰ který ji má za vyobrazení mladého sluhy sv. Jiří.

Pátráme-li dále, přesvědčíme se, že mínění toto není správné. Ve freskové výzdobě trapezy kláštera Dionisiatu (z r. 1603)²¹ najdeme na místě naprosto nevhodném malou rozměry, ale dobře zachovanou scénu, vklíněnou do vyobrazení »Vidění sv. Jana Klimaka«, představující sv. Jiří, an na koni cválá ku městu vlevo vyobrazenému, drže v pravici kříž, levou rukou uzdu. Cestu mu ukazuje těsně před koněm letící anděl; za světcem pak sedí opět tato malá postavička. Nápis fresky pak dří: »Ο ἅγιος Γεώργιος λυτρούμενος τὸν ὕ[ι]ον τῆς χηραπαρалоξέω[ς] ἐκ τῆς αἰχμαλοσίας«.

K tomu možno hned poukázati na stříbrnou ikonu, datovanou r. 1647 v Illori,²² o níž již shora (kap. III.) byla řeč, kde se opakuje tatáž scéna, k níž je připojen nadpis: »Vysvobozuje člověka ze zajetí Choraspijského.« Tím máme osvětlenou postavičku do té míry, že ji můžeme považovati za onoho zachráněného křesťana, jenž s různými jmény a s různým označením národnosti se často vyskytuje v legendách a s nímž jsme se sešli shora (kap. III.) při popisu některých cyklů.

Typ takto rozšířený můžeme sledovati i dále; najdeme jej na př. na fresce XVI.—XVII. stol. hrubé lidové práce ve vesnici Čukuli ve Svanetii;²³ na řecké ikoně býv. Lichačevovy sbírky²⁴ má postava zajatcova oblek čistě orientální. Šišákovitou pokrývkou hlavy zajatce, jakou jsme viděli v Kremikovcích, najdeme ještě na italsko-krétské ikoně Ruského musea²⁵ a j.

Některá fresková vyobrazení rumunská rozšiřují ikonografii o detaily. Tak obraz v Hărlău (tab. XVI.), který je umístěn v blízkosti cyklu života sv. Jiří, dnes až na jednu scénu zničeného (viz kap. III.), představuje »složitý« typ tohoto vyobrazení, při čemž za sv. Jiřím sedí zachráněný zajatec, dokonce s korunou na hlavě. Na hradbách stojí za královskou rodinou tlupa ozbrojenců v západoevropských gotických šišákovitých přilbách, jeden natahuje se přes hradby, stíleje z luku, stejně tak jiný muž z okna rohové věže. Před zavřenou městskou branou stojí zachráněná dcera královská. Přední díl koně i jezce je zničen, takže si nelze vysvětliti, jak sv. Jiří zabíjel draka. Pravou rukou totiž

²⁰ Русская икона, III, стр. 105.

²¹ Millet, op. cit., tab. 211/3.

²² »Материалы по археол. Кавказа«, III. Москва. 1893., стр. 20, tab. X.

²³ Ibid., X., tab. XX.

²⁴ Лихачевъ, op. cit., obr. 43.

²⁵ Кондаковъ, Русская икона, II., 135, vlevo.

světec mává zahnutou šavlí nad hlavou a levicí přidržuje uzdu, ale do chřtánu drakova je zabodnuto kopí, o němž si těžko domyslíti, jak je světec držel. Nejzajímavější je postava ďábla vystupujícího z tlamy draka. Je zobrazen jako nahý člověk bezvousý s dlouhými vlasy a rohy; klidně hledí na světce a rukama udržuje dřevce kopí. Tento motiv se opakuje v obraze téhož námětu na jižní vnější zdi chrámu ve Voronet, ďábel zde je však o mnoho menší; opakuje se zde i motiv žoldnéřů na hradbách pomáhajících sv. Jiří; dva z nich střelí lukem, třetí puškou.

Svého druhu ojedinělou je freska v transylvánském chrámu v Crișciori, pocházející již ze XIV. stol.^{25a} Bohužel je nasekáním valně zničena. Představuje opět sv. Jiří na cválajícím koni s kopím namířeným na draka; co bylo vpravo od postavy sv. Jiří, nelze již určit, nalevo za koněm stojí však plačící ženská postava ve zmenšeném měřítku podaná s rukama na tvář přiloženými. Přes to, že je hlava kryta toliko jakýmsi maforiem, přece možno podle bohatých ozdob ostatního roucha souditi, že to není nikdo jiný, než Alexandra plačící na břehu jezera drakova, jak ji podle vyprávění všech legend zastihl sv. Jiří. Zvláštnost ta mluví pro to, že byl obraz vypracován originálně podle legend a bez valného působení předloh malířských, což ostatně zde v odlehklém koutu Sedmihradu lze snadno vysvětliti.

Poukázali jsme již shora v kap. I., že nejen sv. Jiří, ale i celé řadě jiných křesťanských světců, a to i v církvi řecké, byla připisována drakobijská funkce. Zajímavými jsou ty komposice, kde je vyobrazen sv. Jiří jako drakobijce zároveň s jiným světce. Nejstarší vyobrazení tohoto typu nacházíme v kapli č. 28 v Gereme v Kapadokii ze stol. XII.²⁶ (Tab. XV., obr. 2.). Na fresce je vyobrazen vlevo sv. Jiří, vpravo sv. Theodor (oba označení nápisy), koncentricky k sobě obrácení. Sv. Jiří jede na bělouši, jsa oděn v šupinovitý pancíř a plášť dozadu vlající, ozdobený při kraji jakýmsi trapečky, v levé ruce drží světec otěže koně, v pravé kopí, kterým míří na draka. Sv. Theodor, muž to středních let s krátkou bradou, oděný rovněž v šupinovitý pancíř a plášť stejně zdobený jako u sv. Jiří, jede na tmavém koni, drže uzdu v levici; v pravé ruce drží kopí, kterým měl bodati podle úmyslu malířova do draka, poněvadž však byl horní konec zasazen do ruky světce v příliš velkém úhlu, takže by musilo zasáhnouti až střed drakova těla, byl jeho dolní konec prostě ohnut. Drak má podobu velikého hada, který, plaziv se od leva po celé délce komposice, v pravém konci ohnul hlavu zpět a mrská dlouhým rozeklaným jazykem.

Jiné vyobrazení tohoto typu, a to fresku XIV. stol., nacházíme v jeskynním chrámu u S. Biagio v Otrantu.²⁷ I zde oba jezdcí jedou proti sobě, sv. Jiří stejně na bělouši vlevo a proti němu na tmavém koni druhý jezdec, tentokrát sv. Dimitrij, jak dotvrzuje nápis. Postava sv. Jiří je pojata úplně tak jako v Geré-

^{25a} DRAGOMIR, Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor în sec. XIV și XV. Cluj 1936, obr. 2.

²⁶ JERPHANION, Les églises rupestres de Cappadoce, II. Paris 1928, tab. 135/1.

²⁷ Dalton, op. cit., str. 312, obr. 190.

me, i pohyb pláště jest tentýž. Sv. Dimitrij, mladý, bezvousý muž, stejně prostovlasý jako sv. Jiří, oděn je v šupinovitý pancíř, západní vlivy prozrazují úzké nohavice a normanský štít plně heraldicky chápaný. I drak pod nohama obou koní vine se v podobě hada v četných spirálách.

Nutno poukázati ještě na zvláštní vyobrazení, s nímž se setkáváme na Kavkaze, a to sv. Jiří porážejícího ne draka, ale člověka.

Jako na nejstarší památku můžeme poukázati na relief tympanonu portálu chrámu v Nikorzmindě²⁸ (Tab. XV., obr. 1.). Chrám a nepochybně i relief pochází z doby vlády Bagrata IV. (1027—1072). Je to opět symetrické vyobrazení dvou proti sobě jedoucích jezdců, jak jsme o nich mluvili shora (kap. I.), s tím toliko rozdílem, že zde nápisy nezanechávají nás v pochybnosti, že levý vousatý jezdec zabíjející draka je sv. Theodor, pravý sv. Jiří. Světec bodá kopím postavu člověka, velikého to starce s dlouhým vousem a s korunou na hlavě, oděného v dlouhý přepásaný chiton; postava ta zadržuje kopí sv. Jiří levou rukou.

Replik tohoto vyobrazení najdeme celou spoustu, a to i těch, kde je sv. Jiří výslovně nápisem označen. Tak na stříbrné ikoně ve vesnici Lagaň ve Svanetii²⁹ (tab. IV., obr. 1.) je sice zobrazen sv. Jiří v obrácené posici než v Nikorzmindě, ale postava pod koněm svým výslovně královským charakterem odpovídá předešlé památce; je to opět vousatý muž s korunou na hlavě.

Z jiných podobných vyobrazení uvádíme jako příklady stříbrnou ikonu v Šemokudi³⁰ pozdní hrubé práce, která nedovoluje ani rozeznati bližší podrobnosti zabíjené postavy, nebo jinou stříbrnou ikonu přibitou vedle ikony Bohorodičky v téže klášteři,³¹ zajímavé je, že na téže stříbrné deštičce je vytlačen ještě jeden relief představující opět sv. Jiří, ale porážejícího draka. Pro oblibu tohoto námětu svědčí, že na jednom velikém kříži v chrámu sv. Jiří v Sachdari ve Svanetii,³² který je pobit řadou stříbrných deštiček s reliefy sv. Jiří (označených jeho jménem) toliko jediný relief představuje sv. Jiří jako drakobijce, kdežto deset jiných porážejícího člověka.

Pro pochopení tohoto vyobrazení sv. Jiří nutno uvážiti to, čím je sv. Jiří nejen v náboženském, ale i národním životě gruzínském.

U *Svaneti* je nazýván sv. Jiří přímo bohem, u *Lazů* je ochráncem stád, ochráncem před vlkem, pomocník v nemocech skotu a příčinou jejich plodnosti. I *Osetinci* ctí sv. Jiří jako ochránce skotu, chleba a vůbec všeho bohatství, je výlučným bohem mužů, s nimiž vstupuje v pobratimství, je též ochráncem cest a poutníků, vysvobozuje lovce ze spárů lesních démonů. *Abchazci* přinášejí zvířecí a plodové oběti sv. Jiří a věří, že kdo lhal před ikonou sv. Jiří, neunikne trestu, a proto přísaha v důležitých případech děje se před ní. U *Gru-*

²⁸ Baltrušaitis, op. cit., tab. LXVII, obr. 108.

²⁹ »Материалы по археол. Кавказа«, X. Москва. Tab. XXIX, 46.

³⁰ Кондаковъ, Опись памятниковъ Грузіи, стр. 124, obr. 61.

³¹ *Ibid.*, obr. 55, str. 114.

³² »Материалы по археол. Кавказа«, X. Tab. XXI.

zínů se proměnil sv. Jiří v dlouhou řadu fantastických dvojníků, neboť se modlí: »Nechť Bůh řídí ruku naši a kráčí s námi 63 sv. Jiří«. I *Chevsurové* přinášejí sv. Jiří krvavé oběti. Vůbec u všech kmenů gruzínských, a to nejen křesťanských, nýbrž i mohamedánských a více či méně pohanských, je ctěn sv. Jiří jako zvláště mocný a silný ochránce i pomocník, ba, jak z uvedeného zřejmo, i jako bůh.³³ V kultu sv. Jiří se mísí pohanské s křesťanským a stále se v tomto kultu ozývá jako základní myšlenka pomoc silou proti nepřátelům, a to nepřátelům těla a tělesných potřeb. V té příčině je zvláště zajímavé epitheton sv. Jiří »Lašasdžvari (Laš-kris-džvari)«, t. j. »*kříž vojska*«, známé v Pšavetii a s ním i modlitba pšavetská: »Dej, Pane, vítězství Lašaris-džvari v dáli na nepřitelem, v blízkosti nad zvířetem, dej milost mužům i ženám, malému i velikému, všem, kteří k tobě s modlitbou se utíkají.«³⁴

Zde je již výslovně sv. Jiří uváděn v souvislost s vojenským vítězstvím. Podle katolikose Visariona ve válce Gruzínců s Peršany byl viděn sv. Jiří ve vzduchu, jedoucí na bílém koni jako krásný jinoch, an poráží nepřitele.

Uvedeme-li nyní s těmito kulturně historickými doklady v souvislost onu úžasnou spoustu vyobrazení sv. Jiří, již ani zdaleka nelze vyčerpati, kde vystupuje jako bojovník a vítěz, pak docházíme k určitému závěru, že vyobrazení sv. Jiří, kde potírá nikoliv draka, nýbrž člověka, jest v souvislosti s tímto chápáním sv. Jiří jako vítěze nade vším, co podle názoru Gruzínců člověku a jeho statku škodí, že tedy vyobrazení jest symbolem, stejně jako je symbolem ona figurka pod koněm ležící.

KIRPIČNIKOV³⁵ vykládá toto vyobrazení velmi jednoduše pravě, že v mnohých svanetských chrámech u podobného vyobrazení jest připsáno: »Toto jest císař, jenž mučil Jiří.« VESELOVSKIJ zcela samozřejmě již mluví³⁶ o vyobrazeních sv. Jiří, kde prý sv. Jiří poráží Diokletiana. Bohužel nelze korigovati oba autory v tomto tvrzení, poněvadž jejich údaje jsou neúplné a nepřesné. Památky svanetské byly vydány,³⁷ ale mezi četnými ikonami tohoto typu nenalézáme žádnou, kde by byl takovýto nápis připojen; stejně tak marné bylo pátrání i v jiných gruzínských památkách.

RYSTENKO,³⁸ nepopíráje tvrzení Kirpičnikova o existenci takovýchto nápisů, nesouhlasí s ním v tom, že figura krále představuje Diokletiana, nýbrž vidí v něm tajemného »vešapi«, antropomorfickou figuru gruzínských legend, která měla — podle jeho názoru — společný základ legend o zápasu sv. Jiří s drakem.

Svůj názor, který jsme shora uvedli, můžeme doložiti i památkami výtvarného umění. V kap. I. jsme mluvili o reliefu kijevského michajlovského kláštera, kde první jezdec rovněž poráží ozbrojeného člověka. Pomocí stylistických

³³ Веселовский и Хахановъ, op. cit. passim.

³⁴ Хахановъ, op. cit. str. 250.

³⁵ Op. cit., str. 114.

³⁶ Op. cit., kap. III.

³⁷ »Материалы по археол. Кавказа«, X.

³⁸ Op. cit., str. 464 a sl.

známek lze v přímou souvislost s tímto reliefem uvést relief chersonéský VI.—IX. stol., na tomtéž místě zmíněný, nalezený v ikonostasu jednoho z chrámů na panství Voronova v Abchazii. Na úplném reliefu, který se skládal z několika zlomků³⁹ (v hist. museu toliko jeden z nich), vidíme zřetelně, že pravý jezdec poráží rovněž lidskou postavu ležící na zemi (Tab. V., obr. 3.). Možno tedy tyto dva reliefsy uvést v obsahovou, nikoliv formální souvislost s vyobrazeními gruzínskými, že totiž základní myšlenka všech jest jedna a táž.

Tím se přibližujeme otázce původu všech křesťanských vyobrazení vojenského jezdce-vítěze, ať již nad člověkem nebo nad zvířetem. Na otázku tu možno podle našeho názoru dáti odpovědi jen dvě: buď je vyobrazení původu historického nebo symbolického.

Generální odpověď jest možna jen tenkrát, když z předmětu vyloučíme vyobrazení přesně podle historie nebo legendy komponované, což je v tomto případě totéž, totiž vyobrazení sv. Dimitrije a Merkurie; drakobijskou funkci sv. Theodora ponecháváme stranou, neboť je komplikována samostatně.

Druhou odpověď na zmíněnou otázku dal již PAPEBROCHIUS v AASS, který ovšem šel poněkud daleko a symbolicky vykládal i postavu Alexandry. Základní myšlenka jeho však nebyla mylná. Můžeme totiž doložit historickým faktem *symbolismus* této komposice, historicky také osvědčený. Je to známé místo v Eusebiově Vita Constantini.⁴⁰

Podle Eusebia zřídil si Konstantin vyobrazení, jež umístil před vestibulem palatia z trojího důvodu: jednak aby naň, t. j. Konstantina bylo *patřeno*, jednak aby bylo *pozdravováno* znamením kříže nad jeho hlavou; ale nejvíce pro to, aby »všem před očima předvedl onoho tajemného nepřítele pokolení lidského«. První dva účely odbývá Eusebius krátce, zato obšírně vyzdvihuje další význam a účel tohoto vyobrazení, jehož důležitost zdůrazňuje přesným popisem a odůvodněním ikonografických detailů.

Vyobrazení ono bylo podle Eusebia tabulový enkaustický polychromní obraz Konstantina a jeho dětí, pod jejichž nohama se řítí drak do hlubin mořských, proklán jsa kopími uprostřed břicha. Hlavní váhu však klade Eusebius na výklad zobrazení draka. Na jedné straně zdůrazňuje neviditelnost d'ábla, kterého výslovně nejmenuje, na druhé straně vynáší symbolismus vyobrazení za použití podoby draka, neboť »božské výroky« v prorockých knihách (t. j. Izaiáš 27, 1—2, Apokal. 12, 9 a 20, 2) nazývají jej, t. j. d'ábla, drakem a svádíovým hadem, kterého pak Konstantin srazil do pekelných hlubin »spasitelným znamením, jež nad hlavou jeho se stkvělo«, t. j. znamením kříže. Symbolismus tento naplňuje Eusebia neobyčejným podivem nad vynikající důmyslností Konstantinovou, jenž obraz tento kázal namalovati jakoby z božského vnuknutí a tak výtvarně vyjádřiti to, co proroci slovy vyjádřili, totiž vítězství Boha nad d'ablem.

Můžeme se snad pozastaviti nad mnohomluvností Eusebiovou, jenž třikrát

³⁹ »Материалы по археол. Кавказа«, IV, tab. VII.

⁴⁰ Lib. III., cap. III. — P. G. XX., 1057.

opakuje jednu a touž myšlenku, ale právě tato mnohomluvnost napovídá, že zde šlo o něco neobyčejného, nezvyklého a do té doby nevidaného, aby totiž jednak ďábel byl v podobě draka zobrazován, jednak aby malířsky a výtvarně vůbec vyjádřena byla základní myšlenka křesťanské dogmatiky o *potření* ďábla Kristem na kříži umírajícím a o pronásledování díla ďáblova panovníkem křesťanským.

Z toho tedy plyne, že ona ikona Konstantina a jeho dětí může být pokládána za více méně prototyp všech těch vyobrazení, jež představovaly potírání draka; s tím rukou v ruce jde další závěr, že spolu s touto *formou* jde zároveň i její *duchovní náplň*, že i v dalších komposicích toho druhu zachovává se též symbolický dvojčlen: ďábel-drak, vítězství nad drakem-vítězství nad ďáblem. Nemáme pochybností, že právě tento konkrétní vztah prototypu ke Konstantinovi byl nemalou příčinou rozšíření jeho symbolismu v něm skrytého a z něho vycházejícího. Dokladem, který mluví pro význam úcty ke Konstantinovi je to, že ve francouzské románské plastice setkáváme se s kopiemi jiného typu domnělého vyobrazení Konstantinova; jsou to reliefs v tympanonu portálů chrámů v Chateaufortu a Saint-Hilaire de Melle, jež prý jsou replikami domnělé sochy Konstantinovy v Římě, jak ji viděli a do Francie její známost zanesli poutníci římstí, jež však ve skutečnosti byla sochou Marka Aurelia, která stála u Lateránu a byla r. 1538 přenesena na Kapitol.⁴¹

Stojíme zde tudíž před nesporným faktem, že v *tomto* vyobrazení, jež má s vyobrazením zápasu sv. Jiří s drakem společné to nejdůležitější, totiž potírání draka, je ukryt symbol vítězství síly křesťanské nad ďáblem.

Nemůžeme neučiniti poslední krok a nepostaviti hypotézu, že i vyobrazení sv. Jiří porážejícího draka jest naplněno tímto symbolismem, stejně jako u vyobrazení jiných světců; vzpomeňme, že první vyobrazení sv. Jiří tohoto typu je sloučeno s vyobrazením sv. Theodora a Sergia porážejícími rovněž šelmy, vzpomeňme, že všichni tito tři světcí drží v rukou kopí ukončené křížem, tedy další element, jenž toto vyobrazení uvádí v souvislost s prototypem Konstantinovým, nad jehož hlavou bylo »superpositum salutare signum«.

Omezujeme se na toto srovnání, ponechávající stranou úmyslně další, podle našeho úsudku starší, genesi jízdního vyobrazení světců vůbec, jak ji můžeme sledovati ne u sv. Jiří, nýbrž u mnoha jiných světců, tak na př. u sv. Meny.

Tolik o *drakobijské* funkci sv. Jiří; ale viděli jsme na gruzínských reliefech i sv. Jiří porážejícího člověka-krále. Řekli jsme již, že tento ikonografický motiv vidíme též na kavkazském reliefu Historického musea. Jak zde, tak na kijevském reliefu vidíme dva bezejmenné jezdce, z nichž jeden poráží draka, druhý člověka. Tento princip formální symetrie zachovává i reliéf v Nikorzmindě s tím rozdílem, že jsou zde oba jezdci označeni jmény. Na jiné armenské reliefs v této symetrii vybudované ukázali jsme již v kap. I. Nepochybujeme

⁴¹ MÂLE, L'art religieux du XIIe siècle en France. Paris, 1922. Str. 247 a sl.; nelze sem však zařazovati jezdce s tympanonu severního postranního portálu v Parthenay le Vieux, který nemá s předešlými dvěma ani s originální sochou Marka Aurelia nic společného.

o tom, že označení obou jezdců jmény, ať jde o relief v Nikorzmindě ne fresky v Gereme, nebo Otrantu, je úplně akcidenční a přidáno již tenkrát, kdy tato symetrická dvojice existovala. Leč právě *Kavkaz* je to, kde víc jednoho z těchto jezdců porážeti člověka a druhého draka. A je to zase Kav. který, jak jsme ukázali, mísí náboženské představy křesťanské s pohanským a právě na Kavkaze dochází k fantastickému rozmnožení sv. Jiří na 64 různých postav a konečně je to Kavkazan, jenž se modlí k mytologické postavě vzniklé sloučením představ sv. Jiří a pohanského Lašaris-džvari slovy: »... dej vítězství v dáli nad *nepřítelem*, v blízkosti nad *zvěřím*«.

Z toho vyvozujeme, že vyobrazení posléze uvedeného typu jest národní specialitou kavkazskou, vzniklou na základě smíšených a neujasněných náboženských představ, kde jedna tajemná, božská bytost, ochránkyně všeho, co gruzínský horal má, jež ochraňuje jej před zvířetem stejně jako před nepřítelem, se rozdvouje na dvě bytosti, jež ve stadiu formace lidových produktů myšlenkových v umělecké formy vysokého dvorského umění přejímají název dvou velikých mučedníků a vítězů, jejichž kult přichází silnou vlnou Byzantska: sv. Jiří a Theodora. A opět sv. Jiří táhne na sebe všechny vlastnosti té bytosti, jež je nezbytností náboženského života primitivů, především dokonalost statečnosti, jež je s to přemáhati nesnáze, které Gruzínům působí jeho největší nepřátelé, příroda a východní muslimanští sousedé. On je to, který vede svůj lid do boje a poráží nepřítele, a proto není se co diviti ani tomu, že pod jeho koněm na tak četných památkách se zoufale zmítá onen »král«, král abstraktní stejně jako jeho koruna, jenž se chtěl sv. Jiří a jeho lidu postavit na odpor.

Zůstává však ještě jedna otázka, jak lze totiž uvést v soulad naši hypotézu právě vyloženou s faktem existence legendy o zápasu sv. Jiří s drakem.

Pro zodpovězení této otázky je nejdůležitější zjištění, kdy se tato legenda objevuje. KRUMBACHER, který se otázkou tou speciálně nezabýval, praví, že literárními památkami nelze existenci osvědčiti před r. 1315,⁴² RYSTENKO pak klade vznik první řecké redakce do XIII., možná i do XII. stol.,⁴³ AUFHAUSER v podstatě skoro stejně konstatuje, že i v literatuře se objevuje tato legenda až v XII.—XIII. stol.⁴⁴

Proti tomu se domnívá KIRPIČNIKOV,⁴⁵ že legenda byla známa v Řecku již dlouho před křížáckými válkami a KONDAKOV⁴⁶ mluví o tom, že původ legendy nutno hledati v hluboké minulosti v době blízké Justinianu. — Tvzení Kirpičnikovo vyvrátil však bezpečně Rystenka a Kondakov svoje mínění ničím nedokládá. Otázka ta je výlučně literárně-historická, a proto nemůžeme než úsudek oněch tří autorů prostě přijmouti.

Tu se ovšem rozpadá celá linie vývoje ikonografického typu »Zápasu sv. Jiří s drakem« na dvě skupiny: před vznikem legendy a po ní.

⁴² Op. cit., str. 296.

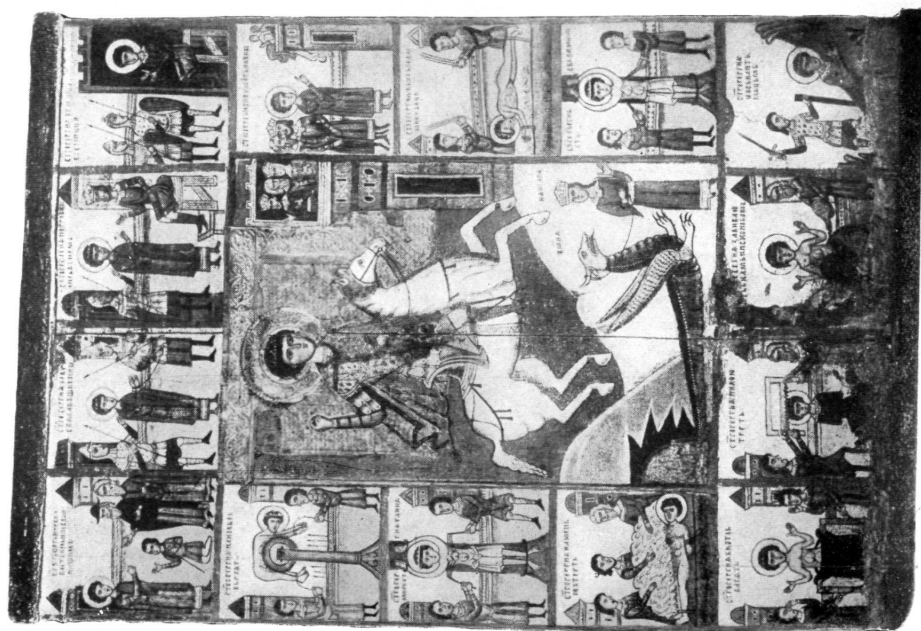
⁴³ Op. cit., str. 200.

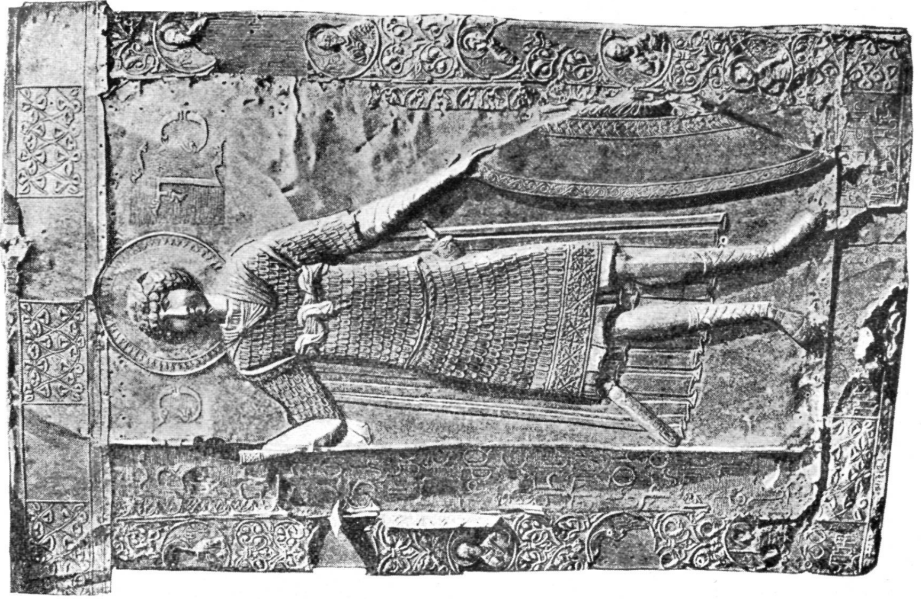
⁴⁴ Op. cit., str. 237.

⁴⁵ Op. cit., str. 50.

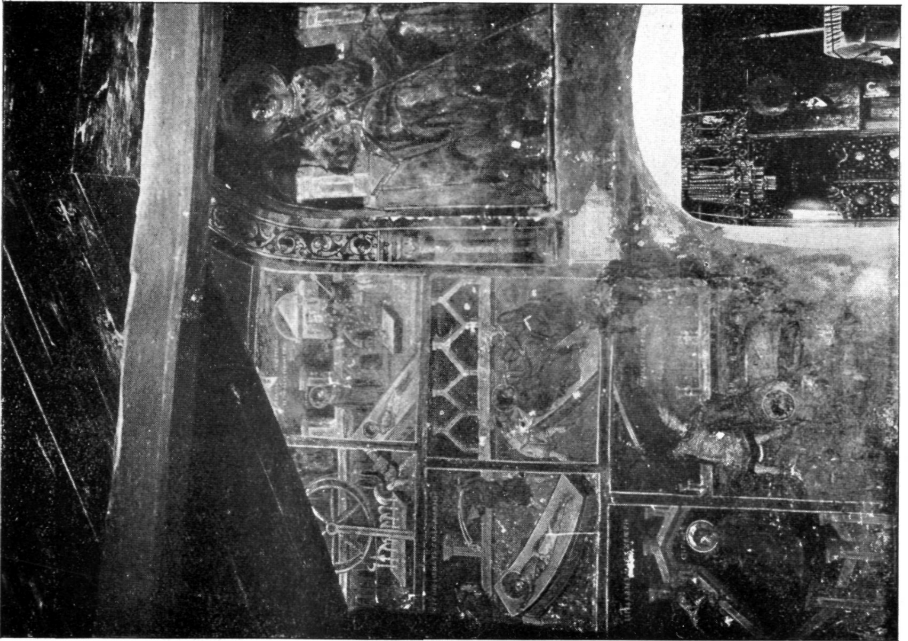
⁴⁶ Русская икона. III., str. 134.

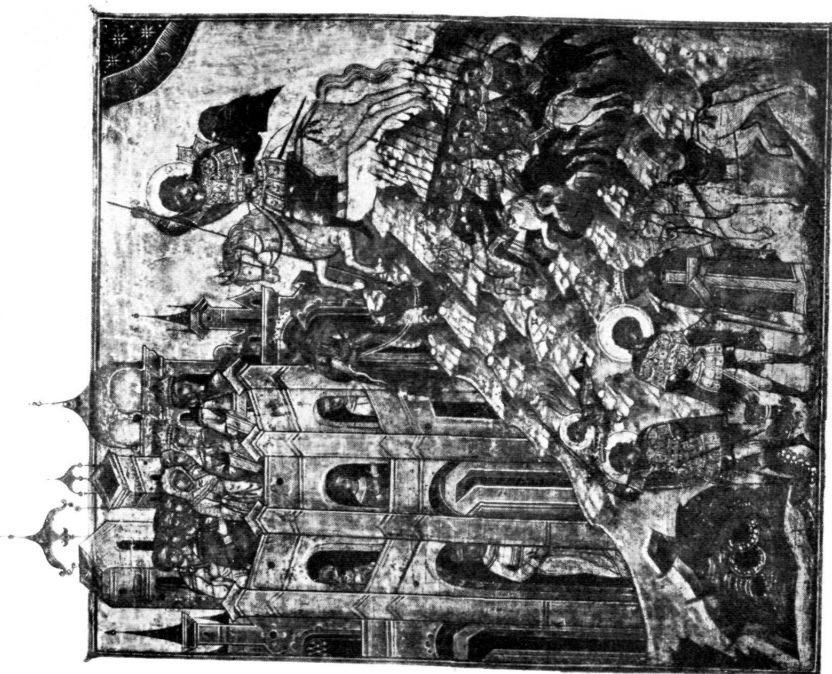

2.

1.

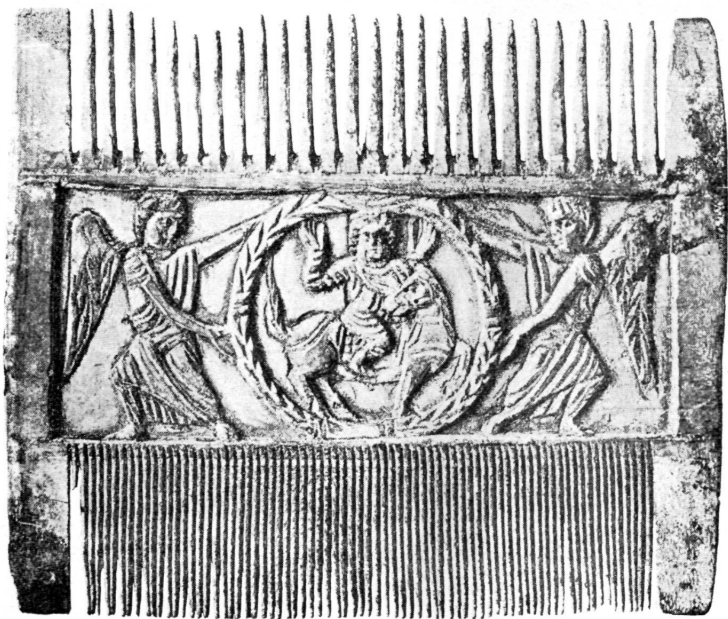
2.

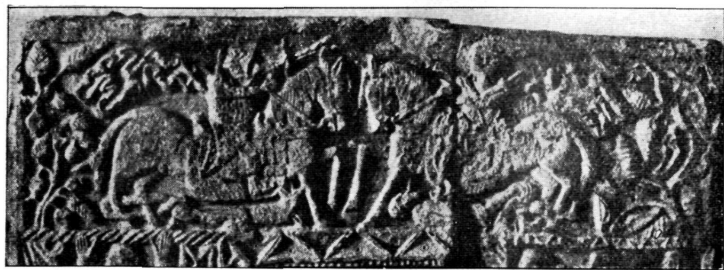
1.

1.

2.

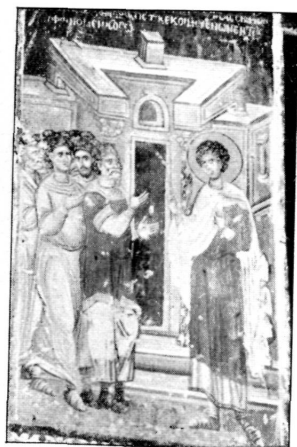
3.

1.

2.

3.

4.

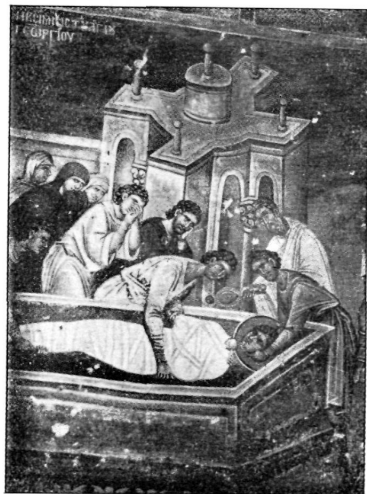
5.

1.

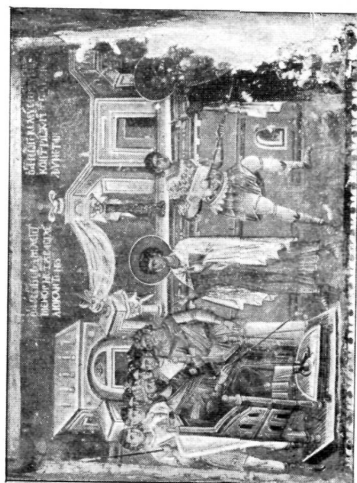
2.

3.

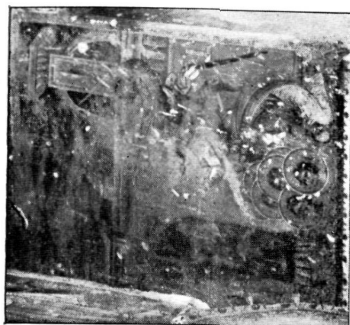
4.

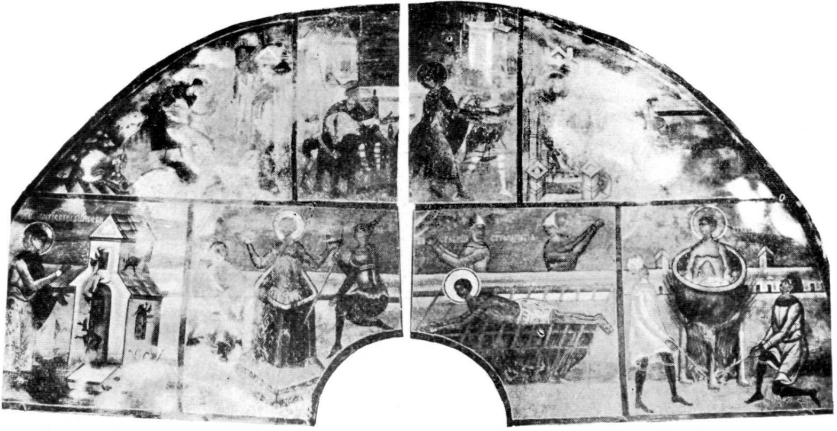
1.

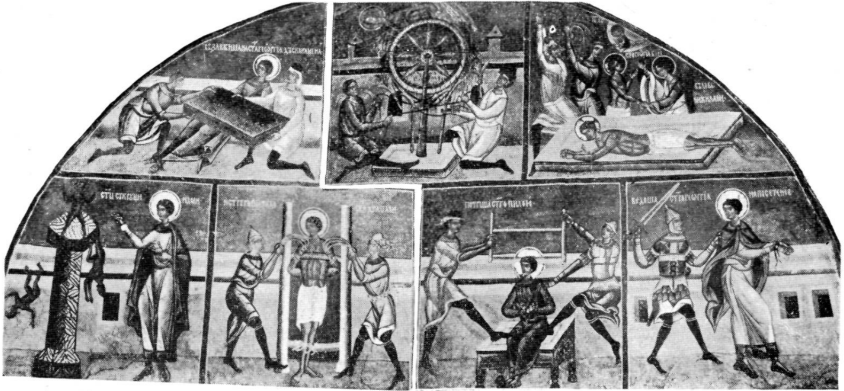
2.

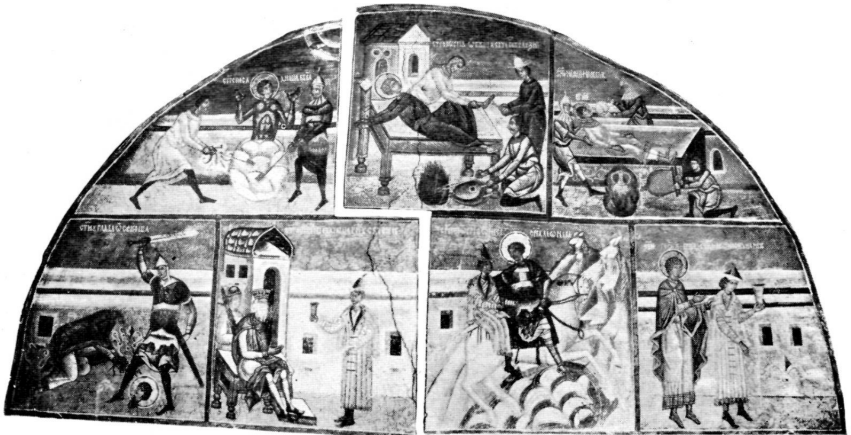
3.

1.

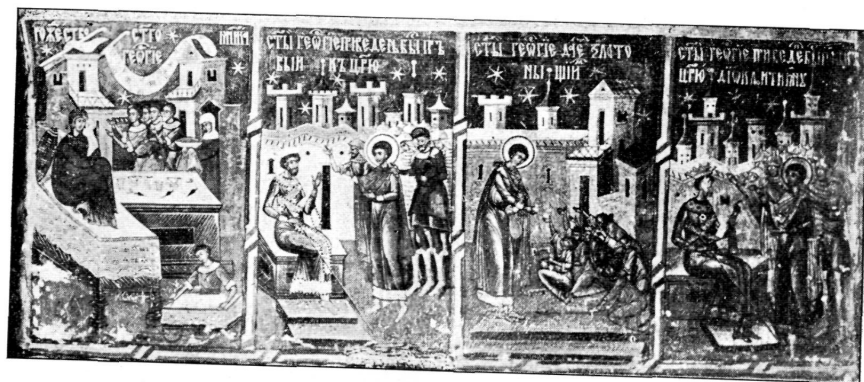
2.

3.

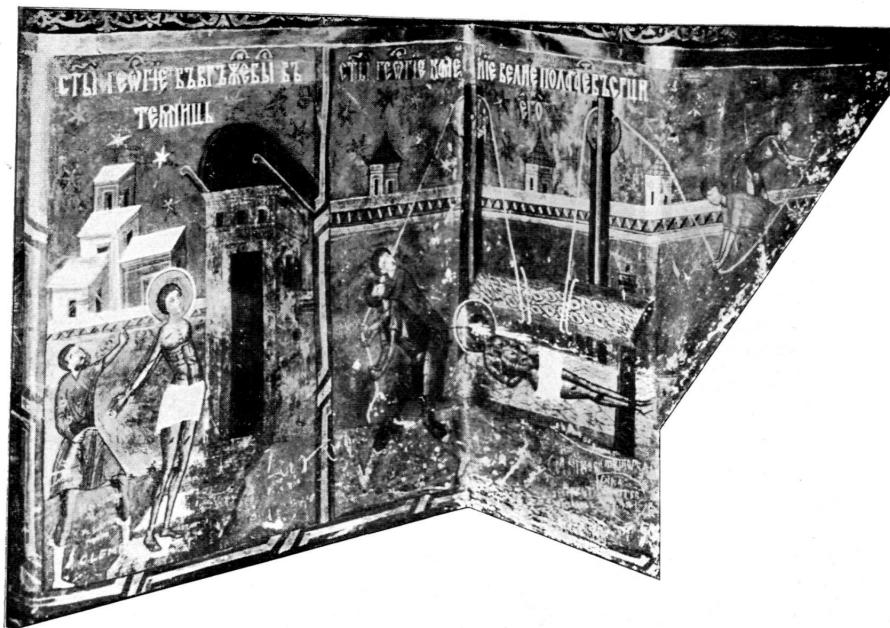
1.

2.

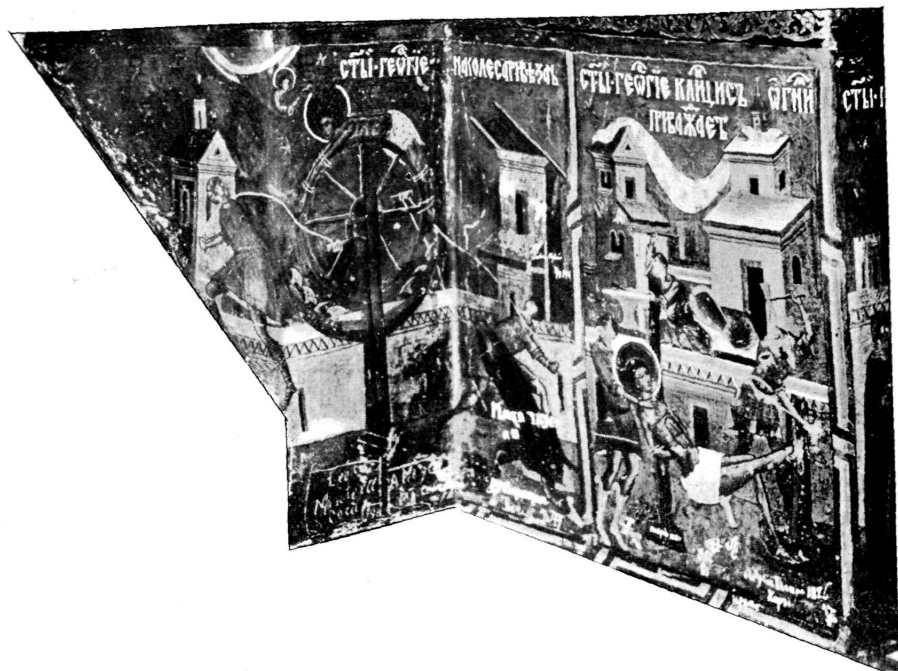
3.

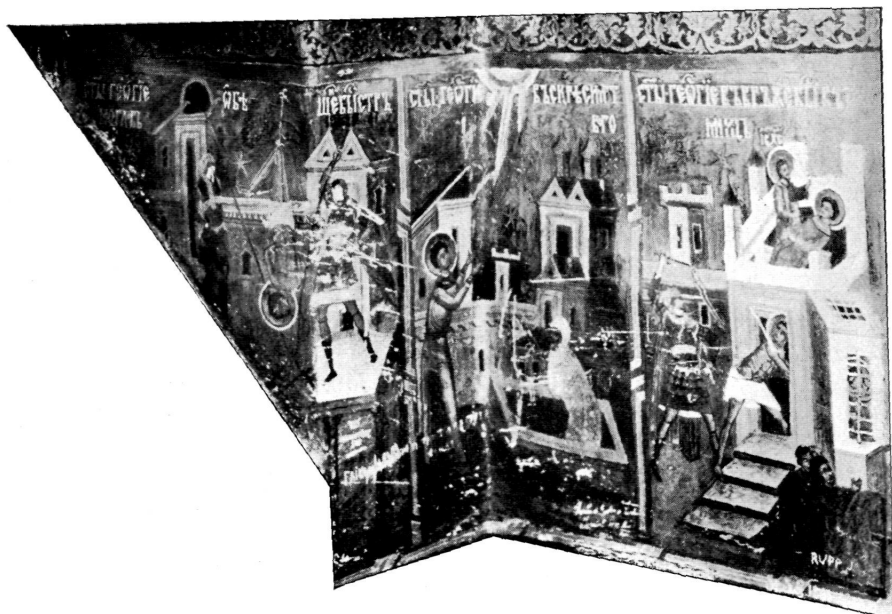
1.

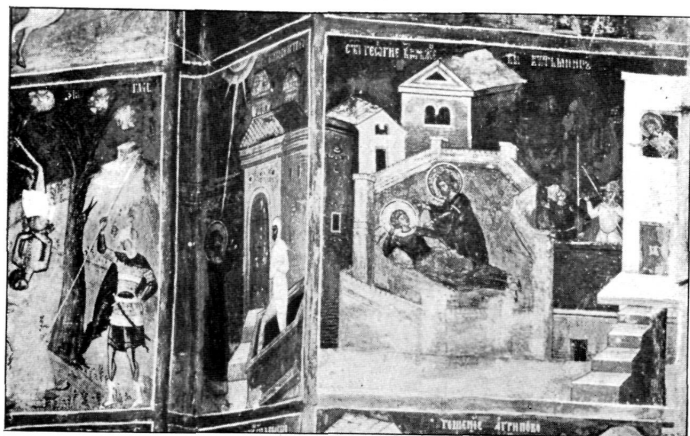
2.

1.

2.

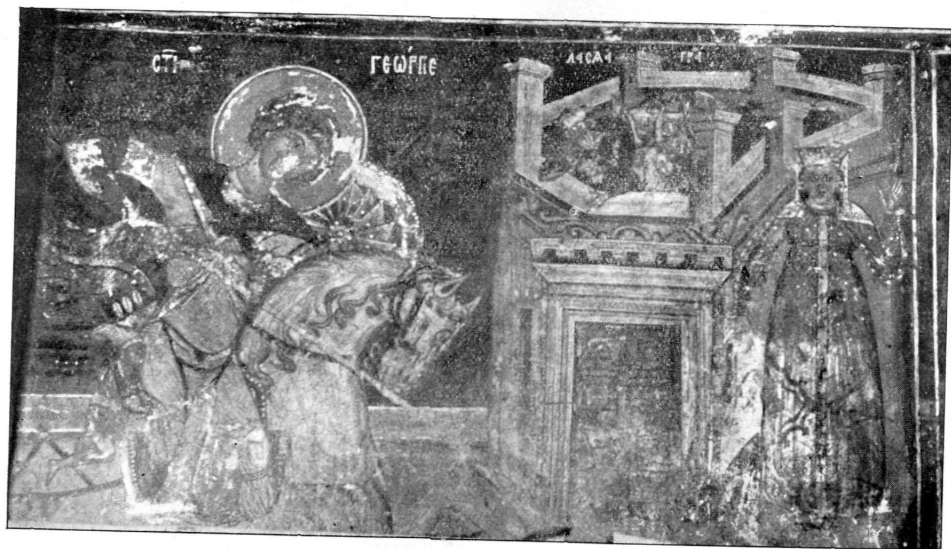
1.

2.

1.

2.

1.

2.

Úsilí Krumbacherovo dokázati, že není před vznikem legendy vyobrazení tohoto typu, selhává o fakt existence takových památek; ale myslíme, že úsilí to bylo zbytečné. Rozdělili jsme totiž shora onen základní typus na dva podružné typy: jednoduchý a složitý. A skutečně památky typu složitého, jež se bez nejmenší pochyby víží zcela úzce k legendě o zápasu s drakem, můžeme konstatovati teprve ve XII. stol., před tím existují památky jen typu jednoduchého. Po této době ovšem se vyskytují oba typy vedle sebe a z toho plyne závěr této úvahy a celé kapitoly:

1. V nejstarších památkách se vyskytuje jenom typus jednoduchý, jenž nemá nic společného s literární legendou a jehož vznik je dán symbolickým zobrazením vítězství křesťanského ducha nad ďáblem, myšlenkou, jež je společná i jiným vyobrazením tohoto typu mimo rámec ikonografie sv. Jiří.

2. Typus složitý, těsně obsahově vázaný s legendou, vyskytuje se až poté, když vešla tato legenda v literární formu. Tím je zároveň zodpověděna i otázka Rystenkem bez dostatečného základu řešená,⁴⁷ co existovalo dříve, zda obraz, či legenda.

3. Na tomto základě vyrostlá ikonografie tohoto typu trvá s nepatrnými změnami nadále. K jejímu úžasnému rozšíření, jež se nedá ani měřiti s rozmachem vyobrazení jiných světců-drakobijců, přispěla hlavní měrou ne legenda o draku, nýbrž legenda o životě, plná motivů, jež v úžas uváděly věřící a naplňovaly úctou k tak velikému světcí. A právě to, že vznik těchto legend spadá do doby největšího rozvoje hagiografie byzantské (VIII.—XI. stol.),⁴⁸ přispívá k tomu, že jednoduchý typ tohoto vyobrazení — jak se zdá — v té době rovněž vznikající a zahrnující v symbolické zkratce celou sílu křesťanské vytrvalosti, vyzařující z legendy o mučení a korunované vítězstvím věčného života nad utrpením a mocí tohoto světa, dochází největšího rozšíření k slávě jména světce, jež křesťanský východ povýšil na jedno z míst nejpřednějších.

V Praze, v říjnu 1933.

SOUPIS ILUSTRACÍ.

Tab. I. Srbská ikona. XVII. stol. Pečská patriarchie.

Tab. II., obr. 1. Ruská ikona. XIII.—XIV. stol. Býv. sbírka Pogodinova. Petrohrad. Ruské museum;

ob. 2. Ruská ikona. XV. stol. Moskva. Rogožský hřbitov.

Tab. III., obr. 1. Kremikovci. Bulharsko. Narthex. Fresky XV. stol.

ob. 2. Stříbrná ikona. XII. stol. Gruzie. Klášter džumátský.

Tab. IV., obr. 1. Stříbrná ikona. Nezn. datování. Svanetie. Vesnice Lagaň.

ob. 2. Ruská ikona. XVII. stol. Petrohrad. Ruské museum.

⁴⁷ Op. cit., str. 458 a sl.

⁴⁸ Aufhauser, op. cit., str. 237.

- Tab. V., obr. 1. Koptský relief. V.—VI. stol. Dašlut.
 obr. 2. Hřeben z Antinoe. IV.—V. stol. Kairo. Museum.
 obr. 3. Relief z ikonostasu ve Voronovo. Abchazie. VII.—VIII. stol. Moskva. Historické museum.
- Tab. VI., obr. 1. Jurjev Polskoj. Chrám sv. Jiří. Relief. XIII. stol.
 obr. 2. Email. Byv. sb. Zvenigorodského. Paříž. Louvre.
 obr. 3. Staro Nagoričino. Jugoslavie. Freska. 1318.
 obr. 4. Härläu. Rumunsko. Narthex. Freska. XIV. stol.
 obr. 5. Prapor Štěpána Velkého. 1500. Bukurešť. Vojenské museum.
- Tab. VII., obr. 1.—4. Staro Nagoričino. Jugoslavie. Fresky. 1318.
- Tab. VIII., obr. 1.—3. Staro Nagoričino. Jugoslavie. Fresky. 1318.
- Tab. IX., obr. 1.—3. Voronež. Rumunsko. Fresky. 1550.
- Tab. X., obr. 1. Voronež. Rumunsko. Fresky. 1550;
 obr. 2.—3. Sucevița. Rumunsko. Fresky. 1595.
- Tab. XI., obr. 1.—2. Sucevița. Rumunsko. Fresky. 1595.
- Tab. XII., obr. 1.—2. Sucevița. Rumunsko. Fresky. 1595.
- Tab. XIII., obr. 1.—2. Roman. Rumunsko. Fresky. XVI. stol.
- Tab. XIV., obr. 1. Staro Nagoričino. Jugoslavie. Fresky. 1318.
 obr. 2. Kremikovci. Bulharsko. Freska. XV. stol.
- Tab. XV., obr. 1. Nikorzmina. Gruzie. Relief. XI. stol.;
 obr. 2. Géréme. Kapadokie. Kaple č. 28. Freska. XII. stol.
- Tab. XVI., Härläu. Rumunsko. Freska. XV. stol.

Reprodukce tabulek I., III., obr. 1., VI., obr. 3., VII., obr. 1.—4., VIII., obr. 1.—3. a XIV., obr. 1.—2. podle fotografií prof. N. L. Okuneva, tabulek VI., obr. 4., IX., obr. 1.—3., X., obr. 1.—3., XI., obr. 1.—2., XII., obr. 1.—2., XIII., obr. 1.—2. a XVI. podle fotografií pořízených komisí památek historických v Bukurešti a zapůjčených prof. A. Grabarem; ostatní dle citovaných děl.

SAINT-GEORGES DANS L'ART CHRÉTIEN ORIENTAL.

(Résumé.)

Les monuments de l'architecture ancienne, dédiés à Saint-Georges, permettent de conclure à l'existence du culte de Saint-Georges dans l'Orient chrétien du VIe siècle. Nous en recherchons les traces dans les souvenirs tangibles que cette époque nous a laissés, en nous guidant par les caractéristiques typiques et iconographiques qui nous ont été révélées par les siècles suivants. Nous sommes toutefois entravés dans notre tâche par des difficultés qui nous empêchent de reconnaître de premier abord les plus anciennes représentations du saint. Les images plus tardives de Saint-Georges nous fournissent une double figuration, qui est soit active (« le combat avec le dragon ») soit représentative (« le guerrier martyr » ou « le martyr » tout court); dans les deux cas il ne s'agit cependant que de la formulation du type. Ainsi, en face d'un monument ancien,

nous pouvons affirmer avec certitude qu'il s'agit de Saint-Georges seulement lorsqu'il est fait mention du nom ou bien lorsque les particularités iconographiques et typiques ne laissent subsister aucun doute. Il est question, en d'autres termes, de reconnaître dans la foule des guerriers chrétiens terrassant le dragon ou dans celle des martyrs l'image particulière de Saint-Georges pour la rendre à sa personnalité individuelle. De ce fait c'est à dessin que nous laissons de côté toutes les théories sur l'origine du guerrier à cheval en général et sur les rapports entre cette image chez les païens et chez les chrétiens.

Nous citons en passant les monuments où les attributs du cavalier vainqueur du dragon ont été utilisés dans la représentation d'autres saints de l'église chrétienne, bien qu'il s'agisse évidemment de monuments nés sur un terrain préparé par les rites syriens, arméniens, coptes, ou, en dernier lieu, grecs. Il résulte de là que Saint-Georges ne saurait être identifié avec tout saint représenté en guerrier équestre. Ce serait sans doute facile, mais superflu d'aller plus loin et de vouloir isoler Saint-Georges de la série des saints représentés à cheval pour ne voir en lui que le dernier échelon dans l'évolution du type. Si parmi les monuments de ce genre nous voulons indiquer ceux qui portent sans contredit l'image de Saint-Georges et qui datent d'une époque antérieure à l'année mille, nous ne pouvons, logiquement, lorsqu'il s'agit d'une étude iconographique du saint, passer sous silence ou méconnaître les monuments plus anciens dépourvus de l'indication du nom, attendu que, si même ils ne constituent pas le premier échelon, ils se trouvent sûrement à la base de cette évolution iconographique particulière. On rencontre une série de monuments de cette catégorie dans le domaine de la peinture, mais encore plus souvent dans celui de la sculpture et surtout dans les arts appliqués chez les Coptes, les Arméniens et les Grecs, en allant du Ve au XIIe siècle.

L'âge des Comnènes et l'époque macédonienne nous ont laissé une triple image où la personnalité de Saint-Georges n'est pas douteuse, soit une figuration représentative, une illustration de la légende et de la vie du saint et finalement une figuration active sous la forme de « combat avec le dragon ».

Une des images les plus antiques de la catégorie représentative est celle que nous trouvons dans le bas-relief du triptyque d'Harbaville au Louvre. Si nous comparons les particularités typiques de cette image avec celles des autres saints du même objet d'art nous voyons que la stylisation des cheveux, les proportions du visage et le dessin du nez long et mince se retrouvent également chez les autres personnages sans barbe, Saint-Démétrius et Saint-Procopé, et que les vêtements de Saint-Georges, à quelques détails près, sont les mêmes que chez les autres guerriers. Ainsi Saint-Georges ne diffère en rien des saints parmi lesquels il figure et si l'inscription qui le dénote était absente, on ne pourrait dire avec certitude qu'il s'agit de lui et non pas de quelque autre personnage. Ni là, ni même beaucoup plus tard l'image de Saint-Georges ne peut être considérée comme étant un portrait: ce n'est que le type idéal du martyr adolescent ou du guerrier qui a servi à la représentation de Saint-Georges, selon les données littéraires à disposition. Que ce type n'ait pas été créé exprès pour servir à l'iconographie de

Saint-Georges, ni qu'il ait été employé là pour la première fois paraît certain du fait qu'il existe de nombreux spécimens antérieurs. Quant au type attribué à Saint-Georges nous le retrouvons dans une série infiniment prolongée de monuments, à commencer du Xe siècle et jusqu'aux derniers vestiges de l'art chrétien oriental: à part quelques détails insignifiants il ne subit aucune modification essentielle et un essai de classification, sur la base du seul élément qui varie, les armes, risque de dégénérer en croquis schématique de l'évolution entière. L'image de Saint-Georges guerrier est quelquefois celle d'un homme à cheval, parfois celle d'un homme assis, mais les monuments de la première manière sont rares, et pour cause: on a toujours donné la préférence à la scène du « combat avec le dragon » où le saint apparaît également à cheval (nous en avons le plus ancien exemple dans la fresque de l'église de Saint-Georges à Novi Pazar du XIIe siècle). Si on considère le type que nous appelons « actif » [voir le bas-relief du XIe ou XIIe siècle de la cathédrale de Saint-Marc à Venise, la bannière d'Étienne-le-Grand de l'année 1500 (pl. VI, fig. 5), les fresques de Voronež, de Kremikovci (pl. III, fig. 1) et d'ailleurs] et on le compare avec le premier type, c'est-à-dire celui, où le saint apparaît debout, on est frappé de l'aspect belliqueux du personnage, ce qui se manifeste dans l'attitude de la figure principale et parfois dans l'ensemble de la composition qui lui sert de cadre. À côté des deux types principaux il faut mentionner encore le Saint-Georges « en prière » (l'icône en bois sculpté du Musée d'Art chrétien à Athènes, attribuée au XIVe siècle et la fresque de Xenofon de l'année 1544) et finalement un type local, dit « Diasoritis » qui apparaît dans une série de monuments divers (l'iconostase de Staro Nagoričino de 1318, l'icône grecque du Musée russe et la fresque de Xenofon) qui se rallient cependant tous au culte de Saint-Georges du couvent de ce nom, se trouvant sur l'île d'Amorgos aux Cyclades. Cependant dans l'épopée artistique des Comnènes nous trouvons encore un type profondément différent de ceux que nous venons de signaler, celui d'un Saint-Georges, martyr patricien. Les traces les plus anciennes en remontent aux émaux du XIe—XIIe siècle: sans parler de ceux bien connus de l'ancienne collection de Zvenigorodskoj (pl. VI, fig. 2), mentionnons une série d'objets sur émail, appartenant à l'art géorgien. Dans l'art monumental nous rencontrons pour la première fois ce type à la Martorana de Palerme (1143). L'analyse de ces monuments permet d'arriver à des conclusions identiques à celles que nous avons exposées pour le type « guerrier »: le type « patricien » est commun à d'autres saints que Saint-Georges, mais par lui-même il provient d'une époque antérieure à ces monuments, de sorte qu'on est amené à écarter toute hypothèse tendant à démontrer que son apparition coïncide avec les premiers essais de donner une image de Saint-Georges. Avec le temps le type « guerrier » finit par supplanter presque complètement le type « patricien »; il en reste cependant des vestiges dans des monuments d'une date beaucoup plus récente, soit dans la fresque de l'Annonciation dans Kobejar de 1632, dans la plaque postérieure de la reliure en argent de l'évangile des Branković, datant de 1707, dans la fresque de la « vieille église » de Saint-Varlaam à Methéore du XVIe siècle

et dans la fresque du couvent de Treskavac, restaurée au XIXe siècle. En plus de ces restes nous rencontrons toujours le type fondamental dans le « čin » russe. Du point de vue dogmatique il est intéressant de voir que ce « Deïsus » russe amplifié a reproduit non pas le saint belliqueux, mais le martyr chrétien résigné.

Nous considérons les cycles ayant trait à la vie et surtout à la fin glorieuse de Saint-Georges comme autant d'illustrations à la légende du saint et c'est de ce point de vue là que nous les analysons. La série commence par un cycle de fresques, actuellement constituant des fragments très endommagés par des retouches, qui sont visibles dans l'église de Sainte-Sophie à Kiev (XIe siècle); un objet d'art éminemment russe est l'icône du Musée russe, ayant appartenu jadis à la collection Pogodin (XIIIe—XIVe siècle) (pl. II, fig. 1), où le sujet est disposé en guise de cadre autour d'un « combat avec le dragon » qui constitue le centre du tableau. Deux cycles de fresques du XIVe siècle en bon état de conservation se trouvent à Staro Nagoričino (1318) (pl. VI, fig. 3, pl. VII, fig. 1—3 et pl. VIII, fig. 1—3) et à Dečany (1348). Parmi les objets d'art du XVe siècle signalons en premier lieu l'icône du cimetière Rogožskij à Moscou (pl. II, fig. 2), où la disposition des personnages formant cycle rappelle celle de l'icône de Pogodin; nous y rencontrons pour la première fois le motif des miracles, survenus après la mort du bienheureux. Vient ensuite le cycle de fresques de Kremikovci en Bulgarie (pl. III, fig. 1), et deux images, restes d'un cycle de peintures murales à Hărlău (pl. VI, fig. 4 et pl. XVI), en Roumanie. Le XVIe siècle a vu naître trois vastes cycles roumains: à Voroneț (1550) (pl. IX, fig. 1—3 et pl. X, fig. 1), à Sucevița (1595) (pl. X, fig. 2, 3, pl. XI et XII) et à Roman (pl. XIII, fig. 1, 2) (datant des dernières années du siècle). Des cycles du XVIIe siècle il y en a deux d'origine serbe: les fresques de Temsko et l'icône à la « patriaršija » de Peć (pl. I). Enfin, le XVIIIe siècle a donné naissance aux personnages en relief qui ornent la reliure en argent de l'évangile, ayant été donné par Constantin Branković à l'église de Saint-Jean Nouveau à Bucarest en 1707. Il faut ajouter encore à ces cycles complets, ou conçus comme un tout complet, des scènes fragmentaires. Si nous examinons de près toutes ces séries d'images et les rapprochons des textes anciens nous en concluons que toutes, sans exceptions, elles sont issues du domaine littéraire; et cependant aucun des cycles existants ne peut servir d'illustration à une légende entière: les peintres y ont puisé des motifs isolés qu'ils ont ensuite groupés à plaisir, le choix ayant été déterminé par le goût du moment et du milieu.

Le « combat avec le dragon » est le sujet qu'on rencontre à l'infini dans l'iconographie de Saint-Georges. Contrairement à l'opinion de Kirpičnikov et de Sněgirev nous croyons avec Krumbacher et Smirnov que dans le fameux récit de Kodin concernant la célébration de la fête de Noël à la cour de Byzance les mots « ἄλλο δρακόντειον » ne sauraient renfermer une allusion au prototype du « combat avec le dragon ». Disons donc que l'époque de Justinien n'a pas connu d'images de ce genre. Les plus anciens spécimens de ce type, parvenus jusqu'à nous, peuvent être identifiés dans les bas-reliefs de l'église d'Achtamar sur le

lac de Van qui remontent à l'année 916, ainsi que dans la fresque de l'église souterraine, consacrée à Sainte-Barbe à Soghanlé, en Cappadoce qui peut être attribuée approximativement à l'année 1000. Dans les deux cas on reconnaît un type iconographique strictement observé que nous appellerons le type « simple », dont les signes extérieurs sont les suivants: la figure équestre du saint, recouvert de vêtements militaires, est isolée; le dragon rampe à ses pieds; la lance de Saint-Georges, menaçante, est dirigée contre l'ennemi avec des intentions belliqueuses. Aucun autre personnage n'apparaît sur le tableau. Si nous voulons tenir compte des émaux d'authenticité douteuse appartenant à la collection Botkin, nous y trouvons, ainsi que dans la fresque de l'église de Saint-Georges de Staraja Ladoga (XIIe siècle) un second type que nous appellerons « complexe » et dont les marques distinctives peuvent être résumées comme suit: la composition comporte, à côté de Saint-Georges, une figure féminine en vêtements de souveraine et quelques autres personnages qui assistent au combat, montés sur les remparts de la ville, tandis que le saint assume vis-à-vis du dragon une attitude passive. Le récit qui a suggéré ce type est contenu dans de nombreuses légendes concernant le combat, largement répandues dans les littératures d'Orient et d'Occident. Les deux types continuent à exister parallèlement et se développent à mesure, chacun de son côté. L'élément iconographique nouveau du type complexe consiste dans l'apparition du prisonnier délivré qui provient de la vie légendaire du saint. Les débuts et origines de l'iconographie de Saint-Georges sont marqués par deux images centrales représentant la lutte avec le dragon: il s'agit de Saint-Georges avec Saint-Théodore (dans la chapelle N° 28 à Géremé du XIIe siècle) (pl. XV, fig. 2) et de Saint-Georges avec Saint-Démétrius (dans la grotte près de Saint-Blaise, du XIVe siècle) qui toutes deux se rattachent à une même composition dépourvue d'inscriptions dénotant les personnages, comme dans le bas-relief d'une église du XIe siècle, située à Nikorzmindia, dans celui du couvent de Saint-Michel à Kiev (XIIe siècle?), ainsi que dans l'iconostase de Voronovo. Une autre composition particulière qui se trouve au Caucase semble fournir les mêmes indications, toutefois le dragon terrassé y est substitué par la figure d'un roi. L'origine de la tradition qui attribue à Saint-Georges les apparences d'un guerrier aux prises avec le dragon peut être de caractère historique ou symbolique. Elle est symbolique à notre avis et l'idée dont cette conception dérive nous paraît provenir d'une double image (l'extermination du dragon et la destruction du diable) dans le fameux tableau encaustique de Constantin, décrit par Eusèbe. Cette filiation se rapporte uniquement au type dit « simple », tandis que le type « complexe » est d'inspiration purement littéraire. Ceci correspond du reste aux événements dans le domaine de la littérature: en effet, la légende du « combat » est apparue au XIIe—XIIIe siècle, soit au même moment que le premier exemple du type « complexe ». Jusque là on n'avait eu que des spécimens du type « simple » qui n'a rien de commun avec la légende littéraire et qui constitue une représentation symbolique de la victoire, remportée par l'esprit chrétien sur le diable, symbole qui est commune à d'autres

représentations de ce genre, même en dehors des cadres de l'iconographie particulière de Saint-Georges.

ILLUSTRATIONS.

- Pl. I. Icône serbe. XVIIe siècle. Patriaršija de Peć.
- Pl. II, fig. 1. Icône russe. XIIIe—XIVe s. Ancienne collection Pogodin. Pétersbourg. Musée russe.
fig. 2. Icône russe. XVe s. Moscou. Cimetière Rogožskij.
- Pl. III, fig. 1. Église de Kremikovci. Bulgarie. Narthex. Fresques du XVIe s.
fig. 2. Icône en argent. XIIe s. Georgie. Monastère de Djumati.
- Pl. IV, fig. 1. Icône en argent. Date inconnue. Svanetie. Village Laganj.
fig. 2. Icône russe. XVIIe s. Pétersbourg. Musée russe.
- Pl. V, fig. 1. Relief copte. V^e—VIe s. Dašlut.
fig. 2. Peigne d'Antioe. IVe—Ve s. Caire. Musée.
fig. 3. Relief de l'iconostase de Voronovo. Abkhazie. VIIe—VIIIe s. Moscou. Musée historique.
- Pl. VI, fig. 1. Jurjev Polskoj. Église Saint-Georges. Relief. XIIIe s.
fig. 2. Plaque en émail. Ancienne collection Zvenigorodskoj. Paris. Louvre.
fig. 3. Staro Nagoričino. Yougoslavie. Fresques. 1318.
fig. 4. Hărlău. Roumanie. Narthex. Fresques. XVe s.
fig. 5. Bannière d'Étienne-le-Grand. 1500. București. Musée militaire.
- Pl. VII, fig. 1—4. Staro Nagoričino. Yougoslavie. Fresques. 1318.
- Pl. VIII, fig. 1—3. Staro Nagoričino. Yougoslavie. Fresques. 1318.
- Pl. IX, fig. 1—3. Voroneț. Roumanie. Fresques. 1550.
- Pl. X, fig. 1. Voroneț. Roumanie. Fresques. 1550.
fig. 2—3. Sucevița. Roumanie. Fresques. 1595.
- Pl. XI, fig. 1—2. Sucevița. Roumanie. Fresques. 1595.
- Pl. XII, fig. 1—2. Sucevița. Roumanie. Fresques. 1595.
- Pl. XIII, fig. 1—2. Roman. Roumanie. Fresques. XVIe s.
- Pl. XIV, fig. 1. Staro Nagoričino. Yougoslavie. Fresques. 1318.
fig. 2. Kremikovci. Bulgarie. Fresques. XIVe s.
- Pl. XV, fig. 1. Nikorzminda. Georgie. Relief. XIe s.
fig. 2. Gueurémé. Cappadoce. Chapelle. N° 28. Fresque. XIIe s.
- Pl. XVI, Hărlău. Roumanie. Fresque. XVe s.

Planches I, III, fig. 1, VI, fig. 3, VII, fig. 1—4, VIII, fig. 1—3 et XIV, fig. 1—2 sont exécutées d'après les photographies de M. N. Okunev, planches VI, fig. 4, IX, fig. 1—3, X, fig. 1—3, XI, fig. 1—2, XII, fig. 1—2, XIII, fig. 1—2 et XVI d'après les photographies de la Commission de monuments historique de București, aimablement prêtées par M. A. Grabar; toutes les autres d'après les ouvrages cités.

STUPAVSKÉ HLAHOLSKÉ PADĚLKY.

I. PROSTŘEDÍ PADĚLKŮ.

TА БЛАЖЕНЕ ПОЕЪЪ ЗЕМѢ МОРАВЪСКАА, ЧЕСТНО ТВОЕ ТѢЛО ИМАШИ И ПАНОНЪСКАА, СКАТНТЕЛЮ, ПРОСВѢЩЕНА ТЕБОЖ. И ЛЮДИЕ ЕЮ СЪШЕДИСЯ ПРАЗДНУЮТЪ ТВОА ПАМАТЬ. Tak vyjadřuje liturgický tropar, dochovaný památkou ze XIII. století (srv. *Fontes rerum Bohemicarum*, Tomus I., pag. 52) víru, jíž nerozmetaly věky, že Morava jest místem posmrtného odpočinku sv. Methoděje.

A mezi lidem na Slovákku je přesvědčení, že hrob věrozvěstův jest blízko. Působí tu blízkost Velehradu, kde velkolepá slavnost každoročně oživí vzpomínku na apoštoly Slovanů a mimoděk i otázku po mohutném sídle Rostislavově, jež bylo jejich působištěm. Zkazky, kterými jsou opředena význačná místa kraje a uváděna ve vztah k činnosti svatých bratří, zájem ještě stupňují a nezřídka se přihází, že i povídka jest pojímána jako historická pravda, jen když obsah odpovídá náboženskému romantismu. Stupavskými »nálezy« měl býti vyřešen nebo alespoň učiněn složitějším spor o hrob sv. Methoda; zájem měl býti odkloněn jinam od tradičního Velehradu, na dvě místa tohoto chudého kraje, o nichž do té doby bylo tak málo slyšati: na Stupavu a Osvětimany.

Stupava, ves, vzniklá v XVIII. století z dřevařských bud, měla se zásluhou padělatelovou státi důležitým místem pradávne slovanské minulosti. Osada leží na cestě mezi Buchlovicemi a Koryčany. Tento kout Slovácka jest vzdálen průmyslového a dopravního ruchu; železniční trati se mu vyhýbají, a ani zvláště hlučných silnic tu není. Dělivé vlivy hor se zde projevují velmi jasně. Je tam poměrně málo průmyslu, a ten, který tu jest, byl příliš slabý na to, aby přetvořil za staletí vyhraněnou sociální strukturu. Život se utváří jinak než na venkově českém; nové živly vnikají sem jen ponenáhlu. Tím i náboženské názory nepodléhají tak pronikavým změnám. Vliv náboženských myšlenek je dosud značný, ačkoliv o rozumovém uvědomení náboženském lze mluvit jen v řídkých případech: častěji se tu prolíná víra až s pověřčivostí. Autorita kněze, přes to, že se mu dostává tradičních poct, ustupuje i na poli náboženském do pozadí, ano lid se dovede proti němu postavit přímo nepřátelsky, dosáhne-li někdo větší důvěry, než jí má on. Velehradští jesuité v kraji oblíbeni nejsou, lid v nich vidí nesmírné boháče, jimž patří nejen velehradský velkostatek, nýbrž i rozsáhlé plochy lesů, ačkoliv velehradská kolej je vydržována většinou milodary. (Velkostatek a lesy patří Podpůrnému spolku arcidiecése olomoucké.) Autor stupavských podvrhů neměl tedy těžkou práci, chtěl-li posílit nenávisť lidu proti Velehradu a jesuitům. Snadno se uvěřilo, že chtějí v zárodku potlačit kopání a odstraniti »nálezy«, byť nebylo na věci ani trochu pravdy. Velehradští řeholníci nemají daleko té výbojnosti a smyslu pro sledování časových událostí, jakou slyneli jejich řádoví bratří minulých století.

Trvalo to deset dní po nalezení prvního kamene, než se vůbec někdo z nich přišel podívat k vykopávkám...

Příznačné pro tyto kraje jest, že i poustevník je jim postavou známou nejen z pověstí a z obrazů, nýbrž ze skutečnosti. Muž, poustevničí v buchlovských lesích, bývalý řeholní bratr, přioděný hnědým pláštěm, s křížem na prsou, vyprávějící nejnemožnější fantasie o posmrtném životě, charakterisuje také kraj »vykopávek«.

Katolická Morava měla vždy zájem o hrob Methodějův a tento zájem se ještě umocnil skvělými oslavami tisícího výročí smrti svatých apoštolů slovan-ských na Velehradě, které vyznívaly nářkem nad ztracenou hrobkou. Otázky, týkající se místa působení a posledního odpočinku Methodějova, zajímaly a zajímají lid neméně než učence. Snad nikde není tolik lidí, zabývajících se archeologií, jako v širší oblasti velehradské. Lidé s akademickým vzděláním, učitelé, úředníci, ale také zřizenci, živnostníci, řemeslníci jsou »archeology«. I hrob Methodějův byl již často hledán — a přece nenašlo se doposud nic, co by vedlo bezpečně na stopu. Jak známo, staroslověnské prameny nejmenují místo, kde byl Methoděj pochován, ačkoli Život Methodějův podrobně vypisuje smrt a pohřeb moravského arcibiskupa. Na Květnou neděli totiž Methoděj požehnal všem v chrámě a pravil:

сѣрѣжѣте мене, дѣти, до .ѿ. -иго дѣни, ꙗкоже и бысть. свѣтаѣш-
тоу .ѿ. -иѹ дѣни, прочеи рече: въ рѣцѣ твои, господи, доушѣ моѣ
вѣлагаѣ. въ рѣкахъ же ивернскихъ почи въ .ѿ. дѣнь мѣсѣца априла
въ .ѿ. индиктъ въ .ѿ. и .ѿ. и .ѿ. и .ѿ. лѣта отъ творѣ всѣго
мира. оуспѣждѣше же и скон оученици и достойны чѣсти сѣтворѣше,
и слоужбѣхъ црѣкѣвнѣхъ Латинскы и Грьчскы и Гловѣнскы сѣтрѣ-
виша и положиша и въ сѣворѣнѣи црѣкѣви. и приложи са къ отъ-
цемъ сконмъ и патриархомъ и пророкомъ и апостоломъ, оучителѣмъ,
мжченикомъ. людемъ же, бишисельнъ народъ сѣбѣравъ са проваждаахъ
съ сѣкштами, плачѣште са добра оучителѣи и пастыри, мжжскъ полъ
и женскъ, малии и велици, богатии и оубожи, скободѣнии и раби,
вѣдовѣица и сироты, странѣнии и тоземѣци, недѣжѣнии и сѣдракѣи, всѣи
бывѣшамѣо всѣмъчско всѣмъ, да би всѣи приобѣлѣ.

A legenda končí vzýváním světce, aby chránil od nebezpečí, šířil učení, bránil před bludy, aby se všem dostalo nebeské slávy. (PASTRNEK: »Dějiny slovan-ských apoštolů Cyrila a Methoda«, Praha 1902, str. 237—238.)

Tuto zprávu doplňuje prolog:

лежѣтъ же въ велици црѣкви Моравѣстѣи ѡ лѣкѣхъ странѣхъ въ стѣнѣхъ за
мѣтарѣмъ свѣтѣхъ богородицѣ.

(Srv. *Fontes rerum Bohemicarum*, Tomus I., pag. 70; LAVROV, *Materialy po istorii vozniknovenija drevn. slavj. pis'mennosti*, Leningrad 1930, str. 101.)

Místní tradice, ta jest v tomto případě sice mnohomluvná, ale příliš málo bezpečná, poněvadž jest, jak se zdá, příliš pozdního data.

Cisterciáci od XIII. století chtěli »illam ineffabilem Ravtizi munitionem et omnibus antiquissimis dissimilem« ztotožniti polohově se svým nově zbudovaným klášteřem, jemuž se dostalo názvu Velehrad. Hlavně však za posledních dvou století rozrůstaly se rychle pověsti a dohady o místě velikého sídla vladařů velkomoravské říše a o činnosti sv. Konstantina — Cyrila a Methoděje.

I »Hroby«, místo, kde se vykopávky podnikají, mají svou »tradiční slávu«. V druhé polovici minulého století působil totiž na Stupavě farář Vavřínek Sigmund. Byl to kněz, prodchnutý kollároviskými ideami, jenž viděl ve všem památky dávné slávy slovanské: Morava mu byla středem nejen Slovanstva, nýbrž celé Evropy, ba domníval se, že kraje stupavské byly němými svědky kázání sv. Pavla. Hrdě se podpisoval »farář na Stupavě v Panonii«. Jinak velmi nadaný muž dal se na chudičké stupavské farce do naivně etymologického hloubání o jménech vrchů a míst v Chřibech. Nápadné jméno nedalekého vrchu Stříleckých hor »Hroby« svedlo jej asi k dohadům, že by tam snad mohlo býti něco, co by mělo význam pro objasnění slovanské minulosti. Dal se r. 1878 do kopání a našel prý nehluboko pod povrchem zlatý kalich, stříbrné svícny a nějaké hliněné nádoby. Lidé si vypravují, že své nálezy nesl *jesuitům* na Velehrad (ačkoliv jesuité osadili klášter teprve počátkem let devadesátých!). Tam prý mu věci vzali a další kopání zapověděli, obávající se, aby kult cyrilomethodějský nepřechel z Velehradu na jiné místo. I Vídeň prý měla o to zájem, aby bylo faráři další pátrání znemožněno. Co prý ve dne vykopával, hajní buchlovské vrchnosti v noci zaházeli. Ačkoliv mu bylo v práci bráněno, kopal tu a tam dále a našel prý věci, tak si lidé vypravují, velmi cenné, jež ukládal do místnosti u kostelní kruchty, dokud mu nebyly na rozkaz církevní vrchnosti děkanem z nedalekých Boršic odebrány. Na vrcholu »Hrobů« prý byly zdi, zbytky chrámu; proto se ještě později opakoval pokus s kopáním. Všechna tato vypravování pečlivě sebral kyjovský řídící učitel Jan Krejčířík, od něhož jsme se dověděli i o zápise ve školní kronice stupavské, týkající se Hrobů. Pisatel tam zaznamenal, že dne 6. 4. 1885 o 1/2. hodině odpoledne vedl farář Vavřínek Sigmund školní děti s věřícími církevním průvodem na Hroby, kde kázal o významu místa a vykonal pobožnost. Tato zpráva je důležitější nežli všechny ostatní. U tohoto faráře stupavského bývala zaměstnána matka Klementiny Maštalířové, »objevitelky« náhrobního kamene Methodějova.

Stupavská občanka, Klementina Maštalířová, 58letá, prý mívala po léta »vidění«. Zjevoval se jí ve snách a při modlitbách světec a vybízel ji, aby se jala kopati na Hrobech. I místo prý ji přesně udal. Několikrát učinila pokus, ale správa lesa, který patří Lesnímu družstvu, jí v tom bránila. Teprve v r. 1932 dosáhla povolení, a tu se dalo za jejího vedení několik lidí do práce. Ponenáhlu se již šířila okolím zpráva o jejím podnikání, když tu se koncem června 1932 pře-

hnala i všemi denními listy zvěst o podivném nálezu kamene s hlaholským písmem. Proudly lidstva z daleka široka se hrnuly ke Stupavě, věřilo se, že není daleká chvíle, kdy kopající ohlásí nález těla světcova. Nejedem z poutníků změnil cíl cesty — místo na Velehrad, který oživoval předslavnostním ruchem, zamířil ke Stupavě. Dne 10. července 1932, kdy jsem si zajel na Hroby, hemžily se všechny lesní stezky, vedoucí k novému nalezišti, lidmi, živě rokujícími o vykopaném kameni. Stoletý les na Hrobech oživil. Davy lidí se shromažďovaly tam, kam jindy zabloudil jen osamělý chodec. Bylo tu jako o pouti. Pozornost lidu se však upírala na jediné místo: k Maštalířové. Seděla na řeznické bryčce, oděná po venkovsku, se šátkem na hlavě, s nákupní taškou na klíně. Vedle ní seděla mladší žena a před ní na oji stál mladík, který dychtivému obecnstvu hlásal vše, cokoliv Maštalířová pronesla, neboť lidstva bylo takové spousty, že by její, poměrně slabší hlas byl zanikl. Mýlil by se, kdo by se domníval, že Maštalířová jest prodchnuta trpnou křesťanskou pokorou a skromností; její bystré oči, prozrazující cílevědomost při všem počínání, její až povýšeně znějící slova a opatrně nedůvěřivé jednání se všemi, kdož jí nejsou známi a na nichž nevidí slepé víry ve svá tvrzení, poučí bedlivého pozorovatele brzy, že z její bytosti nevane »tichý duch evangelia«. Vypravování o zjevení a vybídnutí světcově ke kopání bylo nesouvislé a nedůsledné, podrobnější otázka ji snadno uvedla do rozpaků a nesnází, z níž jí najednou pomáhala žena, sedící vedle ní. Hned tvrdila, že vidí při svých zjeveních sv. Methoděje jako živého, hned zase že leží ve sklepení, oděn jsa biskupským rouchem, jež by podle jejího líčení vypadalo tak, jak jest kresleno na velehradských poutních obrázcích, kterým bylo vzorem sousoší Emanuela Maxe, koncipované, jak známo, nehistoricky. Doslechl jsem dokonce za svého pobytu v Kyjově o loňských vánocích (1933) o jiném jejím absurdním tvrzení. Až prý hrobka bude otevřena, světec vstane a půjde na Stupavu do chrámu sloužiti mši svatou. Na dotaz, jak hluboko sklepení s tělem Methodovým leží, odpovídala, že nutno kopati do hloubky 13 m. V řeči často činila výpady proti velehradským kněžím a pronášela zřejmě nepravdy, tvrdíc, jako by ji úplatky chtěli přiměti k tomu, aby kopání nechala.

Několik desítek kroků po svahu dolů byly vyházeny hromady hlíny břídlíchnatého slohu. Jáma byla v hořejší části značných rozměrů, když však dělníci poznali, že by odstraňování velikých spoust hlíny bylo nesnadné, hloubili dále již jen šachtovitou díru. Poněvadž práci vadila voda, která mocným proudem zaplavovala šachtu, odčerpávali ji obyčejnou, studniční pumpou, upevněnou provisorně na prknech, přehozených přes jámu, neutěsněnou a jen tak tak fungující. Bylo na to třeba kus obratnosti, chtěl-li se člověk dostat k ní, aby mohl nahlédnouti do tmavého, kalnou vodou naplněného otvoru.

Na tyčích a primitivním rámu byl připevněn nákres nápisu a kreseb vykopaného kamene, pořízený na balicím papíře. Kámen, nalezený v hloubi 5 m, byl již tehdy uložen u vrchního hajného M. Vintra v Osvětimanech, k němuž byly dopraveny později i »vykopávky« další a umístěny na dvorku u hospodářské

budovy pod okapem. Kdo chtěl, měl hojně příležitosti koupiti si fotografie »nálezu« a dáti příspěvek na další kopání. Vyslovovati nedůvěru v pravost objevu nebylo radno, neboť lidé slepě věřili všemu, cokoliv Maštalířová, její pomocníci, kramáři a výčepníci tvrdili. Přes to však, uviděli-li cizince, rádi se dotazovali na jeho úsudek, titulující jej, ať byl čím byl, redaktorem.

Již tehdy bylo příliš zjevné, že zde hraje důležitou roli složka hmotná a prospěch určité vrstvy, jíž se podařilo do svých služeb strhnouti i tisk. Nebýti tisku, byla by hrobská sensace zanikla jako řada jiných toho kraje — i bez pronikavějšího zákroku střízlivé, objektivní kritiky. Půldruhého roku rozvířovaly denní listy pozornost nejširších vrstev zprávami, které leckde nabývaly až rázu reklamy, o náhrobních kamenech, jež prý kryly hrob slovanského věrověsta. Bylo by zajímavé zjistiti, kdo rozdmýchal časopisecký humbuk a kdo podává zprávy, podobné té, jíž 20. XII. 1933 oznamovala »Národní Politika« nález třetího kamene. Je tam tolik zajímavých a příznačných jednotlivostí, že si zaslouží, abychom ji zde uvedli doslovně. Nutno podotknouti, že některé jiné listy nepsaly o nic zdrženlivěji a rozvážněji. Zpráva »Národní Politiky« tedy zní:

»* NA STUPAVĚ U VELEHRADU BYL OPĚT OBJEVEN HLAHOLSKÝ FRAGMENT KAMENNÉ NÁHROBNÍ DESKY — je to už třetí objev v posledních letech, co se v oblasti staroslavného slovanského chrámu konají vykopávky. Na stupavských »hrobech« na Kyjovsku dějí se ovšem vykopávky již dlouho, ale nesoustavně a podle toho, co se k nim získá prostředků. Privátní snaha krajské jasnovídky *Klementy Maštalířové*, která objevila dva kameny, vyvolala, jak se dosud čtenáři pamatují, *obromný rozruch v kraji* a oba její nálezy byly nejrůzněji posuzovány odborníky i neodborníky. Obrazy prvních nálezů z předloňska i z loňska měli jsme svého času reprodukovány v »Národní Politice«. *Klementa Maštalířová* na podzim v pracích ustala, ale odborně se v těchto místech kope a hledá dál, *neboť v hrob sv. Metoděje v této oblasti se věří*. Nyní se oznamuje z Brna přímo z vědeckých kruhů, že předevčírem odpoledne byl na *stupavských »Hrobech«* nalezen *v hloubce asi desíti metrů větší fragment kamenné desky s blaholským nápisem*. Deska je nepravidelná, je to zřejmě úlomek větší části *v rozměru 9×23 cm*. Silná je na 2 centimetry. V odborných kruzích se tomuto nálezu připsuje *mimořádný význam*.«

Po rázném a odůvodněném odmítnutí, jehož se stupavským padělkům hned na počátku dostalo od odborníků, jest smělost zpravodajova až podivná. Vykopávky prý se konají »v oblasti staroslavného slovanského chrámu«. Slovo »oblast« má sice značný pojmový rozsah, zde však pisatel tím myslí nejbližší okolí »vykopávek«, jak patrně z dalšího. Domnívá se jistě, že onen »staroslavný slovanský chrám« stál na vrcholu Hrobů, čehož ovšem by nedoložil, než snad jen neověřeným vypravováním lidu, o němž již byla zmínka. Věc však má hlubší kořeny, jichž bude třeba si ještě povšimnouti. Zajímavě kontrastuje též zpráva, že se vykopávky dějí *nesoustavně (!)* s větou, uvedenou dále, že se v těchto místech *odborně (!)* kope a hledá dál. Jemným napovědním čtenáři, jenž jest zpraven o významu a smyslu vykopávek, jest větička, že se dějí podle toho, *kolik se k nim získá prostředků*.

Vše bylo od počátku propočítáno na dojem co největší. Padělatel dovedl využití zájmu prostého lidu o hrob Metodějův, využil i tradice, kořistil z dě-

tinné víry a důvěřivosti lidu, spoléhaje na jeho nekritičnost, volil vhodně dobu, blízkou význačnějším svátkům — po dvakráte to bylo období před slavnou velehradskou poutí na den sv. Cyrila a Methoděje (5. července), další dva zlomky byly nalezeny v období vánočním — dovedl obratně roztrušovatí pověsti o skvělých výsledcích kopání, vypočítavě strhl do služeb tisk, bylo-li třeba, kryl svůj podnik autoritou mužů, známých ve vědeckých kruzích archeologickým badáním a nejučinněji dovedl zaútočiti na kapsu poutníkovu. Nedůsledné a snářské výklady Klementiny Maštalířové a její první pokusy v kopání byly jen popudem, jinak ale byla »jasnovidka« zatlačována víc a více do pozadí, věci se ujal někdo, jenž na ni pohlížel obchodně. A jest jisto, že kalkulace nezklamala . . . Jediným nebezpečným činitelem byla věda, neboť jeho podvrhy, nanejvýš prohnané, co do vypočítavosti, byly zcela naivní, co do provedení. Leč i tu dovedl obratně manevrovati. Když prý husité ohrožovali kláštery a chrámy této části Moravy, chtěl prý některý z mnichů zameziti zneuctění ostatků světcových, přenesl je tedy na bezpečné místo a neumělým písmem a nesprávnou řečí vyryl narychlo na kámen nápis, aby označil zatímní hrob arcibiskupa Velké Moravy. Oporou tomuto »vysvětlení« byla živá tradice o klášteře na hoře sv. Klimenta a nově se tvořící předpoklad o chrámu na vrcholu »Hrobů«, zatím zcela nedoložený. Padělatel však dobře věděl, že lidu, znajícímu »Klimentka«, vysvětlení dostačí, i když odporuje všem starým záznamům o pohřbu světcově a hlavním sídle Velké Moravy. Čeho nebylo dosaženo kamenem prvním, toho měly dosíci nálezy další: alespoň ony měly býti pokládány za původní náhrobní kameny. Při jejich tvoření hleděl uniknouti padělatel všem výtkám, jichž se dostalo jeho prvému nálezu — upadl však do jiných chyb. Leč ani to, ba ani poukázání na předlohu padělku a jasný důkaz závislosti na ní nezlomil jeho tvrdošijnosti. Na Hrobech se kopalo dále. Víra lidu jest nyní po odhalení oporou a posledním »argumentem«, jímž se stále ohání. Byla to zase »Národní Politika«, která ještě po uveřejnění srovnání padělku s předlohou (v lednu 1934) uveřejnila noticku, podepsanou K. A.:

»* LID NA SLOVÁCKU NEVĚŘÍ V PADĚLÁNÍ METHODĚJSKÝCH NÁHROBNÍCH KAMENŮ. Přes všechno tvrzení, že vykopané desky s glagolskými nápisy byly padělány, okolní lid tomu nevěří a tvrdí, že je vyloučeno, aby desky byly zhotoveny v dnešní době, když jest na to spousta svědků, že desky byly vykopány ze značné hloubky, nad níž rostl staletý les. Lid jest přesvědčen, že jde hlavně o ubití konkurence, nepohodlné Velehradu. Toho přesvědčení je nejen prostý lid, ale i předáci kraje. Zprávy kteréhosi listu, že v tomto divotvorném kraji píší prostí lidé glagolicí lépe než redaktoři onoho listu latinkou, přijímají místní lidé s humorem.«

O »spoustách svědků« lze stěží mluvit. Na příklad o nálezu čtvrtého kamene podal mi zprávu řídící učitel Jan Krejčířík z Kyjova, jenž bedlivě sleduje vše, co se Hrobů týče, listem ze dne 3. I. 1934 takto: »Včera přišla do Kyjova pí. Vintrová, přinesla nově nalezenou desku, úštipek, jejíž fotografii Vám posílám. Kde ji našli, nevím. Dozajista tam, kde úlomek čís. III. Ten nalezen v hloubce 9 m. . .« — Zato zajímavá jest okolnost, že po objevení prvního kamene prostý, nevzdělaný člověk dovedl nápis lícni strany lehce rozluštití dřívě, než kdokoliv jiný z místních vzdělců. A snahu po zahlazení konkurence

Jedna jeho část byla nalezena dne 28. listopadu 1932, kdežto část větší vykopali až 10. června 1933 — obě tvoří spolu celek.

Po těchto nálezech loni v prosinci se našly ještě dva menší zlomky, jeden s nákresem knihy, obrazcem podobným pozdějšímu hlaholskému »n« a zlomkem slova

𐌺𐌹𐌿𐌸

Přepis: 𐌺𐌹𐌿𐌸

objevený 12. XII. 1933, druhý 28. XII. 1933, s několika rýhami a neúplným hlaholským »a«.

Kámen třetí má rozměry 10 cm × 23 cm, sílu 2 cm, naposled nalezený zlomek není — podle zpráv, jež se mi dostalo o něm od pana Čenka Hofmana z Kyjova — také větší.

Nebylo nesnadno poznati, že jde o padělek, a za takový byly hned nálezy označeny. Jejich provedení i stylisace byly tak primitivní a naivní, že na nich nebylo ani co zkoumati. Ale místní obyvatelé spatřovali v odmítnutí vliv Velehradu a závist Prahy. Bylo tedy nutno přece jen důkladněji padělky analyzovati, a tu se podařilo, čeho nebylo lze očekávat: byla totiž zjištěna předloha, podle níž padělatel písmo do kamenů ryl. Poněvadž písmo je bezpečným svědkem, že padělatel pracoval za posledních let, chceme mu věnovati hlavní pozornost. Dodatkem uvedeme nesrovnalosti jazykové, chyby v symbolice a přehmaty technické.

III. ROZBOR PALEOGRAFICKÝ.

Četnými doklady pro jednotlivá období jest vývoj hlaholice tak výstižně zachycen, že lze dosti přesně označiti podle vzhledu a tvarů písma dobu a leckdy i středisko, kdy a kde památka vznikla. Paleografie nápisů, epigrafika, jest sice na doklady chudší, ale to, co víme z památek listinných a knižních, dostačí, aby i ony byly řádně časově určeny.

Na první pohled jest zřejmé, že písmo stupavských nálezů se tvarem nesmírně liší od písma, jež sestavil Konstantin-Cyril jako pomůcku své misijní činnosti u Slovanů. Ductus písma je hranatý, po oblosti původní abecedy není ani stopy. Oč jiný ráz má hlaholské sgrafito na omítce chrámu přslavského z IX.—X. století! Bylo třeba pěti století, než tvary písmen zhranatěly tak, jak je *zkresleně* podávají vykopávky stupavské, neboť mají podstatné rysy památek chorvatsko-hlaholských, i když se v nich vyskytuje řada podivných volností, jež se objasní závislostí na předloze. Přímé, svislé, neskloněné písmo jeví tvary nedotažené, rozbité, tu má tahy vynechané, tam zase přičleněny zbytečné, mýlící, ba komolící. Tím se stává tvarově nesprávným a paleograficky v lecčems nemyslitelným. Písmo všech čtyř objevených kamenů projevuje příliš jasně grafickou sourodost, i když technika jest jiná. Kdežto u prvního nálezu jsou rýhy písmen hluboké a tvrdě vtesané, mají »nálezy« pozdější tahy jen lehce do kamene vedřené, čímž chtěl padělatel nesporně naznačiti opotřebení věkem.

Tvary písmen jsou specifikovány některými zvláštnostmi, jichž by neměly, kdyby byl nápis konstruován podle typisovaného klíče. Toto specifické přibarvení vynikalo víc a více při bedlivém srovnávání s písmem známých památek. Když jsem při srovnávání došel k hlaholské části Remešského evangelistáře, zjistil jsem nápadné shody. Podrobné srovnání utvrzovalo přesvědčení, že písmo této památky bylo padělateli vzorem. Šlo jen o to, zjistiti, odkud je padělatel asi znal. Že nákladné vydání, jež pořídil L. LEGER (*L'Évangéliste Slavon de Reims* — 1899), nebylo laickému padělateli předlohou, bylo lze pokládati za jisté. Bylo se třeba poohlédnouti, která z reprodukcí by mu byla bývala nejpřístupnější. Tu jsem si vzpomněl na to, jak se mi v Osvětimanech dostalo poučení o přesnosti písma, když jsem tamějšího rodáka, učitele K., upozorňoval na jeho chyby. Jiný pán, jenž má k vykopávkám dosti blízký vztah, naslouchal hovoru, a aby mne přesvědčil, že se mýlím, donesl DOLENSKÉHO *Obrázkové dějiny národa československého* (vydal Vilímek v Praze).

Srovnání ukázky hlaholského písma, vyňaté z Remešského evangelistáře a v knize Dolenského reprodukované, s písmem stupavských desk, projevilo otrockou závislost padělatelovu na této reprodukcii. Text Dějin, jenž měl být ilustrován, vysvětlil, jak byl sveden padělatel k omylu, že volil pro náhrobní desky Methodějovy písmo, jež je o půl tisíciletí mladší.

Tam na str. 38 píše autor: »I sestavil (Konstantin-Cyryl) azbuku, neboli abecedu, v níž každé písmě má své jméno, pro písmo slovanské. Abecedu tuto nazývali dle názvu čtvrtého písmene (glagol, hlahol = hlas) hlaholskou.« Pod reprodukcí jest nápis: »Ukázka písma hlaholského. (Z hlaholského evangelia Remešského.)« — Autor volil písmo evangelistáře Remešského pro jeho úhlednost, neboť jest jistě vkusnější než písmo památek, psaných hlaholicí kulatou, jež nebývá vždy právě nejsouměrnější. Historicky není ovšem správné uváděti jako ukázkou hlaholice, když se mluví o hlaholici *původní*, písmo značně přetvořené a pozměněné a o celých pět set let mladší.

Remešský evangelistář jest, jak známo, pozdní památka církevněslovanská, z části psaná abecedou cyrilskou (16 listů), z části — ze dvou třetin (31 list) — psaná hlaholicí. Na konci je vyznačena doba vzniku hlaholské části, t. j. rok 1395, účel knihy, její domnělý původ — pochází prý od sv. Prokopa —, dárce, Karel IV. a světci Jeronym a Prokop, na jejichž počest se tak stalo. Jsou na ní patrný vlivy liturgie východní: vnikla tam i zkratka *прок.*, z řeckého *προκειμενον*. Nejistá jest doba vzniku a původ cyrilské části rukopisu. Je to text ruského původu; podle výzkumů A. I. Sobolevského (PФВ XVIII, 1887, 143—150), Pastrnkových (ČMM XV, 331—340 a podle Vondráka (OSIN XXI, 540) lze jej klásti až do XII. století, snad do jeho druhé polovice. Část hlaholská byla psána českým mnichem, snad z Emauz, jenž se prozradil česky psaným »explicit«, jen mírně přibarveným církevní slovanštinou. Do Remeše se dostal evangelistář jako dar kardinála Karla Lotrinského v druhé polovici XVI. století. Koluje též nezaručená zpráva, že francouzští králové na něj při koruno-

vaci přísahali. Za bouří francouzské revoluce na čas zmizel, byl však opět objeven a nyní se chová v městské knihovně města Remeše.

Evangelistář jest psán pečlivě. Kolmé a kolmicím blízké tahy jsou oproti vodorovným nepoměrně silné. Vodorovným se pisař jak jen mohl vyhýbal. Pro hlaholici charakteristického uzavírání políček dociloval tím, že silné tahy vzájemně přičleňoval tak, aby mezi nimi nezůstalo nikdy většího prostoru. Jinak je písmo dosti ostře hranaté, a i tam, kde se vyskytuje oblouk, má určitou tvrdost. (Viz L. LEGER, *L'évangélaire slavon de Reims dit Texte du sacre édition fac. simile en héliogravure*, 1899.)

Co se ukázky v Dolenského Obrázkových dějinách národa československého týče, nutno poznamenati, že si rytec nepočínal dosti svědomitě, jednak totiž vzhled písmen idealisoval, a to neodborně, jednak přehlédl leckterý tenký tah. Netušil ovšem, že jeho práce bude někdy předlohou falsatorovi při pořizování »methodějského náhrobního kamene« a že se jeho malé nepřesnosti stanou usvědčujícím materiálem falsa. Padělatel, domnívaje se tedy, že má před sebou formy písma z doby cyrilo-methodějské, čerpal z tohoto kalného pramene své postřehy a tvořil staré nápisy bez rozpaků a s pevnou důvěrou ve svou předlohu. Tak se mu staly vzorem typy písmen, z nichž každý byl, jak ukážeme, výslednicí dlouhé řady vývojové. Předlohy se držel tak otrocky, že důkaz závislosti na ní jest prostý — až směšně jednoduchý.

Srovnáváním s předlohou se vyjasňovalo vše, co bylo do té doby záhadou ve formě písma. (Cennou pomůckou pro rozbor všech hlaholských písmen byla nám VAJSOVA Rukověť hlaholské paleografie, v Praze 1932.)

První písmeno na rubu prvního kamene, jenž jest, co se nápisu týče, nejobsažnější, jest »a«. Bylo třeba půl tisíciletí, než se z prostého křížku, jímž slovanský apoštol Konstantin-Cyrl označil první písmeno své abecedy, vyvinulo »a« té podoby, jak ji ve specifické formě tvrdého oblouku, přetínajícího poněkud pod středem písmenný sloupek, dochoval Remešský evangelistář. Nikdo ze žáků svatých slovanských věrozvěstů by tímto způsobem »a« nenapsal; již ono by stačilo, aby se poznalo, že není nápis ze století IX., do něhož se svým posláním dral. Nejstarší památky mají »a« psáno jako křížek, jehož kolmá i příčná část jest zakončena koncovými čárkami. Tyto čárky se na příčném břevně prodlužují, obvykle souměrně, někdy však, jako na př. v Assemanově evangeliu (z XI. stol.), nesouměrně tak, že je levá delší. Teprve pozdní památky chorvatsko-hlaholské mají písmeno v přibližně příbuzné formě, jako ji mají stupavské kameny. Zcela přesně tvarem odpovídající písmeno má Remešský evangelistář a ovšem také jeho faksimile v Dolenského Obrázkových dějinách. Toto »a« se stalo parádním písmenem falsatorovým — ozdobil jím všechny své nálezy. Na prvním kameni se vyskytuje čtyřikrát, na druhém, třetím a čtvrtém vždy jedenkrát. Jak přesně sledoval padělatel svou předlohu, jest patrné na prvním písmenu nápisu rubu kamene I., kde dokonce sloupek protáhl nad výši řádku — zcela tak, jak to viděl na faksimile.

Písmeno »b«, jež jest obsaženo ve dvou slovech na rubu prvního kamene,

prozrazuje opět vliv předlohy. Je zde vynechána *podstatná čára*, vybíhající od hlavního vertikálního tahu písmene ve výši základní soustavy linkové doprava. I když je kolmý tah posunut poněkud pod hřebenovitou horní část napravo, jako to má Glagolita Clozianus, památky Sinajské a rané památky chorvatsko-hlaholské, přece docela nikdy nechybí. Teprve změnou písarské techniky v pozdějších textech se stává slabší — a písař Remešského evangelistáře jej tu a tam raději nedotáhl, aby si nepravidelně silnou čarou nezkalil vzhledu písmene. Tak tomu jest náhodou na úseku, reprodukováném v Dolenského Obrázkových dějinách. Je tam tah jen nepatrně naznačen, na reprodukci grafik vodorovnou čárečku ještě více zkrátil — a padělatel, jemuž se zdála býti pro svou nepatrnost jen příkrasným zakončením, ji vynechal úplně. To, co lze omluviti u písaře, jemuž se snadněji vyznačovaly kolmice než čáry vodorovné, stává se na nápisě, dlabaném *stejnoměrně* v kameni, omylem osudným, zvláště v případě, kde je pramen omylu tak jasný. Horní hřebenovitá část písmene, která bývá vodorovná, jest na stupavském nápisě poněkud skloněna. Je to opět tím, že se falsator až příliš svědomitě řídil předlohou, kde rytec poslední tah hřebenovité části dole poněkud zaoblil v písmeně »b« druhého, a hlavně třetího řádku (ačkoliv v originále jest přesně hranatý), takže se zdá, jako by byla linie poněkud pozvednutá.

Písmeno »v« je na lící straně prvního kamene velmi neuměle a hrubě ryté (jako ostatně jest tomu i u jiných liter na této straně), přece však i ono má znaky pozdní hlaholice a jeví charakteristický vliv předlohy. »v« abecedy Cyrilovy byla dvě kruhovitá oka, spojená pravděpodobně obloučkem. Ten již ve starších památkách hranatěl nebo se zahrocoval, kruhovitý tvar oček též během času hrubl — v Ochridském evangeliu jsou již čtverečkovitá — obdélníkovitého tvaru, značně protáhlého však nabývají zase až v památkách chorvatsko-hlaholských. Délkové a šířkové proporce jsou dobře odpozorovány s předlohy. Falsator-laik neuzavřel nahoře čtyřúhelníků, poněvadž se jistě domníval, že horní uzávěrkové tahy jsou jen příkrasného rázu — vždyť ve čtvrtém řádku předloha jeden čtyřúhelníček také dotažený nemá. Nejlevější vertikální tah, jenž jest zakřiven, si vysvětlíme neumělostí toho, jenž písmo vrýval.

Neuzavření čtyřhranných plošek se jeví též u písmene »d«, jest však na něm opět zachován rozměrový poměr, jak jej má předloha. Vyskytuje se na prvním a druhém nález. Na třetím jest první zlomek písmene jistě taktéž část písmene »d«. Objektivně by jej bylo možno čísti jako »l«, uvážíme-li však, že padělatel horní plošky u »l« neuzavíral, kdežto že zde tah jest i nahoře nepřerušovaný, nelze jej nepokládati za spojnou linii obou částí písmene »d«, již padělatel také na obou dříve nalezených kamenech pečlivě vyryl. Písmeno tohoto tvaru mají zase až pozdní památky psané hlaholicí chorvatsko-hlaholskou. Původně se skládalo ze dvou oblých oček, nahoře spjatých obloučkem, protáhlým vzhůru, jenž se více a více nížil. V evangeliu Ochridském opět oblá oka hranatěla, a když se v památkách chorvatsko-hlaholských písmena stávala vyšší, nížil se poněkud pravý obdélníček až do polovice výše levého.

V evangelistáři Remešském setřel písař přesnou obdélníkovitou formu pravé části tím, že hořejší vlasový tah poněkud sklonil a při přechodu do stílnového mírně zaoblil, což rytec reprodukce v Dolenského Obrázkových dějinách ještě vystupňoval, takže padělatel tu viděl podobnost s malým »h« latinky, a proto vynechal na prvním i druhém kameni dolní uzávěrkovou linku. Na kameni druhém, kde se snažil dosáhnout co největší přesnosti, dal si záležeti na pečlivém zaoblení — ovšem tím ještě jasněji prozradil závislost na předloze. Prvního obdélníčku neuzavřel nahoře, poněvadž se domníval — neznaje základů hlaholice — že měla jako písma novodobá souvislé tahy. Jistě by se nebyl této chyby dopustil, kdyby byl býval volil za předlohu nějaký abecední klíč a ne tak svéráznou grafickou technikou vynikající evangelistář Remešský, resp. jeho nepřesné faksimile.

Písmeno »e« nenalezlo milosti v očích falsatorových, nevolili ho ani tam, kde bychom je čekali, zato je vsunul tam, kam vůbec nenáleží. Zdálo se mu asi příliš málo archaickým. Použil ho jen jednou, a to na rubu prvního kamene v druhém řádku. Je přesně okresleno podle předlohy, v níž je křivka značně napřímená a písmeno oproti původnímu vzhledu zjednodušeno o jednu z příčných linek, křivku protínající.

Jedenkrát použil falsator litery »z«. Značně hranatý lichoběžník, z jehož levé strany vybíhá přes pravý horní úhel obloučkovitá petlice, jak jej mají listy Kyjevské a zlomky Pražské, nabýval vývojem přes kosodélník více oválnějšího tvaru, ačkoliv zase v pozdních chorvatsko-hlaholských památkách ovál na levé straně tvrdne. Zajímavé je u tohoto písmene, že padělatel dovedl ze své předlohy odpozorovati dokonce svaznici litery »z« a »a«. Remešský evangelistář má totiž značné množství svaznic. V části, reprodukováne v Dolenského Obrázkových dějinách, se vyskytuje »z« několikrát, nikdy však osamoceně. Padělateli se hodila svaznice »za« ze slova »pokaza«, proto jí použil, ovšem vynechal zase dvě uzávěrové linie, jež považoval jen za nepodstatné, t. j. nahoře na petlici a dole v pravé části »a«. Reprodukce svaznice v Dolenském se opět liší od originálu, neboť v reprodukci jest petlice »z« úže spjata s písmenem »a«. V originále, soudíme-li podle vydání Legerova, jest vyznačena jen levá strana čtyřúhelníčku petlice, pravá jest totožná s tahem »a«, dolní a horní strany písař nevytáhl, stejně není tam spojní linky mezi hlavním sloupkem písmene »a« a pravou částí obloukovitého tahu, jenž jej protíná. Padělatel znal odjinud tvar písmena »a«, proto tuto spojní linku vynechal, pokládaje ji — zde náhodou správně — za libovolný přídavek, dolní uzávěrka petlice se mu zdála pro nepřetržitý tah důležitou, proto ji vydlabal, zato horní podle obyčeje vynechal. Petlice na padělku stupavském je přesně hranatá. Netřeba podotýkati, že její očko ve starých památkách bylo kruhové, teprve pozdní památky chorvatsko-hlaholského písemnictví mají obdélníkový čtyřúhelníček. Tedy i toto písmeno jasně prozrazuje, že nelze vůbec pomyslet na původ z doby cyrilomethodějské, nehledíc ani na to, že by byl písař té doby stěží užil svaznice.

Písmeno »i« jest vyryto na prvním kameni třikrát, a to na rubu. Na paděl-

ku druhém je jednou. Jest opět vlivem nepřesné předlohy značně deformováno; že jest velmi vzdálené od původního tvaru, jest zřejmé. Původní »i« byl rovnostranný trojúhelníček, vklíněný se hrotem do kruhovitěho obloučku pod ním. Výška trojúhelníka a poloměr kroužku byl přibližně stejný. Brzy se začala litera měniti, nejprve tak, že se poměr výšky a poloměru měnil, potom v evangeliu Ochridském z kruhovitěho spodního útvaru se stal polokruhovitý, uzavřený dole přímkou; trojúhelníček; jenž nabyl více klínovitěho vzhledu, vbíhal tak daleko, že se vrcholem dotýkal až základní linie. Ve zlomcích Vídeňských se píše »i« jako dva do sebe zaklíněné trojúhelníčky, z nichž spodní, větší, má poněkud měkčí formu. Tím přecházelo již »i« do jiného tvaru, charakterisujícího hlaholici chorvatsko-hlaholskou: skládá se ze dvou hlavních tahů, jednoho mírně zakřiveněho, procházejícího obvykle zprava nalevo šikmo ke kolmé ose písmene, a druhého, zakřiveněho značně, probíhajícího zleva napravo a protínajícího tah přímější tak, že s ním ve středních partiích někde částečně i splývá. Nahoře i dole jsou konce těchto linií spojeny přímečkami. Písmeno je tedy jaksi sraženo doleva, což jest charakteristické. Toto sražení se jasně jeví také v rukopise Remešském. Rytec, který chtěl docíliti co možná největší vzhlednosti a souměrnosti při zhotovování faksimile pro Dolenského, písmeno poněkud narovnal tím, že oba hlavní tahy zakřivil stejnoměrně. Tak »i«, mající v Remešském evangelistáři podobu spíše neforemné, doleva sražené osmičky, nabývá více klepsydovitěho tvaru, čímž se ovšem konce hlavních tahů více od sebe odkláníjí. Písmeno, v Remešském evangelistáři pečlivě uzavřené nahoře i dole tenkými čárkami, na padělatelově předloze této svědomitě uzavřenosti nemá. Na př. »i« prvního řádku, kde jest spojkou slučovací, jest zcela otevřeno. Proto jest otevřeno i na padětku, kde je mimo to ještě dokonaleji narovnali, připisující asi mírné sklonění nedovednosti písařově. Jest zajímavé si povšimnouti, jak odpozoval ze svého vzoru i nesprávné větší odklonění ramen horní části litery od sebe, jehož v evangelistáři není — naopak se tam vždy horní konce sblížují více než dolní. Již zde poznamenáváme něco, o čemž se lze přesvědčiti i v jiných případech a co jest pro pochopení rázu padětku charakteristické: padělateli byly vždy směrodatné spíše hořejší řádky předlohy a obvykle prvé písmeno toho druhu, jehož potřeboval.

Zajímavé to vynikne také při písmenu »l«. I toto písmeno má vrytu pečeť doby velmi pozdní. Původní tvar, jak jej dochovaly Kyjevské zlomky, byla tři zaoblená očka, jedním tahem seřaděná tak, že dvě jsou spjata vedle sebe spojným tahem, který pak z druhého oka vybíhá petlicovitě vzhůru a přičleňuje nad nimi očko třetí, směřující od své stopky vlevo. V pozdějších památkách bylo písmeno psáno a stylisováno různě, nabývajíc hned ostřejších, hned zase oblejších forem. Čtverečkovité čtyřúhelníčky místo zaoblených oček mají zlomky Vídeňské; když se písmo v pozdějších památkách stává vyšší, mění se dolní čtyřúhelníčky v obdélníkovité útvary. V pozdní hlaholici se prodlužují tak značně, že zabírají celou linkovou soustavu, takže čtyřúhelníček třetí vyniká nad ni. Tak se stává i v evangelistáři Remešském a ovšem také v ukázce, podle

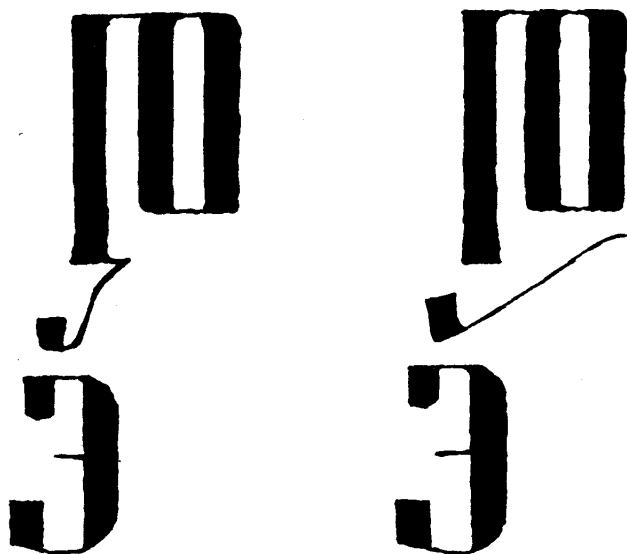
něho pořízované. Avšak první »l«, jež se ve faksimile vyskytuje, jest vepsáno celé do linkové mezery — proto falsator, pro něhož bylo pravidelně směrodatné prvé písmeno, nenechal je přechýliti nad ostatní. Horního čtyřúhelníčku neuzavřel — poněvadž také na předloze rytec chybně uzavření vynechal, uchyluje se tak od originálu. Písmeno »l« se vyskytuje dvakrát na líci prvního kamene. Je značně zkomoleno lidmi, kteří prý tuto stranu nálezu ještě »přetahovali« hřebíkem. Hlavně v prvním slově jest »l« deformováno až k nepoznání, zato druhé jasně prozrazuje předlohu neuzavřením čtyřúhelníčku nahoře. Spojnici mezi dvěma spodními čtyřúhelníky vyryl asi »opravovatel«.

Písmeno »m« jest jednou na prvním, jednou na druhém nálezu, na obou však má v podstatě stejný tvar, který se vyskytuje až v památkách chorvatsko-hlaholských a který pravděpodobně do hlaholice vnikl z písma beneventského (srv. VAJS: *Rukověť hlaholské paleografie*, Praha 1932, str. 136), jehož se v XI. stol. hojně užívalo v klášterech řádu benediktinského, hlavně v klášteře na Monte Cassino. V hlaholici je vynechán začáteční a konečný tah, ale jinak lze stěží o tom pochybovati, že by písmo beneventské nebylo jeho pramenem. Vniknutím této nové formy byl přetát vývoj složitějšího a ne právě nejvkusnějšího písmene původní hlaholice, jehož čtyři očka a spoj bylo třeba psáti nejméně třemi, dosti obtížnými tahy. Jest však více než naivní, tvrdí-li někdo, že by se mohl »m« nové formy vyskytnouti na původním náhrobním nápise slovanského apoštola. Ostatně i tato litera svým vzhledem příliš zřejmě prozrazuje předlohu — jen prostřední linii nedotáhl až k základně. Bylo to písmeno, jehož vzhled byl falsátorovi bližší, a tak se snadno odhodlal opustiti v této drobnosti jinak svědomitě sledovanou předlohu.

Za to se jí držel tím přesněji u písmene »n«. Očko na sloupku skloněném do leva a při základně opatřeném dvěma vodorovnými, nad sebou umístěnými, taktéž do leva vybihajícími příčkami, toť původní tvar písmene. Vyznačování horní příčky si tu a tam písaři usnadňovali přetažením linie obloučku, sklonění nalevo bývá však bedlivě dodržováno. V Remešském evangelistáři horní příčka je vynechána, dolní působí spíše jako příkrasná linka, čímž »n« nabývá podoby nalevo skloněného »P«. Rytec v Dolenského Obrázkových dějinách vzhled pozměnil tak, že sloupek ještě značněji sklonil, pravou část očka napřímil a učinil z ní linii, blízkou kolmici. Odtud i rozsochovitý útvar na líci padělku! Horní uzávěrová linie opět chybí, poněvadž padělatel-laik nemohl z formy litery, jak ji viděl na předloze, tušiti, že jde o očko —, a tím spíše ne, když v třetím řádku »n« je též jen nedbale uzavřeno. Teprve na rubu ve slově *nac* je poněkud poopravitel, překontrolovav je podle jiných »n« předlohy.

Písmeno »o« bylo použito často (6×), čtyřikrát na prvním, dvakrát na druhém kameni ve formě zcela shodné. Je to litera, která podléhala poměrně málo vývoji, a čeho se jí dostalo v chorvatské hlaholici svérázného, bylo většínou jen vlivem změněné písařské techniky. Všude se objevují dvě očka, spiatá různé dlouhou spojnici. Někdy se píše jedním tahem, čímž nabývá větší oblosti, jindy, jako na př. již ve zlomcích Pražských, třemi tahy. V Remešském evan-

gelistáři jest »o« psáno jako svislý sloupec s dvěma očky, z nichž horní jest větší, spodní menší. Silné svislé tahy mu dodávají určité hranatosti. Grafik, zhotovující faksimile, rozdíl velikosti oček poněkud umírní, a ještě více jej setřel falsator, ačkoliv tu a tam je přec jen patrný (hlavně na II. kameni). Podivuhodné je, že zde správně vytušil, že jde o očka, a neupadl do téže chyby, jíž se dopustil při »u«, ačkoliv jeho přední část není ničím jiným než »o«.

Schematický náčrt, jak probíhá háček v Dolenského Obrázkových dějinách (vlevo), jak v Légerově vydání Remešského evangelistáře (vpravo).

Nejvýmluvnějším svědkem závislosti padělků na novodobé předloze jest písmeno »p«. Setkáváme se s ním jednou na prvním kameni, jednou na kameni druhém — v obou mají tutéž podobu, proto nelze, než připsati oba »nálezy« témuž původci. Nehledíme ani na to, že má »p« padělků tvar, jaký známe pouze z hláholice chorvatské. Kyjevské listy mají písmeno psáno velmi pečlivě jako rahénko na sloupku, zakončeném dole příkrasnou čárkou, z něhož asi uprostřed vybíhá do leva ještě jedna vodorovná čárka. Rahénko pak jest zakončeno očkem. Postupným vývojem odpadly jak spodní příkrasná čárka, tak také linka, vybíhající ze sloupku, zato očko hranatělo a v chorvatskohláholských památkách se protáhlo v obdélníček, jenž zabírá na př. v Remešském evangelistáři celý prostor mezi linkami. Také sloupec písmene se prodloužil poněkud pod základní linku.

Na Stupavských nálezech má »p« na dolní části sloupku podivný, poněkud do prava posunutý háček. Na rubu prvního kamene jest tak pečlivě vyrytý jako ostatní části písmene, takže jej nelze pokládati jen tak za náhodné zvrásnění.

Mimo to jest stejně čerstvý jako ostatní tahy písma. Na druhém kameni jest také zřejmý, ač je celé slovo nesnadně čitelné. Ostatně dobře jej zachytila i fotografická deska. Kdo by neznal předlohy, tomu by zcela neobvyklý háček působil značné potíže, poněvadž nemá obdoby v žádné ze zachovaných památek. Srovnání s předlohou, t. j. s Obrázkovými dějinami Dolenského, záhadný přívěsek objasní, ale zároveň se stává nejvýmluvnějším svědkem otrocké závislosti falsatora na této populární knize a dokladem jeho odborné nevědomosti. Pod písmenem »p«, jež bylo padělateli vzorem a jež je jediné, které se v reprodukováném zlomku textu nevyskytlo ve svaznici, jest písmeno »e«; nad tímto »e« jest háček, jehož vlasová část probíhá poněkud pod sloupkem »p« až téměř k pravému spodnímu okraji písmene, aniž se ho někde dotkla, stínovaný tah jest pak pod sloupkem písmene, poněkud vlevo — ovšem také se písmene nedotýká. Zato faksimile, podle něhož padělatel pracoval, má háček volně přeformovaný tak, že vlasový tah jest zkrácen a *připojen* nesprávně na sloupek »p«. Proto se falsator domníval, že je nutno písmeno něčím podobným přizdobiti, a tak se octlo na nápisích »p« s háčkem, které ale nepatří k němu, nýbrž k »e«, napsanému pod ním. Háček totiž měl čtenáři naznačiti, že »e« nemá býti čteno jako prosté písmeno, nýbrž že je jím označen tvar třetí osoby jednotného čísla oznamovacího způsobu času přítomného od pomocného slovesa »býti«. Tak nepřesnost rytce a neobdobnost padělatele vytvořily naprosto usvědčující důkaz závislosti na populární knize. Písmeno »p« se tedy stalo pravou pastí. Rozbízí jakoukoliv možnost pokusu umístění »památky« do doby starší a prozrazuje, že stupavské památky jsou dílem z několika posledních let. Nebýti toho, že se v úseku, jenž jest v »Dějínách« reprodukován, vyskytují až na toto ostatní »p« ve svaznicích, byl by jistě falsator formu písmene překontroloval; ale takto, chtěje docílití přesného písma »doby cyrilomethodějské«, řídil se bedlivě tím, co měl před sebou.

Také písmeno »r« v Dolenském se mu stalo kamenem úrazu. I ono svědčí o naprosté důvěře v nepřesnou předlohu a o jeho až bolestné neznalosti hla-

Schema, jak vypadá »r« na předloze, jak na padělku.

holice. »r«, jež se objevuje dvakrát — a vlastně třikrát — na rubu prvního kamene a jednou na kameni druhém, jest jasným dokladem toho, že padělatel byl naprostým analfabetem v hlaholici. — Původní »r«, jak je psal písař Kyjevských zlomků, má sloupek nachýlený doleva tím, že se asi od polovice mírně odehne od svislého směru, z něhož vybíhá po základní lince přímečka, jejíž

konec je spojen se sloupkem čtvrtobloučkem, zapadajícím do něj na místě, kde se začíná odchylovati vlevo. Horní část sloupku ukončuje příkrasná čárka. Vývojem nabylo písmeno podoby, jemuž by odpovídala v latince forma »b«, neboť sloupek se napřimoval a z čtvrtobloučku a spodní linky se stávala jediná křivka. V Remešském evangelistáři je psáno podle svérázné techniky písarovy poněkud tvrději, očko však jest i dole patřičně uzavřeno tenkou čárkou. Tuto vlasovou uzávěrku vynechal rytec v Dolenského »Obrázkových dějinách«, čímž vzbudil v padělateli dojem, jako by »r« bylo podobné stlačenému »b« latinky. Jako »b« je tedy vyryl na »náhrobní kameny« a opatřil je dokonce spojným obloučkem, který »b« tiskací přibližuje psanému. Tak jest psáno na obou kamenech. Opět důkaz nejen strašné neznalosti, nýbrž i závislosti na předloze a společného autorství pro oba nálezy.

Písmene »s« používal padělatel hojně; jednou jest na líci, třikrát na rubu prvního kamene, jednou jest na druhém a jednou na třetím. Kroužek, nasazený na rovnostranný trojúhelníček téže výšky, jako jest průměr kroužku, jest původní »s« nejstarší hlaholice. Oba prvky, z nichž jest písmeno utvořeno, se nejrozmanitěji mění, až se konečně z podloženého trojúhelníčku stane obdélníkovitý čtyřúhelníček. V Remešském evangelistáři jest čtyřúhelníček dosti protáhlý a horní jeho část jest poněkud zaoblana. Kružnice je stlačená v zploštělý oblouk, bližší polokruhu než kruhu. Grafík ve faksimile v liteře »s« třetího a druhé liteře čtvrtého řádku opomněl uzavřít čtyřúhelníček (nehledíc ještě k jiným odchylkám, jež pro nás nemají takového významu), a jinak vyklenul oblouk, učiniv jej spíše elipsovitým, kdežto v originále je bližší polokruhu. To nejvíce vyniká u »s« třetího řádku předlohy. A právě podle tohoto padělatel pracoval, neboť jest to první »s«, v ukázce se vyskytující. Na okolnost, že byla pro něho směrodatná písmena pokud možno nejhořejších řádků, bylo již upozorněno. Tak se stalo i zde, takže je na kámen přenesen oblouk té formy, jak ji má faksimile, a čtyřúhelníček ovšem také uzavřen není. Tvar písmene »s« je pak na všech tří kamenech stejný.

Litery »t« je užito třikrát, zase ovšem již tak utvářené, jak ji má evangelistář Remešský a jeho faksimile. Písmeno původní abecedy se od tohoto tvaru značně lišilo. Psávalo se jen v hořejší části linkové mezery a bylo nízké, takže dvě kruhovitá očka na společné spojnici, z nichž se skládalo, zaplňovala pouze asi třetinu prostoru mezi spodní a horní linkou. Ale již mladší část Pražských zlomků má očka proměněná v protáhlé čtyřúhelníky, vyrovnávající se velikostí ostatním písmenům. Tato forma po různém kolísání a příklánění se hned k tomu, hned onomu tvaru zvítězí v památkách chorvatsko-hlaholských, jejichž svérázným písmem jest psán také evangelistář Remešský. Poznamenati dlužno, že jsou na padělcích u tohoto písmene všechny plošky správně uzavřeny — asi proto, že padělatel pokládal celé písmeno za jeden souvislý tah.

Je-li tedy »t« napsáno dosti přesně, má »u«, jež je vyryto jednou na líci, jednou na rubu prvního kamene a jednou na kameni třetím, opět příznačnou, na padělcích tak častou chybu: neuzavření oček, ačkoliv písmeno »o«, jež je

složkou »u«, jest správně uzavřeno. Ten, kdo nápis sestavoval, neměl tušení, že je »u« písmenem složeným, a proto zase vynechával uzavření podle toho, jak si představoval jednotlivé souvislé tahy. To, že jde ale skutečně o písmeno podle vzoru řecké abecedy složené, jest nejlépe patrné v listech Kyjevských, kde tu a tam stojí jeho složky »o« a *yžica* nespjatě vedle sebe, zcela přesně psané. Často se však již vynechává u yžice čárka, spojující vpředu očka, takže se pak liší yžica od »o« pouze chvostíkem, vybíhajícím mezi očky napravo, ba někde klade prostě vedle sebe dvě »o«. V pozdějších památkách bývá někde chvostík vyznačován — obvykle přetažením očka — jinde vynecháván, takže se »u« píše jako dvě sblížená »o«. V evangeliu Ochridském jest patrná stylisace druhé části písmene, ačkoliv v něm a ještě v památkách z pozdější doby jest chvostík, znak yžice, vyznačován. Teprve v textech z doby pozdní jest vynecháván. Tak v evangelistáři Remešském jest psáno »u« jako »o«, na něž písař příčlení sražený tvrdý polooblouk, předělený vlasovou čárkou na dvě části. Tato předělovací linka jest pokračování horního očka přední polovice písmena. Tak ji také podává padělatel na prvním kameni. Na kameni třetím jasně vyryta není, jen jakési slabé naznačení jest při bedlivém ohledání patrné. Celkem jest si »u« prvního i třetího nálezu tak blízké, že nasvědčuje opět společnému původu všech kamenů. Třetí kámen jest ovšem technicky propracovanější, není proto písmeno do té míry dokřivené, jak je vidíme na prauboze ryté lícni straně prvního kamene.

Vzorem jednak otrocky, jednak neorganicky padělaného písmene jest »č«,

»č« evangelistáře Remešského a »č« padělku.

vyskytující se na rubu prvního »nálezu«. Klíčem k pochopení toho, proč padělatel označil toto písmeno zcela proti duchu hlaholice šesti nespjatými čarami, se stává teprve předloha. Původně bylo »č« psáno jako obdélníkovitý, na šířku položený čtyřúhelníček, umístěný v horní třetí čtvrtině prostoru mezi linkami, jehož boční, t. j. kratší strany se nahoře prodlužují, až dosáhnou výše horní linky. Od středu horní strany vybíhá dolů petlice s kruhovitým očkem, jež se v dalších památkách těsně přimykalo k základně čtyřúhelníčka. Ve zlomcích Vídeňských zhranatělo očko v trojúhelník, nahrazený později čtyřúhelníčkem. Aby se písaři lehčeji uzavíraly plochy, bývá od zlomků sv. Tekly pravá strana horního čtyřúhelníčka zubovitě zlomena a strana levá více skloněna k vertikální ose písmene. Tak jest také psáno v evangelistáři Remešském. Padělatel zachoval vzorně délkový poměr stran a jejich sklon, ze syté formy však zbývá jen holá, roztráštěná kostra. Písař evangelistáře totiž seskupoval silné svislé tahy

tak, že se jejich okraje dotýkaly, aby dosáhl uzavřenosti, jež je podstatným rysem hlaholice. Toho ale nedocílil padělatel svými poměrně velmi úzkými liniemi, čímž nabylo písmeno nemožně stylisovaného vzhledu, jakého by mu nebyl nikdy dal člověk, obeznalý jen poněkud s hlaholicí. Bylť by se snažil — ať již tím, či oním způsobem — plochy patřičně uzavřítí. Nepochopil ovšem, že právě dvě linie hořejší části jest vlastně jedna, zubovitě zlomená — a udělal z ní dvě nesouvisející, což jest opět svědectvím jeho neznalosti hlaholice. Směšně jednoduché jest pochopiti jak primitivní nazírání falsatorovo, tak jeho přesnou závislost na předloze, srovnáme-li reprodukcí »památky« s faksimilem úryvku evangelistáře Remešského, jak jej přinášejí Dolenského Obrázkové dějiny. Jest to zároveň ilustrací, jak různá písarská technika změní celkový vzhled písma, a jedním z dokladů, že padělatel nepracoval podle abecedního klíče. Byla to opět svérázná písarská technika, obvyklá v pozdních památkách hlaholských, která jej svedla na scestí — a pomohla prozraditi jeho závislost na novodobé předloze.

Písmeno »jat«, jež si padělatel oblíbil a kladl je i tam, kde bychom ho ne-

Písmeno »ja« předlohy vlevo, písmeno »ja« padělkou vpravo.

čekali, jest vyryto na líci prvního kamene dvakrát, dvakrát na jeho rubu a jednou na kameni druhém. Jeho vývoj se podobá v chorvatsko-hlaholských památkách do jisté míry vývoji »ě«, není tedy divu, že se padělatel dopustil u něho podobné podstatné chyby. Původní »ja« byl trojúhelníček, rovnoběžně se základnou přetatý přímkou, z jejíhož středu se vede kolmice na jeho základnu. Již ve zlomcích Pražských jest horní úhel utatý vodorovnou přímkou. Tak jest tomu též téměř ve všech pozdějších památkách. Mladší rukopisy chorvatsko-hlaholské mají pravou stranu trojúhelníka zubovitě zlomenou tak, jak tomu bylo u »ě«. Sytými liniemi dosáhl písař Remešského evangelistáře i u tohoto písmena příslušného spjetí, které chybí na stupavských nápisech, ač i zde, podobně jako u »ě«, padělatel bedlivě dbal toho, aby neporušil délkových proporcí a zachoval směr čar. Tak se stalo totéž, jako u litery předchozí: z »ja« se stal shluk čtyř čar, který by bylo lze nesnadno vysvětliti, nebýti předlohy. Kdyby byl býval padělatel soudně pohlédl na svůj výtvar, byl by snad postřehl, jak rušivě v celku působí právě tato dvě zmíněná písmena, stylisovaná proti duchu hlaholské abecedy.

Leč v nápise jest ještě jiná značka, svědčící o povrchnosti padělatelově. Falsator, chtěje napsati slovo »Boga«, a nevěda, že by musilo býti »Boga« — neměl písmene »b«. V předloze ho nenašel — hlaholice »b« nemá — nahradil

si je tedy písmenem, vzatým z latinky. Přitom však nepostřehl, že již dvakrát užil litery téže formy na téže straně prvního kamene jakožto »r«. Bylo by tedy nutno napsané slovo čísti jako »bora«. Jest ovšem případ v dějinách hlaholice, že už byl jí psán český biblický text, takže bylo nutno voliti pro české »b« vhodný znak. Písař staročeské bible Emauzské si obratně vypomohl tím, že tuto souhlásku označoval v hlaholském textu literou, značící v *kyrilici* »g«. Zde však šlo o nápis, hlásící se do doby po smrti svatých bratří soluňských — a tu voliti »b«, a k tomu ještě tak nešikovně graficky je tlumočiti, jest více než nejpnost.

IV. ROZBOR JAZYKOVÝ.

U každého písmene, vyskytnuvšího se na nápisích stupavských, byl uveden popis původní jeho formy a letmo naznačen průběh vývoje litery až po dobu, kdy vznikl evangelistář Remešský, aby tím jasněji vynikl výkvůd od původního tvaru. Písmo této památky bylo tedy vzorem původci stupavských nápisů, ačkoliv, jak již bylo řečeno, bylo třeba půl tisíciletí, aby se vyvinulo z hlaholice původní tak, jak je má tato památka. Za té doby pronikl do tohoto slovanského písma také vliv písma cizího, jenž přispěl nemálo k zhranatění hlaholice. Bylo to písmo t. zv. beneventské neboli montekasinské, jež se šířilo působením benediktinských mnichů, v jejichž kláštere na Monte Cassino bylo ve století XI. velmi užíváno, a jehož působením změnila hlaholice tak značně vzhled. Padělatel čerpal své poznatky z kalného zdroje nepřesného novodobého faksimile. Jak jsme ukázali, byla jeho závislost na předloze tak úzkostlivá, že prozradila padělatelův pramen. Harmonie mezi předlohou a »památkami« jest dokonalá, až na několik odchylek, kde se jal usuzovati samostatně — a jak jsme poznali, vždy tak nešťastně, že vše, cokoliv přičlenil nebo vynechal podle svého úsudku, bylo jen jasným svědectvím neznalosti ducha písma. Paděláti není snadné. Doba, v níž falsum vzniká, mu vtiskuje desítky, ba sta stop, jež nutno zahladiti. Na zahlazování těchto stop jest však třeba nejen značné technické obratnosti, nýbrž hlavně značných vědomostí. Těch však falsator neměl. Jeho až bolestná nevědomost proráží ještě jasněji, povšimneme-li si *jazyka a obsahu nápisu*. Text byl stylisován ignorantem bez ohledu na jazyk a ducha doby, ale vypočten na efekt a oddanou, nekritickou víru, zapomínající na konflikty a nepostřehující jich.

Přečteme-li nápis na líci i rubu kamene a všimneme-li si dvou slov na kameni druhém, nenajdeme nic staroslověnského — je to zkomolená moderní čeština. »ž« ve slově »arcibiskup« a »jať« za »e« ve vokativu »*Mětoděei*« nestačí, chtěl-li padělatel vzbuditi zdání staroslověnštiny. Obě tyto změny se stávají ne dokladem starobylého původu, nýbrž zase jen nevědomosti padělatelovy. Nejohrovnější nápis jest na rubu prvního nálezu. Bylo v tom kus smělosti odvážiti se sestaviti nápis, který měl býti pokládán za památku z konce IX. století, a k tomu ještě nápis ne právě kusý. Byl by na něm ztroskotál člověk

o mnoho lépe obeznalý s dějinami řeči a kultury, než byl padělatel, jenž neměl ani nejzákladnějších vědomostí, kterých by byl potřeboval při své práci.

Odborník by nikdy nebyl napsal »arčibis-(kupe)«, jak jest vyryto na rubu prvního kamene, a tím méně by byl mohl voliti tento výraz muž z doby blízké životu sv. Methoděje. Počátky slovanské vzdělanosti byly proniknuty prvky *kultury byzantské*, již byli odkojeni oba slovanští věrověští. Vše, cokoliv jest blízké jejich činnosti, jeví stopy kulturních hodnot *východních*. Jasně je to patrné na legendách, týkajících se života Cyrilova a Methodějova, které jsou psány přesně v duchu byzantské hagiografie, jak správně podotýká Pastnek. A jsou přece psány záky slovanských apoštolů, tedy duch, jenž v nich proniká, jest duch jejich. Avšak nejen to. I v bohoslužebných textech Kyjevských zlomků postřehne pozorný čtenář obraty, jež tam pronikly z liturgie východní, byzantské, ačkoliv liturgický text jest chráněn proti vnikání cizího vlivu svou sakrální povahou více než kterýkoliv jiný. Když tedy má i mešní formulář západní liturgie ohlas vlivů východních, jest zřejmé, že byly značně silné, vždyť na křesťanském východě byl vyvinut smysl pro neměnitelnost bohoslužebných a hlavně mešních formulářů — a pak bylo třeba míti se na pozoru, neměli-li se dostati za oněch nábožensky neklidných dob do podezření z rozkolnických sklonů. Nevymanil-li se z vlivů východních ani v bohoslužbě, nebyl by se jim jistě ubránil tam, kde měl volnost vyjadřovati se tak, jak mu to vnukal duch jeho vzdělanosti. Proto první slovo nápisu, chtěl-li by ho vůbec užítí člověk devátého století, by musilo býti psáno takovou formou jazykovou, jak ji dochovaly legendy o svatých slovanských věrověštích, užívající o sv. Methoději důsledně hierarchického titulu »*ѩпискоупъ*«. Jest to vlastně jen fonetická transskripce řeckého slova »*ἐπίσκοπος*« slovanskou abecedou. Jak ukazuje VASMER ve Vizantinském vremenniku 13, 141, vyslovovalo se v severním Řecku nepřízvučné »o« jako »u« — a v této fonetické kvalitě se dostalo do staroslověnštiny. Praeiotace k »e« se dostala pak zcela podle ducha jazyka, přizpůsobujícího si výslovnost přejatých slov. Slovo »*ѩпискоупъ*«, použité tak často v památkách z doby, která byla blízká době života sv. bratří, má ráz ryze východní, řecký, takový, jaký jedině lze tehdy očekávati.

Zato zlomek slova »arčibis«, jež čteme na stupavském nálezu, jeví nelogicky ráz západní. Než vniklo do slovanských jazyků, prošlo značným vývojem na půdě italské, jak objasňuje univ. prof. dr. Karel Titz (»Slavia« IX. 31).

Mateřský tvar řecký byl přejat latinou. Vývoj pak probíhal od latinského *ēpiscopu(m)* k italskému *vēscovo* tak, že se »p« proměnilo ve »v« přes »b«, tedy přechodný tvar zněl **bēscobo*. Nejprve se změnilo v »b« »p« první, stojící ve slabice přízvučné, což lze doložití sicilským *vispiku*, vzniklým přesunutím z **viskipu*, jež se zase vyvinulo z **ebiscopu* (po aphaeresi **biscopu*). **bīscopo* pak, forma italského severovýchodu, pronikla do řeči národů germánských a v době poněkud pozdější ke Slovanům. Změna »o« v »u« před koncovým »p« se stala u nás, jak se domnívám, právě silou tradičního znění staroslověnského »*ѩпискоупъ*«. I když k nám zanesly silné kulturní proudy západní

termín v nové formě, pro výslovnost úspornější a pohodlnější, přece si je lid alespoň částečně upravil podle starého slova tím, že do jeho druhé slabiky vneslo ono typické »u«, vzniklé z nepřízvučného »o« oblastí severního Řecka. Odtud tedy místo očekávaného »*biskop*« jest »*biskup*«. Tak též toto slovo jest dokladem, dokonce i tehdy, kdy u nás zdomácňuje přetvořené, silné tradice východní, která ještě dlouho probleskovala v přívalu nových činitelů kulturních.

Hierarchicky vyšší stupeň hodnosti byl řecky vyjadřován slovem »ἀρχιεπίσκοπος«. Řecká předpona ἀρχι-, tak často užívaná ve slovech, týkajících se církevní organizace, vyskytovala se neméně často v latině, kam vnikla s řeckými církevními termíny křesťanskými. Ve vulgární a pozdní latině bylo v tomto praefixu vyslovováno »*ch*« jako »*c*«, a tak se dostalo též do češtiny, nejen se slovem biskup, na italské půdě přetvořeným, nýbrž s řadou slov jiných. U četných termínů náboženských podléhalo různým změnám. Tak se vyskytuje místo »*arcibiskup*« též »*arčibiskup*«, vedle »*arcipřěst*« též »*alcipřěst*«, »*alc-přěst*«, ba i »*ancipřěst*«, nikde však nenajdeme, že by bylo »*c*« před »*i*« v této předponě psáno jako »*č*«. Tuto změnu padělatel provedl zcela libovolně, pravděpodobně, aby dodal nápisu rázu starobylosti. Ovšem stejně nešťastně jako všude tam, kde o své újmě něco doplňoval nebo přetvořoval. Slovu zůstává anachronický západní ráz. Žák Methodějův by nebyl užil právě tak slova »*arcibiskup*« (nebo podle padělatele »*arčibiskup*«), jako nyní neužije Čech v našich krajích termínu »*archiepiskup*«.

Slovo, jak již zmíněno, jest na nápisu jen fragmentárně. Část za *arčibis*... » na kameni chybí, neboť falsator předstíral, že je kus uražen. Snad si nevěděl rady s pádovou koncovkou, ačkoliv by ji byl snad stejně dobře uhádl, kdyby se byl dal vésti řečí kraje, jako by byl uhodl koncovku dalšího slova.

Četné moravské a slovenské dialekty mají vokativní koncovku u slova Methoděj téhož znění, jako je měla staroslověnština, jest v nich totiž vokativ sg. mužských měkkých o-kmenů zakončen na »-ju«. Staroslověnská verse řeckého jména slovanského apoštola Μεθόδιος by zněla v prvním pádě sg. Меѡѡдин, nebo, jak máme dochováno v legendách moravskopannonských, Меѡѡдѡн. Řecká jména, končící na -ιος, předchází-li souhláska, stávají se totiž ve staroslověnštině *jo*-kmeny, při čemž iota řecké koncovky se někdy zachovává, někdy částečně nebo i zcela mizí. A právě u *jo*-kmenů se dochovala — nebyly-li právě zakončeny souhláskou »*c*«, vzniklou z původního »*k*«, nebo »*z*« z »*g*«. — starobylá koncovka, jež byla přenesena z vyhynulých »*ju*-kmenů (srv. staroindické »*tāyúh*« = zloděj, »*vāyúh*« = vítr, řecké υἱός = syn, vyskytující se vedle υἱός, litevské *keždžus* = pastýř). Teprve ve staročestně nabývá jotace víc a více převahy, »-i« vyniká tak na úkor »-u«, až je zcela zatlačí. Skok přes staletí, jak jej učinil padělatel tím, že použil pro vokativ *io*-kmene koncovky »-i« na památce, jež měla býti náhrobním kamenem Methodějovým, jest pro »starobylost« nápisu osudným.

Není to však v tomto slově jediná nesrovnalost. Jsou zde ještě dvě: »*jať*«

a »e«, jež zasluhují povšimnutí. První »jat«, následující za počátečním »m«, má být zřejmě archaisující příkrasou. Tak se octlo »jat« tam, kde by ho nikdo neočekával, neboť tu není ani za původní difthong* *oi* (*ōi*), *ai* (*āi*) nebo *ai* ani za monofthong *ē*. Tam, kde měla řečtina »ε«, nemohla mít staroslověnština »jat«. Spíše by bylo lze vysvětliti a odůvodniti »н«, s nímž se v tomto jméně skutečně setkáváme v církevní slovanštině, ba i ve staré češtině, záměnou »ε« za »η«, jež pak přešlo ve jménech a řeckých termínech do staroslověnštiny jako »н« podle fonetické hodnoty, již mělo toto písmeno v pozdní řečtině. Tak na př. v Cambridgeském rukopise Dalimilovy kroniky jest taktéž psáno »*Mituděj*«. Stará čeština jeví značnou rozmanitost ve variantech jména apoštolova. Bývá psáno též »*Metuděja*«, »*Metudius*«, »*Methud*«, »*Metud*«, »*Method*«, »*Method*«, n i k d e však »*Mětoděej*« — o staroslověnštině ani nemluvic.

Do třetí slabiky českého slova Methoděj se dostalo »ě« pravděpodobně analogií. Čím více totiž mizela znalost původních řeckých tvarů a koncovek řeckých jmen vlastních, tím větší tu bylo kolísání. Za koncovku »-εύς« bylo ve staroslověnštině původně »-ѣн«, tu a tam však pronikalo »ѣ« analogií podle koncovky, vzniklé z »-αιος« a znějící ve staroslověnštině »-ѣн«. Když se zapomnělo, že jde o zakončení dosti značně rozdílného původu, dostalo se toto »ě« snad i do koncovky slova Metoděj. Také je možno, že jde zde o přímou obměnu latinského Metodius. Žák Methodějův by byl ale znal jistě ještě původní formu jména a jeho správnou koncovku a nebyl by ani tušil, jak ji přetvoří vzdálená a vlastně chybná analogie. O »e«, vsunutém mezi »jat« a »i« netřeba vůbec mluvit. Jest to opět přídavek padělatelův — a opět nesmysl. Tedy i jméno toho, jemuž měl být kámen náhrobkem, svědčí jasně, že nejde o nález památky IX. století, nýbrž slátaninu padělatele-neodborníka. Při kritickém komentování nálezu bylo některými postulováno znění 1. p. sg. »*Metudii*« nebo snad »*Metudъ*«, jak se ho užívá dosud ve slováckých nářečích. Pro staroslověnštinu by však »u« druhé slabiky nebylo dosti odůvodněno ani hláskoslovně, ani doklady. Teprve asi vlivem latinského »*Metudius*« se dostalo do tohoto vlastního jména.

Sloveso »*prositā*«, jehož užívá padělatel na třetím řádku nápisu, mělo ve staroslověnštině poněkud jiný významový odstín. Toto slovo, odvozované z indoevropského **p(e)r(e)kʷ* = »tázati se, vyprošovati«, jest spřízněné se staroindickým *prcchāti*, s avestským tvarem *parasaiti* = »táže se«, staroperským *aparsam* = »tázal jsem se«, s litevským *prašyti* = »požadovati«, s latinským *posco* (z **porc-sco*) = »požadovati, vyžadovati, dožadovati se, chtíti, tázati se«. Staroslověnského prositi se užívá tam, kde jde o vyjádření prosebného žádání, prosebného snažení se o něco, ale *ne* ve smyslu *orodování* nebo *přimluvy*, v tom tedy smyslu, jako je tomu na nápisu stupavském. Staroslověn by nesporně použil slovesa, jež je v liturgických textech velmi běžné: *моляти*.

Hrubší chyby se však dopustil padělatel vynecháním koncovky rozkazovacího způsobu. Staroslověnština nevyjadřovala imperativu tím, že by kladla

holý kmen, jako tomu bylo původně u indoevropského imperativu, jímž nebyla vyznačena ani osoba ani číslo, nýbrž vyjadřovala jej znaky optativu, který nabyl funkce imperativní. Optativ měl znak *-iē/i* nebo pouze *-ī*; z toho u thematických sloves je oť stažením *-ī* s thematickou samohláskou. Morfologicky optativ staroslověnština zdělila, dostalo se mu však významu imperativního. Z přípony optativní 2. osoby sg. **-o-i-s*, vznikla tedy staroslověnská koncovka imperativní *-i*, která je na stupavském nápisu při slovese »prošiti« vynechána. Zvláštností češtiny jest, že zaniká *-i* v imperativě tam, kde je vyslovení koncovky bez něho snadné. Co však jest jaksi specifickým znakem o mnoho mladších textů českých, resp. staročeských, toho nesnese text, který má býti staroslověnský. Ovšem padělatel, člověk bez jakýchkoliv odborných znalostí, nemohl tušiti, jaké chyby se dopouští.

Jediné předložka »za« jest mezi všemi slovy nápisu správná. Jinak na žádném z kamenů není slova, v němž by nebylo alespoň nějaké chyby tvaroslovné, nebo které by nebylo proti duchu staroslověnského jazyka.

Velmi vyniká nesrovnalost se zásadami staroslověnské mluvnické u osobního zájmena I. osoby plur., jež je tu po předložce »za« ve 4. pádě. Akkusativní genitiv »насъ«, jehož se užívá v přízvučném postavení, je-li na zájmenu důraz, není zde zřejmě na místě. Náležitě by zde byl tvar akkusativní »мы. Oba tyto tvary, lišící se jak způsobem kladení, tak svým vznikem, byly ve staroslověnině dosti přesně rozlišovány.

Postulované »мы bylo tvarem velmi běžným, takže se nelze domnívati, že by je byl mohl zaměnit autor nápisu, kdyby jej byl ryl ve století IX. V Kyjevských listech jest šestkrát použito tvaru »мы dokonce za nominativ plurálu, v jiných starších památkách, Zografském a Mariánském čtveroevangeliiu a Assemanově evangeliáři a j., zastupuje též akkusativ duálu. Ještě značně dlouho prošlehuje tvar »ны i do staročestiny a teprve postupně je zcela vytlačen akkusativním genitivem »нас«. Památka, která by byla vznikla brzy po smrti Methodějově, by »нас-« v tomto postavení neměla.

Předložka »у« na posledním řádku nápisu by vypadla, kdyby bylo použito náležitě slovesa молити místo просити, neboť молити se pojí s prostým akkusativem.

A poslední slovo? Vysunuje se živelně z časové oblasti starých památek svým naivním »b«, jež jest vlastně podle grafického usu autorova »r«. Ať již je čteme »Boha« nebo »bora«, jest tak i onak odsuzujícím momentem padělatelova nerozumu a povrchnosti.

Jerů, hlásek, o nichž mívá alespoň poněkud tušení i polovzdělanec, padělatel nezná. Byl by jich jistě použil jak u slova »нас-«, tak ve slově »солоуи-«, jež se vyskytuje na líci kamene — a byl by se již postaral, aby mu kamene »nechybělo«, kdyby byl věděl, že by jím dodal nálezu starožitného rázu!

Obě »ja« ve zlomku slova, jímž chtěl označiti falsator *Velehrad (Věle-)*, jsou položena zcela bez smyslu. Ani to, ani ono není nijak oprávněné, poněvadž nejsou na místě difthongu nebo *ē*. Ostatně jejich neoprávněnost vynikne

srovnáním s příbuznými slovy jiných slovanských jazyků, které mají vesměs prosté »e« až na polštinu, kde se zde vyskytuje »ie« po »w« z jiných hláskoslovných důvodů.

Mimo to však jest otázka, zda bylo sídlo knížat velkomoravských již v době Methodějově nazýváno Velehradem. Franské líčení nesmírnosti opevnění Rostislavova se sice ve jméně Velehrad obráží, přímo však názvu sídla nikde v současných památkách nenacházíme. Listina ze XIII. stol. uvádí toto jméno ve větě: »Wellehrad civitas, primo modo burgus« (Erben, Reg. I., str. 345) v přehledu majetku velehradského kláštera. (Interpunkce u Erbena neodpovídá smyslu. Čárka náleží zřejmě až za »primo«.)

Jde tu tedy o hrad, o němž se ještě ve XIII. stol. vědělo, ležící poblíž Uherského Hradiště, asi tam, kde teď jest Staré Město, zůstává však stále problematické, zda jej lze ztotožňovati s hlavním sídlem říše Velkomoravské.

Kámen, nalezený v červnu 1932, s nápisem, přesyceným chybami, přesto ale drze přiřadovaný padělatelem mezi nejstarší památky slovanské kultury, vzbudil pochopitelně hned spravedlivou kritiku odborníků. Byla tak přesvědčivá, že jí nemohl padělatel odolat a nezbylo, než nalézt nové vysvětlení, kterým měl být padělek zasunut mezi nálezy pozdnějšího středověku, a druhým, opatrněji zhotoveným padělkem hleděti dosíci toho, čeho nebylo docíleno kamenem prvním. Poněvadž falsator poznal, že se delším textem zbytečně zapletl do chyb, hlavně nesprávnými koncovkami, byl druhý kámen na slova velmi skoupý, zato tím více si padělatel hleděl technické stránky, přesného napodobení písma, při čemž mu ovšem opět bylo vzorem faksimile v Dolenského Obrázkových dějinách, a symbolických kreseb. Pouze dvě slůvka vyryl na svůj výtvor: jedno na horní, druhé na dolní zlomek, avšak i tato stačila, aby setřela pel starobylosti, který se pracně snažil falsator na něj snést.

A poněvadž se mu stalo již jednou ohýbání slov kamenem úrazu, vyryl pouze nominativy, ale ovšem také bez koncového »ъ«, které by nesmělo chyběti na konci nominativního tvaru podstatného jména, řadícího se k o-kmenům, t. j. u slova »насторъ«. V IX. století, do něhož se druhý kámen snaží hlásiti, bylo »jer« jistě ještě vyslovováno, bylo skutečnou hláskou, již by byl původce nápisu určitě vyryl. Nemohl je však vyryti někdo, kdo o jeho existenci neměl ani tušení. Tak se na nápisu octlo bez jeru slovo настор, kdežto мѣтоди mělo »и«, postulované kritikou.

Netřeba podotýkati, že latinské *pastor*, přepsané hlaholicí, jest slovo, jehož bychom marně hledali ve staroslověnských památkách, ba ani staročeský písař by ho nepoužil. Je to opravdu nemožný odklon od východní kultury, již byli proniknuti jak svatí věrozvěstové, tak jejich žáci. Nikdy by nebyl žák Methodějův vyryl na náhrobní kámen slovo latinské! Bylo by tvrdou ironií na hrobě muže, proboujavšího perné boje proti latinství, a to tím spíše, bylo-li by psáno slovanskou abecedou.

Slovo »насторъ« je opět z nešťastných nápadů padělatelových, které jsou dokladem jeho ubohých vědomostí jak jazykových, tak kulturních.

Zato ve druhém slově projevili svou učilivost. Slovo *МѢТОДѢИ* přetvořil na *МѢТОДИ-*, při čemž koncové *»и«* jen nesměle naznačil a hned za ním kámen otloukl, aby si snad vědecktí kritikové nevzpomněli, že ještě něco chybí... Chybné *»jat«* v první slabice slova také zde zůstalo; jest jedním ze svědků sourodosti *»nálezu«*.

Ani nápisy prvního kamene, ani nápis na kameni druhém nemá, co se stylisace týče, byzantského rázu. Žák arcibiskupa Metoděje by byl — i nechtě — vnesl do nápisu řadu prvků, prozrazujících východní kulturní orientaci. Přesvědčila by o tom moravskopannonská legenda o Metodějovi, vzniklá snad bezprostředně po jeho smrti a provanutá východním duchem. *»БЛАЖЕННИ ОУЧИТЕЛЬ НАШЕ«* *»ОТЦЕ И ОУЧИТЕЛЕ«*, nebo alespoň *»ПАСТЫРЬ«* by bylo na nápisu místo latinského, duchu doby vzdáleného *»пастор«*.

Nebýti toho, že již písmo prozradilo bezpečně novodobou předlohu padělků a že nemožné jazykové zkomoleniny vylučují i možnost vzniku za doby husitské, bylo by lze podati také kulturní důkaz, že není stupavský nálezu dílem ani pozdějšího středověku. Je-li proniknut *málo* vlivy kultury východní, kdybychom jej chtěli umístiti časově do IX. století, jest v něm zase *málo* prvků typické kultury západní a charakteristických známek pozdního středověku, do něhož chtějí zasunouti nešťastně vyrobený první kámen jeho obhájcové.

Písmu na třetím nálezu, objeveném 12. XII. 1933, má tak nezvyklé seskupení hlásek, že by bylo nesnadné nalézt staroslověnské slovo, jehož zlomkem by bylo. Samohláska *»a«*, přiřčená bez souhlásky k *»u«* a pak *»s«* na konci ukazuje spíše na to, že tu padělatel pracoval pod vlivem latinské koncovky, kterou připojil k *»da«*. Snad si, probůh, nemyslel, že ve staroslověnině existovalo nějaké **МѢТОДАУС«* —!

Rozhodně opatrněji a moudřeji si počínal, když na poslední nálezu vyryl pouhé *»a«* a několik klikyháků.

Jazyková stránka padělků jest tedy praubohá, stylisace jejich nápisů anachronická. Hrubé anachronismy a chyby, kterými jsou zatížena všechna slova až na zmíněnou předložku *»za«*, se druží věrně k anachronickému a chybnému písmu.

V. ROZBOR KRESEB A SYMBOLIKY.

Avšak ani kresby a znaky padělků nejsou o nic lepší. Úsměv vyluzuje hvězdička a křížek, naznačující, že místem Metodějova narození byla Soluň, místem jeho úmrtí Velehrad. Dlouhá století minula mezi dobou smrti slovanského věrozvěsta a dobou, kdy se u nás stala hvězdička značkou narození, křížek smrti v datech a při označování místa!!

Mitra, nyní symbol vyšší pravomoci hierarchické, zdobící nezřídka náhrobky církevních hodnostářů, nemohla podle primitivního úsudku padělatelova chyběti na náhrobním kameni arcibiskupa moravského a pannonského. Měla býti asi též ověřením, že jde skutečně o náhrobek, kryjící tělo slovanského

apoštola, zatím však i ona pomáhala odhalovati lež. Mitra se začala totiž stá-
vati částí bohoslužebného oděvu v letech kolem 900—1000; před tím užíval
jí asi papež jako mimoliturgické pokrývky hlavy. Teprve z XI. stol. jest doklad
o tom, že byla propůjčena biskupu, sídlícímu mimo Řím. Všeobecně jí užívali
biskupové jako liturgické rekvisity a odznaku vyšší duchovní moci. Tehdy také
se ustaluje tvar, přibližně takový jak jest vyryt schematicky na kameni stupav-
ském. Dvě tříhranné části, přední a zadní, se zvyšovaly a bývaly víc a více
přizdobovány.

Padělateli stupavských kamenů nebyla biskupská mitra předmětem tak ne-
známým, že by byl potřeboval také na její načrtnutí předlohy. Na Velehradě
jí jistě nejednou viděl, takže jí nepotřeboval obkreslovati podle Svatovojtěš-
ské mitry, reprodukované taktéž v Dolenského Obrázkových dějinách, jak se
domnívá dr. Skutil (Lidové noviny — odpoč. vydání — 22. I. 1934). Pa-
dělatel příliš lpěl na předloze tam, kde jí používal, než aby si byl dovolil bo-
hatou ornamentiku mitry Svatovojtěšské zjednodušiti do té míry, jak jest na líci
prvého kamene.

Nesouhlasím též s dohadem těch, kdož vidí v obrazci, podobajícím se obrá-
cené kotvě, vrchol berly, užívané biskupy východního ritu. Jest vyryt na ka-
meni prvním nad nápisem na rubu a na druhé desce, což jest taktéž, podobně
jako tentýž ráz písma, důkazem, že oba nálezy měly společného autora. Do-
mnívám se spíše, že to bude opět nějaký, původcem padělku špatně pochopený,
znak. Na novějších berlách jsou na hlavici dva hadové, vzpínající se vzhůru
proti sobě, ne s hlavami skloněnými dolů — a nelze předpokládati, že by byl
falsator znal nejružnější formy vzhledu insignií biskupských, jak se navrstvily
za staletí.

Mimoto by byl stěží užil obrazu *mitry latinské a berly východní*. Myšlen-
ková složitost není na jeho díle patrna. Naznačiti tím vztah věrozvěstův jak
k západnímu, tak orientálnímu ritu — to jest na jeho duševní úroveň příliš mnoho!

Také tradice kraje líčí vždy Methoděje jako hodnostáře západního obřadu a
běžné obrazy tyto představy jen utvrzují. I Klementina Maštalířová podle
svých vidění líčila úbor světcův tak, jako kdyby šlo o západního hierarchu,
ovšem s liturgickým oděvem značně modernisovaným. Vysvětlení znaku zmíně-
ným způsobem není též proto pravděpodobné, poněvadž by jej byl padělatel
umístil blíže mitry, jak tomu bývá na nákresech, kde se mitra ornamentálně
komponuje s berlou. Tomu, že nejde o hlavici biskupské berly, jak jí užívá
biskup východního ritu, nasvědčuje také okolnost, že nikde není na naleze-
ných kamenech ani stopa po východních prvcích.

Na příklad druhý kámen je vyzdoben tak, že by jeho kresby mohly býti spíše
námětem primičního obrázku našich dob, než náhrobní desky Methodějovy.
Aby se vyhnul padělatel ožehavému problému staroslověnského jazyka, při
němž již pohořel, přesytil druhou desku raději výmluvnými symbolickými kres-
bami. Bohužel mluví více, než by bylo padělateli milé, a jsou tak záludné, jako
jazyk nápisu prvního kamene.

Sv. Cyril a Methoděj vtiskli stopy byzantské kultury písmu, jehož základem bylo v podstatě *řecké* písmo — minuscule, liturgii, která byla převedena v té formě, jak jí bylo užíváno tou dobou v Řecku, církevnímu jazyku, v jehož slovníku i skladbě jest patrný vliv řečtiny a celé vzdělanosti. Jest pochopitelné, že by ani *symbolika* nezůstala bez byzantských vlivů. A symbolika křesťanského východu se ubírala ve svém vývoji svéráznými cestami, zcela jinými než na západě. Přimykala se více zásadám starozákonním a byla přetvořována snahami ikonoklastů. Věroučné pravdy bývaly sice často vyjadřovány symbolickými náznaky, avšak tak, že symbolika nabývala rázu figurálního. Abstraktní pravdy a vlastnosti bývaly hojně znázorňovány alegorickými postavami, nebylo však obyčejem znázorňovati tajemství víry a vůbec její dogmatický obsah obrazem věcí neživých, jak to učinil padělatel. Slunce, klas, hrozen, kalich, úmrtlík hlava, kresby to druhého kamene, jsou rázu nevýchodního, nepřihlízejíc ani k tomu, že jsou vůbec v rozporu s duchem doby.

Slunce v levém horním rohu má asi znázorniti Slunce pravdy — Krista. Toho by však nebyl nikdy učinil žák Methodějův, provanutý duchem východních názorů; nebyl by zobrazoval toho, koho pokládal za tvůrce všeho, věcí stvořenou. Bylo by asi velmi nesnadné najíti mezi staršími výtvarnými památkami něco obdobného. Obraz slunce není ve východním výtvarnictví symbolem osobnosti Ježíše Krista. Křesťanský výtvarník na východě se pečlivě vyhýbal všemu, co by jen jaksi, byť i zcela vzdáleně, mohlo snad vésti ke kultu pohanskému. O mnoho větší opatrnosti bylo třeba u národů, které teprve nedávno byly uvedeny do lůna církve. Jest jasné, že by žák Methodějův nebyl na náhrobním kameni učitelově vyryl něco, co by snad lehce mohlo býti špatně pochopeno lidem, v němž ještě byly živé představy starého náboženství. Padělateli, kterému bylo kulturní zabarvení doby cyrilomethodějské neznámým, nepůsobilo potíží vyříti zřetelně slunečko, ozdobené vějířem paprsků.

Nesměleji vyznačil klas a révu v pravé horní čtvrtině kamene nad kalichem, čímž měla býti asi symbolicky vyjádřena kněžská moc Methodějova. Obrazu klasu jako symbolického náznaku východ neznal. Réva byla sice známa ve východním umění, přešla tam však z umění starokřesťanského v jiné symbolické funkci. Byla ilustrací slov Písma: »Já jsem vinný kmen a vy jste ratolesti«, stávala se však víc a více, hlavně svými listy, prvkem ornamentálním — zcela podle ducha východní symboliky, nabyvší rázu figurálního. Plodiny, z nichž se připravovaly bohoslužebné obětní dary, neměly pro křesťana, proniklého byzantským duchem, symbolické síly, které nabyly na západě. Proč je volil padělatel? Snad se domníval, že klas a réva měly vždy pro křesťana náznačnou hodnotu, snad působilo vypravování o svatém Václavu, jak připravoval mouku z pšeničných klasů a tlačil víno z hroznů ke mši svaté, snad se octl, třeba nevědomky, pod vlivem obrázků, co do rázu francouzského původu, jež rozdávali lidu novokněží při první mši svaté. Jest na nich zobrazován kalich, postavený na liturgických rouších, bohoslužebná kniha a ornamentálně seskupené klasy s révovými listy a hrozny. Neubráníl jsem se dojmu, že nějaký

z těchto obrázků tanul na mysli padělateli, hlavně když jsem na třetím nálezu spatřil opět anachronicky křížem a přeskou vyzbrojenou, pěkně perspektivně vyrytou knihu.

Že také forma kalicha není starobylá, pozná i neodborník. V byzantské liturgii přijímal a přijímá dosud i lid pod obojí způsobou, mimo to jest v ní zvyk koncelebrace (několik kněží slouží mši zároveň u téhož oltáře), takže bylo třeba objemnější číše, než ji mají kalichy, používané v liturgii západní. Avšak nejen tvar neodpovídá: kalich nebyl vůbec běžným symbolem oběti mše svaté a kněžské důstojnosti na křesťanském východě! Starokřesťanský námět, fénix, pijící z kalicha a čerpající věčné mládí a věčný život z krve Kristovy, vyskytuje se sice ve východním umění, ztrácí však symbolický význam, a tak se stává kalich se dvěma fénixy nebo pávy pouhou ornamentální výplní, z níž vyprchala síla hlubší náboženské myšlenky. Rozhodně nebývá symbolem kněžské pravomoci.

Ani lebka se však nehodí na kámen, který má býti náhrobním kamenem sv. Methoděje, hierarchy, vyrostlého v kulturním ovzduší byzantském. Nám tak samozřejmý symbol smrti, s nímž se setkáme i na každé lahvičce s jedem, nebyl běžný člověku IX. století, jak viděti z dochovaných památek východního výtvarnictví. Nebyla neznáma, lze ji často spatřiti pod vyobrazením kříže Kristova. Tam však neznamená smrt, nýbrž lebku praotce lidského pokolení Adama, jenž podle staré legendy byl pohřben na Golgotě a na jehož hlavu splynuly krupěje krve Ježíše Krista, smývající viny lidského pokolení.

Pod slovem *пастро* jsou ještě dva jiné znaky: kotvovitý obrazec, téhož tvaru, jaký byl na prvním kameni nad nápisem na jeho rubu, a obrazec trojúhelníkovitý, jehož obrys je dosti zřetelně vyznačen, zato čáry v něm jsou tak nejasné, že nelze říci, co ním chtěl padělatel vyjádřiti.

Stejně záhadné jsou linie, vyryté nad zlomkem slova napravo od knihy na třetím kameni, mající vzhled hlaholského písmene »n«.

Podivně, ne bez jakési pravidelnosti seskupené rýhy posledního nálezů, jsou mně záhadou. Tu si počínal padělatel nejopatrněji: neryl obrazců a nepsal — a nebyti pozdně hlaholského »a«, stylisovaného podle Remešského evangelia, nebylo by co vytknouti. Jen ono prozrazuje, že nejde, než o skromnější a ne tak náročný padělek, související ale, co do původu, s třemi dřívějšími.

Celkem jest zřejmé, že ani symbolika náhrobních kamenů není o nic zdařilejší než ráz písma a stránka jazyková. Nejeví se v ní nic, co by bylo příznačné pro století smrti Methodějovy, zato všude jsou patrné stopy neodbornosti novodobého padělatele. Kulturní hodnoty východní nepronikají ani při kresbách, jako není ani stopy po nich nikde jinde na stupavských padělcích. Také zde se ukázalo, že jest nesnadné býti padělatelem, hlavně ovšem tehdy, chybí-li jakákoliv podrobnější znalost. I pouhá stránka symbolická by stačila, aby se stupavské nálezy vyřadily z počtu starých pravých památek z doby počátků slovanské vzdělanosti.

VI. ROZBOR TECHNOLOGICKÝ.

Padělky jsou však také po stránce technické dílem naprosto primitivním, povrchním, zhotovovaným nepozorně. Kdyby si jich bedlivě povšiml třebaš i laik, jenž nepostřehne jiných nesrovnalostí, zarazil by se nad jejich neohrabaností. Jen tím, že bylo málo přímých pozorovatelů, že zprávy o nálezech se šířily jen slovem a ne bezprostředním názorem, že je lid znal většinou pouze z reprodukcí, lze si vysvětliti, proč se jim tolik věří. Umístěním na dvoře hajného Vintra v Osvětimanech, značně vzdálených od místa »nálezu«, byla od nich pozornost odvrácena. A kdo je viděl, prohlédl si je zběžně, aniž se byl zamyslel nad leccčím, co by si bylo trochu úvahy zasloužilo. Nebylo by třeba příliš mnoho bystrosti, aby jen poněkud soudný člověk poznal nejapnost a povrchnost padělatelovu z jeho díla. Pozornost lidu je zaměřována na jiné momenty, jen aby si nepovšiml toho, co by i v jeho očích cenu »nálezu« snížilo. Mluví se a píše o hloubce, z jaké byly »vykopány«, tvrdí, že není přece možno, aby tak hluboko byly vpašovány, nikdo v kraji prý neumí psáti hlaholicí, ti, kdož neuznávají pravosti nálezů, jsou prý lidé zaujatí atd. Tím se zřetel odklání na věci nepodstatné od podstatných a pro padělatele nebezpečných, které by jej mohly zbavit víry lidu, jež je pro jeho obchodní záměry důležitější než souhlas nebo odpor odborníků.

Nejnešťastnější také po technické stránce jest kámen, nalezený v červnu 1932. Jest jen hrubě obrobený, hlavně na lícni straně značně nerovný tak, že se jeho plocha stupňovitě člení na tři větší části. Písmena i obrys mítry jsou ryty dosti hluboko a nedbale, že leckde se odlomil i kus plošky podél linie, jež byla ryta, nebo — lépe řečeno — vytloukána poměrně tupým nástrojem. Bylo mi vysvětleno, že na této straně byly tahy po nalezení přetaženy, aby byly čitelnější a zřetelnější. Nejvíce jest vydrolené »u« a litery »l«.

Na rubu jsou tahy bezpečnější, poměrně stejně silné a stejně hluboké, *at již jsou taženy svíslé, či vodorovně*. I charakteristický háček u »p« jest tak zřetelný, jako ostatní linie. O nějakém »opotřebení« a ohlazení nelze mluvit, jak se domnívá autor dopisu, který, jakožto charakteristický doklad, otiskují. Byl adresován mně a odeslán jménem občana z Buchlovic, jenž se v něm sám představuje:

»Jmenuji se Vincenc Gerža a byl jsem v roce 1933 od 6. června do 28. října dozorcím při vykopávkách Klementiny Maštálířové na »Hrobech«. Dle toho již poznáte, co mne vede k tomu, obtěžovati Vás tímto dopisem. Právě mám v ruce časopis »Moravské slovo« ze dne 23. ledna 1934, kde jest Vámi podepsaný článek, který jest zároveň rozbohem kamenů, nalezených na »Hrobech«. Tisícere díky za něj, neboť dle toho rozboru bylo potvrzeno moje přesvědčení, že kameny na hrobech vykopané jsou pravé, což podtrhuji. Sám jste to ve Vašem důkladném rozboru prokázal, ač zatím píšete něco jiného. Do dnešního dne nemohl jsem se od nikoho pořádně nic dovědět, až Vy jste mně to nepřímou sice, ale přeci, ukázal. Jak sám píšete, ten, kdo falšuje, je na tom horší, jako ten, kdo jen prohlásí, že je to falešné. Ale horší je u nás, právě dokázati pravým a falešné falešným, ale abych nezabíhal.

Kámen č. I. popsáný po obou stranách jest rozhodně daleko mladší, než kámen II. a další. Chyba je jen to, že Vy jako rozhodný odborník ve věcech starého písma a snad dějin, jistě nejste

kameníkem, a tedy ne odborníkem v práci na kamenech a proto jen Vám mohlo ujít to, že jestli někdo snad před tisícem let vykřesal do kamene hlaholské nápisy správně (kameny č. II. a další), musel logicky hlavní tahy písma dělati silné a hluboké a tahy příčné slabší, musel dělati slabší, a tím jistě nebyly tak hluboké jako ty silné a proto, když se kámen dlouhým opotřebením sedřel, tedy zmizely slabší tahy, poněvadž byly plýtky i s patinkami, kdežto silnější tahy, resp. jejich patinky zůstaly. Račte se prosím přesvědčiti u odborníka, nebo se prosím podívejte třeba na hřbitov a uvidíte tam, že mám pravdu, a právě písmeno malé »e« a písmeno »é« jsou dle Vašeho názoru velice správné, když přimyslíte k tomu důvod, který jsem shora uvedl. Kdyby písmena byla měla všechny tahy stejné a stejně silné i příčné, jistě by to šeredně dopadlo s prostředky těch písmen. Prosím k vůli objektivnosti udělejte si pokus do vosku neb tvrdšího mýdla, neb, což jest ovšem nákladnější, nechejte si kámen skutečně odborně vyrobiti a pak jej zbrusiti a uvidíte, co jsem shora uvedl. A ten háček pod »p«, promiňte, to není vůbec háček. To považujete za háček, jenom proto, že ve Vás vzniklo podezření, že je to podle Dolenského dějin a tam jste to tak viděl, tedy ten háček Vám z toho vyšel, ale když ty dějiny vypustíte, ihned asi najdete, co to tam jest, neboť jinak bychom my zde měli hrozný dojem o — nechci ani domyslíti. Jedno je více než jisto dějiny Dolenského, ač je neznám, jsou jistě mladší jako my, a ty kameny jsou přeci v té zemi hrůzu let, takže to samo padá.

Doufám tudíž, že nás všechny nepovažujete, protože jsme prostí lidé, za zloděje a švindlery. Nemáme dosti možností a ani ve zvyku se u všeho dosuzovati pokaždé pravdy.

Avšak říkám to jako muž, který ví co mluví, pakli myslíte, že jsou kameny opravdu při kopání podvrhovány nebo nějak podstrkovány, jste na hrozném omylu, který by mohl připravit republiku a její občanstvo o něco, co se nedá nikdy nahraditi a ztráty ani domyslíti. Vaše články a Váš pro mne tak vzácný posudek jsou rozšířeny v tisíci exemplářích a čte je každý, a myslíte, že tomu lidé opravdu věří? Pracuje dále 16 lidí, ač jim nikdo neplatí a jedni prosím tam pracují třetí rok a chodí každý den pěšky 3 hodiny tam a 3 hodiny zpět. Dovedete si představit tu oběť? To je opravdu víra, která hory přenáší, jak jste sám napsal, a pak to zkuste něco podvrhnouti a oni poznat, že je šidíte. Tak odvážným jistě není nikdo v celé Praze. Uznáte-li mne za hodna odpovědi, třeba veřejně, prosím o ni, mnohé by se vysvětlilo.

V hluboké úctě (potud je dopis psán *strojem*, další je perem)

Vincenc Gerža
Buchlovce

v Buchlovicích dne 26./1. 1934.

N. B. Jen k vůli jasnosti — kámen první jest asi ze století 15 nebo aji o něco později.

Kameny druhý a další jsou rozhodně původní rozbyté a jako rozbyté přeneseny ve čtrnáctém nebo patnáctém století na místo kde byli teď vykopány. A právě místo jejich uložení bylo označeno kamenem prvním po obou stranách popsaným. Kameny přeneseny s kostela p. Marie sněžné na Hroboch (T. zv. Svatá Hora). Celkem přichází v úvahu doba kolem 1430 tehdy byl asi kámen první vyroben a druhé tam přeneseny.«

Tak zní list, ze kterého není mimo oslovení vynecháno nic. Jest sice velmi zajímavým dokladem mentality, o úrovni vysvětlení a námitek proti podanému důkazu netřeba se šířiti. Odbýti na příklad usvědčující doklad, čerpaný z deformovaného »p«, větou: »A ten háček pod »p« promiňte to není vůbec háček...« Zajímavé by bylo, kdybychom se od autora listu, poučujícího o stáří nálezů, dověděli, co to tedy vlastně je. Jádrem listu jest výtku, že jsem soudil o vynechání některých tahů jako neoborník v práci na kamenech. Nevyznám se v kamenickém řemesle, avšak na posouzení a odsouzení stupavských padělků není třeba veliké odborné znalosti, ať je již posuzujeme z toho či onoho zřetele. Jest i bez kamenických znalostí jasné, že linie plošně silná nemusí býti hluboká a naopak má kameník možnost linii tenkou vtesati do

kamene tak, že se zářývá hluboko pod základní plochu. Byla by ovšem možná i třetí kombinace, že totiž silné linie vedlabe hlouběji, linie slabé že naznačí jen plynutí. Na stupavských padělcích *nej*sou slabé a silné tahy písmen rozlišovány. Všechny linie jsou poměrně stejně silné a stejně hluboké, není na nich ani plošné, ani hloubkové diferenciace. Ostatně totéž je patrné také z reprodukci. Všechny tahy jsou přesné a poměrně ostré. Lze je sledovat i po celé délce i tam, kde předstíral falsator opotřebování věkem, jako je tomu na druhém kameni hlavně u »r« slova *настро* tak, že se ukáže shodný tvar a shodná chyba s literami »r« na prvním kameni, ačkoliv je jen slabounce vyznačeno, snad nejnejasněji ze všech písmen tohoto »nálezu«. Vůbec má kámen první tahy nejhlubší, nejhrubší, vryp tak čerstvý, odrážející se velmi nápadně už odstínem barvy od ostatního povrchu, že nelze mluvit o nějaké působnosti věků, která by některé z čar vyhladila. Co písmenkám chybí, to »vymizelo« jen proto, že toho neměla předloha nebo proto, že podle svého názoru o souvislém tahu tu neb onu linii pokládal falsator za nepodstatnou. Proč by na příklad měla být rušivému vlivu doby podrobena spodní uzávěrková linka u »r«, když jiné tahy jsou tak jasné — a na prvním kameni i značně hluboké? Proč u »b« je zachována spodní linie hřebenu, tedy čára v písmu evangelistáře vlasová, kdežto po druhé vlasové, jež by měla být vedena vodorovně po hlavní lince, není ani nejmenší stopy? Proč při »d« chybí uzávěrka levého čtyřúhelníčku, zatím co její pokračování, jež pokládal padělatel za podstatné, je vyryto až příliš jasně. Byl by patrný alespoň nějaký přechod, avšak ani stopy po něm není. Proč není zratelná linie, uzavírající čtyřúhelníček u »s«, když body, z nichž by měla vycházeti, jsou až příliš patrné. A podobně je tomu u ostatních písmen, kde je něco vynecháno. Prostě nelze chybějící tahy omluvit »opotřebováním«. U písmen »jať« a »ž« není ani stopy, že by okolí hlavních, vyznačených linií bylo ohlazené, takže by nebyly mohly zmizeti »slabší« tahy, kdyby tam byly bývaly, či lépe řečeno, kdyby byl falsator věděl, že tam mají být. Předloha mu jejich nutnosti neprozradila, tedy jich nevyryl . . .

Desky nalezené později mají vzhled na první pohled přece jen starobylejší než křiklavě čerstvé nápisy prvního kamene. Avšak skutečně jen na první pohled. Neboť i tu se základní plocha tmavěji ohraní od obrysu písmen a kreseb. Bylo to velmi patrné u třetího fragmentu, který zvlhl za mé přítomnosti deštěm, takže celá plocha téměř zčernala, kdežto písmena a nákras knihy světle vynikly. Po nějaké patině, která by svědčila o starobylosti nápisů, není ani stopy. Ta by byla vznikala pochopitelně nejprve v prohlubeninách, takže by nebylo možno, aby byly světlejší, než místa na základní ploše, která by byla otíráním více nového nánosu zbavována.

Mimo to bývají nápisy na kamenech velmi pečlivě do drobností propracovány. Nápis takového významu by nepostrádal slavnostního rázu a pečlivého provedení. Nedbalost na prvním kameni byla dodatečně po zamítavém posudku vědecké kritiky vysvětlována chvatem a neumělostí fiktivního mnicha, který za dob husitských prý chtěl uchránit původní náhrobní kameny a tělesné

pozůstatky světcovy zhanobení, proto je přenesl a místo prý označil narychlo a neuměle rytým nápisem. Bohužel i druhý kámen nemá té přesnosti, již bychom i po stránce technické očekávali, nehledíc ani na jiné. Jest tu příliš patrná dvojí technika. Na př. spodek kalicha jest zřejmě vysekáván, kdežto horní část jest spíše vydřena, podobně jako i hořejší ozdoby a slovo *настор*. Oči a nos lebky jsou vtlučeny do kamene zaobleným předmětem. Hořejší levá čtvrt druhé desky je dosti pečlivě uhlazena. Je prý slíbána nábožnými cititeli hrobu Methodějova, jež kryla. Leč kontura kreseb a tahy nápisu jsou zachovány i na místech, kde bychom čekali, že zmizí — hlavně v partiích výše výčnělých, zato jsou méně zřetelné tam, kde by bylo lze očekávat, že budou lépe zachovány. I druhý nález má stopy chvatu a povrchnosti. Nevysvětlitelná by byla u staré památky také příliš zřejmá dvojí technika, o níž již byla učiněna zmínka. Uznati však dlužno, že byl zde autor již obratnější než na kameni prvním, nebo že měl odborněji školeného pomocníka. Rozhodně hladší přechody a mělčí záseky dodávají při povrchním pozorování nálezu rázu starobylosti, ačkoliv bedlivější prozkoumání ukáže, že i zde chybí, tak jako na nálezu dřívějším, patina stárí. Totéž lze říci o nálezu třetím — a nález poslední, lze-li souditi podle fotografie, se od třetího rázem neliší. Upozorniti dlužno, že také na těchto vykopávkách má písmo tentýž ráz jako na dřívějších a že zde chybí stejně neodůvodněné některé podstatné tahy.

Avšak stupavské »památky« mají ještě hrubší nedopatření technického rázu, která vylučují i při prvním kameni možnost, že by jej byl zhotovil středověký mnich. Ne příliš duchaplný moderní padělatel se prozradil svou povrchností a neobeztetností.

Kámen první jest popsán po obou stranách. Nápis na lící a rubní straně jest neúplný; padělatel předstíral, že část kamene jest uražena, ačkoliv není na té ani na oné straně stopy po hlubším zlomu, který by byl ostatně u desky tak značné síly dosti nesnadno vysvětlitelný. Na lici jest ještě sice zachyceno koncové »н« slova *Голоуи*, ze spodního řádku jest však na kameni pouze zlomek slova *Ркак*. Počítáme-li i patřičné »ъ«, chybělo by pět liter. Chybí-li tak značný úsek na lici na straně pravé, čekali bychom, že bude scházeti na rubu velký kus na levé straně. Leč, jak je z reprodukce patrné, *nechybí na levé straně nic*, ba jest tam dokonce ještě *značná plocha nepopsaná*, chybí však opět konce slov! Tedy podivuhodným způsobem nejsou dokončena slova ani na lici, ani na rubu nálezu. Kdyby si byl falsator nápis načrtl celý na papír — to, co chtěl napsati na líc, na jednu stranu, co mělo býti na rubu, na stranu druhou — kdyby byl pak část odstříhl, byl by poznal, jak si má počínati a nebyl by se dopustil tak směšně naivní chyby. A kdyby si byl vše řádně rozvážil, byl by jinak rozvrhl písmena slova *Голоуи* — a jinam umístil obraz mitry. Infule, umístěná téměř přesně uprostřed, jest vlastně vysunutá příliš doleva, pojímáme-li nápis v jeho celistvosti.

Mnich od svatého Klimenta by jistě takový nesmysl neprovedl. Nelze přece předpokládati, že by chtěl docílit také svým výrobkem dojmu starobylosti.

Tomu by o to ani nešlo, avšak mnoho na tom záleželo falsatorovi. Slýchal snad, že se staré nápisy dochovaly často jen zlomkovitě, vyrobil tedy taktéž zlomkovitý náhrobní nápis, leč tak nešťastně, že se z vážného předmětu stává věc hodná spíše satiry než vědeckého rozboru. Nebýti toho, že byl kámen brzy odklizen, byl by jistě na tento nedostatek přišel mnohý i z prostých návštěvníků vykopávek, poněvadž na to stačí jen kus zdravého, střízlivého rozumu.

Avšak nejen první kámen má zřejmý nedostatek. Podobná hrubá chyba se jeví také na desce druhé. Svědčí opět o padělatelově nepozornosti a povrchnosti. Deska jest, jak z reprodukce patrné, přelomena. Zlom přetíná nožku kalicha. Pozorujeme-li však přesně jeho kontury, jež jsou zřetelně patrné, vidíme, že levá linie za zlomem pokračuje přesně, kdežto na linii pravé jest zřejmé, že kámen nebyl přizdoben nákresem kalicha tehdy, kdy byl celistvý, nýbrž, že jeho obrys byl na něj vyryt teprve, když již byl rozlomen. Pravá kontura na hořejší části kamene je totiž posunuta asi o $\frac{1}{2}$ centimetru doprava. Falsator obráběl části desky každou zvlášť a neobezřetností, která se tak často projevuje na jeho díle, přehlédl také tuto maličkost, jež je však dosti závažným svědkem nepravosti stupavského nálezu. Druhý stupavský kámen, který byl po částech »objeven«, byl také po částech dělán. Je pokládán, jak vysvítá z citovaného listu a jiných zpráv, jichž se mi dostalo, za původní náhrobní kámen Methodějův. Obhájcí jeho pravosti dovedou obšírně vysvětliti, proč je na levé straně ohlazen a písmo téměř setřeno, upozorní na analogie — třeba i na ulíbaný palec sochy sv. Petra v Římě — nevysvětlí však, jak se dostalo do náhrobního nápisu z IX. století písmo odpovídající rázem písmu XV. století, jak tam vnikl latinský »pastor«, překroucené jméno věrozvěstovo, jak se octly tam, kde by každý čekal kresby jiného rázu, symbolické nákrasy hrubě anachronické, neobjasní ale ani technických nedostatků.

Ačkoliv jest již z rozboru jasné, že jsou nápisy všech nalezených kamenů dílem téhož falsatora, zmiňuji se o tom výslovně, poněvadž se mi od člena kyjovské inteligence dostalo výtky, že jsem si nepovšíml náležitě tohoto »nejdůležitějšího nálezu« a věnoval pozornost pouze prvému. Kdyby byl jen na fotografii písmen sledoval každý tah, vzal si do ruky písmo Kyjevských zlomků nebo snímek hlaholského sgrafita Přeslavského, přesvědčil by se snadno, kdo komu křivdí.

Uvádím několik zlomků jeho listu:

»Chtěl jsem Vám původně odpověděti hned na Vaše články uveřejněné v různých časopisech. Ponechal jsem na dobu pozdější, až vody zčeřené trochu se uklidní. — — Mluvití budu klidné, bez zaujatosti, pravdu, jak ji znám. Předně: rozebíral jste desku čís. I., o které všichni víme, že není z doby metodějské. Proto jsem o této desce psal, že asi byla zhotovena některým ctitelům mnichů blízkého kláštera sv. Klimenta, když tento před vpádem Husitů chtěl asi uchránit desku čís. II. Vysvětlil jsem to, že z lásky k velikánu použil glagolice, ačkoliv tato již dávno u nás zanikla, nadělal tolik chyb, jako kdyby nyní průměrný inteligent pokoušel se o to, být měl i dobré předlohy. — — — Je možno, by toto zhotovil obyčejný člověk? Dovedl byste Vy, dle předlohy, zhotoviti desku čís. II. a úlomky? — — — — — Proč jste vědecky neodsoudil kámen čís. II. a fragmenty? Nestačí říci: a to se týká i ostatního — —«

Jsou případy, kdy to stačí, lze-li se domnívati, že bude míti čtenář trochu dobré vůle a soudnosti, aby si to, co bylo naznačeno, svým úsudkem zpracoval a vztáhl též na ostatní. Snad tento obsírnější rozbor dostačí!

V dopise je však vyslovena ještě jiná námitka, týkající se taktéž technické stránky nálezů.

» — jak by je zakopal do hloubky 5 m? Odměřte si 5 m na domě poschoďovém a uznáte, co je 5 m. Pak vezměte motyku či rýč, zajděte do zahrady, vykopejte jámu jen 1 m, a poznáte, co za strašnou, pravím strašnou je práce tato. Loni jsem sázel sloupek 85 cm.... prohlašuji, měl jsem mozoly. A 5 m: víte, že to musejí tři lidé býti při tom: nejspodnější vyhazuje na desku nad jeho hlavou umístěnou, ten s ní předává opět na desku, ten třetí vyhazuje ven. Mohl toto někdo podniknouti na oživené cestě, kudy určité denně desítky (?) lidí přejdou? Falsa dosud našla se pod skříněmi (rukopisy), nebo v nevelké hloubce.... v 5 m snad žádné. — — — — — Naši lidé jsou rozhořčení. Mají tolik vlastního úsudku, že není možno něco zakopati do hloubky 5 m, event. 9 m (fragments). — — — A myslet, že někdo v noci kámen sem podhodil, je nemyslitelné. Co, kdyby Vám na psacím stole něco přidal či něčím pohnul? Jistě byste poznal. A myslíte, že lidé od mládí venkovské práci zvyklí by toto nepoznali? Kdo odvážil by se v noci s trakačem do lesa, sestoupiti 5 m po žebříčku, zde podstrčiti těžký vhozený (?) kámen? Kdo má zájem o to? Snad jediný hajný, a tento čestný člověk není toho schopen. —«

Jest nesporné, že bude ještě třeba důkladně prozkoumati okolnosti nálezů, avšak vymyká se z poslání vědeckého rozboru to, co připadá bezpečnostním orgánům... Zdůraznil jsem již, že jsou tu okolnosti velmi podezřelé. Domnívám se, že jejich vyšetření povede k odhalení, jež bude míti pro široké vrstvy lidu, tak dlouho klamané, větší průkaznost než sebek přesnější rozbor písma, jazyka atd. Není nikdo tak naivní, aby se domníval, že padělatel nejprve vykopal devítimetrovou šachtu, vložil do ní své výrobky, pak ji zaházal a potom se teprve dal do »objevování«. Bylo by však třeba důkladněji dokázat nemyslitelnost podvržení kamene tehdy, kdy již bylo na »Hrobech« kopáno, než to učinil pisatel! Jsem naprosto přesvědčen, že druhý kámen byl vyroben teprve po nalezení prvního, kdy již mohl padělatel svůj nový výtvar upraviti a opravit podle toho, co byla vytkla kritika jeho prvnímu pokusu. Nelze si tedy vysvětliti jeho objevení se jinak, než že byl kopajícím podstrčen. Snad to nebylo při ne-soustavnosti kopání, o níž jsem se již roku 1932 přesvědčil, ani tak nesnadné a složité, jak to líčí autor dopisu. Doufám, že se i tato »záhada« rozplyne jako všechny ostatní nejasnosti, ba že jen poněkud svědomité vyšetření okolností přivede také na bezpečnou stopu padělatele. Bylo by však třeba jednati bez otálení, dokud je ještě vše v živé paměti a dokud se padělatel lépe nezajistí proti odhalení. Že nebylo při kopání dbáno jednotlivostí, že si pracující ne-všímalí bedlivě všeho, jak to předpokládá pisatel zmíněného listu, který jest datován 20. II. 1934, vysvítá z jiného listu téhož pána, odeslaného mně 3. I. 1934, kde píše:

»Jedno je jisté: zničily se hodnoty neodborným kopáním a nenašel se žádný člověk-učenec, který by byl dával odborné pokyny. Maštalířka hnala lidi do hloubky, kusům kamení, zamazaným blátem, nevěnovali dělníci pozornosti, vždyť deska čís. I. (tedy ta největší a nejtěžší! Pozn. autora.) jen náhodou byla zachráněna. Totiž: přišli na kámen a odhodili. Jeden z dělníků vida pěkný »pleskáč« rozhodl jej dopravit domů na práh. Zrazovali jej... nakonec pomohli ho vyvaliti. Stál u stromu. Oschnul. Objevily se časy. Ostatní »očistění« dokonaly hřebíky a krompáče.«

Čeho by si už měli kopající všimnouti, když nevěnovali pozornost tak nápadnému kameni!

Nezapomínejme také, že přehled znesnadňoval také vodní pramen, jehož voda stále bránila postupu prací a jámu zaplavovala. Ani tyto námitky tedy nemají té síly, aby zviklaly podezření z nepravosti, jež se vtírá při pozorném povšimnutí si každé z čar, vyrytých na nálezech. —

Stupavské padělky historickým materiálem nejsou. Podařilo se zjistiti více, než bylo lze doufati: předlohu, podle níž moderní padělatel ryl písmena nápisů. Jasný, jednoduchý důkaz však nepostačil, aby byl lid přesvědčen, že je podváděn. Dokladem toho jest jak dopis Geržův, zmiňující se o tom, že se na Hrobech stále pracuje, tak také zprávy novinářské. Ze soukromých listů se dovídám, že se na jaře 1934 začne kopati na vrcholu Hrobů, čímž se má prý vyřešiti otázka, týkající se polohy starého Velehradu a snad i hrobky Methodějovy, a k čemuž prý budou vážným pracovníkům sloužiti všechny dosavadní práce a také prý ony »proskribované kameny«.

Dosavadními »výkopy« byly hmotně poškozeny davy poutníků, z jejichž milodarů byly uhrazovány výlohy za kopání. Neméně bylo zneužito pracujících, kteří obětavě až mrhali silami, aby — nevědouce — napomáhali podvodníkovi. Přes dvacet metrů do hloubky bylo kopáno, snad stotisícového obnosu by bylo třeba na zplacení všeho — vždyť jen prvé výkopy prý stály 60.000 Kč, »hrazených dary a poutními obětinami obdivovatelů svatomethodějských«. (Srv. článek dr. JOSEFA SKUTILA ve Sborníku na počest Jozefa Škultétyho, vyd. Matica slovenská 1933, str. 426.)

»Nálezy« Stupavě slávy nepřidaly. Její jméno teď bude spojováno s hlaholskými padělky, nad něž nemotornějších slavistika nemá.

LES « DÉCOUVERTES » GLAGOLITIQUES DE STUPAVA EN MORAVIE.

(Résumé.)

Sur la pente de la colline de Hroby, dans les Monts Chříby (Mars), au milieu d'une forêt séculaire, pas très loin de la commune de Stupava qui est située dans l'arrondissement de Kyjov en Moravie, on a entrepris en 1932 et 1933 des fouilles ayant pour but de découvrir le sépulcre de l'évangéliste slave Saint Méthode. L'impulsion en a été donnée par une campagnarde âgée de 58 ans, Clémentine Maštalíř, à qui le saint apparaissait, disait-elle, depuis des années, en l'invitant à entreprendre des fouilles à l'endroit dont nous venons de parler. Ces visions ont éveillé dans la région un grand intérêt, en même temps que le désir de découvrir le sépulcre du saint, car on espérait non seulement trouver les reliques de Saint Méthode, mais encore résoudre de cette façon l'ancienne discussion se rapportant à l'emplacement de l'antique capitale de la Grande Moravie. Ces fouilles auraient essuyé un parfait insuccès

si un falsificateur entreprenant, à l'esprit commercial, n'avait introduit dans cette terre stérile au point de vue archéologique des pierres recouvertes de caractères glagolitiques et ornées de dessins symboliques.

La première « découverte » eut lieu le 24 Juin 1932 (d'après d'autres, le 26 Juin) à une profondeur de 5 m, dans un terrain stratifié mêlé de mica.

C'était une pierre d'une épaisseur de 15 cm environ, d'une forme grossièrement rectiligne, dont les côtés avaient, en moyenne, 50 cm de large. A l'endroit, la pierre porte l'inscription incomplète suivante: Salonique, Věľě... соловѣн, вѣлк...

Au-dessus de l'inscription se trouve gravée une mitre dont la forme correspond au rite occidental. L'envers porte, en haut un emblème, dans lequel certains croient reconnaître le sommet d'une crosse orientale d'évêque, et le texte suivant: Archevêque Méthode, prie Dieu pour nous архиепископъ | мѣтодѣи | просъ за насъ | оу богу (?) а.

La seconde pierre a été découverte en deux fois, la 1ère partie le 28 Novembre 1932, la seconde le 10 Juin 1933. Elle se compose par conséquent de deux parties qui forment un ensemble d'une surface approximativement égale à celle de la première pierre, mais d'une épaisseur bien plus faible. L'inscription y est très estropiée, par contre les dessins sont nombreux. Elle ne porte que deux mots: pasteur, Méthode — пасторъ | мѣтоди. Le coin gauche porte une figure du soleil avec des rayons, à droite un épi et une grappe de raisin sont faiblement esquissés. Au milieu de la pierre sont dessinés les contours assez grands d'un calice, et au-dessus de ce calice, une croix. A droite du calice on remarque le dessin assez précis d'un crâne et à sa gauche, on retrouve l'emblème connu de l'envers de la première pierre et un dessin triangulaire qui pourrait être apparemment la stylisation diminuée d'une mitre.

La troisième découverte, celle du 12 Décembre 1933, ne porte que le dessin d'un livre, un autre dessin ressemblant à la lettre glagolitique plus récente Р et le fragment du mot: -daus — даусъ.

La dernière découverte est ornée uniquement de fragments de la lettre glagolitique Ѡ et de quelques lignes gravées. La troisième découverte a des dimensions d'environ 10 sur 23 cm. Le dernier fragment est à peu près de la même grandeur.

Il n'a pas été difficile de reconnaître que les découvertes de Stupava n'étaient que des faux. Déjà la première pierre avait été tout de suite rejetée par la critique scientifique. Mais l'adresse du falsificateur a réussi à maintenir malgré cela l'intérêt du grand public.

Déjà la forme anguleuse de l'écriture montrait nettement qu'il s'agissait d'une écriture glagolitique d'un type plus jeune, tel que nous la connaissons d'après les documents croato-glagolitique et par conséquent que ce n'était pas du tout le glagolitique que nous pourrions attendre d'un objet du 9e siècle.

Cette écriture, avec des fautes, se retrouve, sous la même forme, sur les autres faux. Après analyse, la parenté de cette écriture avec celle de l'évangélaire de Reims, ressortait de plus en plus, bien que le faux ait quelques

lettres estropiées ou mal fermées, que dans d'autres lettres certains traits importants manquent, ou que d'autres traits soient ajoutés sans raison, qui provoquent des imprécisions et même des confusions. Il était important d'établir si le falsificateur connaissait l'écriture du document de Reims qui a pris naissance en Bohême vers 1395 et d'où il la connaissait. Pendant mon séjour à Osvětimany, où les pierres sont déposées chez le garde-forestier M. Vintr, un des habitants de la localité, essayait de me démontrer que je me trompais en prétendant que l'écriture des pierres est erronée. Pour m'en donner la preuve, il m'apporta un livre contenant le fac-similé de l'écriture glagolitique: «l'Histoire illustrée du peuple tchécoslovaque», de Dolenský (édité par Vilímek). (Dolenský: *Obrázkové dějiny národa československého.*) En analysant l'écriture des pierres je me puis souvenu de cet incident et j'ai établi une comparaison entre le faux et le fac-similé mentionné plus haut. C'était en effet le fac-similé de l'évangélaire de Reims mais imprécis et imparfait au point de vue graphique. Le graveur avait omis parfois de graver les lignes faibles, par ailleurs il avait fait des arrangements, et de cette façon ces libertés sont devenues un piège pour le falsificateur qui est l'auteur des faux de Stupava. Le modèle qui est un livre populaire et non scientifique, l'a trompé aussi parce qu'il parle de l'écriture glagolitique comme étant composée par Constantin-Cyrille, sans faire allusion à son évolution considérable et rapide. Le livre présente un fac-similé de cette écriture qui est déjà le résultat d'une longue évolution, d'une durée de 5 siècles. C'est pourquoi le falsificateur s'est servi sans hésitation de ce modèle pour graver les inscriptions sur les pierres qu'il désirait faire prendre pour les pierres sépulcrales de Saint Méthode. Il s'est tenu fidèlement au modèle, et il n'en a dévié que là où il croyait la déviation suffisamment justifiée. Ces déviations ne font pour la plupart qu'augmenter la maladresse du faux. Dans l'ensemble on peut suivre, sur le faux, les traces du modèle, trait par trait.

Si l'écriture des faux est inexacte et ne répond pas à l'époque, la langue et l'esprit des inscriptions sont tout aussi inexacts. Là aussi, nous pouvons trouver des quantités d'anachronismes et de grosses inexactitudes. Déjà le fragment du mot sur l'envers de la première pierre: *арчине*, montre trop nettement l'influence de la culture occidentale, culture qui était étrangère à l'époque proche de la vie des saints frères, où les débuts de la culture slave étaient encore très influencés par Byzance. Dans le préfixe qui exprime un degré hiérarchique plus élevé, par opposition au simple « évêque » se trouve une faute que le falsificateur a faite avec le désir de donner à son oeuvre l'impression de l'ancienneté: il a changé « c » en « č », ce qui est complètement contraire à l'esprit du vieux slave, où même le « c » ne devrait pas exister, mais encore contraire à l'esprit du tchèque. Dans le second mot, les deux « jař » sont une grave erreur linguistique. Le « e » est inutile, et la finale du mot est une finale de vocatif, impossible dans le vieux slave. Le falsificateur l'a mise en cet endroit d'après le tchèque. L'inscription, au fond, est entièrement tchèque, comme la suite le montre. Le vieux slave ne se serait pas servi

du verbe просити mais du verbe молити et n'aurait pas admis la suppression de la finale impérative « и ». De même il n'aurait pas employé après le préfixe за le génitif accusatif du pronom personnel de la 1re personne du pluriel: нас (et de plus sans ъ!), mais l'accusatif enclitique ны.

Un grave défaut linguistique, qui n'est justifié ni par le tchèque, ni par aucune autre langue slave, réside dans l'emploi des « jat » dans le fragment du mot «*ѣѣѣ*» (par lequel le falsificateur voulait désigner Velehrad). Le «*jer*» est pour lui une lettre complètement inconnue, comme on le voit d'après l'inscription de la seconde pierre, où il a donné l'air glagolitique à la forme latine «*pastor*». Comme le falsificateur a appris, par la critique scientifique qui a analysé la première découverte, la finale nominative du nom de l'évangéliste, il n'a pas manqué de s'en servir, mais il a encore laissé dans le mot la fausse lettre «*ѣ*».

Sur la troisième pierre, il n'y a plus qu'un groupe de lettres, mais qui sont groupées d'une façon si malheureuse, qu'il serait bien difficile de trouver le mot du vieux slave, dont elles pourraient être le fragment.

Non seulement la langue exprimée par l'écriture, mais encore la symbolique des dessins et des signes prouvent nettement que la découverte est fausse et qu'elle ne peut pas provenir du IXe siècle.

Au moment de la mort de Méthode, la mitre dont la forme est dessinée sur le faux ne faisait pas encore partie des vêtements sacerdotaux, et elle était d'autant moins l'emblème de la dignité épiscopale. De même, l'emploi de la croix et de l'étoile pour indiquer la mort et la naissance dans une inscription qui doit être du IXe siècle, est une erreur bien fatale. —

La symbolique de la seconde pierre semble être inspirée beaucoup plus par des dessins modernes à ligne droite, que par l'esprit de la symbolique byzantine qui avait le genre figural.

Au point de vue technique aussi les faux sont une oeuvre bien primitive. Un laïque même ne peut être mis en doute en ce qui concerne la première pierre, sur laquelle est trop évidente la fraîcheur des lignes, gravées assez profondément par un instrument rudimentaire. Sur les autres «*découvertes*» les gravures ont été faites d'une façon plus prudente, moins profondément, et certaines n'ont été produites que par un frottement délicat. Mais même là, le falsificateur n'a pas essayé d'imiter la patine de la vieillesse dans le fond des raies qui sont, là aussi, plus claires que la surface de base de la pierre. La méprise du falsificateur sur la première pierre, où il voulait obtenir l'impression de l'ancien par le fait d'estropier l'inscription, produit un effet de ridicule. A l'endroit, la fin des mots manque, on s'attendrait par conséquent à ce qu'à l'envers de la pierre, ce soit le commencement de l'inscription qui manque, mais ici encore, c'est à la fin que «*manque*» une partie de la pierre, tandis qu'au commencement, il reste au contraire encore une assez grande partie sans inscription, là où la plus grande partie de la pierre devrait manquer.

Il est évident par tout ce qui vient d'être dit que les faux de Stupava sont l'oeuvre d'un simple laïque, aussi bien en ce qui concerne la connaissance de

l'écriture glagolitique, qu'en ce qui concerne la connaissance de la langue vieux-slave et de la culture de cette époque. Mais le falsificateur ne se distinguait pas non plus par la malice. Il est vraiment à regretter que des faux aussi maladroits aient pu éveiller autant d'intérêt dans le grand public.

Vzljubljen bogem i čelovjeki
jegože paměť v blagosloveni jest, podobna stvori jeho v slavje svetich, i vzvjeliči jeho v zracje nepřijetel.
I o slovesich jeho ugodna pokaza. Proslavi jeho před cari i darova jeho vjencem ljudij svoich.

Ukázka z evangelistáře Remešského.

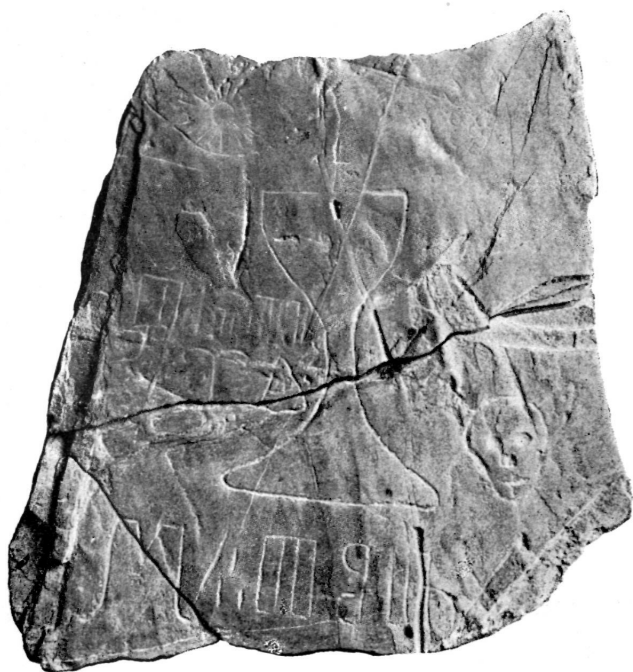
STUPAVSKÉ KAMENY.

I. líc

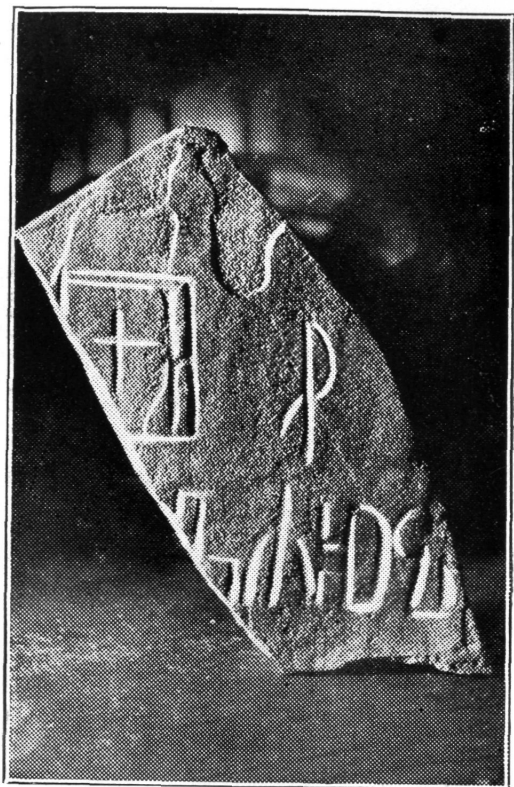

I. rub

II.

STUPAVSKÉ KAMENY.

III.

IV.

POSUDKY — COMPTES-RENDUS.

MILOŠ WEINGART (Praha):

KE DNEŠNÍMU STAVU BADÁNÍ O JAZYCE A PÍSEMNICTVÍ CÍRKEVNĚSLOVANSKÉM.

A. K rozboru hlaholice.

B. K rozboru pramenů a k dějinám doby cyrillomethodějské.

C. K rozboru stslov. památek.

D. K církevněslovanské lexikologii.

A. K rozboru hlaholice.

JOSEF VAJS, RUKOVĚŤ HLAHOLSKÉ PALEOGRAFIE. *Uvedení do knižního písma hlaholského. Rukověti Slovan-ského ústavu, sv. II. V Praze 1932, nákl. Slov. ústavu. Str. VIII a 178 a 54 tabulky.*

Když roku 1911 Vatroslav Jagić vydal jako 3. svazek Encyklopedie slovanské filologie v Petrohradě mohutné dílo »Grafika u Slavjan« se svou statí o slov. runách a se svým rozbořem hlaholice a s Gardt-hausenovým poučným výkladem o řeckém písmu IX.—X. století, zdálo se, že se tím uzavírá historie více než stoletých sporů o původu hlaholice, a že otázky, souvisící s počátky prvního slovanského písma, jsou vyřešeny. Slavista, reprezentující svou dobu a překročivší nedlouho před tím sedmdesátý rok života, podával tu životní žeň ze svého oblíbeného badatelského pole, pro jehož vzdělání sám mnoho pracoval, a učinil tak se svým obvyklým rozsáhlým historickým přehledem a s podrobností a hojností dokladů, jaká sluší dílu základnímu. Byl to pěkný závěrečný kámen velkého životního úsilí.

Ale nedlouho po jeho vydání se objevovaly další odchylné názory o původu

hlaholice: již r. 1913 vystoupil C. Wessely s domněnkou o původu hlaholice z mladší latinské kursivy a A. Rahlfs (KZ 45, 285—288) dokonce brevi manu popřel, že by hlaholice byla vznikla z řecké minuskule. Po válce pak přibývalo dohadů a zkoumání tou měrou, že po uplynutí dvaceti let Jagićovo dílo již neodpovídalo současnému stavu vědy a jevila se potřeba, postavit mu po bok novou knihu, která by zachytila právě také posledních let badání. Této práce se ujal prof. Josef Vajs, dnes jistě přední znalec hlaholice a památek chrvatsko-hlaholských. Ale na rozdíl od Jagiće vytkl si úkol skromnější: chtěl poskytnouti mladším slavistům úvod do hlaholských problémů a učebnici písma, a to jen písma knižního, ponechávaje zatím stranou památky listinné, psané většinou písmem kursivním, protože svůj materiál o nich nepokládal za dostatečný.

Didaktické poslání Vajsovy knihy určovalo také její prostotu výkladu, stručnost, a také její opatrné, ba i skeptické stanovisko k různým novějším hypothesám. Prof. Vajs vytýká, že se »v této nesnadné otázce opouští pevná půda a opora, kterou poskytují historické data a zprávy obsažené v stati mnicha Chrabra a v Pannonských

životopisech». Dále žádá ve shodě s prof. Jagičem, aby se paleografické otázky řešily *strukturálně*, t. j. v rámci celé soustavy hlaholského písma; »někteří spisovatelé se příliš pozastavují nad jednotlivostmi a drobnůstkami grafickými, což je potom svádí k domněnkám někdy zcela protivným a vzájemně si odporujícím«. Výslovně odmítá prof. Vajs »paleografický romantismus«, jako je domněnka o slovanském písmě před Konstantinem-Cyrilem stejně jako domněnka o dvojí abecedě Konstantinově (Durnovo). Tento střizlivý kriticismus půjde ovšem k duhu zejména začátečníkům.

Vajsova kniha obsahuje stručný historický výklad o počátcích písma u Slovanů a rozpadá se ve dva díly: v prvním je dějepisný přehled zpráv o původu a vývoji hlaholského písma (po str. 113), v druhém jsou probrány památky hlaholského písemnictví a jejich paleografické zvláštnosti (117—164).

V úvodě (str. 3—12) prof. Vajs, odbyv krátce domnělé slovanské runy jakožto mystifikace, podává *rozbor historických zpráv o vynálezu slovanského písma*. Je to v podstatě rozbor traktátu mnicha Chrabra a srovnání jeho s církslov. Životy Konstantina a Methoděje. S vývody prof. Vajse nutno v podstatě souhlasiti; přece však nutno všelicos dodat. Tak především co do výběru pramenů samých, je ovšem správné, položit hlavní váhu na Životy KM. a na Chrabra, ale sluší se doplniti tyto prameny také ostatními prameny církevněslovanskými a latinskými. Ze slovanských zpráv sem patří ještě prolog Ioanna exarcha k Bogosloviju (Lavrov, Materialy 110), Skazanie o perevodě sv. Pisanija podle chilendarského rukopisu, kde jsou i názvy písmen (ib. 171) a vypravování Pověsti vremennych lét (Lavrov, 104 n.). »Abecedarium bulgaricum« je připojeno ve snímku z rukopisů mnichovského a pařížského; výklad N. Durnovo o něm (Byzslav., II. 32—41) je stručně odmítnut; mimo to jest uvedeno na str. 134. Z latin-

ských pramenů zasloužila zmínky zvláště De conversione Bagoariorum et Carantanorum (kap. 12.: ... usque dum quidam Graecus Methodius nomine noviter inventis Sclavinis litteris linguam Latinam doctrinamque Romanam atque litteras auctoriales Latinas philosophice superducens vilescere fecit cuncto populo ex parte missas et evangelia ecclesiasticumque officium illorum qui hoc Latine celebraverunt; Pastnek, Dějiny 271).

Pro vznik hlaholského písma je důležité odpovědět na otázku, zdali snad některá část Slovanů neměla jakési písmo již před vynálezem Konstantinovým. Prof. Vajs upozorňuje na tuto starou domněnku a odpovídá ovšem záporně. Ale je při tom třeba vyložit některé pramenné zprávy. Zejména jde o kap. VIII. leg. Konst., na kterou v poslední době znova upozornili N. K. Nikolskij (Известия 1928, I, 1—37) a Ohijenko (v Sborníku Hruševského 1928, II, 164). Na onom místě legendy se totiž praví, že Konstantin za své misionářské cesty do území nynějšího jižního Ruska našel na Chersoně evangelium a žaltář »ruskými písmeny«: *обрѣте же тоу евангеліе и ѱалтирь роушскыи писмены писано и чловѣка шерѣтъ глаголюща тоу бесѣдоу, и бесѣдова с нимъ, и снаоу рѣчи прїимъ, своен бесѣдѣ прикладаа различнаа писмена, гласнаа и съгласнаа, и къ богу молитвоу творѣ, въ скорѣ начать чести и сказати и мнози съ емоу дивлахоу, бога хвалаще* (podle rkp. mosk. duch. akad., Lavrov 12; v rkpe. z r. 1469 je »роушкѣи писменѣ«). Je, rozumí se, z důvodů historické etnografie i církevní historie zhola nemožné, domnívati se, že v IX. století mohlo existovati v jižním Rusku evangelium a žaltář, psané *rusky*, a je proto pravdě nejpodobnější důvtipná konjektura Il'inského, který po důkladném rozboru všech starších hypotes (Slavia III, 45—64) navrhl vykládati slovo »роушкѣи« jako pozdější písařskou zkomoleninu místo původního **фрѣжжъскыи* писмены,

při čemž **фрѣжжскѣ** = Francus a bývá zastupováno (vlivem byzantské doubletty **σφραγγος**) také formou ***спрѣжжскѣ**, resp. ***прѣжжскѣ**; sem patří i známé a dlouho záhadné místo v proložním Životě Konst.-Meth. bělehradské Národ. knihovny ... и пакости прѣтрплѣ ѿ Гѣпрѣжжескыхъ ипископъ и презвитеръ (Lavrov, Mater. 100). Jenže význam adj. ***фрѣжжскѣ** = **спрѣжжскѣ** byl dvojnásobný: v proložním Životě nemůže ovšem znamenati nic jiného než německé biskupy, kdežto v VIII. kap. Živ. Konst. znamená písmena a jazyk *gótský*.

Toto domnělé svědectví pro existenci předkonstantinovského písma tedy neobstálo. Ale mnich Chrabr nám vypráví hned na začátku svého traktátu, že Slované původně neměli písma, nýbrž jen »сѣртami чѣтѣхо (= počítali) i gatacho«, ale že pokřtívše se, nutili se psáti latinskými a řeckými písmeny slověnskou řeč bez soustavy (»безъ ustrojenija«) a že tak bylo »по mnohá léta«. Již Miklosich roku 1858 vyslovil domněnku, že byly mezi solunskými Slovy nějaké zárodky písma na podkladě minuskule a r. 1923 ve své rektorské řeči navázal na ni i prof. Pastrnek (viz o tom v ČMF XX, 11). Nechci vysloviti domněnky tak dalekosáhlé. Nemáme také stop těchto pokusů. Ale přece jen myslím, že pokusy takové vskutku byly.

Domněnka je nyní tím správnější, když víme z Dvorníkovy knihy Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle (Paris 1926, kap. III. L'évangélisation des Slaves par Byzance jusqu'au patriarchat de Photios, zvl. str. 99), že christianisace balkánských Slovanů v době před Konstantinem-Cyrilem, zvl. v VIII. stol., byla sice pozvolná a jen částečná, ale přece jistá, a že zejména tu působilo biskupství solunské na Slovy v Makedonii. A do tohoto historického obrazu zapadá dobře zpráva mnicha Chrabra. Jaké povahy byly pokusy, psáti slovanská slova řeckými písmeny, o tom nic určitého nevíme; snad to byla jen jednotlivá slova, na př. osobní jména; rozhodně ne

tolik, kolik docela nekriticky vykládal Ohijenko (viz kritiku Vajsovu v Slavii IX, 375 n., a mou Byzslav. I, 245). Přece však musíme mít na mysli, že mnich Chrabr je autor, který velmi přesně odvažuje svá slova, a musí tak činiti, protože píše *obranu* slovanského písma a spisovného jazyka, a musí předpokládati, že aspoň ti čtenáři, na nichž mu záleží, mají onu nedávnou minulost ještě v paměti. A tu vidím, že výslovně praví, že se »rimьskami i грѣčskymi písmeny« psalo po *mnohá* léta a obrací se proti těmto snahám s bystrou polemikou, ve které stručně, ale správně znázorňuje hlavní potíže a nedokonalosti těchto pokusů: »avšak jak se může dobře psáti řeckými písmeny: »*bogъ*« nebo »*životъ*« nebo »*džѣlo*«, »*сѣртковъ*«, »*ѣanie*«, »*širotъ*«, »*jadъ*«, »*odu*«, »*junostъ*«, »*jezykъ*« a jiná podobná těmto?« Toto místo je však i jinak velmi důležité. Zde totiž Chrabr vytyká tyto mezery předkonstantinovské řecko-slovanské grafiky: nedostatek Ѣ (4×), Ъ (3×), ѣ, (j)ѣ, dz, c, č, š, ž, ě. Při tom je jasné vidět, že mnich Chrabr psal svůj traktát *hlaholským písmem*, neboť uvádí pro ě příklad »*jadъ*«, čili tanul mu zde na mysli hlaholský znak **A**, rovnající se cyrilským dvěma znakům, **Ѣ** a **Ѧ**, a dále je viděti, že Chrabr, podobně jako listy Kyjevské, zlomky Pražské, žaltář Sinajský a evang. lístek Ochridský užíval jediného znaku hlah **Ѧ** ve významu **A** i **Ѣ**; viz jeho příklad »*jezykъ*«. To však je zjevně archaický rys ve vývoji hlaholice. Z toho plyne, že Chrabr náležel k nejstarší škole hlaholského písma.

O osobě mnicha Chrabra zaznamenává prof. Vajs stručně různé domněnky, dosud pronesené, a připomíná také, že *má* domněnka z r. 1915 viděti v epithetu »mnich Chrabr« vlastně Nauma, byla obnovena A. Mazonem ve Sborníku Zlatarského 1925, str. 122. Jsem si vědom toho, že tato má domněnka nemůže býti dokázána; ale její vlastní smysl je *nikoli* ve ztotožnění pseudonymního epitheta s historicky doloženou osobností, nýbrž v tom pojetí, že

traktát t. zv. mnicha Chrabra mohl vzniknouti jen v prostředí přímých žáků Methodějových, a že autora nutno hledati v hlaholské literární škole makedonské, ochridské, v blízkém okolí makedonského biskupa sv. Klimenta. Tím rozhodně odmítám nejnovější domněnku prof. Zlatarského (Ист. на бълг. държава I, 2, 1927, 860), že by se pod epithetem »mnich Chabr« skrýval sám bulharský car Symeon. To podle mého soudu odporuje ideologii mnicha Chrabra, která se patrně obrací nejen proti theorii trojjazyčníků, nýbrž i proti bulharským odpůrcům Konstantinova písma (viz slova: *еще ли кто речеѣ, како нѣ оустроиѣ доверѣ, понеже сѣ пострадаѣ и еще*; Lavrov, Mater. 164), t. j. proti těm, kdo proti Konstantinově glagolici dávali přednost tehdy právě upravenému písmu Symeonovu, t. j. kyrillici. Dvojitá literární škola starobulharská, totiž makedonská a přeslavská, jak jsem je konstruoval r. 1915 ve své stati »Bulhaři a Čařihrad před tisíciletím« (prof. Vajs je přijal na str. 125 a násl. své knihy), zůstává po mém soudu základní thes i přímo podává klíč k pochopení starobulharského písemnictví a nikterak není podvrácena nálezem hlaholských písmen v Přeslavě; tento nález je velmi cenný pro důkaz, že i v sídle Symeonově byla hlaholice známa — což bylo lze souditi a priori — a že jí tam bylo používáno i vedle pozdější kyrillice, ale na ideovém rázu symeonovské literatury se tím nic nemění. A že do prostředí Jana exarcha a ostatní symeonovské literatury *nemohl* náležeti pisatel, skrytý přezdívkou »mnich Chabr«, je jasné: jeho místo mohlo býti jenom tam, kde bylo přímé pokračování tradic velkomoravských, cyrillo-methodějských, t. j. mezi nejbližšími žáky Methodějovými, kteří spolupracovali s Klimentem v Makedonii.¹

Naproti tomu přiznávám, že prof. Zlatarski důvtipnou interpretací eliminuje poptíž, která je s chybným datováním Konstantinova vynálezu. Rukopisné podání Chrabrovo, udávající rok 6363 od Stvoření světa, by dalo podle byzantské éry (— 5508) letopočet 855 po Kr. Prof. Zlatarski vysvětluje, že pokazením opisů vznikl tento letopočet místo původního r. 6370 = 862 po Kr. Připomínám však, že jsem již r. 1915 vyslovil domněnku, že tu bylo počítáno podle éry alexandrinské (— 5500); následoval jsem v tom A. I. Sobolevského Славяно-русская палеография, изд. 2., S.-Pbg. 1908, 104).

V novější literatuře o Chrabrovi, kterou Vajs cituje, chybí kniha J. Ivanova Български старини изъ Македония, София 1931, 440—446. Nezpracovává sice problémů mnicha Chrabra, ba nepodává ani jejich bibliografii, ale poskytuje přehledně upravený text podle prvního rkpu. chilendarského s varianty.

Právem odmítá Vajs hypotesu N. Durново (Byzslav. II, 32 n.), že prý hlaholice měla původně jen 36 písmen. Vždyť mnich Chabr výslovně praví, že jich bylo 38, z toho 24 podle písma řeckého a 14 podle potřeby jazyka slovanského (»po slověnstěi řeči«). Autentičnost Chrabrova i jeho věrohodnost je nesporná; nač tedy takové hypotesy, které jsou okatým násilím na základním materiálu? Výslovně to podotýkám proto, aby se nezdálo, že, přijav k uveřejnění jakožto redaktor domněnky prof. Durново, dal jsem tím najevo svůj tichý souhlas s nimi.

V *prvním díle* prof. Vajs nejprve vykládá o prvenství hlaholice. Právem mezi důkazy pro větší stáří hlaholice proti kyrilici položil důraz na důvody jazykové, a to jak mluvnické, tak lexikální. Ale já ve svém Stslov. skloňování § 6 (lithogr.) uvádím jako hlavní důvod faktum, že ty stslov. památky, které rázem jazyka i obsahem docela zřetelně souvisí s moravskou a českou půdou a tím i s činností obou věrozvěstů, jsou psány hlaholsky, totiž

¹ Při tom však nelze viděti, jak myslil Bodjanskij, bohemismus v tom, že Chabr užil číslovky 24 ve formě *четыри межд десатма*; to je vazba možná i ve staroslověnětině. J. Ivanov, Bzlg. starini 444, pozn.

Kyj. listy a Pražské zlomky, a že se bohemismy vyskytují v hlaholských památkách — zejm. v Mar., Cloz., Psalt.-Sin. Ostatní důvody (kontinuita chrvatského glagolitismu, palimpsesty hlaholsko-kyrilské, hlaholská písmena a věty v kyrialských textech, číselná hodnota písmen, vliv hlaholice na jednotlivá písmena kyrialská a historické zprávy o »vynálezu« písma) jsou uvedeny dobře.

V druhé kapitole prvního dílu se vykládá o autorovi a původu hlaholice, počínajíc od mystifikace o sv. Jeronymovi. Tato legenda byla zřejmě vymyšlena v Dalmacii na obranu glagolice a slovanské liturgie v době zápasů o její povolení.¹ Historie diskuse o hlaholici, kterou vedli Dobrovský, Dobner a Durych (str. 24 n.), je podána příliš stručně vzhledem na její památný význam pro počátky české slavistiky. Přímou ukřivdil Vajs Šafaříkovu dílu »Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus« (v Praze 1858), opakuje o něm chladný úsudek Jagičův; srov. můj výklad v Literatuře české XIX. stol., II.², str. 480 n.). Jinak je tato hlava, jak Vajs sám naznačuje, v podstatě výtahem z Jagičovy historie studia glagolismu. Teprve ke konci kap. II. (od str. 33) probírá Vajs samostatně výklady z posledních 20 let: K. Wesselého, A. Rahlfsa, Fortunatova, Nachtigala (Razprave 1923), Kul'bakina a E. Minse (Mélanges Boyer 1925); ku podivu nepřipomněl a nerozebral Pastrnkovu rektorskou řeč »O prvním slovanském písmu« a jeho původci« (1923; viz ČMF XX, 11), jako vůbec českým slavistům kromě Vondráka, zvl. Pastrnkovi a Polívkovi, se mělo dostati místa v tomto českém, byť i stručném, přehledu dějin hlaholského problému; ostatně ani význam samého Jagiče tu nevystupuje dosti výraz-

ně — jeho práce, týkající se hlaholice, zasloužily vřelejšího a podrobnějšího ocenění.

Třetí kapitola, nadepsaná »Řecká minuskule a hlaholice«, reviduje krátce otázku o minuskulním původu hlaholice a zejména vyvrací námitky paleografů, kteří se pozastavovali nad tím, že by starší slovanské písmo bylo původu minuskulního, a tedy kursivního. Zejména tu dobře Vajs ukazuje, jak právě v první polovině IX. stol. vznikl z praktické potřeby nový typ řecké minuskule, který psal jednotlivá písmena odděleně od sebe a vracel se v některých literách ke tvarům uncíalním (str. 38 n.). Ostatně prof. Vajs na několika místech zdůrazňuje, že nejstarobylší typ hlaholice, jaký nalézáme v listech Kyjevských, je vlastně hlaholská uncíála. Snímky z řeckých rukopisů z IX. a X. století znázorňuje příbuznost tehdejší řecké minuskule s hlaholicí. A vyslovuje také domněnku, že v očkovitých liniích jejích, zejm. u písmen řec. γ, ι, λ, μ, ν, π, ρ, τ, υ — lze viděti zárodek stylisace kroužků a očkovitých tahů hlaholského písma (str. 40). Tím narazil na jednu z hlavních — po mém soudu — otázek o vzniku hlaholice, která dosud nebyla uspokojivě vyřešena, ba ke které se ani dosti nepřihlíželo.

Smyčky neboli očka (nikoli přesné kroužky) jsou totiž tak charakteristický rys hlaholice, že nemohou býti vysvětlovány náhodou ani písarskou technikou, nýbrž musí býti chápány jako *znak strukturální*, a to úmyslný, jehož si Konstantin-Cyřil byl dobře vědom.² Odkud tyto smyčky pocházejí? Lze je vskutku vyvozovati jen z řeckého písma, a to i u těch písmen, kde pro to řecké tvary nedávají podkladu? Srov. řecké υ a hlah. ѱ, řec. θυ a hlah. ѿ, řec. η a hlah. ѣ. Soudím, že tyto smyčky zvolil vynálezce za charakteristický a jednotliví

¹ V čl. »Ještě o původu písma hlaholského«, uveřejněném ve Sborníku Miletičově (Sofija 1933, str. 21—25) prof. Vajs právem ostře odmítá nemožnou domněnku K. Šegviče (Nastavni Vjesnik, XXXIX, sv. 9—10), který chtěl vzkřísiti — tradici jeronymovskou!

² Prof. Kul'bakin v čl. Можно-ли считать доказанной греческую основу глаголицы (Сборник Русск. Археологич. Общества въ коп. СХС) dobře zdůraznil, že hlaholice je písmo *stylisované*, že její styl jest *geometrický*, a že u některých liter velmi jasně vystupuje princip *symetrie* (v, g, d, ž, l, m, o, t, f).

znak svého písma, kterým mu dodal svěrážného a nápadného znaku. Za svého pobytu v Římě r. 1925 při prohlížení knih koptských jsem myslel, že tento ornamentální rys byl převzat z písma koptského; tedy jinak, než vykládal Fortunatov, který vyvozoval jednotlivá písmena z koptské abecedy. Uznávám, že vlivy koptské, pro něž jsem chtěl hledati zprostředkující místo a dobu za pobytu obou bratrů na maloasijském Olympu, nemohou býti dokázány. Přece však se mi jeví cesta od nahodilých a nedůsledně užívaných, i tvarově nevyspělých smýček a oček jednotlivých písmen řecké minuskule IX. století, k důsledným pravidelným a esteticky působícím smýčkám ku př. kodexu Assemanova nebo i Kyjevských listů dosti dlouhou. Nebylo-li tu tedy žádného podnětu z orientálních písmen, pak právě na tento ornamentální charakter písma by se mohlo hoditi okázale zdůrazňování historických pramenů, že Konstantin »vynalezl« nebo »složil« abecedu. Věc však není dosud dořešena.

Tím přecházíme k problému, v posledních letech neaktuálnějšímu, jímž se Vajs zabývá ve IV. kapitole, zdali totiž lze uznáti, jak tomu chtěl již Šafařík, prvky východních abeced v hlaholici. V posledních dvaceti letech lze pozorovati odklon od linie Taylorovy-Jagičovy, která se snažila, vyložití *všecka* hlaholská písmena z řeckých, a kde to nebylo možné z jednotlivých písmen, vyvozovala hlaholské tvary z řeckých ligatur. U nás se tohoto směru přidržel ještě r. 1923 prof. Pastrnek a já jsem ho následoval ve svém prvním projevu o hlaholici — proti Vondrákovi — v ČMF II, 1912, 295. Ale dnes dávám za pravdu prof. Vajsovi, který zásadně prvky východní v hlaholici *uznává*. Jde však o to, že které abecedy mohou býti vyvozovány,

zdali s Vondrákem z abecedy hebrejsko-samaritánské či s Fortunatovem z abecedy koptské.³ Jak již řečeno, koptský vliv pokládá Vajs za méně pravděpodobný. Přihlížeje ke zprávám Živ. Konst. o Konstantinově vynikající znalosti písma židovského a samaritánského (kap. VIII. a XIII.), shledává paleografické shody a období u jednotlivých písmen, a postoupil nad Vondráka v tom, že shledal grafickou i fonetickou podobnost mezi slovanskými jery a samaritánskými polosamohláskami »vau« a »jod« (str. 58). Podle těchto úvah lze nyní s Vajsem uznávati samaritánský vzor u těchto hlaholských písmen: 1. pravdě nejpodobněji u *š, k, c, č, e*; 2. snad při *g', ě, i* širším; 3. patrně i při obou jerech. Ale ony ornamentální smýčky hlaholice samaritánským vlivem vysvětleny nejsou. — Stran hlaholského *a* (+) vyslovuje Vajs mínění, že to je prostě křížek, a uvádí pro to analogie, že ve středověku psávali v čelo abeced znamení kříže. Tvarem je tu jistě velká příbuznost. Ale v rozporu s tímto názorem je důrazný výklad mnicha Chrabra, který praví, že Konstantin začal »по грѣбску« (podle řeckého písma), »oni ubo alfa, a sь азъ«, tak, jako zase Řekové napodobili své alfa podle hebrejského alef. Poněvadž tomuto výkladu věnuje Chrabr celý odstavec, sotva to může býti bez významu.

Těžištěm Vajsovy knihy jsou kap. V. a VI. V kap. V. je Seznam hlah. písmen, s udáním jejich skutečného nebo domnělého původu podle mínění jednotlivých autorů, v VI. pak přehled hlaholských písmen podle jejich vývoje v jednotlivých obdobích a památkách. I tyto výklady sice byly podány u Jagiče, ale zde jsou podány přehledněji a zhuštěněji, a budou velmi cenným vodítkem každému, kdo studuje hlaholici. Právem odmítl Vajs hypotesu

³ Doplnkem k reprodukci názorů prof. Fortunatova je 2. odst. Vajsova čl. »Ještě o původu písma hlaholského« ve Sborníku Miletičově (21—25), kde autor rozbírá i právem

odmítá pozdější domněnku prof. Fortunatova (Ив. Отд. рус. яз. слов. XVIII. 1914, kn. 4., str. 221 n.), kde autor vykládal, že se hlaholice opírala o řeckou minuskuli toho typu, jaký měla kursiva dolnoegyptská.

prof. Durnovo (Byz.-slav. I, 66 n.), že hlaholice a kyrillice jsou písma současná, že obě pocházejí z téže doby, a že byly určeny pro různé funkce, obdobně řecké unciale a minuskuli. To je domněnka, která je v příkrém rozporu se skutečnými rozdíly mezi oběma abecedami; jsou tu rozdíly hláskoslovné: 1. hlah. $\mathfrak{A} = g'$, 2. hlah. $\mathfrak{B} = k$ a $\mathfrak{C}$, 3. hlah. $\mathfrak{D} = \text{cyr. } \mathfrak{E}$ a $\mathfrak{H}$ 4. hlah. původně jeden znak pro e i je ; jsou tu však také rozdíly tvarové, zvl. v nosovkách a jerech. Při výkladech o jednotlivých písmenech Vajs uvádí vždy jejich slovanský název, ale o původě těchto názvů nevykládá; sluší doložit, že je máme aspoň částečně dosvědčeny již u Chrabra, v Abecedariu pařížském a v Skazanii, »otkodu i v $\mathfrak{r}$ koe vr $\mathfrak{e}$ m $\mathfrak{e}$ pr $\mathfrak{e}$ vede s $\mathfrak{e}$ božstv $\mathfrak{e}$ noje pisan $\mathfrak{b}$ je« chilendarského rkpu č. 482 (Lavrov, Mater. 171) — lze tedy uzavírat, že tyto názvy jsou stejně staré jako písmena hlaholská sama.

V VII. kapitole jsou popsány zkratky na základě statí dra Čremošnika Kratice »nomina sacra« u crkvsł. rukopisima (Slavia IV, 238 n., 485 n.) a jsou vyloženy zásady, podle kterých se krátilo v období chrvatsko-hlaholském. Poslední, VIII. kapitola, probírá titly, rozdělovací znaménka, číslice a nadřádkové znaky. Při výkladech o tečkách se mohlo doložit, že v některých rkpech. tečky oddělují i jednotlivá slova a slovní skupiny; tak zejména slovní skupiny jsou oddělovány v kod. Zografickém a v Kyjevských listech. Theorii Vondrákovu o akcentologickém a kvantitativním významu nadřádkových značek v Kyjevských listech odmítá prof. Vajs právem (str. 113). Já nepochybuji o tom, že tyto značky mají význam *přednesový*, tedy v podstatě hudební, ne nepodobný tehdejšímu neumám, jak ostatně soudil Sievers, jenže s hlediska hudební historie nebyly dosud prozkoumány; jejich interpretace, kterou podal Ed. Sievers (Die altslawischen Verstexte von Kiev und Freising, Leipzig 1925) je ovšem velmi subjektivní a často násilná.

Druhý, kratší díl Vajsovy příručky, podává historicko-bibliografický přehled hlaholských památek a jejich stručnou paleografickou charakteristiku. Vajs tu rozoznává trojí období: 1. moravsko-pannonské, 2. bulharsko-makedonské a 3. chrvatsko-hlaholské; zde pak zase: a) období nejstarší (do r. 1248), b) dobu rozkvětu (od r. 1248 do vynalezení tisku a do oprav sněmu tridentského, která se ještě rozpadá na skupinu starší (XIII. a XIV. stol.) a mladší (XV. a XVI. stol.). V krátkém dodatku je zmínka o hlaholské kursivě.

Jagić dělí hlaholské památky důsledně podle typu písma, zejména podle stupně oblosti, resp. hranatosti. Obě dělení se v podstatě kryjí, jenže Vajsova skupina »bulharsko-makedonská« je méně podrobná. Název »období moravsko-pannonské« nepokládám za výstižný: hodí se jen na listy Kyjevské, nikoli však na zlomky Pražské, kteréž jsou památkou česko-církevněslovanskou. Lépe by tedy bylo říci »skupina česko-církevněslovanská«. Vajs se ovšem omezil na její oba hlavní a krajní členy, ale nepokusil se o nástin dějin hlaholice na půdě československé. Také výklad o bohemismech Kyj. l. i Praž. zl. je podán jen v nejhlavnějších obrysech, jakož vůbec problémy obou těchto pro nás nejdůležitějších památek jsou tu jenom přibližně nastíněny. Také ovšem ostatní rukopisy jsou jen stručně paleograficky charakterisovány. Ale hojně bibliografické poznámky pod čarou uvádějí do dalšího studia.

Cennou ozdobou Vajsovy příručky je přiložené album 54 snímků z rukopisů; zvláště důležité jsou tu světlotiskové snímky z obou listů Pražských zlomků, jimiž vlastně byly teprve nahrazeny reprodukce vydání Šafaříkova-Höflerova z r. 1857. (Snímky při knize Vondrákové O původu... z r. 1904 nebyly dokonalé.) Ostatní snímky v knize prof. Vajse z úsporných důvodů nemohly být tak vypraveny, jak by byla tato kniha zasloužila a jako bylo vypraveno všech 36 tabulek díla Jagićova

r. 1911 — ale to ovšem bylo před válkou a v Petrohradě. Ale i tak jsou to reprodukce čisté, přesné, jasné čitelné a uhladěné.⁴

Uhrnem se radujeme z toho, že prof. Vajs ze svých vzácných znalostí dal české vědecké literatuře pomůcku, která může prokazovatí platné služby celé slavistice.

B. K rozboru pramenů a k dějinám doby cyrilomethodějské.

FR. DVORNÍK, LES LÉGENDES DE CONSTANTIN ET DE METHODE VUES DE BYZANCE. »Byzantinoslavica«, Supplementa, tome I. Prague 1933. Str. X a 443.

Při době tak základního významu a tak obrovské literatury, jako je doba cyrilomethodějská, záleží především na kritickém vydání a pečlivém rozboru pramenů. Hlavními prameny jsou tu obě velké církevněslovanské legendy o Konstantinu a Methodějovi. Byly již často rozbírány; byly o nich pronášeny různé úsudky; jejich historická cena byla brána v pochybnost, ba i úplně odmítána (Brückner, Die Wahrheit über die Slavenapostel, Tübingen 1913). Dosud však nebyly rozebrány a oceněny se stanoviska byzantologického. O tu našel prof. Dvorník pro sebe úkol nad jiné vděčný a záslužný. Prokázal již ve svém dřívějším díle »Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle« (Paris 1926), jak plodné je spojení práce církevního historika s poučením byzantologovým, a provedl totéž spojení v míře daleko větší v díle přítomném. Ale dříve, než probe-

reme jeho úsudky, promluvíme o dnešním stavu studia pramenů.

Nepočítáme-li starší vydání Ž. Konst. a Ž. Meth., zvláště Šafaříkova v knize »Památky dřevního písemnictví Jihoslovanů« (v Praze 1851), prvním — a dosud posledním! — souborem pramenů k době cyrilomethodějské byl I. díl Fontes rerum bohemicarum (v Praze 1873), kde Ž. K.-M. vydal český slavista Josef Perwolf. Je to ovšem vydání dnes již překonané. Ale je třeba říci s důrazem, že dnes, po 60 letech, I. díl edice Fontes rerum bohemicarum, je dosud nenahrazen. Uspořádati novou, kritickou náhradu za tento I. díl je naléhavou potřebou slavistiky i historie.

Se zřetelem na to, že I. díl Fontes je dávno rozebrán, a také v knihovnách těžko přístupný, cituje se v novější literatuře většinou edice Pastrnkova v jeho díle »Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda« (v Praze 1902), které ovšem je dnes už také dávno rozebráno. Pastrnkova edice je velmi příhodná, obsahuje pod čarou latinský překlad Miklosichův, a snaží se o rekonstrukci staroslověnského textu; že při tom jazyk normalisuje do ideálního typu staroslověnštiny, jaký v té čistotě a přesnosti asi v žádném stsl. rukopise neexistoval, je vedlejší; má však mezeru v tom, že neotiskla také proložních životů a ostatních kratších církslov. pramenů druhého řádu. Po stránce textověkritické Pastrnek založil svou edici, pokud jde o Ž. Konst., na vydání Miklosichově z r. 1870, které bylo založeno na rkpe kláštera basilianského ve Lvově, srbské redakce z XV. stol. (kap. XVI., XVII. a XVIII. podle rkpu rylského); pod čarou uvedl Pastrnek varianty z rkpu rylského, na němž založil

⁴ S díky kvitují příznivý úsudek prof. Ilinského (Naše věda XIV, 1933, 182). Vajsova kniha ...nemálo si získává čtenáře již vnější úpravou. Kniha je vytištěna na výborném papíře zřetelným, krásným písmem... Vůbec vnější úprava knihy, podobně jako v ostatních publikacích Slovanského ústavu, ukazuje *ušlechtilou prostotu se vzácnou elegancí*. Je to ovšem zá-

sluhou pražské Státní tiskárny a jejího techn. ředitele p. K. Dyrnka. Ale prof. Ilinskij tu pěkně vystihl sloh, o který mi šlo ve výpravě publikací a ve všech podnicích Slovanského ústavu, neboť v letech 1928—1932 úpravu všech publikací, a také Vajsovy knihy, jsem obstarával jako jednatel. Toto pochopení zahraničního posuzovatele je mi náhradou za nepochopení od několika domácích členů S. Ů.

svou edici Šafařík. Pokud jde o Ž. Meth., Pastrnek učinil východištěm text nejstaršího rkp. ruského, t. j. Uspenského ze XII. stol., podle otisku Sachmatova a Lavrova z r. 1899; pod čarou otiskl varianty z rkp. moskevských Četij-minej č. 94 podle edice Šafaříkovy; mimo to nalézáme u Pastrnka pod čarou varianty z rkp. moskevské duchovní akademie č. 63 a z Makarijevských minej podle vydání Bodjanského (Čtenija 1863). Pastrnkův text tedy není kritické vydání v pravém slova smyslu, ale poskytuje pro kritiku textovou to, co tehdy bylo lze podle stavu literatury podati.

Vydání A. Teodorova-Balana v knize Кирилъ и Методи (Sofija 1920) je v podstatě na témže stupni jako Pastrnkovo, jenže nenormalisuje jazyk. Ž. Konst. je tu vydáno podle Miklosiche; s ním jsou pod čarou srovnávány texty Šafaříkův a Pastrnkův, se zvl. zřetelem k rkp. rylskému; Ž. Meth. je podán podle Lavrova, s variantami z Šafaříka, Miklosiche a Pastrnka, se zvláštním zřetelem k rkp. Uspenskému.

Nejbohatěji rukopisně založeno je poslední vydání P. A. Lavrova v jeho souborné edici Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности (v Leningradě 1930; viz o něm ref. Ilinského v Byzslav. II., 149—153), které vyšlo posmrtně: Lavrov zemřel dne 24. XI. 1929; viz o něm zejména podrobný referát od J. Polívky v Slavii IX, 203 až 210. Lavrov se rozhodl, vydati Ž. Konst. v této edici *dvakrát*: I. podle ruských rukopisů, II. podle jihoslovanských. Ve skupině I. položil základem tentýž rkp., který i u Bodjanského stál na prvním místě, totiž rkp. moskevské duchovní akademie č. 19. z poloviny XV. věku, a to proto, že to je rukopis v této skupině nejstarší. K němu přidal varianty z ostatních ruských textů, známých již Bodjanskému, celkem 14. Při tom shledal, že rkpy u Bodjanského č. 2, 7, 15 vzešly z jedné předlohy: je to Sborník č. 478 novgorod. Sofijské bibl. z XV. v.; pozdní opis Undolského č. 162

z XVIII. stol.; text sborníka Barsova z první poloviny stol. XVI. Vedle textů, jichž užil Bodjanskij, Lavrov tu probral ještě 4 jiné ruské rukopisy: L (— Obščestva ljubitelej drevnej pis'mennosti), N (— Nikolského, kdysi Ferapontova kláštera), P (— oloneckého semináře) a S (— soloveckého monastýra, kazaňské duch. akad. č. 621). Text základního rukopisu (mosk. duch. akad.) srovnal Lavrov s originálem; v otisku rozvedl titly, při čemž musil rekonstruovati jery; vynechal ze značek nadřádkových přidechy, ale zachoval akcenty; místo rkp. širokého *є* tiskl *и*.

Podkladem druhého textu Ž. Konst., totiž skupiny jihoslovanské, je u Lavrova text Vladislava gramatika z r. 1469. Je to text obsahově shodný, ale pozměněný stylisticky v duchu školy trnovského patriarcha Euthymia. K tomu jsou připojeny varianty z rkp. rylského z r. 1479 a z rukopisu lvovského (basilianského), a to podle kopie, pro Lavrova nově pořízené.

Po ukončení textu Lavrov dostal ještě dva nové rkpy Ž. Konst.: 1. E. V. Barsova, který patří ke skupině I. č. 2, 7, 15, a 2. rkp. Vatikánský. Z obou uvedl Lavrov důležité varianty v předmluvě na str. XX až XXIII. Mimo to jsou tam uvedeny výpisky ještě z jiných rukopisů.

Vydání Lavrova svědčí o velké a dlouholeté práci, která však bohužel nebyla ukončena. To prozrazuje již nepřehledné uspořádání předmluvy, které zřejmě chybí definitivní stylistické vypracování. Nešťastný je také způsob, že Ž. Konst. byl otištěn dvakrát in extenso, a to *za sebou*, čímž je srovnávání jednotlivých míst velmi ztěženo; daleko správnější by bylo otisknouti obojí znění *paralelně proti sobě*.

Přehlednější je u Lavrova text Ž. Meth., který ovšem ani neposkytuje tolik edičních nesnází. I zde, jako u Pastrnka, je základem text Uspenský; textový aparát tu není ani zdaleka tak podrobný jako v Ž. Konst.

Doplňkem této edice je důležité dílo P. A. Lavrova, dříve vyšlé, Кирило та Методій в давньо-слов'янському письменстві (У

Kuřibi 1928, Укр. Акад. наук; viz ref. Ilinského, Byzslav. I. 236—238), kde Lavrov na str. 238 a násl. podal svou rekonstrukci Ž. Konst. na podkladě textu č. 1 u Bodjanského, v normalisovaném jazyku; Ž. Meth. je tu otištěn opět podle rkp. Uspenského; k oběma životům je připojen ukrajinský překlad.¹ Dvorník cituje sice toto dílo v bibliografii, ale v úvodu k svému francouzskému překladu legend (str. 339 n.) ho nepřipomíná, a zdá se, že k němu valně nepřihlížel.

Z toho, co řečeno, vyplývá, že *textová kritika* Ž. Konst.-Meth. není dosud ukončena, ba že nebyla ani provedena. Nemáme dosud podrobného textověkritického rozboru všech rukopisů ani jejich filiace. Byla by to práce ovšem rozsáhlá a dosti nesnadná, neboť rukopisů Ž. Konst. je podle Lavrova (Виз. Врем. X, 1903, 517) celkem 35, z nich však podrobněji popsáno je 21 (u Pastrnka 19); rukopisů Ž. Meth. je známo 8, jako před 30 lety uvedl Pastrnek. Neznáme-li filiace, nemůžeme ani podati dosud *dějin textu* obou základních legend. Zejména otázka přepracování Ž. Konst., v XV. století, jak ji naznačil Lavrov, není dosud vyřešena.

Tato mezera nevznikla snad tím, že by nebylo dostatek podrobných badatelských prací o Ž. Konst.-Meth. Naopak, pohled na dějiny studia těchto textů, jak je podal Ohijenko v II. sv. svého díla Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність (Varšava 1928, str. 260 n.), ukazuje, že speciální literatura je velmi bohatá. Ale badatelé si všimli hlavně problémů historických. Zkoumali historickou cenu a spolehlivost Ž. Konst.-Meth., využívali jich pro vypsání dějin doby cyrilomethodějské v nejrůznějším osvětlení, uvažovali i o době vzniku obou legend a o jejich autorovi, resp. autorech — zkrátka probírali Ž. Konst.-

Meth. jako prameny historické, ale buď vůbec nikoli nebo jen v míře nepatrné — jako díla literární, jako výtvoř slovesné, které mají obzvláštní význam jak jazykový tak estetický. Jinými slovy, je naléhavě potřeba pro Ž. Konst.-Meth. podati jejich *rozbor filologický*, či ještě lépe, *rozbor strukturální*. Tím teprve budou definitivně vyjasněny a odbaveny pochybnosti a námitky historické, a tím také definitivně vznikne kulturněhistorický význam těchto obou literárních děl jako znamenitých památek literatury staroslověnské.

Pro tento rozbor máme některé přípravné kroky. Tak v semináři prof. Bidla bylo vypracováno srovnání Ž. Konst.-Meth. s byzantskými legendami věku VIII.—X. (Procházková-Suchá, ČMM. 1915, 28 až 66) a bylo ukázáno, že dobře zapadají do hagiografického schematu byzantské literatury své doby. Lavrov ve svém ukrajinském díle z r. 1928 se zabýval jazykovou stránkou obou legend (na str. 88 n.), odmítaje ovšem nemožnou domněnku, jako by byly původně napsány řecky. Upozornil na jejich lexikální archaismy a zvláště na jejich bohemismy. V souvislosti s tím Lavrov usoudil (str. 95 n.), že obě legendy musily býti napsány bezprostředně po událostech, tedy Ž. Konst. ještě za doby Methodějovy a Ž. Meth. po jeho smrti, ale ještě před odchodem na Balkán. Autor (nebo autoři) legend byli sobě blízcí a byli blízcí i velkomoravskému panovnickému dvoru, neboť mohli užívatí jeho listin. Co do autorství legend, Lavrov tu již tak nelpěl na svém dřívějším mínění, že autorem byl sv. Kliment, ale nedovedl se ještě rozhodnouti ve sporu, byl-li autorem obou legend jeden spisovatel, či pochází-li Ž. Meth. od jiného spisovatele nežli Ž. Konst. Lavrov také podal soupis biblických citátů z Ž. Konst.-Meth. (str. 315—330).

Důležitým doplňkem těchto úvah Lavrových je recenze S. M. Kuľbakina v Južnoslovenském filologu kn. X, 1931, 225 až 237 (prof. Dvorník této recenze ani jiných prací Kuľbakinových neuvádí). Kuľbakin,

¹ Tento překlad, jako vůbec překlad díla Lavrova, původně rusky napsaného, do ukrajinštiny je nezdařený. Viz I. Ohijenko, »Novi Cyrillo-Methodiana« I—XIV, Žovkva 1933, str. 37.

poukazuje na potřebu podrobnějšího jazykového rozboru obou legend, zdůraznil zde jejich lexikální i morfologické archaismy, které je — přes jejich poměrně pozdní rukopisné podání — sblíží s památkami čistě staroslověnskými, a to dokonce s hlaholskými. Kulbakin tu reviduje a kritizuje Lavrovovy doklady lexikálních bohemismů, ale i on uznává, že bohemismy jsou jak v Ž. Konst., tak v Ž. Meth. Upozorňuje také na jazykové archaismy hlaholské služby Cyrillu a Methodovi, a tím naráží na problém jazykového a věcného poměru pramenů druhého řádu (proložních životů, pochval a služeb) k pramenům prvního řádu (Ž. Konst.-Meth.); také historie těchto drobnějších textů a jejich slovesná stránka není dosud zpracována.

Zabývám se těmito problémy a připravuji lexikologický, stylistický i textově-kritický rozbor církslov. cyrilomethodějských pramenů. Nechtěje předbíhati zkoumání dosud neukončenému, oznamuje zde jenom stručně toto:

Není pochybnosti o tom, že Ž. Konst.-Meth., přes své poměrně pozdní zachování se zakládají na originálech staroslověnských. Svědčí o tom zejména: 1. upozornění na Ž. Konst. v staroruském Sborníku Svjatoslavově z r. 1076; 2. celkem shodné zprávy s Ž. Konst.-Meth. v letopise kyjevském, t. řeč. Nestorově; 3. výňatky, leg. Konst. v chrvatsko hlaholských breviářích ze XIV.—XV. stol., které obsahují i jiné úryvky z knih staroslověnských; 4. ohlasy obou legend v četných církslov. památkách, jako jsou zejména traktát mnicha Chrabra «O písmenech», «Pochvalnyje slova» (dvě z nich byla složena prímým učeníkem Methodějovým, asi sv. Klimentem), služby Konstantinu a Methoději, proloží krátké životy obou věrozvěstů, Uspenie sv. Kirilla; 5. shody biblických citátů v obou legendách se staroslověnskými evangelii.

Nejpádnejším důkazem stslov. původu Ž. Konst.-Meth. jsou jejich vlastní slova. Obě legendy jsou tak přesné ve vypravo-

vání a tak dobře zpraveny o událostech i soudobých poměrech v Byzantsku, na Morově, v Pannonii i v Římě, že není možno vysvětliti jejich authentické zprávy jinak než přímým svědectvím souvěkého pozorovatele. Nejsou to vlastně »legendy« tak, jak si díla tohoto literárního druhu obvyčejně představujeme: není tu výkladů o zázracích ani mnohomluvných chvalozpěvů. Obě legendy se končí pohřbem svého hrdiny; o jeho kultu a posmrtném životě již nevypravují. Jsou to tedy vlastně *historické monografie*, které místy mají ráz *osobních pamětí*.

Jsou to díla původní. Nebyla přeložena z řečtiny a nebyla původně napsána řecky. Pro takovou domněnku není žádného podkladu. Celý charakter jazyka a slohu nejeví více stop řeckého vlivu než stslov. evangelia. Zejména je významná shoda jejich biblických citátů se stslov. evangelií, jak ukázal V. Pogorelov (Byzslav. IV, 13 až 21). Naopak, v obou Životech je zřetelné a výslovně zdůrazněna *slovanskost* pisatelova.

Tak v Ž. Konst. v kap. I. *Ѣже сътвори въ нашъ рѣдѣ, въздвигыи намъ оучителя снцего, иже просвѣти пзыкъ нашъ, славостію оумраченныи оумъ нашъ...* V Ž. Meth. v kap. II. ještě výrazněji: *(Ѣѣ)... въ наш а лѣт а пзыка ради нашего, о немъже сѣ не бѣ никътоже николиже попекалъ, на добрыи чинъ въздвиже нашего оучителя, бж҃наго Методіа...* Při tom je si autor vědom toho, že Methoděj (a tedy i Konstantin) rodem *nebyl* Slovan, nýbrž Řek, neboť praví, že císař byzantský ustanovil Methoděje v mladších letech místodržícím v knížetství (t. j. thematu) slověnském ... *рекоу же азъ, яко прозвѣрѣ, како и хоташе оучителя Глобѣнимъ посълати, и прѣваго архіеппа, да бы просъчнѣ сѣ въсѣмъ обычаемъ Глобѣньскыимъ и обыкѣмъ п помалоу* (cit. podle vyd. Lavrova, Материалы).

Originály obou Životů byly tedy původní skladby staroslověnské, sepsané v bezpro-

střední časové blízkosti jejich činnosti
 « НАША ЛѢТА! »).

Kde a kým byly napsány? Pastrnek (Dějiny 15, 69) vyslovil domněnku, že Ž. Konst. byl sepsán asi ještě za živobytí Methoděje a při jeho součinnosti, obšírné disputace pak že jsou vzaty přímo z řeckých spisů Konstantinových; leg. o Methoději prý byla sepsána též bezprostředně po smrti jeho a hlavní péči o ni měl nejspíše biskup Kliment. Na druhém místě upozorňuje Pastrnek, že žádný z obou Životů se nikde nezmiňuje o Bulharsku. »V tom viděti slušno silný důvod, že sepsány byly dříve, nežli bulharský živel doby Symeonovy se uplatnil. Soudím tedy, že leg. o Konstantinovi napsána byla ještě za živobytí Methodova (snad jím samým), leg. o Methodovi pak hned po jeho smrti (snad biskupem Klimentem)«.

V svých dřívějších projevech (na př. »Bulhaři a Cařihrad«, 1915) jsem hypoteticky svého učitele přijímal bez výhrady. Nyní od ní částečně ustupuji. V hypotese prof. Pastrnka nalézám dosud dvě these platnými: 1. oba Životy vznikly časově i místně v bezprostřední blízkosti obou světců; 2. *každý z obou Životů má jiného autora*. Tuto these bych rád rozvedl.

Jak již připomenuto, bylo ukázáno (ČMM 39, 1915, 28—66), že obě legendy vyhovují obvyklému schématu byzantských hagiografických skladeb. Ale při tom jsou mezi nimi hluboké rozdíly. Nikoli tak obsahové, jako *stylové*. Co se obsahu týče, legendy na sebe přirozeně navazují; Ž. Konst. se končí rokem 869 a Ž. Meth. rokem 885. To, co Ž. Konst. vypravuje obšírně, totiž mládí Konstantinovo, léta příprav a studií, Konstantinovy disputace a výpravu ke Kozarům, to je v Ž. Meth. dílem vypuštěno, dílem probráno stručně. Při tom však ani co do historického obsahu ani co do pojetí osob a událostí se obě legendy nerozcházejí, nýbrž shodují. Obsahově a ideově jest tedy mezi nimi shoda, a možno říci, že jsou jednoho ducha. Ale při tom je mezi nimi po stránce *komp-*

siční ten poměr, že Ž. Meth. se má k Ž. Konst. asi tak jako evangelium sv. Marka k evangeliu sv. Jana. Jsou to díla různých individualit.

Ž. Meth. je mnohem kratší nežli Ž. Konst.; rozsahem se mají k sobě přibližně jako 3:7. Ž. Meth. je slohově mnohem prostší, má méně period a rozvitých vět a více vět jednoduchých; má méně hypotaxe a více parataxe. Je to ve shodě s převážně vypravovacím rázem Ž. Meth., kdežto v Ž. Konst. mnoho místa zaujímá sloh filosofický a prvky rhétorické.

Oba Životy si libují v citátech a v přímých řečech: citují listy papežů a panovníků, reprodukují vzkazy, rozmluvy a disputace. Ale tyto citáty a přímé řeči jsou v Ž. Meth. stručnější a kratší než v Ž. Konst.

V Ž. Konst. je mnohem více theologické učenosti, kdežto Ž. Meth. je prostší a takřka lidovější.

Zdá se tedy nejen, že autoři obou Životů byly dvě různé osoby — to pokládám za jisté — nýbrž také, že *každá z nich měla na mysli jiné čtenářstvo*: Ž. Konst. duchovní vzdělané a prošlé byzantskou učeností, Ž. Meth. čtenáře prostší. Přes to ovšem je i Ž. Meth. prosycen byzantským ovzduším: zdůrazňuje odpor proti učení *filioque* (kap. I.) a úctu k byzantskému císaři (zvl. v kap. XIII. při vypravování o Methodějově cestě do Cařihradu). Máme tedy před sebou dvě různé spisovatelské individuality z téhož prostředí.

Byly oba Životy psány současně či jeden dříve, a jestliže ano, tedy který? Soudím, že oba Životy současně psány *nebyly*, nýbrž že Ž. Meth., ačkoli jest jednodušší a kratší, byl psán *později* nežli Ž. Konst. Nerozhoduje tu ovšem, že Ž. Meth. vypravuje o událostech pozdějších: to by naopak mohlo býti vykládáno tak, že původně byla napsána jen kratší a prostší skladba, a později teprve že učenější a byzantsky vyškolенý spisovatel napsal dílo podrobnější, t. j. Ž. Konst., v němž podrobněji přihlédl k tomu, co v Ž. Meth. zůstalo stranou nebo

v pozadí. Ale tato domněnka by sotva byla pravdě podobná. Vždyť Ž. Meth. obsahem zřejmě navazuje na Ž. Konst. a více přihlíží k poměrům velkomoravským.

Kdo byli tyto dva znamenití autoři, tyto dva *první slovanští historikové*, nepodaří se asi nikdy docela bezpečně zjistiti. Pokorná anonymita středověkých služebníků velké ideje zůstane zachována. Dohadům je ovšem otevřeno volné pole. Pastrnkova hypotéza o Methodějovi jako autorovi Ž. Konst. a Klimentovi jako autorovi Ž. Meth. není špatná, ale opírá se jen o faktum vzájemné blízkosti těchto osob. Jazyková a stylistická shoda Ž. Meth. s jinými spisy Klimentovými nebyla prokázána. Stejně dobře by mohlo býti hádáno i na jiného z nejbližších žáků Methodějových. *Vyloučil* bych jen *Gorazda*, a to proto, že je o něm velmi pochvalná zmínka v poslední kapitole Ž. Meth.: celkové ideální a vysoce mravní prostředí obou Životů vylučuje, že by autor jednoho z nich mohl napsati takovou sebechválu.

Jistě však byli oba spisovatelé Životů živi v prostředí moravském a jistě v něm byli doma. Tím si vysvětluji, že oba Životy mluví o Moravě jen obecně: Ž. Konst. XV. *Дошедохю же емоу Моравы...*; *И тако четьре десать мѣсаци створи въ Моравѣ*; Ž. Meth. V. *посѣласта из Моравы, възвратиста сѧ из Моравы*), a rovněž jen obecně o Pannonii, o knížeti na Visle, o «uherském králi», kdežto jinak výslovně jmenují místa (Solun, Cařihrad, Benátky, Řím), ba i jednotlivé budovy a chrámy v těchto místech. Dokonce při zprávě o Methodějově pohřbu, který jinak je podrobně popisován (Ž. Meth. kap. XVII.), praví se jen, že ho položili *въ съборниѣи цркви*, ale nejmenuje se, jak známo, místo, *kde* to bylo. Podobně velmi důležitý proložní život Konst. a Meth. ve středobulharském rukopise bělehradské národní knihovny (Lavrov, str. 100), jak povědomo, praví jen: *лежить же въ величан цркви Моравьстѣи о лѣвжжъ странѣ въ стѣнкѣ за олтаремъ свѣ-*

тъжъ Богородицѣжъ. Proč? Neznali pisatelé místních jmen moravských, o něž tu šlo?

Jsem přesvědčen, že tomu bylo naopak: znali je velice dobře, ale určení místní bylo autorovi i jeho čtenářům za čerstvé paměti ještě tak blízké a rozumělo se jim samo sebou, že bylo zbytečné je uváděti. Vždyť možná autor Ž. Meth. psal v témže místě, t. j. v témže hradě, ve kterém byl Methoděj nedávno před tím pohřben. Asi tak, jako řekneme-li my Čechové, že nějaká vzácná duchovní památka byla uložena »u svatého Víta«, rozumí se tím samo sebou, že to bylo v chrámě sv. Víta v Praze na Hradčanech.

Jsem tedy přesvědčen, že oba znamenité Životy vznikly na půdě moravské ještě v IX. století, ale netroufám si tvrditi, kdo byli jejich dva autoři. Snad jeden z nich (autor Ž. Konst.) náležel k prvotní družině Konstantina a Methoděje a druhý (autor Ž. Meth.) pocházel z duchovních původu moravského; v každém případě však bohemismy v jejich slovníce prozrazují, že na Moravě byli oba úplně zdomácnělí; a jejich lexikální archaismy a shody s jazykem stslov. evangelií prozrazují, že náleželi do literární družiny prvních překladatelů bible, tedy mezi nejbližší spolupracovníky obou svatých bratří.

Pastrnek upozornil svého času na to, že obsah Ž. Konst. XVII. *въ цркви свѣтыи Маріа* (ed. Lavrov, str. 33) se objevuje také v I. stslov. legendě o sv. Václavu (Slov. leg. o sv. Václavu, VKČSN 1903, str. 43). To je vážná shoda. Ale mnohem více shod ve slohu a v komposici jsem našel mezi Životem *Methodějovým* a I. stslov. legendou o sv. Václavu. Jsou to rysy, typické pro památky skupiny česko-církevněslovanské a jsou tak vážné, že lze viděti přímou vývojovou linii od Ž. Meth. k I. leg. svatováclavské. Ale o tom více na jiném místě.

Z těchto úvah pro mne vyplývá filologická posila stanoviska těch historiků, mezi něž patří i Dvorník, a kteří přízná-

vají oběma Životům velkou cenu historickou. Pohrdání, kterému po své Wahrheit z r. 1913 zůstal věren Alex. Brückner ve svých obou zničujících odsudcích Dvorníkovy knihy (ZfslPh X, 1933, 465 a Kwartalnik Historyczny XLVI, 1933, str. 529 až 552 »Cyrillo-Methodiana«), jeví se mi neoprávněným. Je to pohrdání, které zachází až do cynismu, libovolně odsuzujícího základní prameny a vzbuzujícího domněnku, že vědecký názor tu byl zakalen osobní předpojatostí a tendencí.

Kromě církevněslovanských pramenů je však třeba filologické revise také pro *prameny byzantské*, zejména pro obě řecké legendy o sv. Klimentovi, biskupu makedonském. Tu je velká škoda, že na Západě není přístupný kritický rozbor jejich, který podal N. L. Tunickij, Св. Климентъ епископъ словенскій (Sergiev Posad, 1913), a nové vydání řeckého textu delší legendy: Матеріалы для історіі жизни і діяльності учениковъ свв. Кир. и Меѡ. I. Sergiev Posad, 1918; o prvním díle viz příznivou recenzi Jagicovu v AfslPh XXXV, 1914, 577—585; této recenze Dvorník neuvádí). I Tunickij se kloní k názoru, zaznamenanému již Pastrnkem (Dějiny, 30 n.), že autorem větší řecké legendy o sv. Klimentovi byl metropolita ochridský Theofylakt († 1107), který je v titule jmenován jako autor (srov. Ohijenko, Костянтин і Мефодій II, 321—327), ale tím ještě rozbor tohoto cenného, byť i tendenčně zaujatého pramene (proti latiníkům) není vyčerpán.

Prof. Dvorník, jsa církevním historikem a nikoli filologem, nebyl ovšem povinen tuto revisi provést, a přijal prameny církevněslovanské i řecké tak, jak jsou dosud známy. Mimo to ovšem přibral také prameny latinské, které jsou dnes nejvíce pracovány. V podstatě tu přijal názory prof. Pekaře. Pokud jde o edici pramenů církevněslovanských, prof. Dvorník sám připomíná v předmluvě (str. VIII.), že přítomné dílo mělo původně obsáhnouti dva svazky: v prvním svazku měl být vydán byzantologický rozbor Dvorníkův,

нынi vyšlý, a v druhém měly být vydány prameny církevněslovanské v kritické úpravě s francouzským překladem Dvorníkovým, kdežto edice textů církevněslovanských byla přidělena mně; tak bylo usneseno Slovanským ústavem. Ale nynější potíže ve styku se sovětským Ruskem, kde je většina rukopisů, jež by bylo třeba přibrati ke kontrole, jakož i finanční tíseň Slovanského ústavu, nastalá r. 1932/33, způsobily, že původní plán byl sice nikoli opuštěn, ale pozměněn. Do přítomného díla byl pojat jen francouzský překlad Ž. Konst.-Meth. (str. 349—393), kdežto má edice textů církslov. byla odsunuta na dobu příznivější. Připojení francouzského překladu k dílu Dvorníkovu nebylo nikterak zbytečné: bylo jím naopak vyhověno častěji projevenému přání byzantinistů, kteří nejsou slavisty, aby jim byly oba vzácné texty přiblíženy v plynulé francouzské reprodukci. Podle tohoto účelu má být také posuzován Dvorníkův překlad: je místy dosti volný, zakládá se hlavně na latinském překladě Miklosichově a na textu Pastrnkově, přihlížejí tu a tam k Materiálům Lavrovovým, a na místech nesnadnějších se snaží podati interpretaci místo tlumočení přesné doslovného. Originálů ovšem nemůže ani nechce nahraditi: pro sporné otázky musí ovšem i neslovanský badatel nahlížeti do originálu. Ale onoho informačního účelu bylo Dvorníkovým překladem zajisté dosaženo.

Také při zevním uspořádání francouzského překladu bylo dbáno o jeho přehlednost: odtud dělení textu v nedlouhé odstavce a četná hesla na okraji, která podrobně znázorňují obsah Životů; taková hesla měl již Lavrov ve svém ukrajinském díle z r. 1928, ale zde jsou hojnější. Také biblické citáty jsou pod čarou určeny; tam je také upozorňováno na důležitější různosti. Schvaluji, že se prof. Dvorník držel tradičního dělení Ž. Kost. na 18 kapitol a Ž. Meth. na 17, které je posvěceno již prací Šafaříkovou a Miklosichovou a zdomácnělo ve vědecké literatuře. Je sice

pravda, že i toto dělení, jako mnohá jiná dělení starých textů, je nepůvodní a subjektivní a že nevystihuje úplně komposici obou životů, ale přes to nemohu souhlasiti s návrhem Ohijenkovým Hosi Cyrillo-Methodiana, 1933, aby Ž. Konst. byl dělen na 50 oddílů a Ž. Meth. na 30. I toto rozdělení jest jen subjektivní, a do vědecké literatury by zaneslo jen zmatek.

*

Vlastní dílo Dvorníkovo je vlastně byzantologický komentář k církevněslovan-ským životům Konstantina a Methoděje, při čemž je látka rozdělena takto:

Kap. I. Mládí Konstantina a Methoděje (str. 1—38). — Ž. Konst. kap. II., III.; Ž. Meth. kap. II.

Kap. II. Kariéra Konstantinova v Cařihradě (str. 39—84). — Ž. Konst. kap. IV.

Kap. III. Poslání arabské (str. 85 až 111). — Ž. Konst. kap. VI.

Kap. IV. Na hoře Olympu (str. 112 až 147). — Ž. Konst. kap. VII.; Ž. Meth. kap. III.

Kap. V. Byzantsko a Kozáři kolem r. 861 (str. 148—211). — Ž. Konst. kap. VIII.—XIII.; Ž. Meth. kap. IV.

Kap. VI. Byzantsko a Velká Morava (str. 212—237). — Ž. Konst. kap. XIV., XV.; Ž. Meth. kap. V.

Kap. VII. Diecése Methodějova a zápas o Illyricum (str. 248—283). — Ž. Meth. VIII., IX., X., XII., XIII.

Kap. VIII. »Pravověrnost« Methodějova (str. 284—330).

Závěr (str. 331—336).

Každá z osmi kapitol je opět dále dělena na tři oddíly a opatřena osnovou. Na konci je bohatý seznam pramenů a literatury (str. 395—418), index jmen a věcí, rejstřík slov řeckých a seznam slov církevněslovan-ských. Mimo to jsou hojné bibliografické poznámky pod čarou. Kniha je psána slohem plyným, přístupným a poutavým, třebaže místy rozvlácným. Spi-sovatelské důkladnosti a obratnosti Dvorníkově nutno vzdáti všecku chválu.

Poznámky, které zde následují, nemohou vyčerpati obsahu Dvorníkových výkladů ve vši úplnosti, nýbrž jsou to úvahy slovanského filologa, který posuzuje předmět ovšem poněkud jinak než církevní historik. Neváhám říci, že se pro slavistu leckterá partie Dvorníkovy knihy jeví příliš obšírnou nebo i zbytečnou, vzdálenou vlastního thematic; ale nechci rozhodovati, zdali proto taková místa do knihy nenáležela, a připouštím, že budou vítána byzantologovi anebo církevnímu historikovi.

Kapitola I. navazuje na dřívější Dvorníkovu knihu, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle* (Paris 1926). Vycházejí od zprávy, že otec věrozvěstů Leon (ΛΕΩΝ), zastával v Soluni »hodnost drongarskou pod strategem« (**прѣдръжжа санѣ дръгарьскѣхъ подѣ стратигомы*), Dvorník zkoumá, kdy se Soluň stala samostatným thematem, jemuž stál v čele vlastní strateg. To mu dává podnět k výkladu o *administrativním rozdělení byzantského císařství v VII.—IX. století*. V IX. století bylo 17 themat, mezi nimiž bylo i thema soluňské; život sv. Řehoře Dekapolity dosvědčuje, že thema soluňské existovalo již před r. 836. Administrativní přeorganisování evropských provincií byzantského císařství se dalo pod tlakem Slovanů, tlačících se až na Peloponnes (str. 10—13).

Vojenské důstojenství otce obou apoštolů v místě strategicky i politicky tak důležitém činí pochopitelným jak mimořádné vzdělání Konstantinovo tak vynikající administrativní dráhu Methodějovu. Dvorník v této souvislosti vyšetřuje, co je míněno slovy Ž. Meth. II. *кѣнаженѣе ѿмоу дастѣ дръжати словѣнско*. Potvrzuje novými důvody starou domněnku Dümmlerovu, že to byla krajina v poříčí Strumy (Strymonu), tedy snad dnešní jihozápadní cíp Bulharska, nedaleko od Soluně i od Makedonie; tato krajina byla zvláštní ἀρχοντία.

Na počátku III. kap. Ž. Konst. se vypravuje, jak Konstantin měl ve věku

sedmi let zvláštní sen: Zdálo se mu, že strateg jeho rodného města sebral všechny soluňské dívky a vyzval hochy, aby si z nich jednu vybral za manželku. Konstantin však si vybral nejkrásnější z nich, která slula Sofia, t. j. moudrost. Dvorník duchaplně spojuje tuto anekdotu s proslulými byzantskými »soutěžemi krásy«, které byly v Cařihradě oficiálně pořádány pro vyhledání císařovy nevěsty; byl to orientální obyčej, uvedený do Cařihradu v VIII. stol. a držel se zvláště ve věku IX. (str. 19 n.). Dvorník shledává z byzantské hagiografie doklady tohoto obyčeje a uvádí zejména příběh o Eikassii čili Ikassii za císaře Theofila, která smělou odpovědí odvrátila od sebe přízeň císařovu a vstoupila do kláštera. Je to známý příběh, o němž psal již Krumbacher r. 1896. Dvorník však uvádí nesprávnou formu dívčího jména »Cassia«: jmenovala se Εἰκασία čili Ἰκασία, z čehož zánikem první nepřízvučné slabiky vzniklo Κασία. Dvorník cituje k tomuto příběhu »Symeona Logotheta«. Ušlo mu, že jsem právě na příběhu Theofila a Eikassie ukázal vzájemný poměr byzantských pramenů: srovnal jsem vypravování Leona Grammatika (Migne sv. 108, col. 1045) s Pseudosymeonem (Migne sv. 109, col. 685) a ukázal jsem, že Pseudosymeon je přepracování Lva Grammatika a tedy aspoň druhá, ne-li pozdější redakce textu Symeonova (viz mé Byzantské kroniky, I., 69 n.; v témže díle jsem zaznamenal, jak právě tento příběh zajímal církšlov. letopisce (II., 194, 281).

Po příběhu o Sofii vypravuje Ž. Konst. jinou anekdotu, o lovu s krahujcem. I zde ukazuje Dvorník, jak je Ž. Konst. dobře informován o byzantských poměrech oné doby, shrnuje zprávy o tomto způsobu lovu, který se rozšířil v Byzantsku, zvláště ve vojenských rodinách, vlivem arabským. »Plakidas«, kterého při té příležitosti Ž. Konst. připomíná, je vlastně sv. Eustathios, voják umučený za císaře Traiana; byl ctěn v Byzantsku zvláště v IX. století.

Na to zaznamenává Ž. Konst. v kap. III., a tedy i prof. Dvorník, Konstantinova studia v Soluni a v Cařihradě. To je ovšem vítaná příležitost, aby bylo vylíčeno tehdejší školství byzantské. Nižší studia v Soluni byla asi to, co bylo nazýváno ἡ ἐγκύκλιος παιδεία; životopisec tu výslovně připomíná ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΝ a ΧΑΡΟЖЕТКО ГРАММАТИЧЬКОЕ a četbu Řehoře Bohoslova. Analogie k tomu jsou dosti četné v byzantské hagiografii, jak Dvorník dokládá. Naproti tomu přiznává i Dvorník (str. 32), že nelze doslova bráti zmínku z konce III. kapitoly Ž. Konst., že v Soluni nebylo vhodného učitele, který by nižší (v nynějším smyslu asi: středoškolská) studia Konstantinova dovedl ukončiti.

Do Cařihradu přišel Konstantin po smrti svého otce; otec mu zemřel, když bylo Konstantinovi 14 let; příchod Konstantinův se však udál také po smrti císaře Theofila († 842), protože ochráncem Konstantinovým se jmenuje logothet, t. j. Theoktist; snad tedy to bylo hned roku 843. Ž. Konst. vypravuje, že v Cařihradě byl Konstantin vychováván s mladým císařem (ЛОГОДЕТЪ, ПОСЛА ПО НЬ, ДА СМ БИ СЪ ЦѢСАРИМЪ ОУЧИЛЪ). I zde musí Dvorník připustiti (str. 34), že to je legendární nadsázka, neboť císař Michael III. se narodil r. 839; byla mu tedy čtyři léta, když Konstantinovi bylo šestnáct.

O povaze cařihradských studií a o skvělé dráze Konstantinově vypravuje Dvorník v kap. II., používaje tu z části svého dřívějšího článku, který jsme uveřejnili v Byzslav. III., 1931, 59—67. Reorganizace cařihradských vysokých studií byla dříve přičítána caesaru Bardovi a tím kladena až do padesátých let, do nichž spadá (r. 856—866) jeho vláda (Krumbacher, Pastrnek). Dvorník, opíraje se o přesnou zprávu Ž. Konst., k. IV., o tehdejší organizaci cařihradských studií, právem předpokládá, že reforma a pozoruhodné zlepšení cařihradských vysokých studií spadá již do doby dřívější (842—856), takže

mladý Konstantin již zastihl nové poměry. Pochopitelně, tato kulturní reforma souvisela se slavnostním ukončením obrazoboreckých bojů (r. 842) a s duchovním smírem, kterého tím bylo dosaženo.

Ž. Konst. jmenuje dva znamenité učitele Konstantinovy: Lva Matematika a Fótia. Ale Lev náležel mezi ikonoklasty. Jeho povolání za učitele vysvětluje tedy Dvorník jako rys Theoktistovy politiky usmíření. Lev, byv zbaven biskupství, byl odškodněn profesurou. Tímto pojetím studijních poměrů v Cařihradě za Konstantinova mládí získává ovšem logothet Theoktist nového, příznivého osvětlení. Měl tu však být vysvětlen list bibliothekáře Anastasia králi Karlu Holému z r. 875 o skvělých vědomostech Konstantinových, a zvl. o tom, že Konstantin znal z paměti celou knihu Dionysia Areopagity (Pastrnek, Dějiny 42 a 246).

Konec IV. kap. Ž. Konst. vypravuje, jak Konstantin po skončení studií odmítl lákavou nabídku logothetovu, který mu sliboval vysokou hodnost, dával vyhlídky na brzké dosažení hodnosti stratéga a nabízel mu i krásnou a bohatou nevěstu. Konstantin to vše odmítl, aby se mohl věnovati vědě, a logothet mu vyhověl: dal ho postříhnouti a jmenoval ho bibliothekářem u patriarchy při chrámě Boží moudrosti. Ale Konstantin se tajně skryl v klášteře u Bosporu (на *ЖЗТКОМ МОРЕ*), takže ho našli teprve po šesti měsících. Pak ho uprosili, aby přijal učitelskou stolicí a učil filosofii »tuzemce i cizozemce«.

Dvorník se pokouší vyjasnit nesnáze, které jsou skryty v těchto údajích Ž. Konst. Předepsaný věk pro vysvěcení na kněze bylo v Byzantsku 30 let, kdežto Konstantinovi bylo tehdy sotva více než 23—24 léta a bylo by tedy třeba předpokládati zvláštní dispensi. Hodnost bibliothekáře (βιβλιοφύλαξ) nenachází Dvorník mezi funkcionáři patriarchovými a proto myslí, že tu je míněn spíše χαρτοφύλαξ (str. 52), což podle svědectví bibliothekáře Anastasia znamenalo totéž jako »bibliothekář«

u Římanů (fungiter autem officio char-tofylax apud ecclesiam Constantinopolitanam quo bibliothecarius apud Romanos... exceptis illis solis quae ad sacerdotale specialiter ac proprie pertinere probantur officium). Výraz *внелотникарь* Ž. Konst. kap. IV. vykládal již Voronov jako χαρτοφύλαξ; Lavrov připouštěl termin βιβλιοφύλαξ, Pastrnek (Dějiny 43, pozn.) připouštěl latinský termin »bibliothecarius« i pro úřední potřebu v Cařihradě; důvody Lavrovovy a Pastrnkovy nebyly bez jádra. Dvorník se ovšem drží výkladu svého a shledává pro něj pracně i vzdálené analogie; hodí se mu proto, že nemusí předpokládati předčasné vysvěcení Konstantina na kněze. K tomu bych připomněl, že termin *постригъши и на попокрество* (Ž. Konst. kap. IV.) nemusí být vykládán tak, že Konstantin byl vysvěcen na kněze, nýbrž i tak, že se mu dostalo postřížení, potřebného k dosažení oné hodnosti, čili jen svěcení nižších. Dvorník hledí také vyhledati příčiny, proč se Konstantin vzdal úřadu knihovnického: prý to byl napjatý poměr k patriarchovi Ignatiiovi. To je ovšem jen dohad, čerpaný z toho, že Konstantin byl vyučenec a stoupenec Fótiiův, a Fótios byl protivník Ignatiiův. Dvorník také usiluje vyzkoumati útočiště Konstantinovo z doby jeho úkrytu. Životopisec výslovně praví, že to bylo v klášteře. Proto Dvorník probírá kláštery na Bosporu, a proti odchylné domněnce Ohijenkové (I, 43 n.) soudí, že to byl nejspíše klášter Kleidion (str. 70); tam prý mohl Konstantin vejít ve styk se sesazeným patriarchou Janem Grammatikem.

Tím přecházíme k V. kap. Ž. Konst., která již často vzbudila pochybnosti. Obsahuje *první disputaci Konstantinovu*, a to právě se sesazeným patriarchou Janem Grammatikem (v Ž. Konst. je nazýván *аннѣн* nebo *анне*; ed. Lavrov 6, 43). Jan byl sesazen jako nejurputnější zastupce ikonoklastu; takovým se jeví i v Ž. Konst., kdežto Konstantin ho ovšem přemůže svými důvody pro ctění obrazů; při

tom je nápadné několik věcí: 1. mladičký Konstantin je vyslán proti bývalému patriarchovi oficiálně, po poradě císaře Michala III. (kterému tehdy bylo sotva více než 11 let) »s patriciik« (царь же съ патриархомъ оустроневъ философа, посла къ нѣмѹ); 2. císař slibuje sesazenému patriarchovi, že může svůj stolec opět dostat, podaří-li se mu předisputovati »tohoto mladíka«.

Dvorník tu ovšem má základní omyl, že následuje textu Pastrnkova a Miklosichova, a nepřesně jej překládá, pojímá věc tak, jako by »kathedra« čili stolec byla slibována — Konstantinovi! Dvorník totiž překládá (str. 353): *Si tu peux le vaincre, jeune homme, tu auras ta chaire*. Ve skutečnosti text Ž. Konst. zní takto — a to v obojích rukopisech, jak ruských tak jihoslovanských (ed. Lavrov, str. 7 a 43): *аще можеш оунош оу сего препрѣти то пакы столъ свои прїимеш*. Tuto chybu Brückner ve své příkré kritice (Kwart. Hist. XLVII., 538) vytkl Dvorníkovi právem. Rovněž dobře upozornil na jinou Dvorníkovu chybu v překládě téže kapitoly. Jan (Iannis) tam vytýká, že se nesluší *ни старца на воинѹ гнати, такожѹ нѣкогого оуношоу Нестера* (не-стора); některé rukopisy — skupina č. 2, 7, 15 — toto jméno, jím nejasné, vynechaly. Dvorník překládá: *ni de provoquer au combat un vieillard, un Nestor, comme [on ferait d']un jeune homme*. Miklosich a Pastrnek čtli takto: *nec senem in pugnam agere, sicut iuvenem quendam, Nestorem*. Ale není pochybnosti o tom, že slova *оуношоу Нестера* patří k sobě, čili že »Nestorem« tu není míněn homérský stařec Nestor, nýbrž nějaký »mladič Nestor«. Brückner připomíná, že to je nárážka na legendu o sv. Demetriovi, patronovi Soluně, v níž vystupuje mladý křesťan Nestor, přemáhající římského siláka pohana.

Celá epizoda o domnělé disputaci s »Iannisem« podle mého soudu nemůže být brána za historické faktum, nýbrž za di-

daktickou složku: byla skladatelem života vkomponována do vypravování, aby poučila čtenáře, t. j. nové slovanské křesťany, o nedávném těžkém církevním boji a o velkém vítězství pravé víry a aby zdůraznila pravověrnost Konstantinovu i po této stránce.

Není tedy také správné, vykládati, jako činí Dvorník (str. 79), že po této příhodě byl Konstantin »jmenován na universitě v Cařihradě« (nerad vidím tento anachronismus v terminologii), když Ž. Konst. výslovně řadí události tak, že udělení učitelské kathedry Konstantinovi bylo před disputací s Janem. Toto hysteron proteron bylo ovšem způsobeno výše uvedenou mylnou interpretací V. kapitoly.

VI. kapitola Ž. Konst. vypravuje o poslání arabském a jejímu rozboru je věnována III. kapitola Dvorníkova. Začíná se opět ze široka, výkladem o vzájemném poměru Byzantska a Arabů kolem poloviny IX. století.

Poselství byzantské k Arabům, jehož se na vyzvání císařovy rady (съборъ) účastnil Konstantin ve věku 24 let, spadá do r. 851, a lze je pokládati za faktum, třebaže jiné prameny o něm nemluví. Dvorník dobře tuší, že tu šlo o vyjednávání, navázané po nedávném nastoupení nového chalifa Mutawwakila (r. 847). Pozorné čtení VI. kapitoly Ž. Konst. kap. VI. ukazuje, že předmětem jednání byly tři body: 1. disput náboženský, 2. ochrana křesťanů, žijících v chalífátu, 3. uznávací poplatek, který žádal chalífát od Byzantska, spíše jen z prestižních důvodů (то како понѣ данн не даете сицемоу великоу и крѣпкоу языкоу исманиѣтскоу за братію вашоу и другы? Мало же испросимъ, токмо единого златника...). Konstantin byl vybrán za člena byzantského poselství k Arabům výslovně jako odborník v theologii (такоже еси свѣтлыя тронца слоуга и оученикъ); pro otázky politické byl vypraven asikrit Georgios.

Je zcela zbytečné, zabývá-li se Dvorník (str. 93 n.) otázkou, nebyl-li členem tohoto

poselství nějaký »Polaša«, a pokouší-li se interpretovati tuto koruptelu jako *παλατι-voς*. Pouhý pohled do textových variantů (ku př. u Lavrova) nás poučí, že *πολαшоу* v jihoslov. versi je pouhá písařská chyba, jak poznal již Miklosich r. 1870; rky. ruskoslovanské mají správně *послаша*. Čtení *πολαшоу* vzniklo přepisem ze středobulharské předlohy, která tu měla obyčejnou záměnu nosovek -ш-ж místo -ш-а, a při tom ovšem písařskou chybou bylo vynecháno *с*. Správně tedy zněla věta ve ztraceném originále takto: **прнставиша же къ нѣмоу аскрита Γεωργία, и посѣлаша ѿ* (to je ovšem duál! Dvorník zde přeložil nesprávně singulárem).

Dvorník vykládá (str. 103 n.), že poselství z r. 851 (neboli, jak on píše, 850 až 851) mělo účel diplomatický, a životopisec Konstantinův že je přeměnil v theologickou debatu, při čemž následoval podobných křesťansko-mohamedánských disputací v byzantské hagiografii nedávné doby. Vliv byzantské hagiografie na Ž. Konst. je nesporný; ale i když ovšem nebereme text debaty Konstantinovy s Araby doslovně, nemusíme vůbec vylučovati, že debata toho druhu byla vskutku součástí tehdejšího jednání. Byla to naopak důležitá složka ideové propagandy pro obě strany, podobně jako v přítomné době vidíme diskuse a interview hlav států a předních státníků o fašismu, demokracii, komunismu, a podobných časových otázkách, které dnes hýbají myslmi lidí tak, jako tenkrát problémy theologické.

Konečně si také Dvorník položil otázku, kde vlastně byzantské poselství bylo. Nebylo to v Bagdadu, jak by se snad na první pohled zdálo, protože Bagdad nebyl v letech 836—892 sídelním městem; tím byla tehdy Sámarrá, která se štědrostí vládců těšila neobyčejně rychlému rozkvětu. Právem tedy Ž. Konst. ke konci VI. kapitoly zaznamenává její nádheru (*въсе богатыство и храмы сътворены златомъ и серебромъ и каменіемъ драгымъ и внице-ромъ*). Pečlivou meliorací půdy v krajině,

před tím pusté, jako divem vyrostly vinnice; na to naráží Ž. Konst. slovy docela jasnými (nikoli »énigmatiques«, jak praví Dvorník na str. 100; tohoto slova užívá poněkud často): *днѣвъ твораше, показаша емоу вниноградъ насаждены иногда, ѿтъ земля изникноушы*.

Ke konci debaty s mohamedány jsou slova, kterých si dřívější badatelé dosti nepovšimli: Konstantin zdůrazňuje, že říše byzantská je vlastně pokračováním imperia římského: jako Kristus uznával placení daně římskému císaři, *тъмже недостонть насъ зазирати, понеже Римланомъ даемъ въси дань*; s tím souvisí uznání prvenství byzantské říše, které životopisec klade do úst kozarskému poselství v kap. VIII.: *мшыкъ во келѣи соушы, ѿтъ Бога царство дръжнѣ*. Jsou to zřejmě projevy *byzantského patriotismu autorova*, ba přímo jeho imperialistického přesvědčení. Ale byl to patriotism nikoli hrubé moci, nýbrž založený na vědomí o kulturní přednosti Byzantska, neboť debata Konstantinova s mohamedány je ukončena slovy, která právem zdůrazňuje Dvorník (str. 110): *ѿ ѿтъ насъ соушы късе хрѣдожыствѣи ишла* — »od nás«, t. j. od Řeků. Může-li autor životopisu položit tato slova do úst Konstantinovi, je to zajisté další důvod pro řecký původ Konstantina a Methoděje a proti domněnce o jejich slovanské národnosti.

Po návratě ze Sámarry Konstantin, »po nedlouhém čase, odřeknuv se tohoto života«, žil o samotě, v klidu, rozjímání a v dobročinnosti. A pak odešel k bratrovi Methodějovi *na horu Olymp*, kde se oddával modlitbám a studiu. V tu dobu se totiž i Methoděj vzdal svého úředního místa, odešel na Olymp a tam se stal mnichem. To je obsah kap. VII. Ž. Konst. a kap. III. Ž. Meth., který zde navazuje na vypravování Ž. Konst. Dvorník probírá pobyt bratří na Olympu ve své kapitole IV. Datování odchodu bratří do olympského

kláštera klade beze vši pochyby dobře k roku 856 a vysvětluje jej (jako Grivec a j.) jako důsledek státního převratu, jímž byl logothet Theoktist, Konstantinův protektor, zbaven života, císařovna Theodora pohnuta k odstoupení a kdy se vlády zmocnil caesar Bardas. Podává přehled olympských klášterů a charakterizuje jejich ducha, asketického a kvietistického, jako typ, protichůdný mnišskému ideálu Theodora Studity, který převládal v Cařihradě.

Pobyt Konstantina a Methoděje na hoře Olympu by však mohl býti velmi důležitý, kdyby se osvědčily these Fr. Grivce (Viri Ciril-Methodove teologije, Slavia II, 60 a Slovanska apostola Ciril in Metod, Ljubljana 1927, str. 28 n. — této knihy Dvorník necituje!), že olympské kláštery byly »internacionální«, že se tam zdržovalo hojně mnichů orientálního původu, a že tedy tam Konstantin podlehl vlivům jejich přísné askese a také antiochijské a alexandrijské theologické tradice, která se zachovávala právě v olympských kláštorech; Grivcovy these stupňoval ještě druhý slovinský theolog, Snoj (Staroslavenski Matejev evanġelij, Razprave Bogosl. Akademije II, Ljubljana 1922, 17 n.) v domněnku, že olympští mniši zachovali odlišnou, alexandrickou recenzi Písma a že užili Konstantin a Methoděj při svém překladě. Snojovu domněnku odmítl prof. Vajs v několika studiích (m. j. i v Byz.-slav. I., 1—9 a IV., 1—12).

Prof. Dvorník, následuje prof. Vajse, v polemice dosti ostře odmítá Grivcovy these a dokazuje, že domnělý orientální vliv na oba bratry za jejich pobytu na Olympu nemohl vůbec míti většího významu, protože mnichů z východních patriarchátů bylo na Olympu málo.

Dvorníka více zajímá, jaký byl poměr Olympu k církevněpolitickým bojům, které tehdy právě zuřily v Cařihradě mezi patriarchou Ignatiem (847—858) a Fótiem, vysvěceným na patriarchu o vánocích 858. Boj mezi oběma patriarchy roz-

dělil mnišstvo na dvě strany (m. j. cařihradští Studité byli pro Ignatia). Podle Dvorníka se tak stalo i na Olympu: část mnichů odmítla Fótia. Ale Fótiος usiloval během r. 859 získati mnišstvo na svou stranu, a tehdy prý také získal Konstantina a Methoděje pro nový režim: způsobil, že se Konstantin vrátil do Cařihradu a zaujal znova své místo »na universitě« (str. 146—147).

To jsou ovšem pouhé dohady; Dvorník sám uznává, že v Ž. Konst. ani v Ž. Meth. není o tom zmínky, ale vidí hlavní oporu pro toto své pojetí v té skutečnosti, že hned roku následujícího (860) bylo Konstantinovi a Methodějovi svěřeno důležité poslání kozarské. Dvorník soudí, že za příchodu kozarských posílů do Cařihradu »nebylo třeba jíti hledati Konstantina na horu Olymp: byl v Cařihradě, ochoten sloužiti vládě, s níž ho smířil jeho bývalý učitel, patriarcha Fótiος«. Ale to je poněkud libovolná interpretace církevněslovanského textu; v kap. VIII. Ž. Konst. se praví: *Тогда възиска (var. възискавъ) царь философа и обрѣтъ н, сказа емуъ козарскою рѣчь... а в кап. IV. Ž. Meth. ještě výrazněji: постѣла црь по философа, брата нго... Tu je tuším jasný smysl, že »césar« Konstantina »hledal«, a když ho »nalezl«, že pro něho »poslal«, a když Konstantin přišel, vyložil mu, oč jde. Z toho plyne, že až do příchodu kozarského poselství Konstantin *nebyl* v Cařihradě, nýbrž na Olympu; ostatně Ž. Konst. Meth. mluví o Olympu a jeho »svatých otcích« s úctou a sympatií, takže nějaký rozpor v názorech Konst. a Meth. a ostatních olympských mnichů je tu těžko předpokládati.*

Soudím, když se postavíme na stanovisko, že Ž. Konst. Meth. jsou historické prameny prvního řádu, že je pak třeba omeziti vlastní kombinace vykladačovy. Dvorníkovo pojetí se mi tu jeví příliš diplomatující a filologicky nepodložené. Mimo to si nechal Dvorník stranou Konstantinovo výslovné vystoupení proti Fó-

Slavista nemůže rozhodnouti této otázky; ale může upozorniti na to, že z textu Ž. Konst. a Meth. tento závěr nevyplyvá. Kdyby u Kozarů bylo »triumfovalo« židovství tou měrou, jako to vy-

Dvorník, věren svému pojetí doby, kterou vykládá se stanoviska diplomacie, chápe i posláni kozarské jako akt byzantské zahraniční politiky a uvádí je ve vztah s akutním nebezpečím ruským. Je to kombinace dosti snadná, protože, jak je obecně známo (ku př. viz Gelzera, Abriss d. byzant. Kaisergeschichte, u Krumbachera, str. 971) »Rósové« se objevili na svých člunech dne 18. června 860 až před samým Cařihradem a nahnali hrůzu obyvatelstvu hlavního města, jak to zaznamenal Fótiós. Bylo tedy nasnadě, spojití dvě události, časově sobě tak blízké, jako objevení Rusů a posláni ke Kozarům, v kauzální nexus. Nabízelo se to tím spíše, že vskutku Rusové byli tehdy společným nebezpečím pro Byzantince i pro Kozary, a o přátelských vztazích Byzantinců ke Ko-

zarům netřeba pochybovati. Přes to soudím, že tato Dvorníkova interpretace je příliš smělá a převrací výslovně znění hlavního slovanského pramene. Dvorník píše str. 176): les Byzantins, directement menacés et réellement épouvantés par l'audace des corsaires, envoyèrent une ambassade aux Khazars pour leur rappeler les stipulations de 833 et pour s'entendre avec eux sur une action commune contre les Russes. Ale Ž. Konst. kap. VIII. praví: **Прѣндоша же послѣ къ царю штъ Козарѣ, глаголюще: ѡко н сперва единѣ богѣ токмо знаемѣ... да вашоу вѣроу прѣимѣмѣ.** Tedy: v. Ž. Konst. je iniciativa na straně Kozarů, podle Dvorníka na straně Byzantia; v Ž. Konst. jde v podstatě o náboženskou misi, o propagaci křesťanství hlavně proti židovství, podle Dvorníka jde o uzavření byzantsko-kozarské dohody, a to diplomaticko-vojenské, proti Rusům. Lze ovšem míti za to, že celé pojetí životopisce Konstantinova jest jednostranně mnišské a theologické proti více světskému a politickému stanovisku životopisce Methodějova, ale i při této výhradě pochybuji, že střízlivá interpretace pramene smí jíti tak daleko, jako činí Dvorník.

Pochybuji o tom zejména ze dvou příčin: 1. Ž. Meth., který — jak řečeno — více dbá světské politiky, zvláště pokud jde o působení moravské, neposkytuje nic pro pojetí Dvorníkovo, o Rusech se nezmiňuje, a naopak, shoduje se přesně s Ž. Konst. v tom, že to byla misie čistě theologická, jen protizhkovská. 2. Ž. Konst., který celou epizodu kozarskou probírá velmi obšírně a se všemi podrobnostmi a ví i o takových věcech, jako že v jižním Rusku tehdy žili Maďaři, o Rusech před Cařihradem se vůbec nezmiňuje. — Tím ovšem také připojuji velký otazník ke Dvorníkovu tvrzení (str. 177): il est, du reste, plus que probable que l'ambassade ne comprenait seulement les deux frères mais encore d'autres spécialistes chargés de s'entendre avec le

khagan sur telles ou telles mesures politiques et militaires. Z toho, že se u chákána ptají Konstantina na jeho hodnost, aby ho při stole posadili **»по своем чину«** (uprostřed kap. IX.), neplyne, že v poselství byli vyšší byzantští hodnostáři: to je prostě stylistický obrat, který má připraviti vtipnou pointu Konstantinovu: **»АДАМОВЪ БУ ЕСМЪ ВЪНОУКЪ«**. Myslím tedy, že Dvorník zbytečně lituje (str. 178): Nous ignorons, malheureusement, les résultats des pourparlers khazaro-byzantins. La Vie de Constantin n'en parle pas et les autres sources byzantines sont également muettes. Nedivme se tolik: vždyť těch »pourparlers« tehdy nebylo.

Dvorník při tom zasahuje také do počátků ruských dějin a soudí, že již tehdy Varjaho-Rusové měli Kyjev svým střediskem a zkoumá při tom počátky křesťanství na Rusi. Nechci se stavěti kompetentním v těchto otázkách; jen připomínám, že se dnes již nesluší citovati kyjevský letopis podle zastaralého a nesprávného vydání Miklosichova *Chronica Nestoris* (1860, Dvorník, str. 178), když nová vydání Archeografické komise i A. A. Šachmatova jsou v několika exemplářích v Praze dobře přístupná.

Při tom nepochybuji nikterak o historičnosti posláni kozarského, a nemyslím, že by tu Ž. Konst. byl »inexacte«, přenášeje do doby Konstantinovy poselství, které Anonym Cambridgeský klade do doby císaře Lva III. k roku 740 (Dvorník str. 181): to mohou býti zcela dobře dvě různé události, třeba sobě podobné. Či bylo by možné při takové záměně či dokonce při pouhé legendární fikci vymýšleti tolik podrobností, jaké jsou v Ž. Konst. VIII.—XIII.?

Za pravdu nedávám Dvorníkovi co do určení místa, kam Konstantin přišel a kde tedy bylo sídlo kozarského chákána: rukopisy v této věci (zač. IX. kap.) kolísají; za správné čtení pokládám toto: **ВЪБѢДѢ ЖЕ ВЪ КОРАБѢ, ПОУТИ СЯ МТЪ КОЗАРСКАГО НА МЕОТЪСКОЕ ОЗЕРО, И КАПІСКАА**

врата Кавказскихъ горъ; naproti tomu čtení *каспіискаа* některých rukopisů (viz pozn. k edici Lavronově) pokládám za založené jen na písarské kombinaci pozdějších opisovačů. Tato *каспіискаа врата*, čili *Κάσπια πύλαι*, mohla být jen úžina mezi východním cípem Kavkazu a Kaspickým mořem, u Derbentu. Bylo to zajisté u samých hranic kozarského území a tedy velmi daleko od Maeotidy (Azovského moře): vzdušnou čarou asi 1.100 km, ale ve skutečnosti snad 1.500 km, takže cesta tam by trvala aspoň šest až osm týdnů. Proto snad někteří badatelé se drželi čtení *капискаа врата*, myslíce tím na Panticapaeum, úžinu u Kerče, tedy poblíže Krymu (Šafařík, Račik; k témuž pojetí se chýlil také Miklosich a Pastrnek).

Pokládám tuto slavistickou tradici za správnější se zřetelem na správnou interpretaci církslov. textu, výše citovaného. Tam se výslovně praví, že Konstantin (rozumí se, opustiv Cherson), »*vsedl na loď*« a vydal se na cestu ke Kozarům na maeotské jezero a na K. vrata Kavkazských hor.« To by byla stylisace sotva možná, kdyby plavba byla jen menší částí Konstantinovy cesty a kdyby mimo ni musil vykonati ještě 1.500 km cesty po souši; zejména upozorňuji na to, že předložka *на* se ovšem vztahuje také na »K. vrata«; tedy »*vsedl na loď*« proto, aby cestoval — ke Kaspickému moři od Azovského? To by byla stylisace, která by prozrazovala u životopisce hrubou neznalost zeměpisu, a té právě u něho nepozorujeme.² Mimo to se obávám, že čtveré překonání tak ohromné vzdálenosti mezi Kaspickým mořem a Cařihradem (poselství kozarské tam a zpět, Konstantinova výprava tam a zpět) a při tom ještě dlouhé zdržení Konstantinovo v Chersonu a okolí časově nevěmeštnáme do doby, kterou máme k dispozici, protože v r. 862 už po-

třebujeme Konstantina v Cařihradě. Skutečnost, že Kozari vyslali výpravě vstříc průvodce, je docela přirozená a nestačí na důkaz, že výprava musila za chákánem — až ke Kaspickému moři. Prof. Dvorník se spokojil několika svědectvími byzantskými a arabskými pro *Κάσπια πύλαι*, ale ponechal vůbec stranou bohaté starožitnosti kerčské, ze starého Pantikapaia, o nichž jsou vynikající publikace ruské.

Podle mého soudu tedy výprava Konstantina a Methoděje ke Kozarům došla tam, kam ji klade Ž. Konst. v kap. IX., t. j. na pobřeží za kerčskou úžinou, na pobřeží Azovského moře, pod severozápadním cípem Kavkazu.

Před příchod ke Kozarům, správně podle znění Ž. Konst. k. VIII. klade prof. Dvorník pobyt Konstantinův v Chersonu (*χορσωνή*) a jeho okolí, i všechny události, o nichž Ž. Konst. vypravuje. Časově první jsou filologická studia Konstantinova v Chersonu, t. j. studium hebrejštiny a hebrejských knih, při čemž Konstantin »přeložil osmero částí gramatického umění«. Konstantinova znalost hebrejštiny může být dnes pokládána za prokázanu po Minnsově výkladě slova *פֿוראב*, uvedeného v Ž. Konst. v kap. XII., který Dvorník cituje (viz *Mélanges* P. Boyer, Paris 1925, str. 94; ostatek, totiž paleografické vývody článků Minnsova, ovšem neobstály). Dvorník dobře postihuje, že znalost hebrejštiny byla pro Konstantina prakticky důležitá pro jeho následující dispute u kozarského chákána.

Ale Dvorníkovo tvrzení (str. 184), že se Konstantin nepotřeboval učit řeči kozarské, odporuje legendě římské, kap. 2. ... *ibique gratia discendi linguam gentis illius (= Cazarorum) est aliquantulum demoratus*. Vypravování Ž. Konst. o tom, jak Konstantin v Chersonu poznal u jednoho Samaritána knihy samaritské a jak se naučil je čísti, nenaráží na historické potíže. Co se týče slov, kdysi sporných, o nalezení evangelia a žaltáře, psaného »ruskými písmeny«, Dvorník ovšem také od-

² Srov. v legendě římské kap. 2.: ... *venit Cersonam, quae nimirum terrae vicina Cazarorum et contigua est!*

mítá (str. 185) domněnku, že by to mohlo býti písmo slovanské, a přidává se na stranu těch, kdo v tomto záznamu vidí písmo gótské a tedy překlad Vulfilův. Dobře vysvětluje vypravování Ž. Konst., který uvádí tento nález a »člověka, mluvícího tou řečí« jako něco výjimečného: přenesení Vulfilova překladu od podunajských Visigótů (Vulfilas sám zemřel r. 381 v Cařihradě) na Krym a znalost jeho překladu na Krymu v IX. stol. byla zajisté fakta výjimečná. Dvorník však odmítá výklad Ilinského (Slavia III., 45 n.), který místo *русьскими* čte *фружъскими* (viz výše v posudku o knize Vajsové) jako domněnku »trop ingénieuse«, a myslí, že v Ž. Konst. bylo vskutku psáno *русьскими*, takže tu životopisec zaměnil dva germánské kmeny, Góty a Rósy. Dávám přednost výkladu Ilinského. Ale ku podivu, významná zmínka o Konstantinově studiu gótského jazyka (který »srovnával se svým«, t. j. s řeckým) a evangelia i žaltáře, došla dosud u badatelů málo pozornosti. Měla by být podrobně srovnána s texty slov. evangelia a žaltář s gótským po stránce textové kritické, aby bylo poznáno, zdali snad gótské biblické texty neměly nějaký vliv na Konstantinův překlad slovanský. Ani v souborném vydání Streitbergově (Die gotische Bibel, Heidelberg 1919) není o tom zmínky. A je to *germano-slavicum* prvního řádu! Písmo gótské, které Konstantin studoval, zkoumaje »rozličná písmena, samohlásky i souhlásky«, nemělo ovšem na hlaholici žádného vlivu; ostatně jeho závislost na řecké majuskuli byla zajisté patrná i Konstantinovi.

Nepodložená je domněnka Dvorníkova (str. 188), že *христiанскыи градъ*, který oblehl kozarský vojevoda a od obležení osvobodil Konstantin, bylo město gótské, rozumí se, nedaleko Chersonu. Ale tento kozarský útok na křesťanské sídlo poblíže tak důležitého byzantského střediska, jako byl Cherson, jistě málo potvrzuje výše probranou hypotézu Dvorníkovu o »pour-

parlers« byzantsko-kozarských a téměř vojenské aliance.

Zmínka životopiscova (rovněž v VIII. kap.), že Konstantin byl napaden poblíže Chersonu Maďary, »kteří vyli jako vlci«, ukazuje, jak přesně byl životopisec zpraven o místních poměrech, když věděl, že Maďari v té době (r. 860) ještě žili ve stepích mezi Dněprem a Donem, neboť bezprostředně potom se pohnuli do Atelkuzu. Při tom však má Dvorník (str. 190) opět nepodloženou domněnku, že onen »kozarský vojevoda«, který napadl křesťany v jižním Rusku, byl vlastně vůdce maďarský. Mimo to tu měl být připomenut důvtipný článek Ilinského Лебедя Константина Багрянородного (Byzslav. II., 100—107).

Ku podivu suše dopadl Dvorníkův oddíl, věnovaný Konstantinovu objevení ostatků sv. Klimenta. Je ovšem pravděpodobná Dvorníkova skepse (ostatně i v dřívějším badání projevená), že Konstantin nenašel ostatky *papeže* Klimenta, ty že ani nemohly býti na pobřeží Krymu, nýbrž že to, co našel, byly ostatky místního světce, nějakého mučeníka Klimenta. Nebyla to ovšem »pia fraus« Konstantinova, jak vykládal Brückner (Wahrheit, str. 28 n.), nýbrž snad, jak Dvorník praví (str. 196), Konstantin a jeho vrstevníci tu byli obětí mystifikace, nebo ještě spíše, byla to prostě legendární víra, obecně přijatá onou dobou: vždýť o ní nepochybovali ani v Římě (viz list Anastasiův králi Karlovi 875). Dvorník ukazuje, že líčení Ž. Konst. (v kap. VIII.) o nalezení ostatků je pravděpodobné, že se týká ostrůvku blízko Chersonu, a že popis místa i vzdálenosti odpovídá skutečnosti.

Slavista se ovšem na nalezení Klimentových ostatků dívá poněkud jinak než církevní historik: nerozhoduje pro něho zámena ve věci samé, jako ta velká ideová síla a mravní opora, která v objevení domnělých Klimentových ostatků byla skryta pro další misionářskou činnost obou bratrů a zejména pro posvěcení poslání morav-

ského. Úcta k sv. Klimentovi se stala podstatným znakem velkomoravského křesťanství, ona má svůj velký význam při výkladě prvního slovanského missálu (Kyjevských listů), ona se stala přímo charakteristickou známkou českého typu církevní slovanštiny; první český kostel, podle Kristiána založený Bořivojem na Levém Hradci ke cti sv. Klimenta, je tu svědectvím zvláště výmluvným. Mimo to však nebylo dosud vůbec zdůrazněno, že sama forma tohoto jména v češtině *Kliment* místo očekávaného **Klement* (Clēmens) je dosud zjevným důkazem lexikálního vlivu staroslověnštiny na starou češtinu a tím i průkazem existence slovanské liturgie na české půdě. Je to důkaz tak silný, jako slovo *blahoslavený*; neboť jako ono prozrazuje řecký vzor a tedy staroslověnský původ, tak i forma *Kliment* je zřejmou stopou byzantské výslovnosti (*i* za *ē*), převzaté do staroslověnštiny. Po stránce literárněhistorické pak měla být zdůrazněna poetická stránka líčení nálezu Klimentových ostatků, která je výslovným ohlasem vlastního líčení Konstantinova (*якоже пишеть въ ообрѣщеніи его*).

Srovnáme-li toto líčení s listem Anastasiovým a zejména se »Slovem na přenesení mostemъ preslavnago Klimenta« a vidíme-li jejich shody, můžeme si učiniti obraz o básnických rysech řeckých skladeb Konstatinových, které byly inspirovány nálezem ostatků a jež jmenuje Anastasius v listě Gauderichovi (brevem historiam, sermonem declamatorium a hymnum). Podrobnější pozornosti zasluhuje »Slovo na přenesení mostemъ« tím spíše, že v něm patrně máme zpracování nebo dokonce — aspoň místy — doslovný překlad řeckého spisu Konstantinova. Rovněž ostatní církevněslovanské texty o sv. Klimentovi zaslouží tu rozboru (několikeré »Mučení« a j.). Při tom lituji, že Dvorník sice dal na sebe působiti skepsí I. Franka (Св. Климентъ у Корсуні, ve Lvově 1906, ЗНТШ, a AfsIph XXVIII., 1906), ale nechal bez povšimnutí kritiku Franka, kte-

rou podal zejména Lavrov Кирило та Методій, 1928, str. 102—105) a Ohijenko (Кост. і Меодій I., 1927, 122—130); zejména pak neměl opominouti základní edici P. Lavrova Житія херсонськихъ святихъ въ греко-славянської письменности (Памятники христіанскаго Херсонеса, Выпускъ II., Moskva 1911).

Průběh disputace Konstantinovy s židy u Kozarů probírá Dvorník (str. 198—204) poměrně stručně. Vhodně zařazuje tuto disputaci do vývojové řady protizidovské literatury v byzantském křesťanství a dobře připomíná, že napětí protizidovské v první polovině IX. století souviselo s bojem proti ikonoklasmu. Vždyť o židovském odporu proti obrazům svatých čili *идоломъ* mluví Konstantin důrazně ke konci kap. X. Ale jinak právě od theologa bychom žádali, aby věnoval průběhu této disputace mnohem podrobnější pozornost, která by uvážila její možné prameny nebo vzory a její komposici. Vždyť tu máme před sebou výťah z vlastního řeckého spisu Konstantinova, který měl velmi vážné místo ve staroslověnském písemnictví, ale nám bohužel je ztracen: sám arcibiskup Methoděj jej přeložil do staroslověnštiny, rozděliv jej na osm oddílů čili »slov« (v kap. X., ed. Lavrov str. 21): *Сѣтъ многа же мы се оукрачыше въ малѣ положихомъ селнко, памати ради, а нже хощете (var. хощет) съвършенихъ бесѣдъ снхъ сватыхъ искати, въ книгахъ его обрщете (var. обрашѣт) а, еже преложи оучитель нашъ и архиепископъ Методій, братъ Костантина философа, раздѣланъ на осмъ словесъ, и тоу оузрите словесноюу силоу въ божіа благодати, како и пламень палащъ на противенныа*. Mimochodem tato zmínka v Ž. Konst. podle mého soudu jasně svědčí proti tomu, že by autorem Ž. Konst. mohl být sám Methoděj.

Při návratě od Kozarů zaznamenává Ž. Konst. v kap. XII. nalezení dobré vody v pustině, což nemusí být vykládáno zázračně, a předpovědění smrti cherson-

ského arcibiskupa (Georgia). Dvorník se více zabývá třetím příběhem, totiž porazením velkého dubu, který uctíval pohanský kmen »fulský«, a obrácením tohoto kmene na křesťanství. K četným domněnkám, které o záhadném jméně byly vysloveny (viz Ohijenka I, 142 n.), Dvorník přidává novou, a vidí v něm označení jistého kavkazského kmene. To by ovšem odpovídalo jeho pojetí kozarské cesty, nikoli našemu. Myslím, že rozluštění tohoto kmenového názvu je beznadějně, a že tu je prostě anticipací z následujícího citátu z proroka Isaiáše 66, 18—20. Při celém výkladě o kozarské missii mohl Dvorník více kořistiti z Ohijenka (Кост. и Мее. I, 1927) a neměl nechat bez povšimnutí práce A. Petrova Спорные вопросы миссионерской деятельности св. Кирилла философа на Востокъ (1894) a Къ вопросу о проповѣдно-просвѣтительной дѣятельности св. славян. апостоловъ у Хозаръ (1896 v *Létopise istor. filol. obščestva pri novo-rossijskom universitetě*). Rozumí se však, že nelze přijmouti fantastickou domněnku Lamanského a Ohijenka, jako by kozarská missie byla vlastně — ruská missie.

Po návratu z poslání žil Konstantin v Cařihradě při chrámě Dvanácti apoštolů. Tehdy — podle XIII. kap. Ž. Konst. — rozluštil hebrejský a samaritský nápis na poháru »Šalamounova díla«, chovaném v pokladu chrámu Boží moudrosti. Dvorník připouští tuto událost a myslí, že tento pohár snad pocházel z jerusalémské kořisti Belizarovy. To ovšem nelze dokázati ani vyvrátiti. Ale zdůraznil bych, že životopisec mluví o tomto poháru v přítomném čase, že *jest* v chrámu a podrobně jej popisuje (Есть же въ скатки Гоѳинъ потиръ въ Драгаго каменія...). Nemůže to tedy býti věc vymyšlená — vždyť by se autor sám zbavoval víry. Ž. Meth. pak dodává (kap. IV.), že Methoděje nutili, aby přijal arcibiskupství na důležitém místě, kde je potřeba takového muže; ale když odřekl, jmenovali jej hegumenem v klášteře Polychron. Byl to

ovšem klášter na maloasijském břehu Marmary; dvojítoť pojmenování Πολύχρον a Πολύχριον není závadou. Co se týče oně domnělé nabídky arcibiskupství, možná, že to jest jen stylistická ozdoba, kterou autor připravuje pozdější vypravování o arcibiskupství moravsko-panonském.

Tím jsme probrali obsah Dvorníkovy knihy ze dvou třetin. Zbývající třetina vypravování (str. 212—330) je věnována období pro nás nejdůležitějšímu, době moravské.

*

Velkomoravské období života Konstantina a Methoděje jsme již uvykli chápati v rámci tehdejší evropské politiky a vidíme v ní tedy nikoli událost čistě církevní a jen theologického obsahu ani epizodu lokálního dosahu a pomíjející ceny, nýbrž jako období, které se, i když ne hned, tedy v dalších důsledcích, zejména na poli slovanské kultury, osvědčilo činitelem světodějným. Z novějších prací toho druhu, které se neomezují na naivně prosté vypravování příběhů, ale dovedou je proniknouti hlubším pojetím se stanoviska evropských dějin, rád bych zdůraznil, třebaže nikterak s plným souhlasem, zejména stručnou, ale hutnou přednášku heidelberského H. von Schuberta, který ve zkratce, ale přitom ve velkorysé synthesi a s pronikavou znalostí literatury dovedl načrtnouti problémy a naznačiti jejich řešení, neupadávaje při tom do laciné duchaplnosti ani do hyperkritiky³ (*Die sogenannten Slavenapostel Constantin und Methodius. Ein grundlegendes Kapitel aus den Beziehungen Deutschlands zum Südosten. Sitzungsberichte d. Heidelberger Akademie der Wissenschaften, ph.-h. Kl., 1916, 1. Abhandlung, str. 32*).

³ Přece však i on splatil daň politice, konče svou řeč — uprostřed světové války — těmito slovy: Auch daran denken wir, wenn wir zur Stunde Deutsche und Bulgaren Schulter an Schulter bereit stehen sehen, gegen Thessalonich-Saloniki vorzurücken...

Schubert vyšel ode dvou tehdejších velmocí Evropy — franské a byzantské. V tomto osvětlení jevílo se zcela přirozeným, že Morava, ohrožená sousední říší franskou, hledala opory ve vzdálenějším Byzantsku, kdežto naopak Bulharsko, tísněno tehdy Byzantskem, klonilo se k Frankům. Politický význam expanse obou velmocí mělo i šíření křesťanství od západu na východ (z diecése aquilejské a pasovské) a naopak od východu na západ. Do této dvojpolové situace vstupuje v druhé polovině IX. století třetí činitel evropské politiky — ofensiva papežské moci, která za vedení energického papeže Mikuláše spěje k ideálu universální moci Říma («imperator totius mundi se facit» ve stížnosti franských arcibiskupů z r. 864). Slovanská missie měla tedy ten hlubší smysl, že 1. ohrožené Moravě poskytovala oporu Cařihradu, 2. tomuto rozšiřovala sféru politického vlivu do střední Evropy, a při tom, 3. omezujíc pole působnosti germánských biskupů, přispívala k posílení moci Říma ve střední Evropě, což se projevilo zejména vzkríšením staré diecése Sirmia, na území, které s celým Illyricem náleželo až do r. 732 papežskému vikariátu v Soluni a tedy podléhalo Římu.

Prof. Dvorník již v dřívější své knize (*Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, Paris 1926), kde věnoval období velkomoravskému přes polovinu díla (str. 147 až 322), osvědčil, že dovede pojmáti dobu a tlumočiti prameny s evropského hlediska a s hlubším pochopením kulturně-historického významu fakt. Ale tam přece bylo těžiště výkladu v jádře theologickém, církevněadministrativním a kulturním. V přítomné knize se těžiště výkladu posunulo: celá doba je pojímána převážně politicky, a to podle zájmů politiky církevní i světské, jak to žádal prof. Bidlo v recenzi oné dřívější Dvorníkovy knihy (ČMM 1927, 252 n.). To, co v hlavních rysech nastínil v Schubert a jiní, je tu provedeno podrobněji. Prof. Dvorník tím prokázal zajisté svou pronikavost v diplomatickém

chápání historie. Ale slavista bude právě jeho VI. a VII. kapitolou poněkud zklamán, protože otázky, které se právě jeho nejvíce týkají, tu zůstávají v druhém pořadí nebo vůbec stranou. Jest ovšem třeba přiznati, že mnohé z nich probral Dvorník ve své dřívější knize.

Také komposičně tím přítomné dílo dostalo jistou trhlínu. Kdežto v dřívějších kapitolách autor celkem věrně sledoval Ž. Konst.-Meth. kapitolu za kapitolou a podával jejich kritiku a komentář ve formě souvislého výkladu, v kap. VI.—VIII. podává jen celkovou politickou charakteristiku jejich vypravování, a pouze k několika jejich místům podává své bystré výklady.

Úvodem k VI. kapitole podal Dvorník (str. 212 n.) dobrý *přehled nových českých výzkumů na poli archeologie a historie* (prof. Niederla, Schránila, Šimka, Eisnera, Bidla, Dobíše a Chaloupeckého) o římských stycích s okraji našeho území ve stol. I.—IV., a dobře zdůraznil, že nejstarší kultura zadunajských Slovanů nemá bezprostřední souvislosti s římskou provinciální kulturou a že tu nelze mluvit o přímém vlivu, protože velká obchodní starořímská cesta (Aquileia—Carnuntum) byla v době stěhování národů zatarasena germánskými kmeny. Slovanské obyvatelstvo, které se posunulo do podunajských krajů, bylo odříznuto od ohnisk římské kultury, a západní vlivy byly mu zprostředkovány jen nepřímo — kupci franskými.

Tím větší tedy mají význam *vlivy byzantské*, jejichž důležitost nyní jasně vystoupila po výzkumech českých archeologů za posledních let, zvl. prof. Niederla (Příspěvky k vývoji byzantských šperků, v Praze 1930; týž, Byzantský obchod a země české v IX. a X. století, Pekařův Sborník 1930, I, 34 n.) a I. L. Červinky (Slované na Moravě, v Brně 1928). Byzantským vlivem byli zasaženi již Avaři (srov. nálezy v Keszthelyu) v VI. a VII. století, a lze věřiti, že tento obchodní byzantský vliv na Slovy pannonské a zadunajské potrvál

až do IX. století; tito jej poznali zprvu nepřímou, skrze Avary. Dvorník tu dobře připomíná nové výzkumy u Devínské Nové Vsi a v jižní Moravě. Registruje při tom novější úvahy o poloze Samovy říše (J. Mikkola, *Samo u. sein Reich*, *AfslPh XLII*, 1928, 77—97 a B. Horák, *Samova říše*, v *Časopise pro dějiny venkova X*, 1924, 129 n.), které ji přesunují na jih proti dřívějším domněnkám, t. j. k Dunaji do Rakous, event. na Moravu. Při tom však je zohledněna nepodložená a zbytečná domněnka, kterou Dvorník připomíná, ač jí sám nechce zastávat, že prý dynastie Mojmirůvů nějak souvisela se Samovými potomky (str. 221 pozn.). Rovněž k domněnce, která by chtěla vysvětlovat příchod Chrvatů na jih odděleně od ostatních Jihoslovánů (Dvorník na str. 220 pozn.), musí slovanický filolog učinit velký otazník. Ve slovanské filologii je tato miklosichovská hypotéza opuštěna již dávno (viz Miklosich, *VSG I*, 33; Niederle, *Slov. starož.* II, 1, 254 n.).

Lze však souhlasit s Dvorníkem v tom, že po zkáze Avarů lze uznati nový krystalizační bod Slovanů na středním toku Moravy, při staré obchodní cestě od Carnuntu k Baltskému moři, dosti vzdálené od centra franské říše, a tedy dosti samostatné, které našlo počátkem IX. stol. výborného organizátora v Mojmirovi. V té době však Byzantsko, zadrževši arabské nebezpečí, obrací se na západ, jak ukazuje znovudobytí Benátek a získání dalmatských měst. Velmi důležité je tedy Dvorníkově upozornění (str. 221 n.), že tehdy mohly byzantské vlivy pronikat na Moravu dle o j í m směrem: nejen podunajskou obchodní cestou přímo z Cařihradu, nýbrž také z Benátek, které podléhaly silným vlivům byzantské kultury. Tento pokyn může se prokázati plodným při revisi původu řeckých a latinských slov v staroslověnině: u slov latinských již romanistika ukázala (u nás zejm. prof. Titz), že přímá cesta jejich z aquilejské diecése k Slovanům je často pravděpodobnější, než prostřednictví

germánské, dříve předpokládané.

Konečně byzantské výrobky mohly vnikati k Moravanům i přes území Bulharů, jehož hranice se stýkaly s moravskými na Tise, jak vykládá Dvorník ve shodě s Chaloupeckým. Právem zdůrazňuje Dvorník mimořádný význam nových nálezů ve Starém Městě u Uherského Hradiště z r. 1927, kde se našlo 318 hrobů a v nich tolik předmětů byzantského původu, že tento jiho-moravský nálezný je nejdůležitější byzantský archeologický nálezný poslední doby mimo hranice původního císařství. Tyto předměty pocházejí z VIII., ale částečně snad i z počátku IX. století. Tím je dán hmotný podklad pro vztah Rostislavův k Byzantsku, o kterém hovoří Ž. Konst. v kap. XIV. a Ž. Meth. v kap. V., a další skepse by tu byla nemístnou hyperkritikou.

Nové české výzkumy a nová odborná literatura posledních let patrně spolupůsobily u Dvorníka tu změnu pojetí, že nyní hledá v Rostislavově poselství do Cařihradu politický cíl — »politickou dohodu Moravy s Byzantskem proti alianci germánsko-bulharské«. Pojetí, které vzbudilo tak ostrý odpor Brücknerův v *Kwart. Hist.* I. c., je sice příliš moderní a tedy anachronické v terminologii, a sotva může býti polobarbarskému kmenovému náčelníkovi IX. století přičítán diplomatický rozhled a um, hodný některého vynikajícího zahraničního ministra XX. věku, ale v podstatě je tu Dvorník nepochybně na dobré cestě, jen by bylo třeba užiti tlumenějších barev. O potížích Rostislavových s Ludvíkem přece víme: co přirozenějšího, nežli že se hleděl opřít o vzdálenější, méně nebezpečnou, ale tehdy rovněž silnou velmoc byzantskou? Že by však poselstvo Rostislavovo do Cařihradu mělo »obzvláště politický cíl, totiž uzavřítí vojenské spojení proti Bulharům, spojencům Franků«, jeví se mi kombinací příliš smělou a velmi vzdálenou od výslovného znění církevně-slovanských pramenů, kterých se jakožto filolog držím. Rovněž tak výklad, že »přenesením řeckého křesťanství na Moravu

chtěli Byzantinci dělali nátlak na Bulhary«! (str. 232).

Velmi dobrá je však nová interpretace, kterou Dvorník přináší o cestě *Konstantina a Methoděje do Benátek*; je to jedno z těch nečetných míst, kde se i v této části svého díla zabývá slovním zněním církslov. pramenů. Dosud se věc líčila tak (Jagić, Entst.; Pastrnek, Dějiny), že se bratří — ať už sami či na pokyn Rostislavův — rozhodli po prvním období své misionářské činnosti jít do Říma »vymoci pro ni schválení nejvyšší hlavy oné církve«. Dvorník však si bystře povšiml toho, že ani v Ž. Konst. ani v Ž. Meth. se nic takového nepraví. V našich obou základních pramelech se praví jen to, že po 40 měsících moravského působení odešli bratří »světiti svých učeníků«, a to přes území Kocelovo, a že šli do Benátek (Ž. Konst., konec XV. a zač. XVI. kap.). Měli při tom zajisté v úmyslu vrátiti se přes Benátky — do *Cařihradu*. Tak rozumíme nyní slovům Ž. Meth. (konec V. kap.): *и тѣмъ лѣтомъ ишѣдъшѣмъ възвратиша сѧ изъ Моравы, оученикы наоучыша*.

V Benátkách měl Konstantin známou disputaci s »trojazyčníky«, která by byla zasloužila (Ž. Konst. kap. XVI.) podrobnějšího rozboru právě od církevního historika, protože podává ideové odůvodnění slovanské liturgie. Pravda je ovšem, že Dvorník již výše (při episodě kozarské) probral precedenční případy, které tu Konstantin uvádí pro liturgii vlastním jazykem, totiž jména oněch dvanácti kmenů, kteří vesměs sídlili na Východě (viz str. 207 n.).

Teprve za pobytu obou bratří v Benátkách zvěděl o jejich tamějším pobytě energický papež Mikuláš a povolal je k sobě do Říma. Tedy dvojí odchylka od dřívějšího pojetí: 1. bratří, jdouce do Benátek, neměli původně v úmyslu jít do Říma, 2. vydali se do Říma nikoli z vlastního popudu, nýbrž na povolání papežovo. Tak interpretuji, shodně s Dvorníkem, doslovné znění Ž. Konst. XVII.: *оуѣдѣвъ же*

римскын папѣжъ, посла по него, а Ж. Meth. VI. оуѣдѣвъ же такова мѡужа апостолнкъ Никѡла, посла по нѧ, жѡла видѣти ѧ (duál!). Dvorník tu však nechal stranou lapsus Ž. Meth. v záměně papežského jména. Ž. Konst. totiž nejmenuje papeže, který Soluňany do Říma pozval (byl to Mikuláš), ale správně jmenuje Hadriána, který je v Římě uvítal, neboť po smrti Mikulášově nastoupil Hadrián dne 14. prosince 867, kdežto Ž. Meth. VI. praví, že papež Mikuláš ještě uvítal oba bratry v Římě a uznal jejich učení, a Hadriána jmenuje teprve dále (v kap. VIII.), při jednání s Kocelem, citujíc jeho známý list o slovanské liturgii. Tento nesoulad obou hlavních, dobově bezprostředně blízkých pramenů ve jméně papežově může býti vysvětlen jen selháním paměti a přílišnou stručností autora Ž. Meth.

Jest však ještě jiná věc, která historika při této době může právem zarážeti, totiž *chudoba byzantských zpráv* o době pro nás tak veledůležité jako je velkomoravská. Dvorník se tím zabývá, a nalézá důvtipný výklad: jakmile moravská missie přešla do duchovní sféry Říma a stala se záležitostí římské církve, Byzantsko ztratilo zájem o duchovní vývoj Moravy; proto ani Fótios se o ní nezmínil, ač jinak vzpomínal byzantské misionářské činnosti: pro Byzantsko bylo nadále mnohem důležitější Bulharsko. Mimo to pád říše velkomoravské počátkem X. věku zatemnil paměť o ní v Cařihradě: tak Dvorník vysvětluje nepřesné údaje o Moravě u Konstantina Porfyrogenneta. Při tom pravděpodobně vykládá, že údaje De admin. imperio nepocházejí z jediného pramene, nýbrž aspoň ze dvou pramenů různého stáří; vypravování o Svatoplukových synech je ovšem nejspíše vzato z Ezopových bajek, jak ukázal V. Tille, RĚStI V, 1925, 82—84, což Dvorník připomíná.

Vysvěcení Methodějovo na arcibiskupství moravsko-pannonské dává Dvorníkovi příležitost, aby pojednal o *církevní historii střední Evropy a jejích diecézí*. Ukazuje, že

celý konflikt, který byl způsoben tímto vysvěcením, byl v podstatě bojem o Illyricum, který se táhl v církvi již od IV. století, již od rozdělení říše římské, a byl v podstatě bojem mezi zájmovou oblastí Říma a Cařihradu, při čemž Římu byl na prospěch vikariát v Soluni, jemuž bylo Sirmium podřízeno. Bystře při tom Dvorník ukazuje, jak illyrské kraje upevňovaly v byzantském imperiu řecké duševní prvky proti přílivu orientálních vlivů, a jak právě v VII. a VIII. stol. — v době obrazoborectví —, kdy tyto kraje nemohly spolupůsobiti v náboženském životě Byzantska, urychlovala se orientalisace byzantského imperia (o tom psal Dvorník již dříve ve čl. Quomodo incrementum influxus orientalis in imperio byzantino s. VII.—IX. dissensionem inter ecclesias Romanam et Orientalem promoverit, Acta congressus orientalis Pragensis, 1930, p. 159—172). Slavisty se ovšem tyto výklady týkají pramálo.

Podobně ze široka vykládá Dvorník (str. 259 n.) *vývoj arcibiskupství solnohradského*, jeho antagonismus s patriarchátem aquilejským, *vývoj diecése splitské*, a zastavuje se podrobně u boje Hadriána II. a Jana VIII. o Illyricum. Pojetí je tu v podstatě totéž jako u v. Schuberta: *papežská stolice*, jdouc za posilou své moci, podporuje moravskou misií a zřizuje moravsko-pannonskou diecési na tradici slavného Sirmia, aby tím jednak omezila dobyvačnost a pýchu německých biskupů a zejména Salzburku, jednak získala aspoň část západního Illyrica. Důsledkem tohoto pojetí jest, že Dvorník ovšem uznává autentičnost listu Hadriána II., citovaného jen v VIII. kapitole Ž. Meth. a odjinud nedoloženého; tak ostatně činil již v dřívější své knize (str. 201 n.) a v tom, rozumí se, mu dáváme za pravdu. Není třeba připomínati, že Dvorník uznává i bullu Jana VIII. *Industriae tuae* z r. 880 — tu by sotva kdo dnes mohl podezírat. Je také správná jeho interpretace těchto bull, že tu jsou prvé kroky papežství k světové theokrácii.

Ale jinak musím říci, že pro mne, filologa a nikoli církevního historika, je celé nynější Dvorníkově pojetí velkomoravské doby příliš vzdáleno pramenů církevně-slovanských a příliš jednostranně církevně-politické. Zdá se mi, že v samých bojích o diecése ztrácíme s očí jednak osobní vlastnosti a osudy zúčastněných osob, jednak celý ideový obsah doby. A konečně i když se postavíme na ono diecéšní stanovisko, je tu, podle mého soudu, u Dvorníka příliš zdůrazňována *Pannonie*, jakožto zeměpisně souvisící se starým Sirmiem, kdežto přece podle pramenů a také podle jazykového charakteru staroslověnských památek nemůže býti pochyby, že jádrem Methodějovy diecése, ohništěm jeho působení a kolébkou většiny jeho žáků byla — *M o r a v a*. Ta však ve Dvorníkově líčení vychází skoro na prázdno; zejména pokud jde o vymezení hranic Methodějovy diecése. Tyto hranice můžeme ovšem rýsovat jen zcela přibližně; ale velmi bych pochyboval o tom, že Methoděj vládl i nad Chorvatskem nebo nad některým srbským kmenem (Dvorník, str. 274 n.).

S tím souvisí výklad o *Methodějově cestě do Cařihradu*: Dvorník vykládá, že tu šlo o křížování zájmů Methodějových s byzantskými v Sirmiu a že Methoděj šel tuto věc vyjasnit, což se mu podle Ž. Meth. XIII. podařilo. Ale ku podivu, Dvorník tu nepřipomněl studii prof. Jar. Bidlo »Cesta Methodějova do Cařihradu« (ČMM 1916; nemá jí ani v bibliografii!).

Mnoho událostí Methodějova života od smrti Konstantinovy zůstalo v tomto pojetí stranou, po případě vůbec nebylo připomenuto, zejména ovšem vývoj jazyka a písemnictví staroslověnského, který slavista — se zřetelem na další kulturní dějiny české i slovanské vůbec — musí pokládati za hlavní součástku Methodějovy činnosti a její vlastní význam.

Některé důležité poznámky však nalézáme v poslední, VIII. kapitole Dvorníkově, nadepsané *L'orthodoxie de Constantin et de Méthode* (str. 284—330).

Tak v Ž. Konst. v kap. XVIII. je nápadná zmínka, že papež »povelel všem Řekům, kteří byli v Římě«, taktéž i Řimanům, aby se modlili nad mrtvým Cyrilem; jeho klášterní jméno samo má řecký kořen. Dvorník nyní ukazuje, že v Římě byla dosti silná *řecká mnišská kolonie* v době Cyrillově (jak na to ukázal též d'Herbigny na byzantologickém sjezdu v Bělehradě r. 1927), takže lze mluvit o řecké čtvrti na úpatí Palatina a Aventina, kolem kostela P. Marie (κοσμιδίου). A právě řecké kláštery v Římě byly důležité pro udržení dobrého poměru mezi papežstvím a cařihradským patriarchátem. V některém z těchto řeckých klášterů pobývali asi oba bratři za svého pobytu v Římě a v některém z nich se Cyrill stal mnichem; podle Dvorníka (str. 290) snad v klášteře sv. Praxeda. V tomto osvětlení cesta Konst. a Meth. do Říma zapadá do rámce řeckých poutí »ad limina apostolorum«, které jsou pro VIII. a IX. století dobře doloženy. Z toho podle Dvorníka vyplývají dvě věci: 1. že tehdy nebylo protiřímského napětí v Cařihradě, a 2. že oba bratři pokládali svůj pobyt v Římě za pouhou epizodu. Teprve po nečekané smrti Konstantinově nastal obrat, ve smyslu církevní politiky, výše naznačené.

Do římského pobytu, tedy do r. 869, klade také Dvorník, následuje Mohlberga, vznik *staroslověnského sakramentáře latinského ritu*, jehož zlomek máme zachován v listech Kyjevských; cituje ovšem při tom i kritické poznámky Ušeničnickovy (Bogoslovni Vestnik 1930, 235 n.) a Il'inského (Byzslav. III., 542 — u Dvorníka 294 je chybně uvedena str. 342). Já sám jsem v podstatě přijal Mohlbergovy výzkumy (v ČMM 1929, 239—242), ale upozornil jsem — což Dvorníkovi ušlo právě tak jako Vajsův článek »Kij. I. a jejich latinský (římský) originál stol. VI.—VII.« v Bratislavě IV, 1930, 521—527 — že tím problémy ritu nejsou dořešeny, a že zejména nevyhovuje konstrukce, která by plynula z výkladu Mohlbergova, jakoby

mezi ritem řeckým a latinským v staroslověštině byl jen rozdíl časový, že totiž zprvu překládali bratři podle ritu řeckého a po vývoji věcí v Římě — podle ritu latinského. Kde by při této představě zůstala historie stsl. překladu bible z řečtiny, který byl přece dokončen skoro až dvacet let po smrti Cyrillově? A ovšem, kde by pak zůstaly byzantsko-slovanské texty, zachované v Euchologiu Sinajském, jehož ztracené předlohy obsahovaly zajisté i mešní obřad podle ritu řeckého? Rozhodně pak nelze přijmouti domněnku (Dvorník na str. 294), že by Konstantin sám byl překládal — třeba s pomocí svých žáků — latinský sakramentář. Víme, že Konstantin byl geniální filolog: vidíme to již na způsobu, jak vytvořil hlaholici a jak dovedl překládati z řečtiny novozákonní texty; víme také o jeho velkých jazykových znalostech, zejména orientálních. Nemůže býti pochybnosti o tom, že uměl také výborně latinsky a že dovedl vystihnouti poměr slověštiny k latině, jako dovedl odhadnouti poměr slověštiny k řečtině. A přece ten překlad z latiny, který máme před sebou v Kyj. I., i když není tak chatrný, jak myslii kdysi Kolář a po něm Pastrnek, neznajíce latinské předlohy, přece není na výši znamenitých staroslověnských překladů z řečtiny. Proto soudím, že prvý stsl. sakramentář ~~se~~ vznikl z prostředí a doby, jak to vylíčil Mohlberg a přijímá Dvorník, tedy v blízkosti Cyrillově a buď za jeho pobytu v Římě — nebo brzy po něm, ale že nebyl jeho vlastní prací, nýbrž prací některého z jeho moravských žáků, který právě jej zabarvil svými charakteristickými bohemismy. Pro dobu Methodějovu však je nutno uznati obojí rítus, což podle mého soudu nijak neodporuje spleťtí a kolísavé situaci oné doby, nýbrž naopak, dobře do ní zapadá. Ostatně i sám latinsko-slovanský překládátele sakramentáře náležel do literárního prostředí byzantsko-slovanského; to ukazuje již sama forma vlastních jmen *КЛИМЕНТЪ, ИСОУСЪ* — proti latin-

skému *Clemens, Iesus!*

Pochopení těchto věcí bylo v dřívějším badání často ztěžováno buď pravoslavnou nebo římskou předpojatostí nebo vůbec proticírkevní a protináboženskou pověrčivostí a také anachronistickým vnášením schismatu, v definitivní formě provedeného až o dvě stě let později (1054), do doby cyrilomethodějské. Dvorník usiloval o to, aby zůstal povznesen nad předsudky. Ukázal mimo jiné, že titul »apostolicus« (апостолѣкъ), jímž jest v Ž. Konst.-Meth. většinou označován papež (toto slovo se v Živ. vyskytuje zřídka; v Ž. Konst. máme v kap. XVII. latinskou formu *papa*, ale hned vedle ní *апостолѣкъ*; v Ž. Meth. je 2× *папѣжъ*, ale jinak *апостолѣкъ*) nedává Životům zabarvení výlučně řeckého nebo dokonce ignatiánského, nýbrž naopak, že tento titul ukazuje srdečný poměr papežské stolice k oběma bratrům a k jejich moravským žákům, a dále, že tento titul pro označení papeže, vyjadřující ovšem jeho primát, často se vyskytoval, a to v latinských listinách a historických pramenech doby karolinské (Dvorník tu sestavil sbírku dokladů na str. 298), a že i v době cyrilomethodějské byl zcela obvyklý v západní církvi. Tím Dvorník polemizuje opět proti Grivcovi.

Dvorník shledává však ještě jiné doklady pro římskou pravověrnost Methodějovu. Právem neklade váhu na to, že v I. kap. Ž. Meth. jsou při výčtu církevních sněmů na prvním místě jmenování papežové, a upozorňuje na to, že tak se to dalo i v byzantské literatuře, ku př. v kronice mnicha Georgia Hamartola (str. 301). K tomu bych dodal, že podle mého soudu není vůbec jisto, zda I. kapitola Ž. Meth. pochází od autora této skladby. Nalézám totiž tak nápadný rozdíl stylový mezi I. kapitolou a ostatkem, že připouštím, že I. kapitola Ž. Meth. byla dodána možná od jiné osoby, třeba i současně, a s vědomím autorovým, tedy od nějakého jeho pomocníka, jen aby se vyhovělo tra-

dičnímu rámci byzantské hagiografie. Nevěřím však domněnce Grivcově, že to je zbytek nějakého kázání Methodějova; to Dvorník (str. 308) právem odmítá.

Dvorník však, podle vzoru některých theologů a znalců církevního práva, přičítá velký význam dvěma církevněslovanským scholiím k Nomokanonu, která prvně otiskl A. Pavlov (ve *Виз. Врем.* IV. 1897, 143 až 159) a posledně N. P. Rutkovskij (*Seminarium Kondakovianum* III, 1929, 149 až 168), a která výrazně vykládají o přednosti Říma. Tato scholia, ostatně nedlouhá, zabírající jednu stránku, jsou připojena ke 28. kanonu chalkedonského sněmu o privilegiích Cařihradu, a jsou vlastně polemikou proti tomuto usnesení, zdůrazňující, že o duchovním primátu místa nerozhoduje okolnost, že v něm sídlí císař, nýbrž ustanovení Boží. Pavlov soudil, že tato dvě scholia byla původně sepsána slovansky a že je sepsal sám Methoděj; a to zesílil ještě P. Martin Jugie (*Bessarione* 1918, *Echos d'Orient* 1920). P. Grivec myslil, že scholia byla původně sepsána řecky ve východních (oposíčních) klášteřích a Methodějem jen převzata a přeložena. Dvorník míní také, že scholia byla původně složena řecky, ale nikoli na východě, nýbrž v Římě samém (se zřetelem na jisté věcné narážky z italských dějin), a to v některém z oněch římských řeckých klášterů, snad začátkem VIII. stol.; tam prý je poznal Methoděj nebo některý z jeho žáků a přeložil je spolu s ostatním Nomokanone. Prozířetelněji soudil Rutkovskij I. c., že tato scholia vznikla až po smrti Methodějově.

Všecky tyto domněnky ovšem leží na vodě, protože nejsou podepřeny o jazykový a stylistický rozbor těchto scholií ve srovnání s ostatním textem Nomokanonu. Srovnáváje text scholií s methodějskými biblickými texty, mám za vyloučeno — i když mám na paměti možné změny z pozdního dochování textu — že by původcem, nebo překladatelem tohoto textu mohl býti sám Methoděj, jak myslí Dvor-

ník. Scholia jsou ovšem překlad, a to překlad z řečtiny, jak ihned pozná filolog, přečte-li si je trochu pozorně (srov.: нѣ и въсписа к събору ничьсоже такоа прѣати ѿму тако по поновленіи двѣвѣрїю тогда сущааго епіа Костантина града, анатолю томоу бывшю. Тѣмъ и не въсписаша в томъ причетъ сущи обрѣтшии сѧ въ соборѣ епіи нѣциѣ. Nebo dále: то еже рещи вѣрховномоу ѿ аплаъ Петру! a j. v.). Je to překlad otročský a velmi neumělý, a jistě pozdější než z doby methodějské.

Ale otázka o scholiích nemá býti vůbec probírána bez zřetele na historii církevně-slovanského Nomokanonu. Dvorník ovšem ví, že do doby Methodějovy lze klásti překlad Nomokanonu, protože se o tom výslovně zmiňuje XV. kap. Ž. Meth., ale nevykládá zcela jasně, chce-li do doby Methodějovy klásti překlad Nomokanonu Jana Scholastika (Synagoge v 50 titulech) či Nomokanon 14 titulů, nazývaný Fótiovým; podle str. 302 míní tento. Jenže ve speciální literatuře je dávno uznáno, že Methoděj mohl přeložiti jen Synagogu Jana Scholastika (o 50 titulech), kterou nám zachovala Ustjužskaja Kormčaja v býv. Rumjancevském, nyní Leninově museu v Moskvě z XIII. stol. a ještě dva jiné rukopisy, kdežto »Syntagma 14 titulov«, které nám zachovala Jefremovskaja Kormčaja, ze XII. století, a jiné rkpy., je původu pozdějšího. Toto mínění je učiněno pravděpodobným také jazykovým rozbořem Ustjužsk. (= Rum.) rkpu., který podnikl důkladně, ale ne dost přesvědčivě H. F. Schmid v monografii Die Nomokanon-übersetzung des Methodius (Leipzig 1922; srov. mou recenzi ČMF X, 1924, 48—51). Avšak scholia, o něž jde, jsou podle sdělení Rutkovského I. c., v kazaňském a trojickosergievském rkpe. Syntagmatu 14 titulů, a již touto vnější okolností je velmi pochybné, že by mohla býti kladena do doby methodějské. Dvorník a také Rutkovskij bohužel nepřihlédli k literatuře o církslov. Nomokanonu, která je citována

u Schmidu a v mé recenzi; Dvorník také vynechal Vašičův »Nový příspěvek ke studiu řeckého rozkolu a otázky cyrilomethodějské« (Hlídka 1922), kde je český překlad scholií; ku podivu necituje ani jiných Vašičových článků, na př. »Přehled novější literatury cyrillo-methodějské« (Hlídka 1923); ještě jinou, Dvorníkem opominutou literaturu o Nomokanonu viz u Ohijenka Kocr. i Meo. II, 1928, str. 83 n.

Zejména upozorňuji na to, že v řeckých rukopisech Synagogy Jana Scholastika jsou sice scholia, ale scholií, o něž nám jde, nenalézáme v jejich výčtu v důkladné monografii V. N. Beneševiče Синагора въ 50 титуловъ и другіе юридическіе сборники Іоанна Схоластика (Записки классическаго отдѣла. Русск. археолог. общества, S. Petersburg 1914, str. 250—268): to je další důvod pro mé tvrzení, že obě scholia do methodějské překladatelské literatury nenáleží. Dvorník bohužel nepřihlédl k této práci Beneševičově ani k jeho objemné edici druhého, mladšího církslov. Nomokanonu, založené na Jefremovské Kormčí knize: Древне-славянская кормчая XIV титуловъ безъ толкованій, т. I. (vycházelo od r. 1906 v Petrohradě; vyšlo 837 stran, ale k vydání scholií nedošlo); 88. kanon chalkedonského sněmu zde čteme na str. 125. Uhrnem tedy z oněch dvou církslovanských scholií nelze pro Methodějovu pravověrnost a pro jeho poměr k Římu vyvozovati nic.

Méně významná je otázka, proč I. kap. Ž. Meth. připomíná jen šest církevních sněmů, pomíjejíc sedmý, t. j. II. Nicejský z r. 787. Dvorník dobře ukazuje, že také latinská bulla Jana VIII. z r. 880 mluví jen o šesti sněmech (*in sanctis sex universalibus synodis...*) a vykládá, že sedmý koncil nebyl ani v Byzantsku samém bezvýhradně uznáván, zejména mezi mnichy (str. 308).

Co pak se týče stanoviska Ž. Meth. proti článku Filioque, které je patrné jak v I. kap. tak zvl. v kap. XII. (v kap. XII.: *иже болатъ импаторьскою ересю...*), je již při-

Dvorník sám poznal důležitost tohoto problému a proto mu věnoval zvláštní, rozsáhlou monografii »Le second schisme de Photios. Une mystification historique« (Byzantion VIII, 1933, 425—474), ve které dospívá k charakteristickému závěru: Loin de nous l'idée qu'il n'y a pas eu de schisme à Byzance à cette époque. L'existence d'une scission est justement prouvée par le recueil qui nous occupe, mais ce n'était pas un schisme entre l'Eglise romaine et l'Eglise byzantine, c'était une rupture à l'intérieur

Vůbec Dvorník v posledních třech kapitolách poměrně málo přihlížel k údajům Života Methodějova, a zdá se, že tuto skladbu poněkud podceňuje nebo že jí

⁴ Náznaky Dvorníkovy byly přijaty se souhlasem prof. H. Grégoira a bollandistů v Bruselu, když tam přednášel na jaře 1934. Na konci cit. studie ohlašuje Dvorník novou práci o Fótiovi.

aspoň nepřičítá takový význam jako Ž. Konstantinovu. To by nebylo spravedlivé. Ž. Meth. jest ovšem, jak jsem výše řekl, dílo jiného slohu a jiného literárního určení, ale slovesně i historicky stejně významné jako Ž. Konst. Svou stručností, ba úsečností nám ovšem na některých místech působí potíže a žádá si jiného postupu interpretačního nežli Ž. Konst.; ale žeň z něho může být stejně bohatá. Právě v překladě Ž. Meth. má Dvorník také některé nesprávnosti, jež mu byly již kritikou vytčeny (J. Frček v Naší vědě XV, 22; Brückner l. c. 540): *Бѣда* v kap. V. není »sermon«, *вѣра* v kap. IX. není »vrah« ani »criminel« a pod.

Uhrnem však dílo Dvorníkovo zaslouží plného uznání jako jeden z nejvýznamnějších spisů o cyrilomethodějských otázkách v posledních 35 letech. Jeho hlavní význam je v úloze prostředkující: slavistům sebral a zpřístupnil prameny a výklady z byzantologie a z církevní historie, které jsou jim těžko přístupné, a naopak církevním historikům a byzantologům, zvláště neslovanským, přiblížil slavistické problémy a slavistickou literaturu, která často zůstávala stranou od jejich prací již pro neznalost slovanských jazyků. V obojím směru prokázal Dvorník sám velký rozhled po zúčastněných vědách; filologické mezery, které jsem tu uvedl, jsou konečně při literatuře tak rozsáhlé a nepřehledné u nefilologa pochopitelné. Vedle této zprostředkující a informační (ba řekl bych, přímo propagační) úlohy má Dvorníkova kniha též význam badatelský. Pokusil jsem se jej zvážit zcela objektivně a neztotožňovati se ani s panegyrikem Grégoirovým v Byzantionu VIII, fasc. 1, str. 371—374, ani s laciným výsměchem Brücknerovým. Přiznávám, že můj postoj k pramenům je nejednou jiný než Dvorníkův, totiž strážlivější, ať nedím skeptičtější, a také ovšem jejich výklad je u mne skromnější, takže jsem nedovedl Dvorníka vždy následovati v jeho barvitých kombinacích. Někdo to snad nazve opatrností, jiný nedostatkem fantasie;

já myslím, že při době tak velevýznamné a spletité, jako je cyrilomethodějská, nemůžeme být nikdy dost prozíraví, abychom nehřešili ani hyperkritikou ani obrazotvorností. Ale i s touto výhradou je třeba uznati, že v jednotlivých případech přinesl Dvorník nové osvětlení nebo bystré pochopení. A konečně a hlavně: jeho kniha je plod několikaleté, opravdové a vytrvalé práce, a práce zaslouží uznání.

LA DATE DE LA CONVERSION DES BULGARES par A. VAILLANT et M. LASCARIS. *Revue des études slaves* XIII, 1933, 5—15.

Dvorník se v svém díle (v kap. VI., 228 n.) zabývá také pokřtěním Bulharů za Borisa, čímž Bulharsko po předcházejícím kolísání mezi Franky a Cařihradem přešlo definitivně do ovzduší byzantské kultury. Zaznamenáváje poslední práce Zlatarského o řecko-bulharském nápisu se jménem Borisovým (Slavia II, 61—91 a Ист. на бълг. държ. II, 23), rozhoduje se v datování křtu Borisova tak, že někteří bulharští věvodové byli pokřtěni již při uzavření míru 864, kdežto Boris sám přijal křest až rok na to, před zářím 865 (Dvorník, str. 230); podrobněji se Dvorník zabýval těmito událostmi ve své dřívější knize (Les Slaves, Byzance et Rome, str. 186 n.). Přítomný článek francouzského a řeckého učenice ukazuje přesvědčivě, že je třeba vrátiti se k dřívějšímu datování r. 864, k němuž jsem se již r. 1915 přiklínil ve své stati »Bulhaři a Cařihrad«. Vaillant totiž upozorňuje, že zápis o bulharském knížeti Borisovi, zachovaný v rukopise synodálním č. 111 v Moskvě z XV. stol. a otištěný u Gorského-Nevostruževa Описание II, 2, 32—33, byl opsán z *hlaholské* předlohy, a to docela mechanicky, bez zřetele na jinou číselnou platnost kyrilských písmen. To je případ dosti častý a nejednou se tím prozradí hlaholská předloha textů, zachovaných jen v opisech kyrilských; zvláště významný příklad toho máme v rus-

Tím jsou také počátky křesťanství u Bulharů lépe pochopeny.

Přehled literatury podává Kurz velmi důkladně a se zřetelem i ke zmínkám odlehlym a méně významným. Dobře charakterizuje Jagičovo památné vydání, které bylo počátkem nové epochy v názorech na staroslověňštinu, ale právem připomíná

jeho mezery — nedostatek indexu a nedostatek různocnění. Oznamuje, že má index ke Zogr. v rukopise. Také já mám index ke Zogr. v rukopise a mimo to lexikologický rozbor cod. Zografského a Mariánského. Právem vytýká Kurz, jako ostatně vytkli již jiní před ním, že v textu Jagičově jsou některá slova nesprávně dělena, zejména pokud jde o spojení se spojkou *ī*, ku př. *и ѿсиѣѣ, и ѿюда, и ѿковѣ, и ѿанѣ, и ѿмонѣ*, kde ovšem haplografie musí být chápána zvukově jako *и носиѣѣ, и юда, и нонѣ, и ѿковѣ, и ѿмонѣ*.

Těžiště Kurzovy práce je v rozboru van Wijkových článků, jimiž mělo být dokázáno, že druhá část cod. Zogr. (ev. Luk. a Jan.) je jazykově starobylejší nežli část prvá (ev. Mat., Mark.). Van Wijk sebral postupem let 1920—1927 celkem 14 jazykových znaků, při čemž bychom hned mohli vysloviti své methodické desideratum, že znaky měly být zkoumány současně, soustavně a ve svých vzájemných vztazích, čili strukturně. Lze také hned konstatovati, že se van Wijkova pozornost obracela především k podrobnostem hláskoslovným, ba pravopisným, k několika málo znakům tvaroslovným (složená deklinace, asigmatické aoristy, kondicionál), docela málo k různostem lexikálním a kmenoslovným (*пропати — распати*), ale nechávala stranou celou syntax a poměry textověkritické. Při takovémto nestrukturním vyšetřování nelze pronášeti obecných závěrů o větší nebo menší starobylosti té neb oné části kodexu.

Ke Kurzovu rozboru jednotlivých kritérií, uváděných Wijkem, poznamenávám tolik: Stran nom. part. praes. act. mask. sing. typu *г҃ааааа* nemůže být po všech podaných výkladech pochybností, že to je analogický novotvar, a to pozdějšího data, vzniklý teprve jako dialektická zvláštnost ve staroslověnině, a nikoli již v době praslovanské. Dotýká-li se tu Kurz výkladu nom. mask. sing. part. praes. act., pak překvapuje, proč tu náležitě nevyzdvihl důvtipný výklad Zubatého. Viz mé Stslov.

skloňování, vydání 3. B. (1932, str. 160 až 164). Kurz ostatně dobře ukázal, že tvary s nosovkou se vyskytují téměř výhradně ve formě deklinace složené, a usoudil, že tvary typu *г҃ааааа* vznikly v té době, kdy se stahovalo *-yjb* v *-y*.

Je také jasné, po rozboru Kul'bakinově (Južnoslov. fil. 5, 1925—6, 76 sl. a Le vieux slave, 97—101) a Kurzově, že v t. zv. jerové přehlásce nemůžeme v Zogr. žádati a očekávati úplné důslednosti, a že proto její vyskytování nemůže být vážným kritériem pro rozlišování dvou jazykových vrstev v Zogr. Tyto grafické jevy nemají být přeceňovány — písaři IX., X. a XI. století nebyli přece odborně školenými filology! — a Diels v své Altkslav. Gramm. 1932 právem omezil místo, jim věnované, a zachoval se k jejich výkladům velmi rezervovaně.

Zrovna tak se přeceňují grafické rozdíly ve psaní *-ѡи, -ѡи, -ѡи* v nom. akus. sing. mask. a v nepřímých pádech složené deklinace adjektiv. Mnohem vážnější jest, že tvary s vokalisací jeru, tedy *-ѡи, -ѡи, -ѡи*, jsou jen v ev. Mat., Mark., Luk., ale nikoli v Janově. Mimo to při posuzování tvarů s *-ѡи* je třeba jemně odvažovati, jde-li vlastně o tvar jmenný či složený, stažený, a toho ovšem nelze rozhodnouti bez úvahy o smyslu celého místa, čili bez pojetí syntaktického, které právě u Wijka chybí. Při výkladech tvarů složených s *-ѡи* a *-ѡи* Kurz nechal bez povšimnutí mé Stslov. skloňování, § 68. Ale jinak s jeho kritikou Wijkových výkladů souhlasím.

Kurz si představuje, že se stahování ve složené deklinaci dalo tímto způsobem: 1. *-ѡи* (⟨ *yjb, yji* ⟩) *-ѡи*; 2. *-ѡи* (⟨ *-ѡjb* ⟩) *-ѡи*; 3. *-ѡи* (⟨ *-iji, -bji, -bjb* ⟩) *-ѡи* *-iji -bji* se snad stáhlo dříve než *-bjb*. Tento postup, jakož i domněnky o praxi různých opisů evang. před Zogr., jsou příliš umělé a nedokázatelné; spíše naopak lze souditi, že pronikla-li jednou tendence stahování, zasáhla celkem současně všechny sobě podobné jevy.

Dobře je připomenut pěkný postřeh

Dielsův, že gen. pl. **ДѢНЪ** se klade jen po číslovce, kdežto **ДѢНИИ** v poloze samostatné nebo v závislosti na slovese záporném, na předložce nebo substantivu. Tento jev je protějškem známých rozdílů v užívání lok. sg. **ДЕСАТЕ** a **ДЕСАТИ**.

O tvarech s hláskou hiatickou **ј**- a bez ní, jako jsou dvojice **АКТИ** — **ѢКТИ**, **ОУТРО** — **ЮТРО**, podal jsem podrobný výklad v § 37 Praslov „vokalismus“ (1923). Není pochyby o tom, že původní a starší je **АКТИ**, ale za to **ЮЖЕ**, a snad také **ЮТРО**. Rozumí se, že všechna takováto slova musí býti vyšetřována vždy ve větné souvislosti, neboť záleží na tom, co předcházelo.

Souhlasím, jako Kurz, s Wijkiem v tom, že rozložení aoristů asigmatických a sigmatických delších, dále 3. pl. kondicionálu **БЖ** — **БИША** a adjekt. tvarů **-ДНГО** — **ОУНМОУ** a mladších, je takové, že starobylejší tvary převládají nikoli v první části kodexu, jak by se snad očekávalo, nýbrž v druhé. Vysvětlení tohoto jevu je jasné: písař postupem času přivykal jazyku své předlohy, který byl starobylejší, než jeho vlastní. Ale nesouhlasím s Kurzovým dohadem, že tyto jazykové rozdíly mohly vzniknouti při doplňování evangelistáře na evangelium, takže by části kompletní byly jazykově mladší vrstvou. Takovýto dohad se nedá doložit žádným jazykovým faktem. Ostatně mezi evangelistářem a evangeliem staroslověnským byl časový rozdíl několika málo let, nejvýše dvaceti: lze vůbec v tak krátké periodě očekávat větší hláskoslovné a tvaroslovné rozdíly, které by byly rázu časově mladší vrstvy a nikoli jiného nářečí?

Kurz tu cituje Vondrákův článek z Daničičova Sborníku (1925, 9—27), jímž mělo býti dokázáno, že v plném znění evangelia lze rozlišovati místa přejatá z evangelistáře. Ale tuto otázku jsem podrobně revidoval před několika lety po stránce lexikologické v mém semináři (výsledky nebyly dosud tištěny), a shledal jsem, že »rozdíly lexikální a textové«, o nichž mluví Kurz, nejsou nikterak důsledné a že při úplném

rozboru evangelií nelze domněnku Vondrákovu uznati.

Kurz také reviduje názory o textovém i jazykovém poměru Zogr. k Mar. Jest jasné každému, kdo po léta již čítá stslov. evangelia, že Zogr. a Mar. jsou rukopisy na sobě navzájem nezávislé, že charakter jazyka Mar. je ve vážných rysech jiný než Zogr., a že jsou tu také stopy textové re-vise, byť i v míře poměrně nepatrné. Stačí si ku př. pozorně pročísti Matoušovy pašije z obou kodexů a srovnati si je: pak jsou tyto závěry jasné. Že ovšem Zogr. i Mar. mají ve své předhistorii jeden společný archetyp, nám ztracený, je nesporné; ale předpokládati dlouhou řadu opisů, jako činí Kurz, je příliš odvážné. Což pak to bylo technicky tak snadné, opsati čtvero-evangelium? A bylo to tak laciné? A byla tak častá spotřeba — u textu neliturgického? Zde je potřebí strážlivější úvahy.

Tím přecházíme ke druhé části Kurzovy studie, kde jsou podány dějiny kodexu Zografského podle Kurzových představ. Ve všeobecných rysech je správná Kurzova charakteristika velmi starobylého stavu jazyka v ztraceném archetypu (A) stslov. čtvero-evangelia. Ale k jednotlivým slovům, Kurzem uvedeným, nutno učiniti otazníky: bylo v A jen **ИСПЛЪНИТИ** a ne také **НАПЪЛЪНИТИ**? — což Kyjevské listy (**НАПЪЛЪНИИ ВЪЛАНТИКЪ**)? Proniklo **ПОДРОУГЪ** až později? — Což Kyj. listy (**ВЪ ИНОКОСТИ ПОДРОУГЪ**)? Nebylo tu vůbec ještě aoristů typu **ВЕДОУХЪ**?

Kurz myslí, že jazyk cyrilomethodějský ještě neznal aoristů typu **ВЕДОУХЪ** (podle Kul'bakina, Le vieux slave 328). Ale to je jistě domněka přemrštěná. Není sice pochyby o tom, že se v stslov. době tento novotvar rychle rozmáhal — to vidíme nejlépe na stavu aoristů v cod. Suprasl. — a že sigmatický aorist je útvar vůbec pozdní, neboť předpokládá, že již dříve byly vyvinuty nejen všechny sigmatické aoristy (i ty, které mají přechod **s > ch** analogicky), nýbrž také, že již bylo úplně vyvinuto imperfekum, neboť impf. se tvořilo

ve všech slovanských jazycích stejně (nehledíme-li ke kolísání a rozdílu ve volbě kmene při některých typech), kdežto aorist sigmatický typu вѣдохъ má rozdíly ve spojovací hláске $o|e$ (v záp.-slov. jaz. e) i v koncovce 3. os. plur. ($-\dot{\text{š}}e$: $-\text{chu}$). To vše tedy svědčí pro jeho poměrně pozdní původ. Ale naproti tomu shoda západoslovanských jazyků ve spojovací hláске $-e-$ (že by toto $e-$ bylo sekundární, pokládám za neodůvodněné; Vondrák VSG II², 126) vede k názoru, že přece jen vznik aor. typu ведохъ patří do doby předhistorické, třebaže již nikoli do doby praslovanské domnělé jednoty, nýbrž do jejího dialektického rozštěpení (tedy, podle mého datování, do doby před začátkem IX. stol.).

Kurz dále vykládá, že originál A (společný pro Zogr. i Mar.) vznikl někdy okolo r. 900 — to je ovšem jen hypotetické; můžeme zkrátka říci, že zachovával stadium methodějské z let 882—885.

Z tohoto originálu byl opsán »starší samostatný opis« (ale nemá se říkati »starší samostatný opis kodexu Zogr.« — to přece znamená pozdější kopii Zogr., nikoli jeho předchůdce!), který se vyznačoval tím, že ke konci textu lépe zachovával starobylější jazykové rysy než na začátku. Při tom však Kurz opravil van Wijkovo rozvrstvení v ten smysl, že starší rysy má nikoli celé evang. Lukášovo (to naopak jeví kolísání), nýbrž zvláště ev. Janovo. Tyto starší rysy, o jejichž zachovávání běží v zadnější části cod. Zogr., jsou:

a) aoristy typů вѣдѣхъ a вѣсѣхъ proti aoristům typu вѣдохъ ;

b) 3. plur. kondic. бѣ proti analog. tvaru бѣша ;

c) adjekt. tvary — -аго , -оуемоу proti formám assimilovaným a staženým -аго , -агоу ;

d) part. praet. act. tř. IV. 1. typu поушѣхъ proti mladšímu поустѣхъ ;

e) lepší zachování gen. чесо proti чѣсо ;

h) lepší zachování jeru v kořeni zájm. ѣс- proti jeho vynechávání.

Ostatní znaky, Kurzem uvedené, nepokládám dílem za průkazné, dílem za závažné. Souhlasím s jeho výkladem, že nom. zájm. нѣхъ vznikl analogií, zejm. podle zájmen сѣхъ , вѣсѣхъ , сѣнѣхъ . Rozhodně však odmítám, aby se rozdíl ve psaní slabik -ша- (шѣхъ) a -шю- (шюу) vykládal vrstevně, chronologicky (»změna $\dot{\text{š}}ja > \dot{\text{š}}a$ byla v kodexu provedena již v originálu, Zogr. a Mar. společně, zatím co bylo ještě $\dot{\text{š}}ju$ a pod.«). I když by se potvrdilo, že bylo dříve jen -шю- a později -шюу- , neplyne z toho, že musilo býti původně jen -шѣхъ (místo -ша-): vždyť je to docela jiné spojení hláskové; docela jiný je poměr vzdálenosti artikulační mezi $\dot{\text{š}}$ a a a $\dot{\text{š}}$ a u ; skupina -шю- byla usnadňována výslovností -šju- , kdežto u skupiny -ša- té nutnosti nebylo; pokládám psaní -ša- za původní.

Velice lituji, že se Kurz přichýlil k nedokázané domněnce ruských linguistů (Fortunatova, Ščepkina, Kulbakina, Le vieux slave 199 n., a Trubeckého), že ю mohlo znamenati $\ddot{u}$. Tato domněnka přece nemůže býti podporována faktem, že v některých bulh. nářečích je přehláska $\text{'u} > i$ (viz u Mladenova, Gesch. d. bulg. Sprache, 89). Dokonce pak důvod paleografický, že prý ю může znamenati $\text{'j} > e > i > \ddot{u}$ proto, že prý v tomto písmeně není stopy po znaku u (Trubeckoj v Mikkolové sborníku, 318 n.), nemá váhy: to by znak ю musil býti čten spíše 'jio (po příp. 'jio).

A píše-li se v některých rukopisech ю za ѣ v cizích slovech (ku př. сюрьскѣхъ) tedy to přece neznamená, že by ю bylo vyslovováno jako $\ddot{u}$, nýbrž naopak, že hláska labiální, cizí fonologickému systému slovanskému, byla zastupována hláskou domácí ju .

Naopak, ten, kdo zná historii hlásky čili fonematu u a ju ve slovanských jazycích (zvl. v češt., ukraj., srbchrv. i bulh.), nemůže se rozhodnouti pro takovéto papírové dohady, kterými se nedospívá vědeckého pokroku, nýbrž jen se zatemňují dosavadní vědomosti, nýbrž naopak musí uznati, že v IX.—XI. stol. mohlo býti v stsl. hlás-

kovém systému jen *u* a *ju*. Se stejného stanoviska odmítám ovšem i ostatní část sem patřící domněnky Trubeckého, že do stsl. hláskové soustavy náleželo také fonema **q̃* (t. j. naše *jq̃*). Co se týče *ä* (t. j. místo *a* po palatálních souhláskách), lze je uznati jen jako dialektickou fonetickou variantu.

Kurz však jde ještě dále, a kromě citovaného staršího popisu hlaholského čtvero-evangelia předpokládá ještě dva popisy a pokouší se charakterisovati přímou předlohu posledního popisu (této přičítá m. j. t. zv. jero. přehlásku) a pak ještě poslední popis (zase s nevhodným označením »poslední popis kodexu Zografského«!), jemuž přivlastňuje jazykové nebo písarské novoty v ev. Janově a v Matoušově.

Uvážil jsem znaky, které Kurz uvádí pro svou konstrukci, a shledal jsem: 1. že je to domněnka příliš umělkovaná, 2. že by pak téměř nic nezbylo na jazykové a pravopisné úchylyk pisáře samého cod. Zograf., o němž si přece nemůžeme mysliti, že by byl popisoval »úplně věrně« a bez jakýchkoli individuálních úchylek a chyb, 3. že Dr. Kurz následuje van Wijka v jeho methodické vadě, že totiž také on vyšetřuje pouze jednotlivé znaky, tedy *n e s t r u k t u r á l n ě*, a to hlavně pravopisné, hláskoslovné a tvaroslovné, ponechávaje stranou ostatní.

Dokonce pak před samým závěrem Dr. Kurz otřásá svou vlastní důmyslnou stavbou tím, že připouští buď pro Zogr. sám nebo pro jeho předlohu — *d v a p í s a ř e*. Ale pak se nám celý tento důmyslný, ale papírový zámek shroutí, neboť to, co tu bylo vykládáno jako časové rozdíly a stopy různých popisů, tedy rukopisných celků, může býti interpretováno jako projev individuálních (resp. teritoriálních) zvláštností dvou pisářů.

Závěrečný Kurzův soud, že cod. Zogr.

předpokládá trojí popis (zase s nevhodnou stylisací: »ve své samostatné době byl Zogr. třikrát opsán« — to přece po česku znamená *p o z d ě j š í* tři popisy, pořizené s kodexu Zografského!) je tedy jenom domněnkou, a to dosti strojenou. Mám úctu ke Kurzově úzkostlivé důkladnosti a přesnosti, dosvědčené hojnými a správnými citáty a statistickými tabulkami, ale obávám se, že bychom se touto cestou dostali ve staroslověnských studiích do slepé uličky, kde by nám pro pravopisnou mikrologii unikaly mnohem vážnější jazykové jevy a celá slovesná struktura památek.

JAN FRČEK, EUCHOLOGIIUM SINAITICUM. *Texte slave avec sources grecques et traduction française. Patrologia orientalis, tome XXIV. Fascicule 5. Paris 1933. Pages (6+) 611—802.*

Euchologium Sinajské, objevené českým slavistou Leopoldem Geitlerem r. 1880 v klášteře sv. Kateřiny na hoře Sinai a jím vydané v Záhřebě nákladem Jihoslovanské akademie r. 1882,¹ nedošlo dosud zasloužené pozornosti ani po stránce jazykové, ani po stránce textověkritické, tím méně po stránce kulturněhistorické. Svěho času byl vysoko oceňován »Jazykovědecký rozbor Euch. Sin. I. Pravopis a hláskosloví, II. Tvarosloví (Deklinace. Konjugace)«, který uveřejnil středoškolský profesor Prokop Lang v programech gymnasia v Příbrami 1888—1890.² Ale již téměř před deseti lety jsem shledal podrobnější prohlídkou, že toto příznivé ocenění, putující od úst k ústům, není zcela odůvodněné; proto jsem dal provést svým žákem, p. Ant. Jánošíkem v Bratislavě, podrobnou revisi Langova rozboru, zejm. po stránce tvaroslovné, a ukázalo se, že u Langa je nemalý počet drobných mezer a nepřesností v dokladech, takže na jeho rozbor není bezpečného spolehnutí; při tom celý

¹ Rec. o Geitlerově vydání Euch. Sin.: Vatr. Jagić, AfslPh VII, 126—133; J. Polívka, LFil XI, 1884, str. 390 n.

² Rec. o Langově rozboru: J. P. (Polívka), LFil XVI, 1889, 68—70 o části I.; -v-j-, LFil XVII, 1889, str. 471 o č. II.; Vatr. Oblak, AfslPh XI, 590—594 (též o čl. Jarosiewiczově).

Langův rozbor se dnes jeví školácky mechanickým. Tuto kontrolu přede mnou nikdo nevykonával; naopak, z Langovy rozpravy se přejímalo bona fide. Neuveřejnil jsem výtěžků revise Langova rozboru, jakož ani jiných staroslověnských materiálů, které se nashromáždily za léta v mém semináři, uchovávaje si je pro kontrolu jiných prací, nově publikovaných. S uspokojením tedy vidím, že Frček nešel jako jiní lehkověrně za Langem, nýbrž že si sám také ověřil — neznaje mých záznamů — spolehlivost Langovy práce; a jeho úsudek o Langově rozboru je právem zničující: »Beaucoup plus graves que toutes ces défaillances de l'édition de Geitler ont été les imprécisions d'un travail sur l'orthographe, la phonétique et la morphologie du texte de Geitler, auquel on a souvent emprunté les faits qu'on citait de la langue de ce texte: celui de Prokop Lang... Cependant, dès qu'on les vérifie, on s'aperçoit aussitôt que ce travail fourmille d'erreurs« (Frček na str. 624). Langův rozbor je tedy, bohužel, nutno škrtnouti z literatury o stsl. mluvnici.

Druhá práce o Euch. Sin., rovněž uveřejněná ve středoškolském programu, a to v Kolomyji 1888 (str. 3—40), od Romana Jarosiewiczze, nemá významu.

Po stránce obsahové zůstalo Euch. Sin. nevytěženo vůbec.

Vydání Geitlerovo naproti tomu není tak špatné, jak veliká byla k němu nedůvěra. Frček mohl ovšem kontrolovati poměrně nepatrnou část textu, podle snímků, celkem 278 řádek rukopisu, ale v nich našel jen 29 nepřesností v jednotlivých slovech, a to jen v pravopise a hláskosloví, nikoli však v tvarosloví; jen 5 chyb se týkalo syntaxe a 2 smyslu (str. 621 n.). Lze tedy říci, jak praví Frček (str. 623), že Geitlerův tištěný text se neodchýlil od rukopisu Euch. Sin. více, než by to byl učinil obyčejný staroslověnský písař. To je zjištění velmi důležité: plyne z něho, že Geitlerův text může býti podkladem analy-

tických prací v oboru slovníka, a většinou i v oboru syntaxe a tvarosloví; pro studie hláskoslovné a paleografické ovšem nestačí. Při syntaktickém a slovníkovém rozboru je nutno mít na paměti, že Geitler na četných místech učinil text nesrozumitelným chybnou interpretací, která se jeví ve vadném rozdělení řádek na slova. Této závadě by se byl Geitler mohl většinou vyhnouti, kdyby byl při stsl. textu otiskl aspoň ty řecké modlitby, jejichž příbuznost s Euch. Sin. zjistil v modlitební knize Goarově (*Euchologion sive Rituale Graecorum*, Paris 1647, 2. vyd. v Benátkách 1730).

Také Frček musil zvoliti pro své vydání reprodukci textu Geitlerova, neboť snahy o to, aby sám mohl poříditi nové snímky s rukopisu v klášteře samém, byly marné, a fotografie Euch. Sin., které pořídil před válkou na Sinai V. N. Beneševič pro petrohradskou Akademii věd, jsou nezávěsné. Ale Frček právě podrobným srovnáváním s řeckými texty mohl na četných místech vyspravit stsl. text, a tak teprve on nám učinil Euch. Sin. čitelným.

Frček se také zahloubal nad rozsahem Euch. Sin. Je obecně známo, že Euch. Sin. je rukopis fragmentární, kterému chybí začátek i konec a který má i uprostřed mezeru; největší však ztráta je na začátku rukopisu, což lze odhadnouti již podle rukopisného číslování listů. Pravděpodobně chybějí na začátku aspoň 304 strany a uvnitř 32 strany, takže Euch. Sin. mělo původně 548 stran místo 212, objevených Geitlerem. V úplném znění bylo Euch. Sin. zajisté rukopis čistě liturgický, který obsahoval jak *trebník*, tak *služebník*, t. j. kromě modliteb na různé příležitosti obsahoval také canon missae, a to ovšem podle ritu byzantského.

Tato důležitá poslední myšlenka vyplývá ze sounáležitosti t. zv. *Sinajských listků* do Euch. Sin. Čtyři hlaholské lístky »Sinajské« jsou již dávno známy: z prvních tří dva objevil r. 1850 archimandrita Porfirij Uspenskij a vydal I. I. Sreznevskij

v díle Древние глаголическіе памятники (S. Peterburg 1866, str. 243—274) a jeden získal r. 1853 diakon Krylov; bylo o nich častěji psáno, posledně zejm. od R. Nahtigala (Razprave II, 1925, 272—278); čtvrtý lístek přinesl ze Sinaje N. P. Kondakov — je to 10. list textu Geitlerova.

Tři první lístky (Uspenského—Krylova) obsahují právě modlitby mešní, a to podle liturgie Jana Zlatoústého, a jsou tedy zbytkem prastarého stsl. missálu podle obřadu řeckého. Již Geitlerovi (předml. k vyd. XVI.) bylo jasné, že Euch. Sin. obsahovalo původně i missál byzantského ritu, a že zbytek z něho, totiž tři Sinajské lístky, náležely původně do Euch. Sin.; výslovně to konstatoval Jagić již r. 1884 (AfslPh VII, 126 n.); podrobným srovnávacím rozbořem to prokázal Nahtigal v uvedené práci; pochybnosti Vondrákovy, opírající se o snímky Karinského (Akslav. Gram.², 24) a j. nemají váhy. Viz také u Vajse v Rukověti hl. paleografie 1932, str. 131 n.

Frček, přejímaje průkaz o náležitosti Sinajských lístků do Euch. Sin., dovedl sám vyvrátiti námitku o menším formátu Sinajských lístků: Sin. lístky mají stejnou normální šířku řádek jako Euch. Sin., stejnou šířku mezerádkových mezer, stejnou výšku textu i ostatní rozměry, takže jejich menší formát se prostě vysvětlí oříznutím. Tím tedy lze pokládati za definitivně dokázáno, že Sin. lístky patří k Euchol. Sin., čili že Euch. Sin. obsahovalo původně také missál podle řeckého ritu. Říkám hned, že tímto zjištěním není nijak otřeseno příslušností latinsko-slovanského sakramentáře (t. j. Kyjevských listů) do doby cyrillo-metodějské. Naopak, tento dvojí missál se nám nyní objevuje — po knize Dvorníkové — zcela přirozeným důsledkem tehdejších poměrů v církvi.

Zachovaný zbytek Euchologia, tak jak byl vydán Geitlerem, lze rozdělit na tyto části:

Obřad žehnání vody (l. 1 r.—6 v.).

Čtyři modlitby k postřezinám (l. 7 r.—9 r.). Jsou — dodávám — velmi důležité historicky — neboť, jak Vajs rozpoznal (Čas. katol. duchovenstva 1929, 52 n.), vzdálený ohlas nalézáme v I. česko-církevněslovanské legendě o sv. Václavu, a to v mé rekonstrukci ve větě 8.

Modlitby na různé příležitosti denního života, zvl. zemědělského (l. 9 r.—24 r.), ku př. o žních, o vinici, požehnání velkonočního sýra a beránka, modlitby ke stolu a pod.

Modlitby nad nemocnými (l. 24 r.—38 r.): nejprve obecné modlitby o nemocích, pak zvláštní, ku př. na bolesti v uších, v ústech, v hlavě — *Slovo bolěstichъ radi* (officium; l. 38 b.—42 r.). — *Pokračování modliteb nad nemocnými* (l. 42 r.—56 v.). Zde zejm. řada modliteb »nadъ трѣсавцею», »nadъ трѣсомомъ...« Na konci je zaklínání zlého ducha podle sv. Basilia.

Pak následuje ona meze²ra, o níž byla řeč výše.

Text se začíná uprostřed officia *nad zemřelým* (l. 57 r.—57 v.). Následují dvě modlitby nad zemřelým knězem, jáhnem nebo mnichem (l. 57 v.—59 r.).

Molitva svѣтаго Трофона (τοῦ ἁγίου Τρόφωνος) o *vsemb gadě zblě guběstijm vina i nivy i vrsty* (l. 59 r.—59 v.).

Molitva na poklonenie kolěnomu byvaješti vъ sv. pѣtodesetnicjю na esperině (l. 59 v.—66 r.).

Zpovědní řád (Činъ nadъ ispovědajęstijmъ se) (l. 66 v.—80 r.).

Obřad přijímání mnišství (l. 80 v.—102 r.).

Poenitentiální nomokanon (Zapovědi stъchъ ocb) (l. 102 r.—105 v.).

Prokeimenon pondělní (l. 105 v.—106 r.).

Není pochyby, že Euch. Sin. v úplném znění obsahovalo liturgický soubor modliteb a obřadů, které byly potřebné v mladé moravskopannonské církvi, a to tak vybraný, jak to odpovídalo nejen byzantskému

ritu, nýbrž i potřebám nové diecése s lidem nedávno pokřtěným a převážně zemědělským.

Ale tím již přicházíme k otázce vzniku Euchol. Sin. Tato otázka, jako všechny ostatní — a to velmi četné — problémy, které teď teprve bude možno řešiti, bude ovšem zralá ke zkoumání teprve tehdy, až Frček dokončí svou edici; neboť to, co dosud vyšlo, končí se na l. 66 r., a tedy právě části, obsahové a kulturně-historicky nejdůležitější, totiž Zpovědní řád, Poenitentiální nomokanon a Mešní texty Sinajských listků, tu dosud nebyly vydány. Ale tolik lze říci již po prohlídce části dosud vydané, že Euch. Sin. je sice rukopis poměrně pěkný na pohled, ale při tom špatný opis. Rozhodně horší opis než byl ten, který s něho pořídil Geitler. Možná, že pochází až z konce XI. století. Je to možná písarova vlastní kompilace z několika liturgických rukopisů (Frček na str. 625). Tyto partikulární předlohy mohly pocházeti z různých dob; odtud jazyková nejednotnost jednotlivých částí Euch. Sin.

Tak soudí Frček. Je to domněnka, kterou bude třeba teprve zkoumati, resp. ověřovati (až po dokončení edice); byť by také lze mysliti na to, že písař Euch. Sin. prostě přejal hotovou kompilaci, hotový liturgický soubor, a ten že opsal. Ale jistě svod, který před sebou máme, není dílo od původu jednotné, neboť vedle částí, které se starobylostí jazyka rovnají nejstarším hlaholským textům, jsou také místa, jejichž jazyk připomíná mladší jazykovou vrstvu textů kyrilských. Nepochybují o tom, že části jazykově starobylé sahají svým vznikem až do doby cyrillo-metodějské. Zejména tak soudím o Zpovědním řádu, a zvl. o zpovědní formulí (l. 72 a.), o které Vondrák tvrdil, že je přeložena ze staré horní němčiny. Zde nalézám nesporné bohemismy, jako charakteristické sloveso *račiti*, které je vůbec známkou textů česko-církevněslovanských.

Pro určení jazykové starobylosti jednotlivých částí Euch. Sin. bude důležité také srovnání jeho citátů z evangelií a z žaltáře (je tu text celých 5 žalmů) s biblickými texty staroslověnskými. Ostatně souvislost Euch. Sin. s českou půdou je dána také známou narážkou *дрѣва ради адамъ издрѣк изгнана* 85 b., která připomíná druhý list z Pražských zlomků hlaholských (II B 9).

Po stránce literárněhistorické bude obzvláště zajímavé, podaří-li se Frčkově zvíklati Vondrákovou theorii o tom, že zpovědní formule Euch. Sin. (l. 72 a.) je překlad sv.-emmeramské zpovědi a modlitby, zachovaných ve dvou rukopisech: 1. v tepelském, který byl psán v l. 828—876 v Bavorsku, a 2. v mnichovském z XI. stol. Zatím Frček cituje v úvodu svého vydání práce Vondrákovy jen velmi povšechně. Ale slibuje, že se k nim vrátí podrobnější studií.

V přítomném vydání Frček nejvíce úsilí soustředil na zjištění byzantských předloh Euchologia Sinajského, neboť paralely s pozdním a nekritickým vydáním Goarovým, které uvedl Geitler, nemohou ovšem stačiti, a to, co poskytli pravoslavní liturgisté Almazov a Dmitrievskij (viz o nich Frčkovu kritiku v Byzslav. II, 426—431), tím méně.

Frček po léta studoval řecké liturgické rukopisy pařížské Národní knihovny, a to rukopisy dosud veřejně neznámé, neprozkoumané a nevydané, a jen částečně mohl používat pokynů z liturgického díla Dmitrievského *Описание литургическихъ рукописей, хранящихся въ библиотекахъ православнаго востока. Томъ II. Еѹхологія* (Kiev 1901). Touto prací ad fontes ovšem daleko převýšil vědomosti dřívějších badatelů, jak filologů, tak liturgistů, o předlohách Euch. Sin. a našel ke mnohým částem stsl. rukopisu řecké texty tak blízké, že dokonce podle nich mohl opravovati text staroslověnský. Bohatý výčet rukopisných zkratk na str. 632—635 nejlépe ukazuje nepřehlednost materiálu, s nímž tu bylo zápasiti.

Text vydání je upraven podobně, jako nedávne Vaillantovo vydání církslov. De autexusio Methodia olympského (Patrologia orientalis t. XXII, fasc. 5, 1930): nalevo je text staroslověnský, napravo paralelní znění řecké, v dolní polovině stránky francouzský překlad a dole textově-kritické poznámky, a to nalevo k textu slovanskému, napravo k textu řeckému. Je to úprava přehledná, praktická a čitelná. Zejména schvaluji, že Frček v duchu požadavků francouzských slavistů o vydávání církevněslovanských textů dbal o čitelnost textu, převáděje jej do plynulých řádek, odděluje ovšem slova a věty od sebe, upravuje interpunkci, odstavce a zevnější vzhled textu. Jsem přesvědčen, že nepřehlednost Geitlerova vydání byla jednou z příčin, proč byl tento text tak zanedbáván. Rozumím se, že ten, kdo se zabývá drobnými otázkami pravopisnými a hláskoslovnými, nebo nadřádkovými znaky, o kterých v Euch. Sin. vůbec víme pramálo, má zájem o to, kde se končí řádek, jak jsou oddělována nebo spojována a psána jednotlivá slova: ten však potřebuje snímku rukopisu, a dokud jich není po ruce, musí si vzít i aspoň vydání Geitlerovo. Frček také rozvedl zkratky, což lze již méně schváliti, ale aspoň < > závorkami vyznačuje, co bylo doplněno.

Řecký text podle mínění Frčkova je určen jen k tomu, aby objasňoval text slovanský. Přes to právě k otisku řeckých textů je připojeno mnoho textověkritických poznámek, které mají pro odborníky řecké liturgie jistě velký význam: je v nich uloženo více textověkritické práce než v poznámkách k textu slovanskému a svědčí o podrobné autorově znalosti příslušných textů i o jeho znalosti řečtiny.

V poznámkách k textu slovanskému nalézáme opravy chyb Geitlerových, exegetické příspěvky (Jagičovy a jiných), odkazy na biblické citáty a také paralely s pozdějšími církslov. liturgickými texty, na něž bylo poukázáno dřívějšími badateli (ku př. Almazovem, Mansvetovem, Sreznevským,

Sobolevským a j.). Často je v poznámce také uvedena konjektura, která se nabízí srovnáním s řeckým textem.

Velká práce Frčkova měla tedy pěkné výsledky. Přes to ani on nedovedl uvést řecké paralely ke všem modlitbám Euchologia Sinajského. Zejména k dosti dlouhé části l. 28^a—51^a, která obsahuje modlitby na různé nemoci, nenalézáme tu řeckých paralel. Jsou to právě modlitby velmi zajímavé folkloristicky, modlitby, které nemají daleko k lidové pověrčivosti. Přes to, že tu není řeckých předloh, nemyslím, že by to byly původní slovanské skladby: již jejich bezprostřední zařazení do cyklu textů byzantské provenience odporuje takovému předpokladu. Liturgické texty řecké a jejich historie jsou, bohužel, dosud známy velmi málo, takže nelze tu vysloviti rozhodného názoru. Ale je snad možné, že mezi těmito dosud nezjištěnými texty jsou také modlitby neoficiální, apokryfní, které ovšem svým vznikem nespádají do doby velkomoravské, nýbrž až do pozdějších osudů staroslověnštiny na půdě bulharské. To však bude předmětem teprve pozdějšího badání.

Zatím blahopřejeme Dr. Frčkovi k jeho trpělivé práci a přejeme jí brzkého ukončení. Podrobnější kritiku si ponecháme pro ukončení edice.

N. van WIJK, STUDIE O CÍRKEVNĚ-SLOVANSKÉM PATERIKU.

Rozsah překladové literatury církevněslovanské poskytuje mnoho problémů; hlavní z nich jsou: 1. rozsah překladu textů biblických, 2. původní soubor textů liturgických, 3. nomokanon, 4. »отъѣскыје кнѣгы«, o nichž se výslovně zmiňuje Ž. Meth. v kap. XV. Problém tohoto poslední díla, pateriku, je tím těžší, že nemáme úplného rukopisu, který by byl původu bezpečně staroslověnského. Sobolevskij se domníval (Римскій патерикъ въ древнемъ церк.-слав. переводѣ, Kiev 1904, vyd. Obščestvo Nestora lětopisca), že se

názvem »οτβςβςκγε κβνιγυ« má rozuměti t. zv. »Paterik rimskij«, t. j. Dialogy papeže Řehoře Velikého, přeložené však nikoli z latinského originálu, nýbrž z řeckého překladu (v originále se nazývá »Libri quattuor dialogorum de vita et miraculis patrum Italicorum et de aeternitate animorum«; sepsány byly asi r. 593/4 ve formě rozmluv Řehořových s jeho diakonem).

Pro tuto domněnku by zdánlivě svědčily dva zevní důvody: 1. zvláštní úcta k Řehořovi Velikému náležela právě do myšlenkového světa cyrilomethodějského a projevila se patrně i volbou gregoriánského sacramentaria k překladu do staroslověnštiny, jak je fragmentárně dochován Kyjevskými listy; 2. právě v jednom latinském rukopise Dialogů Řehořových máme zachovány záhadné glossy česko-církevně-slovanské, t. řeč. glossy Paterovy, patrně z doby kolem r. 1100 (viz o nich ČČM 1878, 536 n.).

V poslední době prof. N. van Wijk soustředil své úsilí záslužným způsobem na prozkoumání historie církslov. Pateriku, a od r. 1931 uveřejňuje o něm řadu studií, podobně jako v dřívějších letech v řadě článků probíral kodex Zografský. Jsou to dosud tyto práce:

1. *Studien zu den altkirchenslavischen Paterika*. Verhaendlingen der kon. Akademie van Wetenschappen. Amsterdam 1931, str. 43. Rec. Fr. Pastrnek. Slavia XII, 228—229.
2. *Zu den slavischen Paterika*. Zeitschrift für slavische Philologie IX, 1932, 357—359.
3. *Два славянских патерика*. Byzantino-slavica IV, 1932, 22—35.
4. *Die slavische Redaktion des Μέγα Λειμωνάριον*, ib. 236—252.
5. *Einige Kapitel aus Ioannes Moschos in zwei kirchenslavischen Übersetzungen?* ZfslPh X, 1933, 60—66.
6. *Was ist ein Paterik Skifskij?* Mélanges de philologie, offerts à M. J. J. Mikola. Helsinki 1931, 348—353.
7. *О происхождении Египетскаго Пате-*

рика. Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ. София 1933, 361—369.

8. *Das gegenseitige Verhältnis einiger Redaktionen der Ἀνδρῶν ἁγίων βίβλος und die Entwicklungsgeschichte des Μέγα λειμωνάριον*. Mededeelingen der kon. Akademie van Wetenschappen. Amsterdam 1933, str. 91—155.

V prvním svém článku vyšel van Wijk od objevu dvou pergamenových lístků, chovaných v soukromém majetku v Holandsku, na nichž je zlomek Paterika srbsko-církslov. z konce XIII. nebo zač. XIV. století. Wijk otiskl a podrobně rozebral text a našel k němu také řeckou předlohu v Patrologia graeca LXV, Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων γερόντων. Rozborem ukázal, že zlomek je jazykově velmi starobylý a prozrazuje staroslověnskou předlohu. Tím se právě van Wijk dostal k problému o prvotním stsllov. překladu Pateriku. Probral dosavadní literaturu o této otázce, a odmítl mínění Sobolevského, že by »Paterik rimskij« mohl býti překladem Methodějovým (str. 30). Vhodně připomněl, že Methoděj zajisté zvolil nějakou hotovou byzantskou sbírku za podklad svého překladu. Nejznámější jsou: Λειμών Jana Moscha, Palladiova Historia Lausiaca, Alfabetikon a Συγκεφαλαίωσις τοῦ μεγάλου Λειμωναρίου, kterou popsal Fótiος (čili Ἀνδρῶν ἁγίων βίβλος). Bohužel, řecký text této sbírky není dosud vydán, a je přístupný jen překlad latinský a částečně i koptský. Slovanské překlady máme — dílem úplně (Moschos) dílem zlomkovitě (Hist. Laus.); nově objevené listy obsahují zlomek ze Συγκεφαλαίωσις. A tu již van Wijk vyslovil domněnku, že zde máme stopu původního Pateriku a že tedy Methodějovy »οτβςβςκγε κβνιγυ« byly snad překlad z této Συγκεφαλαίωσις. Van Wijk ovšem upozornil, že k řešení této otázky je třeba dalšího srovnávacího, zejména lexikologického zkoumání přímo v rukopisech, nebo pokud nejsou vydány, aspoň v jejich popisech.

V 2. článku (ZfslPh IX, 357—359)

doplnil v. Wijk tuto rozpravu jednak poukazem na Nauovu Histoire des solitaires égyptiens (Revue de l'orient chrétien XIV, 1909, XVIII, 1913, 145), jednak domněnkou, že Alfabetikon a Anonyma v církl. rkpech jsou součástí téhož textu, slov. Μέγα Λειμωνάριον, zachované zvl. v rkpech v Berlíně a v Bělehradě (popsány jsou u Jacimírského, Описание южно-слав. и русских рукописей заграничныхъ библиотекъ, I. Петроградъ 1921). Ve 3. článku (Byz.-slav. IV, 22—35) van Wijk srovnal úryvky z rkpu berlínského (Wuk 40) a vídeňského (Cod. slav. Vindob. N° 152), a rozebral jej po stránce slovníkové. Dospěl k názoru, že oba tyto rukopisy obsahují překlad Ἀνδρῶν ἁγίων βίος, ale že rkp. vídeňský je bližší znění staroslověnskému; rukopis vídeňský a srbské listky dříve uveřejněné jsou dvě redakce téhož překladu. Výňatek a rozbor berlínského rukopisu obsahuje čtvrtý článek (Byz.-slav. IV, 236—252). Ukázalo se, že tento text se skládá ze dvou částí, jež jsou: 1. abecední Paterik, 2. t. zv. »Jeruzalémský« paterik, t. j. sbírka anonymních anekdot a apofthegmat. Ani jedna ani druhá část se neshoduje přesně s řeckými redakcemi, dosud přístupnými; v slov. textech jsou čísla jiného původu, zvl. z Moscha.

Λειμὼν Πνευματικὸς (Pratum spirituale) Ioanna Moscha byl přeložen do církevní slovanštiny (J. M. Smirnov, Синайскій Патерикъ въ древне-слав. переводѣ, II, Sergiev Posad 1917); část tohoto textu podle moskevského rkpu vydal I. I. Sreznevskij v díle Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ (S. Peterburg 1880, s. 53 n.).

Van Wijk v 5. čl. (ZfslPh X, 60—66) srovnal úryvky z úplného překladu z Moscha, uveřejněné Sreznevským, s výňatky z Moscha, které jsou v církslov. rkpu berlínském, výše citovaném, a dospěl k názoru, že jsou to dva na sobě nezávislé překlady; některé lexikální různosti mezi nimi ukazují již na dvojí řecké znění.

V 6. a 7. článku vyjasnil Wijk různé

typy církevněslovanských pateriků: 1. nejrozšířenější byl t. zv. »Svodnyj Paterik«, popsáný nedávno Ereminem (Zapysky ist.-filol. viddilu Ukraj. Akad. nauk XII, 1927, 48—77, XV, 1927, 54—101; 2. překlad »Velikého Leimonaria«, skládající se z abecedního Paterika a ze sbírky anonymních statí, nazývaných »Paterik Jeruzalémský«; 3. rozšířen byl také t. zv. »Paterik Sinajský«, t. j. překlad z Ioanna Moscha Λειμὼν Πνευματικὸς; 4. jiný byl sborník, obsahující překlad Ἀνδρῶν ἁγίων βίβλος, který by také mohl býti označován termínem »Skitský Paterik«; 5. méně byl rozšířen »Paterik Egyptský«.

Van Wijk v 7. čl. (ve Sborníku Mileticově, str. 361—369) prozkoumal mínění, zdali »Egyptský Paterik« je Historia Lausiaca Palladiova (τὸ Λαυσαϊκόν) a upozornil na to, že ta redakce tohoto díla, která je vydána u Migne Patr. gr. t. XXXIV., je vlastně pozdější, a vznikla spojením původní redakce téhož díla s jiným spisem, Historia monachorum in Aegypto Ἡ κατ' Αἰγυπτὸν τῶν μοναχῶν ιστορία). A tak nelze rozřešiti otázku, ze které redakce byl slovanský překlad pořízen. Tento překlad patrně nepatřil do školy ani Konstantina a Methoděje ani Klimenta bulharského.

V 8. článku se van Wijk vrátil ke vzájemnému poměru mezi Ἀνδρῶν ἁγίων βίβλος a Μέγα Λειμωνάριον a pokusil se vyšetřiti vznik a vývoj obou těchto sbírek na půdě byzantské.

Půda, na které se badatel při řešení těchto otázek pohybuje, jest přímo zoufale nejistá: řecké texty nejsou zčásti ani vydány a nejsou dosud textověkriticky prozkoumány a církevněslovanské rukopisy Pateriků je teprve třeba pracně zjišťovati v popisech rukopisných sbírek, vydáno však z nich není téměř nic. Badatel tu tedy řeší jednu neznámou druhou neznámou. A při tom i kriterion slavistické je zcela nejisté, neboť lexikologický rozbor nemůže býti rozhodující a nemůže býti ani s jistotou podán, protože lexikologické prozkoumání církevní slovanštiny je v počátcích, a ani

práce Jagićovy tu neposkytují zcela bezpečné opory. Je tedy prozatím studium Pateriků téměř beznadějně. Přes to lze prof. Wijkovi děkovati za to, že upozornil na tyto problémy a že snesl k nim tolik údajů, kolik dosud bylo možné. Za nynějších poměrů asi nejtěžší bude to, co je nejdůležitější: vydati aspoň jeden úplný text z těch církslov. Pateriků, o nichž tu byla řeč. Není-li to možné, měl by býti podán způsobem co možná nejprehlednějším soustavný svod všech dosavadních poznatků a domněnek o církslov. Patericích a jejich rukopisech i redakcích.

GEORGE L. TRAGER, THE OLD CHURCH SLAVONIC KIEV FRAGMENT. ITS ACCENTS AND THEIR RELATION TO MODERN SLAVONIC ACCENTUATION. *Language monographs, published by the Linguistic society of America. Number XIII. March 1933. Pages 28.*

Je tomu právě třicet let, co vyšla Vondrákova kniha »O původu Kijevských listů a Pražských zlomků« (v Praze, nákl. Čes. akad. 1904). Kniha vzbudila své doby rozruch, ale dnes, po třiceti letech, můžeme říci, že Vondrákovy domněnky o Kyjevských listech (str. 3—47) jsou již věc úplně obdytá, a také jeho kapitola »O původu cksl. legendy o sv. Václavu« (str. 91—93) se dnes jeví pouhým omylem a libovolným dohadem; ani výklad o Pražských a vídeňských glossách není dosti prohlouben (str. 83 n.). A tak jen oddíl o Pražských zlomcích (str. 48—86) a výklad o souvislosti těchto zlomků se slovanskou bohoslužbou v Sázavském klášteře, se částečně — také ne úplně — udržel. Nejcennejší částí Vondrákovy knihy jsou dnes oba indexy slovní, ke Kyj. I. i Praž. zl.

Ale jinak můžeme dnes podepsati přísný soud, který hned po vydání Vondrákovy knihy o ní uveřejnil S. M. Kulbakin (Извѣстія Отдѣл. рус. яз. и слов. X., 1905, kn. 4., str. 320—338): Въ изслѣдованіи, посвященномъ авторомъ Кіевскимъ Л., не на-

ходимъ систематическаго изученія памятника; эта первая часть работы Вондрака производитъ впечатлѣніе беспорядочности и отсутствія строгаго плана. Вѣтки Кулбакинovy се ukázaly správnými; zato jeho vlastní domněnka, že v Kyj. I. není bohemismů a že jsou tu stopy nějakého »přechodného bulharsko-moravského nářečí« (str. 335; opatrněji v knize Le vieux slave, str. 19 a 357) je rovněž bez podkladu. Z Vondrákových výkladů o Kyj. I. zastaraly ovšem nejvíce domněnky o akcentologickém a kvantitativním významu nadřádkových značek, interpretovaných ve smyslu pannonského, t. j. slovinského, původu památky a rysů chorvatských.

V posledních letech záhadné nadřádkové značky upoutaly opět pozornost badatelů. Německý fonetik Ed. Sievers se pokusil uplatnit na Kyj. I. svou »Schallanalyse« (Die altslavischen Verstexte von Kiew und Freising, Leipzig 1925). Viděl v Kyj. I. text veršovaný, a pokusil se tyto verše rekonstruovati, při čemž se ovšem neobešel bez subjektivnosti v dělení metrických členů ani bez násilnosti v interpretaci grafemat. Proto přísná a odmítavá kritika, kterou Sieverse odmítl prof. Mik. Grunskij (Hrunskýj) v čl. Київські Листки та Фрейзінгенські уривки (у Київі, 1928, Збірник істор.-філол. відд. Всеукр. Акад. Наук, Н° 54), je přiléhavá. Ale i když odmítáme subjektivnost Sieversova pokusu, dvojí zásluhu nemůžeme mu upříti: 1. Sievers obrátil pozornost na zvukové hodnoty liturgické poesie, jejímž zbytkem jsou Kyj. I., a naznačil její uměleckou vyspělost. Při své rekonstrukci domnělých »veršů« se ovšem vůbec nestaral o rytmus, kadence a zvukové hodnoty latinské předlohy Kyj. I. »Verš« s přísným metrem nemůžeme zajistě v Kyj. I. očekávati, ale ovšem rytmisovanou prósu (tedy chce-li tak někdo říci, »volný verš«; ale byl by to nevhodný anachronismus), v níž volba slov i slovního pořádku a celá stavba souvětí podléhala zvukovému cítění překladatele, znajícího zajistě dobře liturgický zpěv byzantský

i římský. 2. V souvislosti se svým zvukovým pojetím Sievers ovšem neviděl v nadřádkových značkách Kyj. I. »akcenty«, nýbrž značky hudebně-melodické, toho druhu, jako jsou neумы. Sievers při tom docela povšechně odkázal na byzantské přednesové značky, cituje knihy, které vydal Fr. Praetorius: *Über die Herkunft der hebräischen Akzente* (Berlin 1901) a *Die Übernahme der früh-mittelgriech. Neumen durch die Juden* (ib. 1902); nenašel tam ovšem nic, co by mohl použití k výkladu značek v Kyj. I. Co se týče starohornoněmecké grafiky, v níž Vondrák (cit. kn. 7 n.) hledal paralely ke značkám Kyj. I., tu Sievers dobře ukazuje, proč je třeba Notkera († 1022) nechati stranou, a spíše nalézá paralely ve značkách bamberké zpovědi (Bamberger Beichte, str. 15—16). Výklad značek v Kyj. I., jak jej podle toho podává Sievers ve smyslu svých »melodických křivek« (kurv) je ovšem násilný a subjektivní.

Po nezdaru Sieversově Američan Trager přikročil k revisi této otázky z podnětu svého učitele, prof. L. H. Graye (Columbia University). Obeznamil se slušně s literaturou v Kyj. I. (ač ne úplně a ne vždy přímo: článek Karinského cituje v pozn. 9. na str. 6 nesprávně, patrně z druhé ruky, totiž z Vondráka, ale s přehlédnutím), a ve smyslu starších pokusů ruských filologů, zejm. Karinského a Grunského, s nimiž se v cit. knize zabýval Vondrák, pokouší se hledati rozluštění nadřádkových značek Kyj. I. opět na cestě slovního přízvuku a k v a n t i t y. Za tím účelem sestavil tabulky slov, která mají nějakou značku (pod. přehledy byly již před tím u Grunského a Vondráka, ale ne tak úplně), a to čtyři, podle domnělého významu značek:

A. ' Words with the acute accent, denoting stress or tone (34 druhů).

B. ` Words with the grave accent indicating stress or tone (10 druhů).

C. ^ Words with the circumflex showing length of vowel (23 druhů).

D. ˘ Words with ˘ transcribed by —, indicating length.

Ve skupině A. našel 106 případů, B. 37, C. 94, D. 45. Jednotlivých slov, která mají značku nebo značky, jest 129; různých forem grafických a gramatických se značkami je 276. Celkem přibližně 35% slov v Kyj. I. je akcentováno; Trager praví: there is a total of about 780 words in KF (str. 24). Tato statistika je však nesprávná: všech slovních jednotek je v Kyj. I. — podle statistik u mne vypracovaných — 1096, v tom je různých slov 236; z toho je 86 substantiv, 31 adjektiv, 19 zájmen, 73 sloves, 7 adverbii, 12 předložek, 7 spojek, 1 částice. Průměrně by se — podle aritmetiky — každé slovo asi 4krát opakovalo; ale tomu není tak, protože mnohá slova se opakují mnohokrát: spojka и 64×, Господь 63×, ны 61×, наша 53×, твои 51×, ты 35×, и, нже 30×, были 24×, да 23×, ради 19×, богъ, просити 17×, скати 16×, късѣдъ, вѣчнѣ 14×, въсь, молитва 14×, милостивѣ, небескѣ 12×, по, отъ, съ 11×, надъ, оплатъ 10×, очисти, христъ 9×, atd. Když tedy se zkoumatel dal na pole statistiky, měl si položit otázku, jak dalece je domnělá akcentuace důsledná, t. j. v jakém poměru je frekvence značky na určitém slově k frekvenci toho slova vůbec. A byl by viděl, že tu je velký rozdíl, t. j. že o důsledném vyznačování »slovního přízvuku« tu nemůže býti řeči.

Trager má však jednu methodickou novinku: srovnává slova s domnělými akcenty ' ` s těmi slovanskými jazyky, které mají pohyblivý přízvuk, totiž s ruštinou, ukrajinštinou, srbochrvátštinou (t. j. spisovnou štokavštinou) a bulharštinou. Již tento výčet je velice neúplný: čakavština a slovinština zajisté neměly zůstatí stranou. Při tom srovnávání s nynějšími praktickými slovníky oněch jazyků nemůže dáti rozhodující výsledky, když se tu nepřihlíží k historickému posouvání přízvuku. Podobně srovnávání »kvantitativních« značek ^ ˘ s češtinou a štokavštinou podle nynějších

praktických slovníků není plodné; a což v jiných slov. jazycích nebylo kvantity? Kde na př. zůstala polština?

Je to tedy postup sice pilný, ale primitivní, a jeho výsledek nemohly být jiné nežli negativní. Co se na př. dokáže zjištěním, že na slově *věra* je akut, shodný s akcentem oněch jazyků, které Trager srovnával? Co plyne ze zjištění, že v zájm. *nášb* je akcent na slabice kořenné? Nic. A že přízvuk *ési* nemůže být z českého vlivu, protože česky jest odjakživa *jsi*, je přece věc, o které je zbytečné psát, ale z níž pro původ Kyj. l. neplyne nic. Nepodařilo se tedy dokázat, že by se »akcentové« a »kvantitativní« značky Kyj. l. shodovaly se kterýmkoli slovanským jazykem. Mechanické počítání, že v seznamu A je 10 slov s jiným přízvukem než v ruštině, 15 s jiným než v ukrajinštině, 12 s jiným než v srb.-chrvat. a 9 s jiným než v bulharštině, má cenu jen zápornou. Spisovatel ostatně v závěru sám resignuje, a připouští, že ztracený originál Kyj. l., t. j. původní staroslověnský sakramentář latinského ritu, byl vůbec bez přízvukových značek, ale že opisovač, aby označil správnou výslovnost čtenářům moravského původu, doplnil akcentuaci, kombinuje složky systému starohornoněmeckého a řeckého (str. 26).

Ale tento systém nebyl u Tragera správně znázorněn. Především Trager nechal vůbec stranou přídešníky (merely a reflex of Greek habits of orthography, str. 7), a to je chyba, neboť myslíme-li na řecký vliv v nadřádkových značkách v tomto latinsko-slovanském textu, musíme prozkoumat i právě ony »přídešníky« (spiritus). Za druhé však, a hlavně, Tragerovo vyšetřování je vlastně krok zpět proti Sieversovi. Přese všechny námitky, které proti Sieversovi máme, musíme mu totiž přičísti za zásluhu, že opustil starou chybu vykládati značky izolovaně jenom na vytržených jednotlivých slovech, a že naopak chápal tyto značky strukturálně, ve vztahu k celé melodické linii »verše« a tedy se

stanoviska zvukových hodnot souvislého textu. Toto pojetí zůstalo Tragerovi cizí. A proto nemohl přijíti k výsledku. Co na př. může pochopiti z izolovaného slova *čbstjěcě* (VI b 5), které má gravis na poslední slabice? Domnívá se, že to může znamenati akcent? Ale kdyby si přečetl celou příslušnou modlitbu:

*могъченикъ твоиѣхъ, гъ, ѣбсти ѣбстjєцє
молимъ тjє просjєце ... atd.,*

viděl by, že tu gravis *neoznačuje* slovní přízvuk, nýbrž že *vyznačuje* zvukový oddíl (Sievers by řekl »verš«), zřetelně zdůrazněný také assonancí.

Jsem tedy přesvědčen o tom, že nadřádkové značky Kyj. l. je třeba chápati strukturálně, a to jako značky přednesové, při čemž se v jednotlivých případech — ale ne vždy! — tyto přednesové značky mohou krýti se slovním přízvukem. Vzorem těchto značek však nebyl ani Notker ani Bamberská zpověď ani jiná grafika starohornoněmecká — nýbrž neumy byzantské. V Kyj. l. jsou doloženy bezpečně tyto byzantské neumy: a) *fonoī*: *oxeia* ^ˊ, *bareia* ^ˊ, *perispomene* ^ˆ; b) *pneumata*, *chronoi*: *bracheia* ^ˊ, *makra* ^ˊ-, *daseia* ^ˊ a *psile* ^ˊ.

Jsou to tedy značky prosodické, a to staršího typu, jaký byl v Byzantsku vypracován již od VIII. století. (Srov. Otto Ursprung, *Die katholische Kirchenmusik*, Hdb. der Musikwissenschaft, Potsdam 1931, str. 35—43, a zvl. *Vergleichende Neumentafel* na str. 41.) Připouštím, že tyto značky byly již v originále Kyj. l., ale že snad opisovač tu a tam je přesně nereprodukoval. Skutečnost, že byzantské značky byly v textě latinsko-slovanském, nikterak není na závadu; ona je naopak důsledkem nynějšího našeho názoru (podle objevu Mohlbergova) o cyrillovském původu staroslověnského sakramentáře. Zdůrazňuji však, že Kyj. l. je třeba vysoko oceňovati po stránce zvukového umění (eufonie) jako text estetických hodnot.

D. K církevněslovanské lexikologii.

A. PASCHEN, DIE SEMASIOLOGISCHE UND STILISTISCHE FUNKTION DER *trat/torot*-ALTERNATIONEN IN DER ALTRUSSISCHEN LITERATURSPRACHE. — »*Slavica*» 10. Heidelberg, C. Winter 1933. Str. 71.

Je obecně známo, že základní rys ruského spisovného jazyka je silná složka církevněslovanská, patrná i nyní jak v hláskosloví, kmenosloví a tvarosloví, tak zvláště v slovníku. Bylo o tom již často psáno. Základní dílo je tu kniha S. BULIČE, *Cerkovnoslavjanskije elementy v sovremennom literaturnom i narodnom ruskom jazykě*, č. I., s. Peterburg 1893 (k tomu rec. E. Budde, v kazaň. univ. Zapiskách 1894); je to v podstatě hláskoslovný a tvaroslovný rozbor jazyka Ostrožské bible; dnes má význam jen jako sbírka materiálu, ovšem hojného. Důležitá je také stať A. I. SOBOLEVSKÉHO *Osobennosti russkich perevodov domongol. perioda* (Mater. i izlědov. 1910). Poslední významný projev s ruské strany o církslov. složkách ruštiny je stať N. TRUBECKÉHO *Obščeslavjanskij element v russkoj kul'ture v knize K probleme russkogo samopoznanija* (Evrasijskoe izdatel'stvo 1927). Stručný přehled církslov. prvků ruského jazyka na podkladě politické a sociální historie jsem podal ve své stati »O politických a sociálních složkách v starších dějinách spisovných jazyků slovanských, zvláště církevněslovanského« r. 1928 ve Sborníku Bidlově, str. 157 n.

Těchto prací nezná A. Paschen, který zpracoval přítomnou doktorskou disertaci pod vedením svého učitele, prof. K. H. Meyera v Münsteru. Seminární původ práce je patrný na jejím založení i na citaci literatury; je to, co se týče materiálu, v podstatě rozbor slov s formami *trat/torot*, *trět/teret* z »Pověsti vremennych lět« (podle vydání archeografické komise z roku 1926) a z »Putešestvija igumena Daniila

po svjatoj zemi» (podle vyd. archeograf. komise 1864 a M. A. Venevitinova 1883/5. Mimo to autor vydatně přihlížel k historickému slovníku I. I. Sreznevského (jehož titul nesprávně transkribuje »Materialy dlá slovar'a drevnerusk. jazyka«) a k monografiím o jazyce jednotlivých staroruských památek. Nejvíce mu poskytl práce A. A. Šachmatova o jazyce novgorodských a dvinských listin (1885 a 1913 v *Исследованиях по русскому языку*), S. P. Obnorského *О языкѣ Ефремовской кормчей* (ib. 1912), N. P. Nekrasova o jazyce Pověsti vremennych lět (*Извѣстїя отд. по русск. яз. и слов. I, III, 1896, 1897*), V. M. »*Lapunova*« (!) o jazyce novgorodského letopisu (*Исслѣд. по русск. яз. II. 2., 1900*) rozbor N. Durnovo *Русскія рукописи XI. и XII. вв. какъ памятники стслав. яз.* (Južno-slov. fil. IV, 1924, 72 n.) a ovšem kompendia Šachmatova a Durnovo o jazyce staroruském.

Ale přes to práce Paschenova není jen školáckou kompilací, která by hromadila doklady pro obecně známý sémantický rozdíl dvojic *glava/golova*, *gradъ/gorodъ*, nýbrž vítaným příspěvkem, který prohlubuje dosavadní vědění o těchto rozdílech. Je to zásluhou vlivu školy Vosslerovy, která učí duchovědnému a kulturněhistorickému chápání jazykových jevů, a je tu také patrný styk s ruským sborníkem A. Šcerby *Русская рѣчь а s thesemi Pražského lingvistického kroužku*, jehož *Travaux I. а IV.* autor často cituje (zvl. články B. Havránka), a s nímž se shoduje v chápání rozdílu funkčních a vlivu funkce na volbu slova. Naproti tomu právem odmítá Paschen domněnku Sieversovu (*Das Igorlied*, metrisch u. sprachlich bearbeitet, Leipzig 1926, (str. 17), že ve staré ruštině mohly býti obojí formy *trat/tolot* vedle sebe jako hláskové doublety podle různé intonace. Je správné stanovisko Paschenovo, že dvojice *trat/tolot* ve staré ruštině nejsou vůbec jev hláskoslovný, nýbrž lexikologický, čili jinými slovy, že formy *trat* se dostaly do ruštiny jen jako *slova*, а že je třeba sledovati *sémantické а stylistické* příčiny, které

rozhodly o používání jedné nebo druhé formy nebo obojích.

Po té stránce, jak Paschen zdůrazňuje i proti Šachmatovovi, skupina *trat* se vskutku liší od jiných jugoslavismů církevní slovanštiny: ostatní rysy snáze podléhaly russifikaci, kdežto skupina *trat* se držela: v jazyce Ostromirova evangelia není ani jedno plnohlási (jen v jeho subskribci je *Nověgorodě* a *Volodimira* — ale to ovšem je jazyk jiného stylistického plánu) a ve Sborníku Svjatoslavově z r. 1073 je dokladů s plnohlásmi nepatrná menšina. Skupina *trat* byla vskutku pocitována jako zvlášť charakteristický rys církevní slovanštiny — dodávám k tomu, pro svou zvláště nápadnou zvukovou rozdílnost od střídnic domácích ruských. Ostatně v dřívějších monografiích o jazyce staroruských památek, jež Paschen cituje, bylo již ukázáno, že plnohlási je v nich vzácné.

Je také známo, že v mladším období ruské církevní slovanštiny, zejm. v XVI. stol. a později, byla patrná snaha zachovávat církevněslovanský charakter, tedy snaha konservatní, nebo, jak to Paschen nazývá, církslov. *purismus*. Zde však autor měl své tvrzení více doložit a hlouběji proniknouti. Tak na př. v knize Buličově, které patrně vůbec neměl, byl by našel, že i v bibli Ostrožské (a v mladších ruských biblích, na ní závislých), jsou formy plnohláse velmi vzácné (Bulič, Cerk.-slav. elem. 142). Lepšího osvětlení stylistické funkce dvojic *trat/torot* byl by autor dosáhl, kdyby si byl povšiml stylistické teorie a jazykové praxe M. Lomonosova a jeho předchůdců; srov. k tomu III. díl Pypinových Dějin ruské literatury a bibliografii tam uvedenou, a nejnověji knihu A. Martela, M. Lomonosov et la langue littéraire russe, Paris 1933, které snad Paschen ještě nemohl použít.

Lexikální materiál, opatřený doklady zvl. z Pověstí vremennych lét, Paschen roztrídil na 3 skupiny: 1. »monofonematické« případy typu *trat*, 2. monofonematické případy typu *torot*, 3. »bifonematické« dvo-

jice téhož slova se skupinami *trat/torot*. Bylo by ovšem příliš snadné, spokojiti se tímto mechanickým konstatováním. Spisovatel se však hleděl dobrati sémantických a stylistických výkladů, proč se některá slova vyskytují jen s typem *trat*, jiná jen, nebo aspoň většinou, s typem *torot*, a jiná s obojím typem. A podařilo se mu ukázati, že typ *trat* je u přejatých kulturních slov, jimž v ruštině nestál po boku sémantický ekvivalent; jsou to zejména výrazy z křesťanské terminologie, z řeči biblické a církevní: *vladyka*, *blagъ* (a všechna jeho komposita), *stranъnikъ* (a komposita se *stranъ-*, jako *inostranъnyjъ*), *oglasiti*, *vlasjanica*, *vinogradъ* *plabъkъ*, (srov. *plabъtanica*), *glagolati*, *obladati*, *mladъbъrъcъ*. Z abstrakt sem patří: *slabъtъ*, *vremja*, *branъ*, *zrakъ*, *kramola* (v stsl. je to snad bohemismus!), *sramoslovъje*, *vredъ*. Polnoglasí je stylisticky odstraňováno u slov: *plamja*, *oblakъ*, *brašъnъ*, *slabъkъ* (a jeho odvozenin; zde je dobře ukázáno na přesun významový, protože *slabъko*- se stává rovnocenným řeckému ἥδύ-), *prežde*, *chrabrъ*; *vlasъ*, *brada*, *žrebij*, *vreteno*, *krava*, *glasъ*, *smradъ*, *dragъ*, *brešti*. Uhrnem tedy je typ *trat* a) ve slovích, náležejících k duchovním základům církevní slovanštiny, b) v kompositech, nezvyklých v ruské lidové řeči, c) »relativně a přechodně« tam, kde má jen funkci stylistickou, emoční a esthetickou.

V druhé skupině, *torot*, nalézáme bez výjimky konkréta; jsou tu pojmy místní, zvláště ta appellativa, která nabývají smyslu jedinečného jako topika: *porogъ* (dněprovské *porogi*!), *volokъ*, *boloto*, *bolonъje* a' j.; dále odborné výrazy ruského vojenství, jako *voropъ*, *stereči*; domácí termíny ruské kultury a sociálního života: *soročka*, *čerevъji*, *pavoloka* (srov. stč. *pavlaka* Dal.!) ve velmi charakteristickém stylistickém spojení »*zlato i pavoloki*«, *skomorochъ*, *korolъ*. Důležité je poslední slovo: jeho členství v této skupině ukazuje, že slovo bylo do ruštiny přejato nezávisle na církevní slovenštině a tedy hned počátkem

IX. stol. (ve dnešní ruštině »*král'*« je král ve hře v karty!); zde však měl Paschen přihlédnouti ke kritice výkladů o slově *král*, kterou podal T. Lehr-Splawiński v Pracach filologicznych, t. XII, 1927, 44 n. (Pochodzenie i rozpowszechnienie wyrazu *król* w polszczyźnie i w innych językach słowiańskich). Dobře Paschen připomněl, že sloh Pověsti vremennych lét není jednotný a že se mění podle povahy látky. V částech obsahu biblického a nábožensky vzdělávacího je řeč ovšem rázu církevně-slovanského, v částech vypravovacích je více rusismů. Tak je tomu i s užitím forem *vorobij* a *čereda*. Vlastní jména se v Nestorově kronice vyskytují s plnohlasím.

Ve třetí skupině, v užívání dvojic *trat/ torot* je nejvíce příležitosti k výkladům o sémantické a stylistické diferenciaci slov, jako je *strana/storona*, *glava/golova*, *chramъ* (»chrám Boží«) / *choromъ* (»dům«), *pravъ/norovъ*, *vragъ/vorogъ*, *chraniti/choroniti* (»v zemi ne choronite!«), *vlastъ/volostъ*, *plěnъ/polonъ*. Rozumí se, že formy církevně-slovanské mají emočně

ráz pathetický a vznešený, nábožensko-slavnostní, proti prostému slohu, který užívá forem ruských. Formy církevně-slovanské se vyznačují také bohatějším významovým odstiňováním, zvláště v oboru abstrakt; forem ruských se užívá především o ruských poměrech (*volost'*). Pěkně rozebral Paschen »Poučenie Vladimira Monomacha« z Pověsti vremennych lét a ukázal, že v úvodní části, která má ráz mravoučný a náboženský, je styl církevně-slovanský (a tedy formy *trat*, *trét*), kdežto v ostatku, kde jsou praktické pokyny o vládě, je sloh prostší, převládá parataxe, a také formy s *torot/teret*. Dobrý je také postřeh, že ze zřetele na efonii se vyskytají spojení *Vyšegorodъ gradъ*, *gradъ Bělgorodъ*.

V pilné práci Paschenově vidíme neradi několik tiskových chyb ve staroruských dokladech, a zejména nemilé nedopatření — inf. *řešti* místo správného *rešti* (na str. 27). Jinak je to zajímavý příspěvek k církevně-slovanské i staroruské sémantice a stylistice.

A. A. VASILIEV, HISTOIRE DE L'EMPIRE BYZANTIN. Traduit du russe par P. Brodin et A. Bourguina. Préface de M. Ch. Diehl, de l'institut. Tome I. (324—1081), tome II. (1081—1453). Paris. Édition A. Picard, 1932. Str. IX + 498 a 482. *Obrazů a reprodukcí* 16 a 14, *map* 4 a 3. *Liste des empereurs byzantins, Tables généalogiques des dynasties byzantines*, Errata a Index alphabétique.

Spis Vasil'evův, shora uvedený, o němž i v *Byzantinoslavica* (roč. I., 213—214 a roč. II., 416—421) byla podána přiměřená zpráva, když jej spisovatel po ruském jeho vydání vydal v Americe jazykem anglickým, obrátil k sobě všeobecnou pozornost byzantologických odborníků a byl přes četné svoje nedostatky a vady [nejpodrobnější a nejpřísnější kritiku uveřejnil v *By-*

zantinische Zeitschrift, roč. 1930 (svazek 29.), str. 347 a násl., E. Stein] uznán všeobecně za nejlepší, současným vědeckým potřebám vyhovující příručkové zpracování politických i kulturních dějin byzantských. Je to vlastně první spis toho druhu, ježto žádný z poměrně četných novodobých synthetických spisů, podávajících celkové zpracování dějin byzantských, tomuto účelu nevyhovuje a ani tohoto účelu nesleduje — vyjímaje pouze ten celkový obraz, který se vyskytuje v *The Cambridge medieval history* (opatřený velmi hojnou bibliografií); avšak ten není dílem jednoho spisovatele a výsledkem jednoho pojetí. Spisovateli, jenž mohl se cítiti dotčen zejména ostrou kritikou Steinovou, dostalo se stkvělého zadostučinění tím, že jeden z prvních soudobých byzantologů, prof. Ch. Diehl, se

přičinil, aby dílo jeho vyšlo i ve francouzském vydání, k němuž sám napsal předmluvu. Tím byla Vasil'evovi zároveň poskytnuta příležitost, aby svůj vynikající spis co nejvíce zdokonalil — a on to také provedl měrou, účelu knihy úplně vyhovující, neboť spis r. 1932 vydaný jest (podle Diehlovy předmluvy) přesným obrazem dnešního stavu vědomostí o dějinách byzantských a obrazem úplné bibliografie tohoto oboru. Nejvíce v něm Diehl cení jeho I. kapitolu, obsahující stručný přehled prací o dějinách byzantských v západní Evropě i v Rusku a pak 2 poslední kapitoly II. svazku (VIII. a IX.), jedající o státě byzantsko-nikajském a o době Palaiologů, neboť tyto vyžadovaly od spisovatele obzvláštní péči a práce, poněvadž se nemohl opřít o uspokojivé práce předběžné.

Již povrchní srovnání francouzského vydání přesvědčuje, že toto znamená veliký pokrok ve srovnání s anglickým a ještě více ve srovnání s ruským vydáním. Francouzské vydání jest opatřeno 7 mapami, zobrazujícími byzantský svět v různých dobách jeho dějin, a 30 obrazy, představujícími buď význačné dějinné osobnosti nebo památky; obrazy jsou vesměs reprodukcemi originálních památek (na př. obraz císaře Justiniana I. jest reprodukcí mozaikového obrazu z chrámu sv. Apolináře v Ravenně, proslulý palác v Místře jest fotografie jeho zřícenin, chrysobula Andronika II. jest snímek originálu chovaného v byzantském muzeu v Athénách). Reprodukce jsou vesměs velmi pěkné a jasné. Naproti tomu však mapy neuspokojují, ježto nejsou barevné a ježto jejich legenda jest namnoze nejasná. Jsou to jen otisky z historického atlasu Schradrova.

Historik ovšem si ve francouzském vydání spisu Vasil'evova cení hlavně to, že spisovatel se upřímně a svědomitě přičinil o to, aby jeho kniha byla věrným odleskem odborného současného badání.

Poněvadž se v posledních letech (a zvláště v letech, kdy se tisklo anglické vydání a před vydáním francouzským) pracovalo

hlavně ve starších dějinách byzantských, proto vidíme v I. svazku mnohem více pří-
davků a změn, nežli ve svazku II. Nejvíce byl nucen Vasil'ev přihlížeti k pracím Steinovým a k pracím Ostrogorského, z nichž první podrobil novému, a to velmi pronikavému zkoumání dějiny římsko-byzantské v době přechodu od staré jednotné říše římské k říši východořímské (*Geschichte des spätrömischen Reiches*), ale dospěl i pro pozdější vývoj (pro dobu po Justinianovi I.) k některým novým cenným a zajímavým poznatkům (ve spise *Studien zur Gesch. des byzant. Reiches* atd. a v *Byzant.-neugriech. Jahrbücher* z r. 1920). Druhý (Ostrogorskij), podrobiv novému zkoumání zlomkovité zprávy o ikonoklastu, pronikl mnohem hlouběji do tohoto záhadného zjevu dějinného, nežli jeho předchůdci. K Steinovi se druží velmi cenné badání Lotovo (*La fin du monde antique*), nová synthesa stěhování národů, podaná Halphenem (*Les Barbares etc.*), dále je tu nové vydání spisu Buryho, práce Runcimanova o Romanovi Lakapenovi edice Dölgerova (*Regesten*) a jeho důležitá práce o financích byzantských, k níž se druží Ostrogorského studie o témž předmětu. Pro pozdější doby bylo nutno přihlížeti zvláště k výtěžkům Zlatarského díla o dějinách bulharských. Ale vedle přihlížení k pracím novějším všiml si Vasil'ev i starší literatury a nahlížel i do pramenů nově vydaných, a podle nich doplňoval i měnil starší text své knihy.

Ve francouzském vydání spisu Vasil'evova najdeme tudíž značný počet různých pří-
davků nebo doplňků, a to zvláště v poznámkách, v nichž se zpravidla upozorňuje na nové spisy a práce, a po případě se stručně uvádějí některé jejich výtěžky, pokud se to nehodilo do textu hlavního a také se zaznamenávají nová vydání pramenů — ale celkem vzato se těmito dodatky (a po případě tím, co z anglického vydání do francouzského nebylo pojato — jako věci odbyté nebo nesprávné) se starší vydání (anglické) valně nemění ve věcech

podstatných. To ovšem neznamená, že by význam provedených změn byl podřízený. Vyčítati jednotlivé změny bylo by bezúčelné — jen tolik dlužno říci, že odborník, který chce co nejlépe býti zpraven o daném stavu vědeckého badání, nemůže se obejít bez francouzského vydání spisu Vasil'evova. Pro západní dějepisce, kteří byli zvyklí nedbati a podceňovati literaturu ruskou a slovanskou, spis Vasil'evův ve francouzském vydání měrou ještě větší nežli ve svém vydání anglickém má tu důležitost, že je poučuje, že tato literatura jest dnes pro ně již nepostradatelná, jak to dosti zřetelně naznačil sám Diehl ve své předmluvě. J. Bidlo.

MATTHEW SPINKA, A HISTORY OF CHRISTIANITY IN THE BALKANS. *Studies in Church History*, vol. I, Chicago, Ill., 1933, *The American Society of Church History*.

Ce n'est pas chose aisée que d'écrire un livre sur l'évolution du christianisme dans les Balkans. En étudiant cette évolution on se heurte à bien des problèmes qui ne sont pas encore résolus et qui, pour la plupart, ne le seront jamais d'une façon satisfaisante, faute de documents. Aussi, la bibliographie concernant cette histoire n'est pas aussi abondante qu'on le croirait au premier abord. Il est même étonnant de constater que les savants des états balkaniques eux-mêmes ont beaucoup négligé l'histoire du christianisme dans leurs pays respectifs. N'oublions pas pourtant que l'émancipation des Églises et des états balkaniques remonte à une époque récente, ce qui explique ce manque de travaux originaux sur un problème si intéressant. Il faut d'ailleurs avouer que, ces dernières années, de grands progrès ont été réalisés dans ce domaine. Les recherches sur les Bogomiles ont enregistré surtout des résultats positifs, grâce aux travaux de quelques savants bulgares, Ivanov, Blagojev et Klintcharof notamment. On n'était pourtant pas encore arrivé à une étude d'ensemble qui aurait bien

pourtant sa raison d'être, étant donné les nombreux points de contact qu'on retrouve dans l'histoire religieuse des peuples balkaniques. Le travail de M. Spinka est donc le premier essai de ce genre et l'on doit, pour cette raison, féliciter particulièrement l'auteur.

M. Spinka a partagé son ouvrage en sept chapitres. Dans le premier il étudie la ruine du christianisme romain dans les Balkans et les débuts de la christianisation des Slaves qui ont occupé ces régions. Il parle ensuite de la conversion de Boris et de la fondation de l'Église nationale bulgare. Le troisième chapitre traite de la fondation du patriarcat bulgare et de l'histoire du premier empire bulgare. L'auteur passe ensuite à l'étude du christianisme serbe jusqu'à l'avènement de Saint Sava. Le cinquième chapitre est consacré à l'évolution religieuse bulgare dans le second empire bulgare et le sixième à l'apogée et à la décadence de l'Église serbe. Un chapitre spécial a été réservé au Bogomilisme en Bosnie et en Chum-Herzégovine.

L'auteur — on le voit — s'est surtout borné à étudier le christianisme bulgare et serbe. Il a senti lui-même que le titre promettait beaucoup plus qu'il n'avait l'intention de donner réellement à ses lecteurs et il a, en conséquence, ajouté un sous-titre: « A Study in the spread of Byzantine Culture among the Slavs ». Malgré cette limitation, il aurait dû consacrer un peu plus d'attention à l'histoire du christianisme chez les Croates; ceux-ci n'appartiennent pas aux peuples balkaniques, mais c'est de Croatie que l'Église romaine a souvent essayé de faire irruption dans le domaine de l'Église byzantine solidement établie chez les Serbes et les Bulgares et il aurait été également intéressant de montrer que le christianisme byzantin s'infiltrait par contre dans ce territoire relevant de Rome. M. Spinka n'étudie la lutte entre Rome et Byzance à propos des Slaves du Sud que dans son premier chapitre, c'est-à-dire jusqu'à la fin du IXe siècle. Cette époque étant la mieux connue,

il a pu s'appuyer sur les résultats des recherches antérieures; son exposé est assez clair et révèle une connaissance suffisante de la bibliographie. On pourrait pourtant faire, même sur ce point, plus d'une rectification. À propos, par exemple, de l'arrivée des Croates dans les régions qu'ils occupent encore aujourd'hui, il aurait dû mentionner d'une façon plus approfondie les théories qui expliquent cette installation et les idées de Županić, entre autres, auraient mérité plus d'attention. De même, le récit de Constantin le Porphyrogénète relatif à cet événement n'est pas sans fondement. En ce qui concerne la lutte pour l'Illyricum, il aurait pu trouver bien des renseignements utiles — je m'excuse de me citer — dans l'étude que j'ai publiée dès 1930 dans les *Mélanges Diehl* (« La lutte entre Byzance et Rome à propos de l'Illyricum au IXe siècle ») et qu'il paraît ignorer. S'il l'avait connue, bien des recherches lui auraient été épargnées pour arriver aux résultats qu'il nous présente. Le rôle de Charlemagne dans cette lutte relative aux Slaves aurait également mérité une plus grande attention mais l'auteur ne semble pas au courant des récentes publications sur ce problème, notamment de la petite étude de Brackmann « Die Anfänge der Slavenmission » (Berlin, 1931).

M. Spinka est naturellement obligé de résumer très brièvement l'histoire de Constantin et de Méthode. J'aurais aimé qu'il se basât plutôt sur l'édition des Vies des deux frères due à Pastrnek et non pas seulement sur celle de Théodorov Balan. Il ne connaît pas, bien entendu, l'édition de Lavrov. Dans le raccourci qu'il donne de la Vie des apôtres des Slaves se sont glissées quelques erreurs. Il ne dit rien par exemple du séjour des deux frères en Pannonie avant leur arrivée à Rome (p. 17) et présente les choses comme si Kocel avait fait connaissance de leurs innovations seulement lors de la visite que Méthode lui rendit après avoir été consacré évêque par Hadrien II, ce qui est faux. Constantin, d'autre part, n'était pas

professeur à la Magnaure, comme l'auteur le prétend à la page 31. Nous ne savons pas où se faisaient les cours de l'Université avant la réforme de Bardas; ce n'est que depuis cette réforme — après 863 — que l'Université fut concentrée au palais de la Magnaure. Constantin a probablement enseigné dans l'église des douze Apôtres.

L'explication de la politique religieuse de Photios (p. 30) poussant le patriarche à acquiescer à la demande de Rastislav n'est pas très exacte. Rastislav avait d'ailleurs demandé d'abord mais vainement des missionnaires à Rome. L'histoire de la conversion de Boris est représentée d'une façon très juste. Quoi qu'on en dise, il faut accorder un certain crédit aux chroniqueurs byzantins qui parlent des complications d'ordre militaire entre les Grecs et les Bulgares en 864. Attirons ici l'attention sur la publication d'une petite étude de MM. VAILLANT et LASCARIS dans la « Revue des études Slaves » (tome XIII, 1933): « La date de la conversion des Bulgares ». Il faut, d'après les rectifications faites par ces auteurs dater la conversion des Bulgares de 864, mais il serait certainement exagéré de dire qu'elle s'est faite uniquement sous l'impression de la grande victoire remportée par les Byzantins sur les Arabes en 863. Il y eut encore d'autres causes, en particulier une campagne bulgare de Michel à propos de laquelle je me permets de renvoyer à mon livre « Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance » (pp. 226 et suiv.). M. Spinka présente les faits conformément aux résultats des recherches menées jusqu'en 1930.

L'auteur traite très bien la politique religieuse de Boris et le désir du khagan d'avoir une Église libre et indépendante est parfaitement mis en relief. Bien entendu, l'auteur croit encore à la légende de la seconde ambassade de Marin à Constantinople en 880 et à la nouvelle excommunication de Photios par le pape Jean VIII. S'il avait connu les travaux de Lapôte et d'Amann sur cette épisode, il se serait certainement montré

plus circonspect dans la présentation de cette question. Nous aurons d'ailleurs l'occasion de montrer sous peu, dans une étude qui est sous presse et qui paraîtra dans le prochain numéro de « Byzantion » (tome VIII), que tout cela n'est que racontars des ignatiens, que Photios n'a plus jamais été excommunié par Jean VIII et ses successeurs et que le second schisme n'a donc jamais existé. Cette constatation aura naturellement une répercussion sur l'histoire des relations de la Bulgarie avec Byzance et avec Rome.

Je sais gré à l'auteur d'avoir rectifié ce qu'a dit Runciman (*A History of the First Bulgarian Empire*, London, 1930, p. 173) à propos de la confirmation du titre d'empereur de Syméon par le pape. On a en effet voulu tirer trop de choses de la correspondance échangée entre le tzar Calojean et le pape Innocent III.

L'étude relative au premier patriarcat bulgare est satisfaisante. On lira surtout avec intérêt ce que l'auteur dit des origines du mouvement bogomile. Les résultats auxquels il arrive sont basés sur l'étude des sources et non seulement sur des ouvrages de seconde main. Il s'efforce de résoudre le problème de savoir si Cosmas, le fameux adversaire des Bogomiles, n'a fait, dans ses écrits, que copier les écrits antimanichéistes ou s'il a vraiment eu l'intention de donner un exposé des doctrines des Bogomiles. On sait d'ailleurs que la doctrine des Bogomiles était très proche de celle des vieux Manichéens et ceci explique suffisamment le fait que Cosmas ait dû puiser dans les anciens écrits patristiques contre cette secte.

Les chapitres IV et V sont très intéressants; malheureusement, il ne nous semble pas que l'auteur ait toujours eu la main très heureuse dans la présentation des faits. Il s'agit pourtant d'une époque très importante pour le développement ultérieur de la chrétienté balkanique. La Papauté y est à son apogée et les Byzantins se débattent dans de très grandes difficultés (danger turc, menace des croisés). L'auteur s'efforçant de

présenter les choses le mieux possible, montre une connaissance très approfondie de l'histoire serbe et bulgare ainsi que de l'évolution en cours à Byzance, mais son exposé manque de cohésion. C'est là qu'il aurait dû surtout montrer de nouveau les efforts exaspérés de Rome pour reprendre pied dans les Balkans, sur le territoire de l'ancien Illyricum, et les contre-coups de la politique byzantine. Les efforts du grand pape Innocent III auraient mérité d'être davantage mis en lumière. Sur ces points, l'étude manque de netteté et de clarté, ce qui nuit beaucoup à l'ensemble de l'ouvrage. Ce n'est pas que l'auteur ne soit pas au courant de l'histoire très compliquée de cette époque; il la connaît à fond et voit aussi dans la reprise de cette campagne de Rome la volonté de reprendre l'ancien Illyricum, mais il se perd presque dans les détails et c'est à peine s'il s'efforce de s'élever de temps en temps au-dessus du gâchis politique qui règne dans les Balkans pour nous donner une idée d'ensemble.

C'est ce même reproche que nous présenterons à propos du chapitre VI où il traite de l'apogée et de la décadence de l'Église serbe. Il donne trop de détails sur l'évolution politique de ces régions. Il est difficile, on le sait, de séparer à cette époque et dans ces régions la politique et les affaires religieuses, mais il ne faut pourtant pas dans une étude sur les questions religieuses se laisser autant entraîner vers l'étude de l'évolution politique. Un spécialiste éprouvera certaines difficultés à s'y reconnaître; que sera-ce donc de ceux qui ne sont pas au courant de cette évolution complexe? Peut-être perdront-ils, dès le premier contact, tout courage de s'y aventurer...

Reconnaissons pourtant, que l'auteur a su montrer avec un réel succès les raisons pour lesquelles l'Église de Rome n'a pas finalement réussi à s'implanter dans les Balkans et pourquoi les Serbes et les Bulgares sont restés fidèles aux idées du christianisme byzantin. Une étude d'ensemble de l'évolution du christianisme occidental à cette épo-

que l'aurait encore mieux montré.

Dans le dernier chapitre M. Spinka consacre quelques pages à l'histoire du bogomilisme en Bosnie et en Herzégovine. Nous devons l'en remercier. Le bogomilisme n'est pas encore très bien connu et l'étude de son histoire devrait attirer aussi les occidentaux, puisqu'il a eu une certaine répercussion dans le mouvement hérétique du Moyen-Âge occidental. L'auteur a très bien mis en lumière les tendances nationalistes de ce mouvement dans ces deux pays et les raisons pour lesquelles la plus grande partie des hérétiques passèrent à l'Islam après la conquête des Balkans par les Turcs.

Encore une remarque à propos de la méthode de l'auteur. Il dissimule souvent ses sources, de sorte qu'il est difficile de discerner les résultats auxquels il est parvenu par ses propres recherches et ceux qu'il a puisés dans les ouvrages de seconde main. Nous ne sommes pas habitués à cette méthode et nous ne croyons pas qu'on doive ainsi négliger les règles de la critique. La bibliographie des sources et des ouvrages concernant les problèmes envisagés pourrait être largement augmentée.

Malgré ces défauts que nous avons dû relever dans cet ouvrage, le livre de M. Spinka rendra un service appréciable à tous ceux qui veulent s'occuper de l'histoire du christianisme dans les Balkans et il serait à souhaiter que l'auteur puisse nous donner bientôt l'histoire du christianisme balkanique sous la domination turque.

Fr. Dvorník.

GEORG OSTROGORSKY, DAS PROJEKT EINER RANGTABELLE AUS DER ZEIT DES CAREN FEDOR ALEKSËEVIC. *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. N. F. Bd. IX. H. 1/2. p. 87—138. Breslau 1933.

Острогорскій посвящает небольшую монографию интересному проекту, оставшемуся на бумаге, Устава о служебном старшинствѣ бояр, окольничих и думных людей по тридцати четырем степеням, составлен-

ному при царѣ Феодорѣ Алексѣевичѣ. Проект этот был опубликован кн. М. А. Оболенским в Архивѣ историко-юридических свѣдѣній относящихся до Россіи, изд. Николая Калачова. Кн. I. Москва 1850.

В этом памятникѣ О. с правом усматривает лишнее доказательство сильнаго вліянія, оказываемаго греками в Московском царствѣ XVII-го вѣка, ведущаго к оживленію византійской традиции. Он задается цѣлью конкретно указать, что именно типично византійскаго можно найти в проектѣ, и насколько это было бы приложимо к тогдашнему положенію вещей в Россіи. К изложенному в обстоятельной работѣ О. мы все же представляется возможным внести дополненія и намѣтить нѣкоторыя поправки.

Обратимся сначала к формѣ документа. Как на это справедливо указал О. (p. 134), проект является подражаніем византійским табелям о рангах. Поэтому в нем в разрѣз дѣйствительному положенію вещей утверждается, что это только запись существующаго, дабы оно не предалось бы забвенію. Для подтвержденія этого между прочим О. ссылается на сочиненіе о царском дворѣ Константина Багрянороднаго, в котором высказывается подобная мысль (*De ceremoniis*, ed. Вонп. p. 3 sq.). Необходимо к этому добавить, что подобную же мысль мы встрѣчаем и прямо в введеніи одного из позднѣйших стихотворных списков времени Палеологов, изданном по рукописи библикардинала Мазарини Гоарем в комментаріях к Козину. Привожу *in extenso* это введеніе, чтобы познакомить еще с одним видом табели о рангах, близким по изложенному в нем идеям, к нашему проекту, и которым несомѣнно пользовались составители проекта, или точнѣе их греческій сотрудник, был ли то духовное лицо или служившій в Посольском приказѣ Николай Спаарій, которому легче было разобратся в отошедшей въ область преданія административной терминологіи. Впрочем должна добавить, что приводимый стихотворный вариант несомѣнно был составлен духовным лицом, и что подобныя сочиненія часто встрѣча-

ются в греческих монастырских библиотеках.

Вот это введение:

Codini, de off., p. 215—216

Ὁ μὲν χορηγὸς τῶν θεῶν χαρισμάτων
δίδωσιν ἡμῖν τὴν κάτωσχηπτουχίαν
εἰκόνα λαμπράν τῆς αὐτοῦ βασιλείας,
ἣ μᾶλλον εἰπεῖν ἀνδρὰς τὰς ἐμφάσεις,
δείκνυσσι σαφῶς ἀγαθῶν τῶν μελλόντων.
ὁ γὰρ ἐν ἡμῖν ἐυσεβὴς στεφανόρος
θεοῦ τις εἰκὼν, εἰσπουδάζει τοὺς τύπους
ἔργοις βεβαιοῦν ἀρετῶν ἐστεμμένους,
ἀμείβεται δὲ [πάλιν] δωρεαῖς τοὺς ἀρίστους,
τιμαῖς ὑπεξαίρων τε σταθμῶν καὶ μέτροις,
καὶ βασιλικῶν ἀνῶφοι τοῦς ἐν τέλει,
οὗς τῷ λόγῳ δίδωμι συγγράφειν τέως,
ὥς ἄνα ὁ βυθὸς μὴ καλύψῃ τῆς λήθης.
ἡ βασιλικὴ κεχώρωκεν ἡ κρίσις,
χρόνος τε μακρὸς ἀπεσβήσεν εἰς δεῦρο.

Таким образом мы встречаем здесь и явление о том, что автор приказал сдѣлать запись, дабы существующий строй не был предан забвенію; подчеркнута Божія милость, поддерживающая царя и дѣлающая его своим отраженіем — *εἰκόνα λαμπράν* — на землѣ. Упомянуты и добродѣтели, а в послѣдствіи и злодѣи — внѣшніе враги, и религіозная борьба и охрана страны (р. 219, vers. 122—145). Особенно же важно, что здесь встречается мотив записи по приказу, хотя и не самого царя, что дѣлает этот вариант как бы образцом для превращенія частной записи о заведенном при дворѣ порядкѣ, типичной, за рѣдкими исключениями, для Византіи, к царскому указу, форму котораго можно усматривать в проектѣ, рассматривая его с точки зрѣнія византійской и русской дипломатики. Так самое предисловіе, изъясняющее смысл табели, вполне по формѣ и содержанію соотвѣтствует «богословію» царских указов, а главное рѣчь в нем ведется прямо от имени царя: «Мы Великій Государь Царь и Великій Князь Θεοδὼρ Алексѣевичъ, всеа Великія и Малыя и Бѣлыя Россіи Самодержецъ...» (р. 23—24) и того ради сію книгу Мы Великій Государь повелѣли...»

Что касается содержанія предисловія, то

как справедливо отмѣчает О., мы имѣем здѣсь дѣло не только с традиціонной легендой, но и с стремленіем установить актуальную связь с Византіей в лицѣ «Греческою воснесенною славою и честію въ наслѣдіе отъ рода въ роды Богомъ вѣнчаннаго» (Острогорскій, р. 133; Оболенскій, р. 23) царя Алексѣя Михайловича. Только таким образом можно было придать вновь вводимому строю двора видимость не новшества, а восстановления идущей от византійских предков традиціи, как бы легализировать его. Другой вопрос насколько вводимый в проектъ строй дѣйствительно соотвѣтствовал византійской традиціи, но прежде, чѣм перейти к нему, остановимся еще на тѣх греческих источниках, которыми пользовались при составленіи проекта.

По мнѣнію О. источником проекту послужила поздне-византійская табель о рангах типа Псевдо-Кодина, а б. м. и она сама (р. 134—135), но кромѣ того должен был существовать и иной источник, т. к. чина «δικαιοφύλαξ» у Кодина не встречается. Кромѣ этих источников мнѣ представляется возможным привлечь еще один болѣе древній, знавшій еще раздѣленіе на ранги и чины, т. к. именно он мог повліять или же просто послужить образцом для размѣщенія намѣстников по трем категоріям: бояр, окольничих и думных дворян. Такую схему дѣленія чинов, в том числѣ и стратигов, на протоспаѳаріев, спаѳарокандидатов и спаѳаріев (иногда сюда прибавляется и четвертый высшій ранг патриціев просто или патриціев и анепипатов) находим в Тактикѣ Успенскаго и в спискѣ, вошедшем и в Клиторологіи Филовея, а в нѣсколько позднѣйшей передѣлкѣ, изданном Бенешевичем (См. Андреева, К вопросу о составѣ Клиторологіи Филовея, *Sem. Kond.*, т. II. р. 161—170).

Привожу примѣръ внѣшняго сходства при написаніи:

Оболен., р. 31: Окольничій и намѣстникъ Волоцкой.

Bury, *Imp. Adm. syst.*, p. 148: ὁ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς τῶν Ἀνατολικῶν.

Характерно также, что послѣ второго

дѣленія на ранги в списокѣ Филоея (стратигов-протоспааріев) слѣдует замѣчаніе о порядкѣ слѣдованія за собой отдѣльных стратигов входящих в ту же категорію во время дворцовых церемоній. Подобнаго рода приписку находим относительно второй категоріи намѣстников-окольных в проэктѣ:

Оболен., р. 32. «Всего окольных и намѣстниковъ 20 степеней по нашей Государской милости при нашемъ Царскомъ Величествѣ въ полатахъ садятца по степенямъ; и когда бываетъ нашего Царскаго Величества походъ, гдѣ ни есть, и тогда они предъ нашимъ Царскимъ Величествомъ ѣздятъ и ходятъ, и устрояютъ путь, и кто въ то время намъ Великому Государю нашему Царскому Величеству бьетъ челомъ и подаетъ челобитные, а они у тѣхъ челобитниковъ челобитные принимаютъ.»

Виту, о. с. р. 1501b «εἰ δὲ μὴ πάντες πρωτοσπαθάριοι τὰς διὰ λόγου προσιγινόμενας ἀξίας κατέχουσιν, οἱ νῦν στρατηγοὶ τῆς τε ἀνατολῆς καὶ τῆς δύσεως οὐχ ὑποπίπτουσιν τῆς ἡδὴ λαχούσης αὐτῶν τῶν θεμάτων καθέδρας διὰ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ βραβείου αὐτῶν ὑπάρχοντος ἀξιωματος, ἀλλ' ἐν τῇ τάξει, ἣ ἐτάχθησαν, κατὰ τὸ οἰκόμενον θέμα καθέζονται.»

Возможно, что в списокѣ, которым пользовались при составленіи проекта, была и болѣе длинная приписка, могущая соотвѣтствовать изложенному в проектѣ, т. к. в *De Cerimoniis*, р. 451 sq. u *Cod.*, р. 31—32 встрѣчается близкія постановленія и мысли. Вопрос же о пользованіи самим сочиненіем Константина Багрянороднаго, в виду того, что оно и в старину представляло библиографическую рѣдкость, приходится оставить открытым.

Вернемся к вопросу насколько проект по существу является характерно византийским. О. приходит к заключенію, что «byzantinisch ist nämlich in unserer Rangliste nicht nur die Titulatur, einzelner Würdenträger, sondern auch das ganze System der hier entworfenen Rangordnung» (р. 133); в то же время в другом мѣстѣ он указывает, что заимствовано было всего 10 греческих чинов,

званія которых болѣе или менѣе удачно объясняются чисто филологическим способом (р. 137—138), о сохраненіи же их настоящаго значенія не заботятся, т. к. уже себѣ реально не представляли этой ушедшей в область исторіи административной системы. В связи с этим может возникнуть вопросъ, насколько вообще составители проекта дѣйствительно хотѣли воспроизвести византийскій порядок, и не служила ли византийская окраска проекта только прикрытіемъ замысловъ извѣстной группы лицъ? Сам О. намѣчаетъ заинтересованныхъ лицъ.

Что же касается общей системы проекта, то несомѣнно характернымъ для византизма, какъ это отмѣчаетъ и О., является замѣна значенія при дворѣ отдѣльной личности по степени ея родовитости значеніемъ в зависимости отъ носимаго ею чина.

Трудно сказать, не сравнивъ с порядкомъ существовавшемъ при другихъ современныхъ иностранныхъ дворахъ, насколько помѣщеніе подъ одной рубрикой гражданскихъ, военныхъ и придворныхъ чинов и сохраненіе титулярныхъ званій наряду съ дѣйствительными представляется типично византийскимъ. Скорѣе можно было бы допустить византийское вліяніе в вопросѣ о постельничемъ-протостеіаріи, котораго выбрали в списокѣ вмѣсто ближе соотвѣтствующаго по своему придворному званію — *παράκοιμώμενος τοῦ κοιτῶνος*, также и в томъ почетномъ мѣстѣ, которое занимаютъ в таблицѣ гражданскіе чины.

Трудно также согласиться с О., когда онъ утверждаетъ, что проектъ способствовалъ разграниченію отдѣльныхъ должностей и несліянію ихъ в лицѣ кого либо одного, в особенности для службы придворной, дипломатической и военной, которая этимъ разграничивалась (р. 131). В Византіи за все время ея существованія различныя придворныя, военныя и гражданскія званія совмѣщались, причемъ административное устройство Ромейской имперіи не только этому не препятствовало, но допускало, какъ общее правило, аккумуляцію чиновъ на одномъ лицѣ. Не воплнѣ точно также утвержденіе О. (р.

111), что в большинствѣ случаев в византийскіе списки не включались подвѣдомственные другим чинам лица, об этом можно только говорить и то с натяжкой для эпохи Палеологов.

Заканчивая эти строки, остается пожелать, чтобы О. продолжил и в дальнѣйшем свои плодотворныя занятія, ведущія к уясненію, до сих пор остававшегося недостаточно выясненным, вопроса о степени греческаго вліянія, возросшаго в XVII-ом вѣкѣ в Московском государствѣ, т. к. судя по проекту и изысканіям О., пришельцы-греки оказывали нѣкоторое, хотя быть может и не столь глубокое, вліяніе даже и на свѣтскую и политическую жизнь страны, а не только на духовную.

М. Андреева.

ПИСМАТА НА ТЕОФИЛАКТА ОХРИДСКИ АРХІЕПИСКОПЪ БЪЛГАРСКИ съ притурка на неговито мужчениство на светитѣ 15 свяценомъженици, пострадади въ Тивериуполь, именуванъ на български Струмица, въ царуването на злочестивия Юлиана Отстѣпника. Перевелъ отъ грѣцки Митрополитъ СИМЕОНЪ варненски и преславски. *Сборникъ на Българската Академия на наукитѣ*, книга XXVII. Клонъ историко-филологиченъ и философско-общественъ. 15. София 1931. pp. XXIII + 280.

С выдержками из писем Теофилакта Охридскаго, особенно цѣнными для опредѣленія личности намѣстников-стратигов Болгаріи, читатель Byzantinoslavica (т. IV) мог уже познакомиться в статьѣ В. Н. ЗЛАТАРСКАГО, Намѣстники-управители на България презъ царуването на Алексія I Комнинъ. По почину же Златарскаго митр. Симеон взял на себя нелегкій труд перевести цѣлком на болгарскій языкъ, снабдив комментарием, переписку византийскаго іерарха XI—XII вв. Таким образом этот трудный благодаря своей риторичности текст становится болѣе доступным для изученія, в особенности для лиц занимающихся болгарской исторіей. Перевод представляет также интерес для специалиста-византолога, как толкованіе представляющих трудности для

пониманія отдѣльных мѣст.

Важное значеніе этих писем было отмѣчено кромѣ Златарскаго еще рядом других изслѣдователей, как Голубинскій, О. И. Успенскій, Васильевскій, Roch. Добавим сюда из новѣйших сочиненій неупомянутых митр. С. Chalondon'a, *Essai sur le règne d'Alexis I-er Comnène* (1081—1118). Paris 1900, и Georgina Buckler, *Anna Comnena. A study*. Oxford, 1929.

В началѣ своего труда митр. С. помѣстил біографическій очеркъ о личности изучаемаго им писателя. Основаніем для составленія его послужила главным образом переписка Теофилакта Охридскаго. В нем затрагивается ряд проблем связанных с личностью автора. К сожалѣнію митр. С. очень мало привлекает остальные сочиненія Теофилакта, из которых также мог бы быть почерпнут біографическій матеріал, и не очерчивает его личности, как писателя.

Важнѣйшіе из затрагиваемых в біографическом очеркѣ митр. С. вопросов суть слѣдующіе: Воспитаніе полученное Теофилактом Охридским — по мнѣнію автора, оно первоначально получено было в Аѣинах, а затѣм в Константинополѣ; по этому поводу митр. С. очерчивает положеніе образованія в Византіи, начиная с эпохи иконоборцевъ, и опредѣляет его внутреннее содержаніе. Этого же вопроса касается в своих новѣйших работах Ф. Дворник. Вниманіе удѣлено также личности учителя Теофилакта Михаила Пселла. (Новѣйшія работы Guiland, остались автором незамѣченными). Сначала Теофилакт избирает научно-преподавательскую карьеру и становится во главѣ риторов. Слѣдующій вопрос о духовной карьерѣ Теофилакта, сдѣлавшагося затѣм діаконем Великой церкви. Митр. С. на основаніи писем к патріарху Николаю Грамматику, приходит к заключенію, что именно при этом патріархѣ, он посвящен был в діаконы. Большое значеніе для опредѣленія слѣдующаго этапа — принятія епископскаго сана, имѣет вопрос о времени, когда Теофилакт исполнялъ обязанности воспитателя Константина Дуки, считавша-

гося одно время справителем Алексѣя I Комнина, т. е. о датѣ написанія Παιδεία Βασίλει, посвященной царственному ученику. Соглашаясь с доводами ВАСИЛЬЕВСКАГО о том, что это сочинение должно было быть посвящено отроку (В. Г. Васильевскій, Византія и печенѣги. III. Теофилакт Охридскій и его сочиненія. Труды. т. I. СПбг. 1908. р. 139—143), митр. С., основываясь на данных об умственном и физическом развитіи наставляемаго, относит его посвященіе нѣсколько позднѣе не к 14—15 лѣтам, а 15—16, т. е. к 1089—1090 г.; тогда же Теофилакт был еще ритором и діаконом в столицѣ. О другом сочиненіи, упоминающем о рожденіи у Алексѣя Комнина сына Іоанна, а именно о »Δόγος πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν«, митр. С. в противовѣс Васильевскому, относящему его к зимѣ 1089—1090 г. (О. с. р. 146) судит вмѣстѣ с Krumbacher'em (Geschichte der byzantinischen Litteratur, 1897. р. 464), что оно составлено в 1192 г., но не приводит для этого новых доказательств. Слѣдовательно, по его мнѣнію, Теофилакт тогда еще не покинул Константинополя и не мог быть уже посвященным в архіепископы болгарскіе — посвященіе это кладется различными изслѣдователями между 1084—1085 г. с одной стороны и 1091 г. (Васильевскій) с другой.

Для окончательнаго разрѣшенія этого вопроса митр. С. останавливается на опредѣленіи причин, почему Теофилакт был назначен в Охриду. Он склонен разсматривать это назначеніе не как почетное, а своего рода опалу, под которую Теофилакт попал, как приверженец Константина Дуки и его матери вдовствующей императрицы Маріи. Его присутствіе в столицѣ стало нежелательным, и даже в своей отдаленной епархіи он находился под полицейским надзором. Если первая часть предположенія митр. С. отличается вѣроятностью, и его удаленіе из столицы слѣдует поставить в связь с низверженіем его воспитанника и превозглашеніем прямого наслѣдника Комнинов, то этого нельзя сказать о второй — предполо-

женіе о полицейском надзорѣ кажется нам преувеличенным. Дѣйствительно трудно себѣ представить, чтобы архіепископ, имѣющій даже почти что привилегіи патріарха, притом в сравнительно недавно присоединенной области, гдѣ необходимо было поддерживать престиж церковной власти, которую стремились сосредоточить в греческих руках, был бы поставлен в такое униженное положеніе. Если это была ссылка, то почетная. Тѣх столкновеній с свѣтской властью, которыя были у Теофилакта недостаточно, чтобы сдѣлать вывод о полицейском надзорѣ. Кромѣ того Теофилакт и в дальнѣйшем поддерживает дѣятельную переписку не только с Дуками, но и с многими из Комнинов. Еслиже Теофилакт возмущается болгарскими нравами и представляющей ему провинціальной дырой Охридой, то почти два вѣка спустя подобным же образом будет возмущаться своей епархіей и варварством ея обитателей другой іерарх Михаил Акоминат, проживавшій в Аѳинах. Повидимому просвѣщенных византійских іерархов-литераторов, несмотря на почетность их званія и его сравнительную матеріальную обезпеченность, неотразимо влекло в центр просвѣщенія, в столицу, в близость царскаго двора.

Сдѣлав большой экскурс о положеніи охридской архіепископіи послѣ паденія царя Самуила, митр. С. переходит к опредѣленію времени и обстановки рукоположенія Теофилакта. Он раздѣляет мнѣніе Васильевского о рукоположеніи его подвѣдомственным им епископом, согласно привилегіи, данной Василием II Болгаробойцой. Сам Теофилакт повидимому также защищал права своей епархіи от поползновеній вмѣшательства вселенскаго патріарха.

Из вышеприведеннаго ясно, что митр. С. считает, что в 1092 г. Теофилакт еще находился в столицѣ, и только на конец того же года или на 1093 можно класть начало его архіепископства. Рѣшающих доводов для такого перенесенія даты на год или два вперед по сравненію с Васильевским нѣтъ, и вопрос пока приходится оставить открытым.

Остальная часть очерка посвящена характеристикѣ дѣятельности Теофилакта Охридскаго и его взаимоотношеніям с папствою и в частности отношенію іерарха грека к болгарам. Митр. С. высказывается против патріотическаго освѣщенія этого вопроса и не находит в столкновеніях его с папствою наличности національнаго момента. Теофилакт по его словам, добросовѣстно исполнялъ свой долг пастыря.

Переходя к переводу самых писем, слѣдует отмѣтить не вполне удачный подход к переводу текста, изданному у Migne, Patrologia graeca, t. 126, без предварительной его критической провѣрки по рукописям, что уменьшает цѣнность дѣлаемых в области критики текста переводчиком примѣчаній. Не вполне удобно также чисто механическое распредѣленіе писем по собраніям, изданным Финетти (20 писем), Меурсіем (75) и Ламіей (35). Значительно облегчило бы пользованіе также присоединеніе к каждому письму, кромѣ заголовка, переведеннаго с греческаго, еще иного с болѣе подробным обозначеніем адрессата, личность котораго во многих случаях митр. С. тут же устанавливает в примѣчаніях.

Переводы первых двадцати писем, изданных Финетти, кромѣ послѣдних, к сожалѣнію не имѣют комментарія. Только к послѣднему из них, отрывку из посланія армянину Таванію таковой прилагается; в нем автор касается византійско-армянских взаимоотношеній. Зато письма коллекцій Меурсія и Ламіи систематически комментируются и к ним дѣлаются экскурсы историческаго характера.

Так в комментаріи: к 1 и 30 по Меурсію говорится о положеніи болгарской церкви послѣ завоеванія страны Византіей. Ко 2-му письму — опредѣляется званіе лица, которое сопоставляется с высоким саном магистра, хотя митр. С. и говорит, что его носитель было духовное лицо. В средне греческом языкѣ существует два совершенно различных термина μαγιστρος и μαϊστορ. Именно второй из них употреблен по отношенію адрессата (Τῷ μαϊστορὶ κυρίῳ Ἰωάνν-

νῳ, Migne, o. c. col. 360). Майстором в эпоху Комнинов, как и в позднѣйшую, называли преподавателя, занимавшаго официальное мѣсто; глава риторов также именовался майстором (Андреева, Очерки по культурѣ византійскаго двора в XIII в. Прага 1927. p. 136; Codinus, de officiis, p. 219; упоминается майстор клира).

В цѣлом рядѣ случаев митр. С. удается установить личность нѣкоторых из адрессатов: так письмо 16 написано не епископу Анкиры, а нѣкому проедру Анкирею (p. 64), носящему прозвище по мѣсту своего происхожденія; в Марментолѣ также слѣдует видѣть не епископа, а извѣстнаго сановника (p. 69); в 29 письмѣ опредѣляются члены рода Комнинов, о которых идет рѣчь в письмѣ к Никитѣ, діакону Халкедонскому; рода Вріенніев (31, 41, 50); Дуков (64) и т. д. По поводу 45 письма по Меурсію возникает вопрос о личности его адрессата философа Ивана. Успенскій в нем видѣлъ Іоанна Итала; митр. С. в согласіи с Васильевским отвергает это мнѣніе (p. 141—142). Письмо 52 адрессованное Деспинѣ, вѣроятно предназначалось императрицѣ Маріи и написано до вступленія в епископство.

В комментаріях разбираются, как мы уже видѣли выше, различныя историческія событія. Отмѣтим еще: возстаніе в Охридѣ (65 письмо, p. 165—168), норманы 22, 25 и 26. Разбираются значеніе чинов свѣтских и духовных, напр. автократора (49), хартофилакса (5) и обращено большое вниманіе церковным вопросам. Комментируются также взаимствованія из мифологіи и античной литературы, как и из Священнаго Писанія.

Из комментаріев к переводу собранія из 35 писем Іоанна Ламіи отмѣтим слѣдующіе: к первому письму — пространнѣе о сношеніях Теофилакта с императрицей Маріей и о причинах, вызвавших ея ссылку на остров Принкипо; к 7-му, адресованному сестру Ивану, сыну севастократора; в нем говорится о іеромонахѣ-растригѣ; Успенскій его отождествляет с богомилским ересіархом попом Василием — митр. С. этого взгляда не раздѣляет, не находя его достаточно

обоснованным. По поводу слѣдующаго 8-го письма разбирается вопрос об участіи Теофилакта в разоблаченіи предательских замыслов Ивана Комнина; в отлічіе от Васильевского митр. С. разрѣшает этот вопрос в положительном смыслѣ (р. 201—203). К 29-му письму приводится экскурс об исторіи Анаплійскаго монастыря Архангела Михаила; к 32-му о мѣстоположеніи Главеницы — резиденціи св. Климента Охридскаго.

Как приложение издан перевод житія тиверіупольских мучеников; этот памятник уже изучен в болгарской исторической литературѣ и поэтому не комментируется переводчиком.

Сдѣланный выше обзор ясно показывает, что сочиненіе митр. С., несмотря на нѣкоторые методологическіе недочеты, не только дает вполне заслуживающіе довѣрія переводы писем Теофилакта Охридскаго, но и затрагивает ряд вопросов по исторіи Болгаріи, Византіи и церковной жизни той эпохи. Этим самым оно является цѣнным вкладом в литературу по изученію славяно-византійских отношеній.

М. Андреева.

PAUL DIELS, ALTKIRCHENSLAVISCHE GRAMMATIK. *Mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch. I. Teil: Grammatik. Heidelberg 1932 (Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher I, 8). C. Winters Universitätsbuchhandlung. Str. XVI a 307.*

Нейновѣjší staroslověnská mluvnice může býti pozdravena jako dílo spolehlivé a jako plod podrobné přípravy. Věnování památce Vatr. Jagiče je oprávněné. Chce býti věrnou popisnou mluvnici pro slavisty, a ze srovnávací mluvnice a z doby předhistorické podává právem jen tolik, kolik je k tomu účelu nutné. Má tedy býti mluvnice Dielsova náhradou za Leskienův klasický Handbuch a snaží se mu přiblížiti také prostotou slohu, jasností podání, střídavou objektivností ve věcech sporných a opatrnou rezervovaností k domněnkám obecně nepřijatým. Chce však býti také di-

dakticky účelnou v tom smyslu, že odděluje — jako některé školní mluvnice — i zevně typograficky odstavce určené pro začátečníky od poznámek, obsahujících speciální výklady a bibliografické odkazy pro čtenáře pokročilejší. Bohužel, stránky, tištěné drobnějšími typy, jsou dosti husté a pro některé oko snad poněkud namáhavé. Rozhodně se také nemohu smířiti s tím, že stsl. hlásky a tvary jsou tištěny dvojími typy: jednak obvyklou stínovanou kyrilicí, jednak versálami z ruské graždanky. Bylo to snad způsobeno technickými nesnázeми (nedostatkem kyrilských typů), ale začátečníkovi to jistě bude působiti potíže, a konečně ani s typografické, ani s bibliofilské stránky to nemůže býti schváleno.

Dielsova mluvnice obsahuje na začátku hojný seznam literatury, obvyklé úvodní výklady o jazyce stsl., jeho písmě a památkách (až po str. 52), pak hláskosloví (str. 53—147), a tvarosloví (str. 148 až 282), podrobný rejstřík věcný i slovník (str. 283—304) a dodatky a opravy (str. 305—307).

Pro nedostatek místa nemohu zde podati zamýšlené podrobné kritiky. Zaznamenávám posudky N. van Wijkův v Slavii XII, 209—217 a Kul'bakinův v Južnoslov. Fil. XI, 223—240. V podstatě je to kniha solidní, neosobní, ale spolehlivá. Chváliti jest hojnost dokladů a bibliografických údajů.

M. W.

PAUL DIELS, ALTKIRCHENSLAVISCHE GRAMMATIK MIT EINER AUSWAHL VON TEXTEN UND EINEM WÖRTERBUCH. II. Teil: *Ausgewählte Texte und Wörterbuch. Heidelberg 1934. Carl Winters Universitätsbuchhandlung. VIII + 116.*

Jako druhý díl své mluvnice vydal Diels výtečnou cvičební knihu: malou chrestomatii se slovníčkem. V úvodních poznámkách vysvětluje autor zvláště, jak texty vydal, na str. 4—57 jsou ukázky textů, na str. 58—115 slovník, na str. 116 jsou opravy k prvnímu dílu (ke gramatice). Vy-

borných, jakož i seznam ostatních cyrilometodějských pramenů.

Text je ozdoben šesti obrazy od mistra Martina Benky, který mimoto nakreslil na obálku čtyři iniciálky. Jen se musíme zmínit, že se zmylil v písmeně *n* v nadpise na obrázku třetím: dvakrát tu čteme *iskopi* m. *iskoni*; kromě toho obrázek druhý představuje nám Cařihrad pozdější s měsitami a s minarety, také se na něm císař Michal jeví příliš starý; na obálce pak není útvar litery *m* vystižen podle její nejstarší podoby, nýbrž podle tvaru poněkud pozdějšího. Pět obrazů představuje Cyrila a Metoděje z rozličných období jejich činnosti; na začátku knihy máme — symbolicky — obraz knížete Pribiny, přihlížejícího k budování prvního křesťanského chrámu v Nitře.

O překladě se dovídáme v doslovu, že byl pořízen podle vydání Pastrnkova (Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda, str. 154—238) a A. Teodorova-Balana (Кирилъ и Методи I., 29 sl.) a že byl vzat zřetel k překladům Miklosichovu, Pervolfovu, Vašicovu a Dvorníkovu. Nemělo být zapomenuto ani na Vajsův překlad životopisu Metodova («Panonský» životopis sv. Methoda, ČKD. 42. (67.), 1901, str. 384 až 390, 475—486), kterého v bibliografii své neuvádí ani prof. Dvorník.¹ Srovnání překladu s originálem na místech rozdílných (nepříliš četných) ukazuje, že se Stanislav držel téměř všude textu Pastrnkova; jen v Životě Metodově několikrát odbočil k Balanovi, aniž je vždy jasná příčina.²

Překladateli šlo nejen o věrné vystižení originálu po jeho stránce obsahové, nýbrž i pokud se týče jeho vnitřní skladby. Po této stránce dostalo se nám — spoluprací autorovou s básníkem Janem Smrekem — opravdu ušlechtilého textu, dobře zachycu-

jícího slovní rytmus a velebný sloh obou církevněslovanských skladeb, takže jest četba překladu potěšením.

Abychom však mohli odpovědět na otázku, jak se má překlad k csl. předloham, pokud se obsahu týče, provedli jsme podrobné srovnání: ukazuje se, že je překlad celkem dobrý, že však v něm jest převeliký počet drobnějších odchylek. Máme ovšem na mysli jen takové odchylky, které nejsou odůvodněny překladem; překlad nemá býti otrocký, ale odchylovati se bez příčiny od své předlohy také nemá.

Často je vynecháno v překladě nějaké slovo. Uvedu příkladem str. 69, sh. 15, kde vynechána slova *Макарыя Антиохинскаго*, str. 87, sh. 3, kde vypuštěno *и пророкомъ*, str. 59, 4 zd. zbav bezbožnej a pohanskej zloby tých, ktorí hovoria proti tebe rúhanie — *избави ѿ безбожнѣныхъ и поганьскѣхъ зѣлобы, глаголющихъ на тѣ хула*, kde vypuštěním zájm. *ѿ* nastalo zcela jiné spojení, než je v orig. atd. Vypouštějí se kratší slůvka, na př. částice *же* se někdy nevyjadřuje i tam, kde by bylo třeba vystihnouti protiklad.

Někdy se opět nějaké slovo *dodává* (a není — jako jindy — v závorce); na př. na straně. 76, 3 zd. dodáno *sa*, čímž vzniklo zvrtné sloveso (a od pravdy k bludom sa odvracajících), a změněn poněkud význam. Několikrát užito *sing. m. plur.* (na př. 25, zd. 12 nemám — *не имамъ*, nihil habemus, 68, sh. 15 blesk — *молния*, fulgura) i obrác. a p.

Častěji se nálezitě neodlišuje *rozdíl u významu sloves*, srv. text. 12, zd. 2 oddala — *вѣдалаше* (porušen smysl), 23, zd. 8 Kristus dával daň — *Христосъ есть далъ дань*, 24, zd. 11 ... vpučivšiu — *изникнушѣ*, sr. Teodorov-Balan 40 (pozn.): «А изникнушѣ (като не е изникнувшѣ) иногда

¹ V úvodě zdůrazňuje prof. Vajs historický význam legend, soudí, že pisatelem legendy o Methodovi byl některý z jeho žáků, že ji sepsal v zemi, uznávající římskou stolicí za svou duchovní vrchnost, někde prý v Panonii, vlasti knížete Kocela. Vajs se domnívá, že legenda je zkrácena. Za předlohu pro své vydání zvolil si cyrilský text Šafaříkův a nahlížel i do vydání Miklosichova.

Jeho vydání je zajímavé tím, že podává ještě před Pastrnkem normalisovaný text (v přepisu latinkou); vedle něho je český překlad.

² Kromě toho jsem upozoroval na str. 15, ř. 10 sh. (po všechny dny svojho života) a na str. 55, ř. 14 sh. (majících, tak i Vašica) text odchýlný od obou vydání, podle rukopisů jiných.

показва, че той *никне понѣкога* (самъ), сир. „изникващи“, „никнешъ“ отъ врѣме до врѣме; 82, sh. 9 zbavení — лишанми, smysl přímo žádá: zbavovaní (quia privabantur), 60, zd. 4 Mať nás zaklínala — іако... нѣмъ ѿстѣ заклѣла, а р.

Význam slov někdy nepodán výstižně nebo je nesprávný. Str. 14, sh. 9 ako býva obyčaj boháčov — богатичиштемъ, богатичиште je богатско чедо (Teodorov-Balan 136); 20, zd. 3 bezbožní — скверньнини; 26, sh. 6 ctnostně obučje — стодѣнны, l. turpes, Dv. honteuses, Perv. hanebné, Vaš. stydných; 42, sh. 13 potom — послѣди (postremo); 49, zd. 6 utvrdiť dielo — оутвърдити рѣчь (Vašica: abys potvrdil, co díš, Dvorník: affermir la parole); 53, sh. 17 Turci m. Tyrsové — Тюрси; 69, sh. 12 матежа překládá jako »burič«; 66, sh. 12—13 rozumný myseľ — словесньни сѣмъислѣ; 70, sh. 10 паростъ — hnev, lépe snad Vajs, l. c. 475: přisnost; 72, sh. 7 а отъць обилнѣ. ѿ вѣ немъ ѿстѣ — а otcov viac, Vajs: a jest v něm množství otců 70 (sr. Teodorov-Balan 87, pozn.); 73, zd. 10 кѣннигы — písmo, v. Огієнко Ів., Костянтин і Мефодій І, 172, sr. význam jinde, na př. 74, 5 sh.; 81, sh. 5 akýsi člověk — итеръ дроугъ (Vajs 482: jakýs přítel (králův), lat. aliquis alius dives); 81, zd. 5 іакѣ — jasne, lépe »věřejně«; 86, sh. 6 отъ извѣстѣнныи хъ — z verných (Vajs 485, Pastrnek 124: ze známých). Často se překládá spojka а — a, sr. na př. 21, zd. 8, а kde — а идѣ (zřetelně adversativní význam) jindy ale; а norm. za н, а j. Spojku да přeložiti jest někde jako а, sr. 82, zd. 7, 83, sh. 1. Na str. 38, zd. 2 překládá se проче — ostatně, jest to však časové adverbium, in reliquum; за сильнѣн 19, zd. 16 vystačí komparativ.

Uvedu další případy *míst nepřesně nebo chybně podaných*. Str. 15, 12—13 sh. část..., ktorá mi patrí *иже ми достонѣи*, id quod ad me pertinet, *иже не нѣлѣзи к чѣстѣ*. Str. 22, zd. 12 vierou а skutkami božímu učí člověka — вѣроиъ же

и дѣтѣмъ божьимъ оучитѣ чловѣка, snad vliv lat. gratia divina. Str. 23, zd. 1 iného však stretnúť odvracia ho — дроугъни же сѣрѣтъ сѣвраштантъ и, tu je дроугъни nom., jak je z textul lat. patrné (sr. Vašicu i Dvorníka), vzhledem k celku není tu Stanislavův překlad možný. Str. 36, 1 sh. nazvaného — нареченѣ, náleží k lok. о сѣмѣни. Ib., 9 sh. а vládu jeho, spiše vláda jeho, potestas eius. Str. 42, zd. 11 stonásobný (plod) — сѣтократицѣнъ. Str. 43, sh. 6 Mohamed však, všetcí vieme, že lžou je, Махметъ же вѣси вѣмъ іако лъжа ѿстѣ, mendax (Pervolf jako St.). Str. 44, sh. 5 pokrstilo sa z nich do dvesto ľudí, odvrhnuvších sa — крѣсти же сѣ отъ нѣхъ до дѣвою сѣтоу чѣди, отъвергъше сѣ — participium třeba spojovati se slovesem (doplňkově, sr. Pervolf 24). Str. 46, sh. 1 stromu, úbohej veci, ktorá je určená — дрѣвоу, хоудѣи вѣшти, иже ѿстѣ готово, иже vztahuje se k дрѣво. Str. 57, sh. 8 Apoštolský Hadrián... so všetkými mešťanmi, sviece nesúcimi — сѣкшита несаште, opět jde o doplněk, vztahující se k celému podmětu, nesl svíci i papež. Str. 68, sh. 12 Ján... krstiteľ Kristov, svedkom i kazateľom živých i mŕtvych sa stal — Ноанъ... крѣститѣль Христоу и сѣкѣдѣтель и проповѣдѣтель... вѣстѣ. lépe Vajs, l. c. 389: byl křtitelem Kristovým i svědkem а kazatelem, крѣститѣль není tu apposicí, nýbrž doplňkem. Str. 77, sh. 10 poslal... i dvadsať mužov, ctihodných synov и к. мжжъ, чѣстѣнны чѣди, tu je gen. од чѣстѣна чѣдѣ, tedy »z lidu šlechtického« (sr. Teod.-B. 166, sub чѣдѣ). Opisné futurum ne vždy hodí se přeložiti prostým slovesem, na př. 58, zd. 9, o ktorom hovoria proroci, že sa z panny narodí — иматѣ родити сѣ, sr. 28, sh. 5 а j. Také ne vždy se může zaměnití lok. místní místním akusativem а obráceně, sr. 54, sh. 6—7 идѣ по вѣтѣкомъ свѣтѣ — шѣдѣше вѣ мнрѣ вѣскъ, takových případů je mnoho. Často se překládá vazba participiální celou větou nebo určitým tvarem

slovesným; mnohde jest to nutné, ale někdy jest to bez potřeby.³ Tu se též často shledáváme s neshodami v čase, vidu a ve způsobu sloves. Na př. 12, 1 sh., kterých si vyvolil — *избериахъ ихъ*, »eligens eos«. Někdy je zájmeno nebo spojka v závorce: 15, 7 zd. [který] si stvoril člověka — *сѣздавъ чловека*, ovšem tu je význam poněkud jiný. Str. 27, sh. 7 naučil sa preloziac; a dosiahol — *прѣложъ ... и ... вѣсприимъ*, tu se poněkud i smysl mění. Také infinitiv jest někdy vyjádřen celou větou a naopak věta zkrácena infinitivem, sr. na př. 56, sh. 12. Častěji se vůbec shledáváme s překladem volnějším, který smyslu neubližuje, ale jindy zas jej přece jen poněkud pošinuje. Sr. na př. místo (17, zd. 9): ale dajme mu ostriať vlasy.

Stanislav ponechává staré rozdělení legend na 18 a 17 kapitol (dělení to pochází od A. Gorského, praktičtější rozdělení navrhuje I. Ohienko, *Hoví Cyrillo-Methodiana*, Жовква 1933, str. 3—7), ale každou kapitolu rozdělil příhodně ještě v odstavce menší, čímž se text stává přehlednějším. Také pořadí a poměr vět uvnitř odstavců nejednou upravuje, což je někdy spojeno s novou interpretací příslušných míst. Ne vždy třeba s tím souhlasit, na př. hned na začátku I. kapitoly leg. o Konst. končí prvou větou po slově *oddával*, ač netvoří ukončeného celku (v jiných překladech tak tomu není) — proto musí dodat i začátku následující věty *a preto*, ač to není v originále. Poměr vět je upraven na př. na str. 13, sh. 5: ale uctievajúc sa, žili v Pánu — *не сѣходиста са, говашта сѣбѣ, нѣ тако жиста о господи*, participium spojeno s následujícím slovesem a нѣ přemístěno. Pořadí slov je změněno na př. na str. 20, 2 zd. učeníkom a služobníkom — *слюта и оученикъ*, 22, 1 zd. od otcov a od prorokov — *отъ пророкъ и отъ отьць*,

28, 11 sh. s velkou slávou a úctou — *съ.. чыстѣмъ и съ славою*.

Kapitoly i zmíněné odstavce mají nadpisy, při nichž byl vzorem většinou franc. překlad Dvorníkův. Tím si vysvětlíme, že se výjimečně nadpis kapitoly týká jen obsahu jejího začátku: Dvorník má totiž jen postranní résumé k jednotlivým částem textu; na př. kap. IX.: *Hádanie so židovským poslom* — za nadpis přijat první postranní přepis Dvorníkův.

V našich legendách jsou, jak víme, hojně citáty biblické; srovnání jich s texty viz u Lavrova, Кирило та Методій в давньо-слов'янському письменстві (У Києві 1928), 315—330. Stanislav je po příkladu Vašičově tiskne kursivou, aby je odlišil od ostatního textu. Ukazuje se, že autor legend měl před sebou někdy buď jiný text, než ten, který je nám zachován v příslušných pramenech, nebo že podával své citáty po paměti; tu arcí vystačí jen *odkázati* k danému místu. Opravím některé údaje v citátech. Neshoduje se na př. překlad citátu na str. 14, sh. 2—3: lebo prikázanie je svieca, a naučenie svetlo — *свѣтъ и свѣтъ ко заповѣдъ закону и сѣтъ* — lucerna enim mandatum legis et lux a j. Třeba uvést, že citáty jsou nepřesně označeny neb neoznačeny a p. na 23 místech. Na str. 36 k citátu »Kameň...« náleží Dan. 2. 45. Na str. 40 slova *Hla...* týkají se Gen. 1. 31, na str. 52 »Čo Boh spojil...« k Mt. 19. 6 a k Mr. 10. 9, na str. 53, 5 zd. má být uvedeno Ž. 90. 5 m. 150. 6 (tu špatně přetčena Vašičova číslice CL). Na str. 66, sh. 9—10 slova »lebo... bolo« náleží k citátu, a pod.

Dodatky a vysvětlivky uváděny bývají v závorkách. Také k nim bychom mohli leccos poznamenati: některé nejsou příliš potřebné, jinde však by zase vysvětlivky bylo zapotřebí. Na str. 33, sh. 12 *ich* dodáno nesprávně, nevztahuje se k bylinám. A pod.

Pod textem jsou poznámky věcné, ale mělo by jich býti — vzhledem k populár-

³ Výjimečně se naopak určité sloveso překládá vazbou přechodníkovou.

nímu účelu vydání — více, na př. na str. 82 mohlo by být něco o »hyiopatérském« kacířství. Poznámka o Kozarech na str. 71 měla být již dříve, na str. 26, podobně odkaz o Pilátově nápisu měl býti již na str. 51. Poznámka o Hofe (str. 74) v ŽM VII vysvětluje, že jde o klášter na Olympu, ale může jíti i o klášter Polychron, kde byl Method dříve opatem. Nechápu význam poznámky 3. na str. 18, která odkazuje ke čtení jinak znějícímu z vydání Lavrovova: neodborníkoví to nepovídá nic; jindy se nic podobného nečiní.

Uvedu ještě, že se na str. 68 mluví dvakrát o 380 otcích neb služebnících, má jich však býti 318. Na str. 72 je řeč o tom, že příjem kláštera Polychronu je 14 měř zлата — m. 24.

Povšimnu si ještě několika zajímavých míst. Na str. 18, 4 zd. drží se autor čtení: Ak môžeš, mládenec, tohoto preškriepiť, tak potom stolicu svoju dostaneš. Rukopisy mají většinou юноша. Nemělo by smyslu slibovat stolicí Filosofovi, když ji byl již dříve před tím obdržel. Sr. Grünenthal, AslPh. 38, 138; Pastrnek, Slavia III, 1924—5, 141—2; A. Brückner, ZslPh. X, 1933, 467. — Str. 52, sh. 6 o obľúbiac si veľmi slovanské knihy, naučil sa im. Dal... и къъзѡбѡлѣ вѣльми Гловѣньскы кнѣи-гы, наоучити сѧ имѣ, кѣда... ut edisceret eas, ukr. překlad (u Lavrova, K. та М.): захтив сам навчитися — bylo by si těžko též představit, aby se byl Kocel hned naučil slov. knihám. — Str. 86, zd. 10 каза вѣ благодѣти цѣсаря — požehnal kráľa. Lépe tu: císaře (byz.). Místo je obtížné. Teodorov-Balan, vyd. 96, Годишник на Соф. ун. XIX, 18—21, čte казавѣ благодѣтити. V. Pastrnek, Slavia III, 143. — Str. 86, 1 zd.: оуцѣждаше же и скон оученици — i uradiac sa učenici jeho. Teodorov-Balan předpokládal sloveso оуцѣждити = vložit do rakve, proti tomu však byl prof. Pastrnek l. c. n je tu ovšem přebýtečné.

Odchylek a nepřesnosti jest v překladu Stanislavově poměrně mnoho — tím se

filologická cena překladu umenšuje; na druhé straně třeba však konstatovati, že je mnoho míst přesně a výstižně přeloženo, odchylky pak nikde neporušují *hrubě* smysl textu, takže překlad svému populárnímu účelu dobře vyhoví.

Zbývá nám povšimnouti si ještě doslovu překladatelova. Stanislav tu pojednává o autorství legend; autorem obou legend — neodděluje je od sebe — byl prý nejpravděpodobněji biskup Kliment. Údaj o mínění prof. Pastrnka (VII) vypadá téměř tak, jako by prof. Pastrnek věřil v autorství Klimentovo u obou legend. Pastrnek zdůrazňoval (Dějiny 15) pro ŽK i součinnost Metodějovu, na str. 69 přímo praví, že snad byl sepsán samým Metoděm. Proti přímému autorství Metodějovu mluví ovšem konec X. kap. ŽK. St. by měl citovati také druhý, důležitý spis Lavrovův Кирило та Методій, kdež je též vydán text a ukrajinský (nevalný) překlad; tu na str. 94 sl. o autorství — jinak než dříve. Mělo být poukázáno také na starší vydání Lavrovovo Metodovy legendy z r. 1898, také na uvedený již překlad Vajsův a odkázáno též k Ohijenkově práci Костянтин і Мефодій II, 260—278, kde je nejobsáhlejší bibliografie. Na str. V praví, že je nám legenda o Konstantinu-Cyrilovi známa z 25 rukopisů, legenda o Metodovi z osmi. Ohijenko, op. c. II, 263, 274 uvádí podle Lavrova pro leg. o K. více než 35 rkp., nejnověji pak ve spisku Нови Cyrillo-Methodiana (obsahujícím mimo jiné také kritiku překladů legend) na str. 34 čteme, že je opisů leg. o K. více než 40, leg. o M. více než 10. Ještě uvedu, že Lavrov nevydal legendy jen podle verse ruské (VII); právem se praví, že vydání jeho není ještě ideálním kritickým vydáním. Na str. III mluví St. o překladech »bible, životů svatých, homilií, bohosluž. knih a pod.« jako o díle obou apoštolů. Miní-li se snad na př. homilie z Cloz., třeba uvést, že sotva pocházejí z nejstarší doby. Doslov by mohl obsahovati také něco o hlasech skeptických a p.

Konečně vypočítává podle Pastrnkových Dějin i jiné cyrmet. prameny; proto nevzpomíná na př. nověji (1907) objeveného (Jord. Ivanovem) Života Naumova.

Jak se dočítáme v doslovu, bylo úmyslem překladatelovým obšírněji obeznámit širší kruhy inteligence s nejstarším úsekem kulturních dějin slovanských, ukázat na výrazové bohatství a vyjadřovací schopnost staroslověnského jazyka a patrně také — dodal bych — na překrásný idealismus a apoštolský zápal slovanských věrozvěstů. Tohoto účelu — opakujeme — kniha Stanislavova dobře dosáhne.⁴

Ve Varšavě dne 28. února 1934.

Josef Kurz.

I. BĂRBULESCU, CURENTELE LITERARE LA ROMÂNI ÎN PERIOADA SLAVONISMULUI CULTURAL. *Editura Casei. Scoalelor, București*, 1928, str. 423.

ILIE BĂRBULESCU, INDIVIDUALITATEA LIMBII ROMÂNE ȘI ELEMENTELE SLAVE VECHI. *Editura Casei, Scoalelor, București*, 1929.

I. Literární proudy u Rumunů v době kulturního slovanství.

⁴ Chyby tiskové jsou na př. na str. 19, zd. 14 nahládáme m. nehládáme, v pozn. na str. 87 s'bornejji m s'bornejji, na str. I doslovu, 4 sh. Adalramus m. Adalrammus, ib. 5—6 dvakrát slovo *libellus*, na str. VI, 12 sh. paleoslovenica m. palaeosl., ib. 6 zd. Cyrila m. Cyrilla (Pastrnek), ib. pozn. Wattenbachovo dílo vyšlo 1848. Cyril m. Cyrill (Ginzel). Autor odkazuje na str. VII k dílu Vondrákovu, ale zapomněl je citovat. Ib. 12 zd. Труды m. Трудъ (Lavrov)

¹ Prof. Șt. Berechet v »Importanța însemnărilor slavo-române de pe manuscrisele vechi«, v »Omagiul profesorului Ilie Bărbulescu la 25 ani de profesorat«, Arhiva, Jași, XXXVIII (1931), 2—4, 449—458.

² Prof. I. Bărbulescu, »Slavistica de astăzi la editarea textelor cirilice«, Arhiva, XL (1933) 2—4, 54—61.

³ Ve své recenzi uveřejněné v Revista Istorică Română, II (1932), 2—3, o stati J. Ohijenka, »Cum trebuiesc editate documentele moldovenești« — (Jak mají být vydávány moldavské dokumenty) v »Omagiul...« (pozn. I), str. 518—542. Kolik zvlře je v této »interpretaci« relativních »kompetencí«, můžeme konstatovat z fakta, že naše edice dokumentů nemají ceny pro ostatní badání. Pak vydání dokumentů »netisknou se pro zábavu diletantů« — I. Bărbulescu

II. Individualita rumunského jazyka a staré prvky slovanské.

Uvažujeme-li o Rumunech, jejichž kulturní slovanství trvalo staletí, nemůžeme bezpečně popřít tvrzení, že od poloviny minulého století se u nich »z nenávisti k Rusku, soustavně hledělo s nespravedlivým pohrdáním na vše, co je slovanské« a že se »v politických zájmech utápěly vědecké zájmy země«.¹ Nelze se diviti, že naše rukopisné a dokumentární bohatství bylo odkázáno jedině na prozkoumávání cizinců, a že to je jedině jejich zásluhou, že byl také u nás vzbuzen zájem pro naši slovanskou minulost.

Jan Bogdan, první profesor slavistiky na universitě v Bukurešti, získal si jméno jako slavista vydáním několika sbírek starých dokumentů, tolik užitečných pro historické badání. V tomto duchu a touto povrchní methodou — s řídkými výjimkami — byly vydány všechny ostatní sbírky.² Nebylo ohledů na případná hlubší studia linguistická a věc je zcela vysvětlitelná, když ještě v roce 1933 profesor P. P. Panaitescu z Bukurešti tvrdí,³ že »vědecké a moderní vydání

bulescu »Slavistica de astăzi...«, str. 56. Odpověď p. P. P. P. v Rev. Ist. Rom. III (1933), 2—3, říká, str. 289, doslovně »vydání kritické neodnímá možnost kontroly, zkrátka, jež se objevují ve všech dokumentech, budou označeny v úvodě, ostatní v poznámkách; takto kritický aparát poskytne vždy možnost kontroly. Co se týče ortografických škol (jakož i difference dialektické) ... vydavatel prostuduje dokument a doplní jej podle školy, k níž náleží«. Tak by mohla vzniknouti ještě slabší vydání než je páně M. Kostăchescu-ovo »Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare...«, I a II, Jași, Fundațiunea Regele Ferdinand I (viz kritiku prof. I. Ohijenka, výše citovanou), začž mu přisuzují zásluhu o vytvoření »methody« (viz recenze prof. J. Minea o P. Mihailovici »Opt documente moldovenești dinainte de Ștefan cel mare« v Cercetări istorice, Jași, VIII—IX (1933), 185—215, ibidem 273—7 a Rev. Ist. Rom. III (1933) 2—3, 287—8. O tomto posledním viz také pochvalnou, ale nehlubokou recenzi psanou panem C. Tomescu v Arhivele Basarabiei V (1933), 2, 91—2. O »Mărturiile românești din Bulgaria« (1464—1867), Chisinau, 1933, III, též přisnou a sprá-

..... je *interpretací* textu. Vydaný text nemá být dešifrován teprve čtenáři, nýbrž vydavatelem, který je povolanejší v tomto oboru, čtenář pak má možnost číst text, aniž byl nucen řešit problémy. V důsledku toho *moderní vydání* musí doplnit zkratky, písmena vržená nahoru musí přemístiti dolů...« (Jednotlivá slova jsou podtržena recensentem.) Pan P. P. P. ustrnul v duchu názorů Jana Bogdana,⁴ viz jeho úvodní řeč z r. 1890.⁵ V našem slovanství byl spatřován druh politováníhodné zastaralosti naší latinské minulosti, a proto naše slavistika se spokojovala tím, že k nám přenášela znalosti, které získali cizí učenci, zvláště neslovanskí — nejenom co se týče ortografie našich textů kyrilských, nýbrž i co se týče našich dávných linguistických, kulturních atd. styků se Slovy. Libovůle a nejistota ve čtení kyrilských textů provázela myšlenky, přejaté bez jakékoli snahy po kontrole a adaptaci na naši a podle naší skutečnosti. Autoritami, obzvláště Miklosichem, se zakrývaly nedostatky vlastní iniciativy. V tomto dolce farniente snadného napodobení se pokračovalo i po vydání zcela originální práce p. I. Bărbulesca: *Fonetika cirilské azbuke u pisanju rumunskoga jazyka XVI i XVII vijeka u svezi sa srpsko-slavenskim, bugarsko-slavenskim, rumunsko-slavenskim spomenicima* (doktorská) disertace, Záhřeb, 1899, str. 131, a: *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI si XVII în legătură cu monumentele paleo-, sârbo-, bulgaro-*

ruso- si romîno-slave, București, 1904, která stanovila definitivně ortografii našich slovanských textů. Protože autor nebyl Miklosich, ale Rumun, který se stal profesorem slavistiky v Jasích r. 1905, byl dlouho nucen obhajovat své dílo. U některých rumunských učenců se již přepisy dávno proměnily podle zásad prof. Bărbulescu, ale jméno autorovo se před tím neobjevilo v poznámkách jako doklad původu myšlenky.⁶ Těmito okolnostmi možno vysvětliti charakter neustálé polemiky stylu autorova, věc, která překvapuje p. J. Macărka v jeho recenzi o knize »Curentele literare...«⁷ Zajisté tak, jak předpokládá p. J. M., myšlenky a závěry tohoto díla — jež byly již dříve fragmentárně uveřejněny v »Arhiva« — časopis prof. Bărbulesca — přivedly rumunskou slavistiku na nové a reálné cesty. I když r. 1919 p. N. Jorga mohl tvrditi, že »literatura Cyrilla a Methoděje byla — jako současná byzantská literatura — bez odstínů národních a bez literárních projevů,⁸ nyní myšlenka, že různý obsah slovanské literatury — transplantace byzantské k Slovanům a od nich k nám — jako myšlenka ortografických škol slovanských je běžná v rumunské slavistice.⁹ Ba i myšlenka panem Bărb. dokázaných literárních škol¹⁰ — přes setrvání některých ve víře, že naši překladatelé neznali dobře slovanský jazyk, z něhož překládali¹¹ — pronikla nejvážnějším způsobem.¹² Vidí se čím dál tím jasněji, že ti, kdo se věnují u nás studiím, jež mají spo-

vedlivou recenzi pana C. A. Stoide v Arhiva, Jași, XL (1933), 3—4, 193—7.

⁴ Prof. I. Bărbulescu »Din istoricul Slavisticii în Romînia«, Arhiva, XXXV (1928), 3—4, 232—244.

⁵ *Insemnătatea studiilor slave...*, București, 1894.

⁶ Viz Arhiva XXX (1923), 51—59, 63—72, 206—214, 378—384, 388—391.

⁷ V Byzantinoslavica I (1929), 215—220.

⁸ Viz Curentele literare..., str. 163.

⁹ Prozatím ještě jako ponětí.

¹⁰ I. Bărbulescu, »Dvě literární školy u Rumunů a kyrilských Slovanů«, v Sborníku věnovaném Jaroslavu Bidlovi, profesorovi Karlově

university, k šedesátým narozeninám, v Praze 1928, str. 157—187.

¹¹ Ku př. Sextil Pușcariu, »Istoria literaturii romîne, epoca veche«, II. vyd., Sibin 1930, str. 263. Také p. P. P. Panătescu ve své kritice o »Curentele...«: »Influența literară slavă la Romîni, cu privilegiul unui studiu al D¹⁰¹ I. Bărbulescu« v Rev. Ist. Rom. II (1932), 2—3, 289—299, má asi mínění Pușcariu-ovo »Jazyk, kterým psal (překladatel) ... vytryskl z pera, jak skáče necvičený kůň«, str. 66. V recenzi — viz následující poznámka — str. 200.

¹² Al. Rosetti, recenze o Sextil Pușcariu v Grai și suflet, București, V (1931), I, 198—202.

jitost s naší psanou minulostí, mají míti důkladné znalosti nejen staré bulharštiny, ale i živých slovanských jazyků,¹³ aspoň národů píšících kyrilsky, pro rozšíření možností dorozumívacích a informativních. Jiné faktum všeobecně schvalované¹⁴ je to, že jazyk našich valašských dokumentů na základě středobulharském představuje zvláštnosti makedonské a srbské, začínající se od XIV. století, čím dál tím více. Co se týče moldavských dokumentů, též se schvaluje, že na základě typu valašského anorganickým a povrchním způsobem byly naroubovány prvky ruské. Tu p. Bărbulescu rozeznává všeobecně dvě kategorie dokumentů: 1. vnitřní, jejichž základ je literární dialekt macedo-bulharský, jenž se objevuje obecně v textech a v poznámkách;¹⁵ 2. vnější, jejichž prvky ruské je snadno vysvětliti vztahy Moldavska se severem.¹⁶ Z těchto přejatých premis je možno učiniti logický závěr, že *hypotese jazyka dakoslovanského*, jehož totožnost s jazykem starobulharským je zásadně připouštěna, není bezdůvodná. I když Conevem¹⁷ obnovená hypotese souvislosti slovenského jazyka

s jihoslovanskou skupinou a zvláště s jazykem bulharským není připouštěna,¹⁸ dále, i když není připuštěna ani hypotese, že Savvina Kniga a Kodex Suprasliensis byly sepsány na území Dacie,¹⁹ kdesi v blízkosti dnešního jazyka slovenského, zůstává faktem, že i Moldavsko bylo osídleno jihoslovanským kmenem, zvláště bulharským, který byl zaplaven živlem rusko-ukrajinským. Za jakých okolností, přesně kdy a jak, není možno linguistovi určit; avšak literární tradice bulharská v Moldavsku je zjištěna. Pravost bähradské listiny z r. 1134 byla odmítnuta jednak z důvodu, že jsme měli v Moldavsku literární dialekt *ruský*, ale stává se zřejmým, že toto odmrštění bylo založeno na fixní myšlence; jednak i ortografie onoho textu — přes tvrzení některých historiků rumunských, kteří opakují myšlenky zastaralé, že v našich kyrilských textech se nepíše *оѡ* nýbrž jen *оу*²⁰ — je v soulase s ortografií všeobecně užívanou. To byla první výtka pana J. Macůrka v jeho recenzi.²¹ Druhá jeho výtká je jeho argumentace ve prospěch propagandy husitské,²² jež vzbudila překlad na-

¹³ Ilie Bărbulescu, »Problemele capitale ale Slavisticii la Romîni«, v úvodní lekci při otevření slavistického universitního stolce v Jaši r. 1905, Jaši, 1906, 51.

¹⁴ Přes kritiku vyhnanou až k zlobě charakteristické pro pana S. Mladenova, v. Rocznik Slawistyczny, VII, 1914—15, 132—141, o téže myšlence autorově, uveřejněné v »Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liaison avec la question macedo-roumaine«, Jaši, 1912, 369. Viz odpověď v Curentele..., str. 299—325.

¹⁵ Viz Št. Berechet, pozn. č. 1. Přes obsah uveřejněných poznámek jeho závěr je, že jejich jazyk je ruský.

¹⁶ Vl. Rozov, jehož autoritu nelze popřít, ve svém pojednání o »Byzantinoslavičech«, roč. I., uveřejněném ve Slavii IX (1930—31), 818—826, jde ještě dále, a stanoví následující skupiny: 1. dokumenty vnitřní, nejčetnější, s jazykovým charakterem jižních Slovanů, 2. diplomatické a něco vnitřních s určitým množstvím vlivů západoruských a polonismů, 3. něco s vlivy ukrajinskými a s málo jihoslavismy.

¹⁷ v »История на български език« sv. I, София, 1919, str. 529; viz str. 48—61.

¹⁸ M. Weingart, »Příspěvky k studiu slovenštiny«, Sborník filosofické fakulty Univ. Komenského v Bratislavě, ročník I., č. 17, v Bratislavě, 1923, str. 138; též St. Mladenovъ »Български къмъ словашкия рѣчникъ, съ особенъ огледъ за словашко-българско езиково единство. Докладвано въ Ист.-филологическия клонъ на 27, XII, 1923 str. 112.

¹⁹ Ačkoli ani Conev ani jiný neodůvodnil definitivně, že byly sepsány na jihu Dunaje — proti Jagičovi, Vondrákovi, atd. Na str. 8—9 autor uvádí velmi zajímavé shody nejen jazykové mezi slovenským, bulharským a rumunským jazykem.

²⁰ Viz i B. Иванова »Старобългарски надписъ въ с. Теке - Козлуджа« в Ивв. на бълг. археол. Инст., VII (1932—33), str. 319—321, kde, v čtyřřádkovém nadpise z XI—XII století vidíme поименовани.

²¹ Toto pojednání pokládám za nejzávažnější ze všeho, co bylo napsáno o této práci. Pojednání prof. Petra Skoka ve Slavii, VIII (1929—30), 776—790, zároveň s oním o »Individualitatea...« trpí tím, že autor hájí tendenčně »jihoslovanství« (termín politický je vědomě

ších prvních textů náboženských v 15. století;²³ tím se přibližují rumunské literární počátky ke kultuře latinsko-katolické; v národním literárním hnutí rumunském byla viděna paralela s vývojem s uvědoměním národním v literatuře kyrilských Slovanů, hnutí, jež zrodilo rumunský literární proud. Zajisté, Macůrkovy výzkumy o propagandě husitské v Moldavii jsou nepochybné. Začínajíc od Jakuba de Molda (jinde de Moldavia), jenž studoval v Praze a již před r. 1431 propagoval husitismus v Moldavsku — přes protesty polského kardinála Olesznického u vévody Alexandra — nalézáme husitské propagátory: Tomáše Pécsy a Valentina Ujlaky, kteří prchali tudy ze Srému, kde působila již inkvisice r. 1437; přicházíme do r. 1460, kdy se zakládá velká husitská kolonie Husi v Moldavsku a mnohé menší kolonie. R. 1481—1485 se Moldavským bratřím dostalo pohostinství od vévody Štěpána, spojence Jiřího Poděbradského. I když se vrátili do své vlasti kolem r. 1490, v Moldavsku zůstala však četná populace zvláště uherská, v jejímž středu měl husitism nejvíce přívrženců.

užíván, aby docílil splnutí s termínem naučným »sud-slave«) a zvláště svou oblíbenou ideu dvojjazyčnosti všech Rumunů, kterou lze připsovati pouze vyšším vrstvám, což je věc docela jiná; v. »De l'étymologie roumaino-slave«, Omagiu prof. I. Bărbulescu..., str. 207—215. Pojednání p. a P. P. Panaitescu (viz pozn. 11) trpí mnohými vadami. [Vedle odpovědi pana Bărbulescu »La o recenzie din Rev. ist. rom.«, Arhiva, XL (1933), 1—2, 61—70, viz také obsažnou a přísnou kritiku nejenom jeho mínění, ale vůbec celé jeho metody od pana P. Mutafčieva v »Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens«, Sofia, 1932, str. 366, a rovněž naši recenzi v Arhiva XLI, 1934, 1—2.] A pak p. P. P. nemá jasnou představu o kompromisnosti jazyka a pravopisu všeobecně slovansko-kyrilského a zvláště rumunsko-slovanského. Nad hypothesis, založenou na řadě důkazů, se prostě udivuje. Úvahu K. Tagliavini-ho v Studi Rumeni IV (1929—30) neznám. Úvaha T. Holbana v Arhiva XXXV (1928), 3—4, 302—309, je rázu čistě informativního.

²² Josef Macůrek, Prameny k dějinám česko-

V jedné z těchto kolonií uherských — Trotuș — bylo přeloženo prvně Písmo svaté do maďarského jazyka. Zde v Moldavsku²⁴ se rozvinula živá propaganda husitská a živá protipropaganda katolická, již se podařilo za velké námahy během XVII. století pokatolíčtiti poslední zbytky husitů.

Avšak přese všechna tvrzení o činnosti husitské v Moldavsku a v Sedmihradsku v XV. století, mínění p. Bărbulesca neztrácí nic na své důležitosti. Vedle přímých historických důkazů, jež ukazují stálou existenci katolicismu na našem území od nejstarších dob a vedle faktu, že »dogma« tři svatých jazyků je otázkou »přihodnosti a správy« pro papežství, vedle existence náboženských textů ve vlastním jazyce u Čechů a Poláků před husitstvím, přicházejí nepřímé důkazy lingvistické, jež utvrzují názor, že nejen v Marmaroši nebo v Sedmihradsku a též nejen cizinci mohli překládati první naše texty náboženské. P. B-cu ukazuje zřejmě, že sasismo-hungarismy a všeobecně zvláštnosti rumunského jazyka těchto textů jsou prostě neznalostí těch, kdo vytvořili tyto theorie.

slovanským v archivech a knihovnách sedmihradských, ve Věstníku Král. Čes. Společ. Nauk, Tř. I., roč. 1924. Idem, Příspěvky k..., ibidem, 1925. Idem, Husitství v rumunských zemích, v Čas. Matice Moravské, LI (1927), Brno, 1—98. Idem, Čeští válečníci v krajinách černomořských koncem XV. století, ve Sborníku české minul. V. Novotného, Praha 1930, 194—203.

²³ Idem, La date de l'apparition de la Psaltirea, Scheiană, v Revue hist. du Sud-Est européen, Paris-Bucarest, 1924 (Janvier-Mars), 64—65. George Pascu, Istoria literaturii și limbii romine vechi din sec. XVI, București, 1921, 217.

²⁴ P. P. P. ve své recenzi (viz pozn. 11), str. 294, tvrdí odvázně, že prý autor *nezná*, že »právě naopak šíření husitství mělo své středisko v Sedmihradsku a že sektáři z důvodů persekucních se utekli do Moldavska...«. Na důkaz cituje studii pana Macůrka »Husitství...« jenom v titule. Avšak z této studie nevyplývá, že by se Husitství bylo šířilo ze *Sedmihradska jakožto centra*. Viz zvláště str. 29—30.

Nemluvě o vydáních velmi slabých a chybných, na nichž spočívají studia,²⁵ je nutno poznati, že autor ukázal s neobyčejnou jasností a konkrétními případy, že v ortografii našich slov. textů se musí počítati s dialekty a literárními školami, k nimž patří pisatel,²⁶ ačkoli nemyslíme, že tam přinesl všechna pravidla, relativně ustálená — zvyky, jež tam přimísil, a svou osobitost, jež se skládá z chyb, z nedbalosti nebo nevědomosti. Autor též klasifikuje opisovače a rozeznává: 1. vzdělané, mechanické a nesvědomitě, a 2. nevzdělané, psychologické a svědomité. Kniha končí serií návrhů pro reformu vyučování staré rumunské literatury, aby mohla poskytnouti dojem kulturní kontinuity mezi naší slovanskou a rumunsko-slovanskou literaturou a zvláště, aby tato studia souhlasila se skutečností.

S důkladnou znalostí a jasností nazírání, s kterými nám vyložil v Curentele... naše vzájemné písemné vztahy kulturní a literární, autor tu jde časově ještě hlouběji a dotýká se všeho našeho slovníkového ma-

teriálu slovanského, aby bylo lépe viděti, kdy²⁷ jsme přejali slovanské staré prvky a zvláště z které větve slovanské. Toto zde je nezbytným dílem pro kontrolu a vyjasnění, ke kterému musilo jednou dojít v běžném mínění, že naše staré slovanské prvky jsou starobulharské,²⁸ protože prý jsme se stýkali se starými Slovany-Bulhary od momentu jejich usídlení na poloostrově balkánském. Je to závažný krok, který předstihuje Miklosiche, jehož práce a především Lexikon slouží za základ některým slavistům rumunským k vynalézání zajímavých objevů vlivů rumunského jazyka na jazyk staroslovanský,²⁹ při čemž berou na pomoc elementy, které jsou na neštěstí u Miklosiche doloženy ze století až XIV—XVIII., což pro ně nemá důležitosti.³⁰

Otázka je spojena s původem Rumunů a se vztahy etno-linguistickými mezi Slovany a Rumuny. Tvzení, že jazyk rumunský se vytvořil spolupůsobením slovanského elementu, měly být zjištěny s přibližností pokud možno největší, přibližností, protože, jak se zdá, v linguistice nemůžeme mluvit

²⁵ Pro velmi chválené vydání J. A. Candrea-ovo: Psaltirea scheiană comparata cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII..., edițiune critică, I, Metro-Necerea, IX—CCXXXVIII, a II Textul și Glosarele, 1—550 — București, Soccec, 1916, učinil jsem sám poučující srovnání. Podle VI. rytiny, jež nám reprodukuje slavnou stránku 242^r—483 s 4řádkovým kryptogramem, kontrolovali jsme vydavatelovu transkripci. Kromě 4 řádek kryptogramu, jež není přepsán, všechny ostatní řádky mají chyby ve své transkripci, mezi nimiž vynález rotacismu dosahuje vrcholu. 1. ř. titul; 2. ř. spatā — спатъ; 3. ř. imputare — нпѣтѣ; 4. ř. fii — фін; 5. ř. — 8. ř. kryptogram; 9. ř. Moysi — моѣсѣн; 10. ř. întânie — ѡнтѣ; 11. ř. impreură — ѡпревѣ; 12. ř. Moysi — моѣсѣн; 13. ř. cântărie — кѣнтѣрѣ; 14. ř. caii — кѣн; 15. ř. încălecătorii — ѡнѣлекѣторѣ; 16. ř. mare — марѣ.

²⁶ Н. Дурново, Славянское правописание X—XII вв., Slavia XII (1933), 1—2, str. 44—82. »При оценке показаний правописания старинных рукописей для истории живого языка следует иметь в виду, что строго выдержанное правописание вообще даёт ценные указания на особенности говора, на почве которого оно возникло, но никогда

не даёт непосредственных указаний на говор писца. Было бы грубой ошибкой из правильного различия безударных а и о в нынешнем русском правописании делать вывод об окружающем произношении русской интеллигенции» (73).

²⁷ Recense, uveřejněná v Rev. ist. română II (1932), 4, 387—411, nechce porozuměti důležitosti tohoto rozdílu, jež měl být konečně učiněn.

²⁸ N. Jorga vrátil se k mínění J. Dobrovského; viz Individualitatea..., str. 81—95.

²⁹ P. Th. Capidan v »Raporturile linguistice slavo-române« Dacoromania, III; viz Individualitatea... str. 114—124. Viz také naše souběžné recenze o Th. Capidan »Din raporturile linguistice slavo-române«, Revista Macedo-Română, II (1930), 1, a Л. Милетичъ, »Единство на българския езикъ въ неговитъ наречия« в Български Прегледъ I, (1929) I, 3—21, в Архива, XXXVII (1930), 3—4, 286—294.

³⁰ P. Al. Rosetti ve svém pojednání o této knize v Revista ist. Rom. I (1931), 2, se dovolává studie Th. Capidana. Tuto recenzi charakterisuje prof. B. ve své odpovědi v Архива XL (1933), 1—2, 70—89, kde se dotýká také vnitřních motivů tohoto pojednání.

nikdy s absolutní jistotou.³¹ Celý studovaný lexikální materiál je rozdělen na 9 kategorií: I. slova s ѡ a ѡ, II. s ѡ a ѡ, III. s ѡ, IV. s ѡ, V. se skupinou -trht-, -trht-, -tlht-, -tlht-, VI. se sufixy -knhh- nebo -knhh- a -nhh-, VII. akcentuace starých slovanských slov z rumunštiny, VIII. se skupinou -bhh-, IX. s l epentheticum po labiále. Každá skupina má menší oddělení,³² v nichž zvuky slovanské jsou posuzovány podle posice ve slovech. Na začátku se podávají podrobně³³ dosavadní mínění o původu každé kategorie slov, jak se jeví slova s těmito zvuky v dokladech starobulharských a jak je lze předpokládati v době starší, v VI. století, kdy, jak se obecně tvrdí, jsme ve styk se Slovany; jaký byl fonetismus každé skupiny v bulharštině a v rumunštině podle osvědčených textů. Bohatá komparace týchž elementů v srbochorvatštině, maďarštině a ruštině doplňuje vysvětlující prostředky autorovy výlukou. »Je to metoda nejširší linguistické komparace, jež mu poskytuje nejbezpečnějších důkazů«, říká p. P. Skok ve své recenzi (viz pozn. č. 21, str. 783) a jistě že jeho chvála není bezdůvodná. Po tomto rozsáhlém zkoumání a srovnání prof. Bārb. uzavírá, že všechna stará slovanská slova v rumunštině nejsou staroslověnská (468—474) a že se nedatují v našem jazyce starobulharštiny (475 až 483). Ale nepocházejí též z doby středobulharské, jak by se mohlo souditi z jazyka a ortografie středobulharské našich psaných textů. Tyto prvky našeho jazyka

datují se z doby, jež předchází kulturní psané vztahy mezi námi a Bulhary a jež se může nazývati dobou etnických vztahů. Aby odstranil nynější i budoucí konfusi v této otázce, klade dobu, v níž jsme si vypůjčili naše staré slovanské prvky od Bulharů, mezi X.—XI. století a jmenuje ji *postpalaeoslovenica*.³⁴ Můžeme tento nový termín podepřít? Velmi dobře. Zajisté doba středobulharská začíná ve XII. století.³⁵ Kopie staroslověnské, jež máme, ačkoli se datují i z XI. století, jasně ukazují, že v jazyce bulharském synkretismus zvuků, na jejichž platnosti se zakládají výzkumy díla, počal již odedávna. Je uznáváno, že doba, jmenovaná starobulharskou, pro živý jazyk se skončila v X. století. To vacuum, přechodná doba od starobulharštiny do středobulharštiny, se může docela příhodně jmenovati *palaeoslovenica* s rysy, jež určuje autor a jež jsou přesně stejné v našich starých elementech slovanských.

Toto objasnění bylo nutno též z jiného důvodu: v jaké míře jazyk rumunský si přizpůsobil prvky slovanské. V této otázce autor přináší hlubokou znalost bulharské dialektologie a dokazuje, že většina starých slovanských slov v rumunštině, o nichž Miklosich, Weigand a všichni ti, kdo je reprodukovali, tvrdí, že byla přizpůsobena podle rumunského jazyka, se ve skutečnosti nachází v téže formě v různých dialektech bulharských, což znamená, že jsme je přejali z bulharského jazyka téměř s dnešním fonetismem. Pro slova, jež ne-

³¹ S velkým politováním musíme říci, že v recenzi p. Nandriš-a vidíme zkresleno mínění Miklosichovo o utvoření rumunského jazyka a rovněž mínění p. Bārbulesca.

³² P. Skok ve svém pojednání praví (787): Zdá se mi, že p. B. postupuje ve své studii příliš mechanicky. Jestliže nezapomínáme, že p. B. byl první, kdo pojal ideu rozřešiti tuto otázku, musíme doznati, že jeho pododdělení — třeba je bylo možno ještě dále rozčleniti — jsou nutna vzhledem k látce. Práce p. B. je první a nejnesnadnější etapou, důležitou pro přiblížení a celkové pochopení starých slovanských elementů našeho jazyka. Přes

některé výjimky a přes nedostatek podrobností, zůstává toto dílo východiskem k dalším podrobným vědeckým studiím.

³³ P. Gr. Nandriš, profesor slavistiky v Cernáuři, vytýká tuto podrobnost. Uvažujeme-li o práci prof. Bārb., musí býti posuzována s hlediska nesnadnosti předmětu.

³⁴ Pro p. B. *palaeoslovenica* se rovná starobulharskému jazyku; viz jeho »Istoria literaturii a Gramatica limbii bulgare vechi«, Jaši, také naše recenze o ní ve *Slovanském Přehledu*, 1934, 2—3, 72.

³⁵ B. Conev, op. cit. v pozn. 17; str. 190.

jsou doložena v bulharských výzkumech dialektologických, můžeme snad vyvoditi týž závěr? Ano; neboť jestliže první slova ukazují lexikální souvislost mezi různými dialekty bulharskými západními a východními, poslední slova mohou býti považována za jejich rozdíly, a autor správně vidí v tomto faktu ještě důvod pro existenci dialektu dakoslovanského — velmi blízkého starobulharštině.³⁶ Skvělé je pozorování, že mnoho hláskových jevů těchto slov je podobno fonetismům západobulharským, což znamená, že dialektické rozlišení se teprve vyvíjelo (481—483). Postpaleoslovanské formy starých slovanských slov v rumunštině přivedly autora ovšem k uzávěru o kmenové izolaci Rumunů až do doby, z níž se datují vlivy jazykové. Tuto izolaci nelze předpokládati absolutně — právě tak jako ani sám autor ji nepředpokládá — nýbrž relativně, totiž ty styky byly tak malého rozsahu, že jazykové vlivy jedné na druhé se nemohly uplatnit. Ačkoli u našich starých slov slovanských bude možno — po nových výzkumech, ke kterým jistě dojde — přesněji rozlišiti vlivy, které jsou rázu čistě literárního — jedny z nich zůstaly pouze v textech — přece nelze popřít, že z největší části byly tu vlivy, způsobené soužitím dvou národů. Počátek tohoto soužití klade autor na začátek X. století.³⁷ Vzhledem k této otázce p. P. Skok praví ve své recenzi (790): »Rysy staroslověnské mohly býti setřeny postupným vývojem Slovanů (mluví-li totiž o jazyce těchto Slovanů), v jejichž středu (Rumuni) žili v symbiose.« Pozorování to zdá se mi správné, s výhradou, že formy starých slovanských prvků v rumunštině — některé z nich jsou čistě bulharské dialektické — neukazují nikterak na dvojjazyčnost všech Rumunů, nýbrž na-

opak na relativní separaci od Slovanů až do doby dosti vzdálené. Ze studií zesnulého znamenitého rumunského filologa z Jasi, Alexandra Philippidého vyplývá — ačkoliv méně kategoricky — že vrstva starých slov slovanských je v jazyce rumunském svrchní, že totiž jazyk rumunský, pravděpodobně v době intensivního kontaktu se Slovaný, měl již své základní charakteristické rysy. Philippidé zjistil s větší přesností než Konst. Jireček hranice romanovaného území na poloostrově balkánském, kde — jak tvrdí — se vytvořil národ rumunský, ale nemůže se vyhnouti otázce — přese všechny negativní závěry historické — zda alespoň něco elementu románského se neudrželo na území Dacie po oficiálním jejím opuštění. Je možno přijmouti mínění p. Bärb., že toto území bylo to, které se rozprostírá mezi Oltem a Tisou. Myslím že ano, ale že vzrostlo v době, do které A. Philippidé klade počátek stěhování Rumunů na sever — v VII. st. — za příčinou usídlení Slovanů v zemích balkánských. Kdyby se toto stěhování událo později, pak bychom musili míti v našem jazyce staré elementy srbské, což však nemůžeme konstatovati. To je fakt, který nutí p. B. k přijetí theorie autochtonské. Skutečně pro dobu, kterou studuje — X.—XI. století — lze říci zcela bezpečně, že tehdy Rumuni v Dacii byli.

Svým bohatým aparátem vědeckým a podrobným výkladem všech mínění, pronesených až do této doby historiky a filology o těchto tak složitých otázkách — do kterých jeho dílo přináší nepopíratelně vyjasnění a novosti — tato kniha vzbuzuje vědecký zájem docela obzvláštní. Je v ní jasně viděti, že rumunská slavistika žila po určitou dobu v nepopíratelné závislosti, opírajíc se o studia v cizině, která, jakkoli dobrá pro svou dobu a jakkoli užitečná pro vysvětlení, která přinesla, byla přece jen zbavena oněch možností, jež přináší stu-

³⁶ Viz zvláště str. 38—58.

³⁷ Viz J. Bărbulescu, Arhiva, XL (1933), 1—2, 70—89; také »O recenzie in Zeitschrift für rom. Philologie — E. Gamillscheg«, ibidem, XXXV (1928), 3—4, 245—250.

dium na místě samém a vyhledávání podrobností, kterým se věnovali zatím domácí vědci. A což je ještě větším zlem, z nedokončených studií byly tvořeny definitivní závěry a byly argumentovány domněnky, které se rozplývají, jakmile se objeví podobné práce jako jsou Curentele a Individualitatea.

Dumitru Crânjălă (Jaši—Praha).

M. ALPATOV—N. BRUNOV, GESCHICHTE DER ALTRUSSISCHEN KUNST. Augsburg 1932. (Dr. Benno Filser.) Textový svazek o 423 stranách, tabulový svazek o 137 stranách, se 435 obrázky.

Poměrně v krátké době dostalo se vědě tří velkých prací o dějinách umění do-petrovského Ruska. Čtyři jména (Ajnalov, Kondakov, Brunov a Alpatov) jsou pojmem a symbolem vykonané práce, ale zároveň reprezentují tři období vědy a tři rozdílné názory na tentýž předmět. A více než dlouhé teoretické výklady o pracovní metodě vydá srovnání výsledku práce a názorů často úplně opačných na jeden a týž předmět. Leč tomu neslouží tyto řádky.

Přílišný vnější rozsah recenovaného díla nedovoluje nám ani zdaleka obírat se jednotlivostmi, nutě nás, abychom zůstali toliko při obecném pohledu na dílo.

Alpatovo pracovní schema možno klidně prohlásiti za čin revoluční, neboť jím úplně pominul periodisaci ruského umění, jak byla vytvořena před válkou Muratovem a jeho spolupracovníky, ovšem na podkladě prvopočátečních názorů na ruské umění, vyjádřených Rovinským: Alpatov ji nepoložil za základ své práce, jak to učinili dosavadní historikové starého ruského umění. Ba, šel dále a pominul vůbec jakoukoliv periodisaci, poněvadž nadpisy tří děl jsou právě jenom pouhými nadpisy a ani zdaleka nestačí na založení pojmu určité kategorie nebo stupně vývojového. To je plus této práce; periodisace je posledním krokem ve studiu historickém a je proto nepředloženou předčasností vytyčovat pojmy těchto kategorií v době, kdy

sbíráme, objevujeme a monograficky vydáváme materiál. Mimo to periodisace Muratovova opírala se plně a jediné o politické a kulturní dějiny ruské; dějiny umění jdou však svojí cestou, často opačnou dějinám politickým. Studie Alpatovy a Židkovovy o počátcích umění moskevského daly to-muto názoru za pravdu.

Druhým originálním počinem Alpatovým je jednotný názor na vývoj ruského umění, jak se zračí ve všech oborech malířství a i uměleckého průmyslu. Že ruská výšivka sleduje naprosto těsně vývoj ruského malířství, zejména ikonného, je zřejmo a také známo z historicky zjištěné spolupráce ikonopisců s vyšíváčkami. Ale za názor, že ruská plastika je problémem malířství a nikoliv dekorace architektonické, vdčíme právě autorovi.

Základem pro práci autorovu je dosud známý materiál rozšířený o značný počet památek dosud nevydaných. Čtenáře ovšem bude tísňiti někde téměř nedoplnitelný, omezený počet reprodukcí, který pomíjí právě nejčastěji památky nové, nebo po prvé uvedené. Pokud autor buduje své vý-vody na materiálu již dříve známém, tu v určitých obdobích (Kyjev) je omezen skrovným počtem památek; z období památkami již bohatších a počtem již oplývajících provádí výběr. Proti výběru v zásadě není možno nic namítati, poněvadž po-všechné dějiny jsou vždy jen přehledem a nikoliv výčtem neb souhrnem monografií, ale proti zásadám výběru možno míti ná-mitky. Omezíme se jen na jediný příklad.

Jistě nelze popříti určité vztahy mezi »Vladimírskou Bohorodičkou« a t. zv. ustjužským »Zvěstováním«, a to jednak v celkovém statickém pojmání, jednak v typu tváře; ale přes to jistě blíže má tato ikona ke »Sv. Dimitriji« z Dimitrova a »Veliké Panagii« z Jaroslavlě. Srovnáme-li na př. způsob modelace obočí »Bohoro-dičky«, u níž schematicky provedený obrys oboční kosti je vyvážen ilusionistickým propracováním očního důlku a přechodu k oční klapce, s okem Gabriele ve »Zvěsto-

vání«, pak teprve zřetelně vystoupí onen úžasný rozdíl; nejen že schematické obočí zdůrazněno světlým reflexem, který dominuje jako horizontála celému čelu a že tímto reflexem vystupňována plasticita horního víčka, tomuto reflexu dokonce dodána dominantní police ještě tím, že zdůrazněna linie nosu. Srovnáme-li dále ilusionistický způsob provedení očního váčku u »Bohorodičky« se suchou grafickou lineárností u Gabriele, jakož i téměř realistickou zkratkou pravé tváře i oka u »Bohorodičky« s naprostou nedokonalou zkratkou levé tváře Gabriele, jež tolik differuje s téměř nezkráceným levým očním důlkem, pak nemůžeme než tuto ikonu přiřaditi, jak shora řečeno, k oné skupině ikon XII. stol., jež stojí buď v úplném pojmání postavy, ale v každém případě v koncepci tváře v bezprostřední blízkosti techniky mosaikové. Je to nejen linearismus a odsunutí plasticity, nýbrž i celkové přísné, adorativně-dekorativní pojmání, jež staví tyto památky mimo přímý vliv »Vladimírské Bohorodičky«, díla plného životnosti v chápání a tradic hellenistických v technice. Jak se oba tyto rozdílné slohy ve XII. stol. střetly na půdě ruské, dokazuje nejlépe uvedená jaroslavská »Velká Panagie« s čistě mosaicistním obrazem centrálním a zřetelně ilusionisticky chápány anděly v obou medailonech. O tento pohled na prvopočáteční kvašení v ikoném malířství XII. stol. připravil se autor jediné jednostranným a neúplným vyčerpáním materiálu.

Druhý a třetí díl Alpatovovy práce trpí však vadou, která vážně ohrožuje její cenu. Jednotlivé kapitoly vybudovány jsou s čím dále, tím větším separatismem a již konec druhého dílu je soustavou jednotlivých monografií. Jejich obsahu a formě nelze činiti výtek, ale nutno jim vytknouti dvojí vadu v sestavení jich jako celku. Porušují totiž plán díla, neboť se v nich ztrácí úplně vývojová linie, která je nejen roztrhána na různé části bez vztahu k ostatním, nýbrž i dominantní postavení temat těchto mono-

grafií způsobuje, že vyloučena neb zapomenuta je řada památek, nikoliv bezvýznamných. Tak nenajdeme v části pojednávající o ikonopisu XV. a XVI. stol. ani slova o ikoně »Proměnění« z chrámu »Spasitele na Boru« v Moskvě, ač její význam stoupá při srovnání s jinými pracemi na př. »Nanebevstoupením« z bývalé sbírky Rja-bušinského. Tím se také stalo, že byl macešsky odbyt ikonopis XVI. stol., ač mezi spoustou památek najdeme díla, která možno připisovati již jedné dílně. (Na př. »Vidění sv. Eulogia«, »Vidění sv. Jana Klimaka« a »Podobenství o slepém a chromém«).

Na rozdíl od Kondakova cení si Alpatov ikonná díla datovaná, buď přímo nebo pomocí historických zpráv. Nevyzdvihl však dosud důležitost těchto mezníků pro další klasifikaci materiálu, opomíjí pak vůbec funkci paleografie, která, začasťe jediná, poskytne přesný základ pro časové umístění díla.

Ani Alpatovova práce přes své četné přednosti, nepřinesla nám toho, nač v oboru ruského umění dosud čekáme, totiž skutečné dějiny, spočívající na přesné klasifikaci materiálu, a to jediné na podkladě historických fakt. Jen tímto způsobem dostaneme se z pralesa různorodého materiálu a teprve tato práce otevře nám možnosti studia vývoje jednotlivých forem.

Po stránce formální nutno dílu vytknouti německou citaci ruských děl, podle níž sotva kdo najde hledané, obzvláště, když údaje jsou nesystematické a také řada důležitých děl schází.

Pro nakladatelství Dra Benno Filsera nutno míti jen obdiv, že v době všemu kulturnímu podnikání tak nepřátelské, vypravilo v krátkém čase dvě díla o ruském umění, jak vzorné, tak nákladné.

J. Myslivec.

АЛ. РАШЕНОВЪ, МЕСЕМВРИЙСКИТЕ ЦЪРКВИ. София 1933. (*Paralelní text francouzský.*)

Po delší přestávce vydává Bulharský

archeologický ústav spolu s Národním mu-seem v Sofii druhý svazek sbírky nazvané »Umělecké památky Bulharska«, který je věnován architekturním monumentům Messemvrie. Práce tato však neobsahuje studie o všech chrámových zříceninách tohoto ostrůvku, nýbrž obrací pozornost jen k těm chrámům, které jsou jednak lépe zachovány, jednak mají význam pro vývoj architektury byzantské. Vynechány jsou úplně oba chrámy sv. Jiří, Nanebevstoupení Páně a Panalitria. Předmětem studia je pouze 8 chrámů: Stará i Nová metropole (sv. Štěpán), sv. Paraskeva, Jan Aliturgitos, Pantokrator, sv. Archandělé, Jan, zv. »u moře« a sv. Theodor.

O své pracovní metodě autor výslovně prohlašuje, že podává pouze popis chrámů, a že se nepouštěl do podrobného rozboru slohového. Poněvadž této zásadě zůstal věren, spočívá jeho individuální práce pouze v provedení rekonstrukcí, což je ovšem neméně důležité, než sám slohový rozbor. Stav památek messemvrijských je dnes již takový, že rekonstrukce žalostných zřícenin může provést jen ten, kdo sám památky podrobně ohledal.

Původní tvar Staré metropole lze ze zbytků snadno zjistiti. Poměrně do značné výšky zachované zdi bočních lodí ukazují, že to byla trojlodní basilika s převýšenou lodí hlavní a trapezovitou apsidou. Nová metropole, dosud užívaná, je poměrně nejzachovalejší a bez obtíží ukazuje původní plán trojlodní basiliky, již s užšími postranními loděmi, kde se galerie hlavní lodi střídají jako podpěry pilířů se sloupem. Větší potíže činí ovšem rekonstrukce chrámu sv. Paraskevy, kde celá horní část zmizela. Vnější dojem plně potvrzuje mínění Zimmermannovo, že je to jednolodní basilika, hodně příbuzná trapezickým chrámům. Rašenov však obrací pozornost ke schodišti skrytému ve zdi narthexu, které vede do prvního patra jeho, otevřeného obloukem do chrámu. Autor upírá tomuto prostoru funkci galerie (správně empory), a hledá v ní spodní část zvonice věže

nad narthexem vybudované podle analogie zachované zvonice stejné konstrukce u chrámu Pantokratorova. Nezbytným důsledkem této hypotézy je i rekonstrukce kupole nad hlavní lodí. Tu ovšem můžeme předpokládati velmi snadno, když přičkujeme čtyřem pilastrům na vnitřní straně bočních zdí funkci nosníků pendantivního systému. Dostaneme formu, kterou nacházíme m. j. i v Assénově pevnosti u Stanimaka; původ její, jak známo, dlužno hledati v Armenii (na př. Šoghakat ve Vagharsapatu). Jediný rozdíl bude však ten, že nepravý transept nebude vystupovati na venek frontony, takže kupole bude vyrůstati přímo ze střechy, což připomíná architekturu Slovanů Jaderského moře (sv. Lukáš v Kotoru, Studenica a j.). Je ovšem otázka, zda tato rekonstrukce je správná. V narthexu sv. Paraskevy nás překvapí zachovaná polovalená klenba postranních lodí. Že by souvisel tento vzácný výskyt polovalené klenby na Balkáně (mimo sv. Mikuláše v Bjelo Polje a sv. Petku v Prizrenu) s architekturou Novgorodu, není dobře možno mysliti; spíše třeba hledati původ její v románské architektuře, z níž i Novgorod formu tu přejal. Pak ovšem nebude se zdáti nevysvětlitelným i druhý prvek románské architektury, empory nad narthexem, určená pro omezený počet osob, tedy malá. Pak odpadá i rekonstrukce věže a pravděpodobnějším objeví se i předpoklad valené klenby nad chrámovou lodí, ač není i vyloučena existence kupole tak, jak jsme ji výše popsali.

Rekonstrukce ostatních chrámů nečiní potíží, poněvadž zbytky jsou větší a jsou po ruce i fotografie ze starší doby.

Práce autorova svou přesností dílem doplňuje, dílem nahrazuje dosavadní práce: Škorpilovu, Balsovu i Zimmermannovu a tvoří celkem bezpečný základ pro budoucí synthetické studie.

Po stránce vnější jest si přáti, aby se vydavatelstvo vrátilo ke skvělé formě vypravení prvního svazku této sbírky a upustilo od nevkusných pokusů. J. Myslivec.

БОГДАНЪ ФИЛОВЪ, СОФИЙСКАТА ЦЪРКВА СВ. ГЕОРГИ. — *Материали за историята на София. — Книга VII. — София 199. Str. 80, tab. VII (německé résumé).*

Historie význačné památky sofijské, chrámu sv. Jiří, byla dostatečně osvětlena vykopávkami provedenými v r. 1915 a 1921; bylo proto na čase, aby jí věnována byla monografická studie. Filov rozděluje ji na tři části: popis budovy, jak zjištěn byl vykopávkami, rozbor architektonického významu památky a popis i rozbor zachované nástěnné výzdoby.

Již dávno bylo známo, že chrám sv. Jiří není původní svatyní křesťanskou, nýbrž lázeňskou budovou římskou. Filov, vycházejí ze známých památek lázeňské architektury římské a rozbíraje charakteristické známky jednotlivých budov lázní, dochází k závěru, že chrám sv. Jiří byl buď caldarium, nebo laconikem. Dále obrací autor pozornost k architekturní formě budovy, t. j. kruhové stavbě kupolové na čtvercovém půdorysu s nikami v rozích, a ukazuje na četné analogie jednak římské architektury, jednak starokřesťanských kruhových staveb, jmenovitě baptisterií. Naproti tomu zdůrazňuje rozdíl architekturní formy chrámu sv. Jiří v Soluni, který podle názoru autora souvisí s typem římského mausolea. S názorem tím dlužno ovšem souhlasiti.

Zachované malby třídí Filov do tří skupin: nejstarší malby s řeckými nápisy klade do XI. stol., druhé s bulharskými nápisy, z nichž zachoval se hlavně známý prorocký pás v kupoli, klade do konce XIV. stol. a třetí skupinu opět s řeckými nápisy do XV. stol., kdežto A. Grabar datoval je XII. neb XIII. stol. Tento svůj názor autor obšírně dovozuje ze zjištěného vzájemného poměru všech tří vrstev k sobě. Teprve na tomto podkladě dokazuje, že třetí malby jsou dílem XV. stol., a to pomocí paleografie; vývody ty nejsou však provedeny do podrobnosti. Je známo, že vývoj řecké majuskule v nápisech je velmi pomalý a často objevují se znenadání for-

my před dlouhou dobou již opuštěné. Tento obor paleografie je dodnes vůbec zanedbáván, ač nedostatek systematického zpracování pocituje archeolog a historik umění den ze dne tíživěji. Leč některé tvary přece jenom s větší či menší přesností mluví o době vzniku. Tak písmeno Λ v nápisu odpovídá tvaru běžnému ve XII. až XIV. stol., od XIV. stol. objevuje se v různých variacích tvarů δ; stejně tak Λ vyskytuje se od konce XIV. stol. bez horní příčnice a pod. Nápis y erekčni od XIV. stol. jsou pravidelně tvaru tabulového; pásový nápis upomíná spíše na mosaikové nápisy erekčni (na př. Vatoped), tedy do doby XI. až XII. stol. Filov krom toho nepřihlédá k ikonografii zachovaných maleb. Z nepatrných ukázek na tabulce IX. až XI. těžko si učiniti úsudek, ale i tak bije přímo do očí kompozice »Zesnutí«, kde schází scéna s Jefoniem, která je v monumentálním malířství od XIV. stol. pravidlem. Více snad by se dalo říci při podrobnější publikaci, přesnějším popisu a rozboru. Z toho, co práce podává, mohli jsme si učiniti jenom ten úsudek, že na otázku datování třetích maleb není ještě odpověděno konečně.

J. Myslivec.

ПЕРЕ ПОПОВИЋ а ВЛ. ПЕТКОВИЋ, СТАРО НАГОРИЧИНО. ПСАЧА. КАЛЕНИЋ. (*Српска краљевска академија. Стари југословенски уметнички споменици. Део први. — Стари српски уметнички споменици. Књига I. — Београд 1933.*) Str. 103, tab. 73.

Pěčí Srbské královské akademie z prostředků nadace bří. K. a P. Jovanovićů a spoluprací arch. Popoviće a prof. Petkoviće dochází k monumentálnímu vydání uměleckých památek srbského středověku. V prvním svazku, který máme před sebou, zachována byla prostá forma materiálové publikace, kratičký text — srbský a francouzský — seznamuje s historií památky, architekturou a malířskou výzdobou. Po stručné charakteristice následuje podrobný výčet celé výzdoby a poté popis příložených tabulek.

Nejcennější z celé publikace jsou hlavně tabulky reprodukcí malířskou výzdobu, a to jak v černém, tak trojbarevném tisku. Jak viděti z poznámky na začátku publikace, barevné snímky zhotoveny byly již v r. 1914. Proto jejich technickou dokonalost musíme posuzovati s odstupem 19 let; dnešního měřítká barevné reprodukce rozhodně nesnesou. Ostatně i za to musíme býti vděční, vždyť to jsou vůbec první barevné reprodukce srbských fresek XIV. a XV. stol.

Publikaci nutno však vytknouti nedostatky vnitřního systému. Žádná ze tří památek v tomto svazku publikovaných nemá s ostatními dvěma nic společného; staronagoričinské fresky z r. 1318 jsou dílem mistrovské školy srbsko-řecké, pracující v první polovici XIV. stol., jejímž dílem je bez nejmenší pochyby i výzdoba Kraljevy crkve ve Studenici a snad i sv. Nikity v Čučeru a sv. Mikuláše v Ljubotenu. Naproti tomu fresky kostelíka v Psači, pocházející z let 1366—1371, jsou svým slohem daleko bližší »klášterní« škole srbské XIV. stol., než právě uvedeným freskám. Konečné kaleničské fresky, vzniklé počátkem XV. stol., patří k moravské škole malířské. Tedy výběr památek je úplně nahodilý a činí tak dojem nesourodství. Po stránce metodické nevyhovuje část textová; jistě větší význam by měl podrobný popis všech komposic a naopak pouhý výčet reprodukcí detailů, poněvadž obraz sám je již dostatečným popisem a nepotřebuje jistě tak podrobného popisu, kterého naopak by si žádaly ostatní části nereprodukované, aby alespoň v popise byly přístupné badání. J. M.

G. BALȘ, BISERICILE MOLDOVE-NEȘTI DIN VEACURILE AL XVII-LEA ȘI AL XVIII-LEA. *București 1933 (Fundatiunea »Regele Ferdinand I«). Stran 655, obr. 1036, 1 mapu.*

Kniha tato práce třetím a dokončujícím dílem veliké práce Balșovy o multanské architektuře. První díl¹ obsáhl dobu Ště-

pána Velikého, druhý² rozvoj architektury v XVI. stol. a tento díl obírá se církevními stavbami vzniklými od konce XVI. až do počátku XIX. stol. Konečné epochy ovšem poskytují často málo zajímavého po stránce umělecké a proto Balș studuje všechny stavby jen do roku 1700, od té doby jen památky významnější.

Ve všech třech dílech zachoval autor stejnou pracovní metodu. Předně popisuje architekturu všech památek jednotlivě v chronologickém pořádku, při čemž velmi často zabíhá již do srovnávacích studií, v další kapitole probírá i architekturu klášterní, a ve třetí kapitole rozbírá podrobně jednotlivé formy architekturní a jejich vývoj. K tomuto jádru práce připíná se několik kapitol o architekturních detailech: portálech, nástěnných malbách, vnitřním zařízení, náhrobních kamenech, materiálu stavebním a technice. Takto disponovanou práci uzavírá kratičká kapitola nazvaná »Závěry«, v níž autor vykresluje stav vývoje architektury tohoto období v rámci celkového vývoje stavitelství multanského. Velmi zajímavý je mezi jiným autorův názor na to, jak politický život země odráží se přesně v uměleckém vývoji, zde hlavně v architektuře. Jen tento názor dává autorovi možnost, aby prohlédl celou spoustu památek multanských a dovedl najít určité ohraničené skupiny mezi nimi a mohl i zjistiti směry a intenzitu cizích vlivů, které právě v Multansku, jako snad nikde jinde, se střetly a přímo bezpříkladným způsobem domácí vitalitou byly pohlceny, smíšeny, a tvoří základ samobytné tvorby. Právě období XVII. a XVIII. stol. je tak bohaté na různorodé vlivy, které do Multanska zasahují ze Západu, ze Severu, z Jihu i z vnitřních kolonií armensko-gruzínských, že bylo třeba bystrého zraku Balșe, tohoto jedinečného znalce architektury rumunské, aby dovedl ukázati, jak

¹ Bisericile lui Ștefan cel Mare. (Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. Anul XVIII. 1925) București 1926.

² Bisericile Moldovenesti din veacul al XVI lea. (Ibid.). Anul XXI. 1928) București 1928.

národní duch se prodral touto spleť a vytvořil památky tak významné v dějinách byzantského umění.

Díky dílu Balše a Ghika-Budești máme dnes zpřístupněnu architekturu Multanska a Valašska. Přeji bychom si jenom, aby

podobného šťastného losu dostalo se i znamenitým malířským památkám těchto zemí, poněvadž studie Henry a Stefăneșcu ani zdaleka nesplnily to, čeho v tomto oboru dějiny umění potřebují.

J. Myslivec.

ZPRÁVY – CHRONIQUE.

A. Vědecké sjezdy, sborníky, jubilea, úmrtí.

QUATRIÈME CONGRÈS INTERNATIONAL DES ÉTUDES BYZANTINES à SOFIA sous le haut patronage de sa Majesté le roi des Bulgares.

Conformément à l'invitation du Gouvernement Bulgare et la résolution du troisième congrès international des études byzantines à Athènes, le quatrième congrès aura lieu à Sofia du 9 au 16 septembre 1934.

Le Comité d'organisation a l'honneur d'inviter toutes les académies, les universités, les musées et autres instituts scientifiques qui s'intéressent aux études byzantines, à envoyer leurs représentants pour participer au congrès. Le Comité invite également tous les savants s'intéressant à ces mêmes études à prendre aussi part au congrès.

A moins que certains changements ne s'imposent, le congrès comprendra les cinq sections suivantes :

I. Section d'histoire (histoire politique, économique et sociale de Byzance; rapports de Byzance avec l'Europe Occidentale, la Roumanie et les peuples d'Orient; histoire de l'Église et hagiographie; historiographie, chronologie et diplomatique).

II. Section de philologie (littérature, grammaire, lexicographie, paléographie et épigraphie; histoire de la byzantologie).

III. Section d'archéologie (histoire de l'art byzantin; survivances de l'art antique dans l'art chrétien; art vieux-chrétien; l'art oriental orthodoxe après la chute de Constantinople; numismatique, sigillographie, héraldique).

IV. Section: Byzance et le monde slave (rapports entre Byzance et le monde slave dans le domaine de la langue, la littérature, les arts, la politique, l'économie et l'église).

V. Section de jurisprudence et médecine byzantines; musique, ethnographie et folklore.

Les titres des communications qui seront lues au congrès doivent être adressés au Comité d'organisation jusqu'au 1er juin prochain au plus tard. Les auteurs sont priés d'envoyer au Comité jusqu'au 1er juillet au plus tard un résumé dactylographié de leurs communications. Les communications qui peuvent être faites en français, allemand, anglais, italien ou en russe, ne doivent pas dépasser, pour être lues, une demi-heure, cependant que les résumés ne doivent pas contenir plus de 3 pages dactylographiées.

Pour donner aux congressistes la possibilité de visiter les monuments historiques du pays en connexion avec le congrès, quelques excursions seront organisées pour lesquelles seront fournis des renseignements supplémentaires. Les congressistes et leurs familles bénéficieront, durant leur séjour en Bulgarie, de toutes les facilités possibles.

Toutes les personnes qui ont l'intention de prendre part au congrès sont priées de faire connaître leur adresse exacte au Comité d'organisation, afin qu'on puisse leur envoyer régulièrement les renseignements supplémentaires concernant le congrès ainsi que les cartes d'identité qui leur donneront le droit de profiter des facilités prévues.

On ne paiera pas une taxe d'inscription.

Les adhésions pour le congrès de même que toute la correspondance doivent être adressées à Monsieur B. Filov, professeur à l'Université de Sofia.

Comité d'organisation: *Le Président d'honneur*: S. EM. MGR SIMÉON, archevêque de Varna, membre

honoraire de l'Académie des Sciences. — *Le Président*: V. N. ZLATARSKI, professeur d'histoire bulgare à la Faculté des lettres, vice-président de l'Académie des Sciences. — *Le Vice-président*: M. ARNAOUDOV, professeur de littérature comparée à la Faculté des lettres, membre de l'Académie des Sciences. — *Le Secrétaire Général*: B. FILOV, professeur d'archéologie à la Faculté des lettres, directeur de l'Institut Archéologique Bulgare, membre de l'Académie des Sciences. — *Les Secrétaires-Adjoints*: P. NIKOV, professeur d'histoire bulgare à la Faculté des lettres, membre-correspondant de l'Académie des Sciences. — KR. MIATEV, conservateur au Musée National, maître de conférences d'archéologie chrétienne à la Faculté de théologie.

Section d'histoire: *Le président*: P. MOUTAFTCHIEV, professeur d'histoire de Byzance et de l'Europe Orientale à la Faculté des lettres, membre-correspondant de l'Académie des Sciences. — *Le secrétaire*: SV. GUËORGUIEV, professeur d'histoire du Moyen-Âge à la Faculté des lettres.

Section de philologie: *Le président*: ST. MLADÉNOV, professeur de linguistique comparée à la Faculté des lettres, membre de l'Académie des Sciences. — *Le secrétaire*: V. BÉCHEVLIEV, professeur de philologie classique à la Faculté des lettres.

Section d'archéologie: *Le président*: G. I. KATSAROV, professeur d'histoire ancienne à la Faculté des lettres, membre de l'Académie des Sciences. — *Le secrétaire*: IVAN GOCHEV, professeur d'archéologie chrétienne et de liturgie à la Faculté de théologie, directeur du musée ecclésiastique d'histoire et d'archéologie.

Section: Byzance et le monde Slave: *Le président*: ST. ROMANSKI, professeur d'ethnographie slave à la Faculté des lettres, membre de l'Académie des Sciences. — *Le secrétaire*: IVAN

SNÉGAROV, professeur d'histoire de l'Église à la Faculté de théologie, membre-correspondant de l'Académie des Sciences.

Section de jurisprudence Byzantine, etc.: *Le président*: ST. TSANKOV, professeur de droit canonique à la Faculté de théologie, membre de l'Académie des Sciences. — *Le secrétaire*: V. ALEXIEV, professeur de droit bulgare et slave à la Faculté de droit.

Ainsi que l'a décidé le Congrès de Prague en 1929, le II CONGRÈS INTERNATIONAL DES SLAVISTES (PHILOGUES SLAVES) se tiendra en Pologne fin septembre 1934, année qui marquera le centième anniversaire de la 1ère édition de «*Pan Tadeusz*» de Mickiewicz.

Le Comité organisateur du congrès: *Président*: Prof. JAN M. ROZWADOWSKI. — *Vice-président*: Prof. STANISLAV SŁOŃSKI. — *Trésorier*: Prof. STANISLAW SZOBER. — *Secrétaire Général*: Prof. WITOLD DOROSZEWSKI. — *Président de la Section de Linguistique*: Prof. TADEUSZ LEHRSPŁAWIŃSKI. — *Secrétaire*: Docent MIECZYSLAW MAŁECKI. — *Président de la Section d'Histoire Littéraire*: Prof. JÓZEF UJEJSKI. — *Vice-président*: Prof. JULJAN KRZYŻANOWSKI. — *Secrétaire*: Docent KONRAD GÓRSKI. — *Président de la Section de Civilisation Sociale*: Direct. JÓZEF SIEMIŃSKI. — *Secrétaire*: Dr. STANISLAW BOROWSKI. — *Président de la Section de Didactique*: Docent ZENON KLEMENSIEWICZ. — *Secrétaire*: Dr. FRANCISZEK BIELAK.

Les langues officielles du Congrès sont, outre toutes les langues slaves: l'allemand, l'anglais, le français, l'italien.

Les débats du Congrès se poursuivront dans les séances de sections, les séances plénières et, en cas de besoin, les séances de sous-sections.

La Section I — *Linguistique* — comportera en principe les groupes de

sujets suivants: 1° problèmes généraux et de méthode (parenté des langues, différenciation des langues, questions du «balkanisme» linguistique etc.), 2° problèmes de slavistique comparée (dialectologie, géographie linguistique, histoire), 3° langues slaves (problèmes fondamentaux, p. ex. philologie vieux-slave, dictionnaires).

Section II — *Histoire littéraire*:

1° problèmes de méthode, 2° influences littéraires réciproques des peuples slaves, 3° littératures des peuples slaves, 4° Mic-kiewicz.

Section III — *Sciences sociales et histoire de la civilisation*: 1° problèmes de droit comparé, d'organisation sociale et d'histoire de la civilisation des peuples slaves, et subsidiairement: 2° ethnographie slave, 3° préhistoire des terres slaves, 4° anthropologie des Slaves.

Section IV — *Didactique*: 1° didactique des langues slaves dans les différents pays slaves, 2° enseignement de la langue maternelle à l'école primaire et secondaire dans les pays slaves.

P. S. Prière d'adresser toute correspondance au Secrétaire Général du Congrès:

Prof. WITOLD DOROSZEWSKI,
Varsovie-Palais Staszic.

Prof. FRANTIŠEK PASTRNEK, senior českých slavistů, slavil dne 4. října 1933 v plné svěžesti duševní i tělesné své 80. narozeniny. Redakce sborníku »Byzantinoslavica« při té příležitosti vděčně vzpomíná dlouholeté učitelské činnosti jubilantovy, za které prof. Pastrnek vždy obracel pozornost na vztahy staroslověnských památek k jejich řeckým předlohám a tím ve svých žácích pěstoval smysl pro studia, jimž je nyní věnován náš sborník pro zkoumání vztahů byzantsko-slovanských. Z literární činnosti Pastrnkovy tu vzpomínáme zejména jeho prací bibliografických, jimiž obzvláště prospěl také filologům a byzantologům neslavistům. Patří sem zvláště jeho Bibliographische

Übersicht über die slavische Philologie 1876—1891, která vyšla jako Supplement-Band Jagićova Archivu für slavische Philologie (Berlín 1892). Z prací o staroslověnském jazyce a jeho památkách, což v pozdějších letech bylo nejvlastnějším oborem Pastrnkovy vědecké činnosti, připomínáme tu aspoň jeho základní dílo Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda, s rozbořem a otiskem hlavních pramenů (vyšlo ve Spisech, počtených jubilejní cenou Král. české Společnosti nauk, v Praze 1902). Toto dílo ještě dnes, po 30 letech, ani vedle nové velké práce Dvorníkovy, nepozbylo významu, a bude i nadále vítáno pro strážlivé a prosté podání složitých problémů, pro svou bibliografii a příruční otisk pramenů. Rovněž ještě dnes je důležitá Pastrnkova studie »Slovanská legenda o sv. Václavu« (ve Věstníku K. č. Společnosti nauk 1903). Výborné služby konala jasná a přesná učebnice Pastrnkova Tvarosloví jazyka staroslověnského, s úvodem a ukázkami (v Praze 1909, 2. vyd. 1912). Učitelské i vědecké zásluhy Pastrnkovy byly srdečně a svorně uctěny českou vědeckou obcí na universitní slavnosti, konané v amfiteatru filosofické fakulty Karlovy university dne 19. října 1933 za předsednictví děkana prof. Ot. Fischera. Slavnostní řeč »Učitelská, vědecká a organizační činnost Fr. Pastrnka s hlediska dnešního« pronesl M. Wein-gart; byla otištěna v čele XX. ročníku Časopisu pro moderní filologii, str. 1—15, kde jsou i bibliografická data. M. W.

SBORNÍK PRACÍ I. SJEZDU SLOVANSKÝCH FILOLOGŮ V PRAZE 1929. Svazek II. Přednášky. Uspořádali Jiří Horák, Matyáš Murko, Miloš Wein-gart a Stanislav Petíra. V Praze 1932. Nákladem výboru I. sjezdu slovanských filologů v Praze s podporou ministerstva školství a národní osvěty. — Tiskem Státní tiskárny v Praze. V komisi nakladatelství »Orbis« v Praze XII., Fochova tř. č. 62. Str. 1137.

RECUEIL DES TRAVAUX DU 1ER CONGRÈS DES PHILOLOGUES SLAVES À PRAHA EN 1929. Tome II. Conférences. Rédigées par Jiří Horák, Matyáš Murko, Miloš Weingart et Stanislav Petíra. Praha 1932. Édité par le comité du 1er congrès des philologues slaves à Praha avec l'aide du Ministère de l'instruction publique et de l'éducation populaire. Imprimerie d'état à Praha. — En dépôt à la librairie »Orbis«, Praha XII., Fochova 62. Str. 1137.

Do programu sborníku »Byzantinoslavica« spadají tyto práce:

I. Práce literárně-historické:

Cartoian Nicolae (București), Livres populaires roumains traduits du slave 37—44

Dvorník F. (Praha), La »Vita Constantini« étudiée du point de vue de l'histoire byzantine 49—51

Jelačić Aleksije (Skoplje), Iz istorije rusko-jugoslovenskih odnosa i njihova izučavanja 90—92

Колесса Олександр (Praha), Розліди й видання словянських пам'яток апокрифічної літератури. 115—132

Lascaris Michel (Thessaloniké), Tomaseo traducteur de chants populaires serbes en grec 141—159

Огієнко Іван (Warszawa), Крехівський апостол 1560-х років. 185—194

Panaiteanu P. P. (București), La littérature slavo-roumaine (XVe—XVIIe siècle) et son importance pour l'histoire des littératures slaves 206—217

Пелетнев Ростислав (Praha), О необходимости изслѣдованія Евангелія и Св. Писанія в новой литературѣ 273—281

Свенціцкий Іларіон (Lwów), Спільні основи розвитку українського письменства и мистецтва 368—376

Шахматовъ М. В. (Praha), Славянская идея у древне-русскихъ книжниковъ 383—390

II. Práce jazykové:

Bălota J. (București), L'ancienne influence slave et les lois phonétiques qui ont présidé à la formation de la langue roumaine 437—438

Batowski Henryk (Lwów), Transliteracja alfabetu grażdzańskiego 439—447

Benni T. (Warszawa), Obecny stan zagadnienia jednolitej transkrypcji fonetycznej 45

Meillet A.—Vaillant A. (Paris), Communication sur l'opportunité de publier des éditions critiques des textes slaves 594—598

Мошинъ В. (Koprivnica), Главныя направленія въ изученіи варяжскаго вопроса за последніе годы 610—625

Погорѣлов В. А. (Bratislava), Западно-славянскіе элементы в кирилло-меѳодіевской лексикѣ 667

Смалъ-Стоцький Степ. (Praha), Найблизчі завдання славистики 708—712

Vajs J. (Praha), Evangeliář Assemanův 730—734

RÍŠA VELKOMORAVSKÁ. Sborník vedeckých prác. Sostavil dr. JÁN STANISLAV. Nakladateľ L. Mazáč v Prahe. 1933. (Jako tretí sv. »Osvetovej knižnice«.) Str. 532 + 7.

1100. výročí založení prvého kresťanského chrámu na pôde Československa a nitranské oslavy, jejichž predmetom bylo přimknutí k západní kultuře a 1100letá nepřetržitost křesťanské kultury u nás, staly se popudem k vydání této cenné publikace. Pořadatel sborníku si vytkl za cíl nejen osvětliti historické faktum založení prvého chrámu křesťanského v Nitře a vytknouti jeho význam, nýbrž šlo mu též o to, aby otevřel širší perspektivy poznání vzdálenějších, a přece tak důležitých vztahů k činnosti sv. bratří Cyrila a Metoděje, a to jak po stránce politické, tak po stránce církevní a kulturní. Rozmanitost a bohatost obsahu vyžadovala, aby byli požádáni o spolupráci četní odborníci, a to

nejen domácí, nýbrž i zahraniční. Tak se stal sborník přehledem názorů o nejdůležitějších epochách kulturních počátků na půdě Československa.

V prvním článku »Pribina« se zmiňuje dr. JOSEF ŠKULTÉTY (Turč. Sv. Martin, str. 9—24) zběžně o osazení jižní strany Karpat Slováky, jimž vysvětlil solnohradský biskup Adalram kolem r. 830 první křesťanský chrám v Nitře za vlády knížete Pribiny. Dotýká se významu politicky jednotícího činu Mojmirova, jenž pozbavil také Pribinu moci v Nitře. Pozoruhodná, bohužel ale nedostatečně historicky doložená je myšlenka, že právě chrám nitranský, v němž konali bohoslužby kněží němečtí, se stal Rostislavovi popudem, aby povolal věrověsty jiné, kteří by dokonali dílo Pribinovo tím, že by církevně osamostatnili jeho říši. Autor chce tak vytyčiti příčinné spojení mezi dílem Pribinovým a Rostislavovým. Nedostatečně vědecky podložený jest též předpoklad, že Děvín byl tehdy hlavním sídlem Rostislavovým.

Zajímavá jest myšlenka autorova, že zase dílo Pribinovo a Kocelovo to bylo, jež umožnilo učedníkům, vypuzeným z Velké Moravy, další působnost u Slovanů a že jim máme býti vděční za to, že dílo soluňských bratří se šířilo dále.

Otázka, jak mohl Pribina po vypuzení z Nitry tak snadno zakotviti za Dunajem, vede autora k problému, týkajícímu se skupiny, k níž by bylo lze zařaditi Slovany oněch krajů. Snaží se proti tvrzení Lubora Niederle, že v 9. stol. nebylo v severní Panonii živlu československého, dokázati jeho existenci na těchto místech. Argumentuje západoslovanským charakterem jmen starých osad a jménem zadunajských Dudlebů. Zejména uvádí skupinu »*dl*« (tento důvod však nyní nepokládáme za průkazný) a slovo »*pleso*«, označující hluboké a tiché jezero, kterým římsští spisovatelé jmenují jezero Blatenské; to je mu přesvědčivým důkazem stejně jako okolnost, že jen Slováci by byli přijali za knížete Pribinu, Slováka z Nitry. Jsou to však

více méně jen předpoklady, jež by bylo třeba vědecky podepřít. Ani zdánlivě přesvědčivým důkazům, čerpaným z názvosloví, nelze přisuzovati průkazné síly, kterou jim přikládá autor.

Dr. JOSEF CIBULKA, univ. profesor (Praha, str. 25—52), napsal pro sborník studii »Pribina a jeho kostol v Nitre«, kde na základě historických záznamů, hlavně spisku »*De conversione Baobariorum et Carantanorum libellus*«, hledí rozřešiti řadu složitých otázek. Ukazuje, jak došlo k misiím na území Pribinově, jak tyto kraje byly pozdějším působením svatých Cyrila a Metoděje odcizeny solnohradské arcidiecési a jak se solnohradští arcibiskupové domáhali dřívější moci nad ní, zdůrazňováním zásluh o církve v těchto končinách. Prostředkem k tomu byl také zmíněný spisek. Hlavně rozbořem jeho zpráv a srovnáním s jinými příbuznými jevy se snaží prof. Cibulka odpovědět na otázky, zda byl Pribina za doby založení nitranského kostela již křesťanem, komu svatýňka byla určena, jaký ráz měla a jaký byl její vztah k později zbudovanému stoličnímu chrámu, při čemž hodnotí také nálezy, objevené za posledních let vykopávkami. Cibulkův článek je nesporně značným přínosem k vědění o prvých počátcích křesťanství na půdě československé republiky. Autor však nehledí k tomu, že zpráva o zbudování nitranského kostela jest ve spisku »*De conversione*...« jen jakousi poznámkou »in parenthesis«, když se již mluví o jiných místech, takže logicky nelze tu očekávati té obšírnosti, jako u zpráv, týkajících se přímo svých předmětů. Z kusosti zmínky vysuzovati, že nitranský kostelík neměl ani titulu, ani svého kněze, ani vymezeného obvodu, ba snad ani zděného oltáře, jest snad příliš odvážené. Některých jiných tvrzení autorových, jež mohou býti sporná, dotýká se jiný článek sborníku, o němž bude ještě řeč později.

Dr. MILKO KOS, univ. profesor (Ljubljana, str. 53—64), v pojednání

»K historii kniežata Pribinu a jeho doby« se pokusil doplnit údaje, týkající se Pribiny, jehož panství se stalo podkladem pro říši Kocelovu, aspoň na čas nezávislou na cizí moci. Pribina sám byl ještě značně závislý na říši franské a na jejím králi Ludvíkovi, jenž nastoupil vládu jako král bavorský 826, ale v červnu 833 se stal též králem východofranským. Přes to jej prameny nazývají králem bavorským, poněvadž Bavyry zůstaly jádrem říše. Pribina byl představen Ludvíkovi někde na bavorském území Ratbodem. Autor uvádí data, kdy, jak jest zjištěno, jak Ratbod, tak Ludvík dleli v Bavorsku. Snad tedy při některé z těchto příležitostí došlo k představení, jehož výsledkem byl pak křest v kostele sv. Martina v Traismauere. Za horlivé snahy o rozšíření křesťanství a za zásluhy o stát bylo Pribinovi uděleno území Dolní Panonie, jež dříve od franského krále obdržel, v léno. Stalo se tak listinou, která byla, jak dokázal L. Hauptmann, někde doslovně převzata do spisku »De conversione...«, ovšem s chybnou datací. Chybu v datování prof. Kos přesně a přesvědčivě vysvětluje. Zajímavé jsou také zprávy, jež Kos snesl o ustanovení prvního kněze v Mosaburku a o jeho osobnosti, o tendenčním zahrocení zpráv knížky »De conversione...« proti Metodějovi a o nástupcích prvního duchovního v Mosaburku, Dominika.

Neméně důležité jest časové ohraničení doby smrti Pribinovy 20. únorem 860 a 21. březnem 861 a objasnění příčiny sporů, které vedly k jeho záhubě. Jeho stručný, ale obsažný, na historických faktech založený článek přináší nejen jeden nový poznatek.

Dr. MATIÁŠ MURKO, univ. profesor (Praha, str. 65—70), si všímá jména nitranského vladaře ve článku »Pribina — Privina«.¹ Vytyčuje souvislost s jinými příbuznými slovanskými jmény (Pribyslav, Priba, Pribe, Priban, Pribin atd.) a uka-

zuje, jak mohlo vzniknouti znění *Privina*, nebo dokonce Briuinus, záměnou souhlásek »b« za »p« a »v« za »b« vlivem výslovnosti německé a německého grafického fixování hláskové kvality. Forma »*Privina*« je tedy nenáležitá a nemá se jí užívat.

Jméno pak Murko vykládá, podobně jako řadu jmen jiných, tomuto podobných, jakožto složeninu tvaru slovesa »přibytí« a augmentativní koncovky »-ina«, připojené na tvar Priba, který jest již o sobě zkráceným jménem osobním.

Jakýmsi doplněním a kritikou názoru Murkova jest stať o Pribinově jméně v článku prof. dra WEINGARTA »Pribina, Kocel a Nitra v zrkadle prameňov doby Cyrilometodějskej«.

Cílem článku »Svätý Emmeram, patrón nitrianskeho kostola«, jež napsal OTÁ RITZ (Praha, str. 71—100), jest vyloučiti legendární a nehistorické příměsky ze zpráv o světcích, jenž byl podle obecného názoru patronem první nitranské svatyně. Podaný obsah nejstaršího životopisu světce, napsaného asi r. 772 biskupem Arbeem, jest podrobován část po části kritickému rozboru. Pisatel si všímá různých variantů jména světce a příčiny tak pestré rozmanitosti, která jest u tohoto osobního jména až nápadná; rozbírá a kritizuje zprávy o rodišti světce, všímá si otázky jeho rodinného a rasového původu a jeho hierarchické hodnosti a konečně největší pozornost věnuje příčině mučednické smrti. Letmo si povšimne pozdějších legendárních příměsků a začne pojednávat o kultu světce v Nitře. Uvádí nejstarší zprávy, které se týkají úcty sv. Emmerama v kostele nitranském, a konklusemi hledí proniknouti ještě hlouběji do minulosti, z níž již přímých zpráv o kultu Emmeramově není. Tu se leckde názory kříží s myšlenkami pronesenými prof. drem Cibulkou, pokud jde o charakter prvního chrámu v Nitře. Ritz vychází z předpokladu, že svatyně, vysvěcená arcibiskupem, pravděpodobně slavnostním

¹ Tento článek je přetištěn ze Slovánského Sborníku Pastrnkova (v Praze 1923, str. 25—27).

způsobem, nebyla jen provisorní kapličkou, a to tím spíše ne, že byla vybudována na místě, jež mělo již za doby pohanské slavnou náboženskou tradici. Snaží se zdůvodnití obecné přesvědčení, že patronem prvé křesťanské svatyně byl přece jen sv. Emmerám, a dokázati, že kostelík Pribinův měl větší důležitost než mu přisuzuje na př. prof. Cibulka. Pokouší se také označiti příčiny, které asi vedly k volbě tohoto svěťce za patrona prvního křesťanského kostelíka v nové misijní oblasti.

Nejobširnějším příspěvkem sborníku jest článek dra FR. DVORNIKA, univ. profesora (Praha), »Byzancia a Velká Morava« a »Metodova diecéza a boj o Illyricum« (str. 101—225); je to překlad kap. VI. a VII. z jeho díla »Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance«, vydaného v Praze 1933 Slovanským ústavem jakožto »Byzantinoslavica Supplementa« č. 1. Obsah obou článků znázorňují jejich hesla:

I. »Obchodné styky medzi Rímom a zadunajskými krajmi. — Staré obchodné cesty. — Vlivy byzantskej kultúry v Panonii od VI. do IX. storočia. — Prenikly tieto vlivy i za Dunaji? — Byzantský obchod u Avarov a Bulharov.

Politický cieľ Rastislavovho posolstva do Carihradu. — Politická dohoda Moravy s Byzanciou proti alianci germánsko-bulharskej. — Následky v cirkevnej doméne. — Vojenné výpravy z r. 864; ich následky pre Bulharov a Moravanov. — Stanovisko Sv. Stolice. — Ďalšie styky medzi Byzanciou a Veľkou Moravou.

Zriedkavosť byzantských záznamov o Veľkej Morave. — Svedectvo Konstantina Porphyrogeneta a jeho historická hodnota«.

II. »Vývoj Illirica. — Thessalonický vikariát. — Sirmium. — Vikariát v Solune? — Justiniana Prima. — Posledné stopy pontifikálnej právomoci v Illyricu. — Prevrat následkom invazií.

Nová politická situácia. — Práca francúzskej cirkvi na území bývalého Illyrica. — Pokus Hadriána I. o nové opanovanie Illy-

rica. — Snahy Mikuláša I. — Ninské biskupstvo. — Pokresťančenie Bulharov a boj o Illyricum.

Politika Hadriána II. k Illyricu. — Diecéza v Sirmiu a jej úloha v tomto boji. — Politika Jána VIII. — Metod v Panonii a v Carihrade. — Ján VIII., Braninimír a Svätopluk«.

Již tento přehled nadpisů jednotlivých částí Dvorníkových pojednání ukazuje bohatost obsahu a lze z něho vytušiti, jaká hojnost nových poznatků jest zde snesena. Dr. Dvorník jasným slohem probírá soustavně mnohdy ne právě nejsnadnější otázky a rozsáhlým vědeckým aparátem dokládá svá tvrzení.

Přece se však i do této knihy dostala kritická poznámka, týkající se díla Dvorníkova: »Či můžou Moravané v době cyrilometodějské nazývaní býť konvertiti?« je- jímž autorem jest dr. FR. PASTRNEK, univ. profesor (Praha, str. 227—229). Vycházeje z pojmového rozboru slova »konvertita«, jímž se označují ti, kdož jsou nově obráćeni na křesťanství, vyslovuje domněnku, že dr. Dvorník neužívá výrazu vhodně o Moravanech, kteří již dříve byli křesťany, neboť počátky křesťanství lze zaznamenati 40—50 let před příchodem slovanských apoštolů na území Velké Moravy. — V tomto případě však pokládáme Dvorníkův názor za věcně přesnější, byť i formálně byla námitka prof. dra Pastrnka oprávněna, pokud ji opírá slovy legendy, tlumočící řeč Rostislavova poselství u císaře Michala: »My, Moravané, nejsme již pohané, nýbrž křesťané...«

Třeba však uvážiti, že obráćení na křesťanství není pouze vnějším aktem, nýbrž že pravým křesťanem-konvertitou se stává člověk teprve vnitřním přerodem. Tento stěží mohl nastati u širokých vrstev lidu, když německým hlasatelům víry nerozuměl... Řečti věrověsti nalezli tedy snad ve své misijní oblasti obyvatelstvo snad formálně křesťanské, duchem však od křesťanství odkloněné, takže úkolem nových věrověstů byla přece jen »conversio«.

Pojednání JUDra L'UDEVÍTA KNAPPA »Cirkev a stát v boji o rozšíření křesťanstva v IX. století« (str. 231—253) si všímá momentů, které bývají nezřídka přehlíženy při posuzování fakt, týkajících se šíření křesťanství u nás. Přehledně ukazuje, jaký vztah se utvářel mezi církví a státem během prvních století, až se stalo konečně křesťanství privilegovanou církví, chráněnou státem a obdařenou četnými výsadami i rázu sociálního, začož stát požadoval možnost vlivu na věci církevní. Zatím pod záštitou státu se církev organizovala a rozčlenila hierarchicky. Přirozeným výsledkem byl zápas o primát, z něhož vyšel vítězně patriarcha římský, ačkoliv východ se mu nikdy zcela nepodřídil a ubíral se vlivem života politického a dějinného vývoje svými cestami, charakterisovanými caesaropapismem. Aby se bránil svévolnosti východních císařů, zasahujících do věcí víry a vnitřních zájmů církevních, hledal oporu u vladaře katolického státu franského, což bylo dovršeno prohlášením Karla Velikého za císaře. Správně podotýká autor: »Tým sa osamostatnilo pápežstvo od tiesnivého spojenia s Byzanciou, ale v značnej miere pripelo i k cirkevnej roztržke s východom«. Církev se na západě zesiluje, a ač i jí hrozí nebezpečí západního caesaropapismu, papež se přece stává absolutní hlavou církve. Misijní činnost pak rychle zkvétala mezi národy, podrobenými světskou mocí. Pokřtění Avarů a Slovanů mělo pomáhati zabezpečiti hranice a každému z biskupů, jejichž diecése souvisela s misijními obvody, bylo přiděleno určité misijní území. Při povýšení salzburského biskupství na arcibiskupství byli Karlem Velikým novému arcibiskupovi svěřeni Slované.

Šíření křesťanství se dalo jednak křtěním slovanského obyvatelstva, jednak kolonizací křesťanských Germánů za pomoci pohraničních knížat, k nimž náležel i Přibina. Jeho činnost jest dokladem jeho politické obezřetnosti. Se zřetele kulturního jest důležitý obrat, který nastal příchodem sv. Cyrila a Metoděje ve vztahu Slovanů

k církvi. Správně zdůrazňuje autor, že nebyl moment jazykové blízkosti jediný, který rovnal cesty k úspěchu, nýbrž že jde při tom hlavně o momenty církevně-politické, což obšírně a povšechně správně vysvětluje. Správně vyznačil též přechod k obřadnímu jazyku latinskému.

Poznámky zaslouží však jeho odpověď na otázku o obřadu, kterého svatí bratři užívali. Domnívá se, že šlo o ritus západní, ačkoliv bedlivý rozbor nejstarších památek, týkajících se slovanské kultury, ukazuje spíše, že bylo pravděpodobně užíváno nejprve ritu východního a teprve později snad přeložili také obřad západní. Že se v zákazech slovanského obřadu nikde nemluví o rozlišnosti ritu, nýbrž vždy jen o slovanském jazyku, neznamená, že by se od latinského nebyl ritus slovanské bohoslužby lišil. Za těch dob při neustálenosti obřadů se spíše snesla rozdílnost ritu než jazyka. A že tu Římu nezáleželo tolik na obřadu, jako spíše na jazyku, vysvítá z listiny z r. 879, kde je Metoděj vybízen, aby přisluhoval v jazyku latinském nebo řeckém...

»Listina pápeže Jána VIII. k sv. Metoděvi a univerzalita svetskej moci pápežskej«, krátká studie dra ALEXANDRA HUŠČAVY (Řím, str. 255—263) si všímá po povšechném vyličení stavu otázky, týkající se hlásání slova božího a konání bohoslužeb slovanským jazykem a sporů, z toho vzniklých mezi Římem a sv. Metodějem, důležité listiny Jana VIII. ze dne 14. VI. 879, která částečně nahrazuje znění listiny z r. 873, již neznáme, podává obraz boje mezi zastánci liturgického jazyka latinského a slovanského a objasňuje prý tendence politiky pápežského dvora, v nichž lze postřehnouti již to, co se koncem století XIII. vyhranilo v zásadu, že papež je svrchovaným vladařem jak super spiritualia, tak super temporalia. Zdá se, že autor vidí ve slovech listiny papežské příliš mnoho. Vybídnutí, aby i Metoděj užíval jazyka latinského nebo řeckého při bohoslužbě tak... sicut ecclesia de toto terrarum orbe

diffusa et in omnibus gentibus dilata...«, jest mu látkou důkazu:

»Upozorňujem na tento dôležitý prejav nástupcu prvého rímskeho biskupa, lebo v týchto slovách možno azda vidieť názor kuriálnej politiky rímskej o univerzalite viery Kristovej a z toho plynúcej suverenity svätopetrského stolca nad celým kresťanským svetom«. Názor o universalite cirkve *ze zmieněného textu* vysvítá, názor o suverenite papežské stolice nad svetom z toho však *nijak* neplyne.

Pojednání ing. VÁCLAVA MENCLA (Bratislava, str. 265—274) »Postup chrámových stavieb na hrade v Nitre za stredoveku« uvádí najprve zmínky starých písenných pamätok o chrámových budovách na nitranském hradě. O stavbě na tomto místě jest přímý záznam až ze stol. XIV., kdy r. 1333 započal biskup Meško s rekonstrukcí chrámu, zničeného požárem při obléhání hradu Matoušem Čákem. Z tohoto vyhořelého kostela, jehož vznik lze datovati asi počátkem XIII. století, kdy jím byl podle domněni autorova nahrazen starší kostel sv. Emmerama, Ondřeje a Benedikta, zůstala kaplička, stojící na jih od presbytáře gotického chrámu. Novostavba byla snad provedena z kvádrového materiálu a po zničení někdy kolem polovice století opravena cihlami. Tak zbytky staveb na hradě nevedou dále než k roku 1210 až 1220, jen podle nalezených hrobů lze souditi, že dřívější svatyně měla rozsahu asi na těchto místech, kde jest teď románská kaplička. Snad byla totožná se svatyní sv. Emmerama, o níž píše Maurus. Předpokládá, že úcta sv. Emmerama se rozšířila na Slovensku tehdy, kdy ještě patřilo k Čechám, vyslovuje autor domněni, že také svatyněka světce měla též ráz jako podobné stavby v Čechách: že to byla totiž kamenná rotunda. Avšak ani toto, ani zmínka, že kostel Wichingův a Pribinův nestály na místě nynějších svatyní, není opřeno o fakta. Že nezástalo po nich stop, nelze se diviti. Autorovi se zdá pravděpodobným, že byly dřevěné — tudíž není

nemožné, že byly na př. požárem zahlazeny tak, že po nich nezbylo nejmenší památky.

Stať dra V. N. ZLATARSKÉHO, univ. profesora (Sofie, str. 275—288), »Velká Morava a Bulharsko v IX. storočí«, pojednává o vztazích, jež se vyvinuly mezi Bulhary a knížaty velkomoravskými, kteří stáli v čele spontánního slovanského svazu, stavějícímu se na odpor výbojnosti franských panovníků, zastřené pláštěm církevního apoštolátu. Ukazuje, jak také Němcům záleželo na tom, aby jednak praktickými svazky učinili neškodnou význačnou moc, již tehdy měli Bulhaři, jednak popuzováním sousedů. Jen strach z přílišné moci Rostislavovy pohnul knížete Borise Michaila 862 ke spojení s Karlomanem, s nímž pak bojoval i proti jeho otci Ludvíkovi, stejně jako po smíření otce a syna učinil spolek proti Rostislavovi. Tehdy slíbil, že z rukou německých kněží přijme křesťanství, čímž měl býti ještě více upoután. Autor se domnívá, že poselství Rostislavovo do Cařihradu mělo také politický podklad, zaměřený proti Bulharům. Rychlé vyhovění žádosti Rostislavově vysvětluje prof. Zlatarski tím, že Byzantsko chtělo tak odvrátiti nebezpečí, které hrozilo také jemu, kdyby se dostalo křesťanství ke Slovanům a Bulharům z oblasti západní cirkve. V souvislost s tímto faktem uvádí autor také tažení Byzantska proti Bulharsku, jež se skončilo bez krveprolití, ale jež připoutalo Bulharsko církevně na Cařihrad.

Rozbitím svazku fransko-bulharského na byla Velká Morava velikého politického prospěchu.

Neméně důležité byly, jak jest z článku Zlatarského patrné, styky kulturní mezi Velkou Moravou a Bulhary, dokud smrt Metodějova je nepřerušila. Ale tu alespoň žáci jeho našli útočiště na půdě bulharské.

Přerušením vztahů kulturních nezanikly styky obchodní. Bulharsko dodávalo sůl, avšak r. 892 Němci i tomu zabránili dohodou s Bulhary. Vpád Maďarů, kteří se

zaklínili mezi oba státy, znemožnil další přátelské styky.

Pojednání Zlatarského jest velmi instruktivní a přináší nejeden nový poznatek. Zdá se však poněkud násilným uváděti politický zájem Cařihradu o Bulharsko ve spojitost s poselstvím Rostislavovým. Cařihrad měl jistě dosti jiných možností dovědět se, co se děje na blízkém území, než aby byl odkázán na zprávu poselství ze země dosti vzdálené. Stěží by mu bylo ušlo tak vážné nebezpečí.

Profesor FRANTIŠEK HRUŠOVSKÝ (Kláštorec pod Znievom, str. 289—317) v pojednání »Velká Morava a Polsko« líčí vztahy, jež měly lechitské kmeny západních Slovanů, jež svíráme hranicemi pozdějšího politického útvaru, promítnutými do dob, kdy o Polsku nelze ještě mluvit. Hlavní pozornosti zaslouží kmen Vislanů, sousedící s říší knížete Svatopluka. Autor vyslovuje otázku, zda expansivnost Svatoplukova byla zadržena pohořím sudetskokarpatským, či zda se vybíjela i za ním.

Slova moravsko-panonské legendy o sv. Methodějovi jsou mu základem tvrzení, že kulturní vlivy pronikaly až k Vislanům, a vysuzuje z politických okolností, proč snahy Methodějovy narážely zdánlivě na odpor tamějšího vladaře. Jinak autor soudí jak ze slov legendy, tak z tradice a křesťanského polského názvosloví, že kulturní styky byly čilé, ba že se snad v oblasti pozdějšího Krakova zachytila i slovanská liturgie.

Problém umístění kulturního střediska Velké Moravy, z něhož vyřehávaly vlivy do území Vislanů, vede jej přes záhadnou osobnost, již je »episcopus moraviensis«, vystupující na synodálním soudě v Mohuči, až k Nitře, která snad silou starých tradic počátkem XI. stol. přilákala polské poustevníky Svoráda a Benedikta. Snad ona byla střediskem, z něhož pronikalo křesťanství na sever za Karpaty, čímž však autor netvrdí, že by to bylo středisko jediné.

Náboženské vztahy měly snad za násle-

dek vznik vztahů politických a závislosti na říši Svatoplukově; tak se snaží dovoditi opatrně Hrušovský ze znění legendy, jež není jasné a jemuž lze přikládati několikýrý smysl. Autor se domnívá, že legenda a tradice opravňují názor, že území Vislanů bylo Svatoplukem přivtěleno říši Velkomoravské, ač forma závislosti a doba jsou neznámé. Nadvláda Velké Moravy zmizela buď prý smrtí Svatoplukovou nebo pádem říše Velkomoravské. Hrušovský uvádí ovšem také jiné možnosti, jejichž ohlasem by mohlo býti neurčité znění slov legendy.

Autor neopomněl zmíniti se také o záznamu kroniky Kosmovy, kde jest zmínka, že synové Svatoplukovi říši »parvo tempore sed minus feliciter tenuerunt, partim Ungaris illud diripientibus, partim Teutonicis orientalibus, partim *Poloniensibus*«, ježž opět kriticky rozbírá a hodnotí a hledá vztah mezi zprávou legendy moravsko-panonské a slovy Kosmovými. Hrušovský ve svém článku prosondoval pečlivě to málo, co je zatím o vztahu Velké Moravy ke kmenům, jež žily na půdě nynějšího Polska, hlavně v Pověslí, známo. Škoda jen, že nezaznamenal obsahu tradic, o nichž se zmiňuje, a neukázal, jaké stopy zanechala kultura, pronikající z Velké Moravy v církevní terminologii.

V souboru poznatků by snad bylo záhodno více té umírněnosti a obezřetnosti, již projevuje v hodnocení a rozboru dochovaných zmínek.

Dr. MILOŠ WEINGART, univ. profesor (Praha, str. 319—353), přispěl do sborníku studií »Pribina, Kocel a Nitra v zrkadle prameňov doby cyrilometodejskej«. Nitra, její přirozeně vhodná poloha pro slovanské hradisko, její jméno a původ jeho, původ názvu říčky, obtékající hradní návrší, jméno kmene, sídlícího na starém Slovensku, jméno jeho prvního náčelníka, dobové ohraničení jeho činnosti a činnosti Mojžírovy, velikost jejich území, původ jména »Kocel«, toť přehled obsahu první části studie, v níž najde jak odbor-

ník, tak laik nemálo nových zajímavých postřehů a názorů.

V etymologickém určení jména »Pribina« se Weingart poněkud rozchází s názorem Murkovým. Domnívá se, že jest jméno tvořeno od slovesného kmene příponou »-na«, nikoliv koncovkou »-ina«, jak předpokládá dr. Murko. Z toho by plynula změna způsobu psaní, neboť by se pak mělo psát *Pribyna*.

Zajímavý jest jeho výklad slovanských jmen se zřetelem k sociální struktuře společnosti.

Část druhá je rozbořem slovesných památek jak latinských, tak slovanských. Největší péči věnuje analýsi spisku »De conversione Bagoariorum et Carantanorum« (sepsaného buď r. 870 nebo nedlouho po něm), pokud se jeho zprávy týkají Pribiny. Tato tendence zahrocená památka jest jediným zdrojem zpráv o tomto slovanském náčelníkovi, takže bedlivého rozboru skutečně zaslouží, a to tím spíše, že o mnohých otázkách, jež se na ni upínají, může vzniknouti nejrozmantější mínění.

Po rozboru latinské památky všímá si autor XV. kapitoly legendy o Konstantinovi, zmínky z legendy o Metodějovi, traktátu mnicha Chrabra a jiných pozdějších památek, pokud je v nich řeč o synu Pribinově Kocelovi. Řeší také otázku, jež se při studiu těchto slovanských památek mimoděk namane: proč totiž se nikde nevyskytuje připomínka osobnosti Pribinovy a Nitry. Část třetí jest věnována psychologickému pochopení osobnosti a činů Pribinových a Kocelových a ideovému ohodnocení doby, kdy mezi sebou zápasily dva mohutné proudy politické a kulturní, a tím také ocenění snah Pribinových a Rostislavových.

MIHAIL POP (Bukurešť) článkem »Církevná slovančina u Rumunov« (str. 355—368) podal výstižný přehled toho, jak se církevní jazyk slovanský stával specifickým projevem kultury rumunského národa a naopak, jak rozkvět rumunských politických skupin byl příčinou rozmachu slo-

vanské kultury a církevně-slovanského písemnictví. Zajímavý jest poznatek, o němž se autor zmiňuje, že husitství, jehož zásady pronikaly až na území rumunské, první obrátilo pozornost na jazyk lidu a stalo se popudem k překladu knih z církevní slovanštiny do jazyka rumunského. Trvalo to však až do stol. XVI., než ztratila církevní slovanština kulturní význam a než také z liturgie ji počal vytlačovati jazyk rumunský, jenž se vlivem snah reformačních stával jazykem liturgickým.

† Dr. PAVEL BUJNÁK, univ. profesor (Praha) v pojednání »Obrátenie Maďarov na vieru kresťanskú« (str. 369—409) odpovídá na často přetřásanou otázku, týkající se národnosti apoštolů maďarského národa a stop, jež činnost jejich zanechala v maďarském jazyku. Obyvatelstvo slovanské národnosti bylo již dávno usedlé, obrácené na křesťanství, mělo vyspělou hospodářskou i řemeslnou kulturu, když Maďaři vtrhli do svých sídel. Jakmile se usadili, dály se pokusy, aby byli také oni přivedeni ke křesťanství, a to nejprve se strany německé, a teprve, když tyto pokusy ztroskotaly, ujali se apoštolské práce Slované. S počátky křesťanství u národa maďarského jest spjaté jméno sv. Vojtěcha a pražského mnicha Radly. V řeči maďarské jest množství slovanských slov, jež mají zabarvení české a tu a tam specificky slovenské. Autor správně vyvrací domněnku Miklosichovu, vyslovenou také maďarskými učenici, že Maďaři asimilovali původní obyvatelstvo slovinské, které mluvilo »starosloviensky«, jak se domnívali maďarští vědci. Všestranně osvětluje nemožnost tohoto tvrzení. Pečlivě sneseným materiálem dokládá své domněnky, že spousta slovanských slov byla do maďarštiny vnesena jazykem živým, t. j. Slováky, resp. Čechy, i když připouští, že jsou tam slova z jiných jazykových skupin slovanských. Českého a slovenského původu jest předně dlouhá řada slov z terminologie náboženské a církevní, dále pak spousta výrazů, týkajících se denní potřeby. Četnými pří-

klady ilustrovaná studie Bujnáková přesvědčivě ukazuje, co i na tomto poli dali naši předkové Maďarům...

Na novější literaturu obrací pozornost dr. ŠTEFAN KRČMĚRY (Turč. Sv. Martin) článkem »Ozvena Velké Moravy v slovenskej literatúre« (str. 411—439). Začíná hned moravsko-panonskými legendami (o legendě o Metodějovi praví, aniž to nějak odůvodnil, že jejím autorem dosti snadno mohl být Slovák!), zběžně si povšimne starých kronik (neslovenských) a přejde k slovenským literárním jevům novějším, zaujme jej tvorba Jána Hollého, pěvce Velké Moravy, a pak se obírá tvory ostatních spisovatelů slovenských, v jejichž díle zaznívá ohlas vzpomínky na dávnou minulost, na slavné období říše velkomoravské. Končí, povšimnuv si i drobné beletrie Jána Jesoma, jenž »usiluje sa predstavít Velkú Moravu ako elipsu akúsi s dvoma ťažiskami a z toho vyvodí rytmus v živote kolektíva československého«.

Posledních devadesát stránek sborníku jest věnováno hodnotným pracím rázu filologického. Jest to dra FR. RAMOVŠE, univ. profesora (Lublana) »Poznámka k slovenským a juhoslovanským jazykovým stykom« (str. 453—471), dra MILOŠE WEINGARTA, univ. profesora (Praha), »Pojem cirkevnej slovančiny a jej význam pre Slovanov, obzvlášte pre Čechov a Slovákov« (ukázka z většího díla, str. 453 až 471), dra VÁCLAVA VÁŽNĚHO, univ. docenta (Bratislava), »O ľudovej reči v Ponitří« (str. 473—490), a dra JÁNA STANISLAVA, univ. docenta (Praha), »Dnešný stav otázky československých prvkov v staroslovienských pamiatkach« (str. 491—532).

Sborník »Říša Velkomoravská« jest jistě dílem zdařilým a cenným, jež přináší nejen hojnost nových poznatků, nýbrž stane se jistě také podnětem k novému, podrobnému studiu jednoho z nejdůležitějších období naší minulosti.

Ota Ritz (Praha).

MÉLANGES DE PHILOGIE, offerts à M. J. J. MIKKOLA, professeur de philologie slave à l'université de Helsinki, ont été publiés à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire le 6 juillet 1931 par ses amis et ses élèves (Helsinki 1931, pages 432). Mélanges contiennent 45 articles; nous signalons:

2. NIC. DURNOVO, Manuscripts russes distinguant l'ancien o «acuté» et l'o d'une autre origine, p. 7—13.

12. KAARLE KROHN, Griechisch-katholische heilige in den magischen liedern und sprüchen der archangelschen und olonetzischen Kareliler, p. 99—107.

17. V. J. MANSIKKA, Zum ostslavischen Ahnenkult, p. 132—145.

20. K. H. MEYER, Das Imperfekt von *byti*, 'sein' im Altslav., p. 160—174.

22. ST. MLADENOV, Zur slavischen Wortforschung: Der bulgarische und der russische Name des Spelzes, p. 179—187.

36. N. TRUBETZKOY, Zum phonologischen Vokalsystem des Altkirchenslavischen, p. 317—325.

39. MAX VASMER, Zur slavischen Namenforschung, (1. Psioł. 2. Suchona. 3. Rent. 4. Radęca. 5. Bezděz.)

40. † YRJÖ WICHMANN, Altruss. *dertb*, p. 345—347.

41. N. VAN WIJK, Was ist ein Paterik Skitskij?, p. 348—353.

42. W. N. ZLATARSKI, Wer war Peter Déljan?, p. 354—363.

СБОРНИКЪ ВЪ ЧЕСТЬ НА ПРОФ. Л. МИЛЕТИЧЪ. — За седемдесетгодишната отъ рождението му. (1863—1933.) София. Издание на македонския наученъ институтъ. 1933. Str. XXX + 687.

Tento velkolepý dar k sedmdesátým narozeninám předního bulharského slavisty se stal krásnou manifestací slovanské vědy a shromáždil 65 článků z nejrozličnějších oborů slavistiky. Z českých učenců přispěli: Josef Vajs, Fr. Trávníček, O. Hujer, A. Pražák, L. Niederle, Josef Páta; ze zdejších Rusů R. Jakobson, V. Pogorelov a O.

Markov; mimo to také pražský německý slavista G. Gesemann. Já sám lituji, že jsem, ač jsem byl vlídně pozván, pro nával jiných neodkladných prací nemohl včas dokončiti příspěvek, jehož thema by bylo dobře zapadlo do rámce tohoto Sborníku, a proto se jen tímto projevem připojuji k holdu bulharskému učenci.

Sborník, ozdobený jubilantovou podobiznou, je zahájen předmluvou redaktora prof. ST. ROMANSKÉHO a bibliografickým soupisem prací Miletičových (až po str. XXX.). Z ostatního obsahu zaznamenáváme články, spadající do rámce sborníku »Byzantinoslavica«. M. W.

*Církevněslovanské
písemnictví:*

- von Arnim B. (Leiden), Wer war **акн-тохоль?** (Zur Fürstenliste) 573—575
 Виноградов Г. С. (Leningrad), Первый русский болгарист. Памятка о Константине Калайдовиче к столетию со дня его смерти († 1832) 591—621
 Czekanowski Jan (Lwów), Zum Problem der anthropologischen Struktur von Bulgarien 622—625
 Глубоковский Н. (Sofija), Славянская Библия. 333—349
 Марков О. (Bratislava), Litterae keneziales. Матерьялы для истории колонизации Подкарпатской Руси в Волошском правѣ 555—572
 Niederle L. (Praha), Staré Město. Moravská osada z doby říše velkomoravské 463—466
 Orienko Ів. (Warszawa), Вербська Евангелія 1560 року 208—241
 Попруженко М. (Sofija), Козма Пресвитеръ и новгородскіе еретики XV вѣка. (Къ вопросу о болгарскихъ литературныхъ произведенияхъ древнѣйшей эпохи на русской почвѣ) 321—332
 Романски Ст. (Sofija), Книжовни трудове на проф. Л. Милетичъ (1884—1933) IX—XXX
 Сперанский М. (Moskva), Из области »во-

- просо-ответной» югославянской письменности 350—360
 Трифоновъ Юрд. (Sofija), Константинъ философъ (св. Кирилъ) като царски пратеникъ при сарацини и хазари 307—320
 van Wijk N. (Leyden), О происхождении Египетскаго Патерика 361—369

Církevněslovanský jazyk:

- Grünenthal O. (Breslau), Zum Perfekt 70—76
 Ивановъ Иорд. (Sofija), Българскитѣ имена въ Чивидалското евангелие. Съ две фотографски снимки 626—638
 Lehr-Splawiński Tadeusz (Kraków), Przyczynski staro- i nowo-bułgarskie 60—69
 Ляпунов Б. М. (Leningrad), Несколько замечаний о языке и в особенности о слове болгарского сборника 1348 г. 95—107
 Mikkola J. J. (Helsinki), Die altbulg. Imperativformen *daždъ, jaždъ, věždъ, viždъ* 7—8
 Погорѣловъ Валерій (Bratislava), Употребление грамматического члена въ говорѣ Киевской Руси домонгольского периода 169—179
 Слонски Станиславъ (Warszawa), Функция на глаголната представка *за-* въ старобългарския езикъ 9—20
 Taszycki Witold (Lwów), Stpol. cyrki »cerkiew« 253—254
 Тодоровъ Цвѣтанъ (Vraca), Съчетания *šč, ždž i št, žd* въ българския езикъ 47—55
 Томсонъ А. (Odessa), Эпентетическое л' в древнеболгарском языке 1—6
 Vaillant André (Paris), Vieux slave *stuždī, tuždī* 26—28
 Vajs Josef (Praha), Ještě o původu písma hlholského 21—25

SVESLAVENSKI ZBORNIK. Spomenica o tisućugodišnjice hrvatskoga kraljevstva. Izdala Zajednica slavenskih društava u Zagrebu. Zagreb 1930. p. VII + 424.

В юбилейном сборникѣ, изданном Обществом единения славянскихъ дружествъ в За-

гребѣ по случаю тысячилѣтія существованія хорватскаго королевства, слѣдовательно долженствовавшем появиться в 1927 году, дано мѣсто ряду статей, написанных на свободныя темы на любом из славянских языков. Большинство этих статей, среди которых встрѣчаются воспоминанія (Немирович-Данченко, Куба) и чисто политическія разсужденія о современности евразійцев, посвящено темам историческим и историколитературным. Нѣкоторые из них прямо или косвенно касаются вопросов византийско-славянских. На этих послѣдних мы и остановимся в настоящем обзорѣ.

К таковым принадлежат статьи, касающія древнѣйшей исторіи хорватов, когда их судьба еще в извѣстной степени была связана с Византіей. Первая из них маститаго югославянскаго изслѣдователя Фр. БУЛИЧА трактует о «Приходѣ хорватов и охорваченіи ими Хорватіи» (р. 1—15), глав. же обр. о проникновеніи их в Сплит и окрестности и о той роли, которую, судя по сохранившимся памятникам, хорваты начали играть уже в началѣ VII-ого вѣка в жизни страны.

Характеристику положенія хорватов в средневѣковом всемірном водоворотѣ дает знаток албанской исторіи МИЛАН ШУФ-ФЛЕЙ (Sufflay) (р. 214—241). Очерк начинается с описанія прародины славян и их религіозных вѣрованій, причем автор раздѣляет взгляды Пейскера о распространеніи маздеизма среди славян. Затѣм он переходит к проникновенію славян на Балканскій полуостров, в особенности к появленію их на Адриатическом побережьи. Он останавливается на нѣкоторых особенностях славянскаго права и быта, сохранившихся и во время византийскаго владычества, напр. *sigillum citionis*. Специально Ш. затрагивается вопрос о влияніи южно-итальянской культуры, значительно погреченной, на адриатических славян и также о политическом положеніи хорват между Византіей и Западом. Очерк доведен до времени паденія послѣдних самостоятельных славянских княжеств на Адриатическом побережьи. В.

КЛАИЧ, *Regnum Croatiae et Dalmatiae* (1059—1359), останавливается на вопросѣ о соотношеніи в смыслѣ единства административнаго в теченіи трех столѣтій, с середины XI-го вѣка до середины XIV-го вѣка, т. е. начиная со времени соединенія в одно административное цѣлое при Крешимирѣ, Далмация и Хорватія. Это объединеніе сохраняется и при венгерском владычествѣ, когда в 1359 году Николай де Зеех назначается *banus generalis regnorum Dalmacie et Croatiae*.

В статьѣ «*Civitatensis*» и «*Urbicus*» (р. 173—185). В. МАЖУРАНИЧ затрагивает вопрос о возникновеніи этих двух терминов примѣнительно к жителям далматинских городов в связи с культурным вліяніем Стараго и Новаго Рима. Исторіи болгарско-хорватских отношеній в первую половину X-го вѣка, в которых важную роль играла и Византія, стремившаяся использовать южнославянскія племена в своих цѣлях, возстановливая их друг против друга при царѣ Симеонѣ, посвящена статья В. ЗЛАТАРСКАГО (р. 45—55). Взаимоотношеній отдѣльных славянских племен в древности и в настоящее время касается также СТ. МЛАДЕНОВ (р. 381—388).

Отмѣтим также статьи Ф. ЛУКАСА о распредѣленіи населенія в Далмации в соотвѣстствіи с природными и хозяйственными условіями страны, начиная с древнѣйших времен, и Ф. КОВАЧИЧА о значеніи королевства Томислава для словинцев.

Вопросам юридическим посвящена статья С. БОБЧЕВА, Хорватскіе юридическіе памятники и Веприначскій законник (р. 98—102), изучающая богатый хорватскій юридическій матеріал, очень важный для исторіи славянскаго права вообще. Автор в особенности останавливается на Веприначском законникѣ, перваго десятилѣтія XVI-го вѣка. Отмѣтим еще посвященную древнѣйшей исторіи славян статью СМАЛЬ-СТОЦКАГО «Мысли об Антах» (р. 127—131), в которой он стремится показать, что под именем древних Антов кроются племена хорватов и сербов.

М. А.

OMAGIU PROFESORULUI ILIE BARBULESCU la 25 ani de profesorat Arhiva, XXXVIII, 2—4, Jasi 1931, pag. 666.

K uctění 25 let vědecké práce prof. Ilie Barbulescu v Jasích byla vydána tato kniha, a to u příležitosti dovršení 25 let jeho profesorské činnosti. Vynikající prof. university v Jasích, Dr. Ilie Barbulescu, jest jediný rumunský učenec, který se po celou dobu své vědecké činnosti výlučně zabýval nyníějšími i dřívejšími vztahy Rumunů k ostatním národům slovanským s hlediska filologického, historického, kulturního, a slavistika rumunská mu vděčí za rozřešení mnoha nejdůležitějších problémů.

Zmíněná kniha obsahuje (1—15) chronologickou bibliografii jeho prací a kromě toho 33 studií, mezi nimi studie, jež mají význam pro slavistiku.

Alex. Epure (94—140) vydal zde studii, ve které uvádí některé nedostatky a vytýká vady s hlediska básnického a jazykového v překladu Puškinovy básně »Cikáni« od rumunského básníka z Bessarabie A. Do-nici, z první poloviny minulého století.

P. Skok (207—215) ve své studii »Z etymologie rumunsko-slovanské«, uvádí myšlenku, kterou lze nesnadno vyvrátiti: »Jsem přesvědčen, že bývalá symbiosa rumunsko-slovanská v balkánských zemích jevila se jako dvojjazyčnost u Rumunů, ne-li u všeho obyvatelstva, tedy alespoň v jeho vedoucí společnosti« (str. 212).

N. D. Lăbușcă (230—260), »Směr politiky francouzsko-polské po míru westfálském až do míru karlovického«.

T. Holban (261—277), »Rumunské vlivy v polském jazyku« dotýká se též těchto složitých a důležitých problémů.

Petru Caraman (358—448), »Mythologický podklad rumunských zimních svátků«.

Ștefan Berechet (449—458), »Význačné rumunsko-slovanské poznámky na starých rukopisech«, kde generalisuje povrchně a ne docela přesně jazykovou stránku těchto poznámek, tvrdě, že »byly psány

jazykem naučeným ve škole... t. j. rusky, poněvadž jejich původci pocházeli z Moldavska, ale lituje, že se v Rumunsku nevěnuje slovanskému studiu dostatečná péče „následkem bezpředmětné nenávisti ke všemu slovanskému“.

T. Palade (500—510), »Bulharští kolonisté u nás« — (Rumunsko), historický přehled.

D. Crânjală (511—517), »O jménech některých macedonských měst«, vl. recenze o práci St. Romanského.

J. Obijenko (518—542), »Jakým způsobem nutno vydávati staré dokumenty moldavské« — serie dobrých odborných postřehů.

M. Ștefănescu (609—642), »Sledy rumunského jazyka v rumunsko-slovanských dokumentech«.

Kniha obsahuje také resumés všech statí zde uvedených ve frančtině.

Dumitru Crânjală (Jasi—Praha).

POLSKIE TOWARZYSTWO dla badań Europy wschodniej i bliskiego Wschodu bylo založeno r. 1931. Jeho účel jest jak badatelský, tak popularisační. Má členy řádné, přispívající, čestné, zahraniční a doživotní. Předsedou jest prof. Jan Rozwadowski, místopředsedou red. Konst. Srokowski, sekretářem prof. Wacław Lednicki a pokladníkem prof. Tadeusz Lehr-Spławiński. Sídlo Společnosti jest v Krakově, studjum Słowiańskie, ul. Jagiellońska 20/III. p. Společnost vydává »Prace Polskiego Towarzystwa dla badań Europy wschodniej i bliskiego Wschodu« řízením prof. W. Lednického, v malé osmerce. Dosud vyšly: I. Jerzy S. Langrod, O autokefalii prawosławnej w Polsce. Warszawa 1931. — II. M. Zyzykin: Autokefalja i zasady jej zaastosowania. Warszawa 1931. — III. Al. Łotocki: Autokefalja. — Zasady autokefalji. — ib. 1932.

Právě vyšlo č. V. »Z piśmiennictwa rosyjskiego i ukraińskiego«, sborník devíti prací o novější a soudobé literatuře ruské a ukrajinské. Programu našeho sborníka se

dotýká stat *Petra Savického »Eurazjanizma«* (s. 59—104), která vykládá příčiny, historii a publikace tohoto ideového hnutí a rýsuje jeho program a cíle, zorganizování Eurazie, t. j. v podstatě území sovětského svazu, jakožto samostatné jednotky geografické, hospodářské i ideové, která není částí ani Evropy ani Asie, proti světu románo-germánskému jako celku. Podrobnější zeměpisné a historické odůvodnění eurasijsství podal P. Savickij česky v knize »Šestina světa (Rusko jako zeměpisný a historický celek)«; vyšlo jako sv. 16. sbírky »Výhledy«, nákladem Melantricha v Praze 1933 o 217 str.

Jako č. VI. Prac vyšel »Projekt transkrypcji z języka rosyjskiego na język polski«. Je to transkripce, určená pro širší veřejnost, nikoli pro bibliotéky ani pro jazykozpyt. Proto přihlíží více k fonetickým hodnotám ruského i polského pravopisu nežli k zásadě přesné transliterace; na př. píše *wielikij, zierno, sieło, siewier*; polonisuje také více, než by dopouštěla věrná transliterace: na př. *Lacki* = Ляцкий; připouští dokonce *Tołstoja, Tołstojowi*, což v češtině neuznáváme za správné.

Chystaný IV. svazek Prac, nazvaný *Z zagadnień Wschodu i Zachodu* má přinést mimo jiné studii *Vojeslava Molě Ze studiów nad sztuką Europy Wschodniej i Balkanu* a *Wład. Kuraszkiewiczze Studji nad językiem małoruskich gramot sv. XIII—XIV.* M. W.

ЕВГЕНИЙ ФРАНЦЕВИЧ ШМУРЛО (* 29 дек. 1853 † 17 апр. 1934) начал свою долгую научную деятельность при Петербургском университете занятиями под руководством Бестужева-Рюмина. В 1888 г. он защитил магистерскую диссертацию «Митрополит Евгений (Болохвитенов), как ученый» и приступил к университетскому преподаванию, сначала как приват-доцент Петербургского университета, а затем как ординарный профессор Юрьевского. Его интерес к архивным изысканиям, проявившейся м. пр. и в большой работе о Петре

Великом, в особенности же в области истории сношений России с Западом, нашел широкое поле деятельности, когда в 1903 г. Ш. был выбран на должность ученого корреспондента Российской Академии Наук в Риме. Должность эту он занимал с небольшим перерывом, вызванным командировкой в Галицию от той же Академии Наук для охранения памятников культуры, в течение трех пятилетий.

За это время Ш. не только предпринял большие исследовательские работы в архивах Ватикана и «Congregatio de Propaganda Fide» в Риме, но и в ряде других в том же Риме, Гааге, Париже, Неаполе, Мантуе, Милане, Флоренции, Падуе, Толедо и Симанкасе. Результатом этих изысканий являются сборники «Россия и Италия», т. I—IV. 1907—1924 гг. и также «Le Saint Siège et l'Orient orthodoxe russe 1609—1654». Прага 1928 г. Особое внимание Ш. также уделил личности Юрия Крижанича.

Из статей имеющих отношение к истории Византии отметим: «Когда и где крестился Владимир Святой?» (Записки Русс. Ист. Общ., т. I. Прага 1927. р. 120—148), и «Павсий Лигарид в Риме и на греческом Востоке» (Труды V Съезда Академических Организаций. София 1931. р. 531—588). Во второй из них Ш. останавливается на взаимоотношениях с Пропандой Фиде ученого грека, сыгравшего большую роль при исправлении богослужебных книг на Руси.

О значении Курса русской истории для византиноведов сказано ниже.

Синтетические взгляды на русскую историю Ш., выработавшего свою оригинальную точку зрения на ее развитие в результате многолетних трудов, изложены вкратце в Русской истории, вышедшей в Мюнхене в 1922 г. и более пространно в *Storia della Russia* (1928—1930). Таким образом Е. Ф. Шмурло вошел в русскую науку не только как крупнейший историк-архивист, но и как синтетик и составитель полезного руководства для изучения русской истории. М. А.

B. Z historie.

FRANZ DÖLGER, *Epikritisches zu den Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden. Mit Bemerkungen zur byzantinischen Despotenurkunde*. S.-Abdr. aus d. *Archiv für Urkundenforschung*, t. 13. (1933). Berlin-Leipzig, p. 45—68.

В настоящей статьѣ Дёлгер останавливается на нѣскольких вопросах, затронутых в рецензіях на его *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden* Анастасіевичем и Сигеласом. В первую очередь это вопрос о группировкѣ матеріала, т. е. о самой классификаціи византійских грамот, а именно о раздѣленіи на хрисовуллы и простагмы (это раздѣленіе не принимается Анастасіевичем) и об отличіи между грамотами заграничными а имѣющими силу только внутри страны. По этому поводу Д. дает интересныя разъясненія: При почти полном сходствѣ этих двух видов грамот имѣются и существенныя различія. Так до 14-го вѣка заграничныя грамоты договорнаго характера, составленныя в формѣ хрисовуллов, всеже отличаются от послѣдних присовокупленіем перевода их текста. Первый договор, утерявшій форму пожалованья — это нимфейскій 1261 г. Михаила Палеолога с генуэзцами (p. 51—52).

Д. останавливается также подробно на терминах сигиллун и логос. Затѣм он переходит к обсужденію отдѣльных грамот. Так им приводятся новыя данныя в пользу автентичности перваго аѳинскаго типика 972 г. и хрисовулла Андроника III Палеолога от 1334 г. тому же монастырю; он останавливается на простагмѣ Андроника III-го 1338 года и в связи с этим на вопросѣ о значеніи менологія.

В концѣ этой особенно важной по своим дополненіям и разъясненіям статьи Д. прилагает факсимиле оризм деспота Андроника (1417—1421 гг.) и паракелевсисов деспота Димитрія от 1322 г. М. А.

Проф. В. Н. ЗЛАТАРСКІЙ, в настоящее время продолжает свои изысканія в области

болгарской исторіи и издал нѣсколько статей о событіях, связанных с восстановленіем II-го болгарскаго царства. В статьѣ «Ансбертовятъ» жупанъ и сатрапъ на България» не е билъ Добромиръ Хризъ». Годишникъ на Софійския университетъ. Историко-филологически факултетъ, кн. XXIX. 6. pp. 20. Зл. останавливается на опредѣленіи личности упомянутого у Ансберта «Jupprius vel satrapa Bulgariae», котораго Θ. И. Успенскій отождествлял с Добромиромъ Хризом. Зл. анализирует нѣсколько отрывков, повѣствующих о дѣятельности отрядов Фридриха, адвоката Бергскаго, еп. Пассовскаго и герцога Далматинскаго, которые должны были соединиться с остальными крестоносцами в Филиппополѣ. В то время, как одни грабили Градац, в сѣв. Македоніи, адвокат Бергскій проник в Великую Влахию, т. е. Θессалию. При их возвращеніи через западную и южную Македонію им пришлось имѣть дѣло с византійским начальником ѳемы Болгаріи, как тогда именовалась эта мѣстность. На то, что им пришлось имѣть дѣло не с самостоятельным славянским князем, а с византійским стратигом, указывает именованіе его сатрапом. При Ангелах начальником этой ѳемы был вест и катепан Лев Дрим. Термина же жупан Ансберт вообще не употребляет даже там, гдѣ он обычно бывалъ принятъ, напр. по отношенію к сербскому государю. Повидимому жупан есть искаженіе слова *katepános*, поэтому Зл. предлагает новое чтеніе этого мѣста: «*quemdam saterapanam vel satrapam Bulgariae*».

Вторая статья «*Потеклото на Петра и Асѣня, водачитѣ на възстанието въ 1185 год.*» Списание на Бѣлг. Академия на Наукитѣ, кн. XLV. София 1933, pp. 48, посвящена неоднократно уже обсуждавшемуся в научной литературѣ вопросу о происхожденіи династіи Асѣновичей. Зл. исходит из сопоставленія встрѣчи имен тюркскаго происхождения в семьѣ Асѣни (кромѣ имени его самого, также прозвище Бѣлгун и имя Борила) с связью ея с сѣверной Болгаріей и

приходит к заключению об ея тюркском происхождении. Затѣм он дѣлает интересную, не лишенную правдоподобности, попытку связать род Асѣны с двумя половецкими военнопленными или наемниками, происходившими из сѣверной Болгаріи и занявшими господствующее положеніе при дворѣ Никифора Ватаніата. Звали их Борилой и Германом. Нѣсколько натянутым может показаться возведеніе Борилы в ханскіе сыновья (р. 23), т. к. источники не дают для этого достаточнаго основанія. Высокое званіе при дворѣ в видѣ исключенія могло получить и лицо низкаго происхожденія. Зл. останавливается также на разборѣ терминов мизы и влахи, которые также прилагались к Петру и Асѣнѣ. Для Никиты Хоніата оба термина равнозначущи, влахами же он называет всѣх жителей вообще сѣверо-болгарских областей, в отличіе от обитателей юго-западных (р. 38). Сами же братья назвались так в желаніи использовать перед папой традицію о римском происхождении влахов в цѣлях утвержденія за ними царскаго титула.

Наконец в статьѣ «*Ловечъ като средневѣковна крѣпость*». Ловечъ и Ловчанско, кн. IV. 1932, р. 11—18, автор возстановлявая исторію этой крѣпости, расположенной в Троянском проходѣ, занимается специально ея ролью во время походов Исаака II Ангела в сѣв. Болгарію и в особенности в 1187 г. М. А.

Г. В. ФЛОРОВСКІЙ, *Богословіе отцев церкви*. Из чтеній в Православном Богословском Институтѣ в Париже. I. *Восточные отцы IV-го вѣка*. Париж. 1931. pp. 240. *Византійскіе отцы. V—VIII*. Париж. 1933. pp. 260.

Свящ. Г. В. Флоровскій, философ по своему образованію, издал в видѣ двух отдѣльных книг часть своего курса по богословію, читаннаго в Парижѣ студентам Православнаго Богословскаго Института.

Первая из них посвящена восточным отцам церкви IV-го вѣка, т. е. времени, когда

в церкви устанавливаются догматы Троичности, и силы православных богословов были направлены на борьбу с Аріем и его послѣдователями. Остановившись на характеристикѣ основных черт богословской жизни IV-го вѣка и изложив основоположенія Арія, Фл. переходит к изложенію ученія отдѣльных отцов церкви, а именно: св. Аванасія Александрійскаго, Кирилла Іерусалимскаго, Василія Великаго, Григорія Богослова, Григорія Нисскаго, Іоанна Златоуста и прочих менѣе знаменитых богословов и учителей крайняго Востока того времени.

Вторая книга посвящена отцам цевкви V—VIII вв., которых Фл. называет уже византійскими. Характерными для этой эпохи представляются христологическіе споры, в которых «в дѣйствительности обсуждалась и разрѣшалась антропологическая проблема — „о смыслѣ воспріятія Единородным Сыном и Словом челоувческаго естества... И тѣм самым, — о смыслѣ и предѣлѣ челоувческаго подвига и жизни“ (р. 5), что и придало этим спорам исключительную остроту.» Дав в первой главѣ обзор богословской сущности этих споров, Фл., как и в предыдущей книгѣ, переходит к отдѣльным отцам церкви, писателям-аскетам и полемистам, и затѣм к *Corpus Aneoragiticum*, богословским сборникам и аскетическим трактатам IV—VI вв. Из богословов Фл. останавливается на св. Кириллѣ Александрійском, блаж. Θεодоритѣ, Леонтіи Византійском, свв. Максимѣ Исповѣдникѣ, Іоаннѣ Дамаскинѣ и др.

В каждом из этих очерков, отличающихся ясностью и отчетливостью изложенія различных богословских и отчасти философских ученій, Фл. дает также сжатую біографію богослова и перечень его сочиненій. В концѣ каждой книги приложена краткая бібліографія к отдѣльным главам. Все это дѣлает книги Фл. особенно удобным и цѣнным руководством для общаго ознакомленія с восточной богословской литературой IV—VIII вв. и для ея первоначальнаго ученія. М. А.

P. MUTAFČIEV, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des Pays Danubiens*. Sofia. 1932. pp. 390.

Настоящая книга является переводом сочинения того же автора, вышедшего на свѣтъ по болгарски в 1927 г., только к концу ея приложены дополнительно отвѣты на критику со стороны румынских ученых, высказывающихся по этому «большому» в политикѣ Болгаріи и Румыніи вопросу. Полемика эта к сожалѣнію получила также и в научном отношеніи в взаимоотношеніях обѣих сторон нѣсколько болѣзненную окраску.

Основное ядро сочинения является отвѣтом на небольшую книгу Н. ЮРГИ: «*Formes byzantines et réalités balkaniques*». Leçons faites à la Sorbonne. Paris 1922. Первая глава посвящена разбору и опроверженію синтетических взглядов, изложенных Юргой в цѣлом. Во второй М. останавливается на взаимоотношеніях Византіи и ея балканских провинцій (кончая VI вѣком). 3-я, под заглавіем «Румынскій вопрос», как и IV, значительно болѣе пространная, обрисовывает положеніе предков румын и Дакии, послѣ того как она была покинута римлянами. Затѣм М. переходит к провинціям Мизіи и Малой Скиѣи, пытается установить степень их романизации и охарактеризировать положеніе в их предѣлах влашскаго населенія. IV. глава «Болгары и Румыны» касается вопроса о взаимоотношеніи румын и болгар на территоріи Болгаріи и Македоніи в эпоху I-го и 2-го Болгарскаго царства. Особенно интересен, произведенный М. филологическій разбор имен отдѣльных ханов и государственных дѣятелей, в которых иногда усматривают румын. V-ая глава посвящена возникшему в послѣднее время в наукѣ вопросу, кого слѣдует усматривать в Скиѣях, игравших в XI вѣкѣ значительную роль в событіях в Паристріи. М. отрицает возможность усматривать в них румын. VI и VII глава вновь всецѣло посвящены полемикѣ с Юргой.

В отдѣлѣ «Post-scriptum» М. отвѣчает на критику Панайтеску (См. библиографію) и еще раз останавливается на вопросѣ о

Паристріи-Подунавіи в связи со взглядами, изложенными Банеску. М. А.

НИКОЛА РАДОУЧИЋ, *Природа византийско-српске границе од XI до XII века* (Прештампано из «Зборника радова на III конгресу словенских географа и этнографа у Југославиі у 1930»). Беог. 1932. р. 358 до 363.

Если болгаро-византийской границѣ и ея исторіи было до сих пор удѣлено не мало вниманія в научной литературѣ, то этого нельзя сказать о сербско-византийской. Пробѣл этот стремится по возможности пополнить Н. Р. С этой цѣлью автор привлекает византийскіе и славянскіе памятники, в частности Алексіаду Анны Комнин. На основаніи изученія их он приходит к интересному заключенію, что между византийскими и сербскими землями находилась в XI—XIII вв. широкая нейтральная зона (τό μεταίχιμον). В этом нейтральном поясѣ помѣщались иногда цѣлые грады, напр. Звечан. Как извѣстно, совершенно иной характер, а именно цѣпи укрѣпленій и валов, носила болгаро-византийская граница.

М. А.

Историски атлас за општу и народну историју, составио СТ. СТАНОЈЕВИЋ. Друго, поправљено издање. Београд. 1931. — Историческій атлас, составленный извѣстным сербским ученым Станое Станоевичем, появившійся во втором изданіи, является полезным подспоріем при занятіях исторіей не только в предѣлах курса средней школы. Сравнительно с общепринятым типом школьных атласов значительно болѣе мѣста удѣлено Балканскому полуострову и в частности Византіи. Для последней приводятся карты, указывающія на измѣненія состава ея границ в вѣках. (Для 476, 528 и 568 гг., противопоставлены имперія византийская и Каролингов; для крестовых походов двѣ карты: одна для начала, другая для эпохи Латинской имперіи.) Особенно цѣнны карты, посвященныя Сербіи, наглядно изображающія рост ея территоріи при отдѣльных государях династіи Нѣманей. М. А.

Из новѣйших статей СТ. СТАНОЕВИЧА по исторіи Сербіи остановимся на статьѣ: «Од Велбужда до Косова». («Братство» XXVI. Београд. 1931. р. 20.), в которой автор изучает період сербской экспансіи на Юг по долинам рѣк Вардара и Струмицы, продолжавшейся пол столѣтія — от битвы при Велбуждѣ в 1330 г., когда была сломлена болгарская сила, и тѣм самым первенство в отвоеваніи от Византіи Македоніи перешло к сербам, до 1389 г., когда послѣ національной катастрофы на Косовом полѣ, центр Сербской державы был перенесен на сѣвер на Дунай. Автор подробно останавливается на вопросѣ о культурно-этнографическом отличіи Южной и Сѣверной Сербіи (этнографическія различія он склонен объяснять необыкновенной пестротой в смыслѣ национальном населенія вновь присоединенной территоріи), и на политикѣ Нѣманичей, направленной к ассимиляціи обѣих частей государства. Он приходит к выводу, что в этом направленіи, для такого краткаго срока, было очень много сдѣлано.

В другой статьѣ «Хронологія борба измежу Стевана и Вукана». *Глас Српске Краљевске Академије*. CLIII. Други разред. 77. Београд 1933. р. 53—61, автор стремится точно установить хронологическія рамки междусобной борьбы сыновей Нѣмани Вукана и Стефана Первовѣнчаннаго. Ст. ставит событія в Сербіи в 1198 г. в связь с одной стороны с вступленіем на папскій престол Иннокентія III и занятіем Андреем Венгерским, братом короля Эммериха Хлума, с другой стороны с событіями в Византіи — непопулярностью Алексѣя III, которая дала возможность Стефану отвергнуть Евдокію, которая в свою очередь с почетом была встрѣчена в Зетѣ Вуканом. В 1202 г. начинается борьба братьев. В 1203 г. событія еще осложняются нападеніем болгарскаго царя на Сербію и Венгрію, тогда как венгерскій король Эммерих нападает на чешскаго короля Оттокара, перешедшаго на сторону Оттона Брауншвейгскаго.

М. А.

† Е. ШМУРЛО, *Курсъ русской исторіи*. Томъ второй. *Москва и Литва* (1462—1613). Выпускъ первый. Прага Чешская. 1933. pp. 437.

Покойный русскій ученый, только что праздновавшій свое восьмидесятилѣтіе, Е. Ф. Шмурло выпустил незадолго до своей кончины продолженіе курса по русской исторіи — первый выпуск второго тома, доводящій изложеніе событій, по преимуществу культурнаго и соціальнаго порядка, до конца Смутнаго времени.

Отмѣтим здѣсь только тѣ части этого капитальнаго труда, которые касаются русско-византійскихъ отношеній. Сюда в первую очередь надо отнести разбор и оцѣнку факта брака Софіи Палеолог с Иваном III. Благодаря ему Московская Русь вступила в семью западныхъ государств и втянулась в могучій поток начавшагося Возрожденія. В частности это событіе положило начало сношеніямъ Св. Престола с Москвой (р. 28). Именно эта сторона русской исторіи XV—XVII вв. — сближеніе с Западом — особенно привлекаетъ вниманіе Ш., вводящаго в своем изложеніи Москву в рамки всеобщей исторіи.

Отдѣльная глава (8) посвящена исторіи созданія московскаго самодержавія. В созданіи этой идеи, развившейся под вліяніемъ церкви, и в поднятіи престижа московскаго государя сыгралъ важную роль брак великаго князя с византійской царевной. В связи с этимъ вопросом Ш. останавливается спеціально и на допросѣ, учиненномъ Максиму Греку. Ученому греку, потрудившемуся и незаслуженно пострадавшему на московской почвѣ, удѣлено также особое вниманіе (р. 256—265). Византійское наслѣдіе отмѣчается также в нѣкоторыхъ случаяхъ в области церковной жизни и в особенности литературы духовной и свѣтской, направленной къ возвеличенію идеи преемственности от Византіи и особаго правовѣрія Руси. Интересныя свѣдѣнія встрѣчаются и в перечисленіяхъ вещественныхъ памятниковъ этого времени, напр. упоминаніе о церковной пеленѣ, вышитой «царевной царегородской» Софіей Палеологъ в 1498 г. (р. 344—345).

Во втором выпускѣ этого тома, который согласно плану сочиненія Ш. должен быть посвящен отдѣльным вопросам, также будет отведено мѣсто византийско-русским отношеніям.

Этот выпуск, как и послѣдующій III-ій том, были приготовлены покойным ученым к печати и будут изданы Славянским Институтом.

GEORGE VERNADSKY, *The Expansion of Russia*. Transaction of the Connecticut Academy of Arts and Sciences. vol. 31. July 1933. p. 391—425. New Haven.

В. дает обзор исторіи расширения русскаго государства в теченіи вѣков в предѣлах нынѣ им занимаемой территоріи. Экспансія эта во внѣ, по мнѣнію автора, завершилась, а продолжается только эмиграція внутри, ведущая к созданію Средней Восточной имперіи. Автор касается и вопросов византийско-славянских — попытки Святослава создать балкано-русскую имперію. М. А.

ПРОФ. Д. ДОРОШЕНКО, *Нарис історії України*. Томъ I (до половины XVII столѣтія). Праці Українського Наукового Інституту, т. IX. кн. I. Варшава. 1932. pp. 232.

Автор представляет краткую исторію Южной и Западной Руси, начиная с древнѣйших времен и кончая 30-ми годами XVII-го столѣтія. Историческому изложенію событій предшествуют двѣ главы: одна посвященная библиографіи, другая источникам и разбору термина Русь и Украина. Излагая событія автор удѣляет и особое вниманіе византийско-славянским взаимоотношеніям, а в особенности останавливается на них в IV-ой главѣ, посвященной древнѣйшему княжескому периоду, и в VI, характеризующей культурный уровень Киевской Руси. Византийское вліяніе Д. считает первой важности. Характеризируя эпоху IX—XI вв., как эпоху расцвѣта Византіи, он отмѣчает что Киевская Русь жадно пила из этого источника просвѣщенія (p. 32). Надо однако здѣсь замѣтить, что при том огромном просвѣтителном значеніи, которое имѣла Византія для Славян, все же далеко не все лучшее в смыслѣ культуры и просвѣщенія было от нея заимствовано, как это можно судить по переводной литературѣ, в которой отсутствуют, так сказать, классическія произведенія византийской письменности.

М. А.

C. Z filologie.

СТ. СТАНОЈЕВИЋ, *Св. Писмо у нашим старим споменницима*. Београд 1932. p. IX—XXXI. Статья Ст. служит введеніем к работѣ Глумада, по порученію автора завершившаго и систематизировавшаго переданное ему Ст. собраніе цитат из Священнаго Писанія, встрѣчающихся у сербских авторов. Ст. дѣлает сводку изученнаго матеріала, свидѣтельствующаго о том, какія Священные книги и в каком размѣрѣ были использованы сербскими книжниками. Из 75 книг Ветхаго и Новаго Завѣта берутся цитаты из 60, не использованы только 11 В. З. и 4 Новаго. Самое большое число этих цитат падает на Данилов сборник, на самого Данилу из 503 цѣлых 350. Цитаты дѣлаются

на память и поэтому не отличаются точностью.

М. А.

М. GENOV, *Философски идеи въ писанията на Иванъ Екзархъ*. Философски Прегледъ, год. VI., кн. 1. София 1934, s. 24—32.

Veliké dílo druhého — po Konstantinovi-Cyryllovi — slovanského filosofa-theologa je také dosud, více než sto let po velkém díle Kalajdovičově (1824) velký dluh slavistiky. Nemáme ani kritického vydání jeho obou hlavních děl, »Bogoslovija« a »Šestodneva« (vydání A. N. Popova jsou nepraktická), ani jejich slovesného a ideového rozboru (studie Vondrákova »O mluvě Joanna ex-

archy« 1896, ani Leskienovy z AfsIph XXV a XXVI dnes již nestačí), a nemáme ani přesných vědomostí o ostatní literární činnosti Joannově. Přítomný populární článek nepřispívá nijak k úhradě tohoto dluhu. Podává jen běžné vědomosti o Joannovi a několik výpisek z »Šestodneva«. Ačkoli sám udává, že toto velké dílo je kompilace z byzantských pramenů, vůbec nesrovnává text s řeckými předlohami, což zejména vadí při jeho poznámce, že Joann obohatil text svých vzorů o komentáře a poznámky a že se od nich nejdnou odchýlil. Ani žádná bibliografie není připojena. Celkem článek bezvýznamný.

M. W.

Dr. MICHAIL GENOVSKI, *Нравственитѣ норми на богомилитѣ*. Философски Прегл., год. VI., кн. 1. София 1934, str. 33—44.

Dr. Genovski uveřejnil již několik článků o názorech bogomilů, zejm. »Философско-религиозниятъ дуализмъ на богомилитѣ« v témž Filozof. Pregledu, god. V., кн. 4., dále »Бъздържанието на богомилитѣ« (»Фаръ на въздържанието«, g. IV., кн. 1.), »Жената у богомилитѣ« (»Литературенъ гласъ«, g. V., č. 200).

V přítomném článku probírá Genovski morálku osobní, rodinnou a sociální, ale jeho článek má zásadní chybu v tom, že si vůbec neklade otázku, kterou jsem položil již před 20 lety ve svém článku o počátcích bogomilství (Slov. Přehl. 1913), jak se totiž vyvíjely a měnily bogomilské názory průběhem doby a v různých zemích, v nichž se tato sekta rozšířila. Jinými slovy, chybí tu kritika pramenů. Pisatel cituje sice Popruženkovu edici besěd Kozmy prezbitera a Bogomilski knigi i legendy prof. J. Ivanova, ale většinou bere své ukázky jen z populárního překladu Sl. Kiselkova »Presviter Kozma« (Karnobat 1921). Nepoložil si tu také otázku po pramenech bogomilské morálky, jejíž řešení jsem nastínil rovněž již před 20 lety v citovaném článku. Úhrnem je to práce neplodná.

M. W.

JAN SAJDAK, *Bizantinistika. Zdroja i zarys studjów*. S tímto názvem uveřejnil prof. Sajdak v V. svazku Prac Komisji filologicznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (s. 329—347), stručný informativní přehled, podávající krátkou historickou retrospektivu a údaje o organizaci a periodických publikací byzantských studií podle jednotlivých států slovanských i neslovanských. Z české vědy jsou zaznamenána Byzantinoslavica a Seminarium Kondakovianum na str. 341.

M. W.

ARTUR BIEDL, *Eine griechische Handschrift aus der Sammlung des Bohuslaw v. Lobkowicz*, Prag. Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 71. Jahrgang (1933), Heft 1—2. S. 94—119.

»Der gelehrte Humanist Bohuslaw v. Lobkowicz (geb. um 1461, † 1510), war der erste, welcher auf böhmischen Boden eine größere Sammlung griechischer Handschriften zusammenbrachte. Teils auf seinen Reisen, teils durch die weit ausgedehnte Korrespondenz mit Gelehrten und Buchhändlern Deutschlands und Italiens erwarb er für sein Schloß Hassenstein bei Komotau eine Bibliothek, die bei den gebildeten Humanisten nicht nur Böhmens, sondern auch der angrenzenden Länder lebhaftes Interesse wachrief...«

Der von Riedl beschriebene Kodex... »gehörte zur Bibliothek des Bohuslaw v. Lobkowicz. Einige Jahre nach dessen Tode wurde er an Matthaeus Aurogallus in Wittenberg verliehen. Dieser sandte ihn 1532 nach Basel an Sigmund Gelenius (= Zikmund Hrubý z Jelení), welcher daraus Kallimachos Hymnen und die größere Sammlung der Ἱνῶμα abdruckte. Um 1550 ist die Hs. wieder auf Hassenstein. Zu unbekannter Zeit, wahrscheinlich am Ende des 16. Jahrhunderts, ist sie aus der Lobkowicz-Bibliothek entfernt worden. Fast zwei Jahrhunderte später besaß sie der Astronom Anton Strnad (= Strnad). Dieser schenkte sie dem Prämonstrater-

stift Strahov, in dessen Besitz sie sich noch heute befindet. (Sign. D G III. 11.)»

Der Kodex . . . »ist von Aristobulos Apostolides um die Wende des 15. Jh. für Bohuslav v. Lobkowicz geschrieben worden. Sein letztes und größtes Stück, die Γνωμί fol. 105^v—175^v, sind ein Auszug aus den Materialien des Michael Apostolis und seines Sohnes für Abschnitt 2 der Ἱωνιάκ.

СОЧИНЕНИЯ ЭПИКТЕТА ВЪ ДРЕВНЕМЪ СЛАВЯНО-РУССКОМЪ ПЕРЕВОДѢ.

Въ библиотекѣ Рижской Гребеншиковской Старообрядческой Общины мнѣ удалось обнаружить очень рѣдкую рукопись — еще неизданную — съ сочиненіемъ Эпиктета въ древнемъ славяно-русскомъ переводѣ.

Она входитъ въ составъ большого сборника: «Сложникъ Святыхъ Ѡтецъ». По всѣмъ признакамъ, послѣдній относится ко времени отъ конца XV до первой половины XVI в., во всякомъ случаѣ, не позднѣ середины XVI вѣка. Во-первыхъ, объ этомъ времени говоритъ начертаніе буквъ, сходныхъ съ начертаніемъ приведеннымъ въ палеографическомъ альбомѣ Соболевскаго въ таблицѣ № XXVII. Во-вторыхъ, — водяные знаки, весьма разнообразные въ Сборникѣ; тамъ изображены: высокія узкія короны разнаго вида, вепрь со щетиной, леопардъ и др. — (часть изображеній сходна съ рисунками, имѣющимися въ альбомѣ Лихачёва: на таблицѣ № 50, рисунокъ № 439, на таблицѣ № 96, рисунокъ № 648, на таблицѣ № 97, рисунокъ № 657 и др.). Въ-третьихъ, составъ Сложника относится къ тому времени, когда еще всецѣло господствовала византійская переводная литература; въ немъ нѣтъ ни одного произведенія западнаго происхожденія. Русскія статьи также только самыя древнія: Житія Бориса и Глѣба и Александра Невскаго.

Содержаніе книги — преимущественно философскаго и религіозно-нравственнаго характера.

Самой любопытной, съ точки зрѣнія исторіи древне-русской философской обра-

зованности, частью сборника является сочиненіе Эпиктета. Носить оно слѣдующее заглавіе: «Поученіе Епиктита философа, емъ же клѣшася рѣкоудѣлницы, протолковаже се свѣтый ѡтецъ нашъ Исповѣдникъ Максимъ». Заглавіе это, видимо, не вполне совпадаетъ съ названіемъ, упоминаемой въ указателѣ Н. В. ВОЛКОВА рукописи XIV—XV вѣка: «Епиктита философа главизны аскетическія (съ толкованіемъ Максима Исповѣдника)», представляющей древнѣйшую редакцію, и принадлежавшей раньше Московской Синодальной Библиотекѣ, за № 644.¹

Начинается Гребеншиковский списокъ «Поученія Епиктита» слѣдующими словами: «Глава ѧ. Сѣщихъ ѡва в насъ ѡва не въ насъ . в насъ же разѣмъ оустремленіе помышленіе . оуклоненіе . и единѣмъ словомъ елика наша дѣлеса, не в насъ же прибытокъ слава .начала единѣмъ словомъ, еликаже не наша дѣла . . .» Заключаетъ онъ въ себѣ 6—70 главъ — небольшихъ, и кончается словами: . . . «заповѣда Господь . не оубойтеса рекыи ѡт оубивающихъ тѣло душа же не могъщимъ погѣбити. Боуди има Господне благословено ѡтселе и двѣ вѣка».

По содержанию «Поученіе» представляетъ собой изложеніе стоической философіи Эпиктета, съ измѣненіями внесенными въ нее Максимомъ Исповѣдникомъ, который, какъ христіанскій новолатиникъ, стилизовалъ ее согласно ученію своей философской школы. Вслѣдствіе этой стилизации и по своему большому для своего времени размѣру, оно представляетъ важную составную часть философской переводной древнерусской литературы, господствовавшей въ ней христіанскаго неоплатоническаго направленія. Большая часть сочиненія содержитъ нравственную философію, гдѣ изъ

¹ Н. В. ВОЛКОВЪ, Статистическія свѣдѣнія о сохранившихся древне-русскихъ книгахъ XI—XIV вв. и ихъ указатель. — Памятники древней письменности № СХХІІІ, 1897 г. стр. 39 и 82. № 508. Соболевскій, Пер. Лит. Моск. Руси, с. 16; моя статья о Платонѣ въ др. Руси (Зап. Рус. Ист. О-ва въ Прагѣ, 1900, кн. 2, с. 50).

стоического ученія выбирается конечно то, что ближе всего къ христiанству.

Основой «Поученія» послужилъ *Эпиктетовъ «Энхиридiонъ»* (ἐϋχαιρiδiον), изъ котораго удалены упоминанiя о языческихъ богахъ, жертвоприношенiяхъ, оракулахъ и даже о древнихъ философахъ и замѣнены разсужденiями о единомъ Богѣ и ссылками на христiанскiе авторитеты и писанiя. Все приспособлено къ потребностямъ монастырско-аскетического чтенiя.

Въ политическомъ отношенiи проповѣдуется покорность волѣ Божiей. Терпи кротко, *владычiе повелѣнiе*, ибо таковъ законъ рабу объ его отношенiи къ доброму Владыкѣ, который до послѣдняго долженъ имъ все отдавать и о нихъ пешихся. Подобаетъ хранить *санъ*, который возложилъ на тебя Господь, — будь ты старѣйшиной или имѣешь малое положенiе или нищiй, все доблестно терпи, все дано тебѣ отъ Бога.

Изъ другихъ философскихъ произведе-

нiй, содержащихся въ «Сложникѣ Святыхъ Отцевъ» наиболѣе заслуживаютъ вниманiя: 1. Большой, состоящiй изъ 400 главъ, религиозно-философскiй трактатъ Максима Исповѣдника «Ѡ любви»; 2. Болѣе мелкiя философскiя сочиненiя его же: о трехъ душеполезныхъ силахъ, о различiи закона и др.; 3. Св. Ѳеодора епископа Эдесскаго: «Поученiе благаго царства сеже къ царемъ и княземъ».

Остальную часть Сложника составляютъ преимущественно религиозно-нравственные произведенiя, какъ то: Св. Кассiана: «Ѡ разсѣженiи ѱми помыслвѣхъ», Стословецъ патрiарха цареградскаго Геннадiя, Вопросы о вѣрѣ Анастасiя Синаита и др.

Съ внѣшней стороны Сборникъ очень красивъ: написанъ на очень хорошей бумагѣ, четкимъ почеркомъ, украшенъ художественными заставками и заключенъ въ старинный кожанный, очень солидный переплетъ.

Проф. М. В. Шахматовъ.

D. Z archeologie a dějin výtvarných umění.

ДР. ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК, *Коротка археологiя захiдно-українських земель*. (Вiдбитка з «Богословiї», т. X. кн. 3). Львов. 1932. pp. 96.

П. дѣлаетъ краткiй обзоръ археологiи Западной Руси — Волынской, Галицкой и Подкарпатской. Начинаетъ онъ свой обзоръ съ древнѣйшихъ временъ — съ каменнаго вѣка, оставивъсь бѣгло на палеолитѣ, мезолитѣ и неолитѣ и переходной къ бронзовому вѣку эпохѣ — енеолитѣ. Затѣмъ онъ переходитъ къ бронзовому вѣку, принявъ подраздѣленiе на пять эпохъ, и къ желѣзному, въ которомъ особо разсматриваетъ перiоды гальштатскiй и латенскiй. Слѣдующая эпоха Римской имперiи, обнимаетъ по опредѣленiю П. перiодъ, начиная со времени около Р. Х., когда римское влiянiе начинаетъ проникать въ Прикарпатскую область изъ придунайскихъ провинцiй, о чемъ свидѣтельствуетъ находженiе серiи монетъ, начиная отъ Юлiя Цезаря.

Находки становятся особо частыми, начиная съ Траяна и кончая Коммодомъ. Новый наплывъ монетъ замѣчается въ III вѣкѣ и продолжается до первой четверти V-го вѣка; преобладаютъ монеты западно-римскiя. Другимъ важнымъ показателемъ для культурныхъ сношенiй и торговли съ Имперiей являются «terra sigillata». Приливъ византийскихъ монетъ усиливается при Юстинiанѣ. Слѣдующая глава посвящена переселенiю народовъ и окончательному закрѣпленiю территорiи за славянами. П. дѣлитъ историческую эпоху исторiи славянъ, которую называетъ княжеской, на три перiода: старшую — языческую (600—900), младшую — христiанскую (900—1100), и наимладшую, входящую уже въ средневѣковiе (1100—1375). Авторъ отмѣчаетъ начиная съ VII-го вѣка сильное культурное влiянiе Византии въ западно-русскихъ земляхъ, въ особенности заимствованiя въ области церковной и свѣтской архитектуры послѣ

принятія христіанства. Из древнѣйшихъ памятниковъ отмѣчена построенная княземъ Даниилой Романовичемъ церковь св. Пантелеймона в Галичѣ. Къ концу работы приложенъ небольшой библиографическій обзоръ.

М. А.

Α. ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Λατόμου ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ψηφιδωτὸν (ἐκ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου. 1929. р. 142—180).

Греческому ученому КСИНГОПУЛО посчастливилось сдѣлать открытіе исключительной важности в небольшой церкви св. Давида в Θεσσαλονикахъ — это нынѣ многократно обсуждаемая в научной литературѣ мозаика, изображающая безбородаго Христа, возсѣдающаго на радугѣ, окруженнаго пророками Исаеѣй и Аввакумомъ и символами четырехъ евангелистовъ. (См. библиографію.)

Кс. удалось установить, что эта мозаика является тождественной с описанной нѣкимъ Игнатіемъ монахомъ солунскаго монастыря Латомовъ (τῶν Λατόμων τοῦ Ἀχαλνίου), какъ находящейся в вышеназванномъ монастырѣ. В разсказѣ Игнатія изготовленіе мозаики отнесено къ III-му вѣку будто бы по порученію дочери императора Максимиана Θεодоры, обратившейся в христіанство. На самомъ дѣлѣ построение храма, судя по его плану и скульптурнымъ деталямъ, слѣдуетъ относить къ V-му вѣку. В связи с этимъ Кс. выставяетъ

слѣдующую гипотезу: Монастырь св. Захарія былъ построенъ в V-омъ вѣкѣ на мѣстѣ, гдѣ раньше стояли римскія бани, постройка которыхъ была связана с именемъ Θεодоры, дочери Максимиана; одновременно былъ построенъ и каѳоликонъ Латмосскаго монастыря, по всей вѣроятности также на пожертвованія нѣкой Θεодоры, на которую была перенесена легенда о дочери Максимиана. Затѣмъ при иконоборцахъ мозаика была закрыта, замазана и вновь объявлена в IX-омъ вѣкѣ. За V-ый вѣкъ говорятъ и соображенія стилистическаго порядка, на которыя в своей статьѣ ссылается Ш. Диль.

М. А.

G. A. SOTIRIOU, *Peintures murales byzantines du XI-e siècle dans le crypte de St.-Luc en Phocide*. (Extrait des Actes du IIIe Congrès International des Études byzantines.) Athènes 1932. р. 389—400.

Сотиріу останавливается на мало изученномъ памятникѣ своей родины, а, именно, на фрескахъ крипты каѳоликона монастыря св. Луки в Фокидѣ, главная часть которыхъ была исполнена в XI-омъ вѣкѣ. С. различаетъ двѣ манеры письма и школы: в медалліонахъ с портретами святыхъ монастырскій восточный пошибъ, в сценахъ из жизни Христа эллинистическій — столичный. Вмѣстѣ с тѣмъ в обоихъ пошибахъ замѣчаются характерныя для греческаго провинціального искусства особенности.

М. А.

BIBLIOGRAPHIE.

AVANT-PROPOS.

La liste des périodiques a été augmentée par quelques nouvelles publications, entre autres par celles qui sont parues à l'occasion du VIIe Congrès International des sciences historiques à Varsovie. Au contraire ceux des périodiques dont les numéros suivants ne sont pas parus, ou ont été inaccessibles, ainsi que ceux qui pour le moment n'ont pas fourni de matériaux pour la bibliographie présente ne sont pas nommés. Les notes ont été rédigées par M. Andreeva.

M. W. — M. A.

LISTE DES PÉRIODIQUES.

- Abhandlungen der preussischen Akademie der Wissenschaften, Jahrg. 1932; 1933, N° 1—3. Phil.-hist. Kl. — Abh. preuss. Akad.
- Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1931, octobre—décembre; 1933, avril—juin. — Bull. Acad. Ins.
- Analecta Bollandiana, t. L, fasc. 3—4, 1932; t. LI, fasc. 1—2, 1933. — An. Bol.
- Annuaire de l'Institut de philologie et histoire orientale pour 1932—1933; t. I. Bruxelles 1932. — Annuaire Inst. Or.
- Archiv für Urkundenforschung, t. XIII. H. 1. 1933. — Arch. Urkund.
- Богословія. Науковий тримісячника видає Богословско Наукове Товариство, Львів. t. VIII. 1930; t. IX. 1931.
- Българска историческа библиотека, 1932—1933. год. V, t. I. — Бълг. ист. библи.
- Български Прегледъ. Списание за славянска филология, Година II, кн. 1. София. 1933. — Бълг. Прегл.
- Bulletin d'Informations des sciences historiques en Europe Orientale, t. V. Varsovie 1933.
- Bulletin of the International Committee of Historical Sciences. Numb. 20. July 1933. Seventh International Congress of historical sciences. Warszawa 1933.
- Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, 1932—1933, t. IX., fasc. 3—4. — Byz.-neugr. Jahrb.
- Byzantinische Zeitschrift, t. XXXII₂, 1932; t. XXXIII₁, 1933. — Byz. Zeit.
- Byzantinoslavica, 1932, t. IV. — Byz.-sl. Byzantion, t. VII₂, 1932; t. VIII₁, 1933. — Byzant.
- Центральная Европа, 1933. N° 1—5. — Центр. Евр.
- VIIe Congrès International des sciences historiques. Résumés des communications présentées au Congrès. Varsovie 1933. T. I, II. — VIIe Cong. Intern.
- Croatia sacra. Archiv za cirkevni povjest. 1933. N° 5.
- Časopis Národného musea, 1933, roč. CVII., sv. 1—2.
- Časopis za zgodovino in narodopisje, an. 1932, t. XXXVII, 1932; t. XXXVIII₁₋₂, 1933. — Čas. za zgod.
- Český Časopis Historický, 1932, t. XXXVIII₃₋₄; 1933, t. XXXI₁₋₂. — Č. Č. H.
- Доклады Академии Наук СССР, В. 1931. N° 4. Духовна Культура. Четиримесечно списание за религия, изкуство и наука, 1932, 1933. N° 50, 51. — Дух. Культ.
- Дзвони, Львів. N° 12 (1932). N° 1—8 (1933).
- Échos d'Orient. Revue trimestrielle d'his-

- toire, de géographie et de liturgie orientale, 1932, 35 an., N° 168; 1933, 36 an., N°s 169—171. — *Ėch. Or.*
- Ἑλλάς, Warszawa. 1932, t. VI; 1933, t. VII, fasc. 1—2.
- Ἑλετηροῖς Ἑταιρείαις Βυζαντινῶν Σπουδῶν, an IX. 1932. — Ἑλετ. Ἑτ. Βυζ. Σπουδ.
- Eurasia Septentrionalis Antiqua, 1933, t. VII.
- L'Europe Orientale, Rivista storica e politica, anno XIII, fasc. I—VIII. Roma 1933. — *Eur. Orien.*
- Гласник Скопског научног друштва, књ. XI. Оделен. друштвених наука. Скопље 1932. — Глас. Скоп. науч. друш.
- Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, t. XLIV, 1932, 2 sv. — *Glas. zem. mus. Bosn.*
- Годишникъ на Софійския университетъ. Историко-филологически факултетъ, т. XXVIII. 1932. — Годиш. Соф. унив.
- Historische Vierteljahrschrift, t. XXVIII., 2. Heft. 1933.
- Historische Zeitschrift, 1933, t. 149, H. 1.
- Irénikon, 1932, t. IX_{5—6}; t. X, 1933, N°s 1—3. — *Irén.*
- Известия Академии Наук СССР. VII Серия Отделение общественных наук, 1932; 1933, N° 1—4. — *Изв. Акад. Н. СССР.*
- Известия на Българския археологически институтъ, т. VII. 1932—1933. София. 1933. — *Изв. Бълг. археол. Инст.*
- Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, 1933, t. IX., H. 1/2. — *Jahrb. f. Kult. Sl.*
- Journal des savants, 1932; 1933, N° 4. — *Jour. sav.*
- Юридически прегледъ, 1933. N° 1—8. — *Юрид. Прегл.*
- Kwartalnik historyczny. Wiadomości historyczne, rocz. XLVII, p. I, fasc. 1—2; p. II, fasc. 1—2. 1933.
- Летопис Матице Српске, Нови Сад, an. CVII, N° 335, 336, 337. — *Лет. Мат. Срп.*
- Listy filologicke, roč. LX., 1933, č. 1—5. — *Listy filol.*
- Ljetopis Jugoslovanske Akademije znanost i umjetnosti za godin 1930/31, sv. 44. Zagreb. — *Ljet. Jugosl. Akad.*
- Lud Słowiański, t. III, zes. 1. Dz. B. Etnografija. Kraków. 1932. — *Lud Słow.*
- Македонски Прегледъ, 1932. т. VIII. 1—3 — *Мак. Прегл.*
- Le Monde Slave, Nouvelle série. Dixième année (t. III). Janvier—septembre.
- Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Kl. 1932; 1933, H. 1, 2.
- Narodna Starina, 1932; 1933, N° 23, 24, 26. — *Nar. Star.*
- Naše věda, roč. XIV., č. 1—7; Brno 1933.
- Наученъ прегледъ, an. III. 1931; IV. 1932. — *Науч. прегл.*
- Orientalia christiana, 1932—1933. N° 80—86. — *Orient. christ.*
- La Pologne au VIIe Congrès International de sciences historiques, Varsovie. 1933, vol. I.
- Праці греко-католицької богословської академії у Львові, т. VIII, IX, X. Львів 1930, 1931, 1932.
- (Opera gr.-cath. academiae theologiae.)
- Прилози за књижевност, језик и историја и фолклор, књ. XII, св. 2. а 3. Београд 1932. — *Прилози за књиж.*
- Rad Jugoslovanske Akademije znanost i umjetnosti, Razreda historičko-filologičkago. 108. U Zagrebu 1932. — *Rad Jugosl. Akad.*
- Revista istorică română, t. II, fasc. 1 (1932); t. III, fasc. 1 (1933). — *Rev. ist. rom.*
- Revue archéologique, 6e série, t. I, mai—juin 1933. — *Rev. arch.*
- Revue des études hongroises, XIe an. (Nouvelle série.) N°s 1—2. Paris. 1933.

- Revue des études slaves, t. XII, fasc. 3/4 (1932); t. XIII, fasc. 1—2. Paris 1933. — Rev. ét. sl.
- Revue d'histoire ecclésiastique, 33e an., t. XXIX, n° 4, 1933.
- Revue des sciences philosophiques et théologiques, 22e an., n° 3, août 1933.
- Rivista de Letterature Slave, 1933, t. VIII, fasc. 1—7. — Rev. Lit. Sl.
- Rivista storica italiana, an. L, 1933, sér. IV, t. IV, fasc. 2.
- Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte, 1933, 21. Bd., H. 1/2. — Röm. Quartal.
- Seminarium Kondakovianum, Praha 1933, t. VI. — Sem. Kond.
- Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften, 1932, fasc. XIII—XXXIII; 1933, fasc. I—XVIII. — Sitzb. preuss. Akad.
- Slavia, t. XI, fasc. 2, 3—4 (1932); t. XII, fasc. 1—2, 1933.
- Slavische Rundschau, 1933, t. V, n° 1—6. — Slav. Rund.
- Советский Музей. Сектор науки Наркомпроса. Изогиз. Москва. 1932. N° 1—6; 1933. N° 1. — Сов. муз.
- Sprawozdania towarzystwa naukowego we Lwowie, Roczn. XII, 1932, zes. 1, 2, 3. Lwów 1933.
- Sprawozdanie z czynności i posiedzeń Polskiej Akademje umiejętności, t. XXXVII, 1932; t. XXXVIII, n° 1—2, 1933.
- Училищенъ прегледъ, т. XXXI, fasc. 8—10 (1932); т. XXXII (1933). — Уч. Прегл.
- Ungarische Jahrbücher, t. XII. (1932); t. XIII., fasc. 1—2. 1933. — Ung. Jahrb.
- Věstník Král. České Společ. Nauk, 1932
- Записки Наукового Товариства імені Шевченки, т. CLI. Праці історично-філософичної секції. У Львові 1931. — Зап. Наук. Тов. Шев.
- Записки Русскаго Научнаго Института въ Бѣлградѣ, вып. 9. Бѣлград 1933. — Зап. Рус. Науч. Инст.
- Zbornik za etnografiju i folklor južne Srbije i susednich oblasti, Skopsko naučno društvo. Skoplje 1931. — Zbor. za etnogr. juž. Srb.
- Zeitschrift für slavische Philologie, Bd. IX., 1932; Bd. X. Dop.-h. 1/2. 1933. — Zeit. f. sl. Phil.

I. Littérature et légende.

A. Littérature scientifique.

JOSEF VAJS, *Byzantská recenze a evangelijsní kodexy staroslověnské*. II. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 1—12.

E. STÉPHANOU, *Le sixième jour de l'Héxaméron de saint Basile* — l'auteur rassemble les arguments favorables à la thèse de l'autenticité des deux homélies De hominis structura de saint Basile. — *Ech. Or.*, N° 168. p. 385—398.

K. I. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, 'Ο Ἀθηναῖος Ἀνθίμος καὶ πρόεδρος Κρη-

της, ὁ ὁμολογητής — étude sur Anthimos, archevêque d'Athènes, proêtre de Crète et homologète. L'auteur publie deux oraisons consacrées à ce prélat. Ce sont: « Autre discours lorsque le métropolite Anthimos sortit du cachot » et « Discours à notre saint père Anthimos, métropolite d'Athènes et homologète », composé par le patriarche de Constantinople Neilos. — *Ἑπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ.*, t. 9. p. 47—79.

ANDRÉ VAILLANT, *La traduction vieux-slave des Catéchèses de Cyrille de Jérusalem*. La deuxième Catéchèse. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 253—302.

N. van WIJK, *Два славянских патерика* — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 22—35.

N. van WIJK, *Zu den slavischen Paterika* — définition du prototype grec d'un fragment du Paterique slave dans le N° 396 de la 1re partie de la collection de Nau de textes relatifs à l'histoire des solitaires égyptiens. L'auteur note aussi, que l'Alphabetikon de la collection anonyme, qui parfois le suit, forment une unité littéraire, qui devrait être la traduction slave du Μέγα Λειτουργιον. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 3/4. p. 357—359.

N. van WIJK, *Studien zu den altkirchenslavischen Paterika*. Verhandelingen der koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Afdeling Letterkunde. Nieuwe Reeks, Deel XXX. N° 2. Amsterdam 1931. 1—43 + 4 fotogr. sn. — par FR. PASTRNEK. — *Slavia*, t. XII. fasc. 1—2. p. 228—229.

N. van WIJK, *Die slavische Redaktion des ΜΕΓΑ ΛΕΙΜΩΝΑΡΙΟΝ* — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 236—252.

N. van WIJK, *Einige Kapitel aus Ioannes Moschos in zwei kirchenslavischen Übersetzungen* — les chapitres de Moschos qui se trouvent dans la traduction slave du Μέγα Λειτουργιον paraissent être traduits en même temps que tout le recueil; une autre traduction de Moschos peut être trouvée dans les fragments publiés par J. Sreznevskij (du Paterikon sinaïte). — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. X. fasc. 1/2. p. 60—66.

E. GERLAND, *Die Grundlagen der byzantinischen Geschichtschreibung* — l'auteur retrouve les racines de l'historiographie byzantine: 1° dans l'hellénisme — sous son influence sont Eunape, Zosime, Procope et le dernier Théophylacte de Symcatte; 2° dans le christianisme — a) la chronique populaire — de Sextus Julius Africanus à Eusebios, Malalas et Jean d'An-

tioche; b) histoire de l'église — Eusébios — Xanthopoulos; 3° dans le monde romain — biographies des empereurs, listes chronologiques, chroniques urbaines. En retraçant le tableau de l'évolution de l'historiographie byzantine l'auteur s'arrête surtout sur les chroniques disparues du VIIe—IXe siècles. — *Byz.* t. VIII. fasc. 1. p. 93—105.

Leontios Makhairas, Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled « Chronicle » edited with a translation and notes by R. M. DAWKINS, Oxford. Clarendon Press. 1932. 2 vol. in 8°; XVI—865 pp. et une carte; 333 pp. et un tableau — par MAURICE LEROY. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 362—367. — Par SIMOS MENARDOS. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 367—369.

J. PAPADOPOULOS, Ἰωάννης Ζ' ὁ Παλαιολόγος καὶ τὸ χρονικὸν τοῦ Φραντζῆ — l'omission du titre impérial de Jean VII Paléologue dans la chronique de Phrantzès doit être expliquée par la maladie et l'âge avancé de l'historien, car aussi d'autres faits, dont on ne peut douter que Phrantzès en a eu connaissance, ont été omis. — *Byz. Zeit.*, t. XXXII. fasc. 2. 1932. p. 257—262.

НИКОЛА РАДОЈЧИЋ, *Један превикен грчки спомен Косовске битке?* — sur le texte de Mazaris, dans lequel M. Grégoire a trouvé une allusion à la défaite des Serbes à Cossovo, l'auteur semble se ranger à son côté bien qu'il ait quelques doutes sur la sûreté de cette opinion. — *Глас.Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 61—63.

M. ISTRIN, *Моравская история славян и история поляно-руси, как предполагаемые источники начальной русской летописи* — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 36—57.

ЕВГЕН ПЕРФЕЦЬКИЙ, *Премішльський літописний кодекс першої редакції в складі хроніки Яна Длугоша* — suite, l'épisode d'Ascolde et Dir a été puisée dans la chro-

nique de Premysl, dans cette dernière entraient aussi des fragments de la chronique Pečerska; ces deux chroniques ont été — pour l'histoire russe — les sources principales de Dluhoš. — *Зап. наук. тов. Шевченко*, t. CLI. p. 19—56.

J. GLETTNER, *Die progymnasmata des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos* — l'auteur publie après avoir donné la description du manuscrit et avoir parlé de la personnalité de Xanthopoulos des exercices composés pour un cours de rhétorique (à suivre). — *Byz. Zeit.*, t. XXXII. fasc. 1. 1933.

Б. ГАЦОВЪ, *Дамаскиняри отъ Рилската школа* — des « Damascins », recueils d'articles originels ou traduits du grec à l'époque du joug turque, dont le nom vient de Damascin Studite. Cette littérature continue les traditions de l'école littéraire de Tırnovo. — *Дух. Культ.*, 1933. p. 245—252.

ГЕНОВЪ МИНКО, *Търновското царство въ сръднобългарската литература* — l'auteur étudie du point de vue de l'intérêt séculier, qu'elle présente la littérature bulgare, principalement de l'époque du IIe Empire bulgare. Malgré le caractère religieux prononcé de la littérature bulgare on peut trouver chez les écrivains de l'époque un vif intérêt pour les événements auxquels ils ont participé et un esprit national développé. — *Учил. прегл.*, год. XXXI, кн. 8, p. 1418—1445.

VÉNÉTIÀ COTTAS, *Le théâtre à Byzance*. Paris. Librairie orientaliste. Paul Geuthner. 1931. 8°. p. 290. — Par PH. KOUKOULES. — *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 446—451.

LOUIS BRÉHIER, *Le théâtre à Byzance* — article critique sur les travaux récents sur le théâtre byzantin de Vénétià Cottas et les articles de Vogt. — *Jour. sav.*, 1932. Juin. p. 249—261.

KPIAPA MANOΛΗ, Διορθώσεις εἰς τὸν Σταθὴν τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρον Σάθα — corrections à l'édition faite par Sathas de quatre tragédies crétoises d'après le Code Nanianus de Venise. — *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 366—376.

B. Littérature populaire.

A. X. XATZHΣ, Εὐστάθιος Μακρεμβολίτης καὶ Ἀκριτῆς M. Chadzis apporte des preuves nouvelles pour soutenir sa thèse, que l'auteur de l'épopée populaire de l'Akritas avait été Eustache Makrembolite, qui vivait au XIIe siècle. Digénis aurait été le contemporain de l'empereur Romain Diogènes. — *Byz. newgr. Jabrb.*, t. IX. fasc. 3/4. p. 256—292.

HENRI GRÉGOIRE, *Byzantská epospeje* — de l'épopée de Digénis Akritas; versions venus à nous, sources — l'épopée de Mytilène, traduction en vieux russe et méthodes d'études à suivre. La traduction russe est faite d'une version ancienne de l'épopée. — *Slavia*, t. XI. fasc. 3—4. p. 460—473.

H. GRÉGOIRE, *Échanges épiques arabogrecs. Sharkân-Charzanis* — le Sharkân, fils du roi Omar al Néman des Mille et une Nuits se retrouve sous le nom de Χαρχανῆς ou Σαρχανῆς dans une tragédie de Cos, dont l'auteur présente la traduction. Il paraît que c'était un héros byzantin, dont se sont emparés les Arabes. — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 371—382.

M. ADONTZ et H. GRÉGOIRE, *Nicéphore au col roide* — explication du vers du Chant de Porphyris «Οὐδὲ τὸν Βάρναν φόβουμαι, οὐδὲ τὸν Νικεφόρον, οὐδὲ τὸν Βαρυτράχηλον». Le dernier de ces personnages «l'homme au cou lourd» est à identifier avec Nicéphore IV Phocas, fils de l'usurpateur Bardas. — *Byz.*, t. VIII. p. 203—212.

ANDRÉ VAILLANT, *Les chants épiques des Slaves du Sud*. (Extrait de la Revue des Cours et Conférences.) Paris, Boivin et Cie. 1932 — par M. MURKO. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 338—347.

MATHIAS MURKO, *Nouvelles observations sur l'état actuel de la poésie épique en Yougoslavie* — l'auteur, qui a voyagé en Yougoslavie en 1931, décrit l'état actuel du chant épique en Yougoslavie; bien que cet art commence à décliner, il est encore très répandu et connaît des sujets anciens. — *Revue ét. sl.*, t. XIII. fasc. 1—2. p. 16—50.

V. S. RADOVANOVIC, *Marijovci u pesmi, priči i šali. Nekoliko pregršti iz riznice duhovnog blaga Južnosrbijanaca* — recueil de chants et contes populaires, dont un nombre considérable est de caractère épique et a comme sujet les exploits de Marko Kralević. Cette poésie populaire est cultivée dans la région montagnaise de Marijovo. — *Zbornik za etnogr. i folklor juž. Srbije*, 1931, p. 65—231.

Б. АНГЕЛОВЪ, *Българската народна балада изъ живота на народа при татаритѣ отъ края на XIII до половината XIX в.* — l'auteur présente une étude du chant épique populaire bulgare, ayant pour sujet l'invasion tatar de la XIIIe siècle et en un moindre degré de la colonisation de la Dobroudja au XVIIIe siècle, et surtout la conquête turque et les maux subits par le peuple bulgare. — *Учил. Прегл.*, an. XXXI. v. 9—10. p. 1592—1602; an. XXXII. vol. 2. p. 117—142.

ANDRÉ MAZON, *Svjatogor ou Saint Mont le Géant* — étude de la légende d'après les recueils des bylines. La byline a 4 épisodes: 1° La besace lourde comme le monde — le prototype de la besace a été aussi cherché dans le cérémoniel byzantin — l'akakion; l'auteur est enclin d'y voir un trait pris au magasin des accessoires surnaturels. 2° Le mariage imposé par le destin.

3° Le cocuage. 4° La mort dans le cercueil fatal; le nom de Svjatogor — Saint Mont est à chercher non à l'Athos mais au Nord près du lac de Peïpas et de Kolyvagne. — *Rev. ét. sl.*, t. XII. fasc. 3/4. p. 160—201.

В. ПЕПЕТИЦ, *К истории древне-русской лирики*. («Стихи умиленные») — de la lyrique religieuse russe. Elle est surtout répandue en Russie au XVIIe siècle et s'est formée sous l'influence du chant liturgique. — *Slavia*, t. XI. fasc. 3—4. p. 474—479.

C. Légende. Folklore.

VAJS J., *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmíle*. Praha 1929. 150 str. + 7 tabl. — par G. ILINSKIJ. — *Slavia*, t. XI. fasc. 2. p. 356—360.

СЕДЕЛЬНИКОВ, А., *Из истории «Епистолии о неделе»* (Окончание) — l'auteur étudie l'histoire de l'Épître du dimanche dans la littérature russe de l'époque moscovite et publie quelques nouvelles variantes du texte. — *Slavia*, t. XI. fasc. 2. 1932. p. 274—294.

ANDREW RUNNI ANDERSON, *Alexander's Gate, Gog and Magog and the Inclosed Nations*. Cambridge. Mass. The Mediaeval Academy of America. 1932 in 8°. VIII—177 pp. (= Monographs of the Mediaeval Academy of America, N° 5) — par P. P. — *An. Bol.*, t. LI. fasc. 1—2. p. 159—161.

PETR A. LAVROV a JIŘÍ POLÍVKA, *Lidové povídky jihomakedonské. Z rukopisů Vervkovičových. Rozpravy České Akademie věd a umění, tr. III, č. 70. V Praze, nákladem České akademie věd a umění, 1932. Stran V + 595. Za 150 Kč* — par JOS. PÁTA. — *Listy fil.*, an. 60. fasc. 4—5. p. 349—353.

PETR A. LAVROV a JIŘÍ POLÍVKA,

Lidové povídky jihomakedonské. Z rukopisů St. Verkovičových vydali. V Praze 1932 in 8°. 595 pp. — par L. MILETIČ. — Mak. Прегл., t. VIII. fasc. 3. p. 129—137.

ANDRÉ VAILLANT, *Trois dieux ragusains: Hoja, Lero, Dolerija* — Lero est Silerijan, saint Severianus, l'héros principal de la légende des Quarante Martyrs, dont la fête, bien que plutôt orthodoxe que catholique, était célébrée à Raguse; on avait composé probablement en son honneur un Mystère. — Прил. за книж., t. XII. fasc. 2/3. p. 19—24.

A. von PREMIERSTEIN, *Neues zu den apokryphen Heilsprophezeiungen heidnischer Philosophen in Literatur und Kirchengeschichte* — étude de différents recueils d'oracles, attribués à des dieux païens, des philosophes anciens, aux Sept Sages etc. Cette littérature se répandit sur le territoire des Balkans et de la Roumanie et influença l'iconographie. — Byz. neugr. Jahrb., t. IX. fasc. 3/4. p. 338—374.

M. A. ANDREEVA, *Политический и общественный элемент византийско-славянских гадательных книг. Гл. IV. Заключение. III. прил.* — Byz.-sl., t. IV. p. 65—84.

A. DELATTE, *La Catoptromancie Grecque et ses dérivés*. [Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, fasc. 48.] Liège. Vaillant-Carmanne, Paris, E. Droz. 1932. 221 S. 13 Tf. 8° — par F. PFISTER. — Byz. Zeit., t. XXXIII. fasc. 1. p. 108—111.

F. DREXEL, *Studien zum Texte des Achmet* — explication des divergences de texte de l'Oneirokritikon d'Achmet, publié par l'auteur avec celui de l'édition de M. Rigault (à suivre). — Byz. Zeit., t. XXXIII. fasc. 1. p. 13—31.

S. G. MERCATI, *Onirocritico lunare secundo i codici vaticano greco 342 e berlinese greco 168* — l'auteur publie un Oneirocriticon lunaire d'après les cod. Vat. gr. 342 et Berl. gr. 168. — Byz. Zeit., t. XXXII. fasc. 2. p. 263—266.

Dr. JOSIP MATOSEVIĆ, *Prilog genealogiji Petačiča* (sa 21 slikom) — une partie de l'article est consacrée à un aperçu de l'histoire de l'astrologie aux temps anciens et au moyen âge. — Nar. Star., sv. 24. p. 409—448.

M. СПЕРАНСКИЙ, «Злые дни» в приписках Ассеманова евангелия — l'auteur explique la table des jours néfastes, adjointe à l'Évangile du codex Assemani; son apparition après l'Évangile ne paraît pas être encore à cette époque là en contradiction aux coutumes ecclésiastiques byzantines. — Maked. Прегл., t. VIII. fasc. 1. p. 42—53.

EUHEN ONATSKY, *Residui di cosmogonie antiche nel folkloro ucraino* — examen du folklor du Sud de la Russie. On y retrouve les traces du bohémisme. Le Sud de la Russie présente une vaste arène pour les influences orientales et occidentales. — Rev. di let. sl., t. VII. fasc. V—VI.

II. Manuscripts et Bibliographie.

A. Manuscripts et Bibliographie.

ΣΑΡΡΟΥ, ΔΗΜ., Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλην. Φιλολογικ.

κοῦ Συλλόγου — suite et fin de catalogue des manuscrits du Syllogue Littéraire Grec de Constantinople. — Ἑπερ. Βυζ. Σπ., t. IX. p. 129—172.

O. GRÜNENTHAL, *Das Eugenius-Psal-*

terfragment mit Erläuterungen. Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher. III. Reihe. Texte u. Untersuchungen. Heidelberg 1930 — par JOSEF KURZ. — *Slavia*, t. XII. fasc. 1—2. p. 217—222.

C. MOHLBERG, *Zu meinen Untersuchungen über das glagolitische Missale von Kiew* — réponse à la critique de B. von Arnim. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. X. fasc. 1/2. p. 100—103.

FR. RYŠÁNEK, *Krtišský blaholský zlo-mek* — description et définition du sujet de quelques articles d'un recueil, dont un fragment en écriture glagolitique d'une époque postérieure a été retrouvé à Krtiši en Slovaquie. — *Bratislava*, t. VI. fasc. 4—5. p. 584—597.

П. А. ЛАВРОВ, *Библейские книги 1507 г.* — l'auteur publie quelques fragments du manuscrit de la collection Sreznevskij, conservé sous le nom de « livre biblique de 1507 ». — *Slavia*, t. XII. fasc. 1—2. p. 85—112.

ИВАН ОГІЕНКО, *Лисевська Тріодь 1734 року*. *З історії української мови в XVIII віці* — description d'un manuscrit du Triodion daté de 1734, provenant du village Lisievka en Podolie. — *Ελληνικά*, t. VI. fasc. 1/2. p. 17—48.

V. LAURENT, *Le Corpus notitiarum episcopatum Ecclesiae orientalis graecae* — critique et explication de la méthode de travail, du caractère des sources et du plan général, suivi dans le Corpus Notitiarum episcopatum Ecclesiae orientalis graecae. — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 512—526.

CHARLES DIEHL, *Les problèmes actuels de l'histoire byzantine* — dans le domaine de l'histoire politique, des institutions et des antiquités privées. — *VIIe Congr. Inter.*, t. I. p. 83—86.

C. C. GIURESCU, *O nouă sinteză a tre-*

catului nostru. (N. Iorga, *Istoria Românilor și a civilizației lor*, traducere de limba francească de Al. Luscarov-Moldevanu, București 1930) — compte rendu du livre de M. Iorga. — *Rev. ist. rom.*, t. II. fasc. 1. p. 1—45.

Нови трудове по Кирилометодиевския въпрос. (Акад. ПЕТРО ЛАВРОВ, Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві. У Києві 1928; Труды Славянской комиссии, томъ I. П. А. ЛАВРОВ, Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Ленинград. 1930). — par M. POPRUŽENKO. — *Бълг. прегл.*, an. II. t. I. p. 123—129.

JOSEF MATL, *Die serbokroatische Literaturwissenschaft 1914—1929* — aperçu bibliographique des travaux récemment parus. — *Zeit. f. sl. phil.*, t. IX. fasc. 1/2. p. 143—165.

SAKULIN, P. N., *Die russische Literatur*. Handbuch der Literaturwissenschaft. 259 S. Potsdam. Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion — par EUG. LJACKIJ. — *Slavia*, t. XI. fasc. 2. p. 361—364.

Dr. JOSIP MATOSOVIC, *III bizantološki kongres u Atini g. 1930* — compte rendu du III Congrès International des études byzantines à Athènes avec un intérêt spécial pour le monde slave. — *Nar. Star.*, N° 24. p. 449—453.

B. Bibliographie des savants.

S. SALAVILLE, *IIe centenaire de Michel Le Quien († 1733—1933)* — notes bibliographiques sur l'auteur de l'Oriens christiana et ses oeuvres. — *Éch. Or.*, N° 171. p. 257—266.

Ф. ГРАНИЋ, † *August Heisenberg* (1869—1930) — *Глас. Скон. науч. друш.*, t. XI. p. 287—288.

HENRI LAURENT, *Les travaux de M. Henri Pirenne sur la fin du monde antique et les débuts du moyen âge* — parmi ces travaux plusieurs se concernent aux questions des relations de l'Empire carolingien et l'Empire romain d'Orient au VIIIe, IXe et Xe siècles. — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 495—509.

STREITBERG, G., *August Leskiens*

Schriftenbibliographie des ouvrages du défunt savant slaviste (de 1868 à 1922). — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 1/2. p. 1—10.

ХР. Г. ХЕСАПЧИЕВЪ, *Стефанъ С. Бобчевъ* — bref exposé de l'oeuvre de S. Bobčev à l'occasion de son 80e anniversaire. — *Славянски Гласъ*, год. XXVI, кн. 3—4, 1932. p. 140—143.

III. Langue, Métrique et Musique.

HUBERT PERNOT, *Étymologies byzantines et néo-helléniques* — 1. μυωψία. 2. κεντηνάριον du latin centenarium, veut dire centaine. 3. πηγουρός; 4. δρολόπια vient de ὑδρολαΐλαψ. ὁ. περιζοῖναι. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 238—245.

KOYKOYΛE, Φ., *Καμαρώνω* — de l'étymologie de ce mot. — *Ἑπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 239—240.

SILVIO GUISEPPE MERCATI, *Osservazioni alle κριτικὰὶ παρατηρήσεις* — lecture nouvelle d'un vers d'un épigramme de Jean le Géomètre, publié par M. Lambros dans le vol. de «*Néos Hellénomnémon*». — *Ἑπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 361—365.

NICOLAS van WIJK, *Gechichte d. altkirchenslavischen Sprache. I. Bd. Laut u. Formenlehre*. Slavischer Grundriss. Berlin u. Leipzig. Walter de Gruyter et Co. 1931. XVI + 254 — par S. KULBAKIN. — *Slavia*, t. XI. fasc. 3—4. p. 565—573.

P. DIELS, *Alt kirchenslavische Grammatik mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch. I. Teil: Grammatik* [Sammlung slavischer Lehr- u. Handbücher, herausg. v. A. Leskien † und E. Berneker. 1. Reihe. Grammatiken 6]. Heidelberg. C. Winter. 1932. XVI. 307 S. —

par N. van WIJK. — *Slavia*, t. XII. fasc. 1—2. p. 209—217.

A. MUSIC, *Preterit futura u indoeurop-skim jezicima* — étude de la forme du verbe le preterit futura, qui dans les langues indoeuropéennes reçoit une signification modale et parfois irréalité. — *Rad Jugoslav. Akad.*, hist. fil., t. 108. p. 91—127.

A. MEILLET, *Les valeurs du présent slave (à propos du subjonctif védique)* — «*La plus part des langues opposent nettement un „subjonctif“ à leur „indicatif“; le slave est la seule langue où la notion du future s'exprime systématiquement par un indicatif présent perfectif.*» Ces deux faits ont leur point de départ du indoeuropéen. — *Rev. ét. sl.*, t. XII. fasc. 3/4. p. 157 à 159.

M. VASMER, *Beiträge zur slavischen Grammatik. 3. Assimilatorischer Lautzuwachs* — l'auteur présente quelques exemples d'accroissement phonétique dans les langues slaves. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. X. fasc. 1/2. p. 95—96.

Dr. T. MARETIĆ, *Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka* — la terminologie grammaticque des Serbes et Croates a été dans sa plus grande part puisée dans le grec ancien; elle a été transmise par l'intermédiaire du

latin et du vieux-slave. — *Rad Jugosl. Akad.*, razr. hist.-fil., t. 108. p. 15—90.

ДУРНОВО, Н., *Славянское правописание X—XII вв.* — étude sur l'orthographe vieux-slave du XIe—XIIe siècle. L'auteur démontre, que le copiste ne voulait pas faire valoir sa propre prononciation, on peut seulement la retrouver, dans le cas s'il fait une faute; de même ne se croyait-il pas obligé à conserver l'orthographe de l'original. Le principe auquel se tenait le copiste était à suivre les normes de la langue littéraire et de son orthographe. Ces normes communes à tous les Slaves existaient déjà au XIe à XIIe siècles. — *Slavia*, t. XII. fasc. 1—2. 1933. p. 45—82.

I. OHIJENKO, *Akzentzeichen im mittelbulgarischen Sprachdenkmälern* — la réforme orthographique d'Euthyme de Tironovo de la langue bulgare a été adoptée par toute la littérature cyrillique. Euthyme a aussi introduit le système de signes interlinéales, c'est-à-dire de l'accentuation, en ceci il a suivi des modèles grecs. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 3/4. p. 395—399.

P. SKOK, *Nachtrag zu skr. cijec* — sur l'éthymologie du mot cijec. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 1/2. p. 138—140.

A. MEILLET et A. VAILLANT, *Le slave commun jarębŕ et le suffixe en -b-* — transformation du mot et comparaison à d'autres. — *Revue ét. sl.*, t. XIII. fasc. 1—2. p. 101—102.

ANDRÉ MAZON, *Les sangs* — l'auteur démontre, que le mot sang «krŭvi», qui n'est pas rebelle à la notion du pluriel, qu'il avait eu en grec, tend à devenir un collectif singulier. — *Revue ét. sl.*, t. XIII. fasc. 1—2. p. 102—106.

J. MELICH, *Über slavische Flußnamen fremden Ursprungs* — l'auteur vient à la conclusion, que les noms de rivières de pro-

venance étrangère on prit en slave une terminaison analogue à la forme originale et gardé le même genre. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 1/2. p. 82—98.

M. VASMER, *Sprachliche Miscellen*, 1. Kobyla. 2. Nochmals der Name von Bitolj — l'auteur se prononce contre la dérivation de la forme grecque de Βούτελις du slave obitělъ. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 1/2. p. 141—142.

R. HOLSTEIN, *Pyritz in Flurnamen* — sur la racine du nom de la ville Pyritz. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 3/4. p. 391 à 395.

J. MELICH, *Über den kroat. Flußnamen Kŭpa* — ce nom de rivière, en vieux-croate Kulpa, vient du grec Κόλοψ, Κόλοπος. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. X. fasc. 1/2. p. 126.

M. VASMER, *Beiträge zur slavischen Altertumskunde. IX. Verschiedene Streitfragen.* 2. Altgermanisch-slavisches: a) Danuvius-Dunavъ — l'auteur se prononce contre la methathèse de Danuvъ en Dunavъ et se range à l'opinion, que la forme Dunavъ a été transmise par l'allemand; c) Lit. gŭdas; d) Bastarnae — la transcription grecque des mots est aussi étudié. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 1/2. p. 130 à 137.

B. von ARNIM, *Avarisches* — du mot avare juyuruŝ, qui en bulgare ѿκόρσης veut dire visir. L'avars a influencé le croate. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 3/4. p. 403—406.

B. von ARNIM, *Καναλή «Wagen, Karren» bei Konstantin Porphyrogenetos* (De adm. imp.) — quelques expressions dite d'être slaves chez Constantin le Porphyrogénète peuvent être expliquées du turc: ainsi καναλή de qanly «charette à

deux roues », *Вѣстѣ de bojŭk' grand.* — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 1/2. p. 137 à 138.

VALERIJ POGOREĚLOV, *На какомъ языкѣ были написаны, такъ называемыя, паннонскія житія?* — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 13—21.

VĚRA IVANOVA, *Следитѣ на глаголица въ източна България.* — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 227—235.

J. KURZ, *K Zografskému evangeliu.* II — l'auteur refait l'histoire du codex de Zoograf et démontre l'existence de couches de diverses époques dans la langue du monument. — *Slavia*, t. XI. fasc. 3—4. p. 385 à 423.

Л. МИЛЕТИЧЪ, *Къмъ исторіята на тройния членъ на българския езикъ* — contributions à l'histoire du triple article dans la langue bulgare. L'auteur vient à la conclusion, que le triple article est un trait individuel de la langue bulgare, qui ne trouve pas de pareil dans les autres langues slaves et non slaves. — *Бълг. Прегл.*, ann. II. t. I. p. 1—16.

А. ТЕОДОРОВЪ-БАЛАНЪ, *Основни форми на български лични имена* — de l'évolution des formes du nom bulgare et de leur étymologie. — *Бълг. Прегл.*, ann. II, t. I. p. 107—117.

К. МИЧЧЕВЪ, *Къмъ българския речникъ. 2. Щирѣца. »неплодна жена«* — cette forme ci vient du grecque στεῖρος. — 3. Щама «тишина» — le mot est de provenance néogrecque de στάσις, qui veut aussi dire le silence. — *Бълг. Прегл.*, ann. II. t. I. p. 118—122.

JĀN STANISLAV, *Doterajšie výskumy o frizinských pamiatkach. Kritiko-bibliografický prehľad.* — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 303 à 331.

SIMON PIRCHEGGER, *Untersuchungen über die altslawenischen Freisinger Denkmäler.* Leipzig. Markert et Petters. 1931. 8°. VIII u. 150 S. (Veröffentlichungen des Slavischen Instituts und Fr. W.-Universität Berlin, hgb. M. Vasmer, Bd. 5) — par A. BRÜCKNER. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 1/2. p. 297—300.

H. LIETZMANN, *Matthaeus 25, 34 in den Freisinger Denkmälern* — le mot « prime » ne peut être traduit du grec « κληρονομήσατε », mais que du latin « percipete »; cette version se retrouve dans les textes liturgiques grégoriens. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 1/2. p. 68—69.

S. PIRCHEGGER, *Zu Freis. II. 52 uvedechu* — « uvedechu » correspond au latin « introductus », qui a été pris d'une phrase d'Isaïe. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. X. fasc. 1/2. p. 40—41.

VL. ŠMILAUER, *Jazykový materiál slovenských listín do r. 1300* — aperçu général des chartes slovaques du XIIIe siècle et leur étude du point de vue philologique. — *Listy filolog.*, ann. 60. fasc. 1. p. 126 à 149.

D. M. SCHWARZ, *Le chant ecclésiastique byzantin de nos jours* — exposé des bases sur lesquelles est construit le chant ecclésiastique byzantin après sa réforme par Chrysanthos de Madyte. L'auteur s'arrête sur les gammes. (À suivre.) — *Irenikon*, t. X. N° 3. p. 225—242.

E. WELLESZ, *Über Rhythmus und Vortrag der byzantinischen Melodien (Eine musikpaläographische Studie)* — exposé de l'histoire du déchiffrement du système de notes byzantin, description des types différents de notes avec un exemple de leur lecture d'après les manuscrits Cod. Vatopedi 1492 et 1499 et Cod. gr. paris. 270. Une comparaison des systèmes de notes byzan-

tins à différentes époques est aussi présentée. — *Byz. Zeit.*, t. XXXIII. fasc. 1. p. 33—66.

A. MIRAMBEL, *Bulletin philologique et linguistique* — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 457—488.

IV. Théologie.

A. Littérature.

S. SALAVILLE, *Un exposé d'ensemble de la Théologie byzantine et orientale* — critique de l'ouvrage de M. JUGIE, *Theologia dogmatica christianorum orientalium ab Ecclesia catholica dissidentium*. Tomus I: *Theologiae dogmaticae Graeco-Russorum origo, historia, fontes*. Tomus II: *De Deo, de Verbo Incarnato etc.* sous presse. Tomus III: *Theologiae dogmaticae Graeco-Russorum expositio de Sacramentis seu Mysterii*. Tomus IV: *Theologiae dogmaticae Graeco-Russorum expositio de Novissimis, de Ecclesia*. Paris, Letouzey et Ané. 1926, 1930, 1931, 1932, in 8° carré, 727, 760, 510, 666. — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 536—549.

Д-р ВАСИЛЬ ЛАБА, *Патрологія, життя, письма і наука отців церкви*. Перша часть. Початкова доникейська доба. Друга часть. Розвітна доба «золотий вік» патристичної літератури — manuel de patrologie, la première partie est consacrée aux trois premiers siècles jusqu'au Concil de Nicée, la seconde à l'époque de la floraison de la patristique — de 325 à 451. — *Opera Gr. Cath. Acad. theol.*, t. IX. p. 164; t. X. p. 217.

METROPOLITA DJONIZY, *Autentyczność dzieł Świętego Djonizego Areopagity* — étude de l'héritage littéraire de St. Denys l'Aréopagite. L'auteur se déclare pour l'authenticité des oeuvres du Père de l'Eglise. — *Ελπίς*, t. VII. fasc. 1. p. 5 à 37.

E. STEPHANOU, *Les derniers essais d'identification du pseudo-Denys l'Aréopagite* — l'auteur expose les deux hypothèses

sur la personnalité de Denys l'Aréopagite 1° est-il à identifier avec Sévère d'Antioche, 2° avec Denys d'Alexandrie. Un tableau bibliographique des études dionysiennes parues depuis la guerre (1918—1932) est annexé. — *Éch. Or.*, N° 168. p. 446—469.

† L. PETIT — † A. SIDÉRIDES — M. JUGIE, *Oeuvres complètes de Gennade Scholarios*. Tome VI: Résumés, traductions et commentaires thomistes de la Ire II^{de} de la Somme théologique. II. Traduction et commentaire « De ente et essentia ». III. Traduction et commentaire « De anima » d'Aristote. Paris. Bonne Presse. 1933. XII et 582 pp. gr. in 8° — par M. JUGIE. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 327—333.

M. TH. DISDIER, *Bulletin bibliographique de la spiritualité byzantine et néo-grecque* (1918—1931) — bibliographie des ouvrages d'ordre moral et ascétique — *Éch. Or.*, N° 170. p. 218—233.

V. GRUMEL, *Bulletin de théologie byzantine*. 1° L'anaphore de la liturgie de saint Basile. 2° Nonnos de Panopolis. 3° Hésychius de Jérusalem. 4° Saint Fulgence de Ruspe. 5° Panégyriques de saint Pierre et de saint Paul par Nicétas le Paphlagonien. 6° La christologie de saint Thomas d'Aquin et les Pères de l'Eglise grecque — compte rendu des travaux récemment parus et leur critique. — *Éch. Or.*, N° 168, p. 470—483.

ЯР. ЛЕВИЦЬКИЙ, *Перші українські проповідники і їх твори* — l'auteur présente l'histoire de la prédication dans la Russie kiévienne pré-mongole. Il commence par constater les facteurs, qui ont contribué au développement de la prédication russe-

ukrainienne. Il s'arrête sur la personnalité des premiers prêcheurs et sur leur oeuvre. — *Opera Gr.-cathol. acad. theolog.*, 1930. pp. 193.

B. Hagiographie.

† Πρ. Λεοντοπόλεως ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Ἀγιολογικά, Βιβλιογραφία τῶν Ἀκολουθιῶν — l'auteur publie une série d'ouvrages hagiographiques, qui ont échappé à l'attention de Mgr. Petit, ou qui ont été découverts après sa mort. — Ἑπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ., t. IX. p. 80—122.

M. TH. DISDIER, *Bulletin bibliographique d'hagiographie byzantine et néogrecque* 1918—1931. — *Éch. Or.*, N° 169. p. 97—119.

Sancti Pachomii Vitae graeca, ediderunt hagiographi Bollandiani FRANCISCI HALKIN. S. I. Bruxelles, Société des Bollandistes. 1932. in 8°. 111*—474 pp. (Subsidia hagiographica 19) — par P. P. — *An. Bol.*, t. LI, fasc. 1—2. p. 131—133.

Ibidem — par ALICE LEROY MOLINGEN. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 359—362.

HIPPOLYTE DELEHAYE, *S. Romain, martyr d'Antioche* — classements de documents relatifs à l'Histoire de St. Romain et essai d'une critique de texte. Un extrait de l'homélie de la Résurrection, attribué à Eusèbe d'Émèse et la Passion grecque d'après divers manuscrits et celle en latin sont publiés pour la première fois. — *An. Bol.*, t. L, fasc. 3—4, p. 241—283.

P. HESSLER, *Hagiographica*. II. *Zur vita Constantini et matris Helenae des Ignatios von Selybria* (B. H. Gr. 362) — étude littéraire sur l'oeuvre d'Ignace de Selybria et du fait de sa connaissance de l'histoire de Gelasios de Kaisareia. — *Byz. neugr. Jahrb.*, t. IX. fasc. 3/4. p. 320—337.

HIPPOLYTE DELAHAYE, *Recherches sur le légendier romain* — analyse et définition chronologique d'une compilation hagiographique du point de vue de sa composition, avec une édition du texte de la « Passio Polochronii Parmenii Abdon et Senes Xysti Felicissimi et Agapiti et Laurentii et aliorum sanctorum mense augustodie X. » — *An. Bol.*, t. LI. fasc. 1—2. p. 34—88.

C. Apocryphes.

D. Dogmatique, Liturgie etc.

IRÉNÉE HAUSHERR, *De doctrina spirituali christianorum orientalium quaestiones et scripta*. I. — I. Evagrii Pontici tria capita de Oratione, syriace et latine. II. Utrum Sanctus Ephraem Mariam Marthae plus aequo anteposuerit? III. L'origine de la théorie orientale des huit péchés capitaux — deux listes, celle d'Evagre, qui suit uniquement Origène, et celle de la vie de St. Synclétique qui dépend de Méthode d'Olympe. IV. L'influence du « Livre de Saint Hiérophane » — nulle sur la pensée chrétienne hors de la Syrie. V. Un écrit stoïcien sous le nom de Saint Antoine Ermite. — *Orient. christ.*, t. XXX₃. Num. 86. p. 149—216.

D. O. ROUSSEAU, *Une étude sur le corps mystique du Christ* — à propos du livre de E. Mersch. S. J., *Le Corps mystique du Christ*. Étude de théologie historique. Louvain. Museum Lessianum. (Section théologique, n° 28.) 1933. 2 vol. in 8°. XXXVIII — 478 + 448 p. — *Irénikon*, t. X. N° 1. p. 5—21.

JEAN RIVIÈRE, *Le dogme de Rédemption*. Études critiques et documents. Louvain 1931. X—441 pp. in 8°. (Fascicule 5 de la Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique.) — par M. JUGIE. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 333—337.

R. P. D. PLACIDO DE MEESTER, *Li-*

turgia bizantina, 1. II. p. VI. Rituale benedizionale bizantino. Roma 1930 — par JAN FRČEK. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 187 à 190.

C. A. BOLTON, *La cène d'après la tradition liturgique grecque* — comparaison des traditions eucharistiques des Églises d'Orient et d'Occident. — *Irénikon*, t. IX. N° 5. p. 422—428.

Liturgie et musique byzantines — critique d'ouvrages récemment parus — par TH. DISDIER, V. GRUMEL et R. JANIN. — *Éch. Or.*, N° 169. p. 85—90.

EUSTRATIADÈS (Mgr. Sophrone), 'Η Θεοτόκος ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ (= 'Αγιογραφική βιβλιοθήκη, n° 6. Τεύχος πανηγυρικὸν ἐπὶ τῇ ἑκατονταστηρίδι τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος) Paris. H. Champion. 1930. In 4°. 5' — 96 p. — par V. GRUMEL. — *Éch. Or.*, N° 169. p. 124—125.

V. GRUMEL, *La jeûne de l'Assomption dans l'Église grecque. Étude historique* — l'auteur émet une hypothèse pour expliquer dans une certaine mesure la longue éclipse

à Byzance du jeûne de la Dormition — c'est le résultat de l'opposition studite au tomus unionis de Léon le Sage. — *Éch. Or.*, N° 170. p. 162—194.

HIÉROMOINE PIERRES, *Notes d'ecclésiologie orthodoxe. Le Patriarche Oecuménique et les Églises Orthodoxes auto-céphales* — exposé historique de la question. D'après l'auteur les prétentions de l'Église se basent sur l'usage instauré, c'est-à-dire sur les décisions conciliaires et sur la législation impériale. — *Irénikon*, t. X. N° 2. p. 111—199; N° 3. p. 252—269.

E. STÉPHANOU, *L'Église orthodoxe et la primauté romaine au concile d'Ephèse* — critique des ouvrages de Mgr. Chrysostome, métropolitain d'Athènes. — *Éch. Or.*, N° 169. p. 57—78.

A. de IVANKA, *Orient et Occident. Une contribution au problème du schisme* — l'auteur se propose à prouver, que la cause du schisme fut d'une part la dépendance servile et le pouvoir excessif des souverains à l'Orient d'autre part l'individualisme occidental. — *Irénikon*, t. IX. N° 5. p. 409—421.

V. Histoire.

A. Histoire politique.

A. VASILIEV, *Justin I (518—527) and Abyssinia* — sur les relations de Justin I avec l'Abyssinie, qui ont laissé des traces dans la tradition historique postérieure de la dynastie de Menelik et dans le livre de Kobra Negast. — *Byz. Zeit.*, t. XXXIII. fasc. 1. p. 67—77.

N. S. DERŽAVIN, *Les Slaves et Byzance au VIe siècle* (Sur la méthode dans l'étude de l'histoire des peuples des Balkans) — traits généraux pour une étude du point de vue sociologique. — *VIIe Congr. Intern.*, t. I. p. 87.

LJUDOMIL HAUPTMANN, *Uloga Velikomoravske države u slovensko-njemačkoj borbi za Podunavlje* — l'auteur se propose à définir le rôle qu'a joué la Grande Moravie dans la lutte des Allemands et Slaves dans la région du Danube. Il caractérise les trois facteurs, l'État Slave, l'Empire Franc et le Saint Siège, et leur importance pour une politique réaliste. Il s'arrête aussi à la question de l'ambassade de Rostislav à Byzance et le rôle de la mission de Constantin et Méthode. — *Rad. Jugosl. Akad., hist.-fil.*, t. 108. p. 197—248.

H. GRÉGOIRE, *Travaux d'approche de FR. DVORNÍK, historien de Constantin et*

de Méthode — critique de l'article publié dans la B.-sl. III, « La carrière universitaire de Constantin le philosophe » et de l'ouvrage « La vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves Macédoniens au IXe siècle ». — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 641 à 645.

F. DVORNÍK, *La vie de saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IXe siècle*. Travaux publiés par l'Institut d'études slaves. V. Paris. 1926 — par V. ROZOV. — *Глас. Скон. науч. друш.*, t. XI. p. 267—268.

F. DVORNÍK, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*. [Travaux publ. p. l'Institut d'études slaves. IV.] Paris. Champion. 1926. V. 360 S. — par OTTO MEYER. — *Byz. Zeit.*, t. XXXIII. fasc. 1. p. 125—132.

Ibidem — par N. BOBČEV — *Славянски Гласъ*, год. XXVII. кн. 2. 1933. p. 102—104.

Ibidem — par V. ZAĬKYN. — *Давони*. 1932. N° 12. p. 809.

FR. DVORNÍK, *Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance* (= *Byzantinoslavica. Supplementa I*). Prague. Orbis. 1933. Un vol. de X—444 pp. gr. in 8° — par H. GRÉGOIRE. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 371—374.

Д. АНАСТАСИЈЕВИЋ, *Година союза Фокина с Бугарима* — l'auteur examine les questions de la date de l'alliance de Phocas avec les Bulgares contre les Russes et présente les données en faveur de la date, qu'on a récemment trouvée la plus juste, c'est-à-dire de l'an 969. — *Глас. Скон. науч. друш.*, t. XI. p. 51—60.

FR. DÖLGER, *Die Chronologie des großen Feldzuges des Kaisers Johannes Tzimiskes gegen die Russen* — l'auteur après avoir examiné de près la question de la

chronologie d'après les années du règne d'un empereur et constaté, qu'on les comptait du jour de l'avènement de l'empereur, aboutit à une conclusion contraire à celle de M. Anastasiević pour la date de la campagne de Jean Tzimiscès contre les Russes. Cette campagne a du commencer avant Pâques 971 (c'est-à-dire à peu près le 10 avril) et s'être terminée après le 20 juillet par la capitulation de Svjatoslav. — *Byz. Zeit.*, t. XXXII. fasc. 2. p. 275—292.

S. RUNCIMAN, *A History of the First Bulgarian Empire*. London. G. Bell. 1930. XII. 337 S. mit 1 Karte — par P. MUTAFČIEV. — *Byz. Zeit.*, t. XXXII. fasc. 2. p. 355—361.

Е. А. РЫДЗЕВСКАЯ, *К летописному сказанию о походе Руси на Цариград в 907 г.* — l'auteur explique quelques détails du récit légendaire de l'expédition d'Oleg contre Constantinople en se servant des données fournies par les sagas. — *Изв. Акад. Наук СССР*, 1932. N° 6. p. 471—479.

В. А. МОШИНЪ, *Русь и Хазарія при Святославѣ* — l'auteur retrace l'histoire des relations mutuelles des Chasares et des Russes sous le gouvernement de Svjatoslav. — *Sem. Kond.*, t. VI. p. 187—208.

STEVEN RUNCIMAN, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign*. Cambridge 1929 — par M. ANDREEVA. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 181—183.

Z. AVALICHVILI, *La succession du curopalate Dávid d'Ibérie, dynaste de Tao* — sur la politique byzantine envers l'Arménie et Ibérie vers la fin du Xe et au début du XIe siècle. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 177—202.

O. HALECKY, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'Empire d'Orient*. 1355—1375. [Travaux histori-

ques (Rozprawy historyczne) de la Société des Sciences et des Lettres de Varsovie, v. 8.] Warschau. Nakl. Tovar. Nauk. Warsz. 1930. 416 S. 8° — par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, t. XXXIII. fasc. 1. p. 132—136.

D. A. ZAKYTHINOS, *Le despotat de Morée*. Paris 1932 — par M. ANDREEVA. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 438—442.

G. KORDATOS, Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Athènes. A. Rhallis. 1932. in 8° — par E. S. — *Éch. Or.*, N° 171. p. 382 à 383.

OSKAR HALECKI, *La Pologne et la question d'Orient de Casimir le Grand à Jean Sobieski* — de la place qu'avait pris Casimir le Grand et ses successeurs dans la lutte contre les Turcs. — *VIIe Congr. Intern. de Scien. hist.*, p. 431—443.

ANTE ŠIMČIK, *Car sultan Krišćija ili Kršćija* — le sultan connu dans la littérature médiaevale serbe sous le nom de Kršćija est à identifier à Mahomet I, qui portait le surnom de Kurišdžc-Čelebija. — *Glas. zem. mus. Bosn.*, t. XLIV. p. 63—65.

A. A. ОЛЕСНИЦКІЙ, *Первые боевые встѣчи в XV вѣкѣ турок османов с Русью*. (По архивным материалам Югославянской Академии Наук в Загребѣ и Королевскаго Областнаго Музея в Сараевѣ) — l'auteur décrit les débuts de la lutte des Russes avec les Turcs; des individus et petits groupes paraissent y avoir participé à l'époque byzantine. En 1460 et 1492 des troupes auxiliaires de nation russe sont mentionnées. — *Зап. Рус. Науч. Инст.*, t. 9. p. 89—140.

EUGEN DARKÓ, *Zu den byzantinisch-ungarischen Beziehungen* — étude historique sur le triptyque de Grenoble. L'auteur démontre que l'inscription parle du métropolitte d'Héraclée Gerasime et du roi Ladislas IV. Le métropolitte d'Héraclée, qui

par cela même était exarche de Macédoine et Thrace, paraît avoir offert le triptyque au souverain hongrois pendant sa visitation de l'Hongrie. À cette occasion a dû être traitée la question de la soumission de l'épiscopat orthodoxe de Belgrade au patriarchat de Constantinople. — *Ung. Jahrb.*, t. XIII. fasc. 1/2. p. 1—18.

GYULA MORAVCZIK, *Les rapports byzantino-hongrois à l'époque des croisades* — histoire politique de la fin du XIe siècle, en finissant par André II et la cinquième croisade. — *VIIe Congr. Intern.*, t. I. p. 88—90.

BÁLINT HÓMAN, *La politique étrangère du royaume de Hongrie au moyen âge* — la politique étrangère de l'Hongrie est déterminée par le dilemme: Orient ou Occident. L'auteur s'arrête à la question de l'orientation byzantine et des coalitions avec les Slaves. — *VIIe Congr. Intern.*, t. I. p. 120—125.

Статьи В. Н. Златарскаго по исторіи Болгаріи — par M. ANDREEVA. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 443—447.

П. МУТАФЧИЕВЪ, *Къмъ въпроса за българо-румынскитѣ отношения въ среднитѣ вѣкове*. 1. Отговоръ на една критика — réponse à l'article de M. Panaitescu, Les relations bulgare-roumaines au moyen âge. 2. Още за Паристрионъ — à propos de la controverse de l'existence d'organisations politiques roumaines sur les rives du Danube au XIe siècle. — *Годиш. Соф. Унив.* I. Ист. фил. фак., t. XXVIII. N° 5. p. 1—56.

Д. ЯРАНОВЪ, *Страници изъ историята на сѣрбско-българскитѣ взаимни отношения* — l'article débute par la mention des événements de 1330 — la bataille de Velbužde. — *Мак. Прегл.*, t. VIII. fasc. 2. p. 23—50.

ИВ. САКЖЗОВЪ, *Дубровникъ и България*

въ миналото — histoire des relations commerciales et culturelles de Raguse et de la Bulgarie pendant l'époque byzantine, les deux Empires bulgares et la domination turque. — *Бълг. ист. библ.*, ann. V. t. I. p. 87 à 109.

OSCAR RANDI, *La Dalmazia nelle alucinazioni del signor L. de Vojnović*. (Risposta a « Le Monde Slave ») — polémique avec M. Vojnović. — *Eur. Orient.*, ann. XIII. fasc. I—II. Roma 1933.

B. Histoire intérieure.
(Civilisation, administration,
économie.)

JAROSLAV BIDLO, *Was ist die ost-europäische Geschichte?* (*Deren Inhalt und Perioden*) — dans le cycle de civilisation européen-américain une place à part doit être attribuée au monde gréco-slave, auquel parmi les Slaves n'appartiennent que ceux de confession orthodoxe. L'auteur divise la vie du cycle gréco-slave en onze périodes, dont les huit premières tombent sur l'époque de l'Empire byzantin. — *VIIe Congr. Inter. de Scien. hist.*, t. 197—207.

JAROSLAV BIDLO, *Was ist die ost-europäische Geschichte?* — exposé des mêmes idées dans une forme populaire (voir VIIe Congr. Inter.). — *Slav. Rund.*, t. V. N° 6. p. 361—370.

Д-р ТЕОДОР ТАРАНОВСКИ, *Исток и запад у историји Словена* — l'auteur vient à la conclusion, que la division des peuples Slaves en deux sphères hétérogènes apparaît être le résultat de la défiance du rationalisme occidental envers Byzance et le défaut de connaissance de la situation historique des Russes et des Serbes sous le joug turque et tatar. — *Летоп. мат. срп.*, год. CVII, кн. 335, св. 3, p. 177—187.

JOSEF JANKO, *Jak nejstarší Slované vstupovali v okruh evropské kultury* —

exposé sommaire de la question de l'origine des Slaves et de leur niveau de civilisation au moment où ils entraient dans le cycle de la civilisation européenne. — *Č. Č. H.*, t. XXXIX. fasc. 1. p. 1—11.

NICOLAS IORGA, *Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le Sud-Est européen* — les races ne sont qu'au bout du développement, le nationalisme ressort d'une restriction géographique, qu'on ne peut plus dépasser et répond aux idées non des classes cultivées, mais aussi des masses. — *VIIe Congr. Intern. de Sc. Hist.*, p. 269—270.

E. KORNEMANN, *Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum* (mit einem Kapitel: Das Mitkaisertum im mittelalterlichen Byzanz von G. OSTROGORSKY. S. 166—178). Leipzig u. Berlin. B. G. Teubner. 1930. 20 SS. 8° — par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, t. XXXIII. fasc. 1. p. 136—144.

KÖPRÜLÜ ZADE FOUAD BEY, *Les institutions byzantines ont-elles jouées un rôle dans la formation des institutions Ottomanes?* — l'auteur nie la possibilité de voir dans les facteurs qui ont fait de l'Empire ottoman un modèle pour les monarchies absolues des temps modernes l'effet de l'influence byzantine. — *VIIe Congr. Intern.*, t. I. p. 297—302.

ALEXANDRE SOLOVIEV, *Corona Regni. Développement de l'idée de l'État dans les monarchies slaves du Moyen Âge* — à côté de l'idée romaine-byzantine du impérium ou royaume on trouve aussi chez les Slaves la conception de la couronne. — *VIIe Congr. Intern.*, t. I. p. 311.

Д-р ЈОВАН РАДОНИЋ, *Германска опасност пре 1500 година* — l'empire romain d'Orient grâce à ce qu'il survécut au danger teuton du IVe—Ve siècles pût se maintenir encore pendant mille ans et conser-

ver les traditions antiques. — *Летоп. мат. сн., год. CVII, кн. 335, св. 1, p. 32—40.*

G. OSTROGORSKY, *Rom und Byzanz im Kampfe um die Bilderverehrung* (Papst Hadrian I. und das VII. Ökumenische Konzil von Nikäa) — on peut déjà remarquer dans la controverse iconoclastique la différence croissante de la mentalité de Byzance et de Rome, qui a aussi influencée l'art religieux orthodoxe et catholique. Les mêmes idées et formules théologiques furent commentées de manière différente; l'auteur cherche à le prouver en examinant les Actes de la deuxième séance du Concil de Nicée du 26 Septembre 787. — *Sem. Kond., t. VI. p. 73—87.*

ZORAS (GIORGIO), *Le Corporazioni bizantine*. Studio sull' 'Επαρχικὸν βιβλίον dell'imperatore Leone VI, in 12, 214 pages. Rome Editrice Studium, 1931 — par R. JANIN. — *Éch. Or., N° 169. p. 120.*

G. OSTROGORSKY, *Löhne und Preise in Byzanz* — après avoir donné un aperçu des sources principales l'auteur s'arrête sur la rémunération du travail à Byzance, les amendes, les prix d'achat des charges et titres, l'hauteur du percent, le prix de vente de la terre (champs, vigne, olivier), le prix du blé, du bétail et autres. — *Byz. Zeit., t. XXXII. fasc. 2. p. 293—333.*

ИВ. ДУИЧЕВЪ, *Сщинското значение на името Мокрос у Анна Комнина* (Приносът към историята и географията на Македония) — l'auteur examine les différentes opinions qui existent sur le sens du nom du tzar Mokros, qu'on trouve mentionné chez Anne Comnène, et examine les sources en ce proposant à venir à un nouveau résultat (à suivre). *Mak. Презл., t. VIII. fasc. 3. p. 14—36.*

PAUL PEETERS, *Un colophon géorgien de Tornik le moine* — l'auteur publie un colophon historique, provenant de la biblio-

thèque d'Iviron, qui s'est conservé dans la bibliothèque Synodale de Moscou. Il s'arrête sur la généalogie des personnages, dénommés dans le colophon. — *An. Bol., t. L. fasc. 3—4. p. 358—371.*

ΦΑΙΔΩΝΟΣ Ι. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, *Κυνεγετικά ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων* — description détaillée de la chasse byzantine et de tout ce qui la concerne du temps des Comnènes et des Paléologues. L'auteur se base sur les données fournies par les sources littéraires ainsi que les miniatures et les objets d'art. — *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ., an. 9. p. 3—33.*

АНДРЕЕВА М. А., *Очерки по культуре византийского двора в XIII вѣкѣ* (Aus der Kulturgeschichte des byzantinischen Kaiserhofes im XIII. Jhrh.) *Rozprawy Král. České Spol. Nauk. Tř. fil.-hist. jazyk. Nová řada (VIII.), č. 3. V Praze 1927, str. 208, 4°* — par PAWEŁ SKWARCZYŃSKI. — *Przew. hist. praw., r. III. z. 1—4. p. 164 à 167.*

V. LAURENT, *La généalogie des premiers Paléologues. À propos d'un sceau inédit du despote Alexis († 1203)* — étude généalogique dans laquelle l'auteur cherche à redresser la Stemma des premiers Paléologues et à expliquer le surnom de double Paléologues appliqué à Michel VIII et ses frères. M. Laurent réfute la thèse de Buonocore, que Michel Paléologue se rattachait à l'antique lignée des Paléologues que par les femmes, son propre père serait né d'Étienne Némania et d'Eudocie Comnène. — *Byz., t. VIII. fasc. 1. p. 125—149.*

ERNA PATZELT, *Handel und Verkehr Osteuropas im frühen Mittelalter* — aperçu général de l'histoire du commerce levantin dans l'Europe Orientale au moyen âge. — *VIIe Congrès Intern. de Sc. Hist., p. 36—37.*

GIOVANI SERANZO, *I porti del Mar*

Nero e i mercanti occidentali durante l'impero Latino d'Oriente — dans la première moitié du XIIIe siècle les occidentaux annulèrent le monopole grecque de navigation et commerce dans la Mer Noire. — *VIIe Congr. Intern. de Sc. Hist.*, p. 214 à 215.

NÁNDOR FETTICH, *Handelswege in Rußland und die Altmagyaren* — étude sur les voies commerciales de l'Hongrie ancienne et la Russie, spécialement du rôle de la production et du commerce hongrois. — *VIIe Congr. Intern.*, t. I. p. 113—118.

ANTON V. FLOROVSKY, *Quelques observations sur l'histoire des relations commerciales entre la Bohême et les pays de d'Europe Orientale* — d'après les données archéologiques du Xe—XIIe siècles la Bohême acquérait des objets de la joaillerie byzantine et byzantino-orientale par l'entremise de la Russie Méridionale. — *VIIe Cong. Intern. de Scien. Hist.*, p. 38—39.

P. P. PANAITESCU, *Le traité de commerce de Mohomet II avec la Moldavie et les voies du commerce polonais vers la Mer Noire* — les marchands polonais venaient à l'embouchure du Dniestr-Akermann, qui avait un privilège spécial pour le commerce à Andrinople, Constantinople et Brousse. — *VIIe Congr. Intern. de Scien. hist.*, p. 218—219.

ANDREAS ALFÖLDI, *Die Einführung des persischen Hofzeremoniells im Römerreiche* — la stole, le diadème et l'adoration font parti de la conception royale hellénistique romaine et apparaissent déjà désirables à Scipion, comme les emblèmes de la monarchie. — *VIIe Congr. Inter. d. scien. hist.*, v. I. p. 69—72.

G. FEHÉR, *Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises* (avec 108 figures). [Acta archeologica

Musei Nationalis Hungarici, t. VII.] Budapest. 1931, pp. 173, in 4° (ungar. u. franz.) — par E. DARKÓ. — *Byz. Zeit.*, t. XXXII. fasc. 2. p. 361—366.

A. VAILLANT et M. LASCARIS, *La date de la conversion des Bulgares* — M. Vaillant explique les mots énigmatiques *ѢѤ' БѢѤ'ѤѤ* de la note de Théodore Doksov au moyen du glagolitique comme *ѢѤѤѤ*, ce qui donne 6372 = 864 après J. Chr.; le second groupe de lettres paraît être une rature. M. Lascaris s'occupe de l'inscription de Balši, qui donne la date 6374. D'après lui ce n'est qu'une inscription de commémoration quelconque. Il rapporte aussi quelques faits historiques, devant parler en faveur de la date adoptée dans cet article. — *Revue ét. sl.*, t. XIII. fasc. 1—2. 1933. p. 5—15.

N. BĂNESCU, *La question du Paristrion ou conclusion d'un long débat*. Chronique — polémique avec MM. Zlatarski et Mutafčiev, principalement avec le premier des deux savants bulgares sur la question du thème de Paristrion et de l'administration de la Bulgarie par les Byzantins après la chute du Premier Empire Bulgare. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 277—308.

V. N. ZLATARSKI, *Намѣстници-управители на България през царуването на Алексия I Комнинъ* — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 139—158; 371—398.

B. H. ЗЛАТАРСКИ, *България при приемницитѣ на Иванъ Асина II* — aperçu de l'histoire bulgare sous les Assénides, après la mort de Jean Assène II, date qui marque le début de la décadence du II Empire bulgare. L'auteur s'arrête principalement sur l'épisode du règne d'Ivailo Lachanos — sorti du simple peuple et représentant d'une opposition sociale contre les bojars et du parti national contre l'influence croissante de Byzance. — *Бълг. Ист. Библ.*, v. V. t. I. p. 25—68.

Ю. ТРИФОНОВЪ, *Насоката на старобългарския културенъ животъ следъ покръстването* — l'auteur examine la question, si la réception du christianisme orthodoxe et de la civilisation byzantine avait été favorable au peuple bulgare. L'orthodoxie éleva la civilisation bulgare à un plus haut degré que l'aurait pu faire le paulicianisme. Les choix de Syméon entre Byzance et l'Occident fut aussi propice à la Bulgarie, seulement ce prince en voulant par sa politique ambitieuse supplanter Byzance ruina son propre pays. — *Учил. прегл.*, год. XXXI, кн. 8, p. 1401—1417.

Б. фонъ АРНИМЪ, *Принасяне кучета въ жертва при царъ Семеона* — du sacrifice du chien d'après les sources byzantines entre autres d'après les lettres du patriarche Nicolas Mystikos, chez les Bulgares du temps du tzar Syméon. L'auteur est enclin à croire, que Syméon ne s'était pas sincèrement converti au christianisme et avait conservé des sympathies païennes. — *Бълг. Прегл.*, an. II. t. I. p. 91—96.

IVAN SUKAZOV, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte* (Grundriß der slav. Philol. u. Kulturgeschichte von R. Trautmann u. M. Vasmer). Berlin-Leipzig. 1929. IX + 284 in 8° — par IV. DUJČEV. — *Изв. Бълг. арх. инст.*, t. VII. p. 433—438.

M. MLADÉNOVITCH, *L'État serbe au moyen âge*. — *Son caractère*. Paris. Bossuet. 1931. 8°. pp. 210 — par N. RADOJČIĆ. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 252 à 258.

Dr. THEODOR TARANOWSKI, *Istoriја srpskog prava u Nemanjićkoј држави*. (Geschichte des serbischen Rechtes in dem Staate der Nemanjiden.) I. *Istoriја државног прava*. (Geschichte des Staatsrechts.) Beograd 1931, S. 262 — par WŁADY-SŁAW NAMYSŁOWSKI. — *Przew. hist. praw.*, r. III. z. 1—4. p. 167—172.

A. V. SOLOVJEV, *Θεσσαλίϊκίε архонты в XIV вѣкѣ. Черты феодализма в византийско-сербскомъ строеѣ* — *Вуз.-сл.*, t. IV. p. 159—174.

P. M. ГРУЈИЋ, *Велика схимна кнегиня Милице, удовице Лазарева* — la princesse Milica a portée comme religieuse le nom d'Eugénie et après avoir reçue la grande « schimne » le nom d'Euphrosunia. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 237 à 239.

C. M. ГРУЈИЋ, *Који је српски деспот умро као великосхимник Јован Каливит?* — l'auteur identifie le grand despote serbe qui comme moine a porté le nom de Dorotheés et de Jean Kalabit, du manuscrit slave du XIVe siècle de Berlin au despote Jean Olivier du XIVe siècle. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 233—237.

P. M. ГРУЈИЋ, *Промена имена при монашењу код средњековнихъ срба* — sur le changement de nom des souverains serbes et des membres de leurs familles, quand ils prenaient le voile. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 239—240.

ГЛИША ЕЛЕЗОВИЋ, *Скопски Исаковићи и Паша-Јигит бег* — contributions nouvelles au tableau généalogique de la famille d'Isak beg. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 158—168.

R. EKBLOM, *Vereinigungen unter den Nordländern im alten Rußland* — d'après l'auteur les corporations et associations ont joué un grand rôle chez les Normands habitant le territoire de l'ancienne Russie. C'est à divers formes d'association que se rattachent le nom des varjagi-vareanger, kolbjagi-kylfinger et des buregi. Pour l'explication des changements phonétiques des noms l'auteur se sert des listes des envoyées russes à Constantinople et des écrits de Constantin Porphyrogénète. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. X. fasc. 1/2. p. 1—20.

GEORG OSTROGORSKY, *Das Projekt einer Rangtabelle aus der Zeit des Caren Fedor Aleksëevič* — étude du projet d'une nouvelle table de rangs des officiers civils et militaires composée sous le tzar Fedor Aleksëevič avec collaboration grecque et d'après le modèle byzantin. — *Jahrb. f. Kult. Gesch. Sl.*, t. IX. fasc. 1/2. p. 86 à 138.

C. Histoire de religion.

ERNST GERLAND, *Die Vorgeschichte des Patriarchates von Konstantinopel* — exposé de l'avant histoire du patriarchat de Constantinople. Byzance s'est christianisée lentement. C'est seulement Jean Chrysostome qui par son voyage d'inspection en Asie Mineure revendica pour Constantinople les droits d'un patriarchat. — *Byz. neugr. Jahrb.*, t. IX. fasc. 3/4. p. 215—230.

JEAN RÉMY BLANQUE, *L'Empereur Gratien et le grand pontificat païen. À propos d'un texte de Zosime* — Zosime n'a pas inventé le fait, que Gratien a cessé de porter le titre de pontif païen, « mais il a déformé un fait réel et a transféré indûment la date ». — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 41—47.

PAUL PEETERS, *Jérémie, évêque de l'Ibérie Perse (431)* — sur la personnalité du premier des prélats ibériens, qui fut tiré de l'oubli par M. Aigrain. — *An. Bol.*, t. LI. fasc. 1—2. p. 5—33.

Ж. БРАШНАРОВЪ, *Достоверность на явлението, което Константинъ Великий видѣлъ на небето* — l'auteur se propose à prouver en se basant sur les données historiques, que la Vision de Constantin est un fait réel. — *Дух. культ.*, 1933. p. 253 à 264.

M. JUGIE, *L'empereur Justinien a-t-il été aphotartodocète?* — l'auteur se prononce en faveur de la thèse de Pargoire sur

l'aphthartodocisme de Justinien avant sa mort. — *Éch. Or.*, N° 168. p. 399—402.

V. GRUMEL, *Y eut-il un second schisme de Photius* — revision de l'histoire de la fameuse excommunication de Photius par Jean VIII. Après une étude minutieuse du recueil de documents relatifs, il vient à la conclusion que les rédacteurs de ce recueil avaient pour but d'établir l'illégitimité de Photius et qu'on ne leur peut pas rendre confiance. Par conséquent cet événement est à rayer de l'histoire de l'Église. — *Revue d. sciences phil.*, 22 an., N° 3. p. 432 à 457.

A. MICHEL, *Humbert und Kerullarios. Quellen und Studien zum Schisma des XI. Jahrhunderts. T. II. in 8°. XII—496 p.* Paderborn. F. Schöning. 1930. (XXIIIe volume der Quellen und Forschungen aus d. Gebiete d. Geschichte de la Görresgesellschaft) — par M. JUGIE. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 321—326.

ANTON MICHEL, *Von Photios zu Kerullarios. Anmerkungen zu Gg. Metochita u. V. Laurent* — critique détaillée des ouvrages récemment parus traitant la question. — *Röm. Quartalsch.*, t. 21. fasc. 1/2. p. 125—162.

ANTON MICHEL, *Fälschung der römischen Bannbulle durch Michael Kerullarios* — histoire des événements et explication du fait de la falsification de la bulle d'excommunication par le Patriarche Michel Kerullarios. — *Byz. neugr. Jahrb.*, t. IX. fasc. 3/4. p. 292—319.

V. GRUMEL, *Autour du voyage de Pierre Grossolanus, archevêque de Milan, à Constantinople, en 1112. Notes d'histoire et de littérature* — étude des documents relatifs à la discussion théologique sur la procession du Saint-Esprit. L'auteur donne les noms des théologiens byzantins qui y ont participé: Eustrate de Nicée, Jean Phour-

nès, Nicétas Seidès, Nicolas Muzalon, Théodore Smyrnaïos, Théodore Prodrome et Euthyme Zigabène ou Zigadène. — *Éch. Or.*, N° 169. p. 22—33.

R. JANIN, *Au lendemain de la conquête de Constantinople. Les tentatives d'union des Églises* (1204—1208) — appréciation de la situation politique peu favorable à un progrès d'union. — *Éch. Or.*, N° 169. p. 5—21.

R. JANIN, *Au lendemain de la conquête de Constantinople. Les tentatives d'union* (1208—1214) — histoire de la mission du cardinal Pélage d'Albano à Constantinople et de l'ambassade de Nicolas Mézarites. — *Éch. Or.*, N° 170. p. 195—202.

ΣΥΚΟΣΤΡΗ I., Συνοδικὸς τόμος τῆς ἐκλογῆς τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Γ' — l'auteur a découvert dans la bibliothèque d'Oxford le procès verbal officiel de l'élection du patriarche Germain III, paravant métropolitain d'Andrinople; il le publie in extenso et l'étudie du point de vue littéraire et historique. L'élection même de Germain III, d'après l'auteur a eu lieu le 25 mai 1265, la fin du patriarchat au 14 sept. 1266. — *Ἑπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 178—218.

ἈΘΗΝΟΓΟΡΑ, Μητροπ. τοῦ ἀπὸ Μ. Πρωτοσυγκέλλων, Ὁ θεσμὸς τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ Οἰκουμένικῳ Πατριαρχείῳ. Μερ. πέμπτοι. Οἱ μετὰ τὴν ἄλωσιν γνωστοὶ μεγάλοι πρωτοσυγκέλλοι — liste des protosynkelles du XVIIe au XXe siècles. — *Ἑπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 241—288.

ИВ. СНЪГАРОВЪ, *Учредяването на Българската православна църква* — histoire de l'institution de l'Église bulgare orthodoxe. D'après l'auteur le désir d'un patriarchat bulgare était un des points principaux de la politique du tzar Boris, car par ce moyen là le souverain bulgare pourrait do-

renavant par une voie légale devenir monarque absolu et parfaitement indépendant de l'aristocratie dynastique. — *Макед. Прегл.*, t. VIII. fasc. 1. p. 1—41.

ИВ. СНЪГАРОВЪ, *История на Охридската архиепископия-патриаршия отъ паденето и под турцитѣ до неиното унищожение* — par M. ANDREEVA. — *Вуз.-сл.*, t. IV. p. 184—187.

ИВ. СНЪГАРОВЪ, *Пакъ за епархията на св. Климентъ Охридски* — polémique avec G. Ilinskij. D'après l'auteur sous le nom de Vélitchka, la diocèse de St. Clément, il faut comprendre la région de Véllesse et Tikvech, avec Δρεμβίτζα, comme centre. — *Макед. Прегл.*, t. VIII. fasc. 1. p. 54—64.

В. СЛ. КИСЕЛКОВЪ, *Патриархъ Калистовата грамота отъ 1355 г.* — étude de la charte du patriarche Calliste de 1355 à deux moines bulgares. L'auteur se prononce contre l'identification de ces deux personnages avec le fameux ascète Théodose de Tirnovo et son élève Romanos. — *Дух. культ.* 1932. p. 210—221.

BAUMGARTEN—H. БАВМГАРТЕН, *Св. Володимир і хрещення Руси* — l'auteur présente l'histoire de St. Vladimir et du baptême de la Russie; il s'arrête longuement aux sagas normands, auxquels il paie plus de confiance qu'à la légende du baptême de Vladimir, qui d'après lui est tendancieuse et appartient à une époque postérieure, au XIIIe siècle; son auteur doit être un Grec. — *Богословія*, t. VIII. fasc. 3 à 4. p. 238—250; t. IX. fasc. 1—2. p. 107—140.

В. ЛЕВИЦКИЙ, *Церковне судівництво в церковних уставах XI і XII віку* — étude des statuts ecclésiastiques juridiques promulgués par quelques uns des princes russes du XIe, XIIe siècles. L'auteur vient à la conclusion, qu'on trouve dans les droits

réservés à l'églises des éléments byzantins, ainsi qu'occidentaux. — *Богословія*, t. VIII. fasc. 2. p. 119—131; fasc. 3—4. p. 219—237.

О. ЛОТОЦЬКИЙ, *Український архієпископ* — l'auteur publie le texte d'une traduction en slave dans l'Ukraine d'un *τακτικὸν* byzantin composé probablement au XIVe siècle. Le manuscrit de la traduction est daté par l'auteur du XVIe siècle. — *Ἑλπίς*, t. VI. fasc. 1/2. p. 129—184.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωακείμ Ε' ἐν Ῥωσίᾳ — relations de Joachim V, patriarche d'Antioche avec la Russie, son voyage et séjour à Moscou et son rôle dans l'érection du métropolite de Moscou au rang de patriarche. — *Ἑπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 214—218.

A. SOLOVIEV, *Histoire du monastère russe au Mont Athos* — aperçu historique et description de l'état actuel. Dans l'Appendice l'auteur démontre que l'hypothèse erronée de la provenance du nom de Rossikon de la Rosa — ville dalmate a été émise par Porph. Uspenskij. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 213—238.

Д-р ЈОВАН РАДОНИЋ, *О Светом Сави* — biographie de St. Sava. — *Летоп. мат. срп.*, год. CVII, кн. 335, св. 2, p. 97—108.

РАДОСЛАВ М. ГРУЈИЋ, *Светогорски азили за српске владоце и властелу* — Raguse a longtemps servi d'asile aux souverains serbes et leurs familles; dès la fin du XIVe siècle et la première moitié du XVe c'est le Mont Athos qui prend sa place. Avec quelques uns des monastères, comme par exemple le Rossikon, St. Pantéléimon, Chilandar, Kastamonite, Esphigmène, Vatopède etc. des contrats spéciaux, traitant ce point et la dimension de la rente (adelphiques), payée en argent ou nature,

ont été conclus. — *Глас. Скон. науч. друш.*, t. XI. p. 65—96.

Dr. JOSIP NAGY, *O samostanskim ispravama* — histoire du monastère de St. Chrysogone à Zara d'après le livre des copies de sa chancellerie. Ce livre contient les copies de documents, remontant aux années 986—1196, c'est-à-dire aussi à l'époque de la domination byzantine. — *Croatia sacra*, N° 5. 1933. p. 1—18.

W. HENNING, *Ein manichäischer kosmogonischer Hymnus* — traduction du persan et explication d'un fragment d'un texte, qui contient deux hymnes manichéens cosmogoniques, dont les strophes sont rangées d'après l'alphabet. — *Nachrichten Gesell. Wissen. Göttingen*, Ph.-hist. Kl. 1932. H. 3. p. 214—228.

† F. C. ANDREAS, *Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch-Turkestan*. II. Aus dem Nachlaß herausg. von WALTER HENNING (Mitteilung vom 15 Dezember 1932). Mit einer Tafel — publication de quelques textes conçus dans la langue Sud-ouest de l'Iran, qui contiennent quelques fragments des écrits de Mani lui-même; fragments d'un livre dogmatique de récit historique de la mission manichéenne etc. — *Sitzb. d. preus. Akad.*, ph.-hist. Kl., t. VII—IX. 1933. p. 294—363.

C. SCHMIDT und H. J. POLOTSKY, *Ein Mani-Fund in Aegypten*. Originalschriften des Mani und seiner Schüler. Mit einem Beitrag von H. Ibscher (Mitteilung aus d. Sitzung d. ph.-hist. Kl. v. 28. Juli 1932). Mit 2 Tafeln — description de la trouvaille des écrits de Mani et de l'état actuel des travaux de restauration. Quelques chapitres du Kefalaion de Mani sont publiés. — *Sitzb. Preus. Akad.*, an. 1933. N° 1. p. 4—90.

E. WALDSCHMIDT u. W. LENTZ, *Manichäische Dogmatik aus chinesischen u.*

iranischen Texten (Mitteilung vom 15 Dezember 1932). Mit 2 Tafeln — publication de quelques textes manichéens restés jusqu'ici inconnus, dans leur version chinoise et iranienne. Sont publiés les Louanges du maître Mo-yeh, un Hymne du Dieu Na-lo-yen en chinois, un fragment iranien des Louanges et d'autres textes parallèles. — *Sitzb. d. preus. Akad.*, ph.-h. Kl., 1933. t. XIII. p. 480—607.

D. Chronologia. Varia.

MICHEL ROSTOVITZ, *Les archives militaires de Doura* — description du quartier militaire de Doura et des Archives militaires (à suivre). — *Bul. Ac. Inscr.*, 1933. avril-juin. p. 309—320.

Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople. Vol. I. Les actes des Patriarches. Fasc. I. Les Regestes de 381 à 715 — par V. GRUMMEL. Ed. Socii Assumptionistae Chalcedonenses. 1932. p. I—XXXIV—131 — par A. SIGELAS. — *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 453—458.

Regesten der Kaiserurkunden des ost-römischen Reiches von 565—1453. Bearbeitet von FRANZ DÖLGER. 3. Teil: Regeste von 1204—1282. München u. Berlin. 1932. p. XIX—77 — par A. SIGELAS. — *Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 451—453.

Ibidem — par M. ANDREEVA. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 177—181.

FR. DÖLGER, *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden* (67. Abbildungen auf 25. Lichtdrucktafeln. Aus dem Lichtbilderarchiv d. Bayer. Akad. d. Wiss. zusammengestellt, beschrieben, erläutert und in Umschrift wiedergegeben von Fr. Dölger). Mittel- und Neugriechisch. Seminar d. Universität. München. 1931. VI + 67 cnp. 4° — par IV. DUJČEV. — *Изв. Бълг. арх. инст.*, t. VII. p. 438—440.

Ibidem — par D. N. ANASTASIEVIC. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 241—251.

FR. DÖLGER, *Epikritisches zu den Facsimiles byzantinischer Urkunden. Mit Bemerkungen zur byzantinischen Despotenkunde* — réponse aux articles critiques de MM. Sigelas et D. Anastasievic. L'auteur présente de plus les facsimiles des subscriptions des horismes des despotes byzantins. — *Archiv f. Urkundenfor.*, t. XIII. fasc. 1. p. 45—67.

H. GRÉGOIRE, *Documents grecs de Mazara Sicile* — l'auteur publie deux diplômes remis par Roger II, encore comte, au monastère féminin de l'Archistratigie Michel et un acte de vente; il tâche à prouver l'authenticité au moins du premier des deux diplômes. — *Annuaire Inst. Or.*, t. I. p. 79—104.

H. GRÉGOIRE, *Diplômes de Mazara (Sicile)*. Ann. Inst. Phil. et Hist. Or. 1932/33 — par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, t. XXXIII. fasc. 1. p. 169—171.

G. ROUILLARD, *Note de diplomatique byzantine. Le χρυσόβουλλον σιγίλλιον et le χρυσόβουλλος λόγος* — le χρυσόβουλλον σιγίλλιον est une forme intermédiaire entre le χρυσόβουλλος λόγος et le prostagme et a reçu sa forme définitive seulement sous les Comnènes. — *Byz.* t. VIII. fasc. 1. p. 117—124.

G. ROUILLARD, *Note prosopographique et chronologique* — d'une pièce relative aux discussions qui s'élevèrent entre les ermites de la Sainte Montagne et les gens d'Hiérissos. L'auteur remet sa date à 942/3. Le nom de Κάσπαξ, attribué à plusieurs fonctionnaires provient d'une abréviation (βάσπαθ) mal comprise par le copiste. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 107—116.

V. LAURENT, *La liste épiscopale du*

synodicon de Thessalonique — I. Le monastère de Saint-Georges de Bithynie; II. La « Nea Moni » de Byzance — l'auteur l'identifie à ἡ τῶν Ἐννέα Ταγμάτων μονή; III. Étienne, archevêque de Vasparougan. IV. Un groupe de signatures épiscopales. V. Deux nouveaux évêques de Monembasie — Josaf au XIVe et Nicétas au IXe—Xe siècles. — *Éch. Or.*, N° 171. p. 300 à 310.

V. LAURENT, *La liste épiscopale du Synodicon de Monembasie* — l'auteur examine la liste épiscopale du codex taurinensis 336; il rejette vingt trois noms qui lui ont paru étrangers au diocèse de Monembasie; il dresse aussi une table épiscopale finale et y introduit quelques noms nouveaux. — *Éch. Or.*, N° 170. p. 129—161.

A. VOGT, *Note sur la chronologie des patriarches de Constantinople au IXe et Xe siècles* — d'après le manuscrit 24 de la Bibliothèque patriarcale de Jérusalem, Photius remonté sur le trône de Byzance à la mort d'Ignace le 23 octobre 878, y demeura jusqu'au 27 septembre 887 et non jusqu'au décembre 886. — *Éch. Or.*, N° 171. p. 275—278.

V. GRUMEL, *Les patriarches grecs d'Antioche du nom de Jean (XIe et XIIe siècles)*. Étude littéraire, historique et chronologique — l'auteur complète d'après le Synodicon de Beveridge le dossier littéraire répondant au nom de Jean d'Antioche et donne la caractéristique de plusieurs patriarches, porteurs de ce nom, comme Jean III, auteur des Responsa de Baptismo (fin du Xe siècle); Jean IV († 1057); Jean V — l'auteur de quelques traités et Jean VI Haplouchères (XIIe s.). — *Éch. Or.*, N° 171. p. 279—299.

Dr. EDUARD STHAMER, *Bruchstücke mittelalterlicher Enqueten aus Unteritalien. Ein Beitrag zur Geschichte der Hohenstaufen* — l'auteur publie des fragments

de documents — des réponses à divers enquêtes de Charles Anjou en Sicile, qui peuvent servir de source pour l'histoire interne et ecclésiastique, et en ceci pour l'illustration de la vie économique des monastères grecs. — *Abhandl. d. preuss. Akad.* 1933. Phil.-hist. Kl. N° 2. p. 104.

Д. ДЕЧЕВЪ, *Ръкописитѣ на тѣй наречениѣ «Отговори на папа Николай I по допитванията на българитѣ»* — description des manuscrits conservés des « Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum ». L'auteur s'occupe de la question de la forme de l'original du point de vue de la paléographie et diplomatique. — *Изв. Бълг. арх. инст.*, t. VII. p. 322—340.

ИВ. ГОЩЕВЪ, *Новооткрытата Ватопедска грамота на царѣ Иванѣ Асѣнѣ II* — l'auteur présente une lecture quelque peu différente de celle de M. Laskaris, de la charte du tzar Jean Assène II trouvée au monastère de Vatopède. Il pose le problème à qui était adressée la charte: à un des monastères de la Vierge à la Sainte Montagne d'Athos ou à celui de la Vierge de la Sainte Montagne près Tirnovo. — *Бълг. прегл.*, an. II. t. I. p. 65—90.

Проф. М. ЛАСКАРИСЪ, *Ватопедската грамота на царѣ Иванѣ Асѣнѣ II*. Издава Българската Академия на Наукитѣ. Български старини, кн. XI. София 1930 — par ST. MLADENOV. — *Изв. Бълг. арх. инст.*, t. VII. p. 428—430.

Ibidem — par M. KOS. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 263—264.

MICHEL LASKARIS, *Influences byzantines dans la diplomatie bulgare, serbe et slavo-roumaine*. Byzantinoslavica, III₂. 1931 — par VL. ALEKSIEV. — *Мак. Прегл.*, t. VIII. fasc. 1. p. 150—154.

P. P. PANAITESCU, *Diploma bǎr-lădeană din 1134 și brisovul lui Jurg Ka-*

viatovici din 1374. *Falsurile patriotice ale lui B. P. Haşdeu* — l'auteur vient à la conclusion, que le diplôme du prince russe Ivanko Rostislavovič de 1134 donné à Berlad aux marchands de Monembasie et celui de Georges Kariatovitch de 1374 sont des falsificats, dont l'auteur est Haşdeu lui même. — *Rev. ist. rom.*, t. II. fasc. 1. p. 46—58.

ГР. ЧРЕМОШНИК, *Кога је постао дубровачки архив?* — l'auteur croit probable, que les Archives de Raguse avaient été fondées par le gouvernement de la république en 1277 ou 1278. — *Glas. zem. mus. Bosn.*, t. XLIV. fasc. II. p. 35—56.

JOVAN RADONIĆ, *Les archives dalmates et l'Académie Royale Serbe* — histoire des éditions des actes tirés des Archives de Raguse. — *VII Cong. Inter. d. sc. hist.*, vol. I. p. 18—22.

JOS. VAJS, *Rukovět blabolské paleografie. Uvedení do knižního písma blabolského*. V Praze 1932 (*Rukovětí Slovanského ústavu v Praze*, sv. II). Stran X + 178 s. LIX tab. — par G. ILINSKIJ — *Naše věda*, an. XIV. N° 7. p. 182—184.

M. N. SPERANSKIJ, «Греческое» и «лигатурное» письмо в русских рукописях XV—XVI веков — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 58—64.

VI. Géographie, Topographie, Ethnographie.

RICHARD BUSCH-ZANTNER, *Anthropogeographie und Kulturmorphologie des Athos*. Ein Beitrag zur Kenntnis der Entwicklungsgeschichte des griechischen Mönchtums im Verhältnis zur kultur-landschaftlichen Ausdrucksform — étude du Mont Athos du point de vue de l'influence géographique sur sa colonisation monastique. Contrairement à l'Occident où l'idéal monastique était la mission et la transplantation de la civilisation, en Orient on rechercha les places les moins profitables à l'habitation. — *Byz. neugr. Jahrb.*, t. IX. fasc. 3/4. p. 231—255.

N. BĂNESCU, *Ein Schlußwort über das bithynische Χηλή* — l'auteur démontre que dans les sources byzantines il est question de deux Χηλή — l'une à l'embouchure du Danube et l'autre en Bithynie. — *Byz. Zeit.*, t. XXXII. fasc. 2. p. 334—335.

A. SALAC, *La ville de Pautalia dans l'oeuvre de Procope περὶ κτισμάτων* — *Byz.-sl.*, t. IV., p. 131—134.

ИВ. ВЕЛКОВЪ, *Пауталия-Велбуждъ* (Изъ очеркитъ «Мъртви градове») — histoire

de la ville Pautalia — Velbužd — Kustendil de l'époque la plus ancienne jusqu'à nos jours. — *Бълг. ист. библ.*, an. V. t. 1. p. 80—87.

GR. FLORESCU, *Castrul roman Drobeta* (T. Severin). Ceretări și săpături archeologice din 1931 — compte rendu des fouilles du camp de Drobeta, qui formait un ensemble unitaire avec le pont du Danube et le camp Pontus, situé sur la rive opposée. — *Rev. ist. rom.*, t. III. fasc. 1. p. 32—53.

П. ДЕЛИГРАДЕВЪ, *Градищата край Искърския проломъ* — aperçu des „gradišča” — châteaux qui se trouvent dans la région du défilé de l'Isker. — *Бълг. ист. библ.*, an. V, t. I. p. 112—116.

BRANIMIR GUŠIĆ, *Mljet* — description géographique, ethnographique et historique de l'île de Meleda, qui faisait partie du territoire de la république de Raguse — *Nar. star.*, 1931. č. 26. p. 155—229.

Д. ЯРАНОВЪ, *Розлогъ. Областно географско изучване* — étude géographique

de la région de Rozlogue; à noter le chapitre sur la situation anthropogéographique. — *Маk. Прегл.*, t. VIII. fasc. 3. p. 77—128.

H. A. МУШМОВЪ, *Отъ миналото на градъ Струга* — contributions à l'histoire de la ville Strouga: souvenirs de l'auteur et traditions locales. — *Маk. Прегл.*, t. VIII. fasc. 3. p. 61—68.

П. НИКОВЪ, *Едно неизвестно описание на българския черноморски бръвъ XVIII вѣкъ* — l'auteur publie avec des commentaires le journal de voyage d'un diplomate autrichien Wenzel Edler von Brognard. Celui-ci entreprit en 1786 un voyage de Constantinople à Galatz le long de la côte de la Mer Noire. — *Годиш. Соф. Унив.*, I. Ист.-фил. фак. t. XXVIII. N° 3. p. 1—60.

J. KOLEMIN, *Goti na Balkanu* — études sur les traces que les Gothes ont laissé dans la nomenclature des Balkans ainsi que de la généalogie de la maison royale des Gothes, qu'a inscrit dans ses Annales le prêtre Dukljanin. — *Čas. za zgodov.*, t. XXVIII. fasc. 3—4. p. 121—136.

P. MUTAFČIEV, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*. Sofie 1932 — par P. PANAITESCU. — *Rev. ist. rom.*, t. III. fasc. 1.

ИВ. КОЛАРОВЪ, *Македония и българското племе* (Отъ Александъръ Великий до днесъ) — par D. JARANOV. — *Маk. Прегл.*, t. VIII. fasc. 3. p. 448.

Л. МИЛЕТИЧЪ, *Собственото име «Кали» у македонските българи въ XIV вѣкъ* — le nom de Kali très répandu en Macédoine au XIVe siècle se retrouve aussi dans un complément postérieure du XIVe siècle, de l'Évangile de Zographe. — *Маk. Прегл.*, t. VIII. fasc. 1. p. 141—142.

H. LEWY, *Zur bulgarischen Volkskunde*

— l'auteur présente une série de parallèles pour des coutumes populaires bulgares des livres sacraux juifs, des croyances des Anciens et des Byzantins et d'autres peuples. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 3/4. p. 383—391.

KAZIMIERZ MOSZYŃSKI, *Znaczenie etnografji Kaukazu dla badań etnologicznych na Balkanach* — l'auteur note le parallélisme de quelques coutumes populaires des peuples des Balkans et du Caucase. — *Łud. słow.*, t. III. fasc. 1. p. 97—107.

P. CARAMAN, *Une ancienne coutume de mariage*. Étude d'ethnographie du Sud-Est européen — l'auteur parle du rôle du foyer dans la coutume de mariage chez les anciens et chez les modernes habitants des Balkans (à suivre). — *Łud. słow.*, t. III. fasc. 1. p. 80—97.

M. KARANOVIĆ, *Крсно име и Завјештина у Змијању* — description du rite de la „slava" à Zmijanja (localité entre les rivières Vrbas et Sana). — *Glas. zem. mus. Bosn.*, t. XLIV. fasc. II. p. 85—91.

ST. K. RISTIĆ, *Običaji prilikom rođenja kod pravoslavnih Srba u Skoplju* — description des coutumes des Serbes orthodoxes de Scoplja à l'occasion de la naissance d'un enfant. — *Zborn. za etnogr. i folklor již. Srbije*, 1931. p. 53—64.

СВЕТОЗАР МАТИЋ, *Име «Србија» у XV веку* — on retrouve le nom de Serbie dans un synaksare des premiers années du XVe siècle. — *Прил. за књиж.*, t. XII. fasc. 2/3. p. 166—167.

L. RÁSZONYI NAGY, *Der Volksname Берендѣи* — l'auteur prouve que le nom est de provenance turque. — *Sem. Kond.*, t. VI. p. 218—226.

Д. А. РОСОВСКИЙ, *Печенѣги, торки и берендѣи на Руси и въ Угрии* — étude sur

les peuples nomades des Pétchénergues. Torks et Bérendés et de l'établissement des restes de ces peuples en Hongrie et Russie. — *Sem. Kond.*, t. VI. p. 1—66.

O. MERLIER, *L'art populaire grec* — critique de l'ouvrage d'Angélique Hadjimikhali, Ἑλληνική λαϊκή τέχνη. (Art populaire grec). Ramlouki (Macédoine), Trikkéri (Thessalie), Iearia (Égée), Athènes, Pyrsos 1931; 206 p. illustrations. — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 569—572.

E. ПЕТЕБА, *Човешки фигури въ българ-*

ската текстилна орнаментика — sur le motif des figures humaines dans l'ornementique des étoffes et broderies bulgares populaires. — *Бълг. ист. библи.*, an. V., t. I. p. 109—112.

MIROSLAV KOKOLJ, *Znaki prekmurskego tkančanja* — étude sur l'ornementique des broderies du Prekmurje, qui sont parentes de celles de la Kraïna Blanche. On retrouve des sujets orientaux, transmis par les pays balkaniques. — *Čas. za zgodov.*, t. XXVIII. fasc. 3—4. p. 197 à 205.

VII. Histoire de l'Art.

A. Questions générales.

Varia.

JOSEF STRZYGOWSKI, *Die altslavische Kunst. Ein Versuch ihres Nachweises*. Augsburg 1929. XV + 293 S. mit 263 Abb.

LJUBO KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Historicko-umjetničke kritice o starohrvatskim spomenicima. Zagreb 1930. 229 str. teksta. 152 slika i 7 tabla.

Isti, *Otkriće kraljevskog samostana XI vijeka sv. Mojsija u «Šupljor crkvi» u Solinu*. Split 1931. 23 str. i 1 tabla.

Isti, *Natpis djakona Dobra iz vremena narodne hrvatske dinastije*. Split 1931. 12 str. i 1 tabla — par VOJESLAV MOLE. — *Slavia*, t. XII. fasc. 1—2. p. 281—290.

G. M. CANTACUZÈNE, *Considérations générales sur la genèse de l'art moldave* — l'auteur énumère les raisons de la floraison de l'art moldave; l'influence byzantine a joué un grand rôle; les thèmes anciens ont été développés avec un esprit, qui se renouvelait aux sources vives d'une jeune race. — *Rev. ist. rom.*, t. III. fasc. 1. p. 1 à 10.

ILARJON SWIENCICKYJ, *Les influences orientales et occidentales dans le*

développement de l'art ukrainien du XVe au XVIIIe siècles — le style slavo-byzantin traditionnel cède à une tentative de dessin réaliste. — *VIIe Congr. Inter. de Scien. hist.*, p. 157—158.

B. FILOW, *Geschichte der albulgarischen Kunst bis zur Eroberung des albulgarischen Reiches durch die Türken*. Berlin u. Leipzig. W. de Gruyter. 1932. VII. 100 p. 8e avec 48 planches — par A. GRABAR. — *Byz. Zeit.*, t. XXXIII. fasc. 1. p. 146 à 150.

D. AINALOV, *Geschichte der russischen Monumentalkunst der vormoskovitischen Zeit*. Leipzig 1932 — par KR. MIJATEV. — *Изв. Бълг. арх. инст.*, t. VII. p. 430—433.

R. JANIN, *Les églises byzantines Saint-Nicolas à Constantinople* (avec une carte) — l'auteur dresse la liste de 17 églises byzantines de Constantinople à la vocable de St. Nicolas, dont la plus ancienne remonte à l'époque de Justinien le Grand. — *Éch. Or.*, N° 168. p. 403—418.

R. JANIN, *Monastères byzantins. Les couvents secondaires de Psamathia*. (Cons-

tantinople) — étude historique sur les monastères du quartier Psamathia: St. André ἐν τῇ Κρίσει; II. τῆς Ἀριστινῆς; III. τοῦ Ἰασίτου; IV. de Gastria; V. d'Icasia; VI. d'Euthyme. — *Ech. Or.*, N° 171. p. 235—339.

D. TH. BECQUET, *Le monastère d'Hosios Loukas* — description du monastère et de ses églises — du fameux St. Luc et de la Théotokos. — *Irenikon*, t. IX. N° 5. 1932. p. 429—439.

ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Ν. Β., Ἡ ἱερὰ μονὴ ἁγ. Τριάδος τῶν Τζαγκαρόλων ἐν Ἀκρωτηρίῳ Μελέχα Κρήτης — description et histoire du couvent de la Ste Trinité à l'Acrotirion Melecha de Crète, fondé au XVIIe siècle. — Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ., t. IX. p. 289—350.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνος — résumé de l'histoire des couvents des Météores; description et analyse des monuments d'architecture et de peinture. Leurs types, dans lesquels on a cherché à voir une influence slave, sont d'après l'auteur étroitement liés à ceux des pays grecs et surtout de l'Épire. — Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ., t. IX. p. 382—415.

J. KEIL u. A. WILHELM, *Denkmäler aus dem rauhen Kilikien*. Mit Unterstützung d. Kleinasiatischen Kommission d. Wiener Akademie d. Wissenschaften u. d. Österreichischen Archäologischen Institutes u. m. Beiträgen von E. Herzfeld u. R. Huber-dey herausg. [Publications of the American Society of Archeological Research in Asia Minor. Monumenta Asiae Minoris Antiqua, vol. III.] Manchester Univ. Press. 1931, XIV, 238, 58 Taf. — par F. DÖLGER. — *Byz. Zeit.*, t. XXXII. fasc. 2. p. 391—394.

Monumenta Asiae Minoris antiqua, vol. I—III. Manchester University Press. 1928.

— 191 in 4°. XXXI—239, XVIII—207, XIV—238 pp.; illustrations, cartes et plans (= Publications of American Society for Archeological Research in Asia Minor) — par H. D. — *An. Bol.*, t. L. fasc. 3—4. p. 381—383.

M. ROSTOVITZ, *Some new aspects of Iranian Art. The heroic and epic Art of Iran* — l'auteur démontre en se basant sur l'art des Sakes-Iraniens, que entre l'art perse des Achéménides et celui des Sassanides il n'y a pas eu d'interruption complète. — *Sem. Kond.*, t. VI. p. 161—185.

V. GRUMEL, *Bulletin d'art et d'archéologie*: 1° Les monuments byzantins de Curtea de Argès. 2° Les antiquités bulgares de Macédoine — le livre de Jordan Ivanov. 3° Architecture religieuse en pays bulgares. 4° Les inscriptions et les peintures des églises rupestres de Cappadoce. — *Ech. Or.*, N° 171. p. 348—360.

G. de JERPHANION S. I., *Bulletin d'archéologie chrétienne*. III — aperçu général et critique d'ouvrages récemment parus, se concernant de: 1° Rome. Le sarcophage de Saint Laurent. — 2° Syrie. Arabie. Égypte. — 3° Asie Mineure. — 4° Grèce. — 5° Byzance. Influence du théâtre sacré sur l'iconographie. — 6° Balkans et pays slaves. — 7° Ouvrages généraux. Mélanges. Périodiques. — 8° Expositions et congrès. — 9° Le vitrail de la rédemption à la cathédrale de Lyon. Composition. Influences orientales. — *Orien. christ.*, vol. XXVIII₂. Num. 82. Dec. 1932.

ANNEMARIE v. MARS, *Die Kunst des christlichen Ostens in der polnischen wissenschaftlichen Literatur* — aperçu historiographique de l'étude de l'art byzantino-oriental en Pologne. Ces dernières années ont été étudiés les monuments suivants: la rotonde de St. Felix et Adauctus au Wawel de Krakow, la cathédrale arménienne à Lwow, les peintures murales des

églises de Lublin et Sandomir, les fresques de Wiślica et de l'église de Boris et Gléb à Koloža, près Grodno. — *Byz. Zeit.*, t. XXXII. fasc. 2. p. 336—345.

M. D., *Wystawa Sztuki Bizantyńskiej w Paryżu w 1931 roku* — compte rendu de l'exposition d'art byzantin à Paris. — *Ελπίς*, t. VII. fasc. 1. p. 221—225.

Г. Д. БЕЛОВЪ, *Херсонесский археологический музей* (к 40-летию его существования) — histoire du musée archéologique de Cherson et plan d'une exposition du monde ancien d'après la méthode marxiste. — *Сов. муз.*, 1933. N° 1. p. 83—90.

OSKAR WULFF, *Die neu-russische Kunst*, t. I. II. Augsburg 1932 — par J. MYSLIVEC. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 205—208.

B. Architecture.

BAMBOYΔAKH EMM., *Τὸ ἐν Κέδρω Σάμου Βαπτιστήριον* — description des ruines de constructions proto-chrétiennes, entre autres d'un baptistère à Kedros de Samos. — *Επετ. Έτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 430—440.

ΟΡΠΑΝΔΟΥ, Α. Κ., *Συμπλήρωματικὰ περὶ τῆς βασιλικῆς τῶν Καλυβίων Κουβαρά* — l'auteur démontre d'après les recherches récentes que les colonnes de l'ancienne basilique de Kalyvia se trouvaient encastrées dans les murs de l'église postérieure. — *Επετ. Έτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 440—445.

VLADISLAV SKARIĆ, *Altertümer von Gradac in der Lepenica (Bosnien)* — descriptions des fouilles à Gradac dans la région de Lepenica en Bosnie; les fondements d'une ancienne église chrétienne ont été excavés. — *Glasn. zem. muz. Bosn.*, t. XLIV. fasc. 2. p. 1—21.

Ф. МЕЧЕЧЕЛ, *Исконавања Марновском*

Суводому. Први извештај о старохришћанској базилици — compte rendu des fouilles au village Mariovski Suvod à 19 km de Bitol. On a retrouvé les restes d'une basilique chrétienne de la première moitié du VIe siècle. — *Глас. Скоп. Науч. друш.*, t. XI. p. 202—212.

D. TALBOT RICE, *Excavations at Bodrum Camii 1930. The Messel Expedition* — I. l'église qui paraît avoir été bâtie au XIe siècle et avoir fait partie du célèbre monastère du Myrelaion, mais n'était pas son église principale. II. Petit bain privé, datant du VIe siècle. III. Cisternes au plan circulaire, dont le plan a été emprunté à l'art de l'Asie Mineure ou de la Syrie du Nord. IV. Menus objets. V. Inscriptions — quelques fragments, publiés par W. H. BUCKLER. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 151 à 176.

S. GUYER, *Die Bedeutung der geistlichen Baukunst des inneren Kleinasien für die allgemeine Kunstgeschichte* — l'auteur vient à la conclusion, que l'architecture ecclésiastique de la partie intérieure de l'Asie Mineure n'a pas influencé l'architecture byzantine de l'époque de Justinien; au contraire dès le IXe siècle c'est Constantinople qui l'influence. — *Byz. Zeit.*, t. XXXIII. fasc. 1. p. 78—104.

J. B. CHABOT, *Emmaüs* — à propos du livre de L. H. VINCENT et F. M. ABEL — Emmaüs. Sa basilique et son histoire. Un vol. in 4°, XV—442 pages, avec 114 fig. et XXVII pl. hors texte. Paris. E. Leroux. 1932. — *Journ. d. savants*, 1933. N° 4. p. 166—170.

КР. МИЯТЕВЪ, *Кржглата църква въ Преславъ*. София 1932 — par N. OKU-NEV. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 457—461.

GABRIEL MILLET, *L'église ronde de Preslav* — contribution à la conclusion faite par M. Mijatev, que la rotonde de Preslav

reproduit certains types romains, mais en même temps il note la survivance de cette forme ronde aussi à Constantinople, les provinces byzantines et les États voisins. — *Bull. Ac. Insc.*, 1933, avril-juin. p. 169 à 193.

A. RACHENOV, *Eglises de Mésemvrie*. (èv Monuments de l'art en Bulgarie publiés par l'Institut Archéologique Bulgare, vol. II. Sofie. 1932) — par G. A. SOTERIOU. — *Byz. neugr. Jabrb.*, t. IX. fasc. 3/4. p. 394—398.

Н. МАВРОДИНОВЪ, *Старата църковна архитектура въ Македония* — essai de marquer les traits caractéristiques de l'art régional de la Macédoine du IXe au XIVe siècles. — *Бълг. ист. библ.*, an. V. t. I. p. 76—80.

Б. БОШКОВИЋ, *Рушеvine св. Николе, у комплексу грађевина манастира св. Арханђела код Прирена* — essai d'une reconstruction. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 231—233.

A. ДЕРОКО, *На светим водама Лима. Немањинке цркве и манастири у Полимљу* — description des églises de la vallée du Lim, entre Berane et Priboj, dont la plupart est fondée par les Némanides au XIIe à XIVe ss. Ce sont: Djurdjeve Stupove et Šudikove à Budimlje, Zaton, Majstorovina, Kumanica et Nikoljac à Bijelo Pole; Davidovica (Brodarevo); Podež et Mileševo à Prijepolje; Saint-Djorđe-Orahovica ou Mažić à Saint Nikola-Banja à Dabar. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 121 à 136.

Б. БОШКОВИЋ, *Архитектонски извештаји* — comptes rendus des travaux de restauration entrepris de la cathédrale de Peč, de l'église à Staro-Nagoričino, Mlado-Nagoričino, Matejiča, de l'iconostase à Nerzezi. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 212—223.

Dr. GRGA NOVAK, *Kada je sagradjen splitski zvonik?* — la campanille de Split, qui est aussi le clocher du Dôme a été fondée au XIVe siècle, sa construction a été terminée au XVe. — *Nar. Star.*, 1931. N° 23. p. 312—317.

CIRIL M. IVEKOVIC, *Istraživanje starina u Biogradu na moru i u njegovoj okolini* — bref exposé de l'histoire de Belgrade sur Mer (près de Zara) et description des monuments d'architecture qui se trouvent dans la ville même et ses alentours. — *Ljet. Jug. Akad.*, sv. 44. p. 146—157.

B. ЗАЙКИН, *Між Византиєю и Заходом. Боротьба й синтеза між византийським і готичським стилями в пізно-середньовічній кам'яній архітектурі на Україні та в ін. сх. слов'янських землях* — compte rendu et critique du livre de WLADIMIR von ZALO-ZIECKYJ, *Gotische Baukunst in Osteuropa*. — *Давони*, 1933. N° 8—9. p. 417 à 421.

C. Sculpture.

D. SERGEJEVSKI, *Spätantike Denkmäler aus Zenica* — description et analyse des monuments, fragments en marbre et reliefs, trouvés à Zenica, ancienne colonie romaine — *Bostue Vetus*. De plus grand intérêt sont les reliefs funéraires du IIIe, IVe siècles. — *Glas. zem. mus. Bosn.*, t. XLIV. fasc. II. p. 35—56.

G. D. JERPHANION, *L'ambon de Salonique, l'arc de Galère et l'ambon de Thèbes* (Memoire della Pontificia Accademia Romana di Archeologia 7. Série III., vol. III. 1932. p. 107—132) — par G. A. SOTERIOU. — *Ἑπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 465—466.

ΜΑΚΡΙΔΟΥ, Θ., *Ἀνέκδοτα Βυζαντινὰ ἀνάγλυφα τοῦ Μουσείου Κωνσταντινουπόλεως* — description de quelques reliefs byzantins inédits du

Musée de Constantinople. L'auteur dante les dalles sur lesquelles sont gravées des paons du IXe—X^e ss., une autre avec le sacrifice d'Abraham du Ve siècle. — *Ἑπερ. Ἑτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 416—429.

ADOLPH GOLDSCHMIDT u. KURT WEITZMAN, *Die byzantinischen Elfenbeinskulpturen des X.—XIII. Jahrhunderts*: I. Bd. *Kästen*. Hrsg. v. Deutscher Verein f. Kunstwiss. Berlin B. Cassirer. 1930. 74 S. 43 Texttab. 76 Lichtdrucktafeln. gr. 2°. — par E. WEIGAND. — *Byz. Zeit.* t. XXXII. fasc. 2. p. 376—381.

G. BOŠKOVIĆ, *La restauration récente de l'Iconostase à l'église de Nerezi* — compte rendu de la restauration entreprise de l'Iconostase de Nerezi et critique de quelques détails de l'oeuvre de M. Aleksijević. — *Sem. Kond.*, t. VI. p. 157—159.

D. Peinture.

FRANZ CUMONT, *La synagogue de Doura et ses peintures* — bref aperçu. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 375—376.

MICHAEL I. ROSTOVITZEFF, *Christians and Jews at Dura on the Euphrates* — aperçu général des antiquités excavées à Doura — la chapelle chrétienne, la synagogue et les Archives militaires. — *VIIe Congr. Inter. d. scien. hist.*, v. I. p. 67—69.

FRANZ CUMONT, *Fresques chrétiennes du IIIe siècle découvertes en Syrie* — compte rendu de la communication de M. Rostovtzeff faite à l'Accademia romana di archeologia sur les fouilles de Doura-Europos. — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 511 à 512.

MESNIL du BUISSON, *Rapport sur la sixième campagne des fouilles à Doura-Europos (Syrie)*. — *Bull. Ac. Insc.*, 1933. avril-juin. p. 193—203.

M. du MESNIL du BUISSON et M. CLARK HOPKINS, *Les peintures de la synagogue de Doura* — description et caractéristique du style, ou l'on retrouve déjà le style de l'icone, qui paraît répondre au sentiment mystique de l'Orient. — *Bul. Ac. Insc.*, 1933. avril-juin. p. 237—242.

M. M. CLARK HOPKINS et du MESNIL du BUISSON, *La Synagogue de Doura* — description des fresques. — *Bul. Acad. Insc.*, 1933. avril-juin. p. 243—255.

CH. DIEHL, *A propos de la mosaïque de Hosios David à Salonique* — l'auteur conclut avec M. Xyngopoulos, que la mosaïque représentant la Vision d'Ezéchiel date du Ve siècle. — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 333—338.

C. R. MOREY, *A note on the Date of the Mosaic of Hosios David, Salonica* (fig. 34) — l'auteur se basant sur des observations d'ordre purement archéologique et iconographique vient à la conclusion que la mosaïque a été exécutée au VIIe siècle. — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 339—346.

A. XYNGOPULOS, *Τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Λατόμου ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ψηφιδωτόν* (Vgl. B. Z. 31 [1931] 467). — C. R. MOREY, *A Note on the Mosaic of Hosios David, Salonica*, *Byzantion* 7 (1932) p. 339—346. — CH. DIEHL, *A propos de la mosaïque de Hosios David à Salonique*. Ebd. 333—338 — par E. WIEGAND. — *Byz. Zeit.*, t. XXXIII. fasc. 1. p. 211—215.

ARMAND ABEL, *Mosaïques de Jérusalem et de Damas* — compte rendu et critique de l'ouvrage de Marguerite van BERHEM, *The Dome of the Rocque at Jerusalem and of the Great Mosque of Damas*, extrait de *Early Moslem Architecture* de K. A. C. E. Creswell, tome I. pp. 151—252 in fol. — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 608 à 612.

J. de WIT, *Bilderabschriften und Herkunft der Ilias ambrosiana* — l'auteur après avoir minutieusement analysé les glosses marginales et hypothèses, vient à la conclusion que le fameux manuscrit fut exécuté en Orient et la même dans l'intervalle du IXe au XVe siècle muni d'inscriptions et de commentaires. Le manuscrit ne fut transporté en Occident qu'au XVe siècle. — *Byz. Zeit.*, t. XXXII. fasc. 2. p. 267—274.

ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ ἈΝΔΡ., Προστάσεις τῆς Κοιμήσεως τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῶν μετ' αὐτὴν — description et analyse de deux fresques, représentant quelques épisodes de la vie de saint Jean Chrysostomos, peintes en 1637 sur le mur de la chapelle des Trois Hiérarques du couvent de St. Barlaam aux Météores. Ces fresques représentent la mort de Chrysostome et la vision de son admirateur Adelpheos, évêque d'Arabissos. — *Ἑπετ. Ἑτ. Βυζ. Σπ.*, t. IX. p. 351—360.

FRITZ FICHTNER, *Wandmalereien der Athos Klöster*. Berlin 1931 — par J. MYSLIVEC. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 202 à 205.

A. GRABAR, *La peinture religieuse en Bulgarie*. Vorwort von Gabriel Millet. Paris 1928. Text S. α' + γ' + XXIV + 396 S. 44 Gravüren u. eine Karte Bulgariens. Album S. 16, LXIV Tafeln (= Orient et Byzance. Études d'art médiéval hgb. Gabriel Millet. II. Bd. 1.) — par O. WULFF. *Zeit. f. sl. Phil.*, t. X. fasc. 1/2. p. 224 à 245.

КР. МИЯТЕВЪ, *Монастирътъ на св. Богородица Петричка при Бачково* — bref exposé de l'histoire du monastère de la Vierge de Petrič, près de Bačkovo, fondé en 1083 par Grégoire Pakourianos. Description du monastère de l'ancienne chapelle funéraire (kostnice) et de ses peintures d'une époque postérieure — du XIIIe—

XIVe s. et des monuments du XVIIe—XVIIIe siècle. — *Бълг. ист. библ.*, an. V. t. I. p. 68—75.

N. OKUNEV, *Monumenta artis serbicae*. Lief. II. u. III. Prag. Institutum Slavicum 1930 u. 1931. 8 S. Text + 12 Taf. u. G. S. Text + 12 Taf. u. eine farbige Tafel. — par O. WULFF. — *Zeit. f. sl. Phil.*, t. IX. fasc. 3/4. p. 523—526.

OKUNEV, N., *Monumenta Artis Serbica*. IV. Edidit Institutum Slavicum (4°. 18 Textseiten u. 13 Tafeln) — par A. NEKRASOV. — *Slav. Rund.*, t. V. N° 5. p. 346—347.

М. А. АНДРЕЕВА, *Церковная живопись средневековой Сербии по новейшим изданиям ее памятников* — caractéristique de la peinture religieuse serbe en traits généraux d'après les éditions récentes de ses monuments. — *Центр. Евр.*, t. VI. N° 5. p. 325—330.

П. ПОПОВИЋ и С. СМІРНОВ, *Минијатура породице деспота Ђурђа на повели светогорскому манастиру Есфигмену из 1429* — description détaillée et analyse des traits distinctifs et du caractère de la miniature, ornant la charte donnée au monastère d'Esphigmène au Mont Athos par le despote Georges Branković. Sur cette miniature le despote serbe est représenté avec sa famille. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 97—110.

Dr. A. SCHNEIDER, *Slika Majke Božje «Galaktotrofuse» iz kapele Medvedgradske* — l'auteur parle d'une icône de la Mère de Dieu «Galaktotrefussa» de l'école crétoise, qui d'après une légende fut rapportée de Palestine et se trouvait au XVIIe siècle à la chapelle de Medvedgrad, à présent dans la galerie de Strossmayer. — *VIIe Congr. Inter. de Scien. Hist.*, p. 320—323.

O. TAFRALI, *Monuments byzantins de*

Curtea de Arges. Un volume in 4°. XXI et 452 pages et un atlas de CL planches, dont 12 en couleur. Paris. Geuthner. 1931 par LOUIS BRÉHIER. — *Jour. sav.* 1932. Juin. p. 279—282.

O. TAFRALI, *Monuments byzantins de Curtea de Arges*. Alb. 158 pl. — par CH. DIEHL. — *Bull. Ac. Insc.*, 1931. oct.-déc. p. 329.

LOUIS BRÉHIER, *L'art des églises de Boucovine au XVe et XVIe siècles* — article critique sur le travail de Paul Henry sur les églises de la Moldavie du Nord et autres articles sur les peintures bucoviniennes et l'iconographie religieuse. — *Jour. sav.*, 1932. N° 1. p. 12—20.

G. BALȘ, JUL. RENAUD et J. D. ȘTEFĂNESCU, *Les Monuments byzantins de Roumanie*: Ouvrages de MM. Paul Henry, Ștefănescu et Tafraли. — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 587—607.

J. D. ȘTEFĂNESCU, *L'illustration des Liturgies dans l'art de Byzance et de l'Orient*. Contribution à l'étude des sources de l'Iconographie Byzantine et Orientale — l'auteur décrit et analyse l'illustration dans l'art monumental de l'office de la prothèse, de la liturgie des catéchumènes et le début de la liturgie des fidèles jusqu'à l'anaphore. Il fait aussi connaître au lecteur l'organisation de la liturgie pour pouvoir mieux comprendre les thèmes iconographiques. — *Annuaire Inst. phil.-hist. Or.*, t. I. p. 21—77.

J. D. ȘTEFĂNESCU, *Le roman de Barlaam et Joasaph illustré en peinture* — ce roman a été illustré dans plusieurs manuscrits illuminés grecs, venus jusqu'à nous; on retrouve le même cycle dans la peinture murale du Mont Athos. — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 347—369.

MICHEL CARROW, *L'icône russe* —

article critique sur la troisième partie de l'ouvrage de N. P. KONDAKOV, *L'icône russe*, parue à Prague en 1931. — *Jour. sav.*, 1932. Juillet. p. 304—315.

PH. SCHWEINFURTH, *Geschichte d. russischen Malerei im Mittelalter*. Mit 8 Lichtdrucktaf. u. 169 Abh. Haag. Martinus Nijhoff. 1930 — par A. HASELOFF. — *Byz. Zeit.*, t. XXXIII. fasc. 1. p. 152—154.

J. MYSLIVEC, *К иконографии русских святых* — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 418—431.

I. I. МЫСЛИВЕЦ, *Икона Иоанна Предтечи из собрания Золотницкого* — après une analyse minutieuse de l'icône de St. Jean Baptiste dans le désert de la collection Zolotnickij à Paris l'auteur vient à la conclusion, qu'elle était sortie de l'atelier de l'école Stroganov et qu'elle était probablement peinte par le maître éminent inconnu, qui a aussi peint la panneau droit du triptique Rjabušinski. — *Sem. Kond.*, t. VI. p. 227—237.

Н. П. ТОЛЛЬ, *Икона Спасителя из собрания К. Т. Солдатенкова* — l'auteur décrit l'ikone du Sauveur de la collection Soldatenkov et se range à l'opinion, que c'est un original de Roublev. — *Sem. Kond.*, t. VI. p. 209—217.

A. NEKRASOV, *Alt-russische Malerei in der Tretjakov Galerie* — description et critique de l'exposition de l'ancienne peinture russe dans la Galerie Tretjakov à Moscou. — *Slav. Rund.*, t. V. N° 3. p. 155—164.

С. А. ТОРОПОВ, *Рентгеноисследования в реставрации памятников материальной культуры* — de la méthode de photographie Roentgen pour la découverte de couches plus anciennes de couleurs des tableaux et l'éclaircissement du dessin. — *Сов. муз.*, an. 1932. N° 5. p. 78—91.

W. BORN, *Das Tiergeflecht in der*

nordrussischen Buchmalerei. II. Teil — étude du style animal entrelacé de son expansion dans l'art de l'illumination de la Russie du Nord, changements de style, les compositions symboliques de quelques sujets ornementaux, comme le portail avec la figure à trois têtes, les églises à coupoles avec des bêtes sauvages. — *Sem. Kond.*, t. VI. p. 89—108.

P. PERDRIZET, *D'une gravure relative à la légende de S. Jude Thaddée* — l'auteur décrit une gravure de S. Jude Thaddée du XVIIe siècle, dont les motifs des images accessoires sont inspirés par la Légende Aurea, qui de son côté a puisé dans les apocryphes. — *Sem. Kond.*, t. VI. p. 67—72.

ELISA RICCI, *Mille Santi nell'arte*. 1931. In 8°. XX—734 pp. — par B. de GAIFFIER. — *An. Bol.*, t. L. fasc. 3—4. p. 403—404.

E. Arts mineurs. Archéologie.

Д-р НИКОЛА ВУЛИЋ, *Археолошка откриџа код Требеништа* (са 7 репродукција) — description d'une manière populaire des trouvailles et fouilles du nécropole, datant du VIe siècle a. J. Ch. de Trebeništa. — *Летоп. мат. срп.*, год. CVII, кн. 335, св. 1, p. 22—31.

НИКОЛА ВУЛИЋ, *Један нов гроб код Требеништа* — description du huitième tombeau et des objets qu'il renferme par M. Vulić qui l'a découvert près de sept autres désevlis par les Bulgares en 1918. Tous ces tombeaux appartiennent au VIe siècle avant J. Ch. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 1—41.

G. HEJZLAR, *Nové archeologické nálezy na půdě řecké* — comptes rendus des trouvailles archéologiques faites le dernier temps sur le territoire grec. — *Listy filolog.*, an. 60. fasc. 2—3. p. 239—244; fasc. 4—5. p. 377—395.

Dr. CIRO TRUHELKA, *Starobričanska archeologija*. Zagreb 1931. — par V. ROZOV. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 175—177.

Art et archéologie byzantins — critique de nouveaux ouvrages — par V. GRUMEL, R. JANIN et V. LAURENT. — *Éch. Or.*, N° 169. p. 85—90.

Б. ФИЛОВЪ, *Новооткрити тракийски гробници отъ Дунавлий* — description des résultats des fouilles de quelques tumulus thraces et des trouvailles faites, entre autres de menus objets d'art et bijoux. — *Изв. Бълг. арх. инст.*, t. VII. p. 217—280.

Д. П. ДИМИТРОВЪ, *Антични паметници отъ Ст.-Загора и нейната околност. II. Римскиятъ пѣтъ Pizus-Arzus* — descriptions de fragments divers de monuments antiques, retrouvés sur l'ancienne voie romaine de Pizus-Arzus. — *Изв. Бълг. арх. инст.*, t. VII. p. 297—308.

ИВ. В., *Старини около с. Елхово (Старо-Загорско)* — description des collines tumulus et châteaux près de la Stara Zagora (Augusta Traiana). — *Бълг. ист. библ.*, an. V. t. I. p. 180—181.

Д. ЦОНЧЕВЪ и Т. НИКОЛОВЪ, *Новооткрити старини отъ Търновския музей* — résultats des fouilles entreprises sur la colline de Michnévo; on a trouvé parmi d'autres objets des monnaies byzantines. — *Изв. Бълг. арх. инст.*, t. VII. p. 393—396.

KAREL ŠKORPIL, *Мадаро-могилското плато*. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 85—130.

N. VULIĆ, *Nouveaux monuments mithriaques de la Serbie* — description d'un mithréum avec deux reliefs et une statuette représentant Mithra tauroctone et d'un autel exumés en 1932 près de Kumanovo, d'un autre en ruine et d'un relief de Veles. — *Rev. arch.*, 6. ser. t. I. mai-juin 1933. p. 181—194.

NIKOLA MASLAC, *Zlatni nalez u kršćanskoj basilici u selu Turbetu* — découverte d'un collier byzantin du VIe siècle dans un tombeau de la basilique chrétienne de village Turbe près de Travnik. — *Glas. zem. mus. Bosn.*, t. XLIV. fasc. II. p. 31—33.

ЯР. ПАСТЕРНАК, *Нововідкриті римські пам'ятки з Галичини і Волині* — description de quelques «terra sigillata» du IIe s. après J. Chr. près du village Zvenigorod et d'un dépôt de monnaies romaines de la même époque à Boručici. — *Зап. наук тов. Шевченко*, t. CLI. p. 1—17.

С. И. ПОКРОВСКИ, *Въ диритѣ на тюрко-българската миналото* — des résultats des fouilles entreprises sur le territoire des Bulgares du Volga, d'une branche du grand peuple bulgare qui s'était séparée. — *Бълг. ист. библ.*, год. V. t. I. p. 21—25.

L. MATZULEWITSCH, *Byzantinische Antike. Studien auf Grund d. Silbergefäße d. Ermitage*. [Archäol. Mitteilungen aus russischen Sammlungen herausg. von

B. Farmakowskij, G. Rodenwaldt, O. Waldhauer, Th. Wiegand, A. Zacharoff, Bd. 2]. Berlin u. Leipzig. Walter de Gruyter. 1929. XII. 150 S. mit 51 Textabb. u. 50 Tafeln. 4°. — par O. WULFF. — *Byz. Zeit.*, t. XXXII. fasc. 2. p. 384—391.

Л. МАРКОВИЋ, *Две српске плаштанице из XIV столећа у Хиландару* — description et étude de deux epitaphios serbes, qui se sont conservés au monastère de Chilandar au Mont Athos; une de l'archevêque de Skopje Jovan de 1346, l'autre à peu près de la même date, provenant de Lesново. — *Глас. Скоп. науч. друш.*, t. XI. p. 113 à 120.

GERTRUDE ROBINSON, *Une course aux trésors: Les antiques soieries orientales* — de quelques soieries byzantines et orientales, vues par l'auteur au cours d'un voyage à Durham, Paris, Lyon et St. Maurice en Valois et Sion. — *Irénikon*, t. X. N° 1. p. 57—60.

V. F. RŽIGA, *О тканях до-монгольской Руси* — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 399—417.

VIII. Numismatique, Sigillographie, Héraldique.

L. RUZICKA, *Die Münzen von Pautalia* — description des monnaies de Pautalia avec une préface traitant de l'histoire de la ville et de son monnayage, de la valeur de la monnaie, des inscriptions (légendes) et différents types de monnaie. — *Изв. Бълг. арх. инст.*, t. VII. p. 1—216.

Н. А. МУШИМОВЪ, *Колективни находки на монети* — compte rendu sur les trouvailles collectives de monnaies, faites en 1931 et 1932. — *Изв. Бълг. арх. инст.*, t. VII. p. 423—425.

Д. СЕРГЕЈЕВСКИЈ, *Нумизматичке белешке* — description de trouvailles de monnaies romaines et byzantines de Cons-

tantin le Grand, Valentios etc. — *Glas. zem. mus. Bosn.*, t. XLIV. fasc. II. p. 23 à 30.

V. LAURENT, *Sceaux byzantins inédits* — descriptions de vingt nouveaux sceaux byzantins inédits, appartenant à divers prélats, officiers et dignitaires. — *Éch. Or.*, N° 169. p. 34—56.

ΚΩΝΣΤ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, 'Η σφραγὶς τοῦ στρατιοῦ Γεωργίου Μανιάκη — l'auteur expose les raisons pour lesquelles le sceau publié par Schlumberger est attribué à Georges Maniakés ne peut être compté pour tel. — 'Επετ. 'Ετ. Βυζ. Σπ., t. IX. p. 123—12

N. A. MUŠMOV, *Un sceau en plomb du tzar Kaloyan* (1196—1207). — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 135—138.

Н. А. МУШМОВЪ, *Бронзовъ печатъ отъ царъ Михаилъ Шишманъ* (1323—1330 г.) —

(1323—1330) — description de la moule d'un sceau du tzar Michael Chichman, trouvée récemment près du village de Moguila dans la région de Choumène. — *Изв. Бъл. арх. инст.*, t. VII. p. 341—347.

IX. Épigraphie.

HENRI GRÉGOIRE, *Encore l'inscription d'Abercius* — emmendation des lignes 11 et 12 de l'inscription. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 89—91.

H. GRÉGOIRE, *Notes épigraphiques*. I. Sur la religion de Maxime Daia — du culte trinitaire et syncrétique de Δαῖος attesté aussi en Asie Mineure; Maxime est un Dace, d'où le nom de Daia. — II. Un texte difficile? — III. Inscriptions montanistes et novatiennes. L'ascension avec les saints et le baptême des morts. — IV. Le « martyr » Gennadios. V. Un patriarche phrygien? — VI. Prière byzantine. — VII. Melias le Magistre — de la personnalité du magistre Melias, dont l'effigie est peinte dans une église cappadocienne et de la généalogie de la famille. — *Byz.*, t. VIII. fasc. 1. p. 49—88.

ADOLF WILHELM, *Griechische Grabinschriften aus Kleinasien*. (Mitteilung aus d. Sitzung d. phil.-hist. Kl. v. 26. Mai.) — I. Das Gedicht von Grabe des Presbyters Nestor — reconstruction de l'inscription du presbtre Nestor du IVe s., trouvée au village de Dinek-Seray en Isaurie. — II. Anrede und Frage als Einleitung von Grabgedichten — de la question, allocution et le dialogue dans la poésie funéraire. — III. Zu den Gedichten von dem Grabe des Aurelios Trophimos u. d. seiner — étude de 4 inscriptions du monument d'Aurelios Trophimos à Kürt Köy. — IV. Märtyrer? — de l'inscription de Gennades et quelques autres — l'auteur se prononce pour la lecture de Grégoire, mais présente une autre

explication du texte. — V. Τὸν θεόν σοι, μὴ ἀδικήσης — étude de cette formule réprobative qui se retrouve sur plusieurs monuments funéraires. — *Sitz. d. preus. Akad.*, phil.-hist. Kl., 1932. p. 792—865.

V. LAURENT, *Mélanges d'épigraphie grecque et de sigillographie byzantine* — I. Inscriptions grecques de Constantinople et d'Asie Mineure. II. Sceaux byzantins inédits: Léon Ionnikios, Zoticos, Nicétas, logothète général, Michel stratège de Sicile; Alexis protostrator, Isaac Ducas-Comnène, Eudocie Kontostephanina, Nicolas Mermentoulos, Epiphane et Basile Kamatéros, Eustathe, Théodore Protovôn, Nicolas Manglavités, Jean Kibyraiôtès, Théodore diacre et exarque de Paphlagonie. — *Éch. Or.*, N° 168. p. 419—445.

GYALA NÉMETH, *Les inscriptions du trésor de Nagyszentmiklós* — l'auteur étudie les inscriptions en caractères grecs et runiques. D'après lui l'inscription BOY-ΤΑΟΥΛ ΖΩΑΠΙΑΝ se rapporte au prince petchénegue Botul Čaban; ces deux noms se retrouvent dans le « De administrando imperio ». M. Németh parvient aussi à déchiffrer un grand nombre d'inscriptions runiques, dont la plupart ne donnent que le nom de l'objet, sur lequel elles sont gravées en langue turque. — *Rev. Ét. Hong.*, t. XI. p. 5—38.

В. БЕШЕВЛИЕВЪ, *Новъ първобългарски надписъ* — sur l'inscription ancienne bulgare, rédigée en langue grecque découverte par M. Bernd von Arnim en 1932. — *Изв. Бъл. арх. инст.*, t. VII. p. 399—400.

VAJS, *Hlaholský nápis v Preslavi* — l'auteur propose une lecture nouvelle de l'inscription hlaholitique de Preslav, qui l'explique d'une manière quelque peu différente de MM. Mijatev et Ivanova. Il faudrait lire *кръсти господи боже*. — *Slavia*, t. XII. fasc. 1—2. p. 229—231.

ВЪРА ИВАНОВА, *Старобългарски надписъ отъ с. Теке-Козлуджа* — l'auteur publie une inscription vieux-slave, trouvée dans les ruines d'une ancienne église à Téké-Kozloundja; elle la date du XIe—XIIe siècles. — *Изв. Бълг. арх. инст.*, t. VII. p. 319—321.

X. Sciences spéciales.

MELCHIORRE ROBERTI, *Interno all'influenza del Cristianismo sopra il Diritto Romano* — sur les relations entre les Digestes et le nouveau droit chrétien. On peut noter une influence réciproque du droit romain du côté Justinien sur l'organisation de l'église et du droit chrétien sur le droit romain. — *VIIe Congr. Intern.*, t. I. p. 293—296.

RADOJČIĆ NIKOLA, 1. *Snaga zakona po Dušanovu Zakoniku* (Glas Srpske Kraljevske Akademije CX, 62), Sremski Karlovici 1933, s. 100—139.

2. *Die Gründe einer serbischen Entlehnung aus dem byzantinischen Rechte*. Académie Roumaine, Bulletin de la Section historique. Bucarest 1924.

3. *Sudije i zakon u srednjovekovnoj Srbiji i u Ugarskoj*, Letopis Matice Srpske, Buch 305, Novi Sad 1925, s. 53—68 — par WŁ. NAMYSŁOWSKI. — *Przew. hist. praw.*, r. III. z. 1—4. p. 180—183.

ANDRÉ GIFFARD, *À propos de la postulatio simplex, de la distinction des actions ordinaires et extraordinaires dans la procédure du Bas-Empire* — la procédure par libelles du temps de Justinien n'est que la généralisation de ce qui se passait au IIIe et IVe siècles dans les cas d'une action extraordinaire. — *VIIe Congr. Intern.*, t. I. p. 287.

N. BLAGOEV, *Die Ekloge* (bulg.). So-

fia. Universitätsverlag. 1931. 240 S. 8° — par P. M. — *Byz. Zeit.*, t. XXXIII. fasc. 1. p. 234.

Ф. ГРАНИТЪ, *Отмица* (ἀρπαγή, *raptum*) *у грчко-римском праву* — aperçu de la législation romaine et byzantine du rapte. — *Глас. Скоп. Науч. друш.*, t. XI. p. 43—50.

С. С. БОБЧЕВЪ, *За «Приносъ къмъ старобългарското семейно право» отъ Д-ръ В. Алексиевъ* — critique du livre de V. Aleksiev sur le droit de famille vieux-bulgare. — *Юрид. Прегл.*, an. XXXIV. fasc. 4—5. p. 186—195.

ST. BOROWSKI, *Sądy stanackie Dubrowczan z Serbami w XIII wieku* — les stanaks — stanica plenaria et stanica parva — furent des tribunaux mixtes internationaux de Raguse et la Serbie; c'est à eux qu'appartenait la juridiction à raison des différents entre les citoyens des deux pays. — *Przew. hist.-praw.*, r. III. z. 1—4. 1933. p. 30—50.

Проф. О. ЛОТОЦЬКИЙ, *Українські джепела церковного права*. Варшава 1932 — par V. ZAIKYN. — *Byz.-sl.*, t. IV. p. 447—457.

P. COLLINET, *Chronique du droit byzantin*. 1931. — *Byzant.*, t. VII. fasc. 2. p. 489—494.

VÝMĚNOU DOŠLY

ROKU 1933 TYTO ČASOPISY:

- **Abhandlungen der preußischen Akademie der Wissenschaften* (Berlin), Jhg. 1933, Nr. 1, 2, 3, 4.
- Analecta Bollandiana* (Bruxelles), T. LI (1933), fasc. 1—2.
- Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales* (Bruxelles), Univ. libre, 1932/3.
- Archiv orientální* (Praha), Vol. V (1933), No 2, 3; Vol. VI (1934), No 1.
- **Български преглед*. Spisanie za slavjanska filologia (Sofija), 1933 God. II, kn. 1.
- **Bratislava* (Bratislava), (1933), r. VII, č. 1, 2, 3.
- Bulletin of the New York Public Library*, Vol. 37 (1933).
- Bulletin d'Information des sciences historiques en Europe Orientale* (Varsovie), T. V, (1933).
- Byzantinische Zeitschrift* (München), XXXIII, (1933).
- Byzantion* (Bruxelles), Tom. VIII (1933).
- Centrálnaja Evropa* (Praha), g. VI (1933).
- Croatia Sacra* (Zagreb), (1932), 5, 6.
- **Časopis Matice moravské* (Brno), r. 56 (1932), č. 3—4; r. 57 (1933).
- Časopis Mužéalnej slovenskej spoločnosti* (Turč. sv. Martin), r. XXV (1933), č. 1—2.
- **Časopis Národního musea* (Praha), CVI (1932) 3—4; CVII (1933) 1—4.
- **Časopis pro moderní filologii* (Praha), r. XIX (1932—33), č. 2, 3—4; r. XX (1933—4), č. 1, 2.
- Časopis za zgodovino in narodopisje* (Maribor), L. XXVII (1932), sn. 3—4; L. XXVIII (1933), sn. 1, 2—4.
- **Čsl. jihoslovanská revue* (Praha), III (1933), 4—10.
- Český Časopis Historický* (1933), roč. XXXI, 1, 2, 3—4.
- Dom in svet* (Ljubljana), L. 45 (1932), 9—10; L. I (46) (1933), knj. I. 1—10.
- Dzvony* (Lviv), III (1933), č. 1—12.
- Échos d'Orient* (Constantinople), N° 168 à 172 (1932—3).
- Elpis* (Warszawa), r. VI (1932) 1/2; r. VII (1933), sv. 1.
- **Ἐπιτομὴς Ἑταιρείας βυζαντινῶν σπουδῶν* (1932).
- Eurasia Septentrionalis Antiqua*, (1933), Tom. VII.
- L'Europa Orientale* (Roma), XIII (1933), I—XII.
- Genava* (Genève), II—XI (1924—1933).
- Glasnik skopskog naučnog društva* (Skoplje), knj. XI (1932).
- Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo), T. XLIV (1932), 2 sv.
- Hrvatska revija* (Zagreb), g. 1933, 1—7, 9—12.
- Irénikon* (Prieuré d'Amay sur Meuse), (1932), IX, 6, (1933); X, 1—6.
- **Izvestija Akademii Nauk SSSR* (Leningrad), sv. VII, 6—7, 8.
- Izvestija na Bŭlgarskija arheologičeski institut* (Sofija), T. VII (1932—33).
- Izvestija na Istoričeskoto družestvo* (Sofija), XIII, 1933.
- **Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven* (Breslau), Bd. VIII (1932), 3, 4; Bd. IX (1933), 1, 2, 3.
- Juridičeski prеглед* (Sofija), XXXIII (1932), 10; XXXIV (1933), 1—10.
- **Knižnaja letopis'* (Moskva), XXVII (1933), 1—60; XXVI (1932), 56—60.
- **Kwartalnik historyczny* (Lwów), XLVII (1933).
- Letopis Matice srpske* (Novi Sad), g. 107 (1932—3), 335, 336, 337, 338; g. 108, 339.
- **Listy filologické* (Praha), LIX (1932), č. 6; r. LX (1933), 1—6.
- Ljetopis Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1930/31*, sv. 44 (Zagreb).

- Lud* (Lwów), ser. II, Tom. XI, z. I—IV.
Lud Słowiański (Kraków), T. III (1932),
 zs. 1, dział B, z. 1, 1.
Makedonski pregled (Sofija), g. VIII,
 1—4.
Le monde slave (Paris), a. X. (1933),
 1—12.
*Nachrichten von der Gesellschaft der
 Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-hist.*
 kl. 1933, H. 1, 2.
Narodna starina (Zagreb), (1932—33),
 No. 23, 24, 25, 26.
**Naše řeč* (Praha), r. XVII (1933),
 1—10.
**Naše věda* (Praha-Brno), r. XIII (1932),
 9—10; r. XIV (1933), 1—10.
Neuphilologische Mitteilungen (Helsinki),
 XXXIV (1933), No. 1/2, 3/4,
 5/6, 7/8.
**Orientalia christiana* (Roma), No. 83,
 84, 85, 88, 89.
**Prilozi za književnost, jezik, istoriju
 i folklor* (Beograd), knj. 12, sv. 2/3.
Przewodnik historyczno-prawny (Lwów),
 r. III (1933), sv. 1—2.
*Rad jugoslovanske Akademije znanosti
 i umjetnosti, razreda historično-filo-
 loškog* (Zagreb), 108, (1932).
Revista istorică Română (București), Vol.
 II (1932), fasc. 4; Vol. III (1933),
 fasc. 1.
Revue des Études hongroises (Paris), XI
 (1933), N° 1—2; VIII—XI, N° 3—4.
**Revue des Études slaves* (Paris), XII
 (1932), 3—4; XIII (1933), fasc.
 1—4.
Rivista de Letterature Slave (Roma),
 (1933), T. VIII, fasc. 1—6.
Rodna reč (Kazanlik), god. VI (1932/3),
 2—5; g. VII (1933/4), kn. 1, 2.
Ruch literacki (Warszawa), VII (1932),
 10; r. VIII (1933), 1—10.
Sborník Matice Slovenskej (Turč. sv.
 Martin), r. X, 1932.
Seminarium Kondakovianum (Praha),
 VI (1933).
*Sitzungsberichte der preußischen Akade-
 mie der Wissenschaften* (1933), fasc.
 I—XXII.
**Slavia* (Praha), XI (1932), 1—4; r.
 XII (1933), 1—2.
Slavisches Rundschau (Praha), Vol. 1—6
 (1933).
The Slavonic Review (London), Vol. XI,
 No. 33, 34; Vol. XII, No. 35.
Slovanská knihovněda (Praha), r. II
 (1932), č. 1—4.
Sovetskij Muzej (Moskva), 1932, No.
 1—6; 1933, No. 1.
**Sprawozdania Polskiej Akademji Umiej.*
 (Kraków), XXXVII, 1—10; Tom.
 XXXVIII, 1—8.
**Starinar* (Beograd), ser. 3, knj. 8, 9
 (1933—34).
Studia neophilologica (Uppsala), Vol. I,
 II, III, IV, V.
Učilišten pregled (Sofija), g. XXXII
 (1933), kn. 1—9.
Ungarische Jahrbücher (Berlin), Bd. XIII
 (1933), H. 1—4.
**Věstník České Akademie věd a umění*
 (Praha), r. XLII (1933), 1—6.
Věstník Král. čes. spol. nauk (Praha),
 1932.
Wschód (L'Orient), (Warszawa), r. IV
 (1933), Nr. 1—4.
**Zapysky naukovoho Tovarystva imeny
 Ševčenko* (Lwów), 1931.
Zeitschrift für slavische Philologie, Bd.
 IX (1932); Bd. X (1933), 1/2, 3/4.
Zlatorog (Sofija), XIII (1932), 8—10;
 XIV (1933).

REJSTŘÍKY

k V. ročníku sborníku Byzantinoslavica (1933–1934).

Sestavila M. A. ANDREEVA (Praha).

(Bibliografie není pojata ani do jmenného ani do věcného rejstříku.)

REJSTŘÍK OSOBNÍ.

- Aass 366
 Abádi, mučedník 307
 Abicht, R. 31
 Abûshairûn, mučedník 307
 Adalram, bisk. solnohrad. 502
 Adam, praotec 404
 Agathios, dějep. byz. 123
 Achlad, vojevůdce 178
 Ajnalov, Dim. 312, 313, 372, 492
 Akominatos, Michael, bisk. athen, spisov. 245, 259, 477
 Akominatos (Choniates), Niketas, dějep. byz. 242, 245, 247, 257, 259, 260, 262, 263, 265, 280, 515
 Albano, Jindřich, kardinál 237
 Alexander III., papež 242, 243, 297
 Alexander, vévoda moldavský 488
 Alexandra, císařovna 326, 327, 333, 337, 338, 348, 349, 350, 354, 355, 361, 363
 Alexis I. Komnen, cís. byz. 242, 243, 281, 291, 477
 Alexis II. Komnen, cís. byz. 244, 245, 247, 257, 260, 265
 Alexis (Alexěj) Michailovič, car ruský 474
 Alexis Byzantský, spisov. 143, 144, 145, 147, 149, 152, 160
 Ali, vojevůdce 178
 Alikon, Elicon, vojín 346
 Almazov, A. 459, 460
 Alpatov, M. 492—493
 Anastasijejič, Dr. 514
 Anastasios, bibliothekář 433, 437, 440, 441
 Anatolios, vojevůdce 331, 336, 344, 354
 Andreeva, M. A. 120—161, 476—479, 510—511, 513—518
 Andronik, sv. 315
 Andronik I. Komnen, cís. byz. 242, 245, 246, 247, 249, 251, 252, 256, 257—262, 265, 316
 Andronik II. Palaiologos, cís. byz. 469
 Andronik III. Palaiologos, cís. byz. 514
 Anežka, choť Alex. II. K. 244
 Angel, Alexis, posel byz. 288
 Anna, král. srbská 350
 Anna Savojská, cís. byz. 134
 Ansbertus, dějep. 266, 267, 273, 275, 276, 278, 283, 284, 285, 287, 293, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 514
 Antiochos Athenský, spisov. řecký 123, 130
 Anthussa 140
 Anubios, spisov. řecký 123
 Apollon 330
 Arculf, bisk. franský 314, 347
 Arnold, dějep. 273, 276, 283, 285, 302
 Artemios, sv. 323
 Asěnovci 295
 Athanasios, kouzelník 327, 331, 349, 353
 Athena-Pallas 140, 141
 Aufhauser 368
 Baal (Vaal) 123
 Bagram-Hor 312
 Bagrat IV., panov. armenský 364.
 Bagratidové, dyn. armen. 310
 Bach-ibn-Munabich, spis. arab. 345
 Bakchos, sv. 315, 323
 Balș, G. 494, 496—497
 Bărbulescu, Ilie 485—492, 512
 Bardas (Vardas), caesar 135, 432
 Baring-Gould, S. 305
 Barskij, Vasilij, cestovatel 41
 Barsov, E. V. 425
 Basanovič, J. 186
 Basil II. Bulgaroktonos (Vasilij), cís. byz. 142, 240, 259, 357, 477
 Bassi, Domenik 134, 136, 160
 Bassi, Martin 134, 136, 160
 Beer, A. 18, 25, 42
 Behnâm, sv. (Mar Behnâm) 306
 al Bekri, spisov. arab. 437
 Bela III., král uher. 237, 241, 243, 245, 246, 248, 251, 252, 253, 264, 270, 272, 274, 277, 283, 297, 301
 Belisarios, vojevůdce byz. 442
 Bělorussov, J. 8, 22, 23, 24, 28, 29, 33, 106
 Beneševič, V. N. 449, 257, 474
 Benka, Martin, malíř 481
 Berecht, St. 512

- Berchtold IV. z Andechsů, vévoda dalmat. 283, 293, 294, 299, 300
 Beševliev, B. 224
 Bidlo, Jar. 238, 426, 443, 446, 468 až 470
 Biedl, Artur 519—520
 Bielenstein 8
 Blagoev, N. P. 470
 Blemmydes, Nik., spisov. Byz. 146
 Bobčev, S. 511
 Bodin, panov. srbský 250
 Bodjanskij, O. M. 425, 426
 Boemund, kníže antioch. 289—290
 Bogdan, Jan 485, 486
 Bogdan, Petr 220
 Boleslav Chrabrý, král polský 254
 Bongarsius, Jakub 220
 Bonifac Montferratský, markhrabě 239
 Borila, skythos 515
 Boris-Michal, kníže bulh. 169, 181, 205, 222, 451, 452, 470, 506
 Bořivoj, kníže český, 441, 450
 Borman 184, 215
 Boué, Ami 173, 185, 231
 Branas, Alexis, vojevůdce Byz. 249, 257, 262, 263
 Branković, Konstantin, vévoda 349
 Brankoviči 324, 355, 372, 373
 Brosset, M. 310
 Brückner, Alex. 424, 430, 434, 440, 444, 450, 451
 Brugmann, K. 3, 4, 7, 8, 25
 Brunov, N. 492—493
 Bujnáč, Pavel 508—509
 Bulić, Fr. 511
 Bulić, S. 467
 Buslajev, Th. J. 1, 2, 26, 27
 Buzuk, prof. 113
 Čakarar, st.-bulh. rod. 169
 Callaway, Morgan 24
 Caraman, Petr 512
 Cassianus Bassus, spisov. řím. 128
 Cibulka, Josef 304, 502, 503, 504
 Claudius Tuscus, spisov. řím. 121
 Conev, B. 487
 Crânculă, D. 485—492, 512
 Cyril, sv. viz Konstantin Filosof
 Červinka, L. V. 443
 Česlav, náčelník srbský 250
 Čremošnik, Gr. 423
 Čubanašvili 311
 Dadian (Datjan), král 328, 334, 338, 345, 355
 Damianos, renegát 136
 Dandolo, Andrea, dějep. benát. 257, 258
 Daniel (Daniil), prorok 121, 127, 143, 144, 145, 147, 149, 156, 160, 161, 437
 Daniil, igumen 466
 Daphnopoulos, Theodor, spisov. Byz. 327, 328
 David, prorok 35, 127
 Deecke 7, 8
 Delatte, A. 127, 129
 Delbrück, B. 2, 24, 26
 De Saussure, F. 12, 40
 Diehl, Ch. 314, 315, 468, 469
 Diels, Paul 453, 479—480
 Dietpold, bisk. pasov. 276, 278, 289, 291, 297, 298, 299, 300, 301
 Dietz, Jindřich 268
 Dimitr (Dimitrij, Demetrios), sv. 308, 312, 314, 315, 320, 323, 324, 356, 363, 364, 366, 371, 374
 Diocletianus (viz Dadian), císař řím. 328, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 338, 340, 343, 344, 346, 347, 351, 355, 365
 Dionysios Areopagita, sv. 433
 Dmitrievskij, A. 459
 Dobiáš, J. 443
 Dobner, Gel. 421
 Dobrovský, J. 1, 25, 421
 Domaszevskij, A. 184
 Dolenský 384, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 394, 400, 402, 413
 Dölger, Fr. 469, 514
 Dorošenko, D. 518
 Dorotheos Sidonský, spisov. hel. 121, 123
 Drinov, M. 186, 231
 Dukas, Jan, kancléř a posel 240, 270, 277, 279, 280, 288
 Dukas, Konstantin, spolucís. Al. K. 476
 Dümmler, E. 431
 Dumond, Albert 185, 192, 231
 Durnovo, N. 418, 420, 466

- Durych, V. F. 421
 Dvorník, Fr. 241, 419, 424—451, 458,
 470—473, 481, 483, 501, 504
 Eikasia (Cassia), mniška byz. 432
 Eirena, chof Konst. V. K. 437
 Eisner 443
 Emmeram, sv. 503, 504
 Engelbrecht 122
 Epiktetos, fil. 520—521
 Epure, Alex. 512
 Erben, K. J. 173
 Eremin 462
 Esdra, prorok 130
 Eudoxos, spisov. řecký 128
 Eusebie 308
 Eusebios Kesarijský, spisov. byz. 366, 374
 Eustathios (Plakidas), sv. 308, 360, 432
 Eustathios Thessalonický, bisk., spisov.
 byz. 245, 261
 Euthymios, patriarcha trnovský 425
 Eutropius, eunuch 338
 Fedor Aleksějevič, car moskev. 473—476
 Feher, Geza 224, 225
 Fessler 297
 Filip II. August, král franc. 237, 289
 Filov, B. 186, 189, 217, 231, 495
 Finetti, I. 478
 Fischer, S. 299
 Flajšhans, V. 42
 Flora 140
 Florovskij, G. V. 515
 Fokas, Leon, vojevůdce byz. 341, 348
 Fortunatov, F. Th. 421, 422, 455
 Forssmann 30
 Fótiös, patr. cařihr. 141, 433, 436, 445,
 450, 471, 472
 Frank, I. 441
 Frček, Jan 456—460
 Freher 299
 Fridrich I. Barbarossa, cis. něm. 137, 237,
 239, 240, 242, 253, 265, 266, 267, 268,
 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277,
 287, 288, 291, 292, 293, 295, 296, 300,
 302, 303
 Fridrich Švábský, vévoda 137
 Gabala, Lev, panov. Rodosu 146
 Gabelentz 315
 Gardthausen, V. 417
 Gansnevidové, turk. dynastie 131
 Gayet 305, 307
 Gebauer, J. 42
 Geitler, Leopold 36, 456, 457, 458, 459,
 460
 Geiza II., král uherský 241
 Genov, M. 518—519
 Genovski, Michail 519
 Georgios viz Jiří
 Georgios viz Hamartolos
 German, skyth 515
 Gerontios, otec sv. Jiřího 326
 Gerža, Vincenc 405, 406, 407
 Ghika-Budești, N. 497
 Glykades (Guilikos, Glavka), vojín 346
 Glykerios, sedlák 232, 339, 340, 347, 348,
 351
 Goar, J. 457, 459, 473
 Gorskij, A. V. 451, 483
 Golubinskij, E. E. 476
 Gorazd, bisk., žák Meth. 429
 Gospodinov, Jurd. 220
 Grabar, A. 304, 339, 344, 495
 Grégoire, H. 450, 451
 Grek Maksim, prepod. 517
 Grigoroževski, Jan 172
 Grivec, Fr. 436, 448
 Grünenthal, O. 4, 29, 30, 113
 Guldenstubbe, v. O. 4, 19, 27
 Gutschmid, v. A. 305
 Hadrián II., papež
 Hamartolos, Georgios, dějep. byz. 138, 448
 Halphen, L. 469
 Hartland, E. S. 305
 Harûn-al-Rašid, chalíf 268, 437
 Hassan, syn chagana Guthuniho 311
 Hauptmann, L. 503
 Havers, N. 4
 Henry, Paul 497
 Hephestion Thebanus, spisov. řecký 121,
 122, 123, 125, 130, 131, 160
 Héraklios (Iraklij), cis. byz. 127, 143, 147,
 159
 Hergenröther, J. 450

- Hermes Trismegistos 127, 128, 129
 Heřman, bisk. münsterský 270, 277, 291
 Heyd, W. 258
 Himerios, vojevůdce byz. 136
 Hofman, Čeněk 383
 Holban, T. 512
 Hollý, Jan, básník 509
 Hrubý z Jelení, Zikmund 519
 Hrunskýj (Grunskij), N. 463, 464
 Hrušovský, Frant. 450, 507
 Hujer, O. 17, 27
 Húščava, Alexandr 505—506
 Hýbl, Fr. 166, 188
 Hypparchos 123

 Chachanov, A. S. 352, 353
 Chalondon, F. 240, 260, 263
 Chaloupecký, V. 443
 Chludov, A. T. 329
 Choniates viz Akominatos
 Chrábr Černorizec, spisov. bulh. 171, 417,
 418, 419, 420, 422, 423, 427, 508
 Chroust, A. 298, 299
 Chrysos, Dobromir, archont bulh. 514

 Ia'qub el Fârisi, mučedník 307
 Ignatios, patr. cařihr. 433, 436
 Igor' Rjurikovič, v. kn. ruský 121, 128,
 138, 142
 Il'inskij, G. A. 418, 424, 425, 440, 447
 Innocentius III., papež 472, 517
 Irby, A. P. 173, 174
 Isák II. Angel, cí. byz. 236, 253, 257,
 262—267, 271, 273, 274, 276, 277,
 279, 280, 284, 287, 288, 289, 290, 291,
 292, 294, 303, 316, 515
 Isbul, kavhan 178, 218
 Isidárus Abu Bandálún, mučedník 307
 Iširkov, A. 172, 173, 174, 175, 181, 194
 Isperich, khan bulh. 166, 167
 Italos, Jan, filos. byz. 478
 Ivanov, Jurd. 420, 452, 470

 Jacimirskij, A. I. 154
 Jagič, V. 17, 36, 115, 116, 188, 417, 418,
 421, 422, 423, 430, 445, 452, 453, 458,
 460, 463, 479, 480
 Jan Bohoslovec, sv. 316, 317

 Jan Křtitel, sv. 349
 Jan Zlatoústý, sv. 350, 458
 Jan VIII., papež 446, 450, 471, 472, 505
 Jan (Iannis) Grammatik, patr. cařihr. 433,
 434
 Jan Klimaka, sv. patr. cař. 362
 Jan Scholastik, patr. cař. 449
 Jan I. Cimisches, cí. byz. 136
 Jan II. Komnen, cí. byz. 136, 241, 316
 Jan III. Batatzés, cí. byz. 146
 Jan V. Palaiologos, cí. byz. 134
 Jan VI. Kantakuzenos, cí. byz. 132
 Jan (Ioann) Exarcha, spis. bulh. 418, 518
 až 519
 Jan Asěn I. (Kalojan), car bulh. 265, 266,
 286, 293, 308, 474, 514—515
 Jan Asěn II., car bulh. 350
 Jaroslav Moudrý, v. kn. kyjevský 316
 Jarosiewicz, Roman 457
 Javorskij, St., spisov. 41
 Jeremiáš, prorok 35
 Jeronymus, sv. 421
 Jerphanion, de G. 304, 357
 Jevfrosinie, kn. polocká 323
 Jorga, N. 486, 516
 Jindřich VI., cí. něm. 263, 267, 289, 291,
 294, 295
 Jindřich II., král anglic. 237
 Jindřich Hrdý, vévoda saský 137
 Jireček, Josef 185
 Jireček, K. 165, 172, 176, 177, 184, 185,
 186, 188, 201, 211, 215, 216, 220, 223,
 231, 233, 251, 253, 266, 273, 282, 284,
 285, 294, 302, 491
 Jiří, sv. 304—375
 Jiří II. Abhasský, král 311
 Jiří III., král gruz. 315
 Jiří (Georgios), arcib. chers. 442
 Jiří (Georgios), asikrit 434
 Jiří, strat. Lukandy 315
 Jiří, syn Leonův 341
 Jugie, P. Martin 448
 Julián Odpadlík, cí. byz. 308
 Julius-el-Agfási, mučedník 307
 Justinian I., cí. byz. 123, 137, 240, 259,
 368, 373, 469, 521
 Justinian II., cí. byz. 168, 437

- Kacarov, G. 186, 224, 231
Kästner 310
Kalojan viz Jan Assën I.
Kanitz, Fr. 185, 192, 211, 214, 215, 216, 220, 223, 231, 233
Kantakuzenos, Andronik, vyslan. byz. 280, 288
Karel Veliký, cí. fran. 268, 471, 505
Karel IV., král český 384
Karel Holý, král franc. 433, 440
Karel Tlustý, král němec. 450
Karel Lotrinský, kardinál 384, 403
Karinskij, M. 458, 464
Kedrenos, Georgios, dějep. byz. 138
Kiepert, H. 173, 184
Kinamos, Řek, zajatec 169
Kinnamos, Jan, dějep. byz. 248
Klaić, V. 511
Kliment Ochridský, sv. 420, 426, 428, 429, 452, 462, 479, 484
Kliment, sv. papež 440, 441
Kliment III., papež 236
Klintercharof 470
Knappka, Ludevít 505
Kocel, kn. blat. 471, 502, 503, 507
Kodinos, Georgios, spisov. byz. 356, 373, 473, 474
Koloman, král uherský 242
Komnen, Alexios, synovec Man. 260
Komnen, Alexios, Protosebastos 244, 245, 246, 247
Komnen, Isák, anticís. 261
Komnen, Lžecalexis 260
Komnen Batatzés, Jan 257
Komnena, Anna, spisov. 214, 516
Komneni, dyn. cí. 135, 142, 249, 265, 314, 359, 372
Kondakov, N. P. 315, 323, 327, 356, 357, 362, 368, 458, 492, 493
Konrád III. Hohenštaufen, cí. něm. 137, 160
Konstancie, dcera Vil. II. 263, 294
Konstantin Filosof-Cyryl, sv. 114, 115, 116, 118, 378, 381, 383, 384, 385, 396, 413, 418, 419, 420, 421, 422, 424—451, 462, 471, 480—485, 501, 504, 505, 508, 518
Konstantin I. Veliký, cí. byz. 204, 307, 366—367
Konstantin II. (Konstans II.), cí. byz. 143, 144, 145
Konstantin IV. Pogonatos, cí. byz. 166
Konstantin V. Kopronymos, cí. byz. 171, 437
Konstantin VII. Porfyrogennetos, cí. byz. 145, 445, 471, 473, 475
Konstantin VIII., cí. byz. 142, 357
Konstantin IX. Monomachos, cí. byz. 305
Kos, Milko 502
Kosmas, bogomil 472
Kovačič, F. 511
Krčméry, Štefan 509
Krejčířik, Jan, učitel 378, 381
Kresimír, král chorv. 511
Kristus, Ježíš 13, 213, 317, 320, 321, 322, 329, 332, 340, 343, 344, 347, 349, 359, 361, 403, 404, 435
Kristian, dějep. český 441
Krum, khan bulh. 168, 201, 223, 224
Krumbacher, K. 326, 327, 330, 353, 356, 357, 368, 369, 373, 432, 477
Krylov, jáhen 458
Kilidž Arslán II., sultán ikonský 269, 271, 272, 291
Kirpičnikov, A. I. 356, 365, 368, 373
Kühner, R. 7
Kul'bakin, S. M. 4, 8, 17, 26, 116, 421, 426, 427, 452, 453, 454, 455, 463, 479
Kulin, ban bosenský 254
Kurz, Josef 113, 452—456, 479—480, 480—485
Kuviar, star. bulh. rod 169
Kuvrat, khan bulh. 213
Ksyngopulos, A. 452
Lăbușcă, N. D. 512
Ladases, vojín 346
Lamanskij, V. 442
Lamia, Jan 478
Lang, Prokop 17, 456, 457
Lapardas, Andronik, vojevůdce byz. 249
Lascaris, M. 451—452, 471
Lasterinos, vojín 346
Lavrov, P. A. 425, 426, 427, 430, 433, 441, 471, 484
Lebn Dengel, král habešský 307
Lectoforus, hrabě 289

- Leger, L. 384
 Lehmann-Hartleben 305
 Lehr-Splawiński, T. 468
 Lejean, G. 173, 174, 175, 181
 Leskien, A. 33, 38, 105, 479
 Lev III., cí. byz. 438
 Lev VI. Moudrý, cí. byz. 135, 201
 Lev Diakon, dějep. byz. 138, 214, 220
 Lev Grammatik, dějep. byz. 138, 432
 Lev Moudrý, hypertimos 128, 129, 134, 135, 159, 160
 Lev Philosoph (Mathematik), bisk. thes-salon. 135, 439
 Levan Dadian, vládce gruz. 352
 Libadenos, mnich 133
 Ligarid, Paisij 513
 z Lobkovic, Bohuslav 519—520
 Lomonosov, M. 41, 467
 Łoś, J. 42
 Lot, Ferd. 469
 Lothar Saský, král. něm. 137
 Lücke, O. 24, 25, 26
 Ludvík VII., král franc. 244
 Ludvík Pobožný, cí. něm. 444, 503, 506
 Lukarić 220
 Lukas, F. 511
 Lydos, Jan, spisov. byz. 121, 122, 123, 130, 143, 144, 147, 160

 Mackensie, G. Muir 173, 174
 Macůrek, Josef 486, 487, 488
 Magnentios 332, 335, 336, 345
 Magnus Presbyter, dějep. 289, 299, 300
 Malamir, khan bulh. 178, 201, 218, 224
 Malek el Adel, sultán 146, 153
 Manetho, spisov. 121, 123
 Mangafas, Theodor 277
 Mansvetov 460
 Manuel I. Komnen, cí. byz. 136, 142, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 246, 248, 257, 258, 260, 264, 265, 294, 296, 297, 301
 Manuel, bisk. odrinský 169
 Manuel, poutník 346
 Margariton, vojevůdce sicil. 263, 289
 Marguliés 30, 31, 33, 34, 40, 452
 Marie, Panna, 139, 140, 141, 321, 322, 323, 342, 349
 Marie, dcera cí. Man. Komn. 243, 245
 Marie Antiochijská, choť Man. Kom. 243, 244, 246, 247
 Marie Dukas, cí. byz. 477
 Markéta, císař., choť Is. II. Ang. 264
 Marcus Aurelius, cí. řím. 367
 Martel, A. 467
 Masiades, vojín 346
 Masiros Peršan, spisov. 130
 Maspero 310
 Mašudi, spisov. arab. 437
 Maštalířová, Klementina 378, 379, 380, 381, 382, 402, 405, 410, 411
 Mavrikos, Michael, vestarch a katepan dračs. 315
 Mavrodinov, N. 189
 Mavro, kn. zaderský 296, 297
 Maxa, Emmanuel, sochař 379
 Maximos (Ispovědník), sv. 520
 Mazon, A. 419
 Mažuranić, V. 511
 Meillet, A. 113
 Melampus, astrol. 129
 Menas, sv. 367
 Mencil, Václav 506
 Mensing, O. 25
 Merkurios, sv. 307, 308, 318, 323, 366
 Metafrastos, Symeon, hagiogr. byz. 331, 347, 348, 349
 Methoděj, sv. 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 395, 396, 397, 399, 400, 401, 403, 404, 408, 409, 411, 412, 413, 414, 418, 420, 424—451, 461, 471, 480—485, 501, 504, 505, 507, 508, 509
 Method, bisk. olympský 460, 462
 Meursius, Jan 478
 Michael, archanděl 307, 361
 Michael III., cí. byz. 431, 434, 471, 481, 504
 Michael VIII. Palaiologos 514
 Mijatev, Kr. 220
 Mikkola, J. J. 505
 Miklosich, Fr. 1, 2, 3, 7, 8, 17, 20, 25, 26, 28, 33, 40, 41, 42, 105, 106, 419, 424, 425, 430, 434, 435, 438, 439, 444, 481, 486, 489, 490, 508
 Mikuláš I., papež 435, 445, 452
 Mikuláš (Nikolaj) Grammatik, patr. cař. 476

- Miletič, L. 186, 231, 509—510
Miljukov, P. N. 315
Minns, E. 421, 439
Miroslav, kn. Záchlumský 248, 254, 282, 283, 297
Mjasoejedov 315
Mladenov, St. 41, 455
Moavia, chalíf 144, 145
Mohlberg, C. 447, 452, 465
Mojmír, kníže moravský 444, 502, 507
Mojžíš, prorok 35
Moschos, Jan, spisov. 461, 462
Moškov, V. 172
Moulton, J. H. 9, 102
Mourek, V. E. 25
Muratov, N. 492
Murko, Matiaš 503, 508
Mutafčiev, P. 488, 516
Mutawwakil, chalíf 434
Myslivec, Josef 304—375, 492—497
- Nachtigal, R. 421
Nar Mîná el-'Agâ' ibû, mučedník 307
Nau, F. 462
Naum, mnich 419
Nestor, sv. 323
Nestor, mladík 434
Neveril, Iv. 219
Nevostuev, K. I. 451
Niebuhr, Karsten 214, 220, 443
Niederle, L. 165, 184
Nigidius Figula, spisov. řím. 121
Nikephoras Fokas, cis. byz. 136
Niketas, sv. 36
Nikolaj viz Mikuláš
Nikolskij, I. K. 418
Nikov, P. 186
Novaković, Stojan 249, 251
Novotný, V. 241
- Obnovskij, S. P. 466
Obolenskij, M. A. 473
Odapsa, spisov. řec. 123
Odo z Deuillu, křížák 278, 279
Ohijenko, I. 26, 40, 41, 418, 431, 433, 441, 442, 449, 512
Okorsa, bulh. vojevůdce 169
Okunev, N. 304
- Omortag, khán bulh. 168, 169, 201, 212, 213, 221, 222, 223, 224
Onegavon, vojevůdce bulh. 169
Orpheus, básník řecký 128, 160
Ostrogorskij, G. 469, 473—476
Oto Frisinský, dějep. něm. 239
Otman, chalíf 145
- Paisij, Chilendarský, spisov. bulh. 183
Palade, T. 512
Palailog, Andronik, despota 514
Palaiolog, Demetrios, despota 514
Palaiolog, Michael, vyslanec byz. 240
Palaiologové, dyn. byz. 131, 133, 134, 143, 160, 161, 476
Palchiot, Muchammet, spisov. 130
Pallaidos, spisov. řecký 461
Panaitescu, P. 485, 486, 516
Paperbochius 366
Pannenberg, A. 299
Paschen, A. 466—468
Pasternak, Jaroslav 521—522
Pastrnek, Fr. 384, 396, 419, 421, 422, 424, 425, 426, 428, 430, 432, 433, 434, 439, 445, 471, 480, 481, 484, 500, 504
Paulová, Milada 235—302
Pavel, sv., apoštol 378
Pavlov, A. 448
Pečsy, Thomas, husita 488
Peisker, Jan 511
Pekař, J. 430
Peretz, Vl. 143, 156
Perwolf, Josef 424
Petković, Vl. 334, 495—496
Petosiris, spisov. 121, 123, 130
Petr Asén, car bulh. 251, 265, 266, 286, 294, 303, 514—515
Petrov, A. 442
Philippidé, Alex. 491
Philotheos, protoatriklinos 474
Phteinos Říman, astrol. 121
Platon, sv. 315
Pogorělov, V. 427
Pokrovskij, N. V. 350, 351
Polaša 435
Polites, N. G. 305
Polívka, J. 421, 425
Polychronie, matka sv. Jiřího 333, 343

- Pop, Michael 508
 Popović, Pero 495—496
 Popruženko, M. J. 216, 218
 Potebnja, A. 2, 3
 Praetorius, Fr. 464
 Pribina, kníže nitranský 480, 502, 503, 504, 505, 507, 508
 Prokop, sv., český 384
 Prokopios, sv., vojín 314, 323, 356, 371
 Prototeles, vojín 331, 336, 344, 354
 Protagoras Nikolský, spisov. řecký 123
 Protič, A. 189
 Pseudosymeon, dějep. byz. 432
 Ptolemaios, zeměpisec 121, 123, 127
 Ptolemaios II. Filadelfos, panov. egypt. 143, 144
 Ptolemaiové, dyn. 126
 Pypin, A. N. 154, 467

 Rački, Fr. 439
 Radojčić, N. 245, 256, 261, 516
 Rahlfs, A. 417, 421
 Rainer (Kačić), bisk. splitský 297
 Rakovski 185
 Ramovš, Fr. 505
 Rašenov, Al. 493—494
 Rea 140
 Reclus, Elisée 173
 Ředin, E. K. 237
 Riezler 237, 268, 271, 273, 276, 282, 289
 Ritter-Vitezović, P. 252
 Ritz, Ota 376—416, 503—504
 Robert, vévoda nassavský 291
 Roger II., král sicil. 260
 Romanos I. Lekapenos, císař byz. 469
 Romanski, St. 510
 Rostislav, kn. moravský 376, 400, 444, 445, 502, 504, 506
 Roth, K. 476
 Rovinskij, P. A.
 Runciman, St. 469, 472
 Rutkovskij, N. P. 448, 449
 Ryszenko 325, 358, 365, 368

 Řehoř I. Veliký, sv., papež 461
 Řehoř V., sv., papež 308
 Řehoř VII., papež 242
 Řehoř VIII., papež 235, 236

 Řehoř Dekapolita, sv. 431

 Sabin, khán bulh. 168
 Sajdak, Jan 519
 Saladin, sultán 146, 235, 263, 269, 272, 289—290, 291, 292, 303
 Salomon, král žid. 310
 Samo, panovník slovan. 444
 Samuil, car bulh. 170
 Sava, sv. arcib. srbský 249, 250, 251, 252, 296, 470
 Saxe, C. 173
 Sechehay, E. 3
 Sergios (Sergis), sv. 307, 315, 323, 357, 367
 Sever'janov 35, 38
 Schlumberger, G. 315
 Schmalz 4
 Schmid, H. F. 449
 Schmidt, H. 31
 Schráníl, J. 443
 Schubert, v. H. 442, 443
 Sievers, Ed. 423, 463, 464, 466
 Sigelas 514
 Sigmund, Vavřinec, farář 378
 Simeon, metr. varn. a preslav. 476—479
 Skleros Bardas, povstalec 135, 142, 160
 Skok, P. 512
 Skutil, Jos. 382, 402
 Slavejkov, P., básník bulh. 185
 Słoński, St. 30, 31, 32
 Smaľ-Stočkyj 511
 Smbat I. Bagratidovec, král armen. 311
 Smotrickij, M. 25
 Smyrnov 356, 373
 Sněgírov 356, 373
 Snój 436
 Sobolevskij, A. J. 384, 460, 461, 466
 Soden, v. H. 114
 Sofie Paleolog, choť Ivana III. 517
 Sotiriou, G. A. 522
 Spatharios, Nik., djak 473
 Speyer 7
 Spinka, Matthew 470—473
 Sracimir, bratr Št. N. 248, 266, 281, 282, 285, 286, 302
 Sreznevskij, I. I. 2, 42, 457, 460
 Stanislav, Ján 1—112, 480—485, 501, 509

- Stanojević, St. 252, 282, 284, 285, 301, 302, 516—517, 518
 Stefan viz Štěpán
 Stefăneșcu, M. 339, 497, 512
 Stein, E. 468, 469
 Stolz, F. 4
 Streitberg 440
 Strzygowski, J. 305, 307, 309, 310
 Svjatoslav Igorevič, kn. ruský 170, 518
 Svatopluk, kn. morav. 445, 507
 Sylvanus, scholastikos 328
 Symeon, car bulh. 115, 169, 170, 189, 201, 215, 220, 221, 225, 420, 428, 472
 Symeon Magistr, spisov. byz. 138
 Synvetov 173

 Šafařík, P. J. 1, 2, 26, 42, 172, 173, 181, 185, 421, 422, 423, 425, 430, 439
 Šachmatov, A. A. 425, 438, 466, 467
 Šachmatov, M. V. 501, 520—521
 Ščepkin, V. 114, 455
 Ščerba, A. 466
 Šegvič, K. 421
 Šimek 443
 Šišić, Fr. 252
 Šišmanov 186, 231
 Škorpil, Hermin 183, 187—188, 192 až 194, 195—196, 205, 209, 212, 228
 Škorpil, Josef 185
 Škorpil, Karel 162—182, 183—234, 494
 Škorpil, Václav 184
 Škorpil, Vladislav 184—185, 209
 Škultéty, Josef 502
 † Šmurlo, E. 513, 517—518
 Štěpán V., papež 450
 Štěpán Nemanja, vel. žup. srbský 240, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 271, 272, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 292, 293, 294, 295, 296, 301, 303
 Štěpán Prvověncaný, král srbský 248, 249, 250, 251, 252, 266, 301, 517
 Štěpán Dušan, car srbský 255
 Štěpán III., král uherský 241, 242
 Štěpán Veliký, vévoda mold. 319, 320, 488, 496
 Šufflay, Milan 511

 Tagena, děkan pasovský 278, 298, 300
 Tagetos 121
 Takaišvili 311
 Tarachos, sv. 315
 Taube, M. A. 316
 Taylor, I. 422
 Telerig, khan bulh. 169
 Teodorov-Balan, A. 425, 471, 481
 Tepljakov 185, 231
 Tervel, khan bulh. 168
 Theodor Sikeotes, sv. 314
 Theodor Stratilat, sv. 316, 356
 Theodor Tyron, sv. 307, 308, 310, 312, 319, 323, 356, 357, 363, 364, 366, 367, 368, 374
 Theodora, dcera Maximinova 522
 Theodora, choť Justin. II. 437
 Theodosios I., císař římský 32
 Theofano, choť Lva Foky 341
 Theofil, císař byz. 135, 432
 Theofanes, dějep. byz. 165, 213, Contin. 138, 145
 Theofylakt Ochridský, arcib., spisov. 476 až 479
 Theoktist, logothet 432, 433
 Tille, V. 445
 Titz, Karel 396, 444
 Toljen, syn Mich. Zachl. 283
 Tomasi, Sebastian 134
 Trager, George L. 463—465
 Traianus, císař římský 204, 433, 521
 Trnka, B. 11, 25
 Trubeckoj, N. 455, 456, 466
 Tunickij, N. L. 430

 Ujlaky, Valent. 488
 Urban III., papež 235
 Uroš, vel. župan 255
 Uspenskij, Porfirij 457, 458
 Uspenskij, Th. I. 184, 212, 216, 217, 218, 219, 222, 233, 245, 265, 282, 476, 478
 Ušeničnikov 447

 Václav, sv. 403, 429, 452
 Vaillant, A. 451, 452, 460, 471
 Vajs, Josef 113—119, 385, 417—424, 436, 447, 458, 501
 Vasilij Nový, sv. 138, 139, 140, 141, 160

- Vasiliev, A. A. 138, 468—470
 Vasilievskij, V. G. 476, 477
 Vašić 449, 481
 Vatatsés, Jan, protosp. a strategos 315
 Vážný, Václav 509
 Venevitinov, M. A. 466
 Vernadskij, Georg 518
 Veselovskij, N. I. 305, 365
 Vettus Valentinus, spisov. řím. 123
 Vicellios, spisov. 121
 Vilém I., král sicilský 240, 260
 Vilém II., král sicil. 236, 243, 257, 260, 261, 263, 264
 Vilém Tyrský, dějep. 246
 Vintr, M., hajný 379, 405, 413
 Vital, Michiel, dože benát. 241, 242, 258
 Vladimír, sv., v. kn. kyj. 513
 Vladislav, grammatik 425
 Vladislav IV. Varnenčik, kr. polský a uher. 226
 Vladislav, král český
 Vondrák, V. 3, 4, 5, 7, 8, 17, 26, 29, 33, 40, 42, 99, 105, 113, 114, 115, 118, 384, 421, 422, 423, 454, 455, 458, 459, 463, 464
 Voronov, A. D. 433
 Vostokov, A. Chr. 1, 25
 Vrangeli 312
 Vulfilas, bisk. gótský 440
 Vulić, Nik. 200
 Weigand 490
 Weingart, Miloš 7, 25, 27, 114, 417—468, 479, 500, 503, 507—508, 509, 512 až 513, 518—519
 Wessely, C. 417, 421
 van Wijk, N. 452, 453, 454, 455, 456, 460, 479
 Winkler, H. 7, 18, 24, 25, 27, 29, 31, 32
 Wittmoor, Thomas 206
 Wünsch, P. 127
 Zachariev 185
 Zane, Emmanuel, malíř 351
 Zimmermann 494
 Zimmert 277, 288, 298, 299, 300, 301, 302
 Zlatarski, V. 166, 167, 170, 171, 186, 205, 218, 220, 231, 265, 266, 301, 420, 451 až 452, 469, 476, 506—507, 509, 511, 514—515
 Zonaras, Jan, spisov. byz. 138
 Zubatý, J. 17, 104, 453
 Želtopožský, Josef o. 327
 Židkov 492
 Županić 471
-

REJSTŘÍK VĚCNÝ.

Akademie věd: vídeňská 168, 188, 190

Alanie: 137

anglosaština: dat. abs. 11, 17, 24, 25, 26, 40—41

Arabové: 160, 345; Moabia a Byz. 143 až 144, 145, 146; byz. poselství r. 851 viz Byz.; války s Byz. X. st. 136; Sámarra 435; arab. spisov. o Prabulh. 165; překlady z arabštiny do řečtiny 143—144

archeologie: západních ruských, ukrajinských zemí 521—522

Arménie: 131, 136, 310, 311; legenda o sv. Jiří 346; jízdní světce 306—307, 310

Asie: 125, 136; malá 179, 180; střední 131

astrologie: horoskopy 153; komety 126, 128; Sirius 126; Zodiak 123—126, 127, 138, 140

Balkán: živly etnické 172

baltoslovanština: 1, 6, 13, 19, 24, 26

Benátky: vlivy byz. 444; pobyt Cyr. a Meth. v B. 445; konfiskace majetku r. 1171 v Cař. 258; poměr k Fridr. Barb. 242; viz Byzantsko, Morava

bibliografie: církevní dějiny balkán. národů 470—473; práce † prof. E. F. Šmurla 513; práce prof. Fr. Pastrnka 500; rukověť Florovského k patristice 515

bogomilové: 470, 472; morálka 519; lit. památky bog. 117; evang. Nikolšské a jeho význam 118, 119

Bulbarsko: Bibliografie: počátky studií bulh. 185—186, 191—192; práce Hermina Škorpila 183, 187—188, 192 až 194, viz Karla; práce Karla Škorpila 183—234; biografie 184—185; cesty po B. 186, 187, 189, 190, 231—232; archeologie 186—188, viz Starožit.; dějiny, zeměpis; veřejná činnost Škorpilova 227—229; dosavadní oceňování pr. Šk. 188, 189, 190—191, 229—230, 233 až 234. Starožitnosti: předhistorické

památky 194—195; thracké památky 195—196 viz Thrakové; obětní kameny 196—197; skupiny kamenů 197—198; umělé jeskyně 198—199; hroby 199 až 200; Balčík; sv. Sofie Sofijská 199; Varna 199—200; Trebeniště 200; sloupky 200—201; budovy 201—202; cesty: podunajská 202; jižní balkánská 202 až 203; černomoř. břeh. 203; přěslav. a pliskovská 203—204; Madara 190, 194, 195, 196, 197, 198, 210, 221, 223 až 225; památky křesťan. 204—206; pevnosti 206—208; nápisy 208—209; příkopy 166, 209—210; auly 166, 210 viz Aboba; Galac 213; Nikolice 166, 210, 214, 223; Ongl 213—214; menší stany 166; určení sídelních měst bulh. 210 až 225; Aboba-Pliska 165—166, 169, 171, 178, 187, 188, 189, 190, 194, 195, 198, 201, 202, 203, 210, 213, 214—219, 220, 222, 223; Přěslav 169—170, 171, 190, 202, 203, 210, 213, 219—221, 223; Malý Přěslav 222—223; hroby panov. 222. Dějiny: příchod Slovanů na Balkán. poloost. 163—164; význam pro říši Bulh. 166—167; Severitové 167, 170, 171; Prabulhaři na Šumen-ském poli 176; poměr k Slov. za Tervela 168; smlouva 166, 167, 168; šíření křesťanství za Teleriga 169, Kruma 168, Omortaga 169; poměr Slov. ke křesť. 168—189; Prabulh. v Deliormanu 168 až 169; křesť. za Borise-Michala 169, 451—452, 470, 471; moravská politika B. M. 506; slovanofilská politika Symeona 169—170; rozpor Prabulh. k Slov. 168—170, 180; Svjatoslav a Bulhaři 170; původ Asěnovců 514 až 515; bulh. povstání 252, 253, 262, 264, 265, 295; tažení Isáka Ang. 265, 266 až 267, 515; jednání s Št. Nemanjou a a Fridr. Barbar. v Niše 285—286, 292; v Drinopoli 293—294, 303; panství Dobromíra Chrysa 514; mohamedánové v B. 169, 173, 175, 177, 178, 179. Jazyk: dat. abs. 6, 27, 33, 41. Litera-

- tura: Abecedarium bulgaricum 418; Chrabra Černorizce »O písmenech« 171, 417, 418, 419, 422, 423, 508; jeho osobnost 419—420; datum Konst. vynálezu 420; spisy Jana Exarcha 418, 518 až 519; Vidění Isaja 215; viz c.-sl., věšt. kn.; oprava c.-sl. knih při Sym. 115; národní legendy Gadžalů a Gagauzů 177—179, 181—182; o stavbě vodovodu 177—178; o Plisce 181—182. U m ě n í: mesemvrijské chrámy 493 až 494; sv. Jiří Sofijský. E t n o g r a f i e: Bulh. volžští 165, 169; osudy Prbulh. a Severitů 162—182; Prbulh. a jich zbytky v Deliormanu 162, 165; Turci v sev.-vých. Bulh. 172—175; v záp. Bulharsku 172, 175—176; Gadžali, Gagauzové, Tuzlučani 175, 176, 177, 179, 180, 181—182, 227; Rupci 165, 168, Šopové 165, Pijanci 165, Severitové 163, 166. Z e m ě p í s: práce Škorpilova 183, 192—194; Arda 187; Červen. hrad 171; Deliorman 162, 167, 193, 198; Dobrudža 167, 186, 190, 193, 197, 199, 206; Gerlovo 171, 179, 180; ř. Russenský Lom 167, 186, 189, 190, 194, 195; Strandža Planina 187, 190, 194, 195, 197, 206; Šumenské pole 187, 198 až 199
- byzantinoslavica*: vliv kult. Byzant. na Slované v IX. st. 396, 401, 403; překlady evang. textů, věštech. knih viz C. slov.; vliv Slovanů na Byz. 179
- byzantologie*: dílo Vasilieva 468—470; přehled Sajdakův 519
- Byzantsko*: Starožitnosti: diplomatika: klasifikace listin 514. Dějiny: Smlouvy s Bulh. Konstantina IV. Pogonata 166—167; Iustiniana II. 168; viz Bulharsko, Rusko; povstání Bardy Sklěra 135, 160; války s Araby 136; Konstanta II. s Moabiou 143—144, 145, 146; Byz. a Morava 506; viz Morava Veliká; východní politika Komnenovců 135—136; poměr Alexia I. k Benátčanům 243—244; vláda Manuela Komnena 240—246; upevnění panství b. na Balkánu 240; války s Uhry 241—242; poměr k Itálii a Benátkám 240—241, 242; válka se sultánem Ikonským 242 až 243; latinofilský ráz politiky Man. Kom. 243—244; Latinové v Cařihradě 243—244, 245, 246—247; latinofilství vlády za Alexia II. 244—245, 246; regentství Marie Antioš. a Protosebasta 246—247, 257; oposice Andronika Komn. 245, 246—247; pád Alexia II. 247—248, 257; císařství Andronika I. Komn. 247 až 251, 252, 256—262, 295; vraždění Latinů v r. 1182 259; poměr k Benátčanům 257—259; vnitřní politika a její následky 256—257, 259—260, 261; útok Normanů 1185 260, 262; převrat Isáka Angela 262; vítězství Alexia Brany nad Norm. 255—262; spolek s Uhry 263; sňatek s Markétou Uherskou 264—265; balkán. politika 265—267; politika v latin. Orientu 267; poselství k Fr. B. do Norimberku a odvětné německé 269, 270—272; spolek se Saladinem 271, 288, 289—291, 303; obléhání Is. Ang. Filadelfie 277, 279, 280; poselství Jana Duky do Ravna 277—280; poselství bisk. münster. do Cařihr. 277—278, 279, 280; jednání s Fr. B. v Niši, Sofii 288, v Plovdivě 284 a dohodnutí 287; sřázky s kříž. a jejich výsledky 291 až 292, 295, 303; viz III. výpr. kř., Srbsko, Štěpán Nemanja. V n i t ř n í p o m ě r y: themata v IX. st. 431; ka tepan Bulharska 514; tabule o hoqnostech 473—475; studie nižší a vyšší 432—433, 476, 478; maistor 478; dispute Konst. Fil. s Janem Gram. 433 až 434; knihovny 146; lov 431; soutěž krásy 431—432. C í r k e v: Ikonoklas mus 142, 160; pokřtění Slovanů 470 až 471; missie řeckých zajatců v Bulh. 169; Cyr. a Met. a jejich činnost 471, 501; poselství arabské 434—435; kozarské 436, 437—442; pobyt Konstantinův v Chersonu 439—441; poměr k Fótiovi 436—437, 451, 471; II. schizma Fótiovo 450, 471—472; počet církevních sněmů; c. politika v Dalmacii 297; arcib. Theofylakt Ochrid. 477; isychastové

132, 133—134. Literatura: řecké texty evangelijní X.—XI. st. 113—114; alexandrijský 113, 114, 117, 119; cařihradský 113, 114, 117; západní 113, 117, 119; lukianovský 117; Euchologion Goarovo 457—459; Pateriky 461, 462; spisy Theof. Ochr. 430, 476—479; viz Hagiografie; spisy Konst. Porfyrog. 145, 445, 471, 473, 475; Philothea 473, 474—475; Kodina 356—357, 373, 473 až 474; Akominata, Nik. 245, 259, 263, 280; Hamortola Geor. 138, 448; Teofana 145, 165, 213; věštné knihy 121 až 134; pozdější řecké věšt. kn. 126 až 134; 2 typy Gromníků 126—127; sborníky s různými způsoby věštby 127 až 134; Lunnik 129; Seismologion 129; politický a sociální ráz předpovídání 131—134; I. doba evol. 143, 159; starší kolekce: Hephestion Thebský a j. 121 až 126; II. období: Brontologion Lva Moudrého — středobyz. s histor. materiálem 134—143, 144, 145, 159, 160; rukopisy, datum a otázka autorství 134—135, 142—143; historické předpovídání 135—142; o východu 135 až 136; o západu 137—138; tažení Rusů pod Cařihrad r. 941 138—141; srovnání s život. sv. Basila Nového 138—141; živly křesťanské a pohanské 140—141; předp. o poměrech vnitřních 141—143; III. období: Apokalypsis Danielova 143 až 146, 160—161; viz st.-slov. překlad; otázka autorství — Alexis z Byzantska 143, 144—145, 146—147, 149, 150, 152—153; souvislost s Rhodem 146; arabské zajetí 144, 146; otázka překladatelská 144—145; zeměpisné tabulky zemí podle Zodiaku 123—125; 153 až 154; viz Bulharsko; hudba: neumy 465. Zeměpis: Amorgos 372; Anatolie 142, 154; Athos 111, 115; Byzantsko 115, 117; Cařihrad 117, 138, 140; Hieron 138, 140; Chalcedon 138, 139, 140; Chrysopolis 138, 139, 140; Kreta 124, 125, 135—136; Kypros 123, 125, 135, 136; Rhodos 143, 144, 145, 146, 160.

Catalogus codicum astrologorum graecorum 159
církevní slovanština: bibliografie: mluvnice Dielsova 479—480; studie o c. sl. pateriku 460—463; vydání textů: Euchologium Sinaiticum 456—460; Kijevské listky 463—465; Zografské evangelium 452—456. Jazyk: dativus absolutus viz syntaxis; theorie Vondrákova o původu d. abs. 5—7; theorie o jazyce cyrillo-metod. 116—117; forma Kliment 441, 447—448; J. Euchol. Sin. 459; Kijev. list. 463—465; J. Pannon. živoř. 417—418; význam výrazu *апостолъ* 448; *капїскага врата* 439; *оуношюу Нестера* 434; *оуношюу сего преркїти* 434; *оушкїи писменї* 418—419, 440; *фюль* 439, 442; Stupavských padělků 395—401; arcibiskup 395 až 397, 413—414; *пастор* — 400; Vělehrad 399—400; *ъ*, jako koncovka 399; nadřádkové značky a jejich význam 423, 463—465; Zografského evang. 452 až 456; dialekt makedonský 116—117. Literatura: charakteristika nejstarších evang. textů 113—119; rekonstrukce původního textu 113, 118; poměr c. sl. textů k cyrilometod. anebo řeckému 113, 114, 117—118, 119; význam evangeliáře 114, 118—119; kódexu Assem. 115, 118; evang. Nikol'ského 118; pannonymy 114—115, 116 až 117; kritérium starobylosti textů 115 až 116—119; překlad dat. abs. 11, 13 až 14, 19—20, 27, 29—33; technika překladatelská 33—40; překlady cyrilometod. evang. 113; překlad Konstant. 114, 115, 116—117; překlad Metodův Paterika 460, 461; dialogů Rehoře Vel. 461; Moscha 461, 462; Nomokanonů 449; překlad Apokalypse Danielovy 147 až 149; změny v sl. překladu a jejich ráz 150—152; dodatky z doby turecké 151 až 152; sl. tabule zemí podle Zodiaku 153—155; pannonské legendy viz Hagiografie.

Cyrilo-metodějská otázka: řecký původ Cyr. a Met. 427; místo narození a smrti Metod. 376, 401

- 312—313, 318, 319, 320, 326; jeho popularita 356—361; ikonogr. vývoj památek 356—358, 368, 369; jednoduchý typ 357—358, 359, 360, 369, 374; složitý 357, 358—359, 361, 367, 368, 371, 373—374, 375; zázraky: chránění od loupežníků 346, 355; osvobození ze zajetí chorapijského 352—353, 362; Saracen a mrštění kopí 337, 338; vaječný pokrm sfugaton 341—342; vystavení chrámu 342; zachránění Jiří, syna Leonova 341, 348; zachránění zajatce 337. Bohorodička 311, 322, 364; Boh. Bogoljubská 321—322, Vladimířská 492 až 493; Narození Panny Marie 342, 349; Zesnutí P. M. 495; Zvěstování P. M. 492—493; Cín 323; Deisus 324. Symbolické kresby stupavských padělků 400, 401—404; berla biskup. 382, 402, 403, 404; kalich 382, 404; klas a réva 403—404; kříž 404; lebka 404; mitra 384; slunce 403
- ikony*: Arabská 315; brdlícova v Ermitáži 315, 316; sv. Dimitra v Dimitrově 320; džumatská 315, 369—375; enkaust. Konstantina Vel. 374; gruzinské 315; Hist. m. 316; italo-kritská R. m. 362; Juriev. kláš. 315, 317, 318; Lichačevova (XVI.—XVII. st.) 318, 361; nago-ričinská 317, 318, 322; novgorodská sb. Ostrouchova XV. st. 361; sb. Ostrouchová 360; pečská 326, 346—348, 368, 373, 375; Pogodinská 317, 327—330, 332—333, 334, 335, 343, 344, 347; Rogožská 334—338, 344, 347, 369, 373, 375; rusk. ikony 353, 364—375; sv. Sergie a Bakcha 315, 323; steatitová ve Vatopedu 315, 319; Vladimířská 492—493; Zografská 315
- Illyricum* 165; boj o Il. mezi Římem a Cařihradem 445—446, 470—471
- indoevropské jazyky*: absol. pády 7; dat. abs. 1, 3—4, 6, 7; gen. abs. v sanskritu 18, 19, 40
- Itálie*: 124, 125; Janov 236, 258, 259; Pisa 236, 258, 259 viz Benátky
- Kavkaz*: legendy o sv. Jiří 364—365; ikonogr. sv. Jiří 364—366, 368
- kláštery*: Bašit 307, 309; Blacherny 141; Diasorita na Amorgosu 322; Chidrelias na Tigridu 306, 311; sv. Klimenta 381, 408; Ksilokerké v Cařihradě 305; Mangany 305; Mar Boles 307; Markortaia 311; Michajlev. v Kyjevě 310; Monte Cassino 389, 395; olympské 435 až 436; Polychron 442; Sadadský 306; Surb Bartholomeos v Baškala 311; Velehrad 376, 377
- kongresy*: IV. byzantinologický v Sofii 498 až 499; I. slovanských filologů v Praze 113, 118; II. ve Varšavě 499—500
- Kozaři*: styky z Byz. 436, 437; rozšíření křesť. a stav nábožen. k. 437—438; sídlo chákánovo 438—439; útoky; poselství Konst. Fil. viz Byzantsko
- Křížáci*: 131, 136; příčiny výprav křížových 238—239; II. výprava 136—137, 142, 160; III. výprava 235—303; pád Jerusaléma 235; akce papeže Řehoře VIII. 235—236; akce Klimenta III. 236—237, 514; poměr k ní různých vlád 236—238; vliv Němců na ráz výpravy 239—240; význam spojení se Srby 256; poměr Fr. k nabídkám Nem. 284, 286, 287; tažení Uhrami 272 až 273; Barbar. poselství a dvojí koalice křesťansko-muslimská 267—272; pochod od Braničeva do Sofie 274—280; itinerář 297—301; otázka cennosti zprávy Dietpoldovy 298—301; jednání sv. Št. Nem. v Niši 280—283, 288; význam ve vývoji III. kř. výpravy 287—296; nepřiznivý vliv na poměry s Byz. 287 až 288; události v Niši 288, v Sofii 288 až 289, v Plovdivu 289; poselství a jednání s Byz. 290—291; převoz křížáků, pobyt Němců v Thrakii 291—292; válečná strana a plán dobývání Cařihradu 292—293; pobyt v Drinopolu 292 až 294; dohoda s Isákem Ang. viz Bulharsko, Byzant., Srbsko
- knihovny*: ekskurialská 129; vídeňská státní (dř. dvorní) 120
- Kumáni*: 137, 172

- Latina*: abl. abs. 1, 4, 5, 6, 13, 19, 24, 25, 26, 39; forma Metudius 398; písmo beneventsko-montecassinské 389, 395; homilie sv. Řehoře V. o smrti Jul. Odpad. 308; dějepis: Annales Colonienses 269, 275; Ansbertus 266, 267, 272, 273, 281, 282, 283, 284—285, 286, 287, 293, 297, 298, 299, 300, 302; Arnold 273, 282, 283, 302, 303; Dietpold 287, 297, 298, 300; Historia peregrinorum 269, 282, 284, 285, 291, 298, 299, 300, 302; Magnus Presbyter 289, 299; Ota Frisinský 239; Tageno 299; Vilém Tyrský 246; věštební knihy 121; západní pramen Hephestiona 125; vlivy na Slovany 118, 396, 400, 401; vlivy Vulgaty 118
- listiny*: Alexandra III. Belovi III. r. 1181; Bârladská listina r. 1134 487; Hadriána II. 446; Chilendarská 296; Jana VIII. Industriae tuae 446, 449, 505; Mavra, kn. zaderského 296—297
- litevština*: d. abs. 8, 22, 26
- liturgika*: knihy západ. obřadu v Dalmacii, Chorvatsku a Istrii 116, 117, 401—402
- lotyšština*: d. abs. 8, 22, 26
- Miniatury*: Cod. vat. copt. 66, 308; Menologion Basileův 315
- Morava*: Veliká: 219; panství Mojžírovo 444, 502; Pribinovo 502, 503; založení Pr. kostela nitranského 480, 501, 502, 503, 504, 506; panství Rostislavovo 502; vztah Rost. k Byzantsku 444—445; byz. vlivy obchodní 443—444; velkomoravské období života Cyr. a Meth. 442—451; diecése Methodějova 446, 504; otázka o římské pravověrnosti Meth. 448—450; doplnění st.-slov. evangelií 114; pannonymy v c.-sl. 116—117, 188; Euchologion sinajské 458—459. Stupavské padělky 376—415. Zájem o hrob Methodějův na Moravě 377—378; vykopávky 378—379, 380 až 382, 383; popis fals 382—384 viz Círk.-sl., hlaholice. Velehrad 376, 378, 379, 383
- morfologie*: aorist typu κειδοχτ 454 až 455; adjekt. tvary αερο-, -ορεμοϋ 455;
- gen. чесо 455; part. praet. act поуштра 455; překlad řeckých jmen na -τος v st.-slov. 297; εὐς v εῖ 398; αἰος v ἔη 398; stahování v složené deklinaci 453; 3. pl. kondicionálu вѣж 454, 455
- mosaiky*: sv. Davida v Soluni 522; sv. Jiřího, portativní 360; Martorana v Palermo 323, 372
- museum*: bukureštské 200; sofijské 186, 189, 196, 229; varnenské 185, 186, 228 až 229
- Nápisy viz epigrafika*
- Německo*: vliv st. horní němč. na církv.-slov. 24, 26, 116; grafika 464; vztahy k Moravě 444, 450, 503, 506; II. kříž. výprava 137; III. kříž. výprava 137 viz Křížáci Normani
- Normani*: království sicilské: vztahy Viléma II. Sic. k Androniku 256—262; byz. emigrace v Sicilii 256, 260; africká politika králů sicil. 260—261; boje na Cypru 263; sňatek Jindřicha VI. s Konstancí 263, 264, 295; útok na Byz. 295
- norština* 24, 26
- Polsko*: poměr k Velké Moravě 507; polština 41, 42
- Reliefy viz skulptura*
- rukopisy*: viz evangel., zlomky; Apokalypsis Daniela, řecké 147—148, 150, 151, 152; Cambridgeský kron. Dalimilovy 398; Cod.: Athen. mus. 1350 127; Athos Lavra 132 326; Marc. 334 127; Mediol. A. 56 134; Cod. Mosq. Bibl. synod 381; Mosq. N° 111 451 až 452; Paris 770 355; Cod. Paris 1604 342; Paris 2315 128; Vatic. gr. 1190 326; Cod. Vindob. Slav. 108 154, 155, 156—159, 161; Vindob. Slav. 150 121; Vindob. Slav. N° 152 462; Vindob. theol. gr. 123 328—329; České museum 23 147, 148, 150, 151, 152—156; Glagolita Clozianus 9, 10, 15, 22, 23, 48, 52, 54, 57, 61, 74, 75, 76, 82, 83, 85, 86, 101, 103, 386; Kormčaja 449; Lobkovice 519—520; Rumjancev. Mus.

- č. 24 361; Rum. 1735 121, 143, 147 až 148, 150, 151, 152, 156; Řízké Grebenščik. Obštiny 520—521; Wuk (Berl.) 40, 462
- Rumunsko*: slavistika: práce Bărbulescu 485—492, 502; husitská propaganda ve Val. 487—488; znalost slovanštiny v XVI. st. 355—356; vlivy starobulharštiny 487, 490—491; vliv srbský a makedonský na vlašské dokumenty 487; vliv ruský na vlašské 487; Rumuni v Dácii 491, 516; umění: chrámy z XVII. a XVIII. st. v Multansku 496—497; Besarabie 165, 173; Dobrudža 173; Galac 165, 166
- Rusko*: Dějiny: tažení Rusů proti Cařihradu 860, 437, 441; poměry v Rusku 438; Konst. Fil. v již. R. 418—419; tažení Igorovo proti Cařihradu 121, 128, 134, 138, 140, 142; význam sňatku Ivana III. s Sof. Pal. 517; byz. vlivy na r. kulturu 518, 521—522; v XVII. st. 473, 476; návrh tabule o hodnostech doby Fed. Alex. a jeho řecké předlohy 473—475; rusko-turecká válka 1828 — 29, 172, 176; numismatika: stříbrné mince Jarosl. Mond. 316. Jazyk: d. abs. 8, 19, 22, 23, 26, 41; vlivy církv.-sl. na r. j. 446; lexikologický rozdíl dvojic *trat/torot* 466—467; vlivy r. j. na cyrilskou část Remeš. evang. 384; vlivy v Moldavsku 486, 487. Literatura: překlad Encheiridionu Epiktetova 520 až 521; překlad prací Maxima Homol. 520 až 521; Pověst vremenných lět 466; národní písně o sv. Jiří 360; umění starorus. 492—493
- Recko*: řečtina: 1, 5, 7, 8, 12, 13, 14, 17, 18; evang. text 20, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29—33, 37, 39; vliv na spisov. řeči slov. 41—42; věšební knihy: Brontologion Orpheovo 128—129; v. kn. doby hellenistické 125—126; Řekové na černomořském pobřeží 163; o křesťanství 169
- Řím*: 117; řím. památné sloupy v Bulh. 200; vliv římských legií 163; církevně-balkánská politika v IX. st. 472—473, 505; otázky Bulharů papežovi 175; poměr Ř. k Meth. 449—450, 505—506; pobyt Konst. a Meth. v Ř. 445—446
- Samaritáni*: samar. písmo 439—440, 442
- Sborník*: Bărbulescův 512; Miletičův 509 až 510; prací I. sjezdu slov. filol. 500 až 501; Říša velkomoravská 501—509; Sveslavenski 510—511
- soškaulptura*: socha Marka Aurelia 367; reliefy: z Achašení 311; achtamarský 306, 357, 359, 363; Akhmim (Louvre) 309; Ani, hrad. bas. 310—311; Baškala, tympanon 311; Dašlut 309, 370, 375; Chateaneuf 367; cherson. v Abchazii 366, 369, 374, 375; Jurjev Polskij 370, 375; kavkazský Histor. musea 367; kievsko-michailev. kl. 312—313, 365—366; Mar. Behuâna 306; sv. Marka v Benátkách 319; Martvili 311; Nikorzmindský tympanon 364, 367—368, 370, 374, 375; Saint-Hilaire de Melle 367; Uguzly 311; Barisanovy dvěře monreálské katedrály 360; ikony vyřezávané: Illori 352—353, 362; sv. Charlampia v Mariupoli 350—352; panneau Kair. mus. 313; řecká XII. st. 320; herbavillský tryptich 314, 316, 371; vatikánský 316; steatit. deska Béarn. 323; stříbrné ikony Brit. musea 313; Šemokudi 364; Lagaň 364, 369, 375; vazba evang. Branković. 372, 373; drobnosti: hřeben z Antinoe 309; křížek Vatikánský 320; koptské medailony-amulety 310; nádoba olověná z Achatu 310
- Slované*: zadunajští 502 viz Bulh.
- Srbsko*: ráz byz.-srbské hranice 516; hranice Bodinova a Česlavova 250—251; účast Srbů při třetí výpravě křížové 235 až 303; vymanění z nadvlády byz. 240 až 256; Štěpán Nem. 240, 248, 261; účast Srbů v bitvě u Myriokefalu 234, 248; boj za samostatnost a rozšíření území ve spojení s Uhry 248—250, 251—253; etapy výbojů Srbů 251, 252, 253, 261, 264; konec přátelství s Uhry 253; snaha o dobytí břehů mořských

- 253—254; poměr k sousedům 254 až 256; otázka spojení s křižáky 256; Srbsko za Is. II. Ang. 263, 264; panství Byz. v Bělehradě a Braničevsku 264 až 265; spolek s Petrem Asénem 265, 266; šíření směrem od Niše k Sofii 266; otázka poselství Fr. Barb. 269—270; poselství do Norimberku 269—272 viz křižáci; jednání v Niši 280—282, 302; nabídka snátku Toljena s dcerou vévody dalmat. 283; otázka o vassalitě Fr. Barb. 284—287, 302; další jednání s Fr. Barb. 288—289, 292, 294, 303; úloha Bertholda z Andechsů a jednání s Št. Nem. 292—293, 294; rozšíření srb. panství na Strumě a na hor. Vardaru 292—293, 295; osud Srbů koncem XII. stol. 294—296. Jazyk: d. abs. 41. Literatura: citáty ze Sv. Písma 518; Sv. Savva a Št. Prvověncaný, Životopis Nemanjův 248—249, 250, 251, 266, 296, 301; opisy věšeb. knih 156; umění viz fresky a ikonogr. sv. Jiří
- Suprasliensis*: kodex 9—10, 13, 14, 15, 21, 22, 23, 26, 27, 30, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50—52, 53—54, 55, 56—57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 72—74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 101, 102, 103, 452, 487
- syntaxis*: Dativus absolutní v c.-sl. 1—112; jeho místo v komplexu jazyk. zjevů 4—5; vhodnost pro církv. slovanštinu 7—13, 100—103; funkce dativu abs. 7—13; temporální 9, 11, 12, 13; 43 až 54, 60—61, 62—63, 65—66, 66—75, 78, 79—80, 81, 81—83, 84—85, 101; kausální 8, 10, 11, 12, 54—57, 61—62, 64, 75—77, 78—79, 79—80, 81—83, 84, 85; koncesivní 8, 10, 11, 58—59, 62, 77—79, 84; hypotetická 8, 10, 11, 12, 57—58, 62, 64, 65, 79, 84; výsledková 8, 9, 10, 23, 59—60, 64, 78; d. abs. ve větách hlavních 9—10; vedlejších 11, 43—86; d. abs. v starších rukopisech 9—11, 12—13, 101—102; podmět v dat. abs. 13—18, 88, 89, 90, 91; číslovka 70; substantivum 56, 58, 60, 63, 64, 66, 70—74, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 85; zájmena 55, 57—58, 59 až 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66—70, 75—76, 77, 78, 79—80, 81—82, 83, 84, 85; vlastní jméno 56—57, 58, 63, 74, 76, 77, 80, 82, 84; výrazy ПОЗДѢ БЫКЪШОУ (СЖШТОУ) а ПОЗДѢ БЫКЪШИН (СЖШТИ) 16—17, 86, 92, 103—104; predikát 18—20, 89, 90, 91; participia pasivní a aktivní 18, 19, 43—83; d. abs. v textech evang. 19—20; složené tvary dat. abs. 21—22; kongruence 22; spojky při dat. abs. 22—33; АШТЕ 32, ИДА 22, 30, 32, ЗАНЕ 23; НЕО 23; ТАКО 23, 30; ТАКОЖЕ 23, ИЖЕ 30; otázka řeckého vlivu na d. abs. 25—33; poznámky k překladatelské technice 33—40; d. abs. v slov. jaz. 40—42; gen. abs. 1, 4, 5, 6, 7, 22, 25, 26, 27—28, 29—31, 37, 38; abs. pády 4—5, 24—25
- Syrie*: 123, 124, 125, 126, 136.
- Thrakové*: 179, 180; Astové 163, 195; Getové 163, 168, 195; vliv na Bulhary 164; starožitnosti v Bulharsku 195 až 196; viz Bulharsko
- tkaniny*: prapor vévody Štěpána Vel. 319 až 320, 370, 375; tk. sasanidské 312
- Turci*: 151—152; seldžukové 136, viz Byz., Křižáci — III. výprava křiž.; Kilidž II. Arslan 269, 271, 272, 291
- Uhry*: Maďari v již. Rusku 440; pokřtění 508—509; obsazení Zadru 241—242; Bela III. a jeho poměr k Byz. 245 až 246, 247, 251; účast v bitvě u Myriokefalu 243, 245—246; podmanění Dalmacie a Chorvatska 246, 248, 254 až 255; obsazení Bělehradu a Braničeva, boj s Byz. 248, 252, 301; spojení s Isákem Ang. 253, 263, 264; poměr ke křižákům 274, 277
- ukrajínština*: d. abs. 26, 33
- ústavy*: Ruský Archeolog. Institut v Cařihradě 184, 190, 191, 217, 219, 229, 232, 233; vykopávky v Bulh. 184, 186 až 187

- Věštba*: věšteiní knihy byz.-sl. 120—161; viz Byz., C.-slov.; dvě skupiny věšt. knih podle rázu jejich předpovídání 120 až 121 srb. XIII.—XIV. st. 461; Pražské 389, 392; Sinajské 386, 456—460; Vídeňské 388, 393
- žaltář*: Sinajský 9, 10, 11, 60, 65, 66, 77, 101, 102
- zlomky*: Kyjevské lístky 9, 54, 390, 392, 393, 396, 399, 463—465; Paterika
-